

تفسیر کمال

Ketabton.com
(9 - 8 - 7)
جزء -

امین الدین «سعیدی - سعید افغانی»

2023 (هـ 1402 م)

- چاپ چهارم -

فهرست

مضامین سوره های جزء هفتم (7)، هشتم (8) و نهم (9)

تفسیر احمد

چاپ چهارم

**شامل سوره های
المائدہ، الانعام، و الأعراف**

صفحة	معانی و محتوى سوره ها	نام سوره	شماره
	وجه تسمیه المائدہ	المائدہ	
	سایر نام های سوره المائدہ		1
	تعداد آیات، کلمات و حروف سوره مائدہ		2
	فضیلت سوره المائدہ		3
	إرتباط و مناسبت سوره المائدہ با سوره‌ی نساء		4
	أهداف و مقاصد عمدہ سوره مائدہ		5
	أحكام تشريعی سوره المائدہ		6
	- محتوای سوره مائدہ		7
	- زمان نزول سوره مائدہ		8
	- موضوعات آیات (1 الی 2) درباره، وفا به عهد و پیمان، تعدی نکردن، همکاری در مسیر خیر، بزرگداشت شعایر الهی		9
	- موضوعات آیه (3) مبحث خوردنی‌های حرام، و موضوع اكمال دین		10
	- فقط یک داستان ذی عبرت		11
	- موضوعات آیات (4 الی 5) خطاب به پیامبر(ص) در باره خوردنی‌های حلال		12
	- موضوعات آیات (6 الی 7) در باره وضوء، غسل و تیم		13
	- شستن بُجلک ها		14
	- وضوء		15
	- وضوء برای نماز		16
	- طریق وضوء پیامبر(ص)		17
	- شستن پاها در وضوء		18

	- برخی از فواید وضوء و غسل	19
	- موضوعات آیات (8 الی 11) درباره ادای شهادت عادلانه به مؤمنان، هشدار به غیر مؤمنان، یاد آوری نعمت الهی	20
	- موضوعات آیات (12 الی 14) گرفتن پیمان از یهودیان ونصاری و از جمله پیمان شکنی های شان	21
	- موضوعات آیات (15 و 16) درباره اهداف اساسی قرآن عظیم الشأن	22
	- موضوعات آیات (17 الی 19) به رد عقاید یهودیان و نصاری	23
	- برخی از ادعاهای بیاساس مسیحیان	24
	- فاصله زمانی دوران فترت	25
	- تحقیق زمان فترت	26
	- موضوعات آیات (20 الی 26) موضعگیری یهودیان در برابر موسی علیه السلام	27
	- موضوعات آیات (27 الی 32) در باره قصه‌ی خونبار پسران آدم(ع) و حسد قابیل به هایبیل را که مرتكب اولین جرم و گناهی در روی زمین شدند	28
	- موضوعات آیات (33 الی 34) در باره مجازات سنگین محاربانی که در زمین فساد و آشوب برپا میکنند و دست به راهزنی (قطّاع الطريق) می‌زنند	29
	- نظرکوتاه به مبحث قتل نفس	30
	- موضوعات آیات (35 الی 37) به مؤمنان دستور پرهیزگاری و انجام اعمال نیکو	31
	- موضوعات آیات (38 الی 40) در باره مجازات «السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ»	32
	سارق	33
	ارزش مال مسروقه	34
	- صفات مال مسروقه	35
	- موضوعات آیات (41 الی 43) در باره شتاب ورزیدن مُنافقان و یهودیان به سوی کفر پیشگی، موضعگیری یهودیان در برابر احکام تورات	36
	- موضوعات آیات (44 الی 47) در باره احکام الهی در تورات و روی گردانیدن یهودیان از آن	37
	- موضوعات آیات (48 الی 50) درباره قرآن ، احکام و دستورات آن و منزلتش در برابر کتابهای پیشین برحسب زمان	38

	- موضوعات آیات (51 الی 53) در باره دوستی با یهود و نصاری و فرجام و نهایت این دوستی	39
	- موضوعات آیات (54 الی 56) در مورد کسانی که از دین برگشتگان و موضوع جنگ با آنان	40
	- موضوعات آیات (57 الی 63) در باره، نهی از موالات باهمه کفار و علل آن، اعم از ملحدان، مشرکان، آتش پرستان، هنود، بودایی‌ها....	41
	- توضیحی مختصری در مورد «قردَه»: میمون و «خنازیر»	42
	- موضوعات آیات (64 الی 66) بدی‌ها و پلیدی‌های درونی یهودان و اینکه راه خوشبختی در هر دوجهان کدام است	43
	- موضوعات آیات (67 الی 69) در مورد: پیامبر و تبلیغ دین و مصون ماندنش از گزند مردم	44
	- موضوعات آیات (70 الی 75) در باره مسیحیان که عیسی علیه السلام را الله می‌شمارند و طوری تصور دارند که الله در وجود او حلول یافته و با او یکی شده است	45
	- موضوعات آیات (76 الی 81) در باره ستیزه گری مسیحیان در خدای عیسی، سرسختی اهل کتاب در تباہکاری	46
	- موضوعات آیات (82 الی 86) دشمنی آنان و دوستی مسلمانان را برابر آنان بیان می‌کند و هشدار میدهد که یهود، دشمن مسلمانان و در این مورد، از مشرکان بدترند	47
	- موضوعات آیات (87 الی 88) نیز بیان میدارد که آی مؤمنان لذایذی که حلال و پسند خداست، ترک نکنند و بمتابه رهبانان، کشیشان و دیرنشینان نباشند.	48
	- موضوع بحث آیه (89) عبارت است از: قسم و کفاره‌ی آن	49
	- موضوعات آیات (90 الی 93) در باره، شراب و قمار که از جمله نجاست‌ها می‌باشد و باید از خوردنی‌ها و نوشیدنی پاکیزه‌ها جدا گردد	50
	خمر	51
	- خطرها و اضرار قمار و شراب	52
	- موضوعات آیات (94 الی 96) در باره موضوع شکار هنگام احرام و سزا و فدیهی آن	53
	- موضوعات آیه (97) در باره منزلت خانه‌ی خدا، ماه حرام، هدی و قلائد	54
	- موضوعات آیات (98 الی 100) مسائل مربوط به	55

	ترهیب و ترغیب	
	- موضوعات آیات (101 الی 102) مصلحت حق چنان است که از: مطرح کردن برخی سؤالات بیهوده و فروان منع بعمل آمده تا مبادا بر تکلیف شان بیفزاید، آنگاه از عهده اش بر نیایند	56
	- نصایح إمام شافعی در مورد پرسیدن	57
	- موضوعات آیات (103 الی 104) بحث از سرگردانی و سراسیمه گی جاهلیت	58
	- موضوعات آیه (105) فرمان به نیکی و بازداشت از بدی ها	59
	- موضوعات آیات (106 الی 108) در باره شرط وصیت پیش از مرگ در حضر و سفر	60
	- موضوعات آیات (109 الی 111) در باره سؤال کردن از پیامبران در روز قیامت در مورد دعوتشان و معجزات عیسی علیه السلام	61
	- موضوعات آیات (112 الی 115) در باره مائدہ آسمانی برای بنی اسرائیل به درخواست حواریان (یاران) عیسی علیه السلام	62
	- موضوعات آیات (116 الی 120) در مورد رهایی عیسی علیه السلام از ادعاهای باطل نصارا (نصرانیان، مسیحیان، عیسویان)	63
	الاعام	وجه تسمیه
	1	معنى انعام
	2	مفهوم کلی سوره انعام
	3	فضیلت سوره انعام
	4	تعداد آیات، کلمات و تعداد حروف
	5	إرتباط و مناسبت سورة انعام با سوره مائدہ
	6	چگونگی فرود آمدن و نزول سوره انعام
	7	ساپر خصوصیات سوره انعام
	8	زمان نزول سوره انعام
	9	شأن نزول سوره انعام
	10	دروس حاصله سوره انعام
	11	تصویری از عقاید و احکام سوره انعام
	12	احکام فقهی بیان شده در سوره انعام
	13	محتوای سوره انعام

	فرق خلق و جعل	14
	«نور و ظلمات»	15
	- موضوعات آیات (1 الی 3) مباحثی در باره دلایل یکتایی الله متعال	16
	- موضوعات آیات (4 الی 9) درباره رسالت پیامبران	17
	- موضوعات آیات (10 الی 11) دلداری پیامبر صلی الله علیه وسلم اثر بی ادبی و ریشخند آنان	18
	- موضوعات آیات (12 الی 16) دلایلی، بر اثبات اصول سه گانه‌ی دین، یعنی، اثبات وجود آفریننده و یکتایی او، اثبات معاد و روز جزا و اثبات پیامبری	19
	- موضوعات آیات (17 الی 24) در باره مظاهر قدرت الله، شهادت بر صدقی و درستی رسالت پیامبر، کتمان شهادت و افتراء اهل کتاب بر الله	20
	- موضوعات آیات (25 الی 26) اعتراف به اعمال ناپسند مشرکان و هکذا نالمیدی آنان در ایمان	21
	- موضوعات آیات (27 الی 32) مشرکان در برابر آتش دوزخ، مشرکان در برابر پروردگار در روز قیامت، و حقیقت دنیا	22
	- موضوعات آیات (33 الی 35) در باره مجادله کفار و مشرکان مکه و دعوت آنان به دین اسلام و کشمکش و سرکشی های آنان در باره توحید، پیامبری و معاد	23
	- موضوعات آیات (36 الی 37) اشاره به دو دسته مردم: دسته‌ی اول که: با اندیشه و تأمل و درک و فهم عمیق، دلایل قرآن را میشنوند و به آن عمل میکنند، اما دسته‌ی دوم، مرده دلانی هستند که راه درک و اندیشه را بر روی خود بسته اند و حقیقت را نمی پذیرند.	24
	- موضوعات آیات (38 الی 39) موضوع دلایل قدرت و کمال علم خداوند متعال	25
	- معاد و حشر، تنها مخصوص انسان‌ها نیست!	26
	- اهتمام خاص به حقوق مخلوقات	27
	- حیوانات هم دارای شعور‌آند	28
	- موضوعات آیات (40 الی 45) پناه بردن به پیشگاه الله متعال، هنگام سختی و تنگدستی	29
	- موضوعات آیات (46 الی 49) اثبات قدرت الهی، دلیل بر وجود و یکتایی الله و بیان وظایف پیامبران است که شرک را باطل و تباہ گردانیده اند	30

	- موضوعات آیات (50 الی 53) تبیین حدود و وظایف پیامبران الهی	31
	- موضوعات آیات (54 الی 58) درباره برخی از مظاہر رحمت الهی، موقوف پیامبر با مشرکان	32
	شروط توبه راستین	33
	- موضوعات آیات (59 الی 62) علم بی پایان و قدرت بی مثال الله متعال	34
	- امور غیبی	35
	- موضوعات آیات (63 الی 67) در مورد مظاہر قدرت و رحمت الهی	36
	- موضوعات آیات (68 الی 73) دوری از مجالس تمسخر به آیات قرآن، سزا و مجازات تمسخر کنندگان، مزایای ایمان و زیانهای شرک و بی باوری	37
	- موضوعات آیات (74 الی 79) برای اثبات دلیل علیه مشرکان عرب، در ابطال بت پرستی از داستان ابراهیم خلیل الله و پدرش، آزر یاد میکند	38
	- مناظرة چهار گانه معروف حضرت ابراهیم	39
	- موضوعات آیات (80 الی 83) گفتگو و مناظره ابراهیم علیهم السلام و قومش در مورد الله یگانه	40
	- موضوعات آیات (84 الی 90) دلایل و براهین، است به ابراهیم (ع) در برابر قومش، واعطای فرزندانی به او که همگی پیامبر بودند	41
	- حکمت جمع و تقسیم انبیاء به سه دسته	42
	- موضوعات آیات (91 الی 92) به امر نبوت و پیامبری می پردازند	43
	- موضوعات آیات (93 و 94) آنان که بر الله متعال دروغ می بندند و مدعی پیامبری اند	44
	- موضوعات آیات (95 الی 99) به بیان برخی از دلایل که بروجودهستی بخش دلالت کند، میپردازد که عبارتند از: آفریدن، حیات بخشیدن، جان گرفتن و تقدیر و تدبیر گردش ستارگان، سیارات و پی در پی آمدن شب و روز و انواع میوه ها و حاصلات مختلف النوع از شکوفه گرفته تا میوه	45
	- موضوعات آیات (100 الی 103) بیان هویت برخی از انسانها که: ناروا به ذات پروردگار نموده اند، و جن را شریک الله متعال میدانند و یا برای او دختر و پسر می تراشند	46
	- مسئله رویت و ملاقات باری تعالی	47

	- موضوعات آیات (104 الی 107) بیان دعوت اسلامی و پیامبری و وحی الهی	48
	- برخی از شیوه های برخورد با مخالفان	49
	- موضوعات آیات (108 الی 110) در باره خودداری از دشنام دادن به معبد های باطل	50
	- آنچه سبب گناه قرار بگیرد آن هم گناه است	51
	- موضوعات آیات (111 الی 113) آزار رسانی و سرسختی مشرکان و نا امید شدن از ایمان	52
	- موضوعات آیات (114 الی 115) قرآن بر راستی پیامبر(ص) گواهی میدهد. و آشکار ساختن، قسم خوردن های کافران	53
	- موضوعات آیات (116 الی 121) در باره عقاید مشرکان و ذبایح آنان	54
	- ذبح شرعی	56
	- فراموش کردن اسم الله در وقت ذبح	55
	- ذبایح اهل کتاب	56
	- دلایل حلال بودن ذبایح اهل کتاب	57
	- تحریم ذبیحه دست مرتد	58
	- تحریم ذبیحه دست مجوس	59
	- موضوعات آیات (122 الی 123) بحث در باره مؤمن راه یافته و کافر تیره بخت سخن	60
	- مرگ در تعابیر قرآنی	61
	- موضوعات آیات (124 الی 128) غرور و موذی گریهای مشرکان و فرجامش، سنت الهی در هستی، دین پایدار	62
	- موضوعات آیات (129 الی 132) در باره سرپرستی برخی از ظالمان بر برخی دیگر از خود، نکو هش کافران به خاطر ایمان نیاوردن شان	63
	- موضوعات آیات (133 الی 135) خداوند متعال هرگز به بندگی و عبادت بندگان نیاز و ضرورتی ندارد و هیچ گاه گناه گنهگاران	64
	- مهر بانی شیوه پروردگار باعظم است	65
	- موضوعات آیات (136 الی 140) سفاهت و نادانی مشرکان در مورد احکام دروغین حلال و حرام، کشت و زرع، انواع ثمر، مالداری، حیوانات شیردار و دارایی گوشت حلال، موضوع زنده به گور کردن دختران	66

	- انواع کشن فرزندان	67
	- موضوعات آیات (141 الی 144) در مورد دلایل گویای قدرت پروردگار	68
	- موضوعات آیات (145 الی 147) بیان خوردنیهای حرام، هم برای مسلمانان و هم برای یهود، تنها چهار چیز است: مردار، خون ریخته و روان - به استثنای جگر و (طحال)-گوشت پلید خوک و آن چه نام غیر خدا بر آن برده شود	69
	- «دم مسفوح»	70
	- موضوعات آیات (151 الی 153) بیان اصولی قولی و فعلی محرمات معنوی روحی و اخلاقی و مادی	71
	- تعریف شرك و أقسام آن	72
	- موضوعات آیات (154 الی 158) خبر نزول تورات موسی علیه السلام	73
	- موضوعات آیات (159 الی 160) بر حذر داشتن مؤمنان از تفرق و چند دستگی در دین. و این که هر کار نیکی ده برابر و بیشتر پاداش میگیرد اما کار بد به همان اندازه که هست، مجازات دارد	74
	- موضوعات آیات (161 الی 164) دین پایدار و راه راست، همان دین توحیدی ابراهیم است، مسؤولیت هر کس به گردن خود او خواهد بود هدایت، جز از جانب الله نیست و پاداش هر کس درگرو کردار اوست	75
	- موضوعات آیه (165) مردم در زمین، جانشین هم اند تا زندگانی و بقای نسل استمرار داشته باشد	76
	نامگذاری سوره الأعراف	
	مکی بودن و مدنی بودن سوره الأعراف	1
	تعداد آیات کلمات و حروف سوره الأعراف	2
	فضیلت سوره الأعراف	3
	ارتباط سوره الأعراف با سوره انعام	4
	خصوصیت خاصی سوره الأعراف	5
	مهترین موضوعات مطرحه در این سوره	6
	خلاصه ای از مضامین سوره اعراف	7
	محتوای اساسی سوره الأعراف	8
	اصحاب اعراف چه کسانی اند؟	9

	- موضوعات آیات (1 الی 3) در باره، پیروی از دستورات قرآن عظیم الشأن	10
	- موضوعات آیات (4 الی 9) در مورد فرجام تکذیب کنندگان پیامبران در دنیا و اخرت	11
	- هر کس غیر الله را سرپرست گرفت، منظر قهر الهی باشد	12
	- موضوعات آیات (10 الی 18) در باره نعمتهای الله تعالی بر بنی آدم و ارزش او، طرد شدن شیطان از رحمت حق تعالی	13
	«الصَّاغِرِينَ»	14
	- موضوعات آیات (19 الی 25) در باره قصمهی آدم علیه السلام در بهشت و بیرون رفتنش از آن	15
	- رسوایی، کشف حجاب و بر亨گی، از اهداف شیطان است	16
	- موضوعات آیات (26 الی 27) در باره نعمتها و الطاف لطفها و مهربانی های الهی، حذر از حیله، دروغ، شعبدہ بازی، مکر و فریب، شیاطین	17
	- موضوعات آیات (28 الی 30) در باره مشرکان و تقیید از نیاکان و دلایل بی اساس شان	18
	- موضوعات آیات (31 الی 32) در باره مباح بودن زینت ها و خوردنی ها و نوشیدنی های پاکیزه	19
	- اساساً اسراف در خوردن و نوشیدن جایز نیست	20
	- اعتدال در خوردن و نوشیدن به نفع دین و دنیاست	21
	- احکام هشتگانه شرعی فقط در یک آیه	22
	- موضوع آیه (33) در باره اصول محرمات	23
	- پایان زندگی هر قوم و ملتی	24
	- موضوعات آیات (35 الی 39) در باره خطاب به ملل مختلف از زبان پیامبران، سرانجام دروغ گویی، جایگاه بی باوران در سرای آخرت	25
	- موضوعات آیات (40 الی 43) هشدار جدی به کافران	26
	- رنجشہای اهل جنت با همدیگر، از قلوب آنها اخراج میگردد	27
	- موضوعات آیات (44 الی 47) مناظره و گفتگوی میان بهشتیان، دوزخیان و اعرافیان، بعد از اینکه هر یکی از فرقه ها در مقام و جایگاه خود، قرار گرفتند	28
	- اصحاب اعراف	29

	- موضوعات آیات (48 الی 49) در باره مناظره و گفتگو میان اعرافیان و دوزخیان	30
	- موضوعات آیات (50 الی 51) در باره گفتگوی دوزخیان و بهشتیان بعد از استقرار هر یک از آنها در منزلگاه خود	31
	- موضوعات آیات (52 الی 53) در باره فضیلت قرآن و منفعت و حجیت مطلق آن برای همهی مردم سخن میگوید و معذرت بی‌پایهی آنانرا باطل میشمرد	32
	- موضوعات آیات (54 الی 56) در باره ربویت و الوهیت، به فریاد خواندن	33
	- موضوعات آیات (57 الی 58) در مورد نعمتیهای متعددی الله متعال که بر بندگانش ارزانی فرموده، از جمله باریدن برف و باران و روییدن گل و گیاه و درختان	34
	- موضوعات آیات (59 الی 64) قصهی نوح علیه السلام	35
	- توضیح مختصری بر زندگی نوح علیه السلام	36
	- مختصری بر عوامل بت پرستی	37
	- حکمت و فلسفهی بعثت و نبوت	38
	- خلاصه داستان نوح علیه السلام	39
	- تعداد حاملان کشتنی نوح	40
	- موضوعات آیات (65 الی 72) در باره قصهی هود علیه السلام	41
	- مختصری بر زندگانی تاریخی قوم هود	42
	عذاب قوم هود	43
	- موضوعات آیات (73 الی 79) قصهی حضرت صالح علیه السلام	44
	- ثمود	45
	- موضوعات آیات (80 الی 84) در باره قصهی لوط علیه السلام	46
	- مختصری از زندگی نامه لوط	47
	- موضوعات آیات (85 الی 87) قصه شعیب علیه السلام	48
	- زندگی نامه مؤجز شعیب علیه السلام	49
	- موضوعات آیات (88 الی 93) ادامهی قصهی شعیب علیه السلام و گفتگوی او با سران کفر	50

	- موضوعات آیات (94 الی 95) در باره سنت الهی و سرنوشت کافران	51
	- موضوعات آیات (96 الی 100) در باره اینکه اگر از در فرمان درآیند، برکات و خیرات آسمان به آنان خواهد رسید، سپس آنان را که نافرمان اند به عذاب سریع در شبانگاه یا روز هنگام، هشدار می دهند.	52
	- موضوعات آیات (101 الی 102) عبرت گرفتن از سرگذشت پیشینیان	53
	موضوعات آیات (103 الی 116) قصه و سرگذشت موسی علیه السلام و فرعون و فرعونیان	54
	- زندگی نامه مختصری موسی علیه السلام	55
	- فرعون کیست	56
	- سایر معجزات عصای موسی	57
	- موضوعات آیات (117 الی 126) ایمان آوردن ساحران به پروردگار، تهدید فرعون ساحران را، پافشاری آنان بر ایمان به الله واحد	58
	- موضوعات آیات (127 الی 129) در باره مشوره کردن فرعون بار هبران مملکتی در مورد موسی علیه السلام و پیروانش، و موضوع گفتگوی موسی علیه السلام با قومش	59
	- موضوعات آیات (130 الی 133) در مورد مجازات گناهکاران در دنیا، و نشانه های نه گانه	60
	- موضوعات آیات (134 الی 137) بخشی دیگر از قصه موسی علیه السلام	61
	- موضوعات آیات (138 الی 141) در باره نعمتهای بی دریغ الله متعال به بنی اسرائیل و سرپیچی آنان از فرمان حق	62
	- موضوعات آیات (142 الی 145) در باره مناجات موسی علیه السلام، سخن گفتن او با الله، درخواست رویت الله، نزول تورات	63
	- موضوعات آیات (146 الی 147) در باره علل اصلی کفر، مجازات و تکبر ورزیدن	64
	- موضوعات آیات (148 الی 149) در باره قصه گو dalle مسامری	65
	- موضوعات آیات (150 الی 151) در باره خشم موسی، نکوش هارون به خاطر گو dalle پرستی قومش	66

	- موضوعات آیات (152 الی 154) در باره مجازات ظالمان گوسله پرستی و پذیرش توبه کاران، پایان داستان گوسله پرستی	67
	- سزای برخی از گناهان در همین دنیا هم داده میشود	68
	- موضوعات آیات (155 الی 157) در باره برگزیدن موسی علیه السلام هفتاد نفر را برای میعادگاه و راز و نیاز با پروردگار هنگام مشاهده ی زلزله کوه	69
	- خبائث	70
	- موضوعات آیات (159 الی 162) نعمت های الهی بر بنی اسرائیل در صحرای تیه، امر به سکونت بنی اسرائیل در آن قریه (بیت المقدس)	71
	- تحریف ها در قانون الهی	72
	- برخی از نعمتهای اعطای شده الهی بر بنی اسرائیل	73
	- موضوعات آیات (163 الی 166) در باره حیله گری قوم یهود در مورد شکار ماهی در روز شنبه و سزای نافرمانان	74
	- موضوعات آیات (167 الی 171) درباره برآراشتمن سایه‌بان آسای کوه بر بالای سر یهودیان، خوار گشتنشان تا روز قیامت، پراکندگی آنان در زمین و ممتاز بودن صالحان در برابر بدکاران	75
	- موضوعات آیات (172 الی 174) در باره گرفتن پیمان عام از عموم بنی آدم	76
	- موضوعات آیات (175 الی 177) قصه‌ی بلعم بن باعورا و سایر گمراهان و تکذیب کنندگان	77
	- بلعم بن باعورا کیست؟	78
	- موضوعات آیات (178 الی 179) در باره راهیابی و گمراهی، صفت دوزخیان	79
	- الحاد و کجروی در اسماء الله متعال	80
	- موضوعات آیات متبرکه (181 الی 186) در باره موضوعات ذیل هریک: 1- راه یافتگان 2- دروغ پردازان، بحث بعمل آمده است	81
	- موضوعات آیه (187) در مورد اینکه روز قیامت کی برپا میگرد	82
	- موضوعات آیات (189 الی 193) در مورد پادآوری خلقت اولی، امر به یکتاپرستی، پیروی از قرآن، خود داری از شرک	83

	- موضوعات آیات (194 الی 198) در مورد موقعیت بتها، و بت پرستان را که مورد نکوهش قرار گرفته بحث نموده و در ضمن موحدان را از رفتار پست آنان و حقیقت بتان آگاه می سازد	84
	- موضوعات آیات (199 الی 202) در موارد مهمی از «اصول اخلاقی اجتماعی»، برخورد با مردم و راه راست و پایدار را بیان میدارد	85
	- اصول فضایل و مکارم اخلاق	86
	- موضوعات آیات (204 الی 206) در باره گوش فرادادن به قرآن و شیوه‌ی یاد الله	87
	- فرق «استماع» و «انصات» چیست؟	88
	- لطیفه زیبا در فایده استعاده	89
	- بعضی از فضایل و احکام سجده	90
	مکثی بر بعضی از منابع و مأخذها	91

بسم الله الرحمن الرحيم

د «تفسیر احمد» د ځانګړنو مهم تکي

د «تفسیر احمد» په ژباره او تفسیر کي تر ډېره بریده هڅه شوي ده چې د سورتونو په ژباره، تفسیر او د موضوعاتو په بيانولو کي له ساده او روانی ژبي کار و اخستل شي. په دي تفسیر کي د سورتونو تفسیر په مستنده توګه يعني قرآن د قرآن له مخي او د رسو الله صلی الله عليه وسلم له نبوي احاديثو څخه کته اخستل شوي ده؛ ددي ترڅنګ تر ډېره بریده هڅه شوي ده چې په تفسیر کي د علماء او فقهاءو له اختلافی مسائلو څخه ډېه وشي.

په دي تفسیر کي هڅه شوي ده چې له تولو منابعو او علمي حوالو څخه په مستنده توګه ګټه پورته شي او د کمزور، عجیبو او بې اعتباره احاديثو او حوالو څخه د امکان تر حده مخنيوی وشي. همدارنګه د تولو روایتونو سرچینې په علمي او اکدېمیکه توګه بنودل شوي دي.

په دي تفسیر کي هغه موضوعاتو او مسائلو ته زیاته پاملننه شوي ده چې د ټوان نسل لپاره اړين او حیاتي ګنل کيري، په ځانګړي توګه په بنوونه او پوهنتونو کي د زده کریالانو لپاره.

د قرآن کريم د آیتونو او د هدایت کوونکو پیغامون په تشریح او تفسیر کي فرقه بې او مذهبی تعصباتو ته هیڅ ډول پاملننه نه ده شوي.

- د دي تفسیر په ليکلو کي او لوستونکو ته په اسانه بنه د مفاهيمو د پوهېډلو په موخه تر ډېره بریده هڅه شوي تر څو هغه کلمي جملې او ستونزمن عبارتونه او مفردات چې په مبارکه آیتونو کي راغلي په ساده او روانه ژبه واضح شوي دي.

- لوستونکو ته د مفاهيمو سره د بلديا او په اسانه بنه د پوهېډلو په موخه مخکي له دي چې ترجمه او تفسیر پېل شي له اصلی موضوع مخکي د محتوا او تفسیر یوه کوچنی خلاصه وړاندې شوي ده.

- د مبارکو آیتونو د تفسیر په برخه کي په یوه آېي کي راغلي موضوعات په لومري سر کي تول راټول شوي او اساسي تکي او مفاهيم بې په خلاصه بنه باندي وړاندې شوي دي همدارنګه تر څنګ يې په مبارکه آیتونو کي راغلي پیغام او دا چې د مسلمانانو دنده او مسؤوليت په دي برخه کي څه دي هغه هم په خلاصه بنه په کي ځاي پر ځاي شوي دي سربېره پر دي د مباحثو او توضیح په برخه کي مې تر ډېره بریده دا هڅه کري تر څو له هغه نادره حدیثونو او روایتونو څخه چې لوستونکي ورسه اشنا نه دي کار و انحلم تر څو وکولای شم د لوستونکو ذهنونه له مغضوشتیا او بې ځایه اندېښنو له رامنځته کېډلو څخه وساتم.

- په دې بحث کي د آیتونو د نازلېدلو شان او مستندات د معتبرو منابعو کتابونو او روایاتو له مخي ځای پر ځای یې اخذونه بنوبل شوي دي او پاتي منابع او اخْحَلِيَّةُ کونه په بشپړه امانتداری سره په اخر سر کي هم راول شوي دي.

- د آیتونو په تفسیر کي په ځانګړي بنه د قرانی حکایاتو کيسو او داستانونو په تفسیر کي تر ډېره دا هڅه شوي چې له ډېر ځیرتیا او دقت څخه کار و اخیستل شي ددي له پاره چې خدای مکړه د اسراییلینو او نور بې سندو او جعلی تشریحاتو اغېز پري رانشي او له هغو څخه په بشپړه بنه امن کي وسانۍ شي. همدارنګه تر اخري حده پوري دا هڅه شوي تر څو په خلاصه بنه اصلی مطلب روښانه شي.

- ژبارو او په ځانګړي بنه د آیتونو د تفسیر په برخه کي ټیني موارد په ډېره خلاصه بنه توضیح شوي دي خو په هغو برخو کي چې د ډېرو توضیحاتو او سپرنسو اړتیا لیدل شوي ډېر توضیحات ورکول شوي. په یقینی بنه چې د قران کريم د صحت والي بنسټیزه مرجع محمد مصطفیٰ صلی اللہ علیه وسلم ته د هغه نزول دی او د تولو مسلمانانو د هدایت او لارښوونکي له پاره همدا کتاب تر تول بهترینه مرجع او لارښوود دی خو د دي له پاره چې لوستونکي په هر اړخیزه بنه د آیتونو په حکمتونو نکتو ګټو تفسيري اسرارو او رازونو د پوهېدلو له پاره د بېلابېل تفصیلونه هم راول شوي دي.

- د دي تفسیر په ليکنو کي ضروري موخدونه د متن به داخل کي او نور ماخذونه په مجموعي بنه د همدي (احمد) تفسیر په آخره کي په بشپړه توګه ذکر شوي دي.

- د دي تفسیر په ليکلو کي هڅه شوي تر څو د آیتونو شمېر، کلماتو شمېر او د مبارکه آیتونو د تورو شمېر له موثقو منابعو څخه په ګټه اخیستني ويېژندل شي.

- په دغه تفسیر کي تحلیلونه او توضیحات د اهل سنت او جماعت په بنسټ ترسره شوي او تر ډېره دا هڅه شوي تر څو له مذهبی او فرقوي تعصباتو څخه خالي وي.

د دي تفسیر ليکنه څېرنه او ترتیب په ۲۰۱۹ م کال د امین الدین (سعیدی - سعید افغانی) له خوا پیل او په جزوی، جزوی بنه ترتیب شوي دي.

د احمدی تفسیر د هېواد له بېلا بېلو پوهانو، عالمانو، د افغانستان علومو اکادمی او پوهنټونوونو له خوا د کتنی وروسته د هغه په بېلابېل برخو باندي یې تقریظونه هم ليکلي دي.

درنو لوستونکو!

قران کريم په خپل ذات کي الهي معجزه او د بشر د لارښوونکي کتاب دي. خدای (ج) د خپل عظمت له برکته دا کتاب تولو مرضونو، شهواتو او زړونو ته شفاء او د تسکین یوه الله ګرځولي ده او په مرسته یې علم او یقین ترلاسه کولای شو.

دا يو څرګند حقیقت دی چې هیڅ مسلمان د قران کريم صحت او معجزي او سېدلو په اړه کوم شک نه لري او خدای (ج) په خپله د دی به اړه په خپل کلام کي گنې څرګندونې لري، لارښوونې او له بد بختيو څخه د ژغورني لاري او داسي نور موارد هغه څه دي چې مونږ یې د قرانکريم په بېلاړلې بربخو او کيسو کي موندلای شو چې په هفو کي د بشريت له پاره خير، برکت، لوره پوهه، حیرانونکي رازونه او داسي نور په کي نغښتي دي.

قران کريم د دنیوي او اخروي بنیګنو نیکمرغیو او سوکالیو منشه ده. د قرانکريم له لارښوونو عملی کول د حضرت محمد صلی الله علیه وسلم سنت دی.

قران کريم ټولو پخوانی پېغمبرانو ته د رالېرل شوبيو اسماني کتابونو تصدیق کوونکي دي. يا الله ته زمونږ روح او روان د دی برکتی کتاب په شغلو او پلوشو رون او روښانه کړي.

امين يا رب العالمين

د احمد تفسیر ليکوونکي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سورة المائدة

جزء - (7 - 6)

سورة مائده دارای 120 آیه و شانزده رکوع و از سوره های مدنی است.

وجه تسمیه:

این سوره، مائده نام دارد؛ زیرا از نزول سُفرهی پُر نعمت از سوی پروردگار به درخواست حواریین از حضرت عیسیٰ علیه السلام حکایت میکند، تا بر صدق و درستی پیامبری وی دلالت نماید و برای آنان نیز عیدی باشد.

بناءً باید گفت که: نام این سوره از کلمه‌ی مائده‌ی مذکور در آیه‌ی 112 «إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزَلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُلُّمُؤْمِنٍ» گرفته شده است و همانند غالب سوره‌های قرآن بامطالب بیان شده در آن رابطه‌ی خاصی ندارد، بلکه فقط به عنوان نشانه‌ای برای تمایز کردن سوره از سوره های دیگر از آن استفاده شده است.

سایر نام های این سوره:

نام های دیگر این سوره عبارتند از:

- 1 - سوره «عقود» به خاطر اینکه در آیه اول این سوره، لفظ عقود آمده است.
- 2 - «منفذه» است. به روایت حدیث: منفذه؛ یعنی، نجات دهنده انسان از دست دشمن دین و بشریت.

3 - سوره «أَحْبَار»؛ ذکر أَحْبَار (علمای یهود) در آیه چهل و چهارم و شصت و سوم این سوره آمده است. (بنقل بصائر ذوی التمييز فی لطائف کتاب العزیز، ج 1، ص 179).

تعداد آیات، کلمات و حروف سورة مائده:

سوره مائده طوریکه در فوق هم یادآور شدید میگردید که در آیات، و دارای دو هزار و هشتصد و چهار کلمه، و یازده هزار و نهصد و سه حرف میباشد.

ملاحظه: (آقوال در شمارش تعداد کلمات و حروف سوره های قرآن در طریق حساب و نوع قرائت متفاوت اند. تفاصیل این مبحث را میتوانید در سوره فاطر همین تفسیر مطالعه فرماید).

فضیلت سوره المائده:

از عبد الله بن عمرو ابن العاص روایت شده که گفته است: سوره‌ی مائده در حالی بر پیامبر صلی الله علیه وسلم نازل شد که پیامبر صلی الله علیه وسلم بر راحله سوار بود، و راحله توانایی تحمل او را نداشت، لذا پیامبر صلی الله علیه وسلم پیاده شد. (إمام أحمد آن را روایت کرده است).

إِرْتِبَاطُ وَ مَنَاسِبُتُ إِنْ سُورَةِ بَأْ سُورَةِ نِسَاءِ:

همانندی این دو سوره این است که: هر کدام به چندین عهد و پیمان و قرارداد، احکام عملی در عبادات و حلال و حرام و ستیزه گریها و عقاید اهل کتاب، مشرکان و منافقان، إشاره میکند، در سوره‌ی نساء از عقد ازدواج و بحث خانواده، أمان و پناه بردن، قسم و وفاداری

به آن و پیمان بستن، و صایا، سپرده‌ها و امانتها، وکالت و سرپرستی و اجاره، سخن رفته است.

سر آغاز مائدہ، فرمان به وفاداری در برابر پیمانها و تعهدها و قراردادهاست. سوره‌ی نساء، زمینه‌ی تحریم شراب را آماده می‌سازد ولی سوره المائدہ تحریم آن را قطعی می‌کند. غیره وغیره...

أَهْدَافُ وَ مَقَاصِدُ عَمَدَةِ سُورَةِ مَائِدَةِ عَبَارَتُ اَنْدَ اَنْ:

قانون گذاری در جهت تنظیم روابط داخلی مسلمانان با هم دیگر؛ (معاملات)

قانون گذاری در جهت رفتار و روابط خارجی مسلمانان با یهودیان و مسیحیان اهل کتاب.

أَحْكَامُ تَشْرِيعِيِّ سُورَةِ مَائِدَةِ:

احكام تشریعی این سوره عبارتند از: پیمانها، عقد ازدواج با زنان کتابی (كتابیات)، وصیت پیش از مرگ، خوراکی های صید و ذبایح، شکار کردن هنگام حرام و فدیهی آن، وضوء، غسل، تیم، تحریم شراب، قمار، سزا و مجازات بازگشت از دین، حکم دزدی، راهزنشی، کفاره‌ی سوگند، قانون جاهلی در مورد «بحیره، سائبه، وصیله، حام»، حکم آنان که از أمر حق سرباز می‌زنند و أمثال اینها..

باید یادآور شدکه: سوره‌ی مائدہ یکی از سوره‌های طولانی است که به إتفاق همه مفسران در مدینه نازل شده است و مانند سایر سوره های مدنی از قبیل سوره‌ی بقره و نساء و أنفال، جنبه‌ی تشریع را به تفصیل مورد بررسی قرار داده است، و درکنار آن به مساله‌ی عقیده و قصه‌های اهل کتاب پرداخته است.

وقتی که این سوره نازل شد پیامبر صلی الله علیه وسلم از حدیبیه بر می‌گشت. تمام این سوره به احکام شرعی پرداخته است؛ زیرا دولت اسلامی روزهای اولیه‌ی شکل گیری خود را پشت سر می‌گذاشت و سخت به برنامه‌ی ربانی نیازمند بود که آن را از لغزش مصوّون بدارد و راه و برنامه ساختارش را ترسیم نماید.

تفسر أبو میسره میفرماید: سوره‌ی مائدہ آخرین قسمت از قرآن است که نازل شده و در آن آیه‌ی منسوخ قرار ندارد. (قرطبی 6 / 30) این سوره شامل هجده فریضه می‌باشد، که در سایر سوره‌ها نیامده است. آنها عبارتند از:

- 1 - منخفه:** خفه شده.
- 2 - موقوذه:** حیوانیکه به ضرب، زخم و مرده باشد.
- 3 - متردیه:** از بلندی افتاده، پرت شده.
- 4 - تطیحه:** بر اثر ضربه‌ی شاخ حیوانی دیگر مرده.
- 5 - ما أَكَلَ السَّبُعُ:** حیوانی که درنده از آن خورده باشد.
- 6 - ما ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ:** حیوانی که برای بتان و یا به اسم بتان و یا به هردو؟ قربانی و یا ذبح شده باشد.
- 7 - أَن تَسْتَقِسِمُوا بِالْأَزْلَامِ:** آنکه باچوبه های تیر، پیشگویی و قرعه کشی کنید.
- 8 - مَا عَلَّمْتُ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكْلِبِينَ:** حیوانات شکاری که شما آنها را زیر دست خود پرورش کرده اید.
- 9 - طَعَامُ الَّذِينَ أَوتُوا الْكِتَابَ:** خوراک اهل کتاب.
- 10 - الْمُحْسَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أَوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبِيلُكُمْ:** زنان پاکدامن اهل کتاب.
- 11 - إِذَا قُمْتُ إِلَى الصَّلَاةِ:** وقتی برای نماز به پا خاستید.

- 12 - السارقُ و السارقة:** مرد و زن دزد.
- 13 - لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَ أَنْثُمْ حُرُمٌ:** در حالیکه در احرام هستید، شکار نه کشید.
- 14، 15، 16، 17، 18 - مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ وَلَا سَائِبَةٍ وَلَا وَصِيلَةً وَلَا حَامٍ.**
- 18 - شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ:** هنگامی که یکی از شمارا نشانه های مرگ در رسید....» (مائده آیات 103 و 106).

تفسر مشهور جهان إسلام إمام قرطبي، فرضه دیگری بر اینها اضافه کرده است: و إذا ناديتهم إلى الصلوة...: هنگامی که آذان گفته شد و مردم را به نماز میخواندید. (همین سوره آیه: 58).

قابل تذکر است که در قرآن عظیم الشأن به جز در این سوره یادی از آذان نشده است؛ و آنچه در سوره‌ی جمعه آمده است، به خود نماز جمعه اختصاص دارد و این آیه، برای تمام نماز های شبانه روزی عام است.

خلاصه، این سوره در بیان اصول مهم در إسلام منفرد است که عبارتند از:

1 - إِكْمَالُ دِيْنٍ وَ إِنْ كَهْ دِيْنُ خَدَا يَكِيْ اَسْتَ؛ هَرَ چَنْدَ رَاهَ وَ رَوْشَ وَ شَرَاعِيْ بِيَامِبرَانَ بَهْ

تناسب أحوال و زمان، با هم مختلف باشند.

2 - بِيَانِ هَمَكَانِيْ بُودَنْ بَعْثَثْ وَ تَبْلِيغِ بِيَامِبرِ وَ مَنْحُصُرِ گَشْتَنَشِ در امر مهم تبلیغ دین.

3 - بَرِ هَمَكَانِ وَاجِبِ اَسْتَ، درستکار باشند و خود را اصلاح گردانند که اگر در برابر گمراهی بدکاران گمراه، پایداری کنند، زیان نخواهند دید. یکی از راههای خود سازی، وفا به پیمان، دوستی با مردمان، همکاری و دستیاری با نیکان، با کسی در گناه و تعدی، همدست و یار نشدن، پرهیز از دوستی با غیر مسلمانان، واجب شمردن شهادت دادگرانه، فیصله و قضاؤت به عدل و داد و مساوات و برابری در میان مؤمنان و غیر مؤمنان.

4 - بِيَانِ احْكَامِ وَ چَكْونَگَيِ خُوراکِيَها، تحريم شراب، قمار، بتها و قرعه و بخت آزمایي.

5 - وَأَكْذَارِ دِنِ مَكَافَاتِ مَجَازَاتِ بَهِ اللهِ مَتَعَالِ وَ اَيْنَ كَهْ رَاسْتَگُويِ در آخرت، سود میدهد.

وآن سه داستان که به آنها اشاره شد و در واقع درس زندگانی است؛ عبارتند از:

الف: داستان بنی اسرائیل را با حضرت موسی یادآور شده است؛ داستانی که حاکی از تمرد و طغیان آنها بوده و در این گروه حقیر و منحرف (يهود) تجلی می‌یابد که به پیامبر خود گفتند: (تو و خدایت بروید بجنگید، ما در اینجا نشسته ایم) و سرگردانی و تباہی که برایشان پیش آمد و مدت چهل سال در سرزمین سرگردان و حیران بودند.

ب: پس از آن داستان پسران آدم را بازگو میکند و بیانگر آن است که نزاع و مبارزه‌ی دائمی بین دو نیروی خیر و شر همیشه وجود دارد و آن را در داستان «قابل و هابیل» نمایش میدهد، آنجا که قابل برادر خود را میکشد و این اولین جنایت زشتی بود که بر روی کره خاکی اتفاق افتاد و در آن خون پاک یک بی‌گناه خاک زمین را رنگین و گلگون کرد. در این داستان دو نمونه از طبیعت و سرشت بشر به نمایش گذاشته میشود: نمونه‌ی نفس شرور و گناه پیشه، و نفس پاک و نیک اندیش. (فسولت له نفسه قتل اخیه فقطله فأصبح من الخاسرين).

ج: همچنین در این سوره داستان مائدہ (سفره غذا) را بازگو کرده است که معجزه‌ی حضرت عیسی بن مریم است و توسط او برای حواریون به وقوع پیوست.

همچنین به مناقشه و مجادله‌ی «یهود و نصاری» در مورد عقاید نادرست و دروغین آنان، پرداخته است، آنان ذریت و اولاد را به خدا نسبت دادند که شایسته‌ی مقام پروردگاری نیست، عهد و پیمان‌های مؤکد را نقض کردند و آن را زیر پا نهادند، تورات و انجیل را تحریف کردند، و به رسالت حضرت محمد صلی الله علیه وسلم کافر شدند. در این سوره به سایر گمراهی‌ها و اباطیل آنان اشاره شده است.

و در نهایت این سوره‌ی مبارک باشان دادن موقعیت ترسناک روز حشر خاتمه می‌یابد؛ در روز حشر حضرت مسیح خوانده می‌شود و به منظور سرزنش نصاری که او را پرستش می‌کردند خداوند متعال از او می‌پرسد: (آیا تو به مردم گفتی من و مادرم را خدا قرار دهید؟ او می‌گوید: خداوند! پاک و منزه توای، من چگونه می‌توانم چیزی را بگویم که حقش راندارم؟). چه افتضاح و موقعیت پرهاراسی است برای دشمنان خدا! روزی است که در آن موی سفید می‌گردد و از اضطراب وحشت آن، دل‌ها از جاکنده می‌شوند! (دل‌ها جمع اند و کنده می‌شود منفرد اند).

این سوره، به ما درس تازه‌ای میدهد که از ارزش و اهمیت والایی برخوردار است و به ما می‌فهماند وقتی قرآن کریم بر دل و وجود مبارک پیامبر اسلام فروند آمد-کم-کم. به جامعه از شرک، جهل و تاریکی و نامیدی، پراکنده‌گی و دشمنی زدوده شد و سامان یافت، به ارزشها و منشها رسید، دلها آرام گرفت، روابط اجتماعی میان ملل گوناگون برقرار و پایدار گشت و چشم‌های سار این وحی الهی از مهر و محبت، صفا و صمیمیت، دوستی و مودت، انس و شفقت، جهانی نو ساخت تا انسانها دوباره حیاتی تازه یابند...

این سوره از موضوع‌های گوناگون و هدف مشترک برخوردار است، تا راه خوب زیستن را بر مبنای برنامه‌ی آفریدگار به مردم نشان دهد و آن را بدون وسوسه و دودلی در پیش گیرند تا به منزل نهایی و مقصد سعادت و نیکبختی بررسند و خدا را از خود خشنود گردانند، آنگاه مؤمن و مسلم به سوی بارگاه هستی بخش روی آورند و مزد و پاداش بندگی خود را از او بگیرند. (بنقل از تفسیر فرقان).

از عائشہ(رض) روایت شده‌است که فرمود: «مائده آخرین سوره‌ای است که نازل شد پس آنچه که در آن از حلال می‌یابید؛ حلال بشمارید و آنچه که در آن از حرام می‌یابید؛ حرام بشناسید». بعضی گفته‌اند: مراد عائشہ(رض) از سخن فوق این است که: هیچ آیة منسوخه‌ای در این سوره وجود ندارد. اما ابن عباس(رض) برآن است که دو آیه در آن منسوخ می‌باشند - که در جای خود بیان خواهیم کرد.

صاحب تفسیر «فی ظلال القرآن» می‌فرماید: «در این سوره باموضوعات مختلفی روی رو می‌شویم اما آنچه که همه آنها را به هم مربوط می‌سازد، هدف یگانه‌ای است که قرآن کریم برای به ثمر رساندن آن آمده است، این هدف عبارت است از: به وجود آوردن امت، برپاساختن دولت و شیرازه ساختن جامعه‌ای بخصوص، بر اساس عقیده، جهانبینی و ساختاری مخصوص که در آن یگانگی خداوند متعال در الوهیت، ربویت و حاکمیت، اصل و اساس امور است، خداوند که انسان مؤمن، راه و رسم زندگی، نظامنامه‌ها، معیارها و ملاکهای ارزشی خود را فقط از او می‌گیرد...».

محتوای سوره مائدہ:

سوره‌ی مائدہ مانند سایر سوره‌های مدنی از قبیل سوره‌ی بقره و نساء و أنفال، جنبة تشریع

رابه تفصیل مورد بررسی قرار داده است، و در کنار آن به مسأله‌ی عقیده و قصه‌های اهل کتاب پرداخته است.

ابو میسره گفته است: سوره‌ی مائدہ آخرین قسمت از قرآن است که نازل شده و در آن آیه‌ی منسوخ قرار ندارد. این سوره شامل هجده فریضه می‌باشد. (قرطبی 30/6). وقتی که این سوره نازل شد پیامبر صلی الله علیه وسلم از حدیبیه بر می‌گشت. تمام این سوره به احکام شرعی پرداخته است؛ زیرا دولت اسلامی روزهای اولیه‌ی شکل گیری خود را پشت سر می‌گذاشت و سخت به برنامه‌ی ربانی نیازمند بود که آن را از لغزش مصون بدارد و راه و برنامه ساختارش را ترسیم نماید.

احکامی که در این سوره مورد بررسی قرار می‌گیرند به طور مختصر عبارتند از: عقود، نبایح، شکار، احرام، نکاح زنان کتابی، رده (برگشتن از دین)، طهارت، حدائق، حدیغی و افساد در سرزمین، احکام قمار و شراب، کفاره‌ی قسم، شکار در حال احرام، وصیت به هنگام مرگ، بحیره و سائبه، حکم کسی که عمل به شریعت خدا را رها می‌کند و... در کنار تشریع، خدای متعال به منظور پند و اندرز، حکایاتی را برای ما بازگو فرموده است.

الف: داستان بنی اسرائیل را با حضرت موسی یادآور شده است؛ داستانی که حاکی از تمرد و طغيان آنها بوده و در این گروه حقیر و منحرف (يهود) تجلی می‌باید که به پیامبر خود گفتند: (تو و خدایت برويد بجنگيد، ما در اينجا نشسته ايم) و سرگردانی و تباہی که برایشان پیش آمد و مدت چهل سال در سرزمین سرگردان و حیران بودند.

ب: پس از آن داستان پسران آدم را بازگو می‌کند و بیانگر آن است که نزاع و مبارزه‌ی دائمی بین دو نیروی خیر و شر همیشه وجود دارد و آن را در داستان «قابل و هابیل» نمایش میدهد، آنجا که قابل برادر خود را می‌کشد و این اولین جنایت زشتی بود که بر روی کره خاکی اتفاق افتاد و در آن خون پاک یک بی‌گناه خاک زمین را رنگین و گلگون کرد. در این داستان دو نمونه از طبیعت و سرشت بشر به نمایش گذاشته می‌شود: نمونه‌ی نفس شرور و گناه پیشه، و نفس پاک و نیک اندیش. (فسولت له نفسه قتل أخيه فقطله فأصبح من الخاسرين).

ج: همچنین در این سوره داستان مائدہ (سفره غذا) را بازگو کرده است که معجزه حضرت عیسی بن مریم است و توسط او برای حواریون به وقوع پیوست.

همچنین به مناقشه و مجادله‌ی «يهود و نصارى» در مورد عقاید نادرست و دروغین آنان، پرداخته است، آنان ذریت و اولاد را به خدا نسبت دادند که شایسته‌ی مقام پروردگاری نیست، عهد و پیمان‌های مؤکد را نقض کردند و آن را زیر پا نهادند، تورات و انجیل را تحریف کردند، و به رسالت حضرت محمد صلی الله علیه وسلم کافر شدند. در این سوره به سایر گمراهی‌ها و أباطيل آنان اشاره شده است و در نهایت این سوره مبارک با نشان دادن موقعیت ترسناک روز حشر خاتمه می‌باید؛ در روز حشر حضرت مسیح خوانده می‌شود و به منظور سرزنش نصاری که او را پرستش می‌کرند خداوند متعال از او می‌پرسد: (آیا تو به مردم گفتی من و مادرم را خدا قرار دهید؟ او می‌گوید: خداوند! پاک و منزه توای، من چگونه می‌توانم چیزی را بگویم که حقش را ندارم؟). چه افتضاح و موقعیت پر هراسی است برای دشمنان خدا! روزی است که در آن موی سفید می‌گردد و از اضطراب وحشت آن، دل‌ها از جا کنده می‌شود!

زمان نزول سوره مائدہ :

از مطالب ذکر شده در سوره مائدہ چنین بر می آید و روایات نیز آن را تایید میکنند که این سوره مبارکه پس از صلح حدیبیه در اواخر سال ششم و یا اوایل سال هفتم هجری نازل شده است. در ذی القعده سال ششم هجری بود که پیامبر صلی الله علیه وسلم همراه با هزار و چهارصد نفر از مسلمانان به قصد عمره عازم مکه شد، اما کافران قریش در اثر شدت کینه و دشمنی بر خلاف سنت مذهبی دیرینه‌ی عرب‌ها راه ایشان را مسدود کردند و پس از کشمکش و گفت و گوی زیاد توافق صورت گرفت که ایشان بتوانند در سال آینده برای عمره به زیارت کعبه تشریف بیاورند. در این هنگام احساس نیاز شد که از یک سوآداب عمره به مسلمانان تعلیم داده شود تاسفر عمره‌ی سال آینده یک سفری به طور کامل اسلامی باشد و از سوی دیگر به آنان تذکر داده شود که مبادا در پاسخ به ظلم وستمی که با مسدود کردن راه شان و بازداشت شان از عمره در حق آنان روا داشته شده است دست به اقدامی مشابه زده و راه کافران را برای عمره ببنند، چرا که بسیاری از قبایل مشرک برای سفر حج و عمره مجبور بودند از مناطق تحت تصرف مسلمانان عبور کنند و مسلمانان میتوانستند همان گونه‌ی آنان را از سفر عمره بازداشته بودند کافران را نیز از سفر به مکه بازدارند. موضوع گفتاری که سوره با آن آغاز شده همین است و در ادامه از آیه‌ی 94 تا 99 باز هم همین مسئله بار دیگر مورد بحث قرار گرفته که نشان دهنده‌ی این امر است که از ابتدای سوره تا آیه‌ی 108 سلسله گفتار ادامه دارد که مطالب و مضامین دیگری که در سوره آمده اند نیز مربوط به آن میباشند.

با توجه به تسلسل گفتار چنین بر می آید که به احتمال زیاد این سوره مشتمل بر یک خطابه است که هم زمان نازل شده است، اما ممکن است که برخی از آیه‌های آن بعداً به صورت پرآگنده نازل شده باشند ولی با توجه به مناسبت موضوع، در جاهای مختلف این سوره در کنار آیه‌های دیگر آن قرار داده شده باشند، اما در سلسله بیان، در هیچ جایی حتی خلاء اندکی نیز احساس نمیشود که بتوان از آن چنین برداشت کرد که این سوره از چندین خطابه تشکیل یافته است.

شأن نزول سوره مائدہ :

طی عبور از زمان نزول سوره آل عمران و سوره نساء تا رسیدن به زمان نزول سوره مائدہ شرایط بسیار تغییر کرده بودند. زمانی بود که ضربه‌ی جنگ اُحد حتی مناطق هم جوار مدینه را برای مسلمانان خطر آفرین کرده بود، اما اینک زمانی فرا رسیده بود که مسلمانان وجود خود را به عنوان نیروی غیر قابل شکست در سرزمین عرب به اثبات رسانده و قلمروشان از یک طرف تا نجد و از طرف دوم تا حدود شام و از طرف سوم تا سواحل دریای سرخ و از طرف چهارم تا نزدیک مکه گسترش یافته بود. ضربه‌ای که در جنگ اُحد مسلمانان متحمل آن شدند، به جای این که روحیه‌ی آنان را ضعیف کند، بر عکس شلاق و بیداری برای عزم و اراده‌ی شان شد و آنان همانند شیری زخمی بار دیگر برخاستند و تتها در ظرف سه سال نقشه‌ی منطقه را تغییر دادند. به سبب فدکاری ها و تلاش های پیوسته‌ی آنان قدرت و نیروی همه‌ی قبایل مخالف تا شعاع دو صد و پنجاه کیلومتری مدینه در هم شکسته شد.

خطر یهودیان که همواره تهدیدی برای مدینه به شمار میرفت برای همیشه ریشه کن گردید و قدرت یهودیانی که در جاهای دیگری از حجاز زندگی میکردند نیز در هم شکسته شد.

قریش آخرین تلاش خود را برای به زانو در آوردن اسلام در غزوه خندق انجام داد و در آن به شدت ناموفق شد. اینک همه‌ی عربها باور کردند که اسلام دیگر نیرویی نیست که کسی بتواند آن را از بین ببرد. اکنون اسلام تنها یک عقیده و مسلک نبود که حاکمیتش محدود به قلبها و اندیشه‌ها باشد، بلکه دارای دولتی شده بود که زندگی همه‌ی کسانی را که در محدوده‌ی آن می‌زیستند در عمل فراگرفته بود و مسلمانان این توان را به دست آورده بودند که بدون هیچگونه مانع طبق عقیده و مسلکی که به آن ایمان آورده بودند زندگی کنند و به هیچ عقیده و مسلک و یا قانونی اجازه‌ی دخالت در محدوده‌ی زندگی خود را ندهند.

علاوه بر این در این چند سال مسلمانان دارای فرهنگی مستقل منطبق بر اصول و دیدگاه‌های اسلامی شده بودند که در همه‌ی امور زندگی با فرهنگ‌های دیگر متفاوت بود. اینک مسلمانان در اخلاق، امور اجتماعی و فرهنگی و در همه‌ی امور دیگر زندگی از غیر مسلمانان متمایز شده بودند. در تمام مناطقی که تحت حاکمیت مسلمانان بود نظام مساجد و نماز جماعت برپا شده و برای هر آبادی و قبیله‌ای إمامی تعیین گردیده بود، قوانین مدنی و جزایی اسلام تا حد زیادی با شرح و تفصیل وضع شده و به وسیله‌ی محاکم محلی و منطقی اجرای احکام میکردند. روش‌های قدیمی داد و ستد ممنوع شده بود و روش‌های اصلاح شده‌ی جدید جای آنها را گرفته بودند. ارث و میراث دارای ضابطه‌ی مستقلی شده بود. اجرای قوانین نکاح و طلاق، احکام حجاب شرعی و مجازات‌های زنا و تهمت، زندگی اجتماعی مسلمانان را در قالب خاصی در آورده بود. مسلمانان حتی در نشست و برخاست، گفت و شنود، خوردن و آشامیدن، وضع و قیافه و جزئیات دیگر زندگی شکل مستقلی اختیار کرده بودند. پس از ترسیم زندگی کامل اسلامی به این صورت، کافران از این که مسلمانانی که هم اینک دارای تمدن و فرهنگی مستقل شده بودند، بار دیگر روزی به آنان پیووندند به طور کامل نا امید شدند.

پیش از صلح حبیبیه بزرگترین مانع که در برابر مسلمانان قرار داشت این بود که آنان درگیر کشمکش پیوسته با کافران قریش بودند که فرصت وسعت دادن دایره‌ی دعوت شان را از آنان سلب کرده بود، اما شکست ظاهری و پیروزی واقعی صلح حبیبیه این مانع را پیش روی آنان برداشت. این صلح نه تنها امنیت داخلی مسلمانان را تضمین کرد، بلکه این فرصت نیز برای شان فراهم کرد که دعوت اسلام را در مناطق پیرامون گسترش دهدن. این کار را پیامبر صلی الله علیه وسلم با ارسال نامه‌هایی به پادشاهان روم، ایران، مصر و پادشاهان و امرای عرب آغاز کرد و همزمان با آن دعوتگران مسلمان برای فرآخواندن بندگان خدا به سوی دین او به اقوام و قبایل مختلف رفتد.

ترجمه و تفسیر سوره المائدة

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِهِ نَامُ خَدَائِي بِخَشَائِنَدِ وَمَهْرَبَانِ

**يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَتْ لَكُمْ بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ
مُحْلِي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ** (۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید، به پیمانهای وقرارداد های خود (با الله و مردم بستید) وفا کنید، خوردن گوشت) چهار پیان برای شما حلال شده، مگر آنچه حرمت آن بر شما (در آینده) تلاوت میشود. و شکار را در حالت احرام حلال نشمارید، بیگمان الله آنچه را بخواهد [بر پایه علم و حکمتش و بر اساس رعایت مصلحت شما] حکم می کند.(۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَوْفُوا»: وفا کنید، هر چیز را بدون کم و کاست تمام کنید و به کمال برسانید.
 «الْعُقُود»: جمع عقد، پیمانها، قراردادها. «بَهِيمَةُ الْأَنْعَامِ»: چهارپیان. **بَهِيمَة**: زبان بسته، گنگ، لا یعقل. **الْأَنْعَامِ**: یعنی، شتر، گاو، گوسفند، بز و امثال آنها مانند: گاو میش، آهو.
 «مُحْلِي ← مُحْلِّي»: حلال کنندگان. «حُرُم»: جمع حرام، آنان که در مراسم حج و عمره در احرام اند. (فرقان)

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»: ای کسانی که ایمان آورده اید! به عهد و پیمان که با الله و در بین خود بستید وفادار باشید و هرگز پیمان شکنی نکنید و آنچه را بر آن موافقه می نمائید از قبیل رد و بدل سندها، عقد نکاح، خرید و فروش، اجاره، انواع شرکت ها، معاملات، معاہدات انسانی و بین المللی در صورتی که مخالف با شریعت نباشد به صورت کامل اجرا و وفا کنید.

کلمه‌ی «بِالْعُقُودِ» دارای «الف و لام» است که شامل همه‌ی قراردادها میشود.
 «أَوْفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَتْ لَكُمْ»: یکی از پیمانهای الهی، توجه به احکام حلال و حرام در خوردنی هاست.

«أَوْفُوا بِالْعُقُودِ»: کلمه «عقود» جمع «عقد» به معنی بستن است و هر معاہده ای که در بین دو نفر با دو گروه منعقد گردد به آن «عهد» گفته میشود. یاهم عقد: لفظی است که شامل هر پیمان و عهدي میشود، خواه بین انسان و خدا باشد یا بین انسان و انسانی دیگر. بنابر این عقود به معنای عهود نیز هست.

تفسیر این جریر مشهور به جریر طبری (218 - 301 هجری شمسی) که بحیث، امام علم تفسیر در جهان اسلام شهرت دارد، إجماع مفسرین صحابه و تابعین را بربه فهم «أَوْفُوا
بِالْعُقُودِ»: چنین جمعبندی و نقل فرموده است:

«إمام جصاص»: فرموده عقد یا عهد هر دو یکی است. در عرف ما معاہده، به عملی اطلاق میشود که دوگروه درآینده نسبت به انجام و یا ترک کاری ملزم گردند. و متفقاً بر انجام آن متعهد باشند. بنابر این خلاصه مطلب این است که در معاہدات، داشتن تعهد لازم و ضروری است.

حضرت عبدالله بن عباس میفرماید: منظور معاهداتی است که خداوند با بندگانش نسبت به ایمان و اطاعت دارد یا قرار داد هایی که الله تعالی نسبت به احکام حلال و حرام از بندگان گرفته است. ابن اسلم گفته است: عقود عبارت است از شش عقداست: یعنی: پیمان خدا، عقد دوستی، عقد شرکت، عقد بیع، عقد نکاح و عقد قسم. این راویت را مفسر ابن کثیر چنین آورده است).

بعضی از مفسرین مانند مجاهد، ربیع، قتاده وغیره بر این عقیده اند که هدف از معاهدات عهدهایی است که در زمان جاهلیت جهت کمک به یکدیگر بین مردم وجود داشته است چون لفظ قرآن دارد همه معاهدات را در بر میگیرد بنابر این تضاد و اختلافی در گفته های بالا دیده نمی شود.

امام راغب أصفهانی با استفاده از این مطلب میفرماید که لفظ عقود همه معاملات را شامل میشود. وی مراحل ابتدایی عقود را سه قسم می داند:

۱ - معاهدة بندہ با خداوندش مانند عهد ایمان و اطاعت یا عهد پایبندی به احکام حلال و حرام.

۲ - معاهده انسان با نفس خودش مانند نذر و یا قسم.

۳ - معاهدة بین دو شخص یا دو گروه یا دو دولت.

معاهدات بین المللی دولت‌ها با تفاهم متقابل عهد و ميثاق متقابل گروه‌ها و احزاب و هر نوع معاملات، نکاح، تجارت و شرکت اجاره، هبه وغیره که در میان دو انسان برقرار میشود. چنانچه در تمام معاملات، شرایط جایز و شرعی طی گردد، طبق این آیه التزام به آنها بر طرفین لازم و واجب است. قید جایز به این خاطر آورده شده که تقرر شرط برخلاف شرع یا پذیرفتن آن، برای هیچکسی جایز نیست.

باید مذکور شد که قرآن عظیم الشأن، وفای به پیمان حتی با مشرکان را لازم میداند، «فَاتَّمُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَى مُدْتَهُمْ» (آیه: ۴ سوره توبه) (پیمانشان را تا پایان مدت‌شان نگهدارید (و وفادار باشید).

تفسران مینویسند که؛ شخصی نزد عبدالله بن مسعود(رض) آمد و به او گفت: به من اندرزی ده! ابن مسعود(رض) فرمود: «چون شنیدی که خداوند متعال میفرماید: «یا ایها الذين آمنوا: ای مؤمنان! پس خوب گوش فراده زیرا یا خیری است که حق تعالی به آن امر میکند، یا شری است که از آن نهی می نماید».

بلی! ای مؤمنان! «به عقود وفا کنید» مراد از عقود: عهدها و پیمانهایی است که خداوند متعال در مورد اجرای احکام و قوانین خویش از بندگانش گرفته و آن پیمانها را بر ذمہ‌شان لازم گردانیده و ایشان نیز آنها را به گردن گرفته‌اند و با این سخن خود: «سمعنا واطعنا: شنیدیم و اطاعت کردیم»، یا مانند آن از تعبیرات، به آن متعهد شده‌اند چنانکه این عقدها شامل پیمانها و معاهداتی که مؤمنان در میان هم‌دیگر استوار میکنند نیز میشود، از جمله، قراردادها، معاهدات و معاملاتی که از دوران جاهلیت در میان مردم باقی مانده بود. پس معنای اجمالی آیه کریمه این است: به عهدها و قرار داد هایی که با خدا و خلقش بسته اید وفا کنید.

در حدیث شریف آمده است: «هر حلف و پیمانی که در جاهلیت بود، اسلام جز محکمی بیشتر چیز دیگری بر آن نیز نمود اما در اسلام حلفی نیست». گفتنی است که وفاکرden به پیمانهای بجا مانده از دوران جاهلیت، به آن معاهدات و پیمان هایی محدود میشود که در

حوزه تعاون و همیاری بر امور خیر قرار داشته باشد، نه پیمانها و قرارداد‌های مبتنی بر گناه و تجاوز.

«أَحَلْتُ لَكُمْ بَهِيمَةً الْأَنْعَامِ إِلاًّ ما يُتْلَى عَلَيْكُمْ»: و از جمله نعمت‌های الله متعال بر شما یکی هم این است که برای شما خوردن گوشت «انعام» است که: مطابق احکام شرعی ذبح شده باشد حلال نموده است.

تفسران مینویسند که: لفظ بهیمه به آن حیواناتی گفته میشود که عادتاً ذیعقل نباشند؛ زیرا که مردم گفتار آنها را عادتاً نمی‌فهمند و مرادشان مبهم می‌ماند.

عالیم دانشمند امام شعرانی میفرماید: آن طور که عموم مردم تصور کرده اند، حیوانات را به خاطر نداشتن عقل، حیوان نمیگویند؛ زیرا حقیقت بر این امر استوار است که هر حیوان، شجر و حجر دارای عقل و ادرافکی است. اما این ادراک دارای درجاتی است که در آنها فرق میکند و چون هیچ کدام دارای شعوری مشابه انسان نیستند. خداوند بشر را به اجرای احکام خداوندیش مکلف گردانیده است نه حیوانات را. خداوند به هر حیوان، درخت و سنگ عقل و ادرافکی عطا فرموده، ذکر و تسبیح گفتن خدا توسط آنها بیانگر این مدعاست. چنانکه فرمود در آیه 44 سوره اسراء «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ، إِنَّمَا يُعْلَمُ بِمَا يَصْنَعُ»

چطور خالق و مالک خود را میشناخت و تسبیح میگفت؟

«انعام» جمع نعم است به معنای حیوان اهلی، مانند شتر و گاو، گاویش، گوسفند وغیره که اقسام آن در سوره انعام هشت نوع بیان شده است.

«أَحَلْتُ لَكُمْ بَهِيمَةً الْأَنْعَامِ إِلاً مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ»: جز آنچه حکمش بر شما خوانده خواهد شد. این جمله استثنای از (بهیمه الانعام) است، یعنی: بر شما چار پایان مذکور حلال گردیده، جز حیوانی که در حال احرام شکار میکنید زیرا شکار خشکی و خوردن از گوشت آن برای شخص محروم (در حال احرام) حرام است، همچنین شکار حرم مکه بر محرم وغیر آن حرام میباشد. مراد از (حرام): کسی است که به حج، یا عمره، یا به هردو احرام بسته باشد.

«غَيْرَ مُحْلِّي الصَّيْدِ وَ أَنْثُمْ حُرُمٌ»: و برای شما مجاز نیست در حالت احرام دست به شکار بزنید؛ زیرا شما در چنین حالی در واقع وارد مرحله اجرای شعائر حج و عمره شدید پس باید مردم، پرندگان و حیوانات از ناحیه شما در امان باشند.

«إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ(۱)»: و بدانید که حق تعالی آنچه را بخواهد و اراده کند در خلق خود انجام می‌دهد و هیچ بازدارنده‌ای برای حکم او و هیچ مانعی در مقابل قضا و قدرش وجود ندارد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (1 الی 2) در باره موضوعاتی از قبیلی وفا به عهد و پیمان؛ تعدی نکردن، همکاری در مسیر خیر، بزرگداشت شعایر الهی، مورد بحث قرار گرفته است.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحْلِّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرُ الْحَرَامُ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَادَ وَلَا أَمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَّتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَيْءٌ قَوْمٌ أَنْ صَدُوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالْتَّقْوَى وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدُوانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ(۲)

ای کسانیکه ایمان آورده‌اید، حرمت شعایر (علامات دین الله) و ماه‌های حرام (ذوالقعده ذوالحجه و محرم و ربیع) و قربانی‌های قلاده دار و عازمان بیت الله که از پروردگار شان

فضل و رضایت میطلبند؛ حلال نشمارید (به آن بی حرمتی نکنید)، و چون از إحرام بیرون آمدید [اگر مایل باشید، می توانید] شکار کنید.

کینه و عداوت قومی به علت این که شمارا از [ورود به] مسجد الحرام منع کردند و ادارتان نکند که [به آنان] تعدی و تجاوز کنید. و بر نیکی و تقوا با یکدیگر همکاری نمایید و یکدیگر را برگناه و تجاوز همکاری نکنید، و از الله بترسید، چون الله سخت عذاب دهنده است. (۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لأْتِلُوا»: حلال مکنید. **«شَعَائِرٌ»:** جمع شعیره، آثار و نشانه ها. این کلمه به مناسک حج اختصاص دارد. **«الشَّهْرُ الْحَرَامُ»:** ماه حرام (ذی قعده، ذی حجه، محرم و ربیع).

«الْهَدِيٌّ»: جمع هدیه، ارمغان، ره آورد. از حیوانات که به «حرم» هدیه میشود و به مصرف نیازمندان میرسد. **«الْقَلَائِدُ»:** جمع قلاده، قربانی های گردنبنددار، نشانه دار.

«الْقَلَائِدُ»: جمع قلاده بوده و به معنی حلقه ای است که از پوست درخت تهیه میگردد و به گردن حیوان قربانی بسته میشود تا مشخص گردد که این حیوان مخصوص قربانی است.

«آمِينَ»: جمع آه، فاصدان، راهیان، آهنگ کنندگان. **«رَضْوَانًا»:** خشنودی، خرسندي.

«لَا يَجِرْ مَنْكُمْ»: (جرم): شما را نکشاند، شما را وادار نکنند.

«شَنَآنُ»: کینه، دشمنی. **«البَرُّ»:** نیکوکاری، بر، جامع همهی نیکیها و خوبیهای است، به همهی آنچه که شرع به آن دستور داده و قلب به آن آرام گیرد، شامل شود. **«اَثُمُّ»:** به معنی جرات پیدا کردن بر انجام گناهان است، امری که صاحبیش را گناهکار میکند و او را در موقعیت حرج قرار میدهد. **«وَالْعُدُونَ»:** یعنی تجاوز و تعدی به جان و مال و آبروی مردم. پس واجب است که انسان از هرگناه و ستمی دوری بجوید، سپس دیگران را بر ترک آن کمک نماید.

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ»: ای ایمان آورندگان! شعائر الله را هتك حرمت نکنید، آنچه را خدای تعالی بر شما در ماه های حج یعنی شوال، ذو القعده و ذو الحجه حرام نموده حلال نسازید، یعنی با ایجاد مانع میان این شعائر و میان کسانی که میخواهند به بزرگداشت آنها پرداخته و عبادت الله متعال را در آنها به جای آورند. **«شَعَائِرُ»:** جمع شعیره؛ عبارت از هر چیزی است که به مثابه شعار و نشانه قرار داده شده باشد اما مراد از آن در اینجا، پاسداشت و رعایت حرمت اماکن أعمال حج؛ اعم از صفا و مروه و غیر آن است. یا مراد از شعائر در اینجا: فرایض و مقدسات الهی است.

تفسر حسن بصری(رح) فرموده است: یعنی از حد شریعتی که برای بندگانش تعیین کرده است تجاوز نکنید. ابن عباس(رض) گفته است: از حد آنچه در حال احرام بر شما حرام کرده است تجاوز نکنید. (قول اول راجح تر است و طبری به خاطر عموم آیه آن را پذیرفته است).

«وَلَا الشَّهْرُ الْحَرَامُ وَلَا الْهَدْيٌ وَلَا الْقَلَائِدُ»: یعنی ماه حرام را حلال نکنید که در آن به جنگ پردازید، یعنی حرمت ماه های چهارگانه حرام را که عبارت اند از: ذی القعده، ذی الحجه، محرم و ربیع، با جنگیدن در آنها و بازداشت حجاجیان و عمره گزاران از بیت الله الحرام، در هم نشکنید و حلال نشمارید.

و آنچه را که به بیت از چهار پایان اهدا شده و حیوانی که بر گردن های آنها گردنبند هدیه به فقرای حرم آویخته شده است. حلال مگردانید؛ یعنی به آن حیوان و صاحبیش متعرض نشوید.

«هُدیٰ را» هدی: جمع هدیه، به معنی قربانی‌ای است که به بیت الله الحرام اهدا می‌شود؛ اعم از شتر، یا گاو، یا گوسفند. پس حق تعالیٰ مؤمنان را نهی می‌کند از اینکه حرمت حیوانات اهدایی را رعایت نکنند، به اینکه مثلاً آن را از صاحب‌ش بگیرند یا میان هدیه و میان رسیدن آن به بیت الحرام مانع ایجاد کنند.

«وَلَا أَمِينَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرَضْوَانًا»: حج و عمره، راهی برای تحصیل دنیا و آخرت است. بناءً جنگ را با قاصدان بیت الحرام که به قصد حج یا عمره و یا هم سکونت آمده اند، حلال نکنید، و برای شما مجاز نیست تا به آنها آزار واذیت برسانید و یا باکسانیکه به مقصد خانه کعبه در حرکت اند بجنگید، کسانیکه میخواهند بالجام أعمال حج و عمره عبادت مولای خویش را بنمایند و از او اطاعت کنند. اللہ متعال از حمله به آنان یا ایجاد مانع بر سر راه زیارت آنها نهی کرده است؛ چرا که اهل جاہلیت چنین عملی را انجام می‌دادند.

شأن نزول آیة مبارکه :

بناءً به روایتی، در شأن نزول آیه مبارکه آمده است که: مشرکان بنابر آیین خود، به حج و عمره می‌آمدند و قربانی اهدا می‌کردند، در این میان مسلمانان خواستند تبارآنها حمله آورشوند، همان بودکه آیة: «يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءامَنُوا لَا تُحْلِوْ أَشْعَاعَ اللَّهِ...» نازل شد وتجاوز به آنرا حرام گردانید. اما بعد از آن حق تعالیٰ با این فرموده‌اش: «فَلَا يَقْرُبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا» [التوبۃ: 28].

«مشرکان بعد از این سال، دیگر نباید به مسجد الحرام نزدیک شوند». این حکم را منسوخ کرد.

ابن جریر طبری نقل فرموده است: إجماع برآن است که قتل مشرک- چنانچه به وی امان داده نشده بود، جواز دارد، هر چند قصد بیت‌الحرام یا بیت‌المقدس را هم کرده باشد. علماء میفرمایند: حتی اگر مشرک، برگردن یا بازوهای خویش تمامًا پوست درختان حرم را هم آویخته باشد، کشته می‌شود، در صورتیکه پیمان یا امانی از سوی مسلمانان نداشته باشد. ولی جمعی بر آنند که آیه کریمه منسوخ نیست بلکه از محکمات است و حکم آن مربوط به حجاج و زوار مسلمان می‌باشد. (بنقل از تفسیر انوار القرآن).

«وَإِذَا حَلَّتُمُ قَاصِنْطَادُوا»: ولی هرگاه از احرام بیرون شدید برای شما شکار خشکی که در حالت احرام بر شما حرام بوده حلال است. یعنی در بیرون از سرزمین حرم. پس در صورتیکه در آیه متبرکه از حالت احرام این قدر رعایت بعمل آمده است، که در آن شکار ممنوع می‌باشد. باید احترام حرمت خود حرم شریف بیشتر از آن باشد؛ یعنی شکار در حرم به محرم و غیر محرم، به همه، حرام شده است؛ چنانکه عمومیت آن از «لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ» مستنبط می‌گردد.

از زید بن اسلم(رض) در بیان شأن نزول روایت شده است که گفت: رسول الله صلی الله عليه وسلم با یارانشان در حدیبیه بودند که مشرکان ایشان را از ورود به حرم بازداشتند و این بر مسلمانان بسیار سخت و ناگوار بود، در این میان، گروهی از مشرکان اهالی مشرق که قصد انجام عمره را داشتند، از راه رسیدند. أصحاب رسول الله صلی الله عليه وسلم موقع را مغتتم شمرده گفتند: اینک نوبت ماست، ما نیز اینان را از ورود به حرم باز می‌داریم چنانکه یارانشان ما را از آن بازداشتند! پس خداوند متعال فرمود:

وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَدُوا:

توجه باید داشت که: احساسات دینی، بهانه‌ی ظلم نشود، یعنی کینه، عداوت و کراحتی که نسبت به دشمنانی که شما را از مسجد الحرام منع داشته‌اند نباید شما را بر تجاوز بر آنها وا دارد که خدای تعالیٰ ظلم و تجاوز را دوست ندارد اگرچه بر دشمنان هم باشد؛ زیرا دین به خاطر رفتار عادلانه با همهٔ انسان‌ها آمده است اگرچه کافر هم باشند.

از فحوای آیة مبارکه بر می‌آید که: بِيَعْدَالَتِي وَ تَجَاوِزَ اَنْ حَدَّ حَرَامٌ اَسْتَ حَتَّى نَسْبَتْ بِهِ دَشْمَنَانِ فَهُمْ قُرْآنٌ عَظِيمٌ الشَّانُ وَ سُنْنَتْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُمْنَانِ اَسْتَ كَمْ: دَرِ اَنْتِقَامٍ نَيْزَ بَلْ يَدِ عَدْلَتِ رَأَيْتَ كَنِيدَ بَنَاءً دَشْمَنَى هَائِي دِيْكَرَانِ درِ يَكِ زَمَانِ، مَجْوَزٌ ظَلْمٌ وَ تَجَاوِزَ ما درِ زَمَانِي دِيْكَرَ نَمِيَ شَوْدَ.

برخی از سلف گفته‌اند: نیکوترین شیوه برخورد با کسی‌که الله متعال را در مورد تو نافرمانی‌کرده، این است که: تو حق تعالیٰ را در مورد وی فرمان بری.

پس فقط تعامل به این شیوه است که تحسین برانگیز می‌باشد.

«وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ أَنْ صَدُوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَنْ تَعْتَذُوا»: کینه، عداوت و کراحتی که نسبت به دشمنانی که شما را از مسجد الحرام منع داشته‌اند نباید شما را بر تجاوز بر آنها وا دارد که خدای تعالیٰ ظلم و تجاوز را دوست ندارد اگرچه بر دشمنان هم باشد؛ زیرا دین به خاطر رفتار عادلانه با همهٔ انسان‌ها آمده است اگرچه کافر هم باشند.

شأن نزول آیة مبارکه :

«وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ»: 387- ابن ابوحاتم از زید بن اسلم روایت کرده است: پیامبر و أصحاب ایشان (در حدیبیه قرار داشتند که مشرکان مانع ورود ایشان به مکه و زیارت کعبه شده بودند، این امر بر مسلمانان دشوار آمد. در همان حال گروهی از مشرکان اهل مشرق به نیت به جا آوردن عمره از کنار مسلمان‌ها گذشتند).

یاران پیغمبر به یکدیگر گفتند: اینها را بر می‌گردانیم چنانچه یاران ما را بازداشتند. به همین خاطر «وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ تا آخر آیه نازل شد. (این مرسل است، طبری 10936 از عبدالرحمن بن زید بن اسلم روایت کرده آن است.).

«وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْإِيمَانِ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدُوانِ»: قبل از همه باید گفت که: چشم پوشی از خطای دیگران، یکی از راه‌های تعاون بر نیکی است، طوریکه در آیه متبرکه میفرماید: در انجام أعمال نیک و ترک اعمال منکر با یکدیگر همکاری و همیاری داشته باشید معاونت برخوبی و نیکی شامل معاونت در تمام اموری میشود که به الله و پیامبر صلی الله علیه وسلم آن اعمال را دوست دارند و معاونت بر تقوا پرهیز نمودن از تمام اموری است که الله متعال و پیامبرش صلی الله علیه وسلم حرام نموده‌اند و از این برحدار باشید که تعاون و همکاری شما در راستای گناه و تجاوز باشد.

در صحیح بخاری و مسلم از حضرت انس(رض) روایت است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمود: انصر اخاك ظالماً أو مظلوماً، یعنی به برادرت کمک کن چه ظالم باشد و چه مظلوم. صحابة کرام که به رنگ تعالیم قرآن رنگ شده بودند با تحریر پرسیدند که یا رسول الله، ما کمک برادر مظلوم را فهمیدیم اما غرض از کمک به ظالم چیست؟ آن حضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند: که او را از ظلم باز داشتن در این تعلیم قرآن کریم «برو تقوی» یعنی نیکی و خدا ترسی را معيار اصلی قرار داده و آبادانی ملیت مسلم را براین استوار کرده و به تعاون و تناصر بر این دعوت داده و در مقابل این إثم و عدوان را جرم سخت قرار داده و از تعاون بر آن منع فرموده است دو لفظ «برو تقوی» را اختیار فرمود.

به نظر جمهور علماء منظور از «بر» عمل نیک و هدف از تقوی «ترک بدیها و مُنکرات است و کلمه «إثم» به معنی معصیت و گناه مطلق است. خواه در عبادت و یا در حقوق. رسول الله در باره تعاون و کمک به (بر و تقوا) فرموده است: «الadal علی الخیر كفاعله» ثواب شخصی که شخصی را به عمل خیر دلالت دهد مانند کسی است که خود او آن عمل خوب و پسندیده را انجام میدهد. و در صحیح بخاری بیان شده که رسول الله فرمود: هر کسی که مردم را به طرف هدایت و نیکی دعوت دهد هر چند مردم بر دعوت او عمل نیک انجام دهند به اندازه نیکی آنان به او ثواب میرسد. بدون اینکه از ثواب آنان چیزی کاسته شود. و هر کسی که مردم را به طرف گمراهی و گناه دعوت دهد پس هر چند مردم از دعوت او به گناه مبتلا شوند، برابر گناهان آنان بر او هم گناه عاید میگردد بدون اینکه از گناهان آنان چیزی کاسته شود.

ابن کثیر به روایت طبرانی از رسول الله چنین نقل کرده است که: اگر کسی جهت کمک و مساعدت به ظالم قدم بردارد از اسلام خارج می شود. به این دلیل سلف صالحین از پذیرفتن پست و مقام پادشاهان ظالم دوری جسته اند زیرا فیول چنین مسئولیت ها کمک به ظالم است.

در تفسیر روح المعانی، آیه کریمه «فَلَنْ أَكُونْ ظَهِيرًا لِّلْمُجْرِمِينَ» این حديث منقول است که رسول کریم فرمود که: روز قیامت نداء می آید که ظالمان و حامیان آنان کجا هستند و پس از آن حتی افرادی که دوات و قلم افراد ظالم را درست کرده بودند باهم درتابوتی آهنه به جهنم آنداخته میشوند. بنابر این قرآن و سنت انتشار دادن نیکی، إنصاف و همدردی را وظیفه هر فرد دانسته و برای إنسداد جرایم و ظلم و جور، تک تک افراد ملت را چنین سپاهیانی قرار داده که در نهان و آشکارا به سبب خوف و ترس از خدا، خود را مجبور به انجام وظیفه بدانند. لذا کارهای صحابه و تابعین در اثر چنین تعلیم و تربیت حکیمانه بوده که دنیا آنرا مشاهده کرده است. (بنقل از معارف القرآن)

بناءً برما است که: برای رشد همه جانبی فضایل باید زمینه ها را آماده ساخت و در راه رسیدن به آن هدف، تعاون داشت.

صاحب تفسیر «معارف القرآن» میفرماید: «در این جمله اخیر از این آیه، قرآنکریم در باره یک مسئله اصولی و أساسی که روح کل نظام عالم بوده و صلاح و فلاح و زندگی و بقای انسان به آن بستگی دارد که همان مسئله تعاون و همیاری با یکدیگر است، قضاؤت حکیمانه ای فرموده است زیرا هر انسان هوشیار و دانایی به این مسئله واقف است که انتظام کامل جهان بر تعاون و همکاری استوار گرددیده و هیچ فرد دانشمند، یا ثروتمند و یا قدرتمندی به تنها ی قابل قادر به تهیه لوازم زندگی خویش نمیباشد مثلاً انسان قادر نیست جهت تهیه نان خود از کشت گندم گرفته تا بهره گیری از آن و یا جهت آماده کردن لباس از کشت پنبه تا درست شدن پارچه های مورد نظر تمام مراحل را به تنها ی طی نماید.

منظور این است که انسان در هر قسمی از زندگی خویش به همیاری هزارها و شاید صدها هزار انسان دیگر نیازمند است. زیرا نظام کل جهان بر این تعاون متکی است. بالندگی تأمل معلوم میشود، انسان نه تنها در مورد زندگی دنیوی خویش به همیاری و همبستگی دیگران احتیاج دارد بلکه در مرحله مردن تادفن در قبر و حتی بعداز آن به دعای مغفرت واصل ثواب بازماندگان محتاج است.

خداوند جل شانه از حکمت بالغه و قدرت کامله خویش برای این جهان نظام محکمی ساخته، هر انسان را محتاج دیگری قرار داده است. مستمند را به ثروتمند، ثروتمند را جهت انجام کارش به کارگر، تاجر را به مشتری، مشتری را به تاجر، معمار را به آهنگر... محتاج ساخته و همه آنان نیازمند به خداوند هستند. اگر این احتیاج همگانی نمی بود و تعاؤن تنها بر برتری اخلاقی قرار میداشت چه کسی کار دیگری را انجام میداد؟ عاقبت چنین وضعی مانند سرانجام ارزش‌های اخلاقی موجود در این دنیا می شد. چنانچه این تقسیم کار از طرف سازمان دولتی یا بین المللی‌ای به صورت یک قانون مطرح می‌گردید امروز در سراسر جهان همانند دیگر قانونهای بین المللی که چار چالش آند، با مشکل رو برو می‌شد. پس این تنها نظام الهی قادر مطلق و حکیم الحکما است که در قلوب مردمان مختلف آرزو و استعداد کارهای گوناگون را پدید آورده تا آنان محور زندگی خویش را بر این شیوه زنجیرهای از تعاؤن قرار دهد.

«وَاتَّقُوا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ(2)»: کسانیکه قداست شعائر الهی را می‌شکنند و به بدی‌ها کمک می‌کنند، باید خود را برای عقاب شدید الهی آماده کنند. از این برحدزr باشید که تعاؤن و همکاری شما در راستای گناه و تجاوز باشد و همواره در همه امورتان الله متعال را مراقبت کنید که او تعالی صاحب قوت و قدرتی است که هرگز مقهور نمی‌شود. او دارای عذابی است که هیچکس توان تحمل آن را ندارد. این مجازات برای کسی است که به مخالفت امر الله متعال بپردازد و مرتكب منهیات او شود.

بناءً بر هر مؤمن مسلمان است که: به جای حمایت از قبیله، منطقه، نژاد و زبان، باید از «حق» حمایت کرد و به «بر» یاری رساند.

شأن نزول آیه 2:

385- ابن جریر از عکرمه روایت کرده است: حطم بن هند بکری با کاروانش - که حامل مواد غذایی بود - وارد مدینه شد، محموله‌اش را فروخت، به حضور رسول الله (آمد، با ایشان بیعت کرد و اسلام آورد. وقتی که به قصد خروج برگشت، پیامبر به او نگاهی انداخت و به اطرافیان خود گفت: این مرد با سیمای تبهکارانه بامن رو برو شد هنگام رفتن، پشت سرش خیانت و بی‌وفایی را دیدم. حطم هنگامی که به یمامه رسید مرتد شد. و در ذی قعده [یک سال بعد از صلح حدیبیه که رسول خدا به نیت به جا آوردن عمرة قضاe از مدینه خارج شوده بود] (تفسیر روح المعانی، همان منبع، ج 6، ص 54). با کاروانش که حامل مواد غذایی بود، به قصد مکه روان شد. وقتی اصحاب (از این قضیه آگاه شدند، جمعی از مهاجرین و انصار برای یورش بر کاروان او آماده شدند تا اموال او را به غنیمت ببرند. پس آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَلِّوْا شَعَائِرَ اللَّهِ» نازل شد و مسلمانان از آن کار دست کشیدند. (طبری 10962 از عکرمه به قسم مرسل و واحدی 279 از ابن عباس بدون اسناد روایت کرده اند.).

خواندنگان گرامی!

در آیه متبرکه (3) درباره موضوعاتی خوردنی‌های حرام، و موضوع اکمال دین، به بحث گرفته شده است.

حُرْمَتٌ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخَنْزِيرِ وَمَا أَهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبَعُ إِلَّا مَا ذَكَيْتُمْ وَمَا ذُبَحَ عَلَى النُّصُبِ وَأَنْ

**تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقُ الْيَوْمِ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ فَلَا تَخْشُوْهُمْ
وَاحْشُوْنَ الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَّتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيْتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا
فَمَنِ اضْطَرَّ فِي مَحْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَاهِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ** (۳)

[خوردن مواد ناپاک که تناسبی با جسم و روح شما ندارند] بر شما حرام شده است [مانند] گوشت حیوان خود مرده (مردار) و خون و گوشت خوک و آنچه نام غیر الله (در وقت ذبح کردن) بر آن یاد شده و خفه شده و به ضرب (چوب و سنگ) مرده و از بلندی افتاده و به شاخ زده شده و (مرده) و آنچه درندگان خورده باشند، مگر آنچه را که (زنده یابید) و ذبح (شرعی) کرده باشید. و (همچنان) آنچه برای بتان ذبح شده‌اند و آنکه با تیرهای فال تعیین قسمت کنید (همه) بر شما حرام شده است. اینها همه فسق است، امروز کفار از (مغلوب ساختن) دین شما نامید شده‌اند، پس از آنها نترسید، و از من (از الله) بترسید.

امروز دین تان را به شما کامل کردم، و نعمت خود را بر شما تمام نمودم، و اسلام را برای شما (به عنوان) دین پسندیدم، پس هر که در حال گرسنگی شدید بی آنکه مایل به گناه باشد [به خوردن محرمات بیان شده] ناچار شود، [میتواند به اندازه ضرورت از آنها بهره گیرد؛ یقیناً خدا بسیار آمرزنده و مهربان است.] (۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الميَّة»: مردار. میت و میت هر دو به معنی مرده است، میته مؤنث میت و در عرف شرع حیوانی است که بدون ذبح شرعاً مرده باشد. خواه خود به خود مرده باشد یا با ذبح غیر شرعاً.

«لحم»: گوشت. این لفظ 11 بار در قرآن مجید ذکر شده. جمع آن لحوم فقط یک بار آمده است.

«ما أهْل لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ»: حیوانی که به نام غیر الله ذبح میشود. «اهل»: اهلان: بلند کردن صدا. بسم الله گفتن را در وقت ذبح حیوان اهلان گویند. مشرکان وقت ذبح حیوانات نام بت‌ها را بر زبان میبرندن. **المُنْخَنَقَةُ (حَنْق)**: حیوان خفه‌شده، منخفقه حیوانی است که آنرا خفه کنند. فقط یکبار در قرآن تذکر یافته است. **الْمَوْقُوذَةُ (وَقْذ)**: به ضرب جوب و امثال آن مرده شود. **الْمُتَرَدِّيَةُ (رَدِي)**: بر ت شده، از بلندایی افتاده شده باشد.

النطیحة (نطح): حیوانی که به ضرب شاخ کشته شود. **إِلَّا مَا ذَكَرْتُمْ**: مگر پیش از مردن آنها را ذبح کرده باشید.

«النُّصُبٌ»: بت و سنگی است که در عهد جاهلیت آنرا نصب کرده و در پایش حیوان ذبح میکرندن. جمع آن «انصاب» است و در «لسان العرب» نیز چنین آمده است.

«النُّصُبٌ»: چیز نصب شده، سیصد و شصت سنگ غیر منقوش در اطراف کعبه که مشرکان برای تقرب به بُتها قربانی های خود را کنار آنها سر می بردند و روی سنگها پهنه میکردند، تا مردم آن را بخورند.

«تَسْتَقْسِمُوا»: قسمت خود می طلبید، سهم و نصیب خود می خواهید.
الْأَزْلَامُ: جمع زلم و زلم، تیرهای قرعه؛ اما بدون پر و پیکان. **الْأَرْلَامُ**: جمع زلم و به معنی نوعی قرعه کشی است. در عهد جاهلیت وقتی یک نفر قصد سفر یا تجارت را میکرد، قرعه میکشید که به آن «استقسام بالازلام» گفته میشد؛ یعنی به وسیله‌ی قرعه طلب قسمت و سهم کردن. (البحر 3/410).

«رَضِيْتُ»: پسندیدم، برگزیدم. **أَضْطَرَّ**: ناچار شد. **مَحْمَصَةٌ**: (خَمْص): گرسنگی،

قطی، مَحْمَصَةٌ گرسنگی؛ چون در موقع گرسنگی شکم جمع میشود و به پشت میچسبد.
«مُتْجَانِفٍ»: (جَنَّفَ): متمایل، راغب، علاقمند، إنحراف خواه.

تفسیر:

در آیه‌ی قبلی چگونگی تناول و بهره‌گیری از گوشت چهار پایان، حلال به بیان گرفته شد اینک در این آیه مبارکه؛ ده مورد از گوشت های حرام را بیان و مورد تشریح قرار میدهد: باید متذکر شد: تحريم موارد که: در این آیه مطرح و به بیان گرفته شده است، در سوره های انعام و نحل و بقره نیز بیان یافته است. ولی در این آیه، نمونه‌های حکم گوشت های مردار توضیح یافته است.

در این هیچ شکی نیست که: دین مقدس اسلام، دینی جامع است و همه‌ی نیازهای و مایحتاج طبیعی و روحی انسان را مورد توجه قرار داده و درمورد نظر صریح به پیروان خویش ارایه داشته است طورکه در آیه مبارکه میفرماید:

«حَرَّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخَنْزِيرِ» ای مؤمنان! بدانیدکه خداوند متعال بر شما خوردن گوشت «المیتة» مردار یعنی حیوانی که: بدون ذبح شرعی مرده است را حرام نموده (به سبب برخی از مواد زیان بار در درون لشه، یا به سبب مریضی خود حیوان، یا به علت ماندن خون در بدن، گوشت مردار حرام و نارواست).

و همچنان «الدَّمُ» خون مسفوح که هنگام ذبح از بدن حیوان بیرون میریزد و معمولاً چیزی درون گوشت باقی نمیماند: «دَمًا مَسْفُوحًا» [←انعام: 145] پس، خوردن خون، حرام و برای جسم و دین زیانبار است.

«وَلَحْمُ الْخَنْزِيرِ»: و گوشت خوک اگرچه مطابق شریعت هم ذبح شود، زیرا خوک نجس است. (گوشت خوک): شامل تمام اعضای بدن خوک از: گوشت، چربی، پوست و... میشود و به همین دلیل در آیه میفرماید: «لَحْمُ الْخَنْزِيرِ»؛ چون تمام اندامش نجس العین است و با ذبح پاک نخواهد شد. (سوره انعام آیه: 145) توضیح بیشتر سبب تحريم گوشت خوک. (سوره بقره آیه: 173).

تفسیر زمخشri در تفسیر خویش میفرماید: مردم در زمان جاهلیت این محرمات را میخوردند: حیوانی که به مرگ طبیعی میمرد و فصید یعنی خون داخل روده هاکه آنرا کباب میکرند و آنرا حرام نمی دانستند. (تفسیر کشاف 1/468).

گوشت خوک را ذکر کرده است تا معلوم کند که آن نیز حرام است حتی اگر به روش شرعی هم ذبح شود.

«وَمَا أَهِلٌ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ» در نظام توحیدی، باید ذبح حیوان هم رنگ الهی داشته باشد، و گرنه حرام میشود طوریکه میفرماید: و بر شما تمام حیواناتی حرام است که به هنگام ذبح (سر بریدن حیوان نام غیر الله آورده شود).

را بر آن خوانده باشند یا برای غیر خدا ذبح شده باشد. مثلاً برای لات و عزی و یا بنام مسیح، به نام فلانی، یا به نام خدا و فلانی... علت تحريم، تعظیم برای غیر خدا و آوردن نام غیر در ردیف نام الله. پس خوردن چنین گوشتی - به اجماع - حرام است.

همچنین موارد زیر بر شما حرام می باشد:

«وَالْمُنْخَنِقَةُ» (خلفه شده): «و» بر شما حرام شده است گوشت حیوانی که به وسیله‌ی رسیمان و امثال آن خفه شود، مردار محسوب و خوردنش هم چون گوشت مردار، زیان آور است. یعنی بر اثر فعل خود حیوان، یا بر اثر فعل انسان، یا به غیر آن از عل؛ فی المثل

ریسمان در گردن آن بیچد تا بمیرد. یادآور میشویم که اهل جاھلیت گوسفند را خفه میکرند و چون می مرد آن را می خورند.

«وَالْمَوْقُوذَةُ» «و» برشما حرام شده است گوشت حیوانی که (بر اثر ضربه مردار شده باشد): با چوب باشد، یا سنگ کشته شود، یعنی بی آن که ذبح شود.

مردم جاھلی چنین گوشتی رامیخورند؛ دین مقدس اسلام آن را تحريم کرد.

علت حرمت دو چیز است:

۱- کشن حیوان با شکنجه ۲- عدم ذبح شرعی. أما شکاری که صیاد با تیر تیز و با اسلحه‌ی گرم آنرا بکشد و خون از بدن صید روان گردد، هنگام رها کردن تیر، نام الله را بیاورد و پیش از رسیدن شکارچی، مرده باشد، خوردنش جایز است. برای توضیح این مطلب به کتب معتمد فقه مراجعه شود.

در حدیث شریف آمده است که عدی بن حاتم(رض) گفت: يا رسول الله! من شکار را با معارض هدف قرار میدهم و شکارش میکنم. فرمودند: «اگر شکار را با معارض زدی و تیر در بدنش فرورفت، آن را بخور و اگر با پهنا به نشانه إصابت کرد، بدان که آن (وقید) است پس آن را نخور». إجماع فقهاء نیز بر مفاد این حدیث شریف منعقد شده است. (معراض: تیر بی پر و سترمیانی است که به پهنا به نشانه برسد، نه به نوک).

«وَالْمُتَرَدِّيَةُ»: «و» برشما حرام شده است گوشت حیوانی که از جایی بلند، چون کوه، به پایین پر شود، خوردنش حرام است. اگر حیوانی در چاهی افتاد و مُرد، به شرحی که در کتب فقه آمده، گوشت آن به هنگام ضرورت - حرام نیست. (برای توضیح این مطلب به کتب معتمد فقه مراجعه شود).

«وَالنَّطِيحَةُ»: «و» برشما حرام شده است گوشت حیوانی که (به ضرب شاخ حیوانی دیگر از پای درآید)، مردار محسوب میشود؛ هر چند شاخ آن حیوان او را خونی کرده و حتی از ذبحگاهش هم خون خارج شده باشد.

«وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ»: «و» برشما حرام شده است گوشت حیوانی که (درنده قسمتی از آن خورده باشد) و بمیرد: یعنی: آنچه را که درنده نیشداری چون شیر و پلنگ و گرگ یا درنده ای دیگر، مقداری از گوشت حیوانی - چه شکار شده چه غیر آن - بخورد و مردار شود، به اجماع مردار محسوب است و خوردنش جایز نیست؛ هر چند خون از ناحیه‌ی خورده شده، بیرون ریخته شده باشد.

«إِلَّا مَا نَكَيْثُمُ»: «مگر آنچه» که بعد از این آفت‌ها «ذبح کرده باشید» یعنی: آنچه را که قبل از مُردن آنها به موقع ذبح شرعی کرده باشید و هنوز در آنها آثار و نشانه های حیات باقی مانده باشد به طوری که در هنگام ذبح، از خود اضطراب و عکس‌العمل نشان دهنده؛ بر شما حلال اند. گفتنی است که این إستثنای بر حیوان خفه کرده و ما بعد آن جاری میشود نه بر ما قبل آن زیرا إستثنای از (منخفه: حیوان خفه کرده) شروع میشود و این مذهب جمهور فقهاء (إمام أبوحنیفه، إمام شافعی و إمام احمد رحمت الله عليهما جمیعاً) است.

تفسیر طبری در تفسیر خویش میفرماید: یعنی جز آنچه با ذبح آنرا پاک نموده اید، ذبحی که خدا آن را طهور (پاک کننده) قرار داده است. (تفسیر طبری 9/502).

«وَمَا ذِيَحَ عَلَى النُّصُبِ»: وحیوانی که بر سنگ های نصب شده ذبح شده است.

به منظور تعظیم، بزرگداشت و تقرب به بتها در کنار سنگهای ساده‌ی اطراف بت، ذبح شده باشد). مردم عرب این گوشت را، روی سیصد و شصت سنگ غیر منقوش و ساده پهنه می‌کردند.

«نصب»: جمع نصاب و به معنای سنگهای غیر نقشدار آمده که اینها سوای بُت بود؛ چون بُتهای سنگی نقش و نگار بخصوصی داشتند. و مورد پرستش قرار می‌گرفت و بتپرستان خون حیوانات ذبح شده را بر آنها می‌ریختند. امام مجاهد می‌گوید: «نصب، سنگ هایی بود در حوالی مکه که مشرکان حیوانات را بر روی آنها ذبح می‌کردند».

قتاده فرموده است: «نصب» سنگی است که در عهد جاهلیت مردم آنرا پرستش می‌کردند، و حیوان را بر آنان قربانی می‌کردند. پس خدا از آن نهی کرد.

زمختری گفته است: مشرکین سنگ‌هایی در اطراف بت نصب شده داشتند و حیوان را بر این سنگ‌ها قربانی می‌کردند و گوشت را بر آنها پهنه می‌نمودند و قطعه قطعه می‌کردند. بدین ترتیب آنها را تعظیم می‌کردند و به آنها تقرب می‌جستند. آنگاه خدا مؤمنان را از چنین عملی نهی کرد.

«وَأَنْ تَسْتَقِيمُوا بِالْأَذْلَام»: محرمات دیگر مانند: إستقسام به وسیله‌ی آزلام: تیرهای قرعه، تیرهای تعیین قسمت. ابن جریر طبری می‌فرماید: آزلام سه تکه چوب بود که مردم عرب روی یکی می‌نوشتند:

«إِفْعَلٌ»: کار را دنبال کن، خوب است، روی دومی مینوشند «لا تَفْعَل»: مکن، بد است و روی سومی چیزی نمی‌نوشتند. سپس هرسه را زیر و رو می‌کردند؛ اگر إفعَل می‌آمد، شخص کار را انجام میداد، اگر لا تَفْعَل می‌آمد، خودداری میورزید و اگر سومی می‌آمد، قرعه را از سر می‌گرفتند... (سومی رأی ممتنع بوده است).

این تیرهای قرعه، خرافات و اوهامی بیش نیست. همچنین «يا نصیب»: شانسی، إستخاره به دانه های سبحة و أمثال اینها نادرست و خلاف دین است و باید علیه این کارهای شرک الود جاهلانه، إقدام کرد؛ زیرا همه‌ی اینها نافرمانی خدا و عشق و علاقه به گناه است.

«ذِلِّكُمْ فِسْقٌ»: یعنی إشتغال و پرداختن به آن، بیراهه رفتن و سرپیچی از إطاعت خداست؛ زیرا نوعی دخالت در أمور غیبی است که به خدای دانا به نهان إحتصاص دارد. (این در صورتی است که ضمیر به «إستقسام به آزلام» برگردد؛ چرا که او از تمام موارد ذکر شده نزدیکتر است. قول ابن عباس(رض) نیز همین است که راجح است، ولی طبری ضمیر را به مُحرمات إرجاع میدهد و همه نیز صحیح است.). (فسق) در اینجا، شدیدتر از گفر است.

«الْيَوْمَ يَئِسَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ»: امروز أُمید و طمع کافران از شما قطع شده و از این که شما را به دین خویش برگردانند، نامید شده‌اند.

قابل تذکر است که این آیة مبارکه؛ در روز عرفه سال دهم هجری در حجه الوداع نازل شد. ابن عباس(رض) در تفسیر این آیه می‌گوید: «أهل مکه از این أمرکه شما مسلمانان به دین‌شان یعنی پرستش بُتان بازگردید، مأیوس شده‌اند».

در حدیث شریف آمده است: «شیطان از اینکه نمازگزاران در جزیره العرب او را پرستش کنند، مأیوس شده است و به این راضی شده که در غیر این از اموری که آن را حقیر می‌پنداشد، مورد إطاعت قرار گیرد...».

«فَلَا تَخْشُوْهُمْ وَ اخْشُوْنَ»: از مشرکان بیم و هراسی از اینکه بر شما غلبه کنند، یا دینتان را نابود گردانند به دل راه ندهید، از من بترسید، بطور خالصانه تا شما را همیشه بر آنان نصرت بخشیده و در دنیا و آخرت از آنان برتر گردانم شما را بر آنان چیره کرده و در دنیا و آخرت شما را بر آنان مسلط می کنم.

خداؤند متعال در این آیه مبارکه، پس از آن که إعلام می کند که: کافران، از تلاش و به برآه انداختن؛ حیله، دروغ، شعبده بازی، فریب، مکر، و تبلیغات سخن بیهوده، برای خاموش کردن نور دین مقدس اسلام و گمراهی مسلمانان، نامید گشتند؛ به سه بشارت مهم و ارزنده نزد اشاره مذکون:

«الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيِّنَكُمْ»: امروز برایتان، حلال، حرام، انواع احکام، اصول عقاید، بنیان تشریع، وقوانین و اصول إجتہاد را - که شما به آن نیاز مند و محتاج باشید - تبیین و هرچیزی را در جای خود، روشن و آشکار کردم و هیچ گونه ابهام و شباهه‌ای باقی نمانده و همه‌ی دستورات الله، کامل و بدون کم و کاست است و عقیده و شربعت تکمیل گشت.

اليوم؛ يعني، امروز: روز عرفهی حجۃ الوداع، سال دهم هجری و روز جمعه، روز نزول این آیه.

روایت شده است که مردی از یهودیان نزد عمر بن خطاب(رض) آمد و گفت: ای امیر المؤمنین! شما آیه‌ای را در کتاب خویش میخوانید که اگر بر ما جماعت یهود نازل میشد، قطعاً روز نزول آن را عید می‌گرفتیم. عمر(رض) پرسید: کدام آیه؟ یهودی گفت: آیه: «الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ» عمر(رض) فرمود: «بِهِ اللَّهِ قَسِمَ كَمْ مِنْ بِهِ رُوزٍ وَسَاعَاتٍ كَمْ هِيَ بِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نازل شد، دانایم و آن ساعت، شبانگاه روز عرفه و روز جمعه بود». آیه

فقط پک داستان ذی عربت:

در حکایتی آمده است که: یاران «کندی»، آن فیلسوف مشهور به او گفتند: حکیم باشی! مثل این قرآن را برای ما تهیه کن. وی گفت: بسیار خوب، من همانند قسمتی از آن را میسازم. مدت‌ها ناپدید شد، سپس بیرون آمد و گفت: به خدا قسم! نه من میتوانم و نه هیچکس میتواند چنین کاری بکند؛ چرا که من مصحف را بازکردم و سوره‌ی «مائده» آمد، دیدم از وفا داد سخن داده و از عهد شکنی نهی کرده و چیز‌های زیادی را حلال نموده و سپس مسائلی را استثناء کرده، آنگاه از قدرت خود خبر داده است و تمام این مطالب را در دو خط بیان کرده و هیچ احمدی نمیتواند چنین عملی را انجام دهد مگر در چندین مجلد. (تفسیر قرطبی 31/6).

«وَأَتَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي» و نعمت خود را با راهنمایی کردن شما به استوارترین طریق، بر شما تمام کردم. باکامل ساختن دین، فتح مکه، سرکوب کفار و نا امید کردن شان از غلبه و پیروزی بر شما همان طوری که کامل ساختن نعمت را با این فرموده ام به شما و عده داده بودم: «لَا تَمْنَعْنِي، عَلَيْكُمْ» (سوره البقرة: 150).

«وَرَضِيَتْ لَكُمُ الْإِسْلَامُ دِينًا»: و در بین ادیان، اسلام را برایتان برگزیدم که دینی مورد رضایت خدا میباشد و غیر آنرا به عنوان دین نمی پذیرد: و در روز قیامت از زیانکاران به شمار میروند. «وَمَن يَتَّعَجَّ بِغَيْرِ إِسْلَامٍ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ» (سوره آل عمران / آیه 85). یعنی همین دینی را که شما امروز برآنید، به عنوان دین پسندیده آئین بگزیده خوش تا و استثنی ده از عمر دنیا برگزیده

ابن حریر میفرماید: «رسول الله صلی الله علیه وسلم پس از این تاریخ، فقط هشتاد و یک روز زنده بودند، سپس به سوی رفیق أعلى شتافتند».

قابل تذکر است که: بیان نعمت کامل ساختن دین در سیاق بیان حکم این محرمات، نشان دهنده این حقیقت است که تحريم پلیدی های یاد شده، از کمال این دین می باشد.

«فَمَنْ أَضْطُرَ فِي مَحْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (3)»:

قبل از همه باید گفت که: اضطرار غیر اختیاری، مجوز مصرف حرام است، پس انسان نباید به اختیار خود را مضطرب کند.

«اضطُرَ»: (فعل مجهول است). طوریکه در آیه مبارکه آمده است: ولی با این حال بر شما امّت إسلام این رخصت داده شده که هرگاه در چنین زمینه‌هایی دچار مشکل و ضرورت و گرسنگی شدید شوید از چنین خود مرده‌هایی بخورید بشرط آنکه این اکل از روی تلذذ و به اندازه تجاوز از حد رخصت یا به هدف مخالفت از نهی پروردگار نباشد؛ زیرا ضرورت‌ها محظورات را مباح میسازد، چنین رخصت‌هایی از جمله سهولت‌های دین و شریعت خدا و منهج و روش معتدل و حنیف است و بدانید که حق تعالی خطاه را می بخشد و بر توبه کنندگان رحم می نماید از این روی فضل او واسع و عطايش زیاد است و خدایی جز او نیست.

در ضمن قابل تذکر است که: شرایط بخصوص اضطرار، نباید زمینه ساز گناه و آزاد سازی مطلق شود؛ بلکه باید به همان مقدار رفع اضطرار اکتفا کرد. و توجه باید داشت که: از تسهیلاتی که برای اشخاص مضطرب در شرع اسلامی قرار داده می شود، سوء استفاده صورت نگیرد.

تفسر ابن کثیر فرموده است: «فَقَهَا بِرَأْنَدَ كَهْ تَنَوْلُ گَوْشَتْ مَرْدَارَ بِرْ حَسْبَ حَالَاتِ مُخْتَلَفَ گَاهِيْ وَاجِبَ، گَاهِيْ مُسْتَحِبَ وَ گَاهِيْ مُبَاحَ اسْتَ؛ وَ وجُوبَ تَنَوْلِ آنَ در زَمَانِيْ اسْتَ كَهْ شَخْصِ بَيْمَ هَلَاكَ دَاشْتَهِ وَ چَيْزَ دِيَگَرِيْ غَيرَازَ آنَ رَأَيِ خَورَدَنَ نِيَابَدَ». همچنان ابن کثیر میگوید: «در جواز تناول گوشت مردار، این امرشرط نیست که بر شخص سه روز بگذرد و او غذای حلالی برای خوردن نیابد چنانکه بسیاری از مردم عوام و غیر آنان چنین می‌پندارند بلکه هرگاه که ناچار شد، خوردن آن برایش جایز است». در حدیث شریف به روایت ابن عمر(رض) از رسول الله(ص) آمده است که فرمودند: «قطعاً اللَّهُ مَتَعَالٌ دُوْسَتْ دَارَدَ كَهْ رَخْصَتْهَا يَشَ عملَى گَرَددَ، هَمَانَ گُونَهَ كَهْ از انْجَامِ مَعْصِيَتِ خَودَ بَدَ مَيْ بَرَدَ».

این آیه بنابر قول محققان، آخرین آیه نازل شده قرآن عظیم الشأن نیست بلکه آخرین آیه، آیه کریمه: «وَأَنْقُوا يَوْمًا ثُرَجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ» (سوره البقرة: 281). میباشد.

شأن نزول آیة 3:

388- ابن منده در کتاب «الصحابه» از طریق عبدالله بن جبله بن حبان بن حجر از پدرش از پدرکلانش حبان روایت کرده است: با رسول الله جایی بودیم و من زیر دیگ گوشت آتش می افروختم که آیه تحريم گوشت مردار نازل شد. دیگ را برگرداندم و آنچه در آن بود بر زمین ریخت.

خواندنگان گرامی!

بعد از اینکه در آیات قبلی شرح در باره چگونگی گوشت‌های حرام، گوشت هائیکه خوردن شان ناپاک، و برای جسم و دین و یا هر دو زیان آور است و استثنای کردن آنچه که خوردنش در وقت ضرورت، و اضطرار جایز خواهد بود؛ اینک در آیات متبرکه (4 الی 5) هم خطاب

به پیامبر صلی الله علیه وسلم میفرماید: «یَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحْلَّ لَهُمْ...» در باره خوردنی های حلال بحث بعمل می آید.

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحْلَّ لَهُمْ فُلْ أَحْلَّ لَكُمُ الطَّيَّبَاتُ وَمَا عَلِمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ مُكَلَّبِينَ تَعْلَمُونَهُنَّ مِمَّا عَلِمْتُمُ اللَّهُ فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ وَادْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (۴)

(ای پیغمبر) از تو سؤال میکنند: چه چیزی برآنان حلال شده؟ بگو: همه پاکیزه‌ها و شکاری که حیوانات شکاری که به آنها شکار کردن را تعلیم داده اید، در حالیکه از احکام تذکیه‌ای که الله به شما آموخته به آنها می آموزید، بر شما حلال شده است؛ بنابر این از آنچه آنان برای شما [گرفته اند و] نگاه داشته اند بخورید، (ولیکن) نام الله را (در وقت فرستادن حیوان شکاری) بر آن یاد کنید، و از الله بترسید، بی‌گمان الله زود حساب گیرنده است. (۴)

شرح لغات و اصطلاحات :

«الطَّيَّبَات»: پاکیزه‌ها. «الْجَوَارِح»: جمع جارحه، حیوانات و پرندگان شکاری، جارحه از جرح به معنای کسب است. در سوره‌ی انعام آیه‌ی 60 میفرماید: «وَيَعْلَمُ ماجَرَحْتُم بِالنَّهَارِ»؛ آنچه را در روز به دست آورده اید، می داند. «مُكَلَّبِينَ»: (کلب): تعلیم دهنگان و مربيان سگهای شکاری وغیره. «مِمَّا عَلِمْتُمُ اللَّهُ»: از آن چه که الله از روش صید شما را یاد داده است. «فَكُلُوا مِمَّا أَمْسَكَ عَلَيْكُمْ»: از شکاری بخورید که حیوان تعلیم یافته برای شما شکار کرده و نگهمیدارد و از آن چیزی نمیخورد. اگر خورد، دیگر خوردن آن شکار، حرام است. «أَمْسَكَ»: نگهداشتند.

تفسیر:

«یَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحْلَّ لَهُمْ»: از شما ای محمد! مردم درباره آنچه الله متعال چه نوع طعام و خوراکی برایشان حلال است؟ می پرسند.

«فُلْ أَحْلَّ لَكُمُ الطَّيَّبَاتُ»: به آنها بگو خداوند متعال هر پدیده خوب را که نفع دارد و ضرر الود و پلید نیست بر شما حلال نموده بلى! این پاکیزه‌ها، شامل همه چیزهایی میشود که حکم تحريم آنها در کتاب الله، یا سنت پیامبرش، یا اجماع امت، یا قیاس اثبات نشده است. و بر شما همه آنچه دل و طبیعت سالم از آن بد برد مانند؛ خوک، سگ و موش حرام ساخته است.

برخی از مفسران (طیبات) را به حیوانات ذبح شده‌ای که به هنگام ذبح آنها نام الله برده میشود، تفسیر کرده‌اند.

پیامبر صلی الله علیه و السلام به این منظور آمده تا پاکیزه‌ها را که به جسم فایده دارد و به عقل ضرر ندارد و موجب اتلاف زندگی نیز نمی شود مباح و پلیدهایی را که دل از آن بد می برد حرام کند.

«وَمَا عَلِمْتُمْ مِنَ الْجَوَارِحِ»: یعنی صیدی که توسط حیوان تعلیم یافته (سگ و أمثال آن) شکار می شود، برایتان حلال است.

همچنان به آنها بگو برای شما تمام شکار حیوانات تعلیم یافته و آموزش دیده مانند: سگ شکار، شاهین و باز و أمثل آن مجاز است. حیوان شکارچی آموزش دیده حیوانی است که هرگاه او را به سوی شکار بفرستید برود و هرگاه باز دارید نزود و از شکار نیز چیزی نخورد ولی هرگاه چنین حیوانی را به شکار میفرستید باید که نام الله را بگوئید.

«مُكَلِّبِينَ»: یعنی سگ تعلیم یافته برای شکار در اینکه سگ‌ها باید آموزش دیده باشند نشانهٔ فضل و جایگاه بلند علم و دانش است تا جائی که الله تعالیٰ شکار سگ‌های آموزش دیده را حلال نموده و شکار سگ‌های غیر آموزش دیده را حرام نموده است.

زمختری گفته است: مکلب یعنی تربیت و پرورش دهندهٔ حیوانات شکاری. از کلب (سگ) مشتق است؛ چون بیشتر سگ مورد تربیت و تعلیم قرار میگیرد (تفسیر کشاف ۱/۴۷۱).

تفسیر قرطبی میفرماید: «اگر سگ از شکاری که آن را صید میکند چیزی نخورد و در شکار از زخم یا نیش خود اثری بجا گذاشت و مسلمان شکارچی در هنگام فرستادن آن به شکار نام الله متعال را برآن برد، قطعاً شکار آن درست است و بی هیچ خلافی خورده می‌شود.»

«تَعْلَمُونَهُنَّ مِمَا عَلِمَكُمُ اللَّهُ»: راه و روش و کیفیت گرفتن شکار را به آنها می‌آموزید، که این عمل بخشی از یاد داده‌های خدا به انسان است.

نشانهٔ شکاری بودن حرفة‌ای سگ بعد از آموزش دادن آن این است که: صید را به طور مکرر و حداقل تا سه بار متوالی بگیرد و از آن صید چیزی هم نخورد. «پس» اگر حیوانات شکاری با این شرایط برای شما شکار کردن. «تفسیر انوار القرآن»

«فَكُلُوا مِمَا أَمْسَكْنَ عَلَيْكُمْ»: اگر شکار را بگیرند و از آن نخورند، برای شما حلال است از آن بخورید. اما اگر از آن شکار بخورند، خوردن آن برایتان حلال نیست؛ این دلیل بر آن است که صید را برای خود شکار کرده و برای خود نگهداشته اند پس خوردن آن برای شما حلال نیست.

و دلیل آن از حدیث شریف رسول الله صلی الله علیه وسلم که در خطاب به عدی بن حاتم نیز دلیل بر حرمت آن است: «چون سگ دست آموز خویش را به شکار فرستادی و نام الله را بر آن بردی، از آنچه برای تو میگیرد و نگهیدار بخور ولی اگر خودش از آن صید خورد، تو دیگر از آن نخور زیرا از آن بیم دارم که آن را فقط برای خودش نگهداشته باشد». ولی برخی از فقهاء بین عقیده اند که: اگر پرنده شکاری از شکار خویش خورد، خوردن آن، شکار را حرام نمی‌گرداند زیرا صرف انس گرفتن پرنده شکاری به صاحبش و برگشتن وی نزدش همراه با شکار، نشانه آموزش دیدگی وی است.

نشانهٔ تعلیم یافته‌گی این است که وقتی آنرا رها کنی شکار را دنبال کند، و اگر آن را مانع شوی و باز بخوانی شکار را تعقیب نکند و برگردد، و نیز شکار را بگیرد و از آن نخورد، و در موقع رها کردن نام خدا را ببرد. شرط و صحت خوردن از حیوان صید شده که به وسیله‌ی سگ تعلیم یافته شکار می‌شود، این چهار شرط است.

تفسیر قرطبی میفرماید: «اگر سگ از شکاری که آن را صید میکند چیزی نخورد و در شکار از زخم یا نیش خود اثری بجا گذاشت و مسلمان شکارچی در هنگام فرستادن آن به شکار نام الله را بر آن برد، قطعاً شکار آن درست است و بی هیچ خلافی خورده می‌شود.»

«وَأَذْكُرُوا إِسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ»: یعنی هنگام رها کردنش نام خدا را ببرید. یعنی: بر حیوان شکاری در هنگام فرستادن آن به شکار، نام الله را ببرید و اگر صیاد نام الله متعال را برآن نبرد، آن شکار در نزد جمهور فقهاء بجز شافعی حلال نیست، مگر اینکه نام الله را به فراموشی ترک کرده باشد. و اگر صیاد شکار را در حالی دریافت که صید دارای حیات یقینی بود، باید آن را ذبح کند و نام الله متعال را بر آن ببرد. گفتنی است که صید تیر نیز همانند صید

حیوان است و چنانکه در حدیث شریف آمده است، باید در هنگام شلیک کردن تیر به سوی صید، نام الله برده شود.

تفسیر کابلی در ذیل این آیة مبارکه مینویسد: جانوری که بواسطه سگ شکاری یا باز وغیره شکار شود، به شرایط ذیل حلال است:

۱ - حیوان شکاری باید تعلیم یافته باشد؛

۲ - به شکار فرستاده شده باشد؛

۳ - حیوان شکاری را به طریقی تعلیم داده باشند که از طرف شریعت معتبر است، یعنی

سگ راطوری تعلیم دهند که شکار را بگیرد و نخورد، و باز چنان آموخته باشند که هروقتکه صاحبش او را آواز دهد فوراً برگردد. و در صورتی که سگ شکار خود را خودش بخورد، و باز به آواز برنگردد، معلوم است که چون تحت أمر او نیست، پس شکار را هم برای صاحب خود نگرفته.

۴ - هنگام فرستادن حیوان شکاری نام الله را بر زبان رانند، یعنی «بسم الله» گفته بفرستند. نص قرآنی همین چهار شرط را تصریح فرموده است؛ شرط پنجم که نزد حضرت امام أبو حنیفه(رح) معتبر است، آنست که باید حیوان شکاری حتماً شکار را چنان زخم زند که خونش جاری شود. به این طریق، کلمة «جوارح» به اعتبار ماده «جرح» مشعر است، هرگاه یک شرط از شرایط مذکوره مفقود باشد، شکاری را که جانور شکاری کشته حرام است، جز در صورتی که نمرده باشد، و ذبح کرده شود؛ به حکم آیت «وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَرْيْتُمْ» حلال است.

«وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ(۴)»: توجه به معاد و حسابرسی سریع الهی، یکی از انگیزه‌های تقواست. طوریکه در آیة مبارکه میفرماید: و بر شماست تا تقوای الله را در همه امور و شئون زندگی خود رعایت نموده همواره او امرش را اطاعت و از نواهی اش اجتناب کنید که او تعالیٰ به زودی همه را محاسبه می کند و عذاب او دردناک و برای عصیان‌گران است و ثوابش عظیم و برای اطاعت کنندگان میباشد، در ضمن باید گفت: انسان چون عموماً به لذائذ دنیوی منهماک (مصلروف و سرکار داشت) وقتی که به شکار و دیگر مشاغل مشغول میشود، از الله و آخرت غافل میگردد؛ ازین رو، تنبیه ضرور بودکه خدا را فراموش نکنید، و به خاطر داشته باشید که روز قیامت چندان دور نیست؛ از موازنہ سپاس و دقائق عمر عزیز یک یک حساب گرفته می شود.

یادداشت:

هرگاه شکارچی قصد شکار کرد باید این چهار شرط را فراموش نکند؛ اگر نه شکاری که می کند، حرام است:

الف: حیوان شکاری باید مستقیماً قصد شکار کند،

ب: در اختیار امر و نهی شکارچی باشد،

ج: شکار را سالم و دست نخورده به صیاد برساند،

د: شکارچی نیز در هنگام رها کردن جاندار شکاری - یا رها کردن تیر از اسلحه‌ی شکاری - نام الله را به یاد آورد که به منزله‌ی ذبح به شمار می آید.

یعنی؛ قصد بهره‌ی درست از نعمت‌های خدا را داشته باشد. (بنقل تفسیر فرقان) قابل توجه اینکه: سؤال مسلمانان درباره‌ی خوراکی ها در این آیه، نشانگر این است که از حالات روحی والایی برخوردار و درستجوی پاکیزه‌ها و گریزان از پلیدیها بودند و دل و

درونشان به سوی حق و حقگرایی به حرکت در آمده بود و میخواستند راه و رسم غلط جاھلی - به کلی - نابود و فراموش گردد و کسی در عمل آن را به کار نبندد.

شأن نزول آیه ۴:

389- طبرانی، حاکم، بیهقی و غیر اینها از أبو رافع (روایت کرده اند: جبرئیل امین نزد سرور کائنات آمد و اجازه دخول خواست، پیامبر اجازه داد، ولی او دیر کرد. پس پیامبر اکرم صلی اللہ علیہ وسلم ردای (پتو) خویش را بر دوش آنداخت و به سوی او رفت و جبرئیل امین هنوز به در خانه ایستاده بود.

پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود: به تو اجازه دخول دادم. جبرئیل گفت: بلى، لیکن ما به خانه‌ای که در آن تصویر و یا سگ باشد هرگز داخل نمیشویم، مسلمین جستجو کردند و در یکی از خانه‌ها چوچه سگی یافتند. آنگاه پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم به أبو رافع دستور داد که در مدینه حتی یک سگ را هم زنده نگذارد. پس تعدادی از مردم به حضور نبی کریم آمدند و گفتند: ای فرستاده اللہ چه چیز از این گروه حیواناتی که دستور کشتارشان را داده‌ای بر ما حلال است، در جواب آنها آیه «یَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحِلَّ لَهُمْ» نازل شد.

390- ابن جریر از عکرمه روایت کرده است: رسول اللہ ابو رافع(رض) را بابت کشتار سگ‌ها فرستاد و او نزدیک عوالی رسیده بود که عاصم بن عدی، سعد بن خیثمه و عویمر بن ساعده نزد پیامبر رسیدند و گفتند: ای رسول اللہ! به ماچه چیز حلال است؟ بنابر این، آیه «یَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحِلَّ لَهُمْ...» نازل شد (طبری 11138 به قسم مرسل روایت کرده است).

391- و از محمد بن کعب قرظی روایت کرده است: هنگامی که رسول اللہ دستور قتل سگ‌ها را صادر کرد. مسلمانان گفتند: چه چیز از این حیوانات به ما حلال است، پس این آیه نازل گردید (طبری 11139 به قسم مرسل روایت کرده است).

392- و از طریق شعبی روایت کرده است: عدی بن حاتم طائی گفت: مردی نزد پیامبر(ص) آمد و از شکار سگ‌ها پرسید، پیامبر نداشت که به او چه بگوید. تا این که آیه «تَعْلَمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَمْكُمُ اللَّهُ» نازل شد. (طبری 11161 از شعبی به قسم مرسل روایت کرده است).

393- ابن ابو حاتم از سعید بن جبیر روایت کرده است: عدی بن حاتم و زید بن مهلل طائی(رض) از رسول اللہ (پرسیدند، ما طایفه‌ای هستیم که با سگ‌ها و بازهای شکاری به شکار میرویم و سگان خانواده ذریح (خانواده شترها منسوب به شتر) و گاو وحشی، گوره خر و آهو شکار میکنند. اینک ایزد تعالی خوردن مردار را بر مسلمین حرام کرده، پس چه چیز بر ما حلال است؟ به این سبب «یَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحِلَّ لَهُمْ فَلْ أَحِلَّ لَكُمُ الطَّيْبَاتُ» نازل شد.

«وَمَا عَلَمْتُ مِنَ الْجَوَارِحِ»: و شکاری که پرندگان و حیوانات شکارگر را صید میکنند برایتان حلال است. این آیه بر چند چیز دلالت می نماید:

اول: لطف و مهربانی خدا نسبت به بندگانش که راههای حلال را برای آنان گستردده است و حیواناتی را که سر نبریده‌اند بلکه پرندگان و حیوانات شکاری آنرا شکار کرده‌اند برای آنان حلال نموده است. منظور از «جوارح» سگ‌های شکاری و شاهین و دیگر حیواناتی است که با چنگال و دندان شکار می‌کنند.

دوم: شرط است که حیوان شکاری تعلیم یافته باشد، به طوری که در عرف تعلیم شمرده شود، به این صورت که هرگاه بخواهد حیوان را به حرکت درآورد و رها کند، حرکت

نماید، و هرگاه بخواهد آن را از شکار باز دارد با صدای او باز گردد. و هرگاه حیوانی را گرفت آن را نخورد. بنابر این فرمود: «تَعْلِمُونَهُنَّ مِمَّا عَلَمَكُمُ اللَّهُ فَلَوْا مِمَّا أَمْسَكَنَ عَلَيْكُمْ» از صیدی که به خاطر شما گرفته و نگهداشته‌اند، بخورید. و چنانچه حیوان شکاری بخشی از آن صید را بخورد، معلوم نیست که بقیه آخر را برای صاحبش نگاه بدارد، زیرا احتمال دارد که در صدد خوردن نصف باقیمانده هم باشد.

سوم: شرط است که سگ یا پرنده شکاری و أمثال آن، شکار را زخمی کرده باشد. به دلیل این‌که فرموده است: «مِنَ الْجَوَارِحِ» و قبلًا گفتیم که حیوان خفه شده حرام است. پس اگر سگ یا دیگر حیوان شکاری، صید را خفه کرد یا بر اثر سنگینی و زنش آن را کشت، حیوان شکار شده حلال نیست. این نظر مبنی بر آن است که پرنده‌گان و حیوانات شکاری، شکار را با چنگال با دندان خود زخمی کنند. و بنا به قول مشهور که میگوید: جوارح به معنی «کواسب» میباشد، منظور حیوانات شکارگری است که خود شکار را به دست می‌آورند و آنرا در می‌یابند. پس اگر به این معنی باشد، در آن دلالتی بر مطلب گذشته نیست. و الله اعلم.

چهارم: جایز بودن پرورش و نگهداری سگ شکاری است، همان‌طور که در حدیث صحیح آمده که نگهداری و پرورش سگ شکاری جایز است. با این‌که در اصل، نگهداری سگ و پرورش آن حرام است، اما نگهداری سگ شکاری جایز است، زیرا اگر شکار و تعلیم دادن سگ جایز باشد به طور قطع نگهداری آن نیز جایز است.

پنجم: پاک بودن قسمتی از شکار که سگ با دهان گرفته است، چون خداوند آن را جایز قرار داده و نگفته است آن را بشوئید. پس این برپاکی محلی که دهان سگ شکاری به آن خورده است دلالت می‌نماید.

ششم: در این آیه به فضیلت علم اشاره شده است، و این‌که سگ و حیوان تعلیم یافته به خاطر تعلیمی که دیده است شکارش حلال است، و حیوان شکارگری که تعلیم نیافته شکارش حلال نیست.

هفتم: مشغول شدن به تعلیم دادن سگ یا پرنده یا امثال آن مذموم و ناپسند نبوده و کار بیهوده و باطلی نیست، بلکه امری است مطلوب، چون تعلیم، وسیله‌ای برای حلال شدن شکار حیوان شکارگر و استفاده از آن است.

هشتم: این آیه دلیلی است برای کسی که فروختن سگ شکارگر را جایز میداند، زیرا جز از طریق خرید و فروش نمیتوان به سگ شکاری دست یافت.

نهم: در این آیه «بِسْمِ اللَّهِ» گفتن به هنگام رها کردن حیوان شکاری شرط قرار داده شده است، و اگر به طور عمد و قصد «بِسْمِ اللَّهِ» نگوید شکاری را که حیوان شکاری کشته است حلال نمی‌باشد.

دهم: خوردن آنچه حیوان شکارگر صید کرده حلال است، خواه حیوان شکارگر صید را کشته باشد یا نه. و اگر صاحبش آن را دریافت و شکار به طور حتم و مسلم زنده بود حلال نیست مگر این‌که آن را ذبح کند. (بنقل از تفسیر فرقان)

الْيَوْمَ أَحَلَّ لَكُمُ الطَّيَّبَاتُ وَطَعَامُ الدِّينِ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلٌّ لَهُمْ وَالْمُحْسَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْسَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا

آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ مُحْصَنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانٍ وَمَنْ يَكْفُرُ بِالإِيمَانِ فَقَدْ حَبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۵)

امروز همه پاکیزه های [از رزق الله] برای شما حلال شد، و طعام اهل کتاب [که مخلوط با مواد حرام و نجس نیست] بر شما حلال و طعام شما هم بر آنان حلال است. و زنان پاکدامن از مؤمنات، و زنان پاکدامن از اهل کتاب [از طریق ازدواج شرعی] در صورتی که مهریه آنان را بپردازید بر شما حلال است، در حالی که مایل باشید پاکدامن بمانید نه زناکار، و نه انتخاب کننده معشوقة نامشروع در خلوت و پنهان. و هر کس در ایمان [به الله و پیامبران و قیامت] کفر ورزد، قطعاً عملش تباہ شده و فقط او در آخرت از (جمله) زیانکاران است. (۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«المُحْصَنَات»: (حصن): زنان پاکدامن و پاکیزه، پاکدامن. «أُجُور»: مهریه ها. «مُحْصَنِينَ»: مردان پاکدامن. «غَيْر مُسَافِحِينَ»: (سفح): مردانی که آلوده به زنا نباشد. «أَخْدَانٍ»: جمع خدن [—نساء/ ۲۵]: دوستان پنهانی و نامشروع، رفیقان. خدن: دوست گیری. «الإِيمَان»: آنچه باید بدان باور داشت. مراد احکام شریعت است. «حَبَطَ»: تباہ گشت.

تفسیر:

«الْيَوْمَ أَحَلَ لَكُمُ الْطَّيِّبَاتُ»: امروز برای لذایذ پاک برای شما حلال شد، اعم از ذبایح وغیره برایتان مباح گشته است. حق تعالی حکم حلال کردن چیزهای پاکیزه را به عنوان تأکیدی بر إحسان و منت خویش، تکرار فرمود، تا متن و لطف خویش را بیان دارد و بندگانش را به سپاسگزاری فراوان و ذکر پروردگار فرا بخواند، و چیزهایی را که بدان نیاز دارند برایشان حلال نمود، به گونه‌ای که میتوانند از چیزهای پاکیزه استفاده کنند. همان طوری که امروز دین کامل به شما داده شد، نعمت‌های پاکیزه دنیا هم به طور همیشه برای شما حلال گردانیده شد که هیچ گاهی منسوخ نمی شود.

«وَطَعَامُ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ حَلٌ لَّكُمْ»: یعنی برای تان خوراک و ذبیحه اهل کتاب، از جمله یهود و نصاری برای شما حلال است. یعنی ای مسلمین! حیواناتی را که یهودیان و نصارا سر میبرند برای شما حلال است، نه حیواناتی که دیگر کافران سر میبرند، زیرا ذبیحه آنها برای مسلمین حلال نیست. چون اهل کتاب به پیامبران و کتاب های آسمانی منتبه هستند، و همه پیامبران بر حرام بودن حیوانی که برای غیر خدا ذبح شده باشد متفق می باشند، زیرا ذبح حیوان برای غیر خدا شرک است.

پس یهودیان و نصارا به حرام بودن ذبح حیوان برای غیر خداوند معتقد هستند، بنابر این ذبیحه آنان حلال است، اما ذبیحه دیگر کفار نه.

«طَعَامُ»: منظور از طعام اهل کتاب نام هر چیزی است که خورده می شود، که مذبوحه اهل کتاب از آن جمله است. لذا تمام خوراکی های پاکیزه یهود و نصاری بدون فرق میان گوشت وغیر آن برای مسلمین حلال است. اما در اینجا مراد آیه از طعام از باب ذکر عام و اراده خاص مذبوحه اهل کتاب است.

در روایتی حضرت علی(رض)، بی بی عائشه و ابن عمر رضی الله تعالی عنهم فرموده اند: «اگر میشنوی که شخص کتابی ای نام غیر الله را در هنگام ذبح حیوان بر آن می برد، از گوشت آن حیوان نخور.»

ولی امام مالک(رض) فرموده است: «بردن نام غیر الله از سوی اهل کتاب در هنگام ذبح حیوان، سبب کراحت خوردن از آن میشود نه سبب حرمت آن».

ولی در صورتی که مسلمان از این أمر آگاهی نداشت که شخص کتابی در هنگام ذبح حیوان چه گفته است، در آن صورت، خوردن مذبوحه وی بی هیچ خلافی حلال است زیرا این خبر به صحت رسیده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم از گوسفند به زهر آلوهای که زن یهودی به ایشان اهدا کرد، تناول کردند.

لیکن مذبوحه مجوس (آتش پرستان) حلال نیست، همچنین مذبوحه ملحدان و بتپرستان و هر کافر دیگری غیر از یهود و نصاری حلال نیست. نکاح زنانشان نیز جایز نیست زیرا آنها اهل کتاب نیستند. اما بجز حیوانات مذبوحه، سایر غذاهایشان به إجماع حلال است، چرا که این غذاها برای عموم مردم مباح میباشد و هیچ دلیلی بر تخصیص و تبعیض آنها وجود ندارد «وَ طَعَامُكُمْ حِلٌّ لَّهُمْ»؛ و ذبیحه شما مسلمانان «حِلٌّ لَّهُمْ» برای آنان حلال است. پس مانع ندارد به آنها غذا بدھید یا به آنها بفروشید. یعنی: طعام مسلمین برای اهل کتاب حلال است بنابر این، هیچ گناهی بر مسلمانان نیست که اهل کتاب را از حیوانات مذبوحه خویش اطعام کنند چنان‌که ایشان از حیوانات مذبوحه آنها میخورند و این از باب پاداش‌دهی و مقابله به مثل و مبالغه نیکویی‌هاست.

در حدیث آمده که «لَا يَأْكُل طَعَامَكَ إِلَّا تَقِيٌّ» (خوراک تو را غیر از پرهیزگاری نخورد) مطلب این نیست که طعام شما برای اشخاصی که پرهیزگار نباشد، حرام است؛ وقتی که ذبیحه کافر کتابی برای مسلمان حلال باشد، ذبیحه و خوراک مسلمان چگونه برای دیگران حرام می‌باشد؟!

«وَالْمُحْسَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ»: ای مؤمنان! ازدواج با زنان آزاد و پاک دامن عفیفه مؤمن برایتان حلال است. نه زنان زناکار. قید عفت شاید به غرض ترغیب است؛ یعنی مسلمان باید قبل از نکاح، اول عفت زن را در نظر بگیرد؛ نباید تصور کرد که اگر پاکدامن نباشد نکاح او صحیح نیست. (تفسیر کابلی)

تفسیر نسفی میفرماید: «عفیف بودن، یا آزاد بودن زن مؤمن، شرط صحت نکاح نیست بلکه از این ارشاد الهی استحباب بر می‌آید نه وجوب بنابر این، نکاح کنیز مسلمان و نکاح زنان غیر پاکدامن نیز برای مسلمان حلال است».

فقها نیز بجز امام احمد بن حنبل عفت را شرط صحت عقد ازدواج میان مرد و زن مسلمان قرار نداده اند «و زنان پاکدامن از کسانی که پیش از شما به آنان کتاب داده شده» نیز برای شما با ازدواج حلال اند.

ملحوظه میکنیم که آیة کریمه از این مسأله که طعام ما مسلمین برای اهل کتاب حلال است یاد کرد اما از این أمر که زنان مسلمان برای مردان اهل کتاب حلال اند، ذکری به میان نیاورد، که این خود، دلیل حرمت زنان مسلمان بر آنان است. شرط حلال بودن زن کتابی برای ما در نزد جمهور فقهاء پاکدامنی اوست بنابر این، در تحت این آیة کریمه زنان آزاد عفیفة یهودی و نصرانی داخل میشوند، نه زنان زناکار و بدکاره آنها.

«وَالْمُحْسَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ»: و ازدواج با زنان آزاد کتابی (یهودی و نصرانی) یعنی نیز برایتان حلال است. زنان آزاده پاکدامنی که پیش از شما، کتاب (آسمانی) به آنان داده شده است. یعنی یهودیان و نصارا. و این فرموده الهی را که میفرماید: «وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ» (البقرة: 221).

«وَبَازْنَانِ مُشْرِكٍ ازدواج نکنید مگر اینکه إیمان بیاورند، تخصیص می‌گردداند». نظر جمهور چنین است و عطا گفته است: خدا تعداد زنان مسلمان را افزوده است، و عقد اهل کتاب در آن آیام رخصت بود.

از مفهوم آیه مبارکه چنین بر می‌آید که ازدواج با زنان بردهی مؤمن برای مردان آزاده حلال نیست.

اما زنان برده اهل کتاب هیچگاه مباح نبوده و بطور مطلق نمیتوان آنان را به عقد مردان آزاده در آورد، زیرا خداوند متعال فرموده است: «مَنْ فَتَّيَكُمُ الْمُؤْمِنَاتِ» (النساء: 25). «از کنیزان مؤمن و مسلمان».

اما زنان مسلمان اگر برده باشند ازدواج با آنها اول، توانایی نداشتن برای ازدواج با آزاده. دوم، ترس از گرفتار شدن به فساد و گناه، اما ازدواج با زنان فاسق و زناکار جایز نیست، خواه مسلمان باشند یا اهل کتاب، مگر اینکه توبه کنند، زیرا خداوند متعال فرموده است: «الَّذِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً» [النور: 3]. «مرد زناکار جز بازن زناکار یازن مشرک ازدواج نکنند».

تفسیر کابلی در ذیل این آیه مینویسد که: بایک حکمی که به اهل کتاب مخصوص بود، حکم مخصوص دیگر آن نیز بیان گردیده؛ یعنی در شریعت، نکاح زن کتابی جایز و نکاح مشرکه جایز نیست: «وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ» (بقره، رکوع 27). یاد باید داشت که نصارای زمان ما عموماً به نام، نصاری میباشند؛ اما در اینها بسا مردمانی هستند که نه به کتاب آسمانی قائلند، و نه به مذهب، و نه به خدا؛ ازین جهت، اطلاق «اهل کتاب» بودن بر آنها راست نمی‌آید؛ لهذا، حکم ذبیحه و زنان‌شان مثل اهل کتاب نمیباشد. و نیز، معنی حلال شدن چیزی این است فی حد ذاته در آن کدام نوع تحریم نباشد؛ اما، در صورتی که انسان نسبت به أحوال و آثار خارجی از انتفاع حلال مبتلا به حرام شود، بلکه احتمال باشد که به کفر گرفتار آید، اجازه انتفاع از چنین حلال داده نمیشود. در روزگار ما از آمیزش و اختلاط بدون ضرورت بایهود و نصاری و گرفتار شدن بهدام زنان آنها، نتایج خطرناکی که پدید می‌آید بر کس مخفی نیست؛ پس بایدار اسباب وذرایع اعمال و عقاید بد اجتناب ورزید.

«إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ»: به شرطی ازدواج با زنان مذکور برای شما حلال است که مهر آنها را بپردازید. پس هرکس تصمیم به ندادن مهریه زن بگیرد، برای او حلال نیست. و خداوند متعال به پرداختن مهریه زن دستور داد، و آن زمانی است که زن عاقل و رشید، و صلاحیت پذیریش مهریه را داشته باشد، در غیر این صورت شوهر مهریه را به سرپرست زن می‌دهد. و نسبت دادن مهریه به زنان بر این دلالت مینماید که زن مالک تمام مهریه‌اش است و هیچکس حقی در آن ندارد مگر آنچه که به زن شوهر ببخشد یا به سرپرست خودش یا به کسی دیگر بدهد.

تفسیر کابلی مینویسد: در قید نکاح آوردن گویا اشاره به آن است که نکاح در ظاهر قید و پابندی است، لیکن این قید از آن آزادی‌ها و شهوترانی‌ها بهتر است که در هوای آن چارپایان آدم صورت میخواهد سلسله ازدواج را معصوم نمایند.

«مُحْصِنَينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ»: به وسیله‌ی ازدواج عفت خود را حفظ کنید و نه این که مرتکب زناشوید. یعنی: انگیزه شما از ازدواج با زنان کتابی، طلب پاکدامنی و عفت برای خودتان باشد.

«وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانَ» «غَيْرَ مُسَفِّحِينَ» و با هیچکس زنا نکنید. «وَلَا مُتَّخِذِي أَخْدَانَ» و معشوقه دوست نگیرید. دوست گرفتن یعنی زناکردن بامعشوقة‌ها، زیرا در جاھلیت زنا این‌گونه بودکه عده‌ای با هرکس زنا میکردند، چنین فردی «مسافح» زناکار نامیده میشد. و بعضی فقط با دوست و معشوقه خود زنا میکردند. خداوند خبر داد که این کار با عفت و پاکدامنی متضاد است، و شرط ازدواج این است که شوره پاکدامن باشد.

«خن»: در اینجا به معنای دوست و معشوقه است و بر مرد و زن هردو اطلاق میشود. طبری گفته است: یعنی با زنی نافرمان و عاصی خلوت نکند که دل از یکدیگر بربایند و او را به عنوان معشوقه و دوست خود برگزیند و با او به فسق و فجور بپردازد. (تفسیر طبری 9/590).

«وَمَنْ يَكْفُرُ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبَطَ عَمَلُهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ(5)»: هرکس از دین برگردد یعنی: هرکس مرتد گردیده و به شرایع و قوانین اسلام کفر ورزد، بی‌گمان عملش نابود گشته است، و آن زمانی است که بر حالت کفر بمیرد. همانطورکه خداوند متعال میفرماید: «وَمَنْ يَرْتَدِ مِنْكُمْ عَنِ الدِّينِ فَإِنْتُمْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حِطَّتْ أَعْمَلُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ» (البقرة: 217). «و هرکس از شما از دین خود مرتد شود، و در حالیکه کافر است بمیرد پس ایشان اعمال شان در دنیا و آخرت نابود می‌شود».

«وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَسِرِينَ»: او در آخرت از زمرة کسانی خواهد بود که در مورد خود و اموال و خانواده هایشان دچار زیان شده و به شقاوت همیشگی گرفتار آمده اند.

خوانندگان گرامی!

در آیه متبرکه (6) الی (7) موضوعات متعلق به وضوء، غسل، تیم مورد بحث قرار گرفته میشود.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهُكُمْ وَأَيْدِيْكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنْبًا فَاطْهَرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجْدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيْبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيْكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُظْهِرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ(6)

ای کسانی که ایمان آورده اید، هنگامی که به [قصد] نماز ایستادید، پس روی و دست‌های تان را تا آرنج بشویید و سرهای خود را مسح کنید، و پاهای تان را تا بُجلک بشوید، و اگر جنب باشید پس خود را پاک کنید (غسل کنید)، و اگر مریض یا مسافر باشید، یا کسی از شما از مکان قضای حاجت بباید، یا با زنان تماس (آمیزش) کرده باشید و آبی (برای وضوء یا غسل) نیاید پس قصد خاک پاک (تیم) کنید، پس به آن خاک روی و دست‌های تان را مسح کنید، الله نمیخواهد بر شما مشقتی را لازم گردازد، و لیکن میخواهد که شما را پاک سازد، و نعمت خود را بر شما تمام کند، تا شکر او را به جا آرید.(6)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِذَا قُمْتُمْ»: آرڈٹم، هرگاه خواستید برای نماز به پا خیزید، هرگاه برخاستند.

«وُجُوهُكُمْ»: جمع وجه، صورت ها. «الْمَرَافِقِ»: آرنج ها. «أَرْجُلَكُمْ»: جمع رجل، پاهای کلمه «أَرْجُلَكُمْ» بر «وُجُوهَكُمْ» و «أَيْدِيْكُمْ» عطف میشود که تقدیر جمله این است: «وَاغْسِلُوا أَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ»، و قرار گرفتنش پس از «بِرُؤُوسِكُمْ» برای مراعات ترتیب

أندام وضوست. «الْكَعْبِينَ»: تثنیهی کعب، بُجَلَک، برآمدگی پاها. «جُنْبًا»: کسی که به هروسیله، منیاش خارج شده باشد، جنابت.

(کلمهی «جنب»، به زن و مرد، مفرد و جمع، بطور یکسان اطلاق میشود). «فَاطَّهَرُوا»: (طهر): غسل کنید. «الغائط»: جای کنار و دور از انظار، زمین پست گود، محل قضای حاجت. «لَامَسْتُ»: همبستر شدید، آمیزش جنسی کردید. «صَعِيدًا»: روی زمین، خاک. خرج: تنگنا، فشار و مشقت، رنج.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: در آیه‌ی 43 سوره‌ی نساء، به موضوع غسل و تیمّم اشاره بعمل آمده است، اینک در آیه کریمه هذا علاوه بر آن دو مبحث، به مسالمی وضوء هم ذکر بعمل می‌آید طوریکه میفرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ» ای مؤمنان! هرگاه از خواب برخیزید، و یا هم از مشاغل دنیوی راکنار گذاشتید و به نماز رجوع کنید، در حالیکه فاقد وضوء بودید و خواستید به نماز برخیزید. بناءً اول باید مطابق شریعت وضوی بگیرید. لغویان مینویسند که: کلیمه «قیام»، هرگاه با حرف «إِلَى» همراه شود، به معنای اراده کردن است. طوریکه در آیه متبرکه آمده است: «إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ» یعنی هرگاه تصمیم به نماز خواندن گرفتید.

در این آیه مبارکه در می‌یابیم که: غرض و غایت حکم طهارت و وضوء همانا «وَلِكُنْ يُرِيدُ لِيُطَهَّرَ كُمْ» (الله میخواهد که شما را پاک سازد)، که حق تعالی در آخر آیه بیان فرموده است، واضح است که سبب وجوب شستن دست و روی وغیره آنست که بنده پاک و با صفا گردیده لیاقت حضور الهی(ج) را پیدا کند، و به بارگاه رب العزة منزلتی می‌یابد، همچنان از فحواتی آیه مبارکه «إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا» در می‌یابیم که: الودگی جسم، مانع قرب به دربار الهی میگردد، بناءً:

در آیه متبرکه «إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ» در جنب اینکه برای به پیاخاستن نماز، أمر بعمل آمده است؛ تاکید بر نیت برای ادائی نماز نیز در آیه مبارکه صورت گرفته است. طوریکه میفرماید: «إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ» یعنی هرگاه به قصد و نیت نماز پیاخاستید.

در این آیه مبارکه در می‌یابیم که وضو شرط صحّت نماز است، زیرا خداوند به هنگام بلند شدن برای نماز به وضو دستور داده فرموده است، و اصل این است که «امر» برای وجب است.

وضوء با داخل شدن وقت نماز واجب نمی‌شود، بلکه هنگام اراده کردن برای نماز واجب میگردد.

هر آنچه که اسم نماز برآن اطلاق شود از قبیل فرض، و نفل، و فرض کفایه و نماز جنازه، برای همه آنها وضو شرط است. حتی بسیاری از علماء برای سجده خالی، از قبیل سجده تلاوت و سجده شکر نیز وضو را لازم می‌دانند.

ولی باید یادآور شود که: وضوء گرفتن برای هر وقت نمازی مستحب است و فقط آنگاه فرض می‌شود که انسان بی وضوء بوده و قصد نماز گزاردن را داشته باشد.

أنس بن مالک(رض) فرمود است که: «رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِ هَنْكَامٌ اَدَى هُنَّاَزَ، وَضُوئِيَّ جَدِيدٌ مَّا گَرَفَتْنَدَ». از وی پرسیده شد: شما چگونه عمل میکردید؟ فرمود: ما نماز، وضوی جدید می‌گرفتم. تا آنگاه که بی وضوء نمی‌شدیم با یک وضوء میخواندیم». بنابر این، وضو بالای وضو فقط یک امر مستحبی است، اما فضیلت زیادی دارد، چنانکه در حدیث شریف

آمده است: «وضو بالای وضو، نوری بربالای نور است». نقل است که: «هر کس بر بالای وضو، وضو کند برایش ده حسن نوشته می‌شود». همچنین در حدیث شریف آمده است: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم در روز فتح مکه همه نماز‌هارا با یک وضو خواندند، عمر(رض) از ایشان پرسید: امروز شما کاری کردید که تاکنون نمی‌کردید. رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم فرمودند: «ای عمر! من قصداً این کار را کردم»، یعنی: تا چنین تصور نشود که وضو کردن برای هر نماز، واجب است.

«فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَاقِقِ»: «و» بشویید «دستهای خود را تا مرفق» «مرفق»: عبارت از مفصلی است میان مچ دست و بازو که آرنج نامیده می‌شود. و چون نمازگزار وضوء می‌کند، باید آب را بر هر دو آرنج خویش نیز سرازیر نماید. در ضمن قابلی یادآوری میدانم که: ۹۷ فقهاءند: ماضممضمه و استنشاق (آب در دهان و بینی کردن) نیز جزء شستن روی است چنانکه بر خلال کردن ریش نیز دلیل شرعی آمده و در صورتی که ریش آنبوه باشد، خلال کردن آن مستحب است. در مذهب مالک و شافعی، مضمضه و استنشاق در وضوء و غسل مستحب، در مذهب احمد بن حنبل واجب و در مذهب أبو حنيفة (رحمه الله عليهم جميعا) در غسل فرض و در وضوء مستحب است. **«وَامْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ»:** و سرهای خود را مسح کنید و پاهایتان را با بُجلک ها بشویید.

قابل تذکر است که حکم تغسیل پای‌ها «إِلَي الْكَعْبَيْنِ» همانند حکم «إِلَي الْمَرَاقِقِ» دست‌ها است یعنی اینکه هدف از آن شستن کامل هر دو پا همراه با برآمدگی‌های آن یعنی بُجلک‌ها است، نه مسح؛ زیرا مسح حد و مرز معینی ندارد. و تعیین حد و مرز برای شستن است. همچنین در آیة مبارکه در بیان تیم میفرماید: «فَامسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ مِنْهُ» نمیفرماید: «... وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَاقِقِ مِنْهُ» چون در مسح، حد و مرز مطرح نیست. بنابراین مسح دستها هم تمام‌چ دست و هم تارنج، درست است و حداقل مسح نیز، فریضه را کامل می‌کند؛ همان گونه که مسح کردن و دست کشیدن روی چند تار موی سر - به دلیل محدود نکردن - فریضه را تکمیل می‌نماید.

تفسیر زمخشri کفته است: فایده‌ی آوردن إِلَى الْكَعْبَيْنِ این است که کسی گمان نبرد که پاهای باید مسح شوند؛ چون در شریعت برای مسح غایتی آورده نمی‌شود. و در حدیث آمده است: (وای به حال آنان که در شستن پاهای کوتاهی می‌کنند). (تفسیر کشاف 1/474).

این حدیث نظر امامیه را رد می‌کند که می‌گویند: در وضوء فرض است که پا مسح گردد نه شسته شود. نص آیه نیز بر این مطلب تصريح می‌کند که پا باید شسته شود؛ چرا که «وَ أَرْجُلَكُمْ» به صورت منصوب آمده است، پس بر عضو مغسول عطف است. و به منظور افاده‌ی ترتیب مسح بین اعضایی که باید شسته شوند، آمده است.

بُجلک ها :

عبارت از دو استخوان دور مانند برآمده در پایین‌ترین قسمت استخوان ساق پای اند. خاطر نشان می‌شود که احادیث در باره شستن پا بسیار است، از آن جمله در حدیث شریف آمده است که رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم وضو گرفته و هر دو پایشان را شستند و فرمودند: «این وضوی است که الله متعال نماز را جز با آن قبول نمی‌کند». مسح بر موزه‌ها نیز به احادیث متواتر ثابت شده است.

باید گفت که: آیه‌ی تیم عالم است؛ تیم هم به جای وضوء و هم به جای غسل به کار می‌رود.

فرض مسح در نزد أحناف؛ مقدار یک‌چهارم سر، در نزد حنبلی‌ها و مالکی‌ها؛ کل سر و در نزد شافعی؛ حداقل آنچه که اسم مسح بر آن اطلاق می‌شود، در این باره کافی است حتی اگر بخشی جزئی از موی سرش را هم مسح کرد.

همچنین در مذهب شافعی، تکرار مسح تا سه بار مستحب است، در مذهب أحناف، سه بار مسح با یک آب مستحب است و در مذهب احمد بن حنبل، یک بار مسح‌کردن کافی است. مسح سر یعنی دست را تر کرده بر سر بکشید. مفسران مینویسند که: ثابت نمی‌شود که پیامبر صلی الله علیه وسلم در تمام عمر کمتر از مقدار ناصیه را مسح کرده باشند و مقدار ناصیه تقریباً چارم حصه سر است و به مذهب حنفی همین قدر مسح فرض می‌باشد. برای تفصیل مبحث مسح و نظریات فقهاء در این بابت به کتب معتبر فقهه مراجعه بفرماید.

«وَإِنْ كُنْتُمْ جُبَابًا فَاطْهَرُوا»: اگر در حالت جنابت باشید، باید با شستن تمام بدن، خود را پاک نمایید، یعنی: تمام بدن خود را با آب بشویید، طوری که چیزی از آن ناشسته باقی نماند. مراد از حکم «فَاطْهَرُوا» در آیه مبارکه انجام غسل است. به قرینه این‌که در آیه 43 سوره‌ی نساء به جای «فَاطْهَرُوا»، «تَعْتَشِلُوا» فرموده است.

در آیه متبرکه:

امر به غسل جنابت شده، یعنی برای پاک شدن از جنابت تنها شُستن اعضای چارگانه و مسح کافی نمی‌باشد.

شُستن تمام در صورت جنابت واجب است، زیرا خداوند، پاک کردن را به بدن نسبت داده و آن را مخصوص قسمت‌هایی از بدن قرار نداده است. زیرا رسانیدن آب در سطح بدن تا جائی که بدون ضرر آب میرسد ضرور است؛ از آنجاست که به مذهب حنفیه مضمضه و إستنشاق، یعنی آب در دهان و بینی کردن، در غسل فرض است و در وضوء سنت. امر به شستن ظاهر و باطن موها در جنابت.

حدث أصغر در حدث أكبر مندرج است، و اگر کسی هم جنب بود، و هم وضوء نداشت، کافی است که نیت رفع هر دو را بکند و تمام بدنش را بشوید. چون خداوند جز پاک کردن چیز دیگری را بیان نکرده و نفرموده است که دوباره باید وضو بگیرید.

جنابت بر هرکسی صدق پیدا می‌کند که در حالت خواب یا بیداری از او «منی» بیرون بیاید، و یا این‌که آمیزش کند و آبی نیز از او خارج نشود.

هر کس به یادآوری که احتلام شده است، ولی تری را ندید، غسل بر او واجب نیست چون او جنب نشده است.

«وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضى أَوْ عَلَى سَفَرٍ»: اگر مریض بودید و استعمال آب برایتان زیانبخش و ضرر آلود باشد، یا مسافر بودید و آب را نیافتید، «أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ»: یا این که از محل قضای حاجت آمدید، «أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ»: و یا با همسران خویش مقاربت جنسی کردید.

«فَلْمَ تَجِدُوا ماءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا»: و بعد از جستجو آب را نیافتید، برای تیم خاک پاک را جستجو کنید، یعنی خاک پاک برای شما کافی است پس با آن خاک بر طریقہ شرعی تیم کنید.

توجه بفرماید: که ماشاء الله چه اعجازی در قرآن عظیم الشأن نهفته است ودر آیه متبرکه «أَوْلَامَسْتُمُ النِّسَاءَ»: ملاحظه میداریم که: با چه قوتش رعایت حیاء و عِفت و ادب کلام رعایت گردیده است، مخصوصاً در مسائل زناشویی. طوریکه میفرماید: «لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ»: ولی در مبحث مسائل حقوقی، برای این که حقی کسی ضایع نشود، قانون روشن و بی پردهای را در باب به بیان میگیرد طوریکه میفرماید: «نَخَلْتُمْ بِهِنَّ» (نساء، 23). که در مورد مبحث مهریه به بیان گرفته شده است.

«فَلَمْ تَجْدُوا ماءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيداً طَيْبَا»: و بعد از جستجو آب را نیافتدید، برای تیم خاک پاک را جستجو کنید، یعنی خاک پاک برای شما کافی است پس با آن خاک بر طریقہ شرعی تیم کنید.

همچنان در آیة مبارکه در می یابیم که: پروردگار باعظمت ما احسان خود را بر بندگانش با مشروع قرار دادن تیم بیان می دارد.

یکی از اسباب جایز بودن تیم، مریضی است که بکار بردن آب برای آن زیان آور باشد. پس برای چنین مریضان اجازه است که برای أداء نماز تیم بعمل آرد.

از جمله اسباب جایز بودن تیم، سفر و آمدن از قضای حاجت است، و آن زمانی مجوز تیم است هر چند آب نیز وجود داشته باشد، زیرا در صورت استفاده از آب فرد مریض زیان می بیند، اما در بقیه موارد مذکور، آنچه که سبب تجویز تیم میگردد نبودن آب است، گرچه انسان در حضر هم باشد.

باید بصورت کل گفته شود که: در تیم، روح بندگی نهفته است؛ چون دست به خاک زدن و مالیدن آن به پیشانی که بلندترین عضو بدن است همراه با قصد قربت، نوعی تواضع و خاکساری در برابر الله متعال است.

باید برای پیدا کردن آبِ وضوء و غسل تلاش صورت گیرد، اگر پیدا نشد، آنگاه نوبت به تیم میرسد. «فَلَمْ تَجْدُوا»: در صورت است که انسان تلاش خویش را بخرج دهد ولی موافق نشده است.

«فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيْكُمْ»: همانطور که سنت نبوی مقرر داشته است با دو ضربت، صورت و دست ها را با آن خاک مسح بشوید.

«مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ»: با فرض و مقرر کردن وضوء و غسل و تیم بر شما، خدا قصد در مضيقه قرار دادن شما را ندارد.

«وَلِكُنْ يُرِيدُ لِيُطْهِرَكُمْ وَلِيُتَيَّمِّمَ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ(6)»: اما میخواهد به وسیله‌ی وضوء و تیم شما را از گناهان و چرکها و خطاهای پاکیزه گرداند و با بیان و توضیح شرایع میخواهد نعمتش را بر شما کامل کند، تا او را در مقابل نعمت‌های بی شمارش سپاسگزار شوید.

پاکیزگی جسم نیز همانند پاکیزگی روح یک نعمت است. نعمت خدا بر انسان زمانی به اتمام میرسد که هم در باره‌ی با طهارت روح و هم در باره‌ی طهارت جسم به او راهنمایی کامل برسد.

پس انسان مسلمان به وسیله وضوء از پلیدی‌های حسی و معنوی هردو پاک شده و در نماز پاک و مصفا به محضر پروردگارش قرار می گیرد.

در حدیث شریف آمده است: گناهان همراه با قطرات آب وضو از اعضای بدن انسان فرومیریزند. «و» خداوند متعال میخواهدکه «نعمت خود را بر شما تمام کند» که همانا

بار خصت دادن تیم برای شما در هنگام نبودن آب. یا میخواهد که نعمت خود را بر شما تمام کند؛ به وسیله مشروع کردن احکام شرعی‌ای که به سبب آنها شما را شامل ثواب گردانیده است، «باشد که شکرگزاری کنید» نعمت‌های پروردگار را برخود و با شکرگزاری، مستحق ثواب شکرگزاران گردید.

موضوع:

در حدیثی شریف آمده است: «لایقبل اللہ صلاة بغیر طهور»: (الله تعالیٰ هیچ نمازی را بدون پاکی (موضوع) قبول نمی‌کند). (مسلم (224).

تعربیفات که توسط علماء از مقام و عظمت و حکمت و ضوء بعمل آمده است، موضوع را کلید نماز، تلاوت قرآن، طواف و بسیاری از عبادت‌ها معرفی داشته است.

در حدیثی آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده است: «أَمْتُ مِنْ رُوزِ قِيَامَتِ فِرَاخْوَانَدْ مِيشونَدْ در حاليکه أعضای وضوی آنها بر اثر وضوء می‌درخشد. لذا هر کس خواست این نورش بیشتر گردد، آن را بیشتر کند» (صحیح بخاری)

و نیز میفرماید: «زیبایی و جمال مؤمن تا جایی خواهد بود که وضو به آنجا میرسد». (صحیح مسلم) منظور حدیث از جمال و زیبایی مؤمن همان، نورانیتی است که در روز قیامت او را در میان مردم مزین جلوه می‌دهد.

رسول الله صلی الله علیه وسلم میفرماید: «در روز قیامت، من اولین کسی خواهم بود که اجازه سجده برایم داده میشود، و من اولین کسی خواهم بودکه برایم اجازه داده میشود تا سرم را بردارم، آنگاه در پیش‌پیش خود می‌نگرم و امتن را در میان سایر امتها می‌شناسم، همچنین آنان را از پشت سر و سمت راست و چپم می‌شناسم» آنگاه شخصی پرسید: یا رسول الله! چگونه امتن را در میان سایر امتها، از زمان نوح تا آخر می‌شناسی؟ فرمود: «أندام های وضوی آنان در اثر وضوء گرفتن می‌درخشد» (حدیث روایت شده در مسند احمد با سند صحیح).

خواننده محترم! یکی از شرایطی که نمازگزار باید در جنب اینکه لباس طاهر به تن داشته باشد، وضوء است. وضوء نه تنها باعث پاکی بدن بلکه موجب صفائ روح و روشنی دل می‌گردد.

پروردگار باعظمت ما در قرآن عظیم الشأن میفرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصُّلُوةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَ أَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَ امْسَحُوا بِرُؤُسِكُمْ وَ أَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ». (ای کسانیکه ایمان آورده‌اید هرگاه به نماز بر میخیزید، پس بشویید روی خود را، و دستهای خود را تا آرنج، و مسح کنید بر سرهای خود و بشویید پای های خود را تا بُجلک (شتالنگ) (سوره المائدة - آیه 6).

اگر در آیه متبرکه دقت بعمل آریم بوضاحت تام در خواهیم یافت که پروردگار ما در وضوء چهار چیزی را بر ما فرض گردانیده است:

اول: شستن روى.

دوم: شستن دستها تا به آرنج.

سوم: مسح کردن سر.

چهارم: شستن پای ها تا به بُجلک.

وضوء برای نماز:

وضوء شرط نماز است، بنابر این هرگاه شخصی اراده نماز نماید (نماز فرضی باشد و یا

هم نماز نفلی) بروی لازم است تا قبلًا وضوی کامل بگیرد. حتی مستحب است که بعد از گرفتن وضوء، دو رکعت نماز بعنوان تحیت (تحیة) الوضوء نیز بجاء آرد.

طریقه وضوء پیامبر صلی الله علیه وسلم:

طریق وضوء رسول الله صلی الله علیه وسلم را حضرت عثمان رضی الله عنہ، این چنین توصیف و تعریف نموده است:

از حمران مولای عثمان روایت است که عثمان بن عفان برای گرفتن وضوء درخواست آب نمود، و وضوء گرفت. ابتدا دستهایش را سه بار شست، سپس مضمضه کرد بعد از آن آب را در بینی اش کرد، آنگاه صورتش را سه بار شست بعد از آن دست راست را با آرنجش سه بار شست، سپس دست چپ را، مانند دست راستش شست، به تعقیب آن سرش را مسح کرد و بعداً پای راستش را با جلک سه بار شست و پای چپش را هم مانند پای راستش شست. سپس گفت: رسول الله صلی الله علیه وسلم را دیدم که به این روش و ترتیب وضوء گرفت و فرمود: «من توضاً نحو وضوئی هذا ثم قام فركع ركعتين لا يحدث فيهما نفسه غفرله ما تقدم من ذنبه» «هر کس این چنین وضوء بگیرد و باحضور قلب دورکعت نماز بخواند گاهان(صغریه) گذشته او بخشیده میشود».

ابن شهاب میفرماید: علمای ما میگفته اند این وضوء کاملترین وضوء برای نماز است.
(مسلم 1/226 و بخاری 1/204)

ولی ناگفته نباید گذشت که: در وضوء سنتهای دیگری نیز وجود دارد که پیامبر صلی الله علیه وسلم آنرا هم انجام داده است که از آنجمله میتوان از:

1 - شستن هر عضو یکبار، و یا دو بار، و یا سه بار، که همه اش در سنت عملی رسول الله صلی الله علیه وسلم وارد شده است، یعنی میتوان هر عضوی را فقط یکبار، و یا دوبار، و یا هم سه بار شست، ولی در مورد مسح سر و گوش در همه حال فقط یکبار میباشد، و هر عضوی را بیشتر از سه بار شستن جائز نیست.

2 - خالل کردن ریش و انگشتان دست و پا.

3 - ریختن آب به دهن و بینی با دست راست و خالی کردن آب بینی با دست چپ وغیره.

شستن پای ها در وضوء:

در مورد شستن پای در (آیه 6 / سوره المائدہ) با تمام وضاحت و صراحة بیان یافته است: آمده است مفسرین مینویسند که: «وَأَرْجُلُكُمْ» با نصب لام که در اینصورت بر (وجوهكم) عطف میشود و بر شستن پای حکم شده است.

همچنان در حدیثی از عبد الله بن عمرو بن العاص و أبی هریرۃ و عائشة(رض) روایت گردیده است آمده است: «قَالَ رَسُولُ اللهِ وَيَلٌ لِلأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.» (از عبد الله بن عمرو بن العاص و ابو هریره و عائشة(رض) میفرمایند: پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: وای از آتش جهنم برکسانیکه بجلک پای های خویش را هنگام وضو گرفتن نمی شویند).

همچنین ملاحظه میشود که عبارت «إلى الكعبين» آمده و در واقع غایت و منتهی را بیان کرده تا هرگونه ظنی و گمانی را در این باره که میباید پا را مسح کرد، از بین ببرد، برای آنکه در شریعت برای مسح که غایت تعیین نمیکنند. از علی بن ابی طالب روایت شده است که گذر آن بزرگوار برنجوانی قریشی افتاد و ملاحظه کرد که در وضوی خویش از حد میگزد، گفت: «وای به حال انسان های سختگیر از دوزخ» و چون این سخن را شنیدند، شروع کردند به شستن و پاک کردن.

از ابن عمر روایت کرده اند که گفت: با رسول خدا(ص) همراه بودیم که گروهی وضوء گرفتند در حالیکه بسیار اعضای وضوء را چنان می شستند که از سپیدی می درخشیدند، فرمود: «ویل لاعقاب من النار» و در روایت جابر عبارت «ویل للعراقب / وای به حال آنان که به راه های بس دشوار می روند» آمده است.

از عمر بن خطاب روایت کرده اند که او دید که فردی دارد وضوء میگیرد و کف پای خود را نمیشوید. به او فرمان داد که وضویش را دوباره بگیرد و این فرمان برای آن بود که در امور واجب کوتاهی نکنند.

از عایشه(رض) روایت کرده اند که گفته است: اگر پاها را ببرند برای من خوش تر از آن است که بر پاها بدون موزه مسح کنم. از عطاء روایت کرده اند: سوگند به خدا که نشنیده ام کسی از أصحاب پاها خود را مسح کنند.

اما گروهی دیگر از مفسران ظاهر عطف را گرفته اند و مسح کردن پاها را واجب میدانند. از حسن بصری روایت کرده اند که هر دو کار را انجام میداد.

از شعبی روایت کرده اند که در قرآن کریم مسح آمده و شستن پاها سنت.

حسن بصری «وأرجلكم» را به رفع خوانده است، یعنی: «أرجلكم مغسلة أو ممسوحة إلى الكعبين / پاهایتان باید تا کعبین شسته یا مسح شوند.» شستن پاها در وضو به اتفاق مذاهب اربعه اهل سنت والجماعت فرض عین میباشد، بناءً تاکید میگردد که در وضو پاها تا بجالک ها بصورت صحیح شسته شود، در این مورد برای تفصیل بیشتر به کتب فقهی مراجعه شود.

در حدیث شریف آمده است: «کلید بهشت نماز و کلید نماز وضوء است».

همچنین در حدیث شریف آمده است: «کسی از شما نیست که وضو کند و وضویش را کامل سازد و بعد از آن بگوید: «أشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً عبده ورسوله»؛ «مگر اینکه در های هشتگانه بهشت برایش گشوده میشود که از هر دری میخواهد به آن در آید». در حدیث شریف دیگری آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم وضو کنندگان را تشویق کرند که بعد از وضوی خود بگویند: «اللهم اجعلني من التوابين واجعلني من المتظهرين». «خدایا! مرا از توبهکاران و پاک شدگان قرارده».

برخی از فواید وضوء و غسل :

- از مهمترین فواید وضو و غسل، همانا آمادگی برای انجام عبادت و تغییر حالت است. شستن تمام بدن، به انسان نشاط و توان میبخشد و سستی و کسالت را از او میگیرد. معمولاً پس از لذت جنسی و همبستر بودن با همسر، اعصاب به هیجان در میآید و سپس حالت سستی و کسالت به شخص دست می دهد که با غسل کردن آن نشاط دوباره باز می گردد. نظافت، رکن اساسی سلامتی و تندرستی است؛ زیرا نایاکی و چرک و کثافت، موجب انواع مریضی است. اطباء وقت شیوع مریضی و با، اسهال وغیره، به نظافت و پاکیزگی همه جانبی سفارش میکنند و اهمیت میدهند. پیامبر صلی الله علیه وسلم و اصحاب کرام به این امر مهم اهمیت فراوان می دادند.

انسان مسلمان باید- بیش از هر کس- به پاکیزگی بدن، لباس، مسکن، اهتمام ورزد، تاهم نزد خود، هم نزد خانواده و هم نزد همه کس عزیز و محترم باشد.

در غیر این صورت، نزد دیگران خوار و بی مقدار میگردد. این است که اسلام به پاکیزگی و نظافت و استعمال بوی خوش، سفارش میکند، بخصوص هنگام حضور به هم رسانیدن در مجالس و محافل عمومی از جمله: روز جمعه و امثال آن، تأکید فراوان دارد.

فوايد و فلسنه ی وضو و غسل اين است که: انسان پاکيزيه و شادمان و بانشاط باشد و با حضور قلب و روان پاک در حضور پروردگارش می ايسند و به راز و نياز ميپردازد، تا دل و درونش نيز از تمام الودگیها و پلیدها و كينه توزيهها نسبت به بشريت صاف وزدوده شود و خود نيز با خاطري آسوده، زندگی کند.

نماز؛ يعني، ديدار با الله، ايستادن در محضر خدا و دعا کردن و التصال نمودن از بارگاه پروردگار؛ پس باید از روح و جسمی پاکيزيه برخوردار باشد تا در حضور پاکترین پاکان سرافکنده نشود. (بنقل از تفسير فرقان).

شأن نزول آية 6:

394- بخارى از طريق عمرو بن حارت از عبدالرحمن بن قاسم بن [محمد بن ابوبكر صديق] از پدرش از عايشه(رض) روایت کرده است: در بازگشت از سفر، نزديک مدینه رسیده بوديم که گردن بند من در بيابان گم شد. رسول الله (شتر خود را خواباند و فرود آمد [و دستور اقامت در آنجا را داد] و سرش را در آغوشم گذاشت و خوابيد. ابوبكر (آمد و مشتى محكم بر سينه من زد و گفت: اين همه مردم را به خاطر يك گردن بند از ورود به مدینه معطل داشتى، صبح رسول الله از خواب بيدار شد و هر چه جستجو کرد، آب برای وضو پيدا نشد. پس آية: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَاقِقِ وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطْهَرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مَنْكُمْ مِنَ الْعَائِطِ أَوْ لَامْسَتُمُ النِّسَاءَ فَلْمَ تَجْدُوا مَاءً فَنَعِمُمُوا صَعِيدًا طَيْبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِهِكُمْ وَأَيْدِيهِكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطْهَرَكُمْ وَلِيُنْتَمْ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعِلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (6)» نازل شد پس اسید بن خضير گفت: اى خاندان ابوبكر، خدا به سبب شما به مردم خير عطا کرد. (بخارى 4608 از عمرو بن حارت روایت کرده به اين معنى در سورة نساء گذشت).

از عايشه(رض) روایت شده است: در يكى از سفرهای پیامبر با آن بزرگوار بودم. نزديک بود وارد مدینه شويم که گردن بند من در بيابان گم شد. پیامبر به جستجوی آن پرداخت مردم نيز با او همراه شدند، در آنجا نه چشمه آب بود ونه کسي با خود آب داشت. مردم نزد ابوبكر صديق آمدند و گفتند: از اين کار عايشه تعجب نمیکنی رسول الله و مردم را در جايی که نه چشمه آب است و نه کسي با خود آب دارد پياده کرد. پس ابوبكر صديق در حالی به طرف من آمد که پیامبر (سرخود را بر رانم گذاشته و خوابيد) بود. ابوبكر گفت: تو رسول الله و تمام مردم را به خاطر يك گردن بند در جايی که آب وجود ندارد، معطل کردي، به شدت سرزنشم کرد و چند سيلی به من زد چون سر پیامبر بالاي زانويم بود هیچ حرکت نکردم. پيغمبر خدا تا صبحگاه در آن جا بدون آب اقامت گزید. پس خدا آية تيم را نازل کرد و مسلمانان تيم کردن عايشه(رض) ميفرماید: شتر سواری مراكه حرکت داديم ناگاه گردن بند را در زير پاي او یافتم. (صحیح بخاری: کتاب تفسیر 4607).

395- طبراني از طريق عباد بن عبدالله بن زبير از عايشه(رض) روایت کرده است: هنگامي که واقعه گردن بند من پيش آمد و اهل افك حرف هايشان را زدند با پیامبر در جنگی دیگر شركت کردم باز هم گردن بند من افتاد و مردم به خاطر جستجوی آن از رفتن

بازماندند. ابوبکر (گفت: دختر کم تو در هر سفر برای مردم مایه رنج و درد سر میشود، پس خدای بزرگ تیم را در آنجا مشروع ساخت. وأبوبکر صدیق(گفت: دخترم تونیکبخت و سعادتمندی. در اینجا دو تذکر لازم است:

اول: بخاری این حدیث را از عمر بن حارث روایت کرده است و در این حدیث به صراحت بیان شده است، علمای دیگر که در روایات خود آیه تیم را ذکر کرده اند منظور شان همین آیه مائده است، اکثر علماء در روایات خود گفته اند: آیه تیم نازل شد و بیان نکرده اند که مراد آیه سوره مائده است و یا آیة چهل و سوم سوره نساء.

ابوبکر ابن العربی گفته است: این مشکلی است که من راه حلی برای آن نیافتم، زیرا ما نمی دانیم که منظور عایشه(رض) کدام آیه است. (در نسخه‌ها «ابن عبدالبر» آمده از فتح الباری 1 / 434 ثبت شد).

ابن بطال گفته است: منظور عایشه(رض) آیة سوره نساء است به این دلیل که آیه سوره مائده آیه وضوء نامیده میشود و در آیه سوره نساء به وضو اشاره‌ای نشده است در نتیجه اختصاص آیه سوره نساء به آیه تیم مورد قبول است.

واحدی نیز در کتاب اسباب نزول همین حدیث عایشه را شان نزول آیه چهل و سوم سوره نساء دانسته است.

بدون تردید آنچه را بخاری ترجیح داده درست است، برای این که در این طریق به روشی آمده است که آیه تیم آیه ششم سوره مائده است.

دوم- حدیث شریفی که بخاری از عایشه(رض) روایت کرده، دلیل بر این است که قبل از نزول آیة تیم وضوء واجب بوده است، از این رو مسلمانان فرود آمدن در جایی را که آب وجود نداشت خیلی مهم دانستند و آن پیش آمد از سوی ابوبکر صدیق در حق عایشه(رضی الله عنها) روی داد.

ابن عبدالبر فرموده: برای اهل مغاری روشن است که سرور کائنات از همان ابتدا که نماز واجب شد نماز را همیشه با وضوء خوانده است و این موضوع را به غیر از اشخاص نااگاه و سنتیزه‌گر هیچکس رد نمی کند. و آن بزرگوار میگوید: حکمتی که برای نزول آیة وضوء وجود دارد با وصف این که قبلًا به آن عمل می شد این است که فرضیت وضوء باید با وحی متلو ثابت گردد.

شخص دیگری گفته است: احتمال دارد که اول آیه به سبب واجب شدن وضوء قبلًا نازل شده و بقیه آیه که ذکر تیم در آن است بعد در اینجا نازل گردیده باشد.

سیوطی صاحب گفته است: تذکر اول قابل قبول تر است، زیرا فرضیت وضوء یک جا با فرضیت نماز در مکه بوده و این آیه مدنی است.

وَاذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِنَّا فَإِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ (۷)

و یاد کنید نعمتی را که الله بر شما ارزانی داشته و [نیز] پیمانی را که با شما محکم بسته است، آن وقت که گفتید: شدید و اطاعت کردیم، و از الله بترسید، زیرا الله به آنچه در دلهاست آگاه است.(۷)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«نعمَةَ الله»: مراد نعمت اسلام یا هر نعمت دیگری است. «مِيَثَاقُهُ»: مراد پیمان عَقْبَه اول، یا دوم و یا این که بیعت رضوان است و تمام پیمانهای تکوینی و تشریعی را نیز میتواند

شامل شود. «ذَاتِ الصُّدُورِ»: خود سینه‌ها. مراد اسرار درون سینه‌ها است، از قبیل: کینه‌ها و نیات خوب یا بد. (تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»)

تفسیر:

«وَأَذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثْقَلْتُمْ سَمِعَنَا وَأَطْعَنَا»: خداوند متعال بندگانش را دستور میدهد تا نعمت‌های دینی و دنیوی او را با قلب و زبان به خاطر بیاورند. زیرا به یاد آوردن نعمت‌های الهی به صورت مستمر انگیزه‌ای است برای شکر خدا، و محبت ورزیدن بهوی، و سرشار گشتن قلب از احسان خداوند و به یادآوردن نعمت‌های دینی و دنیوی خدا خودپسندی و به خود بالین را از بین برده، و فضل و احسان الهی را آفزون میگرداند.

یعنی ای مؤمنان نعمت عظیم الله متعال را یاد آورید، هنگامی که بر شما پیامبر خود محمد صلی الله علیه وسلم را فرستاد و بر او کتاب خویش را نازل فرمود و بعد از اینکه مشرک بوده و در جاهلیت بسر میردید شما را هدایت کرد و این توفیق بزرگ را نصیبتان نمود و یاد آورید که با الله متعال و پیامبرش در اطاعت از آنها در بیعت رضوان و امثال آن تعهد نموده بودید و قول الله متعال را پذیرفته و گفتید شنیدیم و اطاعت کردیم و مانند یهودیان نگفتید که شنیدیم و نافرمانی کردیم و بر این اساس سخن را شنیدید و در عمل پیاده کردید. در «تفسیر أنوار القرآن» آمده است: مراد از این پیمان، عهدی است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در شب عقبه از مسلمانان گرفتند، به این مضمون که: در سختی و آسانی از ایشان بشنوند و فرمان برند. بعد از آن، هرکس دیگری هم که به اسلام مشرف میشد، با رسول الله صلی الله علیه وسلم براین شرط بیعت میکرد. این خود دلالت میکند بر اینکه سخن مؤمنان: «سمعنا وأطعنا». (شنیدیم و اطاعت کردیم)؛ عهد و میثاقی با رسول الله صلی الله علیه وسلم نیز هست.

خداوند متعال این پیمان را به این دلیل به خود منسوب ساخت که عقد آن در «عقبه»، به أمر و إذن او بود چنانکه میفرماید: «إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ» (الفتح:10): (ای پیامبر! همانا کسانی که با تو بیعت میکنند، جز این نیست که با خدا بیعت میکند...). قابل یادآوری است که: این آیه با آیه اول این سوره: «يَأَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَّنُوا أَوْفُوا بِالْعَهْدِ» (سوره مائدہ:1) در معنی به هم پیوسته است.

در کتب حدیث آمده است که صیغه بیعت مؤمنان با رسول الله صلی الله علیه وسلم چنین بود: «بَايَعْنَا رَسُولَ اللَّهِ عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ، فِي مَنْشَطِنَا وَمَكْرَهِنَا، وَأَثْرَهُ عَلَيْنَا، وَأَنْ لَا نَنْازِعَ الْأَمْرَ أَهْلَهُ». با رسول الله صلی الله علیه وسلم بر شنیدن و فرمان بردن در همه اوامر و در آسانی و سختی بیعت کردیم، به عنوان یک انتخاب و گزینشی که ما برای خود برگزیده‌ایم و بر اینکه در کار (حکومت) با اهل آن کشمکش نکنیم».

به قولی دیگر: مراد از میثاق الهی در این آیه، عهدی است که حق تعالی در روز (الست) از بنی آدم گرفت، عهدی که آیه کریمه: «وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي إِمَّا مِنْ طُهُورِهِمْ...» (سوره الأعراف: 172)، از آن خبر داده است. امام مجاهد میگوید: «هر چند که ما آن پیمان را به یاد نمی‌آوریم اما همین که الله متعال از آن به ما خبر داده، کافی است».

«وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ(7)» «وَاتَّقُوا اللَّهَ» و در همه حالات از الله بترسید، «إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» همانا خداوند به رازها و افکاری که در سینه‌ها وجود دارد و به

آنچه در آن خطور میکند آگاه است. و درباره‌ی آن از شما باز خواست میکند. یعنی نباید در فکر پیمان شکنی باشیم زیرا الله بر همه رازها و افکار سینه‌های ما آگاه است. پس بر شما لازم است تا تقوای الهی را رعایت کنید، همانا خدا از مکنونات و نهفته‌های ضمیرتان باخبر است، و هیچ امر پنهانی بر الله متعال پوشیده نیست و علم و اطلاع او برای بازداشت بنده از اعمال بد کافی و بسنده است تا او را در هر صغیره و کبیره‌ای مراقب پروردگارش بسازد.

خواندنگان گرامی!

پس از آن که خداوند متعال در آیه‌های قبل به مؤمنان یادآور شد که پیروی از فرمان او و خودداری از بدیها واجب است؛ اینک در (آیات متبرکه (8) الی (11) در باره ادای شهادت عادلانه به مؤمنان، هشدار به غیر مؤمنان، یادآوری نعمت الهی، مطالبی را به بیان میگیرد.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُوْنُوا قَوَامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۸)

ای کسانیکه ایمان آورده اید، برای احراق حق الله (طبق عهدها) برخیزید و از روی به عدل و انصاف گواهی دهید و عداوت باقومی شمارا به بی‌عدالتی و ادار نکند بلکه عدل کنیدکه (عدل و انصاف) به تقوی نزدیکتر است، و از الله بترسید؛ بی‌گمان الله به آنچه می‌کنید آگاه است. (۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«**قَوَامِينَ**»: کسانی که مُجادله در انجام واجبات میکوشند و بر آن ها دوام دارند. تلاش‌گران راه عدل و داد. «**شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ**»: گواهانی که دادگرانه گواهی میدهند و از این و از آن جانبداری نمی‌کنند. «**لَا يَجْرِمَنَّكُمْ**»: شما را بر آن ندارد. «**شَنَآنُ**»: دشمنانگی. بغض.

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُوْنُوا قَوَامِينَ لِلَّهِ»: ای ایمان آورندگان! شهادت را بر وجه صحیح ادا کنید در گواهی دادن و گواه بودن در راه خدا سخت پایدار باشید و استقامت کنیدو هرگز به ناحق شهادت ندهید.

تعییر (قوامین) به صیغه مبالغه، مفید آن است که مؤمنان مأمورند تا به بهترین شکل به برپاداشتن حق الهی پیاخیزند.

«**شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ**»: بلکه همواره سخن حق بگوئید، «**وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَى أَلَا تَعْدِلُوا**»: و هیچگاه ملامت ملامتگران شما را از شهادت به عدالت و راستی باز ندارد همچنانی که دشمنی کفار و مشرکان نیز نباید مانع عدالت در شهادت‌های شود، ولو به نفع دشمن شما نیز باشد.

باید مذکور شد که: اگر انگیزه‌ی انسان، کینه‌های او شد، اخلاصی در کار نیست؛ ولی اگر قیام برای خدا باشد، کینه‌ها در اجرای عدالت بی اثر می‌شود غرض از «**عدل**» آنست که با هریک به قدر استحقاق وی بدون افراط و تفریط معامله شود، و میزان عدل چنان به معیار مستقیم و صحیح باشده که نه بزرگترین دوستی‌ها و نه شدیدترین دشمنی‌ها هیچکدام نتواند کفه آنرا سنگین گرداند.

«**اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلنَّقْوَىٰ**»: «**عدالت کنید**» زیرا عدالت به تقوی نزدیکتر است و بر اساس عدالت است که آسمانها و زمین برپای شده «**وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ (۸)**»: اگر باور و اعتقاد داشته باشیم که الله متعال عملکرد ما را میداند، به عدل رفتار خواهیم کرد.

طوریکه میفرماید: و بر شماست تا تقوای الهی و خوف از او را در شهادت رعایت کنید که بر خدای تعالی هیچ امری مخفی و پوشیده نیست و او تمام اعمال و گفتارتان را می داند و بر آن محاسبه می نماید از این روی بر شما خوف از او لازم و ضروری است.

تفسر جار الله زمخشri در تفسیر خویش میفرماید: در این آیه هشداری عظیم است مبنی بر این که: وقتی رعایت عدالت با کفار و دشمنان الله واجب و تا این حد مورد تأکید قرار گرفته باشد رعایت عدالت در برخورد با مؤمنان و دوستان و محبوبان خدا بسیار ضروری تر میباشد. (تفسیر الكشاف 1/476).

شأن نزول آیة 8 :

یهودیان بنی نصیر در مدینه، توطئه‌ی کشن پیامبر را فراهم آورند؛ خداوند، پیامبر را از آن باخبر کرد و دستور داد، در برابر کار ناروای آنان به عدل عمل کند و این آیه را نازل فرمود. (فرقان)

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ (۹)

الله به کسانی که ایمان آورده اند و کارهای نیک انجام داده اند، و عده داده است که برای آنان آمرزش و پاداشی بزرگ است. (۹)

«وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»: خداوند متعال به همه کسانی که ایمان آورده و پیامبر را تصدیق نمودند و همواره کارهای خوب و مأمور به انجام داده و از منهیات اجتناب کردن، «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ عَظِيمٌ(۹)» خداوند متعال به همه کسانی که ایمان آورده و پیامبر را تصدیق نمودند و همواره کارهای خوب و مأمور به انجام داده و از منهیات اجتناب کردن، یعنی نه تنها از گناهشان که به مقتضای بشریت مرتكب آن میشوند می‌گذریم، بلکه اجر و ثواب بیاندازه هم ارزانی خواهیم فرمود.

به یادداشته باشید که ایمان و عمل شایسته و نیک، هم جبران کننده گناهان است «لَهُمْ مَغْفِرَةٌ» و هم تأمین کننده مكافات و پاداش.

«أَجْرٌ عَظِيمٌ»: در قرآن عظیم الشان از پادش نیک چند نوع اجر به کار رفته است: «أَجْرٌ عَظِيمٌ»، «أَجْرٌ كَبِيرٌ» (هود، ۱۱)، «أَجْرٌ كَرِيمٌ» (یس، ۱۱). «أَجْرٌ غَيْرُ مَمْنُونٍ» (فصلت، ۸) بناءً در می یابیم که مكافات الهی دارای چند درجاتی میباشد.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ (۱۰)

و کسانی که کفر و زیدند و آیات ما را دروغ پنداشتند، همانگروه دوزخیان اند. (۱۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الْجَحِيم»: آتش فروزان. اسمی از اسماء دوزخ است. و «جحیم» به معنای شدت برافروختگی آتش آمده است. طوریکه در داستان ابراهیم علیه السلام آمده که او را در جحیم (آتش شعلهور) انداختند.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَحِيمِ(10)»: در این هیچ جای شکی نیست که مجازات کافران و تکذیب کنندگان، دوزخ ابدی است.

طوریکه میفرماید: و آنان که راه کفر را پیش گرفتند، کافر شده و پیامبرانش را تکذیب نموده اند و با شریعتش مخالفت کردن آنان را به آتش دوزخ و عده داده که برای همیشه در آن باقی خواهند ماند و چه بد قرارگاهی است دوزخ. در آن عذابی سخت و شدید برای مشرکان و کافران است.

بعذار اینکه در آیات فوق نهایت و انجام مؤمنان را یادآور شد، سرانجام و عاقبت کافران مجرم را نیز به بیان گرفت که در آتش جحیم و همیشه در عذاب اند.
«أَصْحَابُ الْجَحِّيمِ»: یعنی اهل آتش و آنان که پیوسته در آتش دوزخ هستند.

تفسر أبو حیان فرموده است: در مورد مؤمنان جمله‌ی فعلیه به صورت گذشته آمده است که دلیل بر قطعیت تحقق وعده ای است که خدا به آنها وعده داده است. و در مورد کافران جمله‌ی اسمیه آمده است که دلیل ماندگار بودن حکمی است که در حق آنان صادر شده است و آن این که آنها اهل آتشند و برای همیشه در آن عذاب دوزخ می‌باشند. (البحر 3/441).
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ أَذْهَمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيهِمْ فَكَفَّ أَيْدِيهِمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾

ای کسانیکه ایمان آورده اید، آن نعمتی را که الله بر شما ارزانی نمود یادآور شوید، آن وقت که گروهی از دشمنان قصد کردند که به طرف شما دست تجاوز دراز کنند (و پیغمبر را به قتل برسانند) پس الله دست‌های آنها را از شما کوتاه کرد، و از الله بترسید، و مؤمنان باید بر الله توکل کنند. (۱۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هم»: قصد کرد. خواست. «قوم»: قومی. جمعی. شاید مراد کفار فریش باشند که قبل از هجرت خواستند پیغمبر و بسیاری از یاران او را بگشتند (ملاحظه شود: انفال/30).

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ فَضْلٍ»: ای مؤمنان! نعمت‌های الله و فضل او را برخویشن که پیامبر صلی الله علیه وسلم و شمارا از مکر و دسیسه‌های یهودیان و مشرکان محفوظ داشت و دست یهودیان را از ضرر رسانی به شما کوتاه نمود، باید یاد آور شدکه: باد نعمت‌های الله متعال بر مؤمنان لازم است «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ» (زیرا هم نوعی شکر است، هم غرور و غفلت را از انسان دور می‌نماید و هم عشق انسان را به پروردگار می‌افزاید).

«إِذْ هُمْ قَوْمٌ أَنْ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيهِمْ»: به خصوص زمانی که دسیسه ترور ایشان را چندند و خواستند سنگی را بر ایشان بیندازند، «فَكَفَّ أَيْدِيهِمْ عَنْكُمْ» أما خدا شما را از شر آنان محفوظ و آزار آنها را از شما دفع و برطرف کرد.

«وَ اتَّقُوا اللَّهَ»: پس بر شما لازم است تا تقوای الهی را رعایت کنید، «وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾» و مومنان باید به منظور جلب منافع دینی و دنیوی خود بر الله توکل کنند، و قدرت خود را ناجیز دانسته و به آن توجهی ننمایند، و در کسب آنچه دوست دارند به الله اعتماد کنند. و توکل بنده بر حسب ایمانش است، و به اتفاق همه اهل فن توکل از واجبات قلب است.

شأن نزول آیة ۱۱:

396- ابن جریر از عکرمه و یزید بن ابی زیاد به لفظ ابن ابی زیاد روایت کرده: پیغمبر صلی الله علیه وسلم، با ابوبکر، عمر، عثمان، علی، طلحه و عبدالرحمن بن عوف روان شد و نزد کعب بن اشرف و یهود بنی نصیر رفت از آنها در باره ادائی دیه‌ای که عهددار پرداخت آن بود کمکی طلبید [دیة دو عامری که عمرو بن امية ضمیر آنها را کشته بود] (تفسیر طبری، ج 6، ص 144).

یهود گفت: بنشین تا برایت غذا بیاوریم و خواستهات را نیز برآورده سازیم.

پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم نشست، حبی بن اخطب به رفای خود گفت: هرگز اور انزدیکتر از این در دسترس خود نمی‌یابید، سنگی را به سوی او پرتاب کنید و به قتلش بر سانید تا شرارت و بدی را برای همیشه نبینید، پس آسیاب سنگ بزرگی را آوردند تا به سوی پیامبر پرتاب نمایند، خدا در آن کار موفق‌شان نساخت، زیرا جبرئیل امین آمد و باعث شد پیامبر از جای خود برخیزد. پس خدای بزرگ آیة «یا ایّهَا الَّذِينَ آمُنُوا اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ...» را نازل کرد (طبری 11563 از یزید و 11565 از عکرم روایت کرده است). 397- و از عبدالله بن ابوبکر، عاصم بن عمر بن قتاده و مجاهد، عبدالله بن کثیر و أبو مالک به این معنی روایت کرده است(20).

398- و از قتاده روایت می‌کند که فرموده برای ما گفته شده است: رسول الله در غزوه هفتم در بین نخلستانی قرار داشت، بنو ثعلبه و بنو محارب خواستند که او (را بکشند، کسی را به این منظور فرستادند و او خود را کنار رسول الله که درجایی به خواب رفته بود رساند و سلاح پیامبر را گرفت و گفت: کیست که تو را از چنگ من نجات بخشد، پیامبر گفت: خدا، اعرابی شمشیر را در نیام گذاشت. پیامبر او را مجازات نکرد. در آن هنگام این آیة نازل شد. (طبری 11568 به قسم مرسل روایت کرده است).

399- أبو نعیم در «دلائل النبوة» از طریق حسن از جابر بن عبد الله روایت کرده است: مردی از بنی محارب که به غورث بن حرث مشهور بود، به قوم خود گفت: من محمد را برای شما می‌کشم، پس خود را نزدیک رسول الله رساند.

پیامبر جایی نشسته و شمشیرش را کنارش گذاشته بود. گفت: ای محمد، اجازه میدهی شمشیر را ببینم، گفت: بلی، غورث شمشیر را گرفت و از نیام برکشید و به اهتزاز درآورد و بر او حملهور گردید، ولی خدا شر او را از پیامبر دور کرد. گفت: ای محمد از من نمی‌ترسی؟ گفت: نه، غروث گفت: از من که شمشیر تیزی در دستم دارم نمی‌ترسی؟ گفت: نه، خدایم را از شر تو حفظ می‌کند. غورث پس از شنیدن این سخن، شمشیر را در غلاف نهاد و به دست رسول خدا داد. آنگاه این آیه نازل شد.

خواندنگان گرامی!

در آیات قبلی ذکری از پیمانها و قراردادها بعمل آمد، که در پیش الله ما را یادآور شد که: سمعاً و طاعة از محمد صلی الله علیه السلام پیروی کنیم و به تعهد و پیمانی که در مورد حلال و حرام بسته ایم، وفادار بمانیم.

اینک در آیات متبرکه (12 الى 14) باز هم از گرفتن پیمان از یهودیان و نصاری و از جمله پیمان شکنی های شان، که موجب رنج و مجازات شان در هر دو جهان میگردد، یعنی دنیا و آخرت میگردد، اشاره بعمل آمده است، تا بدینترتیب مؤمنان از این درس، پند و عبرت گیرند.

وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعْثَنَا مِنْهُمْ أُنْثَى عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقْمَتُمُ الصَّلَاةَ وَأَتَيْتُمُ الزَّكَوةَ وَأَمْثَنْتُمْ بِرُسُلِي وَعَزَّزْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَا كُفَّرَنَّ عَنْكُمْ سَيِّنَاتِكُمْ وَلَا دُخْلَانَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلُ (۱۲)

و خداوند از بنی اسرائیل (ولاد یعقوب) پیمان محکم گرفت، و از آنها دوازده رهبر و سرپرست (انتخاب کرده و) و خداوند (به آنها) گفت: یقیناً من با شما هستم، اگر نیاز را بپا

دارید و زکات را بپردازید و به رسولان من ایمان بیاورید و آنها را مددو یاری کنید و به الله قرض الحسن بدھید (در راه او به نیازمندان کمک کنید) گناهان شما را محو میکنم (می بخشم) و شما را در باغ های بهشت که نهرها از زیر درختان آن جاری است وارد می کنم، پس از این (عهد و وعده)، هر کس از شما کافر شود، به راستی که از راه راست منحرف گشته است。(۱۲)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«نَقِيبًا»: سردار. رئیس. «إِئَيٰ مَعَكُمْ»: من با شمایم. مراد: من شما را کمک و یاری میکنم. «عَزَّزْتُمُوهُمْ»: اگر آنان را کمک کنید و گرامیشان دارید و از دشمنان و گرفتاری ها به دورشان نمائید. «أَفَرَضْتُمُ اللَّهَ»: به خدا قرض دادید. مراد: انفاق مال در راه خیرات و دستگیری از بینوایان است. «سَوَاءَ السَّبِيلُ»: راستای راه. راه راست. مراد: راه نجات است. (تفسیرنور: «ترجمة معانی قرآن»).

تفسیر:

«وَلَقَدْ أَحَدَ اللَّهَ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلُ»: و همانا خداوند از بنی إسرائیل عهد و پیمان محکمی گرفت. ولی آنان این پیمان ها را شکستند و نقض کردند، از این برحدار باشید که شما نیز مانند آنها پیمان شکنی کنید که به کیفر آنها دچار خواهید شد.

«وَبَعْثَنَا مِنْهُمْ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا»: خداوند از بنی اسرائیل پیمان گرفت و موسی علیهم السلام از میان آنها دوازده نفر مرد کفیل از میان بزرگان و رؤسای شان برگزید تا آنها را بر رعایت این پیمان ها ملزم سازد، از هر طایفه و نسل یک سرپرست برگزیند تا کفالت و ضمانت قوم خود را به عهده بگیرد و به پیمان منعقد شده وفادار باشند.

در آیه متبرکه ملاحظه نمودیم که: عهد گرفتن تنها به امت محمدیه اختصاص ندارد؛ بلکه از امت های سابقه هم عهدها گرفته شده.

نقیب به معنای نظارت کننده و بررسی کننده است. سalar و سرکرده قوم است چون به سازماندهی و تدبیر امورشان برگزیده شود.

بنی اسرائیل دوازده قبیله بودند و خدا دستور داده بود بر هر قبیله ای فردی از خودشان به عنوان نقیب آنان تعیین گردد تا زیر نظرشان بگیرد و سعی کند از فساد اخلاقی و انحراف در دین بازشان دارد. در کتاب مقدس، کتاب اعداد ذکر دوازده (سردار) موجود است. اما معنایی را که قرآن به وسیله‌ی کلمه‌ی نقیب میرساند، آن چه در کتاب مقدس آمده آن معنی را نمیرساند. در کتاب مقدس از آنان تنها به عنوان سردار و امیر یاد میکند، اما قرآن از آنان به عنوان ناظر دینی و اخلاقی یاد می کند.

به قولی: مراد از برانگیختن این سرکردها این است که هر یک از آنها به نمایندگی از یک «سبط» و در مجموع دوازده نقیب از دوازده سبط، به عنوان پیشاپنگ برگزیده شدند تا اخبار و اوضاع سرزمین شام و فلسطین و مردم ستمگر آنرا به بررسی و تحقیق گرفته و نیرو و توان جنگی شان را مورد سنجش قرار دهند؛ نقیبی یاد شده پس از مطالعه اوضاع دریافتند که ستمگران آن دیار از نیرویی بس عظیم برخور دارند لذا این تصور برآنان چیره شد که بنی اسرائیل توان رویارویی با فلسطینیان را ندارند.

زمختری مفسر مشهور جهان اسلامی در تفسیر خویش مینویسد: بعداز هلاکت فرعون موقعی که بنی اسرائیل در مصر مستقر شدند، خدا به آنها فرمان داد که به سرزمین «أَرِيحا» در شام بروند، در آن موقع کنعانیان ستمکار در آنجا سکونت داشتند. و به آنان

گفت: من آن را مسکن و قرارگاه شما قرار دادم، بروید با مردم آنجا به جهاد پردازید، من معین و یاور شما هستم و به شما نصرت و پیروزی میدهم، و به موسی امر کرد که از هر نسل، نقیبی را انتخاب کند. موسی نقیبان را برگزید و با آنها حرکت کرد، وقتی به سرزمین کنعان رسید، دستور داد به تجسس اوضاع و اخبار پردازند، پس بر ایشان معلوم شد که کنعانیان مردمانی هیکلی و با قدرت و شوکت اند، از آنان ترسیدند، برگشتند و داستان را برای قوم خود باز گفتد، در صورتی که موسی به آنها گفته بود درباره ی آنچه که دیده اید چیزی ابراز ندارید، اما پیمان را شکستند و جز دو نفر از آنها همگی موضوع را گفتد.

(تفسیر کشاف 1/478)

همچنین رسول الله صلی الله علیه وسلم در شب عقبه در آستانه هجرت به مدینه که قبایل اویس و خزرج به دعوت ایشان لبیک گفته بودند، دوازده تن نقیب از آنان برگزیدند، سه تن از اویس و نه تن از خزرج و از آنان پیمان گرفتند که: به خدای لاچیزی را شریک نیاورند، شرایع و قوانین اسلام را برپادارند و رسول خدا(ص) را حمایت کنند و یاری دهند و در قبال وفا به این پیمان، پاداش ایشان بهشت است لذا آن دوازده تن نمایندگان اویس و خزرج، به نمایندگی از قوم خود با رسول الله(ص) بیعت کردند و پیمان بستند.(معلومات تفصیلی در این بابت را میتوان در کتب سیرت مطالعه فرماید)

«وَقَالَ اللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ»: حق تعالیٰ به بنی اسرائیل این وعده را داد که اگر به پیمانی که با خدا بستند و فدار باشند او تعالیٰ آنان را یاری میرساند و کمک میکند و از خطاء و إشتباه باز می دارد «لَئِنْ أَقْمَتُمُ الصَّلَاةَ وَ آتَيْتُمُ الزَّكَاةَ لَامْ (لَئِنْ)»: یعنی برای شما قسم یاد میکنم ای جماعت بنی اسرائیل! اگر آنچه را که بر شما فرض کرده ام از قبیل اقامه نماز و پرداخت زکات، انجام دهید، مراد پرداخت زکات همان صدقاتی است که حق تعالیٰ بر ایشان فرض گردانیده بود.

«وَأَمْتُمْ بِرُسُلِيْ وَعَزَّزْتُمُوهُمْ»: قبل از همه باید گفت که: تنها ایمان به انبیاء کافی نیست، بلکه یاری آنان هم بر مسلمانان لازم و واجب است، طوریکه میفرماید: اگر پیامبرانم را تصدیق کنید بدون فرق نهادن میان احده از آنان و آنها را یاری دهید و دشمنان را از آنها دور کنید، یعنی پیغمبرانی که بعد از حضرت موسی(ع) بیایند همه را تصدیق کنید و به تعظیم و احترام با آنها رفتار کنید و در مقابل دشمنان حق با جان و مال با آنها معاونت و امداد کنید.

«وَأَفْرَضْتُمُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَنَاً»: و از اموال خوبیش نیز در راه های خیر و خوبی مصرف یعنی إنفاق کنند. باید گفت که: إنفاق باید به شیوه‌ای نیکو باشد. یعنی از مال خوب، با نیت خوب، با سرعت و بدون میلت باشد.

طوریکه یادآور شدیم مراد از قرض دادن به خدا متعال خرج کردن مال در دین و حمایت پیغمبران اوست؛ یعنی از اموال خود در راه خدا خرج کنید. از آن جایی که خدای بلند مرتبه قول داده است اندک ترین چیزی را که بنده در راه او خرج کند، او اصل آنرا همراه با چندین برابر پاداش به او بازگرداند، قرآن در جاهای زیادی از إنفاق فی سبیل الله یعنی هزینه کردن در راه خدا به عنوان «قرض» یاد می کند. أما این قرض باید «قرض نیکو و حسن» باشد؛ یعنی چیزی را خرج کند که از راه مشروع به دست آورده است، طبق قانون خدا خرج کند و با اخلاص و حسن نیت خرج کند.

«لَأَكْفَرُنَّ عَنْكُمْ سَيِّئَاتُكُمْ» و در عوض، خدای تعالی و عده داد که گناهان شان را ببخشد و از بدی های شان درگذرد.

تفسیر:

چون نیکی بسیار شود. بدی ها را محو و نابود میکند. هرگاه انسان بر ایفای عهد با خداوند(ج) کوشان باشد، حق تعالی ناتوانی های او را دور میکند و در مقام قرب و رضای خویش جا می دهد.

«وَلَاذْخُلُوكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ»: و در آخر آنها را وارد بهشت کند، بهشتی که نعمت های آن را هیچ چشمی ندیده و هیچ گوشی نشنیده و نه هم به قلب کسی خطور نموده است.

«فَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذِلِكَ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلُ»(۱۲): ولی کسی که بر او نشانه ها و دلیل و حجت و برهان إقامت گردد و او با تمام این ها از در مخالفت دراید یقیناً که مرتكب إشتباهی واضح و آشکار شده و به مسیری گام برداشته که هرگز رضایت بخش نیست و مسیری درست نیز نمی باشد.

عهد هایی که از بنی اسرائیل گرفته شده بود در اینجا ذکر میشود، و آن این است: نماز؛ زکوة؛ إيمان آوردن به پیغمبران؛ إمداد مالی و جانی به آنها. اول، عبادت بدنی است؛ ودوّم، عبادت مالی؛ و سوّم، عبادت قلبی و زبانی؛ و چارم، در حقیقت تکمیل اخلاقی عبادت سوم است. گویا در ذکر این چیزها اشاره فرموده که از جان و مال و قلب و قالب و هر چیز به خدا اظهار اطاعت و وفا نمائید؛ لیکن بنی اسرائیل یک یک آنرا خلاف و به هیچ قول و اقرار خود پایدار نماندند، و نتایج عهد شکنی هایشان در آیت آینده بیان می شود.

فِيمَا نَقْضَهُمْ مِيثَاقُهُمْ لَعَنَاهُمْ وَجَعَلُنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً يُحرَفُونَ الْكَلْمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ وَنَسُوا حَظًا مِمَّا ذَكَرُوا بِهِ وَلَا تَرَالْ تَطْلُعُ عَلَى خَانِثَةِ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاصْفَحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۱۳)

اما با خاطر پیمان شکنی، آنها را لعنت کردیم و از رحمت خویش دور ساختیم و دلهای آنها را سخت و سنگین نمودیم (تا آنجا که) سخنان (خدا) را از مورد خود تحریف میکنند و بخشی از آنچه را به آنها گوشزد شده بود فراموش کردند و هر زمان به خیانتی (تازه) از آنها آگاه میشوی، مگر اندکی از آنها (که خیانت نمیکنند). پس از آنها در گذر و (از لغزش های شان) روی بگردان، یقیناً الله نیکوکاران را دوست دارد. (۱۳)

شرح لغات و اصطلاحات:

«قاسیة»: سخت و محکم، سنگدل. «الكلم»: جمع کلمه، سخنان [← نساء / ۴۶].

«نسوا»: به فراموشی سپردن، ترک کردن. «خانثة»: حرکت خاص چشم، که دال بر خیانت است. خیانت. «إصفح»: در گذر، صرف نظر کن. (فرقان)

تفسیر:

در اولین آیه این سوره، بحث وفای به پیمانها و درآیهی قبل، پیمان خداوند بابنی اسرائیل تذکر رفت. این آیه مبارکه آثار خلف و عده و پیمان شکنی را مطرح بحث قرار میدهد. طوریکه میفرماید: «فِيمَا نَقْضَهُمْ مِيثَاقُهُمْ لَعَنَاهُمْ» «لعن» به معنی «طرد» و «ابعاد» است؛ یعنی: ما آن طائفه را به سبب همین پیمان شکنی و نقض پیمان و غدر شان، حق تعالی آنان را از رحمت خود طرد و از رضوان خود دور و محروم نمود.

بناءً برما است که: از پیمان شکنی ها بنبنی اسرائیل و عواقب آن درس عبرت بگیریم.

پیمان شکنی با خدا، عامل محرومیت از لطف الهی و زمینه‌ی پیدایش سنگدلی می‌گردد.
«لَعَنَاهُمْ... جَعَلُنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً». در آیه‌ی ۷۷ سوره‌ی توبه نیز پیمان شکنی با خدا، سبب پیدایش نفاق است. طوریکه میفرماید: «فَأَعْقَبَهُمْ نِفَاقًا فِي قُلُوبِهِمْ»

«وَجَعَلُنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً» وقلب های شان را به گونه‌ای سخت گردانید که به هیچ وجه دربرابر حق نرم نمیشود و از هیچ موقعه، نصیحت و اندرزی نفع نمیگیرد. یعنی قلب و نهد آنها را خشک و منجمد کردیم به نحوی که صلاحیت قبول ایمان را نداشته باشد. (این نظر ابن عباس(رض) است، همان طور که در «بحر» آمده است).

و فحوای آیه مبارکه: «فَإِمَّا نَفْضِهِمْ مِثَاقَهُمْ» ظاهر می سازد که: عهد شکنی و غذاری سبب ملعونیت و قساوت قلبی آنها شده و این فعل از خودشان است؛ از آنجا که مرتب کردن مسبب بر اسباب فقط کار خداست.

«يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ»: این پیمان شکنی آنان را به گونه‌ای ساخت که دست به تغییر کلام الهی و تبدیل معانی و انحراف الفاظ از معنی و مراد اصلی آن زندن در حالی که این عملکرد آنها از روی انحراف، گمراهی، سرکشی و تجاوز است. همچنان این گناهان منجر به آن شد تا دانش سودمند و دلائل و براهینی که داشتند را فراموش کنند.

ابن کثیر فرموده است: تورات را تأویل نمودند و آن را بر خلاف مقصود و مراد تفسیر کردند، و چیزی را به خدا نسبت دادند که آن را نگفته بود. (مختصر ابن کثیر 497/1). و هیچ گناهی پزرجگر از تغییر کلام خدای عز و جل نیست.

«وَتَسْوُا حَطَا مِمَا ذُكِرُوا بِهِ»: قبل از همه باید گفت که: نسیان گاهی به معنای فراموشی غیر اختیاری است که انتقادی بر آن نیست؛ ولی گاهی به معنای بی‌اعتنایی و بی‌توجهی است که قابل انتقاد است. طوریکه در این مبارکه مطرح میباشد: آنان قسمتی مهم از اوامر تورات را نادیده گرفته و ترک نمودند. این است نتیجه بدی معصیت و گناه که موجب فراموشی علم نافع می شود.

حافظ ابن رجب حنبلی می نویسد که بسبب نقض عهد دو چیز از آن سر زد: یکی ملعونیت، و دیگر قساوت قلب؛ و دو نتیجه از آن برآمد: یکی تحریف کتاب آسمانی، و دیگر عدم استفاده از ذکر؛ یعنی در اثر لعنت دماغ آنها ممسوخ گشت که به کمال بی‌باکی و بی‌خردی به تحریف کتب سماویه جرأت نمودند، و از نحوست عهد شکنی دلهایشان سخت شد؛ پس استعداد پذیرفتن سخن حق و نصیحت باقی نماند، و بدین صورت قوه علمی و عملی هر دو از ایشان ضایع شد. (تفسیر کابلی)

«وَلَا تَرَالْ تَطْلُعُ عَلَى خَائِنَةٍ مِنْهُمْ إِلَّا قَلِيلًا مُنْهُمْ»: ای محمد! سلسله دغا و خیانت آنها تا امروز جاریست، و در آینده نیز جاری می باشد، هنوز هم پیمان‌شکنی، خیانت و نقض عهد و پیمان وحیله‌گری و نیرنگ شانراهمه روزه مشاهده میکنی که از این یهودیان سر میزند، مگر برخی اندکی از آنها مانند عبدالله بن سلام و امثال آنکه ایمان آورده و چنین اعمالی مرتکب نمیشوند، پس بر توست ای محمد که از گناهان آنها درگذری تازمانیکه خدای تعالی در بین آنها حکم کند و عملکرد حق و درست را به تو نشان دهد.

باید گفت که: خیانت و غدر و بی‌وفایی، سرشت یهودیان و صفت همیشگی آنان است.
(← نساء آیه 46).

«فَاغْفُ عَنْهُمْ وَاصْفُحْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ(13)»: «پس از آنان در گذر و اعراض کن که الله نیکوکاران را دوست میدارد» یعنی: از خیانت‌کاران بنی اسرائیل درگذر و از کردار

ناشایستشان چشمپوشی کن و فعلاً از جنگیدن با آنان صرف نظر نما. سپس حق تعالیٰ این حکم را در (آیه/29) از سوره «توبه» منسوخ گردانید و فرمود: «فَلَّوْا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ» [التوبه: 29]; و پیامبر صلی الله علیه وسلم را به جنگیدن با آنان تا هنگامی که در کمال ذلت و حقارت به دست خویش جزیه بپردازند، فرمان داد.

وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ فَنَسُوا حَظًا مِمَّا ذَكَرُوا بِهِ فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَسَوْفَ يَعْلَمُنَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (۱۴)

و از کسانیکه ادعای نصرانیت (و یاری مسیح) داشتند (نیز) پیمان گرفتیم ولی آنها قسمت قابل ملاحظه‌ای از آنچه به آنان تذکر داده شده بود بدست فراموشی سپردنده، لذا در میان آنها تا روز قیامت عداوت و دشمنی افگندیم و خداوند در آینده آنها را از آنچه انجام داده اند (و از نتایج آن) آگاه خواهد ساخت. (۱۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَغْرَيْنَا»: (غَرُو): افگندیم، به راه آنداختیم تشویق کردیم. «الْبَغْضَاء»: کینه، کینه توڑی. «يَصْنَعُونَ»: آنرا باخبر می‌سازد. «يَعْلَمُنَا»: می‌کنند، انجام می‌دهند.

تفسیر:

«وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى أَخَذْنَا مِيثَاقَهُمْ»: همانطوریکه از یهودیان عهد و پیمان گرفتیم، از کسانی هم پیمان گرفتیم که به مسیح پسر مریم گفتند: «وَمِنَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى»: «از کسانیکه گفتند: ما یاور و یاران هستیم»، و با متصف نمودن خویشتن به ایمان به خدا و پیامبرانش، و آنچه پیامبران آورده‌اند خود را پاک می‌شمردند، اما آنها عهد و پیمان را شکستند.

«فَنَسُوا حَظًا مِمَّا ذَكَرُوا بِهِ»: ایمان به پیامبران را که در انجیل به آن امر شده بود، هم از نظر علمی و هم از نظر عملی به دست فراموشی سپردنده. و پیمان را نقض نمودند.

فراموشی بخشی از تذکرات این است که مسیحیان از مرز توحید گذشته به تثلیث رسیدند و به جای پذیرش حضرت محمد صلی الله علیه وسلم نشانه‌های او را کتمان کردند.

«فَأَغْرَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»: و برخی را بر برخی دیگر مسلط گرداندیم، و شرارتی در میان آنان درگرفت که تاروز قیامت موجب جنگ و کینه و دشمنی در میان آنها خواهد بود.

«بغضاء»: دشمنی در قلب و «عداوت»، بروز ظاهری آن است.

ابن کثیر فرموده است: هنوز هم از همدیگر کینه به دل دارند و یکدیگر را تکفیر ولعن و نفرین می‌کنند، و هرگروه اجازه نمی‌دهد افراد گروه دیگر وارد معبدشان شوند. ملت های غرب این چنین هستند در حالیکه فرزندان یک آیین می‌باشند، هر کدام برای نابودی دیگری توطئه می‌چیند، بمب اتم و هیدروژن را اختراع نموده اند که عقل قادر نیست قدرت تخریب و اتلاف آنها را تصور کند. همه دشمن یکدیگرند.

«إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُعَذِّبَهُمْ بِهَا فِي الدُّنْيَا وَ تَرْهَقَ أَنفُسُهُمْ وَ هُمْ كَافِرُونَ»: خدا میخواهد در دنیا از این رهگذر آنها را آزار بدهد و در حالیکه در کفر فرو می‌غلتند، جان آنها را بگیرد. سپس فرمود:

«وَسَوْفَ يَعْلَمُنَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (۱۴)»: به یاد داشته باشید که: همهی کارها زیرنظر پروردگار باعظمت است و مكافات و مجازات خواهد داشت. و خداوند آنان را به آنچه می‌کرند آگاه می‌کند، و آنان را به خاطر کارهایشان مجازات خواهد کرد.

آیه کریمه دلالت میکند بر این که: به فراموشی سپردن بخشی از وحی الهی و فروگذاشتن عملی آن، به دشمنی و کشمکش میان یک امت میانجامد پس ما امت اسلام نیز که عملاً بخش‌هایی از وحی الهی را ترک کرده‌ایم، باید به دین مبین خویش رو آوریم؛ باشد که الله متعال میان دلهای ما الفت افگند.

نصاری:

«نصاری»: جمع «نصرانی» است، شاید هم چون شعار پاران حضرت عیسی «أَنْحُنُ أَنْصَارُ الله» (سوره صفحه ۱۴) بود، مسیحیان را نصاراً گفته‌اند. باید گفت: نصاری از نژاد و خانواده گوناگونی هستند، همواره با هم دشمن اند، از هم کبنه دارند، یکدیگر را نفرین میکنند، در تاریخ خود مسیحیان روشن و مdroج است که مسیح، تعلیمات و اندرزهای خود را ننوشت و پس از او انجیل مکتوبی در دست نبود. یهودیان با آنان از در مخالفت و ستیزه گردی در آمدند، آواره شان کردند، بسیاری را از دم تیغ کشیدند. نصاری، جمعی توانا، قدرتمند و اهل علم نداشتند که بتوانند انجیل را تدوین کنند و از آن نگهداری نمایند؛ بلکه هر کس تعلیمات و آموخته‌های باطلى از قول مسیح منتشر می‌کرد و آن را انجیل می‌نامید که سرانجام تعداد انجیلها بسیار فراوان و ناهمگون گشت. آن‌اجیل چهارگانه که اکنون در میان آنان رایج است؛ پس از گذشت سه قرن از تاریخ مسیح - وقتی قسطنطین پادشاه رومیان به دین نصرانی درآمد و حمله‌های یهودیان فروکش کرد - نوشتند شد؛ آن هم وقتی که پادشاه رومی به دین آنان درآمد و دولتی نصرانی تشکیل داد و شیوه‌ای نو در افکار بت پرستی را برآن افزود و تعارض فراوانی پیش آورد و با این وصف این آن‌اجیل «عهد جدید» مجھول الاصل و بدون تاریخ و بر اساس کتب «عهد عتیق یا قدیم» یهودیان نوشه شده که بسیار ناقص و نارسانست. (نساء/46). (تفسیر فرقان)

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکه (۱۵ و ۱۶) در باره اهداف اساسی قرآن بحث بعمل آمده است طوریکه میفرماید:

**يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُحْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْفُو
عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ (۱۵)**

ای اهل کتاب! یقیناً پیامبر ما به سوی شما آمد که بسیاری از آنچه را که شما از کتاب [تورات و انجیل درباره نشانه‌های او و قرآن] همواره پنهان می‌داشتید برای شما بیان می‌کند، و از بسیاری [از پنهان کاری‌های ناروای شما هم] درمیگذرد. البته از طرف الله نور و کتاب آشکار برای شما آمده است. (۱۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«**تُحْفُونَ**»: (خفی): پنهان می‌دارید. «الكتاب»: برنامه‌ی الهی، تورات و انجیل. «**يَعْفُو**»: چشم پوشی می‌کند، در میگذرد. نور: روشنایی، پیامبر یا قرآن، یا هر دو [—نساء ۱۷۴]. «**كِتَابٌ مُبِينٌ**»: قرآن روشنگر، قرآن خود روشن است و روشن‌گر چیزهایی است که مردمان برای رسیدن به هدایت، بدان‌ها نیازمندند. «یهودی یه»: به آن قرآن هدایت می‌کند.

تفسیر:

«**يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُحْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ**»: ای اهل کتاب! مخاطب آیه مبارکه یهودیان و نصرانیان است! همانا محمد بن عبدالله بهسوی شما

آمده تابرای شما بسیاری از معجزات و نشانه‌هایی که با پیامبر ان گذشته تان بوده را یادآوری کند و شمارا در جریان بسیاری از اطلاعاتی که در تواریخ و انجیل نازل شده قرار دهد، اطلاعاتی مانند: آیه «رجم» یعنی سنگسار، داستان شکارچیان روز شنبه، بلندرکردن کوه برسر شما، کوبیدن عصا بر صخره و انفجار آب از آن، شکافتن بحر، مسخ نمودن چهره‌های شما و تبدیل آنها به چهره‌های بوزینگان و خوکان و اوصاف پیامبر آخر الزمان و از این قبیل و بسیاری آیات و نشانه‌های دیگری که پیامبر صلی الله علیه وسلم در قبال آنها سکوت اختیار می‌کند و شما را رسوا نمی‌سازد.

«وَيَغْفُوا عَنْ كَثِيرٍ»: حسن بصری(رح) در تفسیر آیه مبارکه می‌نویسد که: از بسیاری از شما در میگذرد و شما را مورد بازخواست قرار نمیدهد. یعنی از بسیاری از إشتباہات شما چشم پوشی میکند و فقط مطالبی را برایتان بیان میکند که دلیلی بر پیامبری و شهادتی بر صدقش باشد، و اگر همه چیز را بازگو میکرد رسوا می‌شدید.

در التسهیل آمده است: این آیه دلیل بر صحت نبوت ش است؛ چون باوجود این که «أُمی» و بیسواند بود و کتب آنها را نخوانده بود، مطالب مخفی را بر ملا ساخت. (التسهیل 1/172). **«قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُبِينٌ (15)»:** یعنی نوری که از قرآن است، برایتان آمده است. قرآن نوری است بر طرف کننده شک و شرک، کتابی است که اعجازش آشکار و واضح است.

قرآن، بسیار باعظم است. کلمه‌ی «نُورٌ» و «كِتابُ»، به صورت نکره آمده که نشانه‌ی بزرگی و عظمت آن می‌باشد.

قابل تذکر است که: این نص آیه مبارکه، حتی روشن است که عالمان دین اهل کتاب، خود میدانند چه چیزهایی از کتاب آسمانی، هم از مسلمانان و هم از عامه‌ی مردم خودشان پوشیده اند. بلی! این شیوه‌ی ناپسند در میان برخی از علمای بد سرشت هر ملتی مشهود است که مطالب را تحریف معنوی میکنند و معنا و مقصود را مستورمی دارند، تا سایر مردم از آن محروم گردند.

همچنان باید یادآور شد: إشتباہی که مسیحیان در آغاز مرتکب آن شدند و مسیح را ترکیبی از الوهیت و بشریت قرار دادند، باعث شد که حقیقت مسیح برایشان تبدیل به یک معماهی بشود که علمای آنان هرچه کوشیدند به کمک لفاظی وحدس و گمان آنرا حل کنند، تنها به ابهامات و پیچیدگی هایش افزودند. آن عده از آنان که بخش بشری این شخصیت مرکب او برآنان غلبه پیدا کرد بر پسر خدا بودن و یکی از خدایان سه گانه بودن او تأکید کردند.

آن عده که بخش الوهیت شخصیت او بر آنان غلبه پیدا کرد مسیح را ظهور جسمانی خدا قرار داده یعنی خدا ساختند و به عنوان خدا او را پرستش کردند. عده ای دیگر که کوشیدند راه میانهای برگزینند، همه‌ی توانشان را صرف فراهم کردن تعبیرهایی کردند که به وسیله‌ی آنها مسیح علیه السلام را هم بتوان بشر و هم بتوان خدا نالمید و خدا و مسیح در عین حالیکه دو وجود جداگانه اند باز هم یکی باقی بمانند.

شأن نزول آیة 15 – 16:

400- ابن جریر از عکرمه روایت کرده است: گروهی از یهود به حضور پیامبر صلی الله علیه وسلم آمدند و در باره سنگسار از ایشان سؤال کردند.

رسول الله گفت: کدام تان داشمندتر هستید؟ آنها به سوی ابن صوریا اشاره کردند. پیامبر او را به خدایی که تورات را بر موسی علیه السلام نازل کرد و کوه طور را برآفرانست و

از یهود تعهد و پیمان گرفت، سوگند داد. لرزه بر اندام دانشمند یهود افتاد و گفت: [چون زنان ما بسیار زیبایند، به خاطر حکم سنگسار زناکاران، افراد زیادی از ما کشته شدند، پس ما دامنه کشتار را کوتاه ساختیم] (تفسیر طبری: ج 6، ص 161). چون سنگسار در بین ما زیاد شد. به صد ضرب دره (شلاق) و تراشیدن سر إکتفا کردیم. رسول الله در باره آن [شخص زانی که او را برای صدور حکم خدمت رسول کریم آورده بودند] حکم سنگسار را صادر کرد. پس آیات: «يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِّمَّا كُنْتُمْ تُحْفُظُونَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَعْقُو عَنْ كَثِيرٍ قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ وَكِتَابٌ مُّبِينٌ (15) يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنْ اتَّبَعَ رَضْوَانَهُ سُبُّلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلْمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ (16)» نازل شد.

يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنْ اتَّبَعَ رَضْوَانَهُ سُبُّلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلْمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ (۱۶)

خدا به وسیله آن (کتاب) کسانی را که از رضای او پیروی می‌کنند، به سوی راههای سلامتی هدایت می‌کند، و به حکم خود آنها را از تاریکی‌های (کفر) به روشنی (اسلام) بیرون می‌کند، و به راه راست هدایت می‌کند. (۱۶)

تشريح لغات و اصطلاحات :

«رضوانه»: خوشنودی کامل خود. «سُبُّلَ السَّلَامِ»: راه های امن وسلامت، راههای رستگاری. «سُبُّلَ السَّلَامِ»: راههای امن و امان. راه نجات. «الظُّلْمَاتِ»: تاریکیها، منظور کفر است. «النُّورِ»: روشنایی، ایمان. «بِإِذْنِهِ»: به خواست و دستور خدا، به توفیق حق. «صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ»: راه راست، دین اسلام.

تفسیر:

«يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنْ اتَّبَعَ رَضْوَانَهُ سُبُّلَ السَّلَامِ»: خداوند هر کسیکه از کتاب بزرگی و روش که الله متعال بر پیامبر صلی الله علیه وسلم نازل نموده پیروی کند حق تعالی او را به انجام اعمال صالح و نیک موفق می‌گرداند، اعمال صالحی که انسان را به سوی رضوان الهی و هدایت او و سلوکیاتی که به بهشت منتهی می‌شود می‌کشاند. اعمال صالحی که انسان را از قهر و غصب الهی و آتش دوزخ نجات می‌دهد.

علماء میفرمایند که: هدایت دارای مراتبی است: یک مرحله، هدایت عمومی است که؛ برای همه‌ی انسان هاست، خواه پیروی کنند یا نکنند و نوع دیگر هدایت مخصوص آنده از اشخاصی است که هدایت عمومی را پذیرفته باشند. در این ایه مبارکه هدایت نوع دوم آن میباشد که مورد بیان قرار گرفته است.

در ضمن باید گفت: کسانی قابل هدایت اند که در پی تحصیل و طلب رضای پروردگار باشند، نه دنبال مقام و مال و هوای نفس و إنتقام.

و نباید فراموش کرد که: انسان، خود زمینه‌ساز هدایت خویش است. و هدایت به راههای سلامت و سعادت، درگرو کسب رضای الله متعال است و هر کس در پی راضی کردن غیر او باشد، مطمین باشد که به انحراف رفته است.

«وَيُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلْمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ»: قرآن، داروی شفابخش همه ظلمات است. قرآن پیروان خویش را از تاریکی‌های: جهل، شرک، تفرقه، توحش، شباهات، شهوات، خرافات و مخالفت‌ها بیرون و به سوی نور، هدایت، دلیل واضح، صدق، برهان و رضایت خدای

رحمان رهنمایی میکند. قرآن عظیم الشأن؛ جنایات و اضطرابها را به نور علم، توحید، وحدت، تمدن، یقین، حق، صفا و آرامش تبدیل می کند.

«وَيَهْدِيهِمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»(16): «وَ آنَانْ رَا بِهِ ارْدَهُ» و توفیق «خویش از تاریکی‌های» کفر و شرک و شک و نفاق و فسق و فجور «بِهِ سُوۤ نُور» اسلام «بِیرون می برد و به راهی راست هدایت شان می کند».

خواندنگان محترم !

بعد از اینکه در آیات فوق الذکر خداوند متعال بر اهل کتاب، اقامه‌ی دلیل و حجت کرد و بیان نمود که در برابر حق، مقصرا و روی گردانند و به رسالت پیامبر اسلام، ایمان ندارند؛ اینک در آیات متبرکه (17 الی 19) به رد عقاید یهودیان و نصاری پرداخته و بیان میفرماید که: نصاری به شیوه‌ای خاص به الله متعال کفر می ورزد.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأَمَّهُ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَلَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۷)

بطور مسلم آنها که گفتند الله همان مسیح بن مریم است یقیناً کافر شدند، بگو اگر الله بخواهد مسیح بن مریم و مادرش و همه کسانی را که در روی زمین هستند را یکجا به هلاکت رساند؟ پس چه کسی میتواند الله را (از این کار) باز دارد؟ (بلی) سلطنت آسمان‌ها و زمین و هر چه در بین آنهاست از الله است، هر چه بخواهد، می آفریند. و الله بر هر چیزی تواناست. (۱۷)

توضیح لغات و اصطلاحات:

«فَمَنْ يَمْلِكُ»: پس کیست مالک و اختیاردار، قدرت در دست کیست؟

تفسیر:

«لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ»: به یقین، کسانیکه میگویند: خدا، همان مسیح پسر مریم است؛ مسلماً کافر شدند، آنها فرقه‌ای از نصرانیان که می‌گویند عیسی بن مریم خداست در حقیقت به الله کافر شده و از دین او بیرون شدند. عیسی و مادرش بنده‌ای از بندگان خدایند. «یسوع پروردگار آمد». و امثال این بیان را در گفتار آنان می‌توان یافت.

یسوع نزد آنان عیسی است. (أبوحیان فرموده است: بعضی از نصاری می‌گویند: مسیح خداست و بعضی می‌گویند: پسر خداست و بعضی می‌گویند: سومین سه نفر است. آنکه در زیر پرده‌ی اسلام خود را استیثار نموده و خود را به صوفیه منسوب کرده و معتقد است خدا در صورت‌های زیبا حلول کرده است، از اعتقاد نصاری چنین مفهومی را استنباط کرده است و بعضی از ملحدان این فرقه از قبیل حلاج و صفار و ابن لباج و أمثال آنها به إتحاد و وحدت قایل شده‌اند. من آنها را نام بردم تا در دین خدا نصیحتی کرده باشم. بعضی از نادانان منسوب به صوفیه در تعظیم آنها راه افراط را پیش گرفته‌اند و ادعا می‌کنند که آنها از پاکان و اولیاء الله می‌باشند. البحر المحيط 3/448).

«قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَ أُمَّهُ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا»: ای محمد! به نصرانیان بگو: دروغ می‌گویید، چه کسی از عیسی و مادرش عذاب الهی را در صورتی که الله اراده نماید تا آن دو را عذاب کند دفع و از آن جلوگیری مینماید و چه کسی از آنها حمایت می‌کند؟ عیسی مسیح بنده‌ای از بندگان الله و تحت تصرف و تدبیر

خداست و مالک هیچ نفع و ضرری، هیچ زندگی و مرگ و حشری برای خود نیست و اگر خدای تعالیٰ اراده هلاک عیسیٰ ومادرش را بنماید و یا اراده کند تا تمام اهل زمین را نابود کند چه کسی او را از این عمل بازمیدارد؟ او خدایی است که جز او خدایی نیست.

ایه مبارکه مفاهیم ذیل را به روشنی به بیان گرفته است:

جمله «المَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ»: بیان میدارد که اگر مسیح خدا باشد، خدا که در شکم زن قرار نمی‌گیرد.

جمله «إِنْ أَرَادَ أَنْ يُهْلِكَ الْمَسِيحَ»: بیان میدارد که: إحتمال فنا و نیست شدن، با خدایی سازگار نیست.

جمله «الْمَسِيحَ ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّةً وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا»: عیسیٰ، مادرش و همه مردم زمین در انسان بودن و ناتوان بودن در برابر قدرت خداوند، یکسان میباشند.

در جمله «قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ... وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»: این فهم را به صراحت بیان میدارد که: إدعای خدایی برای غیر خدا نظیر مسیح، نشانه عدم شناخت واقعی مسیحیان نسبت به خداوند است.

و جمله «وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»: این حقیقت بیان میدارد که: قدرت الهی، محدود به نظام خاصی نیست و میتواند حتی بدون پدر هم، فرزند خلق کند.

«وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا»: برای اوست تمام آنچه در آسمان‌ها و زمین است. او خالق همه و متصرف و مدبر امور آنهاست. «يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ» حق تعالیٰ آنچه را بخواهد و به گونه‌ای که اراده کند می‌افریند. آدم علیهم السلام را از خاک و بدون پدر و مادر آفرید و همسرش را بدون مادر خلق کرد، چنان‌چه عیسیٰ علیه السلام را نیز از مادر و بدون پدر به وجود آورد در حالی که سایر مردم را از پدر و مادر آفرید،

«وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ(17)» او بر همه چیز قادر و تواناست و هیچ چیزی او را از انجام کاری عاجز ساخته نمیتواند و هیچ چیزی از قدرت او بیرون شده نمیتواند. یعنی در برابر او تعالیٰ هیچ قوتی مقاومت کرده نمی‌تواند؛ اختیار و ابرار همه در آنجا محکوم اند.

برخی از ادعاهای بی اساس مسیحیان:

مسیحیان برخی از ادعاهای بی اساسی را در باره الله متعال مطرح میدارند، که قرآن عظیم الشأن آنرا بشرح ذیل بیان میدارد:

1 - اعتقاد به خدایان سه گانه. «لَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ...» (نساء، 171).

2 - اعتقاد به اینکه الله متعال آفریدگار، یکی از خدایان سه گانه است (خدای پدر). «قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٌ...» (مائده، 73).

3 - انحصار الوهیت در مسیح که این آیه مبارکه آن را رد می‌کند.

«يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ»: به خلقت حضرت عیسیٰ بدون داشتن پدر، و آفرینش حضرت آدم بدون داشتن پدر و مادر اشاره دارد.

اگر واقعاً حضرت مسیح اگر خداست، پس چگونه (به عقیده مسیحیان) کشته شد و صلیب، آرم مظلومیت او گشت؟ خدا که نباید مورد سوء قصد قرار گیرد!

وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلَمْ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّنْ خَلْقٍ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ(۱۸)

و یهود و نصارا (مسيحيان) گفتند: که ما پسران الله و دوستان او بيم (و طوری که پدر پسر را عذاب نمی‌دهد الله ما را نیز عذاب نمیدهد) بگو: پس چرا (الله) شما را (در دنیا) به سبب گناهان تان عذاب میدهد، بلکه شما هم بشری هستید از جمله کسانی که آفریده است، هر کسی را که بخواهد مغفرت می‌کند و هر کسی را که بخواهد، عذاب میدهد. و پادشاهی آسمان‌ها و زمین و آنچه در میان آنهاست، تنها از الله است، و بازگشت همه به سوی اوست. (۱۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نصاری»: جمع نصرانی، پیروان عیسیٰ علیه السلام، «أَحِبَّاؤُهُ»: دوستان او. **المصیر**»: فرجام کار، بازگشت و سر انجام.

تفسیر:

«وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبَّاؤُهُ»: رابطه‌ی ما با خدا همانند رابطه‌ی فرزندان است با پدرانشان. یهودیان بدین عقیده اند که آنها فرزندان الله و دوستان او بین چنانچه نصرانیان نیز چنین ادعا می‌کنند، همه این سخنان دروغ و بهتان است زیرا الله متعال هرگز کسی را از بندگان خود به عنوان فرزند برنگزیده و دوستان الله متعال نیز کسانی اند که طاعت و عبادت او را بر جای می‌آورند.

ابن کثیر فرموده است: یعنی ما منسوب به پیامبران خدا هستیم که فرزندان خدا هستند. و چون خدا نسبت به آنان نظر لطف و عنایت دارد، ما را نیز دوست دارد. (مختصر ابن کثیر 1/499).

«قُلْ فَلَمْ يُعَذِّبْكُمْ بِذُنُوبِكُمْ؟»: و اگر یهودیان و نصرانیان در این ادعاهای خود صادق می‌بودند حق تعالیٰ آنان را به سبب گناهان‌شان عذاب نمی‌نمود چون دوستدار، هیچگاه دوست خود را محکوم به مجازات نمی‌کند.

«بَلْ أَنْتُمْ بَشَرٌ مِّمَّنْ حَلَّ»: یهودیان و نصرانیان مانند سایر مردم بشر اند. و خدا در مورد تمام مخلوقاتش حاکم مطلق است.

«يَعْفُرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ»: هر انکسی از بندگانش که تقوا را رعایت کند ثواب می‌گیرد و اگر نافرمانی کند خدای تعالیٰ او را مجازات میدهد یعنی: بندگان خود را در برابر خیر و شر محاسبه می‌کند و هر کس را در برابر عملش جزا میدهد پس او خواسته است که هر که را برکفر می‌میراند، به عدل خویش عذاب کند و بر کسانی که از کفر توبه کرده‌اند، به فضل خویش بیامزد و گنهکاران را اگر بخواهد عفو و اگر بخواهد، عذاب کند.

«وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مَا بَيْنَهُمَا وَ إِلَيْهِ الْمَصِيرُ(18)»:

ملکیت تمام آسمان‌ها و زمین و آنچه در بین آنها قرار دارد از آن الله متعال است و عموماً تحت سلط و فرمان او قرار دارند، و سرانجام و عاقبت آنها در قبضه‌ی قدرت اوست. او ذاتی است که را که بخواهد می‌بخشد و آنکه را اراده کند عذاب مینماید؛ زیرا تنها اول خالق و رازق است و خدای برقی جز او وجود ندارد و تمام خلائق به سوی او باز می‌گردند و این اوست که همه را در مقابل اعمال‌شان کیفر میدهد.

خواننده محترم!

خداوند متعال در آیة 18 علیه اهل کتاب، اقامه‌ی دلیل می‌کند و شباهه‌ای که آنان را در دین گمراه کرده است، بی اساس و بی اثر می‌گرداند، که شاید غرورشان را بکاهد.

گروه یعقوبیّه از نصاری، مسیح را خدا میدانستند، سپس مذهب این گروه، پیشو و مذاهب سه گانه‌ی مشهور مسیحیت؛ یعنی، «کاتولیک»، «أرثوذکس» و «پرووتستان» گشت. این مذاهب در چهار قرن پیش به وسیله‌ی راهبی مصلح به نام «مارتن لوثر» نشأت یافت. مارتمن، مسیحیان را از بسیاری از تقليد‌های خرافی و بی‌اساس رهانید و مذهب خود را در امریکا، انگلیس و آلمان رواج داد؛ اما با این وصف، خود نیز به تثلیت (سه خدایی) پایبند بود و هر موحدّی را غیر مسیحی می‌شمرد(!) سرانجام، مسیح در میان آنان، ربّ و إلهٔ خوانده شد. این مطلب روی أولین صفحه‌ی انجیل، چنین نوشته شده: «کتاب عهد جدید از آن ربّ و نجات دهنده‌ی مایسوع مسیح».

إِمْرَوزُ تَمَامُ فَرَقَهُوْ نَصَارَى مِيْكَوِينْد: «خَدَا، هَمَانُ مَسِيحٌ پَسْ مَرِيمٍ وَ مَسِيحٌ، هَمَانُ خَدَاسْت». عَمَدَهُ سَخَنَانُ آنَانَ درِ إِنْجِيلِ يُوحَنَّا اِينَ اِسْت: «دَرْ بَدُوْ بِيَدِاَيشُ، كَلْمَهُ بَودُ، كَلْمَهُ نَزَدَ خَدَا بَودُ وَ خَدَا هَمَانُ كَلْمَهُ اِسْت». («فِي الْبَدْءِ كَانَتِ الْكَلْمَةُ وَ الْكَلْمَةُ كَانَتْ عَنْدَ اللَّهِ، وَ اللَّهُ هُوَ الْكَلْمَةُ») وَ الْكَلْمَةُ فِي تَفْسِيرِهِمْ هِيَ الْمَسِيحُ).

کلمه در نزد مسیحیان؛ یعنی عیسی مسیح. خداوند در رد این بیان میفرماید: پس از این آیات، دلیل و برهانی برای اهل کتاب نخواهد ماند که بگویند: هشدار دهنده‌ای نزد ما نیامده. است و ما به فراموشی سپرده شده ایم. این آیات به آنان یادآوری میشود که چیزی، هستی بخش را ناتوان و درمانده نمیکند. اینک آیه‌های زیر نیز گوشه‌ای دیگر از پلیدی ها و دشمنی های یهودیان را حکایت می کند که چگونه با پیامبر شان موسی(ع) به مخالفت بر میخاستند و از فرمانش سر بر میتابفتند؟ (بنقل از تفسیر فرقان)

شأن نزول آية مباركة:

از ابن عباس(رض) در بیان شان نزول آیه مبارکه روایت شده است که فرمود: نعمان بن أضاء، بحری بن عمرو و شاس بن عدی نزد رسول الله صلی الله عليه وسلم آمدند و با آن حضرت صلی الله عليه وسلم گفت و گو کردند. رسول الله صلی الله عليه وسلم آنان را به سوی الله واحد دعوت نموده و از عذابش بیم دادند ولی آن سیه‌رویان گفتد: ای محمد! تو ما را از چه‌چیز می ترسانی؟ آیا نمیدانی که: (ما پسران خدا و دوستان وی هستیم؟) همان بود که پروردگار متعال آیه: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْئَأْنَا اللَّهَ وَأَحْبَبْنَا رَبَّنَا» را نازل فرمود.

(25- طبری 11616) از ابن اسحاق با سندش از ابن عباس روایت کرده است).

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ أَنْ تَقُولُوا مَا جَاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَلَا نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۹)

ای اهل کتاب! رسول ما به سوی شما آمده است که برای شما بیان می‌کند (احکام ما را) بعد از انقطاع دوران پیغمبران تا مبادا (روز قیامت بگوئید نه بشارت دهنده ای به سوی ما آمد، و نه بیم دهنده ای، (هم اکنون پیامبر) مژده دهنده و بیم دهنده به سوی شما آمد و خداوند بر همه چیز توانا است.) (۱۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ»: مدت زمان فاصله‌ی پیامبران. «فَتْرَة»: سکون، آرامش، فاصله‌ی زمانی بین دو پیامبر، که مردم از کلیت دین خدا محروم بودند. «قَدِيرٌ»: توانا.

تفسیر:

«يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الرُّسُلِ» ای اهل کتاب! یعنی ای جماعت یهود و نصاری! خدای تعالی بعد از مدتی توقف در جریان ارسال پیامبران،

محمد صلی اللہ علیہ وسلم را به سوی شما فرستاد، تا شرایع و دروس دین را برایتان توضیح و بیان نماید، چنانچه بین عیسیٰ علیہ السلام و محمد صلی اللہ علیہ وسلم پانصد و شصت و نه سال گذشت. حالاً پیامبر خودرا به عنوان رحمتی برای جهانیان مبعوث داشت تا اطاعت کنندگان را به رحمت و بهشت او بشارت دهد و نافرمانان و عاصیان را از خشم و مجازات او برهنگار دارد.

بعد از حضرت مسیح علیہ السلام سلسله پیغمبران منقطع گردیده بود، و تمام دنیا الا ماشاء الله در ظلمت جهل و غفلت او هام و اهواه فرو رفته، چراغ هدایت خاموش شده بود؛ دمه ظلم وعدوان، فساد و الحاد در تمام آفاق پنهان شده بود؛ در این وقت، برای اصلاح جهانیان هادی و بشیر و نذیری را فرستاد که از همه بزرگتر بود، تا به جاهلان راه فلاخ دارین را باز نماید؛ غافلان را به تخویف و انذار بیدار کند؛ و دون همتان را به بشارت تحریک دهد.

ابن عباس(رض) فرموده است: «میان میلاد عیسیٰ علیہ السلام و محمد صلی اللہ علیہ وسلم پانصد و شصت و نه سال فاصله بود». ابن کثیر میگوید: «بنابراین، نعمت بعثت محمد صلی اللہ علیہ وسلم در آن برده از زمان، از کامل ترین نعمت‌ها بود و نیاز به این بعثت هم، نیازی بود عالم و فرآگیر زیرا فساد بر همه بلاد دامن گسترده و طغیان وجهل بر همه بندگان بجز اندکی از اخبار یهود و زهاد نصاری که بر بقایایی از دین حق متمسک باقی مانده بودند خیمه فرو هشته بود».

«أَنْ تَقُولُوا مَا جاءَنَا مِنْ بَشِيرٍ وَ لَا نَذِيرٌ»: بلی! پیامبر ما به سوی شما آمدۀ است: «تا نگویید» در روز قیامت «که هیچ مژده دهنده و بیم دهنده‌ای نزد ما نیامد» یعنی: ما پیامبر خودرا فرستادیم تا مبادا در مقام عذرخواهی از کوتاهی و تقصیر خویش، در روز قیامت چنین سخنی بگویید.

انسان در انتخاب راه آزاد است، انبیا فقط بشارت و هشدار می دهند، اجبار و اکراهی ندارند. طوریکه میفرماید: «فَقَدْ جَاءَكُمْ بَشِيرٌ وَ نَذِيرٌ» «پس قطعاً برای شما مژده دهنده و بیم دهنده‌ای آمدۀ است» یعنی: راه این عذر و بهانه بر شما مسدود شد زیرا اینک پیامبر مژده بخش و هشدار دهنده‌ای نزد شما آمدۀ است که مؤمنان را بشارت و کفار را بیم می دهد.

«وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ(19)» و خداوند متعال بر هر چیزی تواناست. همه اشیا در مقابل قدرت او تسلیم هستند و هیچ چیزی از فرمان او سریپچی نمی‌کند. و از جمله قدرت خداوند این است که پیامبران را فرستاده و کتاب‌ها را نازل کرده است، و هر کس را که از پیامبران اطاعت کند ماجور می‌سازد، و هر کس را که از آنان سریپچی نماید عذاب می‌دهد.

ابن جریر گفته است: یعنی خدا قادر است فرمانبران را پاداش و نافرمانان را مجازات بدهد.

شأن نزول آیه 19:

402- ابن إسحاق از ابن عباس(رض) روایت کرده است: رسول الله صلی اللہ علیہ وسلم یهود را به اسلام دعوت و به پذیرش دین جدید تشویق نمود، ولی آن‌ها سرباز زدند و از قدم‌گذاشتن در راه نیک امتناع ورزیدند. پس معاذ بن جبل و سعد بن عباده به آنها گفتند: ای جماعت یهود از خدا بترسید، به خدا سوگند شما بهتر میدانید که محمد فرستاده خداست، زیرا شما قبل از بعثت همواره از او یاد میکردید و صفات او را برای ما بیان میداشتید. رافع بن حریمله و وهب بن یهودا گفتند: ما هرگز این چیزها را به شما نگفته ایم و خدا بعد از موسی (نه کتابی فرو فرستاده و نه پیامبری برآنگیخته است. در این باره آیة «یا اهل

الكتابِ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا بُيْبَنْ لَكُمْ»... نازل شد)، ضعیف است، طبری 11619 از محمد بن إسحاق روایت کرده شیخ وی محمد بن أبو محمد مجھول است، چنانچه در «تقریب» آمده و ذهبی در «میزان اعتدال» میگوید: شناخته نمیشود. به زاد المسیر 412 به تخریج نگاه کنید).

فاصله زمانی دوران فترت:

«عَلَى فَتْرَةٍ مِنَ الْرُّسُلِ»: فترت در لغت به معنی سست شدن. ساکن شدن معطل و بندکردن است، ائمه تفسیر هم در این آیه معنی فترت را بیان کرده اند. فترت یعنی متوقف شدن سلسله نبوت و انبیا تا مدتی که این مدت از زمان حضرت عیسی تا زمان بعثت رسول کریم است.

تحقيق زمان فترت :

حضرت عبدالله بن عباس میفرماید که فاصله زمان حضرت موسی و حضرت عیسی علیهم السلام یکهزار و هفتصد سال است و در تمام این مدت سلسله بعثت انبیاء مرتباً جریان داشت. و زمانی که فترت وجود نداشت در این مدت فقط از بنی اسرائیل هزار پیغمبر مبعوث شد و علاوه بر بنی اسرائیل نیز پیامبرانی هم وجود داشتند از تولد حضرت عیسی تا بعثت رسول کریم پانصد سال طول کشید. این مدت با این فاصله زمانی را که در آن هیچ پیامبری مبعوث نشده زمان «فترت» گویند.

در صورتی که قبل از آن به این حد دنیا از بعثت انبیاء خالی نبوده است. (تفسیر قرطی مع ایضاح).

در باره فاصله زمانی زندگی حضرت موسی تا عیسی(ع) و نیز عیسی(ع) تا محمد(ص) روایات مختلفی نقل شده است اگر چه اختلاف نظر در بیان مدت کم و بیش وجود دارد، امام بخاری به روایت حضرت سلمان فارسی نقل کرده است که فاصله زندگی بین حضرت عیسی تا نبی کریم(ص) ششصد سال بوده و در این زمان هیچ پیامبری مبعوث نشده همان طوریکه مشکوکه «انا اولی الناس بعيسي» یعنی من از همه مردم به حضرت عیسی بیشتر نزدیک هستم منظور از این حدیث در آخر آن چنین بیان شده که: «ليس بيننا نبی» یعنی بین ما دو نفر هیچ نبی مبعوث نشده است. آنچه در مورد سه رسول که در سوره یاسین ذکر شده قاصدان یا فرستاده های عیسی(ع) علی بودند و به همین جهت به آنها رسول گفته میشود.

خوانندگان محترم !

در آیات متبرکه(20 الى 26) موضع گیری یهودیان در برابر موسی علیه السلام به بحث گرفته میشود.

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمَ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيْكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَكُمْ مَا لَمْ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ {٢٠}

و [یاد کنید] هنگامی که موسی به قومش گفت: ای قوم من! نعمت الله را بر خود یاد کنید، وقتی در میان شما پیغمبرانی قرار داد؛ و شما را پادشاهانی گردانید، و به شما چیزی داد که به هیچ کسی از مردمان جهان نداده بود. (۲۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«جَعَلَ فِيْكُمْ»: ← جَعَلَ مِنْكُمْ: از میان شما قرار داد. «جَعَلَكُمْ مُلُوكًا»: شما را فرمانروا

ساخت، به شما سلطنت و شاهی داد. «مُلُوكًا»: آزادگان، پس از رهایی از چنگ قبطیان و فرعونیان مصری، اختیار خود و زن و فرزندان و اموال را در دست گرفتید و دارای مال و منال شدید.

«مَالْمَ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ»: نعمتی که به هیچکس از جهانیان نداده است؛ مانند: ترنجبل(زنجفیل)، بودن، شکافتن دریا و امثال اینها.

تفسیر:

«وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ»: ای محمد! روزی را برای مردم یادآور که موسی علیه السلام برای بنی اسرائیل گفت ای قوم من! نعمت‌های بیکران الله متعال را به خاطر بیاورید و او را سپاسگزار باشید.

در این آیه مبارکه إشاره ایست به گذشته‌ی افتخار آمیزی که بنی اسرائیل بسیار پیشتر از بعثت موسی علیهم السلام آن را سپری کرده بودند. از یک سو پیامبران جلیل القدری همانند ابراهیم، إسحاق، یعقوب و یوسف علیهم السلام از میان آنان مبعوث شده بودند و از سوی دیگر در زمان یوسف علیهم السلام و پس از آن در مصر قدرت زیادی به دست آنان آمده بود و تا مدت‌ها اسرائیلیان بزرگترین فرمانروایان دنیا ای متمن آن زمان بودند و در مصر و پیرامون آن سکه‌ی آنان رواج داشت. غالب مردم تاریخ بنی اسرائیل را از زمان موسی علیه السلام آغاز میکنند، اما قرآن در اینجا میگوید گذشته‌ی پر عظمت بنی اسرائیل پیش از موسی علیه السلام سپری شده بود و موسی آن را به عنوان گذشته‌ی افتخار آمیز قوم خود به آنان یادآوری می‌کرد.

قابل دقت و یاد آوری است که؛ از تاریخ باید عبرت گرفت. قوم موسی پس از برخورداری از لطف بخصوص الهی و رسیدن به حکومت، مبتلا به ذلت و مسکنت شدند.

«إِذْ جَعَلَ فِيْكُمْ أَنْبِيَاءَ وَ جَعَلَكُمْ مُلُوكًا»: زمانی را که از میان شما پیامبرانی برای راهنمایی و ارشاد شما را مبعوث نمودیم و شما را با بر انگیختن انبیایی از میان خودتان شرافت داد و شما را مانند پادشاهان در نعمت و آسودگی بعد از اینکه برده فرعون و قومش بودید قرار داد که هیچکس بر شما غلبه نیافت و با غرق کردن فرعون، شما را نجات دادیم. در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که میفرماید: «وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا» نمیفرماید: «وَجَعَلَ فِيْكُمْ مُلُوكًا»؛ یعنی، الله متعال، همه‌ی شما را پس از رهایی از دست فرعون، فرمانروا و صاحب اختیار و سلطان شخصی خود و خانواده و ثروت و اموال خود گردانید.

امام مجاهد میگوید: (وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا) به این معنی است: شما را صاحب خانه‌ها، همسران و خدمتکاران گردانید. به تأیید این دیدگاه تفسیری، روایت شده است که: «مردی از عبدالله بن عمر و بن عاص(رض) پرسید: مگر ما از فقرای مهاجرین نیستیم؟ عبدالله به وی گفت: آیا زنی داری که نزد وی قرار و آرام یابی؟ مرد جواب داد: بله! گفت: آیا مسکنی داری که در آن سکونت و بود و باش کنی؟ مرد جواب داد: بله! گفت: پس تو از أغانيا هستی. آن مرد گفت: خدمتکاری نیز دارم. عبدالله گفت: در این صورت از پادشاهان هستی». مفسر بیضاوی فرموده است: در میان هیچ ملتی به اندازه‌ی بنی اسرائیل پیامبر مبعوث نشده است. (بیضاوی ص 148).

«وَاتَّكُمْ مَالْمَ يُؤْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ(20)»: و به شما نشانه‌هایی داد که به هیچ یک از جهانیان نداده بود، نشانه هایی مانند: شکافتن بحر، شکافتن سنگ و بیرون کردن آب از

آن، سایه ساختن ابر، فرو فرستادن پرنده آسمانی و انگلین و سایر امتیازات از قبیل کسب علوم مختلف، وجود حکما، علماء، رهبران و اصلاحگران در میان شما.

يَا قَوْمَ اذْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقِلُبُوا خَاسِرِينَ (۲۱)

و موسی گفت: ای قوم من! به سرزمین مقدسی که الله برایتان مقرر فرموده در آید و [به گناه، عصيان، سرپیچی از فرمان ها و احکام حق] بازنگردید و از فرمان ما اعراض نکنید که زیانکار می شوید. (۲۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ»: سرزمین مقدس که از عریش تا فرات را دربر دارد. آنجا را سرزمین پاک از آن نظر میگویند که انبیاء بیشماری در آن مبعوث شده‌اند و از لوث بتپرسنی زده است.

«كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ»: خداوند مقدّر کرده است که اگر مطیع فرمان او باشد، بدانجا وارد می شوید و سکونت می‌کنید. (تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»)

تفسیر:

«يَا قَوْمَ اذْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ»: و موسی عليه السلام در خطاب به بنی إسرائیل گفت: وارد سرزمین مقدس شوید که الله متعال آنرا برایتان مقرر نموده است. هدف از آن سرزمین فلسطین است که محل سکونت إبراهیم، إسحاق و یعقوب علیهم السلام به شمار می‌رفت. هنگامی که بنی إسرائیل از مصر بیرون آمدند، این سرزمین را الله برایشان تعیین کرد و به آنان دستور داد که بروند و آن را فتح کنند.

تفسر بیضاوی هم در تفسیر خویش نگاشته است که: عبارت است از سرزمین بیت المقدس، و چون محل بعثت پیامبران و مسکن مؤمنان بوده مقدس موسوم شد. (بیضاوی ص 148). «الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ»: این است که خدا به وسیله‌ی پدرتان، اسرائیل وعدی آنرا به شما داد و مقرر داشت که از آن شما باشد.

«وَلَا تَرْتَدُوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقِلُبُوا خَاسِرِينَ (۲۱)»: و نهی موسی عليه السلام به آنان این بود: از خوف ترس جباران به عقب برنگردید یعنی: از فرمان من رونگردانید و به عقب باز نگردید و دستور من در مورد جنگ با ظالمان ستمگر را به سبب ترسوی و ضعف، بر زمین نگذارید.

در التسهیل آمده است: روایت شده است وقتی حضرت موسی به آنها دستور داد وارد سرزمین مقدس شوند، از زورمندان هراسیدند و خواستند به مصر برگردند. (التسهیل 176/1).

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَارِينَ وَإِنَّا لَنْ نَدْخُلَهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنْ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ (۲۲)

(بنی اسرائیل در جواب) گفتند: ای موسی! مسلماً در آن سرزمین قوم زور آور هستند، و ما هرگز وارد آنچا نمی شویم تا آنان از آنجا بیرون روند، پس اگر از آنجا بیرون روند البته ما وارد خواهیم شد. (۲۲)

تشريح لغات و اصطلاحات :

«جَبَارِينَ»: زورمندان، انسان های قوی هیکل، تنومندان، قدبلندان.

تفسیر:

«قَالُوا يَامُوسى إِنَّ فِيهَا قُرْمًا جَبَارِينَ»: گفتند: ای موسی! در آنجا زورمندانی قوی هیکل و بلند قامت زندگی میکنند و مستقر هستند که ما قدرت و همت جنگ و مقابله را با آنها نداریم. یعنی: در فلسطین مردمی هستند زورآور با قامتهای بلند و جسم های قوی و تنومند که مردم را برآنچه که بخواهند، مجبور میگردانند. مراد از آنان: «قوم جبار» همان قوم عمالقه، از نژاد سامی بودند که در شمال عربستان در صحرای سینا زندگی میکردند و به مصر حمله کرده، پانصد سال حکومت داشتند. (دائرة المعارف، فرید وجدى).

«وَإِنَّ لَنْ تَدْخُلُهَا حَتَّىٰ يَحْرُجُوا مِنْهَا»: ما نمیتوانیم وارد بیت المقدس شویم، ولی صبر میکنیم تا خود این دلاوران از آن شهر بیرون شوند که هرگاه چنین کنند ما بدون جنگ و جهاد وارد آن میشویم.

«فَإِنْ يَحْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَا دَاخِلُونَ(22)»: هرگاه چنین کنند ما بدون جنگ و جهاد داخل آن شهر میشویم. حق تعالی از این رو ترس و ذلت را بر آنان مقدر کرد که آنها به مخالفت اوامر الهی پرداخته و پیمانشکنی کردند، زیرا یکی از بزرگترین عللی که امت‌ها را چار سستی، ذلت و شکست در برابر دشمنان‌شان میکند گناهان است.

از فحوای آیه مبارکه در میابیم که: توقع پیروزی بدون مبارزه، محاسبه، خیال و تو هم غلط و خطاء و اشتباه است، بناءً باید دشمن را بیرون کرد، نه آنکه صبر کرد تا خودش بیرون رود.

قالَ رَجُلٌ مِّنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِينَ(۲۳)

دومرد از [زمراه] کسانیکه [از الله] میترسیدند والله برآنان نعمت داده بود، گفتند: از راه دروازه بر آنها در آیید (و هجوم بیاورید)، پس اگر از آن داخل شدید پس حتما غالب خواهد شد (ليکن به این شرط که) بر الله توکل کنید، اگر مؤمن هستید. (۲۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«رَجُلٌ مِّنَ الَّذِينَ»: دومرد از آنان، آن دو مرد به نام یوشع و کالب، از زمره‌ی دوازده سردار و نقیب بنی اسرائیل هستند که موسی علیه السلام آنان را برای کشف احوال زورمندان عمالقه به سرزمین مقدس فرستاده بود.

از میان دوازده سردار و نقیب برگزیده موسی، دو نفر مؤمن و خدا دوست - به نام یوشع بن نون و کالب بن یوفنا که توفیق یافته و دعوت موسی را با جان و دل پذیرفته بودند؛ یاران خود را نکوهش کردند و مردم را به داوری واداشتند که: هر کس خدا با او باشد، هرگز از کسی بیم ندارد.

سفرash آن دو مرد بزرگوار این بودکه گفتند: ای قوم! از آنان نترسید؛ هرچند تنی ستراگ دارند؛ أما دلهایشان ضعیف و ناتوان است که اگر به دروازه‌ی شهر در آیید و بیورش ببرید و بر آنان بتازید و کمک از خدا بگیرید؛ قطعاً شکست میخورند و شما پیروز میشوید و بیم و هراس بر دلهایشان چیره میگردد... اما جواب آنان نهایت بدخوبی و بدرفتاری و بی ادبی نسبت به موسی(ع) بود.

موسی(ع) نیز با خشم و نگرانی و غم و اندوه، حسرت درون و شکوای دل خود را به پیشگاه خدا عرضه نمود و از نافرمانی قومش پوزش طلبید و گفت: من اختیار خود و برادرم را دارم و بس.

«أَنَعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا»: خدا به آن دو نعمت داد و آنچه را از احوال زورمندان به دست آورده بودند، جز نزد موسی علیه السلام مخفی داشتند، برخلاف بقیه آنچه را دریافت‌هه بودند، افشا کردن که موجب بیم و هراس بنی اسرائیل گردید.

«أَدْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَاب»: از دروازه‌ی شهر بر آنان بتازید، آنان همچون جسمی خالی از قلب آند. (فرقان)

تفسیر:

«قَالَ رَجُلٌ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنَعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا»: ولی دو تن از مؤمنانی که با موسی علیه السلام بوده و خداوند متعال بر آنها نعمت هدایت و ثبات قلب و صحت عقل داده بوده برخواستند و از یهودیان خواستند تا وارد بیت المقدس شوند و در این راه دست به تلاش و کوشش و جهاد بزنند و هیچگاه نباید دشمنان موجب ترس آنها شوند، زیرا خدای تعالی از دشمنان و کفار قوی‌تر است. (آن دو نفر از نقایی دوازده‌گانه بنی اسرائیل بودند، به نام‌های «یوشع بن نون» و «کالب بن یوفنا» و نامشان در تورات، سفر تثنیه آمده است.

باید گفت که خوف از الله متعال زمینه ساز شدن الطاف و نعمت‌های الهی است. کسیکه از الله بترسد، احساس مسئولیت می‌کند و پیروی از فرمان پیامبر خدا را واجب می‌داند و در برابر قدرت‌های دیگر سرتسلیم فرو نمی‌گزارد. به یاد داشته باشید که خدا ترسی، زمینه‌ی شجاعت و جرأت و عمل است.

خدا ترسی، نعمتی الهی است.

خوف الهی و تقوا، به انسان بصیرت و نیروی تحلیل صحیح و روشن از مسائل میدهد طوریکه می‌فرماید: «أَدْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ» این دو مرد خطاب به یهودیان گفتند: بزرگی جسم آنها شما را در خوف و هراس قرار ندهد، آنها از لحاظ جسم بزرگ‌ند ولی قلبشان ضعیف است. بر الله متعال توکل کنید و به اذن الهی وارد شوید دشمنان در برابر شما شکست می‌خورند، زیرا هرگاه با الله متعال از در صداقت و راستی بیرون شوید اوتعالی با شما خواهد بود.

«وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ(۲۳)»: و هر که الله متعال با او باشد هرگز از کسی نمی‌هرسد و دشمنش با شکست مواجه می‌شود و خودش به عزّت و سربلندی میرسد. اصل در موقیت تنها امکانات مادی نیست، بلکه ایمان و توکل، تصمیم و جرأت نیز لازم است.

«توکل»: عبارت است از: قطع علائق و پیوندهای قلبی از غیر الله متعال و ترک کرنش و تملق ناروا در برابر مخلوقات وی. توکل، نشانه‌ی ایمان و کلید نجات از بن بست‌ها و ترس‌هاست. توکل، تنها به لفظ نیست؛ بلکه روحیه‌ای برخاسته از ایمان است.

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنْ نُذْخِلَهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ(۲۴)

(بنی اسرائیل در جواب) گفتند: ای موسی! تا آنان در آنجا هستند، ما هرگز وارد آنجا نخواهیم شد، پس تو و پروردگارت بروید [با آنان] بجنگید که ما [تا پایان کار] در همین جا نشسته ایم. (۲۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هُهُنَا»: همین جا، در این جا.

تفسیر:

بنی اسرائیل بار دیگر جواب عناد آلوی که إنکار خالق متعال را با خود داشت تکرار نموده به موسی علیه السلام گفتند: خود را در مشقت قرار نده که ما هرگز تاووقی که جباران زمان در آن قرار دارند وارد سرزمین مقدس نمیشویم، ما تصمیم قاطعانه گرفتیم که هرگز با آنها مقابله نکنیم و اگر تو میخواهی با آن ها بجنگی این کار مربوط به خود توست، پس با خدایت برو و با آنها بجنگ و ما منتظر نتیجه جنگ باقی میمانیم. به این ترتیب، آنها ورود به شهر بیت المقدس را نفی کرده و سپس این نفی را باذکر (ابداً) مؤکد ساختند، آنگاه ورود به آن را به بیرون رفتن جباران از آن مشروط ساختند.

«پس تو و پروردگارت بروید و بجنگید، ما همینجا مینشینیم» یعنی: ما پیوسته در این مکان میمانیم، نه با تو پیش میرویم و نه به عقب بر میگردیم. توجه بفرماید: این گفتار قومی است که «**نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَ أَجِبَّاؤُهُ**» را دعوی داشتند، اما این کلمات گستاخانه از تمرد و طغیان آنها بعيد نیست.

در کلمه‌ی «**أَبْدَاً**»، اصرار بر جسارت بنی اسرائیل دیده می‌شود. و در کلمه‌ی «**فَأَذَهَبْ**»: توهین به موسی علیه السلام مشاهده می‌شود.

در کلمه‌ی «**رَبُّكُ**»، توهین به ذات پروردگار وجود دارد و نشانگر ضعف ایمان بنی اسرائیل را نشان میدهد. و در کلمه «**قَاعِدُونَ**»، رفاه طلبی دیده می‌شود. واقعیت امر اینست که: مردم باید خود به اصلاح جامعه خویش بپردازند، نه آنکه تنها از خداوند و رهبران دینی توقع إصلاح جوامع خویش را داشته باشند. در ضمن آرزوی پیروزی بدون کوشش، عاقلانه و خردمندانه ممکن و میسر نیست.

مکة مکرمه و بیت المقدس، هردو سرزمین مقدس هستند؛ اما موسی علیه السلام که به قوم خود بنی اسرائیل هدایت فرمودکه: وارد آن شوید و بادشمن بجنگید، آنان بهانه جوی کردند، واز هدایت و فرمان موسی علیه السلام تخلف کردند، ولی مسلمانان در سال ششم هجری که به قصد عمره به همراهی رسول الله صلی الله علیه وسلم تا نزدیکی مکه آمدند، اگر ممانعت آن حضرت صلی الله علیه وسلم نمیبود، به شهر مکه حمله میکردند. در این سفر، «صلح حدیبیه» به امضا رسید. واقعیت امر اینست که: تلاش رهبران الهی در انجام وظایفی که بر عهده دارند، تنها در صورت همراهی مردم به ثمر می‌رسد.

سُستی بنی اسرائیل در مبارزه با دشمن، چنان مشهور بود که مسلمانان نیز پیش از شروع جنگ بدر (در سال دوم هجری) و هنگام ورود به مکه (سال ششم) می‌گفتند: ما همچون بنی اسرائیل نیستیم که «إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ» بگوییم، همواره در رکاب تو آماده‌ی جنگیم. سیرت نویسان می‌نویسند که: «رسول الله صلی الله علیه وسلم در روز بدر، از باب کسب رأی أصحابشان با ایشان مشورت نموده فرمودند: اینک جنگ حتمی است پس چه باید کرد؟ مقداد بن عمرو(رض) به نمایندگی از دیگر أصحاب برخاست و گفت: قسم به ذات اقدس الهی که ما چون بنی اسرائیل نیستیم که بگوییم: تو و پروردگارت بروید و بجنگید، ما همینجا نشسته‌ایم! بلکه ما از سمت راست، از سمت چپ، از پیش رو و از پشت سر شما با آنان می‌جنگیم. یاران دیگر نیز با تعبیری از این دست، اعلام آمادگی کردند... عبدالله ابن مسعود(رض) می‌فرماید: آنگاه دیدم که چهره مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم از این سخنان شگفت و ایشان بسیار شادمان شدند.

در این آیه افراط در نافرمانی و بی‌ادبی به حدی مشهود است که مقتضی کفر و توهین به الله متعال و پیامبرش به تمام وضاحت بیان شده است. اینها کجا و یاران پاک ضمیر محمد صلی الله علیه وسلم کجا که به پیامبر صلی الله علیه وسلم گفتند: چیزی را که بنی اسرائیل گفتند ما به شما نمی‌گوییم، اما می‌گوییم برو تو و خدایت بجنگید ما هم در کنار شما خواهیم جنگید.

واقعیت امر اینست که: بنی اسرائیل، نمونه‌ی بی‌ادبی، بهانه‌جویی، ضعف و رفاه طلبی بودند. طوریکه در کلمه «لَنْ نَذُلْهَا»، جسارت آنان در مقابل فرمان الهی با تمام وضاحت بیان می‌شود.

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَأَفْرُقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (۲۵)

موسی گفت پروردگارا من جز بر خود و برادرم دست ندارم، بین ما و قوم نافرمان، جدایی بانداز (تا از یکدیگر جدا و متمایز شویم). (۲۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فَأَفْرُقْ بَيْنَنَا»: میان ما فرق بگذار و حساب ما را از یکدیگر جدا بدار. ما را از هم‌دیگر دور بدار و میان ما و ایشان فاصله بینداز. میان ما و ایشان داوری کن. دکتر مصطفی خرمدل.

تفسیر:

حضرت موسی علیه السلام، پس از یأس و نالمیدی از حرکت بنی اسرائیل، به سوی پروردگار خویش شکایت کرد گفت: بار اله! تو میدانی که، من جز اختیار نفس خودم و برادرم، هارون اختیار کسی دیگری را ندارم، اما این قوم، که از اوامر من سریچی نموده و در برابر سرکشی کردند، پس تو بین من و اینها جدایی افگن، زیرا از پیمان شکنی و عصيان و نافرمانی شان از اوامر تو خسته شدم و نمیخواهم دیگر در میان آن‌ها باشم. درخواست فاصله افتدان، برای آن بود که آتش قهر الهی یاران موسی را نیز فرا نگیرد و تنها دشمنان به جزای عمل نافرمانی خویش برسند، یا اینکه درخواست می‌کرد با مرگ کفار، میان آنان و دشمنان فاصله افتد.

یکی از بلاها و سختی‌های مؤمنان، زندگی با فاسقان و در میان آنان بودن است، و همچنان یکی از بلاهای اجتماعی دور شدن مردم از اولیای الله و محروم شدن از فیض وجودشان است.

قابل یادآوری است که: شکایت پیامبران به سوی پروردگار باعظمت و نفرین، زمانی صورت می‌گیرد که از ایمان و اطاعت مردم مایوس شوند.

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ (۲۶)

الله (دعای موسی را قبول فرموده) گفت: پس آن سر زمین تا چهل سال بر آنها حرام است (و به سبب نافرمانی شان) حیران و سرگردان در زمین بگردند (و به جایی نرسند) پس (تو ای موسی) بر قوم فاسق و نافرمان اندوهگین مشو. (۲۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فَإِنَّهَا»: آن سر زمین پاک و مقدس. «مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ»: بر آنان حرام گشت. «یتیهون»: (تیه): سرگردان می‌شوند، بی‌راه می‌روند. سرگردان می‌مانند. تیه: سرگردانی، نام بیابانی که بنی اسرائیل در آنجا به سرگردانی می‌گذرانند. (داستان تخلف بنی اسرائیل و قهر الهی

وسرگردانی آنان در بیابانی تیه، در فصل چهارم از سفر اعداد، در تورات مطرح شده است). «فَلَا تَأْسِ»: غم مخور. غمگین مباش. از ماده (أسى) است.

تفسیر:

«قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتَبَاهُونَ فِي الْأَرْضِ» پروردگار باعظمت دعای موسی عليه السلام را استجابت نمود، و آنان را چهل سال در آن سرزمین سرگردان کرد و راه خروجی از آن نیافتند.

از حکمت و فلسفه‌ی چهل سال سرگردانی و آوارگی، این بود، تا آن نسل زبون و ترسو که زیر قدرت و سطوت فرعون با خواری و پستی زندگی بسر می‌بردند و به همچو زندگی الفت گرفته بودند منقرض شود و نسلی مؤمن و دلاور پرورش یابد و آن سرزمین را فتح کند.

بعد از مدت چهل سال، زمانیکه موسی و هارون علیهم السلام وفات یافتد، و تعداد کثیری که از بنی اسرائیل که عمر شان بالاتر از چهل سال بود، دار فانی را ترک کردند؛ و بعد از آن یوشع علیهم السلام قیام کرد و وارد سرزمین مقدس شد.

همچنان برخی از مفسران مینویسند که: هارون در بیابان «تیه» وفات یافت و یک سال پس از او حضرت موسی نیز به دیار باقی شتافت و یوشع سه ماه پس از مرگش وارد اریحا شد و نقیبان (فرماندهان) جز کالب و یوشع ناگهان در بیابان مردند. (بنقل از تفسیر کشاف) ابن عباس(رض) میفرماید: «آنان چهل سال تمام، گمگشته و سرگردان بودند چنان که موسی و هارون و نیز همه کسانی که عمرشان از چهل سال متجاوز بود، در تیه در گذشتند و چون آن چهل سال گذشت، یوشع بن نون که بعد از موسی علیهم السلام رهبر قوم گردید، آنان را به قیام و جهاد فراخواند و با بهره گیری از توان معنوی نسل نوپایی که به دست موسی علیه السلام برمیانی ایمان و جهاد و دانش و پایداری، تربیت و پرورش یافته بودند، قیام کرد و فلسطین را فتح کرد».

برخی از مفسران مینویسند که: هارون در بیابان وفات یافت و یک سال پس از او حضرت موسی نیز به دیار باقی شتافت و یوشع سه ماه پس از مرگش وارد اریحا شد و نقیبان (فرماندهان) جز کالب و یوشع ناگهان در بیابان مردند. (بنقل از تفسیر کشاف).

تفسران نقل کرده‌اند: احدی از کسانیکه گفته بودند: (ما وارد آن شهر نمیشویم مadam که آن جباران در آن هستند...)، در آن چهل سال، وارد سرزمین فلسطین نشد.

«فَلَا تَأْسِ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ(26)»: برای قوم فاسق متасف مباش، و غم مخور، زیرا آنان فساد و تباہی کرده و گناه و فسق شان مقتضی آن است که به چنین عذابی گرفتار شوند، و این ظلم وستمی از جانب الله متعال نیست.

در التسهیل آمده است: روایت شده است که آنها تمام شب را راه می‌افتدند اما صحگان خود را در همان محل اول شب می‌یافتد. (التسهیل 1/174).

همچنان در روایتی سعید بن جبیر میفرماید: «بنی اسرائیل در طول این چهل سال، هر روز صبح به راه افتاده سرگشته و حیران در بیابانها راه میرفتند و هیچ وقت قرار و آرام نداشتند. این سرزمین حیرانی و پریشانی، سرزمین سینا بود که قرآن آن را «تیه» یعنی محل سرگردانی و گمگشته نامید و موسی علیه السلام نیز در دشت تیه با آنان بود».

باید گفت که: هدف از یادآوری این داستان در این جا با دقت در سلسله بیان سایر داستان‌ها به روشنی قابل فهم است. در اصل هدف از یادآوری این نکته به بنی اسرائیل در قالب

داستان است که مجازاتی که به سبب نافرمانی، انحراف و پست همتی در زمان موسی علیه السلام شامل حال شما شده بود، اینک در صورت برگزیدن روش تمرد و نافرمانی در برابر محمد صلی اللہ علیہ وسلم مجازاتی بسیار سخت تر از آن در انتظار شما خواهد بود.

خوانندگان گرامی !

اینک در آیات متبرکه (27 الی 32) در باره قصه‌ی خونبار پسران آدم علیه السلام و حسد قابیل به هابیل را که مرتكب اولین جرم و گناهی در روی زمین شدند به بیان گرفته می‌شود. ذکر داستان و قصه‌ای قابیل و هابیل در آیات متبرکه ذیل برای این است که: حسد و کینه و خود خواهی اثرات منفی بالای انسان دارد، حتی انسان را به مخاطره پرتگاه نابودی و رُسوایی می‌کشاند و دوستی و محبت برادری را به خونریزی و برادر گشی مبدل می‌گرداند. امثال این نمونه‌ها فراوانی در قرآن عظیم الشأن به بیان گرفته شده است. بطور مثال در آیات متبرکه قبلی بحث از قوم بنی اسرائیل بمیان آمد که: آنان از روی حسد و کینه توزی قصد کشتن پیامبر را داشتند.

وَأَنْلَى عَلَيْهِمْ نَبَأً أَبْنَى آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَبَا قُرْبَانًا فَتُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقْبَلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتَلَنَّكَ قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (۲۷)

(و نافرمانی مردمان در مقابل الله تاریخ قدیمی دارد لهذا ای محمد بر آنها داستان دوپسر آدم را [که سراسر پند و عبرت است] به راستی تلاوت کن، وقتیکه هر یکی از آن دو (به دربار الهی) قربانی پیش کردند، پس از یکی آن دو (هابیل) پذیرفته شد و از دیگری (قابیل) پذیرفته نشد. از روی حسد و خود خواهی به برادرش گفت: (قابیل به هابیل) حتماً تو را می‌کشم، (هابیل) گفت: الله تنها از پرهیزگاران می‌پذیرد. (۲۷)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«أَنْلَى»: بخوان ای محمد! تلاوت کن. «نَبَأً»: خبر، داستان. «أَبْنَى آدَم»: ابْنَى، تثنیه‌ی ابن، دو پسر آدم. «بِالْحَقِّ»: به درستی، به حقیقت. قرباناً: آنچه که انسان را به خدا نزدیک کند، قربانی. «تُقْبَلَ»: پذیرفته شد.

تفسیر:

«وَأَنْلَى عَلَيْهِمْ نَبَأً أَبْنَى آدَمَ بِالْحَقِّ»: ای محمد! داستان و خبر «قابیل و هابیل»، دو فرزند آدم علیه السلام را به درستی بر یهود حسود و دیگران تذکر بده که داستانی است حق و درست.

«إِذْ قَرَبَا قُرْبَانًا فَتُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقْبَلْ مِنَ الْآخَر»: زمانیکه هر کدام به پیشگاه خداوند متعال قربانی تقدیم کردند، هابیل چون در عملکرد خود اخلاص و صداقت داشت خدای تعالی قربانی اش را پذیرفت ولی قابیل نیت بد و نهادی رشت داشت خداوند متعال قربانی اش را نپذیرفت از این رو بر هابیل به قهر آمد و از در حسادت و تجاوز داخل شد و سوگند یاد کرد که هابیل را بکشد.

ملحوظه میفرماید که: پسر بودن پیامبر نقشی در قبول و یا هم عدم قبول اعمال عبادی بندگان ندارد، طوریکه در آیه مبارکه ملاحظه نمودیم که قربانی اولاد آدم ازیکی پذیرفته شد و از دیگری پذیرفته نشد.

تفسران گفته اند: سبب قربانی این بود که حوا در هر دوران بارداری یک پسر و یک دختر می‌زاید، و چنان مقرر بودکه هر پسر با دختر همزاد دیگری ازدواج کند، وقتی آدم علیه السلام خواست خواهر قابیل را به عقد هابیل درآورد و خواهر هابیل را به عقد قابیل

در آورد، هابیل رضایت داد ولی قابیل راضی نشد؛ چون همزاد او زیبایر بود، آدم عليه السلام به آنها گفت: هر کدام از شما قربانی کنید، قربانی هر کدام قبول شد، با او ازدواج کند، قابیل کشاورز بود و نامرغوب ترین کشتش را قربانی کرد و هابیل دارای گله بود و بهترین قوچ را قربانی کرد، قربانی هابیل قبول واقع شد، به این صورت آتشی نزول کرد و آن را در کام خود فرو برد، حسادت و کینه‌ی قابیل افزون گشت و هابیل را به قتل تهدید کرد. (تفسیر کشاف 1/484 و تفسیر قرطبی 6/149).

«قالَ لِأَقْتُلَنَّكَ»: یعنی قابیل به برادرش گفت: تو را می‌کشم. هابیل خطاب به برادر گفت: ای برادر چرا من را می‌کشی در حالیکه در حق تو ظلم و ستمی مرتكب نشده و گناهی نکرده‌ام؟ قابیل گفت: تو را می‌کشم چون حق تعالی از تو پذیرفت و از من نپذیرفت. «إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (27)»: ملاک پذیرش اعمال، تقواست، نه شخصیت افراد و نه نوع کار، طوریکه در این آیة مبارکه: هابیل گفت: حق تعالی از کسی می‌پذیرد که در عمل و نیت خود اخلاص داشته باشد و اندرونش پاک و بی‌آلیش باشد و از عملی که انجام می‌دهد رضای الهی را مد نظر داشته باشد و با فرمان الهی معارضه نکند، اما گناه من چیست؟!

تفسیر بیضاوی فرموده است: از فرط رشك و حسادت ناشی از پذیرفته شدن قربانی هابیل، او را به قتل تهدید کرد. هابیل در جوابش گفت: تو خود پرهیزگاری را ترک نموده ای و من تقصیری ندارم. این بدان معنی است که عبادت جز از مؤمن و پرهیزگار پذیرفته نمی‌شود. (بیضاوی ص 149).

لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ (۲۸)

مسلمان اگر تو برای کشتن من دستت را دراز کنی، من برای کشتن تو دستم را دراز نمی‌کنم؛ زیرا از الله پروردگار جهانیان می‌ترسم. (۲۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بسطت»: دراز کردی، باز کردی، گشودی.

تفسیر:

«لَئِنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ»: اگر تو از روی ظلم و ستم برای قتل و کشتنم به سویم دستت را دراز کنی من دستم را به قصد کشتن تو به سویت در از خواهم کرد. یعنی: هابیل گفت: من قصد کشتن تو را ندارم، نه آنکه از خود هم دفاع نمی‌کنم، چون تسلیم قاتل شدن با تقوا سازگار نیست.

تفسیر تفہیم قرآن می‌نویسد: این بدان معنا نیست که اگر تو برای کشتن من بیایی من دست بسته در مقابل تو می‌ایstem و از خودم دفاع نمی‌کنم. بلکه معنای آن این است که اگر تو در پی قتل من هستی، باش، من در پی قتل تو خواهم بود. تو اگر برای کشتن من نقشه میکشی اختیار داری؛ اما من با وجود این که میدانم تو در پی قتل من هستی سعی خواهم کرد که پیش از این که اقدام به قتل من بکنی تو را بکشم. این مطلب را در اینجا باید دانست که خود را در اختیار قاتل قرار دادن و دفاع نکردن در مقابل حمله‌ی ظالم کار پسندیده‌ای نیست. اما نیکی این است که من با وجود این که می‌دانم فلاںی در جستجوی قتل من است، من باز هم به فکر کشتن او نیستم و ترجیح بدhem که اقدام ظالمانه از سوی او

صورت بگیرد نه از سوی من. آن چه آن پسر صالح آدم علیه السلام گفت معنای آن همین بود.

«إِنَّى أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ (۲۸)»: آنچه ارزش دارد، نکشن بر اساس خوف از الله است، نه به خاطر ناتوانی و سستی. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: چون از پروردگار عالمیان میترسم، دستم را به سویت دراز نمی کنم. من از تو نمیترسم، بلکه از الله متعال میترسم؛ من! میخواهم تا آنجا که شرعاً گنجایش دارد دست خود را به خون برادر خویش رنگین نگردانم.

واقعیت اینست که: تقوا و خدا ترسی، عامل باز دارندگی از گناه و تعدی در حساس‌ترین حالات است.

تفسیر جار الله زمخشri فرموده است: هابیل از قabil قویتر و نیرومندتر بود، اما چون از الله می ترسید از قتل برادرش اجتناب ورزید. (تفسیر البحر 3/463).

در ضمن باید گفت که: در برخورد با انسانهای حسود، باید با آرامی سخن گفت و کار و عمل بکنیم که آتش حسد وی را با نرمش در گفتار، خاموش کنیم.

در حدیث شریف آمده است: «آنگاه که فتنه برخاست، مانند بهترین دو فرزند آدم باش». ایوب سختیانی میگوید: «در حقیقت اولین کسی که به این آیه عمل کرد، عثمان بن عفان(رض) بود». چنان که سعد بن ابی وقاص(رض) به هنگام فتنه زمان عثمان(رض) گفت: گواهی میدهم که این حدیث شریف را از رسول الله صلی الله علیه وسلم شنیده‌ام که فرمودند: «همانا بهمودی فتنه‌ای روی خواهد داد که در آن شخص نشسته بهتر از شخص ایستاده، شخص ایستاده بهتر از شخص رونده و شخص رونده بهتر از شخص شتابنده است». گفتم: یار رسول الله! اگر کار چنان بود که شخص مهاجم بر من در خانه‌ام وارد شد و خواست تا مرا به قتل رساند؟ فرمودند: «در آن صورت همانند فرزند آدم (هابیل) باش». هر چند در شریعت ما دفاع از نفس اجماعاً جایز است و کسی که به ناحق مورد هجوم قرار میگیرد، مأمور به دفاع از خود می باشد اما در اینکه این دفاع بروی واجب است یا خیر؟ میان علما اختلاف نظر وجود دارد اما قول صحیح‌تر، وجوب دفاع از نفس است زیرا در آن معنای نهی از منکر وجود دارد و نیز به دلیل این فرموده خداوند متعال: «وَلَوْلَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ» [آل‌بقرة: ۲۵۱]. «و اگر خداوند بعضی از مردم را به وسیله بعضی دیگر دفع نمی کرد، همانا فساد زمین را فرا میگرفت». گفتنی است که ارجحیت دفاع از نفس، در شرایطی است که فتنه و شباهه‌ای در میان نباشد ولی آنگاه که فتنه به پا خاسته بود و هر یک از طرفین چنین می پنداشت که در راه الله متعال می جنگد پس از نظر برخی؛ در چنین شرایطی، ترک دفاع از نفس به دلیل همین آیات اولی و ارجح است. (به نقل از تفسیر. «تفسیر انوار القرآن»).

إِنِّي أَرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِنِّمَّا فَتَكُونُ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاءُ الظَّالِمِينَ (۲۹)
چون من می خواهم که گناه (قتل) من و گناه (سابقه) خود را (به دربار الله) ببری، پس در نتیجه از جمله دوزخیان باشی، و این (دوزخ) سزای ظالمان است. (۲۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَبُوءَ»: (بَوَءَ): باز می گرددی، دچار می شوی، عهده دار می شوی.

تفسیر:

«إِنِّي أَرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِثْمِي وَإِنِّمَّا فَتَكُونُ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ»: هابیل در ادامه گفت: من با

نکشن تو می خواهم بار گناه من که تو را نکشم و گناه خود که مرا کشتی بر دوش بکشی و در چنین حالی به سوی الله متعال بازگردی و از جمله اهل دوزخ باشی.

یعنی بهجای اینکه به دلیل سعی در قتل یکدیگر ما هر دو مرتكب گناه بشویم، من ترجیح میدهم که گناه هردوی ما بردوش توبیغت. هم گناه اقدام ظالمانه‌ی تو و هم گناه آن زیانی که به هنگام دفاع از خود از جانب من به تو برسد.

تفسر ابن حیان میفرماید: معنی آن چنین است: چنانچه تقدیر خدا براین جاری شده باشد که مرا به قتل برسانی، من مظلومیت را اختیار می‌کنم و از ظلم می‌پرهیزم و خدا خود به داد من خواهد رسید. (تفسیر قرطبی 6/142).

ابن عباس(رض) گفته است: من به قتل شما اقدام نمی‌کنم، تا اگر مرا به قتل رساند، بار گناه قتل من و گناه خودت که قبلاً مرتكب شده ای بر دوش بکشی و در نتیجه از زمره‌ی اهل آتش بشوی.

«وَذِلَّكَ جَزاءُ الظَّالِمِينَ (29)» و این است مصیر بد که به عنوان سزای ظالمان مقرر شده است، ظالمانی که هرگز نمیتوانند از عدالت الهی فرار کنند. یعنی: دوزخ سزای ستمگران است.

فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ (٣٠)

نفس [طغیان گرش]، کشنن برادرش را در نظرش سهل و آسان جلوه داد، پس او را کشت و از زیانکاران شد. (۳۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«طَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ»: نفس خود خواهش او را واداشت، ترغیب نمود، بیار است، او را تشجیع کرد.

تفسیر:

«فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ (30)» نفس «اماره بالسوء» (اماره به بدی، سرکش)، قabil را به سوی کشنن برادر کشانید و آن را در نظرش نیکو جلوه داد و او را بدان أمر ترغیب کرد و این تصور را در او إلقاء نمود که قتل برادر بسیار سهل و گواراست و او از آن شرف و دستاوردی خواهد داشت، در حالی که این قتل خود تجاوز و ظلمی بیش نبود، از این رو (عاقبت به ندای وجдан گوش فرا نداد و) برادر را در حالی که برادرش بود با اهنی که در دست داشت، کشت و با این کار مرتكب جرم و تجاوز بر نفس معصوم شد و چون برادر را کشت از رحمت الهی دور گشت و از طاعت الله با زیان و خسارت کلی خارج و در معامله خود خسارمند شد و در آخرت نیز هلاک گردید.

به یادداشته باشیدکه: تسلط و غلبه بر مخالف، همیشه نشانه‌ی سرافرازی نیست، و در ضمن قابل یاد آوری است جنگ حق و باطل، از آغاز تاریخ زندگی بشر بوده است.

ابن عباس(رض) فرموده است: او را به آتش دوزخ ترساند، اما پند نگرفت و دست برنداشت.

واقعیت امر اینست که: نفس «اماره بالسوء» انسان، با وسوسه، تلقین و تزیین، انسان را رام و خام می‌کند و به گناه می‌کشد.

در این هیچ جای شکی نیست که: فطرت پاک انسانی، از آدم کشی بیزار است، ولی نفس، این کار را خوب جلوه داده و انسان را به قتل وا می‌دارد.

فَبَعَثَ اللَّهُ عُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيهِ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَا أَعْجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغَرَابِ فَأُوَارِي سَوْءَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ (٣١)

پس [در کنار جسد برادرش سرگردان بود که] الله زاغی را فرستاد که زمین را میکاوید تا به او (قabil) نشان دهد که چگونه مرده برادرش را (در زمین) بپوشاند، گفت: (قabil) ای وای بر من! آیا عاجزم از اینکه مانند این زاغ باشم و جسد برادرم را (در زمین) بپوشانم؟ پس از پشیمان شدگان گردید. (۳۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«عُرَابًا»: زاغ. «يَبْحَثُ»: جستجو میکند، در تکاپوست. «لِيُرِيهِ»: تابه او نشان دهد. «يُوَارِي»: پنهان میکند، میپوشاند. «سَوْءَةَ»: عورت، منظور، جنازه‌ی انسان است، که اختیار پوشانیدن خود را ندارد و بدبو و بد منظر است. «يَا وَيْلَتَا»: وای بر من! دردا و حسرت! «فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ»: مراد این که پشیمان گردید، اما پشیمانی او به خاطر ترس از الله و نِدَامَتِ بر کاری بدی و زشت نبود تا توبه بشمار آید؛ بلکه پشیمانی او بدان خاطر بود که سرزنش پدر و مادر و احتمالاً برادران را پیش چشم می‌داشت، و اینکه تا آنجا درمانده است که نمی‌تواند جسد برادر خود را دفن و او را از دیده دیگران پنهان دارد.

تفسیر:

«فَبَعَثَ اللَّهُ عُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيهِ كَيْفَ يُوَارِي سَوْءَةَ أَخِيهِ»: (بعد از کشتن، نمیدانست جسد او را چه کار کند) پس خداوند زاغی را فرستاد (که زاغ دیگری را کشته بود) تا زمین را با نوک و پایش بکاود و بدو نشان دهد چگونه جسد برادرش را دفن کند. امام مجاهد گفته است: خدا دو کلاع را فرستاد با هم به جنگ پرداختند، یکی از آنها دیگری را کشت، سپس زمین را حفر کرد و جسد را در آن دفن نمود.

این اولین فرزند آدم بود که به قتل رسید. روایت شده است بعد از این که او را کشت جسد را در بیابان رها کرد و نمیدانست چگونه آن را دفن کند تا این که کلاع را دید که رفیقش را دفن کرد. وقتی آن را دید گفت: «قَالَ يَا وَيْلَتِي أَعْجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغَرَابِ فَأُوَارِي سَوْءَةَ أَخِي»: (هنگامی که دید که آن زاغ چگونه زاغ مرده را در گودالی که کند پنهان کرد)، قabil با اندوه و اضطراب گفت: وای بر من! خدا مرگم بده! ویل: کلمه‌ای ناشی از حسرت و حزن و به معنی هلاکت است، یعنی: ای خاک نابودی بر سرم باد! آیا نمی‌توانم مانند این پرنده جسد برادرم را در خاک بپوشانم؟ سوأت: یعنی پیکر جان باخته قabil را.

«فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ (31)»: پس (سر انجام از ترس رسوانی و بر اثر فشار وجودان، از کرده خود پشیمان شد و) از زمرة افراد پشیمان گردید، ولی از قتل برادر خویش پشیمان نبود. چنانچه در حدیث شریف آمده است که: «پشیمانی و ندامت توبه است».

ابن عباس(رض) هم در تفسیر خویش میفرماید که: اگر پشیمانیش از کشتن برادر بود، توبه به شمار می‌آمد. (تفسیر قرطبی 6/142).

در حدیث شریف به روایت ابن مسعود از رسول الله(ص) آمده است که فرمودند: «هیچ شخصی به ستم کشته نمی‌شود، مگر اینکه اولین قاتل فرزند آدم نیز از خون وی سهمی دارد زیرا قabil اولین کسی بود که شیوه کشتن را بنیان گذاشت».

مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَانَمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَانَمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا وَلَقَدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا بِالْبُيُّنَاتِ ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ ﴿٣٢﴾

بهمین جهت (قتل ناحق بود که) بر بنی اسرائیل حکم کردیم که هر کس کسی را بدون اینکه کسی را کشته باشد یا در زمین فساد کرده باشد، بکشد، پس چنان است که همه مردم را کشته باشد، و هر کس کسی را زنده بدارد (سبب حیات انسان گردد) پس چنان است که همه مردم را زنده داشته است.

بی‌گمان پیغمبران ما دلائل واضح برای آنان (بنی اسرائیل) آورند، باز هم بسیاری از آنها در زمین (با قتل ناحق) از حد تجاوز می‌کنند. (۳۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«منْ أَجْلِ ذَلِكَ»: از این رو، بنابر این، بدین خاطر... «أَنَّهُ»: ها، ضمیر شأن نام دارد.

«أَحْيَاهَا»: او را زنده کرده است، از کشتن کسی إمتناع ورزد.

«لَمُسْرِفُونَ»: اسراف ورزان، پای از حد بیرون نهندگان، تجاوزگران. (فرقان)

تفسیر:

«مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ»: به این جهت یعنی به سبب حادثه‌ی (قابل و هابیل) و به سبب این که برادرش را با بطور ظالمانه به قتل رساند، بر بنی اسرائیل فرض و مقرر کردیم که اگر یکی از آنها انسانی را به ناروا به قتل برساند؛ یعنی بدون این که کسی را کشته باشد تا مستحق قصاص شود و بدون این که در سرزمین به فساد پردازد که سبب ریختن خون او شود، از قبیل ارتداد همانا شرک به خدای می‌باشد و راهزنی، وغیره.

برخی از مفسران در تفسیر آیه مبارکه «فَسَادٌ فِي الْأَرْضِ» (فساد در زمین) فرموده اند: فساد در زمین عام است در شرک وغیر آن و برخی از مظاهر فساد عبارت است از: راهزنی، خون ریزی، دریدن و پایمال کردن مقدسات و نوامیس و ارزشها، غارت و چیاول اموال، تجاوز بر بندگان الله متعال به ناحق، ویران کردن آبادی‌ها، قطع درختان، از بین بردن و خشکاندن نهرها و هرگونه فساد دیگری که موجب کشتن فاعل آن باشد.

تفسیر کابلی می‌فرماید: «فَسَادٌ فِي الْأَرْضِ» (فساد در زمین) فساد انگیختن در زمین چند نوع است؛ مثلاً، اهل حق را از دین حق باز دارد، یا پیغمبران را اهانت کند، یا العیاذ بالله مرتد شود و گذشته از خود دیگران را به ارتداد ترغیب دهد.

«فَكَانَمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا» پس چنان است که همه مردم یعنی تمام افراد بشر را به قتل رسانده است.

تفسیر جلیل القدر بیضاوی فرموده است: به دلیل این که حرمت خون را زیر پا نهاده و کشتن را مرسوم و مردم را بر آن جریی کرده، چنان است که همه را کشته است. منظور بزرگ جلوه دادن قتل انسان و زنده نگهداشت آن در دل انسان هاست تا از ارتکاب چنین عملی بر حذر باشند و در حفظ و حراست از جان و خون دیگران بکوشند. (تفسیر بیضاوی ص 151).

امام مجاهد می‌فرماید: «یعنی: الله متعال جزای کسی را که انسان مؤمنی را به عمد می‌کشد، جهنم قرار داده، بر او خشم گرفته، او را العنت کرده و عذابی بزرگ را برایش آماده ساخته است پس اگر او بر فرض تمام مردم را هم می‌کشد، جزای وی بیش از این نبود».

«وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَانَمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعاً»: و هرکس نفسی را زنده بدارد و آن را از هلاکت برهاند، یعنی: هرکس از کسی که قتلش واجب شده، درگذرد.
چنان است که گویا تمام انسان را زنده کرده است.

ابن عباس(رض) در تفسیر این آیه گفته است: هرکس نفسی را که خدا کشتن آن را حرام کرده است به قتل برساند، مانند آن است که همه انسان ها را به قتل رسانده باشد و هرکس از قتلی حرام امتناع ورزد و حرمت آن را از خوف خدا محفوظ بدارد، مانند آن است که جمیع بشریت را زنده کرده باشد. (مختصر ابن کثیر 1/506).

امام مجاهد در تفسیر جمله: «فَكَانَمَا أَحْيَا النَّاسَ» «زنده داشتن نفس، نجات دادن وی از غرق، یا از آتش سوزی، یا از زیر آوار (خرابه خانه مثلاً زلزله ها که عمارات را خراب میکند که این را آوار گویند)، یا از ورطه نابودی است» «فَكَانَمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعاً»: «پس چنان است که همه مردم را زنده داشته است» یعنی: سپاسگزاری از وی بر همه مردم لازم است. برخی در معنی آن گفته اند: یعنی: پاداش وی چنان عظیم است که گویی همه مردم را زنده داشته است. با توجه به اینکه حکم فوق در همه ادیان عام و مشترک است، شاید دلیل تخصیص بنی اسرائیل به این حکم در این آیه، که از عبارت: (بر بنی اسرائیل حکم کردیم) بر می آید، این باشد که: آنان اولین امتی بودند که وعید الهی در مورد قتل نفس، بر ایشان نازل شد چنانکه عامل دیگر این تخصیص، کثرت خونریزی و کشتن پیامبران علیهم السلام از سوی آنان است.

«وَلَقْدْ جَاءَنُّهُمْ رُسُلُنَا بِالْبَيِّنَاتِ»: یعنی این حکم سخت را بر بنی اسرائیل مقرر داشتیم، و پیامبران ما با دلایل و براهین درخشان و متجلی نزد آنان آمدند.

«ثُمَّ إِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فِي الْأَرْضِ لَمُسْرِفُونَ (32)»: یعنی حتی بعد از آن همه زجر و منع و تهدید، باز در قتل اسراف میکنند و عظمت قضیه را درک نمی کنند.
ابن کثیر گفته است: این آیه آنرا سرزنش و توبیخ می کند که بعد از آگاهی و علم مرتكب اعمال حرام میشوند. و رازی گفته است: یهود با علم به عظمت و اهمیت مسأله، به قتل پیامبران اقدام میکردند، و این هم نشان دهنده نهایت سنگ دلی و دوری آنان از اطاعت خدا است. و مقصود از ذکر این داستان ها تسلیت خاطر و دلداری پیامبر صلی الله علیه وسلم است؛ چون آنان قصد کشتن او و یارانش را داشتند. (تفسیر کبیر 11/111).

یک توضیح مختصر:

خداآوند در این آیه مبارکه به طور خاص، از بنی اسرائیل نام می برد؛ زیرا کینه و حسد، اولین انگیزه و عامل ارتکاب قتل کشت و غالباً نخستین مدافع این جرم و جنایت، یهودیان اند که خون پاک بسیاری از پیامبران را ریختند و در زمین فساد به بار آورندند.

این آیه، خون ریختن انسان را با فساد در زمین، برابر و همسنگ می نهد؛ زیرا امنیت و حفظ نظم عمومی، در هر سرزمینی - به ویژه - در ممالک اسلامی، واجب و ضروری است تا فرد فرد جامعه در پناه آسایشی و امنیت همگانی به سر برند و کسی مورد ستم و اجحاف قرار نگیرد و هر کسی به راحتی فعالیت روزانه‌ی خود را ادامه دهد. حال اگر کسی یا کسانی - در هر مقام و لباسی - موجب برهم زدن آسایش این جامعه شدند و مردم را در تنگنا قرار دادند؛ باید چنین انسانهای بد گوهری ریشه کن و از صحن جامعه برداشته شوند، مگر این که مخلصانه به آغوش مردم بازگردند و به راستی و درستی گرایند و پی نیکان روند...

خواندنگان محترم!

برای اصلاح جامعه، هم موعظه و ارشاد لازم و ضروری است، هم شمشیر و برخورد قاطع و به موقع که شرایط تقاضا میکند. در آیات متبرکه قبلی، پیام و هشدار به قاتل بودکه؛ ریختن خون ناحق، بمثابه، ریختن خون تمام مردم جهان است و وقصاص درپی دارد. اینک در آیات (33 الی 34) در باره مجازات سنگین محاربانی که در زمین فساد و آشوب برپا میکنند و دست به راهزنی (قطع‌الطريق) میزنند، و معمولاً توأم با قتل است؛ و مسلمانان که به فساد افگنی در روی زمین می‌پردازند. بحث و بیان بعمل آمده است، تا اشخاصی دیگر سر به فساد بر ندارد.

در آیه مبارکه «یُحَارِبُونَ اللَّهَ» جنگ با خلق خدا، جنگ با خداست و آنکه با مردم طرف واقع شود، گویا با خداوند طرف است. اجرای احکام و حدود الهی، در سایه‌ی برپایی نظام و حکومت اسلامی میسر است، پس دین از سیاست جدا نیست.

إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقْتَلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقْطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (۳۳)

همان جزای کسانی که با الله و رسول او به جنگ می خیزند و در زمین برای فساد و تباہی سعی می ورزند، این است که کشته شوند (اگر نفس بی‌گناه را قتل کرده باشند) یا به دار آویخته شوند (اگر قتل و غارت کرده باشند) یا دست و پایشان از جانب مخالف بریده شود (اگر فقط غارت کرده باشند) یا از زمین (وطن) تبعید شوند. این(سزا) ذلت و رسوایی برای آنها در دنیاست و در آخرت هم برایشان عذاب بزرگ خواهد بود. (۳۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«یُحَارِبُونَ»: میجنگند. «فسادا»: مراد راهزنی و چیاول است. «آن یُقْتَلُوا»: این که کشته شوند، مبالغه در قتل است تا تباہکاران بترسند و از تباہی دست بردارند. «أو يُصَلَّبُوا» (صلب): یا به دار آویخته گردند، یا به دار زده شوند. «تُقْطَعُ»: بریده می شود. «من خلاف»: عکس هم، چپ و راست. «أو يُنْفَوْا»: (نفی): یا تبعید می شوند، یا زندانی می گردند. خزی: رسوایی، بدنامی.

شأن نزول آیة:

این آیه در باره‌ی راهزنان (قطع‌الطريق) است نه مشرکان و مرتدان؛ زیرا اگر مشرک و مرتد توبه کنند و به سوی اسلام باز آیند، توبه‌ی آنان پذیرفته میشود، خواه آن توبه پیش از دستری به آنان بوده باشد یا پس از دستری و چیره شدن بر آنان؛ اما توبه‌ی راهزنان پس از چیرگی بر آنان، مجازات دست درازی آنان را منتفی خواهد کرد.

در ادامه خداوند متعال به بیان کیفر کسانی پرداخت که علیه مسلمانان طغیان نمودند و بیان داشت که حد چنین کسانی که در زمین از طریق کشتن، غصب، و تخویف مردم دست به فساد می زنند این است که آنها را بکشید و به صلیب بکشید و بر ستون‌ها و امثال آن آویزان کنید تا پند و عربتی برای کسانی قرار گیرند که پند می‌گیرند یا دست‌ها و پاهایشان را به صورت یکی در میان قطع کنید و یا آن ها را تبعید نموده از خانه و کاشانه‌شان بیرون کنید. این کیفر مایه ننگ، عار و ذلت آنها در دنیا خواهد بود اما در آخرت پس حق تعالی برای آنها کیفری بزرگ آمده نموده است. از این روی هر کسی بکشد کشته میشود و هر که بکشد

و مالی را بگیرد هم کشته میشود و هم به صلیب کشیده میشود و هر که مال کسی را بگیرد و او را نکشد دست و پایش به صورت یکی در میان قطع میگردد و آنکه به تخویف مردم بپردازد و مرتکب قتل کسی نشود و مال کسی را نیز نگیرد تبعید میگردد.

تفسیر:

«إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ» همانا جزای کسانی که با دین و شریعت و دوستان خدا و پیامبر او می جنگند.

تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: نزد اکثر مفسران مراد از بدامنی، رهزنی و قطع طریق است، اما اگر الفاظ عمومی گرفته شود، مضمون وسیع میگردد، و شأن نزول آیت که در أحادیث صحیحه بیان شده نیز مقتضی است که الفاظ به طور عمومی باشد. «با خدا و پیغمبر وی جنگ نمودن» یا «در زمین فساد و بدامنی انگیختن» این دولظ چنان است که در آن حملات کفار، فتنه، ارتداد، رهزنی، دزدی، قتل ناحق و نهب، سازش‌های مجرمانه و انتشارات مغوبانه همه داخل شده میتواند، و هرگناه در آنچنان است که مرتکب آن به یکی از چار سزا ای که در آیات متبرکه ذیل بیان می‌یابد، ضرور مستحق شناخته می‌شود.

همچنان مفسران می نویسد که: حکم آیه‌کریمه در مورد مشرکان و غیر آنان از کسانی که مرتکب این جنایت بزرگ می‌گردند، عام است.

امام ابو حنیفه(رح) و یارانشان میگویند: «محاربه، فقط شامل راهزنی است و حمله به دیگران در شهرها شامل این مضمون نمی‌شود زیرا در شهرها برای فریادگر امکان فریاد رسی هست، برخلاف راهها که از چنین امکانی به دور میباشد».

تفسیر فی ظلال القرآن میفرماید: آنان که بر امام و رهبر مسلمانان یا حکومت اسلامی خروج کنند، مشمول «يُحَارِبُونَ اللَّهَ» می‌شوند. (تفسیر فی ظلال القرآن).

«وَيَسْعُونَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا»: با ارتکاب معاصی و قتل در سرزمین فساد راه می‌اندازند، «أَنْ يُقْتَلُوا»: آن است که در حکم جزای أعمالشان کشته شوند. «أَوْ يُصَلَّبُوا»: یا به منظور برحدار داشتن و منع کردن دیگران، کشته و به دار آویخته شوند. صیغه برای تکثیر است.

«أَوْ تُقْطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلَافٍ»: یادست راست و پای چیشان قطع شود.

«أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ»: یا از شهری به شهری دیگر تبعید شوند. (شافعی گفته است: تبعید از شهری به شهری دیگر هنوز مطلوب است و ابوحنیفه(رح) گفته است: نفی یعنی زندان و ابن جریر گفته است: منظور از نفی در اینجا این است که از محل خود خارج و در جای دیگر زندانی شود).

فقها در تفسیر «نفی» یعنی تبعید، آرای متعددی بیان داشته اند: از جمله إمام شافعی(رح) در معنی آن میفرماید: «از شهری به شهری و از سرزمینی به سرزمینی گریزانده میشوند و مورد تعقیب و جست و جو قرار داده میشوند تا حد بر آنان اقامه گردد».

امام مالک(رح) میفرماید: «راهن از سرزمینی که این جنایت را در آن مرتکب شده، به محل دیگری تبعید میگردد و در آنجا زندانی می‌شود، همانند زناکار».

احمد بن حنبل(رح) میفرماید: «معنای نفی این است که محاربان تارومار شوند و به آنان امکان اقامت در هیچ سرزمینی داده نشود».

امام ابوحنیفه ویارانش (رحمهم الله) میفرمایند: «مراد از نفی در اینجا، زندانی کردن راهزن است». اما از ظاهر آیه چنین استتباط میشودکه: راهزن فقط از آن سرزمنی که در آن مرتكب این عمل شده، طرد میشود، بدون اینکه زندان یا مجازات دیگری بر وی اعمال شود. برخی دیگر از علماء گفته‌اند: امام (حاکم) در میان به کار بردن این مجازاتهای چهارگانه مخیر است پس هر چه از آنها را که میخواهد، اعمال نماید.

«ذلک لَهُمْ خِزْنٌ فِي الدُّنْيَا» این جزا و مجازات‌ها، رسوایی آنان در دنیاست.
«وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ» در آخرت - نیز عذابی سختی و بزرگی خواهد داشت؛ که عبارت است از آتش دوزخ.

بعضی از علماء گفته‌اند: امام اختیار دارد، اگر بخواهد می‌کشد و اگر بخواهد به میخ می‌بندد، و اگر بخواهد دست و پای آنها را قطع می‌کند و اگر بخواهد تبعید می‌کند. مذهب مالک چنین است. و ابن عباس(رض) گفته است: هر مرحله از محاربه نوعی کیفر دارد: آن که به قتل دست زده است کشته می‌شود، و آن که آدم کشته و مال را برداشته است، کشته و مصلوب می‌شود، و آن که فقط مالی را میگیرد، دست و پایش قطع میشود، و آنکه فقط مردم را میترساند، تبعید می‌شود، و نظر جمهور چنین است. (فخر رازی 5/11).

شأن نزول آیه 33:

در بیان شأن نزول آیه «حرابه» از انس بن مالک(رض) روایت شده است که فرمود: گروهی هشت نفره از قبیله «عکل» به مدینه نزد رسول الله صلی الله علیه وسلم آمدند و بر اسلام بیعت کردند اما آبوهوای مدینه بر آنان سازگار نیفتاد و مریض شدند پس از این حالت نزد رسول الله صلی الله علیه وسلم شکایت کردند، آن حضرت صلی الله علیه وسلم فرمودند: «آیا با ساربان به صحراء بیرون نمی‌روید تا از شیر و ادرار شتران وی بنوشید (و بهبود یابید)؟ گفتد: چرا! بیرون می‌رویم. پس بیرون رفتند و از شیر و ادرار شتران نوشیدند و بهبود یافتند، آن‌گاه ساربان را به قتل رسانده و شتران را دزدیدند. خبر به رسول الله صلی الله علیه وسلم رسید، آن حضرت صلی الله علیه وسلم به تعقیب آنان اشخاصی را فرستادند. سرانجام مأموران گماشته تعقیب، دستگیرشان کرده نزد آنحضرت صلی الله علیه وسلم آورند. آنحضرت صلی الله علیه وسلم هدایت فرمودند تا دستها و پاهایشان را بربیده و چشمانشان را بیرون بیاورند. سپس آنها را در زیر گرما گذاشتند تا به ذلت مردند. بدین مناسبت آیه‌ی «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ». نازل شد. (تفسیر قرطبي 148/6).

403- همچنان ابن جریر از یزید بن ابوبحیب روایت کرده است: عبدالملک بن مروان برای انس(رض) نامه‌ای نوشت و از او در باره این آیه «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» پرسید. انس در جواب نامه آگاهش ساخت که این آیه در باره عرنی هایی که از اسلام برگشتند و چوپان را کشتن و شتران را با خود برند نازل شده است.

نظر کوتاه به مبحث قتل نفس:

حکم قتل و یا اعدام بر اشخاص زیر در اسلام بدستور ولی امر و یا حاکم اجرا می‌شود:

- کفار مُحارب (جنگجو)، و به کسانی گفته می‌شوند که به مسلمین و یا دیار آنها حملهور شوند و مسلمین را به قتل برسانند و دیارشان را تحت تصرف خود قرار دهند، خداوند میفرماید: «أَذْنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلُمُوا وَ إِنَّ اللَّهَ عَلَى نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ» (الحج: 39) یعنی: (به کسانیکه کفار با آنان میجنگند اذن قتال داده شد، به سبب این که آنان مورد

ظلم قرار گرفته‌اند و البته خداوند بر نصرت دادنشان توانست) و نیز میفرماید: «وَقَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَأَيُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ» (البقرة: 190) یعنی: (و در راه خدا باکسانی که با شما میجنگند، بجنگید ولی ستمکار نباشد زیرا خداوند تجاوزکاران را دوست نمی دارد).

علماء درباره مشروعيت جنگ در اسلام گفته‌اند: قبل از هجرت، جنگ مسلحانه - با آيات بسیاری - ممنوع بود، سپس خداوند آن آیات را در مدینه منسوخ گردانید. ابوبکر صدیق رضی الله عنه روایت میکند: اولین آیه ای که در باره صدور اذن جنگ نازل شد آیه(39) از سوره «حج» بود: «إِذْنَ لِلَّذِينَ يُقاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا»، لیکن بیشتر علمای تفسیر برآنده که اولین آیه درخصوص صدور اجازه جنگ، همین آیه (190) از سوره «بقره» است.

2 - هنگام جهاد در راه خدا برای نشر اسلام، البته طبق شرایطی که در شریعت بیان شده است از قبیل اگاه ساختن کفار از قبولی دین اسلام، اگر قبول نکرندن بايست جزیه بدهند و سپس اسلام آنها را به بدل دادن جزیه از دشمنان دیگر حفاظت میکند، و اگر جزیه را قبول نکرندن برای پیشرفت اسلام و عدم ممانعت آنها از این کار، باید از سر راه با جنگ برداشته شوند، زیرا دین، دین خداوند است و ما بندگان او هستیم و اوست که این دستور را صادر کرده است. البته در هنگام جهاد فقط جنگجویان شان کشته میشوند ولی کسیکه کناره گیری کند، ویاکوکان و زنان و پیرمردان و کشیشان و یا احباری که مشغول عبادت خود هستند و کاری به جنگ ندارند نباید کشته شوند. (برای معلومات مزید مراجعه شود به کتاب معتبری فقه ای).

3 - مرتد، و به کسی گفته میشود که پس از اسلام از دینش بر گردد و اسلام را ترک کند، پیامبر صلی الله علیه وسلم فرموده است: «مَنْ بَدَلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ» روایت البخاری (6524) یعنی: (کسیکه دینش (اسلام) را عوض کرد او را بکشید).

4 - محصن زناکار، و به کسی گفته میشود که آزاد، عاقل، و بالغ باشد و با عقد صحیح ازدواج کرده باشد و با همسرش جماع کرده باشد، و عقوبتش سنگسار کردن تا دم مرگ میباشد، چه برای زن و چه برای مرد. پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: «خُذُوا عَنِّي، خُذُوا عَنِّي، قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا الْبَكْرَ بِالْبَكْرِ جَلَدَ مائِهَةً وَنَفَى سَنَةً وَالثَّيْبَ بِالثَّيْبِ جَلَدَ مائِهَةً وَالرَّجْمَ» (روایت مسلم: 1690) یعنی: (از من بگیرید، از من بگیرید، خداوند راهی را برای آن ها (زناکاران) کشوده است، برای زناکار بکر با بکر (کسی که ازدواج نکرده باشد) یکصد ضربه شلاق و تبعید یک سال، و برای زناکار ثیب با ثیب (کسی که ازدواج کرده باشد) صد ضربه شلاق و سنگسار).

5 - قاتل عمد، که بر اساس قصاص کشته میشود مگر اینکه اولیاء مقتول او را ببخشنده یا دیه مقتول را از قاتل قبول کنند، خداوند در این مورد میفرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِي الْحُرُّ بِالْحُرُّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالأنْثى بِالأنْثى فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبِاعُ الْمَعْرُوفِ وَأَدَاءُ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَحْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةً فَمَنْ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (البقرة آیه 178) یعنی: (ای مؤمنان! بر Sharma در مورد کشتگان، قصاص مقرر شده است آزاد در برابر آزاد و بردۀ در برابر بردۀ و زن در برابر زن پس کسیکه گذشت شد به او چیزی از خون برادرش پس حکم آن پیروی کردن به نیکویی است و رسانیدن خون بهاست به وی به خوش خویی این حکم تخفیف و رحمتی از سوی پروردگار شماست پس هر کس بعد از آن از اندازه درگزند برای

او عذابی در دنک است). و همچنین میرماید: «وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولَى الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقَوْنَ» (البقرة آیه 179) یعنی: (و ای خردمندان! برای شما در قصاص زندگانی ای است باشد که به تقوا روی آورید).

6 - قطاع الطريق (راهن)، که از محاربین (جنگجویان) بحساب می‌آیند، خداوند میرماید: «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَونَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقْتَلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقْطَعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ...» (المائدة / 33) یعنی: (همانا جزای کسانی که با خدا و پیامبر وی به محاربه بر میخیزند و در زمین به قصد فساد یا دستها و پاهایشان در خلاف جهت یک دیگر بریده شود).

بنابر این، مجازات راه زنان مسلح (قطاع الطريق) مجموعاً دارای چهار حالت است:

1 - کشنن آنان؛ در صورتی که فقط مرتكب قتل شده باشند.

2 - بهدار او یختن آنان؛ چنانچه مرتكب قتل و چپاول اموال هردوگردیده باشند.

3 - بریدن دست و پای آنان به کیفیتی که ذکر شد؛ چنانچه فقط مال را چپاول کرده و مرتكب قتل نشده باشند.

4 - نفی و تبعیدشان از وطن با تفصیلی که فقها آنرا به بیان گرفته اند.

باید دانست که در «محاربان» سه شرط باید تحقق یابد:

1- اینکه: محاربان دارای قوت و شوکت و اسلحه باشند، چه محارب یک تن باشد، یا بیشتر از آن تا از دزدان متمایز گردد.

2- این که: عمل راهزنی در دار اسلام انجام گرفته باشد.

3- این که: محاربان مال را علناً بگیرند زیرا اگر آن را پنهانی بگیرند، دزد به شمار میروند نه محارب، که در آن صورت حد آنها حد سرقت است.

7 - جاسوس، یعنی کسیکه اسرار و اخبار مسلمین را به دشمنان اسلام میرساند، بدلیل حدیثی که در صحیح بخاری(3007) و صحیح مسلم (2494) آمده است که «حاطب بن ابی بلتعة» (قبل از فتح مکه) نامه ای به مشرکین مکه نوشت که پیامبر صلی الله عليه وسلم قصد دارد مکه را تحت تصرف قرار دهد ولی خداوند پیامبر را مطلع ساخت پس آن نامه را در حین راه از دست پیروزی که آنرا بدست داشت گرفتند و آنرا و همچنین «حاطب» را نزد پیامبر صلی الله عليه وسلم آوردند و سپس پیامبر صلی الله عليه وسلم از «حاطب» پرسید که چرا او این کار را انجام داده و اسرار مسلمین را برای کفار فرستاده، «حاطب» گفت: «ای رسول الله، بر من عجله نکن، من از قریش نیستم ولی بین آنها اقامت داشتم و من کسانی ندارم که هنگام حمله شما به مکه از آنها حمایت کنند در حالیکه بقیه مسلمانان کسانی را در مکه دارند که از خویشاوندانشان حمایت کنند پس میخواستم آنها را باخبر کنم تا در امان باشند، ومن این کار را از روی کفر و مرتد شدن و رضایت به کفر انجام نداده ام» سپس عمر به پیامبر صلی الله عليه وسلم گفت: «ای رسول الله، بگذار تاجر این منافق را از تنش جدا کنم»، پیامبر صلی الله عليه وسلم فرمود: «نه، او کسی است که در جنگ بدر

حضور داشته و خداوند کسانیکه در جنگ بدر حضور داشته اند را بخشیده و گفته که: «هر کاری که میخواهید انجام دهید، من همه شما را آمرزیده ام».

ابن قیم جوزیه در کتابش «زاد المعاد» (115/2) در این مورد میگوید: از این حدیث اشخاصی مانند امام شافعی و امام احمد و امام ابو حنیفه استدلال کرده اند که قتل جاسوس صحیح نیست، ولی اشخاصی دیگر مانند امام مالک و ابن عقیل از پیروان احمد بن حنبل از این حدیث استدلال کرده اند که قتل جاسوس جائز است، و وجه استدلال این حدیث بر قتل جاسوس این است که از آنجاییکه یک ممانعتی مانند حضور داشتن در جنگ بدر و مغفرت خداوند برای او موجود بود او را نکشت، و پیامبر صلی الله علیه وسلم به عمر نگفت که با خاطر اسلامش او را نکشت، بلکه عمر را از قتل او نهی کرد بعلت اینکه خداوند پس از جنگ بدر او را بخشیده است.

و در موضعی دیگر در «زاد المعاد» (422/3) میگوید: «و صحیحش آنست که قتل جاسوس امرش بر میگردد به حاکم، امیر، ویا حاکم، اگر در قتلش مصلحتی بود او را میکشد و اگر در بقاءش مصلحت بود او را باقی میگذارد.»

8 - کسیکه بعلت دفاع از نفس، مال، ویا عرض خود راه دیگری با بجز کشتن طرف دیگر را نداشته باشد، یکی از اصحاب از پیامبر صلی الله علیه وسلم سؤال کرد که: «یا رسول الله أرأيت إن جاء رجل يريدأخذ مالی، قال: فلا تعطه مالک، قال: أرأيت إن قاتلني؟ قال: قاتله، قال: أرأيت إن قاتلني؟ قال: فأنت شهید، قال: أرأيت إن قاتلته؟ قال: هو في النار» (روایت مسلم 140) یعنی (ای رسول الله، اگر شخصی نزد من بباید و بخواهد که مالم را بگیرد چکار کنم؟) پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «مالت را به او نده»، آن مرد گفت: «اگر با من بجنگ چی؟» پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «با او بجنگ»، آن مرد گفت: «اگر او مرا بکشد چی؟» پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «تو شهید میشوی»، آن مرد گفت: «اگر من او را کشتم چی؟» پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «او دوزخی خواهد بود».

9 - ساحر، از جنبد بن عبدالله البجلي وارد شده است که گفت: «حد ساحر یک ضربه شمشیر است (یعنی گردنش باید با شمشیر قطع شود)، و هر چند این گفته این صحابی میباشد، ولی بعضی از علماء حکم این گفتار را از پیامبر صلی الله علیه وسلم میدانند زیرا این صحابی نمیتواند حکم قتل را از رأی خودش صادر کند مگر اینکه آنرا از پیامبر صلی الله علیه وسلم شنیده باشد، پس جزای ساحر قتل است.

10 - کسیکه که عمل قوم لوط را انجام میدهد، پیامبر صلی الله علیه وسلم فرموده استکه: «مَنْ وَجَدْتُمُوهُ يَعْمَلُ عَمَلًا قَوْمًا لُوطٍ فَاقْتُلُوَا الْفَاعِلَ وَالْمَفْعُولَ بِهِ» (روایت ترمذی (1456) و أبو داود (4462) و ابن ماجه (2561))، یعنی: "اگر کسی را دیدید که عمل قوم لوط را انجام میدهد، فاعل و مفعول را بکشید".

این بود برخی از حالاتی که قتل این اشخاص جائز میباشد ولی باید در نظر گرفت که حکم اجراء این امور توسط حاکم، خلیفه، امیر، و یا قاضی میباشد.

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلٍ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (٣٤)

مگر کسانیکه پیش از آنکه برآنان دست یابید، توبه کنند، که بدانید (خدا توبه آنها را میپذیرد)

خداوند آمرزنده و مهربان است. (۳۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«إِلَّا الَّذِينَ تَأْبُوا»: مگر آنان که توبه کرده باشند، مراد، مُحارب و راهن است. من قبل «أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ»: پیش از آن که بر آنان دست یابید و حدود الهی را اجرا کنید، در این صورت سزا شان، سبک میشود و حقوق الهی از عهده آنان می‌افتد. آن تقدروا: که دست می‌یابید، که چیره می‌شوید.

تفسیر:

«إِلَّا الَّذِينَ تَأْبُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْرُرُوا عَلَيْهِمْ»: جز محاربان و راه زنانی که پیش از اینکه توسط حکومت اسلامی دستگیر شوند و پیش از اینکه خود را به عدالت تسلیم کنند توبه نموده و دست از این عمل بردارند که در چنین حالی حق تعالی توبه کنندگان را می‌پنیرد و از ناحیه ولی امر مسلمین نیز مؤاخذه نمیشود.

در آیة مبارکه در می‌یابیم: آنده از محاربانی را که قبل از دست یافتن به آنان توبه می‌کنند، از مجازات إستثنا کرده است بنابر این، محاربی که قبل از قدرت یافتن بر وی توبه می‌کند، به هیچ بندی از بندوهای مجازات یادشده در آیه قبل، مورد مجازات قرار نمی‌گیرد. ولی بعضی از اهل علم، از جمله احناف برآنند که: توبه محارب قبل از قدرت یافتن به وی، مجازات قصاص و سایر حقوق بندگان را از وی ساقط نمی‌گرداند. حکم دیگری که در مورد «محارب» وجود دارد، این است که: طالب خون (ولی دم) هیچ سلطه و اختیاری در مورد مجازات محارب قاتل ندارد و عفو شدن مورد وی جایز و نافذ نیست بلکه قضیه موکول به امام (حاکم) است که در محدوده اختیاراتش در قبال وی تصمیم بگیرد.

پادداشت:

سزاها مذکور فوق که به طور حدود و حق الله بود، قبل از گرفتاری به توبه نمودن بخشیده می‌شود؛ اما حقوق العباد معاف نمی‌شود؛ مثلاً اگر کسی مالی را بگیرد، باید ضمان دهد، و اگر کسی را بکشد قصاص میشود؛ البته صاحب مال و ولی مقتول حق دارد که آن را معاف کند.

توجه:

سوای این حد، دیگر هیچیک از حدود در دین مثلاً حد زنا، حد شرب خمر، حد قذف، به توبه مطلقاً ساقط نمی‌گردد.

«فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَفُورٌ رَّحِيمٌ»(34) بدانید که دایره بخودگی و مهر پروردگار برای آنان که توبه می‌کنند و پشیمان می‌شوند، وسیع است، توبه را می‌پنیرد و لغزش را می‌بخشاید. این آیه، حاوی تشویق به توبه است تا کسانی که دست به فساد می‌زنند از تباہی‌گری خود دست بردارند و دوباره با جماعت مسلمانان یکجا شده و به عفو الهی راضی شوند که او تعالی دارای مغفرت و بخشی وسیع است و بر بندگان خود رحم می‌کند.

باید خاطر نشان ساخت در جامعه‌ای، اگر دین، حاکم و حکومت واقعاً سالم و اسلامی باشد، حقوق آن جامعه، طوری تأمین می‌گردد که امکان ارتکاب جنایات به حداقل میرسد؛ اما با این وصف، موارد نادری ممکن است پیش آید و در این صورت، گشتن، مجازات کسی است که فقط مرتكب قتل شده، به دار اویختن مجازات کسی است که هم خون ریخته و هم اموال را غارت کرده، دست و پا بریدن، سزا کسی است که تنها دزدی کرده و تبعید و زندانی کردن، سزا کسی است که بیم و هراس در دل مردم می‌اندازد. که تفصیل آن در آیه قبلی به بیان گرفته شد.

خوانندگان گرامی!

پس از بیان حسد، حیله، دروغ، شعبدہ بازی‌ها، مکر و فریب، و سخن بیهوده، یهودیان، بی ادبی نسبت به مقام پیامبر بزرگوار، ریختن خون بسیاری از پیامبران وادعای دروغینشان-که فرزندان و دوستان خدا اند پروردگار باعظمت در آیات(35 الی 37) به مؤمنان دستور پرهیزگاری و انجام اعمال نیکو را میدهد، و میفرماید که: خود را به بارگاه وی نزدیک گردانند و بر خلاف اهل کتاب، به کسی- جز به الله متعال تکیه و توکل نکنند؛ چون هدف اصلی در قرآن همین است.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٣٥)

ای کسانی که ایمان آورده اید، از الله بترسید و به سوی او طلب وسیله کنید (هر نیکی که شما را به بارگاه الهی نزدیک میکند)، و در راه او جهاد کنید تا کامیاب شوید.(35)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«ابتغوا»(بغی): طلب کنید، بجویید. «الوسیلة»: هرگونه بندگی و طاعتی که سبب خشنودی خدا و تقریب بدو میگردد. الوسیله: منزلت و درجه‌ای در بهشت است.

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ»: ای مؤمنان! ای آناییکه به الله ایمان آورده و پیامبر را تصدیق نموده‌اید از الله متعال و عذابش در حذر و بترسید و مراقب اوامر و نواهی او تعالی باشید وتلاش کنید همواره اعمال صالح و شایسته انجام دهید تا این اعمال وسیله‌ای بین شما و پروردگاری‌تان باشد و سبب نجات شما از آتش دوزخ و رستگاری‌تان باحصول رضوان الهی گردد.

ابن عباس، مجاهد، ابو وائل، حسن و دیگر تمام اکابر سلف «وسیله» را قربت تفسیر کرده‌اند. قتاده در فهم «وسیله خواستن» فرموده است: «ای تقریبوا الیه بطاعتہ و العمل بما یرضیه» قرب الله را حاصل کنید به وسیله طاعت و عمل پسندیده.

طوریکه یادآور شدیم که: «وسیله خواستن» به اتفاق و اجماع مفسران، عبارت است از: عمل قربت وطاعتی که به آن قرب الهی خواسته میشود و از مصادیق آن تقوا و دیگر صفات نیکی است که بندگان با توسل به آن به پروردگارشان تقرب می‌جویند. اما توسل به مخلوق، اگر به معنی طلب دعا از وی باشد، در جایز بودن آن شکی نیست؛ در صورتی که آن مخلوق زنده باشد، همان‌گونه که عمر(رض) در هنگام استسقا(دعای طلب باران) به حضرت عباس(رض) کاکای پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم توسل جست. ولی اگر آن مخلوق مرده باشد، توسل به وی جایز نیست و این گونه توسل از بدعت‌هایی است که هیچ یک از سلف صالح آن را انجام نداده‌اند.

إمام أبوحنیفه(رح) نیز توسل جستن به یکی از بندگان و قسم دادن خداوند متعال را به حق یکی از مخلوقات وی، ناجایز دانسته و رأی ابن تیمیه نیز همین است. با یزید بسطامی میگوید: «استغاثه مخلوق به مخلوق مانند استغاثه زندانی به زندانی دیگر است». لیکن علامه «الوسی» در تفسیر «روح المعانی» با آن که توسل به اسماء الله را ترجیح میدهد اما توسل به رسول الله صلی الله علیه وسلم را در زندگی و مرگشان نیز جایز می‌داند.

سپس خداوند متعال از میان عبادت‌هایی که انسان را به او نزدیک می‌نمایند، جهاد را به طور بخصوص ذکر و به بیان گرفته است طوریکه میفرماید: «وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (35)» و بر شماتست تا برای اعتلای دینش تلاش کنید.

جهاد یعنی مبذول داشتن نهایت تلاش در جنگ با کافران، از قبیل جهاد با نفس، فدا کردن مال و جان، و بهره‌گیری از فکر و زبان، قلم و یاری کردن دین خدا، زیرا این نوع عبادت از بزرگترین عبادات و برترین آن است.

چون هر کس این عبادت را انجام دهد، دیگر عبادتها را به طریق اولی انجام خواهد داد. «لَعَلَّمُمْ تُفْلِحُونَ» هرگاه با ترک گناهان از خدا ترسید و پرهیزگار شدید و با انجام طاعات برای تقرب به خدا و سیله جستید و برای طلب خشنودی خدا در راه وی جهاد کردید رستگار می‌شوید.

«فلاح»: یعنی موفقیت و پیروزی و دست یافتن به هر امر مطلوب و مرغوب، و نجات یافتن از هر امر ناگوار و ناخوشایند. و حقیقت رستگاری و فلاح، سعادت جاودانگی و نعمت پایدار است.

باید بعرض رسانید که: برای رسیدن به فلاح، هم باید گناهان را ترک کرد، «اتَّقُوا اللَّهَ» هم باید طاعات را انجام داد.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلُهُ مَعَهُ لِيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا تُفْلِي مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٣٦)

در حقیقت کسانی که کفر ورزیدند، اگر (بالفرض) تمام آنچه در روی زمین است از آنها باشد، و مثل آن را نیز داشته باشند، تا به عوض عذاب روز قیامت آن را (به در بار الله) فدیه دهند، هرگز از آنها پذیرفته نمی‌شود، و مجازات در دنیاکی خواهند داشت. (۳۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لیفتُدوْا بِه» (قدی): تاخود را فدیه دهند، خود را باز خرند و بدان سبب بر هند.

«عذابٌ مُّقِيمٌ»: عذابی پایدار، همیشگی، ماندگار.

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلُهُ مَعَهُ» هر آئینه کافران، آنانی که الله متعال را تکذیب کردهند، اگر برای یکی از آنها به اندازه سطح زمین طلا و نقره و سرمایه باشد، «لیفتُدوْا بِه مِنْ عَذَابٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا تُفْلِي مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ» (36) و آنها خواسته باشند به منظور نجات خود از خشم و عذاب الهی این سرمایه هنگفت را فدیه دهند هرگز پذیرفته نمی‌شود و برای شان سودی در بر ندارد، و عذاب در دنیاک و سختی خواهد داشت. در آیات متبرکه قبلی خواندیم که: انسان به خوف الهی و حصول قرب وی و به جهاد نمودن در راه وی میتواند کامیابی و فلاح را امیدوار باشد. در این آیه مبارکه؛ تنبیه فرموده است که کسانی که از الله متعال اعراض می‌نمایند، اینها اگر در آخرت تمام گنج های زمین، بلکه بیشتر از آن را، صرف کنند و فدیه دهند، و بخواهند خود را از عذاب نجات دهند، هرگز ممکن نمی‌شود.

تصورت کل باید بعرض رسانید: آنچه را که پروردگار باعظمت برای ناسپاسان و کفرورزان و دشمنان دیش در آخرت آمده کرده، این است که میفرماید: اگر چندین برابر هستی را داشته باشند و آنرا فدیهی رهایی خود کنند، هرگز از آتش دوزخ رستگار نمیشوند... و سیله جُستن به وسیله‌ی طاعت و عبادت و کردار مورد خشنودی خدا، تقرب به درگاه اوست و منظور از آیه‌ی «وَ ابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ» در آیه مبارکه قبلی (35) نیز همین است که اساس دین به شمار می‌آید و در اسلام، أمری واجب است و توسل جُستن خالصانه‌ی آن سه نفر که در درون غاری گیر کرده بودند و راه خروج بر آنان بسته شد، براین مفهوم حمل میشود:

آنان برای رهایی خود از تاریکی غار، تنها به کارهای نیکو و پسندیده‌ی خود به خدا متول شدند و سرانجام از آنجا رستند.

پس ای مردم! تنها از خدا خوف و بیم داشته باشید، خود را از سزا او نگاه بدارید و برای نزدیکی به بارگاهش به خود او وسیله بجویید و اعمالی انجام دهید که شمارا با او پیوند میدهد، تا مورد رحمت و الطاف او قرار بگیرید. (بقره آیه 186، غافر آیه 60)، (فاتحه آیه 5 الی 11).

عمر فاروق رضی الله عنہ در خشکسالی مدینه این گونه الله را فراخواند: «اللهم إنا كُنَّا إِذَا أَجَدْنَا، تُوسلُنَا إِلَيْكَ بِنَبِيَّنَا فَتَسْقِينَا، وَإِنَّا نَتُوسلُ إِلَيْكَ بَعْدَ نَبِيَّنَا فَاسْقُنَا.»:

بار الها! ما هرگاه دچار خشکسالی و قحطی می شدیم؛ از پیامبر می خواستیم برای آمدن باران، شفاعت و دعا کند و تو هم دعاویش را می پذیرفتی و بر ما باران فرو میریختی؛ اکنون از عباس، کاکای پیامبر خویش درخواست میکنیم دعا کند؛ پس تو نیز شفاعت و دعاویش را احابت بفرما و باران را بر ما فرو ریز. (منار، جلد 6، صفحه 372 منیر، جزء 6، صفحه 175، روح المعانی، جلد 3، جزء 6 صفحه 126). بنابر این طلب دعا از شخصی زنده - هر کسی باشد - رو است و از شخص مرده - هرکس باشد - رو نیست، همچنان که یاران مخلص پیامبر از مفهوم توسل به ما آموخته‌اند.

يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجٍ مِّنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ (۳۷)

آنها پیوسته میخواهند از آتش بیرون شوند ولی نمی توانند بیرون شوند و برای آنان عذابی دائم و پایدار است. (۳۷)

تفسیر:

«يُرِيدُونَ أَنْ يَخْرُجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجٍ مِّنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ (37)»:

قبل از همه باید گفت که: عذاب کافران، نه با فدیه دفع میشود، نه با گذشت زمان قطع میگردد طوریکه در آیه مبارکه آمده است: این کفار زمانی که وارد آتش دوزخ میشوند میخواهند و تلاش خواهندکرد از آن بیرون بیایند و آرزوی بیرون شدن از عذاب را مینمایند ولی هرگز این آرزو شان تحقق نخواهد یافت و آنها هرگز از آتش دوزخ بیرون نمی شوند، بلکه برای همیشه و ابد در آتش دوزخ باقی خواهند ماند، زیرا آنها به الله متعال شریک آورده و برای مشرک هرگز گناه شرک او بخشیده نمیشود، بلکه او برای همیشه در دوزخ و عذاب در دنیاک بنابر عملکرد گناه آلوه خود قرار دارد.

قابل یادآوری است: کسی که در دنیا با آن همه برهان و ارشاد، از ظلمت‌های شرک و جهل بیرون نیاید، مطمین باشد که در آخرت هم از دوزخ بیرون نخواهد آمد.

این عذاب دائم و پایدار، برای کفار است نه برای گنهکاران مسلمین زیرا گنهکاران مسلمین بعد از معذب شدن تا مدتی در دوزخ بهاندازه گناهانشان میمانند، باز از آنجا بیرون کرده می شوند، و خداوند متعال به فضل و رحمت خود آنها را به بهشت می درآرد.

در حدیث آمده است: در روز قیامت کافر آورده میشود و به او می گویند: آیا اگر ملامال زمین طلا داشته باشی آن را به فدیه می دهی؟ میگوید: بلی.

به او گفته میشود: از آن آسان تر از تو خواسته شد اما امتناع کردی، از تو خواسته شد برای خدا شریک قرار ندهی اما امتناع کردی، آنگاه دستور میدهند او را به آتش بیاندازند.

(اخراج از بخاری در کتاب الرناق).

خوانندگان محترم!

پس از بیان مجازات محاربانی که در سرزمین، فساد به بار می آورند و پس از امر به تقوای و پرهیزگاری، تا مردم از حرام و گناه مصون باشند. اینک در آیات متبرکه (40 الی 38) درباره مجازات «السَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ» در باره دزد بحث بعمل آمده است.

دین مقدس اسلام، قبل از بریدن دست، بر اهمیت ولزوم کار و اداره زندگی فقرا از طریق بیتالمال و اقارب نزدیک و قرض الحسن و تعاون و... تأکید میکند؛ ولی با این حال فقر، بهانه و مجوّز سرقت نیست. (تفسیر فی ظلال القرآن)

قطع دست، برای مجرم عامل هشدار دائمی و مایه‌ی جلوگیری از لغزش مجده او و دیگران است. که در جمله «فَاقْطُعُوا أَيْدِيهِمَا» آیه مبارکه به بیان گرفته میشود.

در ضمن یک اصل را نباید فراموش کنیم که: در اجرای حدود الهی، نباید تحت تأثیر عواطف قرار گرفت. با در نظر داشت اینکه قطع دست از طرف قاضی و حاکم است، اما خداوند متعال به همه مؤمنان خطاب میکند، «فَاقْطُعُوا أَيْدِيهِمَا» تا آنان زمینه اجرای حدود الهی را فراهم کنند.

اجرای این احکام، نیاز به حکومت و قدرت و نظام و تشکیلات دارد، پس با تمام وضاحت در میباییم که دین مقدس اسلام، دین حکومت و سیاست است.

باید اضافه کرد که در اجرای حکم قطع دست حکمت شرع اسلامی چنین است که: مالکیت شخصی و امنیت اجتماعی به قدری مهم است که به خاطر آن، باید دست دزد قطع شود.

پیامبر اسلام صلی الله علیه وسلم، بدترین نوع سرقت را سرقت از نماز و ناقص انجام دادن رکوع و سجود دانسته‌اند. (تفسیر قرطبی)

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطُعُوا أَيْدِيهِمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللهِ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (۳۸)

دست زن و مرد دزد را (بعد از ثبوت آن) به سزای آنچه کردہ‌اند ببرید، (این سرزنش عبرت انگیز) عذابی از طرف الله است، و الله مقدار و به مصالح خلق دانست. (۳۸)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«نکالاً»: عقوبت، مجازات و سزا. «عَزِيزٌ»: ظفرمند، پیروزمند، توانا.

یادداشت:

برای قطع دست دزد شرائطی است. از جمله: دزدی برابر نقشه قبلی و با پیروی از امیال نفسانی باشد و کالا اهمیت داشته و در تحویل خانه و یا جای محکمی گذاشته شده باشد، و قحطی و فقر و فاقه انگیزه دزدی نبوده باشد. (تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»)

تفسیر:

باید یاد آور شد که شخص دزد بعنوان یک عنصر مشکل ساز در جامعه است که باید جلوی فعالیت های دزدی اش کاسته و گرفته شود، لذا خداوند متعال جزای دزد را در این دنیا معین کرده است و آنهم بریدن دست راستش هست تا سبب شود هم خودش و هم مردم در آینده به فکر دزدی نباشند.

بعد از اینکه خداوند متعال حکم «محارب» را که به زورگیری علی اموال مردم و راهزنی آشکار می‌پردازد، در آیات قبلی بیان یافت، اینک حکم دزد (سارق) را که به ریودن پنهانی مال مردم می‌پردازد، در آیات ذیل به بیان گرفته میشود. طوریکه میفرماید: «وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطُعُوا أَيْدِيهِمَا» «ومرد وزن دزد؛ دست آنان را ببرید» یعنی: حد شرعاً مرد وزن دزد این است که دست راست هر یک از آنان را از بند ببرید. یعنی هریک از مرد

و زن، فرق نمیکند که مرد باشد و یا زنی که دست به دزدی بزند و بر ثبوت سرقت آنها دلائل اقامه شد و تمام شروط اقامه حد تحقق یافت در چنین حالی دست این دزد از قسمت مفصل کف آنطوریکه در احادیث نبوی بیان شده قطع میشود.

قابل توجه و دقت میدانم که: مجازات زن و مرد دزد یکسان است. در ضمن باید گفت که در این آیه ابتدا مرد دزد، «السارق» سپس زن «السارقه» دزد مطرح شده است؛ ولی در آیه‌ی دوم سوره‌ی نور که حکم زنا بیان شده، ابتدا زن زناکار، «الزانیة» سپس مرد زناکار «الزانی» یاد شده است، شاید به خاطر آن است که در سرقت، نقش مرد خلافکار بیشتر است و در زنا، نقش زن خلافکار. پس ذکر هریک از آن دو در جای خود مناسب است.

سارق :

سارق کسی است که مال ارزشمند دیگران را پنهانی و بدون رضایت و یا اگاهی صاحبش بر می‌دارد. طوریکه گفته شد که: دزدی از گناهان کبیره است و موجب میشود سزا ای سختی که عبارت از قطع دست راست است آن طور که در قرائت بعضی از اصحاب آمده است بر آن متربّت شود.

«جزاءً بما كسباً»: این قطع دست جزای عملکرد بد و زشت این شخص است که به منظور حفاظت اموال مردم و حمایت حقوق آنها صورت می‌گیرد و تا امنیت برهم نخورد و هر بدکار و دزد از عمل زشت و بد خود دست بردارد.

تفسیر کابلی در ذیل تفسیر این آیه مبارکه می‌نویسد: سزا ای که به دزد داده می‌شود در عوض مال مسروق نیست، بلکه آن سزا ای فعل سرقت اوست، تا وی و دیگران را مایه عبرت باشد.

در آنجا که این حدود جاری باشد بلاشبه بعد از آنکه دو سه نفر سزا خود را بینند، از دزدی سدّ باب میشود. اگرچه امروز، مدعیان تهذیب این نوع حدود را سزا و حشیانه مینامند. اگر دزدیدن نزد اینها فعلی مهذب نباشد، یقیناً سزا مهذب آنها در استیصال این دستبرد غیر مهذب کامیاب شده نمیتواند. اگر به تحمل این وحشت جزئی چندین تن از دزدان مهذب شده میتوانند، پس حاملین [لوای] تهذیب بایست شاد باشند که این وحشت به هیئت تهذیبی آنها مدد می‌رساند. بعضی از کسانی که فقط به نام مفسراند، میکوشند که «قطع ید» را سزا انتهائی دزدی قرار دهنده، و سزا خفیفتر آن را از شریعت حقه حاصل نمایند؛ اما، مشکل این است که سزا خفیف سرقت نه در قرآنکریم جایی موجود است، و نه در عصر نبوت و اصحاب نظریه آن پیدا میشود. آیا کسی هست که دعوی کرده تواند که در این قدر عرصه دراز، در میان کسانیکه دزدی کرده‌اند یک دزد ابتدائی هم نبوده که کمک، به طور بیان جواز، در باره آن سزا میشود. آیا کسی هست که چون شریعت دیت ملحدی در زمانه پیشین نیز در باره حد سرقت شبهه کرده گفته بود که چون شریعت دیت یک دست را به پنجصد دینار قرار داده، پس آن دست قیمت‌داری که پنجصد دینار قیمت آن است، در سزا دزدی پنج روپیه یا ده روپیه چگونه قطع شود؟! دانشمندی به چه خوبی جواب داده است: «انها لاما کانت امنیة کانت ثمینة، فلما خانت هانت»؛ یعنی: چون دست امین بود، قیمت داشت چون خائن شد ذلیل شد! (تفسیر کابلی).

«نَكَالًا مِنَ اللَّهِ»: این سزا ای است از جانب الله متعال.

کلمه‌ی «نکال» به معنای امر باز دارنده است. قوانین جز ای اسلام برای باز دارندگی است، نه انقام جویی. «نکال» به عقوبته گفته می شود که مایه‌ی عترت دیگران باشد. (قاموس قرآن).

«وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (38)»: این حکم الله است که چون نیرومند است حکم نمود و از جمله نشانه‌های عزّت و قوت او یکی هم صادر نمودن چنین احکامی است و از جمله حکمت‌های او تعالی نازل کردن حکم مناسب با عمل سرقت و قتل و امثال آنست و تو هرگز از حکم خدای تعالی حکمی بهتر نخواهی یافت.

سرقت: گرفتن چیزی است که دارای حفاظت یا نگهبان (حرز) باشد به طور پنهانی از چشم دیگران.

مال دارای حرز؛ یعنی مال دارای حریم حفاظتی بر دونوع است: یکی آن مالی است که خود دارای حرز میباشد، چون مال نهاده شده در خانه یا صندوق کسی. دیگری مالی است که دارای حرز بیرونی است، چون أماکنی که محافظ و نگهبان دارد.

بنابراین همانطور که خداوند بدون هیچ زحمتی نعمت دست را به بندۀ اش عطا فرموده است، خود او نیز حکم کرده است که در حالت دزدی دستش بریده شود.

و علماً إتفاق نظر دارند که هرگاه سارق برای بار اول دزدی کرد، دست راستش (تا مچ دست) قطع شود و هرگاه بار دوم دزدی کرد پای چپش (تا نصف ساق) قطع شود، و در اینکه اگر بار سوم دزدی کند پس از قطع دست و پایش چه شود، بین علماء اختلاف هست، اکثر علماء گفته‌اند دست چپش قطع شود، و اگر پس از آن برای بار چهارم دزدی کرد، پای راستش هم قطع می‌شود، و اگر پس از آن دزدی کرد تعزیر و زندانی شود، ولی قول صحیح آنست که برای بار سوم اگر دزدی کرد دست چپش بریده نمیشود، بلکه تعزیر و یا زندانی میشود، زیرا با بریدن دو دست انسان دیگر نمیتواند عبادت را (مانند طهارت و غیره) انجام دهد و یا غذا بخورد، لذا قول صحیح آنست که برای بار سوم دزدی فقط تعزیر و یا زندانی میشود.

و بریدن دست دزد در واقع سبب میشود که جامعه اصلاح شود، زیرا مردم برای مخارج زندگی شان بجای دزدی به فکر کار میافتدند، همانطور که قصاص سبب حیات و زندگی میشود، و خداوند میفرماید: «وَلَكُمْ فِي الْأَقْصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولَى الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقَوْنَ» (البقرة: 179). یعنی: «و ای خردمندان! برای شما در قصاص زندگانی‌ای است تاینکه به تقوا روی آورید» به اعتبار این که قصاص به خودداری مردم از قتل یک دیگر می‌انجامد و از بیم قصاص، از خون‌ریزی بپرهیزید. پس این قصاص است که حیاتی آرام و پایدار را برای جامعه فراهم کرده و از میزان جنایت قتل در جامعه بشری می‌کاهد زیرا هنگامی که قاتل به خوبی بداند که اگر بکشد، کشته میشود؛ یقیناً از ارتکاب عمل قتل دست بر میدارد و در اینجاست که دو حیات محفوظ میماند، یکی حیات مقتول و دیگری حیات خود قاتل، و در مورد دزدی نیز همینطور، وقتیکه مردم دیدند با دزدی دستشان قطع میشود از دزدی خود داری میکنند و در عوض برای مخارج زندگی به فکر کار و تلاش میافتد.

ارزش مال مسروقه :

پیامبر صلی الله علیه وسلم هدایت فرموده است که: اگر ارزش مال دزدی شده کمتر از قیمت یک سپر باشد نباید دست دزد را قطع کرد. قیمت یک سپر در زمان پیامبر بنابه روایت ابن عباس(رض) ده درهم، بنابه روایت ابن عمر(رض) سه درهم، بنا به روایت

انس بن مالک(رض) پنج درهم و بنا به روایت عائشہ رضی اللہ عنہا یک چهارم دینار بوده است. بنا به همین اختلاف روایات در حدائق نصاب سرقت در میان فقهیان نیز اختلاف نظر به وجود آمده است.

کمترین حد نصاب سرقت نزد امام ابوحنیفه(رح) ده درهم و نزد امام مالک، امام شافعی؛ و امام احمد؛ یک چهارم دینار است. (در آن زمان یک چهارم دینار تقریباً برابر با سه درهم بود) چیزهای زیاد دیگری هم هستند که دزدیدن آنها موجب قطع دست نمیشود. به طور مثال ارشاد پیامبر است که «لا قطع في ثمرة ولاكثر» (دزدی میوه و تره بار موجب قطع دست نمی شود) «لا قطع في طعام» (دزدی غذا موجب قطع دست نیست). عایشہ(رض) میفرماید که: «لم يكن يقطع السارق على عهد رسول الله في الشئ التافه» (در زمان پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم دست دزدها برای چیزهای بی ارزش قطع نمی شد).

قضاؤت علی(رض) و عثمان(رض) این بوده و هیچ یک از اصحاب پیامبر نیز با آنان مخالفت نکرده اند که: «لاقطع في الطير» (دزدیدن پرنده موجب قطع دست نمی شود). همچنین عمر (رض) دست کسی را که از بیت المال دزدی کرده بود قطع نکرد و در این مورد نیز اختلافی از هیچ صحابی‌ای منقول نیست. با توجه به این آثار و روایات، فقهیان بسیاری از چیزها را از حکم قطع دست استثنای کرده اند. نزد امام ابو حنیفه(رح)؛ میوه‌ها، تره بار، گوشت، غذای پخته شده، گندم هاییکه هنوز وارد انبار نشده اند وابزار وآلات لهو ولعب چیزهایی هستند که مجازات دزدی آنها قطع دست نیست. همچنین دزدی حیواناتی که در جنگل و بیابان می چرند و دزدی از بیت المال نیز نزد ایشان موجب قطع دست نیست. امامان دیگر نیز برخی چیزها را از حکم قطع دست مستثنی قرار داده اند، اما این بدان معنا نیست که این نوع دزدان را به هیچ وجه نباید مجازات کرد، بلکه معنا این است که مجازات اینان قطع دست نیست. (برای مزید معلومات به کتب معتبر فقهی مراجعه فرماید).

صفات مال مسروقه:

مال مسروقه باید چهار صفت داشته باشد:

۱ - باید بقدر نصاب شرعی باشد. لازم به ذکر است که نصاب سرقت در نزد احناف، یک دینار یاده درهم شرعی است و در کمتر از ده درهم حدی جاری نمیشود. اما نصاب سرقت در نزد جمهور فقهاء، ربع دینار، یا سه درهم است.

۲ - مال مسروقه باید از نظر شرعی، مالیت و ملکیت داشته و فروش آن جایز باشد. پس اگر شراب و خوک مثلاً که مالیت ندارند، مورد دستبرد قرار گیرند، مال مسروقه به شمار نمی روند.

۳ - سارق در مال مسروقه، ملکیت یا شبیه ملکیت نداشته باشد.

۴ - مال مسروقه باید از جمله اموالی باشد که سرقت در آن موضوعیت داشته باشد، نه مثلاً برده بزرگسال که سرقت آن موضوعیت ندارد.

اما شرایط معتبر در سارق عبارت است از:

۱ بلوغ. **۲** عقل. **۳** عدم ملکیت مال مسروقه. **۴** عدم ولایت وی بر کسی که مالی را از او می دزدد.

باید دانست که حدود به شباهات دفع میشوند چنان‌که در حدیث شریف آمده است: «ادردوا الحدود بالشباهات: حدود را با شباهه‌ها دفع کنید».

فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمٍهُ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ اللَّهَ يَثُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۳۹)

پس هر کس پس از ظلم و گناه خویش توبه کند، و (عمل) خود را اصلاح و درست کند، پس یقیناً اللہ توبه او را قبول می کند، زیرا خداوند آمرزنده و مهربان است. (۳۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ظلمه»: ستم کردنش (ذردی). «الم تعلم»: مگر ندانسته‌ای (نمی دانی)؟. اصمی گفته است: روزی آیه‌ی السارقُ وَالسّارقَةُ را خواندم و در کنارم عربی نشسته بود، به اشتباه خواندم: وَالله غفور رحیم عرب گفت: این کلام کیست؟ گفتم: کلام خدا است. گفت این کلام خدا نیست، آن را باز بخوان، باز آن را خواندم، پس متوجه شدم و خواندم: وَالله عَزِيزٌ حَكِيمٌ آنگاه گفت: بلی! این کلام خداست. گفتم: آیا قرآن میخوانی؟ گفت: نه. گفتم: پس از کجا فهمیدی من اشتباه کرده‌ام؟ گفت: عزیز است لذا حکم قطع را داده است و اگر بخشنده وبامهر باشد دستور قطع را نمی دهد. (زاد المسیر، تألیف ابن الجوزی 2/354).

تفسیر:

در دین مقدس اسلام، مجازات در کنار ارشاد و تربیت و رحمت است. در آیه‌ی قبل، مجازات سارق بیان شد، اینجا دعوت به توبه به درگاه خدای غفور و إصلاح بدی‌هاست که سبب میشود تا خداوند لطفش را به بنده باز گرداند.

برای انسان خطلکار، همیشه راه بازگشت و إصلاح، باز است.

«فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمٍ»: هرگاه مرد یا زن دزد بعد از ذردی و اقامه حد، توبه کند و رفتار و اعمال خود را اصلاح نماید و بر عملکرد خود نادم و متأسف شود خدای تعالی گناهش را میبخشد و عیش را می‌پوشاند و عوض گناهانش به او حسنات می دهد.

مفهوم این جمله این نیست که دست او بریده نمیشود، بلکه مفهومش این است که کسی که پس از بریده شدن دستش توبه کرده نفسش را از ذردی پاک کند و بنده‌ی صالح خدا بشود، الله متعال نیز بر او توبه می کند و دامنش را از این لکه پاک میکند. اما کسیکه پس از بریده شدن دستش باز هم خودش را ازانگیزه های بد پاک نکند و همان احساسات بد را که او را وادار به ذردی کرده و موجب قطع دستش شده بودند باز هم در خود بپروراند، این بدان معنا است که دست از بدن او جدا شده است، اما ذردی هنوز در وجود او باقی است و به این دلیل او همانند گذشته مستحق غصب خداست. بناءً قرآن دزد را راهنمایی میکند که از خدا آمرزش بخواهد و خویش را اصلاح کند. چرا که برین دست برای حفظ نظم و امنیت اجتماع است و موجب اصلاح درون تنها از توبه و بازگشت به سوی خدا به دست می آید. (بنقل از تفہیم القرآن)

باید گفت توبه اگر از سر صدق باشد ضرور است که مال دزدیده را نیز به صاحب آن مسترد نماید. اگر تلف کرده باشد، توان دهد؛ و اگر توان داده نتواند، بخشش خواهد، و برکدار خویش ندامت کند، و عزم کند که آینده از آن مجتنب باشد. اگر توبه چنین باشد، امید است خداوند متعال عقوبت اخروی را، که در مقابل آن سزای دنیا حقیقتی ندارد، از وی رفع کند.

«إِنَّ اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ»: خدا توبه اش را می پذیرد، چون خدا بسیار آمرزنده مهربان است. پس در آخرت عذابش را نمی دهد.

«إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (39)»: و از در رحمت به سوی وی باز می‌گردد همانا خدا در بخشودگی و رحمت مبالغه میکند. در حدیث شریف آمده است که رسول الله صلی اللہ علیہ

وسلم بعد از قطع دست سارقی به او ارشاد فرمودند: «قل استغفر الله واتوب اليه» بگو از الله آمرزش می طلبم و به سوی او توبه می کنم.

آن شخص طبق راهنمایی ایشان کلمات فوق را تکرار کردند و به دنبال آن پیامبر(ص) در حق او دعا فرمودند که «اللهم تُبْ عَلَيْهِ» خدایا او را بیامرز.

در سنت پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم دلایل وجود دارد بر این که: اگر حدود به سوی ائمه (حکام) إرجاع شد، اجرای آنها واجب و لازم و إسقاط آنها ممتنع است اما اگر قبل از إرجاع به سوی حاکم، سارق مورد عفو قرار گرفت، یا توبه کرد، حد از وی ساقط می گردد.

شأن نزول آية 39:

406- ک: أحمد و غيره از عبدالله بن عمرو(رض) روایت کرده اند: در زمان رسول الله صلی الله علیه وسلم زنی مرتکب سرقت شد و دست راستش را قطع کردند. پس آن زن گفت: ای رسول الله، آیا توبه من به درگاه الهی پذیرفته می شود؟ پس خدا آیة «فَمَنْ تَابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمٍ مِّهْ وَأَصْلَحَ...» را نازل کرد.

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَالله عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٤٠)

آیا نمی دانی که خداوند مالک و پادشاهی آسمانها و زمین است! هر کس را بخواهد (وشایسته ببیند) مجازات میکند و هر کس را بخواهد (و شایسته بداند) می بخشد والله بر هر چیزی قادر است. (۴۰)

تفسیر:

قبل از همه باید گفت: کسیکه بر هستی حاکم است، حق دارد قوانین هستی را وضع کند، در ضمن باید گفت: که الله متعال نیازی و احتیاج به توبه‌ی بندگان خود ندارد، چون همه‌ی هستی از آن اوست. طوریکه میفرماید: «أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» آیا نمی دانی تمام آنچه در آسمانها و زمین قرار دارد از آن الله متعال، ملک و بندۀ اوست و برای او در همه این‌ها قدرت و فرمانروائی مطلق است؟ او هرگونه که بخواهد با این‌ها تعامل میکند.

«يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَالله عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (40)» هر کس را که بخواهد به میزان جرمش عذاب میدهد و این عذاب او عین عدالت است و هر کسی از بندگان خود که دوستش داشته باشد مشمول عفو و رحمت و فضل خود قرار میدهد. حکمت او تعالی نافذ و عملش کامل است و او بر همه چیز قدرت دارد و هیچ چیزی او را از انجام کاری عاجز ساخته نمی تواند و بر او غلبه نمی نماید و از قدرت و توان او هیچ مخلوقی بیرون شده نمی تواند.

رحمت، علم، عزت، حکمت، فضل و قدرت الله متعال بر همه چیز احاطه دارد، چیزی توانست؟

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکة (41 الى 43) درباره موضوعاتی شتاب و رزیدن مُنافقان و یهودیان به سوی کفر پیشگی، موضع گیری یهودیان در برابر احکام تورات، بحث بعمل آمده است.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْرُنَّكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ مِنَ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ وَمَنِ الَّذِينَ هَادُوا سَمَاعُونَ لِكَذِبِ سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ

يَأَيُّهَا أَيُّهَا الْكَلَمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ يَقُولُونَ إِنْ أُوتِيْتُمْ هَذَا فَخُذُوهُ وَإِنْ لَمْ تُؤْتَوْهُ فَاحْذَرُوا وَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ فِتْنَةً فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا أَوْلَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يُطَهِّرَ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا حِزْبٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (٤١)

ای پیامبر! کسانیکه در کفر می شتابند تو را غمگین نسازند، (چه) از آنانی که به زبانشان گفتند: که ما إیمان آوردیم، ولی دل‌هایشان إیمان نیاورده است، و چه از یهود (باشند) آنان به سخن‌های دروغ گوش میدهند، به سخنان قوم دیگر که هنوز به نزد تو نیامده‌اند، گوش میدهند و کلمات را (تورات را بعد از درک آن) از محل آن تغییر میدهند و می‌گویند: (به پیروان خود) اگر این حکم تحریف شده به شما داده شد، بگیرید (قبول کنید)، و اگر آن به شما داده نشد پس دوری کنید (محاط باشید)، و هر کس الله گمراهی او را خواسته باشد، هرگز در برابر الله برای اختیاری نداری (که هدایت شود)، این گروه (منافقین و یهود) کسانی‌اند که الله نخواسته است دل‌هایشان را پاک سازد، برای آنها در دنیا رسوانی است، و برای آنها در آخرت (نیز) عذاب سخت خواهد بود. (۴۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لایحُنُك»: تو را اندھگین نسازد، تو را محزون نکند. «یُسَارِ عَوْنَ»: شتاب می‌ورزند، سبقت می‌گیرند. «بِأَفْوَاهِهِمْ»: به زبان خود، زبانی، «سَمَاعُونَ»: (سمع): شنوندگان، خبرچینان. «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ»: برای سخنان دروغ گوش میدهند، دروغ را می‌پذیرند. «سَمَاعُونَ لِقَوْمَ آخَرِينَ»: به سخن دیگران گوش فرا میدهند، خبر چینی می‌کنند. «فِتْنَةً»: مصیبت، محتت، ابتلا، گرفتاری و گمراهی. «حِزْبٌ»: رسولایی، بدنامی.

شأن نزول آیه:

تفصیل واقعه را مفسر بغوی چنین نگاشته است: یکی از یهودیان خیر با زنی یهود زنا کرد. مرد مذکور زن، وزن، شوهر داشت؛ یعنی هردو محسن بودند، با وجودی که در تورات سزای این جرم (سنگسار) بود، اما، بزرگی منزلت آنها مانع اجرای مجازات گردید. باهم مشوره کردند، و قرار به آن دادند که چون در کتاب کسیکه در یثرب است یعنی محمد صلی الله علیه وسلم، برای زانی حکم رجم نمی‌باشد و آن را دره می‌زنند؛ چند نفر از یهود بنی قریظه را نزد وی بفرستید؛ زیرا همسایه‌اند و به آنها معاهده صلح بسته‌اند، تا نظر وی در این باره معلوم شود. جمعیتی را به غرض این امر فرستادند که نظریه پیغمبر صلی الله علیه وسلم را معلوم کنند که برای زانی محسن چه سزا تجویز می‌کند؟ اگر حکم داد که دره زده شود، بر وی عاید کرده قبول کنند، و اگر حکم رجم داد می‌پذیرند، محمد صلی الله علیه وسلم به جواب استفسار آنها گفت: آیا شما به فیصله من راضی می‌باشید؟ اقرار کردند: بلی! درین حال، جبرئیل (ع) از سوی خداوند متعال حکم رجم آورد؛ آنها از اقرار خود بازگشتند.

در آخر، پیامبر صلی الله علیه وسلم پرسید: آن باشنده فدک «آن شخص مقیم قریه فدک» این سوریا در میان شما چگونه شخص است؟ همه گفتند: امروز در سرتاسر گیتی مانند وی عالمی در شرایع موسوی نیست! حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم وی را خواست و قسم غلیظ داده پرسید: سزای این گناه در تورات چیست؟ اگرچه دیگر یهودیان برای إخفای این حکم مساعی ممکنه نمودند، اما به ذریعه عبد الله بن سلام پرده از روی آن برداشته شده بود. این سوریا که مسلم طرف اعتماد آنها بود، خواهی نخواهی اقرار کرد که در تورات حقیقتاً سزای این گناه رَجم است؛ بعد از آن، حقیقت را بال تمام ظاهر گردانید که یهود چگونه

رجم را محو کردند، و به جای آن حکم دیگری آورده که زانی را دُرّه بزنند و سرچپه روسياه بر خر سوار کرده بگردانند.

الحاصل، محمد صلی اللہ علیہ وسلم برمرد و برزن برہدو سزای رجم را جاری کرد و گفت: خدا یا امروز من اولین کسی میباشم که حکم تو را در دنیا زنده کرم بعد از آنکه او را (حكم رجم را) میرانیده بودند؛ این حقیقت است.

تفسیر:

وقتی خداوند، برخی از تکالیف و شرایع را بیان کرد، عده‌ای از مردم از آن روی برگشتن ازند و به سرعت به سوی کفرورزی و بی دینی رفتند. خداوند متعال نیز، پیامبر را در این باره به صبر و برداشتن واداشت و به او امر کرد که غمناک نشود. طوریکه میفرماید: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْرُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ»: ای پیامبر خدا! از این منافقانی که به سوی کفر باهم مسابقه میدهند و تو را در حالی تکذیب می نمایند که ظاهرآ ادعای ایمان داشته و در باطن کافراند غمگین و محزون مباش! از تکذیبگری‌های یهودیان نیز آندوهگین مباش که آنها پیش از تو نیز پیامبرانی را تکذیب نموده و بسیاری از آنها را کشته و شکنجه کردن.

«مَنْ الَّذِينَ قَالُوا آمَنَّا بِأَفْوَاهِهِمْ وَلَمْ تُؤْمِنْ قُلُوبُهُمْ»: از منافقینی که ایمان از زبانشان تجاوز نکرده است، به زبان میگویند: ایمان داریم اما قلبًا کافرند. «وَ مَنْ الَّذِينَ هَادُوا» و از یهودیان. «سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ» گروه هایی که ذکر شدند در گوش دادن به اکاذیب و اباطیل و در قبول کردن افتراءهای احبارشان مبالغه میکنند و به خدا دروغ می بندند و کتابش را تحریف می کنند.

يعنى: سخنان دروغ رؤسای تحریف گرشان را که به تحریف تورات پرداخته اند، می پذیرند. یا معنی این است: شنای سخن تو هستند تا بر تو دروغ بسته، سخنت را تحریف نمایند.

«سَمَاعُونَ لِقَوْمٍ آخَرِينَ لَمْ يَأْتُوكَ» «برای گروه دیگری خبر چینی میکنند» در گوش دادن به سخنان جمعی دیگر مبالغه میکنند که به خاطر تکبر و افراط در دشمنی و کینه با تو، در مجلس حاضر نشده اند. آنها عبارتند از یهودیان خیر که به دروغ و افتراءی بنی قریظه گوش می دادند.

از فحوای آیه مبارکه چنین استنباط میشودکه علمای یهود گروهی از یهودیان و منافقان را نزد پیامبر اسلام فرستادند و خودشان از مقابله و رویارویی دوری میکردند «لَمْ يَأْتُوكَ» و هدفشان این بود که شاید دستورات و احکام اسلام مطابق چیزی باشد که آنان از تورات تحریف کرده اند و سفارش میکرند اگر گفتار پیامبر اسلام مطابق حرف ما بود، بگیرید و گرنه رها کنید.

«يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَوَاضِعِهِ»: کلام خداوند را از جایش بر میدارند و جای آنرا تغییر میدهند. منظور تحریف و تغییر کلام و احکام خدا و قرار دادن احکامی دیگر در جای آن است.

ابن عباس(رض) فرموده است: احکام تغییر شده عبارتند از حدودی که از جانب خدا در تورات مقرر شده بود؛ چرا که آنها رجم را برداشتند و به جای آن روی زناکار را سیاه می کردند و او را تازیانه میزدند. (البحر 1/488).

«يَقُولُونَ إِنْ أُوتَيْتُمْ هَذَا فَحُذُوهُ وَ إِنْ لَمْ تُؤْتُوهُ فَاحْذِرُوا»: می گویند: اگر محمد دستور تازیانه را داد، بپذیرید و اگر دستور رجم را داد آن را نپذیرید. خدا در ردآنها فرمود: «وَمَنْ يُرِدُ اللَّهُ فِتْنَتَهُ فَلَنْ تَمْلِكَ لَهُ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا»: خدا کفر و گمراهی هرکس را بخواهد هیچکس نمیتواند مانعش بشود و آنرا از او دفع کند.

«أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدُ اللَّهُ أَنْ يُطْهِرَ قُلُوبَهُمْ»: خدا نمی خواهد قلوب آنها را از ناپاکی کفر و رشتی گمراهی پاکیزه کند؛ چون عملشان رشت و انتخاب و گزینش آنها رشت بود.

«لَهُمْ فِي الدُّنْيَا حُرْزٌ» در دنیا خفت و بی آبرویی، «وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ(41)» و در آخرت عذابی عظیم یعنی ماندن همیشگی در آتش دوزخ خواهند داشت.

تفسر ابو حیان فرموده است: آیه برای تسلی خاطر و تخفیف بار اندوه پیامبر صلی الله علیه وسلم نازل شد؛ چراکه آنها در کفر و گمراهی، از یکدیگر سبقت می جستند و همین امر سبب حزن و دلتگی پیامبر صلی الله علیه وسلم گشته بود. نیز آیه بیانگر آن است که پیامبر باید از هدایت و رستگاری آنها قطع امید کند. (البحر 3/488).

یادداشت:

قابل توجه است که: خطاب: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ» در قرآن عظیم الشأن بصورت کل سیزده بار از جمله: در سوره های أفال: 64، 65، و 70، سوره توبه: 73، سوره أحزاد: آیات: 1، 28، 45، 50، 59، سوره ممتحنه: آیة 12، سوره طلاق: آیة 1 و سوره تحريم: آیات 1 و 9 و خطاب «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ!» دوبار در همین سوره یکی هم آیه های: 41 «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْرُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ» و دوم نیز در این سوره است. آیه (67)، که عبارت است از «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلْغْ... 67» که شکی نیست چنین خطابی خطاب تشریف و تعلیم است. (طبری 10/404).

سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكَالُونَ لِلسُّخْتِ فَإِنْ جَاءُوكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (٤٢)

آنان فوق العاده شنواي سخن دروغ اند [با آنکه می دانند دروغ است و] بسیار خورنده مال حرام؛ پس اگر (برای فیصله نزد تو آیند پس در بین آنها فیصله کن یا از آنها روی بگردان، و اگر روی گردانی (و فیصله نکردن) پس هرگز به تو ضرری رسانده نمی توانند، و اگر فیصله کردن؛ پس به عدل و انصاف فیصله کن، بی گمان الله عدل کندگان را دوست می دارد. (۴۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَكَالُونَ» (أکل): بسیار خورنده کان. «سُحْت»: مال حرام، مانند: رشوه و ... به مال حرام، سُحْت گفته میشود؛ چون طاعت و برکت را می برد و ریشه کن میکند. «الْقِسْط»: مرحله‌ای بالاتر از عدل و داد. «المُقْسِطِينَ»: دادگران.

تفسیر:

«سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ» این یهودیان همواره سخن دروغ و باطل را می شنوند و می پذیرند و آن را در بین مردم منتشر می نمایند، «أَكَالُونَ لِلسُّخْتِ» و علاوه بر این، بسیار زیاد رشوت و اموال حرام(ربا) میخورند. و براین اساس بین گفتار گناه الود و غذای حرام جمع میکنند، از این روی، هم فهم و درک آنها فاسد شده و هم اجسام آنها.

از حوای جملة «أَكَلُونَ لِلسُّخْتِ» آیه مبارکه بر می‌آید که: علمای یهود، رشوه خوار بودند. و از حوای جمله، «سَمَّاْعُونَ لِلْكَذْبِ» عوامشان مشتاق شنیدن دروغ. «سَمَّاْعُونَ لِلْكَذْبِ» (تکرار «سَمَّاْعُونَ»، در دو آیه بطور مسلسل شاید إشاره باشد به اینکه این روش، کم کم خصلت آنان شده است).

قابل تذکر است که: همزیستی مسلمانان با اهل کتاب، تا حدّی بود که آنان برای قضاوت، نزد پیامبر اسلام محمد صلی الله علیه وسلم می‌آمدند. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «فَإِنْ جَاؤْكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ» ای محمد! پس هرگاه این یهودیان نزد توآمده و طالب حکم واقمه حدود در حق خویش شدند تو در این خصوص مخیری که در بین آنها حکم کنی یا از آنها رویگردان شوی.

ابن کثیر فرموده است: یعنی اگر محاکمه را پیش تو آوردن، لازم نیست در بین آنها حکم کنی؛ چون هدف آنها از اینکه داوری یعنی قضا را به نزد تو آورده اند پیروی از حق نیست، بلکه از امری پیروی میکنند که با هوس آنها موافق باشد. (مختصر ابن کثیر 519/1).

علماء بر این أمر إجماع دارند که: اگر مسلمان و ذمی ای (کسانی غیر مسلمان و از ادیان دیگر که در تحت اداره و حمایت حاکمیت اسلامی قرار دارند)، نزد حکام مسلمین در قضیه‌ای طلب قضا کردند، بر آنها واجب است تا میان آنان حکم نمایند اما در مورد دادخواهی اهل ذمه نزد حکام مسلمان در قضایای داخلی‌شان، میان علماء اختلاف نظر وجود دارد؛ به قولی:

حکم نمودن میان آنان جایز است، یعنی حاکم مسلمان میتواند میان‌شان حکم کند و هم میتواند آنان را برگردانده و در میان شان حکم نکند. به قولی دیگر: حکم کردن میان آنان واجب است. بنابر این قول، جمعی از مفسران برآنند که مخیر کردن رسول الله صلی الله علیه وسلم و حکام مسلمان بعد از ایشان در این مورد، منسوخ شده است به این فرموده حق تعالی: «وَإِنْ حَكْمُ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ...» (المائدہ: 49). «و در میان آنان بر حسب آنچه خداوند نازل کرده است، حکم کن».

«وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضْرُوْكَ شَيْئًا»: اگر نکنی خدای تعالی تو را از شر آنها حمایت نمیکند و آن‌ها هرگز نمیتوانند به تو ضرر وزیانی برسانند؛ چون خدا نگهدارنده و محافظ تو است و تو را از شر مردم مصون نگه میدارد.

«وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (42)، ولی اگر در بین آن‌ها حکم کردی باید این حکم بر اساس عدالتی باشد که خدای تعالی در کتاب خود نازل فرموده است چون خدای تعالی عدل را دوست و از ظالم و ستمگر نفرت دارد.

رعایت این عدالت حتی با یهودیان و نصرانیان و سایر امم نیز بر یک مسلمان لازم است؛ چنان‌چه بر قاضیان و حاکمان نیز رعایت تقوای الهی لازم است و باید چنین کسانی عدالت را رعایت کنند و بر کسی ظلم و ستمی روای ندارند.

قرآن عظیم الشأن باربار این امر را تأکید نموده، اشخاص هرقدر شریر و ستمگار و بدگذران باشند؛ درباره آنها نیز دامان عدالت را به لگه بی‌انصافی داغدار مینماید این کاری است که نظام عمومی زمین و آسمان را إستوار نگه میدارد.

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَ وَعِنْهُمُ التَّوْرَاةُ فِيهَا حُكْمُ اللهِ ثُمَّ يَتَوَلَُّونَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَمَا أُولَئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ {٤٣}

و (لیکن یهودیان) چگونه تو را به داوری می طلبند در حالی که تورات نزد ایشان است و در آن حکم الله هست (وانگهی) پس از داوری خواستن از حکم تو روی میگرداشند، و ایشان مؤمن نیستند (به تورات خود) (۴۳)

تفسیر:

همانطوریکه در آیه‌ی قبل هم بیان یافت: دلیل مراجعه یهودیان به پیامبر بزرگوار اسلام، پیدا کردن راهی برای تخفیف مجازات بود و آنان با اینکه به تورات دسترسی داشتند و پاسخگوی نیازهای آنان بود، ولی دنبال قانون ساده تری میگشتند. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: «وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِنْدَهُمُ التُّورَةُ فِيهَا حُكْمُ اللهِ» ای محمد! چگونه یهودیان تو را حکم قرار داده و به حکمیت تو رضایت میدهند، در حالیکه تورات را در اختیار دارند و حکم خدا در آن مقرر است و آنرا می یابند اما به آن عمل نمیکنند؟ واضح است که: این ها تورات را تحریف و تبدیل نموده و عهد و پیمانش را نقض کرده و از آن روی گردان شدند. ای کاش اهل کتاب، نسبت به احکام کتاب خودشان پایبند بودند. در ضمن قابل تذکر است که: تمامی تورات تحریف نشده است.

تفسر مشهور جهان اسلام امام فخر رازی فرموده است: در این آیه خداوند متعال میخواهد تعجب پیامبر صلی الله علیه وسلم را برآنگیزد؛ چرا که یهود از حکم تورات در مورد حد زنا آگاه بودند و از پذیرفتن چنین حکمی إمتیاع نمودند و حکمیت را نزد پیامبر صلی الله علیه وسلم آور دند. بدین ترتیب از حکمی که به صحت آن اعتقاد داشتند عدول کردند و به حکمی رو آور دند که به بطلانش معتقد بودند و از این رهگذر رخصت و آسانی را می جوستند.

بعدین ترتیب حماقت و انکار و لجاجتشان بر ملا شد. (فخر رازی 11/236). «ثُمَّ يَتَوَلَّونَ مِنْ بَعْدِ ذِلِّكَ»: آنگاه بعد از این که حقیقت برایشان مشخص و روشن شد، از حکم تو که باکتابشان موافق است، رویگردان میشوند. یعنی آنچه برای گروهی مهم است، تخفیف در قانون است، نه ایمان به قانون و انجام وظیفه (به همین دلیل باداشتن قانون تورات برای پیدا کردن راه مجازات آسان‌تری نزد پیامبر صلی الله علیه وسلم می‌آمدند). «وَمَا أُولئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ (43)»: آنها ایمان ندارند؛ چون به کتاب خود یعنی تورات ایمان ندارند و از آن رویگردانند، و به حکم تو که با محتوای تورات موافق است، نیز ایمان ندارند.

تمام این اعمال را بنابر کفر و تکذیب انجام دادند و اگر آنها واقعاً به تو باور می‌داشتند و به آنچه بر تو نازل شده ایمان می‌آور دند حتماً حکم و قضاوت تو را می‌پذیرفتند ولی متأسفانه که چنین نمی‌کنند.

در التسهیل آمده است: این امر بیانگر آن است که آنها ایمان ندارند؛ چون ادعای ایمان از جانب کسیکه با کتاب خدا به مخالفت برخاسته و آن را تبدیل و تحریف نموده باطل است. (التسهیل 1/178).

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکه (44 الی 47) در باره احکام الهی در تورات و روی گردانیدن یهودیان از آن، مورد بحث قرار گرفته است.

إِنَّا أَنْزَلْنَا التُّورَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتَحْفَظُوا مِنْ كِتَابِ اللهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَداءَ فَلَا تَخْشُوا

النَّاسَ وَاحْشُونِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ (٤٤)

بی تردید ما تورات را که در آن رهنمود (برای بشریت) و روشنایی بود، فرستادیم. پیامبران که دربرابر فرمان خدا سرتسلیم فرود آورده‌اند و نیز علمای ربائی و دانشمندانی که به حفظ کتاب الله مامور بودند بر آن گواهی دادند.

پس، [ای سران یهود!] از مردم نترسید، بلکه از من بترسید و آیات مرا به بهای حقیر و اندک مفروشید و هر که مطابق آیاتی که الله نازل کرده است حکم نکند، پس آن گروه کافر است. (۴۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«**هُدی**»: رهنمود، در بیان احکام و تکالیف. «**نُور**»: روشنایی، در بیان اصول توحید و نبوت و معاد. «**الرَّبَّانِيُّونَ**»(رب): جمع ربّانی، إلهیون، خدا پرستان پارسا.

«**الأَخْبَارُ**»: جمع حبر، فرزانگان و پیشوanon دین یهود. ربّانیون و اخبار از نسل هارون عليه السلام بودند. «**أَسْتَحْفِظُوهَا**»: به آنان سپرده شده بود تا در حمایتش بکوشند. شهداء: گواهان، امانداران. **فَلَا تَشْتَرُوا**: مفروشید، تبدیل مکنید.

تفسیر:

«إِنَّا أَنْزَلْنَا الْتُّورَةَ فِيهَا هُدَىٰ وَ نُورٌ»: الله متعال تورات را که شامل بیان روشن و نور درخشن است و احکام گنج و مبهم را روشن و بر ملا می سازد، بر موسی نازل کردیم. آن هدایت و نور عبارت است از: بیان احکام شرعی، مژده بعثت محمد صلی الله علیه وسلم و وجوب پیروی از ایشان، یعنی این بین معنی است که: نور و هدایت زمانی در جامعه جریان و تحقق می پابد که؛ بر اساس کتاب آسمانی، قضاوت و حکومت شود. «**يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا**»: پیامبران بنی اسرائیل که تسلیم حکم الله متعال شده بودند، به تورات حکم می کردند.

و حق تعالی تورات را بر موسی عليه السلام نازل فرمود که در آن دلیل قاطع، شافی و کافی است و بین گمراهی و هدایت، عدالت و ظلم فرق می گذارد و بر اساس آن انبیای بنی اسرائیل در بین یهودیانی که در برابر فرمان خدا گردن نهادند نه سرکشان آنها حکم می کنند.

از جمله «**يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ**» بر می آید که بادر نظرداشت اینکه تورات بر موسی عليه السلام نازل شد؛ ولی همهی انبیا و علمای پس از او مأمور بودند طبق آن حکم کنند.

هکذا باید گفت که: در اینجا به این حقیقت نیز به طور ضمنی اشاره بعمل آمده است که: همه پیامبران علیهم السلام (مسلم) بودند. أما برخلاف آنان یهودیان از اسلام مُنَحَّرِف و دُچار فرقه گرایی شده تبدیل به یهودی محض شده اند. قابل یادآوری است که:

اسلام (تسلیم خدا بودن)، که دین همهی موحدان بشمار می‌رود. طوریکه، انبیای بنی اسرائیل هم با جملهی «**أَسْلَمُوا**» توصیف گردیده اند.

«**لِلَّذِينَ هَادُوا**»: یعنی برای یهودیان به تورات حکم می‌کردند و از حکم خارج نمی شدند و آن را تبدیل و تحریف نمی کردند.

«**وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَخْبَارُ**»: و دانشمندان و فقهای آنها نیز به تورات حکم می کردند.

«وَ هُمْ جُنِينٌ رَبَانِيُونَ» به تورات حکم می‌کنند. ربانیون: علمای برخوردار از حکمت و بینش و آگاه به سیاست مردم و تدبیر امور آنان اند. همچنین «احبار» یعنی: دانشمندان فهیم و خبره یهود به تورات حکم می‌کنند. بلی! همه آنها به تورات حکم می‌کردن و حکم می‌کنند.

ربانی = علماء و عابدان و أحبار = فقها و دانشوران که پیشوایان یهود هم بودند.

«بِمَا أَسْتُحْفَظُوا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ» استحفظوا: یعنی از آنها طلب حفظ شده که کتاب الله را حفظ کنند. یعنی الله متعال دستور حفظ و نگهداری کتاب از تحریف و تضییع به آنها داده بود. و اینکه چگونه میتوانیم که کتب آسمانی را حفظ کنیم. یگانه طریقه و راه آن همانا عمل و قضاوat و حکومت بر طبق آن است.

«وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ»: مراقب بودند تبدیل و تغییری در آن رخ ندهد.

یعنی خود آنها را ذمّدار حفاظت تورات گردانیده بود، و مثل قرآن کریم «إِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ» و عده داده نشده بود؛ تا انجائیکه علماء و أحبار ذمّهواری خود را احساس میکردند تورات محفوظ و معمول ماند - عاقبت از دست دنیا پرستان و علماء سوء تحریف شده ضایع گردید.

«فَلَا تَحْشُوَ النَّاسَ وَ احْشُوْنَ»: ای علمای یهود! در رابطه با ذکر نعت محمد که در کتاب شما ذکر شده است و نیز در خصوص حد رجم که بر آن واقف هستید، از مردم نترسید، بلکه در صورت کتمان آن از من بترسید.

«وَلَا تَشْتَرُوا بِأَيَّاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا»: وآیات مرابه بهای ناچیزی نه فروشید. یعنی: حکم کردن به کتاب نازل شده الهی را به سبب ترس از دیگران، یا به انگیزه تمایل به منفعت، یا به دست آوردن رشوه‌ای، جاه و مقام و کالای بی ارزش کنار نگذارید.

«وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ(44)»: هر کس به شرع خدا حکم نکند، هر که باشد واقعاً کافر است.

تفسر زمخشri فرموده است: آنان که به عنوان توهین و إهانت، به آنچه که الله نازل کرده است حکم نمی‌کنند، آنها به حقیقت کافرند و به سبب تجاوزگریشان درکفر، با ریشخند و توهین به آیات خدا و ارتکاب ظلم و تمرد کردن و حکم کردن به غیر از آنچه خدا نازل کرده است، اوصاف «ظالم» و «فالسق» زیبندی آنان است. (کشف 1/496).

ابن حیان فرموده است: هر چند ظاهر آیة خطاب به یهود است، اما عام است و شامل یهود و غیر آنان هم می‌شود. (مختصر ابن کثیر 1/522).

حکم این آیه شامل همه کسانی نیز می‌شود که عهدهدار امر حاکمیت جامعه اسلامی می‌شوند اما به کتاب الله متعال حکم نمی‌کنند. بعضی برآنند که این آیه محمول برآن است که فروگذاشتن(حکم بما انزل الله); از روی استخفاف، یا حلال شمردن، یا انکار احکام منزله الهی باشد.

از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: «هر کس منکر حکم کردن به آنچه که الله متعال نازل کرده، گردد، قطعاً کافر شده است ولی کسی که به (ما انزل الله) معترض و مؤمن بود اما به آن حکم نکرد، قطعاً ظالم و فاسق است».

همچنان از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: «مراد از این کفر؛ کفری نیست که حاکم مسلمان را از آیین اسلام خارج سازد بلکه کفر مراتبی دارد و این کفری است در مرتبه‌ای پایین‌تر چنانکه ظلم هم مراتبی دارد و ظلمی است فروتن از ظلمی دیگر، همانطوری که فسق نیز مراتبی دارد و فسقی است فروتن از فسقی دیگر پس کفر و ظلم و فسق دارای پله‌ها و مراتبی است».

باید یادآور شد که: در اینجا در خصوص حکم نکردن به (ما انزل اللہ) سه آیه داریم که عبارتند از: آیات (44، 45 و 47). در آیه (44) آمده است: «وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ»: «وَكَسَانِيَكَه بِرَ وَفَقَ آنچَه خداونَد نازلَ كرده، حکم نکنند پس آنان کافرند». در آیه (45) آمده است: «وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ»: «وَ كَسَانِيَكَه بِرَ وَفَقَ آنچَه خداونَد نازلَ كرده، حکم نکنند پس آنان ستمگرند» و در آیه (47) آمده است: «وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ»: «وَكَسَانِيَكَه بِرَ وَفَقَ آنچَه خداونَد نازلَ كرده، حکم نکنند پس آنان فاسق اند». ابن جریر طبری می‌گوید: «آیه اول در باره مسلمین، آیه دوم در باره یهود و آیه سوم در باره نصاری است». (بنقل از «تفسیر أنوار القرآن»).

باید یادآور شد: مورد خطاب این آیة مبارکه، یهودیان است؛ اما حکم آیة مبارکه عام، و شامل کافة مسلمانان و فرمانروایان آنان هم می‌شود.

یادداشت:

او صاف کفر، ظلم و فسق در وجود کسانی جمع میگردد که حکم و حکومت در دست داشته باشند و به شریعت مقدس اسلام حکم نکنند؛ اما «وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ... فَأُولَئِكَ هُمُ الکافرُونَ، هُمُ الظَّالِمُونَ، هُمُ الْفَاسِقُونَ».

وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَالسِّنَ بِالسِّنِ وَالجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَارَةً لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۴۵)

و در [تورات] برآنان مقرر کردیم که جان در مقابل جان و چشم در برابر چشم و بینی در برابر بینی و گوش در برابر گوش و دندان در برابر دندان میباشد و زخم ها [نیز به همان ترتیب] قصاصی دارند و هر که از آن [قصاص] درگذرد پس آن کفاره [گناهان] او خواهد بود و هر که بهآنچه الله (در حدود و قصاص) نازل کرده است حکم نکند، پس این گروه ستمکار است. (۴۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«كَتَبْنَا عَلَيْهِمْ»: برآنان واجب کردیم. «النَّفْس»: جان. شخص. الأنف. بینی، السِّن: دندان. جُروح: جمع جرح، زخمها، جراحتها.

تفسیر:

در آیه مبارکه قبلی خواندیم که: تورات هدایت و نور است، در این آیه، قانون قصاص مطرح شده و شاید نشان آن باشد که قانون قصاص در جامعه، سبب نور و هدایت است. همانگونه که در آیه‌ی دیگر میخوانیم: «وَ لَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةً» (بقره، 179) و برای شما در قصاص حیات وزندگی است.

«وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ»: و محققاً مادر تورات بر یهود لازم گردانیدیم که نفس در مقابل نفس کشته میشود. یعنی: در تورات قصاص را با کشتن نفس در برابر نفس بر یهود لازم گردانیدیم، چه مقتول بزرگسال باشد چه خردسال، چه مرد باشد و چه زن.

ملحوظه می‌نماییم که: همه‌ی انسان‌ها، از هر قوم و قبیله، فقیر و غنی، در مقابل قانون یک برابر آند و خون کسی رنگین‌تر از خون دیگری نیست.

قابل یادآوری است که: احکام که در شریعت پیشینیان ما اگر منسوخ نشده باشد، از جمله شریعت ما هم بحساب می‌آید بنابر این، حکم قصاص بر ما نیز لازم است.

امام أبو حنیفه(رح) با استدلال به عام بودن این آیه برآن است که: مسلمان در برابر کافر ذمی و آزاد در برابر برده کشته میشود. اما رأی جمهور فقهاء در این دو حکم، مخالف بارأی ایشان است. لیکن جمهور فقهاء در حکم قصاص مرد در برابر زن، متفق القول اند «تفسیر انوار القرآن».

تفسیر مفسر تفسیر کابلی در ذیل آیة مبارکه میفرماید: این حکم قصاص در شریعت موسوی بود. اکثر علمای اصول، تصریح کرده‌اند که شرایع گذشته را که قرآن کریم یا پیغمبر ما نقل فرموده به شرطی که حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم در آن اصلاح و ترمیمی نکرده، باشد در حقّ این امّت نیز تسليم میشود.

گویا شنواندن آن بدون ردّ و انکار، دلیل تلقی بالقبول است.

«وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ»: و چشم در مقابل چشم کور میشود. «وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ» و بینی در مقابل بینی بریده می شود. «وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ» و گوش در مقابل گوش بریده می شود.

«وَالسِّنَنَ بِالسِّنَنِ» و دندان در مقابل دندان کنده میشود. «وَالْجُرُوحَ قِصَاصُ» و کسی که دیگری را زخمی کرده باشد قصاص می شود، و همان بلا بر سر او آورده می شود. این عمل در مورد زخم هایی عملی میشود که امکان همگون آن موجود باشد و خطر مرگ نداشته باشد.

ابن‌کثیر میفرماید: «زخم گاهی در مفصل است: چون قطع دست، پا و مانند آن، که اجماعاً قصاص در آن واجب است. گاهی در مفصل نیست بلکه در استخوان است، که فقهاء در این بخش اختلاف نظر دارند.

امام أبو حنیفه (رح) و یارانش میگویند: به جز دندان، در سایر استخوان ها قصاص واجب نیست.

امام شافعی(رح) میفرماید: قصاص گرفتن از استخوانها، مطلقاً در هیچ موردی واجب نیست. مشهور از مذهب امام احمد(رح) نیز همین است». اینها همه در صورتی است که جنایات فوق به گونه عمدى صادر شده باشد اما جنایت در حال خطأ موجب دیه یا تعویض قضائی است.

«فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَارَةً لَهُ»: صدقه، تنها و تنها انفاق مالی نیست، عفو و گذشت از مجرم هم نوعی صدقه است. ابن عباس(رض) فرموده است: یعنی هر کس جانی را ببخشد و حقش را به او صدقه بدهد، این عمل کفاره‌ی مطلوب و اجر طالب به شمار می‌آید. (طبری 369/10).

و طبری فرموده است: چنانچه یکی از صاحبان حق از جانی درگزد و او را ببخاید، برای بخشنده کفاره محسوب میشود و الله به خاطر گذشتگناهان او را می بخاید، که حق خود را ساقط کرده است.

در حدیث شریف به روایت ابو درداء(رض) از رسول اکرم صلی الله علیه وسلم آمده است که فرمودند: «هیچ مسلمانی نیست که در چیزی از جسمش به وی عمدًا زخم و جراحت وارد گردد و از آن درگزد، مگر اینکه خداوند با آن، درجه‌ای به وی برتری داده و گناهی را از وی کم می‌کند».

«وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ(45)»: هر کس که به آنچه الله متعال نازل کرده است حکم نکند به سبب مخالفتشان با شرع خدا، ظالم و ستمگرد. واز این

وَاقْعِيْتَ نَبَيْدَ انْكَارَ كَنْيِمَ كَهْ: اَكْرَ حَكْمَ الْهَىِ درِ يَكَ جَامِعَهِ جَارِى وَتَطْبِيقَ نَشُودَ، مَطْمِينَ باشِيدَ كَهْ ظَلْمَ سَرَاسِرَ جَامِعَهِ رَا فَرَا مَىْگِيرَدَ.

وَقَفَيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِمْ بِعِيسَى اِبْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدِيهِ مِنَ التُّورَةِ وَآتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدَىٰ وَنُورٌ وَمُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدِيهِ مِنَ التُّورَةِ وَهُدَىٰ وَمَوْعِظَةً لِلْمُتَّقِينَ (٤٦)

وَ به دَنْبَالَ آنَهَا (يعني پیامبران پیشین) عِيسَى بْنُ مَرْيَمَ رَا فَرَسْتَادِيمَ كَهْ بَهْ آنْچَهِ پِيشَ از او فَرَسْتَادِه شَدَه بَوْدَ از تُورَاتِ تَصْدِيقَ دَاشَتَ وَانْجِيلَ رَا بَهْ او دَادِيمَ كَهْ درَ آنْ هَدَایَتَ وَ نُورَ بَوْدَ وَ (كتَابَ آسْمَانِي او نَيزَ) تُورَاتَ رَا كَهْ قَبْلَ از او بَوْدَ تَصْدِيقَ مَيْكَرَدَ وَ هَدَایَتَ وَ مَوْعِظَهَ بَرَايِ پَرَهِيزَكَارَانَ بَوْدَ.) (٤٦)

تَشْرِيحُ لِغَاتٍ وَ اصطلاحاتٍ:

«قَفَيْنَا» (قفو): در پی در آورَدِيمَ، به دَنْبَالَ آورَدِيمَ، پِشتَ سَرَ هَمَ فَرَسْتَادِيمَ. بَيْنَ يَدِيهِ: پِيشَ از آنَ، پِيشَپِيشَ.

تَفْسِيرٌ:

«وَ قَفَيْنَا عَلَىٰ آثَارِهِمْ بِعِيسَى اِبْنِ مَرْيَمَ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدِيهِ مِنَ التُّورَةِ»: به دَنْبَالَ پیامبران بنی اسرائیل، عِيسَى اِبْنِ مَرْيَمَ رَا فَرَسْتَادِيمَ وَ تُورَاتِی رَا كَهْ قَبْلَ از ایشان نازل شَدَه بَوْدَ تَصْدِيقَ کَرَدَ. يعني: عِيسَى پَسَرَ مَرْيَمَ رَا اَدَامَهِ دَهْنَدَه وَ دَنْبَالَکَنَنَدَه رَاهَ پیامبران بنی اسرائیل گَرَدانِدِيمَ درَحَالِيَّهِ او بَهْ تُورَاتِ مؤْمَنَ بَوْدَ، بَهْ مَفَادَ آنَ حَكْمَ مَيْكَرَدَ وَ آنَ رَا اسَاسَ دِينَ وَ دَعْوَتَ خَوِیشَ قَرَارَ دَادَه بَوْدَ، «وَ آتَيْنَاهُ الْاِنْجِيلَ فِيهِ هُدَىٰ وَ نُورٌ» انجِيلَ رَا بَرَ او نازل کَرَديَّمَ كَهْ درَ آنْ هَدَایَتَ وَ نُورِي مَكْنُونَ اَسْتَ كَهْ بَرَطْرَفَکَنَنَدَهِ شَبَهَاتَ اَسْتَ.

«وَمُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدِيهِ مِنَ التُّورَةِ»: وَ اينَ كَتَابَ درَ وَاقِعَ تَصْدِيقَ کَنَنَدَه احْكَامَ تُورَاتَ اَسْتَ وَ آنَرا نَسْخَ نَمَى نَمَى دَادَه وَ درَ آنَ بِيَانِ بَسِيَارِي اَزَ آدَابَ وَ اخْلَاقِيَّاتَ وَ مَوْعِظَهَهَايِي اَسْتَ كَهْ بَنَدَه رَا بَهْ سَوَى رَاهِيَّابِي رَهْنَمُودَ مَى سَازَدَ وَ از سَرْكَشِيِّ وَ فَسَادَ بازَ مَى دَارَدَ.

برَخِي اَز مَفْسَرَانَ مِينَوِيسَندَ كَهْ مَمْكُنَ مَعْنَىِ كَلْمَة «مُصَدِّقاً» اينَ باشَدَ كَهْ خَصُوصِيَّاتَ شَخْصِيَّ حَضْرَتِ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامَ با نَشَانَهَايِي کَهْ درَ تُورَاتِ درَبَارَهِ او آمَدَهِ، مَنْطَبَقَ اَسْتَ، پَسَ خَوْدَ حَضْرَتِ عِيسَى وَ نَشَانَهَا، يَكِيدِيَّرَ رَا تَصْدِيقَ مَى کَنَنَدَ.

درِ اِنْجِيلِ متّى، (فصل 5، آيَهِ 17) آمَدَهِ اَسْتَ: کَهْ حَضْرَتِ عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامَ فَرَمَوَهِ اَسْتَ: گَمَانَ نَكَنَيدَ کَهْ آمَدَهَامَ تَا تُورَاتَ يا صَحْفَ اَنْبِيَا رَا باطِلَ سَازَمَ، بلَكَهْ آمَدَهَامَ تَا تَمَامَ کَنَمَ. بَنَاءً بَايدَ گَفتَ کَهْ: مَسِيحَ عَلَيْهِ السَّلَامَ دِينَ جَدِيدَ رَا نَيَاوَرَدَه بَوْدَ، بلَكَهْ دِينَ او هَمَانَ دِينَ هَمَهِي پیامبران پِيشَ از او بَوْدَ وَ او بَهْ سَوَى هَمَانَ دِينَ مَرْدَمَ رَا فَرَأَ مِيَخَواَندَ. از آمَوزَهِ هَاهِي وَاقِعَيَ تُورَاتَ هَرَ آنَ چَهَ درَ زَمَانَ او باقِي مَانَدَه بَوْدَ، آنَهَا رَا هَمَ خَوْدَ او تَصْدِيقَ مَيْكَرَدَ وَ هَمَ اِنْجِيلَ. (مَلَاحِظَه شَوَدَ، اِنْجِيلَ متّى بَابَ 5، آيَهَاتِ 17-18) قَرَآنَ اينَ حَقِيقَتَ رَا بَارَهَا بَيَانَ کَرَدَه اَسْتَ کَهْ هِيجَ يَكَ از پیامبرانِي کَهْ درَ زَمَانَهَا وَ مَكَانَهَايِي مَخْتَلَفَ اَز سَوَى خَدا مَبْعَوَثَ شَدَه اَنَدَ، بَرَايِ اَز بَيَانَ بَرَدَنَ آثارَ فَعَالِيَّاتَهَايِي پیامبران گَذَشَتَهِ وَ رَدَ دِينَ وَ مَذَهَبَ آنَانَ وَ اِيجَادَ دِينِي جَدِيدَ بَرَايِ خَوْدَشَانَ نَيَامَدَه اَنَدَ، بلَكَهْ هَرَپِيَامَبَرَ بَعْدِي پیامبر پِيشَينَ رَا تَايِيدَ وَ تَصْدِيقَ کَرَدَه وَ بَرَايِ پِيشَ بَرَدَهَمَانَ کَارِيَ آمَدَهِ اَسْتَ کَهْ گَذَشَتَگَانَشَ بَهْ عنَوانَ مِيرَاثِي پَاكَ بَهْ جَاهِيَ نَهَادَهِ اَنَدَ. هَمَچَنِينَ خَدا هِيجَ کَتابَيِ رَا بَرَايِ رَدَ کَتابَهَايِي گَذَشَتَهِ خَوْدَ فَرَوَ نَفَرَسْتَادِه اَسْتَ، بلَكَهْ هَرَ کَتابَ جَدِيدَ تَصْدِيقَ کَنَنَدَهِ وَ تَأْيِيدَکَنَنَدَهِ کَتابَهَايِي پِيشَينَ بَوْدَهِ اَسْتَ. (بنَقل از تَفسِيرِ تَفْهِيمِ القرآن)

«وَهُدیٌ وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِینَ» (۴۶) «و» إنجیل همچنان «هدایت و موعظه ای برای متقيان است» زیرا فقط آنان اند که از اندرزها و هدایات آن پند می‌گيرند.

هم قرآن، هدایت کننده متّقین است، «هُدیٌ لِلْمُتَّقِینَ» (بقره، ۲). هم إنجیل مایه‌ی هدایت و موعظه اهل پرداست. «هُدیٌ وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِینَ»

اگر ملاحظه فرماید در این آیه دوبار کلمه‌ی «هُدیٌ» آمده است، یکبار هدایت برای عموم و یکبار بهره گرفتن از هدایت که مخصوص متّقین است.

تورات، انجیل و قرآن، هر سه «نور» به حساب آمده اند:

خداوند متعال در (آیه ۱۵ همین سوره) فرموده است: «فَذٗ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ» قرآن نور است.

در (آیه ۴۴ همین سوره خواندیم) «إِنَّا أَنْزَلْنَا التُّورَاةَ فِيهَا هُدٰيٌ وَنُورٌ» تورات، نور است. و در آیه ۴۶ خواندیم که: «أَتَيْنَاهُ الْإِنْجِيلَ فِيهِ هُدٰيٌ وَنُورٌ» که إنجیل نور است.

البته در این هیچ جای شکی نیست که: أنبياء و كتاب‌های آنان، همه از یک منبع سرچشمه و برای یک هدف و یکدیگر را تصدیق می‌کنند.

بادرنظرداشت اینکه انبیا و کتب آسمانی برای هدایت همه‌ی بشریت فرستاده شده؛ ولی تنها اهل پردا و تقوا در پرتو این نور، هدایت می‌شوند.

وَلِيَحْكُمُ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ (۴۷)

به أهل إنجیل (پیروان مسیح) گفتیم باید به آنچه الله در آن نازل کرده حکم کنند و کسانیکه بر طبق آنچه خدا نازل کرده حکم نمی‌کنند فاسق هستند. (۴۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ»: کسی که بدانچه خداوند نازل کرده است حکم نکند، اگر منکر آن باشد کافر است، و اگر منکر نبوده و مقر باشد ظالم است، و اگر در راه حکمیت دادن بدان تلاش نکند و سستی ورزد فاسق است (تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن» و بنقل از: تفسیر واضح).

در باره کسانی که طبق قانون الهی حکم نمی‌کنند، در چند آیات قبلی بطور مسلسل، تعبیر و اصطلاح «ظالمون»، «فاسقون» و «کافرون» به کار رفته است. چون چنین کسانی، از جهت زیر پا گذاشتن قانون الهی کافرند، و به خاطر خروج از مرز مسئولیت شان فاسق اند و به علت آنکه در حق متهمان ستم می‌کنند، ظالمند.

آیه ۴۴ و ۴۵ خطاب به یهود است که چون قانون الهی را تحریف می‌کنند، دین را به بهای اندک می‌پوشند و به جای خدا ترسی، از مردم می‌ترسند، آنان را ظالم و کافر می‌شمارد، «فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ» و به حقوق افراد جامعه، ظلم می‌کنند. «فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ» ولی این آیه درباره نصاری بحث است که تنها طبق إنجیل حکم نمی‌کردند، (نه سکوت در فصاص و نه دین فروشی) از این رو فاسق اند، چون از مرز حق بیرون رفته‌اند.

تفسیر:

معیار شناخت حق و باطل در ادیان الهی، آن چیزی است که از جانب الله متعال نازل شده است طوریکه می‌فرماید: «وَلِيَحْكُمُ أَهْلُ الْإِنْجِيلِ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ» حق تعالی بر مسیحیان لازم گردانید تا مطابق آنچه در إنجیل نازل شده حکم کنند زیرا آنچه بر عیسی ابن مریم

نازل شده به منظور اقامه اوامر و اجتناب از نواهی اش است و تا که از این طریق امر خدای تعالیٰ اطاعت گردد.

«وَ مَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ» (47) ولی کسی که مطابق فرمان الله متعال حکم نکند و شریعتش را تغییر و تبدیل نماید چنین کسی از طاعت الله متعال خارج است و هر که از طاعت اوتعالیٰ خارج شود ظالم و ستمگر و انسان بدکاری است که از ملت اسلام خارج شده و از این طریق هم بر خود ظلم نموده و هم بر دیگران زیرا شریعت خالق را با شریعت مخلوق تبدیل نموده است.

شیخ ابو منصور ماتریدی میگوید: «جایز است که هرسه آیه (44 و 45 و 47) را بر منکران حکم «بما انزل الله» حمل کنیم، یعنی منکران حکم (بما انزل الله؛ هم کافر، هم ظالم و هم فاسق اند زیرا ظالم و فاسق مطلق، کافر است، نه شخص مسلمان».

قول دیگر در **تفسیر**: «وَمَنْ لَمْ يَحْكُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ» در هرسه آیه این است: هر کس به آنچه الله متعال نازل کرده حکم نکند، او به نعمت حق تعالیٰ کافر، در حکم خود ظالم و در فعل خود فاسق است.

تفسیر فی ظلال القرآن میفرماید: کلمه «من» در این سه آیه شرطیه و عام است و حکم‌ش همه‌ی اهل قدرت را فرا می‌گیرد.

خواننده محترم!

برخی از مفسران سعی کرده اند این آیات را مخصوص اهل کتاب قرار دهند ولی برای شان باید گفت که: در الفاظ الهی امکان این تأویل نیست. بهترین جواب این تأویل جواب صحابی جلیل القدر ابو حذیفه(رض) است: کسی به او گفت که این سه آیه در بنی اسرائیل آمده اند. منظور گوینده این بود که یهودیانی که در حکم و قضاؤت قانون خدا را رعایت نکردند، آنان کافر، ظالم و فاسق اند. به دنبال این ابو حذیفه و فرمود: «نعم الإخوة لكم بنو إسرائيل آن كانت لهم كل مني و لكم كل حلوة. كلا والله لتسليكن طريقة قدر الشراك». این بنی اسرائیل چه برادران خوبی هستند برای شما که هر چه تلخی و بدی است مال آنان باشد و هر چه خوبی و شیرینی است مال شما باشد! هرگز! قسم به الله که شما قدم به قدم از راه و روش آنان پیروی خواهید کرد. (بنقل از تفسیر تفہیم القرآن)

تعلیمات آمو زنده در این آیات متبرکه:

الف: توراتی که بر موسی نازل گشت و از تطاول دست ناکسان در امان بود، برای تمام یهودیان هدایت و نور به شمار می‌رفت.

ب: انجیل اصیل نیز هدایت و نور و تصدیق کننده تورات و رهنمود و پند و اندرز برای پرهیزگاران بود.

ج: هدف از ستودن تورات و انجیل به خاطر بازداشتمن یهودیان و نصاری از تحریف و دگرگونی و نیز هشداری بود تا در اجرای احکام مقرر آنها کوتاه نیایند و بدانند که: با قرآن در اصول و احکام اساسی به هم میرسند و ایمان به قرآن بر همه‌ی مردم واجب است.

د: قانون قصاص همانگونه در شریعت موسی علیه السلام مقرر بود در شریعت پیامبر خاتم هم مسلم و مقرر است.

ه: هر کس با قلب و زبان و از روی آگاهی و داشتن نمونه‌ی عملی، «ما انزل الله» را مُنکر باشد، قطعاً کافر است.

خواندنگان محترم!

در آیات قبلی از تورات و انجیل، و از چگونگی هدایت و نور و رحمت و جایز الاتّباع بودن آنها بحث بعمل آمد. اینک در آیات متبرکه (48 الی 50) در باره قرآن عظیم الشأن احکام و دستورات آن و منزلتش در برابر کتابهای پیشین برحسب زمان - که الله متعال بر بندۀ و فرستاده اش نازل کرده است بحث بعمل می آید.

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهِيمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعْلَنَا مِنْكُمْ شَرْعَةً وَمِنْهَاجًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكُنْ لِيَلْوُكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْلُفُونَ (۴۸)

و ما این کتاب [=قرآن] را به حق به سوی تو فرو فرستادیم در حالبکه تصدیق کننده کتابهای پیشین و حاکم بر آنهاست پس میان آنان بر وفق آنچه خدا نازل کرده حکم کن و از هوایشان [با دور شدن] از حقی که به سوی تو آمد پیروی مکن برای هر یک از شما [امتها] شریعت و راه روشنی قرار داده ایم و اگر الله میخواست شما را (مسلمانان، یهود و نصار را) یک امت (پیرو توحید) قرار میداد ولیکن (چنین نکرد) تا شما را در آنچه بشما داده است بیازماید، پس در کارهای نیک سبقت بگیرید، بازگشت همه شما بسوی الله است، تا شما را به آنچه در آن اختلاف می کردید؛ آگاه سازد.(۴۸)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«مُهِيمِنًا» (هیمن): امین، نگهبان، مراقب، دیدبان، یعنی قرآن حافظ و شاهد کتب آسمانی پیشینیان است. نگهدار اصول مسائل، و شاهد برحقائق الهی و انحرافات و عقائد خرافی است. بصورت کل در معنای «هیمنه» باید گفت که:

قرآن بر کتب پیشین مراقب و ناظر است،

قرآن، حافظ اصول کتابهای آسمانی دیگر است،

قرآن نگهبان اصول قوانین و برنامه های دینی آنهاست،

قرآن بر آنها حاکم و غالب است زیرا قرآن تنها مرجع شناخت محکم و منسوخ آنها می باشد، قرآن بر آنها امین و مؤتمن است زیرا مشتمل بر احکام و آیاتی از کتب پیشین است که مورد عمل قرار میگیرند، یا منسوخ و متروک گردیده اند، و نهایتاً اینکه قرآن بیان کننده بسیاری از امور و احکامی است که علمای یهود و نصاری آنها را تحریف کرده و در آنها دست برده اند. و لفظ (مهیمن) در آیه کریمه، شامل همه این معانی است.

«شِرْعَةً»: شریعت، راه و روش خدا برای مردم، احکام عملی، برای ملتی معین فرموده است. «منهاجا»: راه روشن، لیلو: تا بیازماید. «إِسْتَبِقُوا»: مسابقه دهید. بر همدیگر پیشی جوئید.

تفسیر:

«وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ»: ای محمد! ماقرآن رابه حق و عدل به سوی تو نازل کردیم، قرآنی که بر حقیقتی نازل شده که بین هدایت و گمراهی تمایز ایجاد میکند.

«مُصَدِّقاً لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ»: قرآن تصدیق کننده کتابهای گذشته مانند تورات و انجیل است و تمام حقایق این کتابها را ثابت می داند و انحرافات آنها را رد می نماید.

«وَمُهَمِّنَا عَلَيْهِ»: برکتاب های ما قبل خود حاکم و مسيطر است. یعنی قرآن ناسخ بسیاری از احکام این دو کتاب است به خصوص احکامی که در آن مشقت و تکلیف طاقت فرساست. مفسر جار الله زمخشri فرموده است: یعنی بر سایر کتب ناظر و مراقب است؛ زیرا بر درستی و پایداری آنها گواهی میدهد. (تفسیر کشاف 497/1).

ابن کثیر گفته است: «مهیمن» متنضم آن است که قرآن امین و بر تمام کتاب های ما قبل خود شاهد و حاکم است؛ زیرا خدای متعال محسن آنها را در قرآن جمع کرده و کمالاتی بر آن افزوده است که در دیگر کتب نیست. (مختصر ابن کثیر 524/1).

تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه میفرماید: «مهیمن» را چند معنی کرده‌اند: امین؛ غالب؛ حاکم؛ محافظ و نگهبان. به اعتبار هریک ازین معانی مهیمن بودن قرآن کریم برای کتب سابقه صحیح می باشد: امانت الهی که در تورات و انجیل و دیگر کتب سماوی به و دیعت نهاده شده بود، در قرآن کریم بازواید محفوظ، و در آن هیچ تبدیلی نشده، بعضی اشیاء فروعی که در آن کتب به آن روزگار مخصوص یا حسب حال مخاطبین آن دوره بود، قرآن کریم آنرا منسوخ فرمود؛ حقایقی که ناتمام بود تکمیل کرد، و قسمت هایی را که به اعتبار این زمانه غیر مهم بود بکلی از نظر افگند.

«فَأَحْكُمْ بِنَيْمُونَ إِمَّا أُنْزَلَ اللَّهُ»: پس بر تو است ای محمد! تا مطابق آنچه در کتاب الهی و سنت نبوی است حکم کنی.

ابن کثیر در تفسیر خویش مینویسد: نزاعی در میان یهود به وقوع پیوست؛ جماعتی از دانشمندان و مقتداشان به محضر نبوی حاضر شدند و در آن نزاع از پیغمبر فیصله خواستند، و گفتند: شما میدانید که عموم اقوام یهود در اختیار و اقتدار ماست؛ اگر شما به موافقت ما فیصله کنید، ما مسلمان می شویم، و به اسلام آوردن ما جمهور یهود اسلام را می پذیرند! حضرت پیغمبر (ص) اسلام رشوتی آنها را قبول نکرد، واز پیروی خواهشات آنها آشکارا انکار نمود؛ بنابر آن، این آیت فرود آمد (بنقل از تفسیر ابن کثیر).

جمهور علماء بر آنند که این آیه، مخیر گذاشتن پیامبر صلی الله علیه وسلم در أمر حکم کردن یا حکم نکردن میان اهل کتاب را که در آیه «مائده/43» آمده است، منسوخ می‌کند.
تفسیر انوار القرآن.

«وَلَا تَتَنَّعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ»: و هیچگاه به دنبال هوی و هوس مردمان نروی و وحی منزل از آسمان را فرو نگذاری بلکه همواره از حق پیروی کنی هر کسی راضی میشود راضی شود و اگر دچار خشم می شود خشمگین شود.

ابن کثیر فرموده است: یعنی از حقی که خدا به تو دستور داده است منحرف مشو و به طرف مقاصد و هوس های آن نادانان بدیخت گرایش پیدا مکن.

«لِكُلٍ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَ مِنْهَاجًا»: برای هر ملتی شریعت و خط مشی و راهی روشن و مخصوص به آن قرار داده ایم. یعنی اینکه شرایع و احکام پیامبران از هم تفاوت دارند ولی اصل ادیان همه یکی است.

مفسر أبوحیان فرموده است: یهود و همچنین نصاری شریعت و منهاج خاص خود را دارند و منظور از آن احکام است، و گرنه در اعتقاد یکی هستند و همه به یکتاپرستی و ایمان به پیامبران و کتاب های آسمانی و محتویات آنها از قبیل معاد و جزا ایمان دارند. (البحر 502/3).

این آیه دلیل بر آن است که یکی از حکمت‌های اختلاف شریعت‌ها، به علاوه رعایت مصالح بندگان که با اختلاف زمان‌ها و اشخاص مختلف می‌شود، ابتلا و آزمایش امت‌هاست.

«وَلُوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً»: و اگر خدای تعالی اراده میفرمود تا همه بشریت را بریک شریعت قرار دهد این کار را می‌کرد، زیرا قدرت او نافذ و جاری است، «وَلِكُنْ لِيَلْوُكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ»: ولی حق تعالی اراده فرمود تا دل‌های بندگان را امتحان کند و در بین آنها شرائع گوناگونی بفرستد تا دیده شودچه کسی از اوتعالی اطاعت میکند و چه کسی نافرمانی، چه کسی شریعت الهی را تصدیق می‌کند و چه کسی تکذیب.

«فَاسْتَقِوَا الْخَيْرَاتِ»: پس شتاب کنید بسوی خوبی‌ها نیکوکاری‌ها؛ در اختلاف شرایع دینیه به کج بحثی و قیل و قال وقت خویش را ضایع مگردانید. و آن را کامل بگردانید. نیکی‌ها هر فرض و مستحبی را اعم از حقوق خدا و حقوق بندگان در بر می‌گیرد، و انجام دهنده آن جز با دوچیز از دیگران پیشی نمی‌گیرد:

۱ - شناختن برای انجام نیکی و غنیمت شمردن زمان مناسب.

۲ - تلاش برای اینکه آن را به صورت کامل و آنگونه که بدان دستور داده شده است انجام دهد.

و از این استنباط می‌شود که باید سعی نمود نماز و دیگر عبادت‌ها را در اول وقت انجام داد. نیز از این آیه بر می‌آید که بندۀ نباید فقط به انجام نماز و دیگر عبادات مفروض اکتفا کند، بلکه شایسته است مستحبات را نیز انجام دهد تا عبادتش تکمیل گردد، و پیشی گرفتن حاصل شود

کسانیکه ارادتمدان وصول الی الله اند، باید در حیات عملی جد و جهد نمایند، و در تحصیل محسنات عقاید و اخلاق و اعمال که شرایع سماویه ابلاغ می‌نماید مستعد باشند.

بنابر این بر شما مسلمانان لازم است تا همراه به سوی انجام اعمال خوب از قبیل طاعت خدا و رعایت تقوای او بشتابید و از پیامبرش اطاعت کنید و به روزی که به ملاقات پروردگار می‌روید باور و یقین کامل داشته باشید، «إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيَنِبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَحْتَلِفُونَ(۴۸)» ای انسان! سرانجام پایان کار و بازگشتستان در روز رستاخیز به سوی الله است، آنگاه درباره آنچه در موردش اختلاف داشتید، از جمله امر دین، شمارا باخبر می‌کند و در مقابل اعمالتان مجازات می‌شوید.

وَأَنَّ احْكَمُ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرُهُمْ أَنْ يَفْتَنُوكُمْ عَنْ بَعْضِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ فَإِنْ تَوَلُّوْا فَاعْلَمُ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضٍ دُنُوبِهِمْ وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفَاسِقُونَ(۴۹)

و [فرمان دادیم] که در میان آنان به آنچه خداوند نازل کرده است حکم کن و از خواسته های [نفسانی] آنان پیروی مکن و از آنان بر حذر باش که مبادا تو را از برخی از آنچه خداوند به تو نازل کرده است [به باطل] گرایش دهند، باز اگر روی گردانند، پس بدان که الله میخواهد آنها را به سزای بعضی از گناهانشان عذاب دهد، و یقینا بسیاری از مردم فاسق اند. (۴۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَاحْذَرُهُمْ»: از آنان بر حذر باش. «أَنْ يَفْتَنُوكَ» (فتنه): مبادا تو را در فتنه اندازند، تو را منحرف نمایند. «أَنْ يُصِيبَهُمْ»: این که آنان را گرفتار سازد.

تفسیر:

«وَأَنْ أَحْكُمْ بِيَنَّهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ»: و بر توسیت ای محمد! تا بر یهود و دیگران بر حسب مطابق آنچه خداوند متعال نازل نموده حکم کنی و هیچگاه از هوی و هوس و اموری که نفس های مردم نیکو می پندارند پیروی ننمائی و بر آنها عدالت را تطبیق کن. یعنی: اگر اهل کتاب نزد توآمدند تادر میان شان حکم کنی و تو هم میخواستی که میان شان حکم کنی پس باید حکمت موافق با آن چیزی باشد که بر تو نازل کردہ ایم، نه طبق آنچه که هوایا و هوس های آنان می طلبند، یا طبق آنچه که در کتابهای تحریف شده آنهاست.

«وَاحْذَرُهُمْ أَنْ يَقْتُلُوكُمْ عَنْ بَعْضٍ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ إِلَيْكُمْ»: از آنان بر حذر باش که تو را از شریعت خدا منحرف نکنند که آنها دروغگویان کافر و خائن میباشند.

مراد از فتنه در «یقْتُلُوكَ»، توطئه چینی برای انحراف پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم است.

در شان نزول این مبارکه آمده است که: این آیه کریمه در باره بزرگانی از یهود نازل شده که نزد پیامبر اسلام صلی الله علیه وسلم آمده و از ایشان خواهان آن شدند تا به نفع آنها و بر علیه مردم شان حکم کند تا آنها از ایشان پیروی کنند. اینها چنین استدلال میکردند که اگر ما از تو پیروی کنیم دیگران نیز از تو پیروی مینمایند. خدای تعالی پیامبر خود را از پذیرفتن این پیشنهاد آنها بر حذر داشت. و این آیه نازل شد و پیامبر را از این توطئه آگاه ساخت.

«فَإِنْ تَوَلَّوْا فَاعْلَمْ أَنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُصِيبَهُمْ بِبَعْضِ ثُنُوبِهِمْ»: اگر از حکم به آنچه خدا مقرر داشته است سر باز زندن و چیزی دیگر را هوس کردند، بدان ای محمد! خدا میخواهد در مقابل قسمتی از جرایم شان آنها را مجازات بدهد.

«وَإِنَّ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ لَفاسِقُونَ(49)»: و اگر اکثر انسان ها از طاعت الله خارج باشند حتماً اندکی از آنها سپاسگذار خواهند بود در حالیکه اکثراً منکر آیات الهی و تکذیب کنندگان شریعش اند و از طاعت و عبادتش خارج می باشند.

یعنی از اعراض و انحراف این مردم پیغمبر بسیار ملوو نشود؛ بندگان مطبع همیشه در دنیا کم میباشند: طوریکه در آیه 103 سوره یوسف میفرماید «وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلُؤْ حَرَصَتْ بِمُؤْمِنِينَ» (۱۰۳) (ای پیامبر!) بیشتر مردم ایمان آور نیستند، هر چند (سخت بکوشی و) حرص و آرزو داشته باشی.

أَفَحُكْمُ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾

آیا حکم [روزگار] جاهلیت (ملت های جاهل) را می خواهند؟ و برای گروهی که یقین دارند، چه کسی در داوری بهتر از خداوند است. (۵۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَيْغُونَ»: خواهانند، می جویند. «يُوقِنُونَ»: یقین دارند.

تفسیر:

«أَفَحُكْمُ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ»: «آیا خواستار حکم جاهلیت اند» یعنی: ای پیامبر! آیا از حکم تو که مبتنی بر آیات الهی است آیا از قبول حکم الهی که بر مبنای حقیقت نازل شده و همه ایش نور، صداقت و عدالت است، از تمام اسرار هستی و انسان، در حال و آینده آگاه است، سر باز می زند و به آن پشت می کنند و حکم دوران جاهلیت را که برآیند جهل، کوتاه فکری و

هوس‌های آنان است می‌طلبند؟! و اقعيت امر اينست که: فسوق و گناه، انسان را به سوی فر هنگ جاهلی سوق و رهنمايی مي‌کند.

آنده از انسانهای که با داشتن احکام الهی از آن روی می‌گردانند و سراغ قوانین بشری می‌روند، در مسیر جاهلیت قرار داشته و در این مسیرگام بر میدارند.

باید متذکر شدکه زمان دوران جاهلیت، مخصوصاً یک دوران و زمان نیست، هرگاه که مردم از خدا و از قوانین الهی جدا شوند، دوران جاهلیت است.

در حديث شریف به روایت ابن عباس(رض) از رسول اکرم صلی الله علیه وسلم آمده است که فرمودند: منفورترین مردم نزد الله متعال دو کس اند؛
اول: کسی که در اسلام سنت جاهلیت را می‌طلبد.

دوم: کسی که خون شخصی را به ناحق می‌طلبد تا آن را بر زمین بريزد». «وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقَنُونَ (50)»: آنان که تنها چشم به قوانین بشری دوخته‌اند و آن را راه کمال می‌دانند، در ايمان و يقين خود شک کنند.

«لِقَوْمٍ يُوقَنُونَ»: هیچ حکمی از حکم الله متعال بهتر، عادلانه‌تر، واضح‌تر، حکیم‌تر، مصلحت آمیز‌تر و به خوبی دنیا و آخرت نیست ولی حکم الهی را فقط کسی می‌پذیرد و از آن خشنود می‌شود که ايمان در دل او محکم و استوار شده باشد و او مولای خود را دوست داشته باشد و از او طاعت کند.

اين آيه بر فضيلت يقين دلالت مي‌کند و نشان ميدهد که تجديد حیات امت اسلامی بر مبنای قرآن و شريعت، جز با پرورش يقين در نهاد مسلمانان امكان پذير نیست.

و اقعاً و انصافاً باید گفت که: بی‌گمان قرآن، آخرین برنامه‌ی زندگانی، قوانین جامعه و نظام بشریت است و باید هرگونه اختلافی به این برنامه‌ی الهی بازگردد تا به داوری بپردازد و راه‌های نفوذ شیطان را بینند. قرآن دو راه را پیش پای مردم قرار داده است، راه سومی در کار نیست: یا راه خدا و حکم قاطع اوست یا راه و حکم جاهلیت. خوشبخت آن کس که راه اول را بر می‌گیرد و با دومی به پیکار بر می‌خizد.

شأن نزول آيات 50 الی 69:

ابن عباس(رض) در شأن نزول آية کريمه می‌گويد: كعب بن اسد، ابن صلوبا، عبدالله بن سوريا و شاس بن قيس یهودی با یک دیگر گفتند: بی‌ایم نزد محمد برویم، شاید بتوانیم او را از دینش رویگردن کنیم! پس نزد رسول الله صلی الله علیه وسلم آمدند و گفتند: ای محمد! تو میدانی که ما دانشمندان یهود و اشراف و رهبران ایشان هستیم لذا اگرما از تو پیروی کنیم، تمام یهودیان از ما پیروی می‌کنند و با مامخالفت نمی‌ورزند پس اینک به تو پیشنهادی میدهیم؛ آن پیشنهاد این است که میان ما و قوممان خصوصی است و ما در این خصوصی تو را به داوری خواهیم طلبید، آن وقت تو به نفع ما علیه آنان حکم کن، که در این صورت به تو ايمان می‌آوریم و از تو پیروی می‌کنیم! همان بود که آیه کريمه نازل شد. پیامبر صلی الله علیه وسلم از این پیشنهاد ننگین، امتناع ورزید و از آنان روی گردانید.

خوانندگان محترم!

در آيات متبرکه (51 الی 53) در باره دوستی با یهود و نصاری و فرام و نهايت اين دوستی، بحث بعمل آمده است.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلَيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلَيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۵۱)

ای مؤمنان، یهود و نصاری را دوستان [خویش] مگیرید. آنان دوستان یکدیگرند و هر کس از شما آنان را دوست گیرد، به راستی که خود از آنان است. بی گمان خداوند گروه ستمکاران را هدایت نمی کند. (۵۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَوْلِيَاءَ»: جمع ولی، دوستان. سرپرستان یاران.
 «يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ»: در اینجا منظور این نیست که مسلمانان هیچگونه رابطه تجاری و اجتماعی با یهودیان و مسیحیان نداشته باشند و قایم نه نمایند. بلکه منظور این است که با آنان هم پیمان نگردند و محرم اسرارشان ندانند و در برابر دشمنان خود بردوستی آنان تکیه نکنند و هرگز ایشان را به سرپرستی نپذیرند.
 «بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ»: برخی از آنان، دوستان برخی دیگرند و در عقیده باهم متّحدند. (تفسیر نور: «ترجمة معانی قرآن»).

مؤرخان مینویسند: بعد از اینکه پیامبر صلی الله علیه وسلم (سال 622 میلادی) از مکه به مدینه هجرت کرد، کافران آن دیار به سه دسته تقسیم شدند:

۱ - دسته‌ای یهود بني عوف و بني نجار بودند. پیامبر صلی الله علیه وسلم با آنان مصالحه کرد که با او نجنگند و از کسی علیه حضرت پشتیبانی نکنند و با دشمنانش برضد پیامبر، دست دوستی ندهند، و آنان هم، میتوانند برسر عقیده خود بمانند و خون و اموالشان در امان باشد.

۲ - دسته‌ی دوم، سه طایفه‌ی مشهور یهود «بني قینقاع»، «بني نضیر» و «بني قریظه» در حومه‌ی مدینه بودند. طایفه‌ی اول، پس از بدر، با پیامبر بنای جنگ نهادند، طایفه‌ی دوم، شش ماه پس از آن پیمان را شکستند و طایفه‌ی سوم نیز در نبرد خندق، پیمان را نقض کردند. یهودیان این طایفه‌ی بنی قریظه دشمن ترین دشمنان پیامبر بودند. سرانجام هرسه طایفه آتش جنگ برافروختند؛ اما خدا یار و مددکار پیامبر خود شد و او را پیروز نمود...

۳ - دسته‌ی سوم، - به ظاهر - خود را بی طرف نشان دادند و کنار آمدند. نه صلح کردند و نه جنگیدند؛ بلکه منتظر سرنوشت پیامبر و دشمنانش بودند که اگر دشمنان پیروز شوند؛ با آنان باشند و اگر شکست خورند، سر جای خود هستند. این دسته، منافقان بودند که در حقیقت دشمن پیامبر به شمار می رفتند.

یادداشت:

أهل کتاب کیستند؟ اهل کتاب کسانی‌اند که مشرکان را بر ضد مسلمانان، هماهنگ میکرندن. اهل کتاب بودند که هیمه‌ی چوب خشک، حطب، و هیزم آتش جنگهای صلیبی را آماده کردند و به تاخت و تاز دست یازیدند، رسوای‌های سرزمین مسلمانان در «أندلس» را مرتكب شدند، آنان بودند، مسلمانان فلسطین را آواره کردند و یهودیان را جایگزین نمودند و خانه و کاشانه‌ی مسلمانان را در اختیار آنان قرار دادند و زندگی را از آنان گرفتند و... پس، «ويا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا! لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ...».

تفسیر:

«يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا أَلْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ» ای مؤمنان! ای آنانی که به کتاب پروردگار خود باورمند شده و از پیامبر خویش پیروی نمودید، یهودیان و نصرانیان را غیر از الله متعال به دوستی بر مگزینید؛ طوری که از آنها یاری بطلبید و نسبت به آنها

دوستی و محبت داشته باشد. یعنی خداوند متعال مؤمنان را از دوستی و موالات با یهود و نصاری منع کرده است؛ آنها را یاری دهنده یا از آنان یاری بجویند و مانند مؤمنان با آنان نشست و برخاست داشته باشند. (البحر 3/507).

«أولياء» جمع «ولی» میباشد، و ولی هم به دوست اطلاق میشود و هم به قریب و هم به مددگار.

در آیه مبارکه، از یهود و نصارا بطور نمونه یاد آوری بعمل آمده در غیر آن شگی نیست که مسلمانان باید ولایت هیچ کافری را هم نباید قبول نماید.

در ضمن قابل یادآوری میدانم که در آیات دیگر قرآن عظیم الشأن آمده است که استفاده از غذاهای اهل کتاب، یا ازدواج با آنان، و یا هم اشتراک در امور تجاری، خرید و فروش و زندگی مسالمت آمیز با آنان جایز است و هیچ یک از این مسائل و امور به معنای سلطه‌پذیری آنان نیست.

سپس حق تعالی علت نهی از موالات بایهود و نصاری را چنین بیان فرموده است: «**بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ**»: یعنی آنان در مقابل مسلمانان یکی هستند؛ همیگر خویش را یاری میرسانند و دوست میگیرند چون درکفر و گمراهی متعددند و قوم کفر عموماً یکی هستند. یعنی: یهودیان دوستان یکدیگر و نصاری نیز دوستان یک دیگرند پس اگر با شما اظهار دوستی نمایند هرگز در این امر صادق نخواهند بود. به قولی دیگر: مراد آیه این است که یهودیان در دشمنی با پیامبر صلی الله علیه وسلم و دشمنی با دعوت ایشان، دوستان و پشتیبانان نصاری و نصاری دوستان و پشتیبانان آنانند، هر چند که در میان خود نیز درگیر دشمنی و تضاد میباشند لذا کفار دربرابر اسلام و مسلمین ملت واحدهای هستند.

باید یادآور شدکه یهود و نصاری با وجود تفرقه‌های مذهبی و بعض و عداوت نهانی که باهم دارند علايق دوستانه با یکدیگر میداشته باشند؛ یهودی با یهودی و نصرانی بانصرانی دوست شده میتوانند؛ در مقابل اسلام، کافران معاون یکدیگر میشوند؛ نباید فراموش کنید که: **الْكُفَّارُ مِلْةٌ وَاحِدةٌ!**

«**وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مُنْكُمْ فَإِنَّهُمْ مُنْهَمُمْ**»: و هرکس با آنها موالات و دوستی کند، خود از جمله‌ی آنهاست و حکم آنها را دارد. زیرا به اعمال آنها راضی شده و غیر از مؤمنان آنها را برای خود دوست گرفته است.

این آیات در باب رئیس منافقان عبد الله ابن ابی ابن سلوی فرود آمده بود. وی با یهود سخت دوست بود. گمان میکردکه اگر مسلمانان قلع و قمع شدن، ویاران رسول الله صلی الله علیه وسلم، مغلوب شود، این دوستی ما با یهود به کار می‌آید!

تفسیر زمخشری فرموده است: این یک نوع سختگیری از جانب الله است در دوری جستن و کناره گیری از معاشرت باکسانیکه با دین مخالفت می‌کنند.

همچنان که پیامبر صلی الله علیه وسلم فرموده است: (محبت گرم آنها را نبینی) (تفسیر کشاف 1/499).

«**إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ** (51)» قبل از همه باید گفت که: نتیجه‌ی پذیرش ولایت کفار، قطع ولایت الهی است. و تکیه بر کفار، ظلم است.

طوریکه در آیه مبارکه آمده است: چنین کسی با این عمل مرتكب ظلم، ستم و تجاوز شده است و حق تعالی هرگز ستمگر را هدایت و إصلاح نمی کند و موفق نمی سازد.

واقعیت امر اینست آنده از کسانیکه با دشمنان اسلام موالات مینمایند، هم بر خود و هم بر مسلمانان ظلم و ستم می‌کنند؛ مقهوریت و مغلوبیت جامعه اسلام را انتظار میبرند. از چنین قوم بدخت و معاند و دغلباز توقع نمیرود که گاهی هم به راه هدایت آید.

ای مؤمنان! نهانیهای خود را نزد آنان نگشایید. اینها چنان نشان میدهند که برادران دینی شما هستند، حال آنکه آنان شر و بدی را از شما پنهان میدارند و علیه شما تلاش می‌کنند. آنان در برابر مسلمانان با هم متحدند و اولین فرصت را غنیمت می‌شمنند.

تفسیر تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه می‌نویسد: أَهُلُّ إِسْلَامٍ أَكْفَرُ مَصْلَحَتِهِنَّدْ بِهِنَّدْ مِنْ تَوْانِدْ بَاشَدْ: با هر کافری صلح و عهد نمایند، به شرطی که این صلح و عهد به طریق مشروع باشد: «وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» (آنفال، 61). حکم عدل و انصاف، درباره کافر و مسلمان یعنی در حق هر فرد بشراست. مروت، حسن سلوک، رواداری با آن کافران شده میتواند که در مقابل جامعه اسلامی به دشمنی و عناد مظاہره نکند و نکرده باشند، چنانکه در سوره ممتنعه به تصریح مذکور است، اما هیچ مسلمان حق ندارد که «موالات» یعنی اعتماد دوستانه و معاونت برادرانه با هیچ کافری نماید. البته، موالات ظاهری که در تحت «إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاءً» داخل میباشد وتعاون عادی که دروضعیت اسلام و مسلمانان جزئی ترین تأثیر بدی نداشته باشد، اجازت است. از بعضی خلفای راشدین که در این باره تشدید و تضییق غیر عادی منقول است، باید آن را مبنی بر سد ذرایع و مزید احتیاط دانست.

(بنقل از تفسیر کابلی)

قابل تذکر میدانم که: از فحوای آیه مبارکه با تمام وضاحت در می‌یابیم که: اسلام، دین سیاست بوده و تنها به احکام فردی نمی‌پردازد، ملاحظه میشود که با چه حکمت امور سیاسی را نیز به بیان میگیرد.

شأن نزول آیة 51:

412- ابن اسحاق، ابن جریر، ابن ابوحاتم و بیهقی از عباده بن [ولید بن عباده بن] صامت روایت کرده اند: هنگامی که بنی قینقاع با رسول الله (می‌جنگیدند، عبدالله بن ابی بن سلول [که با آنها هم پیمان بود] از آن‌ها دست برنداشت و در کنارشان ایستاد، در حالیکه عباده بن صامت از قبیله بنی عوف [بن] خزرج که او نیز مانند عبدالله بن ابی بن سلول با یهود هم‌پیمان بود به حضور رسول الله آمد و اظهار داشت هم پیمان من خدا، رسول الله و مؤمنان هستند و از دوستی وهم پیمانی با یهود براءت می‌جویم. عباده میگوید. آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أُولَئِكَ» در باره او و عبدالله بن ابی نازل شده است. (طبری 1264 و بیهقی در «دلائل» 3 / 176 و 177 از عباده بن ولید به قسم مرسل روایت کرده اند).

فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِي بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِّنْ عِنْدِهِ فَيُصِبِّحُوا عَلَى مَا أَسْرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ (۵۲)

پس کسانی راکه در دلهایشان مریضی (= نفاق) است می‌بینی که در (دوستی با) کفار میشتابند (و) میگویند: «می ترسیم که آسیبی به ما برسد» پس نزدیک است که خداوند پیروزی یاچیزی (دیگر) از سوی خود (برای مسلمانان) پیش آورد، آنگاه (این افراد) از آنچه در دل خود پنهان داشتند، پشیمان گردند. (۵۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَرْضٌ»: مریض شک و نفاق. «دَائِرَةٌ»: مصیبت بزرگی که چرخش زمان باعث پیدایش آن شود. حادثه و بلائی که همه را در برگیرد. «الْفَتحُ»: فتح مکه. پیروزی و نصرت. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرْضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ»: مریضان نفاق و شک که در نهاد دارند، مانند عبدالله بن ابی و یارانش را میبینی که در دوستی با آنان (اهل کتاب) بریکدیگر پیشی میجویند و میگویند: «يَقُولُونَ نَحْشِي أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةً» و برای موالات و نشست و برخاست خود عذر و بهانه می تراشند و میگویند: «میترسیم که به ماحادثه ناگواری رخ دهد» یعنی: بیماردلان، دوستی و موالات خود با یهود و نصاری را اینگونه توجیه میکنند: میترسیم کفار بر محمد صلی الله علیه وسلم غلبه کنند، آنگاه دولت و شوکت از آن ایشان گردد و دولت محمد صلی الله علیه وسلم از بین برود، و در آن صورت از سوی آنان بر سرما بلایی بباید.

این مریضان نفاق در دل اصلاح و عده الهی اعتماد و در حقانیت مسلمانان یقین ندارند؛ ازین جهت شتابان در آغوش کفار پناه میبرند، تا هنگام غلبه موهم آنها توانند از ثمرات فتح متمم شوند و ازان گردشها و آفاتی که به زعم آنها بر جامعه اسلامی آمدنی بود، محفوظ بمانند. این است معنی «نَحْشِي أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةً» که در قلوب آنها مکنون بود؛ لیکن چون روبروی پیغمبر(ص) و مسلمانان مخلص معذرت دوستی خود را با یهود میگفتند از گردش زمانه، این مطلب را اظهار مینمودند: یهود سرمایه‌دار است، و ما از آنها قرض میستانیم؛ هنگام مصیبت و قحط و قحطه نسبت به علیق دوستی در وقت سختی به کارما می‌آیند!

همچنان گفته شده که آنها میخواستند با این دوستی برای خود پشتونه محکمی نزد آنها بیابند و با آنها خود را تقویت کنند و از آنها در مبارزه با مسلمانان یاری بجویند و تا که مسلمانان نتوانند بر آنها هجوم آورند. خداوند متعال در مورد رد گمان فاسد آنان گفته است: «فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتحِ» حق تعالی در کتاب خود این امیدواری را داد که مسلمانان مکه را فتح کنند و بافتح مکه مشرکان و هم پیمانانشان از یهود و نصارا هلاک کنند؛ یعنی فتح مکه را.

این مژدهی خوش است برای پیامبر صلی الله علیه وسلم و مؤمنان که خدا و عده‌ی فتح و نصرت به آنها میدهد. (این نظر سدی است. ابن عباس(رض) گفته است: عبارت است از پیروزی پیامبر صلی الله علیه وسلم و مسلمانان بر تمام خلق).

که الله الحمد این و عده به زودی هم تحقق یافت زیرا طوایف یهود از مدینه تارو مار گردیدند؛ بدینسان که جنگنگان طایفه بنی قریظه کشته شده و زنان و کوکانشان به اسارت در آمدند و طایفه بنی نضیر از سرزمین خود تبعید گردیدند. به قولی دیگر: مراد، فتح سرزمین‌های مشرکان و پیدید آوردن گشايش و رهایشی در کار مسلمانان است.

«أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ» و یا امری دیگر در هلاک آنها و از ائمایشان صادر کند و مسلمانان را بر علیه آنان یاری رساند، یعنی با یک امر و دستور و بدون دخالت هیچ مخلوقی آنها را نابود کند؛ از قبیل القای بیم و هراس در قلبشان، همان طور که در خصوص بنی نضیر عمل نمود.

«فَيُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا أَسْرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ»(52): در آن هنگام خواهد بود که منافقان بر اعمال خویش در موالات بایهودیان و نصاری و دشمنان الله و یکجا شدن با آنها پشیمان خواهند شد.

باید به یک اصل مهم اشاره بعمل آورد که: نفاق، مریضی است در قلب، همچون مریضی کفر یا حسد یا کینه یا کبر وغیره، که نمود و مظهر اصلی آن، ولایت و دوستی با کافران و منافقان است؛ این ولایت گاهی پنهانی است و گاهی آشکار، گاهی به شکل و شبیه‌ای است و زمانی به شبیه‌ای دیگر پس انسان مؤمن باید همیشه به هوش بوده و در جهت پاکسازی نهاد خویش از شائبه‌های نفاق و مظاهر ولایت و دوستی با کفار و منافقان، تلاش ورزد.

وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهُؤُلَاءِ الدِّينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ»(53)

وآنها که ایمان آورده اند میگویند: «آیا اینها (= منافقان) همان کسانی هستند که بانهایت تأکید به نام الله قسم یاد میکرند، که آنان با شما هستند؟!» اعمالشان تباہ شد، و زیانکار شدند.(53)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«جَهْد»: نهایت. «أَيْمَان»: جمع یمین، پیمانها، سوگندها، فسمها، در اصل به معنای دست راست است و در وقت بستن پیمان دست راست در دست طرف گذاشته میشود. «حَبِطَ»: تباہ گشت، هدر رفت، بیهوده شد. «خَاسِرِينَ»: زیانکاران در هر دو جهان.

تفسیر:

«وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا»: مؤمنان به همدیگر میگویند: مؤمنان از حال منافقان که رازشان بر ملا و پرده‌ی اسرار شان پاره شده است تعجب کرده و می گویند: «أَهُؤُلَاءِ الدِّينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ»: ای جماعت یهود! مگر این منافقان نبودند که به سختترین سوگند یاد میکرند که: ما باشما هستیم؟! و به شما یاری و کمک میرسانند؟ [چون دروغ گفتند]، «حَبِطْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ»(53): به سبب نفاق شان، اعمالشان باطل و تباہ شد، و برای آنها هیچ عهد و پیمانی نه در دنیا و نه در آخرت باقی ماند.

خوانندگان محترم!

آیات متبرکه (54 الی 56) در مورد کسانی که از دین برگشتگان و موضوع جنگ با آنان مورد بحث قرار گرفته است:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذْلَلَةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعْزَزٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَا يَمِلِّ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلَيْهِمْ»(54)

ای کسانی که ایمان آورده اید! هر کس از شما که از دین خود برگردد(به الله زیانی نمی رساند) خداوند بزودی گروهی را می آورد که آنها را دوست دارد و آنها (نیز) او را دوست دارند، (آنان) در برابر مؤمنان فروتن و در برابر کافران سر سخت و گردن فراز هستند، در راه الله جهاد می کنند و از ملامت، ملامت کننده نمی ترسند، این (صفات مذکور) فضل الله است که آنرا به هر کسی بخواهد می دهد، و الله گشاشیگر داناست.(54)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَرْتَدَ»: (رَدًّ): از دین بر میگردد، از دین به در میرود. «أَذْلَلَةٌ»: جمع ذلیل؛ یعنی، انسانهای

متواضع و نرمخو، مهربان، فروتن. «أَعِزَّةٌ»: جمع عزيز، سختگیر، دلاور. «لَوْمَةٌ»: نکوهش، ملامت. «لَائِمٌ»: ملامتگر، نکوهشگر. «وَاسِعٌ»: دارای فضل فراوان و إنعام بیکران.

تفسیر:

بعد از بیان این حقیقت که موالات با کفار از سوی مسلمانان، کفر و نوعی از انواع ارتاداد است، حق تعالی در این آیه به بیان احکام مرتدان می پردازد: در ضمن قابل تذکر است که: این آیه کریمه، نمایانگر بعدی از أبعاد إعجاز قرآن کریم است زیرا در حالی از ارتاداد اعراب خبر میدهد که هنوز این پدیده در میان شان ظهر نکرده بود و یک امر غیبی به شمار میرفت. بلی! واقعاً هم بعد از مدتی پدیده ارتاداد ظهر کرد و در عهد ابوبکر صدیق(رض) به شکل گسترده‌ای خود را نشان داد به طوریکه قبایل بزرگی از اعراب، چون «غطفان» و «فزاره» و «بنی‌سلیم» و در مجموع یازده گروه مرتد شدند.

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ»: ای مؤمنان! هر کس از شما که از دین اسلام به سوی کفر روی آورد خداوند متعال از او غنی است و نیازی به عبادتش ندارد.

(طوریکه در فوق هم یادآور شدیم: آیه مبارکه از مرتد شدن بعضی از مسلمانان خبر میدهد، پس خبر از غیبی است که هنوز به و قوع نپیوسته است. گروه های زیادی از اسلام برگشتند؛ بعضی در زمان حضرت رسول صلی الله علیه و سلم و بعضی در عهد ابوبکر صدیق رضی الله عنہ. بنو حنیفه قوم «مُسِيلِمَه كَذَابٌ» مُرْتَد شدند و مسیلمه به حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چنین نوشت: از مسیلمه رسول خدا به محمد رسول خدا، اما بعد: نصف زمین از آن من است و نصفش از آن تو. پیامبر صلی الله علیه وسلم در جواب نوشت: از محمد پیامبر خدا به مسیلمه دروغگو، اما بعد: زمین از آن الله است و هر کس را که خود بخواهد وارثش میکند. و سرانجام از آن پرهیزگاران است.) مفسران می نویسند که یکی از زمینه ارتاداد، نداشتند معرفت و محبت نسبت به دین و خداست.

«فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ»: و به زودی حق تعالی به اسلام، به جای آنها افرادی مؤمن می آورد که آنها را دوست دارد و آنها هم خدا را دوست دارند. دوستی متقابل میان الله و بنده، از کمالات بشر است. و مؤمن واقعی کسی است که هم عاشق و هم محبوب الله باشد.

«أَذْلَلَةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ»: کسانی که در برابر مؤمنان متواضع و فروتن، و بامهر و محبت و در برابر کفار قوی و شدید باشند یعنی: در برابر مؤمنان عاطفه و شفقت و فروتنی و در برابر کفار، شدت و غلظت و گردن فرازی را به نمایش می کذارند. مفسر ابن کثیر فرموده است: این چنین است صفات مؤمنان کامل و فروتن، هر یک از آنها نسبت به برادر خود فروتن و نسبت به دشمنش بزرگمنش و گردن فراز است. (مختصر ابن کثیر 1/ 528).

نباید فراموش کنید: قلبی که از محبت الله متعال خالی شد، مريض و وابسته به کفار میشود، ولی قلبی که از مهر الهی پر است هرگز وابسته نمی شود. طوریکه خداوند متعال میفرماید: «أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَنَّهُمْ».

و علامت و نشانه‌ی محبت مؤمن نسبت به الله متعال اینست که در مقابل برادرانش نرمش و فروتنی داشته باشد و در مقابل کفار و منافقین با عزت باشد.

«يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةً لائِمٍ»: برای اعلای کلمه الله با دست، زبان، علم و قلم خویش جهاد کنند و باکی از ملامت هیچ ملامتگر و تمسخر هیچ مسخره گر نداشته باشند، در دین خدا استوار و پابرجا بوده و در پیمودن راه خدا از هیچکس بیم و باکی ندارند. زیرا ایمان آنها قوی و خودشان دارای مبادی ثابت و استوارند.

بناءً ما باید در راه ایمان و شکستن سنت‌ها و عادات جاهلی نباید از سرزنش‌ها و تهدیدات و تبلیغات سوء دشمن ترسی داشته باشیم و تسليم جو و محیط شویم.

در حديث شریف به روایت ابوذر(رض) آمده است که فرمود: «خلیل من رسول الله صلی الله علیه وسلم مرا به هفت چیز فرمان داد:

۱ - این که با مساکین دوستی و نزدیکی کنم.

۲ - این که همیشه به فروdest خود بنگرم، نه به فرادست خود.

۳ - اینکه صله رحم(پیوند بازدیکان) را بجا آورم، هر چند آنان به من پشت کنند.

۴ - این که از کسی چیزی درخواست نکنم.

۵ - این که سخن حق را بگویم، هر چند تلخ باشد.

۶ - این که در راه خدا از سرزنش و ملامت هیچ ملامتگری نترسم.

۷ - و این که (لا حول ولا قوه الا با الله) را بسیار بگویم زیرا این کلمات از گنجی در زیر عرش خدای سبحان است».

«ذلِكَ فَضْلُّ اللهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ»: این از فضل خداست که آن ها بر جهاد، موالات و محبت خود توفیق داده.

باید مذکور شد که فضل الهی تنها و تنها به داشتن مال و مقام نیست، بلکه محبت با الله متعال همانا جهاد در راه او و قاطعیت در دین او هم از مظاهر لطف و فضل الهی است.

«وَاللهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (54)» و فضل الهی وسیع و بی حد است و هیچ باز دارنده‌ای برای خیرش نیست، چون او تعالی می داند چه کسی مستحق فضل و احسان اوست.

میدان فضل و احسان خدا فراخ است و میداند چه کسی استحقاق آن را دارد.

إِنَّمَا وَلِيْكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ (۵۵)

جز این نیست که دوست شما تنها الله و رسول او و آن مؤمنانی است که نماز را برپا میکنند و زکات را میدهند؛ در حالیکه در رکوع‌اند (در برابر الله متواضع و عاجزاند). (۵۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«وَلِيْكُم»: یار و یاور شما، و هُم راکعون: نمازگزاران فروتن و متواضع.

تفسیر:

«إِنَّمَا وَلِيْكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا»: ای مؤمنان! جز این نیست که مددگار شما فقط الله و رسول اوست و مؤمنان‌اند.

باید مذکور شد که: مسلمانان در آیات گذشته از موالات و رفاقت با یهود و نصاری ممنوع شده بودند؛ بعد از شنیدن آن طبعاً این سؤال پدید می‌آید که پس مسلمانان با که عالیق محبت و داد و رفاقت داشته باشند؟ در این آیت واضح میگردد که دوست اصلی آنها جز ذات اقدس الله متعال و پیامبر صلی الله علیه وسلم و مسلمانان مخلص دیگری شده نمی‌توانند.

«الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ (55)»: مؤمنانی که دارای این اوصاف پر ارج میباشند: نماز را اقامه و زکات را ادا میکنند، و در پیشگاه خدا سربزی و فروتنند.

باید مذکور شد که: این آیات با تخصیص در منقبت حضرت عباده بن صامت(رض) فرود آمده؛ وی با یهود بنی قینقاع بس علیق دوستانه داشت؛ اما در مقابل موالات خداوند متعال و رسول الله صلی الله علیه وسلم و رفاقت مسلمانان تمام آن علائق خود را منقطع گردانید.
(بنقل از تفسیر کابلی)

در التسهیل آمده است: خدا لفظ «ولی» را بعد از اسم خود، به صورت مفرد آورده است؛ چون او یگانه و مفرد است. سپس پیامبر صلی الله علیه وسلم و مؤمنین را به صورت تابع برآن عطف کرده است و اگر میگفت: «إنما أولياؤكم»، کلام شامل اصل و فرع نمی شد.
(التسهیل 1/181).

وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ (٥٦)

و هر کس خداوند و پیامبر او و کسانیکه ایمان آورده اند، دوست بدارد، (او از حزب خداست و) یقیناً حزب خدا پیروز است.
(۵۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«يتولّ»: به دوستی بگیرد، سرپرست خود کند، یاری دهد.

تفسیر:

«وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ (56)»: هر کس که الله و پیامبر و مؤمنین را دوست و ولی خود قرار دهد، جزو حزب الله به شمار می آید که بر دشمنان غالب و پیروز و حاکم اند.

این سه آیه، اوصاف حزب الله را بیان کرده اند پس بر هر فرد و هر جماعت مسلمانی است که به خود بنگرد و نیک بیندیشد که آیا این اوصاف در او هست یا خیر؟

شأن نزول آیه:

تفسران در شأن نزول این آیه مبارکه می نویسند: چون طایفه یهودی بنی قینقاع با رسول الله صلی الله علیه وسلم جنگیدند، عبدالله بن ابی منافق بر اساس پیمانی که با آنان داشت، از یاری مسلمانان سر باز زد در حالیکه میگفت: من مردی هستم که از روز بد می ترسم و از اتحاد با دوستانم دست بر نمی دارم! اما عباده بن صامت(رض) که او نیز دوستان وهم پیمانان زیادی از یهودیان داشت، نزد رسول الله صلی الله علیه وسلم رفت و از حلف و دوستی با یهودیان برآئت جست و از تمام تعهداتی که با آنها داشت، خلع ید کرد و گفت: از هم سوگندی و ولایت و دوستی با این کافران به بارگاه الله متعال و پیامبرش بیزاری می جویم.

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکه قبلی از جمله در آیه(51) خواندیم که از موالات با یهود و نصاری نهی بعمل آمده است، زیرا شایستگی دوستی را ندارند.

اینک در آیات متبرکه (57 الی 63) در باره، نهی از موالات با همه کفار و علل آن، اعم از ملحدان، مشرکان، آتش پرستان، هنود، بوداییها و دیگر فرقه های معاند با اسلام را در بر می گیرد.

**يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوا وَلَعِباً مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ
مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارُ أَوْلَيَاءُ وَأَتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٥٧)**

ای کسانیکه ایمان آورده اید! آنانی را که دین شمارا به استهزا و بازی گرفته اند، چه از آنانیکه پیش از شما به آنها (یهود و نصارا) کتاب داده شده و چه از (دیگر) کافران، دوست نگیرید و از الله بترسید، اگر مؤمن هستید.
(۵۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هُرُوا»: ریشخند، مسخره، شوخی. «لَعِبًا»: بازی.

تفسیر:

مجازات دنیوی کسانی که به دین خدا و مقدسات مذهبی توهین می‌کنند، قطع رابطه است، طوریکه میفرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا أَذْنِينَ اتَّخَذُوا بِيَنَكُمْ هُرُواً وَلَعِبًا» ای مؤمنان! از این برحدار باشید که یهود، نصارا، مشرکان و منافقان را بحیث دوست خود بگیرید و از آنها خواهان دوستی و محبت شوید درحالیکه به دین شما استهزا نموده آن را عامل خنده خود قرار دادند.

در این آیة مبارکه در می‌یابیم که خداوند از موالات و هم پیمانی با کسانی نهی می‌کند که دین الله متعال را به تمسخر و ریشخند می‌گیرند و این معنی عام است در تمام کسانی که به و رطه مخالفت با دین الله متعال درمی‌افتد؛ اعم از مشرکان، اهل کتاب و اهل بدعت هایی که به اسلام منتب می‌دانند.

«مِنَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارُ أُولَئِكَ» اینها دشمنان واقعی شمایند پس شما نیز باکسانیکه خدای شما دشمن گرفته دشمنی کنید.

از جمله یهود و نصاری و دیگر کافران را دوست خود قرار ندهید، و نسبت به آنان مهر و محبت نداشته باشید؛ چرا که آنها دشمنان شما هستند، پس هر کس دین شما را به مسخره گرفت، درست نیست شما با او از در صداقت و دوستی درآید، بلکه واجب است کینه او را در دل داشته و با او دشمن باشید.

«وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ(57)»: و از مجازات الهی و خشم او برحدار باشید اگر به آنچه خدای شما ارشاد و أمر فرموده ایمان دارید.

باید متذکر شد که: بی‌گمان، یهود، نصاری، مشرکان و منافقان، شایسته دوستی نیستند؛ زیرا شعایر خدا را به بازیچه می‌گیرند و هیچ‌گونه باوری به فرمان الهی ندارند. (مراجعه شود به سوره بقره / آیه 14) و (همین سوره / آیه 58).

شأن نزول آیة 57 – 61:

419- ابو شیخ و ابن حبان از ابن عباس(رض) روایت کرده اند: رفاعه بن زید بن تابوت و سوید بن حارت از روی نفاق و دورویی تظاهر به اسلام می‌کردند و شخصی از مسلمانان با آنها دوستی داشت. پس الله متعال آیة: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا أَذْنِينَ اتَّخَذُوا بِيَنَكُمْ هُرُواً وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكُفَّارُ أُولَئِكَ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ(57) وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُرُواً وَلَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ(58) قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللهِ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْنَا وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِنَا وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ(59) قُلْ هَلْ أَنْتُمْ كُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَلِكَ مَثُوبَةٌ عِنْدَ اللهِ مِنْ لَعْنَةِ اللهِ وَغَضِبِهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أَوْلَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ(60) وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا أَمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ حَرَجُوا بِهِ وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْثُمُونَ(61) رَا نازل کرد» (طبری 12221 از ابن عباس روایت کرده).

وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوهَا هُرُواً وَلَعِبًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ(58)

وچون به طرف نماز (مردم را) بخوانید، آن را به مسخره و بازی می‌گیرند، این (استهزاء) بهسب آن است که آنها مردمی اند که تعقل نمی‌کنند (ندان اند). (58).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَإِذَا نَادَيْتُم إِلَى الصَّلَاةِ»: هنگامی که مردم را به وسیله‌ی آذان، برای نماز دعوت می‌کنید. نادیتم: فراخواندید.

تفسیر:

از رابطه و دوستی باکسانی که آذان (و شعائر دینی) شما را به مسخره می‌گیرند باید، پر هیزید طوریکه می‌فرماید: «وَإِذَا نَادَيْتُم إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخُذُوهَا هُرُواً وَلَعِبًا»: وقتی آذان گفتید و مردم را به نماز ندا می‌کنید، شما و نمازتان را مسخره می‌کنند. واقعیت امر اینست که: نماز، چهره و مظهر دین است. در آیه‌ی قبل، استهزای دین مطرح شده است و در این آیه استهزای نماز، و از این معلوم می‌شود که: یعنی نماز سیمای دین است.

در بحر آمده است: یهود وقتی آذان نماز را شنیدند نسبت به حضرت محمد صلی الله علیه وسلم حسادت ورزیدند و گفتند: چیزی را آورده است که هیچ یک از پیامبران آن را نداشته است، این بانگ را که گویی صدای شتر است از کجا آورده ای؟ چه آواز زشتی است! آنگاه خدا این آیه را نازل کرد.(بحر 3/515). ابو سعود درباره‌ی این آیه گفته است: روایت است یک نفر نصرانی در مدینه وقتی صدای مؤذن را می‌شنید می‌گفت: گواهی میدهم که محمد پیامبر خدادست. وی می‌گفت: خدا دروغگو را بسوزاند، شبی خدمتکارش آتش روشن کرد در حالیکه اهل خانه خواب بودند، جرقه ای پرید و خانه آتش گرفت و نصرانی و خانواده اش سوختند. ابو سعود (40/2).

الله متعال هشدار داده است که هر کس نماز را مسخره کند، نباید او را دوست گرفت، بلکه باید او را طرد کرد و از او دوری جست. این آیه‌ی قبل را تأکید می‌کند.

«ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْقِلُونَ»(58): این به سبب آن است که آنان مردمی آند که نمی‌اندیشند: و انگیزه‌ی چنین عملی، این است که آنها تبهکارانی هستند که حکمت نماز را نمی‌فهمند و هدف‌ش رادرک نمی‌کنند، که عبارت است از پاکیزه کردن نفوس. خداوند عقل را از آنان نفی کرده که آنها در امر دین از آن بهره نگرفته اند، هر چند در فهم منافع دنیوی دارای عقل و درکند.

باید گفت که همه‌ای این حرکات را که انجام میدهد ناشی بیقلی و نادانی شان است. اگر آنان دچار نادانی و حماقت نمی‌بودند، علی رغم داشتن اختلاف مذهبی با مسلمانان چنین حرکات سبک و پستی از آنان سر نمی‌زد. آخر کدام آدم منطقی دوست دارد هنگامی که گروهی برای عبادت و بنده‌ی خدا ندا دهد او را مورد تمسخر و استهزاء قرار دهند.

در روایات آمده است که: آذان بعد از هجرت به هنگام تحویل قبله به سوی کعبه مشروع شد و آذان از شعائر اسلام و نشانه جدالکننده میان «دار حرب» و «دار اسلام» است چنانکه رسول الله صلی الله علیه وسلم چون گروه جنگی (سریه) ای را به جهاد می‌فرستادند، به آنان دستور میدادند که اگر در محله و سرزمینی صدای آذان را شنیدند، دست به سلاح نبرند و اگر در آن صدای آذان را نشنیدند، حمله برند. «تفسیر انوار القرآن».

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابَ هَلْ تَتَقْمِنُونَ مِنَ إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْنَا وَمَا أَنْزَلَ مِنْ قَبْلِ وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ»(۵۹)

بگو: ای اهل کتاب! آیا جز این را بر ما عیب می‌گیرید که ما به خدا و آنچه از سوی او

بر ما نازل شده و آنچه پیش از ما [بر پیامبران] فرود آمده ایمان آورده ایم؟! و این [عیب جویی شما به سبب این است] که بیشتر شما فاسق هستید. (۵۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هَلْ تَنْقِمُونَ»: (نَقَمَ) آیا عیب می گیرید؟ آیا ایراد می گیرید؟ آیا سر ستیز و دشمنی دارد؟ آیا زشت می پندارید؟

تفسیر:

«قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَا»: ای محمد! به یهود و نصاری بگو: ای یهودیان و نصرانیان! آیا بر ما عیب و ایراد می گیرید؟ ملاحظه میداریم که: دشمنی دشمنان بامؤمنان، فقط به خاطر ایمان آنهاست.

«إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللهِ وَمَا أُنْزَلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزَلَ مِنْ قَبْلٍ»: به خاطر اینکه به پروردگار خویش ایمان آورده و از پیامبر پیروی نموده و به قرآن و آنچه پیش از آن نازل شده باور کردیم آیا به خاطر چنین اموری از ما عیب‌جوئی می‌کنید و این کار را از ما نمی‌پذیرید؟ می‌بینیم که: ایمان داشتن مسلمانان به تمامی کتب آسمانی، از عوامل کینه وعداوت اهل‌کتاب با آنان است. و نباید فراموش کرد که: دشمنی اهل کتاب با مسلمانان، تاریخی و با سابقه است.

ابن کثیر فرموده است: یعنی آیا جز این، دست آویزی برای طعنه زدن و عیب گرفتن بر ما دارد؟ و این نه عیب است و نه مذموم، پس إستثناء منقطع است. (مختصر ابن کثیر 530/1).

«وَأَنَّ أَكْثَرَكُمْ فَاسِقُونَ (59)»: آیا این شما نیستید که از طاعت خداوند متعال بیرون شدید؟ با ترک ایمان و بیرون رفتن از حوزه امتحان اول امر الله متعال؟ بلی! عیب‌جویی و إنکار شما ناشی از فسق و نافرمانی شماست. پس کدام گروه سزاوار این است که عیب جوئی شود و عملکردش پذیرفته نشود؟ ما یا شما؟

این آیه سخترین توبیخ و هشدار و حجت تمام علیه علمای اهل کتاب است که از ارشاد و رهنمود مردم دست کشیده، أمر به معروف و نهی از بدیها را ترک نموده، نظام زندگی فرد و اجتماع را به تباہی و بیراهه کشانیده و خود نیز در منکرات فرورفته اند. (توبه آیه: 74)، بروج آیه: 8).

قُلْ هَلْ أَنْتُمْ بِشَرٍ مِّنْ ذَلِكَ مَثُوبَةٌ عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَغَضَبَ عَلَيْهِ وَجَعَلَ مِنْهُمُ الْقَرَدَةَ وَالْخَنَازِيرَ وَعَبَدَ الطَّاغُوتَ أُولَئِكَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ (۶۰)

بگو: آیا شما را به بدتر از آن (شخص عیب دار) به اعتبار جزا در نزد الله آگاه سازم؟ آن کسی که الله او را لعنت کرده است و بر او خشم گرفته و برخی از آنها را بوزینگان و خوکان (نیز) طاغوت پرستان گردانیده است، این گروه‌اند که از نظر مرتبه بدتر و از راه راست گمراحته اند. (۶۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَثُوبَةً»: پاداش، کیفر. «الْقَرَدَة»: جمع قرد، میمونها، شادی‌ها. «الْخَنَازِيرَ»: جمع خنزیر، خوکها. «الطَّاغُوتَ»: هرگونه معبدی سوای خدا، نافرمان و سرکش. «سَوَاءِ السَّبِيلِ»: راه راست، راه حق.

تفسیر:

«قُلْ هَلْ أَنْتُمْ بِشَرٍ مِّنْ ذَلِكَ»: بگو: آیا خبر دهم شما را به بدتر از این جزا نزد الله متعال؟

کسی که لعنت کرد او را خدا، و نازل کرد غضب بر او، «مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ» و آن عبارت است از مكافات و مجازات ثابت و مقرر نزد خدا.

باید متذکر شد که: مجازات و سزا های الهی عادلانه است و اگر تعدادی به میمون و یا خوک تبدیل می شوند سزای ناشی از عملکرد خود شان است.

در التسهیل آمده است: به منظور مسخره کردن به آنها ثواب را در محل عقاب قرار داده است همان طور که در «فَبَتَّلُرُهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ» این گونه عمل نموده است. (التسهیل 182/1).

«مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ»: هر کس خدا او را از رحمت خود دور کند، «وَغَضِيبَ عَلَيْهِ» و به سبب کفر و فرورفتن در نافرمانی، بعد از آشکار و روشن شدن دلایل، خدا بر او خشم گیرد. «وَجَعَلَ مِنْهُمْ أَقْرَدَةً وَالْخَنَازِيرَ» و گرددانید بعضی شان را بوزینگان و بعضی را خنازیر؛ یعنی و بعضی از آنان را مسخ کند و به صورت میمون و خوک درآورد، «وَعَبَدَ الْطَّاغُوتَ»: بعضی را به صورت شیطان پرست و بندهی طاغوت درآورد، یعنی: کسانی که طاغوت را می پرستند. طاغوت: شیطان یا کاهن است، یعنی اینکه اطاعت کنندگان از طاغوت، هم ردیف مسخ شدگانند.

در تفسیر کشاف آمده است که: برخی از مفسران گفته اند که طاغوت به معنای گوساله است برای آن که او را به جای خدا پرستیده بودند و پرستش گوساله را شیطان برای آنان آراسته و زیبا جلوه داده بود، در نتیجه پرستش آن در حکم پرستش شیطان، و شیطان هم طاغوت است. از ابن عباس(رض) روایت کرده اند که آنان از پیشگویان پیروی میکردند و هر کس که در معصیت خدا از چیزی پیروی کند، در واقع آنرا پرستیده است. حسن بصری(رح) آنرا «طواغیت» خوانده است. همچنین گفته اند کسانی را که در حق شنبه تجاوز کردن، به بوزینگان مسخ کرد و کافران در خواست کننده «مائده» از حضرت عیسی (ع) را به خوک دگر ساخت. برخی هم گفته اند که این هر دو نوع مسخ در باره اهل شنبه صورت پذیرفت و جوانشان به بوزینگان و پیروانشان به خوک مسخ شدند.

روایت کرده اند که وقتی این آیه نازل شد، مسلمانان به یهود ایراد می گرفتند: ای برادران بوزینگان و خوکان و آنان سر خود را به زیر می افکندند.

«أَولئِكَ شَرُّ مَكَانًا وَ أَضَلُّ عَنْ سَوَاءِ الْسَّبِيلِ» (60) «اینانند که از نظر منزلت» و جایگاه در روز قیامت «بدتر و از راه راست گمراهترند» یعنی باید گفت که: حرمت شکن، حرمت ندارد. واضح است که: عقوبت سنگین برای انحراف سنگین است.

پس آنچه در مورد گمراهی مسلمانان می پنداشد، ناروا و بی اساس است بلکه این وصف الحال خود شان می باشد.

ابن کثیر فرموده است: معنی آیه این است: ای اهل کتاب! چگونه به دین ما یعنی دین یگانه پرستی و پرستش خدا طעنه میزند و عیب میجویید، در حالیکه تمام قبایح در شما وجود دارد؟ (ابن کثیر 531/1).

قرطبی مینویسد: بعد از نزول این آیه مسلمانان آنان را برادران میمون و خنازیر خطاب می نمودند و آنان از فرط شرمندگی سر را به زیر آنداختند.

تفسیر تفہیم القرآن می نویسد: اشاره‌ی لطیفی است به خود یهودیان که تاریخشان گویای این است که بارها مورد غصب و لعنت خدا قرار گرفته اند، به خاطر زیر پا گذاشتن قانون (سبت = شنبه) صورت های افراد زیادی از قوم آنان مسخ شده بود و سر آنجام در

إنحطاط و إنحراف به جایی رسیدند که حتی به عبادت طاغوت پرداختند. پس مفهوم جمله‌ی فوق این است که آخر بی حیایی و جسارت هم حدی دارد و خجالت نیز خوب چیزی است. شما خودتان از لحاظ فسق و إنحطاط أخلاقي به پایین ترین حد آن سقوط کرده اید، اما اگر گروه دیگری به خدا ایمان آورده راه دین داری صادقانه را اختیار میکند، شما آنان را گمراه می دانید.

توضیحی مختصری در مورد «قردہ»: میمون و «خنازیر»:

خوکها، که در این آیة مبارکه(60) ذکر از آن بعمل آمده است همانا: عده ای از اهل کتاب، هستند که مسخ شدند؛ یعنی، دلهایشان از انسانیت مسخ گردید و این مثلی است، همچون «مَثُلُ الَّذِينَ...، كَمَثُلِ الْحَمَارِ يَحْمُلُ أَسْفَارًا» (جمعه: آیه 5). پس، مراد این است که آن قوم، هم چون میمون، چیغ و داد و فرباد میکشیدند، میجهیدند و از هم جنس بازی سیر نمیشدند، (بقره/آیه 60)، (أعراف/آیه 166). و هم چون خوکان، در پی شهوت و پستی و فرمایگی بودند. [با اختصار، منار]

وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ {٦١}

و هنگامیکه (منافقان) نزد شما می آیند، میگویند: «ایمان آورده ایم». حال آنکه باکفر وارد شدند و باکفر بیرون میروند؛ و خدا به کفر و نفاقی که همواره پنهان می کنند، داناتر است. (۶۱)

شرح لغات و اصطلاحات:

«دَخَلُوا بِالْكُفْرِ»: کافرانه به پیش تو آمدند و کافرانه از پیش تو برگشتند.

تفسیر:

«وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا»: ای پیامبر صلی الله علیه وسلم! این دسته از یهودیان (ضمیر به منافقین یهود بر میگردد). که نزد شما تظاهر به إسلام میکنند زمانی که نزد شما بیایند میگویند ما به دین شما ایمان آورده و به پیامبرتان باور داریم در حالی که حقیقت چیز دیگری است. از فحوای آیة مبارکه بر می‌آید که: اظهار ایمان برخی از انسانها، شما را فریب ندهد. زیرا اظهار ایمان با زبان، نشانه‌ی رُسُوخ ایمان در قلب نیست.

«وَقَدْ دَخَلُوا بِالْكُفْرِ وَ هُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ»: آنها هنگامی که با کفر نزد شما آمده و با کفر نزد قوم خویش هم بیرون رفتند، از گفتار شما سودی بر نگرفتند و اندرز و تهدیدات شما در آنان اثر نبخشید.

«وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا كَانُوا يَكْتُمُونَ {٦١}»: خداوند، از خود انسان‌ها هم به ضمیرشان آگامتر است، الله متعال به کفر و نفاق مکتوم و به تمام امور پوشیده و آنچه در نهاد خویش پنهان میدارند آگاه است و به زودی آنها را محاسبه خواهد نمود. بناءً باید گفت کسانیکه منافقانه اظهار ایمان میکنند، باید بدانند که پروردگار باعظمت از درون آنان آگاه است.

وَتَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْغُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السُّخْتَ لِبِسْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ {٦٢}

و بسیاری از آنها را می بینی که در گناه و تجاوز، و خوردن مال حرام، شتاب میکنند، چه بد است عملی که انجام می دادند. (۶۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«العُدوان»: ستم، تجاوز، دست درازی. «السُّحت»: مال ناروا مانند: رشوه‌گری در داوری، ربا و غیره (سوره مائدہ آیه 42).

تفسیر:

در آیة قبلی، بحث از روحیه‌ی کفر و نفاق اهل کتاب به بیان گرفته شد، در این آیه مبارکه، بیان فسادهای اخلاقی و اجتماعی و اقتصادی آنان به بیان گرفته می‌شود طوریکه می‌فرماید: «وَتَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يُسَارِ عُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَ أَكْلِهِمُ السُّحْتَ» بسیاری از یهودیان یعنی: از منافقان، یا از یهود، یا جمعاً از هردو گروه را می‌بینی که در ارتکاب گناه، حرام خواری و مخالفت اوامر الهی و ترک طاعت او باهم مسابقه می‌دهند.

فحوای آیه مبارکه: «يُسَارِ عُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ» در می‌یابیم که: سیمای جامعه اسلامی، سبقت در خیرات است، «يُسَارِ عُونَ فِي الْخَيْرَاتِ» (مؤمنون، 61). ولی سیمای جامعه کفر و نفاق، همانا سبقت در فساد است.

«يُسَارِ عُونَ فِي الْإِثْمِ» «يُسَارِ عُونَ»، دلالت بر استمرار دارد. یعنی بدتر از فساد اخلاقی «إثم» و فساد اجتماعی «عدوان» و فساد اداری اقتصادی «سُحت»، عادت به فساد و سرعت در آن است.

«فِي الْإِثْمِ»: بدتر از آلودگی به گناه، غرق شدن در گناه است.

«سُحت»: عبارت از مال حرام و مخصوصاً رشوه است.

«لَيْسَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (62)» واقعاً چقدر بد است کارشان. آنها مرتكب بدی شده و کار بسیار بدی را انجام دادند.

غالباً مراد از «إثم» گناه لازمی، و مراد از «عدوان» گناه متعهدی است، یعنی اینها حالی دارند که از فرط شوق و رغبت بسوی هرگونه گناه می‌شتابند، چه اثر آن به خودشان محدود باشد و چه به دیگران هم تجاوز کند؛ هر که را حالت اخلاقی اینقدر زبون باشد و خوردن حرام شیوه آن شده باشد، در بدی وی شبه‌ی باقی نمی‌ماند. (تفسیر کابلی).

لَوْلَا يَنْهَا هُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَيْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (٦٣)

چرا دانشمندان نصاری و علمای یهود آنها را از سخنان گناه آمیز و خوردن مال حرام نهی نمی‌کنند! چه بد است کاری که که انجام می‌دادند. (۶۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَوْلَا»: چرا نباید؟ برای چه نباید؟ «الرَّبَّانِيُّونَ»: پیشوایان مذهبی مسیحی. «الْأَحْبَارُ»: پیشوایان مذهبی یهودی. «رَبَّانیت»: و «تَرَهَّب» به معنی پرداختن به عبادت در صومعه است. «عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمِ»: از سخنان دروغ. «لَيْسَ»: چه بد است.

تفسیر:

«لَوْلَا يَنْهَا هُمُ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ»: چرا علماء و احبارشان آنان را منع نمی‌کردند. یعنی این که در قدم اول؛ مسئولیت امر به معروف و نهی از منکر، متوجه علماست. در این هیچ جای شکی نیست که: همین سکوت و بی تفاوتی علماء، در برابر بی عدالتی‌ها و مفاسد اجتماعی است که زمینه‌ی ترویج فساد را در جامعه می‌گردد.

علماء باید قادرت آنرا داشته باشند تا بتوانند علاوه بر موعظه و دعوت، جلوی مفاسد اجتماعی را بگیرند. اگر نهی از منکر، جلوی گناه را نگیرد، لائق جلوی سرعت آن را باید تقلیل دهند.

«عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمٌ وَأَكْلِهِمُ السُّخْتَ»: که از نافرمانی و ارتکاب گناهان و خوردن حرام دست بردارند؟ یعنی: چرا علمای شان مردم را از منکراتی چون دروغگویی، حرامخواری، رشوت و ظلم که در میانشان به کثرت شیوع یافته بود، نهی نمیکنند، عامل آن به فراموشی سپردن رسالت نهی از منکر بخصوص توسط دانشمندان شان بود.

«لَيْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ (63)»: چنان عملی از جانب آنان بسی رشت بود که نهی از ارتکاب أعمال حرام را ترک نمودند.

زیبایی علم، در اظهار آن وزشتی و بدی آن درسکوت و کتمان است. سکوت عالم، بدتر از گناه خلافکار است. ملاحظه میکنیم که خدای سبحان در این آیه، «خواص» را که علمای تارک «أمر به معروف» و «نهی از منکر» اند، به شدیدترین وجه و حتی سختر از توبیخی که در حق انجام دهنده‌گان این گناهان روا داشته، توبیخ و سرزنش میکند زیرا این علماء از آن جاهلان به گناه و ستم و حرام آلوده، بدبختتر و تیره روزتر و بد فرجاتر و مجرماترند. در صحیح ترمذی آمده است: «آنگاه که مردم ظالم را ببینند أما دست وی را از ارتکاب ظلم نگیرند، نزدیک است که خداوند متعال آنان را به عذابی عام از نزد خود درآفگند».

از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: «در قرآن هیچ آیه ای وجود ندارد که این گونه بیانگر توبیخی شدید باشد؛ یعنی توبیخ علماء».

أبو حیان گفته است: این آیه متضمن توبیخ علماء و مشایخ است؛ زیرا آنها مردم را از ارتکاب معاصی نهی نکرده اند.

علماء میفرمایند هنگامیکه خداوند متعال میخواهد قومی را تباہ کند عوام آنها در جرایم ومعاصی مستغرق میشوند، خواص، یعنی علماء و مشایخ شان «شیطان گنگ» میگردند. احوال بنی اسرائیل نیز چنین شد؛ مردم عموماً در لذات و شهوات دنیوی منهمک شده، جلال و عظمت الهی و قوانین و احکام او را فراموش کردند؛ و آنایکه علماء و مشایخ مسمی میشندند، فریضه امر به معروف و نهی منکر را ترک گفتند، و در حرص دنیا و پیروی شهوات بر عوام خود نیز سبقت نمودند. خوف مخلوق و حرص دنیا مانع گردید که آواز حق بلند شود.

قرآن عظیم الشأن و سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم امت اسلامی را تشویق و ترغیب میکند که: هیچگاه در مقابل هیچکس از أداء فریضه امر بالمعروف و نهی از منکر غفت نکند.

خوانندگان محترم!

بعد از اینکه در آیات قبلی به برخی از بدی‌ها و رسواهی‌های یهودیان-که شتابان به سوی گناه و دشمنی، خوردن مال حرام و رشوه و أمثال آن از گرداوری حلال و حرام، پیش میرفتند، اینک در آیات متبرکه (64 الی 66) موضوعاتی بدی‌ها و پلیدیهای درونی یهودان و اینکه راه خوشبختی در هر دو جهان کدام است به بیان گرفته میشود.

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غَلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَلَعِنُوا بِمَا قَالُوا بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَاتٌ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ وَلَيَزِيدُنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ طُغْيَانًا وَكُفْرًا وَالْقِنَا بَيْنَهُمْ

الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ كُلُّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِّلْحَرْبِ أَطْفَأَهَا اللَّهُ وَيَسْعَونَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (٦٤)

ویهود گفتند: «دست خدا بسته است» دستهایشان بسته باد! و بخارتر آنچه گفتند، لعنت شدند. بلکه دو دست او گشاده است، هر گونه بخواهد میبخشد، و این آیات که از طرف پروردگارت بر تو نازل شده بر سر کشی و کفر بسیاری از آنها می‌افزاید، و ما در میان آنان تا روز قیامت دشمنی و کینه افگندیم، و هر زمان آتش جنگی افروختند، خداوند آنرا خاموش کرد، و آنان برای فساد در زمین می‌کوشند، و خداوند مفسدان را دوست ندارد.(۶۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

مَغْلُولَة (غُل): بسته شده. **«يَدَاهُ مَغْلُولَة»:** دست خدا از بخشش و دهش و انفاق، زنجیر شده است. **«يَدَاهُ مَبْسُوطَان»:** دستان او برای بخشندگی باز است. کنایه از بخشندگی است.

تفسیر:

«وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَة»: یهود نفرین شده که الله متعال لعنت شان کند گفتند: او تعالی در انفاق خویش بخیل است و به خلق خود روزی وسیع نمیدهد.

ابن عباس(رض) فرموده است: مغلولة یعنی بخیل، و آنچه را که در اختیار دارد از روی بخالت آن را نگه میدارد، منظور این نیست که دست خدا بسته و در زنجیر است، بلکه میگویند: خدا بخیل است. (طبری 10/452).

«غُلُّتْ أَيْدِيهِمْ»: الله متعال بسیار بلندتر از این اتهام آن هاست، حق تعالی این اتهام را بانفرین جواب فرمود و بیان داشت که دست های خود آنها بسته است.

«وَلَعْنُوا بِمَا قَالُوا»: و به زودی در روز قیامت این دست ها بر گردن های شان بسته خواهد شد و از رحمت الهی طرد خواهند گردید.

«بَلْ يَدَاهُ مَبْسُوطَان يُنْفِقُ كَيْفَ يَشَاءُ»: واقعیت چنین است که الله متعال با هردو ید بلاکیف خود انفاق میکند و هردو یدش یمین، دهنده و پُر از برکت و شب و روز گسترشده است و او تعالی همه آنچه در آسمان ها و زمین قرار دارند را روزی میدهد و او بسیار سخاوتمند، بخشندگ و دارای فضل و منت زیاد است.

أبو سعود گفته است: تنگی معیشت و روزی ناشی از تقصیر او در بخشش نیست، بلکه إناFAQش تابع خواست و حکمت او است، و به سبب معاصی آنان حکمتش مقتضی ضيق معیشت آنها است. (ابو سعود 2/43).

«وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رِبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا»: ای محمد! این یهودیان با نزول قرآن به زودی کفری را برکفر خویش و عدوانی را بر عدوان خویش می‌افزایند، زیرا هرگاه آیه‌ای نازل شود و آنها به آن کافر شوند کفر و سرکشی برکفر و سرکشی آنها افزوده میگردد. علاوه بر این آنها در برابر هر آیه‌ای که بر شما نازل میشود با شما از در حسادت وارد می‌شوند و به این ترتیب گناهی بر گناهان شان نزد پروردگار علاوه می‌گردد.

عالیم دانشمند مفسر طبری فرموده است: الله متعال به پیامبرش خبر داده است که آنها أهل طغيان و سرپيچی هستند، و حق را نمی‌پذيرند، هر چند درستی آن را هم بدانند، بلکه با آن به ستیز بر می خیزند. خدا بدین ترتیب خاطر پیامبر را تسلی می دهد؛ چرا که آنها از راه الله به دور رفته و او را تکذیب میکرند. (طبری 10/457).

«وَالْقَيْنَا بَيْنَهُمُ الْعَدَاةُ وَالْبَغْضَاءُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»: همچنان پروردگار در بین فرقه‌های آنها عداوت، دشمنی، کینه و خشم را ایجاد نموده از این روی آنها در بین خود به شدت اختلاف و مخاصمه دارند و این خصوصیت تا روز قیامت ادامه خواهد داشت طوری که هیچگاه بریک رأی و نظر جمع نخواهند شد.

«كُلَّمَا أَوْقَدُوا نَارًا لِّلْحَرْنَبِ أَطْفَاهَا اللَّهُ»: آنها هرگاه تلاشی رابه منظور جنگ باسلمانان و شعلهور ساختن آتش فتنه در بین آنها انجام دهند خداوند متعال این مکر و حیله‌شان را بر خود آنها بازمی‌گرداند و تلاش‌شان را باطل می‌نماید.

«وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا»: آنها هیچگاه دست ازتباهی‌گری در زمین و انتشار، فتنه و جنایت و اشاعه کارهای بد بر نمی‌دارند.

ابن کثیر فرموده است: یکی از عادات همیشگی آنها این است که برای فسادکاری در روی زمین تلاش کنند.

«وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ (64)»: حق تعالیٰ کسی را که چنین صفتی داشته باشد دوست ندارد زیرا او از اهل فساد و مفسدان بیزار است. او فقط اهل صلاح و تقوا را دوست دارد. (مختصر ابن کثیر 1/532).

از فحوای آیه مبارکه بر می‌آید تا زمانیکه در میان مسلمانان محبت و اخوت مستحکم باشد، رهسپار جاده رشد و صلاح باشند، و در اجتناب از فساد بکوشند؛ چنانکه در بین أصحاب معمول بود، تمام مساعی اهل کتاب در مقابل آنها بیهوده و بی‌ثمر می‌باشد.

شأن نزول آية 64:

طبرانی و ابن إسحاق از ابن عباس(رض) روایت کرده است: شخصی از یهود به نام نباش بن قیس به پیامبر صلی الله عليه وسلم گفت: پروردگار تو بخیل است و مال خود را به کسی نمی‌دهد. خدا آیه: «وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ» را نازل کرد. (طبرانی 12497).

ابو شیخ از وجه دیگر از ابن عباس(رض) روایت کرده است: این آیه «وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ» درباره فنحاص رئیس یهود بنی قینقاع نازل گردیده است.

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقُوا لَكَفَرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأَذْخُلَنَا هُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ (65)

و اگر اهل کتاب ایمان آورده و پرهیزگاری کرده بودند قطعاً گناهانشان را محو می کردیم و آنها را در باغ های پر نعمت بهشت در می آوردیم. (۶۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لو»: اگر، «جَنَّاتِ النَّعِيم»: باغ و بوستانهای پر ناز و نعمت.

تفسیر:

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقُوا»: اگر اهل کتاب یعنی یهودیان و نصرانیان به آنچه الله متعال بر پیامبر خود نازل فرموده باور و ایمانی حقیقی داشته باشند و از پیامبر پیروی کنند و در ضمن به پیامبران خود نیز ایمان بیاورند و از آنها نیز تبعیت نمایند و به امتنان امر الله تعالیٰ و اجتناب از نواهی اش پردازند، «لَكَفَرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ»: گناهانی که مرتكب شده بودند می بخشیدیم. یعنی تمام بدی‌های آنها را محو خواهیم کرد و از اعمال بدشان در خواهیم گذشت و بر آنها رحم خواهیم نمود و توبه‌شان را خواهیم پذیرفت. «وَلَأَذْخُلَنَا هُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ (65)»: و عاقبت آنها در بهشت ماندگار و جاودان توانم با حصول رضوان الهی

ورستگاری بزرگ خواهد بود. زیرا رحمت خدای متعال بزرگترین گنھکاران را نیز آنگاه که شرمنده و معترف باز آیند، مأیوس نمیگرداند.

وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التُّورَاةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ لَأَكْلُوا مِنْ فُوقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ مِنْهُمْ أَمَّةٌ مُقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ (۶۶)

واگر آنان تورات و انجیل، [واقعی] و آنچه را که از سوی پروردگارشان بر آنها نازل شده (از کتابهای آسمانی و قرآن) برپا دارند (و به آن عمل نمایند) از فراز و فرود پاهایشان (= از آسمان و زمین) روزی خواهند خورد، گروهی از آنها معتدل و میانه رو هستند، و بسیاری از آنان اعمال بدی انجام میدهند. (۶۶)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«لَأَكْلُوا مِنْ فُوقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ»: روزی و برکات آسمانی از هر طرف بر آنان ریزان میشود و از آن بهره مند میگردد. «مِنْ فُوقِهِمْ»: از بالای سرshan. «مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ»: از زیر پاهایشان. «مُقْتَصِدَةٌ»: میانه رو، معتدل. «سَاءَ»: بد.

تفسیر:

در آیه متبرکه قبلی در باره، نقش ایمان در سعادت معنوی و اخروی بحث بعمل آمد، ولی در این آیه نقش ایمان در سعادتمندی دنیوی و رفاه اقتصادی بحث میگردد.
اگر پیروان سایر کتب آسمانی در برابر قرآن عظیم الشأن تسلیم می شدند و تسلیم در مقابل قرآن را تسلیم قوم بنی اسرائیل در برابر قوم و ملیت عربی نمی پنداشتند و می دانستند که اصول تعالیم انبیاء یکی است و ایمان به آنچه پس از تورات و انجیل نازل شده، راه یافتن به کلاس بالاتر است نه باطل ساختن دستور های پیشین، در این صورت، علاوه بر بهره های اخروی در قیامت، در همین دنیا نیز انواع نعمت ها به سوی شان سرازیر می شد.

در آیه قبلی، از عقیده‌ی یهود در مورد بسته بودن دست الهی صحبت شد، در این آیه میفرماید: شما به کتاب‌های آسمانی روی آورید، سپس قضاوت کنید که دست خدا بسته است یا نه. اگر عظمت شما به ذلت تبدیل شده، به خاطر کفر و پشت کردن شما به دستور های آسمانی است، نه به خاطر عجز و دست بسته بودن خداوند متعال. طوریکه میفرماید: «وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التُّورَاةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ» و اگر این یهودیان بر فرمان خدا استقامت داشتند و به محتوای آنچه در تورات نازل شده و نصرانیان به آنچه در انجیل نازل شده ایمان آورند و علاوه بر آن، به آنچه بر محمد صلی الله علیه وسلم یعنی قرآن کریم را که بعد از تورات و انجیل برای تنبیه و هدایت آنها فرود آورده شده استوار میگرفتند؛ زیرا، بدون تسلیم آن معنی صحیح تورات و انجیل اقامه شده نمیتواند؛ بلکه مطلب اقامت تورات و انجیل و تمام کتب آسمانی این است که قرآن کریم و پیغمبر آخر الزمان قبول کرده شود که مطابق پیشین گوئی کتب سابقه فرستاده شده‌اند. گویا، به اقامت تورات و انجیل حواله شده آگاه میگرداند که اگر آنها قرآن را قبول نمیکنند، معنی آن این است که کتاب‌های خود را نیز قبول نکرده از آن إنکار می ورزند.

تصورت کل باید گفت که: تنها تلاوت کتاب آسمانی کافی نیست، بلکه تطبیق احکام آن در جامعه نیز لازم است. یک اصل که باید به بیان گرفته شود آن اینست که: قرآن کتاب رهنمای است برای همه امت‌ها و برای همه ای عالم بشریت، نه فقط مسلمانان.

«لَأَكُلُوا مِنْ فَوْقِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ» حتماً خدای تعالی در روزی آنها خواهد افزود و به آنها نعمت بسیار ارزانی خواهد داشت و این روزی را در بستانها و باعث های پُر از انواع و اقسام میوه قرار خواهد داد.

«مِنْهُمْ أَمَّةٌ مُفْتَحِّذَةٌ»: و در میان این یهودیان و نصرانیان گروهی معتدل نیز قرار دارند که در حوزه دین، منهج و روشی معتدل و میانه داشته طوری که نه زیاده روی میکنند و نه کوتاهی، اینها کسانی اند که از پیامبر اسلام صلی الله علیه وسلم پیروی نمودند، از جمله عبدالله بن سلام و نجاشی و سلمان، میتوان نام برد.

«وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ(66)»: أما عمل أكثر آنها بد و رشت است، زیرا به مخالفت أمر خدای تعالی می پردازند و رسولش را تکذیب میکنند.

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (67 الی 69) در مورد: پیامبر و تبلیغ دین و مصون ماندنش از گزند مردم بحث بعمل می آید.

در آیه قبلی خداوند متعال به پیامبر صلی الله علیه وسلم أمر کرد که به اندک بودن میانه روها و فراوانی فاسقان و بدکاران اهل کتاب منه بیند و از کردار ناپسندشان بیم نداشته باشد. پس گفت: «بلغ»؛ یعنی، در تبلیغ قرآن برای آشکار شدن رازها و رسایی های کردار آنان بر دبار باش. قطعاً خدایت از گزند وحیله، دروغ، شعبدہ، فریب، مکر، آنان تو را مصون می دارد.

يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلَغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ(۶۷)

ای پیامبر! آنچه از سوی پروردگارت بر تو نازل شده است به مردم برسان، اگر چنین نکردی پیغام او را نرسانده ای، الله تو را از (شر) مردم حفظ میکند، البته الله مردم کفر را هدایت نمیکند. (۶۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلَغْ مَا»: ای پیامبر! همهی آنچه که بر تو نازل شده، به مردم برسان.
«يَعْصِمُكَ»: الله(ج) تو را مصون می دارد.

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلَغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ»: این ندایی است که متنضم تشریف و تعظیم است؛ چراکه خدای متعال او را با بهترین اوصاف یعنی صفت «رسالت» فرا خوانده است؛ یعنی ای رسول ما! بر توسط تا رسالتی را که حق تعالی تو را امین آن قرار داده ادا کنی و این دین را به گونه کامل تبلیغ نمائی و هرگز از آن چیزی کم نکنی، یعنی بدون باک و ترس از کسی رسالت پروردگارت را ابلاغ کن و نترس؛ زیرا هیچ صدمه ای به تو نمی رسد.

اگر توجه فرموده باشید؛ در این آیه مبارکه، بجای «یا ایها النبی»، تعبیر «یا ایها الرسول» آمده است، که نشانهی یک رسالت بینهایت مهم است.

به جای فرمان «أبلغ»، فرمان «بلغ» آمده که نشانهی ابلاغ قطعی و رسمی و مهم است.
«وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ»: ابن عباس(رض) در معنی این آیه مبارکه فرموده است: تمام مطالب نازل شده از جانب پروردگارت را تبلیغ کن و به مردم برسان، و در صورتی که چیزی از آن را کتمان کنی رسالتش را ابلاغ نکرده ای. (تفسیر قرطبی 242/6).

همچنان ابن عباس(رض) میفرماید: «معنی آیه این است که: ای محمد! تمام آنچه که از سوی خدا برایت آمده است، إبلاغ کن! پس اگر چیزی از آن را کتمان کنی رسالت را تبلیغ نکرده‌ای.» این فرمان، درس آموختن به پیامبر بزرگوار و تأدیب و راه نشان دادن به اهل دانش و بینش از امّت اوست تا در وقت پیامرسانی چیزی از دستورات شریعت الهی را پنهان نکنند، حال آن که خداوند پیامبر خود را خوب میشناخت که هرگز کمترین مورد از وحی الهی را فروگذار نخواهد کرد.

بناءً باید گفت که هدایت این آیة مبارکه برای علمای امت تأدیب و تنبیه است که نباید چیزی از شریعت را کتمان کنند.

«وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» در تبلیغ رسالت از مردم نترس که خداوند متعال حافظ و نگهبان تو و باطل کننده مکر و حیله دشمنان توست.

تفسیر زمخشری فرموده است: این وعده حفظ و صیانت او از جانب الله است. به این معنی که خدا حفظ و صیانت تو را در مقابل دشمنان تضمین میکند، پس چرا از آنان باکی به دل راه میدهی؟ روایت شده است که تا زمان نزول این آیه پیامبر محافظ داشت، وقتی این آیه نازل شد از بالای دریچه سر بیرون آورد و گفت: ای مردم! بروید خدا مرا حفظ و حمایت کرده است. (تفسیر کشاف 1/514).

«إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ(67)»: یعنی فقط بлаг ابر تو واجب است و خدا هرکه را بخواهد هدایت میدهد، پس هر کس به کفرش قضا تعلق گرفته باشد، هرگز هدایت نمی شود. زیرا هر کسی که با تو دشمنی کند کافر است و حق تعالیٰ هیچگاه کافر را رهنمایی نمیکند، و مانع او از کارهای بداش نمیشود و او را برای انجام هیچ خیری موفق نمی سازد، پس رسالت از جانب خداست و بر پیامبر صرفاً تبلیغ و رسانیدن آن، خداوند متعال رسالت خود را بیان نمود و محمد صلی الله علیه وسلم آن را أداء کرد و ما مسلمان شده و به آن باور نمودیم.

خدای سبحان و تعالیٰ در این آیه به رسولش از آن رو و عده حفظ و حمایت می دهد تا این توهمند دشمنان را که گویا مصلحت اندیشی رسول الله صلی الله علیه وسلم در أمر نگهداشت خود از آسیب مردم، ایشان را به پنهان کردن پیام الهی وا می دارد، دفع نماید. از عائشہ(رض) روایت شده است که فرمود: «رسول الله صلی الله علیه وسلم از سوی أصحابشان مورد چراست قرار میگرفتند و چون آیه «وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ» نازل شد، سر خویش را از قبه بیرون آورده و خطاب به نگهبانان فرمودند: ای مردم! بازگردید زیرا خداوند متعال مرا در پناه نگهبانی خویش گرفت».

و اگر توطئه ها و سوء قصد های متعددی که علیه جان پیامبر صلی الله علیه وسلم از جانب قریش، یهود و غیر آنان صورت گرفته، مورد بررسی قرار دهیم، در خواهیم یافت که به رغم همه‌ای این دسایس، سالم ماندن آن حضرت صلی الله علیه وسلم از این توطئه‌ها؛ کمال معجزه می باشد.

پیامبر صلی الله علیه وسلم مطابق حکم الهی در باب هر چیز بزرگ و کوچک به امّت خود تبلیغ نمود؛ در خواص و عوام طبقات بشری هرچه را لائق هر طبقه و درخور استعداد آن بود، بدون کم و کاست و بدون خوف و خطر إبلاغ نمود، و حجّت إلهی را بر بندگانش تمام گردانید، و دو نیم ماه قبل از وفات خویش در موقع حجّة الوداع آنجا که بیش از چهل هزار صحابه کرام حضور داشتند، علی رئوس الاشهاد اعلام کرد و گفت: الهی تو گواه و شاهد

باش که من امانت ترا رساندم. (تفسیر تفسیرالکریم، منیر و...) پس باید گفت که: تبلیغ برپیامبر است و هدایت بر الله متعال به دلیل (بقره: 272)، (وایه: 40 سوره رعد). شأن نزول آیه‌ی «یا آئُهَا الرَّسُولُ بَلَغَ مَا...»:

۱ - پیامبر صلی الله علیه وسلم میفرماید: وقتی خدا بار امانت رسالت را بر دوشم گذاشت، در برابر شدن مانده شدم که مردم تکذیب کنند و دروغگویم بخوانند؛ اما خدا مرا وعده دادکه حتماً قیام کنم [که چنین کردم].

۲ - گفتم: خدایا! چگونه تبلیغ کنم، حال آن که تنها یام و دشمنان علیه من گرد آمده اند؟ فرمود: «وَ إِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَغَتَ رَسُولَنَا».

۳ - پیامبر پیش از نزول این آیة محافظ و نگهبان داشت، پس از مدتی خدا فرمود: «وَاللهُ يَعِصِّمُكَ مِنَ النَّاسِ» در دم پیامبر از منزل سر بیرون آورد و گفت: ای مردم! به خانه‌ای خود باز گردید، خدا مرا از گزند دشمن محفوظ داشته است. به قول سیوطی نزول این آیه، شب هنگام بوده است.

همچنان از حضرت ابن عباس(رض) در شأن نزول این آیه مبارکه دو روایتی ذیل را مفسران نقل نموده اند:

الف: از ابن عباس(رض) روایت شده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: «هنگامی که خداوند متعال مرا مبعوث کرد، بر من گران آمد و وامانده شدم، میدانستم بعضی مرا تکذیب میکنند، اما الله متعال آیه: «یا آئُهَا الرَّسُولُ بَلَغَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ» را نازل کرد» (أسباب نزول، ص 15).

ب: از ابن عباس روایت شده است که جمعی از یهودیان نزد پیامبر صلی الله علیه وسلم آمدند و گفتند: مگر إقرار نمیکنی که تورات از جانب خدا آمده است؟ فرمود: بلی. گفتند: پس ما به آن ایمان داریم و به غیر آن ایمان نداریم، آنگاه خداوند متعال آیه «قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقْيِمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ» را نازل کرد. (تفسیر قرطی 245/6).

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقْيِمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيَزِدُنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغِيَّاً وَكُفَّرًا فَلَا تَأْسِ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (۶۸)

بگو: ای اهل کتاب! شما بر مسلک صحیح و درستی نیستید تا زمانی که تورات و انجیل و آنچه از جانب پروردگار تان به سوی شما نازل شده بر پا دارید (نافذ کنید)، و بی تردید آنچه از جانب پروردگارت به سوی تو نازل شده، بر سرکشی و کفر بسیاری از آنان می افزاید، پس بر گروه کافران غمگین مباش. (۶۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ»: بر سر هیچ دین و عقیده‌ای نخواهید بود. پاییند به چیزی نیستید.
«فَلَا تَأْسِ» (آسی، آسی): غم مخور، اندوه مدار.

تفسیر:

شأن نزول آیه مبارکه:

از ابن عباس(رض) در شأن نزول آیه کریمه روایت شده است که فرمود: نافع بن حارثه، سلام بن مشکم، مالک بن صیف و رافع بن حرمله از یهود، نزد رسول اکرم صلی الله علیه وسلم آمدند و گفتند: ای محمد! آیا تو نمی‌پنداری که به دین و آیین ابراهیم هستی و به آنچه که از

تورات نزد ما است ایمان داری و شهادت میدهی که اینها به راستی از سوی الله عزوجل است؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «بلی! چنان است که میگویید ولی شما بدعت‌ها پدید آوردید و آنچه را که در تورات در مورد گرفتن پیمان از شما در أمر تصدیق من آمده است، إنکار کردید و به آنچه که مأمور تبیین آن به مردم شده بودید، کفر ورزیدید لذا من نیز از این بدعت‌هایتان برائت جُستم». گفتن: حال که چنین است، بدان که ما برحق وهدایت قرارداریم و به آنچه در دست ما است، تمسک می‌جوییم، لذا نه به تو ایمان می‌آوریم و نه از تو پیروی می‌کنیم! همان بود که خداوند متعال در رد این پندارهایشان فرمود: «فَلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَى شَئْءٍ حَتَّىٰ تُقْيِمُوا الْتَّوْرَاةَ وَ الْإِنجِيلَ».

ای محمد! به یهودیان و نصاری بگو: شما بر حق و بر بینه‌ای از أمر خویش نیستید تا خود را به تورات و انجیل بدانید، به خصوص بعد از اینکه این دو کتاب آسمانی را تحریف نموده و بسیاری از نصوص آنرا تغییر دادید و عمل به آنها را کنار گذاشتید و پیامبر خدا حضرت محمد صلی الله علیه وسلم را نیز تکذیب نمودید.

«وَمَا أُنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ»: ابن عباس رضی الله عنہ گفته است: منظور این آیه مبارکه قرآن است. «وَلَيَزِدُنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أُنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُعْيَانًا وَ كُفْرًا»: لام «لَيَزِدُنَّ» برای قسم است؛ یعنی، ای محمد! قسم میخورم که چون اهل کتاب، نبوت و رسالت تو را إنکار می‌کنند، راه غلو می‌گیرند، تو را نمی‌پذیرند و در پی کفر و گمراهی اند؛ قرآن نیز، آنان را بیشتر به آن سو که خود برگزیده‌اند، می‌کشاند. (طبری 10/474).

«فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ»(68): پس تو ای محمد برکفر و اعراض (روگردانی و عدم قبول حق) آنها غمگین مباش که حق تعالی از آنها بی نیاز است و به زودی تو را بر آنها یاری می‌رساند و به جای آنها انسان‌های بهتری قرار می‌دهد. این تعبیر برای تسلی خاطر پیامبر است نه نهی از حُزن. (تفسیر قرطبی 6/245).

باید گفت که: سرچشممه این کتاب های آسمانی، فقط وحی الهی است. هر کس چیزی از آنها را إنکار نماید، در واقع تمام دستورات خدا را تکذیب و إنکار کرده و به هر سه کتاب معروف کافر است.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئُونَ وَالنَّصَارَى مَنْ آمَنَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۶۹)

یقیناً کسانی که [از روی ظاهر] به اسلام گرویده اند و یهودیان و صابئان (بی دینان) و نصارا، هر کس از اینها به الله و روز قیامت ایمان داشته باشد و کار شایسته کند (در آخرت) بیمی بر او نیست و غمگین نمی شود. (۶۹)

شرح لغات و اصطلاحات:

«الصَّابِئُونَ»: جمع صابئی، ستاره پرستان، پرستنگان فرشته که در وقت راز و نیاز به آفتاب روی می‌کنند. آنان، گروهی از نصاری هستند. درة التفاسیر و واضح المیسر می‌نویسد: «آنان گروهی از مسیحیان اند که وسط سرshan را میترانند.» باید گفت که: کلمه‌ی «صابئین» که سه بار در قرآن و در کنار یهود و نصارا آمده است، به کسانی اطلاق می‌شود که پیرو یکی از ادیان آسمانی بودند؛ ولی به مرور زمان انحرافاتی در آنان پیدا شده است، از جمله اعتقاد به تأثیر ستارگان و کناره‌گیری از معاشرت با مردم و داشتن آداب مخصوصی در زندگی. (فرقان).

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا»: بدون شک آنانیکه به کتاب های الهی ایمان آوردهند و الله و پیامبرانش را تصدیق و از آنان پیروی کردند، آنها از مسلمانان آند.

«وَالَّذِينَ هَادُوا»: و یهودیان که موسی علیه السلام را تصدیق نموده و از آنچه در تورات آمده تبعیت کردند، «وَالصَّابِرُونَ»: گروهی از نصاری هستند که ستارگان را پرستش میکردند. «وَالنَّصَارَى»: که از حضرت عیسیٰ علیه السلام پیروی نموده و انجیل را تصدیق کردند، «مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ عَمِلَ صَالِحًا»: و هر کدام در زمان خویش به روز آخرت ایمان آورده و عمل شایسته انجام دادند، اینها هرگز از مشکلاتی که در آینده منتظر آن هاست در خوف و بیم قرار نخواهند داشت.

باید گفت که: از اصول مشترک همه ادیان آسمانی، ایمان به الله متعال، روز قیامت و رسالت انبیاء علیهم السلام است. و واقعیت هم همین است که: آرامش واقعی، در سایه‌ی ایمان و عمل صالح به انسان میسر میگردد.

«فَلَا خُوفُ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْرَجُونَ»(69): زیراً خدای تعالیٰ به سبب اعمال صالحی که آنها انجام داده‌اند خوف شان را از بین بُرد، از این روی آنها غم و اندوهی به خاطر کارهایی که انجام داده‌اند نخواهند داشت. (تفسیر طبری 10/476).

باید متذکر شد که: پیروان ادیان مختلف، پس از آمدن دین جدید، باید به آن ایمان آورند، و گرنه بعثت انبیای بعدی بیهوده خواهد بود. یهود و نصارا و صابئان، هر کدام مثل مسلمانان به پیامبر اسلام ایمان آورند و عمل صالح انجام دهن، بیم و اندوهی نخواهند داشت.

ابن کثیر فرموده است: مقصود این است هر فرقه و گروهی که به خدا و روز آخرت ایمان داشته باشند و عمل صالح انجام میدهند. و چنین امری تحقق پذیر نیست مگر این که با شریعت محمد صلی الله علیه وسلم که برای جمیع ثقلین مبعوث شده است موافق باشند. پس آنان که به چنین وصفی متصف باشند، از آنچه که در آینده با آن روبرو میشوند بیمی ندارند، و از آنچه پشت سر خود به جا میگذارند ترسی به دل راه نمیدهند. (مختصر ابن کثیر 1/535).

قابل یادآوری است که: إجماع مسلمانان منعقد است بر این که: یهودیان، نصرانیان و صابئیانی که دعوت رسول الله صلی الله علیه وسلم به آنان رسیده اما مسلمان نشده‌اند، از اهل دوزخ می باشند. (تفسیر انوار القرآن)

خواندنگان محترم!

در آیات متبرکه قبلی خواندیم که الله متعال از اهل کتاب پیمان محكم و استواری گرفته بود. اینک در آیات (70) الی (75) در باره مسیحیان بحث بعمل می‌آید که حضرت عیسیٰ علیه السلام را الله می‌شمارند و طوری تصور دارند که الله در وجود او حلول یافته و با او یکی شده است؛ یعنی، خدا از دو ذات «لاهوتی» و «ناسوتی» ترکیب یافته است.

لاهوتی: آسمانی، خدایی، عالم غیب. ناسوتی: این جهان، جهان طبیعی، عالم مادی.

لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رُسُلًا كُلَّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُهُمْ فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتَلُونَ (۷۰)

البته ما از بنی اسرائیل [بر اطاعت از خدا و پیروی از موسی] پیمان گرفتیم و بهسوی آنها پیغمبرانی فرستادیم، (اما) هرگاه پیغمبری پیامی می‌آورد که دلخواهشان نبود، گروهی (از پیغمبران) را تکذیب می‌کرند و گروهی را می‌کشند. (۷۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«میثاق»: پیمان پایدار واستوار. «لَا تَهُوَى أَنفُسُهُم»: برخلاف هوس هایشان، برخلاف دلخواهشان، میل نمیکند و نمی پسندد.

تفسیر:

«لَقَدْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيل»: درگذشته از یهودیان عهد و پیمانهای محکم و موکد و سوگنهای شدید بر این امر گرفتیم که به الله متعال ایمان آورده و از پیامبرانش پیروی کنید.

در البحرامده است: بدین وسیله خداوند خبر می دهد که یهودیان پیشین عهد و پیمانی که خدا از آنان گرفته بود، نقض کردند؛ زیرا آنان جرائمی عظیم از قبیل تکذیب پیامبران و کشتن بعضی از آنها خبر میدهد که مرتكب شدند، و اینها نیز اولاد و بازماندگان آنها هستند، پس اذیت و آزار و عصیانی که از آنها سرمیزند تازگی ندارد؛ زیرا خوبی و روش نیاکان آنها است. (بحر 3/531).

«وَأَرْسَلْنَا إِلَيْهِمْ رَسُولًا»: ولی زمانیکه پیامبران را به منظور هدایت آنها و توضیح و تعیین امر دین، فرستادیم.

«كُلُّمَا جَاءَهُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهُوَى أَنفُسُهُم»: و آنها ملاحظه کردند آنچه این پیامبران باخود آورده‌اند مخالف هوس و آرزو های شان است.

«فَرِيقًا كَذَّبُوا وَفَرِيقًا يَقْتُلُونَ(70)»: شروع به کشتن پیامبران نمودند و آنها را تکذیب نموده و به این ترتیب دو عمل مجرمانه ورزشی را انجام دادند: برخی از آن پیامبران را دروغگو پنداشتند، و برخی دیگری را هم کشتند، که از جمله تکذیب شدگان، همانا عیسیٰ علیه السلام و امثال و از جمله کشته شدگان، میتوان از زکریا و یحییٰ علیهم السلام نام برد. قابل یادآوری میدانیم که: پیمان شکنی، پیامبرکشی، تکذیب و لجاجت، از از جمله صفات بارزه بنی اسرائیل است. واقعیت امر آنست که: در جوامع فاسد عادت بر آن بنا یافته است که: شخصیت‌الله و خدا پرست یا مورد (تکذیب) قرار میگیرند و یا هم وجود شان از حضور در جامعه حذف میگردند که: قتل و ترور نمونه های آنست.

تفسر بیضاوی میرماید: «يَقْتُلُونَ» را به جای «قتلوا» به کار برد است؛ چون میخواهد احوال گذشته‌ی آنها را بیان کند و آنرا در آذهان مجسم و حاضر نماید و به این نکته نیز اشاره کند که این خوبی و عادت گذشته و حال و آینده‌ی آنان است. ضمناً با این عمل سمع و وزن آیات را نیز رعایت کرده است. (بیضاوی صفحه 157).

وَحَسِبُوا أَلَا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَصَمُوا ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ(71)

و (یهودیان) گمان کردند که هیچ عذاب و امتحانی برایشان نخواهد بود، لذا (از دیدن حقایق) کور و (از شنیدن حقایق) کرشدن، باز الله توبه‌شان را بپذیرفت باز بسیاری از آنها کور و کر شدند و الله به آنچه می‌کنند بیناست. (71)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فتنة»: آزمایش، بلا، عذاب، مجازات. «عُمُوا»: کور شدند. «صَمُوا»: کر شدند.

تفسیر:

«وَحَسِبُوا أَلَا تَكُونَ فِتْنَةً»: یهودیان چنان گمان و تصور کردند که خدای تعالی درقبال

عملکردشان یعنی به سبب قتل و تکذیب پیامبران، بلا و مصیبت و آزاری نخواهند دید؛ زیرا مهلت و تأخیر خدا در این مورد آنها را مغور کرده بود.

هکذا بنی اسرائیل طوری تصور داشتند که: آزمایش‌ها یا قهر و عذاب الهی، مربوط به دوران حضرت موسی علیه السلام بوده و شامل آنان نمی‌شود. از این رو سرگرم زندگی مادی، رفاه طلبی و بی‌تفاوی نسبت به آیات الهی شدند.

«عَمُوا وَصَمُوا»: از این روی کوری را بر هدایت ترجیح داده و از شنیدن سخن حق گر شدند یعنی در گمراهی و فساد فرو رفته و غرق شده بودند، از این رو از یافتن راه هدایت نایینما و از شنیدن حق ناشنوا شده بودند. یعنی: از دیدن راه هدایت کور و از شنیدن حق کر شدند، آنگاه که با احکام تورات مخالفت ورزیده و «اشعیاء» که یکی از پیامبران بنی اسرائیل بود را کشتد.

«ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ»: سپس خدای تعالیٰ توبه آنها را پذیرفت و قحطی را از آنان برداشت؛ تا در خویشتن نظر کنند و به سوی خدای خود بازگردند.

تفسیر قرطبي فرموده است: در این کلام اضمار مکنون است که تقدير آن چنین است: در بلا و مصیبت افتادند، آنگاه توبه کردند و خدا توبه‌ی آنان را پذیرفت. (تفسیر قرطبي 248/6).

«ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ»: اما آنها دوباره به ارتکاب جرم و جنایات خود پرداخته و در شنیدن و دیدن حق برکوری و کری خود افزودند. اشاره به اعمالی است که بعد از توبه مرتكب شدند؛ طوریکه در فوق تذکر دادیم همانا کشتن یحیی فرزند زکریا و سوء قصد به جان حضرت عیسیٰ علیه السلام بود.

در ضمن باید گفت که: برای مدتی در خط مستقیم بودن مهم نیست، مهم حسن عاقبت است. از جمله «ثُمَّ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَصَمُوا» «ثُمَّ عَمُوا» آیه مبارکه بر می‌آید که: بنی اسرائیل بعداز بازگشت لطف خداوند، تامدّتی در خط صحیح و مستقیم باقی ماندند؛ ولی دو باره از این راه مستقیم منحرف شدند.

«وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ (۷۱)» و خداوند به آنچه می‌کنند، بینا سنت؛ و بر الله متعال هیچ کاری از آنها پوشیده نیست و به زودی اوتعالی آنها را به سبب عملکرد زشت و قبیح شان مجازات خواهد داد. باید یادآور شد که ایمان داشتن به نظارت خداوند متعال در زندگی انسان نقش مهم و اساسی را دارا می‌باشد.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكُ بِاللَّهِ فَقَدْ حَرَمَ اللَّهَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ وَمَأْوَاهُ النَّارِ وَمَا لِظَالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ (۷۲)

آنها که گفتند: «خداوند، همان مسیح پسر مریم است» یقیناً کافر شدند، در حالی که (خود) مسیح گفت: «ای بنی اسرائیل! الله را که پروردگار من و پروردگار شما است؛ عبادت کنید، همانا هر کس به خداوند شرک آورد، خداوند بهشت را بر او حرام کرده است، و جایگاه او دوزخ است، و برای ظالمان هیچ مددگاری نیست». (۷۲)

تفسیر:

«لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ»: مفسر أبو سعود در این مورد فرموده است: بعد از ذکر أعمال زشت یهود، اینک نوبت به بر شمردن زشتی‌ها و قبایح نصاری و باطل کردن گفتار فاسد آنان می‌رسد، آنها گمان برندند از مریم خدایی متولد شده است.

(با تأسف باید گفت: کسی که از مادر متولد شده است، چگونه میتواند خدا باشد؟) این گروه عبارتند از «یعقوبیه» که گمان برند خدا در وجود عیسی حلول کرده و با او متحد شده است.

این فرقه همچنان به مبدأ لاهوت و ناسوت معتقداند که بر اساس این نظریه میگویند ذات خداوند متعال در ذات عیسی علیه السلام حلول نموده است.

حق تعالی از چنین چیزی پاک و منزه است. اینها همچنان میگویند عیسی علیه السلام بین اینکه خدا باشد و هم زمان انسان نیز باشد جمع نموده و در اخیر ایشان را خدا پنداشتند. ولی الله متعال پاک و منزه از این وهم و گمان ها است. (تفسیر ابو سعود 49).

باد داشت:

فرقه های ملکیه، یعقوبیه و نسطوریه قديم، يا کاتولیک، ارتکس و پروتستان امروزی به تثلیث قابل اند. [منیر]

«وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنَى إِسْرَائِيلَ أَعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّيَ وَرَبَّكُمْ»: در حالیکه عیسی علیه السلام از چنین باوری بریء و بیزار است و خود او در میان قوم خود فریاد برداشت: ای بنی اسرائیل! ای قوم من خدای را عبادت کنید که مستحق عبودیت و الوهیت است و من را نپرستید که من بندهای از بندگان اویم و پروردگار من و شما خداست و او کسی است که ما را آفریده و روزی داده و امر کرده است تا تنها او را عبادت کنیم.

ابن کثیر فرموده است: عیسی به هنگام کودکی اولین کلمه‌ای که بر زبان آورد این بود: «من بنده خدا هستم» و نگفت من خدا یا پسر خدا هستم بلکه گفت: «من بنده الله هستم، به من کتاب عطا کرده و مرا پیامبر قرار داده است». (تفسیر ابن کثیر 1/536).

و قرطبی فرموده است: خدای متعال آنچه را که پذیرفته بودند با دلیل قطعی رد کرد و فرمود: «وَقَالَ الْمَسِيحُ يَا بَنَى إِسْرَائِيلَ أَعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّيَ وَرَبَّكُمْ» وقتی مسیح میگوید: يا رب و يا الله، چگونه خود را به فریاد می طلب و چگونه از خود مدد میجوید؟! این خود محال است. (تفسیر قرطبی 6/249).

ما نباید درباره اولیای خدا و پاکان و نیکان، غلو کنیم. در آیه مبارکه خواندیم که: خود حضرت عیسی علیه السلام به خدا پرسنی دعوت می کرد.

«إِنَّهُ مَنْ يُشْرِكُ بِاللهِ فَقَدْ حَرَمَ اللَّهَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ»: این عمل شما شرک آسود است و شما را از ملت اسلام بیرون میکند و آنکه به الله متعال شریک آورد بهشت بر او حرام است. یعنی هر کس به الوهیت غیر خدا معتقد باشد هرگز وارد بهشت نمی شود؛ چون بهشت منزلگاه یکتاپرستان است.

«وَمَأْوَاهُ النَّارُ»: و سرانجامش آتش دوزخ است. که در آن برای همیشه جاودان خواهد بود. «وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ»(72): چنین کسی ستمگار و تجاوزگر است و برای ستمگار و متجاوز دوستی که از او بدی را در روز قیامت دفع کند و یا به او نفع برساند نیست و باری دهندهای برایش در برابر عذاب نیست.

بناءً باید گفت که: در قیامت شفاعت هست، ولی برای مشرکین این شفاعت وجود ندارد و مشرک، هرگز به بهشت داخل نمیشود. و با تمام صراحة باید گفت که: شرک به خدا، ظلم است.

در آیات مذکره کیفیت «ایمان بالله» نصاری بیان یافت، آنها برخلاف عقل و دانش و برخلاف فطرت سالمه و برخلاف تصريحات خود حضرت مسیح(ع) عیسی پسر مریم

را خدا قرار دادند؛ یک را سه، و سه را یک گفتن، به نام خود را فریقتن است. حقیقتاً، همه طاقت و قوّت خود را تنها برای اثبات الوهیّت حضرت مسیح صرف میکنند؛ حال آنکه خود حضرت مسیح مانند مردم دیگر علانيه به ربویّت خدا و مربویّت خود اعتراف میکند، و شرکی را که امّت در آن مبتلا می شدند، به قوّت و وضوح تقبیح میفرماید؛ باز هم این کوران عبرت نمی گیرند.

توضیح مختصر و ضروری:

چرا این قوم نصاری، افکار و عقاید باطل و گفتار ناپسند خود را رها نمی کنند و برای زدودن این گناه بزرگ از خدا آمرزش نمیخواهند؟! چنان تصور میکنند که الله جو هری یگانه است و در سه جسم(پدر، پسر، روح القدس) حلول یافته است و هرسه، یکی به شمار میرود و گویند: مثالش همچون آفتاب میماند که از حجم و روشنایی حرارت تشکیل گشته و هرسه را آفتاب بشمار می آورند؛ هر چند، روشنایی، حرارت و گرما، و انفجارات اتمی و واکنشهای مقتاطیسی داشته باشد. راستی، این سخن، بسیار خنده‌آور و مایه‌ی تحقیر و سبکی عقل است. چگونه این سه‌یکی است و آن یکی هم این سه تاست؟! [تفسیر الواضح الميسر]
در باره‌ی اولیای خدا و پاکان و نیکان، نباید غلوّ کنیم. چون خود عیسی به خدا پرستی مردم دعوت می کرد.

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ وَمَا مِنْ إِلَهٖ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنْ لَمْ يَتَّهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لِيَمَسَّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (۷۳)

به راستی کسانی که گفتد: الله، سوم معبدهای سه گانه است، کافر شدند.
حال آنکه هیچ معبد برق نیست جز یک معبد برحق و یکتا، و اگر از آنچه می‌گویند (شرك) باز نیامندند، البته به کافران آنها عذاب دردنگ خواهد رسید. (۷۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إنَّ اللَّهَ ثَالِثٌ»: خدا، یکی از خدایان سه‌گانه، خدا سومین آن سه اتفاق است. «ثالیث ثلثة»: سومین آن سه، (قابل تذکر است که: اخیراً تعدادی از علمای مسیحی بدین نظر انداکه: «عقیده به تثلیث، اعتبار علمی ندارد». (تفسیر المیزان). «ليمسن»: قطعاً لمس می کند.

تفسیر:

در آیه قبلی، اعتقاد انحرافی حلول خداوند در مسیح را رد کرد، در این آیه مبارکه انحراف عقیده به تثلیث را بیان میکند، چون هر دو شرک است و باید با آن مبارزه شود.
باید گفت که: در عقیده به تثلیث، خدا، مسیح و روح القدس (أب و ابن و روح القدس)، هرسه، خدا محسوب میشوند. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ»: همانا کافر شدند کسانیکه گفتد: خدا یکی از خدایان سه گانه است. یعنی گروهی دیگر از مسیحیان قائل به تثلیث‌اند (سه گانه پرستی) و اینکه خدا سوم سه تاست: «العياذ بالله» خدا در آن یک حصه دارد؛ باز هر سه یک، و آن یک سه است!

مراد این سخن‌شان است که گفتد: خداوند از حیث شخصیت سه‌گانه است، در عین اینکه طبیعت یا ذات او یگانه می باشد. این سه شخصیت یا سه «اتفاق»، عبارتند از: «اتفاق پدر»، «اتفاق پسر» و «اتفاق روح القدس».

این گفته‌ی یکی از فرقه‌های نصاری است که به «نسطوریه و ملکانیه» موسوم هستند و به تثلیث و سه گانگی اعتقاد دارند.

آنها میگویند: الٰوهیت و خداوندگاری در بین الله و عیسی و مریم مشترک است، و هریک از آنها خدا است. این گفتارشان به نام: «پدر و پسر و روح القدس» معروف و مشهور است.

تفسر سدی فرموده است: این آیه در مورد نصاری نازل شد که مسیح و مادرش را خدا قرار دادند، پس خدا را سوم سه نفر قرار دادند. و در تفسیر بحر آمده است: آنها به یک جوهر و سه اقتیم، «اصل» یعنی «پدر و مادر و روح القدس» اعتقاد دارند. و این سه، یک خدا را تشکیل میدهند. همان طور که آفتاب شامل قرص و روشنایی و حرارت است. به گمان آنها پدر و پسر و روح القدس هر یک خدایی مستقل هستند و مجموعاً یک خدا را تشکیل می‌دهند، و چنین گمانی عقلاً باطل است؛ زیرا سه، یکی نیست و یکی، سه نیست. «وَمَا مِنْ إِلَهٖ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ»: در صورتی که در عالم هستی جز خدای بی همتا و بی نظر، خدای یگانه نیست و برای او تعالی شریکی در ملکش وجود ندارد و عیسی علیه السلام و مریم بندگان الله اند. خدایی که هیچ شبیه و مانندی نداشته و از تمامی این تصورات پوچ و باطل، پاک و مبرا است.

«وَإِنْ لَمْ يَتُّهُوا عَمًا يَقُولُونَ»: این گروه اگر دست از این دروغ و افترای و اعتقاد به تثلیث خود برندازند، «لَيَمَسَّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ (73)»: به زودی خداوند متعال آنها را به سزای اعمال خویش گرفتار خواهند کرد، و یقیناً سزای او بسیار عظیم و بزرگ است و هیچکس طاقت تحمل آن را ندارد، زیرا آنها بزرگترین گناه را مرتکب شده اند. ولی کسانیکه اسلام آورند، یا اسلام می‌آورند، از این حکم مستثنی هستند.

أَفَلَا يَتُّبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (٧٤)

آیا به سوی الله باز نمی‌گردند، و از او طلب آمرزش نمی‌کنند؟! در حالیکه الله بخشنده مهربان است. (۷۴)

تفسیر:

«أَفَلَا يَتُّبُونَ إِلَى اللَّهِ وَيَسْتَغْفِرُونَهُ»: چرا به درگاه خداوند متعال باز نمی‌گردند و از وی آمرزش و توبه نمی‌طلبند؟ یعنی چرا به چنان عقایدی ناروا و گفتاری باطل خویش خاتمه نمیدهند، و ازانچه که به خدا نسبت داده اند از قبیل اتحاد و حلول، طلب عفو و بخشدگی نمی‌کنند؟

«وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (74)»: اگر توبه کنند، خدا آنها را می‌بخشید و به آنها رحم می‌کند. این از شان آن ذات غفور و رحیم است که چون گنهکاری باگی، و گستاخی شرمیده، به عزم اصلاح حاضر شود، به یک آن، گناهان تمام عمر او را می‌بخشد، خداوند متعال هم گذشته را می‌بخشد و هم آنان را مورد رحمت قرار میدهد. حتی کفر و شرك، با توبه و اعتقاد به توحید، بخشیده می‌شود.

تفسر بیضاوی فرموده است: این استفهام «أَفَلَا يَتُّبُونَ» بیانگر تعجب خدا از اصرار و پافشاری آنها بر کفر می‌باشد.

مَا الْمَسِيحُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ وَأُمُّهُ صَدِيقَةٌ كَانَ أَكْلَانِ الطَّعَامَ انْظَرْ كَيْفَ نُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ ثُمَّ انْظَرْ أَنَّى يُؤْفَكُونَ (٧٥)

مسیح فرزند مریم فقط فرستاده(الله) بود، که پیش از او (نیز) فرستادگان دیگری بودند، و مادر او زن صادق (و تصدیق کننده) بود، و هردو (مادر و پسر) طعام میخورند(حال آنکه

الله طعام نمیخورد)، بنگر چگونه ما آیات (دلائل توحید) را بیان میکنیم، باز بنگر چگونه (از راه حق) باز گردانیده میشوند؟). (۷۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خَلَّتْ»: آمده است. رفته است، سپری شده است. صِدِّيقَة: بسیار راستگو و درستکردار. آنَّى: چگونه؟ چطور؟ یُؤْفَكُون: دور میافتد، بازداشتہ میشوند، منصرف گردانیده میشوند.

تفسیر:

«مَا أَلْمَسِيْخُ ابْنُ مَرْيَمَ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَّتْ مِنْ قَبْلِهِ الْرُّسُلُ» مسیح، پسر مریم، جز پیامبری مانند پیامبران پیشین نیست، یعنی: عیسیٰ علیه السلام فقط در مقام پیامبری قرار دارد و هرگز مقام او از این محدوده فراتر نرفته و نمی‌رود تا به پندر باطلشان به مرتبه الوهیت یا فرزندی خدای «لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُوْلَدْ» [الإخلاص: ۳].

برسد بلکه او از جنس پیامبرانی است که قبل از وی آمده بودند و معجزاتی هم که خدای سبحان به دست وی پدیدار ساخت، موجب الوهیت وی نمیشود زیرا پیامبران قبل از وی نیز، نظیر این معجزات را آورده‌اند چنانکه حق تعالیٰ عصا را در دست موسیٰ زنده گردانید و آدم علیه السلام را بدون پدر آفرید لذا اگر طبق پندر آنان، عیسیٰ علیه السلام به خاطر این معجزات، خدا یا فرزند خدا گردیده پس پیامبران قبل از وی نیز العیاذ بالله خدا بوده‌اند! «وَأَمْمَةُ صِدِّيقَةٌ»: مریم نیز چنین است، او مادر عیسیٰ و زنی صدیقه، عفیفه، شریفه و پاکدامن است.

«صَدِيقٌ» کسی است که بسیار راستگو باشد و راستگویی خود را با کردار درستش به اثبات رسانیده باشد. در آیه‌ی (۱۲ سوره تحریم) صِدِّيقَه بودن حضرت مریم چنین بیان شده است که او کلمات الهی را تصدیق می‌کرد و از عابدان بود. «صَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَ كُلُّهُ وَ كَانَتْ مِنَ الْفَانِتِينَ».

پادداشت:

ابن کثیر فرموده است که: «آیه‌ی وَ أَمْمَةُ صِدِّيقَةٌ» نشانگر آنست که: مریم پیامبر نبوده است، همان گونه که ابن حزم و سایرین هم بدین نظر می‌باشند. این تعداد از مفسران؛ نبوت «ساره» و «مادر موسیٰ» را میپذیرند و استدلال می‌آورند که ملائکه‌ای با آنها سخن گفته است. اما جمهور برآنند که پیامبران فقط مرد بوده اند همانگونه که خداوند میفرماید: «وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ». ابو موسیٰ اشعری اجماع را بر این مطلب نقل کرده است.

«كَانَا يَأْكُلُانِ الْطَّعَامَ»: عیسیٰ و مادرش هر دو بشر اند و در آنها هیچ خصوصیتی از خدا نیست.

آنها مانند دیگر مخلوقات، آفریده‌ی خدا هستند و از استخوان و گوشت و رگ و اعصاب ترکیب یافته اند. آنها نیز به خوردن و نوشیدن نیاز و ضرورت دارند و مانند سایر مردم طعام میخورند و حتی از نجاست و دفع فضلات هم استغنا کرده نمی‌تواند. تصوّر کنید: رسیدن غله به شکم، و هضم شدن آن مستقیماً و یا غیر مستقیم، به چه چیز ها احتیاج دارد؛ تقریباً به هر چیز دنیا احتیاج دارد؛ از زمین، هوا، آب، آفتاب و حیوانات و نباتات، وغیره

پس چنین موجودی چگونه پرستش میشود و چگونه الوهیت او قابل تصور است؟! ملاحظه فرماید در این آیه، خداوند متعال سه دلیلی را بیان میدارد مبنی به اینکه عیسیٰ علیه السلام خدا نیست:

- ۱ او از مادر متولد شد و پسر مریم است.
- ۲ پیامبرانی مثل او نیز بوده‌اند و او بی همتا نیست.
- ۳ او هم مانند سایرین نیاز به غذا داشت و قدرتش را از لقمه نانی به دست می‌آورد، پس از خود قدرت ندارد تا خدا باشد. بلی، آنکه نیاز به غذا دارد، نمیتواند خالق باشد. اینها بیان روشن و عمومی و همه فهم قرآن است.

«أَنْظُرْ كَيْفَ تُبَيِّنُ لَهُمُ الْآيَاتِ»: بنگر که چگونه نشانه‌های انسان بودن آن دو را بیان میکنیم. و بطلان پندارهای بی بنیادشان را بر ملا میگردانیم؟ و این عبارت، مخاطبان را از حال این گروهی که بشری را بر مسند خدایی مینشانند، به تعجب در می‌افگند. باید گفت که: اگر عناد و عدوات در میان آید، روشنترین برهان‌ها و دلایل هم کارساز نخواهد بود.

«ثُمَّ أَنْظُرْ أَتَى يُؤْفَكُونَ(75)»: شگفتا از این عمل نصرانیان که اینگونه دلیل و برهان برای آنها واضح میگردد ولی آنها دچار انحراف و سردرگمی میشوند و بر خدا دروغ بر می‌بندند و سخن باطل و منحرف می‌گویند.

قابل تذکر است که: اگر کسی به راستی در پی کشف حقیقت عیسی مسیح علیه السلام باشد، از این نشانه‌ها به روشنی تمام بدون هرگونه شک و تردیدی میتواند به این امر پی ببرد که او تنها یک انسان بوده است و بس. پیداست کسی که از بطن یک زن متولد شده باشد و حتی شجره نسب اش موجود باشد، جسمی بشری داشته باشد، محدود و مقید به تمام حدود و قیودی و متصف به تمام صفاتی باشده از خصوصیات یک بشر است، میخوابیده است، میخورده است، احساس سرما و گرما میگرده است و حتی به وسیله‌ی شیطان در فتنه و آزمایش هم انداخته شده باشد، درباره‌ی او کدام انسان منطقی میتواند تصور کند که او خود خدا است و یا در خدایی با خدا شریک و سهیم است.

در نهایت باید گفت که: در حقیقت آنان معتقد به مسیح تاریخی ای که در عالم واقع ظهور کرده بود، نیستند، بلکه از روی وهم و گمان خود یک مسیح تخیلی ای به خلق کرده و آن را خدا قرار داده اند.

خوانندگان محترم:

خداوند کارهای باطل و بیهوده‌ی یهودیان و مسیحیان را مردود شمرد و بر بطلان آن دلیل آورد و بندگی غیر خدا را غیر مقبول دانست و فرمود: هیچ موجودی-جز او-شایان خدایی و فرمانروایی نیست و به هر دو گروه با خطاب «یا أهل الكتاب!» هشدار داد. اینک در آیات (76 الی 81) در باره ستیزه‌گری مسیحیان در خدای عیسی، سرسختی اهل کتاب در تباہکاری بحث بعمل آمده است.

قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَاللَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ(٧٦)

بگو: آیا به جای خدا چیزی را می‌پرستید که برای شما قدرت دفع هیچ زیان و جلب هیچ سودی را ندارد؟! و یقیناً الله شنوای [همه گفتارها] و دانایی [همه اسرار و رازها] است. (پس تنها او را عبادت کنید). (٧٦)

«مِنْ دُونِ اللَّهِ»: غیر از خدا، پایین تر از خدا.

تفسیر:

«قُلْ أَتَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا» ای محمد! به نصرانیان بگو آیا کسی را مانند عیسی علیه اسلام که از میان بشر است و مالک هیچ نفع و یا ضرری برای

خویشتن نیست عبادت میکنید). در حالیکه خدای تعالیٰ مستحق عبادت است چون مالک هر نفع و ضرری میباشد و این اوست که زنده می کند و می میراند و می دهد و باز می دارد. در البحر آمده است: بعد از این که خداوند متعال با دلیل عقلی و نقلی الوهیت عیسی را رد کرد و از آنان خواست توبه و استغفار کنند، آنها را به خاطر تصورات غلط و نادرستشان توبیخ کرده است؛ زیرا عیسی از دفع ضرر و جلب منفعت ناتوان است و چنین موجودی ضرری را از آنها دفع نمی کند.³³⁸

«وَاللهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيُّ»: تنها خداوند، شناوری درخواست‌ها و آگاه به سود و زیان انسان‌هاست، نه معبدهای دیگر. طوریکه میفرماید: خدای تعالیٰ اقوال گناه آلد شمارا می‌شنود و بر تمام أفعال بد و زشت شما داناست و به زودی همه‌تان را بر آنچه انجام داده‌اید مورد محاسبه قرار می‌دهد.

«الْعَلِيُّ»: وبه درون و بیرون و پنهان و آشکار و امور گذشته و آینده آگاه است. پس خداوند کاملی که از این صفات برخوردار می‌باشد سزاوار است تاهمه عبادت‌ها تنها برای او انجام گردید و دین برای او خالص گردانده شود.

در این آیه، مبارکه گروهی از مسیحیان به خاطر شرك و غلوّ درباره عیسیٰ علیه السلام مورد توبیخ خدا قرار گرفته‌اند طوریکه میفرماید:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلَّوْا مِنْ قَبْلٍ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ^(۷۷)

بگو: ای اهل کتاب! به ناحق (و بی دلیل) در دینتان غلوّ نکنید، و از خواهشات و هوس‌های گروهی که یقیناً پیش از این گمراه شدند و بسیاری را گمراه کردند و از راه راست دور شدند، پیروی نکنید.^(۷۷)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لاتغوا»: از حد نگذارید، افراط نکنید، گزاره‌گویی نکنید. از جمله غلوّ اهل کتاب این است که مسیحیان عیسیٰ و مادرش را از مرتبه پیغمبری و صدیقیت به مرتبه خدائی می‌رسانند، و یهودیان عیسیٰ و مادرش را به ألقاب زشت (زنا) مسمی می‌نمایند.

«غَيْرَ الْحَقِّ»: به ناحق، از روی باطل.

تفسیر:

«قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ»: ای جماعت یهود و نصاری! در دین خود از حد مقرر تجاوز نکنید و افراط نورزید، از هوا و هوس پیروی ننمائید. نصرانیان در شأن عیسیٰ علیه السلام غلوّ و زیاده روی نموده برخی او را خدا دانستند و برخی دیگر فرزند خدا، چنین باور‌هایی افترا بر الله متعال و تجاوز از حد است.

تفسیر امام قرطبی فرموده است: یهودیان نیز دست به غلوّ و زیاده روی زده و سخنی زشت در حق مادر عیسیٰ علیه السلام گفته او را متهم به زنا نمودند و در حق عیسیٰ علیه السلام نیز گفتند که فرزند غیر شرعی است، خدای تعالیٰ وی را گرامی داشته و او و مادرش را از چنین اعمال زشتی نگهداشته است.

ولی باید گفت که: غلوّ و افراط در حق، یعنی به کار گرفتن تمام سعی و کوشش بشری در جست و جوی حق و حقیقت و کشف آن، مطلوب است و چنین افراطی مذموم هم نیست.

«وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلَّوْا مِنْ قَبْلٍ»: از پیشینیان و پیشوایان خود که قبل از رسالت پیامبر صلی الله علیه وسلم گمراه بودند پیروی نکنید.

یعنی اینکه غلوّ، تنها دربارهٔ عیسیٰ علیه السلام نبود؛ بعضی از یهود هم دربارهٔ «عَزِيزٍ» غلوّ کرده، او را پسر خدا می‌دانستند.
 «وَأَضْلَلُوا كَثِيرًا»: و با فریبکاری‌های خود جمعی کثیر را از راه مستقیم منحرف می‌نمایند.

باید گفت که: گمراهی مراحلی دارد: ابتدا انسان خود گمراه می‌شود، «ضَلُّوا» سپس دیگران را گمراه می‌کند، «أَضْلَلُوا» و در نهایت برای همیشه از حق باز می‌مانند.
 «وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ»(77): و از راه روشن و مستقیم منحرف گشتند. آنان، پیشینیان و پیشوایان یهود و نصاری قبل از بعثت محمد صلی الله علیه وسلم بودند.
 قرطبي فرموده است: تکرار کردن ضَلُّوا نشان میدهد که آنها هم در گذشته و هم در آینده گمراه گشتند. منظور پیشینیانی است که گمراهی را به صورت سنت درآورده و به آن عمل می‌کردند. (تفسیر قرطبي 252/6).

لِعْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ (۷۸)

آنها که از بنی اسرائیل کافر شدند بر زبان داود و عیسیٰ بن مریم لعن (و نفرین) شدند، این (العن) به سبب آن بود که نافرمانی می‌کردند و از حد می‌گذشتند.(78)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«عَصَوا»: سرکشی و نافرمانی می‌کردند. «كَانُوا يَعْتَدُونَ»: از حق تجاوز می‌کردند، ستم روا می‌داشتند.

تفسیر:

«لِعْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ»: محققاً که خدای تعالیٰ کفار بنی اسرائیل و تکذیبگران شان را از رحمت خود طرد نموده، و کافران بنی اسرائیل را در زبور و انجیل لعن و نفرین کرده است. باید گفت که: انبیا، همیشه دعا خیر نمی‌کنند، گاهی هم نفرین می‌کنند. و واضح است که: گناه و تجاوز، لعنت پیامبران را به دنبال دارد.

ابن عباس(رض) فرموده است: به تمام زمان‌ها نفرین شده‌اند. در عهد حضرت موسی و در تورات نفرین شده‌اند، در زمان داود در زبور و در زمان عیسی در انجیل و در عهد حضرت محمد در قرآن نفرین شده‌اند.(تفسیر بحر 3/539).

تفسیرین گفته اند: وقتی یهود در روز شنبه از حد تجاوز کردند، حضرت داود آنها را دعا کرد و خدا آنان را به صورت میمون درآورد و وقتی اصحاب مائده به حضرت عیسی کافر شدند، حضرت عیسی آنان را دعا کرد و به صورت خوک درآمدند.

«ذَلِكَ بِمَا عَصَوا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ(78)» چنین نفرین و لعنی به سبب نافرمانی و تجاوزشان صورت گرفت. و باید گفت که: عصیان و تجاوز، انسان را به کفر می‌کشاند.

كَانُوا لَا يَتَّهَوُنَ عَنْ مُنْكِرٍ فَعَلُوهُ لَبِسْنَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (۷۹)

آنها یکدیگر را از کارهای بدی که مرتكب می‌شدند باز نمی‌داشتند. مسلماً بد بود آنچه را انجام می‌دادند.(79)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لا يتّهونَ»(نهی): یکدیگر را نصحت نمینمودند، یکدیگر را باز نمیداشتند، از کارهای

بد دست نمیکشیدند، یکدیگر را منع نمیکردند. «بَيْتُوَلُونَ»: دوستی میکنند، یار خود میگیرند.

تفسیر:

«كَانُوا لَا يَتَاهُونَ عَنْ مُنْكِرٍ فَعُلُوٌّ»: این بذکاران بنی اسرائیل یکدیگر خودرا از انجام فعل بدوفساد نهی نمیکنند، بلکه در برابر انجام این اعمال سکوت میکنند. قبل از همه باید گفت که: ترك امر به معروف، زمینه ساز کفر است. بناءً امر به معروف ونهی از منکر، از مهمترین قواعد اسلام و بزرگترین فرایض شرعی آن است. ابن عطیه میفرماید: «إِجْمَاعُ مُسْلِمَانَ بِرِ اِنْ اَسْتَ كَهْ نَهِيَ اَزْ مَنْكَرَ بِرِ كَسيَّكَهْ توان آنرا دارد و در صورت انجام دادن آن، از رسیدن زیان برخود و بر مسلمانان امان است،فرض میباشد اما اگر بیم چنین زیانی متصور بود، باید در دلش منکر را إنکار نموده و مرتكب منکر را ترك نماید و با وی آمیزش نکند».

«لِئِنْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ(79)»: بلکه در برابر انجام این اعمال سکوت میکنند. چقدر بdas است این عملکردانها و به زودی خدای تعالی به آنها سزا خواهد داد. جار الله زمخشری مفسر مشهور جهان اسلام فرموده است: خداوند متعال برای ابراز تعجب شدید از عملکرد آنها، موضوع را به وسیله‌ی قسم مؤکد نموده است، و بس جای تأسف است که مسلمانان یکدیگر را از عمل زشت منع نمیکنند و گویا اینکه در این مورد اسلام مطلبی ندارد. (تفسیر کشاف 1/519).

در البحر آمده است: آنها انجام دادن منکر و تظاهر به آن و عدم نهی از آن را با هم جمع کرده بودند، وقتی معصیتی رخ می‌دهد باید مستور و مخفی بماند همان گونه که در حدیث آمده است: «هریک از شما مرتكب چنین ناپاکی هایی شد، باید آن را مستور بدارد». وقتی علناً اتفاق بیفت و مردم در نهی از آن سهل انگاری کردند، این خود به معنی تشویق نمودن عصیان و سبب گسترش و از دیاد آن میشود. (بحر 3 / 540).

در حدیث شریف به روایت ابن مسعود(رض) از رسول الله صلی الله علیه وسلم آمده است که فرمودند: «همانا اولین نقصی که در کار بنی اسرائیل وارد آمد، از آنجا ناشی شد که چون مردی با مرد دیگری روبرو می‌شد و وی را در منکری میدید، به او میگفت: ای مرد! از خدا پروا کن و از این منکر دست بردار زیرا این کار بر تو جایز نیست اما همین‌که فردای آن بار دیگر با همان شخص ملاقات می‌کرد، ارتکاب منکر از سوی او، وی را از اینکه با او در یکجا بخورد و بیاشامد و همنشینی کند، باز نمی‌داشت پس وقتی چنین کردند، خداوند دل‌های بعضی از آنها را به بعضی دیگر زد (یعنی در میان‌شان بغض و دشمنی افگند) و سپس لعنت شان کرد».

همچنان رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «همانا خداوند عame مردم را به عمل خاصه آنان (یعنی اندکی از آنان که مرتكب منکرات میشوند) عذاب نمی‌کند تا آنگاه که منکر را در میان خویش ببینند و با وجود آن که بر انکار آن قادرند، آنرا انکار نکنند پس وقتی چنین کردند، خداوند(خشک و تر را با هم میسوزاند) و خاصه و عامه هر دو را عذاب می‌کند».

تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلُونَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمْتُ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخَطَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَفِي الْعَذَابِ هُمْ خَالِدُونَ{٨٠}

بسیاری از آنان را می‌بینی که باکسانیکه کفر ورزیدند، همواره دوستی میکنند. البته چه بد است آنچه نفس‌هایشان برای آنها پیش فرستاده است، به سبب اینکه الله از آنها ناراض شده است و آنها در عذاب برای همیشه‌اند. (۸۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:
«سَخْطَ اللَّهِ»: خدا خشم گرفت.

تفسیر:

در این آیه مبارکه، یکی دیگر از دلایل نفرین شدن بنی‌اسرائیل به بیان گرفته شده است که: آنان با کافران، طرح دوستی دائمی و آشکارا داشتند. (کلمه‌ی «ثَرَى» نشانگر آشکار بودن وكلمه‌ی «بَيْتَوْلُونَ» نشانگر دائمی بودن آن است) طوریکه در آیه مبارکه آمده است: «ثَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّونَ الَّذِينَ كَفَرُوا»: بسیاری از یهودیان را می‌بینی که به خاطر کینه و خشمی که نسبت به پیامبر صلی الله علیه وسلم و مسلمانان دارند، از در دوستی با مشرکین درمی‌آیند. منظور کعب بن اشرف و یارانش میباشد. قابل یادآوری است که: دوستی با کفار، عامل خشم و غضب الهی است.

در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که: اهل کتاب، سلطه و دوستی کافران را می‌پذیرفتند؛ ولی با مسلمانان تفاهم و به کنار نمی‌آمدند. «لِئِنْسَ ما قَدَّمْتُ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ أَنْ سَخْطَ اللَّهِ عَلَيْهِمْ»: «راستی چه زشت است آنچه نفس‌های آنان برای آنان پیش فرستاده است» از کارنامه ننگینی که با آن به عرصه‌گاه قیامت وارد می‌شوند.

«وَ فِي الْعَذَابِ هُمْ خالِدُونَ(80)»: در عذاب جهنم برای همیشه خواهند ماند. یعنی، ذخیره اعمال که پیش از مردن برای آخرت فراهم می‌آرند، چنان است که آنها را مستوجب غضب الهی (ج) و مستحق عذاب ابدی می‌گردانند.

وَلَوْ كَانُوا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالنَّبِيِّ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مَا أَنْخَذُوهُمْ أُولَئِيَاءَ وَلَكِنَّ كَثِيرًا مِنْهُمْ فَاسِقُونَ(۸۱)

واگر ایمان به الله و پیامبر صلی الله علیه وسلم و آنچه بر او نازل شده می‌آورند (هرگز) آنها را بدوستی اختیار نمیکرند، ولی بسیاری از آنها فاسق (و نافرمان) اند. (۸۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«النَّبِيِّ»: مراد پیغمبر اسلام محمد بن عبد الله یا موسی است. «مَا أُنْزَلَ إِلَيْهِ»: مراد قرآن یا تورات است. «فَاسِقُونَ»: بیرون روندگان از دین. مراد منافقان یا یهودیان بی ایمان است.

«ترجمة معانی قرآن»

تفسیر:

اگر این یهودیان به آنچه از تورات بر پیامبرشان موسی علیه السلام نازل شده باور می‌داشند و در عین حال از پیامبر الله متعال پیروی میکرند و از موالات با مشرکان دست بر می‌داشند این کار برای آنها بهتر بود ولی آنها از طاعت الله متعال خارج و در تطبیق اوامر الهی بدکار و سرکشانی اند که از پروردگار نمی‌هراستند.

باید گفت: کسی که به الله متعال و پیامبر ایمان قلبی داشته باشد، حاضر نیست و لایت غیر الهی را بپذیرد. باید گفت که: راه رسیدن به استقلال واقعی و رهائی از سلطه‌ی کفار، ایمان است.

خواندنگان محترم!

پس از بیان احوال اهل کتاب و رسوای‌ها و عیب‌های شان که می‌گفتند: دست خدا بسته شده و پیامبران را می‌کشند و مسیحیان به خدای سه گانه باور دارند و مسیح را خدا می‌دانند.

اینک در آیات متبرکه (۸۲) نیز دشمنی آنان و دوستی مسلمانان را برابر آنان بیان می‌کند و هشدار میدهد که یهود، دشمن مسلمانان و در این مورد، از مشرکان بدنند.

لَتَجِدُنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا إِلَيْهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدُنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا إِلَيْهِنَّ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (۸۲)

بطور مسلم یهودیان و مشرکان را دشمنترین مردم نسبت به مؤمنان خواهی یافت، ولی آنها را که می‌گویند مسیحی هستیم نزدیکترین دوستان به مومنان می‌باید، این به خاطر آن است که در میان آنها افرادی دانشمند و تارک دنیا هستند و آنها (در برابر حق) تکبر نمی‌ورزند (از پذیرفتن سخن حق). (۸۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«**قِسِّيسَ**»: جمع **قِسِّيس**، کشیشان، علمای نصاری، عالمان دینی که عهددار ریاست مذهبی مسیحیان هستند، گفته می‌شود. اصطلاحاً درجه‌ی قسیس بالاتر از شمام و پایین تر از **أسقف** است. «**رُهبان**»: جمع راهب، اهل عبادت که در **ذیز** و صومعه‌ها عبادت می‌کردند، پاکدامنان.

تفسیر:

«**لَتَجِدُنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدَاوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا إِلَيْهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا**»: قبل از همه باید گفت که: نباید فراموش کنیم: دشمنی یهود با مسلمانان، دشمنی تاریخی و ریشه‌دار است طوریکه در این آیه مبارکه با زیبایی خاصی می‌فرماید: ای محمد! قسم به الله یهود و مشرکین شدیدترین و سرخست ترین دشمنان مسلمانان هستند. (لام برای قسم است) زیرا آنها حسود، متکبر و سرکش‌اند.

«**وَلَتَجِدُنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا إِلَيْهِنَّ قَالُوا إِنَّا نَصَارَى**»: این آیه در مورد نجاشی پادشاه حبشه و یارانش نازل شد.

تفسیر جار الله زمخشri فرموده است: خدا لجاجت و سرخستی یهود و تسلیم نشدن آنان در برابر حق را توصیف کرده و نرمش طبع نصاری و آسانی و سهولت تمایلشان را در برابر اسلام بیان کرده است.

قرآن یهود را در شدت عداوت‌شان با مؤمنان، در ردیف مشرکین قرار داده است، حتی قرآن اشاره کرده است که عداوت‌شان از عداوت مشرکین افزونتر است؛ چرا که آنها را بر مشرکین مقدم داشته است. (تفسیر کشاف ۱/۵۲۱).

«**ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَرُهْبَانًا**»: زیرا در بین آنها علماء، زهاد، عباد، و کسانی قرار دارند که در برابر حق خاضع و فروتن‌اند و برخی از آنها به محمد صلی الله علیه وسلم باور دارند و دست به إلحاد نه زندن که البته منظور همین گروه از نصرانیان است نه همه. مراد از کشیشان در آیه کریمه، نیایشگران حق پرست و پیروان دانشمندان دینی هستند.

«**رُهبانیت و ترهب**»: عبارت است از: تعبد در صومعه‌ها و کلیسا‌ها.

مفسر مشهور جهان اسلام نجم الدین، ابو حفص عمر «نسفی» (537 ق) میفرماید: «آیه کریمه دلیل بر آن است که علم سودمندترین چیز هاست، هر چند علم کشیشان باشد. همین طور بیزاری از کبر، سودمندترین چیز هاست؛ هر چند این بیزاری از سوی نصرانی ای باشد». ۱۵۹

«أَنَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ (82)»: یعنی به سبب وقار خود متواضع و فروتن می باشند و مانند یهود خود را بزرگ نمی بینند و تکبر نمی کنند.

مفسر بیضاوی است: این آیه دلیل بر آن است که فروتنی و رو آوردن به علم و عمل و دوری جستن از هوس ها هر چند که از سوی کفار هم باشد، نیکو است. (تفسیر بیضاوی ۱۵۹).

توضیح مختصر:

مردم یهود از همان بدایت که دین اسلام در مدینه پایدار گشت و سر و سامان یافت، با دین اسلام از در جنگ و ستیز درآمدند و به نیرنگ و تزویر، دروغ، شعبده، فریب، مکر، تبلیغات بیهوده، پرداختند که قرآن عظیم الشأن در آیات متعددی از آن سخن گفته و این دشمنی شان را به تصویر کشیده است که چگونه آتش جنگ را بر می افروختند. این آتش هنوز خاموش نگشته و در گوشه و کنار این جهان پنهان، فروزان و خانمان برانداز است. دشمنی یهودیان از کینه و دشمنی بت پرستان و مشرکان بسیار سخت تر است به همین دلیل قرآن بیشتر از یهودیان نام می برد.

اما نصارای حبشه و برخی مناطق مختلف عصر رسالت، حقیقتی را که دریافته بودند به آن ایمان آورند و خدا را - متواضعانه - به فریاد میخوانند تا آنان را در قیامت از شمار گواهان به حساب آورد و به صراحت میگویند: چرا به محمد و قرآن ایمان نیاوریم؟! خداوند متعال نیز از نیت درونشان باخبر است و به پاس دوستی و صداقت، آنان را به پیاداش نیکو بشارت میدهد.... (سوره حید آیه: 27)، (سوره الانفال آیة: 2)، (سوره زمر آیة: 23). أما مسیحیانی که گفتارشان دروغ است و حق را نمی پذیرند و بدان عمل نمیکنند؛ از دورخیان به شمار می آیند و امید رستگاری ندارند.

وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيَ الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ (۸۳)

و چون (دانشمندان و منصفان نصاری) آنچه را که بر پیغمبر محمد(ص) نازل شده بشنوند، می بینی که چشمانشان پر از آشک می شود به سبب آنچه از حق شناخته اند، (و) میگویند: ای پروردگار ما! ما ایمان آورده ایم؛ پس ما را در زمرة گواهان (بر صدق محمد بنویس). ۸۳

تشریح لغات و اصطلاحات:

«**تَفِيضُ**»: (فَيَضُ): فرو میریزد، لب ریز میشود، سرازیر میگردد. «**الدَّمْع**»: آشک. «**مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ**»: ناشی از پی بردن به حق است. «**الشَّاهِدِينَ**»: گواهی دهنگان به پیغمبری محمد و آسمانی بودن قرآن. امّت محمد که گواهان بر مردم در روز قیامت اند. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيَ الرَّسُولِ»: وقتی که به قرآن کریم که بر محمد صلی الله علیه وسلم نازل شده است گوش فرا میدادند، «**تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ**»: چشمانشان از

خوف و خشوع و باوری که به آنچه میشنوند دارند پر از اشک میشود، و به خاطر رفت قلب و تأثیرشان به کلام خدای جلیل، اشک از چشمانشان جاری میشود. واقعیت امر همین است که: نشان انسانهای دل آماده و متواضع آن است که به مجرد شنیدن حق، مُنقَب میشوند. ولی متأسفانه نا اهلان، با دیدن حق هم از جای خود تکان نمی خورند.

«تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ»: ملاحظه میداریم که روح و فطرت انسان، شیفته‌ی حقیقت است و همینکه به معشوق رسید، اشک شوق می‌ریزد.

«مَمَا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ»: به خاطر این که در می‌یابند که کلام خدا حق است. یعنی: بهسبب آنچه که از قرآن شنیده‌اند زیرا در یافته‌اند که این شنیده هایشان حق و حقیقت است زیرا این حقایق را در کتاب خود (انجیل) نیز یافته‌اند.

«يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَا»: میگویند: بار الهی! پیامبر و گفته هایت را تصدیق میکنیم.
«فَأَكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ(83)»: مارا با امت محمد که در روز قیامت بر دیگر امت‌ها گواهند، گواه قرار بد.

ابن عباس(رض) فرموده است: این آیه در مورد نجاشی و یارانش نازل شده است که وقتی جعفر بن ابی طالب در حبسه قرآن را بر آنان خواند گریه را سر دادند، تا جایی که محاسنستان از اشک تر شد. (تفسیر ابن کثیر 1/539).

شأن نزول آیه:

ابن ابی حاتم از سعید پسر جُبیر نقل میکند که: نجاشی - شاه حبسه - سی نفر را برگزید و نزد پیامبر خدا فرستاد. پیامبر، سوره‌ی «یس» را بر آنان خواند. همگی به گریه افتادند و گفتند: این آیات به سخنای که بر عیسی نازل شده، بسیار همانند است. این مورد نزول به عباراتی دیگر روایت شده است.

أسباب نزول آیة 82 - 83:

- ابن ابی حاتم از سعید بن مُسیب وابوبکر بن عبدالرحمن وعروه بن زبیر(رض) روایت کرده است: رسول الله صلی الله علیه وسلم عمرو بن امية ضمری را با نامه‌ای به حضور نجاشی، فرستاد. نجاشی نامه را خواند، جعفر بن ابو طالب را با مهاجرین خواست، دنبال رهبانان و روحانیون مسیحی نیز فرستاد و به جعفر بن أبو طالب دستور داد برایشان چند آیه از قرآن بخواند، جعفر سوره مریم را تلاوت کرد. آنها به قرآن گرویدند و سیالاب اشک از دیدگانشان روایت کشت. این کلام عزیز «لَتَجَدَنَ أَشَدَ النَّاسِ عَذَاؤَ لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَاللَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجَدَنَ أَفْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا نَصَارَى ذَلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قَسِيسِينَ وَرُهْبَانًا وَأَئُمَّهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ(82) وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزَلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مَمَا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَا فَأَكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ(83)، در باره شان نازل شد.

- ابن ابی حاتم از سعید بن جُبیر روایت کرده است: نجاشی سی نفر از بزرگان دربار خویش را نزد پیامبر صلی الله علیه وسلم فرستاد و او سوره «یس» را برای آنها قرائت کرد. با شنیدن قرآن چشمان آنها اشکبار گردید. پس در باره آنها این آیه نازل شد. (طبری 12287 از طریق محمد بن إسحاق از محمد بن ابو محمد روایت کرده است).

نسائی از عبدالله بن زبیر(رض) روایت کرده است: آیه: «وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنْزَلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ» درباره نجاشی ویاران او نازل شده است.

(حسن است، نسائی در «تفسیر» 168 و بزار 2758 «کشف» و طبری 12330 از عبداللہ بن زبیر روایت کرده اند).

وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ وَنَطَمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ (۸۴)

وبرای ما چه[عذری] است که به الله و آنچه از حق به مارسیده ایمان نیاوریم در حالیکه طمع داریم که پروردگار ما، ما را با قوم صالح یکجا و داخل کند. (۸۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«ما لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللهِ»: چرا به خدا ایمان نیاوریم؟

تفسیر:

«وَمَا لَنَا لَا نُؤْمِنُ بِاللهِ وَمَا جَاءَنَا مِنَ الْحَقِّ»: چه چیزی ما را از ایمان و از توحید الله متعال و تصدیق کتابش و همچنان پیامبر امی اش باز می دارد، و ما را از پیروی از حق مانع می شود در صورتی که درستی و راستی آن کاملاً نمایان و حقیقت پروفروغش پرتوافکن است؟ این را در جواب یهود می گفتند که مسلمان شدن آنها را برای آنان ننگ به شمار می آورند.

باید گفت که: ایمان به خداوند، از ایمان به وحی جدا نیست. نشانه‌ی آرزوی صحیح، ایمان و اقدام عملی است.

در تفسیر بحرآمده است: این طرز بیان که گویا منتفی بودن ایمان را از آنان دور و بعید میداند؛ چون عامل ایمان یعنی شناخت حق وجود دارد.(بحر 4/6).

باید گفت: کسانی پس که از فهمیدن حق، شجاعانه و صریح وبا صداقت به آن اقرار کنند و از جو و هم کیشان خوف و ترس نکند، از بهترین نیکوکاران اند. چون هم به خود نیکی کرده و خویشتن را از عذاب دوزخ نجات داده اند، هم با اقرارشان، راه را برای دیگران باز نموده است.

«وَنَطَمَعُ أَنْ يُدْخِلَنَا رَبُّنَا مَعَ الْقَوْمِ الصَّالِحِينَ (۸۴)»: مآلزو داریم حق تعالی مرا از جمله کسانی قرار دهد که در عبادت او تعالی صادق اند و به مغفرتش رستگار شده و وارد بهشت او شدند. هم نشینی با صالحان، آرمانی مقدس است.

یادداشت:

ایه‌ی 84 تتمه‌ی قصه‌ی نصارای حبشه و إشاره به ایمان آوردن آنان است.

فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ (۸۵)

پس به پاس آنچه گفتند، الله به آنها باغ های پاداش داد که از زیر آن نهرها جاری می باشد، در آن همیشه می مانند. و این است پاداش نیکوکاران. (۸۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فَأَثَابَهُمْ» (ثواب): پاداششان داد، آنان را پاداش داد.

تفسیر:

«فَأَثَابَهُمُ اللَّهُ بِمَا قَالُوا»: پس به پاس آنچه گفتند، [که همراه عمل بود]، خداوند متعال پاداش ایمان و تصدیق و اعتراف آنان را به حق عطا نمود.

«جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا»: باعهایی به آنان بخشد که از زیر درختانش، جویباران روان است. که برای همیشه در آن مستقر شوند و دگرگونی و زوال بر آنها عارض نشود.

«وَذِلِكَ جَزَاءُ الْمُحْسِنِينَ (85)»: چنان پاداش و ثوابی از آن شخصی است که عملش نیکو و قصد و نیتش را اصلاح کند. این پاداش برای تمام اهل احسان و نیکوکاران است.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّمِ (٨٦)

و کسانی که کافر شدند و آیات ما را دروغ شمردند، آنها اهل دوزخ‌اند. (۸۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَأَثَابَهُمْ» (ثواب): پاداششان داد، آنان را پاداش داد.

«أَصْحَابَ الْجَنَّمِ»: یاران و همراهان دوزخ، دوزخیان.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّمِ (86)» و آنده از کسانیکه به پروردگار خودکافر شده و پیامبرش را تکذیب و کتابش را نپذیرفتند اینها درآتش دوزخ و در عذاب برای همیشه ماندگار خواهند بود در حالیکه نه دوستی دارند تا از آنها شفاعت کند و نه یاری دهنده‌ای که عذاب را از آنها دفع نماید و نه هم دعائی از آن‌ها شنیده می‌شود.

ابوسعود در تفسیر خویش فرموده است: به منظور جمع بین ترغیب و ترهیب آنها را بعد از تصدیق کنندگان آیات خدا آورده است. (تفسیر ابو سعود 2/55).

خوانندگان محترم!

در بدایت این سوره مبارکه خواندیم که، به مسلمانان حکم گردیده است، تا در پیمان‌های وفا داشته باشند، و تمام حدود الهی را از حلال و حرام را رعایت نمایند. و آنرا فروگزار نگردید.

هکذا حکم فرموده است که: حلال پروردگار را حرام و حرام او را حلال نکند، همچنان در آیات متذکره خواندیم که: برخی از نصارای حبشه و غیره را ستد که در دوستی با مؤمنان نزدیک اند.

اینک در آیات متبرکه (87الی 88) نیز بیان می‌دارد که آی مؤمنان لذایذی که حلال و پسند خداست، ترک نکنند و بمثالیه رهبانان، کشیشان و دیرنشیان نباشند.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحِرِّمُوا طَيِّبَاتٍ مَا أَحَلَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (٨٧)

ای کسانیکه ایمان آورده اید چیز‌های پاکیزه ای را که الله برای [استفاده] شما حلال کرده حرام مشمارید و (از حدود و احکام الله) تجاوز نکنید؛ بی‌گمان الله تجاوزکاران را دوست نمی‌دارد. (۸۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَا تُحِرِّمُوا»: حرام مگردانید، از خود منع مکنید. «طَيِّبَاتٍ»: پاکیزه‌ها. «لَا تَعْتَدُوا»: از حد مگذرید، تجاوز مکنید. «الْمُعْتَدِينَ»: جمع مُعتدی، از حد گذرندگان، تجاوز گران.

شأن نزول آیه:

ابن عباس(رض) در شأن نزول این آیه مبارکه روایت فرموده است که: گروهی از صحابه که عثمان بن مظعون(رض) یکی از ایشان بود گفتند: آلت‌های تناслی خود را قطع می‌کنیم و شهوت دنیا را ترک نموده فقط به عبادت و نیایش حق تعالی مشغول می‌شویم و همانند

راهبان به منظور عربت گرفتن و عبادت، در زمین به سیر و سفر می پردازیم! چون این خبر به رسول الله صلی الله علیه وسلم سید، آن حضرت صلی الله علیه وسلم کسی را به دنبال ایشان فرستاده و شنیده‌های خود را در این باره با آنها در میان گذاشتند. آنان خبر رسیده را تصدیق کردند و گفتند: بلى! چنین گفته‌یم و قصد چنین کاری را هم داریم! رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «ولی من روزه میگیرم و میخورم، نماز میخوانم و میخوابم و با زنان ازدواج میکنم پس هرکس به سنت من چنگ زند، او از من است و هرکس به سنت من چنگ نزند، او از من نیست».

همان بود که این آیه درباره این گروه از صحابه نازل شد.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: در مکتب اسلام، ازوا، رهبانیت، افراط و تفریط بصورت کل ممنوع است. طوریکه در آیة مبارکه میفرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُحَرِّمُوا طَيِّبَاتٍ مَا أَحَلَ اللَّهُ لَكُمْ»: ای مؤمنان! خود را ازتمتع پاکیزه‌هایی مانند: خوراکی‌ها، نوشیدنی‌ها و همسران باز ندارید طوریکه آنهارا برخویشتن حرام سازید، درآیه مبارکه در می‌یابیم که: خداوند متعال مؤمنان را نهی فرموده از اینکه چیزی از پاکیزگی‌ها را بر مبنای این توهم که گویا حرام ساختن؛ پاکیزگی‌ها، به معنای طاعت و تقرب به حق تعالی است و از جمله زهد و رویگردنی از دنیا میباشد، یا به هر بهانه دیگری نباید حلالی از حلال‌های الله متعال را بر خود حرام گردانند.

«وَلَىٰ بِهِ مَحْرُومَاتٍ نَّزَدِكَ نَشْوِيدَ كَهْ خَدَائِ تَعَالَى تَجاوزَگَرِي بِا تَحرِيمَ حَلَالَ وَ تَحلِيلَ حَرامَ رَأْ دَوْسَتَ نَدارَدَ بَنَاءً بَايَدَ گَفَتَ كَهْ مَحْرُومَ كَرَدَنَ خَودَ ازَ طَيِّباتِ، يَكَ تَعَدَّى تَجاوزَ است.

«إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ(87)»: خدا متجاوزین را دوست ندارد، بلکه از تجاوزگران متفرق است. او تعالی کسی را دوست دارد که مطابق شریعتش عمل و رفتار کند. دین مقدس که دین إعتدالی است، انسان را همیشه به میانه روی و دوری از افراط و تفریط فرا میخواند.

قابل تذکر میدام که: افراط و تفریط، سبب محروم شدن انسانه از محبت الهی میگردد. هکذا قابل تذکر است که: ایمان، با تغییر و دست بردن در احکام الهی سازگار نیست، بناءً حرام گردانیدن پاکیزه‌ها، استفاده نکردن از زینتها مطلوب و مشروع و خود را در رنج و زحمت انداختن از عبادات مؤثر یعنی سخن های روایت شده یهودیان پیشین و یونانیان بودکه مسیحیان نیز از آنان تقليد کردند، برخود سخت گرفتند، آنچه را که انجیل حرام نشمرده بود، برخود حرام شمردند و در زهد و گوشه نشینی، بسیار مبالغه کردند. وقتی دین اسلام آمد، خداوند پاکیزه‌ها و زینتها را برای نسل بشر حلال نمود تا جسم و جان از آن بهره مند گردند و ستم نبینند.

ایمان، با افراط و تفریط أصلًا سازگار نیست بناءً: در برخورداری از روزی حلال و پاکیزه نیز زیاده روی می کنید و فراتر نروید: «...وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا، إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»: بخورید و بنوشید؛ ولی زیاده روی نکنید که خداوند اسرافکاران را دوست نمی دارد. (مراجعه شود آیه: 31 سوره اعراف) همچنان در این بابت مراجعه شود به آیات:

(172 سوره بقره)، (آیه: 32 سوره اعراف) و (آیه 51 سوره مؤمنون).

وَكُلُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ(۱۸)

و از نعمت های حلال و پاکیزهای که خداوند به شما روزی داده بخورید و از (مخالفت) خداوندی که به او ایمان دارید بپرهیزید. (۸۸)

تفسیر:

«وَكُلُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا»: و بر شماست ای مؤمنان تا همواره، از روزی حلال و پاک خدا که به شما ارزانی داشته است بخورید. واز محرومات پلید اجتناب کنید. بناءً باید گفت که: رزق همه به دست اوست، پس عجله و حرص و حرام خواری نداشته باشیم. در التسهیل آمده است: یعنی از خوردنی های حلال و زنان و غیره، لذت برگیرید. و خوردن را مخصوصاً از این رو ذکر کرده است که بزرگترین احتیاجات انسان به شمار می آید. (تسهیل 186).

«وَاتَّقُوا اللَّهُ الَّذِي أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ(88)»: و از پروردگار خویش با انجام آنچه امر شدید و اجتناب از آنچه نهی شدید بترسید، اگر واقعاً در عبودیت الله متعال و پیروی پیامبر محمد صلی الله علیه وسلم و شریعت صداقت دارید. یعنی: در همه امور از خداوند متعال پروا دارید، از جمله در حلال و حرام وی. این آیه دلالت می کند بر اینکه ایمان به الله متعال، موجب تقوا و پرواداشتن از وی در أمر و نهی وی است.

ذکر کلمه «گلوا» در قرآن:

استعمال کلمه «گلوا» همیشه در قرآن، همراه با دستور دیگری تذکر رفته است: از جمله: «گلوا»... وَاسْكُرُوا (بقره/172). بخورید و شکر کنید.

«گلوا»..... وَلَا تَطْعُوا (طه/81) بخورید و طغیان نکنید.

«گلوا»... وَأَعْمَلُوا (مؤمنون/51) بخورید و کار شایسته انجام دهید.

«فَكُلُوا»... وَأَطْعُمُوا (حج/28) بخورید و بخورانید.

«گلوا»... وَلَا تُسْرِفُوا (أعراف/31). بخورید و اسراف نکنید.

«گلوا»... وَلَا تَتَنَعَّلُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ (أنعام / 142) بخورید و دنباله رو شیطان مباشید.

خواننده محترم!

تفسیر تفهم القرآن در توضیح این آیات متبرکه مینویسد: یعنی خود متصدی حلال و حرام نشوید. حلال همان است که الله آنرا حلال کرده است و حرام همان است که خدا حرام کرده است. اگر حلالی را خود سرانه حرام کنید به جای قانون خدا از قانون نفس پیروی کرده اید. دومین مطلب اینکه همانند راهبان مسیحی، جوگی های هندو و بودایی و صوفیان اشرافی (آفتاب پرستان) رهبانیت اختیار نکنید و لذت های دنیا را بر خود حرام نکنید. به طور معمول در افراد مذهبی نیک سرشت این ذهنیت دیده میشود که ادای حقوق نفس و جسم را مانع رشد و تکامل روحی و معنوی دانسته تحمیل کردن شرایط سخت برخود و محروم کردن نفس از لذت های دنیوی و قطع ارتباط با امکانات زندگی دنیا را یک نوع نیکی پنداشته و گمان می کند بدون آن نمی توان به خدا رسید.

خواننده گرامی!

موضوع بحث آیة 89: عبارت است از: قسم و کفارهی آن:

در آیات متبرکه قبلی خواندیم که: جایز نیست چیزهای پاکیزه را برخود، حرام کنید. از این رو، آنان که سوگند خورده بودند که چنین کنند، از پیامبر صلی الله علیه وسلم راه چاره‌ی سوگندهایی که یاد کرده بودند، پرسیدند.

خداوند در جوابشان این آیه را فرو فرستاد.

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللُّغُو فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكُنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ اطْعَامٌ
عَشَرَةَ مَسَاكِينَ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيْكُمْ أَوْ كِسْوَتِهِمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ
يَجِدْ فَصَيَّامٌ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَارَةً أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانِكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ
لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (۸۹)

الله شما را به سوگندهای لغویان مؤاخذه (بازخواست) نمی کند ولی به سوگندهایی که [از روی اراده] میخورید [و می شکنید] شما را مؤاخذه میکند و کفاره آن اطعم ده مسکین است از غذای متوسطی که به خانواده خویش میخورانید یا دادن لباس به آنها یا آزاد کردن یک غلام، و هر که این موارد را نیافت پس بر او سه روزه لازم است، این کفاره قسم‌های تان است، هرگاه که قسم خوردید (و آنرا شکستید). و قسم‌های تان را نگاه دارید. الله اینچنین آیات خود را برای شما بیان میکند، باشد که شکر گزار شوید. (۸۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ»: خدا شما را مورد بازخواست قرار نمیدهد. «اللُّغُو»: باطل، یاوه، بیهوده.
«عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ»: سوگندهای ارادی و اختیاری. «كَفَارَه»: یعنی، پوشنده و در اصطلاح شرع آن چه که گناه سوگند را محوه کند و بزداید و پاک نماید.
«أَوْسَط»: متوسط، میانگین. «أَهْلِيْكُمْ»: خانواده های خودتان. «تَحْرِير»: آزاد کردن.
«رَقَبَة»: یعنی گردن؛ أما در اینجا به انسان برد گفته میشود. «وَ إِحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ»: سوگندهایتان را پاس بدارید، آن را مراعات نماید، آن را حرمت بدارید. (فرقان)

تفسیر:

«لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللُّغُو فِي أَيْمَانِكُمْ» ای اهل ایمان! شما را حق تعالی هرگز به خاطر قسم های لغویه بدون قصد و نیت از زبان شما خارج میشود (سوگند لغو) از قبیل اینکه بگوئید «نه به خدا» یا «بلی به خدا» و از این قبیل مجازات نمیکند البته تا هنگامی که در نهاد خود نیت قسم را نداشته باشید، یعنی: سوگندهای لغو، بازپرسی و مؤاخذهای ندارند و پرداخت کفاره هم در آنها واجب نیست.

سوگند لغو: در مذهب شافعی(رح) این است که شخص در اثنای سخنش بگوید: نه و الله! آری والله!، بی آن که از آن قصد قسم خوردن را داشته باشد، که این نوع از سوگندهای بیهوده، اغلب به طریق عادت از انسان صادر میشود.

اما از نظر جمهور فقهاء: سوگند لغو آن است که شخص در خبردادن از گذشته یا از حال، گمان خویش را بر مبنای وقوع مفاد آن خبر قرار داده و بر وقوع آن امر پنداری سوگند بخورد؛ در حالی که واقعیت امر برخلاف آن باشد.

«وَ لِكُنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ» اما به خاطر سوگندی شما را مورد عتاب و بازخواست قرار میدهد که آن را مؤکد کرده و قصد و نیت سوگند را داشته باشید، که اگر آن را بشکنید مؤاخذه خواهید شد.

پس سوگندها عموماً بر دو نوع اند:

1- سوگندهای لغو. 2- سوگندهای محکم و از روی اراده. اما در اینجا نوع سومی از سوگند است که آنرا «یمین غموس» می‌نامند. سوگند یا قسم غموس در نزد احناف عبارت است از: سوگندخوردن قصدی بروقوع امری در گذشته یا حال که واقع نشده است. احناف برآند که سوگند «غموس» کفاره‌ای ندارد زیرا سزای آن فروغلتیدن و غوطه‌ور شدن در

جهنم است چنانکه از نام آن پیداست. (برای تفصیل به کتب معتبر فقهی مراجعه فرماید) «فَكَفَارُتُهُ إِطْعَامٌ عَشَرَةِ مَسَاكِينَ مِنْ أُوسمَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيْكُمْ» وقتی قسم شکسته شد، کفارهی آن غذا دادن به ده مسکین است از اوسط خوراکی است که به خانواده‌ی خود می‌دهید.

يعنى: آن ده مسکین را از اوسط آنچه که عادتاً به کسان و خانواده خود میخورانید، اطعم کنید و طعام دادن ایشان از غذاهای اعلا بر شما واجب نیست، همانگونه که خوراندن به مسکین از طعام ادنی و پست نیز جایز نمی‌باشد و اطعم آنها تا سرحد سیرکردن آنهاست. احناف میگویند: اطعم بهطور اعلی؛ سه نوبت غذا دادن بانان خورش، اطعم به طور ادنی؛ یکبار غذادادن از خرما یا جو واطعام به طور اوسط؛ دو نوبت غذا دادن در چاشت و شام است.

حضرت عمر(رض) و عائشہ(رض) گفته‌اند: برای هر یک از ده مسکین، نیم صاع از گندم یا خرما بپردازد. رأی احناف نیز همین است.

اما شافعی میگوید: برای هر مسکین یک «مد» (صاع: عبارت از (2751) گرم، و مد: یک چهارم صاع است). بپردازد. «یا» کفاره سوگند قصدی «پوشانیدن آنان است» یعنی: پوشانیدن لباسی به آن ده مسکین است که بدنشان را بپوشاند، هر چند یک جوره لباس باشد. به قولی: مراد از (کسوت)، آن مقدار از لباس است که با پوشیدن آن، خواندن نماز جایز باشد. ولی احناف برآنند که حد ادنای لباس، لباسی است که تمام بدن را بپوشاند، از این جهت، دادن فقط یک ازار و عمامه کافی نیست. «یا» کفاره سوگند قصدی «آزاد کردن بردهای است» از قید برده‌گی. امام شافعی شرط کرده است که آن برده باید مؤمن باشد اما احناف، مؤمن بودن وی را شرط نکرده‌اند. بنابر این، کسی‌که سوگند میخورد و باز سوگند می‌شکند، در میان سه کار یاد شده مخیر است و هریک از آنها را که می‌خواهد، می‌تواند انجام دهد.

ابن عباس(رض) فرموده است: یعنی از متعادل ترین خوراکی که به خانواده خود میدهید. و ابن عمر گفته است: اوسط یعنی نان و خرما، و خرما و کشمش. و بهترین خوراک خانواده‌ی ما عبارت است از نان و گوشت. (ابن کثیر 1/543).

«أَوْ كَسْوَتُهُمْ» یا تهیه‌ی لباس برای ده مسکین؛ برای هر مسکین پیراهنی که بدنش را بپوشاند.

«أَوْ تَحْرِيزُ رَقَبَةٍ» یا آزاد کردن بندۀ ای در راه الله. در تفسیر بحر آمده است: علماء بر این نکته اجماع دارند که شکننده‌ی قسم در کفارهی قسم مخیر است خوراک بدده یا لباس بخرد یا برده ای را آزاد کند. (بحر 11/4).

«فَمَنْ لَمْ يَجْدُ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ» هرکس هیچ یک از آن سه مورد مذکور را نیافت، برای کفارهی قسم باید سه روزه روزه بگیرد. (حنفی‌ها و حنبلی‌ها تتابع روزها را شرط کرده اند اما شافعی و مالک تتابع را شرط نکرده اند و طبری میگوید: هر طور سه روز را روزه بگیرد صحیح است، پشت سر هم باشد یا متفرق. طبری 10/562).

يعنى: هرکس یکی از سه چیز یادشده را نیافت، روزه گرفتن سه روز پیاپی، کفاره وی است. و این رأی جمهور فقه است. اما مالکی‌ها می‌گویند: گرفتن سه روز روزه بهطور متفرق نیز درست است. «این است کفاره سوگند‌های شما هنگامی‌که سوگند خوردید» و بعد از آن سوگند شکسته و حانت گردید زیرا دادن کفاره قبل از سوگندشکنی چنان‌که

احناف گفته‌اند جایز نیست «و سوگند‌های خود را نگهدارید» این عبارت به سه معنی است:

۱ - سوگند‌های خود را نگهدارید و به سوگندخوردن شتاب نورزید.

۲ - سوگند‌هایی را که خورده‌اید نگهدارید و به شکستن آنها نشتابید.

۳ - چنانچه سوگند‌های خود را شکستید، در پرداخت کفاره سهل‌انگاری نکنید.

«ذلِكَ كَفَارَهُ أَيْمَانُكُمْ إِذَا حَلَقْتُمْ»: کفاره‌ی شرعی قسم اگر شکسته شود چنین است.

«وَاحْفَظُوا أَيْمَانُكُمْ»: سوگند خود را حفظ کنید و آن را از ابتذال پاس بدارید، و جز در موقع ضروری سوگند یاد نکنید.

ابن عباس(رض) فرموده است: یعنی قسم نخورید. و ابن حیران گفته است: یعنی بدون کفاره آن را رهان نکنید.

«كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ(89)»: این چنین خدا احکام شرعی را برای شما بیان میکند و آن را توضیح میدهد تا به پاس هدایت و توفیقی که به شما عطا کرده است او را سپاسگزار باشد.

یادداشت ضروری:

۱ - سوگند تنها به الله وأسماء وصفات اوتعالی جایز و مشروع و در صورت شکستن آن، موجب کفاره است. آنان که پیمان شکنی میکنند و سوگند خود را به بهای ناچیز می‌فروشنند، در آخرت بی نصیب اند. (آل عمران آیه: 77).

۲ - سوگند به کعبه، ملائکه، مشایخ، شاهان، خاک قبر آنان و... ناروا، منهی عنه و حرام است و انسان مؤمن باید از آن پرهیز کند. البته، این گونه سوگندها موجب کفاره هم نیست.

یادداشت تکمیلی:

سوگندی که در معنای قسم به خدا و مقصود شخصی مسلمان از آن، تعظیم آفریدگار باشد؛ نه سوگند به مخلوقات و آفریده‌ها مانند: سوگند به نذر، به چیز حرام، به طلاق و به آزاد کردن برده، مثلاً بگویید: اگر چنین کاری کردم، یک ماه روزه یا سفر حج خانه‌ی خدا بر من واجب گردد. حلال خدا بر من حرام باشد [یا برعکس]، این کار را نخواهم کرد، به طلاق یا طلاقم چنین و چنان باشد، این کار را نمیکنم، یا میکنم و اگر چنین کاری کردم، طلاق زنم واقع گردد. [حال اگر خلاف سوگند، عمل کرد] حکم صحیح آن است که با کفاره‌ی یمین، جبران میشوند. همانگونه که خدا میفرماید: «... ذلک كَفَارَهُ أَيْمَانُكُمْ إِذَا حَلَقْتُمْ...» ... (منار، منیر، مراغی).

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکه قبلی درباره‌ی خوردنی‌ها و چیزهای پاک و پاکیزه بخصوص خوردنی‌های که حلال و روا بود بحث بعمل آمد. اینک در آیات (90 الی 93) در باره، شراب و قمار که از جمله نجاست‌ها میباشد و باید از خوردنی‌ها و نوشیدنی پاکیزه‌ها جدا گردد، بحث بعمل می‌آید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (۹۰)

ای کسانیکه ایمان آورده‌اید شراب و قمار و بتان و ازلام(که یکنوع بخت آزمائی و فال بینی بوده) همه پلید و از کار شیطان‌اند، پس از آن پرهیز کنید تا رستگار شوید. (۹۰).

تشریح لغات و اصطلاحات:

الخمر: شراب، به معنای پوشاندن با کلمه‌ی «خمار» از یک ریشه است. به مقنعه‌ی (چادر) زنان خمار می‌گویند، چون موی سر را می‌پوشاند. شراب را هم خمر می‌گویند، چون عقل را زایل می‌کند و می‌پوشاند.

«المَيْسِرُ»: قمار، چیز سهل و آسان. یعنی «یسر»، به معنای آسانی است. چون در قمار، افراد بدون رحمت، پول به دست می‌آورند، به آن میسر گویند.

الأنصاب: جمع نصب، بتان سنگی. که در اطراف کعبه نصب و روی آن قربانی می‌کردند و به آنها تبرک می‌جستند. و یا مراد خود قربانی است که روی سنگ‌ها ذبح می‌گردند.

الأَذَالَمُ: جمع زلم، تیرهای مخصوص بخت آزمایی و فال بینی و پیشگویی. رجس: زجاج در تعریف آن فرموده است: به تمام اعمال ناپاک از جهت معنوی، را رجس مینامند [منار]. و آنرا کثیف مسمی نموده اند، البته مدفوع و کثافت نیز را رجس می‌شمارند چون کثیف و نجسند.

يَصُدُّكُمْ: شما را باز می‌دارد. فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ (نهی): آیا دست بر می‌دارید، بس می‌کنید؟ **إِحْذِرُوا:** بپرهیزید. **البَلَاغُ:** تبلیغ، پیام رسانی. **طَعِمُوا:** خورده‌اند، آشامیده‌اند.

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَيْسِرُ»: ای مؤمنان! تمام آنچه موجب زوال عقل، مستی و ضایع شدن سرمایه است، مانند قمار، ابن عباس(رض) گفته است: خمر شامل تمام مشروبات مست کننده است و میسر یعنی قمار. در عهد جاهلیت قمار می‌کردند.

«وَالْأَنْصَابُ وَالْأَرْلَامُ»: و بُت های نصب شده برای پرستش و تیرهای شرط‌بندی که در نزد پرده داران بیت و خادمان بت ها قرار داشت. ابن عباس(رض) و مجاهد گفته اند: انصاب عبارت بود از سنگ‌هایی که قربانی های خود را در پیشگاه آنها ذبح می‌کردند، و از لام عبارت بود از تیرهای شرط‌بندی. رهان. (تفسیر طبری 10/575).

«رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ»: کثیف و نجس و ناپاکند و عقل آن را نمی‌پذیرد و آنرا مردود می‌کند. یعنی خبیث و کثیف هستند و شیطان آنها را برایتان زیبا جلوه میدهند.

«فَاجْتَنَبُوهُ لَعِلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (90)»: خوردن لقمه‌ی حلال و پرهیز از حرامخواری، در سعادت و رستگاری انسان مؤثر است. طوریکه میفرماید: «فَاجْتَنَبُوهُ»: یعنی آنرا کنار بگذارید و از این کثافت‌ها و ناپاکی‌ها دوری جویید تا به ثواب و پاداش بزرگ نایل آیید. مفسران در تفاسیر خویش ذیل این آیه مبارکه مینویسند: عرب‌ها، به شعر و شراب، سخت علاقمند بودند، به همین جهت تحريم شراب به صورت تدریجی انجام گرفت. و بدین ترتیب الله متعال با چندین تأکید، شراب و قمار را حرام اعلام کرد:

اولین آیه همانا آیه(219) سوره بقره است که میفرماید: «يَسْتَلُونَكُمْ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ؛ قُلْ فِيهِمَا إِنْتُمْ كَيْرٌ وَمَنَافِعٌ لِلنَّاسِ، وَإِنْهُمْ هُمُ أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا» (از تو درباره شراب و قمار میپرسند، بگو: در آن دو گناهی بزرگ است و منافعی (مادی) نیز برای مردم دارند. (ولی) گناه آن دو از سود آنها بزرگتر است.

(همچنین) از تو میپرسند که چه انفاق کنند؟ بگو: افزون (بر نیاز خود را)، خداوند اینچنین آیات را برای شما روشن می‌سازد تا شاید اندیشه کنید).

اگر چه ازین آیه اشاره بسی واضح بطرف تحريم خمر کرده شده بود، اما چون به طور واضح ترک آن حکم نشده بود، لهذا حضرت عمر(رض) آنرا شنیده گفت «اللَّهُمَّ بَيْنَ لَنَا بَيْانًا

شافیا»؛ سپس آیه دیگری یعنی (آیة: 43 / سوره نساء)، نازل شد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا، لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْتُمْ سُكَارَىٰ - إِلَى آخر الآية»: در این آیه هم تحریم خمر تصریح نشده بود؛ اگر چه در حالت سکر، نماز ممنوع گردید، و این قرینه برای این بود که شراب غالباً به طور کلی و عنقریب حرام شدنی است؛ مگر چون شراب نوشی در عرب نهایت رواج داشت، و مردم را دفعتاً به ترک آن مجبور نمودن نظر به عادت مخاطبین سهل نبود لهذا به تدرج حکیمانه نخست در قلوب راسخ شد که از آن نفرت شود، و آهسته آهسته به حکم تحریم مانوس گردند. چنانکه حضرت عمر(رض) چون آیت دوّم را شنید، همان عبارت سابق را تکرار نمود: «اللَّهُمَّ بَيْنَ لَنَا بَيْانًا شَافِيَا»: بالأخره، این آیه مبارکه (یعنی: آیة 90/سوره مائدہ)، نازل شد، از «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا»: تا «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ»: فِرُود آمد و در آن به إحتساب ازین چیز پلید مانند بُتْپِرْسَتِي صَرِيحاً هدایت و توصیه گردید؛ چنانکه حضرت عمر(رض) به مجرد شنیدن «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ» نعره بر آورد: «إِنْتَهِنَا! إِنْتَهِنَا» مردم همان دم خمها را شکستند، و خم خانهها را بر باد دادند؛ چنانکه در کوچه و بازارهای مدینه منوره شراب مانند آب روان بود. تمام عرب شراب نجس را ترک داده، از شراب طهور معرفت ربّانی و محبت و اطاعت نبوی سرشار گردیدند. و پیامبر صلی الله عليه وسلم در جهاد مقابل اُمّ الخبائث چنان کامیاب گردید که نظیر آن در تاریخ پیدا نمی شود. همچنان از این عمر(رض) روایت شده است که فرمود: درباره شراب سه آیه نازل شده است، اولین آنها آیة: «يَسْلُوكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ» [البقرة: 219].

است و بعد از نزول آن، برخی از أصحاب چنین تبصره کردند که شراب حرام گشته لذا به رسول الله صلی الله عليه وسلم گفتند: اجازه بدھید تا چنانکه خداوند متعال در این آیه فرموده، از منافع شراب بهره گیریم! رسول الله صلی الله عليه وسلم در قبل این درخواست آنها سکوت نمودند. بعد از آن آیة: «لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَ أَنْتُمْ سُكَارَىٰ» [النساء: 43]. نازل شد، باز برخی چنین تبصره کردند که شراب حرام شده است لذا أصحاب گفتند: یا رسول الله! بسیار خوب؛ در نزدیک اوقات نماز شراب نمی نوشیم. باز هم رسول الله صلی الله عليه وسلم سکوت نمودند. سپس آیة: «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ...» نازل شد. در این هنگام رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمودند: اکنون دیگر شراب (به طور قطع) حرام گردید.

در حدیث شریف آمده است: «كُل مسکر خمر، وكل مسکر حرام، ومن شرب الخمر فمات وهو يدمنها لم يتتب، لم يشربها في الآخرة». «هر چیز مستی آوری شراب است و هر مستی آوری حرام است پس هر کس شراب نوشید و در حالی مرد که هنوز به آن معتاد بود و از آن توبه نکرده بود، آن را در آخرت نمی نوشد».

خمر:

کلمه‌ی خمر از نظر لغت عرب بر شرابی إطلاق می شد که آن وقت معمولاً از انگور ساخته و تولید میشد، أما به طور مجاز آن را بر شراب هایی که از گندم، جو، کشمش، خرما و عسل میساختند نیز إطلاق میکردند، ولی پیامبر صلی الله عليه وسلم این حکم حرمت را در برگیرنده‌ی همه چیز هایی که مُسکر و مُستی آور آن داد، قرار داد. چنانکه ارشادات روشن پیامبر صلی الله عليه وسلم را در این زمینه در حدیث خواندیم که: «كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَ كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ» «هر چیز مستی آور خمر است و هر چیز مستی آور حرام است.» و «كُلُّ شَرَابٌ أَسْكَرٌ فَهُوَ حَرَامٌ» «هر مشروبی که مستی بیاورد، حرام است.» «وَانَا أَنَهِي عَنْ كُلِّ مُسْكِرٍ» «وَ مَنْ ازْ هَرْ چَيْزَ مَسْتَى آورَى نَهَى مِيَكَنْمُ.» امیر المؤمنین عمر(رض) شراب را

در خطبه‌ی جمعه این گونه تعریف فرموده بود: «الخمر ما خامر العقل» «خمر هر آن چیزی است که عقل بابپوشاند.» همچنین آن حضرت(ص) این اصل را نیز بیان داشتند که: «ما اسکر کثیرة فقلیله حرام» هر آن چیزی که مقدار زیاد آن مستی آور باشد، مقدار کم آن نیز حرام است.» و «ما اسکر الفرق منه فملء الکف منه حرام» «هر آن چیزی که یک مشک از آن مستی آور باشد، پس نوشیدن یک کف دست از آن نیز حرام است.» در زمان پیامبر صلی الله علیه وسلم نوشیدن شراب مجازات خاصی نداشت. هر کسی که مرتکب این جرم شده بود و دستگیر می‌شد، او را با کفش، لگد، مشت، شاخه‌های خرما و... میزدند. حداقل مجازاتی که بر مرتکبان این جرم در زمان ایشان اجرا شده 40 ضربه شلاق است. در زمان ابوبکر(رض) نیز مجازات این جرم همان چهل ضربه شلاق بود. در زمان عمر(رض) نیز در آغاز همان چهل ضربه شلاق را میزدند، اما در اواخر با مشاهده‌ی این که مردم از نوشیدن شراب دست بر نمیدارند، با مشورت صحابه و مجازات آن را به هشتاد ضربه افزایش دادند. امام مالک(رح)، امام أبوحنیفه(رح) و بنا به قولی امام شافعی(رح) همین مجازات را حد نوشیدن شراب می‌دانند. أما امام محمد بن حنبل؛ و بنا به قول دیگر امام شافعی؛ قایل به همان چهل ضربه شلاق هستند و علی(رض) نیز همین را پسند فرموده است.

قابل یادآوری میدانیم که: حد شراب، بنابر رأی جمهور فقهاء هشتاد شلاق (دره) است. باید اضافه نمود که: از روی شریعت دولت اسلامی مؤظف به إجرای حکم منوعیت شراب است و در این باره مجاز به إستفاده از زور نیز هست. در زمان عمر(رض) مغازه‌ی شخصی از قبیله‌ی ثقیف به نام رویشد را به جرم فروختن مخفیانه‌ی شراب آتش زدند، باری یک قریه به طور کامل به دستور عمر(رض) به دلیل تولید و فروش مخفیانه‌ی شراب در آن، سوزانده شد.

شأن نزول آیه مبارکه:

وقتی پیامبر صلی الله علیه وسلم به مدینه مهاجرت فرمود به صورت عام، مردم شراب می‌نوشیدند و قمار باز بودند. در این باره از پیامبر صلی الله علیه وسلم سؤال کردند؛ خداوند فرمود: «يَسْأَلُونَكُمْ عَنِ الْخَمْرِ...» [—بقره/۲۱۹]. مردم گفتند: این آیه، میگساری و قمار را بر ما حرام نکرده، بلکه گفته است: «فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ»: در آن دو، گناهی بزرگ است. عده‌ای از این دو دست نکشیدند، تا اینکه جمعی از مسلمانان نماز مغرب را میگذارند، امام جماعت - که شراب خورده بود - در تلاوت به اشتباه رفت. این بار آیه‌ی تندی نازل شد و فرمود: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرِبُوا الصَّلَاةَ...» [—نساء/۴۳۷] سپس تندتر و قاطع تر از این آیه هم نازل شد و گفت: «إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ...» [—مائده/۹۰]. جمعی از مؤمنان گفتند: ای پیامبر خدا! برخی از مسلمانان، پیش از نزول این آیه از دنیا رفته‌اند، حال آنکه به این دوکار منهی عنده دست زده بودند. خداوند فرمود: «لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ...» [—مائده/۹۳].

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبُغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدُّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهُلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ ﴿٩١﴾

همانا شیطان قصد آن دارد که به وسیله شراب و قمار، بین شما دشمنی و کینه ایجاد کند، و شمارا از یاد الله و از نماز بازدارد، آیا (با اینهمه زیان و فساد و با این نهی اکید) خود داری خواهد کرد؟!(۹۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«یُوْقَع»: بیفگند و پرآگنده کند. «الْبَعْضَاءَ»: کینه‌توزی. «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ؟»: پس آیا بس می‌کنید؟! یعنی باید که خودداری کنید و دست از آن بردارید.

تفسیر:

«إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوْقَعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَعْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ»: شیطان میخواهد از خلال واقع شدن در چنین امور حرامی یعنی به سبب نوشیدن شراب و قمار، در بین مؤمنان دشمنی و کینه ایجاد کند.

«وَيَصُدُّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ»: زیرا شراب انسان را از نماز که مایه‌ی صلاح دنیا و آخرت وستون دین شماست و ذکر الله باز می‌دارد و قمار عمر را ضایع ومانع اذکار می‌شود و این امر موجب جلب قهر و غضب الإله می‌گردد.

اگر چه بسیاری از قتل‌ها، جرائم، تصادفات، طلاق‌ها، امراض روانی، قلبی، کرده و امراض معدوی وغیره وغیره ناشی از شراب است، اما قرآن عظیم الشأن در این آیة مبارکه در بیان فلسفه‌ی تحريم، فقط و فقط روی دو نکته تأکید و اشاره بعمل آورده است: یکی ضرر اجتماعی یعنی کینه و عداوت و دیگری ضرر معنوی یعنی غفلت از نماز و یاد الله متعال. باید گفت که: قمار و شراب، ابزار کار شیطان برای ایجاد کینه و دشمنی است.

این آیه بر جسته‌ترین اثر شراب و قمار را باز داشتن از یاد الله و نماز دانسته است، اکنون جای این سؤال است که اگر کارهای عادی مثل: تجارت، ورزش، تحصیل و مطالعه و امثال آن نیز ما را سرگرم کرده و از یاد خدا و نماز بازدارد، آیا مانند شراب و قمار، ناپسند

قابل یادآوری است: هر آن چیزی که ما را از یاد الله غافل کند، مانند شراب و قمار، ناپسند است، گرچه اسلام به خاطر لطف و آسان گرفتن، آن را حرام نکرده باشد.

تفسیر أبوحیان در تفسیر خویش می‌نویسد: خدای متعال در شراب و قمار دو مفسدہ را یادآور شده است: یکی دنیوی و دیگری دینی. فساد دنیاگی اینکه شراب خواری شر و آشوب وکینه بر می‌انگیزد و موجب قطع روابط و گستاخ شدن صلمی رحم می‌شود، و قمار باز به کار خود ادامه میدهد تا همه چیز را می‌بازد و چیزی برایش باقی نمی‌ماند، تاجایی که روی زن و فرزندش شرب‌بندی می‌کند. و ضرر و فساد دینی حاصل از شراب خواری این است که سبب غلبه یافتن شر و فساد می‌شود و آدمی را از یاد خدا و إقامه‌ی نماز غافل می‌کند و در قمار خواه شخص برنده باشد یا بازنده از یاد خدا غافل می‌شود. (البحر 15/4).

«فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ(91)» «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ؟»: استفهام و به معنای امر است؛ یعنی، «فَأَنْتَهُوا» بس کنید، دست بکشید. وقتی این آیة شرف نزول یافت، عمر فاروق گفت: «إِنَّهُمَا رَبُّنَا إِنَّهُمَا آرَى بِرُورِ دَكَارًا! دَسْتَ كَشِيدِيمْ وَبَسْ كَرْدِيمْ.

در البحر آمده است: این استفهام بلیغ‌ترین وجه نهی را نشان میدهد، طوریکه گفته است: چیزی که بر شما خوانده شد متضمن مفاسدی است که رها کردن را ایجاب می‌کند، پس آیا شما دست بر می‌دارید یا بر حال خود خواهید ماند؟

همچنان برخی از مفسران در تفاسیر خویش در مورد آیه کریمه «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ» مینویسند که: «فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ» از استفهام قصد امر شده است؛ یعنی دست بردارید. این طرز بیان بلیغ‌ترین نوع نهی است.

ابو سعود گفته است: در این آیه‌ی شریفه تحريم شراب و قمار به وسیله‌ی چند ادات تأکید شده است: این که جمله را با إنما شروع کرده و با اصنام و ازلام قرین و ردیف شده است

و آن را ناپاک و عمل شیطان نام نهاده و اجتناب از آن را خواستار شده و ترک آن را سبب رستگاری قرار داده است. بعد از آن مفاسد دینی و دنیایی آنها را یادآور شده است. آنگاه باصیغه‌ی استفهام بر پایان دادن این اعمال اصرار ورزیده است. «فَهُلْ أَنْتُمْ مُّنْتَهُونَ» و بدین وسیله اعلام کرده است که در منع و برحدز داشتن، کاربه آخرين درجه رسیده است.

خطر ها و أضرار قمار و شراب:

خطر و ضرر اجتماعی شراب و قمار این است که دشمنی وکینه توژی و تفرق و دودستگی را به وجود می آورد و کیان و موقعیت شخص را در هم میکوبد. شراب، موجب زوال عقل و خرد میشود، می گسار را به مرحله‌ی پست حیوانی میراند و آنگاه به کارهای رشت و پلید دست می یازد.

قمار، زیان مالی در بر دارد، از سویی قمار باز، بدون رنج و زحمت تجارت و کار، به مال فراوانی دست می یابد و سرانجام دشمنی و کینه را به بار می آورد و دل‌ها از محبت و دوستی تهی میگردد وصفاً و صمیمیت دیرین رخت بر میبنند. پس این دو چیز پلید، شخصیت را تباہ، جوانی و شادابی را نابود میکنند، تترستی را میگیرند و آدمی را درگرداب و منجلاب پستی و حقارت فرومیبرند. مسلماً این عیبها و بد فرجامی‌ها مورد انکار هیچ خردمندی نیست.

اما خطر و ضرر دینی و عقیدتی این که: خدا را از یادها می برد، دلها و روانها را سیاه و تباہ می گرداند، آدمی را از راز و نیاز با آفریدگار باز می دارد. هان، ای خردمند! بس نیست؟ بیا و از خدا پیامبر اطاعت کن و از این صفات ناپسند خوار کننده‌ی خانمانسوز دست بر دار تا فردایی پر از ناز و نعمت و خیر و برکت، در مهرو موذت را به رویت بگشاید.

سایر سرگرمی‌ها:

احناف برآند که: بازی با نرد(نوعی بازی شترنج است که ابزار و وسایل آن یک تخنه چوپی با همراه پانزده(15) مهره سیاه و پانزده(15) مهره سفید و دو پیاله میباشد.) شترنج، قاب قمار، منقل چینی، قطعه بازی و مانند اینها مکروه تحریمی است، هر چند که با قمار همراه نباشد اما امام أبو یوسف بازی با شترنج را مباح دانسته، مشروط به این شرایط که:

- ۱** - بازی شترنج با قمار همراه نباشد.
- ۲** - شخص به طور دائم به آن پاییند نباشد.
- ۳** - به واجبی از واجبات وی خلل وارد نسازد.
- ۴** - برآن بسیار سوکند نخورد.(در این مورد مراجعت بفرماید به کتب معتبر فقهی).

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاحْذَرُوا فِإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ

و الله و رسول را اطاعت کنید، و (از نافرمانی ایشان) حذر کنید، پس اگر (از اطاعت الله و رسول) رویگردن شدید، بدانید که وظیفه پیامبر جز ابلاغ آشکار چیز دیگری نیست (و این وظیفه را در برابر شما انجام داده است). (۹۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْبَلَاغُ»: تبلیغ. رساندن فرمان. «الْمُبِینُ»: واضح و روشن. توضیح دهنده و روشن‌گر.

تفسیر:

«وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَلَّرَسُولَ وَاحْذَرُوا»: و فرمان و طاعت الله متعال و پیامبر صلی الله

علیه وسلم را به خوبی انجام دهید و از بهترین خلائق پیروی کنید و از مخالفت با آنها بر حذر باشید. یعنی: ترس و حذر از مخالفت را با طاعت الله متعال و رسولش یکجا گردانید، «فَإِنْ تَوَلَّنُمْ»: انسان در انتخاب راه، آزاد است.

پس اگر روی گردانید از فرمانبرداری و ترس از الله متعال و اطاعت رسولش صلی الله علیه وسلم، «فَاعْلَمُوا أَنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»(۹۲)؛ بدانید که هدایت شما به عهده‌ی او نیست بلکه ابلاغ رسالت وظیفه‌ی اوست، و مكافات و مجازات از جانب ما است. این بیان برای کسیکه امر و نهی خدا را پاس نمیدارد تهدید و وعید است. خدای متعال به آنان می‌گوید: وقتی از امر و نهی من سرپیچی کردید، منتظر مجازات باشید. واقعیت اینست که: با تخلف و روی‌گردانی، به کسی جز خود لطمه نمی‌زنیم.

باید یادآور شد که: شرط ابلاغ احکام‌الله پذیرش مردم نیست، ما باید إتمام حجت کنیم. وظیفه‌ی پیامبر، تنها ابلاغ رسالت است، نه إجبار و تحمل.

تفسر أبو حیان فرموده است: در این بیان به طور آشکار وعید و تهدید شدیدی مقرر است؛ چون متضمن این مفهوم است که کیفر شما به دست ارسلان کننده است نه پیامبر.

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا إِذَا مَا اتَّقُوا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقُوا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقُوا وَأَحْسَنُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (۹۳)

برکسانیکه ایمان آورده‌اند و عمل صالح انجام داده اند گناهی در آنچه خورده اند نیست (و نسبت به نوشیدن شراب قبل از نزول حکم تحريم مجازات نمی‌شوند) مشروط بر اینکه تقوا پیشه کنند و ایمان آورند و عمل صالح انجام دهند، سپس تقوا پیشه کنند و ایمان آورند، سپس تقوا پیشه کنند و نیکی نمایند، و الله نیکوکاران را دوست دارد.(۹۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«جُنَاحٌ»: گناه. «طَعَمُوا»: خورده‌اند. نوشیده‌اند. «إِتَّقُوا»: پرهیزگاری کردند. ذکر سه بار آن در این آیه بیان‌گر مراحل ابتدائی و متوسط و عالی تقوا است. همچنین بیان‌گر این واقعیت است که اعتقاد بیشتر به احکام‌الله، مایه ایمان بیشتر و استوارتر می‌شود. شأن نزول آیه:

از انس(رض) روایت شده است: روزی که شراب حرام شد من در منزل ابی طلحه ساقی جماعت بودم، شرابشان عبارت از آب انگور بسر و خرما بود. در این موقع جارچی جار زد که شراب حرام شد، شراب در کوچه‌های مدینه ریخته شد. ابو طلحه به من گفت: برو آن را بریز. بعضی گفتند: نابود باد قومی که شراب در شکم دارند! در این موقع آیه‌ی «لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا» نازل شد.

و روشن ساخت که چون آنها قبل از تحريم شراب و قمار درگذشته‌اند لذا بر آنان گناهی نیست درحالی که پرهیزگار هم بوده‌اند. (قرطبی 293/6 و اسباب نزول ص 120).

تفسیر:

«لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا»: بر کسانی که ایمان آورده و از خدای خود اطاعت کرده‌اند گناهی در استفاده از مواد سكر آور پیش از تحريم نیست به شرط آنکه بعد از تحريم این عمل را ترک نموده باشند و از مولای خود بترسند، «إِذَا مَا اتَّقُوا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»: و همواره تقوایش را رعایت و در راستای انجام خوبی‌ها و ترک بدی‌ها تلاش کنند و بر ایمان و اعتقاد ثابت بمانند و اعمال صالح انجام دهند، در مورد خوردن و نوشیدن قبلی گناهی به گردن ندارند.

باید مذکور شد که: خلاف‌های پیشین مؤمنان به شرط عدم تکرار و رعایت تقوا در آینده، قابل عفو و بخشش است. ولی نباید فراموش کنید که: اگر بعد از شنیدن حکم الهی باز هم گناه کنند خداوند بر گناهان قبلی هم مؤاخذه می‌کند.

«ثُمَّ إِنْقَوْا وَأَمْنُوا»: سپس از خوردن حرام پر هیزند و به تحريم آن ایمان داشته باشند؛ یعنی از نوشیدن و خوردن آنچه خدا حرام کرده دوری جویند و به حرام بودنش ایمان داشته باشند.

«ثُمَّ إِنْقَوْا وَأَحْسَنُوا»: و تقوای خود را با انجام آنچه به آن امر شده و ترک آنچه از آن نهی شده‌اند بر دوام باشند، و اعمال نیکو انجام دهنده که آنها را به خدا نزدیک می‌کند.

«وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ(93)»: همانا الله متعال نیکوکاران را دوست می‌دارد که با اعمال نیکو به او تقرب می‌جویند.

در التسهیل آمده است: کلمه‌ی «تقوی» را به جهت مبالغه تکرار کرده است. و بناءً به قولی «تقوی» چندین مرتبه دارد: مرتبه‌ی اول پرهیز از شرک است، مرتبه‌ی دوم پرهیز از معاصی و گناه است و مرتبه‌ی سوم پرهیز از اموری است هیچ ایرادی به آنها وارد نیست اما با این وجود میترسد که مبادا به سبب آن مرتكب عمل زیان آور شود. (التسهیل لعلوم التنزیل 187/1).

حقوقین نگاشته‌اند که تقوی (یعنی إجتناب از چیز هایی که به دین ضرر میرساند) دارای چند درجه است، و مراتب ایمان و یقین هم از نقطه نظر قوت و ضعف متفاوتند. از تجربه و نصوص شرعیه ثابت است که هر قدری که آدم در ذکر و فکر و اعمال صالح ترقی، و در جهاد فی سبیل الله پیشرفت و همت نماید، همان قدر قلب وی از خوف الله متعال معمور، و از تصوّر عظمت و جلال او تعالی ایمان و یقین وی مستحکم و استوار می‌گردد.

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکه (94 الى 96) در باره موضوع شکار هنگام احرام و سزا و فدیهی آن مورد بحث قرار می‌گیرد.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَاهُ أَيْدِيْكُمْ وَرِمَاحُكُمْ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخَافُهُ بِالْغَيْبِ فَمَنِ اعْتَدَى بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ(٩٤)

ای کسانیکه ایمان آورده‌اید، البته الله شما را به شکاری که با دستهای تان می‌گیرید یا با نیزه شکار می‌کنید، می‌آزماید. تا معلوم کند که چه کسی در نهان از او می‌ترسد. و هر کس از این پس از حد بگذرد، عذاب دردناکی در پیش دارد. (۹۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَيْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ»: (بلو): قطعاً خدا شما را می‌آزماید. «تَنَاهُ»: به آن می‌رسد. «رماح»: جمع رُمح، نیزه ها. «بِالْغَيْبِ»: در نهان. «بَعْدَ ذَلِكَ»: پس از دریافت این احکام و فرمان.

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيْلُوَنَّكُمُ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ الصَّيْدِ تَنَاهُ أَيْدِيْكُمْ وَرِمَاحُكُمْ»: ای مؤمنان! همانا خداوند تعالی ایمان شما و امثالی که از شرع دارید را در آزمون قرار میدهد به این صورت که شکار حرم در حالتی که آنها احرام دارند به آنها نزدیک می‌شود تا جائی که حیوان کوچکی که میتوان با دست آنرا گرفت و حیوان بزرگی که میتوان با نیزه شکار کرد.

تفسر بیضاوی در باب شأن نزول آیه مبارکه میفرماید: وقتی قریشیان در مکه مسلمانان را از رفتن به حرم باز داشتند و در عمره حدبیه ماندگار شدند و هنوز در احرام عمره بودند، خدای متعال مؤمنان را به شکار امتحان کرد.

پرنده ها و آهوی فراوانی به اردوگاه و خیمه های شان سرازیر شد که مسلمانان به طوری که در حال احرام میتوانستند به اسانی با دست یا نیزه آنها را شکار و هدف قرار دهند: «تَنَاهُ أَيْدِيْكُمْ وَرِمَاحُكُمْ»: در آن موقع حیوانات وحشی اردوگاه و بار و بنهی آنها را احاطه کرده بودند به طوری که در حال احرام میتوانستند با دست یا نیزه آنها را شکار کنند. در حالیکه در گذشته چنین جمع آنبویی از حیوانات و پرندگان شکاری را هرگز ندیده بودند. اما هنگامی که خواستند به شکار بپردازند؛ این آیات فرود آمد و از کشتن شکار در حال احرام نهی کرد. (تفسیر بیضاوی 160).

آزمایش مؤمنان، در طول تاریخ بشری یک سنت قطعی پروردگار است. «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَيَلْبُوْنَكُمْ»: (حرف «لام» و فعل مضارع و نون تأکید، نشانه‌ی قطعی بودن است) در ضمن قابل تذکر است که: خداترسی یا خوف و ترس از الله متعال آنجا آشکار میشود که زمینه‌ی گناه فراهم باشد و انسان خطا نکند.

مفسر تفسیر کابلی مینویسد: قصه اصحاب سبت در سوره بقره گذشته که حق تعالی آنها را مخصوصاً به روز شنبه از شکار ماهی منع کرده بود؛ مگر آنها از مکر و حیله به مخالفت حکم پرداختند و از حد تجاوز کردند؛ خدای تعالی به آنها عذابی به غایت ذلت آور نازل کرد. همین‌طور، حق تعالی امت محمدیه را درین مسئله اندکی آزمایش فرمود تا در حالت احرام شکار نکنند. در موقع حدبیه، وقتی که این حکم فرستاده شد، شکار آنقدر زیاد و قریب بود که با دست گرفته و با نیزه کشته می‌توانستند؛ لیکن اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم به اثبات رسانیدند که در امتحان خدا هیچ قوم دنیا برابر آنها کامیاب شده نمی‌تواند. قابل یادآوری است که: عرب به وسیله‌ی شکار امرار معاش میکردند و از آن لذت میبردند و درباره‌ی آن اشعار سروده و آن را نیکو هم توصیف میکردند. (البحر 4/16).

از فحوای جمله «تَنَاهُ أَيْدِيْكُمْ» آیه مبارکه بر می‌آید که احتیاط باید کرد: هر چیزی که دست ما به آن میرسد، رزق و حلال نیست.

«لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَخْافِهُ بِالْغَيْبِ»: تا دانسته شود چه کسی مراقب خداست و از خاطر قوت ایمانش در خفا از خدا میترسد، و به شکار نمی‌پردازد. و آن کسیکه سبب ضعف ایمانش از خدا نمیترسد، متمایز شود. باید گفت که: ملاک تقوا، خوف باطنی است، نه تنها حیای ظاهری.

«فَمَنْ اعْتَدَ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ»(94): وهرکس تجاوز کند و شکار را بکشد و مرتكب نهی شود یقیناً مستحق عذاب شدید و حتمی میشود. فهم جمله «بَعْدَ ذَلِكَ» آیه مبارکه میرساند که: تکلیف و مسئولیت، بعد از إبلاغ است.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَإِنْتُمْ حُرُّمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءُهُ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمَ يَحْكُمُ بِهِ دُوَّا عَدْلٌ مِنْكُمْ هَذِيَا بَالغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَارَةً طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكَ صِيَامًا لِيُذْوَقَ وَبَالَ أَمْرِهِ عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيُنَتَّقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو اِنْتِقَامٍ»(۹۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید، هرگاه در احرام [حج یا عمره] هستید شکار را مکشید و هر که شکار را به قصد بکشد کفاره ای او قربانی کردن حیوانی است مانند آنچه کشته است به شرط آنکه دو عادل به آن گواهی دهند و قربانی را به کعبه رساند، یا برای جبران آن به مساکین طعام دهد، یا برابر آن روزه بگیرد، تا سزای کار خود را بچشد. الله از آنچه در گذشته کرده اید عفو کرده است، (لیکن) هرکه به آن اشتباه باز گردد، الله از آنقدر میگیرد، چون الله غالب و صاحب انتقام است. (۹۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حُرْمٌ»: جمع حرام؛ یعنی، کسانی که در لباس احرام هستند. «النَّعِمُ»: شتر، گاو، گوسفند و بز. «دُوَا عَدْلٌ مِنْكُمْ»: دو نفر دادگر از خودتان. «هَدِيًّا»: هدیه. «بِالْغَالِبِ الْكَعْبَةَ»: به حرم برسد و به نیازمندان آن جا داده شود. «عَدْلٌ»: معادل، همانند، همسنگ. «وَبَالِ»: ضرر و زیان، کفاره، سنگینی کیفر و سزا. «سَلَفٌ»: پیش از دستور تحريم.

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَئْتُمُ حُرْمٌ»: ای مؤمنان! اگر شما موقعی که در احرام حج و یا عمره هستید از شکار حیوانات خشکی بپرهیزید، ملاحظه میداریم که: امنیت در حال احرام، حتی برای حیوانات نیز باید حفظ شود. در ضمن باید یادآور شد که فلسفه‌ی حلال و حرام بودن، همیشه ذاتی و مربوط به خود موارد نیست، بلکه گاهی به اقتضای شرایط زمانی و مکانی است، پس زمان و مکان، تاریخ و جغرافیا، در حکم الهی هم تأثیر دارد.

«وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءُ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعِمِ»: هر کس در حال احرام شکاری را عمداً بکشد، بر او لازم است تا به مثل آن از شتر، گاو یا گوسفند ذبح کند و در بین فقرای حرم تقسیم نماید.

مطلوب از قتل عمد این است که یادش باشد که محرم است و مستحضر باشد که درحالت احرام شکار جائز نیست. در اینجا صرف حکم «مُتَعَمِّدًا» بیان شده که سزای این فعل این میباشد؛ اما انتقامی که الله متعال میگیرد غیر از آن است؛ چنانکه در «وَمَنْ عَادَ فَيَنْقُضُ اللَّهُ مِنْهُ»: تنبیه شده است. و اگر سهوا به فراموشی شکار کرد، همان جزا باقی می ماند، یعنی هدی یا طعام و یا صیام؛ البته، خدا سزای انتقامی را از وی می بردارد. (تفسیر کابلی)

«يَحْكُمُ بِهِ دُوَا عَدْلٌ مِنْكُمْ»: مقدار و نوعیت این هدی را دو نفر از اهل عدالت تعیین میکنند، یعنی: دو مرد معروف به عدالت از میان مسلمانان به آن حکم کنند پس چون آن دو به آن حکم کردنند، آن کفاره بر وی لازم میشود، «هَدِيًّا بِالْغَالِبِ الْكَعْبَةَ» «وبه صورت هدی به کعبه برسد»، یعنی: اگر دو تن حکم عادل به کفاره حکم کردنند، با آن حیوان کفاره، همان کاری آنجام میشود که باقربانی آنjam میشود؛ از فرستادن آن به سوی مکه و ذبح نمودن آن در آنجا. البته مراد آیه عین کعبه نیست زیرا قربانی در خود کعبه ذبح نمیشود بلکه مراد سرزمین حرم است و هیچ خلافی در این نیست.

«أَوْ كَفَارَةً طَعَامٌ مَسَاكِينَ»: و اگر حیوانی که شبیه شکار کشته شده باشد یافت نشد شکارچی میتواند به اندازه قیمت آن، طعامی را بخرد و به مسکینان فقراء داده میشود و به هر مسکین یک «مَدّ» تعلق می گیرد.

باید یادآور شد که: علماء مقدار کفاره در هرگونه صید و شکار را مقرر داشته‌اند. شاه ولی الله دھلوی میگوید: «جزای صید یکی از سه چیز تواند بود:

۱ - همانند صید را در حرم ذبح کند. این همانندی در نزد شافعی (رح) به خلقت و هیأت و در نزد أبو حنیفه(رح) به قیمت است زیرا مماثلت به خلقت و هیأت متغیر میباشد پس مراد مماثلت معنوی است و داوران باید قیمت آن را بسنجند نه حیوانی مانند آن را.

۲ - به قیمت صید، خوراکی‌ای خریده و آنرا به مسکینان بدهد. در نزد شافعی(رح) باید به هر مسکین مدد از طعام و در نزد أبو حنیفه(رح) به هر مسکین نیم صاع از گندم یا یک صاع از جو بدهد. (یک صاع (2751) گرم است، و مد یک چهارم صاع است).

۳ - بجای إطعام هر نفر مسکین به شمار مسکینان یک روز روزه بدارد. پس جانی در میان سه نوع کفاره یادشده مخیر است.» (بنقل از تفسیر انوار القرآن). «أَوْ عَدْلٌ ذِلْكَ صِيامًا لِيُذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهِ»: و یا در بدل هر نیم پیمانه از آن طعام، یک روز روزه بکیرد تا این امر نوعی تأدیب و تعزیر باشد و او را از ارتکاب چنین کارهایی در آینده بازدارد.

در التسهیل آمده است: خدای متعال مجازات واجب شده بر حرم به سبب قتل شکار را بر شمرده است: مرحله‌ی اول کیفر ذبح حیوان است و بعد از آن طعام دادن و سپس روزه است.

مذهب امام مالک و جمهور بر مُحَيَّر بودن است که عطف به (او) نیز چنان إقتضاء میکند. و از ابن عباس(رض) نقل شده است که کفاره‌ی شکستن إحرام به وسیله‌ی شکار کردن باید به ترتیب انجام شود. (التسهیل 1/188).

«عَفَا اللَّهُ عَمًا سَلَفَ»: و هر که قبل از حرام شدن شکار به این عمل مبادرت کرده باشد خدای تعالی از گناه او در میگذرد، و صرف نظر کرده است.

«وَمَنْ عَادَ فَيُنَتَّقِمُ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو الْإِنْتِقَامِ»(95): ولی اگر بعد از حرمت شکار کند حتماً از او إنتقام میگیرد، زیرا این شخص مرتكب عملی حرام شده و پروردگار توانائی است که هیچکس بر او غلبه نمی یابد و نیرومندی است که هیچکس توان جنگ با او را ندارد. هر که او را اراده داشته باشد اراده کننده را در می یابد و از نافرمانان انتقام میگیرد. برخی از مفسران فرموده اند: معنی این است که خداوند متعال از او با وضع نمودن کفاره انتقام میگیرد چنانکه جمهور فقهاء از جمله امام أبوحنیفه(رح)، پرداخت کفاره را بر تکرار کننده این جنایت، واجب شناخته اند بنابر این، در نزد آنان جزا با تکرار شکار تکرار میشود زیرا جزای آخرت مانع و جوب جزای دنیا بر وی نیست. اما شریح وسعید بن جبیر کفته‌اند: او در اولین باری که مرتكب این عمل شد، باید کفاره بدهد، ولی اگر این عمل را تکرار کرد، بار دوم بر وی به کفاره حکم نمی شود بلکه به وی گفته میشود: برو که الله متعال از تو انتقام می گیرد! یعنی: گناه تو بزرگتر از آن است که با کفاره جبران شود. (بنقل از تفسیر انوار القرآن).

بادداشت:

قابل تذکر است که: بر مبنای أحادیث شریف، حیوانات و حشرات مؤذی ذیل از حکم قتل صید در حالت إحرام مستثنی هستند: ۱- زاغ. ۲- زغن. ۳- عقرب (گژدم). ۴- موش. ۵- سگ درنده. و گرگ نیز به سگ ملحق میشود. پس در کشتن آنها گناه و مجازاتی نیست.

توضیح مختصراً:

این آیة مبارکه حکم تحريم شکار حیوانات خشکی را در وقت إحرام بیان فرمود و نشان داد

که شکار داخل و خارج حرم مکه و مدینه برای شخص مُحرم و همچنین شکار داخل حرم برای همه کس - از بزرگ و کوچک، زن و مرد، مُحرم و غیر مُحرم - ممنوع و حرام است؛ چون باید همه‌ی موجودات اعم از: انسان، پرندگان، چهارپایان اهلی و وحشی، درختان، گیاهان و... در امان باشند و کسی به آنها تجاوز و تعرض نکند.

اگر کسی که مُحرم نیست و خارج از حرمین، شکار کند و مُحرم از آن گوشت بخورد، [اگر غیر مُحرم به خاطر شخص محرم یا به کمک و اجازه‌ی او شکار نکرده باشد.(منار)] یا این که: شخصی مُحرم پیش از بستن إحرام صید کرده باشد، خوردن آن صید در وقت إحرام، جایز است.

أَحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَالسَّيَارَةُ وَحُرْمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْثُمْ حُرْمًا وَاتَّقُوا اللَّهُ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (٩٦)

شکار دریا و خوردن آن، برای شما حلال شده که بهره‌ای (توشه) برای شما و مسافران است. و شکار صحرایی (خشکه) تا وقتی که در احرام هستید بر شما حرام شده است. و از الله بترسید، پروردگاری که به نزد او محشور میشود. (۹۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«صَيْدُ الْبَحْر»: شکار دریا، «السَّيَارَةُ»: مسافران، کاروان. «تُحْشَرُونَ»: گردآوری میشود.

تفسیر:

«أَحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ»: ای مؤمنان! خداوند متعال به شما شکار در بحر را مجاز و حلال نموده، فرق نمیکند که؛ در حال احرام و چه در غیر حال احرام باشید. مراد از بحر در آیه مبارکه: هر آبی است که در آن شکار بحری یافت میشود، هر چند آن آب، آب نهر و یا هم بند و یا چاهی باشد.

در آیه مبارکه درمی یابیم: حُجاج که در حال إحرام بسر می برند؛ همه‌ی راهها بالی شان بسته نیست. (خداؤند در کنار منع شکار صحرایی، شکار دریایی را جایز دانسته است). «وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَالسَّيَارَةُ»: شما از آن میتوانید هم در حالت إقامت و هم در حالت سفر استفاده کنید.

شکاری که از آن به عنوان منبع انرژی استفاده می کنید از قبیل ماهی و غیره برای شما منفعت و قوت است و برای مسافران توشه می باشد که در سفرشان آن را توشه می کنند. «طعام بحری»: خوردنی‌ای از خوردنی‌های آن است که در بیرون افگند، یا بر روی آب آید. اما در نزد امام ابوحنیفه، ماهی مردهای که بر روی آب دریا می‌آید، خورده نمیشود و بجز ماهی، خوردن سایر حیوانات دریایی نیز در نزد أحناف روا نیست. ولی غیر أحناف، (صید) را در آیه کریمه به شکاری که از دریا زنده گرفته میشود و (طعام) رابه آنچه که دریا بعد از مردن آن را به بیرون می‌افگند، تفسیر کرده اند. بلی! شکار و طعام دریا را برای شما حلال گردانیدیم. (تفسیر أنوار القرآن).

«وَحُرْمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْثُمْ حُرْمًا»: پس هرگاه إحرام بستید شکار خشکی بر شما تا زمانی که از احرام خارج شوید حرام است، «وَاتَّقُوا اللَّهُ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (٩٦)»: از پروردگار باعظمت بترسید و تمام آنچه را امر نموده انجام دهید و از تمام آنچه نهی کرده إجتناب نمائید که به زودی به سوی الله متعال به منظور حساب و کتاب رانده میشود و نزد او یا پاداش دریافت می دارید و یا به مجازات میرسید.

از رازهای مهم در باب تغذیه‌ی سالم انسان؛ محیط زیست است. آگاهان و متخصصان، قائل اند که: خوراک ماهی هیچگاه منع مصرف ندارد، مگر در مورد خاص و مريضی خاص که قاعده را بر هم نمیزند. و به علاوه، تیغ و تیر و سر بریدن و خشونتی که در شکار خشکی و حیوانات غیر دریایی هست، در ماهیها نیست. پرهیز از شکار غیر دریایی در ماههای حرام و در احرام -همچون پرهیز از شکار در فصل بارداری و بچه‌زایی و تخم‌گزاری - از عوامل مهم حفظ تعادل در محیط زیست است و در اسلام دستورات بسیاری در این باب، وارد شده که از آن جمله: عدم تعذیب جانداران و یا منع کشتن آنها با آتش و سوزاندن است وغیره.

خوانندگان محترم!

در آیه مبارکه (۹۷) در باره منزلت خانه‌ی خدا، ماه حرام، هدی و قلائد بحث بعمل می‌آید.

امام فخر رازی در رابطه: وجه ارتباط و پیوند این آیه با ماقبلش میفرماید: که خداوند در آیات قبلی صید کردن را بر محرم، حرام شمرده و بیان نموده: همان گونه که حرم پناهگاه و مأمن جانوران و پرنده‌گان است، سبب آرامش و آسایش خاطر انسانها از هرگونه آفت و بیم و هراس و نیز موجب نیل به خیرات و سرافرازی و سعادتمندی هر دو جهان است.

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَاماً لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَادَهُ ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ {۹۷}
الله کعبه، بیت الحرام را (با) ماه حرام و قربانی بی قلاده و قربانی با قلاده وسیله قوام (سبب بقای) مردم گردانید، تا بدانید که الله هر چه را که در آسمان‌ها و زمین است، می‌داند. و او به هر چیزی دانا است. (۹۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْبَيْتُ الْحَرَامُ»: عطف بیان کعبه و مراد همه حَرَم است. «قِيَاماً»: پایداری و ماندگاری امور دینی مردم. برپایی، پایه و اساسی، تکیه‌گاه. «الشَّهْرُ الْحَرَامُ»: ماه‌های ذی قعده، ذی‌حججه، محرّم و رجب. «الْهَدْيُ»: جمع هدیه، هدایای بی نشان از حیوانات که به حرم هدیه می‌شود و به مصرف محتاجان و نیازمندان میرسد. «الْقَلَادَهُ»: جمع قلاده، قربانیهای گردن بنددار، نشانه دار. «ذَلِكَ»: این بزرگداشت. «الْتَّعْلَمُوا»: تا بدانید.

تفسیر:

«جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَاماً لِلنَّاسِ»: خداوند وجود کعبه یعنی بیت الحرام را وسیله‌ی سامان بخشی هر دو جهان و وسیله راحتی و صلاح زندگی انسان قرار داده، تا به امور دنیا و دین خود بپردازند؛ زیرا سبب و عامل رشد و ترقی زندگی دنیا و آخرت آنها می‌شود.

کعبه شریف از حیث دینی و دنیوی باعث قیام مردم است. حج و عمره چنان عبادت‌اندکه ادای آنها مستقیما باکعبه مربوط است؛ لیکن برای نماز هم إستقبال قبله شرط است بنابر آن، کعبه شریف، سبب قیام عبادت دینی مردم گردید.

در حج، منافع و مصالحی نهفته است که سبب رونق دین و دنیای انسان می‌شود؛ واقعیت امر اینست که در حج نیایشگرانشان به اوج عبودیت و اصل می‌شوند، خائف و هراسنکشان اینم می‌شود، ضعیفشان نصرت داده می‌شود، تجارشان در آن سود می‌برند، فقرایشان در آن اطعم

میشوند و اخیراً اینکه خداوند متعال مناسک حج را سبب آبادانی وادی‌ای غیر مزروع گردانید، و گرنه در آن هیچ کسی اقامت نمی‌گزید.

تصورت کل باید گفت که کعبه شریفه، نه فقط انسان بلکه بسیار حیوانات را هم که در آنجا بود و باش کنند، امن نصیب می‌گردد.

«وَالشَّهْرُ الْحَرَامُ»: ماه‌های حرام یعنی ذو القعده و ذو الحجه و محرم و ربیع را سبب دوام و قوام زندگی آنان قرار داد؛ چون در خلال آنها از جنگ و قتال در امان بودند. طوریکه مردم در ماه‌های متذکر نه خونی را می‌طلبند، نه به خون ریزی دست می‌زنند، نه با دشمنی می‌جنگند و نه به امر مقدس و ارزش مورد احترامی بی‌حرمتی می‌کنند پس ماه‌های حرام از این حیث نیز مایه قوام و انتظام امور مردم است. ولی باید گفت‌که: حرمت قتال و قتال عادلانه در ماه‌های حرام، در شریعت ما منسوخ شده است.

«وَالْهَدْيٌ وَالْقَلَائِدُ»: و حق تعالی شکستن حرمت چهار پایانی که به کعبه اهدا می‌شوند و قلاده به گردن‌های آنها آویزان می‌گردد و تبدیل به شعیره می‌شوند را حرام قرار داده.

وقربانی قلاده دار را مخصوصاً یادکرد در حالیکه این نوع قربانی نیز از (هدی) است، به خاطر آن که ثواب آن بیشتر و شکوه حج با آن جلوه‌گرتر است.

«ذَلِكَ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَا فِي الْأَرْضِ وَ أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ(۹۷)»: تا شما با این احکام به این یقین بررسید که بر خدای تعالی هیچ امری پوشیده و مخفی نیست. او همه اسرار آسمان‌ها و زمین را می‌داند و بر همه آنچه در نهاد انسان قرار دارد آگاه است و علم او بر همه چیز احاطه دارد.

تشریح مختصر:

خدا برای مردم، قانون آسمانی فرستاد و این جایگاه امن را ساخت، تا مردم به عظمت و احاطه‌ی او برتمام آفرینش پی ببرند و بدانند که او از سرشت انسانی، نیازمندیها، رازها و رمزها و فریادها و ناله‌های روح و روانشان، آگاه است و چیزی از او پنهان نیست. پس اگر کسی با سوز دل و اخلاص و پاکی نیست، خدا را به فریاد بخواند، دعايش را إجابت می‌کند.

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکه (98 الی 100) مسایل مربوط به ترهیب و ترغیب مورد بحث قرار گرفته است.

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ وَأَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ(۹۸)

بدانید خدا دارای مجازات شدید و (در عین حال) آمرزنده و مهربان است. (۹۸)
«شدید العقاب»: سزای سخت.

تفسیر:

«بدانید که عقوبت الله سخت است: خداوند متعال کسانی را که از او نافرمانی و عاصیان می‌کنند به قوت و شدت می‌گیرد و او را به سختی مجازات می‌دهد، کسانیکه به مخالفت او امرش بپردازند و نواهی‌اش را انجام دهند و اینکه خدای تعالی برای کسی که توبه کند بسیار بخشنده است و برای کسانی که به او رجوع کنند مهربان است. او چون مهربان است دارای مغفرتی وسیع و بی‌پایان می‌باشد.

مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْثُمُونَ(۹۹)

پیامبر وظیفه ای جز ابلاغ رسالت (و دستیرالهی) ندارد (و مسئول اعمال شما نیست) و خدا میداند چه چیزها را آشکار، و چه چیزها را پنهان میدارید. (۹۹)
«تُبُّدُونَ»: آشکار می دارید.

تفسیر:

«مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ»: وظیفه‌ی پیامبر، تنها ابلاغ دین است، نه اجبار و تحمیل کردن آن. استقبال مردم به دین یا اعراض از آن، ضرری به پیامبر صلی الله علیه وسلم نمیرساند. طوریکه در آیه‌ی 82 سوره نحل آمده است: «فَإِنْ تَوَلُّوا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ الْمُبِينُ» (۸۲) (پس (ای پیامبر) اگر روی برگردانیدن، پس بر (عهد) تو جز تبلیغ روشن نیست. ملاحظه میداریم که: وظیفه‌ی انبیا، ابلاغ است نه اجبار.
واقعیت امر اینست که: اگر انسان روح سالم نداشته باشد، روشن‌ترین تبلیغ‌ها «الْبَلَاغُ الْمُبِينُ»، از جانب پاک‌ترین اشخاص یعنی انبیا، هم دراو کارساز نیست.
«وَاللهِ يَعْلَمُ مَا تُبُّدُونَ وَمَا تَكُنُمُونَ» (۹۹).

او حقیقت آنچه را شما پنهان می‌دارید و یا آشکار می‌سازید نمیداند این الله متعال است که همه این امور را میداند و براساس آن مكافات و مجازات میدهد.
تفسر ابو حیان فرموده است: این جمله معنی تهدید را در بر دارد؛ چون الله متعال خبر داده است که بر ظاهر و باطن بندگان مطلع است و بر مبنای آن مكافات و مجازات می‌دهد.
(تفسیر بحر ۲۷/۴).

قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ فَاتَّقُوا اللهُ يَا أُولَى الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٠٠﴾

بگو (هیچگاه) ناپاک و پاک مساوی نیستند اگر چه فروانی ناپاکان تو را به تعجب بیندازد، از (مخالفت) خدا بپرهیزید ای صاحبان خرد، تا رستگار شوید. (۱۰۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ»: پلید و پاک (حرام و حلال، زشت و نیکو، بی‌ارزش وارزنه، افکار و اعمال و اموال حرام و برعکس). «أَعْجَبَكَ»: تو را به شگفت آورد، تو را حیرت زده کرد. «الْأَلْبَابِ»: جمع لب، خرد های پیراسته و پاک از الودگی ها. هر لبی عقل است؛ اما هر عقلی شاید لب نباشد. «أُولَى الْأَلْبَابِ»: خرمندان.

تفسیر:

ملک در ارزش‌ها، حق و باطل است، نه کثرت و قلت طوریکه می‌فرماید: «قُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَالطَّيِّبُ وَلَوْ أَعْجَبَ كَثْرَةُ الْخَبِيثِ»: ای محمد! بگو: امکان ندارد خوب یک چیز با بد آن مساوی باشد، چنانچه امکان ندارد کافر با مؤمن، گناه کار با اطاعت کننده، جاہل با عالم، اهل بدبعت با پیرو سنت، مال بد با مال خوب، سخن زشت با سخن شایسته برابر و مساوی باشد. «أَعْجَبَكَ» (اکثریت)، نه نشانه‌ی حقانیت است و نه نشانه‌ی برتری

تفسر قرطبی فرموده است: این لفظ عام است و در کسب و کار انسان، دانش و آشنایی با علوم وغیره قابل تصور است، پس هر کدام از موارد مذکور در صورتی که خبیث و ناپاک باشد، نتیجه ای در بر ندارد و ثمر نیک نمی دهد و سرانجام نیکو ندارد هر اندازه رو به افزایش باشد، و پاک هر چند کم و اندک هم باشد، مفید و پسندیده و زیبا و نیکو فرجام است. (تفسیر قرطبی 6/327).

تفسر أبو حیان فرموده است: ظاهراً ناپاک و پاک دو لفظ عام هستند و شامل مال حلال و حرام و عمل صالح وفاسد و انسان خوب و بد و افرادی که عقیده‌ی صحیح و فاسد دارند، میشوند. شبیه این آیه گفته‌ی خدا میباشد که میگویند: «وَالْبَلْدُ الظِّبْبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِنْ رَبِّهِ وَالَّذِي حَبَّتْ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِداً». (تفسیرالبحر 27/4). «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولَى الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (100)»

شناخت پاک از ناپاک و تقوای داشتن و تسليم موج و هیاهوی جمعیت نشدن، تنها کار خردمندان است طوریکه میفرماید: «فَاتَّقُوا اللَّهَ يَا أُولَى الْأَلْبَابِ» ای عاقلان! اگر بصیرت و عقلی دارید که با آن تفکر میکنید از خدا بترسید و مراقب اوتعالی باشید و همواره به سوی کارهای خوب روی آورده و بدی‌ها را فروگذارید تا به رضوان الهی برسید و به رحمت و ثواب او دربهشت رستگار شوید. نباید فراموش کنید که: رستگاری علاوه بر عقل و خرد، به تقوای الهی نیز نیاز دارد.

شأن نزول آية 100:

«واحدی» و «اصفهانی» در باب ترغیب از جابر نقل میکنند که: پیامبر صلی الله علیه وسلم در باره‌ی نجاست و مضرات شراب سخن می‌گفت؛ در آن هنگام مردی صحرانشین بلند شد و گفت: کار و شغل من تجارت شراب است و از این راه مالی گرد کرده‌ام، اگر آن را در راه خدا هزینه کنم، سودمند است؟ پیامبر فرمود: خدا جز پاک و پاکیزه چیزی نمی‌پذیرد. خداوند در تأیید سخن پیام آورش فرمود: «فُلْ لَا يَسْتَوِي الْخَبِيثُ وَ الظِّبْبُ...».

خوانندگان محترم!

قابل تذکر است که خداوند متعال قبل از قبیل مسئولیت مهم پیام رسانی پیامبر را بیان فرمود و به پیروانش هشدار داد که از سؤالات بی مورد امتناع و جلوگیری ورزند. اینک (در آیات 101 الى 102) بیان میدارد که: مصلحت حق چنان است که به طور صریح و روشن، آنان را از مطرح کردن برخی سؤالات بیهوده و فروان منع فرموده که: مبادا بر تکلیف شان بیفزاید، آنگاه از عهده اش برآیند و موجب سستی در انجام وظایف گردد.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءِ إِنْ تُبَدِّلَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ وَإِنْ تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدِّلَ لَكُمْ عَفَّا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ عَفْوُرٌ حَلِيمٌ (١٠١)

ای کسانی که ایمان آورده اید از چیزهایی که اگر برای شما آشکار گردد شما را اندوهگین میسازد، سوال نکنید. و اگر در وقت نزول قرآن از آن سوال کنید، برای تان روشن می‌شود، و (در حالیکه) الله از آن چیزها، عفو کرده است. و الله آمرزنده بربار است.(101).

تشريح لغات و اصطلاحات:

«إِنْ تُبَدِّلَ»: بَدُو: اگر آشکار گردد، فاش شود. «تَسْؤُكُمْ»: سُوء: شما را غمناک کند، ناراحت و اندوهگین نماید.

تفسیر:

پس از آن که الله متعال حکم شکار در حال احرام را بیان کرد، در اینجا مؤمنان را از مطرح کردن پرسش هایی که به انگیزه گرایش به تحريم اشیا عنوان میشود، نهی کرده و به آنان چنین ادب می‌آموزد: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءِ إِنْ تُبَدِّلَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ»: ای مؤمنان! هنگام تشريع احکام از کثرت سوال و مطرح کردن سؤالات غیر ضروری پیرهیزید، آنچه را الله متعال از آن سکوت نموده شما در برابر آن مسئول نیستید و هرگاه

از این امور سوال کنید و در سوالات خود تکلف نمایید، شاید بر شما آنچه میپرسید فرض شود و شما توان انجام آن را نداشته باشید.

باید متذکر شد که: دانستن هر چیزی، نه لازم است و نه مفید، بلکه باید سراغ دانش های مفید رفت. «لَا تَسْتَأْنُوا» (حسن کنگاوی باید تعديل شود و نباید در پی اطلاعاتی رفت که سبب ایجاد کدورت، مشکلات و اختلال در نظام جامعه میشود). واضح است که: مکلف نساختن مردم به پاره‌ای از احکام، پرتوی از عفو و گذشت الهی است.

تفسیر زمخشری فرموده است: یعنی از پیامبر زیاد سؤال نکنید. حتی درباره‌ی تکالیفی سخت از او سؤال نکنید؛ زیرا اگر جواب بدهد و شما را به آن مکلف نماید سخت غمگین شده و انجام دادن آن برایتان سخت خواهد بود و از سؤال خود پشیمان میشوید. (کشاف 533/1).

«وَإِنْ تَسْتَأْنُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ ثُبَّدَ لَكُمْ»: پس در همان دائرة‌ای که حق تعالیٰ برخی اشیا را برای شما عفو نموده باقی بمانید. امکان دارد از برداشت و تحمل این امور هنگامی که الله متعال بیان میکند و یا بر پیامبر صلی الله علیه وسلم نازل میشود ناتوان شوید؛ (ابن عباس(رض) در تفسیر این آیه گفته است: در اثنای بیان یک حکم از چیزهای دیگر سؤال نکنید مبادا چار ناراحتی و تکلف شوید، خواه در باره‌ی تکالیفی شرعی باشد یا خبری ناخوشایند؛ مانند آن که گفت: پدرم کجاست؟ اما وقتی قرآن نازل شد و خدا به شما دستوری داد، میتوانید درباره‌ی بیان و توضیح آن بپرسید. نقل از البحر المحيط 31/4).

«عَفَا اللَّهُ عَنْهَا»: پس عفو و رحمت الهی را در حق خود بپذیرید، یعنی: الله متعال از آنچه در گذشته سؤال کردید در گذشت پس دیگر بار به‌این شیوه بازنگردید. یا الله متعال از مکلف کردن‌تان به آن تکالیف در گذشت.

«وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ (101)»: که او گناهان را می‌بخشد و در برابر کسانی که نافرمانی اش میکنند حلم دارد و توبه کنندگان را می‌پذیرد و از کسیکه به سویش روی آورد در می‌گذرد.

در روایتی آمده است: «ان اعظم المسلمين في المسلمين جرم من سأله عن شيء لم يحرم على الناس فحرم من أجل مسأله» « مجرم ترين شخص در حق مسلمانان کسی است که درباره‌ی امری پرسید که بر مردم حرام نبود و سپس تنها به خاطر پرسیدن او حرام گردید. در حدیثی دیگر آمده است که: «ان الله فرض فرائض فلا تضييعها و حرم حرمات فلا تنتهيوكها وحد حدودها فلا تعتدوها و سكت عن اشياء من غير نسيان فلا تبحثوا عنها» «خدا واجباتی برشما مقرر داشته است، آنها را ضایع نکنند، چیزهایی را بر شما حرام گردانیده است پس حرمت آنها را زیر پانگذارید. حدودی تعیین کرده است پس از آنها تجاوز نکنید. در باره‌ی برخی چیزها نیز بدون اینکه فراموش کرده باشد سکوت کرده است، پس از آنها جستجو نکنید. در این دو حدیث به یک حقیقت بسیار مهم اشاره شده است. اموری را که قوانین الهی به طور اجمال و مختصر بیان کرده است و یا احکامی را که به صورت اجمال داده و مقدار و تعداد وغیره‌ی آنها را ذکر نکرده است، دلیل این اجمال و بیان نکردن جزئیات این نیست که قانونگذار فراموش کرده است، می خواسته تفصیلات و جزئیات را بیان کند، امانکرده است، بلکه دلیل اصلی آن این است که شارع نمیخواسته جزئیات آنها را محدود کند و میخواسته است در احکام برای مردم فراخی قابل شود. اکنون کسی که میخواهد با پرسش در پرسش به هر قیمتی شده تفصیلات، تعینات و قیدها را اضافه کند و اگر از کلام

شارع این چیز‌ها قابل استخراج نیستند به وسیله‌ی قیاس، استنباط و غیره میخواهد به نحوی محمل را مفصل، مطلق را مقید و غیر معین را معین کند، در واقع مسلمانان را در معرض خطر بزرگی قرار میدهد. چراکه در امور ماوراء الطبيعی، جزئیات هر چه بیشتر گردد، امکان دچار مشکل شدن برای ایمان آورندگان بیشتر میگردد و هر چه قیدها و محدودیت‌ها در احکام اضافه گردد امکان تخلف برای پیروی کنندگان به همان میزان افزایش می‌یابد.

(بنقل از تفسیر تفہیم القرآن).

بعد از نزول این آیه، صحابه رسول الله صلی الله علیه وسلم به این ادب پایبند شدند به طوری که از طرح سؤالات بی فایده پرهیز کرده و فقط به آنچه که پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم به ایشان ابلاغ مینمود، إکتفا می‌کردند. أما بعد از عصر رسول اکرم صلی الله علیه وسلم طرح سؤالات در مورد امور شرعی جایز است زیرا امروزه دیگر بیم آن نمی‌رود که حلال یا حرامی نازل شود.

شأن نزول آية 101:

بخاری از أنس بن مالک (رض) روایت کرده است: پیامبر در حال پند و اندرز برای مسلمانان بود که مردی پرسید: پدر من کیست؟ پیامبر گفت: فلانی است. بنابر این «لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءِ إِنْ تُبْدِ لَكُمْ» تا آخر نازل شد. (صحیح است، بخاری 4621 و 4362 و 7295، مسلم 2359، نسائی در «تفسیر» 174، ترمذی 3056، ابن حبان 6429 به الفاظ مُتقَارِب از چند طریق از أنس روایت کرده اند).

- همچنین از ابن عباس(رض) روایت کرده است: عده‌ای از رسول الله صلی الله علیه وسلم با تمسخر چیز‌های می‌پرسیدند. مردی پرسید: پدر من کیست؟ و شخصی که شترش را گم کرده بود می‌پرسید: شتر من کجاست؟ پس در باره آن آیه: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءِ...»: نازل شد. (صحیح است، بخاری 4622، طبری 12798، طبرانی 12695، واحدی 418 و بغوی 842 محقق همه از ابن عباس روایت کرده اند).

- احمد، ترمذی و حاکم از علی بن ابی طالب (روایت کرده اند: هنگامی که «وَلَلَهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ» (آل عمران: 97) نازل شد، تعدادی از مسلمانان پرسیدند: ای رسول الله! آیا در هرسال یکبار ادای حج فرض می‌شود؟ پیامبر سکوت کرد، باز پرسیدند. پیامبر صلی الله علیه وسلم گفت: نه، و پس فرمود: اگر می‌گفتم، آری، ادای مراسم حج هر سال یکبار بر مسلمین واجب می‌شد.

در این باره «لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءِ إِنْ تُبْدِ لَكُمْ تَسْوُكُمْ» نازل شد.

فَدَسَّالَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ (۱۰۲)

قومی پیش از شما هم سؤال از آن امور نمودند، آنگاه که برایشان بیان شد به آن کافر شدند. (۱۰۲).

«أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ»: نسبت بدان‌ها کافر شدند. نسبت بدان‌ها بنای مخالفت گذاشتند و راه عصیان در پیش گرفتند. مراد از کفر در اینجا عصیان و مخالفت است، و یا کفر به معنی معروف خود.

تفسیر:

«فَدَسَّالَهَا قَوْمٌ مِنْ قَبْلِكُمْ»: قبل از شما امت‌های پیشین چنین سؤالاتی تعجیزی و مشقت آفرین را مطرح می‌کردند، که نیازی به طرح آنها نبود و ضرورتی دینی طرح آنها را ایجاب نمی‌کرد، اما وقتی خواسته‌ی آنها برآورده شد و بر آنان فرض و مقرر گشت به آن

کافر شدند، از این رو گفته است: «ثُمَّ أَصْبَحُوا بِهَا كَافِرِينَ (102)»: به سبب عملی نکردن به تکالیف آن کافر شدند. چون حکم به آنها بیان شد آنرا إنکار نموده و در آن دست به إلحاد زدند و تکذیب نمودند و به آنچه الله متعال أمر کرده بود عمل ننموده و از آنچه نهی نموده بود دوری نگزیدند.

قضیه از این قرار بود که جماعت بنی اسرائیل مطالبی را از پیامبران خود میپرسیدند، أما وقتی به آن مأمور شدند، آن را رها کرده و در نتیجه خود هلاک شدند.

در حدیث صحیح است که قومهای سابق بنابر کثرت سؤالات و اختلاف نمودن بر انبیاء هلاک گشتند.

توضیح مختصر:

قرآن تنها از عقیده و شریعت سخن نمیگوید، بلکه به آنچه مصلحت جامعه و بشریت است، إشاره میکند و چیزی که لازم باشد، فروگذار نکرده است. پس قرآن میخواهد ملتی را به وسعت تاریخ پرورش دهد، جامعه‌ای بسازد، به فرد فرد آن درس ادب، اخلاق تعقل و تدبر بیاموزد و حد و مرز سؤال و جواب را نیز برایشان معین نماید. أدب؛ یعنی، مردم گرویده به سرچشمۀ نور، رازها، رمزها و نهانیهای عالم غیب را به ذات پروردگار واگذارد و بیش از توان و وظیفه از چیزهایی که برایشان فرجام نیکی ندارد، جدًا امتناع ورزند که مبادا به سرنوشت پیشینیان گرفتار شوند، آنگاه راه چاره را از دست دهن و پشیمانی بی اثر ماند.

اما سؤالات شرعی و مورد پسند و در حد تکالیف و وظایف برای درک حقایق وامور، لازم و آشنایی بیشتر به آثار آفریدگار، بسیار نیکو و جایز است و دردهای معنوی را درمان میکند و نابسامانی‌ها را سامان میبخشد و نور امید می‌دهد.

خداؤند بندگان مومنش را از پرسیدن درباره چیزهایی نهی می‌کند که چون برایشان بیان شود ناراحت و اندوهگین میگرددند. مانند پرسش برخی از مسلمانان از پیامبر صلی الله علیه وسلم در مورد پدران شان، و این که آن‌ها در جهنماند یا در بهشت؟

چنین موردی اگر برای پرسشگر بیان شود چه بسا در آن خیری نباشد. و یا مانند پرسش آن‌ها در مورد کارهایی که هنوز پیش نیامده است. و مانند سوال‌هایی که در شریعت سختگیری‌هایی به دنبال دارد و امت را در تنگنا قرار می‌دهد.

و مانند پرسش در مورد امور بی‌ربط و بی‌فایده. پس از این پرسش‌ها و امثال آن نهی شده است. و امال سوالی که چیزی از این امور را به دنبال نداشته باشد ایرادی ندارد و به آن امر شده است، همان‌طور که خداوند متعال فرموده است: «فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» [النحل: 43]. «اگر نمی‌دانید از دانایان به کتاب و سنت بپرسید».

«وَإِنْ تَسْأَلُوْ عَنْهَا جِئْنَ يُنَزِّلُ الْقُرْءَانُ ثُبَّدَ لَكُمْ»: و اگر زمانی که قرآن نازل میشود در این موارد پرسش کنید برایتان روشن می‌شود. یعنی اگر سوال‌تان به جا باشد، به گونه‌ای که زمانی در باره‌ی آن سوال کنید که قرآن بر شما نازل میشود، پس در رابطه بافهم آیه ای که برایتان مشکل است، یا علت حکمی که بر شما پوشیده مانده است، سوال نمایید، از آسمان وحی فرود می‌آید و حقیقت را برایتان روشن میگرداند. در غیر این صورت در مورد چیزی که خداوند از آن سکوت کرده است ساكت باشید. «عَفَا اللَّهُ عَنْهَا»: خداوند به خاطر آنکه بندگانش را از آن معاف کند درمورد آن چیزها سکوت کرده است، پس هرچیزی که خداوند در مورد

آن سکوت کرده باشد از جمله اموری است که پروردگار آن را جایز قرار داده، و از آن در گذشته است.

پس قاعده‌ای که از این آیات بر می‌آید این است: از رسول الله صلی الله علیه وسلم ابتدائاً چیز نوی را نپرسید اما جایز است که درباره آنچه نازل شده، به قصد فهمیدن و عمل کردن به آن، توضیح بخواهید.

نصایح امام شافعی در مورد پرسیدن:

إمام شافعی گفته است: پرسش زیاد در چندین محل مذموم است که ده فقره از آن را یادآور می‌شویم:

اول: سؤال از چیزی که منفعت دینی ندارد؛ مانند سؤال عده‌ای از اعراب که می‌پرسیدند پدرم کیست؟

دوم: سؤال در رابطه با چیزی که در آن مقطع زمانی نیازی به آن نیست و حدیث ذرونی ما ترکتكم بر این مطلب دلالت دارد.

سوم: این که بیش از حد نیاز بپرسد؛ مانند سؤال آن شخص که پرسید: آیا هر سال حج را به جای آوریم؟

چهارم: سؤال از مسائل مشکل و سخت و معقد. همان طور که از «اغلوطات» یعنی موضوعاتی که آدمی را دچار اشتباه می‌کنند، نهی به عمل آمده است.

پنجم: پرسش درباره علت عبادات؛ مانند سؤال در رابطه با این که چرا زن حایض روزه را قضا می‌کند و نماز را قضا نمی‌کند؟

ششم: پرسش را به حد تکلف و تعمق برساند؛ مانند سؤال بنی اسرائیل در باره‌ی گاو و رنگ آن.

هفتم: از ظاهر سؤال به نظر میرسد که «رأی» با کتاب و سنت مخالفت دارد از این رو سعید گفته است: «آیا شما عراقی هستی؟»؟

هشتم: پرسش درباره متشابهات؛ همانند آنچه که از مالک درباره «استواء خدا بر عرش» سؤال شد. وی در جواب گفت: استوا معلوم است... تا آخر.

نهم: پرسش در مورد آنچه که در بین سلف روی داده است. عمر بن عبد العزیز در جواب این سؤال گفت: خون هایی است که خدا دست مرا از آن محفوظ داشت، پس زبانم را با آن رنگین و آلوده نمی‌کنم.

دهم: سؤالی که منظور از آن برتری جستن و غلبه و شکست دادن طرف مقابل باشد، در حدیث آمده است: أبغض الرجال إلى الله الألد الخصم. (نقل از محسن التأویل قاسمی 2176/6).

خوانندگان محترم!

در آیات قبلی خواندیم که خداوند متعال مردم را از سؤال و جستجو در اموری که به آن مکلف و مؤظف نمی‌باشند منع فرمود، همچنین در برابر کارهایی که از وظایف و تکالیف آنان نیست، باز می‌دارد، و گمراهی مردم جاهلی را در آنچه که بدون دستور خدا و خود بر خود حرام داشته بودند، بیان می‌کند که کاری بیهوده و باطل و پیروی از آن نیز باطل و مُنافی علم و دین است. اینک در آیات متبرکه (103 الی 104) گونه‌ای از سرگردانی و سراسیمه گی جاھلیت بحث بعمل می‌آید.

**مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةً وَلَا سَائِبَةً وَلَا وَصِيلَةً وَلَا حَامٍ وَلَكِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَفْتَرُونَ
عَلَى اللَّهِ الْكَذَبَ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (۱۰۳)**

الله در باره بحیره (ماده شتری که به خاطر بُتان گوشش بریده می شد و شیرش دوشیده نمی شد و کسی بر آن سوار نمی شد).

وسایبه (ماده شتری که برای بُتان گذاشته میشد و مورد استفاده قرار نمیگرفت). و وصیله (ماده شتری که پی در پی دو اولاد ماده می زاید باز به خاطر بُتان آزاد گذاشته می شد).

و حام (شتر نری که برای توالد و تناصل (جفت گیری) استعمال می شد باز به خاطر بُتان آزاد گذاشته میشد) حکمی نکرده است و لیکن کافران بر الله دروغ می بندند و اکثر آنها تعقل نمی کنند (بی خرد اند). (۱۰۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

قبل از همه باید گفت که: بحیره و سایبه، وصیله و حامی، این همه به رسوم و شعائر زمان جاھلیت متعلق است. مفسرین در تفسیر آن اختلاف بسیار زیاد دارند. در اینجا صرف به تفسیر سعید بن المسیب اکتفا میگردد که: از صحیح بخاری نقل می کند:

بحیرة: حیوانی که شیر آن را به نام بت نذر میکردن و هیچکس از آن مستفید نمی شد؛
 «سایبه»: حیوانی که به نام بت‌ها آزاد میشد، چنانکه هندوان در روزگار ما گاو نر را آزاد میکنند؛ «وصیله»: آن شتر ماده که مسلسلًا چوچه‌های ماده می‌زاید، و در میان آنها چوچه نر تولد نشود، و آنرا نیز به نام بُتان آزاد میگذاشتند؛ «حام»: یا حامی و حافظ: به حیوان نرینه‌ای میگفتد که از نژاد وی ده نسل زاده میشد. پس از آن که ده بار برای حمل کردن حیوانات ماده مورد استفاده قرار میگرفت، هم چون بحیره و سایبه از کار و بار رهایش می‌کردند و به دلخواه در چمنزارها می‌چرید. درباره‌ی هرکدام از اینها نظرات دیگری بیان کرده‌اند که همین مُشت کافی و نمونه‌ی خروار فرهنگ جاھلیت است.

تفسیر:

«ما جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةً وَلَا سَائِبَةً وَلَا وَصِيلَةً وَلَا حَامً»: خداوند متعال هرگز گمراه گری‌های آنها و آنچه درباره چهارپایان بدعت نهادند را مشروع ننموده، چنانچه این چهارپایان را در دسته‌های متفاوتی تقسیم کرند در حالیکه الله متعال در مشروعیت آنها هیچ چیزی را مقرر نداشته است. مانند: «بحیره»: ماده شتری بود که اهل جاھلیت گوش آنرا می‌شگافتند و شیر آن را به بُتان اختصاص میدادند پس کسی حق دوشیدن آن را برای خود نداشت و شگافتند گوش آن نشانه‌ای بر این امر بود. (قولی نیز وجود دارد که بحیره از جمله اولاد سایبه است).

«سایبه»: ماده شتری بود که نذر بُتان میکردن و رهایش میساختند، یا شتر نری بود که کسی به این نیت مشروط نذر بُتان می‌کرد که اگر مثلًا خداوند او را از مريضی به سلامت بر هاند، یا او را از سفر به منزل و مأوایش برگرداند، در این صورت آن شتر را آزاد بگذارد که در هر جایی می‌خواهد به چرا و آب ببرد و کسی بر آن سوار نشود.

«وصیله»: ماده شتری بود که اگر دو شکم مادینه می‌زاید، به خودشان تعلق می‌گرفت اما اگر نرینه‌ای می‌زاید، به بُتان اختصاص می‌یافتد.

«حامی»: شتر نری بودکه چون از پیشتر وی ده فرزند به وجود می‌آمد، می‌گفتند: حالا دیگر پشتیش داغ شده پس رهایش می‌کردند و دیگر نه کسی بر آن سوار می‌شد، نه او را از آب و علفی باز می‌داشتند.

و مزید بر آنکه این اشیاء از شعائر شرک بود؛ چون حق تعالیٰ جائز قرار داده که انسان از گوشت یا شیر یا سواری یا دیگر چیز آن مستفید شود؛ پس، از خود برآن قیود حلیت و حرمت گذاشتن منصب تشریع را به خود تجویز کردن است. اما شگفتزی این بود که این رسوم مشرکانه را ذریعه خشنودی و قرب الهی تصور می‌کردند.

اما وقتی که دین مقدس اسلام ظهر کرد و آمد تمام این عادات و رسوم را لغو و باطل کرد. پس نه بحیره ماند و نه ساییه و نه وصیله و نه حام.

قرب به خداوند باید از راه های صحیح و معقول باشد. با هر نذری یا از هر راهی نمیتوان به خدا نزدیک شد. دین را باید از خرافات و بدعت ها پاک نمود.

«ولَكُنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يَقْنُرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقُلُونَ (103)»:

واقعیت امر اینست که: إِنْتَسَابِ إِتْلَافِ مَالٍ وَ رَهَـا كَرْدَنِ حَيَوانَ نَوْعِيِ إِفْتَرَا بِهِ اللَّهُ مَتَعَالٌ وَ كَارِ حَرَامٌ اسْتَ. طُورِيَّكِهِ مُشَرْكَانِ اینِ شَتَرَهَا رَا بِرَأِ بُتْهَـاِيِ خَوْدِ إِخْتَصَاصِ مَـدَادَنَدِ وَ بِهِ آنَهَا نَزَدِيَكِ نَمِيشَدَنَدِ وَ إِدْعَا مَـمِـكَرْدَنَدِ كَهِ حَقِـتَـعَـالِيِ آنَهَا رَا بِرِ چَنِـيـنِ كَارِيِ اـمـرِ نـمـوـدـهِ درِ حـالـیـکِهِ دـرـوـغـ مـيـگـفـتـنـدِ وَ بـرـ اللـهـ مـتـعـالـ إـفـتـرـاءـ مـيـنـمـوـدـنـدـ. خـدـایـ تـعـالـ إـلـتـزـامـ حـقـ وـ صـدـقـیـ کـهـ اـمـرـ مـیـکـنـدـ کـهـ بـرـ پـیـامـبـرـ خـوـدـ نـازـلـ فـرـمـوـدـ وـلـیـ آـنـهـ عـقـلـیـ کـهـ بـاـ آـنـ تـفـکـرـ کـنـنـدـ وـ بـصـیرـتـیـ کـهـ بـاـ آـنـ اـمـوـرـ رـاـ بـبـیـنـنـدـ، نـدـارـنـدـ. رـیـشـهـیـ اـحـکـامـ إـلـهـیـ، مـصـالـحـ وـاقـعـیـ اـسـتـ، اـمـاـ خـرـافـاتـ، رـیـشـهـ درـ جـهـلـ وـ بـیـ عـقـلـیـ دـارـدـ. مـطـمـنـاـ گـفـتـهـ مـیـتـوـانـیـمـ کـهـ: اـکـثـرـیـتـ جـامـعـهـ اـهـلـتـعـقـلـ باـشـنـدـ، بـدـعـتـهـ هـیـچـ وـختـ رـشـدـ وـ درـ جـامـعـهـ مـعـمـولـ وـ مـرـوجـ نـمـیـ گـرـدـ.

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ أَبَاعَنَا أَوْلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (١٠٤)

و چون به آنان گفته شود به سوی آنچه الله نازل کرده و به سوی پیامبر [ش] بیایید میگویند آن رسم و رواجی که پدران خود را بر آن یافته ایم ما را بس است آیا هرچند پدرانشان چیزی نمی دانسته و حق هدایت نیافته بودند. (۱۰۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«حَسْبُنَا»: ما را بس است.

تفسیر:

«إِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ»: اگر به آن گمراهان گفته شود، بیایید در مورد آنچه حلال یا حرام کرده اید حکم خدا و پیامبر را بپذیریم، «قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاعَنَا»: میگویند: آنچه پدران خود را بر آن یافته ایم مارا بس است. یعنی: هرگز به قرآن و به پیامبر ایمان نمی آوریم زیرا دین پدرانمان برای ما کافی است.

بزرگترین حجت جاهلان این است که از کار آباء و اجداد خود چگونه مخالفت ورزند؟! به آنان گفته شد که: اگر اسلاف شما در اثر حماقت یا گمراهی به قعر هلاکت افتاده باشند، آیا باز هم شما به راه آنها روان می شوید؟ به اینان باید گفت که: اصل، فرنگ الهی است، نه فرنگ پیشینیان و اجداد.

«أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (104)»: یعنی آیا اگر پدران شان گمراه و جاهل باشند؟! طوری که چیزی را نفهمند و امور خوب را درک نکنند و منکر را ندانند و

به سوی حق راهیاب نشوند؟! چگونه اینها از چنین پدرانی پیروی میکنند و هدایتی را که پیامبر صلی اللہ علیه وسلم بر آن فرستاده شده را ترک میکنند و نظریات خود را بروزی مقدم می دانند در حالی که از جمله گمراهترین مردم و جاہلترین آنهايد.

باید گفت که: نه سنتگرایی اصل است و نه نوگرایی، اصل، همانا علم و هدایت است. و تقلید کورکورانه، نشانه‌ی بی عقلی است. و در شرع اسلامی تقلید جاہل از جاہل بی معناست و بی مفهوم می باشد.

قابل تذکر است که اولین شخصیکه این خرافات و این محرمات را ابداع نمود و در میان مردم رواج داد و بندگی بتان را به عرب آموخت «عمر و پسر لحی خزاعی» بود که دین ابراھیمی را آلودهی خرافات کرد.

متأسفانه، جاہلیت - تنها - زمان محدود و گذرایی نیست؛ بلکه این ابر سیاه ویرانگر در طول تاریخ بشریت - با وجود آن همه دلسوزان و پیام آوران مردم دوست-به گونه‌های مختلف، خود را نشان میدهد بسیاری از مردم به پذیره‌اش میروند، انگار که هیچگاه ندای توحید و شرک زدایی را نشنیده‌اند. دلهای اینها با هستی بخش فاصله گرفته و در وادی سرگردانی و ندانی - کورکورانه-گام می‌نهند و هرگز روی-به گونه‌ای-از توحید خالص دورتر می‌شود و به آن اوهام و خرافات شادمان است و-حتی-گاهی برای اثبات کار خود چیز‌هایی می‌بافند و ابلهانه به قرآن و سنت هم متولّ می‌شوند، بی خبر از اینکه «اجتماع ضدیین»، محل است.

خوانندگان محترم!

در آیة مبارکه (105) فرمان به نیکی و بازداشت از بدی‌ها مورد بحث قرار گرفته است.
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا فَيَنْبِئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۰۵)

ای کسانی که ایمان آورده اید، (پیش از همه) به (اصلاح) خود پردازید. اگر شما هدایت شوید، آنانیکه گمراه‌اند به شما ضرری نمی‌رسانند. بازگشت همه شما به‌سوی الله است، و شمارا به آنچه (در دنیا) می‌کردید، آگاه می‌سازد. (۱۰۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ»: مواطن خود باشید، به خود پردازید. **«ضَلَّ»:** گمراه گشت، راه گم کرد.
«إِهْتَدَيْتُمْ»: هدایت یافتید. **«فَيَنْبِئُكُمْ»:** نبأ: شما را آگاه می‌کند، با خبر می‌سازد.

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ»: ای مؤمنان! همواره به طاعت الله متعال تمسک جوئید، خود را از ارتکاب نافرمانی و اصرار ورزیدن بر گناه مصون بدارید و اصلاح نفس را نصب العین فرار دهید. و گناهان را ترک کنید و بر عبادت خدای تعالی دوام و استمرار بخشید تا مستوجب رحمت الله شوید. و باید گفت که: در قیامت، هر کس مسئول کار خویش است.

«لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ»: اگر خود هدایت شده باشید گمراهی انسانهای گمراه شده زیانی به شما رسانده نمی‌تواند، ما باید چنان تربیت شویم که فساد محیط و جامعه بر ما تأثیرگزار شده نتواند، در ضمن روحیه‌ی خود را به خاطر إنحراف دیگران نباید از دست دهیم. گرچه منحرفان در کمین نشسته اند، امّا راه مصوّنیت یافتن، همانا هدایت پذیری است.

تفسر زمخشri میفرماید: مسلمانان حسرت کافران را می خورند و آرزو میکرند آنها به اسلام در آیند که به آنها گفته شد: خود را داشته باشید و به اصلاح نفس خود بپردازید، و مسیر و راه هدایت را در پیش گیرید که اگر خود بر راه هدایت باشد، گمراهی و إنحراف گمراهان برای شما زیانی ندارد.

خدای متعال به پیامبر صلی اللہ علیہ وسلم فرمود: «فَلَا تَدْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسَرَاتٍ». همچنان مفسر أبو سعود فرموده است: نباید هیچکس گمان برد که در این آیه، رخصت و اجازه‌ی ترک امر به معروف و نهی از منکر مکنون است؛ چون نهی از منکر یکی از مصاديق هدایت است.

در حدیث شریف به روایت أبو بکر صدیق(رض) آمده است که روزی أبو بکر صدیق رضی اللہ عنہ بر منبر میگفت: شما این آیه را میخوانید و آن را در غیر محل خود قرار میدهید (یعنی آنرا برترک امر به معروف و نهی از منکر حمل میکنید) در حالیکه من از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم شنیدم که فرمودند: «آنگاه که مردم منکر را دیدند و آنرا تغییر ندادند، نزدیک است که اللہ متعال همه آنان را به عذاب خویش گرفتار کند». (ابو سعود 65/ حدیث (ائتمروا بالمعروف و تناهوا عن المنکر حتی اذا رأیت شحا مطاعا و هوی متبعا و دنيا مؤثرة و إعجاب كل ذى رأى برأيه فعليك نفسك) آنرا تأیید میکند. (اخراج از حاکم).).

از ابو ثعلبه خشنی نیز روایت شده است که فرمود: در باره این آیه از شخص بسیار آگاهی سؤال کردم، بلی! در باره آن از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سؤال کردم پس در حدیث شریف فرمودند: «بلکه باید به معروف امر و از منکر نهی کنید تا آنگاه که چون [در زمانی قرار گرفتید که فقط] از بُخل و حرصِ اطاعت و از هوای نفس پیروی می شد و خود پرستی و دنیا محوری مدار اعتبار بود و هر صاحب رأی و نظری فقط به رأی خویش دلخوش و فریقته میگردید پس در آن وقت بر شما مخصوصاً مسئولیت نفس خود شماست...».

«إِلَيْهِمْ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا»: سر انجام و عاقبت تمام خلائق به سوی اللہ متعال است.
«فَيُنَبِّئُنَّكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ(105)»: در مقابل اعمالتان شما را مجازات می کند.

در ضمن باید گفت که: پیروی از نیاکان و تقلید کورکورانه از دیگران، در قیامت نجات بخش انسان نیست، بلکه هر کس باید پاسخگوی راه و عمل خویش باشد. همچنان باید گفت که: رفتار و کردار انسان در دنیا، فرجام او را در قیامت روشن می کند.

قابل یادآوری است که برخی از انسانها این آیه را دستاویز خویش قرار داده و وظوری استدلال میکنند که: وظیفه‌ی هر کس تنها حفظ خود است، و ما مسئول گناه دیگران و أمر ونهی آنان نمی باشیم!

در جواب این تعداد از انسانها باید گفت که: در راه حق، از تنها یی نباید حراسی داشته باشیم، اگر حریف دیگران نمی‌شویم، حریف نفس خود باشیم.

با وجود آیات و روایات متعددی که همه نشان از وجوب امر به معروف و نهی از منکر را دارد، باید گفت: مراد این آیه رها کردن این دو وظیفه نیست، بلکه مراد آن است که اگر امر و نهی صورت گرفت، ولی اثر نکرد شما دیگر وظیفه‌ای جز حفظ خود ندارید. علاوه بر آنکه حفظ جامعه از گناه به وسیله‌ی امر به معروف و نهی از منکر، یکی از مصاديق «حفظ خویشتن» است.

بناءً شما ای مؤمنان! یکدیگر را پند دهید، به یاری هم بستایید و یار و غمخوار یکدیگر باشید، از کیان خودتان مراقبت نمایید، درون و بیرون خود را از همهٔ نابسامانیها و پلیدیها پاکیزه گردانید. از طرفی دیگر این که: فرمان به نیکیها و مبارزه و پیکار با بدیها و زشتیها را فراموش نکنید و نگذارید دشمن نهان و آشکار، بر شما چیره گردد. این است که میفرماید: «... عَلَيْكُمْ أَنفُسُكُمْ...»؛ چون: «كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةً»(مدثر: ۳۸).

خواندنگان محترم!

در آیات متبرکه قبلی بیان یافت که: بازگشت هرکس پس از مرگ، به سوی الله متعال است و به هرکس بر مبنای أعمال و کردارش مكافات و مجازات داده می‌شود. اینک در آیات(106 الى 108) در باره شرط وصیت پیش از مرگ در حضر (زمانیکه در خانه و کاشانه و اقامتگاه خویش اید). و سفر (زمانیکه از محل سکونت و اقامتگاه خویش به دور و در سفر اید). و شاهد گرفتن بر آن بحث بعمل می‌آید.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَانِ عَدْلٍ مِنْكُمْ أَوْ أَخْرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابْتُكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْسِبُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ ارْتَبَثْتُمْ لَا تَشْتَرِي بِهِ ثُمَّا وَلُوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَلَا نَكْثُمْ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمْنَا الْأَتِمِينَ (۱۰۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید، وقتی مرگتان فرا رسد به هنگام وصیت؛ دو تن عادل را از میان خودتان به گواهی بگیرید، یا از غیر خودتان، هرگاه که در سفر بودید و مصیبت مرگ برای تان فرا رسید، اگر در باره آن دو در شک افتادید پس تا بعد از نماز آن دو را نگهدارید، تا به الله سوگند بخورند که این شهادت را به هیچ قیمتی عوض نمی‌کنیم، اگر چه به سود خویشاوندان ما باشد و هرگز شهادت الهی را کتمان نمی‌کنیم، چون در آن صورت از گناهکاران خواهیم بود.(۱۰۶)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«شهادت»: گواهی. «أو آخران من غيركم»: یادوتن از غیر خودتان، از بیگانگان، از غیر همکیشان. «ضربتم في الأرض»: در سفر بودید، به مسافرت رفتید. «تحسونهمما»: آن دو را نگاه می‌دارید. «من بعد الصلاة»: پس از نماز عصر. تردید داشتید، شک کردید.

تفسیر:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ»: ای مؤمنان! هر وقت یکی از شما نزدیک مشرف به مرگ خویش قرار گرفتید و آثار و نشانه‌های مرگ ظاهر گشت و دانست که به زودی به سفر آخرت خواهد رفت، لازم است بر وصیت خود گواه بگیرد. شهادت در اینجا: عبارت از گواهی‌ای است که از سوی شهود ارجائه می‌شود.

هدف از حضور مرگ: حضور علائم و نشانه‌های آن است.

«اثنان ذوا عدل مِنْكُمْ أَوْ أَخْرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ»: باید که بر وصیت خود دو تن از مسلمانان عادل را شاهد بگیرد، و در صورت فقدان گواه مسلمان، دو نفر غیر مسلمان را گواه بگیرد. یعنی از میان کافران نیز شاهد بگیرد.

«اثنان ذوا عدل»: یعنی: این دو تن شاهد مسلمان باید عادل باشند، «إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابْتُكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ»: اگر در سفر بودید و اجلتان نزدیک شد و مرگ گریبانتان را گرفت. یعنی: نشانه‌های مرگتان در رسید.

پس در چنین شرایطی میتوانید دو تن کافر را به گواهی فراخوانید که بعد از مرگtan حامل وصیتتan به سوی ورثتan گردند و نیز حامل مال بجامانده از شما به سوی آنان باشند. آیه کریمه دلیل جایز بودن گواهی اهل ذمہ بر مسلمانان درسفر و در مورد وصایا میباشد. یعنی: جواز گواه گرفتن کافر، مقید به دو شرط یاد شده است.

«تَحْسِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ»: واگر در شهادت شاهدان دچار شک و مشکوک شدید و علیه آنها إدعای خیانت کردید آنها را أمر کنید تا بعد از نماز عصر به منظور سوگند در محضر مردم بایستند.

چون وقت نماز عصر زمان تجمع مردم است و پیامبر صلی الله علیه وسلم نیز چنان عمل کرد و عدی و تمیم را بعد از نماز عصر در کنار منبر قسم داد.

در ضمن خاطرنشان میگردد که: أدای قسم و فیصله قضایا بعد از نماز عصر در میان مسلمانان مرسوم بود. و حکمت در سوگند دادن بعد از نماز، تغليظ و به تکان واداشتن وجدان و ضمیر سوگند خورنده است.

«فَيُقْسِمَانِ إِنَّ اللَّهَ إِنْ أَرْتَبْتُمْ»: و به الله قسم یاد کنند که صداقت در شهادت را به هیچ چیزی را متعاق ناچیز دنیا عوض نمی کنند.

ابو سعود فرموده است: اگر وارث در خصوص خیانت یا برداشتن چیزی به آنها مظنون باشد، آنها را حبس کرده و سوگند میدهد. (تفسیر ابو سعود 2/66).

«لَا نَشْتَرِي إِلَيْهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى»: طوری که به خاطر این متعاق به دنبال هیزم دنیا باشند و بر الله دروغ بگویند و به بندگانش خیانت کنند. اگرچه کسی که به او سوگند میخوریم از جمله نزدیکان ما باشد. یعنی: هر چند فرد (مشهود له) از نزدیکان ما باشد، ما قطعاً حق و راستی را بر رضای وی ترجیح می دهیم.

«وَلَا نَكُنْ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمْنَ الْأَثْمَيْنَ (106)»: و هرگز چیزی از این شهادت را نه مخفی و کتمان می نمانیم و نه تغییر میدهیم، بلکه آن را به صورت کامل و واضح اداء میکنیم و اگر چیزی از آن را مخفی کنیم در واقع مرتكب جور، ظلم و ستم شده ایم.

باید گفت که: برای پرداخت حق، هرگونه شک را باید دفع کنیم، در این آیات متبرکه، بهترین طریقه وصیت تلقین و توضیح یافت، یعنی: اگر مسلمان هنگام مرگ مال و متعاق خود را به کسی سپارد، بهتر این است که دو مسلمان معتبر را شاهد گیرد؛ اگر اتفاقاً مسلمان پیدا نشود، مثلًا در سفر و غیره بود، دو نفر کافر را وصی گرداند؛ باز اگر وارثان شببه کنند که اینها چیزی از مال را پنهان کرده اند، و وارثان دعوی کنند، و در دعوایشان گواهان حاضر نباشند، آن هر دو نفر قسم بخورند که ما پنهان نکرده ایم، و ما از سبب کدام طمع و یا خویشاوندی دروغ نمی گوئیم؛ و اگر بگوئیم گنھکار هستیم!

در ضمن از فحوای آیه مبارکه بر می آید که: شاهد گرفتن نامسلمانان در امور مسلمانان تنها زمانی درست است که مسلمانی برای به گواه گرفته شدن در دسترس نباشد.

نباید فراموش کرد که: شاهد غیر مسلمان که: خداوند را قبول داشته باشد تا بتواند به نام مقدس او سوگند یاد کند. و باید اضافه کنیم که: سوگند، یکی از راه های شک زدایی است. و سوگند تنها و تنها به نام «الله» ارزشمند و معتبر است و بس.

شأن نزول آية 106 – 108

- ترمذی به قسم ضعیف و دیگران از ابن عباس(رض) از تمیم داری روایت کرده اند: جز

من (تمیم داری) و عدی بن بداء کسی مشمول سبب نزول این آیات نیست. این دو نصرانی بودند و پیش از إسلام به شام رفت و آمد داشتند.

یکبار این دو به قصد تجارت به شام رفتند و یکی از بزرگان بنی سهم به نام بدیل ابن أبو مریم هم که یک جام نقره با خود داشت برای تجارت با این دو رفت و در راه مريض شد و به این دو وصیتی کرد و مأمورشان ساخت که تمام دارایی او را به خانواده‌اش برسانند. تمیم میگوید: چون او درگذشت، من وعدی جام را به هزار درهم فروختیم و این مبلغ را بین خود تقسیم کردیم. وقتی نزد خانواده او آمدیم هر چیز که از بدیل پیش ما امانت بود به آنها سپردیم. آنها که جام را بین اشیاء نیافتند از ما در باره آن سؤال کردند. گفتیم: غیر از این چیزها که به شما سپردیم چیز دیگری از او باقی نمانده است و بدیل تنها همین ها را به ما سپرده. وقتی که مسلمان شدم و از آن گناه توبه کرم، نزد خانواده او آدم و ایشان را از جریان آگاه ساختم و به آنها پانصد درهم پرداختم و یادآور شدم که پانصد درهم دیگر به نزد عُدی است. آنها عدی را نزد رسول الله آوردند. پیامبر (از آنها برای إثبات درستی إدعایشان شاهد و دلیل خواست، اما آنها نتوانستند شاهدی بیاورند. پیامبر به آنها أمر کرد که عدی را سوگند بدھند و او هم سوگند خورد. خدای بزرگ در این باره آیه: «بِاَيْهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ حِينَ الْوَصِيَّةِ اثْنَانِ ذَوَانِ عَذْلٍ مِنْكُمْ أَوْ اخْرَانِ مِنْ عَيْرِكُمْ إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَأَصَابَتْكُمْ مُصِيبَةُ الْمَوْتِ تَحْبِسُونَهُمَا مِنْ بَعْدِ الصَّلَاةِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ إِنْ ارْتَبَثْتُمْ لَا تَشْرِتُرِي بِهِ ثَمَنًا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَلَا نَكْتُمْ شَهَادَةَ اللَّهِ إِنَّا إِذَا لَمْنَ الْآتِيَنَ (106) فَإِنْ عُثْرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحْقَاقًا إِثْمًا فَأَخْرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحْقَ عَلَيْهِمُ الْأُولَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتِنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَنَا إِنَّا إِذَا لَمْنَ الظَّالِمِينَ (107) ذلیک ادئمی که آن یائوأ بالشهادة علی وجہها او یخافوأ ان تردايمان بعد ايمانهم: را نازل کرد. سپس عمر بن عاص ویک نفر دیگر برخاستند و قسم کردند. پس آن پانصد درهم از عدی بن بداء هم گرفته شد. (ترمذی 3059 و طبری 12971 مفصل روایت کرده اند).

فَإِنْ عُثْرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحْقَاقًا إِثْمًا فَأَخْرَانِ يَقُومَانِ مَقَامَهُمَا مِنَ الَّذِينَ اسْتَحْقَ عَلَيْهِمُ الْأُولَيَانِ فَيُقْسِمَانِ بِاللَّهِ لَشَهَادَتِنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا وَمَا اعْتَدَنَا إِنَّا إِذَا لَمْنَ الظَّالِمِينَ (۱۰۷)

پس اگر معلوم شد که آن دو گواه مرتکب گناه (خیانت) شده‌اند، پس دو شاهد دیگر که اولی‌تر از آن دو باشند جای ایشان را بگیرند پس به الله قسم بخورند که شهادت ما از شهادت آن دو درست‌تر است، و ما از حد تجاوز نکرده‌ایم، اگر چنین کنیم (در آن صورت ما از ظالمان خواهیم بود. (۱۰۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عُثْر»: معلوم گشت. «أَسْتَحْقَاقًا إِثْمًا»: آن دو - پس از قسم - دستخوش گناه شده‌اند، مرتکب گناه گشته‌اند. «إِسْتَحْقَاقًا»: سزاوار گشته‌اند. «مَقَامَهُمَا»: جایگاه آن دو. «الأُولَيَان»: نزدیکتر اند، شایسته ترند. «مُثَنَّای»: اولی.

تفسیر:

«فَإِنْ عُثْرَ عَلَى أَنَّهُمَا اسْتَحْقَاقًا إِثْمًا»: اگر از آثار و قرائن معلوم شود که آن دو الوده‌ی گناه شده و درشهادت دروغ گفته‌اند، یعنی: اگر بعد از اجرای مراسم تحلیف، آگاهی حاصل شد که آن دو شاهد، یا آن دو وصی، با دروغ گفتن در شهادت یا در سوگند، یا با ظهر خیانتی دیگر مرتکب گناهی گردیده‌اند.

معنی کلمه: «عثُور» به معنای آگاهی بدون تجسس است. (مفردات راغب) «فَآخِرَانِ يَقُومَانِ مَقَامُهُمَا مِنَ الَّذِينَ إِسْتَحْقَ عَلَيْهِمُ الْأُولَيَا»: پس دو تن دیگر از اولیای و نزدیکان متوفی که استحقاق دریافت «ماترک» را دارند، و عادل باشند برگزینید تا سوگند یاد کنند که شهادت ما از شهادت شاهدان دروغگو تفاوت دارد و مبتنی بر صداقت و راستی است. البته آنان باید از مستحقان درجه‌ی اول میراث باشند.

«فَيُقْسِمُانِ بِاللَّهِ لِشَهَادَتِنَا أَحَقُّ مِنْ شَهَادَتِهِمَا»: پس به خدا سوگند یاد کنند که: قطعاً شهادت ما از شهادت دو نفر قبلی درست تر است و حق را نادیده نگرفته‌ایم؛ چون آنها خیانت کرده اند.

«وَمَا اعْتَدَيْنَا إِنَّا إِذَا لَمْنَ الظَّالِمِينَ (107)»: شهادت دروغ، نوعی تجاوز و ظلم به حقوق مردم است، طوریکه میفرماید: اگر ما نیز چنین کنیم، از دسته‌ی ستمگران به حساب خواهیم آمد و مستوجب کیفر خواهیم بود.

ذَلِكَ أَدْنَى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَى وَجْهِهَا أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيمَانُهُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ (١٠٨)

این کار بیشتر سبب میشود که به حق گواهی دهدن (و از خدا بترسند) و یا (از مردم) بترسند که (دروغشان فاش گردد و) سوگنهای جای سوگنهای آنها را بگیرد، و از (مخالفت) خدا بپرهیزید و (فرمان او را) بشنوید چون الله قوم فاسق و نفرمان را هدایت نمی‌کند.

(۱۰۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذلک»: این حکم که سوگند یادشد. «عَلَى وَجْهِهَا»: به شیوه‌ی درست. آنگونه که باید. «تُرَدَّ»: بازگردانده شود. «أَيْمَان»: جمع یمین. سوگندها.

تفسیر:

قابل تذکر است که: این آیه مبارکه، فلسفه سختگیری و دقیقت در أمر شهادت و شاهد گرفتن که در آیات قبل مطرح بود بیان می‌کند و این‌که سوگند بعد از نماز در حضور مردم، سبب می‌شود که شهادت‌ها واقعی باشد، چون اگر سوگند و شهادت آنان پذیرفته نشود، آبروی آنان در جامعه می‌رود. در ضمن قابل یادآوری است؛ مراسم و تشریفاتی که عامل حفظ و تثبیت حق مردم شود، ارزشمند است. طوریکه میفرماید: «ذلک أَدْنَى أَنْ يَأْتُوا بِالشَّهَادَةِ عَلَى وَجْهِهَا»: این حکم موجب میگردد، شهادت را درست تر و دقیق تر و بهترین شیوه اداء کنند، شهادتی که مطابق حق باشد و هیچ تغییر و تبدیلی در آن صورت نپذیرد.

«أَوْ يَخَافُوا أَنْ تُرَدَّ أَيْمَانُهُمْ»: یا این که: از عذاب قیامت یا از بدنامی و فاش شدن دروغشان بترسند که مبادا پس از سوگند خوردن، سوگنهای دیگر، آن را ببطال گردانند. ملاحظه میداریم که: یکی از عوامل بازدارنده‌ی از گناه، همانا نگرانی از رسوایی در جامعه است.

هکذا باید چنان زندگی کنیم که نا اهلان عادل‌نما نتوانند با سوگند دروغ، زحمات ما را هدر دهند و بدانند که اظهارات نادرستشان توسط گروه بهتری رد می‌شود.

«وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاسْمَعُوا»: ای مردم! از پروردگار خود بترسید و از عقابش با انجام طاعت بر حذر باشید و اوامر او را بشنویدو به جا آورید.

«وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْفَاسِقِينَ (108)»: خداوند متعال هیچگاه کسی را که از طاعتش بیرون شود توفیق هدایت نمیدهد و سرکشان در برابر شریعتش را در رسیدن به رضوان او تعالی یاری نمیرساند. باید گفت که: شهادت ناحق، نشانه‌ی فسق است.

خلاصه و جعبه‌ی احکام متبرکه این آیات:

- 1 - تشویق بر وصیت، کوتاهی نورزیدن در این باره فرق نمی‌کند، انسان در سفر باشد و یا هم در حضر.
- 2 - گواه گرفتن بر وصیت تا بهتر ثبت و اجرا شود.
- 3 - اصل در وصیت آن است که: آن دو شاهد، مسلمان، عادل و معتمد باشند. (طلاق: 2).
- 4 - شاهد غیر مسلمان، جایز است، چون هدف، بیان کامل وصیت است.
- 5 - آنکه بر شهادت صادقانه سوگند می‌خورد، باید محکم و به صیغه‌ی سوگند، از دروغگویی، جلوگیری کند.
- 6 - اصل در شهادت این که: مؤگد و از روی آگاهی و آشنایی درست باشد.
- 7 - سوگند دو شاهد باید دور از هر گونه دسیسه، توطیه دغل و فریب باشد.
- 8 - خلل در سوگند، مردود است.
- 9 - اگر شهادت به سود برخی از ورثه باشد، بهتر است گواهانی راستگو و به صواب نزدیکتر از نزدیکان میت شهادت دهنده و حق را پایمال نکند.

خواندنگان محترم!

در آیات متبرکه (109 الى 111) در باره سؤال کردن از پیامبران در روز قیامت در مورد دعوتشان و معجزات عیسیٰ علیه السلام بحث بعمل می‌آید.

قابل یادآوری است که: این آیه‌ها استمرار و دنباله‌ی هشدارهایی است که پس از امر به پرهیزگاری و حذر از پنهان داشتن وصیت و أمثال آن وارد شده و این که: انسان‌ها روز آخرت را فراموش نکند. معمولاً هرگاه قرآن از شرایع، قوانین، احکام و تکالیف سخن به میان آورد؛ در إدامه اش نیز از الهیات یا شرح أحوال پیام آوران، یا أحوال قیامت سخن میگوید، تا مطالب پیشین را به خوبی-تأثیید و استوار گردانند. در اینجا نیز به احوال روز رستاخیز و شرح حال عیسیٰ علیه السلام می‌پردازد و با آیه‌ی «ماذًا أَحِبْتُمْ»: چه پاسخی به شما داده شد؟ آن مردم در پاسخ شما چه گفتند؟ شروع می‌کند.

يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أَحِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَامُ الْغُيُوبِ (١٠٩)
 [باید کن] روزی را که الله پیامبران را گرد می‌آورد پس میفرماید به دعوت شما چه جواب داده شد؟ در جواب گویند: ما را هیچ علمی نیست، بی‌گمان دانای چیزهای پوشیده تویی.

(١٠٩)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَوْمَ»: روز قیامت. ماذًا أَحِبْتُمْ: چه چیز جواب داده شدید، جواب مردم در برابر دعوت شما (پیامبران) چه بود؟

تفسیر:

«يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ»: ای انسان! روز هولناکی بزرگ را، روزی که خدای تعالیٰ پیامبران و امت‌های شان را جمع میکند یاد آورید، که همانا روز قیامت است. مخاطب آیه مؤمنان اند که باید این روز را به یاد آورند، یا از آن حذر کنند. آنگاه که خداوند متعال تمام پیامبران و خلائق را برای حساب و مكافات و مجازات جمع می‌کند.

«فَيَقُولُ مَا ذَا أَجْبَتْمُ؟»: و از پیامبران در باره میزان پذیرش امت‌های شان و اینکه آیا این امت‌ها تصدیق‌شان کردند یا تکذیب و آیا آنچه را با خود آورده بودند پذیرفتند یا رد نمودند یعنی عکس العمل مردم در مقابل دعوت شما چه بود.

«قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا»: در حالیکه خدای تعالی از همه به این مسئله آگاهتر است.

پیامبران از شدت هولناکی موقف می‌گویند: ما نمی‌دانیم چه واقع شده و ما در مقایسه با دانسته تو هیچ نداریم. ابن عباس(رض) گفته است: یعنی جز عملی که تو از ما به آن آگاهتری، علمی نداریم و چیزی نمی‌دانیم.(قرطبی 361/6).

ابن کثیر گفته است: این از باب «رعایت ادب با پروردگار» است؛ یعنی ما در مقایسه با علم محیطی که شما نسبت به هر چیزی دارید، دانش و شناختی نداریم. شما بر هر چیزی آگاهی دارید و دانش ما چیز قابل ذکری نیست).

«إِنَّكَ أَنْتَ عَلَامُ الْغُيُوبِ (١٠٩)»: و تو به آنچه در سینه‌ها پنهان شده آگاهتری و نمی‌دانیم بعد از ما در امت‌ها چه واقع شده است.

در «تفسیر انوار القرآن» در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: بادر نظرداشت اینکه پیامبران علیهم السلام به چگونگی جواب که امت هایشان به ایشان داده‌اند دانا بودند ولی به منظور اظهار عجز و ناتوانی خود در پیشگاه پروردگار علام الغیوب، چنین گفته و جواب این سؤال حق تعالی را به خود وی تفویض کردند. به قولی دیگر: پیامبران علیهم السلام از خوف و ترس و وحشت عرصه محشر، جواب امت هایشان را از یاد برداشت. و این قولی است که میتواند یکجا کننده این سخن‌شان با گواهی‌ای باشد که بعداً درباره امت هایشان می‌دهند.

به قولی دیگر: محتمل است که مراد پیامبران علیهم السلام این باشد که: ما به اخلاص امت‌هایمان علمی نداریم زیرا فقط توبی که دانای آشکار و نهان هستی. ابو سعود گفته است: در این بیان اظهار گله و شکایت است، و مزاحمت‌ها و نیرنگ‌ها و سرسختی‌هایی را که از جانب ملت‌های خود دیدند به علم خدا ارجاع میدهند و از انتقام گرفتن از آنها رابه خدا محول کردند.(ابوسعود 2/70).

أَذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى اِنَّ مَرِيمَ اذْكُرْ نَعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالدَّاتِكَ اذْ أَيَّدْتَكَ بِرُوحِ الْقُدْسِ ثُكَلَمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَمْتَكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالْتُّورَاةَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهْيَةَ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنْفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَثَبِرِيُّ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرُجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَّتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ عَنِّكَ إِذْ جِئْتَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ (١١٠)

(به یاد بیاور) هنگامی را که خداوند (به عیسی پسر مریم) میفرماید: «ای عیسی پسر مریم! نعمتی را که به تو و مادرت بخشیدم به یاد آور؛ زمانی که تو را با «روح القدس» (جبرئیل) تقویت کردم، در گهواره و بزرگی با مردم سخن گفتی، و هنگامی که کتاب و حکمت، و تورات و انجیل را به تو آموختم، و هنگامی که به فرمان من از گل چیزی مانند شکل پرنده ای ساختی؛ پس در آن می‌دمیدی و به فرمان من پرنده ای می‌شد، و کور مادر زاد و مبتلا به مریضی پیسی را به فرمان من شفا می‌دادی، و آنگاه که مردگان را به فرمان من (زنده) بیرون می‌آوردی، و هنگامی که بنی اسرائیل را از آسیب رساندن به تو بازداشتمن، آنگاه که دلایل روشن برای آنها آورده‌ی، پس کسانی از آنها کافر شدند؛ گفتد: «اینها جز جادوی آشکار (چیزی دیگر) نیست». (۱۱۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَيْدِثُكَ»: تورا کمک کردم، تورا تأییدکردم، پشتیبان توشدم. «روح القدس»: جبریل.
 «المَهْدُ»: گهواره. «كَهْلًا»: میانسالی. «هِيَّاتٌ»: شکل و قالب. «بِإِذْنِي»: به اجازه و فرمان من. «تَنَفُّخٌ»: میدمی. «تُبَرِّيءُ»: بهبود میبخشی، شفا میدهی. «الْأَكْمَهُ»: کور مادر زاد.
 «الْأَبْرَصُ»: پیس، مریضی پیسی. «كَفَفْتُ»: بازداشت. نگذاشت. «جَئْتُهُمْ بِالْبَيْنَاتِ»: برایشان دلایل آشکار آورده و به آنان نُمودی. (تفسیر فرقان).

تفسیر:

باید یادآور شد که از این آیه مبارکه آغاز الی آخر سوره، در باره حضرت عیسیٰ علیه السلام بحث بعمل آمده است. در این آیه، أنواع لطف الإلهی و در آغاز همه، تأیید به روح القدس درباره حضرت مسیح بیان شده است. در آغاز آیه میفرماید: «إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَ عَلَى وَالدِّيْكَ»: الله متعال فرموده است: ای عیسیٰ پسر مریم! نعمت را که بر تو و مادرت عطا کردم، به یاد آور، مفسر ابن کثیر فرموده است: خدا نعمت هایی را یادآور می شود که منت آن را بر بندۀ و پیامبرش، حضرت عیسیٰ نهاده است، نعمت هایی از قبیل اجرای معجزات و خوارق عادات به دست او؛ یعنی نعمت مرا به یادآور که تو را از مادری بدون مرد خلق کردم و آیات قاطع و درخشن را به تو دادم که بر کمال قدرتم دلیل باشد و نعمت را به یاد آور که به مادرت عطا کردم و تو را دلیل و بر هان برائت او از تهمت ستمکاران قرار دادم. (تفسیر ابن کثیر 1/ 561).

امام قرطبی فرموده است: اوصاف روز قیامت چنین است، انگار گفته است: روزی را به یاد آور که پیامبران را جمع میکند و موقعی را به یاد آور که به عیسیٰ چنان میگوید. و به منظور نزدیک نشان دادن روز قیامت عبارت را به لفظ ماضی إِذْ قَالَ آورده است؛ چون آنچه می آید نزدیک است.

«إِذْ أَيْدَثُكَ بِرُوحِ الْقُدْسِ»: وقتی که تورا به روح القدس تأیید کردم آنگاه که تو را به روح پاک و مقدس نیرو دادم. «بِهِ روح القدس» یعنی: روح پاکی که خداوند متعال عیسیٰ علیه السلام را به آن مخصوص گردانید. به قولی: روح القدس، جبرئیل آمین است. یعنی: تورا به وسیله جبرئیل تأیید و تقویت کردم.

«تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا»: بامردمان درسن کودکی و درگهواره به اعجاز سخن می گفتی و در میانسالی به عنوان پیامبر با مردم صحبت کردی.. و سخن گفتن در هر دو حالت، هیچ تفاوتی با هم نداشت.

منظور از سخن گفتن فقط سخن تنها نیست، بلکه منظور از آن سختی است که گوینده و مخاطب از آن فایده می برد، و آن دعوت و فراخوانی به سوی خداست. باید گفت که: سخن گفتن در میانسالی امتیازی است که عیسیٰ و پیامبران اولو العزم از آن برخوردار بودند، که در میانسالی به سوی خدا دعوت میکردند و مردمان را به خیر دستور داده و از منکرات باز می داشتند. أما عیسیٰ علیه السلام با سخن گفتن در گهواره بر آنان برتری یافت. او در گهواره گفت: «قَالَ إِنَّي عَبْدُ اللَّهِ ءاَتَيَنِي الْكِتَبَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ۚ وَجَعَلَنِي مُبَارِكًا اُلَّيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَنِي بِالصَّلَاةِ وَالرَّزْكَةِ مَا دُمْتُ حَيًّا ۖ» [مریم: 30-31]. «من بندۀ خدا هستم، کتاب را به من داده و هر کجا که باشم مرا پیامبر و مبارک گردانیده، و تا زندهام مرا به نماز و زکات دستور داده است».

سخنان گفتن عیسی در گهواره نمایی از وحی بود. حضرت عیسی علیه السلام، با تکلم در گهواره، هم نبوت خویش و هم عفت و عصمت مادرخویش را ثابت کرد.

«وَإِذْ عَلَمْتُكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالْتُّورَاةَ وَالْإِنْجِيلَ» نعمتم را به یاد آور که کتاب و حکمت یعنی علم مفید راهنمراه با تورات و انجیل به تو آموختم. یعنی: خط و سواد، یا مطلق کتاب یعنی جنس آنرا **«وَ حَكْمَتْ»** یعنی: سخن محکم و استوار، حکمت یعنی شناخت اسرار شریعت و فواید و حکمت‌های آن، و فرآخوانی مردم به نحو احسان به سوی خدا، و تعلیم آنان و رعایت کردن آنچه لازمه بر امر است. **«وَتُورَاةَ»** یعنی: کتاب موسی علیه السلام را **«وَ انجِيلَ رَا»** یعنی: کتابی را که بر خودت وحی کردم.

در آیه مبارکه در می یابیم که: پیامبران، هم باید علم داشته باشند **«الْكِتَابَ»**، هم بینش **«الْحِكْمَةَ»**، هم گفته‌های پیشینیان را بدانند **«الْتُّورَاةَ»** و هم پیام جدید داشته باشند. **«الْإِنْجِيلَ»** **«وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الظِّيْنِ كَهْيَةً الظِّيْرِ بِإِذْنِي»** **«وَ آنَّكَاهُ كَهْ بِهِ اذْنَ فَرْمَانَ وَ دَسْتُورَ مِنْ ازْ گَلَ** به شکل پرنده میساختی، **«فَتَنْفَعْ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي»** آنگاه در آن میدمیدی پس به اذن من پرنده‌ای میشد، متحرک و زنده، مانند سایر پرنده‌گان، **«وَثِيرَى الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي»** به فرمان من نایبینا را به اذن من شفا میدادی، یعنی بینا کرده و **«بِرَصَ»** را که شفایش مشکل بود شفا دادی.

«وَإِذْ تُخْرُجُ الْمَوْتَى بِإِذْنِي» به فرمان و خواست من مرده را زنده کردی.

در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که: با ذکر هر معجزه لفظ را تکرار کرده است تا زبان آنهایی را ببندد که الوهیت و **«خدا بودن»** را به عیسی نسبت میدهند، و تا مشخص کند که معجزه‌ی ظاهر شده توسط حضرت عیسی از جانب الله است.

«وَإِذْ كَفَفْتُ بَنَى إِسْرَائِيلَ عَنْكَ إِذْ جَنْتَهُمْ بِالْبَيْنَاتِ» سوء قصد بنی اسرائیل به حضرت عیسی علیه السلام، از سوی پروردگار متعال دفع شد. طوریکه میفرماید: **«وَ هَنَّكَامِي رَا بِهِ يَادَأَوْرَ كَهْ يَهُودَ رَا ازْ كَشْتَنَ تُو بازْدَاشْتَمَ»** یعنی: دفع کردم و برگردانیدم، از تو شر بنی اسرائیل را که همانا وقتی قصد کشتن. نابودی تو را کردم.

«فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ(110)» آنان که پیامبری تو را انکار میکردند و به تو باور نداشتند، میگفتند: این خوارق و معجزات جز سحر و جادوی روشن و آشکار چیزی نیست.

باید یادآور شد که: اینها نعمتهاهی است که پروردگار باعظمت به عیسی علیه السلام عطا کرد، تاگواه و شاهد پیامبری او باشد؛ اما این معجزات، در بسیاری از نصاری به دلیل کج فهمی مایه‌ی سرگشتشی و گمراهی کشته است و در بیان غفلت - کورکرانه - دست و پا می‌زنند.

وَإِذْ أَوحَيْتُ إِلَيْ الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي قَالُوا آمَنَّا وَأَشْهَدُ بِإِنَّا مُسْلِمُونَ(111)

و [یاد کنید] هنگامی که به حواریون وحی کردم که به من و فرستاده من ایمان آورید. گفتند: ایمان آوردیم و شاهد باش که ما [در برابر خدا، فرمان‌ها و احکام او] تسلیم هستیم. (۱۱۱)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«أَوْحَيْتُ»: الهام کردم، وحی کردم، به دل آنان انداختم. توسط عیسی برای آنان اعلام و ابلاغ کردم. (وحی) منحصر به وحی اصطلاحی برپیغمبران نیست، بلکه الهاماتی که به قلب انسان‌ها و دیگر جانداران میشود از مصدق‌های آن است (نحل آیه ۶۸، و قصص آیه:

7). باید یادآور شد که: گاهی خداوند به دل‌های آمده‌های الهام می‌کند. «الْحَوَارِيُّونَ»: جمع حواری، گزیدگان یاران، شاگردان منتخب مسیح. «مُسْلِمُونَ»: مخلسان در ایمان، و خاضعان اوامر رحمان.

تفسیر:

«وَإِذْ أُوحِيَ إِلَى الْحَوَارِيِّينَ أَنْ آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي» ویادآور ای عیسی هنگامی را که حواریان را امر کردی تا به وحدانیت و رسالت من که تو را به خاطر تبلیغ آن فرستادم ایمان آورند و در اعمال خود اخلاص داشته باشند و به گونه نیکو منقاد پروردگار باشند و آن‌ها چنین کردند.

یعنی ایمان آوردن حواریون بر شما نیز نتیجه‌ی فضل و توفیق ما بود، و گرنه شما به تنها یعنی یک تصدیق کننده در آن آبادی تکذیب کننده نمیتوانستید پیدا کنید. در ضمن این جا این مطلب نیز بیان شد که دین واقعی حواریون اسلام بود نه مسیحیت.

باید گفت که: الهامات الهی به مردم، در مسیر تأیید وحی انبیاست، نه در برابر آنها.
حواریون: شاگردان و پیروان راستین عیسی علیه السلام بودند.

در جمله: «آمِنُوا بِي وَبِرَسُولِي» در می‌یابیم که: ایمان به الله، از ایمان به رسول جدا نیست. و در ضمن قابل یادآوری است که: ارشاد بدون نوراللهی از درون، یا بی‌اثر، یا کم‌اثر یا ناپایدار است، «قَالُوا آمَنَا وَ إِشْهَدْ بِإِنَّنَا مُسْلِمُونَ (۱۱۱)» حواریون گفتند: پروردگار! آنچه را به ما امر فرمودی، تصدیق کردیم و گواه باش که در این ایمان دارای اخلاص هستیم، و در مقابل فرمان رحمان و به تو سر تسلیم و فروتنی فرود می‌آوریم.

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکه (۱۱۲) و (۱۱۳) در باره مائده‌ی آسمانی برای بنی‌اسرائیل به درخواست حواریان (یاران) عیسی علیه السلام بحث بعمل می‌آورد.
قابل تذکر است که داستان و قصه‌ی مائده‌ی آسمانی و سفره‌ی رنگین خدایی به درخواست عیسی علیه السلام یکی دیگر از معجزه‌ها و نعمتهای پیشین و نشان قدرت پروردگار و تأیید و تصدیق پیامبری عیسی علیه السلام است، که از آنان یاد شد و مسیحیان جز از راه قرآن، آن را در نیافته‌اند.

إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنَزِّلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ قَالَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۱۱۲)

یاد آور شو وقتی که حواریون (همراهان مخلص عیسی) گفتند: ای عیسی پسر مریم! آیا پروردگار تو میتواند که بر ما سفره (پر از طعام) از آسمان فرود آرد؟ عیسی گفت: اگر مؤمن هستید، از الله بترسید. (۱۱۲)

شرح لغات و اصطلاحات:

«الْحَوَارِيُّونَ»: یاران برگزیده و فداکار مسیح. «يَسْتَطِيعُ»: طوع: میتواند؛ اما در این جا برای اطمینان قلبی است و این که: خداوند، درخواست تو را می‌پذیرد، حکمت الهی مقتضی است، با حکمت او منافات ندارد. [ای اینکه: هل تستطيع آن تسأله من رَبِّك؟ آیا میتوانی آن را از پروردگارت سؤال کنی؟ یا این که: إِسْتَطَاعَهُ بِهِ مَعْنَى إِطَاعَتْ اَسْتَ؛ که آیا خدا درخواست تو را می‌پذیرد؟... خدا چنین کاری می‌کند؟] [منار]. «مائده»: سفره، دسترخوان، خوراک. (فرقان)

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: نام گذاری این سوره به «مائده»، به خاطر همین درخواست مائده‌ی آسمانی است. «مائده» هم به معنای غذاست، هم سفره‌ای که در آن غذا باشد. چون حواریوں شیوه‌ی سؤالشان از عیسیٰ علیه السلام کمی بی‌ادبانه بود، به جای «یار رسول الله»، گفتند: «یاعیسی» و به جای «آیا خدا لطف می‌کند» گفتند: «آیا میتواند؟» و به جای «پروردگار ما»، گفتند: «پروردگارت»، جواب «اتَّقُوا الله» شنیدند. طوریکه در آیه مبارکه آمده است:

«إِذْ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ يَا عَيْسَى ابْنَ مَرْيَمَ هَلْ يَسْتَطِيعُ رَبُّكَ أَنْ يُنْزِلَ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ»:
و یاد آورید روزی را که حواریان به عیسیٰ گفتند: ای عیسی! آیا پروردگارات توان دارد تا برما سفره‌ای از طعام از آسمان نازل کند؟!

تفسیر قرطبي فرموده است: در آغاز امر و قبل از آشنایی محکم آنها با خدای متعال چنین سؤالی کرده اند، و إمکان دارد این سؤال از جانب اشخاصی نادان که همراه آنان بوده اند، مطرح شده باشد، همان طور که قوم حضرت موسیٰ علیه السلام به او گفتند: «اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ آلَهُ». (قرطبي 6/364).

همچنان مفسر أبوحیان فرموده است: ظاهر این لفظ مقتضی آن است که آنان در اینکه خداوند بتوانند چنین سفره ای را از آسمان نازل کند شک کرده اند.

تفسیر زمخشri نیز چنین مسلکی را در پیش گرفته است. (زمخشri گفته است: اگر گفته شود که بعد از ایمان و اخلاص چگونه گفتند: آیا خدا میتواند چنین کاری را بکند، در جواب میگوییم: خدا آنها را به ایمان و صبر توصیف نکرده بلکه فقط ادعای آنها را ذکر کرده است در حالی که ادعایشان باطل بود و آنها شک و گمان داشتند. و مؤمنی که همواره خدای خود را تعظیم می‌دارند، هرگز چنین گفتاری را بر زبان نمی‌آورند. تفسیر کشاف 540/1).

اما سایر مفسران همگی بر این نظرند که حواریون ایمان داشتند و از خواص و نزدیکان حضرت عیسیٰ بودند و هرگز در آن مورد شکی به دل راه نمیدادند. حتی حسن بصری گفته است: آنها در قدرت خدا شکی نداشتند بلکه فقط سؤال کردند که آیا خدا چنین سفره ای را نازل می‌کند یا خیر؟ اگر قرار است نازل شود، ای عیسی! آن را برای ما طلب کن. پس سؤال آنها برای اطمینان و تثبیت خاطر بوده است.

«قَالَ إِنَّقُوا اللَّهَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ(112)»: تقوا، نشانه‌ی ایمان است. عیسیٰ علیه السلام گفت: اگر شما در ایمان خود و پیروی از من صادقید از خدا بترسید و با او ادب داشته باشید. گویا که آنها به منظور دریافت اطمینان این سوال را مطرح کردند نه به خاطر امتحان.

تفسیر کابلی در ذیل سوره می‌نویسد: شایسته بندۀ مؤمن نیست که به این فرمایشات غیر عادی الله را بیازماید با آنکه از طرف او تعالی اظهار لطف و کرم زیاد باشد. باید روزی به ذرایعی خواست که قدرت برای تحصیل آن مقرر فرموده است. وقتی که بندۀ از الله متعال بترسد و پرهیزگاری نماید، و بر ذات او اعتماد و ایمان داشته باشد، حق تعالی از جائی به او رزق می‌رساند که در وهم و گمان او نباشد: «وَ مَنْ يَتَّقَ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَحْرَجاً وَ يَرْزُقُهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ - الخ» (سوره الطلاق، آیه: 3).

قالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَ قُلُوبُنَا وَنَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْنَا وَنَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الشَّاهِدِينَ(۱۱۳)

گفتند: میخواهیم هم از آن مائدہ آسمانی تناول کنیم و هم دلهای ما مطمئن شود و هم به راستی عهدهای تو پی بریم و بر نزول آن از گواهان باشیم. (۱۱۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«صَدَقْتَنَا»: با ما راست و درست بوده‌ای. «عِيدًا»: روز شادی و سرور. «أَعَذْبُهُ»: او را سخت می‌آزارم، او را کیفر می‌کنم.

تفسیر:

«قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَتَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا»: حواریون گفتند ای عیسی: (ما نظر بدی نداریم و بهانه جو نیستیم بلکه) ما میخواهیم با خوردن، از آن سفره تبرک بجوئیم و ایمان ویقین ما زیاد و نفس ما آرامش و اطمینان بیابد. «وَ نَعْلَمَ أَنْ قَدْ صَدَقْتَنَا»: ما به صداقت تو ایمان کامل داریم، «وَ نَكُونَ عَلَيْهَا مِنَ الْشَّاهِدِينَ» (۱۱۳): یعنی: به عین اليقین بدانیم که تو در ادعای نبوتت به ما راست گفته‌ای «و در نزول آن» یعنی: در فرود آمدن مائدہ از آسمان «از گواهان باشیم» در نزد کسانی از بنی اسرائیل یا از سایر مردم که شاهد فرود آمدن آن نیستند.

باید مذکور شد که: اطمینان قلبی، مرحله‌ای بالاتر از ایمان است. «إِنَّكُلْمُؤْمِنِينَ قَالُوا نُرِيدُ أَنْ نَأْكُلَ مِنْهَا وَ تَطْمَئِنَّ قُلُوبُنَا»: حضرت ابراهیم نیز در جواب خداوند که فرمود: «أَوْلَمْ تُؤْمِنُ»، میفرماید: «بَلٰى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلْبِي» (سوره بقره: ۲۶۰).

قالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزَلْنَا عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ تَكُونُ لَنَا عِيدًا لِأَوْلَانَا وَآخِرِنَا وَأَيَّةً مِنْكَ وَأَرْزُقْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ (۱۱۴)

عیسی پسر مریم (در دعای خود) گفت: ای پروردگار ما! از آسمان خوانی (پر از طعام) بر ما نازل فرما تا عیدی برای ما باشد؛ برای اول و آخر ما. و (تا) دلیلی (نبوت من) از جانب تو باشد و ما را روزی ده که توئی بهترین روزی دهنگان. (۱۱۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَوْلَانَا وَآخِرِنَا»: ما مؤمنان متقدم و دیگر مؤمنان متاخر. یعنی روز نزول مائدہ روز عید ما معاصران و آیندگان باشد. یا این که: همه ما از نخستین فرد تا آخرین فرد از آن دسترخوان غذا بخوریم. (تفسیر نور: ترجمة معانی قرآن).

تفسیر:

«قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا أَنْزَلْنَا عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ»: و چون عیسی علیه السلام بر صداقت حورایان پی برد ایستاد و از خدای خود با ذکر الوهیت و ربویبیتش خواست تا برآنها سفره‌ای از آسمان نازل کند که روز نزول آن برای آنها عید و مایه شادمانی و سرور باشد.

معمولًاً دعاهاي قرآن با اسم «رب» آغاز و شروع میگردد، ولی در این آیه مبارکه با دو کلمه‌ی «اللَّهُمَّ رَبَّنَا» آغاز یافته است که: نشان دهنده اهمیت این حادثه و پیامدهای آن می باشد.

در روایاتی آمده است: وقتی عیسی علیه السلام به نیت حواریان پی برد که: درخواست آنان برای تحکیم ایمان و اطمینان درون است و تردیدی در آن مشاهده نمیگردد؛ بناءً وضو گرفت، وارد مصلی شد و به راز و نیاز پرداخت و خدا را فراخواند، تا با فروفرستادن سفره‌ی آسمانی عیدی برای همگان فراهم آورد.

مفسر ابو سعود در تفسیر خویش می نویسد: حضرت عیسیٰ دو بار پروردگار را نداء داد: یک بار با توصیف الوهیت که جامع جمیع کمالات است و بار دیگر توصیف ربوبیت که نشان دهندهٔ تربیت است، تا از این طریق نهایت تصریع و زاری خود را به نمایش بگذارد. (تفسیر ابو سعود 73/2).

«تَكُونُ لَنَا عِيدًا لَأَوْلَانَا وَآخِرَنَا»: برای نسل حاضر ما و آنان که بعد از ما می‌آیند روز جشن و شادی و سرور باشد. به قولی: نزول مائده بر آنان در روز یکشنبه بود و از این جهت نصاری آن روز را عید خود قرار دادند.

این عید، اکنون «عید فصح» مورد اتفاق یهودیان و نصاری است و تا امروز مجلس یادبودی بدین نام برپا می‌کنند و آن را «غشای ربّانی (شام خدایی)» می‌خوانند.

باید گفت که: به درخواست‌های مادی جهت معنوی دهیم. در آیه مبارکه ملاحظه نمودیم که: (حواریوں اوّلین هدف خود را خوردن و سپس اطمینان داشتن «نَأْكُلَ مِنْهَا وَ تَطْمَئِنَ» بیان کردند، ولی حضرت عیسیٰ علیه السلام ابتدا بر جا گذاشت نشانهٔ سرور برای تاریخ «عِيدًا لَأَوْلَانَا وَ آخِرَنَا»: سپس نشانه قدرت خداوند «وَ آيَةً مِنْكَ» و در مرحله سوم مسئله رزق را مطرح فرمود: «وَ ارْزُقْنَا وَأَنْتَ حَيْرُ الرَّازِقِينَ» و بدین گونه به همه فهماند که مسائل معنوی و اجتماعی بر مسائل گروهی و اقتصادی مقدم است).

«وَآيَةً مِنْكَ وَأَرْزُقْنَا وَأَنْتَ حَيْرُ الرَّازِقِينَ(114)»: حضرت عیسیٰ، در دعا به جای مسألهٔ خوردن، به الهی بودن مائدهٔ توجّه می‌کند. طوریکه میفرماید: چنانچه این سفره (ای خدا) نشانهٔ وحدانیت تو و معجزه‌ای باشد بر اثبات رسالت من. و تو ای خدایا! بر ما با فضل واسع خود کرم کن و خیر و خوبی‌ات را بر ما تعییم بخش که تو بهترین ذاتی هستی که می‌دهی و کریمترین ذاتی هستی که می‌بخشد.

قالَ اللَّهُ إِنِّي مُنْزَلُهَا عَلَيْكُمْ فَمَنْ يَكُفُرُ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أَعِذْبُهُ عَذَابًا لَا أُعِذْبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ(115)

خداوند (دعای او را إجابت کرد و) فرمود: «من آن را بر شما نازل میکنم؛ اما هر یک از شما که بعد از آن کافر شود، (ناشکری کند)، پس او را چنان عذابی می کنم که هیچکس از جهانیان را چنان عذاب نکرده باشم!». (۱۱۵)

تفسیر:

«قالَ اللَّهُ إِنِّي مُنْزَلُهَا عَلَيْكُمْ»: خداوند سبحان و تعالیٰ خواسته حضرت عیسیٰ علیه السلام را إجابت کرد و بر عیسیٰ علیه السلام وحی کرد که به زودی بر شما سفره‌ای را که می‌خواهید نازل خواهیم کرد.

«فَمَنْ يَكُفُرُ بَعْدُ مِنْكُمْ فَإِنِّي أَعِذْبُهُ عَذَابًا لَا أُعِذْبُهُ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ(115)»: ولی هرکس بعد از این معجزه درخشن آنرا تکذیب کند او را به عذابی شدید و دردناک گرفتار خواهیم نمود، زیرا در چنین حالی حجّت تمام شده و آن کسی که از قبول آن سر میزند در واقع سرکشی می‌کند از این روی عذابش مضاعف می‌گردد، زیرا چنین کسی از روی قصد و علم کافر شده است.

یعنی بصورت کل گفت: آنان که به علم و یقین و شهود میرسند، مسئولیت سنگین‌تری دارند و مجازات تخلفشان هم سخت‌تر است. «فَمَنْ يَكُفُرُ بَعْدُ مِنْكُمْ...»: پس کسانی که به مقام علم و شهود دست نیافته‌اند، از قهر خداوند دورترند.

قابل یادآوری میدانیم: آنده از کسانیکه توقع و خواهشات بیشتری دارد و مائدهی آسمانی میخواهد، باید تعهد بیشتری هم باید داشته باشد.

و در حدیث آمده است: «سفره که از آسمان نازل شده شامل گوشت و نان بود، به آنها امر شد برای فردا ذخیره نکنند و خیانت نورزنند، اما خیانت کردند و برای فردا برداشتن و ذخیره کردند، در کیفر چنین عملی تبدیل به خوک شدند». (اخراج از ترمذی در باب تفسیر). در التسهیل آمده است: عادت خدا بر این جاری است که انسان کافر را بعد از درخواست آیت و دلیل و اعطای آن کیفر دهد، وقتی بعضی از آنها کافر شدند خدا آنها را به خوک تبدیل کرد. (التسهیل 1/194).

این آیه دلالت برآن دارد که هرکسی از الله متعال در حال داشتن علم و دانش نافرمانی کند از کسیکه در حالت جهل چنین کند جرمی بسیار بزرگتر دارد.

تفسیر تفہیم القرآن مینویسد: «قرآن عظیم الشأن درباره ی این که آیا این سفره فی الواقع هم فرو فرستاده شد یا خیر، ساکت است. از هیچ منبع موثقی غیر از قرآن نیز جواب این سوال به دست نمی آید. إمکان دارد که این سفره فرو فرستاده شده باشد و این هم ممکن است که حواریون با شنیدن تهدید وحشتاک بعدی تقاضای خود را پس گرفته باشند.».

جمهور مفسران بر آنند که این مائده بر آنان نازل شده است.

از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: «مائده، بر عیسیٰ علیه السلام و حواریون نازل شد و آن سفره آماده از ماهی و نان بود که از آن در هرجایی که می رفتند و در هر زمانی که می خواستند، می خوردند».

ابن کثیر بر اساس روایت عمار بن یاسر(رض) میفرماید: «...آنها مأمور بودند که خیانت نکرده و غذای امروز را برای فردان ذخیره نکنند اما خیانت نموده و ذخیره کردند پس پروردگار به کیفر آن، به خوک و بوزینه مسخshan کرد».

ابن عباس(رض) روایت کرده است که قریش نیز به رسول اکرم صلی الله علیه وسلم گفتند: از پروردگارت بخواه تا کوه صفارا برای ما طلا گرداند و آن وقت به تو ایمان می آوریم...! رسول اکرم صلی الله علیه وسلم دعا کردند و جبرئیل علیه السلام فرود آمد و گفت: پروردگارت بر تو سلام میگوید و میفرماید: اگر میخواهی، کوه صفارا برای آنان به طلا تبدیل میکنم اما اگر کسی بعد از آن کفر ورزید، او را چنان عذاب کنم که احده از جهانیان را عذاب نکرده باشم. و اگر هم میخواهی، در توبه و رحمت را به روی آنان گشاده بدارم [و کوه صفا را به طلا تبدیل نکنم]. رسول الله صلی الله علیه وسلم گفتند: «بلکه در توبه و رحمت را [برکوه طلا] ترجیح می دهم».

تفسیر «فی ظلال القرآن» میفرماید: «این گفت و گو میان عیسیٰ علیه السلام و حواریون، ما را به طبیعت قوم عیسیٰ علیه السلام و برگزیده‌ترین هایشان آشنا می سازد.. ملاحظه می‌کنیم که میان آنها و اصحاب رسول اکرم صلی الله علیه وسلم فرقی است بزرگ زیرا حواریون با آن همه معجزات حسی آشکاری که از عیسیٰ علیه السلام دیدند، باز هم خواستار معجزه‌ای دیگر شدند درحالیکه اصحاب محمد(ص) بعد از آن که اسلام آوردن، حتی یک معجزه هم درخواست نکردند... این است تفاوت عظیم حواریون عیسیٰ علیه السلام با حواریون محمد صلی الله علیه وسلم.» «تفسیر انوار القرآن

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکه (116 الی 120) درمورد رهایی عیسیٰ علیه السلام از ادعاهای باطل

نصارا (نصرانیان، مسیحیان، عیسویان) بحث بعمل آمده است. پروردگار باعظمت، پس از بر شمردن نعمتهايی که به عيسى عطا کرده بود، يادآور ميشود که او روز قیامت به سؤالات بسيار مهمی-که نکوهش و ملامت قومش می باشد، روبرو خواهد شد و سرانجام از همه افترها که برای وی ساخته بودند، برائت حاصل میفرماید.

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأَمِّيَ الْهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتَ قُلْتَهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلُمَ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَامُ الْغَيْوبِ (۱۱۶)

(يادآور شو) وقتی را که الله گوید: ای عیسی پسر مریم! آیا تو به مردم گفتی که من و مادرم را (دو معبد) غیر از الله گیرید؟ عیسی گفت: تو را به پاکی یاد می‌کنم (ای الله)، سزاوار من نیست آنچه را بگویم که لایق من نیست، اگر این سخن را گفته باشم، پس یقیناً تو آن را دانسته ای، میدانی آنچه را در دل من است و نمی دانم آنچه در نفس توست، چون تنها توانی دانای رازهای پوشیده. (۱۱۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مایکون لی»: مرانزیید، مراشایسته نیست. «نفسی»: دل، درون، ذات و نفس من.

تفسیر:

طوریکه در آیه 109 همین سوره خواندیم که خداوند متعال پیامبران را در قیامت جمع کرده، از آنان میپرسد: از مردم چه جوابی شنیدید؟ این آیه، گفتگوی الله متعال و حضرت عیسی را در آن روز بیان می‌کند.

گرچه مسیحیان، امروز مریم را خدا نمی دانند؛ ولی چون گروهی از آنان در آن زمان عقیده به خدا بودن مریم داشتند و یا به خاطر آنکه عبادت در برابر مجسمه ای او به منزله معبود قرار دادن اوست، تعبیر به «الله» شده است.

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ أَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأَمِّيَ الْهَيْنِ مِنْ دُونِ اللَّهِ: «وَيَا دَكْنَ هنگامی را که خداوند گوید: ای عیسی بن مریم! آیاتو به مردم گفتی که من و مادرم را بجز خداوند به خدایی گیرید؟ یعنی: ای محمد! روز قیامت را به یادآور که حق تعالی در آن روز این سخن را به عیسی عليه السلام میگوید.

تفسیر قرطبي فرموده است: از این جهت آن را از عیسی سوال کرده است که برای مدعیان خدایی عیسی توبیخ باشد، تا انکار آن از جانب عیسی در تکذیب بلیغتر و در توبیخ و سرزنش شدیدتر باشد.

این رأی جمهور مفسران در تفسیر آیه کریمه است. ولی به قولی دیگر: خداوند متعال این سخن را به هنگام بالابردن عیسی عليه السلام به آسمان، جهت رد پندارهای نصاری در باره وی بعد از بالابردنش به آسمان به وی گفت. و با آنکه خداوند متعال می‌دانست که عیسی عليه السلام چنین سخنی به نصاری نگفته است اما به منظور توبیخ نصاری و قطع حجت‌شان، از عیسی عليه السلام در این باره سؤال کرد. به قولی: حق تعالی این سخن را بدان جهت نیز عنوان کرد تابه مسیح بیاگاهاند که قومش بعد از او منحرف گردیده و به او پندارهایی دروغین بسته‌اند؛ چون گرفتنش به خدایی و پرستش وی و مادرش در حالی که خداوند متعال او را به سویشان برای این فرستاد که آنان را به یگانگی پرستی دعوت نماید.

«تفسیر انوار القرآن».

«قال سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ»: «عیسی گفت: تو را به پاکی یاد میکند.» یعنی: پروردگار! تو مُنْزَهی و من تو را از این بهتان‌ها تنزیه میکنم «ما را نه سازد (شایسته نباشد)، که آنچه را از حق من نیست بگوید» یعنی: سزاوار من نیست که به خود چیزی را که از حق و حد من نیست، ادعا کنم. سپس عیسی این امر را به علم الهی ارجاع داد و گفت: «إِنْ كُنْتُ فُلْثُنَهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ»: همه‌ی گفته‌های انسان و اسرار درونش برای خداوند متعال روشن و معلوم است. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: «اگر این سخن را گفته باشم پس بی‌شک تو آن را دانسته‌ای» یعنی: من به سوی تو چه عذری پیش آورم در حالیکه تو خود به حقیقت امر دانایی، «تَعْلُمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَامُ الْغُيُوبِ(116)» افکار و اسرار مردم از امور غیبی است که الله متعال بدان آگاه است. طوریکه میرمامید: «می‌دانی آنچه را در ضمیر من است» و آنرا از مردم پنهان میدارم «و نمیدانم آنچه را در ضمیر توست» لیکن من به علم نهان تو و آنچه که میخواهی انجام دهی، هیچ آگاهی ندارم «این فقط تو هستی که دانای رازهای نهانی» یعنی: تو فقط دانای هر چیزی هستی که از دسترس حواس و ادرارک بنی‌آدم دور است.

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمْرَتَنِي بِهِ أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّيْ وَرَبَّكُمْ وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبُ عَلَيْهِمْ وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ(117)
من چیزی جز آنچه مرا به آن فرمان دادی به آنها نگفتم (به آنها گفتم): خداوندی را پیرستید که پروردگار من و پروردگار شماست و تازمانی که در میان آنها بودم مراقب و گواهشان بودم، پس وقتی مرا وفات دادی (به سوی خود برده) تو خودت بر آنها نگهبان بوده ای، و توانی بر هر چیز گواه (و) نگهبان (117)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَوَفَّيْتَنِي»: وفات: مرا برگرفتی. «الرَّقِيبُ»: مراقب، مواطن. «شَهِيدٌ»: باخبر، آگاه، گواه.

تفسیر:

«مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا مَا أَمْرَتَنِي بِهِ»: [و] جز آنچه را به آن دستور داده‌ای، چیزی به آنان نگفته‌ام؛ یعنی: به آنان جز آنچه را که تو خود به من فرمان داده بودی، فرمان نداده‌ام بنابر این، من به آنان گفته‌ام: مفسر فخر رازی فرموده است: قول را بر مبنای رعایت ادب در جای امر آورده است، تا خود و خدا را در کنار هم آمر قرار ندهد.

«أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ رَبِّيْ وَرَبَّكُمْ»: به آنها گفتم: خدا، پروردگار من و پروردگار خود را پیرستید. «وَ كُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ»: و تا روزی که در میان آنها بودم، گواه احوالشان بودم، «فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبُ عَلَيْهِمْ» اما چون مرا پیش خود به آسمان برده، بار الهی! تو خود بر آنان نگهبان و به آنان دانا و گواه بوده‌ای. پس (وفات) در اینجا به معنی مرگ نیست زیرا عیسی علیه السلام در آسمان بر همان حیاتی که در دنیا داشت، باقی است تا آن که در آخرالزمان به زمین فرود آید، «وَأَنْتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ(117)» تو از هر چیز آگاهی و هیچ امری از تو مخفی و نهان نیست.

إِنْ ثَعَذِبُهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ(118)

اگر آنان را عذاب کنی باز (خدایا) همه بندگان تو هستند، و اگر از گناه آنها درگذری پس یقیناً توبی غالب باحکمت. (118)

«الْعَزِيزُ»: ظفرمند، پیروزمند، مقتدر و شکست ناپذیر.

تفسیر:

«إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ»: حال اگر عذابشان دهی تو خود مالک آنها هستی و میتوانی به میل خود در آنها تصرف کنی و ایرادی بر تو نیست.

«وَإِنْ تَعْفُرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ»: ولی اگر از ایشان در گذری، یعنی اگر آنها را ببخشی، تو موجود نیرومندی که مقهور هیچکس واقع نمیشوی! تو قادر و توانایی هستی که هیچکس نمیتواند تو را از کاری عاجز سازد. تو کسی هستی که در تمام افعال خود حکمت داری خواه عذاب کنی یامغفرت نمائی! با عزّت توگاهی موأذنه و به حکمت تو گاهی رحم صورت می‌گیرد. تو آنچه را آنگونه که بخواهی انجام می‌دهی! عذاب تو عدل و مغفرت تو فضل است.

تفسیر انوار القرآن می‌نویسد: عیسیٰ علیه السام این سخن را بر وجه استعطاف، یعنی درخواست مهربانی از حق تعالیٰ برای آنان، مطرح کرد چنانکه مولیٰ در حق غلام خویش مورد این درخواست قرار می‌گیرد.

همچنان ملاحظه میکنیم که عیسیٰ (ع) در این سخن، از توانایی حکم کردن در مورد امتش در روز قیامت بیزاری میجوید بلکه حکمکردن در باره آنان را فقط به خداوند یگانه متعال مربوط میداند که هرچه خواهد با آنان می‌کند. در حدیث شریف به روایت ابوذر (رض) آمده است که رسول الله (ص) شبی تا بامداد این آیه را تلاوت نموده و با همین یک آیه، رکوع و سجده می‌کردند پس چون صبح دمید، گفتم: يا رسول الله! شما تمام شب پیوسته تا بامداد این آیه را میخوانید و با آن رکوع و سجده میکردید، راز این کار در چیست؟ فرمودند: «من [در این شب] برای امت خود از پروردگار درخواست شفاعت نمودم و او این شفاعت را به من عطا کرد. امت من به این شفاعت دست می‌یابد ان شاء الله اما این شفاعت مخصوص کسی است که به خدای لاچیزی را شریک نیاورد».

قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يُنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۱۱۹)

الله فرمود: امروز روزیست که راستان را راستی و صدق شان نفع میرساند، برای آنها باع‌هایی است که از زیر آنها نهرها جاری است، همیشه در آن‌اند تا ابد، الله از آن ها راضی شد و آن ها از الله راضی شدند، این است کامیابی بزرگ. (۱۱۹)

شرح لغات و اصطلاحات:

«هذا»: اشاره به روز قیامت. «الفوز»: رستگاری، کامیابی، رسیدن به آرزو. «قدیر»: توانا.

تفسیر:

«قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يُنْفَعُ الصَّادِقِينَ صِدْقُهُمْ»: پروردگار باعظمت فرموده است: روز قیامت روزی است که صداقت صادقان برایشان سودمند واقع خواهد شد؛ چون روز پاداش است. «لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا»: برای آنها باع‌های است در بهشت که؛ در زیر اطاق‌ها و درختانش رودها جاری است، در آن مستقرند و هرگز از آن خارج نمی‌شوند.

«رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ»: این‌ها همه توأم با حصول رضای الهی است، زیرا چنین کسی عمل شایسته انجام داده و پروردگارش از او راضی

شده است. یقیناً این است پیروزی بزرگ و رستگاری عظیم و نعمت ماندگار توأم با رضوان الهی.

اللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۲۰)
مالکیت و فرمانروایی آسمان‌ها و زمین و آنچه در آنهاست، فقط در سیطره الله است، و او بر هر کاری تواناست. (۱۲۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:
«ملک»: شاهی. کشور. عزّت و قدرت.

تفسیر:

اللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا فِيهِنَّ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۲۰): خداوند متعال مالک، متصرف و مدبر تمام آنچیزی است که در آسمان‌ها و زمین قرار دارد. این فرمانروایی نه از آن عیسیٰ علیه السلام است، نه از آن مادرش، نه از آن سایر کسانی که به دروغ به پروردگاری نسبت داده شده‌اند و نه هم از دیگر مخلوقات خدای سبحان. هیچ چیزی و هیچکس نمیتواند بین او و مرادش حائل واقع گردد. پادشاهی کامل وقدرت تمام از آن اوست. یعنی: فرمانروایی آنچه در آسمان‌ها و زمین است از تمام خلائق، همگی تماماً ملک خداوند متعال‌اند، از آن رو که او از داشتن فرزند و پدر منزه است «و او بر همه چیز تواناست» پس هرگز به یاری دادن یاریگری از آنان محتاج نیست.

در اختتام خلاصه سوره مائدہ را میتوان موجزاً بشرح ذیل خلاصه و جمعبندی نمود:

- 1 - مهمترین اصول، همان إكمال دین الله است.
- 2 - بازداشت از سؤالات بی‌جا که مبادا بار مسؤولیت و تکالیف را بیفزاید.
- 3 - این دین کامل، بر پایه‌ی علم یقینی در اعتقاد و هدایت و اخلاق و اعمال، استوار و ماندگار است.
- 4 - اصول دین الهی از زبان پیام آورانش، به ما رسیده است.
- 5 - یکپارچه بودن دین و بنایه مصلحت و موقعیت، اختلاف نظر در فروع و جزئیات،
- 6 - قرآن، حافظ و نگهبان سایر پیامهای آسمانی است.
- 7 - مصون ماندن پیامبر خاتم از گزند و آسیب دشمنان کینه توز،
- 8 - اصلاح و خودسازی و تزکیه‌ی روح و روان - به صورت فردی و جمعی - بر مؤمنان فرض است.
- 9 - فرمان به نیکی و بازداشت از بدی واجب است.
- 10 - تکلیف بیش از توان آدمی، در دین نیست.
- 11 - افراط و زیاده روی در دین، ممنوع و حرام است.
- 12 - برابر قاعده‌ی «الضَّرُورَاتُ ثُبِحُ الْمُحَظُورَاتُ» در وقت ضرورت، محرمات - به اندازه‌ی نیاز - مباح می‌گردد.
- 13 - تفاوت میان پلید و پاک،
- 14 - شرح أحكام وضوء و غسل و تیم...
- 15 - شرح أحكام خوراکی های حلال و حرام...
- 16 - بیان تحريم شراب و قمار به طور گسترده،
- 17 - تفصیل أحكام صید برای مُحرم و غیر مُحرم در آغاز و فرجام سوره،
- 18 - حدود و کیفر مفسدانی که در زمین، فساد ایجاد می‌کنند...

19 - حکم انواع سوگند و کفارهی آن و... (بنقل از تفسیر فرقان)

«وَاتَّقُواْ يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ»

وَمِنَ اللَّهِ التَّوْفِيقُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سورة الأنعام

جزء - (8 - 7)

سورة أنعام در مکه نازل شده و دارای یکصد و شصت و پنج (۱۶۵) آیه و بیست (۲۰) رکوع می باشد.

وجه تسمیه:

این سوره به سوره‌ی «أنعام» موسوم است؛ چون در آن نام أنعام آمده است: «وَ جَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَّا مِنَ الْحَرْثِ وَ الْأَنْعَامَ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِرْ عِمَّهُمْ وَ هَذَا لِشَرْكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشَرْكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرْكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ - ۱۳۶» و (بت پرستان) از آنچه خداوند از کشت و چهارپایان آفریده است، سهمی را برای الله قرار دادند و به پندار خودشان گفتند: این قسمت برای خداست و این قسمت برای (بت‌هایی که هم) شریکان (خدايند، هم شريك اموال) ما پس آنچه سهم شركاء و بت‌ها بود به خدا نمی‌رسيد، ولی هرچه سهم خدا بود به شرکا می‌رسيد، چه بد است آنچه داوری می‌کنند! ملاحظه میداریم از اینکه: أحکامی که مبین جهل و ندانی مشرکان می‌باشد، در این سوره ذکر شده است؛ زیرا آنان به منظور تقرب جستن به بت‌هایشان حیواناتی را قربانی می‌کردند.

مفاهیم عام که در آیات (136 الی 145) این سوره تذکر یافته است؛ برخی از باورهای نادرست عرب‌ها درباره حلال بودن و حرام بودن انعام (چهارپایان) مورد نقد قرار گرفته است.

معنى أنعام:

يعنى چهار پایان، جمع نعم (بروزن فرس) گفته اند عبارت است از گاو، گوسفند و شتر (قاموس قرآن، ج 7، ص 87) در ضمن قابل یادآوری است که: در این سوره کلمه، أنعام شش بار مورد إستعمال قرار گرفته است.

مفهوم کلی سوره أنعام:

مفهوم و محتوای کلی سوره انعام را میتوان بصورت کل در نکاتی ذیل خلاصه و جمعبندی نمود:

أحكام أنعام و چهارپایان،
توحید و صفات خداوند متعال،
وحى، نبوت و رسالت،

معد، حشروننشر، ثواب و عقاب،
داستان حضرت ابراهیم عليه السلام و مناظرات عقلی او با ملحدان،
توصیه‌های عقیدتی، اخلاقی، اجتماعی و ...

فضیلت سوره أنعام:

در مورد فضیلت سوره «أنعام» در حدیث شریف به روایت ابن عمر رضی الله عنهم از رسول الله صلی الله علیه وسلم آمده است که فرمودند: «سورة أنعام تماماً يکباره بر من نازل شد در حالیکه هفتادهزار فرشته با صدای بلند تسبیح و تحمید آن را همراهی میکردند». (محاسن التأویل 6/232).

همچنان جابر(رض) فرموده است: لما نزلت سورة الأنعام سبح رسول الله(ص)، ثم قال: «لقد شيع هذه السورة من الملائكة ما سد الأفق». جابر(رض) میفرماید: هنگامی که سورة أنعام نازل گردید، رسول الله صلی الله علیه وسلم تسبيح گفت و فرمود: «تعداد زیادی از فرشتگان این سوره را همراهی میکردند تا جایی که فضارا بطور کامل گرفته بودند.» این حدیث، شواهد زیادی دارد که طبرانی و دیگران از ابن عباس(رض)، ابن عمر، علی، ابی بن کعب، انس، و ابن مسعود اجمعین روایت کرده اند؛ لذا با تمام طرقش به اثبات میرسد. ملاحظه شود الدر المنثور، و فتح القدير و تفسیر طبری اول سوره انعام.

همچنان مفسران در مورد فضیلت سوره انعام نوشتند: این سوره صفات آرای محاجه و مبارزه با مشرکان و تکذیب‌کنندگان معاد است و به پایدار ساختن اصول عقیده و ایمان در بنیاد اندیشه و خرد و ضمیر انسان توجه دارد.

تعداد آیات، کلمات و تعداد حروف:

طوریکه در فوق هم تذکر دادیم تعداد آیات سوره أنعام به (165) آیه و تعداد کلمات آن به (3055) و تعداد حروف آن به (12420) حرف میرسد.

ملاحظه: (أقوال درشمارش تعداد کلمات و حروف سوره های قرآن در طریق حساب و نوع قرائت متفاوت اند. تفاصیل آنرا می توانید در سوره فاطر، تفسیر احمد همین تفسیر مطالعه فرمایید.).

ارتباط و مناسبت سوره أنعام با سوره هی مائدہ:

خداوند متعال سوره مائدہ را به آیه «عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» خاتمه داد. و سوره أنعام را هم با بیان خلقت آسمانها و زمین و... آغاز کرد که دلیل قدرت کامل اوست.{17} هر دو سوره به اهل کتاب و موضعگیری و عقاید آنان اشاره می کنند. مائدہ به تفصیل به احکام خوراکی های حرام و ذبایح می پردازد، سوره أنعام به شیوه‌ی کوتاه از آنها بحث نموده است، و میفرماید: آن چه که در زمان دوران جاهلیت برای نزدیکی به بستان، بهره گیری از حیوانات را بر خود، حرام کرده بودند، مردود می شمردند.

طوریکه گفتیم سوره أنعام، با حمد و ستایش و سپاس خدایی آغاز گشته که هستی آفرید و انسان را بدون سابقه و نمونه - با دلایل روشن بریکتایی خود - پدید آورد؛ اما کافران برایش شریک و همتای ساختند و این هستی بخش رد اندیشه‌ی بیهوده‌ی باطل مشرکان، سرآغاز سوره را با «الحمد لله...» شروع میفرماید. آنگاه به بی باوران جهان هشدار میدهد که: مدت معینی در این جهان می مانند و بس و خدای هستی تنها اوست.

چگونگی فرود آمدن و نزول سوره أنعام:

این سوره، یکپارچه-در شبی- فرود آمده و شامل اصول عقاید، دلایل توحید، عدل و انصاف، نبوت و پیامبری، معاد و ابطال مذاهب منحرفان است؛ شاید برخی از آیه هایش مدنی باشد و به دستور پیامبر بزرگوار آنها را در همین سوره، در جای ویژه‌ی خود قرار داده باشند.

سایر خصوصیات سوره أنعام:

سوره أنعام طوریکه در فوق هم یادآور شدیم از جملة سوره های مکی است. صرف چند آیات را بعض علماء مستثنی کرده‌اند. (تعداداز مفسران در تفاسیر خویش نگاشته اند که: شش آیه از این سوره مدنی است). ولی در روایات آمده است که تمام سوره در یک وقت به معیتی فرشتگان بی شمار فرود آمده است. والله أعلم.

أبو إسحق اسفردانی یکی از علمای مشهور جهان إسلام میفرماید: این سوره بر تمام اصول و قواعد توحید مشتمل است.

باید گفت که: سورة أنعام از نظر حجم، جزو سوره های سبع طوال (سوره های طولانی) است. این سوره های هفتگانه عبارتند از (سورة بقره، آل عمران، سورة نساء، سورة مائدہ، سورة توبه، سورة أنعام و سورة أعراف).

زمان نزول سورة أنعام:

حضرت ابن عباس(رض) روایت فرموده اند که: این سوره در مکه نازل شده است. أسماء بنت یزید دختر کاکای معاذ بن جبل(رض) میگوید: هنگامی که این سوره بر پیامبر صلی الله علیه وسلم نازل می شد، ایشان سوار شتر بودند و من جلو و مهار آن را گرفته بودم و در اثر فشاری که بر شتر وارد میشد گویی که استخوان های او در حال شکستن بودند. این هم در روایت آمده است که در همان شبی که این سوره نازل شد، پیامبر صلی الله علیه وسلم دستور به نوشتن آن دادند.

از دقت به مطالب و مباحث این سوره چنین بر میآید که این سوره در آخرین دوران مکه باید نازل شده باشد. روایت أسماء بنت یزید علیهم السلام نیز این امر را تأیید میکند، چرا که ایشان از انصار بوده و پس از هجرت ایمان آورده اند. اگر پیش از ایمان آوردن تنها از ارادت خدمت پیامبر صلی الله علیه وسلم حاضر شده باشند، به طور قطع این حضور در آخرین سال زندگی مکی آن حضرت صلی الله علیه وسلم بوده است. پیش از آن روابط اهل یثرب با ایشان آن قدر گسترده نبوده است که حضور زنی از اهل یثرب به خدمت ایشان ممکن باشد.

شأن نزول سورة أنعام :

تفسیر تفہیم القرآن در تفسیر خویش در مورد شأن نزول سورة أنعام مینویسد: تا آن زمان دوازده سال بود که پیامبر صلی الله علیهم السلام مردم را به سوی اسلام فرا میخواند. مزاحمت و کارشکنی و ستمگری و جفای قریش به او ج خود رسیده بود. تعداد زیادی از کسانی که به اسلام گرویده بودند از این ظلم و ستم به تنگ آمده موطن خود را رها کرده و در حبسه اقامت گزیده بودند. برای تأیید و حمایت پیامبر صلی الله علیه وسلم اینک نه أبو طالب زنده بود نه خدیجه، از این رو هم اکنون آن حضرت صلی الله علیهم السلام با محروم شدن از حامیان دنیوی خود در آنجام وظایف پیامبری با دشواری و موانع زیادی رو به رو بود. در آثر زحمات و دعوت و پیام رسانی ایشان افراد صالح در مکه و در دیگر مناطق و قبایل پیرامون پیوسته به اسلام می گرویدند، اما بیشتر مردم بر رد و إنکار إصرار می ورزیدند. هر جا شخصی اندک میلی به إسلام نشان می داد، بلا فاصله هدف ملامت و سرزنش، اذیت و آزار فیزیکی و تحریم اقتصادی و اجتماعی قرار میگرفت.

در این محیط تاریک اندک نوری از سوی یثرب پدیدار شده بود؛ زیرا تعدادی از افراد بانفوذ آن جا به مکه آمده با پیامبر بیعت کرده بودند و اسلام در آنجا بدون مزاحمت و مقاومت درونی ای در حال گسترش بود.

اما آن چه در این آغاز ناچیز برای آینده نهفته بود، هیچ چشم ظاهر بین قادر به دیدن آن نبود. آن چه ظاهر بینان می دیدند تنها این بود که إسلام یک نهضت ناتوانی است که هیچ قدرت مادی ای پشت سر آن نیست، داعی و رهبر آن به جز حمایت اندک و ضعیف خانواده ای خود توان دیگری ندارد.

پیروان اندک او افراد ناتوان وضعیفی هستند که از عقیده و مسلک قوم خود منحرف شده اند و از جامعه‌ی خویش چنان دور انداخته شده اند که برگ پس از جدا شدن از درخت بر زمین می‌ریزد و پراکنده می‌شود. (بنقل از تفسیر تفہیم القرآن).

دروس حاصلة سورة أنعام:

- 1 - اثبات اصول اعتقاد به شیوه‌های گوناگون،
- 2 - اثبات نبوت و رسالت و وحی و رد شباهت مشرکان از راه دلایل عقلی و علمی و حسی،
- 3 - اثبات روز رستاخیز و کیفر و پاداش کردار خوب و بد آدمی،
- 4 - روشن شدن اصول دین، اخلاق و آداب اجتماعی و وصایای ده گانه‌ی ثابت در پیام های الهی،
- 5 - دین از زمان آدم تا دوران خاتم - سلام الله علیهم اجمعین - در اصل و هدف، یکی است. ایمان به برخی از پیامبران و پشت کردن به برخی از آنان و پذیرفتن مذاهب مختلف به نام دین یگانه‌ی الهی و نظریات و آرای شخصی، به مقصد دین ضربه می‌زند.
- 6 - خوشبختی و بدبختی و پاداش اخروی به کردار و رفتار آدمی بستگی دارد.
- 7 - انسان در انتخاب آزاد است. میان اراده‌ی خدا و کسب آدمی، تعارضی نیست؛ چون سرنوشت بر مبنای علم و حکمت و مصلحت الهی، مسیبات را به اسباب پیوند می‌دهد.
- 8 - عدل الهی چنان مقتضی است که ملتها و افراد با هم تفاوت دارند. مثلاً: ستمنگران، نابود و رسوا می‌شوند و فروتنان و مؤمنان به نعمت حق می‌رسند.
- 9 - خداوند سرچشمی همیشه جوشان تشريع (قانونگذاری) است و حلال و حرام کردن هر چیز به دست اوست و هر کسی در کار او دم زند، جهل و خودخواهی خود را اثبات می‌کند.
- 10 - انسان باید از سرنوشت گوناگون و بسیار پیچیده‌ی پیشینیان درس بگیرد و پند بیاموزد و این هستی پهناور را با دیده‌ی عبرت و دقت بنگردد.
- 11 - مردم، همواره در عرصه‌ی زندگانی، در مسابقه و پیشی گرفتن و در آزمایشگاه بزرگ آزمون هستند، تا بدکار و نیک کردار، شناخته شوند...

تصویری از عقاید و احکام این سوره:

- 1 - عقاید و دلایل آن به شیوه‌ی جامع، مانند: بیان صفات خدا، أفعال و سُنّت او در هستی، نشانه‌هایش در آفاق وأنفس، تأثیر عقاید در أعمال آدمی همراه آوردن حقایق به گونه‌ی مناظره و جدل، رد شباهت مشرکان، نابود کردن هیکل شرک و در هم کوییدن پایه هایش.
- یاد داشت: اگر این سوره از روی مفهوم و محتوای آن نام گذاری شود؛ باید آن را «سوره‌ی عقاید اسلام» یا «سوره‌ی توحید» نام نهاد.
- 2 - پیامبری و وحی، متلاشی کردن شبه‌ی مشرکان و مُلزم کردنشان با دلایل و آیات بزرگ هستی است که دلایل عقلی و برآهین علمی را در بر دارد...

3 - دو باره زنده شدن در جهان آخرت، پاداش و کیفر، وعد و وعید، رویدادهای روز قیامت، کیفر کافران و بزهکاران، پاداش و بشارت به نیکان و مؤمنان به خلد برین و اشاره به عالم غیب از فرشتگان، جن و شیاطین و بهشت و دوزخ.

4 - اصول دین و سفارش های جامع آن درباره فضایل و آداب و راه و رسم دینی و حذر از زشتیها و پلیدیها که این هم در چند اصل خلاصه می شود:

الف: دین خدا، تنها یکی است. پاره پاره کردنش به مذاهب و فرقه فرقه شدن پیروان این دین به نامهای متعدد، نشان خروج از رهنماوهای پیامبر گرامی و بیزاری حضرت از بدعت گذاران است.

ب: خوشبختی و بدبختی مردم به کردار و رفتار خود آنان وابسته است. پاداش هر کس بر مبنای تأثیر کردار در میان جامعه، از ده تا هفتصد و بالاتر خواهد بود؛ اما کیفر همانندی بیش نیست و به اندازه‌ی گناه است.

ج: قطعاً مردم از روی اراده و اختیار، کار می‌کنند؛ حال آن که در برابر سنن و قدرت الهی، متواضع و خاکسارند. پس، نه جبری در کار است و نه اضطراری، و در بین کردار اختیاری آنان و اراده و مشیت آفریدگار، هیچ گونه دوگانگی و تعارضی موجود نیست. و مراد از آفریدن اشیا از روی اندازه و مقدار و مقیاس (تقدیر)، این است که خداوند به گونه‌ای آن را می‌آفریند که به همراه آن، براساس علم و حکمت خود، اسباب وامکان آن مسببات رافراهم می‌آورد و در اختیار بندگانش می‌گذارد. بی‌گمان او چیزی را به بهبوده نیافریده است که بدون تقدیر و اندازه و بدون نظم و ترتیب باشد.

د: خداوند، درزندگی و مرگ ملتها، خوشبختی و بدبختی آنها، از میان بردنشان به خاطر دشمنی با پیامبران، ستم و تباہی در زمین و پرورش یافتنشان به وسیله‌ی انواع نعمتها و گاهی مجازات و کیفرشان؛ راه و رسم ویژه‌ای دارد.

ه: حرام و حلال گردانیدن خوردنیها و سایر شعایر و رسم و یاسایی بندگی به وسیله‌ی مردم دوران جاهلی دروغی است که - به میل خود - بر زبان خدا بسته بودند.

و: دستور به سیر و سفر در زمین بارها در قرآن تکرار شده است تا به احوال و اوضاع عمومی ملتها و فرجم آنان - که پیامبران را تکذیب می‌کنند - آشنا شویم و درس زندگی بیاموزیم.

ز: ترغیب و علاقه پیدا کردن به شناخت پدیده‌های هستی و آشنایی خاص به سنن و آیات فراوان الهی، بر علم و قدرت مطلق ذات پاک او دلالت می‌کند.

ح: قطعاً توبه‌ی درست و اصولی همراه کردار نیک و پسندیده، موجب آمرزیدن گناهان است.

ط: ابتلا و آزمایش مردم به وسیله‌ی یکدیگر، به خاطر پیشی جستن، جاده و جهد فراوان در علوم مختلف، کردار سودمند، اعلای کلمه‌ی حق و دین و گرامی داشتن پیروان آن است. (بنقل از تفسیر فرقان شیخ بها الدین حسینی).

أحكام فقهی بیان شده در سورة انعام:

در این سوره مبارکه بصورت کل احکام ذیل مورد بیان قرار گرفته است.

1 - حرمت گوشت میته؛

2 - حرمت خوردن خون؛

3 - حرمت گوشت حیوان ذبح شده بدون ذکر نام الله؛

4 - حکم اضطرار چیز های که موقعاً اضطرار، خوردن آنها مباح و حلال می شود.

محتوای سورة انعام:

محور بحث سوره انعام طوری که گفته شد همانا «عقیده و اصول إيمان» می باشد. این سوره از لحاظ اهداف و مقاصد با سوره های مدنی مانند سوره های بقره، آل عمران، نساء و مائدہ، تفاوت دارد. این سوره مبارکه به أحكام تنظیمی مسلمانان، از قبیل روزه و کیفر وأحكام و امور خانواده نپرداخته است، و مسائل قتال و ستیز با در رفقان از دعوت را یادآور نشده است. و همچنین بحثی از أهل كتاب، یهود و نصاری و منافقین را به میان نیاورده است، بلکه به مسائل بسیار مهم و بزرگ و اساسی عقیده و ایمان پرداخته است، و این مسائل را می توان در نکات زیر خلاصه کرد:

1 - مسائل الوهیت و پروردگاری.

2 - موضوع وحی و پیامبری.

3 - مسأله‌ی رستاخیز و جزا.

- در این سوره بحث به طور مفصل پیرامون اصول اساسی دعوت اسلامی جریان دارد، و درمی یابیم که از أبزار دلیل و برهان قاطع و کوبنده در راستای إلزام و إقناع استفاده می کند؛ زیرا این سوره در مکه و بر جماعتی مُشرک نازل شده است. از جمله‌ی آنچه در این سوره‌ی شریفه جلب نظر می کند این که دو اسلوب و روش آشکار را در پیش گرفته است که در سایر سوره‌های به چشم نمی خورد، این دو اسلوب عبارتند از:

1 - «اسلوب و روش تقریر».

2 - «اسلوب تلقین».

در اسلوب اول، «اسلوب تقریر» قرآن دلایل مربوط به توحید و یگانگی الله و دلایل إقامه شده بر وجود و قدرت و سلطه و قهر خدا بسیار واضح و مسلم ارائه می کند و برای این منظور به جای ضمیر مخاطب از ضمیر غایب استفاده می کند به طوری که هیچ قلبی سالم و عقلی رشید به خود اجازه نمی دهد در این که خدا ایجادکننده کائنات و صاحب فضل و کرم و عطا‌یا است، شک و تردیدی داشته باشد، پس عبارت «هو» را می آورد که بر خالق باتدبیر و دانا دلالت دارد. طوری که می‌فرماید: «هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ، وَ هُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ فِي الْأَرْضِ، وَ هُوَ الَّذِي يَتَوَفَّكُمْ بِاللَّيْلِ، وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَ وَ هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ....»

در اسلوب دوم، «اسلوب تلقین» کاملاً به چشم می‌خورد که الله عزوجل، حجّت و استدلال را به پیامبر صلی الله علیه وسلم یاد میدهد تا در مقابل دشمن ارائه دهد به گونه‌ای که اورا تحت تأثیر قرار داده و قلب و توجه اش را تسخیر کند و نتواند خود را از آن رها سازد و از خود رفع تکلیف کند. این اسلوب به صورت سؤال و جواب می‌آید؛ چرا که از آنها می‌پرسد و سپس جواب میدهد.

بطور مثال می‌فرماید: «فَلْ لَمْنَ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ قُلْ بِلَهٖ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ، قُلْ أَئِ شَيْءٌ أَكْبَرُ شَهَادَةً فُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ بِيَنِي وَ بَيْنَكُمْ، قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَحَدَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَ أَبْصَارَكُمْ وَ خَتَمَ عَلَى قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهُ يَأْتِيكُمْ بِهِ، وَ قَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً وَ لَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ.» بدین ترتیب سوره‌ی مبارک با دلایل و برهان قاطع و درخسان که پشت با طل را خم می‌کند، با مشرکان به بحث و جدل پرداخته و آن ها را محکوم کرد.

از اینجا است که سوره‌ی انعام در میان سوره‌های مکی و در رابطه با دعوت اسلامی، مقام و منزلتی مخصوص دارد؛ چرا که حقایق دعوت را بیان می‌کند و ستون‌های آن را تثبیت می‌کند و شک و شبھه‌ی معارضین را در مناظره و بحث تکذیب و رد می‌کند. توحید خدا را در «خلق» و «ایجاد» و «تشريع» و «عبادت» متذکر شده و موضع گیری تکذیب کنندگان پیامبران را بیان می‌کند. بلا و مصیبت هایی را متذکر می‌شود که بر ملت های پیش از آنها وارد شده است و اشتباه و تردید آنها را درباره‌ی وحی و رسالت یادآور می‌شود و روز رستاخیز و جزا را گوشزد می‌کند. همزمان نیز انسان را در تمامی شرایط متوجه آیات آفاق و أنفس می‌کند.

تفسر امام فخر رازی می‌فرماید: «این سوره به دو فضیلت ممتاز است: اول این که یکجا نازل شده است.

دوم این که هفتاد هزار فرشته آن را بدرقه کرده اند. سبب این امتیاز این است که این سوره شامل دلایل توحید و عدل و نبوت و معاد است و مذاهب ملحدان را باطل می‌کند». و امام قرطبی می‌گوید: «در زمینه‌ی مجادله با مشرکین و مبتدعین و منکران حشر و نشر، این سوره پایه و اساس می‌باشد. و همین امر اقتضا می‌کند که یکجا نازل شود».

در این سوره همچنین از پدر پیامبران، حضرت ابراهیم علیه السلام و جمعی از فرزندان او که به مقام نوبت رسیدند می‌پردازد، و به منظور تحمل سختی و مشقت و صبر و شکیبایی، پیامبر صلی الله علیه وسلم را راهنمایی می‌کند که خط مشی و سلوک آنها را در پیش گیرد. سپس تصویری از حال تکذیب کنندگان را در روز رستاخیز ترسیم می‌کند و در این مورد به شیوه های مختلف داد سخن میدهد. سپس به بعضی از اعمال و تصرفات دوران جاهلیت در زمینه‌ی حلال و حرام نمودن برخی از اشیا پرداخته و بیان می‌کند که آنها به سبب شرکی که داشتند به چنین راهی رفته اند، سپس حکم تکذیب و إبطال آنرا صادر می‌کند. یک چهارم این سوره به ذکر وصیت های دهگانه ای اختصاص دارد که در کتاب های آسمانی پیشین وارد شده و تمام پیامبران را به سوی وصایای مذکور فراخوانده است: «قُلْ تَعَالَوْا أَتُّلُّ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ». این سوره با آیه ای یگانه و منفرد به انتهای میرسد که پرده از روی موقعیت انسان در نزد الله متعال بر میدارد، و آن موقعیت عبارت است از این که انسان در سرزمین «خلیفة الله» می‌باشد و خدا آبادانی عالم را به انسان محول کرده که نسل بعد از نسل به آن پیردازند. و خدا از روی قصد و هدفی بس والا و حکمتی بس بزرگ استعدادهای افراد انسان را متفاوت قرار داده است و آن عبارت است از «امتحان و آزمایش» در قیام به پیامدها و مشکلات این زندگی که کمال مقصود و هدف از این آفرینش و از این همه نظام و نظام به آن بر می‌گردد: «هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِتَبْلُوْكُمْ فِي مَا آتَكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ. 165» (بنقل از تفسیر صفوۃ التفاسیر).

بادداشت مفیده :

پنج سوره در قرآن عظیم با «الْحَمْدُ لِلّٰهِ» آغاز گردیده اند، که عبارتند از سوره‌ی فاتحه: **الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ**، سوره‌ی انعام: **الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ**، سوره‌ی کهف: **الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلٰی عَبْدِهِ الْكِتَابَ**، سوره‌ی سباء: **الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ** و سوره‌ی فاطر: **الْحَمْدُ لِلّٰهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ**.

ترجمة و تفسیر سوره الأنعام

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِهِ نَامِ خَدَائِي بِخَشَايَنِدِهِ وَمُهْرِيَانِ

**الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَجَعَلَ الظُّلَمَاتِ وَالنُّورَ ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا
بِرَبِّهِمْ يَعْدُلُونَ (۱)**

همه ستایش (همه خوبی‌ها) مخصوص الله است که آسمان‌ها و زمین را آفرید و تاریکی‌ها و روشنی را قرار داد. و با این همه آنهایی که کافران شدند با پروردگار خویش دیگری را برابر می‌دارند (با اینکه دلایل توحید و یگانگی او در آفرینش جهان آشکار است به او شرک می‌آورند). (۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«**خَلَقَ**»: آفرید، هر چیز را به اندازه‌ای معین بر حسب دانش خود، به وجود آورد. «**جَعَلَ**»: ایجاد کرده است. پدید آورده است (ملحوظه شود: نحل آیه: 72، و فرقان آیه 61).

فرق خلق و جعل:

تفسیر تفسیر کشاف در تفاوت بین این دو اصطلاح (خلق و جعل): مینویسد: تفاوت آن در اینست که: در خلق، معنای تقدير و در جعل معنای تضمین وجود دارد. مانند پدید آوردن چیزی از چیزی دیگر و یا دگر کردن چیزی به چیزی دیگر و یا جابجا کردن چیزی از جایی به جایی دیگر موارد زیر از این نوع اند:

«**وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا**» (أعراف، 189)، «**وَجَعَلَ الظُّلَمَاتِ وَالنُّورَ**» (أنعام، 1)، برای این که ظلمات از اجرام ضخیم، بزرگ و آنبوه و نور از نار است، و نیز «**ثُمَّ جَعَلْكُمْ أَزْواجًا**» [فاطر، 11)، «**أَجْعَلَ الْإِلَهَةِ إِلَهًا وَاحِدًا**» (صفحه: 5) «**يَعْدُلُونَ**»: برابر قرار میدهند. دیگری را با اویکسان میکنند. همتأ و شریک برایش می‌آورند. عدل فلانا بفلان؛ یعنی فلانی را با دیگری یکسان دانست. یعنی کافران بتان را در پرستش و درخواست حاجت از آنها با خدا همتأ و همبر میکنند.

نور و ظلمات:

در تمام قرآن عظیم الشأن، کلمه «نور» بطور مفرد و کلمات «ظلمات» به صورت جمع آمده است. این امر بیانگر آنست که: اصولاً حق، یکی است و راههای باطل بسیار. بلی؛ نور، نشانه‌ی وحدت و ظلمات، نشانه‌ی پراکندگی است. [مظہری و بحر محیط] در این آیه مبارکه این امر نیز قابل توجه و دقت است که ساختار آسمانها و زمین را به لفظ «خلق» تعبیر نمود و ساخت تاریکی و نور را به لفظ «جعل»، که در این نیز اشاره به این امر است که تاریکی و روشنی مانند آسمانها و زمین چیزهای مستقل و قائم بالذات نیستند؛ بلکه عوارض و صفات میباشند، و ظلمات را شاید بدین جهت از نور مقدم ذکر نمود که در این جهان ظلمات اصل است و نور وابسته به چیزهای خاصی می‌باشد که هرگاه آنها روبروی قرار گیرند روشنی پدید می‌آید و اگر نه تاریکی می‌ماند.

و یا هم یکی از اعجاز های قرآنی است که اینک ما به مرور زمان به آن پی می‌بریم و آن اینکه تاریکی موجود خارجی و وجودی ندارد که خلق شده باشد. تاریکی حالت، نبود نور است، لذا (جعل) و حرف (جعل) برایش به کار برده شد. چیزیکه (تاریکی) وجود ندارد و بودن آن حالت نبود نور و روشنی است پس استعمال خلق برایش مناسب نیست.

در ضمن قابل تذکر است که: اوّلین آیه‌ی سورة انعام، به «آفرینش نظام هستی»، دومین آیه این سورة مبارکه به «آفرینش انسان» و سومین آیه به نظرارت بر «أعمال و رفتار انسان» اشاره دارد.

تفسیر:

«الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ»: حق تعالیٰ به منظور تعليم و آموزش بندگان، به بندگان خود می آموزد تا بر نعمت‌ها و احسانش و بر خلقت عجیب و دقیقی که در صنع خود دارد او را حمد و ستایش بگویند؛ زیرا تنها او مستحق کامل‌ترین محمد و بزرگترین مدائح است.

حق تعالیٰ در بدایت این سوره همراه با ستایش خود، از قدرت کامله خویش خبر میدهد، حقیقتی که یگانگی و شایستگی اش برای تمام ستایش‌ها را اثبات می‌کند. و نیز اعلام کنند که او شایسته‌ی تمام تمجید و تحسین است و هیچ شبیه و شریک و همنگ و همگونی ندارد او ذاتی است که آسمان‌ها و زمین را ایجاد نموده، این آفرینش محکم، دقیق، نیکو و هماهنگ که موجب حیرت عقل و ذهن انسان می‌شود و دیدگان را به شگفت و امید می‌دارد.

آثار و آفریده هایی که از ساختار و ساختمانی مملو از حکمت و دقت برخوردارند که عقل و فکر را شیفته و شیدا می‌کنند و خردمندان و اندیشمندان بینا از آن پند و اندرز می‌گیرند و راهیاب می‌شوند.

«وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ»: او تعالیٰ شب و روز و تاریکی و روشنایی را خلق نمود تا انسان‌ها به خواب و استراحت پردازند و در راه کسب معیشت زندگی و بهره‌مند شدن از علم و دانش استفاده کنند.

در تفسیر التسهیل آمده است: این آیه متضمن رد عقیده‌ی مجوسی‌ها است که چرا آنها آتش و دیگر اشیاء نورانی را پرستش می‌کنند و می‌گویند: نور منشاء خیر است و تاریکی منشاء شر، غافل از این که مخلوق نه می‌تواند خدا باشد و نه کاری از او ساخته است.

(التسهیل 2/2).

«ثُمَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ يَعْدُلُونَ(1)»: ولی بعد از این همه نشانه‌ها و بعد از همه دلایل روشن و برهان درخسان و قاطع، بر وجود خدا و یگانگی او، باز هم این کفار بین الله واحد و بت‌هایی که نه توان خلق دارند و نه روزی می‌دهند و نه توان تصرف در زندگی یا مردم را دارند تساوی قابل می‌شوند.

در تفسیر معارف در ذیل تفسیر این آیه مبارکه می‌نویسد:

بشرکان هند سیصد و بیست میلیون «دیوتا» را شریک الله واحد می‌دانند.

گروه «آریه سماج» با وجودیکه به توحید قابل است، روح و ماده را قدیم دانسته و از قدرت و خلقت خدا آنها را آزاد میدانند و از توحید به کنار رفته اند.

هم چنین نصاری با وجودیکه قابل به توحید می‌باشند، حضرت عیسیٰ علیه السلام و مادر او را شریک و سهیم الله میدانند؛ سپس برای حفظ عقیده توحید مجبور شدند که به نظریات غیر معقول یک سه و سه یک قابل باشند.

بشرکان عرب نیز در تقسیم بندی خدایی تا جایی از خود سخاوت نشان دادند که هر نوع سنگ از هر کوهی می‌توانست برای نوع انسان معبد قرار گیرد.

الغرض انسانی که خداوند او را مخدوم الكائنات و أشرف المخلوقات قرار داده بود، وقتی که از راه منحرف شد نه تنها ماه و آفتاب و ستارگان را بلکه آب، آتش، درخت و سنگ حتی حشرات الارض را مسجود و معبد، حاجت روا و مشکل گشای خویش قرار داد. پس هلاک بادا این کافران به خاطر این حماقت، جهل و بی‌پایگی. این بیان اظهار شگفتی از عمل آنان است و نیز به منزله توبیخ آنها بشمار می‌رود.

تفسیر ابن عطیة در تفسیر خویش؛ «المحرر الوجيز فی تفسیر الكتاب العزيز ابن عطیة» می‌نویسد: آیه بر زشتی عمل کافران دلالت دارد؛ چون معنی آن چنین است: ایجاد آسمان‌ها و زمین از جانب اوست، و دلایلش در خشان، و آفرینش آسمان‌ها و زمین از انعام و احسان او سرچشمہ گرفته است، آنگاه بعد از این همه تفضل و تکریم، برای پروردگار خود شریک و همسان قرار داده اند. این همانند آن است که به شخصی بگویی: ای فلانی! احترامت را به جا آوردم و باتو نیکی کردم و عطا‌ایا وبخشش فراوانی رابه تو دادم آنگاه مرا دشام میدهی؟ (البحر المحيط 6/68).

دروس حاصله از این آیات متبرکه:

الف: تنها ذات پروردگار، سزاوار انواع ستایشها و سپاسهای است؛ زیرا این همه نعمتهاي گوناگون و بی شمار از آن اوست.

ب: اثبات الوهیت و خدایی او و این که در ستایش و نیایش، شریک و همطراز ندارد.

ج: اقامه‌ی دلایل و براهین بر قدرت، علم و اراده‌ی او، چون پیدایش آسمان‌ها و زمین و تمام هستی از اوست و هیچکس شایسته‌ی پشتیبانی او را نداشته و نخواهد داشت.

د: کافران کوردل و کر و کونگ، منکر این همه نعمت آشکارا یا برخی از آنند. پس، تعبیر به کلمه «ثم» دلیل عمل بد و پلیدی و تنگ نظری کافر پیشگان است.

هـ: آغاز و فرجام دنیا بر الله پوشیده نیست و همانطور که آغاز جهان طی شد، روزی هم به پایان میرسد و قیامت برپا می‌شود و خوب و بد از هم بازشناخته می‌گردد و هر کس به نامه‌ی کردارش خواهد رسید. (بنقل از تفسیر نور).

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (1) (2) (3) مباحثی در باره دلایل یکتایی الله متعال مطرح گردیده است.

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَى أَجَلًا وَأَجَلٌ مُسَمَّى عَنْهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ

او (الله) ذاتی است که شما را از گلی مخصوص آفرید، سپس برای عمر شما مدتی مقرر کرد، و اجل حتمی و ثابت (برای زنده کردن شما در روز قیامت) نزد او است. (و او از آن آگاه است) با این همه شما (مشرکان در توحید و یگانگی یا قدرت او) تردید و شک می‌کنید. (۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«طین»: گل. «قضی»: مقدر کرد، معلوم نمود، دستور داد. «أَجَلًا»: پایان زمان، عمر هر چیز، سرآمد مشخص. «أَجَل مسمی»: زمانی معین، اجل قطعی. «تمترون»: تردید می‌کنید، شک دارید. تمترون شک می‌کنید. «امتری فی الأمر» در آن امر شک نمود.

تفسیر:

در آیه قبلی، مسائل آفاقی و خلقت آسمان‌ها و زمین مطرح شده، در آیه قبلی اینک در این آیه مبارکه در باره خلقت انسان و حیات محدود او در این دنیا بحث بعمل می‌آید، طوریکه میفرماید:

«هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ»: او کسی است که پدر شما، آدم را از خاک و ذریه‌اش را از آبی سُست آفرید.

«ثُمَّ قَضَى أَجَلًا»: و برای هر مخلوقی عمری مشخص و محدود مقرر کرد، (برای زندگی شما در دنیا) که هرگز مدت زمانی آن بیشتر نمی شود، و هر زمانیکه مدت زمانی آن به سر آمدن در آن خواهید مُرد.

«وَ أَجَلٌ مُسَمَّى عِنْدَهُ»: او تعالیٰ ذانی است که برای زنده شدن بعد از مرگ نیز روزی را معلوم و مشخص کرد که همان روز قیامت است که در آن هنگام عموم را حشر میکند، و هیچکس زمان و قوع این روز را جز خداوند نمیداند. پس اجل اول یعنی مرگ و اجل دوم یعنی حشر و نشر می باشد.

به قولی: اجل اول؛ فاصله میان آفرینش انسان تا مرگ او و اجل دوم؛ فاصله میان مرگ تا زنده شدن مجدد اوست. به قولی دیگر: اجل اول؛ مدت عمر دنیاست و اجل دوم؛ مدت عمر انسان تا هنگام مرگ وی است.

تفسیر کابلی مینویسد: در آیة قبلی، ذکر آفرینش «عالَمٌ كَبِيرٌ» بود؛ درینجا، خلقت «عالَمٌ صَغِيرٌ» (انسان) بیان میشود. بینید: اول آدم را از گل بی‌جان بیافرید، و چگونه اورا به حیات و کمالات انسانی فایز گردانید، و امروز هم غذا از گل استخراج میشود، و از غذا نطفه، و از نطفه انسان به وجود می‌آید. بدین طریق، شما را از عدم بوجود آورده؛ باز، برای هر کس وقت مرگ او را مقرر کرد که در آن وقت، آدم دوباره در همان خاک مخلوط میشود که از آن پدید آمده بود. ازین، قیاس میتوان گفت که فنای «عالَمٌ كَبِيرٌ» هم در یک وقت معین است که آن را «قیامت کبری» میگویند.

چون «قیامت صغیری» یعنی مرگ انفرادی که همیشه بر ما وارد میشود، مردم به دانستن آن موقق میشود. میعاد معین «قیامت کبری» علم آن خاص نزد الله است. جای بسی تعجب است که انسان سلسله بقا و فنا را در «عالَمٌ صَغِيرٌ» یعنی (مردم) می‌بیند، و در فنای «عالَمٌ كَبِيرٌ» تردّد می‌نماید.

«ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ(۲)»: ولی بعد از نمایان شدن آن همه دلایل عظیم، و براهین واضح مشرکان در امر قیامت یعنی در مورد حشر و نشر شک می‌کنند.

قبل از همه باید گفت که: در قرآن عظیم الشأن، 21 بار بحث از «أَجَلٌ مُسَمَّى» بعمل آمده است. طوریکه یادآور شدیم خداوند متعال برای عمر انسان دو نوع زمان بندی تعیین و قرار داده است: یکی حتمی که بادرنظرداشت همه ای تدبیر صیحی ایکه از جانب انسان صورت بپذیرد، باز هم عمر انسان تمدید نمیگردد، و دیگری غیر حتمی که مربوط به کردار و اعمال خود انسان مربوط میگردد که با انحراف، زندگی خویش را در معرض طوفان قرار میدهد. بناءً باید گفت که: مدت عمر و پایان زندگی، به دست ما نیست. تنها ذات پروردگار است که بر اجل مسمی (اجل قطعی)، ما آگاهی دارد.

وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَجَهْرَكُمْ وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ(۳)
و او (الله) ذاتی است که معبد (حقیقی) در آسمان‌ها و در زمین است. پنهان و آشکار شما را می‌داند و از آنچه (انجام می‌دهید و) به دست می‌اورید با خبر است.(۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«سر»: راز و نهانی. «جهر»: آشکار.

تفسير:

این آیه مبارکه در جواب به آنعدد عقاید إنحرافی که معتقد به چند خدا بودند بطور مثال می‌گفتند: (خدای باران، خدای جنگ، خدای صلح، خدای زمین و...) ولی در آیه مبارکه میفرماید: خدای همه چیز و همه جایی است.

«وَهُوَ اللَّهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَفِي الْأَرْضِ»: او تعالیٰ کسی است که الوهیت و عبودیت تنها از اوست. تمام آنچه در آسمان‌ها از قبیل ملائکه و در زمین از قبیل مؤمنان وجود دارند او را به یگانگی می‌پرسند.

ابن کثیر میفرماید: یعنی هرچه و هرکس در آسمان‌ها و زمین است او را پرستش می‌کنند و او را یگانه می‌دانند و به خدائیش مقرند. و از روی رغبت و رهبت او را می‌خوانند و با نام الله می‌طلبند. (تفسیر ابن کثیر 1/568).

«يَعْلَمُ سِرَّكُمْ وَ جَهْرَكُمْ»: از نهان و آشکار شما باخبر است. یعنی و او می‌داند که اینها در نیت‌های خود چه چیزی را پنهان می‌دارند و در اقوال خود ظاهر می‌نمایند.

قابل دقت و توجه است که: ایمان به احاطه علمی پروردگار باعظمت، هم انگیزه برای کار نیک است و هم باز دارنده انسان از کار بد و زشت می‌باشد.

«وَيَعْلَمُ مَا تَكْسِبُونَ(3)»: چون در تمام آسمانها و زمین حکومت اوست، و او تعالیٰ مستقیماً به هر چیز، به پنهان و آشکار، به ظاهر و باطن، به عمل کوچک و بزرگ انسان، مطلع است. هم نهان انسانها را میداند و هم آشکار انسانها را و از نیک و بدی که کسب میکنند نیز آگاه است. یعنی هر عمل خیر و شری را که انسان انجام میدهد، از آن آگاه و مطلع است و باید گفت که هیچ پوشیده‌ای بر او پنهان نیست. و مطابق آن در روز قیامت ثواب و سزا می‌دهد.

خوانندگان گرامی!

در آیات قبلی بحث از توحید، معاد و روز رستاخیز و از دلایل واضح و روشنی - که اینها را ثابت میکند بعمل آمد، اینک در آیات متبرکه (4 الی 9) به رسالت پیامبران اشاره بعمل می‌آورد.

واضح است که عامل روی گردانیدن و مخالفت کفار از نشانه‌های پروردگار، پس از آمدن پیامبران بوده است که آنگاه برای الله شریک و همتا می‌ساختند و پیامبران را تکذیب میکردند؛ آن «پیام آوران دلسوزی» که: آنان را همچون ملت‌های نافرمان پیشین از سرانجام دروغ پردازی هایشان هشدار می‌دادند.

وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُغَرِّضِينَ(٤)

و هیچ آیتی از آیات پروردگارشان (کفار) برایشان نمی‌آید، مگر اینکه (به عوض تصدیق و ایمان) از آن رویگردن اند.(۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«معرضین»: رویگردانان، إعراض کنندگان.

تفسیر:

«وَمَا تَأْتِيهِمْ مِنْ آيَةٍ مِنْ آيَاتِ رَبِّهِمْ»: و آنچه ما برای این کفار از قبیل دلائل روشن و برهان قاطع بر صحت الوهیت الله متعال و صدق رسالت پیامبر صلی الله عليه وسلم ارائه می‌نمایم آن ها در برابر آن بی مبالغات اند.

«إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ»(٤): برای دشمنان لجیاز، نوع دلیل و آیه تفاوتی ندارد، همه آنها را بدون تفکر رد و در مقابل آن قرار میگیرند و در آن هیچگونه دقت و تفکر نمی کنند و به آن توجه و التفاتی ندارند. و علاوه بر اینها همواره در غفلت و اعراض قرار دارند. محدثین می نویسند که: مشرکان مکه به رسول الله صلی الله علیه وسلم گفتند؛ دعاکن تا ماه دو نیم شود، آنگاه ما ایمان می آوریم! ایشان دعاکردن و ماه دونیم شد، نیمی از آن به جانب کوه حراء رفت و نیمی به جانب دیگر، چنانکه ابن مسعود(رض) میگوید: «من کوه حراء را در میان دو نیمه ماه دیدم». اما آنها با وجود مشاهده این معجزه ایمان نیاورند و گفتند: این سحری است آشکار!

تفسیر قرطبي ميفرمайд: منظور اين است که آنها در آيات و دلائل نمی انديشند؛ تأمل و انديشهای که به وسیله‌ی آن به یگانگی و توحید خدا برسند، و به معجزاتی که الله متعال برای پیامرش جاری ساخته است اهتمام نمی دهند و در آن تعمق نمیکنند که به وسیله‌ی آن میتوان بر صدق و درستی تمام مطالبی که از جانب پروردگارش آورده است استدلال کرد. (تفسیر قرطبي 6/390).

فَقَدْ كَذَبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (٥)

آن حق را هنگامی که سراغشان آمد، تکذیب کردند، ولی به زودی خبر آنچه را به باد مسخره گرفتند به آنها خواهد رسید (و از نتائج کار خود آگاه می‌شوند). (۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الحق»: قرآن، دین الله، شریعت. «أنباء»: جمع نبأ، اخبار، خبرهای مهم. برخی از مفسران بدین عقیده اند که: شاید مراد از «خبرهای بزرگ» در آیه، خبر فتح مکه یا شکست مشرکان در جنگ بدر و امثال آن باشد.

تفسیر:

«فَقَدْ كَذَبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جَاءَهُمْ» آنها اصلاً قرآن را نپذیرفتند، قرآنی که بزرگترین معجزه الهی برای عالم بشریت است. آنها قرآن را تکذیب نموده، آنها نه تنها قرآن عظیم الشأن را تکذیب ورد نمودند، بلکه در صحت آن تردید کردند که حضرت محمد صلی الله علیه وسلم آن را از جانب الله آورده بود.

«فَسَوْفَ يَأْتِيهِمْ أَنْبَاءُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»(٥): پس در آینده دور یا نزدیک اخبار آنچه را که بدان استهزاء میکردند به آنان خواهد رسید. هنگامی که عذاب را مشاهده کنند چون آنها به پیامبری و پیامبر صلی الله علیه وسلم تمسخر و استهزاء نموده و به آیات واضح و آشکار الهی استهزاء نمودند؛ روی این اساس آنها اولاً اعراض نموده در ثانی تکذیب و استهزاء نمودند. ولی در این هیچ جای شکی نیست که؛ استهزاء، شیوه‌ی همیشگی کفار است.

باید متنظر شد که سقوط انسان دارای سه مرحله میباشد: اعراض، تکذیب و استهزاء. طوریکه در این دوایه مبارکه به هرسه موارد سقوط انسان اشاره بعمل آمده است: «مُعْرِضِينَ- كَذَبُوا يَسْتَهْزِئُونَ». سپس خداوند متعال آنها را تحریک و تشویق کرده است که از ملت های گذشته پند و عبرت بگیرند و ميفرمайд:

الْمَيَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنَ مَكَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مَذْرَارًا وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنَآ أَخْرِيَنَ (٦)

آیا مشاهده نکردند که پیش از آنها چه (بسیار) امتها را هلاک کرده ایم؟ (امتها) که در زمین به آنها (قدرت و) اقتدار داده بودیم قوتی که به شما نداده ایم و بر آنها از آسمان بارانهای بسیار (پی در پی) فرستادیم و نهرها را از زیر (باغ‌ها و قصرهای شان) جاری ساختیم. پس آن‌ها را به سبب گناهانشان هلاک کردیم و پس از آنها مردمی دیگر را آفریدیم. (۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الم يروا»: آیا ندیده اند. «قرن»: ملتی که با هم در مقطعی از زمان وهم عصر باهم زندگی می‌کنند. در حدیث آمده: خیر القرون قرنی. در اصل قرن یک صد سال است، سپس بر مردمانی اطلاق شد که در یک زمان زندگی می‌کنند. (و چون معمولاً یک نسل، از 60 تا 100 سال طول می‌کشد، از این رو به 60 یا 80 یا 100 سال یک قرن می‌گویند.

تفسیر فخر رازی) «مَكَّنَاهُمْ»: قدرت و امکاناتی به ایشان عطا کردیم.

«مَدْرَارًا»: باران شدید و مستمر، بسیار ریزان و پیاپی، ریزش تند. «قَرْنًا آخَرِينَ»: نسلها و ملتها دیگری، جماعت دیگری. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«الْمَيَرُوا كُمْ أَهْلَكُنا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنِ»: به یاد داشته باشید کسانیکه از تجارب تاریخی پند و عبرت نمی‌گیرند، مطمین باشد که روزی آمدنی است که توبیخ می‌شوند. طوریکه در آیه مبارکه با زیبای خاصی می‌فرماید: آیا از ملت‌های قبل گذشته از خود مانند قوم نوح، قوم عاد، قوم ثمود و سایر اقوام که قبل از شما گذشته اند، عبرت نمی‌گیرند؟ و آیا آنها آثار این‌ها را مشاهده نکرده و هلاکتشان را هنگامی که ما را تکذیب کردند حتی نشنیده‌اند؟ چرا این‌ها پند و اندرز نمی‌گیرند؟ و این واقعیت ها را نمی‌دانند؟

واضح است که: مجازات آنده اشخاصیکه که از امکانات الهی سوء استفاده کنند، حتماً نابود می‌شوند.

«مَكَّنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمَكِّنْ لَكُمْ»: ما به این امتهای نیرو، قوت، اسباب و وسائل سعادت و آسایش و رفاه را به گونه‌ای به آنها دادیم که به شما ای اهل مکه! عطا نکرده ایم.

«وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مَدْرَارًا»: مابه آنها باران پی در پی و فروان فرو فرستادیم که با آن کشت و زراعت آنها و سبزیجات و درختان آنها را زنده نمودیم.

خواننده محترم توجه به فرماید: در آیه مبارکه به جای «أَرْسَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ»، فرمود: «أَرْسَلْنَا السَّمَاءَ» (آسمان را برای شما فرستادیم) تا نهایت لطف الهی را برای انسان به بیان بگیرد.

«وَجَعَلْنَا الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ»: و در زیر خانه‌های آن رود بارها جاری کردیم، طوریکه در میان نعمت‌های فراوان و رودخانه‌ها و میوه‌های متعدد زندگی به سر می‌بردند.

و به این ترتیب آنها در باغها و بوستان‌هایی سرسیز و انبوه و غذا و آب فراوان قرار گرفتند ولی بادر نظر داشت این همه‌ای نعمت‌های اعطای شد، هرگز شکر نکردند، «فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ»: کافر و نافرمان شدند، از این روی ما آنها را به سبب همین مخالفت‌ها، بغاوت‌ها و تکذیبگری‌هایی که نسبت به پیامبران انجام داده‌اند باشیدترین مجازات وسراها مؤاخذه نمودیم و به سبب عملکرد‌های رشت‌شان به خصوص تمسخر به پیامبران الهی بر آنها شدیدترین عذاب را نازل کردیم.

از فحوای آیه مبارکه در می یابیم که: انسان به دو نوع مرگ مواجه میباشد؛ یکی مرگ طبیعی که با فرار سیدن اجل عمر انسان به پایان میرسد، دیگری مرگ غیرطبیعی که به خاطر مجازات الهی و باحودت غیرمنتظره از بین میرود.

«وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنَآً أَخْرَيْنَ(6)»: قدر تمندان گنه کار فکر نکند که دنیا همیشه به کامشان است، به یاد داشته باشند که (ان شا الله)، روزی میرسد که خداوند متعال دیگران را جایگزین آنان می سازد. طوری که در آیه مبارکه میفرماید: پس شما از این بر حذر باشید که ما شمارا آنگونه مؤاخذه کنیم که آنها را مؤاخذه کردیم. ما آنها را نابود کردیم و به جای شان نسل های دیگری پی در پی فرستادیم و به این ترتیب از ملک خدا چیزی کاسته نشد و در توان او به اندازه ذره ای هم تعییر رونما نگردید.

تفسر أبو حیان در تفسیر خویش می نویسد: به صورت کنایی می خواهد به مخاطبان بگوید که در صورت عصیان و نافرمانی مانند اقوام قبلی نابود میشود. (بحر المحيط 4/77).

تفسر تفسیر أنوار القرآن می نویسد: این آیه بیانگر سنت الهی در عذاب کردن و نابود ساختن جوامعی است که غرق گناه و نافرمانی حق تعالی می شوند.

باید دانست: از اموری که مردم در آن بسیار زود فریب می خورند، این است که بدکاران سرکش و مفسدان عاصی، یا ملحدان کافر را در زمین، مقتدر و متمكن می بینند... ولی حقیقت این است که مردم در قضاوی خویش شتاب میکنند، آنها آغاز یا میانه راه را می بینند اما به پایان راه فکر نمیکنند و پایان راه فقط آنگاه دیده میشود که تحقق یابد! پایان راه دیده نمیشود، مگر در ویرانه های گذشتگان و خرابه های ستمگران. که قرآن در بسیاری از داستان های خود، ما را به همین وادیهای ویران می برد تا درس عبرت بگیریم.

وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ(7)

و اگر کتابی (نوشته) بر کاغذ بر تو نازل کنیم، که آن را با دسته ای خود لمس کنند؛ قطعاً کسانی که کافر شدند، میگویند: «این (چیزی) جز جادویی آشکار نیست». (۷)

تفسیر:

«وَلَوْ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ كِتَابًا فِي قِرْطَاسٍ»: ای محمد! کافران لجوج که در پی بهانه جویی اند، و هرگز ایمان نمی آورند، حتی اگر قرآن را در ورق هایی نبسته شده نازل کنیم، تا بدانجا که از طریق حس بینایی و بساوی ای شان هر دو، آن را دریابند و لمس کنند باز هم ایمان نمی آورند، طوری که در شأن نزول آیه مبارکه هم آمده است: گروهی از مشرکان میگفتند: ما در صورتی ایمان نمی آوریم که نوشته ای بر کاغذ، هرراه با فرشته ای بر ما نازل کنی. ولی در این گفتار خویش هم دروغ می گفتند و در پی بهانه جویی بودند.

تفسران در تفسیر کلمه «قِرْطَاسٍ» مینویسند که آن: عبارت از چیزی است که بر روی آن بنویسند، چه کاغذ باشد، چه چوب، یا پوست و یا سنگ، ولی در اصطلاحات امروزی اکثراً به کاغذ گفته اطلاق می شود.

«فَلَمَسُوهُ بِأَيْدِيهِمْ»: و آن ها این قرآن را ببینند و در بین دستان خود لمس و قرار دهند.
«لَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ(7)» در چنین هنگامی نیز آنها خواهند گفت همانا ما با این قرآن جادو شدیم و این اوراق و صُحُف هیچ اساسی ندارند، همه این اعمال نظر به سرکشی و تمردی است که از آنان سرزده است. واقعیت امر اینست زمانیکه قضیه لجاجت در میان باشد، هیچ دلیلی کارساز نیست، حتی حالاتی پیش می آید که همین انسان

های لجیاز محسوسات را هم منکر می‌شوند. و آنرا سحر و جادو بشمار می‌آورند، باید گفت که مطابق آیات قرآنی: از رایج ترین اتهامات که مشرکان به پیامبر صلی الله علیه وسلم می‌بستند همین اتهام سحر است.

بنابر این، به آنچه که مشاهده و لمس کرده بودند، از روی عناد و سرکشی ایمان نمی‌آورند پس در حالیکه رفتار آنان با یک حقیقت دیدنی و محسوس این‌چنین باشد، دیگر حال آنها با وحی مجرد بر رسول الله صلی الله علیه وسلم که به وسیله فرشته موکلی نازل می‌شود که نه آن را می‌بینند و نه احساس می‌کنند، چگونه خواهد بود؟

شأن نزول آية مبارکه:

این آیه مبارکه در باره نضرین حارث و دو تن دیگر از قریشیان نازل شد که گفتند: ای محمد! به تو ایمان نمی‌آوریم تا برای ما از نزد خداوند نوشته‌ای نیاوری که چهار فرشته همراه آن بر صحت آن و درستی رسالت شهادت دهن.

آنکه قرآن را به حالت موجوده آن «جادو» و آرنده آن را «جادوگر» مسمی نمودند، اگر ما واقعاً کتابی را که در کاغذ نوشته شده باشد، از آسمان بر آنها فرود آریم، و آنرا بادست خویش لمس کرده بدانندکه کدام تخیل یانظربندی نیست، باوجود آن هم اظهار خواهند کردکه این جادوی صریح است!

وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ (۸)

و (کافران) گفتند: (اگر محمد صلی الله علیه وسلم پیغمبر است) چرا فرشته ای بر او (برای تأیید پیامبر) نازل نشد؟ و در حالیکه اگر فرشته‌ای را نازل می‌کردیم، البته کار (آنها) به انجام می‌رسید (و هلاک می‌شدند) و هیچ مهلتی به آنان داده نمی‌شد. (۸)

شأن نزول آية مبارکه:

در شأن نزول آیه مبارکه مینویسندکه: رسول الله صلی الله علیه وسلم قوم خویش را به سوی اسلام فرا خواندند و حکم الله متعال را به آنان ابلاغ کردند اما جمعی از سران قریش گفتند: ای محمد! کاش با تو فرشته‌ای همراه گردانیده می‌شد تا در باره رسالت با مردم سخن می‌گفت...! همان بود که این آیه مبارکه نازل شد:

«وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ» کفار مکه گفتند: چرا بر محمد صلی الله علیه وسلم ملکی از ملائکه آسمان نازل نمی‌شود تا ما آن را به گونه عیان ملاحظه کنیم و او در حضور ما بر نبوّت محمد صلی الله علیه وسلم شهادت دهد تا او را تصدیق کنیم و از تو پیروی کنیم؟ مفسر أبو سعود در می‌نویسد: یعنی مگر نمی‌شد فرشته ای بر محمد صلی الله علیه وسلم نازل شود که ما آن را ببینیم و به ما بگویید: محمد پیامبر است؟ این هم قسمتی از ابا طیل و یاوه گویی و خرافات آنان است که هر وقت عرصه برآنان تنگ می‌شود و حیله و نیرنگ شان نمی‌گرفت و از استدلال درمانده می‌شدند، بدان رو آورده و دلیل می‌تراشیدند. (البحر المحيط ۷۷/۴).

«وَلَوْ أَنْزَلْنَا مَلَكًا لَقُضِيَ الْأَمْرُ»: و اگر همان طور که آنها خواستند و ما سخن‌شان را ببینیم و چنین ملکی نازل هم بنمائیم و آنها او را ببینند و باز هم کفر ورزند در چنین حالتی در نزول عذاب در حق آنها عجله به خرج خواهیم داد یعنی اگر همان طور که آنها خواستند فرشته را می‌فرستادیم و آن را میدیدند و با این وجود نیز راه کفر را در پیش می‌گرفتد، نابودیشان محقق می‌شد؛ (تفسیر ابو سعود ۲/۸۳). چون عادت الله متعال چنین جاری است که اگر کسی طلب دلیل کند و بعداً ایمان نیاورد و تسلیم نشود، خدا او را فوراً نابود می‌کند.

در تفسیر مraigی آمده است: سنت الهی چنین است که اگر معجزه‌ای به درخواست مردم انجام شود و مردم از قبول آن انکار کنند، هلاکت قطعی سراغشان خواهد آمد. (تفسیر مraigی، احمد مصطفی)

«ثُمَّ لَا يُنْظَرُونَ(8)» آنگاه فرصت و مهلت و تأخیری نمی‌یابند.

این آیه در واقع میخواهد علت عدم پذیرش پیشنهاد آنها را از سوی خدا بیان کند. آنان با این درخواست به اصطلاح با پای خود به دنبال مرگ می‌روند.

در مورد اینکه چرا مشرکان وکفار در طول تاریخ می‌خواستند، تا فرشته‌ای نزد پیامبر بباید و رسالتش را تأیید کند تا آنان، ایمان بیاورند؟ چون مردم عرب به فرشتگان ایمان داشتند؛ ولی سرشت آنان را هرگز نمی‌شناختند و اگر الله متعال به عیان و در حضور آنان، فرشته‌ای نزد محمد صلی الله علیه وسلم میفرستاد و بر صدق پیامبری و گفخارش شهادت می‌داد، باز هم این جهال بر جهشان می‌افزود و ایمان نمی‌آورند. (حجر آیات 14 و 15).

قابل تذکر است که: نزول فرشته‌ی مورد تقاضای کفار، اگر به صورت انسان باشد که مانند همان پیامبر خواهد بود و اگر به صورت واقعی‌اش جلوه کند، طاقت و تحمل دیدن آن را برای یک لحظه هم ندارند؛ از رعب و هیبت میحراسند و سکته میکنند، این صرف طاقت پیغمبران است که رؤیت فرشته را در صورت اصلی‌اش تحمل کرده میتوانند. پیامبر صلی الله علیه وسلم در تمام عمر خود، صرف دومرتبه حضرت جبرئیل علیه السلام را به صورت اصلی دیده و نسبت به پیغمبران دیگر یک بار هم ثابت نیست. اگر این فرمایش عظیم الشأن و خارق العاده مشرکان برآورده هم شود، باز هم آن را نمی‌پذیرند.

وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَلَّبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ(٩)

و اگر او (پیغمبر) را فرشته قرار می‌دادیم، البته او را به صورت یک مردی در می‌آوردیم، و البته آنها را دچار اشتباهی میکردیم که قبلًا در آن (مشتبه) بودند.(۹)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«رَجُلًا»: شخصی، کسی. «لَبَسْنَا»: میپوشاندیم، مراد مشتبه بودن امر است.

تفسیر:

«وَلَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا» باید گفت که: سنت های الهی حکیمانه است و با تمایلات این و آن عوض نمی‌شود. طوریکه میفرماید: اگر پیامبر را فرشته قرار میدادیم، و او را بر شکل مردی از بشر در می‌آوردیم؛ زیرا مردم توان مشاهده و رؤیت ملک را در صورت اصلی آن ندارند، «لَوْ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا» (حرف «لَوْ» نشانه آن است که ماکار خودمان را میکنیم وکاری به تقاضاهای بی مورد این و آن نداریم.

وَلَلَّبَسْنَا عَلَيْهِمْ مَا يَلْبِسُونَ(9) و اگر بر صورت مرد باشد باز هم این امر بر آنها پنهان باقی خواهد ماند که آیا این پیام رسان ملکی در شکل یک مرد است یا مردی از میان انسان‌ها. حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: اگر فرشته نزد آنها می‌آمد، جز در شکل مرد نمی‌آمد؛ چون آنها نمیتوانند فرشته را به صورت نور ببینند و مشاهده کنند. (طبق یک دیدگاه اگر فرشته‌ای را میفرستادیم، از خوف و ترس آن می‌مردند؛ چون تاب دیدنش را ندارند. از ابن عباس(رض) و قرطبی چنین نقل شده است. قرطبی 293/6).

تفسران می‌نویسد: این آیه مبارکه دو مین جواب به اعتراض کفار است. اولین صورت آمدن فرشته این بود که فرشته به صورت واقعی خود ظاهر شود. اما در آیه قبلی بیان شد

که: هنوز زمان آن فرا نرسیده است. دومین صورت آن این است که فرشته به صورت انسانی ظاهر شود. طوریکه در این باره گفته شد که اگر فرشته به صورت انسانی ظاهر شود درباره‌ی این که آیا او به راستی مأمور الله است شما همان گونه در شک خواهید ماند که در مأموریت و رسالت محمد صلی الله علیه وسلم در شک مانده اید.

پادداشت:

در آیه‌های قبلی سه وصف را برای کفار به بیان گرفت:

۱ - اعراض و روی گردانیدن از ایمان.

۲ - تکذیب نشانه‌ها و آثار حق.

۳ - ریشخند و تمخر به آن چه که از سوی الله نزد آنان می‌آید که بصورت قطعی سزای اعمال شان را خواهند چشید.

خواندنگان گرامی!

پیشنهاد برخی از کفار که: الله متعال همراه پیامبر فرشته‌ای بر صدق پیامبری وی بفرستد، تمخری بیش نبود و شنیدن همچون کلام جاهلانه آنان، قلب پیامبر را آزار میداد. اینک الله متعال در آیات (۱۰) تا (۱۱) جهت دلداری پیامبر صلی الله علیه وسلم اثر بی ادبی و ریشخند آنان، سبک معرفی داشته است.

همچنان در آیات ذیل دروسی است از سرنوشت ملت‌های دروغگوی پیشین که نباید گرفتار همچو سرنوشتی شوند.

وَلَقَدِ اسْتَهْزَئَ بِرُسُلٍ مِّنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ (۱۰)

(با این حال نگران نباش) البته پیغمبرانی که پیش از تو را هم به باد استهزا گرفتند اما سرانجام آنچه را مسخره میکردند دامانشان را گرفت (که البته عذاب الهی بر آنها نازل شد). (۱۰).

تشريح لغات و اصطلاحات:

«استهزا» (هُزُو): مورد ریشخند قرار گرفته است. استهزا مصدر آن است؛ یعنی، به کسی ریشخند کردن، کسی را تحقیر نمودن که غالباً همراه خنیدن است. «حق»: فراگرفت، گرفتار کرد. «سخروا منهم»: آنان را مسخره کردند.

تفسیر:

سپس حق تعالی پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم را از اینکه با تکذیب دروغ انگاران قومش روپرور میگردد، تسلیت، تسکین و دلجویی می‌نماید که:
اوّلاً: پیامبران پیشین هم مورد استهزا قرار گرفته‌اند.

ثانیاً: نه تنها عذاب اخروی؛ بلکه قهر دنیوی هم دامنگیر استهزا کنندگان میشود. طوریکه میفرماید: «وَلَقَدِ اسْتَهْزَئَ بِرُسُلٍ مِّنْ قَبْلِكَ» ای محمد صلی الله علیه وسلم! صبر کن و از تکذیب استهزا و تمخر کفار غمگین مباش. ما پیش از تو نیز پیامبران زیادی را فرستادیم در حالی که اقوامشان آنها را تکذیب و به آنها استهزا کردند. آنها برای تو مثل، و نمونه ای هستند و تو اولین کسی که تکذیب شده نیستی! یعنی: اگر تو با استهزا آنان روپرور هستی، آنیای پیشین نیز در معرض چنین استهزاًی قرار داشته‌اند.

باید یادآور شد که ذکر و یاد مشکلات سایرین، قوت صبر انسان را زیاد میکند، و در ضمن فحوای آیه مبارکه برای ما می آموزاند که مبلغ دین نباید از استهزای مخالفان دلتگ و ورخطا و در نهایت امر دلسُرده شود.

و در این هیچ جای شکی نیست که: استهزاء و تمسخر، از جمله یکی از وسائل جنگ های روانی دشمن است که برای تضعیف روحیه‌ی رهبران یک جامعه بکاربرده میشود که: باید در برابر آن مقاومت و مبارزه کرد.

«فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخْرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ(10)»: استهزای دین، یکی از گناهان کبیره است که وعده عذاب بر آن داده شده است. و مسخره کنندگان، بدون هیچگونه شک و شباهه، در نهایت ذلیل میشوند و استهزاء، دامن خودشان را میگیرد. طوریکه در آیه متبرکه آمده است: و چون کفار به پیامبران خود تمسخرکردن آنها را به شدیدترین عذاب گرفتار کردیم و سزای عملکرد زشت آنها را در تمسخر به پیامبران دادیم. یعنی: آنچه بدان ریشخند میکردند، بر خودشان فرود آمد و استهزا ایشان به «حق»، سبب نابودیشان گردید.

باید گفت که: استهزاء از جمله شیوه دائمی کفار بشمار می‌رود، و الله متعال حامی انبیاست و استهزاء کنندگان را هلاک می‌کند.

تفسیر جار الله زمخنثی در تفسیر خویش «تفسیر الكشاف عن حقائق التنزيل و عيون الأقوال في وجوه التأويل» مشهور به تفسیر کشاف می‌نویسد: جمله «لقد استهزئی» را برای آن ذکر میکند که رسول الله صلی الله علیه وسلم را در برابر آزاری که از قوم خود می‌دید، دلداری دهد. اما کلمه «فَحَاقَ» یعنی: سزای حقیقتی که داشتند آن را به ریشخند میگرفتند، آنان را فرو گرفت و به ذلیل همین ریشخند خویش نابود شدند.

آیات قرآنی در استهزاء نمودن پیامبران:

1 - در سوره انعام آیه 10 میفرماید: «وَلَقَدِ اسْتَهْزَئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ»: و پیش از تو پیامبرانی به استهزا گرفته شدند پس آنچه را ریشخند میکردند گریبانگیر ریشخند کنندگان ایشان گردید.

2 - در سوره رعد آیه 32 میفرماید: «وَلَقَدِ اسْتَهْزَئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخْذَتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابٌ» و بی‌گمان فرستادگان پیش از تو [نیز] مسخره شدند پس به کسانیکه کافر شده بودند مهلت دادم آنگاه آنان را [به کیفر] گرفتم پس چگونه بود کیفر من؟

3 - در سوره یس آیات 30 تا 32 میفرماید: «يَا حَسْرَةً عَلَى الْعِبَادِ مَا يَأْتِيهِم مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ» دریغا بر این بندگان که هیچ فرستاده‌ای بر آنان نیامد مگر آنکه او را به استهزاء گرفتند.

«أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِنْ الْقُرُونِ أَنَّهُمْ إِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ» مگر ندیده‌اند که چه بسیار نسلها را پیش از آنان هلاک گردانیدیم که دیگر آنها به سویشان باز نمی‌گردند، «وَإِنْ كُلُّ مَا جَمِيعٌ لَدِيْنَا مُحْضَرُونَ» و قطعاً همه آنان در پیشگاه ما احضار خواهند شد.

قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ (۱۱)

بگو: در زمین بگردید، سپس با تأمل بنگرید که سرنوشت تکذیب کنندگان چگونه بوده است؟ (۱۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:
«انظروا»: بیندیشید، بنگرید.

تفسیر:

ای محمد! به آن مسخره کنندگان بگو: در سرزمین‌ها سفر نمایند و ببینند و دقت کنند که پیشینیانتان به چه مجازات‌ها، مصیبت و عذاب‌های دردناکی دامن کافران قبل از شما را گرفته و چه بلاهایی به سرشان آمده است، یعنی آثار باستانی اقوام گذشته و افسانه‌های تاریخی آنها شهادت خواهند داد که آنها به سزای روی گردانیدن از حق و پای فشردن بر باطل دچار چه سرآنجام عترت آنگیزی شده‌اند.

بناءً از آثار و علایم ملت‌های گذشته درس عترت بگیرند، و بنگرند که خدا چگونه آنها را نابود کرده و مایه‌ی پند و عترت دیگران قرار داده است؟

هدایت «سِيرُوا فِي الْأَرْضِ» (در زمین بگردید) بصورت کل شش بار در قرآن عظیم الشأن تذکر رفته است که همانا هدف اساسی سیر در زمین عترت گرفتن است ولی با تأسف کافران هیچ وقت به این دستور عمل نکرند.

در ضمن قابل تذکر است که: مخالفان راه حق حتماً شکست خوردنی‌اند، و اگر احیاناً کسی در تاریخ آنان شک داشته باشد باید به تاریخ این ملل مراجعه و آنرا مطالعه نمایند، ویا هم باسفر این سرزمین‌ها، آثارشان آنان را از نزدیک مشاهده نمایند و از آن عترت بگیرید. با تمام وضاحت در می‌یابیم که یکی از عوامل سقوط تمدن‌ها، همانا تکذیب انبیاست.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (12 الی 16) دلایلی، بر اثبات اصول سه گانه‌ی دین؛ یعنی، اثبات وجود آفریننده و یکتایی او، اثبات معاد (روز بازگشت) و روز جزا و اثبات پیامبری دلالت دارند. دلایل تذکر رفته در این آیات، طوری است تا عقیده را در قلبها و روانها استوار و پایدار گرداند و دیدها را به آن سو جلب نماید. پس از اثبات این سه مورد، توانایی مطلق خدا بر دوباره زنده گردانیدن فرمانروایی او در هر دو جهان محقق می‌شود.

فَلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَلْ لِلَّهِ كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ الَّذِينَ حَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۲)

بگو: «آنچه از مخلوقاتی که در آسمانها و زمین‌است، برای کیست (و در تصرف کیست؟) بگو: «از آن الله است، (و در تصرف الله) است که رحمت را بر خود مقرر داشته است، قطعاً شما را در روز قیامت که در آن شکی نیست، گرد خواهد آورد، کسانی که به خویش زیان رسانده اند پس ایمان نمی‌آورند. (۱۲)

شرح لغات و اصطلاحات:

«**كَتَبَ**»: واجب کرده است. «**عَلَى نَفْسِهِ**»: بر عهده‌ی خود. **لَيَجْمَعَنَّكُمْ**: تا شما را گرد آورد. **حَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ**: به خود زیان وارد کردن، خود باختگان.

فهم کلمه **فَلْ در سوره الأنعام:**

باید گفت که در هیچ سوره‌ای از قرآن عظیم الشأن به اندازه‌ی این سوره، کلمه‌ی «**فَلْ**» بطور تکرار نیامده است. تکرار 44 بار این کلمه در خطاب به پیامبر صلی الله علیه و السلام، شاید به خاطر آن است که در این سوره، عقائد باطل و انحراف‌ها و توقعات‌بی جای مشرکان بیان شده و لازم است قاطعیت در کار باشد. این مطلب بیانگر آن است که پیامبر صلی الله علیه وسلم مأمور است متن وحی را بی کم و کاست به انسانها برساند.

تفسیر:

«**فَلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ**»: ای محمد! از مشرکان بپرس، ملکیت، پادشاهی

وتصرف آسمان و زمین و تمام کائنات از آن کیست؟
«قُلْ لِلّهِ» سپس به آنها خبر بده که این پادشاهی همانگونه که کفار به ناچار اعتراف میکنند،
 از آن الله است پس چرا او را عبادت نمیکنید و به یکتائی پرستش نمی نمائید؟

تفسیر تفسیر تفہیم القرآن در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: روش بیان بسیار لطیفی است.
 اولاً هدایت فرموده است که: از آنان بپرسی که آن چه در آسمانها و زمین است از آن
 کیست. سؤال کننده سؤال کرد و در انتظار جواب نشست. سؤال شونده گرچه می داند که
 همه چیز از آن الله است، اما نه جرأت آنرا دارد که انکار کند و نه میخواهد جواب درست
 بدهد. چرا که اگر جواب درست بدهد می ترسد سؤال کننده از آن علیه عقاید و باور های
 مشرکانه ای او استدلال کند. از این رو ترجیح می دهد ساكت بماند. آنگاه است که امر میشود
 که تو خودت جواب بده که همه چیز از آن الله متعال است.

«كَتَبَ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ»: از روی فضل و احسان با بندگانش بخشش رحمت و مهر را
 بر خود مقرر داشته است. **«كتب على نفسه الرحمة»** در «صحیح مسلم» از حضرت ابو
 هریره مروی است که رسول الله(ص) فرمود: زمانی که خداوند مخلوقات را آفرید و عده
 نامهای بر عهده خود نوشت که پیش او موجود است که مضمونش از این قرار است «ان
 رحمتی تغلب عن غضبی» یعنی رحمت من بر غضب غالب خواهد آمد. (تفسیر قرطبي).
 غرض این است که در دعوتشان به ایمان باید لطف و نرمش داشت و با مهر و محبت آنها
 را به سوی الله فرا خواند.

«لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَارْبِيْبِ فِيهِ»: شما را از قبرها بیرون آورده و شما را روانهی
 روز رستاخیز میکند که در وقوع آن شکی نیست، تا در مقابل اعمالتان شما را مجازات و
 مكافات نماید.

لفظ «إِلَى» در جمله **«لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ»**: یا به معنی «فی» هست، و مرادش این
 است که خداوند، همه اولین و آخرین را در روز قیامت جمع خواهد کرد؛ و یا مراد از آن
 جمع فی القبور است. پس منظور این است که تا قیامت همه مردم را در قبرها جمع میکند
 تا اینکه در روز قیامت همه را زنده میگردداند. (تفسیر قرطبي).

«الَّذِينَ حَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ(12)» ویقیناً در آن روز مشرکان زیانمند خواهند بود؛
 و جز دوزخ و عذاب دردنگ سهم و نصیبی ندارند. زیرا آنها به الله متعال شریک آورده
 و به ملاقات او باور و به رسالت محمد صلی الله علیه وسلم اعتراف نکرند.

در این شکی نیست که: رحمت الهی وسیع و همه جانبه و لازم است، ولی با تأسف باید گفت
 که هستند گروهی که خود را از رحمت وسیعی الهی محروم میسازند.

امام قرطبي در تفسیر آیه مبارکه: **«الَّذِينَ حَسِرُوا أَنفُسَهُمْ»** مینویسد: در این اشاره به آن
 است که وسعت و عمومیت رحمت که در ابتدا آیه آمده بود، بجائی خود درست است؛ ولی
 محروم ماندن کفار و مشرکین از آن در اثر کردار خود آنهاست زیرا آنها راه کسب رحمت
 را که ایمان باشد اختیار ننمودند. (تفسیر قرطبي)

تفسیر تفسیر کابلی در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: چون در تمام آسمانها و زمین سلطنت
 الهی است؛ چنانکه مشرکین هم اقرار داشتند؛ پس مکذبان و مستهزئان از سزای فوری کجا
 پناه جسته میتوانند؟ صرف رحمت عام اوست که گناهان را دیده فورا سزا نمی دهد. روز
 قیامت بلاشبه آمدنی است. سزای بی ایمانی بدختان را می دهد، که دیده و دانسته، به
 اختیار، خویشتن را در قعر نقصان و هلاکت افگندند.

وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (١٣)

و همه موجوداتی که در [عرصه] شب و روز آرام دارند، در سیطره مالکیت الله هستند؛ و او شنوا و داناست. (۱۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«سكن»: آرامیده است.

تفسير:

«وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ» در «فُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ» تعمیم مکان بود؛ در «لَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ» به اعتبار زمانه تعمیم است؛ یعنی، حکومت و قبضه و اقتدار او هر جا و هر وقت است، یعنی اینکه خداوند متعال مالک همه آن چیزی است که در هستی ساکن ویا متحرک است و تحت پوشش شب یا روز قرار دارد. این پدیده‌ها چه پنهان باشند یا آشکار بر الله متعال پنهان نیست.

«وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۳)» گفتار بندگان را می‌شنود و هیچ صدایی بر او خلط نمی‌شود از احوالشان و نیت‌ها باخبر است.

یعنی هم کل نظام از الله متعال است؛ «وَلَهُ مَا سَكَنَ»، هم نظارت و کنترل از آن اوست. «وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ» یعنی: الله متعال هرچه شنیدنی را می‌شنود و هرچه دانستنی را میداند و هیچ چیز از آنچه در شب و روز او در هر زمان و مکانی می‌گذرد، بر او پوشیده نیست.

فُلْ أَغَيْرَ اللَّهَ أَتَّخُذُ وَلِيًّا فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ فُلْ إِنِّي أَمِرْتُ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (١٤)

بگو: آیا غیر از الله را که آفریننده آسمان‌ها و زمین است، سرپرست و یاور خود گیرم؟ و او همه(مخلوقات) را روزی میدهد، و کسی به او روزی نمیدهد (و او تعالی به روزی نیازی ندارد) بگو: به من امر شده که اولین کسی باشم که منقاد و تسليم اوست، و (خداوند به من دستور داده که) هرگز از مشرکان مباش. (۱۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فَاطِر»: آفریننده، به وجود آورندهی بدون سابقه.

تفسیر:

«فُلْ أَغَيْرَ اللَّهَ أَتَّخُذُ وَلِيًّا»: انسان به دلیل محتاج بودن، خواهشات و محدودیت‌ها به طور فطری به سراغ سرپرست و پناهگاه می‌رود، لیکن بحث اصلی بر سر آن است که به سراغ چه کسی باید برویم. طوریکه در آیه مبارکه میرماید: ای محمد! به آن مشرکان بگو: آیا الله را رها کرده دیگری را بحیث سرپرست و ولی خود قرار دهم؟ منظور از استفهام توبیخ است.

«فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»: خدایی را ترک کنم که آفریدگار آسمانها و زمین است و آنها را بدون نمونه ومثال قبلی ابداع کرده است.

«وَهُوَ يُطْعِمُ وَلَا يُطْعَمُ»: او روزی میدهد و روزی نمی‌گیرد. یعنی: حق تعالی به مردم رزق و خوراک میدهد در حالیکه خود از خورد و خوراک و کسی‌که اطعامش کند بی نیاز است پس از آنجایی که هیچ نیرویی جز خدای سبحان نمی‌آفریند و روزی نمیدهد لذا شایستگی این را که به پرستش گرفته شود، نیز ندارد. ابن کثیر گفته است: الله متعال بدون این که به مخلوقاتش محتاج باشد آنان را روزی می‌دهد.

تفسیر تفہیم القرآن در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: کنایه‌ی بسیار لطیفی است. همه کسانیکه مشرکان آنها را به خدای گرفته اند، به جای روزی دادن به بندگان خود، بر عکس نیازمند دریافت روزی از آنان هستند. هیچ فرعونی تا زمانی که از ملت مالیات و خراج و باج نگیرد نمیتواند اکت خدایی بگیرد. معبدیت هیچ صاحب قبری برقرار نمی ماند مگر پرستش کنندگانش مقبره‌ی باشکوهی برای او بنا کنند و بارگاه باشکوه آن را نصب کنند و برای زیبا کردن و تزئینش از انواع تزیینات استفاده کنند. این خدایان ساختگی محتاج بندگان خود هستند و این تنها خداوند عالم و خدای واقعی است که خدایی اش به خودی خود پایر جاست و نیازمند کمک کسی نیست و همه نیازمند او هستند.

«قُلْ إِنَّ أَمْرُّ أَنْ أَكُونَ أَوَّلَ مَنْ أَسْلَمَ» ای محمد! به آنها بگو: الله به من امر کرده است که در میان این امت اولین فرد فرمانبردار و مطیع باشم. یعنی من مأمورم تا اولین کسی از قوم خود باشم که به طاعت و توحید حق تعالی گردن می‌نهاد و اولین کس از این امت باشم که در بست تسلیم فرمان الله متعال است. به راستی هم چنین بود زیرا رسول الله صلی الله علیه وسلم از همه امت خویش در اسلام جلو بودند.

«وَلَا تَكُونَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ(۱۴)»: به من گفته شده است از زمره‌ی مشرکان مباش. زمخشri فرموده است: معنایش این است: به اسلام امر شده ام و از شرک نهی شده ام. (مختصر ابن کثیر ۵۷۰/۱).

قُلْ إِنَّ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ(۱۵)

بگو: من (نیز) اگر نافرمانی پروردگارم کنم از عذاب آن روز بزرگ (رستاخیز) میترسم.(۱۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«عَصَيْتُ»: نافرمانی کردم، سرباز زدم.

تفسیر:

«قُلْ إِنَّ أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ(۱۵)» ای محمد! برای مشرکان بگو من پیامبری از جانب خدای تعالی می باشم اگر از پروردگارم نافرمانی کنم و غیر او را بپرستم، از عذاب روزی بس بزرگ و هولناک یعنی روز قیامت می ترسم.

مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِنْ فَقَدْ رَحْمَةً وَذَلِكَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ(۱۶)

آن کس که مجازات الهی در آن روز به او نرسد یقیناً الله او را مشمول رحمت خویش ساخته و این پیروزی آشکاری است.(۱۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«يُصْرَفْ عَنْهُ»: از او برگردانده شود، از او دور داشته شود. **الفَوْزُ**: عبارت از به دست آوردن سود و متنفی شدن زیان است لذا مسلم است که نجات در روز قیامت، فوز و رستگاری کامل و آشکاری است.

تفسیر:

«مَنْ يُصْرَفْ عَنْهُ يَوْمَئِنْ فَقَدْ رَحْمَةً»: هر کس در آن روز عذاب خدا از او دفع شود، مورد رحم الله قرار گرفته است. یعنی: یقیناً او از اهل رحمت عظمی، یعنی از اهل نجات است و به زودی به بهشت وارد خواهد شد.

«ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِينُ(۱۶)»: این پیروزی و رستگاری بزرگ است، زیرا چنین کسی به مطلوب خویش دست یافته و از بدی‌ها نجات یافته است. واقعاً هم حصول مدارج اعلای

جنت و رضای الهی بسیار مقام بلند است؛ اگر انسان از عذاب روز قیامت دفع شود، آن را روزی کامیابی بزرگ برایش بشمار می‌رود طوریکه عمر(رض) فرموده است: «کفافا؛ لالی ولا علی» «برابر، یک به یک؛ نه به سود من، و نه بر زیان من!».

خواندنگان گرامی !

در آیات متبرکه(17 الی 24) موضوعات از قبیل مظاہر قدرت الله متعال، شهادت بر صدقی و درستی رسالت پیامبر، کتمان شهادت و افتراء اهل کتاب بر الله متعال.

در آیات متبرکه قبلی دریافتیم که: اقتضای رحمت الهی، مردم را برای حسابرسی روز قیامت مهلت میدهد و رحمت او در دنیا موجب جلب خیر و منفعت ودفع شر وضرر است و این که: جز الله کسی گرداننده ی هستی نیست.

هکذا در آیه مبارکه(19) نیز در مورد سؤال مشرکان از یهود و نصاری در وصف پیامبر است که نبوت او را در تورات و انجیل انکار میکرند؛ خداوند هم بر صحت و درستی و اثبات پیامبری محمد صلی الله علیه وسلم گواهی کافی داده است و سخن بی باوران مشرک را تکذیب می کند که گویند: ما، محمد را نمیشناسیم؛ اما او را بسی بهتر از فرزندان خود میشناختند. میگویند: وقتی پیامبر به مدینه مهاجرت کرد؛ عمر فاروق، به عبدالله پسر سلام گفت: با توجه به این آیه، پیامبر را چگونه می شناسی؟ گفت: ای عمر! وقتی پیامبر را دیدم، بهتر از پسرانم، او را شناختم؛ زیرا از کار نهانی زنان خبر ندارم؛ اما به یقین شهادت میدهم که رسالت او حق و از سوی الله متعال آمده است. (بنقل از تفسیر فخر رازی).

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۷)

و اگر الله تو را آسیب و محنتی رساند، کسی جز او برطرف کننده آن نیست، و اگر تو را خیری رساند [حفظ و دوامش فقط به دست اوست]؛ پس او بر هر کاری تواناست.(۱۷)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«یمسّک» (مس، مس): تو را میکند، لمس نماید، به تو برسد. «کاشف»: برطرف کننده، بازدارنده.

تفسیر:

«وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ» ای انسان! اگر خداوند متعال نسبت به تو اراده ضرر داشته باشد و خواسته باشد تو را دچار فقر، مريضی و بلاها کند مطمئن باش هیچکس نمیتواند جز خود الله متعال این ضرر را از تو دفع کند. نه کسی به مقابله پرداخته جلوگیری آن را کرده میتواند، و نه از حیطه غلبه و اقتداری وی برآمده جایی گریخته میتواند. وی آگاه است که هر یک از بندگان او چه حال دارد و مناسب به حال او چه تدبیری قرین حکمت می باشد.

«وَإِنْ يَمْسَسْكَ بِخَيْرٍ فَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (۱۷)» و اگر اراده خیری به تو داشته باشد از قبیل ثروت، صحت و توفیق برساند مطمئن باش هیچکس و هیچ قدرتی نمیتواند این خیر و فضل را از تو بازدارد؛ ویا هم زایل کند. چون او بر همه چیز قادر و تواناست و هرگاه او اراده کاری را بکند حتماً اجرایش مینماید و اگر چیزی مقدر کند بر اجرای آن توان دارد. فقط ذات پرورده کار است که: قدرت رساندن خیر و زیان را دارد.

از فحوای آیه مبارکه بر می‌آید که: سرچشمه‌ی همه‌ی امور یکی است، نه آنکه خیرات از منبعی و شرور از منبع دیگر سرچشمه گیرد. بس باید همه‌ی امیدها به الله متعال و همه‌ی خوف‌ها از او باشد.

در حدیث شریف آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم چنین دعا میکردد: «اللهم لامانع لما أعطيت ولا معطي لما منعت ولا ينفع ذا الجد منك الجد». «بارخدايا! عطای تو را هیچ باز دارنده‌ای نیست و آنچه را که تو بازش داری، هیچ بخشنده‌ای نیست و جایگاه و ثروت هیچ صاحب جلال و ثروتی در دنیا، در آخرت به وی از جانبت سودی نمیرساند» بلکه آنچه که به وی سود میرساند، ایمان و عمل صالح است و بس.

در التسهیل آمده است: آیه دال بر وحدانیت است؛ زیرا الله متعال در رساندن زیان و خیر یک وتنها است، و همچنین اوصافی که از این به بعد برای خداوند ذکر میگردد، برای هین وحجه آشکاری است که بر مشرکین وارد میباشد. (التسهیل 2/4).

امام بغوی در تحت آیه مذکور از حضرت عبدالله بن عباس(رض) نقل فرموده است که: یک بار رسول خدا بر سواری، سوار شده، مرا پشت سر خود نشاند؛ قدری راه رفته روی به سوی من کرد و فرمود: پسرک! من عرض نمودم حاضرم، فرمانی باشد؟ فرمود: خدا را یاد کن او تو را یاد میکند. شما که خدا را یاد کنید او را در هر حال در جلوی خود خواهید یافت. شما که خدا را در حین امن و عافیت و خوشی بشناسید او شما را در وقت مصیبت میشناسد. اگر سوالی دارید فقط از خدا سؤال کنید، و اگر کمک می خواهید فقط از خدا کمک بخواهید. آنچه در دنیا بودنی است قلم تقدیر آنها را نوشه است، و اگر همه مخلوق باهم متفق شوند و بخواهند که نفعی به شما برسانند که خداوند برای شما مقدر نکرده است؛ هرگز نمیتوانند چنین بکنند، و اگر همه با هم بخواهند که ضرری بر شما وارد نمایند که خداوند بر شما مقدر نفرموده است؛ باز هم هرگز بر آن قادر نخواهند شد. اگر میتوانید همراه با یقین بر صبر عمل کنید؛ حتماً آنرا انجام دهید، و اگر بر این توان نداشتبید پس صبر کنید؛ زیرا در صبر، برخلاف چیزهای موافق طبع، خیر و برکتی زیاد وجود دارد، و کاملاً توجه داشته باشید که کمک خدا با صبر همراه است، و با مصیبت راحت و با تنگی گشادگی است. (این حدیث در ترمذی و مسنده امام احمد با سند صحیح مذکور است).

وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (۱۸)

او است که بر تمام بندگان خود قاهر و مسلط است و او است حکیم و آگاه. (۱۸)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الْقَاهِرُ»: غالب، غلبه و ذليل کردن چیره، مسلط. (باید یادآور شد: در «قهر» معنای مزیدی است که در «قدرت» نیست و آن بازداشت دیگران از رسیدن به مراد و مقصود خویش است). **«وَهُوَ الْحَكِيمُ»:** «و اوست حکیم» در اجرای مراد خود، **«الْخَبِيرُ»:** «آگاه» به آن کس که سزاوار قهر است از بندگان وی.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: در آیه‌ای (۱۴) ملاحظه فرمودیم که موضوع؛ ولایت و رزّاقیت الله متعال مطرح بود» «وَلِيَا... وَهُوَ يُطْعِمُ» در آیه‌ی ۱۵ همین سوره موضوع قهر و قیامت الهی مطرح شد «إِنَّى أَخَافُ... عَذَابَ» و در آیه‌ی ۱۶، نجات و رحمت الهی: «...فَقَدْ رَحْمَةً» و در آیه‌ی ۱۷، مبحث حل مشکلات و رسیدن به خیرات: «فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ»

ودراین آیه مبارکه، قدرت مطلقه‌ی الله متعال مطرح است: طوریکه میرماید: «وَ هُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَ هُوَ الْحَكِيمُ الْحَبِيرُ (18)»

نباید از کسی خوف و هراسی داشته باشیم زیرا قدرت و عظمت الهی فوق همه‌ی قدرت‌هاست. و چه زیبا است که: قدرت و قهاریت الله متعال، همراه با حکمت و علم اوست. ابن کثیر در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: یعنی او ذاتی است که؛ که گردن فرازان در مقابلش خم گشته و گردن کشان در پیشگاهش خوار شده و به سجده می‌روند و بر همه چیز چیره و مسلط است و در تمام اعمالش حکیم و دانا است، و از موقعیت همه آگاه است. (تفسیر ابن کثیر 1/571).

تفسیر مسیر مسیر دکتر عایض بن عبدالله القرنی در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: خدای تعالیٰ بر امر خود غلبه داشته و مأ فوق همه بندگان خود است و همه مقهور جبروت اویند، زیرا او قهار هر جبار و ستمگر است. از این‌روی پرهیزگار با شنیدن امر خدا و متکبر با قهر و غصب در برابر او منقاد می‌شود.

او تعالیٰ همه چیز را در جایش بنابر حکمت و با دقت گذاشته و هر چیزی که از انتظار پوشیده و پنهان باشد بر او معلوم و هوید است. او با حکمت خود مقدر نموده و با علم خود اسرار را دانسته است؛ پس تنها او مستحق این است که پرستش شود و به یگانگی یاد گردد و به او شریک و انباز قرار داده نشود.

فَلْ أَئِ شَيْءٌ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِإِنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَنِّيْكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ أَهْلَهُ أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهُدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ (۱۹)

[به کافران و مشرکان که برای حق بودن نبوت گواه می‌طلبند] بگو: گواهی چه کسی از همه گواهان بزرگتر و (قابل اعتمادتر) است؟ [تا او را بر حقانیت نبوت برای شما گواه آورم؟] بگو: الله میان من و شما گواه است. [که گواهی اش بزرگترین و مطمئن ترین و صحیح ترین گواهی هاست]، و این قرآن به من وحی شده، تا شما را و هر کس را که به او (این پیام الهی) بر سر بیم دهم، آیا شما گواهی میدهید که با الله معبودهای دیگری است؟ بگو: من گواهی نمیدهم، بگو: جز این نیست که او معبودی است یکتا، و از آنچه با او شریک می‌سازید بیزارم. (۱۹)

شرح لغات و اصطلاحات :

«لِإِنذِرَكُمْ»: إنذار به معنی پیامی است که در آن تحویف و تهدید باشد. «بَلَغَ»: رسید. «مَنْ بَلَغَ»: هرکس، قرآن به او بر سر. بری: بیزار، برکنار، دور.

شأن نزول مطلع و سر آغاز آیه مبارکه:

تفسران می‌نویسند که: مشرکان مگه به محمد صلی الله علیه وسلم گفتند: ای محمد! ما هیچکس را نمی‌یابیم که در امر رسالت و پیامبری تو را تصدیق کند. از یهود و نصاری درباره‌ی تو سوال کردیم، نام یا صفتی از تو نزد آنان نیست، پس یک نفر را به ما معرفی کن که شهادت بدده که تو پیامبر الهی هستی. آنگاه الله متعال آیه‌ی «فَلْ أَئِ شَيْءٌ أَكْبَرُ شَهَادَةً...» تا آخر را نازل کرد. (اسباب النزول ص 122).

قابل دقت و توجه است که: این آیه مبارکه در زمان غربت اسلام، خبر از آینده‌ای روشن و رسالت جهانی اسلام می‌دهد.

تفسیر:

«قُلْ أَئِ شَيْءٌ أَكْبَرُ شَهَادَةً»: (به کافران و مشرکان که برای حق بودن نبوت شاهد میخواهند) بگو: گواهی چه کسی از همه گواهان بزرگتر و (قابل اعتمادتر) است؟ «قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ» در جواب به آنها بگو: خدا بزرگترین شاهد بر این امر است، و شاهد بودن الله متعال مرا بس است.

ابن عباس(رض) گفته است: خدا به پیامبرش گفت: به آنها بگو: چه چیزی بزرگترین شاهد است، اگر جوابت را دادند چه بهتر و اگر نه، به آنها بگو: خدا بین من و شما گواه است. (البحر 4/90).

«وَأُوحَىٰ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ»: واقعیت امر اینست که: قرآن، بزرگترین شاهد و گواه بر رسالت پیامبر صلی الله علیه وسلم است طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: او بر من قرآن را نازل نموده تا با آن شما را از عذاب الهی در صورتی که مخالفتش کنید بیم دهم و همچنان تا روز قیامت تمام افراد عرب و عجم را به آن برحدار دارم که این قرآن به آنها رسیده و می‌رسد.

تفسران مینویسند که در جمله: «وَ مَنْ بَلَغَ» آیه مبارکه نشان داد که رسالت نبی کریم- صلی الله علیه وسلم- برای تمام جن و انس و مشرق و غرب است.

ابن جزی گفته است: مقصود از این آیه عبارت است از شاهد قرار دادن الله (که بزرگترین شهادت است) بر صدق پیامبر صلی الله علیه وسلم، وشهادت الله متعال براین موضوع عبارت است از علم او به صدق نبوت حضرت محمد صلی الله علیه وسلم و اظهار معجزاتی که بر صدقش دلالت دارند. (التسهیل 5/2).

«أَإِنَّكُمْ لَتَشْهُدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ الْهَمَّةُ أُخْرَى»: استفهام برای توبیخ است؛ یعنی ای مشرکان! پس اگر خدای تعالی خالق همه آفریده‌ها و رازق‌شان است. شما چگونه به الوهیت غیر او اقرار مینمایید و با او کسی دیگر را شریک و همتای او قرار میدهید. ولی من هرگز به اعمال شرک الود شما اقرار و اعتراف ندارم.

«قُلْ لَا أَشْهَدُ»: به آنها بگو: من شهادت می دهم که خدائی جز او نیست.

«قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ»: ای محمد! به آنها بگو: او یگانه‌ای است که شریک ندارد و همو ملجا و پناهگاه به هنگام نیاز است.

«وَإِنَّنِي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ(19)» وبر صحت ظلم و جور شاهد نیستم و به سوی الله متعال از هر شرکی و از هر مشرکی بیزارم و به سوی یکتاپرستی و توحید دعوت می‌کنم. یعنی: از بتانی که آنها را خدایان خویش قرار می دهید، یا از شرک آوردن‌تان به الله عزوجل، بیزار و برکنارم زیرا من فقط به یگانگی خداوند متعال گواهی می دهم.

قابل توجه و دقت: اکثریت مطلق مفسران در تفاسیر خویش می نویسند که: این آیه کریمه دلیل بر آن است که تبلیغ ارشادات دین مقدس اسلام بر مسلمانان فرض است.

شأن نزول آیة 19:

453- ابن إسحاق و ابن جریر از طریق سعید یا عکرمه از ابن عباس(رض) روایت کرده اند: نحام بن زید و قروم بن کعب و بحری بن عمر و به حضور رسول الله (آمدند و گفتند: ای محمد، مگر تو نمی‌دانی که جز الله، خدایی دیگر هم هست، پیامبر صلی الله علیه وسلم در جواب شان فرمود: «لا إِلَهٌ إِلَّا اللهُ»: جز الله یگانه خدایی دیگری نیست. برای این فرستاده شده‌ام و به این راه مردم را دعوت می‌کنم. پس الله عزوجل آیه «قُلْ أَئِ شَيْءٌ أَكْبَرُ

شَهَادَةً...» را در باره سخن آن ها نازل کرد. (طبری 13132 از ابن اسحاق از محمد بن ابو محمد روایت کرده است).

الَّذِينَ أَتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ حَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (٢٠)

کسانیکه به آنان کتاب آسمانی داده ایم، او (پیغمبر) را مانند فرزندان خود میشناسند. (البته) آنانی که به خود زیان رسانند، ایمان نمی آورند. (۲۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«یعرفونه»: پیامبر را خوب می شناسند.

تفسیر:

«الَّذِينَ أَتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ»: یهودیان و نصرانیان محمد صلی الله علیه وسلم را با تمام خصوصیاتش که در تورات و انجیل ذکر شده میشناسند درست همانگونه که فرزندان خود را میشناسند. یعنی: رسول الله صلی الله علیه وسلم را با شمایل و اوصافش می شناسند زیرا این شمایل و اوصاف در کتاب هایشان بیان شده است.

و همانگونه که پدر هیچگاه در شناخت فرزند خود به بیراوه نمی رود اهل کتاب نیز در شناخت. این اوصاف نظر به وضوی که دارند به بیراوه نمیروند.

پس اهل کتاب در این سخن خود که: ما محمد صلی الله علیه وسلم را نمیشناسیم، دروغگو هستند.

تفسیر زمخشri در تفسیر خویش می نویسد: این استشهادی است از اهل مکه که اهل کتاب از صحّت نبوت پیامبر اطلاع دارند. (تفسیر الكشاف 9/2).

حضرت عمر فاروق از حضرت عبدالله بن سلام که قبلاً یهودی بود و سپس مشرف به دین مقدس اسلام گشت پرسید که الله متعال در قرآن خبر داده است که شما رسول ما را چنان می شناسید که فرزندان خود را میشناسید؛ علت آن چیست؟ حضرت عبدالله بن سلام فرمود که: مارسول الله را با اوصاف بیان شده او که در تورات آمده است می شناسیم؛ لذا شناخت ما نسبت به او قطعی و یقینی است؛ بخلاف فرزندان مان که درباره آنها می توان شباهه وارد کرد که آیا اینها فرزندان ما هستند یا خیر؟

حضرت زید بن سعنه که از اهل کتاب بود، آن حضرت صلی الله علیه وسلم را بوسیله اوصاف بیان کرده تورات و انجیل شناخت؛ فقط یک وصف آنحضرت صلی الله علیه وسلم بهگونه ای بود که اولین بار راجع به آن نتوانست تصدیق کند؛ پس از امتحان به او تصدیق کرد، و آن اینکه حلم آن حضرت بر خشم غالب میباشد. لذا در محضر آنحضرت صلی الله علیه وسلم آمد و آن را آزمایش نمود و این وصف نیز در وجود آن حضرت صلی الله علیه وسلم کاملاً پدیدار گشت و او مسلمان شد. در آخر آیه فرمود که: این اهل کتاب که با وجود شناخت کامل آن حضرت مسلمان نمی شوند، دارند خود را با دستهای خویش در هلاکت می اندازند و در نقصان قرار میگیرند؛

«الَّذِينَ حَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ(20)»: ولی آنها هدایت را رد نموده و چون قرآن حکیم را تکذیب کرده و از پیامبر صلی الله علیه وسلم پیروی نکرند به سوی زیان و خشم پروردگار بازگشتند. یعنی: انکارشان از رسالت پیامبر صلی الله علیه وسلم ناشی از عدم شناخت نیست بلکه ناشی از عناد و تمددشان است، عناد و حسد، کبر، تقلید پدران، حبّ

مال و جاه، و أمثال آن، اجازه نمی دهد که مشرف به ایمان شده، خویشتن را از زیان جاودان و هلاک ابدی نجات دهد.

باید گفت که: تنها شناخت و علم، مایه‌ی نجات انسان‌ها نیست، زیرا هستند بسیاری از خداشناسان و پیامبر شناسان و دین شناسان که به خاطر عناد و لجاجت از جمله زیان کارانند. و در این هیچ جای شکی نیست کتمان حق، سبب سوء عاقبت و خسارت به خویشتن است.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (٢١)
وکیست ظالمتر از آنکه بر الله دروغ بندد؟ (و شریک برای او قائل شده است) یا اینکه آیات او را تکذیب کند؟، یقیناً ظالمان روی رستگاری نخواهند دید.(۲۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى»، «افترى»: جعل، دروغ بستن. در قرآن عظیم الشأن بصورت کل پانزده مرتبه تعبیر «مَنْ أَظْلَمُ» تذکر یافته که در مورد افترا بر الله متعال، بازداشتمن مردم از مسجد و کتمان شهادت و حق است. این فهم اینرا میرساند که ظلم فرهنگی و باز داشتن مردم از رشد و فهم، بدترین ظلم به جامعه بشمار می رود.

«وَمَنْ أَظْلَمُ»: ظالمتر از آنکه. هر چیز که عزیزتر و مقدس‌تر باشد، خطر ظلم درباره‌ی آن بیشتر است. از این رو ظلم به الله و افترا بر ذات مقدس الهی، بدترین ظلم‌ها بشمار می رود.

تفسیر:

«وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَبَ بِآيَاتِهِ»: هیچکس در جهان ظالمتر و گنهکارتر از کسی نیست که ادعای شریک به الله متعال را مینماید و به اوتعالی زن و فرزند قایل است، یا قرآن و یا هم معجزات درخشان آنرا تکذیب کرده و آنرا سحر به نامد، و یا هم یا یکی از آیات و نشانه‌های وحدانیت‌ش را و یا شواهد نبوت پیامبرش را رد و تکذیب کند.

ابو سعود گفته است: کلمه‌ی «أَوْ» بیانگر آن است که هر یک از افترا و تکذیب به معنی نهایت افراط و ظلم است. تا چه رسد به این که کسی هردو را با هم داشته باشد، و آنچه الله آن را اثبات کرده آنها نفی کرده اند. و آنچه که الله آن را نفی کرده است، آنها آن را اثبات نموده اند، خدا آنان را نایبود کند! چگونه و تا کی افترا می گویند. (ابو سعود 2/88). بصورکل باید بعرض رسانید که: ظلم به تفکر و فرهنگ انسان‌ها، از جمله بدترین ظلم‌ها بشمار میرود. شرک، افترا به الله متعال، ادعای نبوت دروغین، بدعت، وغیره، همه نمونه‌ای از این گونه ظلم‌ها می باشد.

«إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (21)»: هرکسی چنین کند ظالم و ستمگار است و چنین کسی هرگز راه درست را طی نمینماید و از عذاب الهی نیزنجاب پیدا نمی‌کند.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا أَيْنَ شَرَكَأُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَرْعُمُونَ (۲۲)

و روزی که همه آنها را محشور کنیم (معبودها و عبادت کنندگان آنها را) باز به کسانی که شرک آورده بودند می‌گوییم: معبودهایتان که آنها را شریک الله می پنداشتید کجا هستند؟ (و چرا به یاری شما نمی‌شتابند؟).(۲۲)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«نَحْشُرُهُمْ»: آنان را گرد می آوریم، محشور می کنیم. «أَيْنَ»: کجا؟ «كُنْتُمْ تَرْعُمُونَ»: می

پنداشتید، گمان می بردید.

تفسیر:

«وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا»: آیا این مشرکان به یاد نمی آورند روزی را که ما همه آنها را در روزی که شکی در آن نیست برای محاسبه و بازخواست حشر میکنیم، و در ملاء عام به آنها میگوییم و از آنها میپرسیم: «أَيْنَ شُرَكَاوُكُمُ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَرْعُمُونَ(22)»: باید گفت که: قیامت روز حق بودن توحید، برای مشرکان است. طوریکه در آیه مبارکه خطاب به مشرکان میگوید: کجا شدند خدایانی که شما به غیر از الله متعال پرستش میکردید؟ و هنگام شداید آنرا شفیع و مددگار خویش بشمار می آورید، چرا این خدایان امروز در چنین شدت و مصیبت کجا رفته‌اند که هیچ به کار شما نمی‌آیند؟! و شما را یاری نمی‌رسانند و از شما عذاب را دفع نمی‌نمایند و یا در رفع عذاب شفاعت نمی‌کنند؟ یعنی: کجاپند خدایان پنداری شما که در چنین حالی به شما هیچ سودی نمی‌رسانند؟ یا خدایانشان احضار می‌شوند ولی از آنجایی که به هیچ وجه منفعتی از آنان بر نمی‌آید، وجود آنها همانند عدم وجودشان است بنابر این، خدای سبحان با این خطاب آنان را توبیخ می‌کند.

امام بیضاوی هم فرموده است که: منظور از استفهام توبیخ است، «و تَرْعُمُونَ» یعنی «تزعونهم الله وشركاء مع الله»: گمان می‌برید که آنها الله و شریک الله می‌باشند، بدین ترتیب هردو مفعول حذف شده‌اند. گویا در بین مشرکین و خدایان آنها مانع ایجاد شده است و در موقع امید و احتیاج آنها را از دست میدهند و به آنها دسترسی پیدا نمی‌کنند. (تفسیر بیضاوی ص 169).

تصورت کل باید گفت که: شرک، خیالی بیش نیست. حضرت ابن عباس(رض) گفته است: هر «زعمی» که در قرآن آمده است به معنی دروغ است.

ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ(٢٣)

سپس جواب و عذر آنها چیزی جز این نیست که میگویند: قسم به الله، ای پروردگار ما، ما مشرک نبودیم. (۲۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فِتْنَتُهُمْ»: کفر آنان، معذرت از آنان، جواب آنان، فرجام کفرشان.

تفسیر:

«ثُمَّ لَمْ تَكُنْ فِتْنَتُهُمْ»: آنها بعد از اینکه خدایان خود را در آن روز می‌بینند که در برابر بی‌تفاوت‌اند از حجتی باطل و ادعایی دروغین استفاده می‌کنند.

تفسران در بیان معنای کلمه «فتنه» در این آیه مبارکه، چند وجه ذکر کرده‌اند که قوی‌ترین آن «عقابت» است. یعنی: عاقبت و فرجام کفرشان که به آن افتخار کردن و بر سر آن جنگیدند، چیزی جز انکار و بیزاری جستن از شرک نیست. از دیگر وجوده در معنای «فتنه»، این نظر ابن عباس(رض) است: «فتنه آنان، یعنی حجت آنان». عطاء میگوید: «فتنه آنان، یعنی عذرخواهی آنان».

«إِلَّا أَنْ قَالُوا وَاللهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ(23)» دروغگویان به مقتضای خصلتی که در دنیا کسب کرده‌اند، در قیامت نیز توصل به دروغ می‌شوند و می‌گویند: به خدا قسم ای پروردگار! ما مشرک نبودیم. ما آن‌ها را در دنیا عبادت نکردیم و به الله شریک نیاوردیم در حالی که در این ادعای خود دروغ می‌گویند و افtra می‌کنند.

امام قرطبی در این مورد میفرماید: وقتی صرف نظر و بخشدگی او را نسبت به مؤمنان دیدند زبانشان بند می‌آید و دستانشان اعتراف میکند و پاهایشان بر اعمالشان گواهی میدهد.
 (تفسیر قرطبی 6/401)

أَنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (٢٤)

بین، چگونه بر خود دروغ می‌بنند و آنچه از معبدهای که با الله شریک قرار داده و افترا می‌کردند، از آنها کم کشت.(۲۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«ضَلَّ عَنْهُمْ»: ناپدید شد، نابود گشت از آنان

تفسیر:

«أَنْظُرْ كَيْفَ كَذَبُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ» ای محمد! بین که چگونه با خود نیز دروغ میگویند، باکفر و شرک در پیشگاه خداوند دانا خود را تکذیب کردند، و این کذب و دروغ صریح مایه‌ی تعجب است.

«وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ(24)» در محکم الهی، نه دروغ انسان کارساز است، نه سوگند ها و قسم های او. گمان شفاعتی که از خدایان خود داشتند باطل و متلاشی و نقش برآب شد. و دروغ و افترا و شرکایی که به خدا نسبت میدادند از دیدشان نهان شد. آن همه اصرار بر تکیه‌گاه های غیر الهی، خیالی بیش نیست یعنی: افترا ایشان برباد رفت و نابود شد و این پندار یاوهشان که شریکان آنها را به خدا آنژدیک میکنند، متلاشی و باطل گشت و میان آنها و چیزهایی که بجز الله پرستش میکردن، جدایی افتاد و در نتیجه، این معبدان باطل نتوانستند هیچ نیازی را برای آنان برآورده کنند.

قابل توجه و دقت است که در موارد متعددی از قرآن عظیم الشأن در حق کاذب لعنت آمده است، و رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده است که: از دروغ پرهیز کنید زیرا دروغ با فجور همراه است و هر دو به جهنم می‌روند. (صحیح ابن حبان)

از رسول الله(ص) سؤال شد که چه عملی مردم را به جهنم می‌برد، فرمود که: عمل دروغ.
 (مسند امام احمد)

سرور کائنات صلی الله علیه وسلم در شب معراج کسی را دید که دو تا شدق (کنج دهان) او چاک داده میشوند باز سالم می‌گردند، سپس چاک میگردند باز سالم میشوند، و بدین ترتیب این روش با او تا قیامت انجام میگیرد؛ آن حضرت از جبرئیل امین پرسید که این چه کسی است؟ او فرمود: این دروغگو است.

و در روایت دیگری از مسند امام احمد آمده است که رسول الله فرمود که: مردم، مؤمن کامل نمی‌شود مگر وقتی که کاملاً دروغ را ترک نماید که در شوخی هم دروغ نگوید. و نیز در «بیهقی» و غیره با سند صحیح آمده است که می‌تواند در طبع مسلمان خصایل بد دیگری باشد اما خیانت و دروغ باهم نمی‌توانند جمع باشند. و در حدیثی دیگر وارد است که دروغ رزق انسان را کم می‌کند.

خواندنگان گرامی!

بعد از اینکه احوال مشرکان در آخرت و آشفتگی و اضطرابی که عاید حال مشرکان میگردد، به بیان گرفته شد. اینک در آیات (25 الی 26) یک بار دیگر، در باره اعتراف به اعمال ناپسند مشرکان و هکذا نالمیدی آنان را در ایمان آوردن به بیان میگیرد.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمْعُ إِلَيْكَ وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (٢٥)

گروهی از آنان (بشرکان) کسانی هستند که به سخنانت گوش میدهند و (ليکن) ما در دل‌های آنها پرده‌ها قرار داده‌ایم تا آن را نفهمند و در گوش‌های آنها سنگینی را گذاشته‌ایم (تا نشنوند)، و اگر ببینند (آنها بقدرتی لجوجند) که اگر تمام نشانه‌های حق را ببینند ایمان نمی‌آورند، تا وقتی که نزد تو آیند با تو مجادله میکنند و میگویند: این (قرآن) نیست مگر افسانه‌های پیشینیان. (۲۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَكِنَّةً»: جمع کنان و به معنی پوشش است. «أَنْ يَفْقَهُوهُ» (فقه): این که قرآن را بفهمند، دریابند. «وَقْرًا وَقَرَتْ أَذْنَهُ»: یعنی گوشش سنگین یا کر شد.

«يُجَادِلُونَكَ» (جدل): با توجعال میکنند، می‌ستیزند. «أَسَاطِيرُ»: خرافات و یاوه و جمع اسطوره است. جوهری گفته است: اساطیر یعنی أباطيل و قصه‌های ساختگی. (مجمع البیان 286/4).

تفسیر:

«وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمْعُ إِلَيْكَ»: از جمله‌ی آن مشرکان کسانی هستند، که صدای تو را هنگامی که قرآن را تلاوت میکنی به تو گوش می‌دهند.

تفسران مینویسند: که تذکر این اشخاص کسانی‌اندکه به: به غرض عیبجویی و اعتراض، به قرآن کریم و سخنان حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم گوش می‌نہادند، و مقصود آنها انتفاع از هدایت و پذیرفتن حق نمی‌باشد.

«وَجَعَلْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ»: اما شنیدنی بدون فهم، بدون درک و بدون بهره‌گیری زیرا هوی و هوس بر دل‌های آنها چیره شده و منافذ بصیرت را بر آنها بسته و قلب‌های شان را در حجاب قرار داده است از این روی آنها نمی‌فهمند.

واقعیت امر اینست که: شنیدن صدای تلاوت قرآن، زمانی برای انسان موثر و ارزشمند تمام میشود که بر قلب انسان اثر بگزارد.

«وَ فِي آذَانِهِمْ وَقْرًا»: و گوش هایشان را سنگین و کر کردیم تا نشنوند. یعنی: از شنیدن قرآن ناشنوایشان ساخته‌ایم.

ابن جزی گفته است: معنی آیه چنین است: وقتی قرآن را می‌شنیدند، خدا بین آنها و فهم قرآن پرده و مانع ایجاد می‌کرد. از طریق مبالغه از آن به «اکنه» و «وقر» تعبیر کرده است. (التسهیل 6/2).

«وَ إِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا»: و اگر تو هر نشانه‌ای بر صدق خویش ارائه کنی در حالی که تمام معجزات بر رسالت تو شهادت میدهند آنها باز هم تکذیب می‌کنند و انکار می‌نمایند. متاسفانه لجاجت، از جمله درد های بی درمان است و مثل آینه‌ی موج دار، بهترین چهره ها را هم قبیح و بد نشان می‌دهد.

«حَتَّىٰ إِذَا جَاءُوكَ يُجَادِلُونَكَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ (25)»: آنها باز هم تکذیب میکنند و انکار مینمایند، یعنی: آنها در کفر و عنادشان بدانجا رسیده‌اند که به صرف ایمان نیاوردن اکتفا نکرده بلکه جلال‌کنان نزد تو می‌آیند و می‌گویند: این جز افسانه های پیشینان نیست. یعنی: این قرآن، جز از جنس داستان‌ها و افسانه‌های بی‌پایه‌ای که پیشینیان

آن را در کتاب‌هایشان نوشته‌اند، نیست. آری! آنها پنداشتند که حضرت محمد(ص) قرآن را از این داستان‌ها و اخبار برگرفته است درحالیکه قرآن جز فروفرستاده خدای عزیز و حمید نیست.

شأن نزول آية 25:

از ابن عباس(رض) روایت شده است که «أبوسفیان» و «ولید بن مغیره» و «نصر بن حارت» در کنار پیامبر صلی الله عليه وسلم نشسته بودند در حالیکه او قرآن را تلاوت می‌نمود. از نظر سؤال کردند، محمد چه می‌خواند؟ گفت: همان طور که من از حوادث زمان‌های گذشته می‌گفتم او هم اساطیر و افسانه‌ها می‌خواند. آنگاه الله تعالى «وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمْعُ إِلَيْكَ وَجَعَلُنا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكْنَةً أَنْ يَقْهُوْ...» را نازل کرد.

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأُونَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (٢٦)

آنها دیگران را از آن قرآن یا محمد منع می‌کنند و خود نیز از او دور می‌شوند، و هلاک نمی‌کنند مگر خود را، ولی نمی‌دانند. (۲۶)

شرح لغات و اصطلاحات:

«يَنْأُونَ»: دور می‌شوند. نای یعنی دور شد. «يَنْهَوْنَ»: باز می‌دارند. يَنْأُونَ(نای): دوری می‌شوند نای یعنی دور شد. روی می‌گردانند، فاصله می‌گیرند.

تفسیر:

«وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأُونَ عَنْهُ»: «وهم ینهون» آن مشرکان تکذیب کننده مردم را از شنیدن قرآن و ایمان آوردن به آن و گرویدن به پیامبر اکرم صلی الله عليه وسلم و پیروی کردن از آن حضرت باز می‌دارند.

«وهم ینهون عنہ» در نزد عموم مفسرین «ضحاک»، «قتاده» و «محمد بن حنیفه»، این آیه در باره عموم کفار مکه نازل شده است که مردم را از شنیدن و اتباع قرآن باز می‌داشتند، و خود نیز از آن دوری می‌جستند. و از حضرت عبدالله بن عباس نیز منقول است که این آیه درباره أبو طالب کاکای پیامبر اسلام نازل شده است. أبو طالب مردم را از آذیت و آزار رسانی به آن حضرت باز می‌داشتند و از آن حضرت حمایت می‌کردند اما نه به قرآن ایمان آورند و نه به آن گوش فرا داشتند؛ پس در این صورت ضمیرینهون عنہ، بجای قرآن به سوی آن حضرت بر می‌گردد. (مظہری بروایت ابن ابی حاتم عن سعید بن ابی هلال)، «و يَنْأُونَ عَنْهُ» و خود نیز از پیروی کردن آن دور می‌شوند و خویشتن را از آن دور نگاه می‌دارند و هم خود گمراه گر هم خودشان کافر می‌شوند و هم مردم را از هدایت باز می‌دارند.

تفسران در شأن نزول می‌نویسند:

این آیه در باره أبو طالب کاکای پیامبر صلی الله عليه وسلم نازل شد زیرا او در همان حالیکه کفار را از آزار دادن پیامبر صلی الله عليه وسلم بازمی‌داشت، خود نیز از اجابت دعوت پیامبر صلی الله عليه وسلم در مورد پذیرش اسلام دوری می‌کرد.

«وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (26)»: دوری از پذیرفتن حق، سبب به هلاکت انداختن خود انسان می‌گردد، طوریکه در آیه مبارکه آمده است. «وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنفُسَهُم» یعنی: با این کارشان جز خویشتن را به نابودی نمی‌کشانند و ضرر حاصل شده از آن جز به آنان نمیرسد، هرچند که خود فکر می‌کنند که با این کارشان دارند به اصطلاح به رسول

الله صلی الله علیه وسلم زیان و ضرر میرسانند. البته، این بی‌دانشان اسباب هلاک ابدی خود را فراهم میکنند، و نمی‌دانند که با دست خود به پای خود نیشه می‌زنند.

واقعیت اینست: شعور واقعی، یافتن راه حق است و گم کردن راه حق و رهبر حق، از سوی هر کسیکه صورت گیرد، بی‌شعوری است.

تفسر کبیر جهان اسلام شیخ ابن کثیر میفرماید: آنان دو عمل زشت را با هم جمع کرده بودند؛ خود از قرآن بهره نمیگرفتند و نمیگذاشتند أحدی نیز از آن بهره بگیرد و کیفر آن فقط بر خود آنان می‌باشد اما نمی‌فهمند. (تفسیر ابن کثیر 1/573).

توضیح مختصر:

دلیل دوری گرفتن از قرآن، حماقت و جهالت مشرکان است که درک و فهم ندارند. این آیات، پند و اندرز گویایی است که جز با تأمل و اندیشه و نگریستن با دیدهی دل به‌آن، سودمند نیست. بی‌گمان، کسانی که این آیات را نمیفهمند، قلب بیدار، گوش شنوای و چشم بینا ندارند. متأسفانه این آسیب، فرآگیر و در میان هر نسلی و هر گروه و دسته‌ای، مشهود است. و در هر دوره و زمانی، شیوه‌ی خاصی دارد و هرکس با ساز کردن بهانه‌هایی در برابر بسیاری از آیات روشن قرآن، کروگونگ است؛ هر چند از صحتمندی ظاهر جسمی برخوردار هم باشد. (بقره: 171)، (انفال آیه: 23).

خوانندگان گرامی!

در آیات قبلی در باره صفت آنده از اشخاصیکه؛ مردم را از پیروی باز میدارند و خود نیز از آن راه دوری میگزینند و عمر خوبیش را تباہ میگردانند، اشاراتی بعمل آمد و هکذا از آرزوهای آنان در جهان آخرت، که: ارزوی داشتند که: ای کاش بار دیگر به دنیا باز میگشتم و کار نیک انجام میدادیم؛ اما الله متعال، سخنشنان را تکذیب میکند. بحث بعمل آمد. اینک در آیات متبرکه (32) یعنی (27) موضع عاتی از قبیلی مشرکان دربرابر آتش دوزخ، مشرکان در پرایر پروردگار در روز قیامت، و حقیقت دنیا مورد بحث گرفته میشود.

وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذَّبَ بِإِيمَانِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (٢٧)

اگر (حال آنها) ببینی هنگامی که برکناره آتش دوزخ ایستاده اندکه میگویند ای کاش (بار دیگر به دنیا) باز میگشتم و آیات پروردگارمان را تکذیب نمیکردیم و از مؤمنان می‌شدیم. (۲۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَلَوْ تَرَى»: اگر میدیدی، تری: می‌بینی. «وُقِفُوا»: عرضه شده اند، نگهداشته شده اند، بازداشته شده اند. «نُرَدُّ»: برگردانده شویم.

تفسیر:

«وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقِفُوا عَلَى النَّارِ»: و ای کاش تو ای محمد! اگر آن مشرکان را هنگامی مشاهده می‌نمودی که برآتش عرضه میشوند و خشم خدای جبار را و همچنان هولناکی صحنه، غل و زنجیرها را مشاهده می‌نمایند، آنگاه خواهند گفت:

تفسر بیضاوی گفته است: جواب (لو) محنوف است و تقدیر عبارت چنین است: وضعی بس زشت می‌دیدی. علت حذف این است که شنونده آن را به بلیغترین وجه تقدیر نماید.

در ضمن قابل یادآوری است که: کفار هنگام عرضه بر آتش، وحشت زده و ذلتبار ناله می زند. «إِذْ وَقُفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا» مراحل و مواقف قیامت متعدد است، در بعضی از مراحل گنهکاران ناله میزند و در بعضی موافق مهر سکوت بردهانشان می خورد.

«فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا تَرَدُّ وَلَا تُكَذِّبَ بِآيَاتِ رَبِّنَا»: ای کاش زنده می شدیم و به دنیا باز میگشیم و به الله متعال ایمان می آوردیم، آیات پروردگار خویش را هیچگاه تکذیب نکنیم و پیامبر صلی الله علیه وسلم را تصدیق می کردیم، «وَ تَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (27)» اگر به دنیا برگردیم آیات راتصدق و به خدا ایمان می آوریم. پس برگشت به دنیا را برای انجام عمل صالح و جiran لغزش ها تمنا کردند.

بلی! چنین آرزویی می کنند ولی متسافانه که همچو ارزوی شان برآورده نمیشود. الان قد ندمت و ما ینفع الندم! در حقیقت به این دلیل آنان چنین میگویند که حقیقتی که بر آن پرده می انداختند برایشان آشکار شده است.».

یعنی این قول آنان نتیجه یک تصمیم عاقلانه و اندیشیده شده و یک تغییر واقعی نیست، بلکه محصول مشاهدهی حقیقت است که پیداست پس از آن شدیدترین و متعصب ترین منکر نیز جرأت انکار خواهد داشت.

خواننده محترم!

طبق آیات قرآنی، آرزوی برگشت به دنیا، هم در لحظهی مرگ است و هم در قبر وهم در قیامت، «رَبِّ ارْجِعُونَ لَعَلَّي أَعْمَلُ صَالِحًا»(مؤمنون، 100)، و هم در جهنم «رَبَّنَا أَخْرَجْنَا مِنْهَا فَإِنْ عُدْنَا فَإِنَّا ظَالِمُونَ» (مؤمنون، 107) همچنان در آیهی 23، مشرکان شرک خود را انکار می کردند، ولی در این آیه، اعتراف و تقاضای برگشت و جiran می کنند.

باید گفت که: این آرزو، دروغی بیش نیست. ولوکه اگر باز هم به دنیا بازگردند، به دنبال همان چیزی اند که در پیش بوده اند؟ چون گناه، کفر، نفاق و نافرمانی در نهادشان قرار دارد و سرشتیان ستیزه جویی و دروغگویی است و اگر به دنیا بار دیگر آورده شوند، بی تردید بار دیگر معاد و روز جزا را انکار خواهند کرد و جز زندگی دنیا چیزی نمی جویند. الله متعال، سرشت آنان را میشناسد و میداند که اصرارشان بیبهوده و بی اساس است و از بیم آتش دوزخ چنین آرزویی میکنند و گرنم سرشت آنان، تهی از ایمان است. و آرزویشان دروغی بیش نیست و هرگز به زندگانی جهان آخرت باور ندارند و در ماورای این دنیا، عالمی دیگر نه، می بینند و نه، می پذیرند و نه، به پاداش و کیفر، ایمان دارند.

بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفِونَ مِنْ قَبْلٍ وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهْوَا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (۲۸) [ولی آرزوی آنان از روی صدق و راستی نیست] بلکه آنچه [از حقانیت توحید ونبوت و معاد] پیش از این پنهان می داشتند برای آنان آشکار شده [که این گونه آرزو میکنند]، و اگر به دنیا بازگردانده شوند، یقیناً به کفر و شرکی که از آن نهی شده اند بازمی گردند؛ و مسلمان آنان دروغگویند. (۲۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَدَا لَهُمْ»: برایشان آشکار شد.

تفسیر:

«بَلْ بَدَا لَهُمْ مَا كَانُوا يُخْفِونَ مِنْ قَبْلٍ»: روز قیامت، روز آشکار شدن اسرار پنهانی مردم است و قرآن بارها به این حقیقت در آیات مختلفی اشاره بعمل آورده است. از جمله: در

(آیه 33 سوره جاثیه) میفرماید: «وَبَدَا لَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا»، همچنان در آیه 48 سوره پیامبر و صحت رسالتش را در روز رستاخیز بزرگ دانستند، در روز قیامت. عیب‌ها و زشتی‌هایی را که در دنیا پنهان کرده بودند، برای آنان عیان و آشکار شد، از این رو چنان آرزویی را میکنند. چون عقاید و اعمال نابکارشان برآنان آشکار شد و دانستند که حتماً به سبب شرکشان نابود می‌شوند، از روی استیصال و درمانگی، به آرزوها و وعده‌های دروغین روی آورند، «وَلَوْ رُدُوا لَعَادُوا لَمَا نُهُوا عَنْهُ وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ (28)»: برگشتن از آخرت به دنیا، محال است. «وَلَوْ رُدُوا» و اگر باز گردانده هم بشوند به سوی دنیا، آن طور که آرزو کردند «قطعاً برمی‌گردند به» انجام دادن «آنچه از آن نهی شده بودند» از امور ناروایی که در رأس آنها شرک است، همان‌گونه که ابلیس دید آنچه را از آیات الهی دید ولی باز هم عناد ورزید و سر به تمرد برداشت.

«وَإِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ»: «وَقطعاً آنان دروغگویند» در این وعده‌شان که در صورت بازگشت به دنیا از مؤمنان می‌گردند بلکه این سخن را فقط به انگیزه نجات از مهله‌های که در آن در افتاده‌اند، می‌گویند.

باید گفت: زمانی‌که دروغگویی بمثابه خصلت یک انسان مبدل شود، در قیامت هم دروغ می‌گوید. طوری‌که در آیه 23 نیز خواندیم که مشرکان در قیامت به دروغ قسم می‌خورند و می‌گویند: «وَاللهِ رَبِّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ»

وقالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاةُ الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (٢٩)

و [زمانی که در دنیا بودند] گفته: جز این زندگی دنیای ما زندگی دیگری نیست و [پس از مرگ] ما (دوباره زنده و) برانگیخته خواهیم شد. (۲۹)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«قالُوا»: مشرکان و منکران قیامت می‌گفته‌اند. «إِنْ هِيَ»: نیست زندگانی دنیا. «الدُّنْيَا»: نزدیکتر، مراد، این جهان است. «مَبْعُوثِينَ»: برانگیخته شدگان، زنده شدگان.

تفسیر:

«وقالُوا إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاةُ الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ (29)»

بشرکان، انسانهای سطحی‌نگر و مادی پرست هستند و محدوده‌ی حیات را تنها در همین دنیا می‌بینند و منکر رستاخیزند. بنابر همین عقیده و تفکر می‌گفته: جز این زندگی دنیوی چیز دیگری در میان نیست، یعنی هرگز زنده شدن بعد از مرگ و حشر و نشری در میان نیست و هرگاه ما بمیریم هرگز از قبرهای خود به منظور حساب و کتاب زنده نمی‌شویم؛ زیرا حیات ما فقط مربوط به همین دنیاست.

وَلَوْ تَرَى إِذْ وُقْفُوا عَلَى رَبِّهِمْ قَالَ الَّذِينَ هَذَا بِالْحَقِّ قَالُوا بَلَى وَرَبَّنَا قَالَ فَذُوقُوا العَذَابَ بِمَا كُنْثُمْ تَكْفُرُونَ (٣٠)

اگر آنان را در آن هنگام ببینی که در بارگاه پروردگارشان، باز داشته شوند، [چیز‌های شگفت انگیزی خواهی دید و] پروردگار به آنان می‌فرماید: آیا این، (_RSTAXHIZ و حساب و کتاب) حق نیست؟! گویند: بلى، قسم به پروردگارمان، حق است! الله می‌فرماید: پس به سبب آنکه (در دنیا) کفر می‌ورزیدید، این عذاب را بچشید. (۳۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«عَلَى رَبِّهِمْ»: در محضر پروردگارشان.

تفسیر:

خداوند متعال پیامبرش را تسلیت و دلجویی میدهد که همه‌ی لجاجت‌ها بی جواب باقی نخواهد ماند. «وَلُوْ تَرِي إِذْ وَقْفُوا عَلَى رَبِّهِمْ»: و اگر تو ای محمد! این کفار را در روز قیامت در حالتی بنگری که به منظور محاسبه به حساب شان در پیشگاه الله متعال ایستاده‌اند و ترس و لرز شان را هنگامی که به آنها گفته شود: «فَالَّذِينَ هُنَّا بِالْحَقِّ»: آیا این همان زنده شدن بعد از مرگی که شما تکذیب میکردید حق نیست؟ یعنی: آیا این رستاخیزی که شما منکر آن بودید، حقیقت ندارد؟ و آیا این مجازات که شما آنرا انکار میکردید، حاضر و آمده نیست؟

«قَالُوا بَلٰى وَ رَبِّنَا»: در آن هنگام خواهند گفت: بلی قسم به الله متعال که حقیقتاً خود آن است. می بینیم که: اعترافات کفار و مشرکان در قیامت، فایده ای را بیار نیاورد. آنها به آنچه منکر آن بودند، اعتراف می‌کنند و این اعتراف شان را با سوگند، مؤکد هم می‌سازند. «قَالَ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ(30)»: مجازات‌های قیامت، به خاطر مداومت در کفر و انکار معاد در دنیاست. طوریکه برای آنها در نهایت سرزنش گفته می‌شود این عذابی که شما دچار آن شدید! علت آن کفر شما به الله متعال و تکذیبگری‌تان نسبت به پیامبر اسلام صلی الله علیه وسلم است.

قدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِلِقَاءَ اللَّهِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَطْنَا فِيهَا وَهُمْ يَحْمِلُونَ أُوزَارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ أَلَا سَاءَ مَا يَرْزُونَ(٣١)
یقیناً کسانی که لقای پروردگار را انکار کردند مسلمان (روز قیامت) زیان کار شدند. تا آن که قیامت ناگهانی بر آنها بیاید (پس) گویند: ای افسوس بر ما، بر اینکه درباره ایمان به قیامت کوتاهی کردیم، (درحالیکه) آنها بارهای (سنگینی گناهان) خود را بر پشت هایشان بر میدارند، آگاه شوید! چه بد است آنچه میردارند. (۳۱)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«بِلِقَاءَ اللَّهِ»: دیدار الهی. لقاء الله: ملاقات رحمت یا عذاب خدا در آخرت. (مراد از «لقاء الله»، ملاقات معنوی و شهود باطنی در قیامت است، چون در قیامت همه‌ی وابستگی‌های انسان از جمله به مال و مقام و اقارب و دوستان قطع می‌شود و با روپوش شدن با مكافات و مجازات الهی، حاکمیت مطلقه الهی را درک می‌کند).

«الساعة»: روز رستاخیز. (به قیامت، «ساعت» می‌گویند، چون در ساعتی و لحظه‌ای برق آسا ایجاد می‌شود. (در آیه ۷۷ سوره نحل) آمده است: «وَ مَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلْمَحُ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ»، برپایی قیامت، مانند چشم به هم زدن یا نزدیکتر از آن است). «بَغْتَةً»: ناگهان، به ناگهان سرزده. «فَرَطْنَا فَرَطْ»: یعنی باوجود اینکه توانایی انجام آن کار را داشت، اما در انجام آن کوتاهی نمود. ابو عبید گفته است: فرط یعنی ضایع کرد. «أُوزَارَهُمْ»: گناهان آنان، جمع وزر است.

تفسیر:

«قدْ خَسِرَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِلِقَاءَ اللَّهِ»: تمام تلاش کافران موجب زیان شد و عملشان تباہ گردید، زیرا آنها به روز آخرت باور نکردند، و تکذیب کردند ملاقات الله را، باید گفت که بزرگترین شقاوت انسان این است که از لقای الله تعالی انکار ورزد، و این مقصد عالی و بزرگ زندگی را دروغ بشمارد؛ «قدْ خَسِرَ» واقعیت امر همین است؛ کسیکه قیامت را نپذیرد،

بدین معنی است که هستی خود را با دنیای فانی معامله کرده و این از جمله بزرگترین خسارت بشمار می‌رود.

«حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَعْثَةً»: و هرگاه قیامت برپا گردد و آن‌ها عاقبت تکذیبگری خود را ناگهان ملاحظه کنند از شدت ترس فریاد می‌دارند و بر عملکرد بدخود افسوس و حسرت میخورند، مفسر قرطبی فرموده است: به سبب سرعت محاسبات در روز قیامت آنرا ساعت نامیده اند. (تفسیر قرطبی 412/2).

باید مذکور شد که از فحوای جمله: «جَاءَتْهُمُ السَّاعَةُ بَعْثَةً» معلوم می‌گردد که: قیامت، ناگهانی فرا میرسد و کسی از زمان آن آگاه نیست، پس باید برای محاسبه همیشه آماده بود.

«قَالُوا يَا حَسْرَتَنَا عَلَىٰ مَا فَرَّطْنَا فِيهَا» گفتند: زهی پشیمانی از تقصیرات و ترک عمل صالح در دنیا.

«وَهُمْ يَحْمِلُونَ أُوزارَهُمْ عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ»: گناهان، در قیامت تجسم یافته و بر انسان بار می‌شوند. و آنان بار های سنگین گناهان خویش را بر میدارند به این معنی که چون گناهان گریبانگیرشان شده است، از بردوش کشیدن آن گرانبار شده‌اند، گویی این گناهان بر پشت آنهاست.

تفسیر بیضاوی در تفسیر خویش می‌نویسد: این تمثیل است؛ چون آنها مستحق مجازات گناهان می‌باشند (تفسیر بیضاوی ص 169). و گفته است: «عَلَىٰ ظُهُورِهِمْ»؛ چون عادت بر این است که بار سنگین را بر دوش حمل کنند.

ابن جزی گفته است: این کنایه از تحمل گناهان است، و گویا به صورت حقیقی آنرا به دوش می‌کشند. روایت شده است که در روز قیامت اعمال کافر بعد از این که به صورت زشت ترین چهره درمی‌آید بر او سوار می‌شود و مؤمن بعد از این که به صورت زیباترین چهره در می‌آید بر اعمال خود سوار می‌شود. (التسهیل 7/2).

«أَلَا سَاءَ مَا يَزِرُونَ (31)»: آگاه شوید؛ چه بد است آنچه بر می‌دارند و چه زشت است آنچه بر دوش می‌کشند! یعنی: آنها در حالی حشر می‌شوند که گناهانشان بر پشت‌شان است تا به سبب آن عذاب شوند.

وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعْبٌ وَلَهُوَ الَّذِي أَخِرَّ الْأَخِرَةَ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقَوْنَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (٣٢)
و زندگی دنیا [بدون ایمان و عمل صالح] بازی و سرگرمی است، و یقیناً سرای آخرت برای آنان که همواره پرهیزکاری می‌کنند، بهتر است. آیا نمی‌اندیشید؟ عقل ندارید؟. (۳۲)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لَعْبٌ»: بازی، «لَهُوٌ»: سرگرمی، «أَفَلَا تَعْقِلُونَ؟»: آیا نمی‌اندیشید؟ تعقل نمی‌کنید؟ واقعیت امر اینست که اگر دنیا مزرعه‌ی آخرت قرار نگیرد، بازیچه پیش نیست و مردم مانند اطفال که سرگرم به اسباب بازی‌هایی مانند، مال، منصب و مقام وغیره شده‌اند. خیر بودن آخرت به خاطر آن است که هم لذت‌هایش آمیخته به رنج نیست و هم زودگذر و موهم و خیالی نیست.

قابل تذکر میدانم که با در نظر داشت مفاهیم آیات دیگر قرآنی، نباید این آیه را بمثابه دعوت به رهبانیت و ترک دنیا به حساب آوریم.

تفسیر:

«وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَعْبٌ وَ لَهُوٌ»: حیات وزندگی دنیا جز بازی و سرگرمی پیش نیست، و دنیا باطل و فربینده و غرور انگیز است؛ چون مدتش کوتاه و لذتش ناپایدار است. درست

مانند رویایی که یک انسان خواب شده می‌بیند. در حیات این جهان، همان لمحات در زندگانی محسوب می‌شود که برای اصلاح آخرت بمصرف برسد؛ دیگر تمام اوقاتی که خالی از فکر آخرت است، نزد مردم دوراندیش، زاید از لهو و لعب، ارزشی ندارد!

«وَلَدَّارُ الْآخِرَةِ حَيْرٌ لِّلَّذِينَ يَتَّفَوَّنَ»: آنچه بهتر است آخرت است که برای متقيان و کسانی که اعمال صالح انجام میدهند مایه سعادت است. چنین کسی در نعمت ماندگار قرار دارد، چون دائمی است و نعمت هایش زوال پذیر نیست، و سرور و شادیش از آنان گرفته نمی‌شود، پرهیزگاران و دانایان دانند که خانه اصلی، خانه آخرت؛ و حیات حقیقی، حیات آخرت است. عاقلان هیچ وقت، فریب دنیارا نمیخورد، «أَفَلَا تَعْقِلُونَ(32)»: آیا نمیفهمیدکه آخرت از دنیا بهتر است؟ آیا شما در این امر تدبیر نمی‌کنید تا کوتاهی دنیا و سرعت زوال و گذشت وفاتی آن را بنگرید و آخرت و نعمت‌های آن را در بهشت‌های ماندگار تا به خاطر آن تلاش کنید؟ آخر باید بیندیشید که حیات؛ محدود به این مقطع کوتاه عمر دنیوی نیست بلکه حیات از نظر طولی در عمق زمان، از نظر عرضی در عمق آفاق و از نظر عمقی در ژرفای عوالم بی‌کران باری تعالی امتداد یافته و از نظر حقیقت خود هم متتنوع است.

بطور مؤجز و خلاصه باید بعرض رسانده شود که: در این جهان چنین چیزی که هر انسان به آن نایل آید و از همه بیشتر ارزش و محبوبیت داشته باشد، آن زندگی اوست و این نیز هویداست که برای زندگی هر انسانی، وقت محدودی هست و این نیز معلوم است که یهیچکسی حد صحیح زندگی خود را نمیداند که هفتاد سال است و یا هفتاد ساعت، یا به یک تنفس مهلت نمیرسد. از طرف دیگر این نیز معلوم گردید که متعاق گرانمایه رضای الهی که متكلف راحتی و عیش و آرامش ابدی دنیا و آخرت است، فقط در این حیات محدود دنیا بdst می‌آید. اکنون هر انسانی که خداوند به او عقل و هوش عنایت کرده است، خود، شخصاً میتواند قضاوت نماید که این لمحات و ساعات زندگی محدود دنیا را در چه کارهایی باید صرف کرد. بدون شک و تردید مقتضای عقل این است که این اوقات گرانمایه را بیشتر در آن کارهایی باید صرف کرد که از آنها رضای خدا بdst بباید؛ بقیه کارهایی که برای برقراری این زندگی لازم و ضروری هستند، آنها را باید به قدر ضرورت اختیار نمود.

در حدیثی رسول الله صلی الله عليه وسلم فرموده است: «الكيس من دان نفسه و رضي بالكافف و عمل لما بعد الموت» یعنی عاقل و هوشیار کسی است که نفس و خواهشات خود را کم کند، و بقدر کفايت معاش راضی باشد، و همه عمل خود را برای ما بعد موت وقف کند.».

«لَعِبٌ وَلَهُو»: کلمه‌ی «لَعِبٌ» به کاری گفته می‌شود که قصد صحیحی در آن نباشد و کلمه‌ی «لَهُو» به کاری گفته می‌شود که انسان را از کارهای مهم و اصلی باز دارد. (مفردات راغب.) مفسران مینویسند که: دنیا محوری، فکری کودکانه و پوچ است. (لهو و لعب معمولاً کار اطفال است و سرگرم شدن به دنیا انسان را از آخرت باز می‌دارد) راه نجات از حسرت آخرت، فکر و تعقل است

شباهت دنیا به لهو و لعب از جهاتی ذیل است:

الف: دنیا مثل بازی، متنش کوتاه است.

ب: دنیا مثل بازی، تفریح و خستگی دارد و آمیخته‌ای از تلخی و شیرینی است.

ج: غافلان بی هدف، بازی را شغل خود قرار می‌دهند.

د: دنیاگرایی مثل بازی، انسان را از اهداف مهم باز می‌دارد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (33 الی 35) موضوعاتی استمرار مجادله‌ی کفار و مشرکان مکه و دعوت آنان به دین اسلام و کشمکش و سرکشی های آنان در باره‌ی توحید، پیامبری و معاد به بحث گرفته می‌شود.

همچنان در این آیات موضوع غم و آندوه پیامبر صلی الله علیه وسلم به خاطر رویگردانی قومش از راه حق و اینکه کفار با گفتار خویش، پیامبر صلی الله علیه وسلم را آزار میدهند و او را شاعر، ساحر و جادوگر و دیوانه خطاب مینامند، بحث گردیده و این ادعا دشمنانه و جاهلانه شان مردود شمرده شده و در نهایت به پیامبر صلی الله علیه وسلم دلداری داده می‌شود.

قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْرُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللهِ يَجْحَدُونَ (۳۳)

آنچه را کافران و مشرکان [بر ضد قرآن و تو] می‌گویند میدانیم که تو را غمگین می‌کند. پس آنان تو را تکذیب نمی‌کنند، بلکه این ظالمان آیات الله را تکذیب می‌نمایند. (۳۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لَيَحْرُنُكَ»: تو را غمگین می‌کند. «يَجْحَدُونَ»: انکار می‌کنند، دشمنانه انکار می‌کنند.

شأن نزول آية 33:

روایت شده است که «اخنس بن شریق» به «ابو جهل بن هشام» رسید و گفت: ای ابا الحكم! درباره‌ی محمد به من بگو، آیا راست می‌گوید یا دروغ؟ فعلاً غیر از ما دو نفر هیچکس دیگری نیست، ابو جهل گفت: و الله محمد صادق است و هرگز دروغ نگفته است، اما اگر بنی قصی پرچم و سقایت و پرده داری و نبوت را ببرند، برای بقیه‌ی قریش چه چیزی باقی می‌ماند؟ آنگاه آیه‌ی «قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْرُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ...» نازل شد. (تفسیر الكبير 205/12).

تفسیر:

«قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْرُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ»: خداوند متعال به حالات درونی انسان آگاه است و کاملاً میداند که تو ای محمد از این که قوم تو را تکذیب می‌کنند و تو بر آنان تأسف می‌خوری و محزون هستی، باخبر است.

حسن بصری(رح) گفته است: آنها می‌گفتند: ساحر و جادوگر است، شاعر است، کاهن و دیوانه است. «فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَ لَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللهِ يَجْحَدُونَ (33)»: قبل از همه باید گفت که: تکذیب پیامبر، بمثابه تکذیب الله متعال است، همانگونه که بیعت باپیامبر صلی الله علیه وسلم، بیعت با الله متعال بشمار میرود.

در آیه مبارکه آمده است: در أعماق قلبشان تو را تکذیب نمی‌کنند، بلکه به صداقت تو معتقدند، اما به خاطر کینه‌ای که در دل دارند به انکار می‌پردازند، بنابر این به خاطر تکذیب آنها افسرده خاطر مشو. از فحوای آیه مبارکه در می‌یابیم که مخالفان رسول الله، با مكتب در مقابل اند، نه با شخص.

طوریکه حضرت ابن عباس(رض) می‌فرماید: پیامبر صلی الله علیه وسلم در بین مردم به امین معروف و مشهور بود، میدانستند در هیچ موردی دروغ نمی‌گوید، اما با این وجود او را انکار می‌کردند. أبو جهل می‌گفت: ای محمد! تو را تکذیب نمی‌کنم، و تو در نزد ما

تصدیق شده ای، ولی چیزی را تکذیب میکنیم که برای ما آورده ای. (البحر المحيط 112/4).

همچنان در «تفسیر مظہری» به روایت «سدی» چنین منقول است که یک مرتبه دو سردار از کفار قریش به نامهای أخنس بن شریق و أبو جهل با هم ملاقاتی داشتند؛ اخنس از ابو جهل پرسید که ای ابوالحكم (در میان عربها ابو جهل به نام ابو الحكم ملقب بود و در اسلام بنا به ضدیت و کفر و عنادی که داشت به ابو جهل ملقب گردید). اکنون جای تهایی است صحبت من و تو را شخص ثالثی نمی شنود، نظریه خویش را راجع به محمد بن عبدالله درست و صحیح به من بگو که تو او را دروغگو می پنداشی یا راستگو، ابو جهل به نام خدا قسم یاد نموده گفت بدون شک محمد راستگو است؛ او در طول عمرش هیچوقت دروغ نگفته است؛ اما حقیقت امر این است که تمام خوبیها و کمالات در یک شاخه ای از قبیله قریش به نام قصی جمع باشند و بقیه شاخه ها خالی بمانند این را چطور میتوان تحمل نمود پرچم عرب در دست فرزندان قصی می باشد، آب دادن حجاج در حرم که پست مهمی تلقی میشود به دست آنهاست؛ دربانی بیت الله و کلید کعبه الله در دست آنهاست؛ اکنون ما پیامبری را نیز برای آنها بپذیریم پس برای بقیه قریش چه چیزی باقی می ماند.

روایتی دیگر از ناجیه بن کعب منقول است که أبو جهل باری شخصاً خود با رسول الله صلی الله علیه وسلم گفت که ما نسبت به شما گمان دروغ نداریم و نه شما را تکذیب می کنیم؛ آری ما آن کتاب و یا دینی را تکذیب می نماییم که شما تقدير داشته اید. [مظہری]
از دروس حاصله این آیه مبارکه اینست که: زعیم و رهبر نباید از تکذیب مخالفان خویش محروم شود. به همین دلیل، خداوند متعال به پیامبر خویش دلداری و تسلی می دهد و حمایت می کند.

و از جانب دیگر باید گفت که: تکذیب آیات الهی، هم ظلم به خود است، هم ظلم به رسول الله، هم ظلم به مکتب و هم ظلم به نسل های بعد.

در آیه مبارکه ملاحظه نمودیم که: به پیامبر صلی الله علیه وسلم تسلی، و به بدختان تیره روز تهدید بعمل آورده است، که تو از اعراض و تکذیب آنها دلگیر و محزون مباش؛ این مکذبان در حقیقت ترا تکذیب نمی کنند؛ زیرا، از اول ترا متفقاً صادق و امین می دانستند؛ بلکه آنها آیات و نشانه هایی را که برای تصدیق پیغمبر و تبلیغ فرستاده شده می دانند، و از ظلم و عناد قصداً انکار میورزند. تو معامله این ظالمان را به پروردگار باعظمت بگذار، و مطمئن باش؛ خدا خود نتیجه ظلم آنها و ثمره صبر ترا آشکار می گردداند.

وَلَقَدْ كُذِّبَتْ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِّبُوا وَأُوذُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرًا وَلَا مُبَدِّلٌ لِّكَلِمَاتِ اللَّهِ وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَّبِيِّ الْمُرْسَلِينَ (٣٤)

و البته پیغمبرانی پیش از تو نیز تکذیب شدند، [و مورد آزار قرار گرفتند] ولی بر آنچه تکذیب شدند و بر آذیت های که دیدند، صبر کردند. تا آن که مدد ما به آنها رسید. [تو نیز شکیبایی کن تا یاری ما به تو برسد. این سنت الله است،] و سنت های خدا را تغییر دهنده ای نیست. و قطعاً بخشی از سرگذشت پیامبران [در آیاتی که پیش از این نازل شده] به تو رسیده است. (۳۴)

شرح لغات و اصطلاحات:

«**كُذِّبُوا**»: تکذیب شدند. «**أُوذُوا**» (اذی): آزار دیدند، آذیت شدند. «**لِكَلِمَاتِ اللَّهِ**»: سخنان الله. «**نَبِيٌّ**»: خبر مهم، مورد توجه، سرگذشت.

تفسیر:

«وَلَقَدْ كُذِبَتْ رُسُلٌ مِّنْ قَبْلِكَ فَصَبَرُوا عَلَىٰ مَا كُذِبُوا»: قبل از همه باید گفت که: راه حق، هیچگاه راه هموار و بی درد سر نبوده و تحقق آرمان انبیاء همراه با تحمل مشکلات موانع و دشواری‌ها بوده است. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: ای محمد! صبر کن، همانطوریکه پیامبران پیش از توتونی اقوام شان نیز تکذیب شدند، أما آنان در مقابل تکذیب و استهزاء قوم خود صبر و شکیبایی را در پیش گرفتند.

و درس حاصله از این آیه مبارکه در جمله سایر دروس اینست که: شرط اصلی پیروزی، همانا صبر است.

از صبر انبیای پیشین و نابودی اقوامی چون قوم هود و صالح ولوط و... که تکذیب کردند، باید عبرت گرفت، سنت و برنامه الهی، فرستادن رسولان و آزادی مردم در انتخاب راه است. کافران را به مجازات میرساند و رسولان را در راه دعوت، امداد میکند. در ضمن از فحوات آیه مبارکه آموختیم که: نباید رهبران، انتظار اطاعت همه افراد جامعه را داشته باشند.

«وَأَوْدُوا حَتَّىٰ أَتَاهُمْ نَصْرُنَا»: «ولی» آن پیامبران، برآنچه تکذیب شدند و آزاری که دیدند صبر کردندا یاری ما به آنان رسید.

یکی از بهترین اهرم‌های مقاومت در برابر شداید، بیان امدادهای الهی است. این آیه پیامبر صلی الله علیه وسلم را به صبر و شکیبایی راهنمایی می‌کند، و خدا وعده‌ی یاری و نصرت را به وی میدهد. صبر مستمر، زمینه ساز نزول نصرت و رحمت الهی است.

«وَلَا مُبَدِّلٌ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ» سنت های الهی تغییر ناپذیر است و خداوند خلاف وعده نمی‌کند، و طوریکه میفرماید: «وَ بِرَأْيِ وَعْدَهَايِ اللَّهِ» در یاری دادن به پیامبرانش «هیچ تغییر دهنده‌ای نیست» این آیه، دلجویی از رسول الله صلی الله علیه وسلم و تسلی بخش ایشان است. یعنی: ای رسول گرامی ما! بر آزارها و انکارها شکیبا باش و به پیامبران پیش از خود اقتداکن و غم نخور چنانکه آنان بر آزارها و انکارها صبر پیشه کردندا تا پیروزی و نصرت ما به تو نیز برسد چنانکه به ایشان رسید و تو یقیناً بر دروغگویان پیروز و غالب هستی، و سپاس از پروردگار باعظمت که؛ چنین هم شد.

همچنان ابن عباس(رض) فرموده است که: یعنی وعده های خدا تغییرپذیر نیستند. این بخش از آیه در واقع وعده خدا را تأکید و تقویت می‌کند.

«وَلَقَدْ جَاءَكَ مِنْ نَّبَأِ الْمُرْسَلِينَ(34)» و همانا از اخبار پیامبران به تو رسیده است، یعنی: در حقیقت اخبار بعضی از پیامبران که تکذیب شده و آزار دیدند، به تو رسیده است که چگونه آنها را نجات داده و آنها را یاری دادیم و بر قوم خود پیروز کردیم، پس آرام باش و افسرده مشو، که خدا مانند آنها تو را نیز یاری می‌دهد.

وعده ظفر و نصرت که به تو داده شده یک یک انجام میشود؛ کوه از جای خویش میلغزد، اما و عده الله متعال منحرف نمیشود؛ که میتواند سخنان او را تبدیل کند؛ یعنی آنچه را وی میگوید، غیرواقع گرداند؟! مکذبین به یاد داشته باشند که جنگ آنها با شخص محمد صلی الله علیه وسلم نیست؛ بلکه با پروردگار محمد است که وی را سفیر اعظم و معتمد خویش گردانیده، و با نشانه‌های واضح فرستاده؛ تکذیب محمد صلی الله علیه وسلم تکذیب آیات الله متعال است.

وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِي نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلْمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيهِمْ بِآيَةٍ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (٣٥)

و اگر روی گرداندن آنان [از قرآن و نبوت] بر تو سنگین و دشوار است، پس اگر بتوانی راهی در زیر زمین بجویی، یا زینه ای در آسمان بجویی، تا (از زمین یا آسمان) معجزه به آنها بیاوری (ولی چنین نمیتوانی، پس اندوهگین مشو این لجوچان ایمان نمی‌آورند) و اگر الله میخواست البته همه را (اجباراً) بهراه راست جمع (وهدایت میکرد، پس (به حکمت الله) از نادانان مباش. (۳۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«**كَبُرَ عَلَيْكَ**»: بر تو سخت و گران است. «**أَنْ تَبْتَغِي**»: که بجویی، که طلب کنی، «**نَفَقًا**»: نقب، سوراخ، دالان، تونل. «**سُلْمًا**»: زینه. «**الْجَاهِلِينَ**»: نادانان.

تفسیر:

«وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ»: پیامبر، برای هدایت مردم، سخت دلسوز و نسبت به عراضشان سخت غمگین میشود. طوریکه در این آیه مبارکه میفرماید: ای محمد! اعراض و رویگردانی مشرکان از اسلام و از اجابت دعوت حق بر تو سخت و گران تمام میشود. واقعیت امر اینست که: پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم میخواست به هر طریق که میشود مردم هدایت شوند، اما مشکل در روحیه لجاجت کفار است که الله متعال هشدار میدهد.

طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِي نَفَقًا فِي الْأَرْضِ»

اگر نمیتوانی سوراخی را در زمین ایجاد کن (و خود را از این تنگنا نجات بد).

«أَوْ سُلْمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيهِمْ بِآيَةً» یا سیله‌ی صعود و عروج به آسمان ها بیا تا برای آنان آیت و دلیلی بیاوری که آنها در خواست کرده اند.

«وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تَكُونُنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ (35)» اگر الله میخواست آنانرا به ایمان هدایت میکرد، حتی این کار را میکرد ولی حکمت او تعالی ایجاب نموده تا آنها را بر ایمان موفق نکند. و انسان آزاد باشد.

پس ای محمد! تو از جمله کسانی که زیاد حسرت و تأسف میخورند و داد و فریاد میکنند و به اسرار قضا و حکمت‌های مقاصد الهی آگاهی ندارند مباش!

تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: مطالبه کفار این بود که اگر پیامبر صلی الله علیه وسلم، پیغمبر است، باید همیشه با وی نشانی باشد که هر که آن را بیند، به یقین و ایمان مجبور شود! چون حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم به هدایت تمام جهان حرصن داشت، شاید به دل مبارک میگذشت که این مطالبه کفار نفاد یابد؛ بدین جهت، خداوند تربیت فرموده که در تکوینیات پیرو مشیت الهی باش؛ مصالح تکوینی مقتضی این نیست که تمام جهان به ایمان آوردن مجبور شود؛ ورنه الله قادر بود بدون وساطت پیغمبران و معجزات و آیات، از نخست، همه را به راه راست جمع گرداند. چون حکمت خداوند متعال به نشان دادن چنین معجزات مجبور کننده و نشانه‌های فرمایشی مقتضی نیست؛ پس که قدرت دارد که برخلاف مشیت الهی در زمین نقب زند، و بر آسمان زینه نهد، و چنین معجزی که مجبور کننده و بر طبق فرمایش آنها باشد، نشان دهد؟! امید و قوع چیزی که برخلاف قوانین حکمت و تدبیر الله باشد، کار جاهلان است. (تفسیر کابلی).

شأن نزول آیه:

تفسران در شأن نزول این آیه مبارکه می‌نویسند: کفار به رسول الله صلی الله علیه وسلم

میگفتند: ما هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد، مگر آنکه زمین را شکافته برایمان چشمه‌ای جاری سازی: «لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَئْبُوْعًا» (اسراء، 90)، یا به آسمان روی: «أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ» (اسراء، 93) شاید آیة اشاره به نوع درخواست‌های نابجای آنان باشد که اگر زمین را بکاوی یا زینه به آسمان بگذاری و خود را به اصطلاح با آب و آتش بزنی، سودی ندارد. در دعوت تو نقصی نیست، اینان لجوچ اند، پس برای ارشادشان این همه دلسوزی نکن.

خواندنگان گرامی!

خداؤند متعال در آیات مذکوره قبلی، مردم را به دو دسته تقسیم کرد: دسته ای هدایت را بر گمراهی ترجیح میدهند و دسته‌ی دیگر گمراهی را از هدایت برتر و نیکوتر می‌پندارند. اینک در آیات (36) تا (37) یکبار دیگر به گروه دسته‌ی اول اشاره می‌کند که: با اندیشه و تأمل و درک و فهم عمیق، دلایل قرآن را می‌شنوند و به آن عمل می‌کنند؛ اما دسته‌ی دوم، مرده دلانی هستند که راه درک و اندیشه را بر روی خود بسته اند و حقیقت را نمی‌پذیرند.

إِنَّمَا يَسْتَحِبُّ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ وَالْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ (٣٦)

فقط کسانی [دعوت را] می‌پذیرند که [سخنانت را با دقت، تدبیر، اندیشه و تفکر] می‌شنوند، [مشرکان و کافران لجوچ، مردگان اند و آنها که روح انسانی را از دست داده اند ایمان نمی‌آورند] و خدا مردگان را [در قیامت] زنده می‌کند، آنگه [برای حسابرسی] به سوی او بازگردانده می‌شوند. (۳۶)

شرح لغات و اصطلاحات:

«**يَسْتَحِبُّ**»: می‌پذیرد، اجابت می‌کند. «**يَسْمَعُونَ**»: می‌شنوند، می‌فهمند و از آن پند می‌گیرند. «**الْمَوْتَىٰ**»: جمع میت، مردگان، کافران، بی باوران، کافران به مردگان تشییه شده اند. «**يَبْعَثُهُمُ**»: آنان را زنده می‌کند. (فرقان)

تفسیر:

«إِنَّمَا يَسْتَحِبُّ الَّذِينَ يَسْمَعُونَ»: از تو ای محمد تنها کسانی پیروی واستجابت می‌کنند، دعوت حق را «که می‌شنوند» به شناوی فهم و قبول و به آنچه آورده‌ای ایمان می‌آورند که نزد آنها استعداد پذیرش و قبول باشد و به اصطلاح گوش شنوا و پذیرا دارند و به دقت گوش فرا می‌دهند.

«وَ الْمَوْتَىٰ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ»: «و مردگان را خداوند در روز قیامت بر می‌آگیزد پس به سوی او بازگردانیده می‌شوند.»: چنانکه الله متعال در روز قیامت مردگان را بر می‌انگیزد، همین طور ممکن است که دل‌های مرده این گروه کفار را به سوی فهم آنچه که تو به همراه آورده‌ای، متمایل و راهیاب گردانیده و این دلمردگان را زنده دل گرداند.

بلی واقعیت همین است؛ کسیکه حیات معنوی ندارد و حق پذیر نیست، مرده است. چون حیات به معنای خوردن و خوابیدن حیوانات هم دارند.

ابن کثیر در این مورد می‌نویسد: مقصود از آن کفار است؛ چون آنها قلبشان مرده است، پس خدا آنها را به مرده تشییه کرده است. این تعبیر از باب توهین و سرزنش آنها است. (ابن کثیر 1/ 576).

طبری گفته است: یعنی خدا کفار را با مرده ها حشر و زنده می‌کند، از این رو الله متعال آنها را در شمار مردگان قرار داده است که صدا را نمی‌شنوند و دعا را درک و فهم نمی‌

کنند، و فهم سخن را ندارند؛ چون در آیات و دلایل خدا نمی‌اندیشیدند و از آیاتش پند نمی‌گیرند و متذکر نمی‌شوند، تا از تکذیب پیامبران منزجر شوند. (تفسیر طبری 11/341).

«ثُمَّ إِلَيْهِ يُرْجَعُونَ(36)» اما خدای تعالیٰ مردگان مقبره‌ها را از قبر‌ها بیرون می‌کند تا در روز قیامت به حساب و کتابشان رسیدگی کند.

وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ*(37)

و (مشارکین به طور اعتراض) گفتند: چرا معجزه به خواست آنها از طرف پروردگارش بر او (پیغمبر) نازل نشد؟ بگو: یقیناً الله قادر است بر اینکه معجزه نازل کند. ولیکن بیشتر آنها (حکمت از نازل نکردن معجزه فرمایشی را) نمی‌دانند. (۳۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«آیه»: معجزه. «لا یعلمنون»: نمی‌دانند، نزول معجزه، مایه‌ی نابودی آنان خواهد بود، اگر آن را نپذیرند.

تفسیر:

«وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِّنْ رَبِّهِ» مشارکان می‌گفتند: چه می‌شد که بر محمد صلی الله علیه وسلم معجزه‌ای که دال بر صدقش باشد مانند شتر صالح و عصای موسی و دسترخوان مسیح نازل می‌شد.

امام قرطبی می‌فرماید: بعد از ظهر دلایل و اقامه‌ی حجت به وسیله‌ی قرآن که از آوردن یک سوره مانند آن ناتوان ماندند، از روی لجاجت و ایجاد دردرس چنین خواستند. (تفسیر قرطبی 419/6).

«قُلْ إِنَّ اللَّهَ قَادِرٌ عَلَىٰ أَنْ يُنَزِّلَ آيَةً» «بی گمان خداوند قادر است بر آن که آیه ای فرو فرستد» یعنی به آنها بگو حق تعالیٰ از این امر ناتوان نیست، زیرا او بر هر کاری قدرت و توان دارد.

طوریکه یادآور شدیم: خداوند متعال قادر است، ولی حکیم هم می‌باشد و قدرتش آنگاه جلوه می‌کند که کار و تقاضا حکیمانه باشد.

«وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ(37)»: ولی او آیات خودرا بنابر حکمت نازل مینماید ولی مشارکان نمیدانند. یعنی الله متعال بر فرودآوردن معجزه پیشنهادی آنان قادر است، همچنان نمیدانند که در صورت فرودآوردن این معجزه پیشنهادی، فرجام آن، چه قدر برای شان سنگین و فاجعه بار خواهد بود.

مشارکان و بی باوران زنده نما، از فرمان پیامبر خاتم سریچی می‌کنند و هیچ دلیل و معجزه‌ای را لبیک نمی‌گویند و با ریشخند می‌گویند: چرا معجزه‌ای حسی چون عصا، ناقه و مائده از سوی پروردگار بر محمد نازل نگشته است؟ به آنان بگو که: اگرچنین معجزه‌ای هم فرود آید به آن نمی‌گرond و نابود می‌شوند.

معجزاتی را که مشارکان برای پیامبر صلی الله علیه وسلم مطرح ساختند و انتظار وقوع آنرا داشتند در (سوره الاسراء آیات 90 الی 93). چنین به بیان گرفته شده است: «وَقَالُوا لَنْ تُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ تَفْجِرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوْعًاٍ أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّنْ نَخْلٍ وَّ عَنْبَ فَتَعْجِرَ الْأَنْهَارَ خَلَالَهَا تَفْجِيرًاٍ أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا رَأَعْمَتَ عَلَيْنَا كِسْفًا، أَوْ تَأْتِي بِاللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًاٍ أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّنْ رُحْرُفٍ، أَوْ تَرْقِي فِي السَّمَاءِ، وَ لَنْ تُؤْمِنَ لِرُقْبَكَ حَتَّىٰ تُنَزَّلَ عَلَيْنَا كِتَابًاٍ تَقْرُؤُهُ، قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولاً».

واضح است که بر حضرت پیغمبر معجزات و آیات علمی و عملی بی شمار به سان باران می آمد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه قبلی بیان یافت که: فروفرستادن معجزات حسی و مادی برای الله متعال بسیار سهل و ساده است و اگر به سود و مصلحت آنان می بود، چنین می کرد. او به تمام جنبندگان روی زمین مهر می ورزد و آنان را مورد توجه قرار میدهد؛ اما آنان از این مصلحت بی خبر بودند.

اینک در آیات متبرکه (38) الی (39) موضوع دلایل قدرت و کمال علم خداوند متعال مورد بحث قرار داده میشود.

وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحِيهِ إِلَّا أُمَّمٌ أَمْتَلَكُمْ مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ (٣٨)

و هیچ جنبنده ای در زمین نیست، و هیچ پرنده ای که با دو بال خود می پرد، مگر اینکه آنها (نیز) امتهای گوناگونی مانند شما هستند (که از هدف آفرینش خود تجاوز نمی کنند). و ما در کتاب (قرآن) از بیان هیچ چیزی کوتاهی نکردیم، باز همگی به سوی پروردگار شان محشور می شوند. (۳۸)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«دَابَّةٍ» (دب): جنبنده. «بِطَيْرٌ بِجَنَاحِيهِ»: با دو بال خود به پرواز در می آید. «أُمَّمٌ»: جمع امت، گروهها، دسته ها. «مَا فَرَّطْنَا»: فروگذار نکرده ایم، کوتاهی و غفلت نورزیده ایم. «الْكِتَابِ»: در اینجا؛ یعنی، لوح محفوظ.

تفسیر:

«وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ»: هر حیوانی که بر روی زمین قرار دارد، «وَلَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحِيهِ» و هر پرنده ای که در هوا با دو بالش پرواز میکند، «إِلَّا أُمَّمٌ أَمْتَلَكُمْ» آنها نیز «امت هایی همانند شما هستند» یعنی: آنها گروهها و دسته های گوناگونی همانند شما هستند که هریک در پیدایش، چگونگی زیست، تجمع، تغذیه، نیاز به کار پرداز و مدبر و غیر این از شئون زندگی خویش، دارای نظام و برنامه مخصوص به خود میباشند و خداوند متعال آنان را نیز همچون شما آفریده و روزی داده است و این گروه های مختلف از مخلوقات خدای عزوجل نیز، در حیطه علم و تقدیر و سلطه و احاطه وی قرار دارند.

تفسیر بیضاوی در تفسیر خویش مینویسد: مقصود بیان کمال قدرت و وسعت علم و تدبیر خدا است و این که او بر نزول آیه قادر است. (بیضاوی ص 170).

«مَا فَرَّطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ»: یک ذره از امر دین را که مورد نیاز انسان باشد ترک نکرده و از آن غافل نبوده ایم. و تمام امور مربوط به آنان را بیان کرده ایم. گویا منظور از کتاب، لوح المحفوظ است. و معنی آن چنین است: که خداوند متعال تمام حوادث را در آن به ثبت رسانده است و هیچ چیز را در لوح المحفوظ نانوشته نگذاشته است. (طبری و زمخشri و جلالیn این را اختیار کرده اند. أبو حیان در البحر المحيط ترجیح داده است که منظور از کتاب، قرآن است پس گفته است: سیاق آیه چنین اقتضا می کند، و این عطیه نیز چنین معتقد است).

یا مراد؛ قرآن است. یعنی: هیچ چیز از آنچه را که خلق به بیان آن نیاز دارند، فروگذار نکردیم، مگر اینکه قرآن را فراگیر آن ساختیم.

«ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشِرُونَ(38)»: و به زودی همه به سوی پروردگار خویش جمع میشوند و آنها را در قبال أعمال شان مورد محاسبه قرار میدهند.

تفسیر زمخشri در تفسیر خویش مینویسد: یعنی تمام ملت ها را اعم از حیوان و پرندۀ جمع میکنیم، توان میگیرند و خدا حق بعضی را از دیگران میگیرد. روایت شده است که حق بی شاخ را از شاخدار میگیرد. (تفسیر کشاف 16/2).

معد و حشر، تنها مخصوص انسان‌ها نیست!

و حرکت همه موجودات به سوی خداوند یک حرکت تکاملی و جلوه‌ای از ربویت الهی است. این تعبیر براین حقیقت دلالت دارد که امت‌های جنبنده و پرندۀ نیز همچون انسان‌ها مشهور می‌شوند.

ابن جریر، ابن ابی حاتم و بیهقی بر روایت ابو هریره نقل کرده اند که در روز قیامت تمام حیوانات، بهایم و پرندۀ ها نیز دوباره زنده کرده می‌شوند، و عدل و انصاف خداوندی تا جایی برگزار میشود که اگر حیوان شاخداری حیوان بی‌شاخی را زده است در آن روز از آن انتقام گرفته میشود (و همچنین مظالمی که بین بقیه حیوانات شده به معرض انتقام گذاشته میشوند و هنگامی که نسبت به همه حقوق و مظالم انتقام گرفته میشود به آنها دستور میرسد که همه خاک باشید؛ همه حیوانات فوراً خاک میگردند. این آن زمانی است که کفار در آن می‌گویند: یالیتی کنت ترابا، یعنی کاشکی با من هم همین برخورد می‌شد که من هم خاک می‌شدم و از عذاب جهنم نجات می‌یافتم.

امام بغوی در روایتی دیگر از حضرت ابو هریره نقل کرده است که رسول الله صلی الله عليه وسلم فرموده است که در روز قیامت همه حقوق حقداران ادا میگردند تا اینکه انتقام بز بی‌شاخ از شاخدار نیز گرفته می‌شود.

اهتمام خاص به حقوق مخلوقات:

این در نزد هرکسی معلوم و مسلم است که حیوانات به هیچ شریعت و احکامی مکلف نیستند؛ تنها جن و انس هستند که به اینها مکلف می‌باشند بدیهی است که با غیرمکلف برخورد سزا و جزا نخواهد شد؛ لذا علاما فرموده اند که: انتقام گیری بین حیوانات از نظر مکلفیت نمی‌تواند باشد، بلکه مبتنی بر نهایت عدل و انصاف خداوندی است، که اگر حیوانی بر دیگری ظلمی انجام داده باشد انتقام از او گرفته خواهد شد و روی بقیه اعمال آنها سزا و جزا ای مرتب نخواهد شد. از این معلوم گردید که معامله حقوق و مظالم خلق الله با همیگر آنقدر سنگین است که حیوانهای غیر مکلف نیز از آن نمی‌توانند آزاد گردند؛ اما متاسفانه بسیاری مردم متدين و عبادت گذار نیز از این غفلت می‌ورزند.

مطالعه کنندگان محترم!

قرآن عظیم الشأن توجه خاصی به زندگی حیوانات بعمل آورده است و از پادآوری خلقت، شعور و صفات آنها در راه هدایت مردم استفاده میکند. «وَ فِي حَلْقِكُمْ وَمَا يَبْيَثُ مِنْ دَابَّةٍ آيَاتُ لِقَوْمٍ يُوقَنُونَ» (جاثیه، 4). در روایات و تجارب انسانی هم نمونه‌های فراوانی درباره شعور و درک حیوانات به چشم میخورد و برای یافتن شباهت‌ها و آشنایی با زندگی حیوانات، باید اندیشه و دقت داشت. (تفسیر مراغی).

حیوانات هم دارای شعور‌اند:

از آیات قرآنی و تجارب بر می‌آید که: شعور، تنها از خصوصیت انسان نبوده بلکه حیوانات هم دارای شعور میباشد. بطور مثال:

1 - زمانیکه سلیمان علیهم السلام با لشکر خویش از منطقه‌ای عبور می‌کردند، مورچه‌ای به سایر مورچگان گفت: «فوری به خانه‌هایتان بروید، تا زیر پای لشکر سلیمان نشوید». (نمل، 18) ملاحظه می‌شود که: شناخت دشمن، جزو غریزه‌ی مورچه است، ولی این‌که نامش سلیمان و همراهانش ارتش اویند، این بالاتر از غریزه است.

2 - هدده از شرک قوم سبا مطلع شده، به سلیمان علیهم السلام اطلاع می‌دهد که مردم منطقه‌ی سبا، خداپرست نیستند. آنگاه مکلف به مأموریت خاصی می‌گردد. شناخت توحید و شرک و خطرات و بدی‌های شرک و ضرورت گزارش به سلیمان علیهم السلام واجرای مأموریت خاص پیام رسانی، مسأله‌ای بالاتر از غریزه است. (سوره نمل، 22).

3 - اینکه هدده در جواب بازخواست حضرت سلیمان از علت غایب بودنش، عذری موجه و دلیلی مقبول می‌آورد، نشانه شعوری بالاتر از غریزه است. (نمل، 22-26).

4 - هکذا طوریکه قرآن عظیم الشأن می‌فرماید: همه موجودات، تسبیح گوی پروردگار باعظمت آند ولی شما نمی‌فهمید، (اسراء 44).

5 - در آیات قرآن، سجده برای خدا، به همه موجودات نسبت داده شده است. «وَإِلَهٖ يَسْجُدُ ما فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ...» (نساء، 114)

6 - پرندگان در مانور حضرت سلیمان شرکت داشتند. «وَحُشْرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسَ وَالْطَّيْرِ» (نساء، 5).

7 - آیه‌ی «وَإِذَا الْوُحُوشُ حُشِرْتُ» (مائده، 101). محشور شدن برخی از حیوانات را در قیامت مطرح می‌کند.

8 - آیه‌ی «وَالْطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاثَةُ وَتَسْبِيحَهُ» (نمل، 18)، نشانه‌ی شعور و عبادت آگاهانه‌ی حیوانات است.

9 - وجود وفا در برخی از حیوانات، از جمله اسب و سگ نسبت به صاحبخانه.

10 - در نهایت تعلیم سگ شکاری و سگ پلیس برای کشف مواد مخدره، نشانه‌ی آگاهی خاصی آن حیوان است.

وَالَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌ وَبُكْمٌ فِي الظُّلْمَاتِ مَنْ يَشِئُ اللَّهُ يُضْلِلُهُ وَمَنْ يَشِئُ يَجْعَلُهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۳۹)

و آنانی که آیات (و دلائل روشن) ما را تکذیب نمودند، آنها (در حقیقت) کراند و گنگ‌اند و همیشه در تاریکی‌ها اند (تاریکی‌های کفر و جهل). الله هر کسی را بخواهد، (و مستحق باشد) گمراه می‌کند، و هر کسی را بخواهد (و لایق و شایسته بیند) به راه راست قرار می‌دهد. (۳۹)

شرح لغات و اصطلاحات:

«صُمٌ»: جمع اصم، ناشنوایان، کران. «بُكْمٌ»: جمع أبكم: گنگان، (بایدگفت که: تکذیب وکتمان حق، «گنگی» و نشنیدن حق، «کری» است). «صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ»: راه راست، دین اسلام.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا صُمٌ وَبُكْمٌ فِي الظُّلْمَاتِ»: کسانی که قرآن و سنت را تکذیب و دروغ می‌شمارند، چون کر و ناشنوا هستند کلام الله متعال را نمی‌شنوند و آن را نمی‌پذیرند، گنگه اند و حق را به زبان نمی‌آورند و در تاریکی کفر دست و پا می‌زنند.

یعنی نه از گوینده میشنوند، و نه از دیگری می پرسند، و نه چیزی را در تاریکی دیده میتوانند؛ چون تمام قوای خود را از عدم اعتدال عاطل گردانیدند، به قبول و تصدیق حق چه وسیله می ماند؟

تفسیر ابن کثیر در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: این مثل است؛ یعنی حال آنها در جهل و کم علمی و نفهمی، مانند حال کر است که نمیشنود و مانند کرو گنج است که سخن نمیگوید، و با وجود این در تاریکی قرار دارد و نمیبیند، پس چنین موجودی چگونه به راه راست هدایت شده و از حالتی که در آن قرار دارد بیرون می آید. (تفسیر ابن کثیر 1/577).

واقعیت اینست که: کفر و عِناد، تاریکی و ظلمتی است که سبب محروم شدن انسان از بھرگیری از ابزار شناخت می شود.

«مَنْ يَشَا إِلَهٌ يُضْلِلُهُ وَمَنْ يَشَاءُجْعَلُهُ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ(39)»: و هر که خدای تعالی اراده گمراهی اش را داشته باشد هیچ کس نمیتواند هدایتش و ارشاداش کند و هر که را هدایت کند هیچ کس نمیتواند او را گمراه کند. به یاد داشته باشید که: نتیجه‌ی تکذیب آیات الهی، اضلال و قهر الهی است. و حرکت در راه مستقیم، گوش شنوا و زبان حقگو و روشنایی درون میخواهد.

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (40 الی 45) در مورد پناه بردن به پیشگاه الله متعال، هنگام سختی و تنگستی بحث بعمل آمده است.

قُلْ أَرَأَيْتُكُمْ إِنْ أَتَكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَكُمُ السَّاعَةُ أَغْيَرُ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۴۰)

بگو: اگر راستگویید مرا آگاه سازید، اگر عذاب الله به شما آید، یا قیامت به شما بر سر آیا (در آن وقت هم) کسی جز الله را برای حل مشکلات خود) میخوانید اگر (در این گمان تان) صادق هستید؟ (۴۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَرَأَيْتُكُمْ»: آیا خودتان را دیدید؟ به من خبر دهید، به نظر شما، چه می بینید؟ آیا اندیشیده اید؟ رأی خود را بگویید. [این تعبیر، شیوه و اسلوب زبان عربی است که مطلب پس از این جمله، شگفتی نشان میدهد]. «الساعة»: قیامت، وقت مرگ. تدعون: فرامی خوانید.

تفسیر:

«قُلْ أَرَأَيْتُكُمْ إِنْ أَتَكُمْ عَذَابُ اللَّهِ أَوْ أَتَكُمُ السَّاعَةُ»: بگو: چه می بینید، اگر عذاب الله متعال در دنیا به سراغ شما بیاید آیا کسی هست که این عذاب را از شما دفع کند؟ و یا قیامت شما را دریابد - اگر راستگویید - آیا غیر خدا را به فریاد می خوانید؟

یعنی به من بگویید: اگر عذاب خدا همان طور که دامنگیر پیشینیان شد بر شما نیز نازل شود یاروز رستاخیز به ناگهانی فرار سد از چه کسی استمداد میجویید؟ و چه کسی را می خوانید؟

«أَغْيَرَ اللَّهِ تَدْعُونَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ(40)»: اگر در این که بت ها برایتان سودی دارند صادق هستید، آیا جز خدا از کسی دیگر میخواهید که سختی و گزند را از شما دفع کند؟

انسان در حال رفاه و زندگی عادی معمولاً غافل است، ولی هنگام برخورد با سختی ها پرده‌ی غفلت از پیش اش کنار زده میشود و فطرت خداجویی و یکتاپرستی انسان ظاهر می شود.

تجربه نشان میدهد که در همه انسان‌ها (گرچه به ظاهر کفر ورزند)، فطرت خداجویی هست و به هنگام حوادث در انسان ظاهر میگردد و رسول الله صلی الله علیه وسلم مأمور است مردم را به این فطرت خفته توجّه دهد.

بَلْ إِيَاهُ تَدْعُونَ فَيَكْسِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ وَتَتْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ (٤١)

[قطعًا چنین نیست]، بلکه (در آن وقت) فقط الله را می‌خوانید، پس اگر (الله) بخواهد آنچه را برای دفع آن دعا می‌کنید، از شما دفع می‌کند، و آنچه را که با او شریک مقرر کرده اید، در آن وقت فراموش می‌کنید. (۴۱)

تفسیر:

«بَلْ إِيَاهُ تَدْعُونَ فَيَكْسِفُ مَا تَدْعُونَ إِلَيْهِ إِنْ شَاءَ»: واقعیت این است که هرگاه مشکلات و سختی‌های زیاد گردد شما جز خدای یگانه هیچکس دیگر را نمی‌خوانید که سختی و مشکلات را از شما دفع کند و از خواندن بت‌ها و تندیس‌های تراشیده دست بر می‌دارید، واضح است که: همه معبد های خیالی و خود ساخته به هنگام برخورد انسان با حوادث فراموش می‌شوند. آنان نه تنها فراموش، بلکه انکار هم می‌شوند. طوریکه در آیه‌ی (۲۳ سوره أنعام) خواندیم: «وَ اللَّهُ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ» مشرکان در قیامت با سوگند شرک خود را انکار می‌کنند.

«وَتَتْسَوْنَ مَا تُشْرِكُونَ (41)»: زیرا عبادت شما نسبت به این تندیس‌ها بنابر دروغ و بهتان و زیان است. در سختی‌هایست که حق و باطل واضح می‌گردد. بلى واقعًا بازگشت انسان در موضع سختی به سوی خدای عزوجل، خوددلیل قاطعی است براین که ایمان به الله متعال و یگانگی وی، در فطرت انسان سرشه شده است.

تفسیر تفہیم القرآن می نویسد: اگر مصیبت بزرگی بر انسان فرود آید و یا مرگ با آن چهره‌ی وحشتناک خود در برابر انسان قرار گیرد، او پناهگاهی به جز الله یگانه نخواهد یافت. در چنین شرایطی حتی مشرک ترین مشرکان معبدان خود را فراموش کرده الله واحد را به فریاد می‌خوانند و متعصب ترین ملحدان نیز دست‌ها را به سوی خدا دراز می‌کنند. در اینجا همین نشانه برای حق نمایی ارائه شده است، چرا که این نشانه دلیلی بر این امر است که شهادت خدایپرستی و توحید در وجود هر انسانی وجود دارد و هر چند پرده‌های غفلت و جهالت آن را پوشانده باشند اما باز هم روزی خودش را نشان خواهد داد.

عکرمه پسر أبو جهل بامشاهده همین نشانه توفیق ایمان نصیبیش شد. هنگامی که مکه به دست محمد صلی الله علیه السلام فتح شد او به سوی جده گریخت و با سوار شدن بر یک کشتنی راه حبشه را در پیش گرفت. در بین راه طوفان سختی به وقوع پیوست وکشتنی با خطر مواجه شد. در آغاز همه بتها و خدایان را صدا می‌زند، اما هنگامی که شدت طوفان افزایش یافت و مسافران یقین کردند که هم اکنون غرق خواهد شد، همه گفتند، اکنون زمانی نیست که کسی به جز الله را به فریاد بخوانیم، تنها او اگر بخواهد می‌توانیم نجات پیدا کنیم. در این هنگام بود که چشمان عکرمه باز شدند و قلب او ندا در داد که اگر در اینجا به جز الله یاوری وجود ندارد، در جاهای دیگر و شرایط دیگر نیز وجود نخواهد داشت. این یک نقطه‌ی عطف در زندگی عکرمه بود. او در همان لحظه با الله پیمان بست که اگر از این طوفان نجات پیدا کند، راساً نزد محمد صلی الله علیه السلام میرود و دست در دست او می‌گذارد.

او به این عهد خود وفا کرد و نه تنها مسلمان شد، بلکه بقیه‌ی عمر خود را در سعی و تلاش در راه خدا سپری کرد.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَيْ أُمَّةٍ مِّنْ قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ (٤٢)

و بی تردید ما به سوی امت هایی که پیش از تو بودند [پیامبرانی] فرستادیم؛ (لیکن ایشان را تکذیب نمودند با پیامبران به مخالفت و دشمنی برخاستند) پس آنها را به سختی‌ها (در اموال) و مصیبت‌ها (در ابدان) دچار کردیم، تا تضرع و زاری نمایند (بیدار شوند و در برابر حق) تسليم گردند. (۴۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الباساء»: از بؤس به معنی فقر، تنگی معیشت و سختی، مصیبت، گرسنگی.

«الضَّرَّاء»: از ضرر به معنی بلا آمده است. زیان، مریضی، غم و اندوه.

«يَتَضَرَّعُونَ» (ضرع): خاکساری و فروتنی می‌کنند، اطاعت و فرمانبرداری می‌کنند. (فرقان)

تفسیر:

«وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَيْ أُمَّةٍ مِّنْ قَبْلِكَ»: بعثت انبیا در میان مردم، یکی از سنت‌های الهی در طول تاریخ بوده است. طوریکه در آیه مبارکه می‌فرماید: پیش از تو (این هم تسلی خاطر پیامبر صلی الله علیه وسلم) است؛ پیامبرانی متعددی را به سوی اقوام شان مبعوث کردیم، اما آنها را تکذیب کردند.

«فَأَخَذْنَاهُمْ بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ»: این بود که ما آن‌ها را در زندگی‌شان دچار فقر، سختی، کمبود اموال، آفات و بليات نموده در أجسام شان نیز آنها را آسیب رسانیدیم.

امام قرطبی گفته است: بأساء مربوط به اموال است و ضراء مربوط به بدن، و اکثر علماء نیز همین نظر را دارند. (تفسیر قرطبی 424/6).

«لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ (42)» به این امید که با دعا و نیایش به سوی خدای خود بازگردند و از گناهان توبه کنند و در برابر او تعالی با طاعت و عبادت خاضع و فروتن شوند. باید گفت که: پیامبران راه خیر و سعادت را به مردم آموختند و آنان را اندرز حکیمانه دادند؛ چون سودی نکرد، خدا به انواع رنج و مشقت دچارشان نمود تا بیدار شوند و از عذاب سخت و آخرت نجات یابند. چون بسیاری در شرک و تباہی فرورفتۀ بودند، آزمون اثر نکرد و دلهایشان، از سنگ سخت تر گشت و شیطان هم کردار بدشان را زیبا ساخت. بار دیگر خداوند، در نعمتها را برایشان بازکرد تا آن طور که بخواهند، از آن برخوردار شوند؛ اما ناگهان، آن همه ناز و نعمت، به نالمیدی مبدل شد و جهانی از شرک و فساد آنان، آسوده خاطر گشت و شرک برچیده شد.

نمونه این نوع عذابها بر امم گذشته به شکل‌های مختلف از زمین یا آسمان و یا عذاب عمومی دیگر نازل گردیده است. مثلاً قوم نوح(ع) علل به وسیله طوفان آب که قله کوه‌ها هم از آن محفوظ نماند، نابود گشت. قوم عاد با وزش متواتی هشت روز طوفان باد و قوم شمود توسط صدای مهیبی از بین برده شدند. آبادی قوم لوط(ع) چنان زیر و روی شد که به صورت پست ترین ناحیه خشکیها در روی زمین در کشور اردن قرار دارد. این ناحیه دارای آبی است که هیچ موجود زنده‌ای قادر نیست در آن زندگی کند. لذا بحر المیت یا بحر لوط نامیده شده است.

خلاصه اینکه ام کذشته در اثر عصیانشان به عذاب های گوناگونی از انواع مذکور گرفتار می گردیدند که دفعتاً سبب هلاک شدن تمام قوم می شد.

البته گاهی هم بر حسب اتفاق، افراد چنین قوم با مرگ طبیعی از بین میرفتدند به نحوی که بعد از مدتی نه چندان طولانی اسم و رسمی از آنان باقی نمی ماند.

نتیجه دیگری که از آیه مذکور به دست می آید آن است که خداوند متعال هیچ ملتی را دفعتاً به یک عذاب عمومی دچار نمی سازد؛ بلکه جهت آگاه شدن مردم به تدریج با عذاب دچار میگرددند، تا شاید انسانهای خوش بخت با درک و مشاهده آن، بر سر عقل آمده و راه انحرافی خود را ترک و به راه راست روی آورند، چنین مصیبتی که سبب هدایت مردم میگردد در حقیقت رحمت الهی است زیرا سبب بیداری از غفلت انسان می گردد.

طوریکه در آیه 21 سوره سجده آمده است: «وَلَنْذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَدْنَى دُونَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ»: یعنی پیش از اینکه ما ایشان را به عذاب بزرگی مبتلا کنیم عذاب کوچکی بر آنها می آوریم تا که به حقیقت پی برده از راه اشتباه بازگرددند.

فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَّتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٤٣)

پس چرا هنگامی که سختی و عذاب ما به ایشان آمد، زاری نکردند (و منقاد نشدند؟) و لیکن (حقیقت این است که) دل هایشان سخت شد. و شیطان هر کاری را که می کردند در نظرشان زینت داد. (۴۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«بَأْسُنَا»: منظور شکنجه و عذاب است. «قَسَّتْ»: سخت شد، سنگدل گردید.

تفسیر:

«فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا»: لولا برای تحضیض و تشویق است؛ یعنی چرا وقتی عذاب بر آنان نازل شد سر ذلت و تسلیم فرو نیاوردند؟ و این به معنی سرزنش و عتاب بر ترک دعا است، و از آنان خبر می دهد که با وجود سبب تضرع، سر تضرع و تسلیم خم نکردند.

در حالیکه تضرع به درگاه خداوند، سبب رشد و قرب به او و ترک آن نشانهی سنگدلی و فریفتگی است.

«وَلَكِنْ قَسَّتْ قُلُوبُهُمْ»: علت این امر قساوت قلب هایشان است که پند و اندرز به آنها نفعی ندارد، از اینکه قلبشان سخت بود و برای پذیرش ایمان نرم نشد.

«وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (43)»: و دیگر اینکه شیطان تکذیب آیات و نشانه ها و نافرمانی ما را در نظر آنها خوب جلوه داده است، از این روی پند لازم را از آیات و نشانه های ما نگرفتند. یعنی: با مصمم ساختن شان بر کفر، به اغوایشان پرداخت. در این هیچ جای شکی نیست که: انسان فطرتاً زیبایی را دوست دارد تا آنجا که شیطان نیز از همین غریزه، او را اغفال می کند. در نهایت باید بعرض رسانیده شود که: ریشهی غرور و ترک تضرع، مفتون شدن به تزیینات شیطانی است.

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكْرُوا بِهِ فَتَخَنَّا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّىٰ إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذَنَاهُمْ بَعْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ (٤٤)

پس چون حقایقی را که [برای عترت گرفتن شان] به آن یادآوری شده بودند، فراموش کردند، دروازه‌های هر چیز را بر آنها گشودیم، تا چون به آنچه که داده شده بودند خوشحال شدند؛ (و دل به آنها بستند) ناگهان آنها را گرفتیم (و سخت مجازات کردیم) در این هنگام همه مایوس شدند (و درهای امید به روی آنها بسته شد!) (۴۴)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«مَا ذَكَرُوا بِهِ»: آنچه به آنان اندرز داده شد. «مُبْلِسُونَ»: نامیدان و سرگشتگان، غمناکان. «ابلس»: محزون و اندوهناک شد، «مبلس»: کسی است که به سبب شدت بدختی و بدروزی‌ای که بر وی فرود آمده است، غرق حُزن و اندوه گردیده و از هر خیری مایوس می‌شود. و «ابليس» نیز از آن است؛ چون از رحمت خدا نومید است. (غريب القرآن ابن قتيبة ص 23).

تفسیر:

«فَلَمَّا نَسُوا مَا ذَكَرُوا بِهِ»: بی‌توجهی به هشدار انبیاء ظلم است. آیة مبارکه میفرماید: پس وقتیکه از ما نافرمانی نموده و آیات و نشانه‌های ما را تکذیب کردند و مصیبت‌ها و بلیات نیز به حال آن‌ها نفعی نکرد.

در دو آیة فوق الذکر خواندیم: ما افرادی را مبتلا و گرفتار می‌کنیم تا تصرع کنند، در این آیه بیان میدارد: «نَسُوا مَا ذَكَرُوا» برخی از انسانها با درنظرداشت اینکه مبتلا به مشکلات می‌شوند، باز الله متعال را فراموش می‌کنند. ولی باید گفت که: مهلت دادن به مجرمان و سرگرم شدن خلافکاران، یکی از سنت‌های الهی است.

«فَتَحَنَّا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ»: به عنوان فریب و سرگرم کردن، دروازه‌های خیر و برکت هر چیز را بر آنها بازکردیم و آنها در دنیا به کثرت اموال و اولاد و صحت جسمی و رفاهیت رسیدند، «حَتَّىٰ إِذَا فَرَحُوا بِمَا أُوتُوا» تا به آن نعمت دل خوش و مسرور شدند و بیشتر در ناز و نعمت فرو رفتند.

تا زمانی که اسراف کردند و در راه بد گام برداشته و سرکش شدند و ثروت و سرمایه آنان را پسند آمد و این همه فریب شان داد، «أَخَذْنَاهُمْ بَعْثَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ (44)» مرگ و قهر الهی، ناگهانی می‌آید، پس باید همیشه برای آن آماده بود، طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: در چنین حالتی آنها را به طور غیر متربقه و بهگونه‌ای که اصلاً انتظار آن را نداشتند، به عذاب گرفتار کردیم و از آنها تمام نعمت‌های شان را ربودیم و بر آنها سختترین عذاب و مجازات را نازل کردیم این بود که همه خیرها و برکت‌ها از آنها قطع شد و از هر فضلی در افلاس قرار گرفته و همه چیز خود را از دست دادند. نباید فراموش کرد که: روزی آمدنی است که: شادی و خوشحالی عیاشان، ناگهان به نالمی مایوسانه تبدیل خواهد شد.

در حدیثی عقبه بن عامر (رض) از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت کرده است که فرمودند: «هرگاه شخصی را که دارای ثروت و نعمت‌های زیادی بود و برانجام کارهای گناه اصرار داشت، مشاهده کردید بدانید که با او «استدراج» می‌شود، یعنی اینکه خوشی زندگانی وی علامت آن است که عذاب شدیدی به دنبال خواهد داشت. (رواه احمد عن عقبة بن عامر کذا فی تفسیر ابن کثیر)

همچنین از عباده بن صامت(رض) روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «چون الله متعال برای قومی بقا یا رشد و بالندگی را اراده داشته

باشد، به آنان وارستگی و میانه روی در تنعمات را ارزانی میکند و چون به آنان اراده نابودی و ریشه کن شدن را داشته باشد، دروازه خیانتی را بر آنان میگشاید». آنگاه این آیه کریمه و آیه بعدی راتلاوت کردند.

ابن جریر از مفسرین معروف به روایت از عباده بن صامت و نقل کرده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده است: هرگاه خداوند بخواهد ملتی را ترقی دهد آن را از دو ویژگی برخوردار می سازد: ۱- اعتدال و میانه روی در کارها ۲- غفت و عصمت یعنی اجتناب از کارهایی که بر خلاف حق است؛ و هرگاه بخواهد قومی را هلاک و برباد گرداند در خیانت را بر او می گشاید یعنی او با وجود خیانت و بدکرداری هم پیروز به نظر می رسد.

فقطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٤٥)

و (به این ترتیب) بنیان قوم ظالم ریشه کن شد. و تمامی ستایش مخصوص الله است که پروردگار جهانیان است. (۴۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«دابر»: آخر. دابر القوم یعنی نسل بعدی آنان، قرطبه گفته است: یعنی منقرض و نابود شدند.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که؛ ظلم ماندنی نیست ظالم تمدن ها را ریشه کن می کند. و در این هیچ جای شکی نیست که: انقراض و نابودی ظالمان بطور، حتمی و ضروری است. طوری که در آیه مبارکه میفرماید: «فقطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا»: پس بنیان و ریشه ظالمان برکنده شدند و همگی آنها هلاک و تباہ شدند. یعنی: همه آنها از اول تا آخر به طور یکپارچه ریشه کن و نابود شدند و بعد از آن، دیگر به ساحت وجود دنیوی دوران رشد و توسعه و بالندگی باز نمی گردند.

«وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (45)» بناءً هنگام نابودی ظالمان، باید الله را شکر کرد و از الله متعال شکر و سپاس بعمل آریم که آنها را هلاک و نابود ساختند، چون در این امر نصرت حق و محظوظ باطل نهفته است و حق تعالی در هر حالی ستایش می گردد، زیرا رحمت او فضل و عذابش عین عدالت است.

حسن بصری (رح) گفته است: قسم به خدای کعبه! حیله ای بود که دامنگیر این قوم شد، نیازشان برآورده شد و آنگاه گرفتار شدند. (اخراج از امام احمد).

همچنین از فحوای این آیه مبارکه در می یابیم که: رفاه و نعمت، همچون ابتلای شدت، ابتلای دیگری است و ابتلای در نعمت، سخت تر از ابتلای در مصیبت است.

تفسیر زمخشری در تفسیر خود و در رابطه با آیه مبارکه: «فقطِعَ دَابِرُ الْقَوْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ» فرموده است که: این آیه وجوب حمد و ثنا را هنگام فرود آمدن نعمت ها، که نابودی ظالمان از بزرگترین آنهاست، الله متعال را ستایش گویند زیرا ظالمان - یعنی آنان که در زمین فساد کرده و در صلاح نمی کوشند، بر بندگان الله متعال از هر سختی و مصیبیتی سخت تر و خطرناکترند.

پس بار خدایا! بندگان مؤمنت را از ظلم ظالمان برهان و شر آنها را از سرشان کم کن و ریشه آنها را برکن و بر ویرانه های ستم آنان کاخ عدل همگانی و همراهی را برافراز. (تفسیر الكشاف 2/18).

خواندنگان گرامی!

موضوع و مبحث اساسی آیات (46 الی 49) وایات که قبلًا به بیان گرفته شد، در مورد اثبات قدرت الهی، آوردن دلیل بر وجود و یکتایی الله متعال و بیان وظایف مهم پیامبران است که شرک را باطل و تباہ گردانیده اند.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ وَخَتَمَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيْكُمْ بِهِ اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرَّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ (۴۶)

[به آنان که برای الله به خیال باطلشان شریکانی قرار داده اند] بگو: مرا آگاه سازید، اگر الله شناوئی تان را و چشم های تان (بینائی تان) را بگیرد و بر دل های تان مهر زند، (که چیزی را نفهمید) کیست معبدی به جز الله که آنها را به شما برگرداند؟ ببین که چطور آیات خود را به شیوه های مختلف بیان میکنیم؟ باز هم آنها (از این آیات) اعراض می کنند. (۴۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَرَأَيْتُمْ»: به من خبر دهید، چه می بینید؟. «خَتَمَ»: مهر نهاد، پایان داد. «نُصَرَّفُ»: به گونه های مختلف بیان میکنیم. «يَصْدِفُونَ»: روی میگردانند، روی بر میگردانند، پشت می کنند.

تفسیر:

«قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَخَذَ اللَّهُ سَمْعَكُمْ وَأَبْصَارَكُمْ» بگو: ای پیامبر صلی الله علیه وسلم مرا با خبر کنید، اگر الله شناوی و بینایی شمارا بگیرد و کر وکور بمانید، در این هیچ جای شکی نیست که: گوش و چشم و عقل، ابزار شناخت انسان و از مهمترین نعمت های الهی بشمار می رود. «وَخَتَمَ عَلَىٰ قُلُوبِكُمْ» و پرده و مهر غفلت بر قلوبتان بکشد و عقل و فهم و دانش زایل شود، آیا جزا الله متعال، کدامین معبد آنها را به شما باز میگرداند؟ در اینجا مراد از مهر نهادن بر قلب ها سلب کردن توان اندیشیدن و درک کردن از آنهاست.

«مَنْ إِلَهٌ غَيْرُ اللَّهِ يَأْتِيْكُمْ بِهِ» آیا غیر از خدا هیچ احدی قادر است آن را به شما بازگرداند؟ «اُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرَّفُ الْآيَاتِ ثُمَّ هُمْ يَصْدِفُونَ(46)» بنگر، چگونه آیات و دلایل خود را به شیوه های گوناگون بیان میکنیم؛ و توضیح میدهیم ولی آن ناباوران، روی بر میگردانند. و پنداش نیستند؟ واقعیت امر اینست که: برای انسان های لجوج، هر نوع بیانی بی اثر است.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَأْكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَعْتَهَا أَوْ جَهَرَةً هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ (۴۷)

بگو: به من خبر دهید اگر عذاب خدا ناگهان [مانند صاعقه و صیحه آسمانی] یا آشکار [مانند امراض مهلک] بر شما بباید، (پس شما چه می توانید کرد؟ و) آیا جز قوم ظالم و ستمگار (کسی دیگر) هلاک می شود؟ (۴۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَعْتَهَا»: ناگهان. «جَهَرَةً»: آشکارا. «بَعْتَهَا أَوْ جَهَرَةً»: شب و روز.

تفسیر:

«قُلْ أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَتَأْكُمْ عَذَابُ اللَّهِ بَعْتَهَا أَوْ جَهَرَةً»: به آن تکذیب کنندگان بگو: به من خبر دهید که اگر بر شما عذاب الهی به طور ناگهان و بدون هشدار و اطلاع قبلی و در شب یا در روز روشن بر شما نازل شود.

«بَعْتَهَا»: (ناگهانی) یعنی به طور غافلگیرانه و بدون بروز هیچگونه علامت، نشانه و مقدمه ای که بر رسیدن عذاب دلالت کند، یعنی از سرکشی خود و مهلت الهی مغور نشوید،

شاید عذاب خدا ناگهانی فرارسد. «أَوْ جَهَرَةً، يَا آشْكَارًا» جهره: عذاب آشکار این است که بعد از بروز مقدماتی که بر وقوع آن دلالت کند، روی دهد و با آن نشانه‌ها دریابند که لابد عذاب الهی آمدنی است. بلی! اگر چنین شود؛ «هَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمُ الظَّالِمُونَ (47)»: استفهام انکاری و به معنی نفی است؛ یعنی عذاب الله تعالیٰ جز شما هیچ‌کس را نابود نمی‌کند؛ چون شما کافر و ستیزه گر بودید.

باید گفت وقتی که عذاب الهی نازل شود، هلاکت قطعی است، نه خودشان و نه دیگران قدرت دفاع ندارند. بناءً در توبه نباید تأخیر صورت گیرد. شاید در مساطلت آن عذابی فرود آید که تنها ظالمان متحمل آن می‌شوند. هرکه در اول از ظلم و عدوان توبه کرده باشد، ازین عذاب نجات می‌یابد.

وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْرَثُونَ (٤٨)

و ما پیغمبران را نمی‌فرستیم مگر مژده دهنده و بیم دهنده، لذا هرکس ایمان آورد و اعمال خود را اصلاح کرد، پس هیچ ترسی بر آنها (در روز آخرت) نخواهد بود و نه غمگین می‌شوند. (۴۸)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«مُبَشِّرِينَ»: نوید دهنگان. «مُنذِرِينَ»: هشدار دهنگان. «أَصْلَحَ»: کار نیک کرد و بدیها را زدود.

تفسیر:

«وَمَا نُرْسِلُ الْمُرْسَلِينَ إِلَّا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ»: ما پیامبران را اعزام نمی‌کنیم مگر برای بشارت مؤمنان به بهشت و اندزار کافران به دوزخ. و هدف از ارسال آنها اجابت نمودن درخواست و پیشنهادهای کافران نیست.

«فَمَنْ آمَنَ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْرَثُونَ (48)»: قبل از آن باید گفت که: صالح بودن کافی نیست، مصلح بودن لازم است. طوریکه می‌فرماید: و هرکه به الله ایمان آورد و عمل صالح انجام بدهد و پیامبران را تصدیق کند هرگز از امور هولناکی که در آینده‌اش واقع می‌گردد و همچنان از اعمال خویش در واهمه و نگرانی قرار نخواهد داشت. چون آخرت منزلگاه مكافات پرهیزگاران است.

باید گفت که: ایمان و عمل صالح، انسان را از امراض روحی و روانی چون خوف ترس و آندوه بیمه می‌کند. و بصورت کل گفته می‌توانیم که بیمه نامه صحی انسان، در سایه‌ی ایمان و عمل صالح است.

وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمْسُهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (٤٩)

و آنان که آیات ما را تکذیب کردند، به سزای نافرمانی هایشان عذاب به آنان خواهد رسید. (۴۹)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«يَمْسُهُم»: به آنان میرسد، آنان را لمس می‌کند. «بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ»: به خاطر نافرمانی که می‌کردند. «يَفْسُقُونَ»: نافرمانی می‌کنند، سرباز می‌زنند.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا يَمْسُهُمُ الْعَذَابُ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ (49)» و آنانی که تمام آیات قرآنی و نشانه‌های موجود در هستی که ما ارائه کردیم تکذیب کند آنها را به علت خروج از طاعت

خویش و پیروی نکردن پیامبران ما عذاب سخت خواهیم کرد. و باید گفت که: مداومت بر فسق، زمینه‌ساز عذاب الهی است. ابن عباس(رض) گفته است: «یفسقون» به معنی «یکفرون» است.(زاد المسیر 3/42).

خواندنگان گرامی!

آیات متبرکه(50 الی 53) ادامه مبحث گذشته و تبیین حدود و وظایف پیامبران الهی را به بیان گرفت است. خداوند متعال میخواهد، پیامبر، به همه بفهماند که برانگیختن وی، برای بشارت و هشدار است و بگوید: گنجینه ها و خزاین الله نزد من نیست، از علم غیب بی خبرم(سوره جن 26 و 27) و من، فرشته نیستم. آوردن معجزات تنها و تنها به دستور الله می باشد و بس.

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي حَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنْ أَتَّبَعُ إِلَّا مَا يُوَحَّى إِلَيَّ قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ؟ (۵۰)

بگو: من به شما نمی گویم که خزانه ها و گنجینه های الله نزد من است، و نیز غیب هم نمیدانم، و نمیگویم که فرشته‌ام؛ فقط از آنچه به من وحی شده پیروی میکنم. بگو: آیا [اعراض کننده از وحی که] نابینا [ست] و [پیرو وحی که] بینا [ست] یکسانند؟! آیا تفکر نمیکنید؟(۵۰)

شرح کلمات و اصطلاحات:

«**حَزَائِنُ**»: جمع خزینه و خزانه، گنجینه ها، جایگاه اندوخته ها. «**حَزَائِنُ اللَّهِ**»: گنجینه های غیبی خدا که جز او کسی از آن خبر ندارد، کانون گنجینه های غیبی الهی. «**مَلَكٌ**»: فرشته. «**الْأَعْمَى وَ الْبَصِيرُ**»: کور و بینا، منظور شخصی گمراه و آگاه است، گمراه چرا غ فرا راه ندارد، انسان آگاه و مؤمن، نور تابان حق، راه را برایش تابناک و هموار می سازد. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

باید گفت که: گویا مردم بی ایمان خیال می‌کردند کسی می‌تواند پیامبر باشد که خزانه الهی در اختیارش باشد، یا انتظار داشتن تمام کارهای خود را از مسیر غیب حل کند، پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم در این آیه مأمور می‌شود با صراحة جلوی توقعات نابجا و پندارهای غلط آنان را بگیرد و محدوده وظایف خود را بیان کند و بگوید: معجزات من نیز در چهارچوب وحی الهی است، نه تمایلات شما و بدانید که هر کجا به من وحی شد معجزه ارائه خواهم داد، نه هر کجا و هر چه شما هوس کنید.

«**قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي حَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ**»: ای محمد! به مشرکان که از تو درخواست آیات و خوارق عادت می‌کنند بگو: که تو مالک خزینه‌های و گنجینه های زمین نیستی تابه کسی چیزی را بخشی و از کسی دیگر بازداری! او غیب را مگر آنچه من تو را بر آن آگاه مینمایم نمیدانی. فحوای آیه مبارکه با تمام صراحة میرساند که: از پیامبران، نباید توقعات بیجا و بیمورد بعمل آریم.

«**وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ**»: و تو از جمله فرشتگان نیز نمی باشی! برای آنها بگو که تو مانند آنها بشری هستی که خداوند متعال به سوی تو قرآن را نازل نموده و تو را به عنوان پیامبر به سوی آنها فرستاده است.

تفسیر بیضاوی گفته است: این آیه زمانی نازل شد که به پیامبر صلی الله علیه وسلم می گفتند: اگر پیامبر هستی از خدایت بخواه که روزی ما را فراوان کند و بینوایی ما را به غنا و بی نیازی تبدیل کند، و نفع و ضرر ما را به ما خبر دهد، پیامبر صلی الله علیه وسلم

فرمود: چنین امری در قبضه‌ی قدرت خداست و در دست من نیست؛ (حاشیه‌ی صاوی بر جلالین 2/16). یعنی من ادعای هیچ یک از این سه چیز را نمی‌کنم، تا عدم اجابت آن را دلیل بر عدم صحت رسالت قرار دهید.

آیه مبارکه می‌آموازاند که: نگذارید مردم، شمارا بیش از آنچه هستید بپندارند. شخصیت‌ها اگر القاب کاذب را از خود نفی کنند، مطمین باشید که جلوی غلوها و بسیاری از انحرافات گرفته می‌شود.

«إِنْ أَتَيْعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ»: در مورد مطالبی که شما را برایش می‌خوانم، از چیزی پیروی نمی‌کنم جز آنچه از جانب خدا به من و حکمی می‌شود.

باید گفت بادر نظرداشت اینکه: پیامبر خزان الهی و علم غیب ندارد، ولی چون به او «وحی» می‌شود باید از او پیروی کرد. در ضمن قابل تذکر است که: رسالت پیامبر نه براساس خیال و سلیقه است، نه بر اساس تمایلات اجتماعی یا محیط زدگی، بلکه تنها و تنها براساس پیروی از وحی الهی می‌باشد. و در این هیچ جای شکی نیست که گفتار و اعمال پیامبران، برای ما حجت است، چون بر مبنای وحی است.

«قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ»: همچنان به آنها بگو: که کافر مانند یک انسان کور و مؤمن مانند یک انسان بیناست، کافر از مشاهده آیات و نشانه‌های الهی کور شده در حالیکه مؤمن آن را دیده است پس این دوتن به هیچ وجه با یکدیگر برابر و مساوی نیستند.

«أَفَلَا تَتَفَكَّرُونَ(50)»: آیا آیات و نشانه‌های وحدانیت الله متعال و صدق پیامبر صلی الله علیه وسلم را ملاحظه نمی‌کنند.

تفسیر تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه می‌نویسد: اگر چه پیغمبر جدا از نوع بشر نیست؛ اما، میان او و دیگران تفاوت از زمین تا آسمان است. قوای بشری دو نوع است علمی، عملی؛ میان پیغمبر و غیرپیغمبر در نیروی علمی چنان تفاوت است که میان اعمی و بصیر (بینا و نابینا) تفاوت می‌باشد؛ چشم دل پیغمبر هر دم برای نظاره مرضیات الهی و تجلیات ربّانی باز می‌باشد، که دیگران از مشاهده آن بلاواسطه محرومند؛ اما، حال نیروی عملی چنان است که پیغمبر در هر گفتار و کردار خود، و در هر جنبش و سکون خویش، تابع رضای الهی و منقاد حکم خدا می‌باشد؛ مخالف وحی آسمانی و احکام الهی هرگز قدمی فرانمی‌گذارد، و زبانش حرکتی نمی‌کند؛ هستی مقدس او، اخلاق و اعمال او، در تمام وقایع زندگی، تصویری روشن است از تعلیمات ربّانی و مرضیات الهی، که چون متفکر در آن فرانگردد، در صداقت و مأمور بودن آن از سوی خدا، ذرّه‌وار شبته‌ی به وی باقی نمی‌ماند.
وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشِرُوا إِلَى رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقَوْنَ(٥١)

و به وسیله این قرآن کسانی را که از محشور شدن به سوی پروردگارشان میترسند، (چون برای آنها غیر از الله هیچ کارساز و شفاعت کننده ای نیست. (بترسان آنها را) تا ایشان پرهیزگاری کنند. (۵۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَنْذِرْ»: بترسان، هشدار ده. «أَنْ يُحْشِرُوا»: حشر: جمع کردن به یک مکان آن که گرد آورده شوند، محشور گردند. «مِنْ دُونِهِ»: سوای او، غیر او. «شَفِيعٌ»: واسطه، میانجیگر.

تفسیر:

«وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشِرُوا إِلَى رَبِّهِمْ»: ای محمد! به وسیله‌ی این قرآن مؤمنان

را آناییکه به ملاقات پروردگار خویش یقین و باور کامل دارند، با کتاب الهی بترسان و بر حذر بدار. واقعیت هم همین است که: آمادگی افراد، شرط تأثیر گذاری هدایت انبیاست. مفسر ابو حیان در این مورد می نویسد: این بدین مفهوم است که: به وسیله‌ی قرآن کسی را بترسان که امید ایمانش می رود. ولی کافران نافرمان را به حال خودشان بگذار. (البحر ۱۳۴/۴).

باید یادآور شد که در قرآن عظیم الشأن بارها خداوند متعال به پیامبر صلی الله علیه وسلم هدایت قرموده است که هشدار تونتها در دل خداترسان اثر میکند، بطور مثال در (آیه ۱۱ سوره یس) میفرماید: «إِنَّمَا تُنذِرُ مَنْ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَ حَشِيَ الرَّحْمَنَ» همچنان در (آیه ۱۱ سوره فاطر) آمده است: «إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَيْبِ»

«لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ»: که برای آنها غیر از الله هیچ ولی و دوستداری نیست که بتواند نفع را به آنها جلب و یا ضرری را از آنها دفع کند و نه هم شفاعتگری دارند که در پیشگاه خداوند و به منظور رفع عذاب از آنها شفاعت کند.

«لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (۵۱)»: آنان را با این کتاب بر حذر بدار، به این امید که با این ترس طاعت الله متعال را انجام دهند و از نواهی او بپرهیزنند.

مفسر تفسیر تفہیم القرآن در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: یعنی کسانی که زندگی دنیا چنان مست و غافلشان کرده است که نه در فکر و اندیشه مرگ اند و نه به این می اندیشند که روزی در برابر خدا قرار خواهد گرفت، این پند و اندرز هیچ سودی به آنان نمی رساند. هم چنین این پند و اندرز به کسانی که به این امید واهی دل بسته اند که ما در دنیا هر کاری که انجام بدھیم، در آخرت دچار مشکل نخواهیم شد، چرا که دست ما به دامان فلان بزرگ است و او سفارش مارا خواهد کرد و یا فلانی کفاره‌ی گناهان ما شده است، سودی نمی رساند. از این رو این افراد را رهان و روی سخت با کسانی باشد که هم در اندیشه‌ی مرگ و حضور در پیشگاه پروردگار جهانیان هستند و هم به امیدهای واهی دل نبسته اند. این پند و اندرز تنها بر چنین کسانی میتواند اثر کند و تنها چنین کسانی هستند که امید اصلاح آنان می رود.

**وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاءِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ مَا عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ
مِنْ شَيْءٍ وَمَا مِنْ حِسَابِكَ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ فَتَطْرُدُهُمْ فَتَكُونُ مِنَ الظَّالِمِينَ (۵۲)**

و کسانی را که پروردگار خود را صبح و شام می خوانند، در حالیکه خشنودی او را می طلبند، از خود مران. چیزی از حساب آنها بر تو نیست و چیزی از حساب تو بر آنها نیست. اگر آنها را از خود برانی، پس از ظالمان خواهی بود. (۵۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَا تَطْرُد»: مران، دور مگردان، طرد مکن. «الْغَدَاء»: سحرگاهان، بامدادان. «الْعَشِي»: شامگاهان، هدف از غذا و عشی، همه‌ی اوقات است. «وَجْهَهُ»: ذات حق.

تفسیر:

شأن نزول آیة مبارکه:

قبل از همه باید گفت که: دین مقدس اسلام، مکتب مبارزه با تبعیض، نژاد پرستی، امتیاز طلبی و باج خواهی است. صحابی جلیل القدر ابن مسعود(رض) در شأن نزول این آیه مبارکه روایت نموده میفرماید: جمعی از بزرگان قریش از کنار حضرت محمد صلی الله علیه وسلم گذشتند، دیدند که مصعب، بلال، عمار، خباب وغیر آنها از ضعفا و فقرای

مسلمانان در محضر رسول الله صلی الله علیه وسلم بودند، این گروهی از اشراف قریش نزد آن حضرت صلی الله علیه سلم آمدند و گفتد: ای محمد! آیا به همین گروه بی‌همه‌چیز دل خوش کرده و از قومت بریده‌ای؟ آیا همین گروه بینوا هستند که خداوند از میان ما بر آنان منت نهاده است؟ آیا می‌پنداری که ما پیرو همین‌ها می‌شویم؟ آنان را از خود بران! شاید اگر آنان را برانی، ما از تو پیروی کنیم! بدین مناسبت آیه‌ی «وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاءِ...» نازل شد. (اسباب النزول ص 124).

«وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاءِ وَالْعَشَّىٰ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ» ای محمد! آن مؤمنان مستضعف و فقرا را از مجلس خویش طردنکن! آنانی که با ذکر و دعا در اول روز و آخر آن به حسن نیت و در کمال اخلاص الله را پرستش می‌کنند، و به درگاه الله تقرب می‌جویند و جلب رضایتش را می‌طلبند.

تفسیر طبری می‌فرماید: این آیه در مورد جمعی از مسلمانان مستضعف نازل شد که مشرکان به پیامبر صلی الله علیه وسلم گفتند: اگر آنها را از خود برانی، ما در کنارت جمع شده و در مجلس حاضر خواهیم شد (طبری 11/374). و پیامبر صلی الله علیه وسلم به امید مسلمان شدن آنها چنان قصدی کرد.

باید یادآور شدکه: حفظ نیروهای مخلص، فقیر و مجاهد، مهمتر از جذب سرمایه داران کافر و غیر متعهد است. در ضمن باید یادآور شد که: هیچ امتیازی با «ایمان» برابری کرده نمیتواند.

«ما عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ»: زیرا نه تو در مورد اعمال آنها مورد بازپرس قرار می‌گیری و نه آنها در مورد اعمال توعینی در مقابل اعمال و گناه آنها از تو بازخواست نمیشود، همان طور که حضرت نوح علیه السلام فرمود: «إِنْ حِسَابُهُمْ إِلَّا عَلَىٰ رَبِّي» باید گفت: حساب همه با الله است، حتی رسول اکرم صلی الله علیه وسلم نیز مسئول انتخاب و عمل دیگران نیست، «ما عَلَيْكَ مِنْ حِسَابِهِمْ مِنْ شَيْءٍ» و خود نیز حساب و کتاب دارد. «وَ مَا مِنْ حِسَابٍ لَّكُمْ عَلَيْهِمْ مِنْ شَيْءٍ».

مُؤسِّر صاوی فرموده است: این قسمت صورت تعلیل ما قبل است و معنی آیه چنین است: اگر در مصاحبی و رفاقت با تو غیر از جلب رضایت خدا را مدنظر داشته باشند، در مقابل گناهیکه مرتكب می‌شوند و آنچه که در قلبشان می‌گذرد، تو مواجهه نمی‌شوی. این تعبیر به فرض تسلیم شدن در مقابل سخن مشرکان و پذیرش آن می‌باشد و گرنه الله متعال به صدق و اخلاص آنان گواهی داده و فرموده است: يُرِيدُونَ وَجْهَهُ (حاشیه‌ی صاوی 2/17).

«وَمَا مِنْ حِسَابٍ لَّكُمْ مِنْ شَيْءٍ»: این تأکید به منظور مطابقت کلام با معنی آمده است، و معنی آیه چنین است: تو به حساب آنها مواجهه و مورد عتاب قرار نمی‌گیری و آنها نیز به حساب تو مواجهه نمی‌شوند، پس چرا آنها را از خود می‌رانی؟ و گویا مقصود از حساب رزق و روزی است؛ یعنی نه روزی آنها بر تو می‌باشد و نه روزی تو بر آنها، بلکه خداست که روزی تو و آنها را میدهد. (طبری و بعضی از مفسرین چنین نظری دارند).

یعنی هر شخصی خودش مسئول کارهای نیک و بد خویش است. نه شما جوابگوی کارهای هیچ یکی از این ایمان آورندگان هستیدونه آنان جوابگوی کارهای شما هستند. آنان نه میتوانند نیکی ای از نیکی های شمارا سلب کنند و نه میتوانند بدی ای از بدی های خود را بر دوش شما بگذارند. پس چرا آنان را در حالیکه تنها در جستجوی حق نزد تو آیند باید از خودت برانی.

«فَتَطْرُدُهُمْ فَتَكُونُ مِنَ الظَّالِمِينَ»(52): واگر تو آنها را از مجلس خود طرد کنی در واقع اشتباه بزرگی را مرتكب شده و هرگز راه حق را نپیمودی و مرتكب ظلم و ستم شدی و عدالت نکردي!

این تعبیر برای بیان احکام است و گرنه وقوع چنین امری از پیامبر صلی الله عليه وسلم بسی بعید و غیر ممکن است.

تفسیر امام قرطبی فرموده است: این مانند فرموده‌ی **لَئِنْ أَشْرَكْتَ لَيْخَبَطَنَ عَمَلُكَ** میباشد. خدا می دانست که او شریک قرار نمی دهد و عملش هم تباہ نمیشود. (تفسیر قرطبی 434/6).

وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لِيَقُولُوا أَهُؤُلَاءِ مَنْ أَنْهَا اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ (۵۳)

و این گونه ما بعضی از آنها را (مستکبران را) به بعضی دیگر (مستضعفان) آزمودیم، تا (مستکبران با تعجب و استهزار) بگویند: آیا این‌ها (همان مردمی) اند که الله از میان ما بر آنها منت نهاده است؟ (و نعمت ایمان به آنها بخشیده) (بلی!) آیا الله به احوال شکر گزاران دانا نیست؟ (۵۳).

تشريح لغات و اصطلاحات:

«**فَتَنَّا**»: آزمودیم، امتحان کردیم. «**أَهُؤُلَاءِ**»: آیا این‌ها. «**مَنْ**»: منت نهاد، نعمت داد.

تفسیر:

«وَكَذَلِكَ فَتَنَّا بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ»: این سنت و روش الله متعال است که برخی از بندگان خود را توسط بعضی دیگر مورد ابتلا و آزمایش قرار می‌دهد. حق تعالی به برخی ثروت، نیرو و تدرستی می دهد و از برخی دیگر این‌ها را سلب می‌نماید تا بعضی به برخی دیگر نیاز داشته باشند و تا که دانسته شود چه کسی شکر می‌کند و چه کسی صبر می‌نماید.

«**لِيَقُولُوا أَهُؤُلَاءِ مَنْ أَنْهَا اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْنِنَا**»: تا اشراف و ثروتمندان کفار بگویند: آیا خدا در بین ما برضعیفان و فقیران منت هدایت و سبقت به اسلام را نهاده است؟ این را از روی انکار و ریشخند می‌گفتند، همان طور که می گفتند: «**أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا**» خدا در رد آن‌ها فرمود: «**أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِالشَّاكِرِينَ**» (53)»

آیا خداوند خود به احوال شکر گزاران اگاه نیست؟ پس شما را چه شده است که جاهلانه اعتراض می‌کنید و منکر فضل فضلا می‌گردید؟

شایان یادآوری است که غالب پیروان رسول الله صلی الله عليه وسلم در آغاز بعثت، **مُسْتَضْعَفَان** و **بَيْنَوَائِيَان** - از مردان و زنان و بردگان - بودند و از اشراف - جز اندکی - از آن حضرت صلی الله عليه وسلم پیروی نکردند، که خداوند متعال در این آیات، از این مستضعفان و همه مستضعفان دیگری که در طول تاریخ، پیشگام پذیرفتن حق و پیشاوهنگ قافله آن می‌شوند، تجلیل کرده است.

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (54 الی 58) در باره برخی از مظاهر رحمت الهی، موقف پیامبر با مشرکان را مورد بحث قرار میدهد.

خداوند متعال به پیامبر صلی الله علیه وسلم دستور میفرماید که: همه‌ی مؤمنان را با درود و سلام با اکرام و احترام فراوان، عزت و سر بلندی بخشد و پس از تبیین راه گناهکاران و بدرفتاران، مؤمنان را از پیروی راه و رسم آنان منع دارد.

وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (۵۴)

و هرگاه کسانی که به آیات ما ایمان می‌آورند به نزد تو بیایند، پس بگو: سلام بر شما و اینکه پروردگار تان بر خود رحمت را لازم گردانیده است. به این طور که هر کس از شما به نادانی کار بدی کند، باز بعد از آن توبه کند و (عمل خود را) اصلاح کند، [مشمول امرزش و رحمت الله شود]؛ زیرا او بسیار آمرزنه و مهربان است. (۵۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«**كَتَبَ**»: نوشته است، مقرر گردانیده است، واجب کرده است. «**بِجَهَالَةٍ**»: از روی نادانی، از سر نا آگاهی و بی خبری، به نادانی.

تفسیر:

«وَإِذَا جَاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِنَا فَقُلْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»: مفسر امام قرطبی در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد که این آیه مبارکه: درباره اشخاصی نازل شد که خدا پیامبرش را از طرد کردن آنان نهی کرد، پس هر وقت آنها را میدید اول او سلام میکرد و میگفت: خدای شایسته‌ی سپاس است که در امتن افرادی را قرار داده است که من به آنها سلام کنم. (تفسیر قرطبی 6/435).

و به خاطر به دست آوردن دل آنها الله به پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمان داد که اول او سلام کند.

«**كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلَى نَفْسِهِ الرَّحْمَةُ**»: «پروردگار تان بر خود رحمت را لازم گردانیده» یعنی: به آن مستضعفان بگو که پروردگارتان از روی فضل و احسان خویش، این رحمت و مهربانی را بر خود واجب گردانیده پس ایشان را به رحمت وسیع پروردگارشان مژده بد. به قولی دیگر، معنی این است: پروردگارتان در لوح محفوظ بر خود رحمت را نوشته است. «**أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءًا بِجَهَالَةٍ**»: اگر گناه از روی لجاجت و استکبار نباشد، توبه قابل پذیرش است طوریکه میفرماید: «هر کس از شما که از روی جهالت مرتكب کار ناشایستی شود» یعنی: کار جاهلان را انجام دهد، نه کار اهل حکمت و تدبیر را مجاهد میگوید: یعنی حرام و حلال را تشخیص ندهد و از روی نادانی مرتكب آن شود.

مفسر تفسیر معارف القرآن در ذیل این آیه مبارکه می‌نویسد: به ظاهر از این آیه چنین استنباط میشود که وعده بخشایش گناه تنها در صورتی امکان پذیر است که عمل گناه به صورت نا آگاهانه انجام گرفته باشد نه به صورت عمد.

اما حقیقت امر چنین نیست؛ زیرا غرض از جهالت، عمل جاهلانه است؛ خواه از شخص جاهم به معنای واقعی سر زند خواه از شخص غیر جاهم. این مطلب از لفظ خود جهالت تأیید می‌شود؛ زیرا جهل مقابل علم است و جهالت در مقابل حلم و وقار.

لفظ جهالت در محاوره بر جهالت عملی اطلاق میگردد؛ یعنی اینکه هرگاه با فکر و اندیشه گناه انجام شود در اثر جهالت عملی خواهد شد؛ لذا مقوله بزرگان است که کسی که خلاف احکام خدا و رسول عمل کند جاهم است که مراد از آن جهالت عملی است و نادان و نا آگاه بودن هم لازم نیست؛ زیرا که نصوص بی شمار قرآن و احادیث صحیحه بر این دلالت

دارند که گناه با توبه بخشنوده میشود چه در اثر جهل و غفلت باشد و چه به صورت عدم انجام گیرد که به سبب شرارت نفس و اتباع هوی باشد در این باره آنچه قابل توجه بوده این است که وعده مغفرت و رحمت گنهکاران مشروط به دو چیز است: اول توبه و دیگری اصلاح عمل؛ توبه عبارت است از ندامت برگناه. در حدیث آمده: «الْتَّوْبَةُ النَّدْمُ» یعنی توبه عبارت از ندامت است.

«ثُمَّ تَابَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَصْلَحَ فَإِنَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ»(54): خداوند، رحمت را بر خویش واجب کرده؛ ولی شرط دریافت آن، عذرخواهی و توبه است، طوریکه میفرماید: بعد از آن از گناه پشیمان شده و توبه کند و عملش را نیکو نماید، آنچه را که با معصیت و گناه فاسد کرده بود پس، از روی اخلاص به راه صواب و عمل طاعت باز آید.

«بَايْدَ بَدَانَدْ كَهْ خَداونَدْ آمَرْزَنَدْ مَهْرَبَانْ اَسْتَ» بر اهل ایمان میآمرزد و رحم میکند. از جمله: «تَابَ وَ أَصْلَحَ» آیة مبارکه به وضاحت معلوم میشود که: توبه، تنها یک لفظ نیست، تصمیم و اصلاح هم می خواهد.

یعنی اصلاح عمل در آینده میخواهد؛ اصلاح عمل یعنی تصمیم گرفتن و نهایت سعی و کوشش نمودن تا مجدداً گناه مذکور را مرتكب نگردد که اگر در اثر گناه سابق حق کسی ضایع شده باشد تا حد توان آن را ادا کند چه از حقوق الله باشد و چه از حقوق العباد. حقوق الله مانند نماز، روزه، زکوه، حج و غیره که اگر در این فرایض کوتاهی شده قضا گردند. و حقوق العباد مانند تصرف ناجایز بر اموال کسی یا هتك حرمت آبروی کسی یا ایدزارسانی به کسی به وسیله سب و شتم و غیره؛ بنابر این همانطوریکه بر شخص توبه کننده لازم است برای تکمیل توبه از خداوند طلب آمرزش و مغفرت گناهان خویش را نموده؛ در اصلاح عمل خویش تلاش نماید.

شروط توبه راستین:

علماء در شروط توبه راستین میفرمایند:

- 1** - پشیمانی حقیقی و راستین از گناه،
- 2** - بازنگشتن به سوی آن،
- 3** - رد مظالم به صاحب آن،
- 4** - و پس از توبه کردن، انجام دادن کردار نیکو و پسندیده.

خواننده محترم!

در توضیح و بیان این آیه مبارکه باید گفت که: ای محمد! هرگاه مؤمنان به خدا و پیامبر و تصدیق کنندگان کتابهای آسمانی با دل و جان و در عمل، نزد تو آیند و از گناهان و لغزشها یشان سؤال کند که آیا راه بازگشت و توبه دارند؟ به آنان بگو: «سلام عليکم» درودتان باد! شما در امان هستید. پس، بدین وسیله، آنان را اکرام کن، دلهایشان را پاک و پاکیزه گردان و آنان را به رحمت فراوان و فراگیر خدا بشارت ده. و بگو: قبول توبه از سوی خدا برای کسانی است، جاهلانه به بدی آلوده شده اند؛ اما بی درنگ پشیمان میشوند... (نساء/17).

وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلِتَسْتَبِينَ سَبِيلُ الْمُجْرِمِينَ (٥٥)

و اینچنین آیات خود را با تفصیل و روشنی بیان میکنیم (تا بفهمند) و تا راه مجرمان آشکار گردد. (۵۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«نُفَصِّلُ»: بیان میکنیم، از هم جدا می سازیم. «لِتَسْتَبِّينَ»(بین): تا روشن گردد، تا آشکار شود. «الْمُجْرِمِينَ»: گناهکاران.

تفسیر:

«وَكَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ»: همان طور که در این سوره دلایل و براهین را بر گمراهی های مشرکین به تفصیل بیان کردیم، دلائل را نیز بر تو بیان می کنیم و حجت و معجزات را واضح می سازیم تا حق ظاهر شود و باطل و راه منحرفان تکذیبگر واضح گردد.

«وَلِتَسْتَبِّينَ سَبِيلَ الْمُجْرِمِينَ(55)» «تاراه و رسم مجرمان آشکارگردد» یعنی: تا ای پیامبر صلی الله علیه وسلم! راه و روش کافران و معاندانی که تو را به راندن مستضعفان امر میکنند، از راه و روش مؤمنان، بر تو متمایز گردد.

قُلْ إِنِّي نُهِيَتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلتُ إِذَا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ(56)

بگو: من نهی شدم از این که آن کسانی را که شما به جز الله عبادت می کنید، عبادت کنم.

بگو: من از هوا و خواهشات شما پیروی نمی کنم، اگر چنین کنم گمراه شده ام و از هدایت یافتگان نخواهم بود. (56)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«نُهِيَتُ»: منع شده ام، باز داشته شده ام. «أَهْوَاءً»: جمع هوى، خواسته های بیهوده، هوس ها و آرزو های باطل. «الْمُهْتَدِينَ»: راه یافتگان.

تفسیر:

«قُلْ إِنِّي نُهِيَتُ أَنْ أَعْبُدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ» ای محمد! به آن مشرکان بگو: پروردگار من مرا از شرک نهی نموده یعنی: به ادلله سمعی و عقلی برگردانیده شدم از این «که آن کسانی را که شما بجز الله می پرستید، عبادت کنم.» واضح است که در جواب به تمایلات نابجای مشرکان مبنی بر پذیرش بت ها و روش آنان، باید با صراحة جواب نفی داد. در می یابیم که برخورد و موضع گیری های پیامبر صلی الله علیه وسلم، از وحی سرچشم می کیرد.

«قُلْ لَا أَتَبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلتُ إِذَا وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ(56)» در عبادت غیر الله هرگز از هوى و هوس شما پیروی نمی نمایم که شما گمراهید.

من هدایت پروردگار خود را که به سوی من وحی نموده پیروی می نمایم و اگر از راه شما پیروی کنم راه راست را گم خواهم نمود و هدایتی را که خدایم من را با آن گرامی داشته ترک خواهم کرد.

آیه کریمه روشن می سازد که پیروی از هوا و هوس، سبب فروافتادن در گمراهی است و هوا پرستی، زمینه هی هدایت را در انسان از بین می برد و آنان به همین سبب، از راه یافتگان نبودند.

قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيْتَةٍ مِنْ رَبِّي وَكَذَبْتُمْ بِهِ مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنِّي حُكْمٌ إِلَّا لِلَّهِ يَقْصُصُ الْحَقَّ وَهُوَ خَيْرُ الْفَاصِلِينَ(57)

بگو من دلیل روشنی از طرف پروردگارم دارم و شما آنرا تکذیب کرده اید (و نپذیرفته اید) و آنچه از عذاب الهی را به شتاب از من می طلبید، در نزد من نیست. حکم (نزول عذاب یا

رحمت) نیست مگر بدست الله. او بیان کننده سخن حق است، و او بهترین فیصله کنندگان (حق از باطل) است.(۵۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بَيْتَةٌ»: دلیل، شریعت، قرآن. «كَذَبْتُمْ بِهِ»: آن را دروغ انگاشتید. «يَقْصُّ الْحَقَّ»: حق را بیان میکند، پیرو حق است. «الْفَاصِلِينَ»: داوران، جدا سازندگان.(فرقان)

تفسیر:

«قُلْ إِنِّي عَلَى بَيْنَةٍ مِنْ رَبِّي»: ای محمد! به این کفار بگو: من از سوی پروردگارم دلیل روشنی آورده ام؛ یعنی بر حجتی واضح و آشکار و بر راه راست توحید و عبادت الله متعال قرار دارم که آن را به من وحی کرده است. واقعیت اینست که: انبیاء باید بینه‌ی الهی داشته باشند، نه آنکه طبق تقاضای روزمره‌ی مردم کار کنند.

«وَكَذَبْتُمْ بِهِ»: ولی شما این وحی را دروغ شماریده.کافران، بینه‌ی پیامبر را تکذیب می‌کنند، ولی انتظار دارند او از هواهای نفسانی آنان پیروی کند.

«مَا عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ» عذابی که شما در وقوعش شتاب می‌ورزید، در اختیار من نیست.

زمختری گفته است: یعنی عذابی که در آیه‌ی: فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ تعجیل، آن را خواسته بودید. (تفسیر کشف 23/2).

همچنان مفسران مینویسند: که مشرکان از فرط تکذیب و از روی استهزاء و تمسخر، خواستار نزول عذاب عاجل و شتابان الهی می‌شدند. بعضی در معنای آن گفته‌اند: معجزاتی که از من به شتاب می‌طلبید در نزد من نیست.

باید گفت که پیامبر صلی الله علیه وسلم، تنها فرستاده‌ای همراه با منطق و بینه است و نظام هستی به دست الله متعال است. با مطرح کردن و با تقاضای نزول سریع قهر الهی از پیامبر، بجز قلع و قمع خود یا نابودی هستی را نخواهدید.

«إِنَّ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ»: حکمت و تعیین تعجیل در عذاب یا تأخیر آن فقط نزد الله متعال است در همه چیز، از جمله در اجابت یا عدم اجابت درخواست عجولانه عذاب، یا فرود آوردن معجزات، «يَقْصُّ الْحَقَّ وَهُوَ حَيْرُ الْفَاصِلِينَ (57)» تصمیم گیری به طور کامل دراختیار الله است، و او تعالی حق را واضح می‌سازد یعنی «او گویا حق است» و تنها او هدایت را بیان می‌نماید، او خدایی است که بین حق و باطل فرق می‌گذارد و یا حکم خود در بین مؤمنان و کافران فیصله می‌نماید.

شأن نزول آیه:

کلی می‌فرماید که آیه 57 درباره‌ی نضر پسر حارت و سران قریش نازل گشت که با تمسخر می‌گفتند: ای محمد! عذابی که به ما وعده می‌دهی، بیاور. هکذا کفار می‌گفتند: اگر راست می‌گویی، چرا قهر الهی بر ما نازل نمی‌شود؟ «تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ»: نظری آیه‌ای که می‌گفتند: اگر این مطلب راست است، خدایا! بر ما سنگ بیاران، «فَأَمْطِرْ عَلَيْنَا حِجَارَةً مِنَ السَّمَاءِ» (أنفال، 32) باید متذکر شد که: «استعجال» و عذاب خواهی در اقوام دیگر نیز رایج بوده از جمله به حضرت هود و صالح و نوح هم می‌گفتند: اگر راست می‌گویی عذاب موعود را سریعاً برای ما بیاور. «فَأَتَنَا بِمَا تَعْدُنَا» (اعراف، 70 و 77؛ هود، 32).

**فُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَاللهُ أَعْلَمْ
بِالظَّالِمِينَ (٥٨)**

بگو: اگر آنچه را که با این شتاب می طلبید، نزد من می بود. البته کار میان من و شما فیصله می شد، زیرا الله (به احوال) ظالمان دانتر است. (۵۸)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لَقُضِيَ الْأَمْرُ»: قطعاً کار به انجام می رسید، کار پایان می یافت، کار فیصله پیدا می کرد، کار یکسره می شد.

تفسیر:

«فُلْ لَوْ أَنَّ عِنْدِي مَا تَسْتَعْجِلُونَ بِهِ» ای محمد! به این مشرکان بکو: اگر عذابی که تعجیل آنرا می طلبید در اختیارم بود، یعنی: اگر فرود آوردن عذاب درخواست شده شما در توان من بود، «لَقُضِيَ الْأَمْرُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ»: آنرا برایتان تعجیل میکردم و از شرتان آسوده می شدم، اما مجازات ها به دست پروردگار باعظمت است.

ابن عباس(رض) گفته است: یک ساعت فرصت نمی دادم و شما را نابود میکردم. (زاد المسیر 52/3) ولی باید گفت که: عجله‌ی مردم، حکمت خدا را تغییر نمی دهد. «وَاللهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ (58)» و خداوند متعال به این امر اگاه و داناست که چه کسی با تجاوز از حد و اعراض از ایمان مستحق عذاب است.

در ضمن قابل یادآوری است که: تأخیر در قهر و عذاب الهی سبب نشود که کافران خیال کنند کفرشان از یاد رفته است.

خواندنگان گرامی!

موضوعاتی مطروحه در آیات (59) و (62) با آیات قبلی دارای پیوند میباشد؛ زیرا الله متعال در آیات قبلی فرمود: «وَاللهُ أَعْلَمُ بِالظَّالِمِينَ» الله به حال ظالمان آگاه است. و در این آیات نیز، علم بی پایان و قدرت بی مثال او را نشان میدهد که: کلید گنج های غیبی در دست توانای اوست، هر طور که بخواهد، در تمام هستی دخالت میکند، بر همه چیز غالب و چیره و نگهبان؛ و جان ستان حقیقی اوست و در چشم به هم زدنی به محاسب آغاز و فرجام آفرینش میرساند.

**وَعِنْهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ
إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلَامَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَأْسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ (٥٩)**
کلیدهای غیب تنها در نزد اوست. جز او کسی از غیب آگاهی ندارد. و هر چه را که در خشکی و بحر است اگاه است. هیچ برگی از درختی نمی افتد مگر آنکه الله از آن آگاه است. و هیچ دانه ای در تاریکیهای زمین و هیچ تری و خشکی نیست مگر اینکه (تفصیل آن) در کتاب مبین درج است. (۵۹)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«مفاتح»: یا جمع «مفَّتح» به معنای گنجینه و خزانه است، یا جمع «مفتاح» به معنای کلید است، ولی معنای اول مناسبتر است. «رَطْب»: تر. «یَأْس»: خشک. «كِتَابٍ مُّبِينٍ»: علم الهی، لوح محفوظ.

کلمه‌ی تر و خشک، کنایه از همه‌ی چیزهایی است که مقابل هم اند، مثل مرگ و حیات، سلامتی و مرض، فقر و غنا، نیک و بد، مجرّد و مادّی. (فرقان)

تفسیر:

«وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ»: جز خداوند، هیچکس از پیش خود علم غیب ندارد و نزد الله متعال خزینه‌های غیب است، که عبارتند از امور نهانی و مخفی نزد خداوند است جز او کسی این خزینه ها را نمی داند.

«وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ»: مفاتح برای امور غیبی به استعاره گرفته شده است، به اصطلاح مخازنی هستند که غیبیات در آن آثار شده اند.

تفسر زمخشri فرموده است: به طریق استعاره کلید را برای غیب و نهان قرار داده است؛ چون به وسیله‌ی کلید میتوان از محتویات درون یک خزانه قفل شده اطلاع حاصل نمود، پس فقط خداوند سبحان و تعالی از امور غیبی اطلاع دارد. (الکشاف 24/2).

امور غیبی:

در حدیث شریف راجع به «علم غیب» آمده است: کلید غیب پنج چیز است که جز الله کسی به آنها علم ندارد:

1 - کسی جز الله متعال نمی داند که فردا چه کاری انجام می دهد.

2 - کسی جز الله متعال نمی داند که در رحمها چیست؟ «از اوصاف اخلاقی و ایمانی جنین».

3 - کسی جز الله متعال نمی داند که باران چه وقت نازل می شود.

4 - کسی جز الله متعال نمی داند که قیامت چه وقت برپا می شود.

5 - و کسی جز الله متعال نمی داند که در کدام سرزمین می میرد.»

«وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ» خداوند بر تمام امور پنهان خشکی‌ها و ابحار آگاه است، درمورد موجودات زنده ای که در خشکی و در بحر قرار دارند کاملاً آگاه است و از شگفتی‌های تمامی جهان‌ها با خبر و آگاه است و علمش وسعت و گنجایش همه چیز را دارد.

«وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا»: این بخش بیانگر مبالغه در علم الله به جزئیات امور است؛ یعنی حتی یک برگ بدون علم او فرو نمی افتد مگر این که از وقت سقوط و زمین محل سقوطش باخبر است.

بر خلاف کسانی که می گویند خداوند تنها به کلیات علم دارد، خداوند به همه چیز دانا و از همه جزئیات هستی آگاه است. پس باید مواطن اعمال خود باشیم.

شاید مراد از سقوط برگ‌ها، حرکات نزولی و مراد از دانه‌های در حال رشد زیر زمین، حرکات صعودی باشد. (تفسیر فی ظلال القرآن).

«وَلَا حَبَّةٌ فِي ظُلُمَاتِ الْأَرْضِ»: از یک دانه‌ی ناچیز در داخل زمین سیاه و تاریک باخبر است. از محل آن و این که می روید یا خیر و چه مقداری از آن به عمل می آید و چه کسی آن را می خورد، آگاه است.

«وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ(59)»: نزد خدا هر تری و خشکی معلوم و مشخص است و در لوح المحفوظ ثبت گردیده است. (البحر المحيط 4/146).

تفسر ابوحیان گفته است: حسن ترتیب این معلومات را بنگر، اول امری معقول را آورده است که آن را حس نمیکنیم؛ مانند کلیدهای خزانه‌ی غیب. و در مرحله‌ی دوم چیزی را آورده است که ما قسمت اعظم آنرا حس نمیکنیم که عبارتند از: (بر) و (بحر)، و در مرتبه‌ی سوم دو جزء لطیف را آورده است: یکی از آنها به عالم بالا مربوط است؛ مانند فرو افتادن

برگ از بالا به پایین و دیگر مربوط است به عالم سفلی که عبارت است از اختفای دانه در دل زمین، پس این ترتیب جالب بر این دلالت دارد که خدا بر کلیات و جزئیات امور آگاه است. (قرطبی 5/7).

در تفسیر فی ظلال قرآن، پیرامون «وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُّبِينٍ(59)» می‌نویسد: این آیه تصویری است از علم خدا که شامل همه چیز میباشد و هیچ چیز نه در زمان و نه در مکان، نه در زمین و نه در آسمان، نه در برق و نه در بحر، نه در أعماق زمین و نه در طبقات فضا از مرده و زنده و تر و خشک از او پنهان نمیشود. وجودان بشری در پی دستیابی نهانی به مجھولات گذشته و آینده و حال و آفاق دور دست مرتعش و لرزان میشود، کلیدهای تمام آنها در دست الله متعال است و جز او احدی آن را نمیداند، دانش او در ناشناخته های خشکی و در اعماق بحر در جولان است که تمام آن در مقابل علم الله عیان است. سقوط اوراق بی شمار درختان زمین را دنبال میکند. چشم بینای خدا هر برگ که اینجا و آنجا میافتد، می‌یابد. و هر دانه نهان شده در دل تیره زمین از چشم بصیر خدا نهان نمیشود.

و در این جهان بیکران هر خشک و تری را زیر نظر دارد، و یک ذره‌ی آن از دایره‌ی علم محیط خدا خارج نمیشود، و واقعاً جولان و گردشی است که سر را خیره و عقل را مدهوش میکند. گردشی است در اعماق دیدنی ها و نادیدنی ها، در اعماق معلوم و مجھول. تمام اینها را به طور کامل و فراگیر در چند کلمه ترسیم می‌کند و اینها واقعاً اعجاز است. (فی ظلال القرآن 247/7).

پادداشت:

حاکم گفته است: آیه‌ی «وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ» بر بطلان نظر امامیه دلالت دارد که میگویند: امام از عالم غیب چیزی می‌داند. (محاسن التأولیل 11/452).

تفسر صفواء التفاسیر میفرماید: من نیز میگویم: چنین قولی کذب و بهتان است؛ چون جز خدا هیچکس غیب نمی‌داند.

**وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلُ مُسَمَّى
ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ ثُمَّ يُنَبِّكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (٦٠)**

و او (الله) ذاتی است که شما را در شب می‌میراند و هر چه را در روز [از نیکی و بدی] کسب کرده اید می‌داند، باز شما را در بامداد زنده می‌سازد، تا آن وقتی که مدت معین عمرتان به پایان رسد. باز بازگشت شما به نزد اوست. باز شما را از آنچه (در دنیا) کرده اید آگاه می‌کند. (۶۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يَتَوَفَّكُمْ»: شمارا می‌میراند، نفس شما را میگیرد، در این جا منظور خوابانیدن است.

«جَرَحْتُمْ»: به دست آورده باشید، انجام داده اید، با اعضا و اندامات کسب کرده اید.

«يَبْعَثُكُمْ»: شما را بیدار میکند. «لِيُقْضَى»: تا پایان داده شود، به سر آید. «أَجَلُ مُسَمَّى»: زمان معین، دوران زندگانی.

تفسیر:

«وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّكُمْ بِاللَّيْلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ»: او خدایی است که ارواح شما را هنگام خواب یعنی شب به صورت مرده درمی‌آورد و شما مانند مردگان می‌شوید (از این رو گفته‌اند که: خواب مرگ صغیری است). و میداند در خلال روز چکار کرده اید.

یعنی: آنچه را از خیر و شر با اندامها و اعضای وجود خود در روز انجام داده‌اید. «میداند» این تعبیر بدان معنی نیست که حق تعالی افعالی را که ما در شب انجام می‌دهیم، نمی‌داند، یا ما را در روز به وسیله خواب قبض روح نمی‌کند زیرا مخصوص ساختن یک چیز به یادآوری، دلیل بر نفی ماعداًی آن نیست.

طوریکه یادآور شدیم که: پروردگار باعظمت ما با این‌که کار بد ما را می‌داند ولی باز هم به ما مهلت داده و روح گرفته را به بدن بر می‌گرداند.

تفسر قرطبی گفته است: مراد از «توفی» در این آیه مرگ حقیقی نیست، بلکه عبارت است از قبض ارواح به طور موقت.

ابن عباس(رض) گفته است: در موقع خواب روح شما را می‌گیرد. (زاد المسیر 3/55).

در این آیه بر بعث و حشر اخروی استدلال شده است.

«ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضِي أَجَلٌ مُسَمًّى»: این اوست که شما را از خواب بیدار می‌کند تا به زمانی که از جانب خدا معین شده است گویا که بعد از مرگ خویش برانگیخته می‌شوید. ضمیر «فیه» به نهار بر می‌گردد؛ چون بیشتر بیداری در خلال روز است و بیشتر خواب در خلال شب.

باید گفت که: خواب، یک مرگ موقتی است و هر بیداری نوعی رستاخیز.

باید گفت که از جمله «أَجَلٌ مُسَمًّى» بر می‌آید که: زندگی ما، تاریخ و برنامه و مدت معین دارد.

«ثُمَّ إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ»: آنگاه در روز قیامت شما به پیشگاه او بر می‌گردید. که باید خود را برای جوابگوی قیامت آماده کنیم.

«ثُمَّ يُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ(60)»: قیامت، روز روشن شدن حقیقت اعمال است طوریکه می‌فرماید: او برکاری که در روز انجام میدهد آگاه است و بر مبنای آن جزا و مكافات میدهد، یعنی همه اینها به این منظور است که تا اجل محدود و عمر معود شما در دنیا خاتمه یابد و او در روز قیامت شما را به سوی خود باز می‌گرداند و برآنچه انجام میدهد محاسبه می‌کند و بنابر اعمال‌تان جزا میدهد. یعنی اگر عمل نیکو باشد پاداش نیک است و اگر عمل بد باشد، پاداش بد است.

زندگانی و مرگ، برانگیختن و سراز خاک گور برآوردن و حسابرسی روز بازپسین، همه و همه در دست توانای الله متعال است و بس، الله متعال در این آیه، خواب را به مرگ تشبيه کرده و یکی دیگر از عظمت و شکوه خود را نشان داده است... علم اول و آخر از آن خداست. (سوره نمل آیات: 65 و 74 و 75)، (سوره لقمان: آیه 34)، (سوره زمر آیه: 42)، (سوره غافر آیه 19)، (سوره حديد: 22)، (سوره جن آیات متبرکه 26 و 27).

همچنان خداوند متعال در این آیه مبارکه، خواب را «وفات»، و در جای دیگری آن را «مرگ» نامیده؛ بنابر این، از تعبیر فوق چنین بر می‌آید که ما میتوانیم به وسیله خواب، چیز‌هایی را در مورد عالم مرگ، عالم بزرخ، عذاب، یا نعمت‌های قبر بدانیم زیرا در همان حالی‌که ما شخص به خواب رفته را ساکن و آرام و بی حرکت می‌بینیم، ممکن است او در حال عذاب یا نعمت قرار داشته باشد و با خوابهایی که می‌بیند، این حالات را احساس کند. البته این بدان معنی نیست که خواب تابلویی کوچک شده از مرگ است. در حدیث شریف بلکه این بدان معنی است که خواب تابلویی کوچک شده از مرگ است. در حدیث شریف آمده است: «النوم اخو الموت: خواب برادر مرگ است». «تفسیر انوار القرآن»

**وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّهُ
رُسُلًا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ (٦١)**

و الله بالای بندگان خود قرار داشته و بر آنها غالب است، و همواره برای شما نگهبانانی [از فرشتگان] برای [حافظت] شما [از حوادث و بلاها] می فرستد، تا چون مرگ یکی از شما فرا رسد، فرستادگان ما (فرشتهها) جان او را بگیرند و در حکم ما هیچ کوتاهی نکنند. (۶۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«**حَفَظَةً**»: جمع حافظ، نگهبانان، فرشتگان مراقب. «**تَوَفَّهُ رُسُلًا**»: فرشتگان ما جانش را میگیرند. «**لَا يُفَرِّطُونَ**» (فرط): کوتاهی نمی ورزند.

تفسیر:

«**وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ**»: همو است که بر همه چیز غالب است و همه چیز در مقابل جلال و عظمت و کبریایی او سر فروتنی خم کرده است.

و خداوند متعال بندگان خود را مقهور خود نموده، قهر او بر بندگان قهر علو، قدرت و جبروت است و فوقیت و برتری مطلق آنگونه که سزاوار اوست مخصوص او می باشد. هر آفریدهای در برابر عظمت او خاضع و فروتن است.

«**وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً**»: او فرشتگانی رامامور حفظ وثبت آنچه انجام می دهید بپردازند و شما را از آنچه می ترسید نگهدارند، که عبارتند از کرام الكاتبين.

در حدیث شریف آمده است: «در میان شما فرشتگانی در شب و فرشتگانی در روز پی در پی می آیند، این دوگروه در نماز صبح و نماز عصر باهم یکجا می شوند، سپس آنان که شب را در میان شما گذرانده بودند، عروج می کنند، آنگاه پروردگارشان، در حالی که او خود به کار ایشان داناتر است، از ایشان می پرسد: بندگانم رادرجه حالی بجا گذاشتید؟ می گویند: آنان را در حالی ترک کردیم که نماز می خوانند و در حالی به میان شان آمدیم که نماز می خوانند». ابو سعود گفته است: در آن امر حکمتی زیبا و نعمتی وافر مقرر است؛ چون انسان مکلف وقتی بفهمد اعمالش ثبت و ضبط و نگهداری و سپس بر ملا می شود، این امر او را از ارتکاب نافرمانی و گناه ها باز می دارد. (ابو سعود 2/107).

«**حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّهُ رُسُلًا**»: و هرگاه موعد مرگ یکی از شما فرا رسد و مدت عمر انسان خاتمه می یابد آنگاه فرشته مأمور قبض ارواح جان او را می گیرد، در حالیکه به هیچکس مهلت نمی دهد و آنچه را که به آن موکل شده اند ضایع نمی سازند، بلکه اوامر را با کمال دقت انجام میدهدن. یعنی محافظت و نگهبانی فرشته در آخر عمر اشخاص به آخر میرسد، پس آنان تا زمانی که بنی آدم زنده است مأمور حفظ او می باشند. و هر وقت مدت عمرش خاتمه یافت، حراست و حفظ آنها نیز به آخر می رسد.

«**وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ (٦١)**» «**لَا يُفَرِّطُونَ**» فرشتگان در انجام مأموریت، سهل انگاری، کوتاهی و تفصیر نمی کنند یعنی و آنچه را که به آن موکل شده اند ضایع نمی سازند، بلکه اوامر را با کمال دقت انجام می دهدن. یعنی (قبض روح) یک ذره کوتاهی نمی کنند. طوریکه در (آیه 6 سوره تحريم) آمده است: «**لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَلَا يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمِرُونَ**.» (نافرمانی نمی کنند و آنچه را فرمان یابند انجام دهند).

ثُمَّ رُدُوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقُّ أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ (٦٢)

سپس (تمام بندگان) به سوی الله که مولای حقیقی آنها است باز می گردند، بدان که حکم

حكم اوست و او سریعترین حسابگران است. (۶۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مولی»: سرپرست، سرور، صاحب و متصرف. «الْحُكْمُ»: داوری، دستور و فرمان.
 «أَسْرَعُ»: سریع ترین. «الحاصلین»: حسابران، حسابگران، خدا بسیار زود و سریع به حساب بندگانش می رسد. (فرقان)

تفسیر:

«ثُمَّ رُدُوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقّ»: بازگشت همه به سوی خداست و او یگانه قاضی قیامت است یعنی بعد از بعثت و زنده شدن، بندگان به نزد خدای خالق و مالک خود که حکم و تصرف و فرمان از آن اوست بر می گردند، تا به حسابشان عادلانه رسیدگی کند. یعنی: فرشتگان موکل مرگ، ارواح بندگان را بعد از قبض نمودن آنها، به سوی الله متعال که مالک عادل آنهاست باز می گردانند.

«إِلَى اللَّهِ مَوْلَاهُمُ الْحَقّ»: مولای حقیقی کسی است که آفریدن، نظارت کردن، خواب و بیداری، مرگ و بعثت، داوری و حسابرسی به دست او باشد.

«أَلَا لَهُ الْحُكْمُ وَ هُوَ أَسْرَعُ الْحَاصلِينَ (62)»: آگاه باشید که حکم از اوست، او سریعترین حسابگر است که در وقتی اندک تعداد کثیری را محاسبه مینماید و در بین خلائق در مدتی کوتاه فیصله صورت میدهد چون قدرت و حکمتش کامل است. سرعت حسابرسی خداوند، از هر نوع و هر وسیله‌ی حسابرسی سریعتر است و در لحظه معین، حسنات و سیئات تمام عمر انسان را آشکار میکند. محاسبه کردن یک نفر او را از محاسبه‌ی نفری دیگر باز نمی دارد و او را مشغول نمیکند. و حالتی او را از حالتی دیگر غافل نمیکند. تمام بندگان را در کمتر از نصف یک روز دنیا محاسبه میکند. در حدیث است که در مدت زمان دو شیدن گوسفند، انسان‌ها را محاسبه می‌کند.

خواندنگان گرامی!

در آیات قبلی، برخی از دلایل الوهیت، احاطه‌ی علم، قدرت و چیرگی خداوند متعال را بر تمام هستی ثبت و کردار بندگان را تبیین کردند، اینک در آیات (63 الی 67) در مورد مظاهر قدرت و رحمت الهی بحث بعمل می آورد و اینکه خداوند هر طور بخواهد، بر مشرکان و ناسپاسان عذاب می فرستد، تا از آن پند گیرند و به راه راست هدایت شوند.

فَلَمَنْ يُنَجِّيْكُمْ مِنْ ظُلْمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً لَئِنْ أَنْجَاتَانَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۶۳)

بگو: چه کسی شما را از تاریکی های بیابان و بحر نجات دهد؟ در حالیکه او را [برای نجات خود] به زاری و در نهان به کمک می طلبید؛ [و میگویید] که اگر ما را از این [تنگناها و مهلهکه ها] نجات دهد، بی تردید از شکرگزاران خواهیم بود. (۶۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ظُلْمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ»: تاریکی های خشکی و بحر، تاریکیهای حسی مانند: تاریکی شب و تاریکی ابر و باران و بادهای تند و زیان آور، گربه‌ی و توفان دریا. تاریکی های معنوی مانند: تاریکی جهل و نادانی به شیوه های گوناگون که همگی موجب هول و هراس است.

«تَضَرُّعًا»: به معنای دعای آشکار، زاری کردن با صدای بلند، اظهار خواری، ذلت و

تسليم. «خُفْيَةً»: به معنای دعای پنهانی. (فرقان)

تفسیر:

«قُلْ مَنْ يُنَحِّيْكُمْ مِنْ ظُلْمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ» این آیه، به روشنی میفرماید: برای مشرکان بگو چه کسی شما را از امور مُخَوَّف و از سختی ها و بیم هراس های خشکی نجات میدهد؟ و از خطرهای بحرو مهلکه هایش سالم بیرون مینماید؟ علماء بدین باور آند که: یکی از شیوه های تبلیغ و موعظه، سوال از وجدان مردم است.

«تَدْعُونَهُ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً»: یادآوری و توجه دادن انسان به خلوص، از بهترین روشاهای خداشناسی است. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: هرگاه عرصه بر شما تنگ شود و در مخصوصه و در هالهای از خطر قرارگیرید، فوراً به سوی خدای تعالیٰ التجا زاری و اللتماس مینماید و به صورت پنهان و آشکار او را می‌طلبد و با او پیمان می‌بندید.

طوریکه همین مطلب در آیه 12 سوره یونس نیز با زیبای خاصی به بیان گرفته شده و در آن آمده است: انسان هنگام خطر، به یاد الله می‌افتد و او را میخواند، اما «فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّكَانْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرِّ مَسَهُ» همین که مشکلش حل شد، سرش را پایین آنداخته و می‌رود، گویا ما را اصلاً صدا نزده است.

باید گفت که: شداید برای انسان، چهار حالت به وجود می‌آورد: احساس نیاز، تضرع، اخلاص و التزام به شکرگزاری. بلی، شداید و سختی‌ها و قطع شدن اسباب مادی، روح خدا جویی را در انسان شکوفا می‌سازد و انسان در مشکلات، دست کمک کننده الله را می‌بیند. بصورت کل باید گفت: که در این جای هیچگونه شک و تردید نیست که: انسان در سختی‌ها و شداید، دست از کفر و شرك برداشته و موحد می‌شود.

«لَئِنْ أَنْجَانَا مِنْ هَذِهِ لَنْكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ(63)»: انسان مشرک به تعهدات خود در برابر الله متعال بی‌وفاست طوریکه میفرماید: که اگر شما را از این مخصوصه و سختی سالم بیرون کند و نجات دهد. پس از رهایی و رسیدن به ساحل امن و سلامت، پیمان می‌شکند و به قسم های یاد شده خود، وقوعی نمی‌گزارید و باز به سراغ شرك و نافرمانی می‌روید. (سوره یونس آیات: 22 و 23)، (سوره اسراء آیه 67).

امام قرطبی فرموده است: خدا آنان را توبیخ کرده است که در موقع سختی او را می‌طلبند، و در حالت آسایش و راحتی برای او شریک قرار می‌دهند. (تفسیر قرطبی 7/8).

قُلِ اللَّهُ يُنَحِّيْكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ (٦٤)

بگو: الله شما را از این تاریکی‌ها (بلکه) از هر مصیبتی دیگر، نجات می‌دهد. باز شما به او شرك می‌ورزید [و به ناسپاسی می‌گرایید]. [٦٤]

«كَرْبٍ»: غم و اندوهی است که روح انسان را می‌آزاد.

تفسیر:

«قُلِ اللَّهُ يُنَحِّيْكُمْ مِنْهَا وَمِنْ كُلِّ كَرْبٍ»: بگو ای پیامبر صلی الله: این تنها الله است که متولی نجات شما از تمام این خطرها، مهلکه‌ها، سختی‌ها و تمام ناگواری‌ها و افسردگی هاست. و هیچکس جز خداوند متعال توان چنین کاری را ندارد، او ذاتی است که شما را از هر خطری که بر شما احاطه نموده نجات می‌دهد و شما را از هر موقف هولناکی سالم نگهه میدارد و هر سختی را از شما دور می‌نماید.

«ثُمَّ أَنْتُمْ تُشْرِكُونَ (٦٤)»: ولی بعد از این نجات، این شمایید که با الله شریک و همتا قرار میدهید و به این ترتیب در هنگام آسودگی و آسایش نافرمانی می‌کنید و هنگام سختی اطاعت و زاری می‌نمایند.

زمانی که شرایط برشما سخت میشوند و چنین به نظر می آید که از اسباب کاری ساخته نیست، در آن هنگام شما بدون اختیار به او رجوع می کنید. اما با وجود این نشانه‌ی روشن، بدون هیچ نشانه و دلیل روشنی و بدون هیچ مدرکی دیگران را با خدا شریک می کنید. رزق و روزی الله را می خورید و دیگران را حاجت دهنده می نامید. به فضل و کرم او یاری می شوید، اما دیگران را یار و یاور خود میخوانید. بندگی او هستید اما بندگی می کنید دیگران را. مشکل گشایی میکند او، به هنگام سختی دربرابر او تضرع وزاری میکنید، اما هنگامی که مشکل رفع میشود دیگران مشکل گشای شما می شوند و نذرها و نیازها تقدیم به دیگران می شوند.

خواننده محترم!

فحوای این آیه مبارکه به روشنی، به فطرت سالم و آفرینش پاک انسان شهادت می دهد که هنگام محنت و تنگی، جز به الله متعال، پناه نمی برد و جز فضل او نمی جوید. پس باید این اخلاص و پاکی نیت در همه‌ی احوال، بر انسان فرمانرو باشد و یک باره آنرا ترک نگوید و در وقت شادی و تلخی نیز از این چهار صفت:

1 - دعا

2 - تضرع وزاری

3 - اخلاص قلبی

4 - شکرگزاری، غفلت نکنند تا به سر منزل مقصد و سعادت دست یابد.

فواید اخلاص:

از جمله فواید اخلاص، میتوان از:

1 - عشق و محبت الهی نسبت به انسان مخلص،

2 - پذیرفتن اعمال انسان مخلص،

3 - زدودن و سوسه از انسان،

4 - زدودن پلیدی و تباہی از او،

5 - روان شدن چشم‌هی خروشان حکمت و دانایی بر قلب و زبان او،

6 - نزول مدد الهی،

7 - افزونی پاداش نیکویی،

8 - نجات از دوگانگی و تعارض شخصیت.

در ضمن قابل یاد آوری است که: دشمن ترین دشمن اخلاص، ریا و ظاهر سازی است.

اگر انسان ریا کند و در کارها هدفش پروردگار نباشد، عملش تباہ می گردد.

فضیلت اخلاص در روان آدمی، انگیزه و تشویق ارزنده می آفریند و هیچ گاه آرزوی خست بار، کینه‌ی پست و ناهموار و ریای درهم شکننده را نخواهد کرد؛ بلکه خشنودی یار، عشق به کار نیک، رغبت به همکار با مردم و احترام گذاشتن به ساحت آنان و -اندک آشنایی با ارزشمندی حق، دادگری و نیکویی را به وجود می آورد... [دایرة المعارف اخلاق قرآنی، جلد 2، مطلب اخلاص].

قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقِكُمْ أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ أَوْ يُلْبِسَكُمْ شَيْعًا وَيُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ ا�ْظُرْ كَيْفَ نُصَرَّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ (٦٥)

بگو: او قادر و توانا بر آن است که از بالای سرتان یا از زیر پاهایتان عذابی بر شما بفرستد، یا شما را به صورت گروه های مختلف با هم درگیر کند و دشمنی و عذاب بعضی

از شما را به بعضی دیگر بچشاند. با تأمل بنگر چگونه آیات خود را به صورت های گوناگون بیان می کنیم تا بفهمند. (۶۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَنْ يَبْعَثَ»: که بفرستد. «مِنْ فَوْقُكُمْ»: بالای سرتان. «يَلْسِكُمْ»: شما را به هم اندازد، شمارا درگیر اختلاف نظر کند و دچار تفرقه سازد. «شِيَعَا»: جمع شیعه، گروه ها و دسته ها. «بَأْسَ»: عذاب و درگیری و کشمکش، گزند.

تفسیر:

«قُلْ هُوَ الْفَالِدُ عَلَى أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِنْ فَوْقُكُمْ»: در آیه‌ی قبلی، قدرت نجات بخش پروردگار باعظمت مطرح شد، و در این آیه مبارکه قدرت قهر و عذاب الله متعال مورد بحث قرار داده میشود. طوریکه میفرماید: ای محمد! به آن کافران بگو: خدای یگانه توان این را دارد تا بر شما عذابی با ارسال صواعق از آسمان، بارانهای ویرانگر، و آتش‌شانها و باریدن سنگ‌های گداخته و رجم، سنگسار کردن، طوفان ها و صدای رعد و باد وغیره، طوریکه ملت های پیشین از جمله، قوم لوط و اصحاب فیل را سنگباران کرد، شما را نیز عذاب دهد.

باید گفت که: خداوند، هم نجات بخش است، هم عذابگر، آنکه آگاهانه سراغ غیر الله می‌رود، باید منتظر عذاب باشد.

«أَوْ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِكُمْ»: و یا شما را از زیر پای تان با فروبردن تان در زمین (خسف) و با زلزله و شکافته شدن زمین و غرق ساختن طوریکه فرعون را غرق و قارون را در زمین فرو برد، شما نیز هلاک کند.

در حدیث شریف مربوط به «نشانه های قیامت» آمده است: «همانا در میان این امت، قذف، خسف و مسخ پدید می‌آید».

«أَوْ يَلْسِكُمْ شِيَعَا وَ يُذْبِقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ»: یا شما را از هم متفرق سازد و در بین شما اختلاف ایجاد کند طوریکه شمارا به صورت فرقه های متحزب و گروه گرا در بیاورد که با یکدیگر به جنگ و ستیز برخیزید و خودتان دیگران تان را از بین بیرید. (بیضاوی صفحه ۱۷۳).

تفسیر بیضاوی فرموده است: شمارا به فرقه های حزبگرا در می‌آورد، که آرزو و تمایلات گوناگونی خواهید داشت، آنگاه جنگ و ستیز در بین شما درمی‌گیرد.

و ابن عباس(رض) گفته است: یعنی در بین شما هوس ها و تمایلات مختلف بر می‌انگیزد و پخش میکند و در نتیجه‌ی آن به صورت فرقه ها درمی‌آید. (زاد المسیر 3/59).

تمام تفسیرها به هم نزدیکند و غرض از آن وعید است.

تصورت کل باید گفت که: تفرقه و تشتن، از عذاب‌های الهی و در کنار عذاب آسمانی و زمینی مطرح شده است.

«أُنْظُرْ كَيْفَ نُصَرَّفُ الْآيَاتِ لَعَلَّهُمْ يَفْقَهُونَ (65)»: تو در این امر تدبیر کن که چگونه ما به آنها و اقسام موعظه‌ها و برآهین را ارائه و بیان می نمائیم تا بعد از فهم و درک از پیامبر صلی الله علیه وسلم پیروی کنند و بین حق و باطل فرق قایل شوند؛ ولی هیهات که گناهان بر قلب های آنها متراکم شده و این قلوب ها را از مشاهده هدایت خدای دانای غیب کور کرده است از این روی گمراه کور و از مسیر درست خارج می باشد.

سه نوع عذاب الهی:

خواننده محترم!

در این آیه از سه نوع عذاب الهی یاد شده است:

۱ - عذابی که از آسمان نازل گردد.

۲ - عذابی که از زمین صادر شود.

۳ - عذابی که از جانب خود انسانها بوجود آید.

کلمه «عذابا» که با تنوین نکره آمده است طبق قواعد عربی دلالت بر انواع و صور مختلف عذاب دارد. مفسرین بیان داشته اند که بر امم سابق عذابهای فوقانی زیادی نازل شده است (مثلا) به عذاب نوع اول انهدام امم مختلفی در طول تاریخ چون قوم نوح علیه السلام به وسیله باران و سیل های حاصله از آن، قوم عاد توسط طوفان، باد، باریدن سنگ بر قوم الوط، باریدن خون و فرود آمدن بقه بر قوم بنی اسرائیل، از بین رفتن أصحاب فیل در هنگام حمله به مکه به وسیله پرندهان که به وسیله سنگریزه آنها را نابود ساختند.

در مورد عذاب نوع دوم علاوه بر فرود آمدن طوفان و باران بر قوم نوح علیه السلام فوران آب از زمین نیز وجود داشت. در واقع این قوم به دو نوع عذاب فوقانی و تحتانی گرفتار گردیدند. قوم فرعون به وسیله عذاب زیر پایش غرق و نابود گردید، وقارون با خزانش در زمین غرق شد. حضرت عبدالله بن عباس و مجاهد وائمه دیگر در تفاسیر خویش فرموده اند که مراد از عذاب زیر پا آن است که خدمت گزاران و غلامان و کارگران حکومت میکنند. و هدف از عذاب زیر پا آن است که مستبد هستند که بر ملت خواشند. و از فرمایشاتی چند از رسول الله صلی الله علیه السلام این تفسیر حضرت عبدالله بن عباس تأیید میگردد؛ در «مشکوٰة المصاٰبِح» به حواله «شعب الایمان» از بیهقی این قول رسول کریم صلی الله علیه وسلم منقول است. «ما تكونون يؤمر عليكم» یعنی همانگونه که اعمال شما نیک و یا بد باشد همانگونه حکام و امراء شما رحیم دل و کرده میشوند. اگر شما نیک و فرمانبردار باشید همانگونه حکام و امراء شما رحیم دل و انصاف پسند خواهند شد و اگر شما بد کردار باشید بر شما حکام ظالم و بی رحم گمارده می شود. و مفهوم مقوله مشهور «اعمالکم عمالکم» هم همین است. و در «مشکوٰة» به حواله «حلیه ابی نعیم» مروی است که رسول کریم صلی الله علیه وسلم فرمودند، الله تعالی میفرماید که: من الله هستم و به جز از من معبد دیگری نیست من پادشاه و مالک تمام شاهانم و دل تمام پادشاهان در دست من است هرگاه بندگان من اطاعت مرا به جای آورند من در دل پادشاهان و حکام شان شفقت و رحمت القا می کنم و هرگاه بندگانم نافرمانی مرا به جای آورند من دل حکامشان را سخت خواهم گردانید. و آنان به ایشان هرگونه عذاب می چشانند لهذا شما در بد گفتن حکام و امراء اوقات خود را ضایع نکنید؛ بلکه به طرف خداوند رجوع کرده در فکر اصلاح اعمال خویش باشید تا که تمام کارهای شمارا درست کنم. و نیز درسنن ابی داود و «نسائی» از حضرت عائشه رضی الله عنها مروی است که آن حضرت فرمودند: هرگاه خداوند بهبودی امیر و حاکمی را بخواهد برای او وزیر و نایب خوبی مقرر می کند که اگر امیر چیزی را فراموش کند او را تذکر دهد و اگر امیر کار خوبی انجام دهد با او کمک کند و هرگاه برای امیر و حاکمی خرابی مقدر باشد مردمان بد برای او وزیر و ما تحت قرار می گیرند. (الحدیث)

خلاصه این روایات و تفسیر آیه مذکور، این است که اگر به کسی از ناحیه حکام مشقت و مصیبتی برسد آن عذابی است که از مافوق به او رسیده و اگر رنج و اندوه از جانب خدمت

گزاران و کارگران باشد آن عذاب ماتحت است و اینگونه حوادث اتفاقی نبوده، بلکه در محدوده قانون الهی سزای اعمال انسان می باشند.

حضرت سفیان ثوری و فرمود که: هرگاه من به گناه مبتلا می شوم اثر آن را در مزاج خدمت گزار و اسب سواری و خر بارکش نیز احساس می کنم؛ زیرا همه اینها از من نافرمانی خواهند کرد. (بنقل از تفسیر معارف القرآن)

شأن نزول آية مباركة:

از جابر بن عبد الله روایت شده است وقتی آیه‌ی «قُلْ هُوَ الْقَادِرُ عَلَىٰ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عَذَابًا مِّنْ فَوْقِكُمْ» نازل شد، پیامبر صلی الله علیه وسلم گفت: «أَعُوذُ بِوْجَهِكَ» به ذات تو پناه می آورم. «أَوْ مَنْ تَحْتَ أَرْجُلِكُمْ» یا عذابی را زیر پاهایتان (عذاب زمینی از قبیل زلزله، وچاک شدن زمین و...) برای شما ایجاد کند. «أَوْ يَلْسَكُمْ شَيْئًا وَ يُذِيقَ بَعْضَكُمْ بَأْسَ بَعْضٍ» پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمود: همین سهل تر و آسانتر است. (اخراج از بخاری).

در حدیث شریف به روایت سعد بن ابی وقار(رض) آمده است که فرمود: روزی رسول الله صلی الله علیه وسلم از محل اقامت خود در بالای مدینه، به سوی قسمت سفلای آن آمدند و چون در راه شان به مسجد بنی معاویه (قریه‌ای از قرای انصار) رسیدند، به آن مسجد وارد شده و در آن دو رکعت نماز گزارند و ما نیز با ایشان نماز گزاردیم، آنگاه با پروردگارشان مناجات طولانی‌ای نمودند، سپس به سوی ما بازگشتند و فرمودند: «از پروردگارم سه چیز را درخواست کردم؛ اما او دو تا از آنها را به من داد و یکی را از من بازداشت: از او خواستم که امتن را با غرق نمودن و با قحطی هلاک نکند؛ و او این دو را به من عطا کرد و از او خواستم که شر و بلای آنان را در میان خودشان نیفگند (آنان را دچار اختلاف کلمه نگرداند) اما او آن را از من بازداشت». البته این حدیث شریف بدین معنی نیست که بخش‌هایی از این امت، هرگز به قحطی و غرق گرفتار نمی شوند بلکه به این معنی است که امت اسلام با این بليات ريشهكن نمي شود و كاملاً نابود نمي گردد.

ابن کثیر نقل میکند که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «من بر امتن جز از ائمه (حكام) گمراهگر بیم ندارم زیرا چون شمشیر در میان امتن نهاده شد تا روز قیامت از میان شان برداشته خواهد شد».

وَكَذَبَ بِهِ قَوْمٌ وَهُوَ الْحَقُّ قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (٦٦)

و قوم تو این (قرآن) را دروغ پنداشتند، در حالیکه سخن حق و راست است، (به آنها) بگو من وکیل و مسئول (قبول و ایمان آوردن) شما نیستم (وظیفه من تنها ابلاغ رسالت است نه اجبار شما بر ایمان). (۶۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

وَكَذَبَ: نگهبان، حافظ، مسئول.

تفسیر:

«وَكَذَبَ بِهِ قَوْمٌ وَهُوَ الْحَقُّ»: ای محمد! مشرکان یعنی قوم قریش، کتاب الله متعال را در حالیکه همه‌اش حقیقت و راست است و به حق نازل شده است، تکذیب کردند.

«قُلْ لَسْتُ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ (66)»: ای محمد برای آنها بگو من حافظ اعمال شما نیستم تا براساس آن جزا و پاداش‌تان دهم، چنان‌چه اسرار شما را نیز نمی‌دانم.

من نگهبان اعمال شما نیستم تا شما را در برابر تکذیتان مجازات دهم بلکه من رسول پروردگارم هستم و بر رسولان بлаг است و بس. و در اخیر حساب همه بر پروردگار است.

یعنی وظیفه‌ی من این نیست که اگر شما خواهید چیزی را ببینید، من به زور آن را به شما نشان بدهم و اگر خواهید چیزی را درک کنید من به زور آن را در مغز شما فرو کنم. این هم وظیفه‌ی من نیست که اگر خواستید ببینید و خواستید بفهمید، بر شما عذاب نازل کنم. وظیفه‌ی من این است که حق را از باطل جدا ساخته به شما عرضه کنم. اگر نپذیرید، سرانجام بدی که شما را نسبت به آن هشدار می‌دهم، در وقت خودش خود به خود بر شما می‌آید.

قابل یادآوری است که: یکی از وظایف پیامبر، یادآوری قدرت بی‌مانند الله متعال است. در ضمن قابل یادآوری است که در قرآن عظیم الشأن در خطاب به پیامبر صلی الله عليه وسلم این مضمون به بیان گرفته شده است که: پیامبر مسئول ابلاغ دین الله است، نه اجبار مردم به ایمان آوردن. از جمله: «ما جَعْلَنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا» (انعام، 107)، «لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ» (غاشیه، 22)، «مَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَارٍ» (ق، 45)، «مَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ» (مائده، 99)، «أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ» (یونس، 99)، «لَا إِكْرَاهٌ فِي الدِّينِ» (بقره، 256)، «إِنْ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ» (فاطر، 23) و «قُلْ لَسْتَ عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ».

لِكُلِّ نَبَأٍ مُسْتَقْرٌ وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۶۷)

برای هر خبری وقت مقرر است، (از جمله فرود آمدن عذاب بر شما) و به زودی خواهید دانست. (۶۷)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«نَبَأٌ»: خبر، مستقر: محل رویداد، محل استقرار، هنگام رویداد، موعد، سرانجام.
تفسیر:

در آیه‌ی قبلی بیان یافت که: الله متعال قدرت آنرا دارد که از هر سو بر شما عذاب نازل کند، در آین آیه مبارکه می‌فرماید که: اگر عذابی بر کفار لجوچ نازل نشد، عجله نکنید، زیرا برای تحقق هر خبری زمانی معین است. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: «لِكُلِّ نَبَأٍ مُسْتَقْرٌ»: هریک از اخبار الله زمان معینی دارد که بدون تقدیم و تأخیر در آن واقع خواهد شد. یعنی: هر خبری که قرآن از آن خبر میدهد - اعم از امور دنیا یا آخرت - وقت وقوعی دارد که لابد در آن وقت به وقوع می‌پیوندد. یا برای هر خبر در آینده سرانجامی است که این امرکه آن خبر حق یا باطل بوده است، در آن آشکار می‌شود. بصورت کل باید گفت که: تحقیق همه‌ی خبرها و برنامه‌های الهی، قطعی و بر اساس حکمت و زمان بندی معین است. (هیچ حادثه‌ای بدون برنامه و هدف و تصادفی نیست).

«وَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۶۷)» نهایت و سرانجام آنچه را که من از وقوع و نزول آن بر شما خبر داده‌ام. این هشداری محکم و مؤکد بر وقوع و تحقق اخبار قرآن است.

فحوای آیه مبارکه میرساند: که چه مجبور به ایمان آوردن نیستید، ولی فکر عاقبت و فرجام کار خودتان باشید. مبالغه در وعید و تهدید است؛ یعنی خواهید دانست چه عذابی را خواهید چشید؟

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه قبلی به بیان گرفته شد که: حفظ و نگهبانی کردار و اعمال دروغ پردازان

و بی باوران به عهده‌ی پیامبر نیست. او، مسؤول رسانیدن دین به مردم است، زمان به آنان خبر می‌دهد که فرجام دروغشان چیست.

اینک در آیات (68 و 73) یکبار دیگر، پیامبر و مؤمنان را از همنشینی با مشرکان - که راه کفر کسانی را در پیش دارند، و از مجالست آنده از اشخاصیکه آیات قرآن عظیم الشأن، پیامبر و دین را با بد تمسخر می‌گیرند، باید آنرا ترک و دوری جست. در ضمن در این آیات متبرکه مزایای ایمان و زیانهای شرک و بی باوری، به بحث گرفته می‌شود.

**وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرَضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ
وَإِمَّا يُنْسِئَنَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِكْرِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (٦٨)**

و هرگاه کسانی را دیدی که در آیات ما از روی تمسخر گفت و گو می‌کنند، پس از آنها روی بگردان تا به سخن دیگری بپردازنند. و اگر شیطان تو را به فراموشی انداخت، پس بعد از یاد آمدن با آن مردم ستمکاره منشین. (۶۸)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«يَخُوضُونَ» (خوض): فرومیروند، در این آیه به معنای تمسخر کردن به آیات قرآن است که یاوه سرایی می‌کنند. «يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا»: با استهزاء و ریشند در آیات ما به سخن می‌پردازنند. [نسا/ ۱۴۰]. **يُنْسِئَنَ الشَّيْطَانُ**: شیطان از یاد تو می‌برد، تو را به فراموشی می‌اندازد. **الذِكْرِي**: متوجه شدن، به یاد آوردن.

تفسیر:

«وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا» وقتی دیدی که کفار به قرآن طعنه زده و آیات مارا به استهزاء و به قصد طعن به تمسخر می‌پردازنند و آن را تکذیب نموده، شخص مسلمان باید غیرت و تعصّب دینی خود نسبت به مقدسات را باید به دشمنان نشان دهد.

«فَأَعْرَضْ عَنْهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ» نشستن با آنها را رها کن از آنان روی بگردان تا آن که در سخنی غیر از آن به تمسخر پردازنند و اگر شیطان تو را به فراموشی اندارد، بعد از یاد آوردن با گروه ستمکاران منشین.

«فَأَعْرَضْ عَنْهُمْ» از آنان روی بگردان یعنی: با آنان همنشینی مکن و از مجالس آنان برخیز و بیرون بیا. «حتیٰ يخوضوا فی حديث غیره» تا به سخنی غیر از آن بپردازنند که آنگاه در همنشینی با آنان بیمی نیست. باید گفت که به جای هضم شدن در جامعه، یا گروه و مجلس ناپسند، سعی وکوشش بعمل ارید تا وضع آن را در صورت ممکن تغییر دهید. مشابه محتوای این آیه مبارکه؛ در سوره‌ی نساء آیه‌ی 140 نیز آمده است: «إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتِ اللَّهِ يُكَفِّرُ بِهَا وَ يُسْتَهْزِئُ بِهَا فَلَا تَقْعُدُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ...» اگر شنیدید که به آیات الهی کفر می‌ورزند یا مسخره می‌کنند با آنان منشینید تا سخن را عوض کنند.

تفسیر سدی کبیر «ابو محمد اسماعیل بن عبدالرحمن»، معروف به سدی کبیر فرموده است: کافران وقتی با مؤمنان می‌نشستند درباره‌ی پیامبر صلی الله علیه وسلم و قرآن وارد بحث می‌شدند، به پیامبر صلی الله علیه وسلم ناسزا می‌گفتند و ایشان را مسخره می‌کردند، آنگاه الله متعال به آنها دستور داد که با کفار نتشینند تا وارد بحثی دیگر می‌شوند. (تفسیر طبری 11/ 437).

«وَإِمَّا يُنْسِئَنَ الشَّيْطَانُ» و اگر شیطان تو را به فراموشی اندارد. یعنی: اگر شیطان با وسوسه خود تو را مشغول بدارد، این نهی الهی را در باره همنشینی با آنان ازیاد ببری. پس هرگاه که به یادت آمد از مجلس آنها برخیز و بیرون شو.

در باره «إِمَّا يُنْسِيَنَّكَ الشَّيْطَانُ» بایدگفت که شرط تکلیف، توجّه و آگاهی است. ولی در این هیچ جای شکی نیست که: فراموشی، عذرپذیر فته شدنی است.

بدین ترتیب خداوند متعال پیامبر خویش و به تبع ایشان مؤمنان را، به رویگردانی و اعراض از مجالسی که در آنها به آیات خداوند متعال توهین بعمل می‌آید، از هم نشینی و انسگرفتن با بدعتگذاران گمراهکننده نهی مینماید، زیرا در همنشینی و مؤanstت با آنان، چندین برابر آفاتی است که در همنشینی با گناهکاران وجود دارد.

از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: آیه کریمه ناظر بر همنشینی با کسانی است که در آیات الله متعال جدال و بگو مگو می‌کنند.

«فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (٦٨)» «واگر شیطان تو را به فراموشی انداخت» که از مجلس آنان برخیزی و ترکشان کنی «پس بعد از آن که به یاد آورده» فرمان ما را «با قوم ستمکار منشین» بلکه دردم برخیز. مجالست با ظالمان نارو است، پس باید پرهیز کنیم.

ابن عباس(رض) گفته است: یعنی هر وقت نهی را به یاد آورده برخیز و با مشرکان منشین.

باید یادآور شد که بر انبیا علیهم السلام در تبلیغ احکام شرع که برایشان واجب است، اصلاً فراموشی روی نمیدهد بلکه پدید آمدن فراموشی بر ایشان، در امور عادی همچون سهو در اثنای نماز و مانند آن ممکن است.

علماء گفته‌اند: هرکس در آیات الله متعال به ناحق و در غیر صواب فروروی کرد - چه مؤمن باشد، چه کافر - باید همنشینی با وی فروگذاشته شود و آمیزش و معاشرت با فاسق مطلقاً مکروه است، مگر اینکه معاشرت با بدعتیان و فساد پیشگان، به قصد موعظه و اندرز دهی و اصلاح مفاسد شان باشد.

شأن نزول آیه:

طبری به‌نقل از سعدی می‌گوید: مورد نزول آیه‌ی: «وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخْوْضُونَ...» آن است که: وقتی مشرکان با مؤمنان می‌نشستند، قرآن را مسخره می‌کردند. خدا فرمود: تا سرسخنی دیگر نروند، آنان را ترک کنید.

پس، در هر زمانی مردم آیات خدا را دروغ پنداشند و مورد بی حرمتی قرارش دهند، همنشینی با چنان کسانی نارو است. مشرکان به مسلمانان می‌گفتد: راه ما را در پیش گیرید و محمد را رها کنید. قرآن در جوابشان به پیامبر گفت:

وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ إِنْ شَيْءٌ وَلَكِنْ ذِكْرَى لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (٦٩)

و پرهیزگاران به گناه آنها (کافران) بازخواست نخواهند شد. و لیکن باید آنان را پند دهند تا شاید پرهیزگار شوند. (۶۹)

تفسیر:

«وَمَا عَلَى الَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْ حِسَابِهِمْ إِنْ شَيْءٌ» بر کسانی که ایمان آورده و از پیامبرش پیروی کرده‌اند بازخواستی راجع به استهزا ای استهزاگران که نسبت به آیات الهی انجام می‌دهند بعد از اینکه آن‌ها را تبلیغ و نصیحت کنند نیست؛

در «تفسیر انوار القرآن» آمده است: تفسیر آیه کریمه بردو وجه آمده است: بنابر وجه اول؛ هم نشینی با کفار برای متقيان مؤمن - چنانچه در فروروی هایشان مشارکت نورزند - رخصت داده شده زیرا روایت شده است که مسلمانان گفتد: اگر مادر هروقتیکه آنان به

قرآن استهزا میکنند، از مجالشان برخیزیم، دیگر نه میتوانیم در مسجدالحرام بنشینیم و نه طواف کنیم! همان بود که به ایشان در این امر رخصت داده شد. وجه دوم این است: اگر از هم نشینی با آنان پرهیز کردید، گناه فروروی آنان در آیات الله متعال بر عهده شما نیست. از همنشینی با یاوه سرایان باید تا حد اعظمی کوشش بعمل اریم که پرهیز کنیم و سخنانشان را استماع نکنیم، ولی اگر به ناچار چیزی به گوش ما، رسید مانع ندارد.

«ولَكُنْ نِذْكُرِي لِعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ»⁽⁶⁹⁾ علاوه بر تقوای خود، باید به فکر متّقی کردن دیگران نیز باشیم. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: اما بر مؤمنان لازم است، به آنها تذکر دهن و آنان را از رشتی و بدی ها منع کنند و تا حد امکان آنها را یادآوری نمایند و ناخوشایندی خود را نسبت به عملکرد آنها نشان دهند، شاید وقتی دیدند آنها همنشینی آنرا ترک می کنند، از بحث درباره قرآن و زندگی مؤمنان اجتناب ورزند.

ابن عطیه گفته است: لازم است مؤمنان معنی و حکم این آیه را با ملحدان و اهل جدل اجرا کنند.

**وَدِرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهُوَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَذَكَرْ بِهِ أَنْ ثُبَّسَلَ نَفْسُنَّ
بِمَا كَسَبُتْ لِيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَإِنْ تَعْدِلْ كُلُّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَذُ مِنْهَا
أُولَئِكَ الَّذِينَ أَبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا
يَكْفُرُونَ»⁽⁷⁰⁾**

وکسانیکه دین خویش را به بازی و لهو گرفته اند و زندگانی دنیا فریبیشان داده است. و به قرآن پندشان ده که به سزای اعمال خویش در جهنم محبوس خواهند ماند در حالیکه جز الله هیچ مددگار و شفیعی ندارند و اگر برای نجات خویش هر گونه فدیه دهند پذیرفته نخواهد شد. آنان به سبب آنچه کرده اند در جهنم محبوس اند و به سزای آنکه کافر شده اند برایشان شرابی از آب جوشان و عذابی در دنیا که خواهد بود.⁽⁷⁰⁾

شرح لغات و اصطلاحات:

«در»: راهکن، متعرض مشو. «غَرَّتْهُمُ»: زندگانی دنیا آنان را فریفته است، فریبیشان داده است. «ذَكَرْ بِهِ»: به وسیله‌ی قرآن پند ده. «أَنْ ثُبَّسَلَ»: آن که نابود شود، آنکه گروگان گردد. «تَعْدِلْ»: فدیه دهد، عوض پرداخت کند. «أَبْسِلُوا»: نابود شده اند، در ورطه‌ی نابودی اند، در گرو هستند، گرفتارند. «حَمِيمٍ»: آب جوشان، آب بسیار گرم.

تفسیر:

«وَدِرِ الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَعِبًا وَلَهُوَا»: و از کسی که به دین و شریعت استهزا، و آنرا بازیچه گرفته اند، روی گردن که زندگانی اش بازی و اعمالش لهو و بیهوده است. باید گفت: مراد از رها کردن منحرفان در جمله‌ی ذر الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ...، اظهار تنفر و قطع رابطه کردن با آنان است که گاهی هم به مبارزه با آنها می‌أنجامد، نه اینکه تنها به معنای ترك جهاد با آنان باشد.

به تمخر و بازی گرفتن دین، در هر زمان به شکلی از اشکال صورت می‌گیرد، که در برخی از اوقات با اظهار عقائد خرافی، در برخی از اوقات با قابل اجرا ندانستن احکام، در برخی از اوقات با توجیه گناهان و در برخی از اوقات با بدعت و تفسیر به رأی و پیروی از متشابهات و غیره وغیره می‌باشد.

«وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»: او کسی است که دنیايش او را با فتنه‌ها و امور زیبندۀ خود فریب داده از این روی به کتاب الهی پشت کرده و حساب و کتاب را فراموش نموده است. و گمان می‌بردند بعد از آن هرگز حیاتی نیست. واقعیت هم همین است که: دلبستگی و فریفته شدن به دنیا، زمینه‌یی به بازی گرفتن دین است.

«وَذَكَرْ بِهِ أَنْ تُبْسَلَ نُفْسٌ بِمَا كَسَبَتْ»: و تو به وسیله با کتاب الهی مردم را بیم ده تا دل‌های آنها از ایمان تهی نگردد و در دام عصیان سقوط نکند که گناه موجب هلاکت بنده است. تذکر و موعظه، می‌تواند سبب نجات انسان از قهر و عذاب الهی گردد.

ابوال: تسلیم شدن شخص به هلاکت است. یعنی: چه بسا کسی که به وسیله قرآن پند گرفته، بخواهد که خود را از عذاب الهی قبل از آن که بدان گرفتار آید - نجات دهد زیرا آنگاه که عذاب نازل شد: «لَيْسَ لَهَا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ وَ إِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لَا يُؤْخَدْ مِنْهَا»: به دنیا نباید مغور شویم که در قیامت جز خداوند متعال چیزی به کمک ما نمی‌آید، طوریکه در ایه مبارکه آمده است: «او را در برابر خداوند نه یاوری است و نه شفیعی و اگر هر فدیه‌ای بدده، از او پذیرفته نمی‌شود» یعنی: اگر این انسانی که به عذاب الهی وا نهاده شده، هر فدیه و عوضی را برای رهایی خود تقديم کند، آن فدیه از وی پذیرفته نمی‌شود و در نتیجه، او همچنان در مهلکه خویش دست‌پا می‌زند. مفسر قتاده فرموده است: اگر مالامال زمین طلا را فدیه بدده از او پذیرفته نمی‌شود. (البحر 4/ 154).

باید گفت: کسانیکه بنابر تکذیب و استهزاء خویش مأخوذه شده‌اند، نه حمایتگری می‌یابندکه آنها را به غلبه از عذاب الهی نجات دهد، و نه شفاعت کننده که به سعی شفاعت کامشان را برآرد، و نه هیچگونه فدیه و معاوضه قبول می‌شود. بالفرض اگر گنهکاری تمام دنیا را عوض دهد، و نجات خویش را طلب، نجات یافته نمی‌تواند.

«أَولَئِكَ الَّذِينَ أَبْسِلُوا بِمَا كَسَبُوا»: عامل بدختی‌های انسان، خود او و عملکرد اوست طوریکه می‌فرماید: «آن گروه» که دین خویش را به بازی گرفته‌اند، هم‌آنان «اند که به و بال آنچه کردند به مهلکه گذاشته شدند» یعنی: همان گروه هستند که به سبب کار و کردار خویش، به هلاکت سپرده شدند.

«لَهُمْ شَرَابٌ مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ(70)»: برای آن گمراهان نوشیدنی از آب جوشان مقرر است که در شکمشان می‌جوشد و روده هایشان را پاره می‌کند، و به سبب کفر مستمرشان آتشی فروزان بدنشان را فرا می‌گیرد پس در کنار آب جوشان عذاب دردنگ و خواری ابدی دارند.

باید گفت که در آیات متبرکه گذشته، خاص حکم اجتناب بود از مجلس کسانیکه در باره آیات الهی طعن و استهزاء و جدال ناحق برپا می‌کردند؛ در این آیه، ارشاد به ترك صحبت و مجالست عامه این‌گونه مردم است؛ اما، با وجود این، حکم است که از نصیحت خود داری نکنند، تا آنها از عاقبت خویش آگاه شوند.

قُلْ أَنْذِعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا وَنَرُدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ كَالَّذِي أَسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَذْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى اِنْتَنَا قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى وَأَمْرُنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ(٧١)

بگو: آیا به جای خدا معبودی را بپرستیم که نه سودی به ما رساند و نه زیانی؟ و آیا پس از آنکه الله ما را هدایت کرده است، مانند آن کس که شیطان گمراهش ساخته و حیران بر

روی زمین رهایش کرده، از دین باز گردیم؟ او یارانی (دلسوز) دارد که به سوی هدایت دعوتش می دهد که نزد ما بیا. بگو: هدایتی که از سوی الله باشد، هدایت واقعی است و به ما حکم شده که در برابر پروردگار جهانیان منقاد و تسليم باشیم. (۷۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَنْذِعُوا»: آیا به فریاد بخوانیم، به کمک بطلبیم؟ پرسیم؟ «ثُرَدُ عَلَى أَعْقَابِنَا»: به عقب بازگردیم، از عقیده خود دست برداریم؟ «اسْتَهْوَتُهُ الشَّيَاطِينُ»: شیاطین، او را از راه به دور انداخته، او را سرگردان و آواره کرده اند. «حِيرَان»: سرگردان، آواره. «لِنُسِلْمَ»: این که تسليم شویم.

تفسیر:

«قُلْ أَنْذِعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُنَا وَلَا يَضُرُّنَا»: ای محمد! برای مشرکان بگو آیا بت هایی را پرسش کنیم که نه نفعی میرسانند و نه ضرری دارند و عبادت خدای یکتا و یگانه را ترک کنیم؟ خدایی که مالک نفع و ضرر است و زمام امور همه چیز در ید بلاکیف اوست؟! باید یادآور شد که: اساساً شرک، غیر منطقی است، چون انگیزه هی پرسش، کسب سود یا دفع ضرر است و بت ها قادر به هیچ نفع و ضرر رساندن نیستند، «وَثُرَدُ عَلَى أَعْقَابِنَا»: شرک، نوعی عقب گرد و ارتجاع اعتقادی است طوریکه میفرماید: آیا ما بار دیگر و بعد از رهایی و هدایت به سوی ظلمات و تاریکی های شرک گام برداریم، «بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللَّهُ»: آن هم بعد از اینکه خداوند متعال ما را به سوی نور ایمان هدایت و رهنمایی کرده است یعنی بعد از این که الله متعال ما را به اسلام هدایت کرد.

«كَالَّذِي اسْتَهْوَتُهُ الشَّيَاطِينُ فِي الْأَرْضِ»: و به این ترتیب مثل و حالت کسی شود که شیطان او را فریب داده او را درست را گم کرده است یعنی او را به بیابان ها و مهالک کشانده تا به درهی عمیق پرت کند.

«حِيرَانَ»: متحیر و سرگردان گردد و نداند به کجا برود. یعنی اینکه شرک، مایهی سرگردانی و تحیر برای انسان است.

«لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى إِنْتِنَا»: و به نصیحت و توصیه های دوستانش که او را به سوی ایمان فرا میخوانند گوش فرا نداده و به دنبال هوی و هوس خود رفته است.

«قُلْ إِنَّ هُدَى اللَّهِ هُوَ الْهُدَى»: در برابر انحرافات، باید موضع گیری صریح و مکرری اتخاذ کنیم، طوریکه در آیه مبارکه آمده است: تو به این اعراض گران خبر بده و بگو: به راستی هدایت (واقعی) همان هدایت خداست.» مراد از هدایت در این جا اسلام است، یعنی: اسلام تنها راه هدایت است و جز آن هر آنچه باشد بپراهمی و گمراهی است. چنانکه میفرماید: «و من یبتغ غیر الاسلام دینا فلا یقبل منه و هرکس که آیینی جز اسلام برگزیند از او پذیرفته نخواهد شد» [آل عمران، ۸۵]. همچنین میفرماید: «فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ / پس از حق جز گمراهی دیگر چیست؟» (یونس، ۳۲).

«وَأَمْرُنَا لِنُسِلْمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ(71)»: و خدای تعالی بر ما واجب نموده تا در برابر دین او گردن نهیم و از پیامبر ش اطاعت کنیم و به او هیچ چیزی را شریک و همتای قرار ندهیم، زیرا او پرورش دهنده بندگان خود با نعمت هایش است و او متولی امور آن هاست که امور زندگانی آنها را به پیش میبرد. یعنی گفته میتوانیم که: تسليم الله شدن، مایهی رشد خود ماست. و این مثلی است برای آنکه از هدایت گمراه گشته، در حالی که اورا به اسلام میخوانند اما آن را اجابت نمی کند.

ابن عباس(رض) در این مورد فرموده است: این مثلی است که الله برای خدایان و افرادی که آنها را میخوانند و نیز برای دعوتگران راه الله، آورده است؛ مانند انسانی که راه را گم کرده و حیران و سرگردان باشد، در این هنگام یکی او را بانگ کند: ای فلان پسر فلان! به سر راه بیبا (او را به بیراوه دعوت می کند)، و دوستانی هم داشته باشد که به او بگویند: فلان پسر فلان! به سوی راه راست بشتاب، در صورتی که از درخواست اول پیروی کند، اورا به هلاکت و نابودی سوق میدهد، و اگر دعوت دومی را اجابت کند به طریق حق ارشاد می شود. حال و مثال آن که چنان بتانی را پرستش می کند این است که تا دم مرگ گمان می برد راهش درست است اما هنگام مرگ درمی یابد که در هلاکت و نابودی بوده و پشیمان می شود.(طبری 11/452).

جوهر وخلاصه این آیه مبارکه همانا ضرورت ترک بتپرستی و ایمان به الله متعال است. باید گفت که: در یکتاپرستی، آرامش و تمکن است، ولی در شرک و چند تا پرستی، گیجی و تحییر. «أَرْبَابُ مُتَّفِرٍ قُوَنْ حَيْرٌ أَمَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ» (یوسف، 39). (آیا خدایان متعدد و گوناگون بهتر است یا خداوند یکتای مقدار؟) خداوند هم یکی است: «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ»: و هم زود راضی میشود «یا سریع الرضا»، ولی غیر خدا هم زیادند و هم هر کدام توقعات گوناگونی دارند و زود راضی هم نمی شوند.

وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاتَّقُوهُ وَهُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (۷۲)

و (نیز به ما حکم شده که) نماز را به پا دارید و از الله بترسید و اوست که به سوی او محشور میشود.(۷۲)

تفسیر:

«وَأَنْ أَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَاتَّقُوهُ»: واقعیت همین است که نماز، همراه تقوا کارساز است، طوریکه میفرماید: به ما امر شده است که در تمام احوال نماز را اقامه کرده و از الله بترسید. و یا اینکه بر شما برپای داشتن نماز را واجب کردیم تا شما را از فحشا و منکر بازدارد و همچنان انجام اعمال صالح و ترک منکرات را، «وَ هُوَ الَّذِي إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ (72)» روز قیامت در پیشگاهش جمع میشود، و هر کس مطابق عملش مورد بازخواست قرار میگیرد. و داشتن ایمان به معاد و رستاخیز، عامل پیدایش تقوا در انسان میگردد.

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَيَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ قَوْلُهُ الْحَقُّ وَلَهُ الْمُلْكُ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ وَهُوَ الْحَكِيمُ الْخَبِيرُ (۷۳)

و او (الله) کسی است که آسمانها و زمین را به حق (باعدل و تدبیر محکم) آفرید، و روزی که [اراده اش به آفریدن چیزی تعلق گیرد] میگوید: باش، پس بی درنگ موجود میشود؛ سخن او حق است، و روزی که در صور دمیده شود؛ پادشاهی تنها از اوست، دانای همه چیزهای غائب و آشکار است، و اوست ذات باحکمت (و) آگاه (از هر چیزی).(۷۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَوْلُهُ الْحَقُّ»: سخن راستش، سخن راست است. «يُنْفَخُ»: دمیده میشود. «فِي الصُّورِ»: در «صور»، در شبپور.

تفسیر:

«وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ» خدای یگانه که از هر عیب و نقصی پاک و منزه است، تنها کسی است که آسمانها و زمین را به حق آفرید تا عبادتش به جای آورده شود. او به همه آنانی که در آسمانها و زمین‌اند روزی داد تا شکرش ادا گردد.

«يَوْمَ يَقُولُ كُنْ فَيَكُونُ»: «وَرُوزِيْ که بگوید: موجود شو، بی درنگ موجود شود؛ یعنی: چون خلائق را به حشر و رستاخیز فرمان میدهد، جملگی از وی فرمان میبرند، چرا که هر چیزی بی درنگ به دستور او موجود می شود.

ابوحیان گفته است: این مثال است برای اخراج چیزی از عدم به عالم وجود و سرعت ایجاد آن است نه اینکه چیزی باشد و به آن امر شود.(البحر 160/4).

«قُولُهُ الْحَقُّ وَ لُهُ الْمُلْكُ»: قول و وعدہ الهی در این زمینه و در تمام عرصه‌ها حق و راست است؛ و تحقق می پذیرد زیرا پادشاهی از آن اوست و او آنگونه که بخواهد در هستی تصرف می نماید و هیچ بنده‌ای در ملکوتش با او منازعه نمی نماید و در جبروتیش کسی با او مشارکت ندارد.

«يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ»: روزی که اسرافیل برای بار دوم در صور می دمد؛ یعنی نفخه‌ی احیای مردگان.

صور: شاخی (شیپوری) است که اسرافیل علیهم السلام در آن می دمد، که دمیدن اول برای میراندن زندگان و دمیدن دوم برای احیای مجدد آنهاست. مراد در اینجا دمیدن دوم است.

در قرآن عظیم الشأن دو نوع دمیدن در صور آمده است: یکی ویرانگر و دیگری برانگیزندۀ مردم برای رستاخیز. در این آیة مبارکه، یک بار آن مطرح شده است، اما در آیه‌ی 68 سوره‌ی زمر، دمیدن در دو صور مطرح است: «وَ نُفَخَ فِي الصُّورِ فَصَعَقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفَخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ» مفسر ابن کثیر فرموده است که: «در حقیقت سه نفخه (دمیدن) است، نفخه اول؛ برای ایجاد خوف و هراس از قیام قیامت، نفخه دوم؛ برای هلاک ساختن خلق و نفخه سوم؛ نفخه برخاستن برای حضور در پیشگاه رب العالمین است»

«عَالَمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهَادَةِ»: غیب و شهود، نهان و آشکار، برای خداوند یکسان است. یعنی پنهان و آشکار و آنچه به حواس و ابصار انسان در می آید و آنچه در خلال شب و روز قابل مشاهده می باشد، تمام آنها در دایره‌ی علم خدا قرار دارند.

«وَهُوَ الْحَكِيمُ الْحَبِيرُ(73)»: در اعمالش حکیم و در مورد بندگانش خبیر و آگاه است. یعنی: فرزانه استوارکار در تمام آنچه که ازوی سر میزند، از جمله در زنده ساختن و میراندن «آگاه» است به همه چیز، از جمله به حساب و جزا.

خواندنگان گرامی!

آیات متبرکه(74 الى 79) برای اثبات دلیل علیه مشرکان عرب، در ابطال بت پرستی از داستان ابراهیم خلیل و پدرش، آزر یاد می کند؛ چون همه‌ی ملل به فضل و بزرگی وی اعتراف میکنند و مشرکان، خود را از نسل او می پنداشند و مدعی هستند که از ملت او میباشند و فضل او را باور دارند. یهودیان و مسیحیان، همگی او را بزرگ و قدر و منزلتش را گرامی می شمرند. پس مادام که ابراهیم یکی بعد از دیگر علیه بت پرستی قومش می ستیزد، عرب نیز -که خود را از سلاله‌ی او به حساب می آورند - باید از گمراهی و سرسختی بازگرددند، اشتباه خود را درک نمایند و از بت پرستی بیزار شوند.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ أَتَتَّخُذُ أَصْنَاماً لِهَةَ إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ(٧٤)
(به خاطر بیاورید) هنگامی که ابراهیم به پدر خود آزر گفت: آیا بت‌ها را معبد خودقرار میدهی؟ یقیناً من تو و قومت را در گمراهی آشکار می‌بینم.(74)

تشريح لغات و اصطلاحات:

إِبْرَاهِيمُ: خليل الرحمن أبو الأنبياء، دهمنی شخصی از اولاد «سام» جد بزرگ أعراب است که در شهر «اور» (یعنی نور) از سرزمین «کلدان» که هم اکنون به نام «اورفا» معروف است و در جنوب ترکیه در مجاورت مرز سوریه واقع شده، به دنیا آمد. به قولی: نام پدر ابراهیم، «تارح» بود، به قولی دیگر: پدرش دو نام داشت: آزر و تارح.

آزر: پدر ابراهیم، سفر تکوین، لقب یا نام او را «تارح» یا «تارخ» به معنای غمگین یاد کرده است.

«أَصْنَامٌ»: جمع صنم، بتها. **«اللهُ»:** جمع الله، خدایان.

تفسير:

در آیات قبلی، موضوعاتی از قبیلی، اثبات توحید، نفی شرک بود، و از ارتداد مسلمین کفار مایوس گردانیده شده بود. اینجا مقصود از ذکر واقعة حضرت موحد اعظم، ابراهیم علیه السلام تأکید آنهاست، و ضمناً در این آیه به مسلمانان تعلیم داده میشود که معاندان و مکذبان را چگونه نصیحت و تفہیم نمایند و چگونه از آنها اظهار تبری و جدایی کنند. طوریکه میفرماید: «وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ اتَّخِذْ أَصْنَاماً لِلَّهِ» و یادکن هنگامی را که ابراهیم با پدرش آذر استدلال و مجادله نمود و خطاب به او گفت چگونه بت‌هایی را می‌پرستی که نه نفعی دارند و نه ضرری و عبادت خدای یکتای قهار را رهای نمائی!

إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (74)

قبل از همه باید گفت که؛ بتپرستی، انحرافی است که وجودان‌های سالم و عقل، از آن انتقاد میکنند. طوریکه ابراهیم علیهم السلام به پدر خویش میگوید: به این ترتیب تو و قوم تو از حق انحراف کرده و راه درست را گم کرده‌اید و برای من چنین هویدا شده که گمراهی‌تان آفاتابی شده؛ زیرا شما به خداوند بزرگ شریک آوردید و عبودیتش را ترک کردید.

در ضمن این آیه مبارکه دلالت بر دعوت فرزند از پدر و شروع به اصول توحید هنگام دعوت و همچنان دوستی بالله متعال و نرمی با پدر ولو مشرک باشد دارد.

منظرة چهار گانه معروف حضرت ابراهیم:

1 - اولین مناظره حضرت ابراهیم علیهم السلام، همانا مناظره با پدرش است که با نهایت احترام صورت پذیرفته است: «يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبَصِّرُ وَلَا يُعْنِي عَذَاكَ شَيئاً»: (به پدرش گفت: پدرجان! چرا چیزی را که نمیشنود و نمی‌بیند واز تو چیزی را دور نمیکند، می‌پرستی؟) (سوره مریم: 42)، (سوره أنبياء / آیات 51 و 52).

2 - دومین مناظره همانا با قومش است طوریکه میفرماید: «فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيلُ» سوره أنعام / آیة 76).

3 - سومین مناظره با پادشاه زمان خود است که میفرماید: «...رَبِّيَ الَّذِي يُحِبِّي وَيُمِيتُ...» (سوره بقره / آیة 258).

4 - چهارمین مناظره با کفار بود طوریکه میفرماید: «فَجَعَلَهُمْ جُدَادًا إِلَّا كَيْرًا لَهُمْ»: (ابراهیم، بتها را شکستاند و آنرا پارچه کرد، مگر بزرگترشان را...) (سوره أنبياء آیه 58).

این جدل و مناظره، دلیل توان و قدرت و بداهه گویی حضرت ابراهیم علیهم السلام در ناتوان کردن و محکوم نمودن طرف مقابل و اثبات هدف از راه دلیل قاطع است.

وَكَذَلِكَ ثُرِيَ إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُؤْتَنِينَ (٧٥)

و این گونه به ابراهیم پادشاهی عظیم آسمانها و زمین را نشان دادیم تا (بفهمد و) از جمله یقین کنندگان باشد. (۷۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«**نُرِي**»: نشان میدهیم، مینمایانیم. «**مَلْكُوت**»: ملک و دارای فراوان و باعظمت، عزت و قدرت و تسلط، عجایب آسمانها، «**الْمُوقِنِينَ**»: یقین کنندگان.

تفسیر:

«وَكَذَلِكَ نُرِي إِبْرَاهِيمَ مَلْكُوتَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»: و ما این چنین به ابراهیم نظام سلطنت آسمانها و زمین را نشان می دادیم. یعنی همانگونه که آثار و نشانه های نظام هستی برای شما عیان است و نشانه ها و آیات الهی برای شما ارایه می شود، در برابر ابراهیم علیه السلام نیز همین آثار و همین نشانه ها قرار داشتند. اما شما با وجود مشاهدهی آنها همانند نابینایان به آنها توجه نمیکنید، ولی ابراهیم علیه السلام با چشمان باز آنها را دید و به آنها توجه کرد.

به قولی دیگر: ابراهیم علیه السلام فقط آنچه را که خداوند متعال در این آیه از ملکوت آسمانها و زمین حکایت کرده است، مشاهده کرد. «وَ لَيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ(75)» «تا از جمله یقین کنندگان باشد» یعنی: عجایب آفرینش و غرایب ملکوت خود را به ابراهیم علیهم السلام نشان دادیم تا او پیامبری برخوردار از علم و آگاهی بوده و علم وی از روی یقین باشد به طوری که نسبت به عظمت و قدرت حق تعالی بر همه چیز، ذره شکی در نهاد خود نداشته باشد. باید گفت که: یقین، عالیترین درجه‌ی ایمان است. به یقین رسیدن، نیاز به امداد الهی دارد.

امام مجاهد گفته است: دریچه‌ی آسمانها و زمین برایش گشوده شد، به طوری که ملکوت والا و ملکوت اسفل را به چشم سر دید. (البحر 4/165).

فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّلَّيْلُ رَأَى كَوْكَباً قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْأَفْلَيْنَ(76)

پس چون [تاریکی] شب او را پوشانید، او ستاره ای را دید، گفت: به طور تعجب: آیا این پروردگار من است؟ پس چون غروب کرد، گفت: غائب شوندگان را دوست ندارم. (76)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«**جَنَّ**»: تاریک نمود، پرده افکند، فراگرفت، وجه تسمیه‌ی پری به جن، به دلیل نامرئی بودن آنهاست. «**أَفَلَ**»: غروب کرد.

تفسیر:

«فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ الَّلَّيْلُ رَأَى كَوْكَباً»: وقتی شب بر ابراهیم پرده انداخت [و سیاهی همه جا را دربرگرفت]، ستاره‌ی درخشان را که زهره یا مشتری است در آسمان مشاهده کرد.

«**قَالَ هَذَا رَبِّي**»: خواست با قومش مناظره کند و آنها را تدریجاً با ارائه مثال ستاره به حق برساند از این روی به آنها گفت این پروردگار من است؛ این سخن ابراهیم به منظور مناظره و جلب توجه آنها بود تا از این طریق آنها را به بطلان عبادت ستارگان برساند.

یکی از شیوه‌های احتجاج، اظهار همراهی با عقیده‌ی باطل و سپس ردّکردن آن است. مفسر زمخشری در ذیل آیه مبارکه مینویسد: پدر و قوم ابراهیم بت و ستارگان را می پرستیدند، پس ابراهیم خواست آنها را از گمراهیشان باخبر سازد و آنها را به حق و درستی، از طریق مناظره و استدلال هدایت و ارشاد کند و به آنها نشان دهد و توضیح نماید که هیچ یک از آنها نمی تواند خدا باشد، بلکه در و رای آنها ایجاد کننده‌ای هست که آن را ایجاد کرده و

تدبیر کننده‌ای هست که طلوع و غروب و نقل و انتقال آنها آن را تدبیر میکند. و گفته‌ی هذا رَبِّی گفته‌ی انسانی است که با علم به بطلان نظر خصم، حق را به او میدهد و سخن او را طوری نقل میکند که گویا برای مذهب خود تعصی ندارد؛ چون چنان عملی به حق نزدیکتر است، سپس با دلیل به او حمله کرده و آن را باطل میکند. (تفسیر کشاف 31/2).

«فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا حِبْ لِأَلْفَلِينَ»(76): بیدار کردن فطرت‌ها، فعال کردن اندیشه‌ها و توجه به احساسات، یکی از شیوه‌های تبلیغ است. طوریکه در آیة مبارکه ملاحظه میداریم: وقتی ستاره ناپدید شد ابراهیم علیهم السلام گفت من خدایی را که پنهان شود دوست ندارم. پس این ستاره صلاحیت این را ندارد که خدا باشد، زیرا پنهان شدن نقصی است که در ستاره رونما میگردد در حالیکه موجودی به نام خدا باید قائم به نفس و برای همیشه زنده و برقرار باشد. یعنی اینکه من پرستش چنان موجودی را دوست ندارم؛ چون پروردگار نباید تغییر پذیر باشد؛ چون تغییر حالت از اوصاف اجسام است.

فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَا كُونَنَ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ(۷۷)

هنگامی که ماه را در حال طلوع دید [برای محکوم کردن ماه پرستان با تظاهر به ماه پرستانی]، گفت: این پروردگار من است؛ چون ماه غروب کرد، گفت: یقیناً اگر پروردگارم مرا هدایت نکند بدون شک از گروه گمراهان خواهم بود. (۷۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«باز غاً»: طلوع کنان. حال (قمر) است. مفسر تفسیر کابلی مینویسد: ماه چون سیاره‌ای فروزان و زیباست؛ اگر مدد الله متعال نباشد انسان به جمال و رعنایی او مفتون می‌شود. حضرت ابراهیم علیه السلام هم با ستاره پرستان برخورد کرد، و هم با ماه و آفتاب پرستان. در ضمن قابل تذکر است که تعداد کثیری از مفسران بدین باور اند که این گفتگوی حضرت ابراهیم علیهم السلام با مشرکان در منطقه‌ی بابل صورت پذیرفته است.

تفسیر:

«فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي»: وقتی که ماه را در حال طلوع (در کرانه افق) دید باز هم بر سبیل فرض گفت: این پروردگار من است! طبق روش قبلی خواست توجه آنها را به فساد عقیده شان جلب کند و عقیده و نظر آنان را ابطال کند.

«فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَا كُونَنَ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ»(77) ولی هنگامی که (آن هم) غروب کرد، و از دید پنهان شد گفت: اگر پروردگارم مرا راهنمایی نکند، بدون شک از زمرة قوم گمراه (و جمعیت سرگشته در وادی کفر و ضلال) خواهم بود. یعنی: از کسانی می‌شوم که به حق راه نیافته و بر خود ظلم میکنند و خود را از بهره خیر خویش، محروم می‌گردانند. بدین‌سان، ابراهیم علیهم السلام به قومش فهماند که هرکس ماه را به مثابه ای خدایی بگیرد؛ گمراه است. و چرا ابراهیم علیهم السلام به افول (غروب شدن) استدلال کرد نه به طلوع؟ زیرا استدلال به افول، بر بطلان الوهیت آن چیز افول کننده، دلالت کننده‌تر است.

فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا شُرِّكُونَ(۷۸)

باز چون آفتاب را طلوع کرده دید، گفت: (آیا) این پروردگار من است؟ (چونکه) این بزرگتر است، پس چون آفتاب(هم) غروب کرد، گفت: ای قوم من، البته من از آنچه (با الله) شریک میسازید بیزارم.(۷۸)

بازغة: طلوع کننده، در حال طلوع، روشنی بخش، إِنَّيْ بَرِيَّةُ: من بیزارم.
وجهت: متوجه کردم، روی گرداندم.

تفسیر:

«فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بازغَةً قَالَ هَذَا رَبِّيْ هَذَا أَكْبَرُ»: و هنگامی که آفتاب را در حال طلوع (در کرانه افق) دید (دوباره بر سبیل فرض) گفت: این پروردگار من است (چرا که) این بزرگتر (از ستاره و ماه) است! «هذا ربی»: این جمله در هرسه آیه میتواند به صورت استفهام انکاری خوانده شود. یعنی: هذا ربی؟! آیا این خدای من است؟! ممکن نیست. «ترجمه معانی قرآن» «فَلَمَّا أَفْلَتْ قَالَ يَا قَوْمَ إِنَّيْ بَرِيَّةُ مِمَّا تُشْرِكُونَ(78)»: اما هنگامی که آفتاب غروب کرد، گفت: ای قوم من! بیگمان من از شرک شما تبری می جویم.

زیرا یگانه مستحق عبادت الله یکتا و یگانه است اما این مخلوقات پس توجیه هیچ عبادتی به سوی اینها جایز نیست، زیرا این ها مخلوقاتی اند که مالک هیچ نفع و ضرری نیستند و نمی توانند کسی را زنده کنند یا بمیرانند و یا حشر و نشر کنند.

تفسر ابو حیان میفرماید: وقتی برای آنان روشن ساخت ستاره ای را که دیده است شایستگی خدا بودن را ندارد، منتظر پدیدار شدن کتله نورانی تر و درخشنان تر از آن ماند، آنگاه دید ماه دارد طلوع میکند سپس آن هم غروب کرد، منتظر آفتاب ماند؛ چون از ماه پرنورتر و درخشنان تر بود، و حجمش از آن بزرگتر و نفعش هم بیشتر بود. آنگاه به طریق احتجاج و استدلال توضیح داد که آفتاب از صفت حدوث برخوردار است و با ستاره برابر است. (البحر 4/167).

ابن کثیر گفته است: در حقیقت در این مقام حضرت ابراهیم علیه السلام با قوم خود به مناظره پرداخته و بطلان پرستش بت ها و ستارگان و سیارگان و پرنورترین آن ها یعنی خورشید و سپس ماه و آنگاه زهره را که آن ها بدان پرداختند، برای آنان بیان کرد، هنگامی که «خدا بودن» این سه جسم که پرنورترین و بزرگترین جرم سماوی هستند، منتفی و با دلیل قطعی و یقینی ثابت شد، گفت: قال يا قوم إِنَّيْ بَرِيَّةُ مِمَّا تُشْرِكُونَ ای قوم من! از شرک شما بری هستم. (مختصر ابن کثیر 1/592).

إِنِّي وَجْهْتُ وَجْهِي لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۷۹)
بیگمان من روی خود را به سوی کسی گردانیده ام که آسمان ها و زمین را آفریده است (از عدم به وجود آورده است) در حالیکه من از شرک متنفرم، و از مشرکان نیستم.(۷۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَجْهِي»: رویم را. مراد از روکردن رو، قصد پرستش و انجام عبادت است.
«فَطَرَ»: آفریده است. پدیدار کرده است. «حَنِيفًا»: حق گرا، پاکدل، مایل به سوی حق و دین پایدار، پاک دینانه و پاکدلانه.

تفسیر:

همین که راه حق برای ما روشن شد، با قاطعیت باید اعلام کنیم و از تنهایی خوف و هراسی نداشته باشیم طوریکه میفرماید: «إِنِّي وَجْهْتُ وَجْهِي لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ» بیگمان از سر اخلاص من روی خود را به سوی کسی میکنم که آسمانها و زمین را آفریده

است، یعنی به سوی کسی روی آوردم که عالم هستی را ابداع و آسمانها و زمین را خلق کرده است، یعنی من از همه یکسو شده صرف به بارگاه خدائی متولّ شدکه تمام علویات و سفليّات در قبضه اختیار اوست. واضح است کسکیه از پرستش بت‌های مادی، محدود و فانی بگذرد، به معبدی معنوی، بی‌نهایت و ابدی می‌رسد.

«حَنِيفًا»: «حنف» از «حنف»، به معنای خالص و بی انحراف، و گرايش به راه حق و مستقیم است. «در حالیکه حنف هستم» یعنی: گراینده هستم از همه ادیانی که چیزی از خلق الله متعال را با وی شریک می‌آورند به سوی دین حق، پاکدین و پاکدل هستم.

«وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ» (79) و من (از هر راهی جز راه او) به کنارم و از زمره مشرکان نیستم. که چیزی از خلق الله متعال را با وی شریک گردانم.

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (80 الى 83) گفتگو و مناظره‌ی ابراهیم علیهم السلام و قومش در مورد الله یگانه ادامه دارد. چون قومش شکست خوردند ناچار به تقلید از پیشینیان خود متسل شدند و الله یگانه را ناکافی و ناپسند شمردند و به دلیل طعنه‌هایی که ابراهیم به خدایان متعدد آنان زده بود، او را به مصائب و بلایا میترسانند و می‌گفتند: این خدایان پیش خدای یگانه، شافع ما هستند.

وَحَاجَةُ قَوْمٌ قَالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ؟ (۸۰)

و قوم او (ابراهیم) با او محاجه (به گفتگوی بی منطق) می‌کردند، او به ایشان گفت آیا در باره (وحدانیت) الله بامن مجادله می‌کنید؟ و حال آنکه مرا به راه راست هدایت کرده است، و من از آنچه با او شریک می‌سازید بیمی ندارم، مگر اینکه پروردگارم (درباره من) چیزی بخواهد. علم پروردگار من آنچنان وسیع است که همه چیز را در بر می‌گیرد پس آیا یادآور نمی‌شوید و پند نمی‌گیرید؟ (۸۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«حاجة»: با او ستیزه کرد، مجادله کرد، با او مناظره کرد. «في الله»: درباره‌ی خدا. «ولَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ»: از بتها و خدایان دروغی که همتای خدا می‌کنند، بیمی ندارم؛ چون هیچ‌گونه توانی ندارند.

یعنی من هرگز از بت‌های شما نمی‌ترسم، زیرا آنها قادری ندارند که به کسی زیانی برسانند.

«إِلَّا أَنْ يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا»: مگر آن چیزی که خدا بخواهد. لیکن اگر خدا بخواهد زیانی به کسی برساند می‌تواند.

تفسیر:

«وَحاجةُ قَوْمٌ»: ابراهیم علیهم السلام با قوم خود در مورد مسأله الوهیت مجادله کرد و خطاب به آنها گفت: طوریکه ابن عباس در ذیل تفسیر آیه مبارکه می‌نویسد: آنها درباره خدایان خود با او به مجادله برخاستند و او را از آنها ترسانند. ابراهیم در رد و انکار آنها گفت: «قالَ أَتُحَاجُّونِي فِي اللَّهِ» چگونه با من در الوهیت پروردگارم و توحیدی که به خالق خود دارم مجادله می‌کنید؟

«وَقَدْ هَدَانِ» در حالی که بر این عمل دلیل دارم، حق تعالی من را بر حق ثابت ساخته و از باطل نگهداشته است. با تمام وضاحت در می‌یابیم که: حق جویی از انسان است ولی هدایت از جانب الله متعال.

بعضی از مفسرین بر این نظرند که گفته‌ی حضرت ابراهیم دربارهٔ ستارگان: هذا رَبِّی در عهد طفولیت و قبل از استحکام نظرش در معرفت خدا بوده است، اما درست همان نظر جمهور است که این گفته را در مقام جدل و مناظره با قومش گفته است تا در باره‌ی بطلان عبادت ستارگان و آفتاب و ماه به اقامه‌ی دلیل برخیزد، موافقت عبارت بر طریق الزام از جملهٔ بليغترین دلیل و واضح ترین برهان است، فرموده‌ی خدا برآن دلیل است که گفته است: وَ حَاجَةُ قَوْمٍ وَ تِلْكَ حُجَّتُنَا أَتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ اين مقام جای مناظره است، همان طور که حافظ ابن کثیر گفته است؛ نه مقام نظر و رای. بسی دور است ابراهیم خلیل دربارهٔ پروردگار جلیل مشکوک باشد که او پدر پیامبران و پیشوای حنیفان است. امام فخر رازی دوازده دلیل را بر صدق نظر جمهور و نظر مفسران بزرگ امثال قرطبوی وزمخشri و ابو سعود و ابن کثیر و صاحب البحر المحيط در تفسیر کبیر 47/13 آورده است. و الله اعلم.

«وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ» نترسیدن از غیر خدا، نشانه‌ی توحید است. «لا أَخَافُ» (بشرکان)، حضرت ابراهیم رابه خطر وانتقام تهدید میکردند) مشرکان، حضرت ابراهیم علیهم السلام را به خطر و انتقام تهدید میکردند، طوریکه میفرماید: «وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ» من از خدایان باطل و مزعوم و موهوم شما از قبیل بت‌ها و ستارگان نمی‌ترسم که شما آنها را می‌پرستید؛ چون آنها سنگی نه ضرری میرسانند و نه نفعی، نه چشم بصیرت دارند و نه گوش شنیدن. و آن طور که شما گمان می‌کنید، قادر به چیزی نیستند. ملاحظه میداریم که: نترسیدن از غیر الله، نشانه‌ی بارزی توحید میباشد.

تفسران می‌نویسند: قوم ابراهیم علیه السلام می‌گفتند: «تو که معبدان ما را توهین میکنی، بترس؛ مبادا در و بال آن دیوانه شوی، یا در مصیبتی گرفتار آیی! ابراهیم جواب داد: من از اینها چه ترسم که در دست آنها نه سودی است نه زیانی؛ نه رنجی، نه راحتی؛ اگر پروردگار من اراده کند به من رنجی رسانند در دنیا، که میتواند مرا از آن مستثنی کند؟!

وی از علم محیط خود میداند که نگهداری کی و در کدام حال مناسب است.

«إِلَّا أَن يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا»: مگر این که خدایم بخواهد برایم مکروهی پیش آید، پس «وَسَعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»: زیرا پروردگار من همه چیز را می‌داند و هیچ امری بر او پوشیده نیست.

«أَفَلَا تَتَذَكَّرُونَ(80)»: شما را چه شده که تدبیر نمیکنید (استفهام برای توبیخ است) تا بدانید او خدایی است مستحق عبادت و دیگران چنین استحقاقی ندارند. این بخش از آیه مبارکه بیانگر غفلت کامل آنها است؛ چون چیزی را میپرستیدند که نه زیانی میرسانند و نه نفعی، و باوجود دلایل روشن بر وحدانیت خدا برایش شریک قرار می‌دادند.

وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنْكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَأَيُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالآمِنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ(٨١)

و چگونه از آن چیزی که شما شریک (الله) ساخته اید بترسم، در حالیکه شما چیز‌هایی را که الله هیچ دلیلی در باره آنها نازل نکرده است می‌پرستید و بیمی به دل راه نمی‌دهید؟ (بگویید) که کدام یک از این دو گروه (بت پرستان و خدا پرستان) شایسته تر به امنیت (از مجازات) هستند اگر شما می‌دانید. (۸۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«سُلْطَانًا»: به معنای دلیل و حجت و برهان است. «أَيِّ»: کدام؟ «الْفَرِيقَيْنِ»: آن دو گروه.

«أَحَقُّ»: شایسته‌تر، در خورتر. «الْأَمْنُ»: امنیت، آرامش.

تفسیر:

«وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ»: چگونه من از چیزی که (بی‌جان است و بت نام دارد و از روی نادانی) آن راهنمای و شریک الله متعال می‌سازید بترسم؟ یعنی: چگونه از آنچه که نه زیان میرساند و نه سود، نه می‌آفریند و نه روزی میدهد، و هیچ‌گونه امکانات منفعت و مضار در دست آنها نیست، بترسم. بناءً نباید از تهدیدات موهم، بهراسیم در ضمن در می‌یابیم که: امنیت روحی، در پرتو توحید حاصل یاب می‌باشد.

«وَلَا تَخَافُنَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللهِ مَا لَمْ يُنَزِّلْ بِهِ عَلِيْكُمْ سُلْطَانًا»: حال آنکه شما از شریک آوردن به الله متعال نمی‌ترسید، با آن که او زیان رسان و نفع رسان و آفریننده و روزی دهنده است و از سوی دیگر، او هیچ حجت، دلیلی و برهانی هم بر این شرک بر شما نازل نکرده که به آن استدلال و احتجاج کنید.

«فَأَئُلُّ الْفَرِيقَيْنِ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ(81)»: پس کدام یک از دو گروه (بت پرست و خدا پرست) شایسته تر استحقاق امنیت و آسایش دارد؟ (و نترسیدن از مجازات الله) است، اگر می‌دانید (که درست کدام و نادرست کدام است)؟

از جمله: «إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ»: در می‌یابیم که: علم صحیح، وسیله راهیابی به الله است، اگر آن را درست به کار گیریم، به نتایج صحیح می‌رسیم.

الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُلِّسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ(٨٢)
کسانی که ایمان آورند و ایمانشان را به ستمی [چون شرک] آلوده نکرده‌اند، این گروه‌اند که از عذاب در امن‌اند و این گروه راه یاب‌اند.(۸۲)

شرح لغات و اصطلاحات:

«وَلَمْ يُلِّسُوا»: آلوده نشده‌اند، نیامیخته‌اند، نپوشانده‌اند. «ظُلْمٌ»: منظور، شرک است. «لَمْ يُلِّسُوا»: آمیخته نکرده‌اند. «ظُلْمٌ»: شرک (لقمان / 13). «لَمْ يُلِّسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ»: مراد این که همراه ایمان به خدا، در برابر دیگران نیز کرنش نمیرند و برای آنها قربانی و نذر نمی‌کنند و جلب منافع و دفع بلایا نمی‌خواهند. «مُهْتَدُونَ»: مهدیون: راه یافتگان، هدایت یافتگان. «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُلِّسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ»: کسانی‌که به الله ایمان آورده و از پیامبرش پیروی کرده و به این ترتیب بین اخلاص و متابعت پیامبر جمع نموده و ایمان خود را با شرک شائب‌دار نکرده‌اند، «أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ(82)»: حق تعالی اینها را از هرغم، اندوه و ترسی در امان می‌سازد و از هر شری حفظ مینماید، زیرا آنها اسباب نجات را تحقق بخشیدند و آنها کسانی‌اند که بر هدایت ربانی و شناخت راه راست توفیق یافتد و باید توجه داشت هیچ امنیتی بدون ایمان نیست و هیچ ایمانی برای کسیکه از شیطان اطاعت کند نمی‌باشد.

از ابن مسعود(رض) روایت شده‌است که فرمود: چون این آیه کریمه نازل شد، این حکم بر اصحاب رسول الله صلی الله علیه وسلم دشوار آمد و گفتند: کدام یک از ما بر نفس خود ظلم نمی‌کند؟ اگر کار چنان باشد که همه ما از اینمی بی بهره باشیم، در این صورت همه بیچاره گشته‌ایم؟ همان بودکه رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «معنای آیه کریمه چنان نیست که شما تصور می‌کند بلکه چنان است که لقمان به فرزندش

گفت: فرزندم! «يَا بُنَىٰ لَا تُشْرِكُ بِاللّٰهِ إِنَّ الشَّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ. 77»: به الله شريك نياور زيرا بى گمان شرك ظلمى است عظيم». يعني: مراد از ظلم در اين آيه، شرك است.

وَتَلَكَ حُجَّتُنَا أَتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ نَرَفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيِّمٌ (٨٣)

اینها دلایل ما بود که به ابراهیم در برابر قومش دادیم هرکه را بخواهیم به درجات بالا می بریم، یقیناً پروردگار تو حکیم (و) داناست. (۸۳)

تشريح لغات و اصطلاحات :

«وَتَلَكَ حُجَّتُنَا»: آن دلیل و برهان ما بود که ابراهیم به آن استدلال کرد.

تفسیر:

«وَتَلَكَ حُجَّتُنَا أَتَيْنَاهَا إِبْرَاهِيمَ عَلَىٰ قَوْمِهِ» و این است برهان و حجت ما؛ که بر پیامبر خویش ابراهیم علیهم السلام در برابر قومش عطا کردیم تا بر قوم خود غالب آمد، «نَرَفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ» منزلت هر که را بخواهیم [و خود سزاوار آن باشد] والا میگردنیم، «إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيِّمٌ (83)» و همانا پروردگار تو در همه بخشش‌های علمی و دینی خود حکمت دارد و میداند چه کسی مستحق عطاست و شکر نعمت بر جای می‌آورده به این ترتیب صاحب دلیل مقامی بلند دارد و از حامل آثار و روایات نظر به داشتن حجت، تقدیر و توقیر می‌شود.

يعنى، دادن دلایل قاهره به ابراهیم علیه السلام و غلبه وی بر قوم و سربلندی اش در این جهان و آن جهان، کار آن خدای علیم و حکیم است که استعداد و قابلیت هرکه را می‌داند و به حکمت هرچه را مناسب موقع و مقام آن می‌نهد.

خوانندگان گرامی!

همهی این آیات متبرکه (84 الی 90) با دلایل و براهین، به ابراهیم علیه السلام در برابر قومش و به درجات والا و اعطای فرزندانی به او که همگی پیامبر بودند، اشاره می‌کند.

وَوَهْبَنَا لَهُ اسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلٍ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَأْوَدَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ (٨٤)

و ما به او (ابراهیم) اسحاق و یعقوب را بخشیدیم. و هر یکی آنها را هدایت نمودیم، و نوح را (هم) پیش از آنها هدایت کرده بودیم، و از نسل او (ابراهیم) داود و سلیمان و ایوب و یوسف و موسی و هارون را نیز هدایت کردیم و ما اینگونه نیکوکاران را پاداش میدهیم، (۸۴).

تشريح لغات و اصطلاحات:

قابل تذکر است که در این آیه مبارکه و در دو آیهی بعدی، بطور مجموعی نام ۱۷ نفر از پیامبران تذکر می‌یابد.

تفسیر:

«وَوَهْبَنَا لَهُ اسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ» ما به ابراهیم، اسحاق و یعقوب (فرزند اسحاق) را عطاء نمودیم (و افتخار این دو تن هم تنها در جنبه پیغمبر زادگی نبود، بلکه مانند پدرشان) آن دو را (لیه سوی حقیقت و خوبی) رهنمود کردیم.

«كُلًا هَدَيْنَا» «و هر یک از آنان را هدایت کردیم» زیرا همه ایشان را به نبوت برگزیدیم. این کثیر مفسر مشهور جهان اسلام می‌نویسد: خدای متعال یادآور میشود که بعد از این که

ابراهیم پا به سن نهاد و از داشتن فرزند ناامید شد، اسحاق را به او عطا کرد و مژدهی پیامبریش را داد و مژده داد که او دارای نسل میشود، که این هم کاملترین مژده و بزرگترین نعمت است. چنین نعمتی جزا و پاداش ابراهیم بود که به منظور عبادت خدا از قوم و وطن خود کnar کشید، پس خدا به عوض قوم و عشيرتش اولادی صالح از پشت خود به او عطا فرمود تا به وسیله‌ی آنها قلبش آرام و چشمش روشن گردد. (مختصر ابن کثیر 1/592).

«وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ»: پیشتر نیز نوح را (دستگیری و به سوی حق و نیکی) ارشاد نمودیم. یعنی قبل از ابراهیم نوح را هدایت کردیم. الله متعال حضرت نوح عليه السلام را نام برده است؛ چون پدر دوم نسل بشر است، بدین ترتیب شرف اولاد حضرت ابراهیم عليه السلام را یادآور شد و آنگاه به ذکر شرف پدرانش پرداخته است.

«وَ مِنْ دُرْيَتَهِ دَأْوَدَ وَ سُلَيْمَانَ»: از ذریت و نسل ابراهیم عليه السلام پیامبران گرامی به وجود آمدند. (در رابطه با ضمیر (ذریته) دو قول آمده است: بنا به قولی به نوح عليه السلام بر میگردد، فراء و ابن جریر آن را اختیار کرده اند. و بنایه قولی به حضرت ابراهیم عليه السلام بر میگردد، عطا و ابو سعود آن را قبول کرده اند؛ زیرا سیاق آیه برای بیان احوال حضرت ابراهیم است).

از حضرت داود و حضرت سلیمان شروع کرده؛ چون ملک و سلطنت و نبوت را با هم داشتند، پس پدر و پسر را ذکر کرده است:

«وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ»؛ چون در امتحان شریک بودند پس آنها را با هم آورده است. و موسی و هارون در برادری شریک بودند و موسی قبل از هارون آمده است؛ چون کلیم الله می باشد.

«وَكَذَلِكَ نَجْرِي الْمُحْسِنِينَ»(84): «واین گونه نیکو کاران را مكافات میدهیم» یعنی: همان گونه که این گروه انبیا را که اعمال خود را با جهاد و دعوت و پایداری نیکو ساختند، مكافات دادیم، همچنین به هر کسی که مانند آنها عمل کند و از روش آنها پیروی کند ثواب و مكافات می دهد.

توضیح مفیده:

خداؤند متعال، ابراهیم عليه السلام را مُکرم و محترم داشت و در سن کهولت به او و همسرش، «ساره»، مژدهی به دنیا آمدن اسحاق داد: (هود آیات: 71 و 73)، (صفات آیات 112) و در سوره‌ی مریم مژدهی یعقوب فرزند اسحاق را نیز داد: [مریم/۴۹]. هم چنین خدا در میان نسل نوح و ابراهیم، پیامبرانی برگزید، که دارای کتاب و حکمت و امارت بودند. (حدید آیه 26)، (سوره ص آیه 26).

وَزَكَرِيَا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلَيَّاسَ كُلُّ مِنَ الصَّالِحِينَ»(۸۵)

و زکریا و یحیی و عیسی و الیاس را [نیز که از نسل اواند، هدایت نمودیم] و همه از صالحان بودند. (۸۵)

«کلا»: همگی، همه، هر کدام، جملگی، الصالحین: جمع صالح، شایستگان، نیکان.

تفسیر:

و اینگونه خدای تعالی هدایت نموده و زکریا و یحیی و عیسی و الیاس علیهم السلام را که همگی از صالحان بودند، هدایت کردیم، و آنان را توفیق دادیم تا در منهجی سالم و راهی راست گام بردارند که آن ها پیشوایان هدایت و نشانه‌های اصلاح اند که اقوال شان نیکو بوده و اعمال شان صحیح و احوال شان در صداقت و راستی بوده است.

وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًا فَضَّلَنَا عَلَى الْعَالَمِينَ (٨٦)

و اسماعیل و یسع و یونس و لوط را (نیز هدایت نمودیم)، و همه را بر جهانیان فضیلت دادیم. (۸۶)

«وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا» [اسماعیل فرزند ابراهیم بود و یونس پسر متی و لوط پسر هاران، برادر زاده‌ی ابراهیم بود.

به قولی: یسع، خضر علیه السلام است. به قولی دیگر: او از اصحاب الیاس است و آن دو، قبل از یحیی و عیسی علیهم السلام زندگی پسر می‌بردند.

«وَكُلًا فَضَّلَنَا عَلَى الْعَالَمِينَ (٨٦)» با اعطای نبوت به افراد مذکور آنها را بر عالم معاصر خود برتری دادیم. یعنی: هریک از این گروه پیامبران را با نبوت، بر غیر وی از مردم برتری دادیم پس انبیا علیهم السلام بهترین بشرند.

وَمِنْ أَبَائِهِمْ وَدُرَيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٨٧)

و از پدران آنها و فرزندان آنها و برادران آنها کسانی را برگزیدیم و به راه راست هدایت نمودیم. (۸۷)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«اجْتَبَيْنَاهُمْ»: برگزیدیم. آنان را برگزیدیم و برای رسالت خویش گلچین کردیم.

تفسیر:

«وَمِنْ أَبَائِهِمْ وَدُرَيَّاتِهِمْ وَإِخْوَانِهِمْ»: خداوند متعال از پدران این پیامبران و ذریه و برادرانشان کسانی را که اراده کرد هدایت نمود، «وَاجْتَبَيْنَاهُمْ وَهَدَيْنَاهُمْ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (۸۷)» و آنها را با هدایت خویش برگزیدیم و آنان را به راه راست که هیچ پیچ و خمی در آن وجود ندارد، راهنمایی کردیم. ابن عباس(رض) گفته است: تمام آن پیامبران به ذریت و نسل ابراهیم منسوبند، هر چند در بین آنان هستند افرادی که به او ملحق نمی شوند؛ یعنی از طریق مادر یا پدر، اولاد و نواسه او نیستند. (البحر 2/173).

ملحظه میکنیم که حق تعالی در آیات فوق، اولاً چهارتمن از انبیا علیهم السلام را نام برده که عبارتند از: نوح، ابراهیم، اسحاق و یعقوب، سپس از ذریه (نسل) آنان چهارده تن دیگر از انبیا را - که در مجموع هجده تن میشوند - ذکر کرد. اما ترتیب در میان شان معتبر نیست زیرا حرف «و» در این آیات، موجب ترتیب نمی باشد.

ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحِطَّةً عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (٨٨)

این هدایت الله است که هر کس از بندگان خود را بخواهد با آن راهنمایی می‌کند، و اگر (بالفرض) شرک ورزند البته آنچه انجام داده‌اند نابود می‌گردد. (۸۸)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«حِطَّةً»: از دست رفت، نابود شد، باطل و پوچ گردید. بیهوده و بی‌نتیجه و بی‌ثمرماند. هدر رفت و ضائع شد.

تفسیر:

«ذَلِكَ هُدَى اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ»: این (توفیق بزرگی که چنین شایستگان و برگزیدگانی بدان نائل آمدند) توفیق خدائی است و خداوند هر کس از بندگانش را بخواهد بدان نائل می‌سازد.

«هُدَى اللَّهِ» (هدایت) یعنی: هدایت و برتری و گزینشی که از آیات گذشته در مورد انبیا علیهم السلام دانسته شد، همانا هدایت الله متعال است، که هر که را از بندگان خویش بخواهد، به هدایت میکند، از روی فضلش و هر که را بخواهد گمراه میگرداند؛ از روی عدلش و هدایت یافتن کسانی هستند که الله متعال ایشان را به گزینش خیر و پیروی از حق توفیق داده است. بناءً باید گفت که: هدایت واقعی، هدایت خداوند است. هدایت های دیگر، سراب است.

«وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحِيطًا عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (88)» «واگر ایشان» یعنی: آن گروه انبیای یاد شده و وابستگان و پیروانشان «شريك مقرر میکردند، قطعاً حبشه شدی از آنان» یعنی: از حسناتشان «آنچه انجام داده بودند» حبوط: بی اثر گردیدن و تباہشدن است. «لَوْ أَشْرَكُوا لَحِيطًا»: شرک، عامل محو و باطل شدن کار هاست. باید گفت که: در سنت الهی، تبعیض نیست. چون اصالت با حق است، نه اشخاص. در جهان بینی الهی، ارزش کارها در اخلاص آنهاست. اگر اخلاص نباشد، چیزی باقی نمی ماند.

حکمت جمع و تقسیم انبیاء به سه دسته:

در مورد جمع و تقسیم انبیاء علیهم السلام به سه دسته آمده است:

- 1 - داؤود، سليمان، أيوب، یوسف، موسی و هارون علیهم السلام در میان نبوت و پادشاهی جمع کردند زیرا داؤود و سليمان پادشاه بودند، أيوب امیر، یوسف وزیر و موسی و هارون علیهم السلام حاکم بودند چنانکه فرموده خداوند متعال درباره ایشان: «وَكَلَّا نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ» نیز به این معنی است که نیکوکاران را با یکجا ساختن میان ریاست دنیا و نعمت های آن و نعمت هدایت دینی و ارشاد مردم، این گونه پاداش می دهیم.
- 2 - ذکریا، یحیی، عیسی و الیاس علیهم السلام به زهد در دنیا ممتاز بودند لذا الله متعال ایشان را به وصف (صالحین) توصیف کرد.
- 3 - اسماعیل، یسع، یونس و لوط، نه از پادشاهان بودند؛ مانند گروه اول و نه از دنیا رویگردان بودند؛ مانند گروه دوم بلکه بر جهانیان زمان خود برتری داشتند، از این جهت به فضل و برتری بر جهانیان توصیف شدند.

أَوَلَئِكَ الَّذِينَ أَتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ فَإِنْ يَكْفُرُوا بِهَا هُوَلَاءُ فَقَدْ وَكَلَّا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ (۸۹)

آنان کسانی هستند که به ایشان کتاب و فرمان فیصله درست و نبوت دادیم، اگر این قوم (مشرک) به آنان کفر ورزند (غمگین مباش چون ما) قوم دیگری را بر آن گماشته ایم که آن را انکار نمی کنند. (۸۹)

شرح لغات و اصطلاحات:

«حُكْم»: حکمت، و آن شناخت اسرار شریعت و قراردادن هر چیز در جای خود و انجام کارها در جای مناسب است. دانش سودمند داوری، آشنایی در دین. «فَإِنْ يَكْفُرُوا بِهَا»: اگر به این سه؛ یعنی، کتاب، حکمت و نبوت کافر باشند. «هُوَلَاءُ»: اینان. مراد اهل مکه و دیگر کافران هم عصر پیغمبر و همه کسانی است که همچون ایشان باشند. «وَكَلَّا بِهَا»: عهددار حفظ و بهره مند شدن از آن کردیم. «قَوْمًا لَّيْسُوا...»: منظور اهل مدینه و انصار و همه کسانی است که طریق ایشان جویند و راه آنان پویند. (فرقان)

تفسیر:

«أُولَئِكَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ» «این گروه» انبیایی که ذکر شان رفت کسانی اندکه کتاب (آسمانی) و حکمت (ربانی) و نبوت (یزدانی)، به آنها نعمت عطا کردیم. حکم: یعنی علم و حکمت «و نبوت» دادیم که بلندترین مراتب بشری و بلندترین مقامات عبودیت برای حق تعالی است.

فهم آیه مبارکه «أَتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنُّبُوَّةَ» میرساند که: پیامبران، حق حکومت و قضاوت دارند.

«فَإِنْ يَكُفُّرُ بِهَا هُوُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَقَدْ وَكَلَّا بِهَا قَوْمًا لَّيْسُوا بِهَا بِكَافِرِينَ(89)»: ای محمد! اگر (این) مشرکان مکه و کافران معاصر تو) نسبت بدان (سه چیز) کفر ورزند (مهنم نیست. زیرا) ماکسانی را عهددار (حفظ وسودبردن از) آن (سه چیز) میسازیم که نسبت بدان کفر نمی ورزند (و بلکه همچون اهل مدینه به جان در راه آن میکوشند). (کویا منظور، انصار اهل مدینه است. نظر ابن عباس چنین است و بنا به قولی عبارتند از هیجده پیامبری که در این آیه ذکر شده اند. این نظر قتداء و زجاج و ابن جریر است.).

**أُولَئِكَ الَّذِينَ هَذِي اللَّهُ فَبِهِدَاهُمُ افْتَدِهُ فُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَى
لِلْعَالَمِينَ (٩٠)**

اینان کسانی هستند که الله (به راه حق) هدایتشان کرده است، پس (تو ای محمد) به هدایت آنها اقتدا کن. و بگو: من هیچ مردی از شما بر آن نمی طلبم، این کتاب جز اندرزی برای مردم جهان نیست. (۹۰)

شرح لغات و اصطلاحات:

«افتداء»: اقتدا کن، پیروی کن، «ذکری»: تذکر، یادآوری، پند و اندرز، «لَا أَسْأَلُكُمْ»: از شما نمی خواهم، از شما درخواست نمی کنم. **أَجْرًا**: پاداش، مزد.

تفسیر:

«أُولَئِكَ الَّذِينَ هَذِي اللَّهُ فَبِهِدَاهُمُ افْتَدِهُ»: «این جماعت» پیامبران ذکر شده این پیامبران را خدا هدایت کرد و بر طریق حق قرار داشتند، پس تو هم به آنها تأسی جسته و از سیرت معطرشان پیروی کن. لذا رسول الله صلی الله علیه وسلم در اموری که برایشان در باره آن نصی نازل نشده بود، به اقتدائی انبیای پیشین مأمور بودند. باید گفت که: پیروی از هدایت پیامبران، اقتدا به هدایت الهی است. «فَبِهِدَاهُمُ افْتَدِهُ»: نسخ آدیان گذشته، به معنای بُطلان اصول و کلیات آنها نیست، خط کلی انبیاء باید تداوم یابد.

اهداف تمام انبیاء، یکی است. زیرا اقتدا به انبیایی که اهداف متضادی دارند ممکن نیست. «فُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا»: و ای محمد برای مشرکان بگو من در برابر انجام رسالت خویش و تبلیغ دین و قرآن عظیم الشأن از شما مال و یا فایده ای از دنیای زائل را نمی طلبم؛ زیرا عمل من خاص به خاطر رضای الله متعال است و من امید ثواب و پاداش او را دارم.

«إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرَى لِلْعَالَمِينَ (٩٠)»: و این دینی که به خاطر آن معبوث شده ام و رسالتی را که حمل کرده ام صرفاً به خاطر تذکیر و یادآوری برای مردم است.

این دین آنها را به سوی هدایت فرا میخواند و از گمراهی بر حذر می دارد، امید است که موعظه و تذکیر به شما نفع داشته باشد.

این آیه دلالت بر آن دارد که شرائع کسانی که قبل از ما بوده اند شریعت ما نیز هست البته در اموری که از آن نهی نشده ایم و اینکه یک انسان دعو تگر هیچگاه بر دعوت خود اجر و مزدی نمی طلبد.

یادداشت توضیحی:

بیست و پنج پیامبری که نامشان در قرآن آمده است، (الهداة المهدیون)؛ یعنی، راهنمایان راه یافته نام دارند و برخی از کتاب عقاید و غیره، ایمان تفصیلی به آنان را واجب می‌دانند. هجده نفر از این بزرگواران نامشان در آیه‌های 83 الی 86 همین سوره تذکر یافته است و هفت نفر مانند: آدم ابوالبشر، ادریس و - به قول برخی - ذوالکفل و پیامبران عرب، هود، صالح، شعیب و خاتم آنان، محمد صلی الله علیهم و السلام هستند.

خوانندگان گرامی!

مدار دستور قرآن بر اثبات توحید، نبوت و معاد است. آیات قبل از زبان ابراهیم، بر اثبات توحید و ابطال شرک بود. اینک در این دو آیه (91 الی 92) به امر نبوت و پیامبری می‌پردازند.

وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّنْ شَيْءٍ فُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَىٰ نُورًا وَهُدًى لِلنَّاسِ تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبَدُّوْنَهَا وَتُخْفُونَ كَثِيرًا وَعَلِمْتُمْ مَا لَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَلَا آبَاؤُكُمْ قُلِ اللَّهُ ثُمَّ ذَرْهُمْ فِي خَوْضِهِمْ يَلْعَبُونَ (۹۱)

آنها الله را آن چنان که لایق اوست، نشناختند. چون گفتند: الله بر هیچ انسانی چیزی نازل نکرده است، بگو: کتابی را که موسی برای نور و هدایت مردم آورد، چه کسی بر او نازل کرده بود؟ (ليکن) آن را بر ورق‌ها نوشته‌ید، بخشی از آن را آشکار می‌سازید ولی اکثر آن را پنهان می‌دارید. و به شما چیز‌های آموخته شد که از این پیش نه شما می‌دانستید و نه پدرانتان می‌دانستند، بگو: آن الله است که آن را بر من نازل کرده است باز ایشان را بگذار تا در انکار و باطل گویی خود غوطه ور باشند. (۹۱)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ»: یهودیان و مشرکان عظمت خدا را آنگونه که شایان اوست، نشناخته اند، مقام خدا را درک نکرده اند. «قَرَاطِيسَ»: قرطاس، کاغذ پاره‌ها، آنچه که نوشتن روی آن مقدور گردد. «عَلِمْتُمْ»: به شما آموخته شد، یاد داده شد. «ذَرْهُمْ» (ذر): رها کن، بگذار. «خوض»: فرورفتن در باطل، یاوه گویی. «يَلْعَبُونَ»: بازی می‌کنند.

تفسیر:

تعدادی از جماعت یهودان بادرنظرداشت اینکه به نزول وحی بر حضرت موسی علیه السلام عقیده داشتند، اما از سر لجاجت می‌گفتد: خداوند بر هیچ پیامبری کتابی نازل نکرده است. طوریکه در آیه مبارکه می‌فرماید: «وَ مَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ»: آنانی که به الله متعال شریک آورده‌اند هرگز او تعالی را آنگونه که شایسته است تعظیم نکرده‌اند.

در این آیه مبارکه می‌فرماید که: گفتار شما با عقیده شما در تناقض اشکار قرار دارد. اگر خداوند بر هیچکس وحی نمی‌فرستد، پس تورات را که به آن عقیده دارید چه کسی نازل کرده است؟ در حالیکه فرستادن پیامبران و کتب آسمانی، لطفی از جانب پروردگار باعظمت به بندگان است. کسانی در انکار آن مبادرت مینمایند، در واقع منکر لطف، رحمت و حکمت الهی اند.

«إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَىٰ بَشَرٍ مِّنْ شَيْءٍ»: زیرا گفتند که الله متعال وحیی بر هیچ یک از مردم نازل ننموده است. این سخن را به دروغ و بنابر باطل گفتند.

گویندگان عبارت بودند از یهود ملعون. آنها به عنوان مبالغه در انکار نزول قرآن بر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم چنین کفری را به زبان آورده‌اند.

«قُلْ مَنْ أَنْزَلَ الْكِتَابَ الَّذِي جَاءَ بِهِ مُوسَى نُورًا وَ هُدًى لِلنَّاسِ»: ای محمد! به مشرکان و یهودیانی که با آنان هم رأی و هم صدا می گرددند، بگو: چه کسی کتابی را نازل کرده است که موسی علیه السلام آن را برای مردم آورده است و نوری (رخشا) و هدایتی (راهنما) بوده است؟

مطابق حکم قرآن تورات اصلی، نور و هدایت بوده است. در تورات مطالبی بوده که علمای یهود آنها را کتمان، و حذف کرده اند.

«تَجْعَلُونَهُ قَرَاطِيسَ تُبْدِونَهَا وَ تُحْفَوْنَ كَثِيرًا»: این در حالی است که آنها تورات را تبدیل به مجرد صفحاتی کرده اند که از آن هیچ نفع و فایده ای نمی گیرند و آنچه به آنها مناسب است را ظاهر می سازند و آنچه مناسب نیست پنهان می دارند و به آن عمل نمی نمایند.

تفسر طبری مینویسد: از جمله ای آنچه که کتمان و نهانش می کردن، مطالبی بود در مورد امور نبوت حضرت محمد صلی الله علیه وسلم. (طبری 527/11).

«وَ عَلِمْتُمْ مَالَمْ تَعْلَمُوا أَنْتُمْ وَ لَا آباؤكُمْ»: ای جماعت یهود! محققًا که خدای تعالی به شما وحی و رسالت حضرت محمد صلی الله علیه وسلم را تعلیم داده و اموری را که شما نمی دانستید نه شما و نه پدران شما که گذشته اند.

«قُلِ اللَّهُ تُمَّ دَرْهُمٌ فِي خُوْضِهِمْ يَلْبَعُونَ (۹۱)»: الله متعال قرآن را نازل نموده و کسی را که خواسته هدایت کرده و برایش حجت و دلیل اقامه نموده است. پس تو این جاهلان را بگذار که همچنان در گمراهی خود سرگردان باشند و در لهو و لعب خویش بازی کنند؛ زیرا در کار خود هیچ دلیل و برهانی ندارد چون کسی که حق را ترک کند گمراه می شود از این رو سخن آنها دروغ و زندگی شان بازی است.

قبل از همه باید گفت که: وظیفه ای انبیاء، ابلاغ است، نه اجبار. در ضمن باید تذکر داد که احتجاج باید به قدر ضرورت باشد نه بیشتر. طوریکه در این آیه مبارکه نوعی از احتجاج به بیان گرفته شده است: «دَرْهُمٌ»: اکنون که نمی پنیرند آنان را رها کن.

شأن نزول آیه:

از سعید بن جبیر روایت شده است که «مالک بن صیف» به مخاصمه و جدل نزد پیامبر صلی الله علیه وسلم آمد، پیامبر صلی الله علیه وسلم به او گفت: به آنکه تورات را بر حضرت موسی نازل کرد تو را قسم می دهم! آیا در تورات آمده است که خدا از حبر(عالم) چاق متفرق و غضبناک است؟ او خود حبری چاق بود، مالک عصبانی شد و گفت: به خدا قسم هیچ چیز را بر هیچکس نازل نکرده است، افرادی که با او بودند گفتند: بدیخت حتی چیزی را بر موسی نازل نکرده است؟ گفت: خدا هیچ چیز را بر انسان نازل نکرده است، آنگاه الله آیه ای «وَ مَا قَدَرُوا اللَّهُ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ» را نازل کرد. امار روایت راجح در بیان شأن نزول، روایت حضرت ابن عباس(رض) است که می فرماید: آیه کریمه در باره قریش نازل شد.

وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدِيهِ وَلِتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَى وَمَنْ حَوْلَهَا وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ (۹۲)

و این کتابی است مبارک که آنرا نازل کردیم، تصدیق کننده کتابی است که پیش از آن نازل شده است. تابه و سیله آن مردم ام القری (مکه) و مردم اطرافش را بترسانی. و آنانی که به روز قیامت ایمان می آورند، به آن نیز ایمان دارند. و ایشان بر نمازهای خویش محافظت دارند. (۹۲)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«مُبَارَكٌ»: پر خیر و برکت، پایدار. قرآن، در بردارنده همه برکات است. (همچون: هدایت، عبرت، شفا، رُشد، عزّت) «مُصَدِّقٌ»: تصدیق کننده. قرآن، هماهنگ با کتاب‌های آسمانی دیگر و تصدیق کننده آنهاست و این نشانه‌ی وحدت هدف و الهی بودن آنهاست. «أُمُّ الْقُرْآن»: مادر شهرها، شهر بزرگ، مکه (شورا آیه 7).

تفسیر:

«وَ هذَا كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ»: این قرآنی که ما به سوی تو ای محمد نازل کردیم تلاوت، تدبیر و عمل به آن مایه بسیار با برکت و دارای منافع و فواید عظیم است، زیرا قرآن راه رستگاری و مسیری است که به موفقیت و پیروزی منتهی می‌شود. یعنی اینکه مشتمل بر منافع دنیا و آخرت و علوم اولین و آخرین است.

«مُصَدِّقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ»: قرآن کتاب‌های آسمانی قبل از خود را مانند تورات و انجیل تصدیق می‌نماید.

«وَلَتُثْرِزَ أُمُّ الْقُرْآنَ وَمَنْ حَوْلَهَا»: تا تو ای محمد! مردم مکه و اطرافش را بترسانی. و بنا به قول ابن عباس تا مردم سایر نقاط زمین را نیز بترسانی.

خداؤند متعال قرآن را نازل نموده تا پیامبرش اهل مکه و اطراف آنها را از گوشه و کنار جهان انذار دهد. و بنا به قول ابن عباس تا مردم سایر نقاط زمین را نیز بترساند.

«أُمُّ الْقُرْآن» اصل و اساس قریه‌ها را گویند. «أُمُّ الْقُرْآن» (مادر شهر): مکه مکرمه است که در منزلت و جایگاه خویش، از همه شهرها بزرگتر می‌باشد زیرا اولین خانه‌ای که برای عبادت مردم بنا گردیده، در آن واقع شده است، مکه معظمه مرجع دینی و دنیائی تمام عرب بوده، و به حیثیت جغرافیائی نیز در وسط دنیای قدیم، صورت مرکز واقع شده، و دنیای جدید، یعنی امریکا، مقابل آن است. موافق روایات حدیث، چون زمین بر آب بنا یافت، اول اینجا نمایان گردید، بنابر آن وجود، مکه «أُمُّ الْقُرْآن» گفته شد؛ مراد از نزدیک (حول) یا عرب است که در دنیا اولین مخاطب قرآن بودند، و ذریعه آنها به دیگر جهانیان خطاب شد؛ و یا، تمام جهان مراد است؛ چنانکه خداوند متعال می‌فرماید: «لَيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا».

«وَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ يُؤْمِنُونَ بِهِ»: آنان که به حشر و نشر ایمان دارند و آن را تصدیق می‌کنند، به این کتاب ایمان می‌آورند؛ چون شامل ذکر وعده و وعید و مژده و تهدید است.

ملحوظه میداریم که: عقیده به قرآن و قیامت، در کنار هم است.

«وَهُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ(92)»: اینها بر ادای نماز در اوقات آن محافظت مینمایند درست آنگونه که حق تعالی م مشروع نموده و پیامبر صلی الله علیه وسلم بیان کرده است. پس قرآن مبارک، پیامبر صادق، دعوت او جهانی و نماز ستون دین است. و اگر کسی به آن پایبند باشد، قطعاً به سایر عبادات نیز پایبند خواهد بود. و باید گفت که: روشن‌ترین مظہر ایمان، همانا نماز است.

هکذا باید گفت که: ایمان به آخرت، از عوامل مراقبت بر نماز است.

تفسر صاوی فرموده است: نماز را مخصوصاً یادآور شده است؛ چون اشرف عبادت می‌باشد. (حاشیه‌ی صاوی بر جلالین 31/2).

خواندنگان گرامی!

آیات متبرکه (93 و 94) هم از آنان که بر الله متعال دروغ می‌بنند و مدعی پیامبری اند، بحث بعمل می‌آورد.

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ وَمَنْ قَالَ سَأَنْزُلُ مِثْلًا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَوْ تَرَى إِذَا الظَّالِمُونَ فِي عُمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلائِكَةِ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ ثُجُرَوْنَ عَذَابَ الْهُوَنِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ (٩٣)

و کیست ظالمتر از آنکه بر الله دروغ بست، یا گفت: به من وحی شده است؟ در حالیکه چیزی بر او وحی نشده است، و (کیست ظالمتر از آن که) گفت: من نیز مانند آنچه که الله نازل کرده است، نازل میکنم! و اگر بینی (تو ای مخاطب) وقتنی که آن ظالمان در سختی های نزع گرفتار اند، و فرشتگان دست های خود را (به طرف آنها) گشوده اند و (میگویند) که جانهای خود را بیرون کنید، امروز شما به عذابی خوار کننده عذاب داده میشوید، و این سزا به سبب آن است که در باره الله به ناحق سخن میگفتید و از آیات او تکبر و سرکشی میکردید. (۹۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«افتری»: دروغ بست، سرهم کرد. «وَلَوْ تَرَى»: اگر می دیدی، می دانستی.

«عمرات»: جمع عمره، گردابها، سختیها، غفلتها، سکرات [مؤمنون/٥٤]، فی عمرتهم، 63 فی عمرة، [ذریات/١١]. «أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمُ»: جانهایتان را بدھید، قالب راتھی کنید، خود را رستگار کنید. «ثُجُرَوْنَ»: مجازات میبینید. «الْهُوَنِ»: خواری و زبونی، ذلت. در این آیه مبارکه به معنی پست کننده و خوار کننده است. «تَسْتَكْبِرُونَ»: تکبر می ورزید. (فرقان)

تفسیر:

«وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا»: در دنیا هیچ کس ظالمتر از کسی نیست که بر الله متعال دروغ بیند (و بگوید که کتابی بر کسی نازل نشده است. یا این که بگوید: الله را فرزند و همتای است یعنی اینکه برایش شریک و همسان قرار نمیدهد) باید گفت که: تهمت و افتراء به خداوند متعال ظلم فرهنگی است و ادعای رهبری از سوی نااهلان، بزرگترین

ظلم است

«أَوْ قَالَ أُوحِيَ إِلَيَّ وَلَمْ يُوحَ إِلَيْهِ شَيْءٌ»: یا این که بگوید: به من وحی شده است، و بدو اصلاً وحی نشده باشد (از قبیل: مُسَيِّلِمَه كَذَابٌ وَ أَسْوَدٌ عَنْسَى وَ طُلَيْحَه أَسَدِي). در صورتی که خدا رسالتی به آنها نداده بود.

«وَ مَنْ قَالَ سَأَنْزُلُ مِثْلًا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ»: یا مانند آن کس که ادعا کرد کلامی مانند کلام خدا تنظیم خواهد کرد. مانند گفته‌ی تبهکاران که می گفتد: «لَوْ نَشَاءُ لَقُلْنَا مِثْلًا هَذَا إِنْ هَذَا»: (الأنفال: 31). (اگر می خواستیم، قطعاً مانند این قرآن را می گفتم).

ملحظه میداریم که: دشمن حق، کوشش میکند یا حق را پایین می آورد، یا خود را بالا می برد. ابتدا میگوید: قرآن افسانه پیش نیست (العياذ بالله)، وقتنی دید که در این ادعای خویش موافق نیست وکسی اورا اعتبار نمیدهد، باز میگوید: من هم میتوان و امکانات آنرا دارم که مثل قرآن بیاورم.

تفسیر ابو حیان در شأن نزول این آیه مبارکه فرموده است که این آیه: در مورد نظر بن حارث، یکی از استهزاء کنندگان نازل شده است؛ چون با گفتاری بی مایه وضعیف به معارضه‌ی قرآن برخاست، که حتی لیاقت بازگو شدن را ندارد. (البحر 4/180).

دریک روایتی دیگری مفسران در شأن نزول این آیه مبارکه می‌نویسد: که این آیه در باره عبدالله بن أبي نازل شد که کاتب وحی بود و چون رسول الله صلی الله علیه وسلم آیه: «ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ حَلْقًا ءَاخَرَ» (المؤمنون: ۱۴) را بر او املا کردند، بیدرنگ با خود گفت: «فَبَتَّارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَلْقِينَ». آن حضرت صلی الله علیه وسلم به او فرمودند: «بنویس؛ این چنین نازل شده است که تو خواندی». پس چون سخن‌با وحی موافق گردید، در شک افتاد و با خود گفت: اگر محمد در ادعای نبوت راستگو باشد؛ در واقع به من نیز مانند او وحی فرستاده شده و اگر دروغگو باشد؛ من هم سخنی همسان سخن وی گفته‌ام! بنابر این، وی از اسلام مرتد شد و به مشرکان پیوست. اما در روز فتح مکه مجدداً اسلام آورد - چنانکه داستان وی در تاریخ اسلام معروف و مشهور است.

«وَلَوْ تَرَى إِذَا الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ»: ای محمد! (و اگر بنگری آنگاه که ظالمان در غمرات مرگ باشند).

غمرات: جمع غمره، به معنی شدت است یعنی: اگر بنگری آنگاه که ظالمان - یعنی منکران وحی‌الهی، یا مدعايان دروغین نبوت، یا پرچمداران معارضه با قرآن-درسکرات مرگ و سختی‌های جان‌کنندن قراردارند؛ بیگمان کار بزرگی را دیده‌ای، «وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمْ»: و ملائکه ارواح‌شان را قبض می‌کنند و دستان خود را به سوی آنها با عذاب و خشم دراز می‌کنند و می‌گویند: ارواح شریر خویش را بدھید تا از اجساد نجس شما بیرون شود.

مجازات و سزا های اخروی از لحظه مرگ شروع و آغاز می‌شود، به کافران می‌گویند: جان بده، بمیر، «أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمْ»: که همراه با نوعی تحقیر است.

مفسر زمخشri در ذیل آین آیه مبارکه می‌نویسد: یعنی روح‌تان را از جسد بیرون آورید و به ما بدھید، و این هم بیانگر فشار و شدت در بیرون آوردن روح از بدن است، بدون آن که به آنان فرصت و مهلتی داده شود.

در تفسیر کشاف آمده است: «أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمْ»: تمثیلی است برای کار و رفتار فرشتگان، در وقت گرفتن روانهای ظالمان که مانند صاحب قرض دستانشان را به سوی قرضدار دراز می‌کند و نهیب می‌زنند و با تندی و خشونت و بدون فرصت و مهلت، طلب خود را از او می‌گیرند.

در ضمن در جمله «أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمْ»: در می‌یابیم که: روح انسان از جسم او مجرّد و مستقل است.

«الْيَوْمَ ثُجْرُونَ عَذَابَ الْهُوَنَ»: مجازات و سزا توهین و تمسخر به وحی و دین، عذاب مهین و خوار کننده را بدنبال دارد. طوریکه می‌فرماید: امروز عذاب بسیار خفت آور و خوارکننده ای می‌بینید. یعنی اینکه در پی آن ذلت و درد بکشید تا کیفری به افترای شما بر خدا و تمسخرتان نسبت به آیات الهی و تکذیب تان به پیامبران باشد.

وَلَقَدْ جِئْنُمُونَا فَرَادَى كَمَا حَلَقْتَأْكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا حَوَلَنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِيكُمْ شُرَكَاءُ لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَرْعُمُونَ (۹۴)

و محققآ شما یکایک به سوی ما باز آمدید آن گونه که اول بار شما را آفریدیم، اکنون نیز نزد ما تک و تنها آمده اید، در حالیکه هر چه را که به شما داده بودیم (در دنیا) پشت سر گذاشته اید و هیچ یک از شفیعانتان را که می‌پنداشتید (در سرنوشت شما) شریکان الله اند،

با شما نمی بینیم. البته روابط میان شما و آن ها از هم بریده شده و آنچه از شریکانی که به نفع خود می پنداشتید، از شما گم گشته است. (۹۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فَرَادَى»: جمع فرد، تک و تنها بدون تمام اوستگیها و خویشاوندان. **«حَوَّلَنَاكُمْ»:** به شما عطا کردیم، نعمت بخشدیدم. **«وَرَاءَ ظُهُورَكُمْ»:** پشت سرتان. **«تَقْطِعُ»:** بریده شد، جدایی افتاد. **«ضَلَّ عَنْكُمْ»:** از شما ناپدید شده است. از دست شما به در رفته است، بر باد رفته است، گم شده است.

تفسیر:

«وَلَقَدْ جِئْنُمُونَا فُرَادَى كَمَا حَقَّنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةً»: همانطور که شما را برای اولین بار [تنها] آفریدیم، اکنون در روز رستاخیز بزرگ برای محاسبه به سوی ما تک و تنها جدا از اهل خانواده بازگشتید، بدون اولاد، اموال، مقام و منصب و بدون یاری دهنده یا لشکر و خدمه. در حدیث شریف آمده است: ای انسان ها! شما پابرهنه و لخت و ختنه نشده بسان خلق اول در پیشگاه خدا حشر میشوید. (حدیث از روایت شیخین، و (عزالا) یعنی ختنه نشده).

«وَتَرَكْنُمْ مَا حَوَّلَنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورَكُمْ»: در آن روز مالی نیست که در دنیا به شما عطا کرده بودیم به جای میگذارید و در چنین روز سختی برایتان نفعی ندارد.

و یا هم فرزندی که چیزی را از انسان دفع نماید و نه دوستی که بتواند شفاعت کند. **«وَمَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّهُمْ فِي كُمْ شُرَكَاءُ»:** و یا هم فرزندی که چیزی را از انسان دفع نماید و نه دوستی که بتواند شفاعت کند. و خدایانتان را که گمان می کردید به شفاعت از شما بر می خیزند و معتقد بودید که در پرستش با الله شریکند، آنها را در کنار شما نمی بینیم.

«لَقَدْ تَقْطَعَ بَيْنَكُمْ»: اکنون تمام علائق و روابط حلقه‌ی اتصال بین شما پاره شد و جمعیت شما متفرق و پراگنده گشت.

«وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَرْعُمُونَ(94)» و اعتقادتان در اینکه بت‌ها نفع و ضرر میرسانند باطل شده است و شما به سوی زیان و غصب خدای رحمان بازگشتید. هیچکس از شما در معامله خود زیانمندتر است و حسرت نمی‌خورد. علاقه امداد و نصرت گست، و دعواهای طولانی شما همه به باد رفت. به این ترتیب بر شما پشیمانی و شدت درد و گام‌های نادرست جمع شده است.

گمان‌های بی‌پایه، اساس بسیاری از گمراهی هاست. باید متذکر شد که: مشرکان همیشه به چهار چیز تکیه و امید داشتند: قوم و قبیله، مال و دارایی، بزرگان و اربابان و بت‌ها و معبدان. در این آیه، بی‌ثمری و بی‌نتیجی هر چهار تکیه‌گاه را در قیامت مطرح می‌کند: **«فَرَادَى»:** بدون قوم و قبیله.

«تَرَكْنُمْ مَا حَوَّلَنَاكُمْ»: بدون مال و ثروت و دارایی.

«مَا نَرَى مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ»: بدون یار و یاور.

«ضَلَّ عَنْكُمْ»: محو تمام قدرت‌های خیالی.

واقعیت هم همین است که در قیامت، حقایق ظاهر و سراب‌ها، محو می‌شوند.

شأن نزول آیة مباركة:

ابن جریر طبری در شأن نزول آیة مبارکه روایت فرموده است که: نصر بن حارت گفت: لات و عزی برای من شفاعت می‌کنند! همان بود که آیة کریمه نازل شد.

خواندنگان گرامی!

پس از اثبات یگانگی الله متعال، و مقرر نمودن پیامبری و برخی از احوال قیامت، که به بیان گرفته شد، اکنون در آیات (95 الی 99) به بیان برخی از دلایل که بروجود هستی بخش دلالت کند، میپردازد که عبارتند از: آفریدن، حیات بخشیدن، جان گرفتن و تقدير و تدبیر گردش ستارگان، سیارات و پی در پی آمدن شب و روز و انواع میوه ها و حاصلات مختلف النوع از شگوفه گرفته تا میوه.

إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوْى يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ ذَلِكُمْ اللَّهُ فَانِي تُؤْفَكُونَ (٩٥)

بی تردید الله شگافنده (رویاننده) دانه و خسته است، زنده را از مرده بیرون میآورد و بیرون آورنده (ایجاد کننده) مرده از زنده است، آن است (الله) معبد شما، پس چگونه [از حق] منصرفتان می کنند؟ (۹۵)

شرح لغات و اصطلاحات:

«فالق» (فلق): به معنی شق و شکاف است. به وجود آورنده، مصدرهای فلق، فرق و فتق یک معنا دارند. «الْحَبِّ»: دانه. «وَالنَّوْى»: هسته. «مُخْرِجُ الْمَيِّتِ»: بیرون آورنده. «ذَلِكُمْ اللَّهُ»: این خدای شمامت، خدای شما چنین است. «تُؤْفَكُونَ»: منصرف و منحرف میگردد. برگردانده میشود.

تفسیر:

جوهر و محتوای اساسی در این آیه مبارکه در اینست که: پروردگار باعظمت ما یکبار دیگری به محور کلام ابطال دیدگاه های مشرکین پرداخته، و در این راستا صنع و آفرینش عجیب و شگفت انگیز و تدابیر لطیف و دقیق را ارائه داده و میفرماید: «إِنَّ اللَّهَ فَالِقُ الْحَبِّ وَالنَّوْى»: هر آینه الله متعال شگافنده دانه ها و هسته هاست، شگافنده دانه هاست که از آنها گیاهان و نباتات را بیرون میآورد و شگافنده هسته هاست که از آنها درختان تناور را بیرون میآورد.

نوى: جمع «نواه»، بر هر میوه و محصولی اطلاق میشود که دارای هسته باشد، مانند خرما و زردالو و آلو.

شیخ قرطبی میفرماید: هستهی مرده را می شکافد تا برگی سبز از آن بیرون بکشد. و همچنین دانه را. (تفسیر قرطبی 44/7).

«يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَمُخْرِجُ الْمَيِّتِ مِنَ الْحَيِّ»: او تنها ذاتی است که زنده را از مرده بیرون میکند مانند طلف که از نطفه و مرغ که از تخم بیرون میشود، و او تنها ذاتی است که مرده را از زنده بیرون می نماید مانند نطفه که از مرد و زن و تخم که از پرنده و هسته که از درخت خرما و دانه که از کشت و از این قبیل بیرون می نماید.

تفسران امروزی مطابق به تجارب علمی مینویسد: مراد از بیرون آوردن مرده از زنده؛ خارج شدن مایعاتی همچون شیر از بدن موجودات زنده است زیرا شیر مایع سیالی است که در آن چیز زندهای وجود ندارد در حالی که نطفه دارای حیوانات (سلولهای) زندهای است که از بدن حیوان زنده خارج میشود.

از ابن عباس(رض) نقل شده است: مؤمن را از کافر و کافر را از مؤمن بیرون می آورد. پس حی و میت استعاره از کافر و مؤمن است.

«ذِلِكُمُ اللَّهُ فَإِنَّى تُؤْفَكُونَ(95)»: همان است خدایتان که خالق و باتدبیر است، یعنی کسیکه چنین کند اهل و شایسته عبادت و الوهیت است نه دیگران؛ زیرا برای او هیچ شریکی در خلقش نیست بنابر این لازم است تا در عبودیتش نیز شریکی نباشد. از این رو ضروری است کسی عبادت شود که خلق و ایجاد میکند. با وجود چنین لزومی مشرکان چگونه عبادت‌های خود را به سوی غیر الله متحول میسازند و با اوخدای دیگری بنابر باطل، گناه و بدکاری قرار میدهند.

**فَالْأَصْبَاحِ وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ
الْعَلِيمِ(٩٦)**

(همان الله) شگافنده روشی صبح است و شب را برای آرامش قرار داد و خورشید و ماه را برای حساب کردن اوقات. این است تقدير پروردگار قادرمند دانا. (۹۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الْأَصْبَاح»: سپیده دم، مصدر و به معنای صبح است. سَكَنًا: آرامش، آسودن. آنچه انسان به آن مأنوس میشود و آرامش می‌یابد. سکن یعنی رحمت.

سکن یعنی رحمت. «حُسْبَانًا» یعنی از روی حساب و کتاب. مفسر زمخشri میفرماید: حسبان مصدر حسب است همان طور که حسبان مصدر حسب میباشد و نظیر آن کفران و شکران است. (کشاف 2/39). «تَقْدِيرُ»: اندازه گیری، سنجش، تدبیر اندیشمندانه، مقایسه، بررسی.

تفسیر:

در آیه قبلی، سه نشانه از قدرت الله متعال در زمین مطرح شد، در این آیه نشانه‌هایی از قدرت الهی در آسمان‌ها مورد بحث قرار داده میشود. شب و روز دو نشانه از قدرت الهی است که به واسطه‌ی گردش منظم آفتاب و مهتاب پدید می‌آیند. طوریکه میفرماید: «فالْأَصْبَاح»: والله متعال تنها او صبح رادر میان تاریکی‌های شب شکافت وسفیدی روش را از سیاهی شدید بیرون کرد.

طبری گفته است: ستون صبح درخشن را از قلب تیره و سیاه شب بیرون میکشد. (طبری 554/11).

واقعیت امر اینست که: پیدایش شب و روز، محتاج و نیازمند به وجودی صاحب قدرت و دانش دارد که این کار را با تقدير و اندازه‌گیری دقیق انجام دهد.

«وَجَعَلَ اللَّيْلَ سَكَنًا»: او شب را برای آرامش انسان و هر جنبدهای مهیا ساخت از این روی مردم در آن خواب میشوند و چهارپایان آرام می‌گیرند و پرندگان به آشیانه‌های خود بازمی‌گردند و حشرات به سوراخ‌های خویش.

«وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ حُسْبَانًا»: او کسی است که آفتاب و ماه را بنابر حساب و کتابی خاص سیار ساخت به گونه‌ای که هرگز از حساب و کتاب خویش انحراف نمی‌نمایند و منافع و مصلحت‌های انسان به آن بستگی دارد ذات پروردگار این‌ها را به دقت و در اوقاتی معلوم و زمانی مشخص به انجام رسانید که با این دو، حساب روز، ماه و سال فهمیده می‌شود.

«ذَلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ(96)»: تقدير و سنجش همه این‌ها از سوی الله متعال صورت گرفته که در ملک خود تواناست. او کسی است که با قدرت خویش دیگران را مقهور نموده و به کمال خویش تقدیر جسته است. او دانائی است که تدبیر خلق را میداند و همچنان محل نفع و دروازه‌ها مصالح را. بنابر این او تعالی با عزّت خود امر کرد و این امر نافذ شد و

باعلم و دانش خود قضا و قدر کرد. باید گفت که: تفکر در نظم دقیق کرات آسمانی، راه خدا شناسی است.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۹۷)

و الله آن ذاتی است که برای شما ستاره‌ها را آفرید، تا به وسیله آن در تاریکی‌های خشکی و تاریکی‌های بحر، راه یاب شوید. واقعاً ما آیات را برای آنانی که می‌دانند، به تفصیل بیان کرده‌ایم. (۹۷)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«**جَعَلَ**»: قرار داد، آفرید. «**فَصَّلْنَا**»: بیان داشتیم، آشکار ساختیم.

تفسیر:

«وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ النُّجُومَ لِتَهْتَدُوا بِهَا فِي ظُلُمَاتِ الْبَرِّ وَالْبَحْرِ»: و الله متعال ذاتی است که برای شما ستارگان را بیافرید تا به وسیله آنها در تاریکی های شب، به هنگام راه پیمایی‌تان در خشکی و قلب بهر از آنها هدایت و رهنمایی بجوید. بلی! هنگامی که راه های خشکی و در بحر بر شما مشتبه و ناپیدا می‌شود، ستارگان بهترین وسیله پیداکردن راه برای شماست، کسی که در صحراها راه می‌رود با همین ستاره‌ها راه را پیدا می‌کند، یعنی نظام ستارگان آسمان چنان دقیق است که میتوان راه‌های زمینی را با آن پیدا کرد.

همچنان چه کشته‌رانان بحری با نور ستارگان مسیر خود را طی مینمایند. و این یکی از منافعی است که الله متعال ستارگان را برای بر آوردن آن آفریده است.

«**قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (۹۷)**»: برای قومی که در باره‌ی عظمت خالق می‌اندیشد، دلایل فراوانی را بر قدرت خود بیان کردیم.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأْكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقْرٌ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ (۹۸)

و او همان ذاتی است که شما را از یک نفس آفرید، پس برای شما قرارگاه است (در دنیا) و امانت گاه است (در قبر) واقعاً آیات (توحید) را برای قومی که می‌فهمند، به تفصیل بیان کرده‌ایم. (۹۸)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«**أَنْشَأْكُمْ**»: پیدید آورد، هستی بخشد. مستقر (قر): قرارگاه. «**مُسْتَوْدَعٌ**» (ودع): محل امانت سپردن (مستقر در رحم و امانت در خاک گور) یا مستقر، رحم مادر و مستودع، پشت پدر.

در تعبیر «**أَنْشَأْ**» دو نکته قابل توجه نهفته است:

1- ابتکار 2- تربیت مستمر.

در آفرینش انسان هم نوآوری و ابتکار است، هم تربیت مستمر. بلی، آفریدن تقليیدی یا آفریدن و رها کردن، دارای چندان ارزشی نمی‌باشد. (فرقان)

تفسیر:

«وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأْكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»: واقعاً این همه تنوع و نوآوری در خلقت انسان ها تنها از یک نفس، نشانه‌ی عظمت خداوند است.

تفسیر:

«وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأْكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»: ترجمه چنین است که: الله متعال ذاتی است که شما

را از یک تن» یعنی: از آدم علیهم السلام پدید آورد.
«فَمُسْتَقْرٌ وَ مُسْتَوْدَعٌ»: ابن عباس(رض) میفرماید: مستقر یعنی در «ارحام» و مستودع یعنی در «أصلاب - کمرها»؛ یعنی شما در ارحام مادرانتان و اصلاب پدرانتان قرارگاه دارید.

ابو سعود گفته است: مستقر یعنی در رحم و مستودع یعنی در سرزمینی که در آنجا می‌میرد. (همچنین «مستقر» را به «روی زمین» و «مستودع» را به «زیر زمین» تفسیر کرده و طبری هم عموم نظریه‌ها را پذیرفته است).

«قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ(98)»: ما به شما دلائل و براهین بسیاری را در هستی، زندگی و انسان بیان کردیم تا کسی که دارای اندک فهم و تدبیری است به سوی حق هدایت شود. اما غافل، هیچگاه دلیل و برهان نفعی به حال او ندارد و راهیاب نمی‌شود. فهم دلیل دلالت بر وضوح آنچه بر آن حجت اقامه می‌گردد دارد.

تفسر صاوی فرموده است: چون حالت و کیفیت انسان امری است مخفی، و نهان و عقل در مورد آن متحیر است، در اینجا از عبارت «يَفْقَهُونَ» استفاده کرده است، به عکس ستارگان که حالشان نمایان و قابل رویت است، از این رو آن را به «يَغْلُمُونَ» بیان کرده است. (حاشیه‌ی صاوی بر جلالین 34/2). واقعاً این همه تنوع و نوآوری در خلقت انسان‌ها تنها از یک نفس، نشانه‌ی عظمت خداوند است.

وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَنَا بِهِ نَبَاتٍ كُلَّ شَيْءٍ فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضْرًا نُخْرُجُ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَاكِبًا وَمِنَ النَّخْلِ مِنْ طَلْعَهَا قُنْوَانٌ دَانِيَةٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَالرِّزْيُونَ وَالرُّمَانَ مُشْتَبِهٍ وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ انْظُرُوا إِلَى ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَيَنْعِهِ إِنَّ فِي ذَلِكُمْ لِآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ(٩٩)

و او آن ذاتی است که از آسمان آبی فروآورد، پس به وسیله آن آب هرگونه گیاه را بیرون آورده‌یم، و از آن گیاه، جوانه سبزی را بیرون آورده‌یم که از آن جوانه سبز دانه‌های به هم پیوسته را بیرون آورده‌یم، و از شکوفه درختان خرما خوش‌هایی است نزدیک به زمین، و نیز (رویانیدیم به آن آب) باع‌های از درخت‌های انگور و زیتون و انار را مشابه به همدیگر و غیر مشابه به همدیگر، به میوه آن درخت، چون ثمر آن ظاهر شود نگاه کنید، و (نیز) به پخته شدن آن، وقتی بر سر (نگاه کنید). یقیناً در این‌ها (نباتات) برای مردمی که ایمان می‌آورند نشانه‌هاست (که دلیل بر قدرت الله است). (۹۹)

تشريح لغات و اصطلاحات :

«مُتَرَاكِبًا» (ركب): متراکم، انباشته وأنبوه، سوار بر هم، مانند خوش‌هی گندم و غیره.
 «طلع»: شکوفه‌ی خرما، میوه‌ی نارس خرما. «قِنْوَانٌ»: جمع قنو یعنی خوش‌هی خرما.
 «دانیه»: نزدیک هم، در دسترس، «أعْنَابٍ»: جمع عنب، انگور تاکستان. «الرُّمَان»: انار.
 «ينع»: رسیدن و با طراوت شدن میوه. «وَيَنْعِهِ»: رسیده و بدست آمده، گفته می‌شود: «ینع الشجرة و اینع» میوه اش رسید.

تفسیر:

پروردگار باعزمت ما در قرآن عظیم الشأن میفرماید: انسان‌ها از نفس واحد می‌باشند، ولی در این آیة مبارکه میفرماید: همه‌ی گیاهان و درختان و میوه‌ها نیز از یک سرچشم‌هاید و آن آب باران است. طوریکه آمده است: «وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَنَا بِهِ نَبَاتٍ كُلَّ

شَيْءٍ»: و خدای تعالیٰ تنها اوست که باران را از ابر نازل میکند سپس او از کشت دانه‌های استوار بر روی هم بیرون میکند چنان‌چه هر خوش‌های خوش‌های گندم منظومه‌ای است که با دانه‌های خود زیبائی خاصی را به وجود آورده و در حقیقت آفریده‌ای است که به دقت آفریده شده است.

تفسر طبری گفته است: تمام آنچه که نباتات است و به وسیله‌ی باران رشد و نمو میکند و میرسد، بیرون می‌آوریم. (طبری 11/573).

یعنی هم نزول باران، هم رویاندن گیاه و میوه، کار پروردگار با عظمت است، «فَأَخْرَجْنَا مِنْهُ خَضِرًا» از آن نباتات سبز و شاداب و باطرافت بیرون آوردیم.

«ثُرِّجْ مِنْهُ حَبًّا مُتَرَّكِبًا»: از سبزه دانه‌های متراکم بیرون آوردیم؛ مانند خوش‌های گندم و جو. ابن عباس(رض) گفته است: منظور گندم و جو و برنج است.

«وَ مِنَ النَّحْلِ مِنْ طَلْعَهَا قِلْوَانٌ دَانِيَّةٌ»: «و از شکوفه درختان خرما خوش‌هایی است نزدیک به زمین» یعنی: به فرمان حق تعالیٰ خوش‌های درختان خرما از شکوفه‌های آن بیرون می‌آید، در حالی که «دانیه» است. دانیه: یعنی: نزدیک است به طوری که شخص در هردو حال ایستاده و نشسته به آن دسترسی دارد.

ابن عباس(رض) میفرماید: منظور خوش‌های آویخته است که از شاخه فرود آمده و در دسترس میوه چین قرار می‌گیرد.

«وَجَنَّاتٍ مِنْ أَعْنَابٍ»: به وسیله‌ی باران، باغ‌ها و باغچه‌های انگور را بیرون آوردیم.

«وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُشْتَبِهً وَغَيْرَ مُتَشَابِهٍ»: «و نیز باغ‌هایی از درختان انگور و زیتون و انار - همانند و غیر همانند بیرون آوردیم» یعنی: میوه‌هایی که در حجم و رنگ همانند و در طعم و مزه غیره مانند هستند.

قتاده فرموده است: برگشان مشابه و طعمشان مختلف است، و در آن می‌توان دلیل قاطع بر وجود خالق مختار و دانا و توانا یافت.

«أُنْظِرُوا إِلَى ثَمَرٍ إِذَا أَثْمَرَ وَيَئُنْعِهُ»: قبل از همه باید گفت که: نباید رابطه‌ی انسان با میوه‌ها فقط و فقط در چوکات رابطه‌ی های مادی و غذایی خلاصه گردد، بلکه این رابطه‌ی فکری و توحیدی هم باشد. طوریکه پروردگار باعظمت ما با زیبایی خاصی میفرماید: ای انسان! تا به سوی این میوه‌ها در مرحله شکوفه دهی و در مرحله پختگی و نضوج آنها که مرحله بهره برداری از آنهاست و برای بدنشان در آن هنگام بسیار سازگار و مفید است، به دیده عبرت بنگرد و در این حقیقت نیک تأمل کنند که خداوند متعال چگونه از خاک تاریک و تیره میوه‌های الوان پدید می‌آورد، چگونه از یک خاک و یک آب، هزاران گونه گیاه و ثمر با هزاران گونه خواص و طعم و رنگ تقدیم انسان می‌کند؟

«إِنَّ فِي ذِلِكُمْ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ(99)» در حقیقت در خلق این میوه‌ها و کشت و زرع‌ها با آن همه اختلاف و تفاوتی که در جنس و شکل و رنگ دارند، دلایلی روشن و قاطع بر قدرت و یگانگی خدا وجود دارد و آنان که وجود خدا را تصدیق میکنند به آن پی می‌برند.

ابن عباس(رض) فرموده است: می‌پذیرند هر آن کس که این نباتات را بیرون آورده است نیز قادر است مردگان را زنده کند. (تفسیر جوزی 3/96).

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (95 الی 99)، متنضم چهار نوع از أدله بر وجود خدای آفریننده و بر یگانگی، علم، قدرت و حکمت وی است:

نوع اول: برگرفته از دلالت احوال نباتات و حیوانات است.

نوع دوم: برگرفته از احوال نجوم و افلک است.

نوع سوم: برگرفته از احوال انسان و خلقت وی از یک اصل و یک ریشه است.

نوع چهارم: برگرفته از روش رویانیدن و تنوع گونه‌های اشجار و نباتات و اختلاف انواع میوه‌ها و محصولات است. که علم جدید در هر بابی از این ابواب، میادین عظیمی را پیموده و افقهای جدیدی را در جهت ایمان و یقین به روی عقل و قلب انسان رهپوی جستجوگر گشوده است. پس در واقع ما در این آیات، در برابر کتاب باز شده هستی پروردگار قرار داریم. **أسفا!** که غافلان هر لحظه از کنار آنها می‌گذرند اما لحظه‌ای هم در برابر آنها درنگ نکرده و دمی دیده جان و دلشان را بر شکفته‌ها و ابداعات آن باز نمی‌کنند. (بنقل از. «تفسیر انوار القرآن»).

خواندنگان گرامی!

پس از بیان دلایل پنج گانه که در آیات متبرکه (95 الی 99)، بر ثبوت الوهیت و کمال قدرت و رحمت الله متعال، شرف نزول یافته اند، اینک در آیات (100 الی 103) به بیان گرفته میشود که که در میان همین انسانها اشخاصی قرار دارند، که نسبت ناروا به ذات پروردگار نموده، و جن را شریک الله متعال میدانند و یا برای او دختر و پسر میتراشند. خداوند نیز سخشنان را مردود شمرد.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَخَلْقَهُمْ وَخَرَقُوا لَهُ بَيْنَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ (۱۰۰)

و (لیکن کافران به آن آیات یقین نکردند بلکه) با الله شریک‌های از جن مقرر کردند، در حالیکه (الله) آنانرا (نیز) آفریده است. و برای الله پسران و دخترانی از روی ندانی خود قرار دادند، در حالیکه پاک و برتر است از آنچه (در حق او تعالی) وصف می‌کنند. (۱۰۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الْجِنَّ»: موجود پنهان از دید انسان است. جن که آفریدگانی نهان از دیدگانند. «خَرَقُوا»: از پیش خود ساخته‌اند. سرهم کرده‌اند. به هم بافته‌اند.

تفسیر:

«وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ»: (کافران با این همه دلائل روشن) «و برای خدا شریکانی از جن قرار دادند» یعنی: مشرکان، شیطان‌های جنی را شریک الله متعال پنداشته و به پرستش و تعظیم آنها پرداختند، همان‌گونه که به پرستش و تعظیم پروردگار می‌پرداختند، «وَخَلْقَهُمْ» در صورتی که به یقین می‌دانستند خدای متعال آنها را خلق کرده است. و او به تنهایی آنها را از عدم به عالم هستی آورده است، پس چگونه آنها را شریک خدا قرار می‌دهند؟ چنین امری اوج ندانی است.

«وَخَرَقُوا لَهُ بَيْنَ وَبَنَاتٍ بِغَيْرِ عِلْمٍ» کافران از روی جهالت و ندانی، پسران و دخترانی برای الله متعال قرار داده (و مسیحیان گمان می‌برند که مسیح پسر خدا است، ویهودیان عزیز را پسر خدا میدانند، و برخی از مشرکان عرب نیز فرشتگان را دختران خدا می‌دانستند!).

«سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يَصِفُونَ (100)» خداوند پاک و منزه (از همه این نقص‌ها و عیوب‌ها) و به دور از این صفاتی است که او را بدان‌ها توصیف می‌کنند. و مقام و منزلتش بسی‌والاتر از آن است.

در این آیه مبارکه ملاحظه میشود که پروردگار و پیامبر ش پیش از توصیف سایرین، خود را با کلمه «سبحانه» وصف نموده که منظور نفی نقص است و با کلمه «تعالی» که منظور اثباب کمال است. (تفسیر مسیر)

بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (۱۰۱)

[او] پدید آورنده و ایجاد کننده آسمان ها و زمین است، (از عدم محض بدون هیچ نمونه ای) چگونه او را فرزندی باشد؟ در صورتی که برای او همسری نبوده، و همه چیز را او آفریده؛ و او به همه چیز داناست. (۱۰۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«بَدِيعُ»: کسی که بدون نمونه قبلی، چیزی بسازد، نو آفرینی کند. یعنی آینکه «بَدِيعُ» به معنای آفریدن ابتکاری است (نه تقليدي). «صَاحِبَةٌ»: همسر.

تفسیر:

«بَدِيعُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»: خداوند ذاتی است که آسمان ها و زمین را بدون نمونه قبلی بادقت ابداع و ایجاد کرده است. در حالی که مانندی برای آسمان ها و زمین نگذشته بود. «أَنَّى يَكُونُ لَهُ وَلَدٌ وَلَمْ تَكُنْ لَهُ صَاحِبَةٌ»: چگونه خداوند متعال دارای فرزندی میشود، در حالیکه نیازی به کمک و مساعدت فرزند ندارد و او از همه بی نیاز است و دیگر آینکه ذات پروردگار محتاج کرم و عطای اویند. در ثانی حق تعالی برای خود زنی بر نگزیده تا از او فرزندی به وجود آید.

تصورت کل باید گفت: ذاتی که آسمان ها و زمین را بدون تقلید و نقشه‌ی قبلی آفرید، چه نیازی و ضرورتی به فرزند و همسر دارد؟ او با یک اراده، آنچه را بخواهد خلق می‌کند.

«وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ(101)»: مفسر تفسیر المسیر در ذیل این آیه مبارکه می‌نویسد: خدای تعالی اولی است که قبل از او هیچ‌کس نیست.

کسی که فرزند داشته باشد میراث برده میشود در حالی خداوند متعال میراث برزمین و تمام کسانی است که بر روی آن قرار دارند و او بهترین وارثان است. او تعالی هر موجودی را از عدم ایجاد نموده پس به کسی نیازی ندارد و همه خلائق بندگان اویند در حالیکه از آنها نه امید نفع برده می‌شود و نه خوف ضرر از آنها وجود دارد. علم و دانش الله واسع، شامل، کامل است و بر هر چیزی احاطه دارد. او تمام آنچه را در نهان وجود دارد را می‌داند و بر امور پوشیده و مخفی نیز اطلاع دارد. پس او تعالی ابداع و ایجاد می‌کند، نعمت می‌دهد و باز می‌دارد و او بلند می‌برد و پائین می‌آورد و حکم می‌نماید و تشریع می‌کند.

در التسهیل آمده است: هدف این است که به دو طریق گفته‌ی افرادی را رد کند که به خدا فرزند نسبت داده اند:

اول؛ این که فرزند جز از جنس پدر نمی‌تواند باشد، و انگهی خدا فوق اجناس است، چون اجناس را ایجاد کرده است پس درست نیست دارای فرزند باشد.

دوم؛ این که خدا آسمان ها و زمین را خلق کرده است که چنین موجودی از فرزند و از هر چیزی بی نیاز است. (التسهیل 2/18).

سپس خدای توانا بر یگانگی خود تأکید کرده و این که فقط او خالق و ایجاد کننده است و میفرماید:

**ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ
وَكِيلٌ (١٠٢)**

این است الله، مالک و متصرف شما، نیست هیچ معبدی برحق به جز او که آفریننده همه چیز است، پس تنها او را عبادت کنید، و او بر هر چیز وکیل و نگهبان است.(۱۰۲)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«وَكِيلٌ»: مدیر، نگهبان، مراقب.

تفسیر:

«ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»: آن (متصرف به صفات کمال است که) خدا و پروردگار شما است. جز او خدائی نیست؛ او خالق و مالک و تدبیرکننده و ترتیب دهنده امور شما تنها او است. و فقط او معبد حقیقی است.

«خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ فَاعْبُدُوهُ»: او آفریننده همه چیز است. یعنی خالق تمام موجودات و فقط چنین موجودی شایسته‌ی پرستش است و بس.

«وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ (102)» او آفریننده همه چیز است. پس وی را باید پرستید (و بس؛ چرا که تنها او مستحق پرستش است) و حافظ و مدیر همه چیز است.

لَا تُذْرِكُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُذْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ (١٠٣)

چشمها او را درک نمی‌کند ولی او همه چشمها را درک می‌کند و او بخشنده (انواع نعمت‌ها و با خبر از ریزه کاری‌ها) و آگاه (از همه چیز) است.(۱۰۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لَا تُذْرِكُ الْأَبْصَارُ»: خداوند، جسم مادی نیست که چشم ها آنرا درک کند. کلمه‌ی «بصر» هم به معنای چشم است و هم به معنای بصیرت. (مفردات راغب) بنابر این آیه را میتوان چنین معنا کرد: نه چشم ظاهری، خداوند را می‌بیند و نه دل به عمق معرفت او راهی دارد. «اللطیف»: دقیق، باریک بین. «الخیر»: آگاه.

تفسیر:

«لَا تُذْرِكُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُذْرِكُ الْأَبْصَارَ»: مفسیر. «تفسیر انوار القرآن» در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: «چشم ها او را در نمی‌یابند» یعنی: چشم‌ها به کنه حقیقت او نمیرسند. لذا آنچه در اینجا نفی شده است، دریافتمن و احاطه نمودن بر حق تعالی است، نه اصل روئیت وی؛ زیرا مؤمنان، خداوند متعال را در آخرت می‌بینند چنانکه خود می‌فرماید: «وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ ۖ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ۚ» [القيامة: 22-23]. «در آن روز، صورت‌هایی شادات و مسرورند و به پروردگار خویش می‌نگرند».

همچنان دیدن حق تعالی در آخرت با احادیث متواتر - به چنان تواتری که شک و شبھه‌ای را در آن راهی نیست - نیز ثابت شده است «و او دیدگان را در نمی‌یابد» یعنی: حق تعالی به آنها احاطه می‌کند و به کنه و حقیقت آنها میرسد به طوری که هیچ پوشیده‌ای از آنها بر او پنهان نمی‌ماند.

از عکرمه در باره تفسیر این آیه مبارکه: «لَا تُذْرِكُ الْأَبْصَارُ»: «چشم ها او را در نمی‌یابند»، سؤال شد، در جواب فرمود: آیا شما آسمان را نمی‌بینید؟ گفتند: چرا؟ گفت: آیا همه

آن را می بینید و نگاهتان همه آن را احاطه می کند؟ گفتند: خیر! گفت: پس دیدن خداوند متعال در آخرت نیز این چنین است. قاتده میگوید: «او بزرگتر از آن است که دیدگان او را دریابند». صاحب تفسیر «فی ظلال القرآن» می نویسد: «بینایی بشر و حواس و ادراکات ذهنی او همه برای آن آفریده شده تا او به وسیله آنها با این کائنات تعامل کرده و به تکلیف خلافت در زمین قیام نماید و آثار وجود الهی را در صفحات این هستی آفریده شده درک نماید اما در باره ذات خدای سبحان باید گفت که: قدرت دریافت وی به بشر داده نشده زیرا حادث توان آن را ندارد که وجود ازلی و ابدی را ببیند... بگذریم از اینکه قیام به امر خلافت در زمین، مستلزم دیدن ذات خدای سبحان نیز نیست... به هر حال؛ اگر پیشینیان گاهی چنین درخواستی می کردند، می گوییم که آنها ساده‌اندیش و کوتاه‌نظر بوده‌اند ولی درخواست معاصران در این مورد را بر امری جز سماجت (زشتی، بی شرمی) نمیتوان حمل کرد زیرا اینان از «اتم» و «الکترون» و «پروتون» و «نیوترون» سخن میگویند در حالی که هیچ یک از آنها، اتم والکترون و امثال آنها را ندیده‌اند ولی چون آثار این پدیده‌ها را می بینند؛ وجود آنها را هم مسلم گرفته‌اند اما وقتی برای آنان از وجود ذات خدای سبحان سخن می رود، آن هم از طریق آثار بی‌نهایتی که وجود مطلق وی دارد؛ بی هیچ دانش و هدایت و بر هان روشنی، در این موضوع جمال می کنند و خواهان دلیل مادی محسوس می‌گردند، گویی این هستی به تمامی خود و این زندگی با همه اعجوبه‌هایش کافی نیست که در مقام این دلیل قرار گیرد».

«لا تُدْرِكُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ»: «واوست لطیف» یعنی: حق تعالی بر بندگانش مهربان است. لطف از سوی حق تعالی: توفیق و عصمت اوست.

بعضی گفته‌اند: لطیف کسی است که رازها را به آسانی درک می‌کند. و اوست «اگاه» که به همه اشیاء، اعم از آشکار و نهان آنها احاطه علمی دارد.

ابن کثیر در این باره میفرماید: نفی ادراک با رؤیت روز قیامت منافی نیست؛ چون در آن موقع هر طور که خود بخواهد برای بندگان مؤمنش تجلی می‌کند. ولی دید و بصیرت جلال و عظمت او را آن طور که هست نمی تواند درک کند، از این رو حضرت عایشه رضی الله عنها با استدلال به این آیه رؤیت ذات حق را در آخرت متعال می‌داند و رؤیتش را در دنیا نفی می‌کرد. (مختصر ابن کثیر 1/605).

همچنان صاحب تفسیر صفوای التفاسیر شیخ علی صابونی مرحوم در تفسیر خویش در ذیل آیه‌ی «لا تُدْرِكُ الْأَبْصَارُ» احاطه را نفی کرده است نه رؤیت را، به همین جهت خداوند نفرمود: «لا تراه الأ بصار»: چشم‌ها او را نمی‌بینند، بنابراین آنان که به عدم رؤیت خدا در آخرت نظر داده اند مانند معتزله، از حق منحرف گشته و حق را کنار نهاده اند. و با مخالفت با مدلول کتاب و سنت متواتر پیامبر صلی الله علیه وسلم راه راگم کرده اند. در قرآن چنین آمده است: «وُجُوهٌ يَوْمَئِنْ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ»: در آن موقع چهره هایی شاد و منورند و به پروردگار خود نگاه می‌کنند و در حدیث که بخاری روایت کرده است: شما همانطور که این ماه را می بینید و نیازی ندارید به یکدیگر بگویید آن را به من نشان بده، خدا را نیز خواهید دید تا آخر حدیث، و بس است کتاب و سنت دلیل و راهنمای باشند.

مسئله رؤیت و ملاقات باری تعالی:

در مورد اینکه آیا انسان میتواند با الله متعال ملاقات کند؟ مفسر تفسیر معارف القرآن مقتی محمد شفیع عثمانی دیوبندی می نویسد: در این مسئله عقیده تمام علمای اهلسنت والجماعت

بر این است که نمی توان ذات حق تعالی را در این جهان مشاهده کرد. از اینجاست که وقتی حضرت موسی علیه السلام تقاضا کرد که «وَ لَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَ كَلْمَةُ رَبِّهِ قَالَ رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَأْنِي...» (سوره اعراف آيه 143) (و چون (قوم تقاضای دیدن خدا کردند) موسی (با هفتاد نفر بزرگان قومش که انتخاب شده بودند) وقت معین به وعدگاه ما آمد و خدایش باوی سخن گفت، موسی (به تقاضای جاهلانه قوم خود) عرض کرد که خدایا خود را به من آشکار بنما که جمال تو را مشاهده کنم. الله در جواب او فرمود: «لن ترانی» که تو هرگز نمی توانی مرا ببینی). روشن است که وقتی به موسی کلیم الله علیه السلام چنین جواب میرسد، پس کسی دیگر از جن و انس چنین قدرتی ندارند.

البته رؤیت حق تعالی در آخرت برای مؤمنین از احادیث صحیح و قوی و متواتر ثابت است و در (آیه 23 قیامه) خود قرآن هم موجود است که: «وَجْهُ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرٌ إِلَيْ رَبِّهِ نَاظِرٌ» که بسیاری چهره ها در قیامت تر و تازه و شاد بطرف پروردگار خود می نگرند. البته کفار و منکرین در آن روز بصورت سزا به رؤیت حق تعالی مشرف نخواهند شد. كما في (آیه 15 مطففين): «كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمْحُجُبُونَ ۝ ۱۵»: یعنی کفار در آن روز از ملاقات پروردگار خویش محجوب و محروم خواهند شد.

مقالات خداوندی در قیامت در موقع متعددی صورت می گیرد. در میدان محشر هم و بعد از ورود به جنت هم و از همه نعمت ها بزرگترین نعمت بر اهل جنت رؤیت حق تعالی خواهد بود.

رسول کریم صلی الله علیه وسلم فرموده که: هنگامی که اهل جنت در جنت داخل میگردند حق تعالی به ایشان میفرماید که: اگر اضافه بر نعمتهاي جنت چیز دیگری می طلبید بگویید تا بشما بدهم. ایشان عرض می کنند که بار الها شما ما را از جهنم نجات داده به جنت داخل فرموده اید از این بیشتر ما چه بخواهیم! آنگاه حجاب از میان برداشته میشود و همه بشرف زیارت حق تعالی نایل میگردند و این از همه نعمتهاي جنت بزرگترین نعمت قرار می گیرد. این حدیث در صحیح مسلم بروایت حضرت صهیب منقول است.

و در حدیث صحیح بخاری است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در شب ماهتابی تشریف داشت و صحابه کرام جمع بودند آن حضرت بطرف ماه نظر انداخته فرمودند: «که در آخرت شما پروردگارتان را چنان عیان می بینید که این ماه را می بینید». در «ترمذی» و «مسند احمد» حدیثی به روایت ابن عمر منقول است که کسانی که خداوند به آنها در جنت درجه ای خاص عنایت میفرماید روزانه هر صباح و شام به رؤیت حق تعالی مشرف خواهند شد.

خلاصه اینکه هیچکس نمی تواند در این جهان بشرف رؤیت حق تعالی نایل گردد. و در آخرت همه اهل جنت به آن مشرف خواهند گشت و آنکه آن حضرت در شب معراج بشرف زیارت مشرف شده اند آن هم در حقیقت زیارت عالم آخرت است چنانکه شیخ محبی الدین ابن عربی فرموده که دنیا تنها عبارت از آنست که زیر آسمانها محصور باشد و بالاتر از آسمانها مقام آخرت است و در آنجا رسیدن و بشرف زیارت مشرف شدن را نمی توان زیارت دنیا گفت.

حالا این سؤال باقی است که وقتی از آیه قرآن «لَا تَدْرِكَهُ الْأَبْصَارُ» چنین معلوم شد که انسان نمیتواند خدا را ببیند پس در قیامت چگونه رؤیت متحقق میشود؟

جواب روشن آن اینکه معنی قرآن این نیست که رؤیت حق تعالی برای انسان ناممکن است؛ بلکه معنی آیه این است که نگاه انسانی نمی تواند ذات او تعالی را احاطه کند. زیرا ذات او غیر محدود و نگاه انسان محدود است.

رؤیتی که در قیامت تحقق میپذیرد به گونه ای است که نگاه مخلوق نمیتواند او تعالی را احاطه کند. انسان و نگاهش نمیتواند در دنیا چنین رؤیتی را تحمل کند. لذا در دنیا رؤیت خداوند مطلقاً مقدور نیست اما چون در آخرت نیروی جدیدی پدید می آید رؤیت باری تعالی متحقق می گردد آنهم به صورتی که ذات حق تعالی در احاطه نظر نمی آید. (بنقل از معارف القرآن).

خوانندگان گرامی!

پس از بیان دلایل توحید، کمال قدرت و علم خداوند متعال، آیات (104 الی 107) به بیان دعوت اسلامی و پیامبری و وحی الهی می پردازند.

قدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِظٍ (۱۰۴)

بی تردید برای شما از سوی پروردگارستان دلایلی روشن آمده است، پس هرکس به دیده بصیرت (حق را) بنگرد، پس به سود خود اوست، و هر کس نایبینا ماند، پس به ضرر خود اوست. بگو: من بر شما محافظ نیستم. (۱۰۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بصائر»: جمع بصیرت؛ به چند معنی اطلاق می شود: نور و باور قلب، شناخت ثابت و پایدار، یقین، عبرت و نیرویی که به وسیله آن حقایق علمی درک و دریافت میشود. و در مقابل آن «بصر» قرار دارد که اشیای حسی به وسیله آن درک میشود پس مراد از بصائر: حجتها و برهان های روشنی است که هرکس در آنها به چشم خرد بنگرد، حق را می بیند. این حجت ها در آیات این سوره و غیر آن از سوره ها، و همچنین در احادیث رسول الله صلی الله علیه وسلم که وحی خفی می باشد، تجلی یافته است.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که از آیه (95) تا این آیه مبارکه در معرفی الله متعال و انتقاد از شرک بود، این آیه به منزله نتیجه و خلاصه آیات گذشته است. مشابه این آیه در قرآن کریم زیاد است که نتیجه ایمان و کفر، خوبی و بدی، یا بصیرت و کوردلی انسان را متوجه خود او می داند. طوریکه میفرماید: «قدْ جَاءَكُمْ بَصَائِرٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ»: ای مردم! برای شما از جانب پروردگار، برآهین روشن و دلائل قاطع عرضه شد که با آن می توانید بین حق و باطل، گمراهی و هدایت تمیز کنید.

زجاج گفته است: یعنی قرآن که حاوی بصیرت و بیان است برایتان آمده است. (تفسیر ابن جوزی 99/3).

«فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا»: زمخشri گفته است: یعنی هرکس حق را دید و ایمان آورد، برای خود دیده و نفعش را خود او می برد، و هرکس آن را نادیده بگیرد، زیان نادیده گرفتن آن را همو می بیند. (کشاف 43/2).

«وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِظٍ (104)» وظیفه پیامبر، ابلاغ است نه اجراء: و من (منظور محمد صلی الله علیه وسلم) بگو: ای محمد! بر احوال شما آگاهی ندارم یعنی من بر شما حافظ و نگهبان و مراقب نیستم تا شما را محاسبه کنم، کار من صرفاً دعوت و تبلیغ است

که شما را به سوی هدایت رهنمایی می‌کنم و از پست و ردی باز می‌دارم جزا و پاداش بر خداست.

این آیه مبارکه، پیامبر صلی الله علیه وسلم را دلداری داد تا قلب خود را به مشرکان سرگرم ننماید و آزرده خاطر نشود و به گفتار و کردارشان التفات نکند، خدا از آنها انتقام می‌گیرد. مشابه این آیه در قرآن زیاد است که نتیجه‌ی ایمان و کفر، خوبی و بدی، یا بصیرت و کوردلی انسان را متوجه خود او می‌داند. همچون: «لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ» (بقره، 286). «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنفْسِهِ وَ مَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا» (فصلت، 46). «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لَا نَفْسُكُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا» (اسراء 7).

وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ وَلِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (١٠٥)

و این چنین آیات (دلائل و حدانیت) خود را به اسلوب‌های مختلف بیان می‌کنیم (تا بفهمند)، و مبادا بگویند: تو (این قرآن را از کسی) درس خوانده‌ای، و تا اینکه آن (دین) را برای قومی که می‌دانند، بیان کنیم. (105)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«نُصَرِّفُ»: بیان می‌کنیم، توضیح می‌دهیم. «دَرَسْتَ»: درس خوانده‌ای، درس آموخته‌ای. «لِنُبَيِّنَهُ»: تا آن را روشن سازیم، بیان نماییم.

تفسیر:

«وَكَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ»: «پس اینگونه، آیات قرآنی خود را گوناگون بیان می‌کنیم» به گونه‌های وعد و وعید، القای بیم و امید و موعظه و تنبیه در بیان عقیده توحید. کفار برای باز کردن راه تکذیب بر پیامبر صلی الله علیه وسلم می‌گفتند: این حرف‌ها را می‌زند از خودش نیست، بلکه آنرا از دیگران آموخته است.

«دَرَسْتَ» طوریکه در موارد دیگر نیز می‌گفتند: «إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ» (نحل، 103) انسانی به او یاد داده است، «أَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخْرُونَ» (فرقان آیه 4) گروهی دیگر آنرا کمک و مساعدت نموده است.

«وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ»: تا مبادا [اهل عناد] بگویند: تو درس خوانده‌ای [و نزد کسانی کتب پیشین آموخته‌ای] یعنی مشرکان در هنگام شنیدن آیات قرآن خواهند گفت: ای محمد! بی‌گمان تو این پیام را از سوی پروردگار نیاورده‌ای بلکه این همان علم و دانش اهل کتاب است که آن را فراگرفته و از آنان آموخته‌ای. پس خدای متعال برای دفع این شباهه؛ قرآن را به طوری گوناگون بیان کرد تامجال این القایات نادرست برای آنان فراهم نشود زیرا بیانی این چنین، به صرف خواندن کتابهای پیشین و بدون وحی الهی، از کسی بر نمی‌آید.

«وَ لِنُبَيِّنَهُ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (105)»: «و تا اینکه آن را» یعنی: قرآن را «برای گروهی که می‌دانند» حق را، پس از آن پیروی می‌کنند و می‌شناسند باطل را، پس از آن اجتناب می‌کنند «بیان کنیم».

تفسیر تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: از آن جهت آیات خویش را به جنبه‌های مختلف و طرز شگفت می‌دانانیم که تو به تمام مردم برسانی و آنها بر حسب اختلاف استعداد و احوال دوگروه می‌شوند: مردم لجوچ و بی‌خرد گویند: این همه علوم و معارف و مضامین مؤثر از مردی امی چگونه ساخته می‌شود؟ ضرور، در اوقات مختلف از کسی آموخته؛ و پس از خواندن به ما عرضه داشته! اما، به دانشمندان و اهل انصاف، حق آشکار، و شکوک و شباهات شیطانی زایل خواهد شد.

اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (١٠٦)

از آنچه از سوی پروردگارت به تو وحی شده پیروی کن، هیچ معبدی جز او نیست، و از مشرکان روی بگردان. (۱۰۶).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَعْرِضْ»: روی بگردان، التفات مکن. **«وَكِيل»:** مواطن، مراقب، نگهبان احوال.

تفسیر:

در آیه متبرکه قبلی خواندیم که کفار به رسول الله صلی الله علیه وسلم، تهمت وارد نمودند که: کلام تو وحی نیست، بلکه آنرا از دیگران آموختند دیده ای یعنی این کلام را که میفرماید از دیگران گرفته ای و کلام دیگران است. ولی در این آیه مبارکه به پیامبر صلی الله علیه وسلم دلداری داده و میفرماید: «اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ» ای محمد! از قرآنی پیروی کن که الله آن را به تو وحی کرده است. یعنی تو بر خدای یگانه اعتماد [نمایم]، و به حکم وی تابع باش؛ التفاتی به جهل، عناد و دشمنی مشرکان مکن که چرا بعد از شنیدن این همه دلایل و بیانات روشن نیز به راه راست نیامدند. مفسر قرطبي میفرماید: قلب و نهاد خود را به آنها مشغول مکن بلکه به عبادت خدا مشغول شو. (تفسیر قرطبي 60/7).

واقعیت هم همین است که رهبران الهی نباید با تهمت‌ها و تحقیرها و تحلیل‌های ناروای دشمنان، و معاندین و مخالفین جاہل در راه خود سست شوند، در ایه مبارکه خداوند متعال به پیامبرش دستور و هدایت فرمود که؛ ذهن و فکر خود را به مشرکان مشغول نکند بلکه به پیروی آنچه که بدان مأمور شده است، مشغول بسازد.

«لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ»: جز او معبدی به حق نیست. از این رو فقط باید به وحی و امر وی اندیشید و از آن پیروی کرد.

در برخی از حالات در می یابیم که: بشر چنان از مقام و منزلت اشرف بودن خود سقوط می‌کند که پیامبر اکرم صلی الله علیه وسلم نیز به فرمان الهی از او روگردان می‌شود. طوریکه میفرماید: «وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (106)»: از آنان روی برگردان و به نظرشان توجه مکن. یعنی تو به کار خویش ادامه دهی و به حرف مخالفان احتیاط نداشته باش. باعفو و گذشت و تحمل آزارها و ترک نمودن شان به نرمی و ملایمت؛ تا پروردگار باعظمت بر تو و دعوت از طریق هجرت و جهاد و غیر آن گشاپیشی پدید آورد و آنگاه بتوانی احکام خداوند متعال را در میان شان برپاداری. البته این حکم قبل از نزول آیه «قتال» بود که با نزول آیه قتال منسوخ شد.

برخی از شیوه های برخورد با مخالفان:

باید گفت که مطابق هدایت و رهنمود قرآنی تکتیک و برخورد با مخالفان، در موارد مختلف متفاوت است، که مختصرآ برخی از این شیوه هارا به بیان میگریم: در بسیاری از اوقات و حالات وضع چنان پیش می‌آید که: صرف سلام کردن پیشنهاد گردیده است طوریکه در (آیه 63 سوره فرقان) میفرماید: «وَإِبْلَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هُؤُنَا وَإِذَا خَاطَبُهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا 63»: (و بندگان خدای رحمان کسانی اند که روی زمین بی‌تکبر راه می‌روند، و هرگاه جاہلان آنان را طرف خطاب قرار دهند (و سخنان نابخردانه گویند) با ملایمت (و سلامت نفس) جواب دهند.

در برخی از حالات وضع چنان پیش می‌آید که: همانا سکوت و عدم برخورد است. «دَرْهُمٌ يَأْكُلُوا وَ يَتَمَّعُوا وَ يُلْهِمُ الْأَمْلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ»: ((حجر، 3)(آن را (به حال خود) رها

کن تا بخورند و بهر همند شوند و آرزوها سرگرمشان کند، پس به زودی (نتیجه این بیتفاوی ها را) خواهند فهمید). باید متذکر شد که: مسئله رها کردن کفار به حال خود که از جمله‌ی «ذَرْهُم» استفاده می‌شود، به خاطر سرکشی خود آنان است، و گرنه خداوند ابتدا برای هدایت همه‌ی انسانها، پیامبر فرستاده وکسي را به حال خود رها نکرده است.) و یا هم طوریکه در (آیه 173 سوره آل عمران) میفرماید: «حَسِبْنَا اللَّهَ» (آل عمران، 173).

در برخی از اوقات حالات طوری پیش می‌آید که: همانا اعراض و بی‌اعتنایی در برابر معاندین است. طوریکه (آیه 42 سوره مائدہ) میفرماید: «فَإِنْ جَاؤكَ فَاحْكُمْ بَيْنَهُمْ أَوْ أَغْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضْرُوكَ شَيْئًا»: (پس اگر (برای داوری) نزد تو آمدند، یا میانشان داوری کن یا از آنان روی بگردان و اگر از آنان روی بگردانی پس هرگز هیچ زیانی به تو نخواهد رساند).

در برخی از موارد همانا در پیش گرفتن حالات غلظت و شدت و قهر است. طوریکه در آیه 73 سوره توبه آمده است: «يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدُ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَأَغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَلَأُوهُمْ جَهَنَّمَ وَإِنْسَانُ الْمَصِيرُ ۗ۷۳»: (ای پیامبر! با کافران و منافقان ستیز کن و بر آنان سختگیر و خشن باش که جایگاهشان دوزخ است و بد سرنوشتی دارند).

و هکذا در برخی از اوقات همانا شیوه مقابله به مثل است: طوریکه در (194 سوره بقره) میفرماید: «فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ»: (اگر دشمنان احترام آنرا شکستند و با شما جنگ کردند، شما نیز حق دارید مقابله به مثل کنید. زیرا) حرمت‌ها را (نیز) قصاص است و هر کس به شما تجاوز کرد، به مانند آن تجاوز، بر او تعدی کنید و از خدا بپرهیزید (که زیاده روی نکنید) و بدانید که خداوند با پرهیزگاران است).

ولَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا وَمَا جَعْلَنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ (۱۰۷)
اگر الله می خواست آنان [به طور اجبار] شرک نمی آوردند، [ولی خواست خدا آزادی انسان در انتخاب است] و ما تو را بر آنان محافظ و کارساز قرار ندادیم [تا آنان را به اجبار به پذیرش دین و ادار کنی]. [۱۰۷].

تفسیر:

مشیت و اراده‌ی الهی بر آزاد گذاشتن انسان‌هاست و وجود مشرکان، نشانه‌ای از این آزادی است. طوریکه میفرماید: «ولَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكُوا»: اگر الله هدایت آنها را میخواست، آنها را به راه راست راهنمایی می‌کرد و در نتیجه مشرک نمی‌شدند، اما خدا هر آنچه را که می خواهد عمل می‌کند.

یعنی: قطعاً خداوند متعال قادر است براینکه همه آنرا مؤمن گرداند به‌طوری که شرک نیاورند و اگر می دانست که ایمان را انتخاب می‌کنند، یقیناً آنان را به سوی ایمان رهنمایی می‌کرد ولی حق تعالی به علم فراگیر خویش دانست که آنان شرک را انتخاب می‌کنند، هم از این رو برای آنان شرک را اراده کرد؛ پس فرمان در دست اوست لذا ای محمد صلی الله علیه وسلم! تو اینقدر بر ایمانشان حریص نباش. این آیه دلیل بر آن است که: شرک نیز به مشیت خدای سبحان تعلق دارد. «تفسیر انوار القرآن».

بناءً بصورت کل باید گفت که: مشیت و خواست خداوند متعال دوگونه است: خواست تشریعی و خواست تکوینی. خداوند از نظر تشریعی، هدایت همه‌ی مردم را خواسته است

و لذا پیامبران و کتب آسمانی را فرستاده است، اما از نظر تکوینی خواسته است که مردم بر اساس اراده و اختیار خود، راه را انتخاب کنند، نه آنکه مجبور به پذیرش دین باشند.
«وَمَا جَعْلَنَاكُمْ عَلَيْهِمْ حَفِظًا»: ما شما را ناظر و مراقب آنان قرار نداده ایم؛ چون خود ما آنان را به خاطر اعمالشان مجازات می کنیم.

پیامبر، نه مسئول دفع بلا از مشرکان است و نه مسئول جلب منفعت برای آنان طوریکه میفرماید: «وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِوَكِيلٍ(107)»؛ و تو ای محمد مراقب اعمال آنها نیستی چنانچه قائم به اعمال مصالح و تدبیر امور آنها نمی باشی! تو صرفاً پیامبری هستی مبلغ وبشارت دهنده و بیم دهنده؛ هیچ مسؤولیت و تعهد دیگری در قبال آنان نداری. محاسبه و مراقبت از آنها فقط بر الله متعال است.

تفسر صاوی میفرماید: این جمله برای ما قبلش تأکید است؛ یعنی نگهبان و مراقب آنها نیستی تا آنان را به ایمان مجبور کنی، این امر قبل از دستور جهاد و قتال بود. (حاشیه صاوی بر جلالین 37/2).

بناءً بصور کل باید بعرض رسانید که: انبیاء ضامن وظیفه‌اند و نه ضامن نتیجه. در آیه مبارکه در خطاب به پیامبر صلی الله علیه وسلم گفته شده است که: شما بمثابة داعی و مبلغ مبعوث شده اید، نه به عنوان مراقب و نگهبان. وظیفه‌ی شما تنها این است که این روشنی را به مردم عرضه کنید و در حد توان خود در بیان و اظهار حق کوتاهی نکنید. و اگر با وجود این کسی حق را پذیرد، نه این وظیفه به عهده‌ی شما گذارده شده است که مردم را به هر قیمتی که شده حق پرست کنید و نه از شما در این مورد سوال خواهد شد که چرا در حوزه‌ی نبوت شما باطل پرستی باقی مانده است. پس ذهن خود را بیهوده مشغول این امر نکن که نابینایان را چگونه حق را به آنان نشان داد. اگر اراده خواست خدا این می بود که هیچ باطل پرستی در دنیا نباشد، چه نیازی بود الله تعالی این کار را به عهده‌ی شما بگذارد؟ آیا یک اشاره‌ی تکوینی الهی نمیتوانست همه‌ی انسان‌ها را حق پرست بکند؟ ولی هدف اصلاً این نیست. هدف این است که آزادی انتخاب حق و باطل برای انسان باقی بماند و در عین حال نور حق به او ارایه شده مورد آزمایش قرار گیرد که کدام یک از دو چیز را انتخاب میکند. پس راهکار درست برای شما این است که هم خودتان در پرتوی نوری که به شما داده شده است راه راست را بپیمایید و هم دیگران را به سوی آن فرا خوانید. کسانی را که این دعوت را پذیرند در آغوش بگیرید و آنها را تنها نگذارید و لو از نگاه جهانیان ارزشی نداشته باشند. کسانی که از پذیرفتن آن سر باز زند از آنان دست بردارید و اجازه بدھید به سوی فرجام بدی که خود خواهان رفتن به سوی آن هستند و بر رفتن به سوی آن اصرار می ورزند، بروند.

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (108 الی 110) موضوعاتی در باره خودداری از دشنام دادن به معبدهای باطل مطالبی به بیان گرفته میشود.

وَلَا تَسْبُوا الدِّينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسْبُوا اللَّهَ عَذْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيَّنَ لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٠٨)

و (شما ای مؤمنان) به آنچه مشرکان غیر از الله می خوانند دشنام ندھید تا مبادا آنها از روی ظلم و جهالت خدا را دشنام دهند. این چنین ما عمل هر قومی را درنظرشان (در دنیا) زینت

داده ایم، سپس بازگشت آنها به سوی پروردگارشان است و الله آنان را به کردارشان آگاه میگرداند. (۱۰۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لا تَسْبُوا» (سب): دشنام ندهید. «الَّذِينَ»: کسانی را که اگر مراد از (الَّذِينَ) خود مشرکان باشد، معنی چنین میشود که دشنام به معبدوها و بت‌های مشرکان در اصل دشنام به خود آنان است. معبدوها و بت‌هائی که با توجه بدین معنی، به کار رفتن (الَّذِينَ) بنابر عقیده مشرکان است که معبدوها و بت‌های خود را متصرف در امور می‌بینند و همچون ذوق‌العقل می‌پندارند. یا بر اثر تغلیب ذوق‌العقلی است از قبیل: فرشتگان، عیسی، عریر و غیره که با دیگر چیزها پرستش میکنند. «فَيَسْبُوا»: دشنام میدهند. «يَدْعُونَ»: می‌پرستند. «عَذْوًا»: تجاوز کردن از حق و گرائیدن به باطل. از روی دشمنی، تجاوز کردن از حق و میل به باطل.

شأن نزول آیه مبارکه:

از ابن عباس(رض) روایت شده است که کفار قریش به ابو طالب گفتند: یا محمد صلی الله علیه وسلم و یارانش را از ناسزا گفتن و دست درازی به خدایان ما بازدار و یا ما هم مقابله به مثل کرده و از دردشنام و ناسزا گفتن و هجو او در می‌آییم، آنگاه آیه‌ی: «وَلَا تَسْبُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ...» نازل شد. (تفسیر قرطبی 7/61).

آنگاه خدا مسلمانان را از ناسزا گفتن به بت‌های آنان نهی و منع کرد.

در روایتی دیگر آمده است که مشرکان گفتند: ای محمد یا از سب خدایان ما دست بردار یا ماهم خدایت را هجو و ناسزا میکنیم، آنگاه این آیه متبرکه نازل شد. (اسباب النزول ص 127)

تفسیر:

«وَلَا تَسْبُوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»: ای مسلمان! به خدایان باطل و بت‌های مشرکین دشنام و ناسزا یعنی بد ورد نگویید. در ضمن قابل یاد دهانی است که به دشنام و ناسزا گفتن‌ها، نمی‌توان مردم را از مسیر غلط منع و یا باز داشت.

و در این هیچ جای شکی نیست که: دشنام دادن، و ناسزا گویی، عامل بروز دشمنی و کینه و ناسزا شنیدن است، طوریکه میفرماید: «فَيَسْبُوا اللَّهَ عَذْوًا بِعَيْرٍ عَلِمٍ»: زیرا در آن صورت، آنها از روی ظلم و تجاوز از حق و از روی نادانی نسبت به آنچه که در حق خدای سبحان از تقdis و تعظیم واجب است، او را دشنام خواهند داد، آنان بر عظمت خدای تعالی، جلال، علو و کمالش واقف نیستند و نمی‌دانند که الله متعال باید توفیر، احترام، تقdis، تعظیم، تکریم و حرمت شود.

علماء میفرمایند هرگاه یک امر مباح منجر به کاری حرام شود حرام است و یک امر مشروع هرگاه مفسده‌ای در پی داشته باشد ممنوع می‌باشد، و سد زرایعی که به سوی محرمات منتهی می‌شود واجب است.

ابن عباس(رض) فرموده است: مشرکین میگفتند: از دشنام و ناسزا گفتن به خدایان ما دست بردار و گرنم ما هم به خدا دشنام و ناسزا می‌گوییم، آنگاه الله متعال مسلمانان را از دشنام و ناسزا منع نمود.

باید گفت که دشنام دادن، واهانت کردن، نشانه‌ی نداشتن یا منطق است، یا ادب و یا صبر. شخص مسلمان با پرهیز از ناسزا و دشنام دادن، باید به جامعه نشان دهد که آنان دارای صبر و منطق و ادب قوی اسلامی و پیامبرانه میباشند.

با تأسف باید گفت که در بسیاری از اوقات حالات طوری پیش می‌آید که انسان ناخود آگاه در گناه دیگران شریک میشود، در حالیکه مقدمات گناه را دیگران فراهم کرده است. طوریکه در فوق هم یادآور شدیم: کلمه «لَا تَسْبُوا» در آیه مبارکه از لفظ «سب» مشتق شده است یعنی معنی دشنام و ناسزا گفتن است، رسول الله صلی الله علیه وسلم به بر حسب عادت به صفات حسن متصف بود و حتی در دوران کودکی وی هم بدزبانی، دشنام، سخط، شتم، ناسزا، هتك حرمت نسبت به انسان یا حیوانی از زبان او سر نزده است. البته شاید صحابه در صحبت های خویش کلمات تند و تیزی را بر زبان جاری ساخته باشد و مشرکین آن را به دشنام و ناسزا و بد ورد تعبیر کرده باشند و سرداران فریش آن را دستاویزی قرار داده و به رسول الله اعلان کردد که اگر شما از سب و شتم بتهای ما دست بر ندارید، ما هم به خدای شما دشنام و ناسزا خواهیم گفت. خداوند متعال با نازل کردن این آیه، مسلمانان را از بد گفتن و تند برخورد کردن با معبودان مشرکین باز داشت.

آنچه در این آیه بیشتر قابل توجه و تعمق است این است که خداوند در آیه قبل، آن پیامبر صلی الله علیه وسلم را بصورت خاص مورد خطاب قرار داده و فرمود: «إِنَّمَا أَوحَى إِلَيْكَ مِنْ رَّبِّكَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَأَعْرَضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (106)» «وَمَا جَعَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِظًا وَمَا أَنْتَ عَلَيْهِمْ بُوَكِيلٌ». در تمام عبارات فوق رسول الله صلی الله علیه وسلم مورد خطاب و از جانب خدا امر و نهی گشته است در حالیکه در این آیه مبارکه همه مسلمانان مورد خطاب قرار گرفته اند، زیرا فرمود: «لَا تَسْبُوا» و اشاره به این کرد که چون آن حضرت هیچگاه کسی را دشنام نداده بود؛ الله متعال صیغه جمع را بکار برد تا رسولش آزرده خاطر نگردد و همه اصحاب نیز در این امر احتیاط را رعایت کنند. (كذا في المحيط).

«كَذَلِكَ زَيَّنَاهُ لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلَهُمْ»: این گونه اعمال آنها را بر ایشان آراسته ایم، عمل هر ملتی را بر ایشان آراسته و مزین جلوه می دهیم. یعنی: به مانند آرایش دادن این باطل آشکار در پیش چشم و دل مشرکان، برای هر امتی از امتهای کفر، کردار آنان را آراستیم ابن عباس(رض) فرموده است: یعنی طاعت را برای اهل طاعت و کفر را برای اهل کفر آراسته ایم. «ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيَنْبَتُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (108)»: سرانجام و مسیرشان پیش الله متعال است، آنگاه در مقابل اعمالشان آنها را مجازات میکند. این تهدیدی است مبنی بر عذاب و شکنجه ای که در پیشگاه الله متعال خواهند داشت.

آنچه سبب گناه قرار بگیرد آن هم گناه است:

یک اصلی که از مطلب فوق نتیجه گیری می شود این است که: اگر امری در حد خود جایز و تا حدی پسندیده است ولی انجام دادن آن فساد خواهد آورد و یا در اثر آن مردم به گناه مبتلا خواهند گشت پس انجام دادن آن من نوع است.

مثلاً بد گفتن بتها حداقل جایز است و اگر در اثر مقتضای غیرت ایمانی گفته شود شاید در حد ذات خودش موجب ثواب باشد ولی اگر این خطر وجود داشت که در اثر بد گفتن بتها مردم به بد گفتن خدا خواهند پرداخت و سبب آن هم بد گفتن بت ها شده است چنین امری ناجایز و من نوع می باشد. مثالی دیگر در این زمینه در حدیث آمده است که آن حضرت صلی الله علیه وسلم به اصحاب کرام خطاب فرمودند که هیچکس نباید به پدر و مادر خویش

دشنام و بد رد دهد. صحابه کرام عرض کردند که یا رسول الله! این امکان وجود ندارد که کسی به پدر و مادر خویش دشنام دهد. آن حضرت صلی الله علیه وسلم فرمود بلی خود شخص به پدر و مادر خویش دشنام و بد ورد نمی گوید ولی وقتی که به پدر و مادر کسی دشنام وناسزا دهد او نیز در عوض به پدر و مادر وی دشنام خواهد داد و سبب این بدگویی همان فرزند خواهد بود و این موضوع آن چنان است که گویا خود شخص به پدر و مادر خویش دشنام داده است. و نمونه‌ای دیگر در این زمینه در زمان رسالت آنحضرت صلی الله علیه وسلم چنین اتفاق افتاد که رسول الله به عایشه صدیقه رضی الله عنها فرمود که بیت الله شریف در زمان جاهلیت در اثر حادثه ای منهدم شده بود، قریش مکه قبل ازبعثت و نبوت آن را از نو بنا کردند و در این تعمیر چند تغییر نسبت به بنای ابراهیمی ایجاد گردید. یکی اینکه حطیم که جزء بیت الله است به علت کمی سرمایه از بیت خارج ماند.

تفسیر شیخ سعید حوى در تفسیر «الاساس» به مناسبت این آیه، سخنی را از علامه الوسی نقل کرده، آنگاه چنین نتیجه می‌گیرد: «چنانچه طاعت، فرض یا واجب یا سنت یا مستحب بود، باید آن را انجام داد، بدون پروا داشتن از عواقب که بر آن مترتب می‌شود اما اگر امری از امور، مباح بود و بر انجام دادن آن مفسده و مصلحتی مترتب می‌گشت؛ در این صورت، شخص باید ببیند که جنبه مصلحت مقدمتر است یا جنبه دفع مفسده، آنگاه بادر نظرداشت آن عمل کند و در هر دو صورت هم مأجور یعنی اجرکمایی نموده است).

وَأَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لِئَنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لِيُؤْمِنُنَّ بِهَا قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ وَمَا يُشَعِّرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ (۱۰۹)

و [ایمان] با سختترین قسم هایشان به الله قسم خور دند، که اگر معجزه ای به آنها بباید حتماً به آن ایمان می آورند، بگو آیات (معجزه‌ها) فقط در اختیار الله می باشد، و شما چه می دانید که اگر معجزه هم بباید باز (به آن) ایمان نمی آورند. (۱۰۹)

شرح لغات و اصطلاحات:

«أَقْسَمُوا»: قسم خور دند. قسم یاد کردند. «جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ»: با سخت ترین سوگند هایشان، با تمام جدا و جهد خود. «مَا يُشَعِّرُكُمْ»: شما چه می دانید؟

شأن نزول آیه:

از محمد بن کعب قرقی در مورد شأن نزول آیه متبرکه روایت شده است که گفت: رسول الله صلی الله علیه وسلم با قریش گفت و گو کرده و از آنان خواستند که ایمان بیاورند اما آنها در جواب گفتند: ای محمد! به ما خبر میدهی که باموسی عصایی بود... عیسی مردگان را زنده می کرد... ثمود ماده شتری داشت و... پس توهمند برای ما از این گونه معجزات بیاور تا تو را تصدیق کنیم! رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «دوست دارید که به شما چه چیزی را بیاورم؟ گفتند: کوه صفا را برای ما طلاگردان. فرمودند: «اگر چنین کنم، مرا تصدیق می کنید؟»، گفتند: بلی! والله که اگر چنین کنی، ما همه از تو پیروی می کنیم. آنگاه رسول الله صلی الله علیه وسلم برخاستند و به دعا مشغول شدند، همان بود که جبرئیل علیهم السلام دررسید و به ایشان چنین فرمود: «اگر میخواهی، الله متعال کوه صفا را به طلا تبدیل می کند اما اگر در آن هنگام نیز تو را تصدیق نکردند، قطعاً عذابشان می کند و اگر هم میخواهی آنان را به حال خودشان واگذار تا توبه کارشان توبه کند». رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «بلکه ترجیح می دهم که توبه کارشان توبه کند».

همان بود که الله متعال آیه: «وَأَقْسَمُوا بِاللهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ...» را نازل کرد.

تفسیر:

«وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ»: کفار مکه غلیظترین و مؤکدترین و سخترین سوگند را یاد کردند که: یعنی: به سختترین سوگندهایی که در قدرت و توانشان بود قسم یاد کردند. از فحای جمله ای «أَقْسَمُوا بِاللَّهِ» آیه مبارکه بر می آید که: مشرکان مکه، «الله» را قبول داشتند، زیرا به آن قسم یاد می کردند.

«لَئِنْ جَاءَتْهُمْ آيَةٌ لَّيُؤْمِنُنَّ بِهَا»: اگر معجزه یا امری خارق العاده که در خواست کرده اند برایشان بباید، حتماً به آن ایمان می آورند.

یعنی: اگر محمد صلی الله علیه وسلم معجزه‌ای از معجزاتی را که آنان پیشنهاد داده‌اند یا میدهند، ببایورد؛ قطعاً به او ایمان می آورند. و از آنجا که مشرکان عقیده داشتند که خداوند متعال، خدای اعظم است، از این رو به نام او سوگند خوردن.

«قُلْ إِنَّمَا الْآيَاتُ عِنْدَ اللَّهِ»: ای محمد! به آنها بگو: معجزات پیامبران، همه به دست الله متعال است. بناءً ظهور آیات و این معجزه پیشنهادی شما وغیر آن از معجزات، همه در اختیار حق تعالی است و هیچ چیز از این معجزات در اختیار من نیست، پس وقوع معجزات طبق حکمت انجام می‌گیرد، نه هوش‌های مردم، یعنی اگر الله متعال بخواهد، آنرا فرود می آورد و اگر نخواهد فرود نمی آورد.

«وَمَا يُشَرِّكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ (109)» خداوند متعال فرمود ای مؤمنان! شما چه می دانید، شاید این قوم لجوح سرکش، اگر معجزات مطلوبه را هم مشاهده کنند، ایمان نخواهد آورد و آنرا تصدیق نخواهد کرد!

باید گفت که مشرکان، سخت، قسم می خوردن و می گفتد که: اگر معجزه ای مادی و خارق العاده مورد نظرشان از آیات جهانی نازل شود، تأییدش می‌کنند و به پیامبر نیز ایمان می آورند. این مطلب اشاره ای است که: آنان از روی دشمنی و ستیزه جویی، قرآن را از نوع معجزه به شمار نمی آورند و هدفشان در طلب معجزه، جز نشان دادن نظرات خود نبود. بین، چگونه آیات قرآن، ما را از دشنام دادن به آن چه که شایان دشنام است، باز می دارد، تا به آن کسی که نباید دشنام داد، دشنام ندهیم؟!

خداوند متعال به پیامبر بزرگوار می‌فرماید، هر چند آن معجزه‌ی مورد تأیید آنان بباید، قطعاً نمی آورند و اگر دری به سوی آسمان باز شود و بی باوران از آن بالا بروند، می‌گویند: ما را چشم بندی کرده اند و افسون شده ایم و این کار معجزه نیست؛ بلکه اشیا را عوضی می بینیم. (سوره حجر 14 و 15).

در ضمن قابل یادآوری است که: معجزه به مقدار اتمام حجت لازم است، نه به مقدار ارضای تمایلات اشخاص و افرادی، بگذرید که برخی پیشنهادها مثل دیدن خدا خلاف عقل است و چنان هم نیست که نظام هستی بازیچه‌ی هوش‌های مشرکان باشد. در ضمن نباید فراموش کرد که: لجاجت، درد بی درمانی است که صاحبان آن، با دیدن هر نوع معجزه، باز هم ایمان نمی آورند.

وَنُقْلَبُ أَفْتَدَتْهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوْلَ مَرَّةٍ وَنَذَرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَلُونَ (۱۱۰)

و دلها و دیدگانشان را بر می‌گردانیم [در نتیجه به آیات ما ایمان نمی آورند] چنانکه اولین بار به آن ایمان نیاورند، و آنها را می‌گذاریم تا در سرکشی‌شان سرگردان و حیران بمانند. (۱۱۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«نَفْلِبُ»: زیر و رومیکنیم، بر میگردانیم. واژگونه و سرگشته مینماییم. «نَدَرْ هُمُ»: آنار اترک میگوئیم و به حال خود و امیگذاریم. «طُعْيَان»: سرکشی، نافرمانی، از در مخالفت درآمدن. «يَعْمَهُونَ»: سرگردان بمانند، سرگشته شوند، به نتیجه نرسند. از ریشه‌ی عمه به معنای کوردلی و سرگردانی.

تفسیر:

«وَنَقِلْبُ أَفْئِدَتَهُمْ وَأَبْصَارَهُمْ كَمَا لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةً»: قلوب قلب‌ها و دیدگان این مشرکان را از دریافت حق بر می‌گردانیم [چون به آیات الهی باور ندارند]، همان طور که در آغاز امر به نزول قرآن ایمان نیاورند. واضح است که: ایمان به الله و رسالت نیاز به قلب سالم دارد. گناه و لجاجت، دید و بینش انسان را دگرگون می‌سازد.

تفسر صاوی میفرماید: استئناف است و به این منظور آمده است که نشان دهد خالق هدایت و گمراهی همانا خداست، هدایت هر کس را بخواهد قلبش را بدان مایل میکند و شقاوت هر کس را هم بخواهد قلبش را بدان مایل می‌کند. (حاشیه‌ی صاوی بر جلالین 39/2).

مطالعه کننده گرامی! مطابق فحوای آیه مبارکه «لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِ أَوَّلَ مَرَّةً» باید گفت: کسی که با دیدن معجزات اولیه ایمان نیاورده، نباید تقاضای معجزات دیگری کند.

«وَنَدَرْ هُمْ فِي طُعْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ(110)»: به یاد داشته باشید؛ کسی را که خداوند متعال رها کند، در زندگی خویش سرگردان باقی می‌ماند. طوریکه میفرماید: «وَنَدَرْ هُمْ فِي طُعْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ(110)» همانگونه که در آغاز هم به آن، ایمان نیاورند. آنان را به حال خود رها میکنیم تا در گرداب نافرمانی، سرگردان بمانند. و در گمراهی دست و پا بزنند و سرگردان باشند.

در خاتمه جزء هفتم، از بارگاه ایزد متعال مسأله داریم دلها و دیده هایمان را بر حق استوار، از طغيان، نافرمانی و جهالت در تمام دقایق زندگانی، مصون بدارد، از جمله‌ی اهل بینش قرارمان دهد و درون و بیرون ما را اصلاح فرماید. بار الهی! آمين.

پایان جزء هفتم**خواندنگان گرامی!**

در آیات متبرکه (111 الى 113) موضوع آزار رسانی و سرسختی مشرکان و ناامید شدن از ایمان آور دنشان به بحث گرفته میشود. این آیات، تفصیل و تبیین آیه‌ی «وَمَا يُشْعِرُكُمْ أَنَّهَا إِذَا جَاءَتْ لَا يُؤْمِنُونَ»: است که اگر خواسته‌ی آن بی باوران، برآورده شود، فرشتگان، نزد آنان شهادت دهند، مردگان زنده گردند و به سخن آیند، به آن چه دلخواه آنان است، اعتراف ورزند و حتی همه چیز در برابر شان این شهادت را ادا کنند، نمیگروند؛ چون گمراهی و کوردلی در عمق وجودشان ریشه دو اندیده است، مگر آنکه، اراده‌ی خدا غیر آن باشد.

وَلَوْ أَنَّا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَكَلَمْهُمُ الْمَوْتَىٰ وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ فَبِلَا مَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ(111)

ومسلماً اگر مافرشتگان را به سوی آنان نازل میکردیم، و مردگان با آنان سخن میگفتند، و همه چیز را گروه گروه در برابر شان گرد می‌آوردیم، باز هم [از روی اراده و اختیار]

ایمان نمی آوردند؛ مگر آنکه خدا [ایمان آوردنشان را به طور اجبار] بخواهد، ولی بیشترشان نادانی و جهالت می ورزند.(۱۱۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حَشْرَنَا»: گرد آوردیم. قبلًا. مقابل و رویارو، برابر (سوره کهف ۵۵).

تفسیر:

«وَلَوْ أَنَّا نَرَلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةَ وَ كَلْمَهُمُ الْمُؤْتَمِ»: و اگر ما درخواست این گروه مشرکان را بپذیریم و بر مبنای آن از آسمان ملائکه‌ای را نازل کنیم تا آن‌ها با چشم سر نظاره‌گر آنها باشند، بلکه از آن نیز فراتر؛ بالفرض، فرشتگان از آسمان فرود آیند، و حضرت پیغمبر را تصدیق کنند؛ و مردگان از قبرها برخیزند، و با آنها سخن گویند؛ و تمام امم گذشته دوباره زنده شوند، و مقابل آنها ایستاده شوند؛ باز هم آنها از سوء استعداد و تعنت و عناد، پذیرای حق نمی‌شوند.

تفسران مینویسند که: یکی از درخواست‌های مشرکان، نزول فرشتگان و سخن گفتن مردگان با آنان بوده است، غافل از آنکه این مشرکان به قدری لجو جو اند که حتی اگر امور غیبی مثل فرشتگان برای آنان محسوس شود باز هم ایمان نخواهند آورد.

مشابه فهم این آیه مبارکه، در سوره‌ی حجر آیات ۱۴ و ۱۵ آمده است: «وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ لَقَلُّوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ» اگر از آسمان دری باز شود و کفار از آن بالا روند، باز هم گویند: چشم ما را جادو کرده‌اند.

«وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبْلًا» و همه چیز را بر آنان جمع می‌کردیم و همه چیز را عینا مشاهده می‌کردند، «ما کانوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ» واقعیت امر همین است که برای انسانهای که دارای قلب لجو جو هستند، هیچ آیه و نشانه‌ای زمینه‌ساز ایمان نمی‌گردد. طوریکه در آیه مبارکه می‌فرماید: اگر تمام آیات و نشانه هایی را که درخواست کرده بودند به آنها میدادیم، باز ایمان نمی‌آورند مگر این که خدا بخواهد. یعنی اگر الله بخواهد، میتواند به اجبار، همه را مؤمن سازد، ولی این خلاف حکمت اوست. منظور نامیدی از ایمان آنهاست. «وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُونَ(۱۱۱)» باید گفت که: جهالت، عامل ایمان نیاوردن به آیات الهی است. مطابق فحوای آیه مبارکه اکثر آن مشرکین جاهل هستند و این مطلب را نمیدانند. اکثر آنها حقی را که تو بر آن مبعوث شده‌ای نمیدانند و به این ترتیب آنها آن را بدون علم رد می‌کنند و بدون فهم می‌شنوند.

تفسر طبری گفته است: یعنی نمیدانستند که کار در اختیار و مشیت و خواست خدا است، بلکه گمان می‌برند ایمان و کفر به میل خود آنها است، هر وقت بخواهند ایمان می‌آورند و هر وقت بخواهند کافر می‌شوند. اما موضوع چنان نیست. موضوع درست من است، هدایت هر کس را بخواهم، توفیقش میدهم و جز آن که من خفت و گمراهیش را خواسته ام، هیچکس کافر نمی‌شود. (طبری 12/47).

شأن نزول آیة مبارکه:

ابن عباس(رض) در بیان شأن نزول آیه کریمه روایت می‌کند که: گروهی از کفار مکه و زعمای به قول ابن عباس(رض) جمعی از سران و مشرکان قریش، نزد پیامبر صلی الله علیه وسلم آمدند و گفتند: فرشتگان را به ما نشان ده تا پیامبری تو را گواهی دهن، یا برخی مردگانمان را زنده کن تا از آنان سؤال کنیم، آن چه تو می گویی راست است یا خیر؟ یا این که: خدا و فرشتگان را در برابر ما حاضر کن.

**وَكَذَلِكَ جَعْلَنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمُ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ
الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلْتُهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ (۱۱۲)**

و این گونه برای هر پیامبری دشمنانی از شیاطین انس و جن قرار دادیم، که بعضی از آنها به بعضی دیگر دروغهای مزین را (برای فریب دادن مردم) القا می‌کنند، و اگر پروردگارت می‌خواست این کار را نمی‌کردند، پس ایشان را با افترا و دروغشان بگذار. (۱۱۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَدُوا»: دشمن. این کلمه برای مفرد و جمع و مذکر و مؤنث به کار می‌رود.

«شَيَاطِينَ»: جمع شیطان، سرکشان، نافرمانان. «بُوْحِي»: القا می‌کند، به وسوسه می‌اندازد، وحی می‌کند. «زُخْرُفَ الْقَوْلِ»: سخنان آر استه، سخنان فریبند و ظاهر زیبا و بی پایه و مایه، چرب زبانی. «غُرُورًا»: فریب دادن، فریقتن. «يَفْتَرُونَ»: دروغ می‌بافند.

تفسیر:

«وَكَذَلِكَ جَعْلَنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ»: همان طور که سایر پیامبران را با دشمنانی از کفار امتحان کردیم تو را نیز ای محمد صلی الله علیه وسلم با گروهی از بدکاران آزمایش نمودیم. این دشمنان از جمله بدترین مردم و از میان جنیات‌اند پس تو هم بسان آنان صبور و شکیبا باش.

ابن جوزی گفته است: همانطور که تو را با دشمنان آزمایش می‌کنیم پیامبران قبل از تو را نیز آزمایش کردیم، تا در مقابل صبر و استقامت آنان بر اذیت و آزار، اجر و پاداشی عظیم به آنان بدهیم. (زاد المسیر 3/108).

«بُوْحِي بَعْضُهُمُ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا»: که برخی برخی دیگر را به باطلی که آن را نیکو جلوه میدهدن توصیه می‌نمایند تا مردم را از هدایت باز دارند. آنان را فریب داده و آنها را گول بزنند.

مقاتل گفته است: ابلیس شیاطینی را مأمور کرده است تا انسان‌ها را گمراه کند. هر وقت شیطان انس بهشیطان جن برخورد کند، یکی از آن دو به دیگری می‌گوید: من رفیق خود را چنین و چنان از راه به در برده ام، تو هم رفیقت را چنین و چنان گمراه کن. این امر در بین آنان رد و بدل می‌شود و آن را به یکدیگر وحی می‌کنند. (تفسیر ابن الجوزی 3/109).

در حديث شریف آمده است که ابوذر(رض) نماز می‌خواند، رسول الله صلی الله علیه وسلم به او فرمودند: «ای ابوذر! آیا از شیاطین انس و جن پناه جستی؟». ابوذر گفت: مگر از انسانها هم شیاطینی وجود دارند؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «بلی!» آنگاه این آیه را تلاوت کردند.

«وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلْتُهُ»: و اگر الله متعال اراده می‌کرد تا از وقوع این امر جلوگیری کند حتماً اینکار را می‌کرد ولی نظر به حکمت ابتلا و قضایی که صورت گرفته از آن جلوگیری ننمود،

ابن کثیر فرموده است: تمام اینها بر مبنای قضا و قدر و اراده و میل خدا صورت گرفته است که هر پیامبر دشمنی داشته باشد. (ابو سعود 2/131).

تفسیر کابلی می‌نویسد: مقابله هر پیغمبر نیروهای شیطانی کار می‌کنند، تا انبیاء به مقاصد پاک خویش (هدایت خلق الله) کامیاب نشوند؛ شیاطین الجن و شیاطین الان برای این غرض فاسد باهم تعاون می‌کنند، و یکدیگر را گفتار فریب‌آمیز و ملمع یاد می‌دهند؛

این آزادی عارضی ایشان تحت همان حکمت عمومی و نظام تکوین است که الله متعال در آفرینش عالم مرعی داشته. تو از فتنه و فریب دشمنان الله غمگین باش؛ از کذب و افتراء آنها صرف نظر کن، و معامله را به خدا بگذار.

«فَدَرْهُمْ وَمَا يَقْتَرُونَ (112)»: چون اهل شقاوت مستحق سرکشی و گمراهی هستند پس آنها را به حال خودشان با دروغ‌هایشان بگذار و به آنها اهمیت نده، نه به خود آنها و نه به دروغ‌های آنها که باطل بر پر تگاه سقوط در آتش قرار دارد در حالیکه حق در عزت خالق جبار است و عاقبت نیز از آن دوستان نیکوکار خداست.

در دو آیه متبرکه قبلی ملاحظه داشتیم که الله متعال فرموده است: ما آنان را به حال خود رها کردیم، «نَذَرْهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ 110»: اینجا میفرماید: «فَدَرْهُمْ» تو نیز آنان را به حال خود رها کن.

واقعیت امر اینست که مرحله سقوط انسان، از قبول وسوسه‌ی شیطان شروع و آغاز میشود، «يُوْسُوسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ» (آیه 5 ناس) پس هرزمانیکه وسوسه در انسان اثر گذاشت از جمله یاران شیطان بحساب می‌آید، «إِخْوَانُ الشَّيَاطِينِ» (اسراء، 27) و در نهایت خودش «شیاطین‌الانسان» بمثابه شیطان می‌گردد.

وَلَتَصْنَعِ إِلَيْهِ أَفْئَدَهُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَلَيَرْضَوْهُ وَلَيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ (۱۱۳)

و نتیجه (وسوسه‌های شیطان و تبلیغات شیطان صفتان) این خواهد شد که دلهای کسانی که به روز رستاخیز عقیده ندارند به آنها متمایل می‌گردد و به آن راضی می‌شوند و هر گناهی بخواهند انجام دهند، انجام می‌دهند. (113)

شرح لغات و اصطلاحات:

«لَتَصْنَعِ» (صغو): بگراید، گرایش یابد، متمایل گردد، بسپارد. «أَفْئَدَهُ»: جمع فؤاد، دلهای قلوب. «لَيَقْتَرِفُوا» (قرف): تا به چنگ آورند، تا مرتكب گردن، انجام دهند. «مُقْتَرِفُونَ»: کنندگان، مرتكب شوندگان.

تفسیر:

«وَلَتَصْنَعِ إِلَيْهِ أَفْئَدَهُ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ»: و (شیاطین)، سخنان فریبندهی خود را بر مردم میخوانند) تا گوش دل آنان که به قیامت ایمان ندارند، به آن سخنان مایل شود، طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: [پس، بگذار] قلوب کافران که به روز بازپسین (آخرت) ایمان ندارند، و آنرا تصدیق نمی‌کنند، به چنان گفته‌ی آراسته رو آورد و مایل شود. در جمله «لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ»: در می‌یابیم که: ایمان نداشتن به آخرت، سبب تسخیر و نفوذ شیطان است. در ضمن باید گفت که: صرف وسوسه‌ها و تبلیغات، به تنها یی عامل انحراف انسان نیست، بلکه گوش دادن و دل سپردن و جذب شدن، مؤثر است. طوریکه میفرماید: «وَلَيَرْضَوْهُ وَلَيَقْتَرِفُوا مَا هُمْ مُقْتَرِفُونَ (113)» بگذار به چنین باطلی راضی و دل خوش باشند و مرتكب گناهان بشوند.

ضرر و عواقب چنین اعمالی بر خود آنهاست و حق تعالی از آنها بی نیاز است ولی مراقب و مترصد آنها می‌باشد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (114 الى 115) در می‌یابیم که: قرآن بر راستی پیامبر گواهی میدهد. خداوند متعال، قسم خوردن های کافران را آشکار نمود که: اگر معجزاتی نزد آنان بیاید،

باز هم ایمان نمی آورند و حتی آمدن چنان معجزاتی به زیان آنان نیز میباشد و بر سر کفر پای می فشارند و فرمود: دلیل پیامبری محمد صلی الله علیه وسلم، دو چیز است:

الف: این که خداوند، کتابی مفصل و گویا، مشتمل بر دانشها فراوان و در نهایت شیوه ای و کامل، فروفرستاد که هر معارض و مخالفی در مقابلش ناتوان و درمانده است. ب: تورات و انجیل حقانیت پیامبری محمد و نزول قرآن را از سوی الله متعال تأیید می کنند. (ایه 114: انعام) و (ایه 43 سوره رعد).

أَفَغَيْرُ اللَّهِ أَبْتَغَى حَكْمًا وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنْزَلٌ مِّنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُونُنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (١١٤)

ایا (با این حال) غیر الله را به داوری بطلبیم؟ در حالیکه اوست که (برای حکم ساختن) کتاب (قرآن) را به تفصیل به سوی شما نازل کرده است. و آنایکه (قبلأً) به آنها کتاب داده ایم، میدانندکه این کتاب(قرآن) از جانب پروردگاری از حق نازل شده است. پس هیچگاه از شک کنندگان مباش. (۱۱۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَبْتَغَي» (بغی): بجویم، طلب کنم. «حَكْمًا»: قاضی. «مُفَصَّلًا»: به صورت مفصل و مبین. به گونه مشروح و روشن. «لَا تَكُونُنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»: از زمرة متربدان مباش. مراد بازداشتمن پیغمبر از شک و تردید نیست. زیرا پیغمبر درباره قرآن شک و تردیدی نداشت. بلکه مراد تشویق و ترغیب آن حضرت است بر ماندگاری و ثبات برحق (انعام / 14 و یونس / 105 و قصص / 87). (فرقان)

تفسیر:

«أَفَغَيْرَ اللَّهِ أَبْتَغَى حَكْمًا»: و به آنان بگو: ای پیامبر صلی الله علیه وسلم آیا غیر از حق تعالی قاضی دیگری را بجویم که در بین من و شما حکم بکند؟ خداوند متعال به پیامبرش دستور میدهد تا درخواست مشرکان را در تعیین داور میان خود و آنان در مورد آنچه که بر سر آن اختلاف دارند، رد کند زیرا خدای سبحان میان او و آنان داوری عادل است و چگونه داوری جز او میطلبند:

تفسر ابو حیان در مورد مینویسد: مشرکین قریش به پیامبر صلی الله علیه وسلم گفتند: اگر مایلی یک نفر از علمای یهود و نصاری را در بین ما و خودت به عنوان داور تعیین کن که در مورد اخبار وارده درباره ای تو و رسالت توکه در کتاب هایشان آمده است ما را باخبر سازد، آنگاه آیه‌ی و هوالذی... نازل شد (البحر المحيط 4/206).

«وَهُوَ الَّذِي أَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْكِتَابَ مُفَصَّلًا»: نازل شد؛ یعنی همان ذاتی است که قرآن را به واضحترین بیان برایتان نازل کرده که، در آن حق و باطل را به تفصیل آورده و هدایت و گمراهی را از هم جدا ساخته است.

«وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْلَمُونَ أَنَّهُ مُنْزَلٌ مِّنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ»: در آیه متبرکه (۱۱۱ انعام) خواندیم که: اگر مردگان هم با اینان سخن بزنند یا فرشتگان فرود آیند، ایمان نخواهند آورد. در این آیه مبارکه میفرماید: این در حالی است که یهودیان و نصرانیانی که نزد آنها تورات و انجیل است نیز به رسالت من شهادت میدهند و میدانند که قرآن کریم بطور حتمی از جانب الله متعال وحی شده است نه از جانب من. بناءً تقاضای معجزات دیگر، تنها بهانه است.

«فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»(114): در ادامه خدای تعالیٰ پیامبر خویش را امر مینماید تا بر حق و یقین ثابت و استوار بماند و هیچگاه در صحت آن به خود شک راه ندهد، زیرا اعتماد یک دعوتگر به صحت منهج و روش اش از جمله بزرگترین عوامل ثبات و پیروزی اوست.

در این هیچ جای شکی نیست که: پیامبر صلی الله علیه وسلم در راه خود تردیدی ندارد، لذا خطاب آیه مبارکه «فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ»: هشدار به مسلمانان است که نگران حقانیت راه خود نباشند.

طوریکه مفسر ابو سعود(رض) در مورد مینویسد: از باب تهییج و تحریک است. و براساس قولی خطاب به پیامبر صلی الله علیه وسلم بوده و منظور امت است. (ابو سعود 274/4).

وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۱۱۵)

و کلام پروردگار تو باصدق و عدل به انجام رسید هیچکس نمی تواند کلمات او را دگرگون سازد و او شنونده دانا است. (۱۱۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تمت»: تمام شد. پایان یافت، کامل گشت، انجام گرفت. مراد این است که فرمان خدا انجام می پذیرد و جامه عمل به خود می گیرد. «تمت کلمه ربک» از فحوای آیه مبارکه در می یابیم؛ که قرآن، آخرین کتاب آسمانی و اسلام، آخرین دین الهی است، قرآن، جوابگوی همهی نیازهای هدایتی جوامع بشری است. و به خوبی در می یابیم که: قرآن، معجزه‌ای کامل برای اثبات رسالت پیامبر اکرم است. «کلمه»: سخن. فرمان. مراد تحقق وعد و عید الله است، «صدق»: از سر راستی، عادلا: از سرداد، دادگرانه. (فرقان)

تفسیر:

«وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا»: کلام خدا درآنچه که خبرداده است صادق است و در قضا و قدر میباشد. یعنی: بی‌گمان خداوند متعال و عده خویش را به اتمام رسانده و شریعت خویش را نازل کرده و به وسیله آن حق را آشکار و باطل را رسوا نموده است، و عدهها، هشدارها و خبرهای او آراسته به صدق و راستی و اوامر و احکام و قوانینش برخوردار از عدل و داد است.

«لَا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ»: و هیچ بشری نمی تواند این کلام محکم و قول صادق را تغییر دهد. «وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ»(۱۱۵): و قدرت شنوای الله متعال بر هر مسموعی وسعت دارد و دانشش بر هر معلومی؛ بنابر این تمام گفتارها، افعال و احوال بر خدا مسموع و معلوم است.

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (۱۱۶ الی ۱۲۱) در باره عقاید مشرکان و ذبایح آنان بحث بعمل آمده است.

وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضْلُوكَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ إِنْ يَتَبَعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يُخْرُصُونَ (۱۱۶)

اگر از بیشتر مردم روی زمین پیروی کنی [و آرا و خواسته هایشان را گردن نهی] تو را از راه الله گمراه میکنند؛ آنان فقط از گمان و پندار [که پایه علمی و منطقی ندارد] پیروی میکنند، و تنها به حدس و تخمين تکیه می زند. (۱۱۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«سَبِيلُ اللهِ»: راه خدا، دین خدا. «إِنْ يَتَبَعُونَ»: حرف نفی است؛ یعنی، نه، تبعیت نمیکند.
 «الظُّنُّ»: حدس و تخمين، گمان. «يَحْرُصُونَ»: با حدس و تخمين سخن میگویند، از روی یقین سخن نمی گویند، دروغ می گویند.

تفسیر:

«وَإِنْ تُطِعْ أَكْثَرَ مَنْ فِي الْأَرْضِ يُضْلُوكَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ» و اگر تو از گمراهان که اکثریت اهل زمین را تشکیل می دهند اطاعت و پیروی کنی، آنها تو را از دین الله متعال و راه راست او منحرف می کنند، چون اکثر مردم سرکش و اندکی از آن ها بر هدایت اند.
 امام طبری فرموده است: از این جهت گفته است: (بیشتر آنان که در زمین قرار دارند)؛ چون در آن موقع بیشتر آنها کافر و گمراه بودند؛ یعنی در آنچه از تو می خواهند از آنان اطاعت مکن؛ چون اگر از آنها اطاعت کنی تو هم بسان آنها راه را گم کرده و مانند آنها می شوی، آنها تو را به راه هدایت نمیخوانند که خود از آن خطأ رفته اند.(طبری 12/64).

تصورت کل باید بعرض رسانید که: راه هدایت و راه قرآن ملاک است، نه راه مردم و اکثریت.

اکثریت، دلیل حقانیت شده نمیتواند، و دلیل حق بودن هم نیست. ملاک، حق است نه عدد، پس در پیمودن راه حق از کمی اشخاص نباید ترسید. طوریکه در آیه متبارکه میفرماید: «إِنْ يَتَبَعُونَ إِلَّا الظُّنُّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَحْرُصُونَ(116)»: اکثریت دلیل و یقینی در امر خویش ندارند، بلکه در وهم و گمان بسر میبرند روى این اساس خیالات آنها فاسد و تصوراتشان دروغ است و یقینی در معتقدات و باورهای خود ندارند و نه هم صدفی در اقوال و صلاحی در اعمال.

إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ (١١٧)

یقیناً پروردگارت به کسی که از راه او گمراه می شود و نیز به هدایت یافتگان (نیز) آگامتر است.(117)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الْمُهْتَدِينَ»: جمع مهتدی، هدایت پذیرندگان، راه یافتگان (آیه 82 انعام).

تفسیر:

«إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ مَنْ يَضِلُّ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ(117)»: ای محمد! همانا پروردگارت که متولی امور توست میداند چه کسی از راه هدایت انحراف و گم نموده و چه کسی بر او امرش استقامت دارد و با هدایت او هدایت شده است و این تنها اوست که کسی را بخواهد گمراه میکند و بر اعمال همه آگاه است.

در البحر آمده است: این جمله‌ی خبری است و متضمن وعد و وعید است؛ چون این که الله به گمراه و هدایت شده عالم است و از آنها خبر دارد، کنایه از مجازات آنها می باشد.
 (البحر 4/210).

فَكُلُوا مِمَّا ذِكَرَ اسْمُ اللهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِآيَاتِهِ مُؤْمِنِينَ (١١٨)

پس (مطابق هدایت پروردگاران) بخورید از ذبحی که نام الله بر آن یاد شده، اگر به آیات الله ایمان دارید.(118)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فَكُلُوا»: ذکر حرف(ف) در احوال آیه بیان‌گر این واقعیت است که مؤمنان در أمر تحلیل

وتحريم باید از فرمان پروردگار باعظمت نه مشرکان پیروی کند. «فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ»: برای تحکیم پایه‌های توحید، از هر فرصتی، حتی ذبح حیوان باید استفاده کرد. بلی؛ توحید، تنها یک مسئله‌ی ذهنی نیست. (فرقان)

تفسیر:

«فَكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِنْ كُنْتُمْ بِإِيمَانِهِ مُؤْمِنِينَ(118)»: قبل از همه باید گفت که: غذا و خوراک مؤمن باید جهت الهی داشته باشد. پس ای مؤمن! با مشرکان مخالفت کنید و از ذبائحتی که به نام الله صورت نگرفته اگر به قرآن و سنت ایمان دارید و به پیامبر باور دارید نخورید، زیرا تصدیق پیامبر مقتضی امثال اوامر با گفتار و کردار خوب و خوردن حلال است.

یعنی پس (از آنجا که الله متعال راه یافتنگان و گمراهان را بهتر از هر کسی میشناسد، به ضلالت مشرکان در تحريم برخی از چهارپایان گوش فرا ندهید و) از گوشت چهارپایی بخورید که به هنگام ذبح نام الله را بر آن برده‌اند (و آن را به نام الله، نه به نام کسی یا چیزی جز او سر بریده‌اند) اگر به آیات الله (و از جمله به آیات وارد در این باره) ایمان دارید.

ابن عباس(رض) فرموده است: مشرکین به مؤمنین میگفتند: شما به خیال خودتان خدا را میپرسنید پس آنچه را که خدا کشته است - منظورشان مردار بود - از آنچه خودتان میکشید بیشتر شایسته‌ی خوردن است، آنگاه این آیه نازل شد:

تفسیر مینویسند: در کل ذبایح (گوشت حیوانات سربزیده شده) مسلمانان زمانی صحیح است که هنگام ذبح حیوان اسم الله (یعنی بسم الله الله اکبر) بر آن برده شود. در غیر این صورت اگر مسلمانی عمداً اسم الله تعالی را ترک گفته باشد، آن ذبیحه حلال نیست.

ذبح شرعی:

علماء در مورد ذبح شرعی مینویسند که: وسائل و ابزار ذبح نیز تیز باشد، بگونه‌ای که خون جاری سازد و گلو را ببرد و قطع کند از قبیل کارد و چاقو و سنگ تیز و چوب تیز و برنده و شمشیر و شیشه و نی نوک تیز و برنده‌ای که چون کارد و چاقو ببرد و استخوان تیز بجز ناخن و دندان:

الف: امام مالک روایت کرده است که زنی گوسفند می چرانید، گوسفندی دچار حادثه شد، آنzen آن را دریافت و با سنگی تیز آن را سربزید. در این باره از پیامبر صلی الله علیه وسلم سوال شد فرمود: «اشکالی ندارد».

ب: روایت شده است که از پیامبر صلی الله علیه وسلم سوال شد که آیا می توانیم که به وسیله سنگ تیز و عصای پاره شده تیز ذبح را انجام دهیم؟ گفت: شتاب کن و آن را سر ببر، و هر چیزی که خون را جاری کند و نام الله بر آن ذکر شده باشد، از آن بخور جز با دندان و ناخن. (بر روایت مسلم).

ج: پیامبر صلی الله علیه وسلم از شرایط الشیطان نهی کرد یعنی بگونه ای حیوان را سربزید که تنها پوست را پاره کند و رگهای گردن را قطع نکند و بگزارند که حیوان بتدریج بمیرد از این نوع ذبح نهی کرد و آن را «شريطه الشیطان» نام نهاد.

این حدیث را ابو داود از ابن عباس(رض) نقل کرده و در اسناد آن عمر بن عبد الله صنعاوی وجود دارد که ضعیف است.

گلو و مری هر دو بریده شوند و بتمامی جدا کردن آنها از تن شرط نیست و همچنین قطع دو شاهرگ گردن نیز شرط نیست (این مذهب امام شافعی و احمد است و بقول امام مالک و ابو حنیفه(رح) باید که هر دو شاهرگ همراه گلو قطع و بریده گردند والا ذبح صحیح نیست).

چون حلقوم و مری تنها راه خوراک و آب هستند و بدون آنها حیات و زندگی ممکن نیست و مراد از مرگ همان است و اگر بکلی سررا جاکردن اشکالی ندارد و اگر از پشت گردن هم آن را ذبح کنند اشکل ندارد، مشروط بر اینکه وسیله ذبح بمحل ذبح یعنی گلو و مری بر سر وانها را قطع کند.

فراموش کردن اسم الله در وقت ذبح :

اما اگر مسلمانی در هنگام ذبح فراموش کرده باشد تا اسم الله تعالی را بیاورد، در اینصورت چون عمدی نبوده، کافیست که هنگام خوردن بر آن نام خدا برده شود.

در صحیح بخاری از ام المؤمنین عائشه رضی الله عنها روایت شده که فرمودند: «أَنَّ قَوْمًا قَالُوا لِلَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّ قَوْمًا يَأْتُونَا بِاللَّحْمِ لَا نَذْرِي أَذْكَرْ أَسْمَ اللَّهِ عَلَيْهِ أَمْ لَا فَقَالَ سَمُّوا عَلَيْهِ أَنْتُمْ وَكُلُوهُ قَالُتْ وَكَانُوا حَدِيثَي عَهْدٍ بِالْكُفْرِ» (بخاری) یعنی: گروهی به پیامبر صلی الله علیه وسلم گفتند: قومی برای ما گوشت آورده اند، و ما نمی دانیم که آیا آنها هنگام ذبح اسم خدا را برآن برده اند یا نه؟ پیامبر صلی الله علیه وسلم فرمودند: نام خدا را بر آن ببرید و بخورید. عائشه رضی الله عنها میگوید: آن قوم تازه مسلمان شده بودند.

لذا چون قومی که گوشت آورده بودند مسلمان بودند و از طرفی معلوم نبود که آیا (بدلیل نا آشنا بودن به احکام ذبح) هنگام ذبح اسم الله را آورده اند یا خیر؟ پیامبر صلی الله علیه وسلم بدانها میفرماید که هنگام خوردن اسم خدا را بیاورند.

ذبایح اهل کتاب :

ذبایح اهل کتاب (یهودی و نصرانی (مسيحی)) نیز برای مسلمانان حلال است. به شرطی که آن اهل کتاب از دین خود مرتد نشده باشند. یعنی ذبیحه کسی که قبل از یهودی بوده ولی الان به دین خود معتقد نیست (و اسلام هم نیاورده) حلال نیست.

دلایل حلال بودن ذبایح اهل کتاب :

خداوند متعال میفرماید: «الْيَوْمَ أَحِلَّ لَكُمُ الطَّيْبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حِلٌّ لَهُمْ» (مائده ۵) یعنی: امروز برای شما چیزهای پاکیزه حلال کرده شده، و غذای اهل کتاب برای شما حلال است، و غذای شما برای آنها حلال است.

ایه به صراحة دلالت بر حلال بودن طعام اهل کتاب دارد، (طعمهم: کشتار شان)، همچنانکه امام بخاری از ابن عباس رضی الله عنهم روایت کرده است.

در صحیحین(بخاری و مسلم) از روایت انس بن مالک رضی الله عنه آمده «أَنَّ يَهُودِيَّةً أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشَاةٍ مَسْمُوَّةً فَأَكَلَ مِنْهَا»: یعنی: یهودی گوشت گوسفندی مسموم را برای پیامبر به عنوان هدیه آورد و پیامبر از آن خورد...».

این حدیث دلیلی بر حلال بودن ذبیحه اهل کتاب است، و گرنه، پیامبر صلی الله علیه وسلم از این گوسفند نمی خورد. آقوال علماء نیز بر این مسئله تأکید دارند، و اکثر اهل علم، اجماع را بر این مسئله نقل کرده اند.

ابن قدامه میفرماید: (و خلاصه مطلب، هر کس از مسلمانان و اهل کتاب، توانيی ذبح کردن داشت اگر حیوانی را ذبح کرد، خوردن ذبیحه اش حلال است، حال فرقی نمیکند،

آن شخص، مرد یا زن، بالغ یا صبی و آزاده یابنده باشد، و در این باره هیچ اختلافی نمی بینیم).

البته اگر معلوم شود که اهل کتاب حیوانات را با وسائلی همچون برق و شک الکتریکی یا انداختن در آب و خفه کردنشان ذبح میکنند، در این صورت این ذباخ حلال نیستند. ولی ذباخ غیر یهودی و نصرانی(حال چه بت پرست باشد یا هندو یا بودایی یا مرتد یا لائیک یا کمونیست و امثال آنها) در اینصورت ذباخ آنها به هیچ وجه حلال نیست زیرا نصوص شرعی بر حرام بودن آن ذباخ تاکید دارد:

«حَرَّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخِنْزِيرِ وَمَا أَهْلَ لِعَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَرْتُمْ»: (مائده ۳)

يعنی: گوشت مردار، و خون، و گوشت خوک، و حیواناتی که به غیر نام خدا ذبح شوند، و حیوانات خفه شده، و به زجر کشته شده، و آنها که بر اثر پرت شدن از بلندی بمیرند، و آنها که به ضرب شاخ حیوان دیگری مرده باشند، و باقیمانده صید حیوان درنده - مگر آنکه (موقع به آن حیوان برسید، و) آن را سرببرید- و حیواناتی که روی بتها (یا در برابر آنها) ذبح می شوند، (همه) بر شما حرام شده است؛

تحریم ذبیحه دست مرتد :

پیامبر صلی الله علیه وسلم میفرماید: «مَنْ بَذَلَ دِينَهُ فَاقْتُلُوهُ»: هر کس دینش را تغییر دهد او را بکشید» (بخاری)

تحریم ذبیحه دست مجوس :

پیامبر صلی الله علیه وسلم میفرماید: «سُنُوا بِهِمْ سُنَّةً أَهْلِ غَيْرِ نَاكِحِي نَسَائِهِمْ وَ لَا أَكَلِ ذَبَائِهِمْ» مثل اهل کتاب با آنها رفتار کنید، با این تفاوت که نکاح زنانشان و خوردن ذبائهن حرام است.

وَمَا لَكُمْ أَلَا تَأْكُلُوا مَمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرَرْتُمْ إِلَيْهِ وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضْلُّونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ (۱۱۹)

و شما را چه شده که از آنچه نام الله بر آن برده شده است نمی خورید؟ در حالیکه الله چیز هایی را که بر شما حرام شده است به تفصیل بیان کرده است، مگر آنچه که (به خوردن آن) ناچار گردید. و البته بسیاری از مردم دیگران را از روی جهل و نادانی، با خواهشات خود، گمراه می کنند. یقیناً پروردگارت به آنانی که از حد تجاوز می کنند داناترست.(۱۱۹)

شرح لغات و اصطلاحات:

«ما لكم»: شما را چه شده است؟! چرا؟ دلیلی ندارد، چیست؟ ما لكم لا تأكلوا: دلیل ندارد که نمی خورید. «فصل»: به تفصیل بیان کرده است. «إِلَّا مَا اضطُرَرْتُمْ»: مگر آن چه به خوردن ناچار شده باشید. «اضطررتم» اضطرار: احتیاج و مجبور شدن. «اضطررتم»: مجبور شدید. «اهواء» هوی: خواهش نفس. جمع آن اهواه است. هوی در اصل به معنی سقوط و پائین آمدن است. هوای نفس سبب سقوط آدمی است.

«معتدین»: عدو و اعتداء: تجاوز. «معتدین»: متجاوزان.

تفسیر:

گروهی با شبیه افگنی و مقایسه‌ی میان حیوان ذبح شده و مرده، مردم را به انحراف کشیده و میگفتند: چرا حیوانی را که ما می‌کشیم حلال است و آنچه را خدا می‌کشد، حرام؟ که این

آیه ضمنن هوشیار کردن مردم، پاسخ آنان را نیز میدهد. در ضمن قابل تذکر است که: گویا بعضی از مسلمانان تحت تأثیر سنت های جاهلی قرار می گرفتند و حلال هایی را بر خود حرام می کردند.

«وَمَا لَكُمْ أَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا دُكِرَ إِسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ»: چه چیزی مانع آن است که شما را از خوردن گوشت حیوان حلالی که نام الله را در هنگام ذبح آن برده اید، باز میدارد، بعذار آن که الله متعال خود برای شما از آن ادن خوردن داده است. بناءً هر کس بدون دلیل حلال های الهی را بر خود حرام کند باید توبیخ شود، «فَصَلَّ لَكُمْ مَا حَرَّمَ»: اصل و قانون کلی در خوردنی ها، حلال بودن است و هر چه حرام باشد، خداوند بیان می کند. طوری که در آیه مبارکه می فرماید: «وَ قَدْ فَصَلَّ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا أُضْطَرْرُتُمْ إِلَيْهِ»: الله متعال حلال و حرام رابه تفصیل برایتان به بیان گرفته و در آیهی محرمات توضیح داده است چه چیزی بر شما حرام است از قبیل مردار و خون و غیره، مگر در حالت ناچاری و اضطرار که خود آن حرام را نیز برایتان حلال کرده است. پس چه شده است که به شباهتی که تو سط دشمنان کافر برانگیخته شده است گوش فرا میدهید؟

«وَإِنَّ كَثِيرًا لَيُضْلُلُونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ»: بسی از کفار مجادله گر، با حلال کردن حرام و حرام کردن حلال بدون دلیل شرعی و صرفا از راه هوی و هوس، مردم را از راه به در می برنند و گمراه می کنند.

«إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِالْمُعْتَدِينَ (119)»: خدایت به تجاوز گران آگاهتر است که بدون داشتن دلیل شرعی از کتاب و سنت، به حلال کردن و حرام کردن می پردازند. این بخش، وعید شدید و تهدید مؤکد را به تجاوز گران در بر دارد.

باید بعرض برسانیم که: خوردن گوشت مردار و گوشتی که نام غیر الله بر آن برده می شود، حرام و خلاف فرمان الله تعالی است، و فحوای و حکم آیه 119 همین است که مردم را به خوردن گوشت حیوانی که با نام خدا ذبح شده، دعوت و تشویق می کند.

از جمله روش های نادرستی که بیشتر مردم روی زمین خودسرانه و از روی حدس و گمان ایجاد کرده اند و همچون حدود و قیود مذهبی مورد عمل قرار می گیرند، محدودیت هایی هستند که در مورد اشیای خوردنی و نوشیدنی در میان اقوام مختلف دیده می شوند. برخی چیزها را مردم خودسرانه حلال قرار داده اند، در حالی که آنها نزد الله متعال حرام هستند. برخی چیزها را نیز حرام قرار داده اند در حالی که الله آنها را حلال قرار داده است. بخصوص جاهلانه ترین چیزی که در گذشته نیز برخی گروه ها بر آن اصرار داشتند و امروز نیز گروه هایی در جهان بر آن اصرار دارند، این است که حیوانی که نام الله بر آن برده شده و ذبح شود نزد آنان حرام است و حیوانی که بدون برده شدن نام خدا ذبح شود صد در صد حلال است. در رد همین مطلب خدا در اینجا به مسلمانان می فرماید که اگر به راستی به خدا ایمان آورده اید و احکام او را قبول دارید همهی آن باورها و تعصباتی را که در کافران و مشرکان وجود دارد ترک کنید و همهی محدودیت هایی را که مردم خودسرانه و بدون توجه به هدایت و راهنمایی خدا وضع کرده اند زیر پا بگذارید و تنها چیزی را حرام قرار دهید که خدا حرام کرده است و تنها چیزی را حلال بدانید که خدا حلال کرده است.

همچنان قابل یادآوری است که: این آیه دلالت بر آن دارد که هوی و هوس بزرگترین دشمن هدایت انسان است.

یاد داشت مفیده:

امام فخر رازی فرموده است: آیه‌ی «وَإِنْ كَثِيرًا لَيُضْلُلُونَ بِأَهْوَائِهِمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ»: بر این دلالت داردکه تقليد محض در دین حرام است؛ چون تقليد و پیروی کردن کورکورانه، پیروی کردن از روی هوی و هوس است و انگهی آیه به حرام بودنش دلالت دارد. (التفسیر الكبير 167/13).

وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْإِثْمَ سَيْجَزُونَ بِمَا كَانُوا يَقْتَرِفُونَ (۱۲۰)

گناه آشکار و پنهان را رها کنید؛ قطعاً کسانی که مرتكب گناه می‌شوند به زودی در برابر آنچه همواره مرتكب می‌شوند، مجازات خواهند شد. (۱۲۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذَرُوا»: رها کنید، ترک نمایید. «ظَاهِرَ الْإِثْمِ»: گناه آشکار. گناهی که با اندام ظاهری بدن انجام می‌پذیرد. مانند: زدن، دشنام دادن، دزدی، زنا. «بَاطِنَهُ»: گناه پنهان. گناهی که به قلب و درون مربوط می‌گردد. مانند: «حسد»: مکر و کید. سوءظن. مراد از گناه آشکار و گناه پنهان، همه گناهان است؛ چرا که گناه از این دو قسم خارج نیست.

«يَقْتَرِفُونَ»: به دست می‌آورند، عمل می‌کنند، مرتكب می‌شوند. (فرقان)

تفسیر:

گناه، جاذبه و کششی دارد که انسان باید با اراده‌ای قاطع، وقوی از آن فاصله و دل بست. طوری که در آیه مبارکه می‌فرماید: «وَذَرُوا ظَاهِرَ الْإِثْمِ وَبَاطِنَهُ»: از گناهان ظاهر و نهان، آشکار و پنهان پیرهیزید که از او تعالی هیچ امری پوشیده نیست. با تأسف باید گفت که چه در گذشته و چه امروز، اکثر مردم تنها و تنها از گناه آشکار در هراس می‌باشند و از گناه که انجام میدهند و یا از آنان سر می‌زنند اصلاً هراس را بخود راه نمیدهند.

گناه آشکار: عبارت است از گناه اعضا و اندام های بیرونی و گناه پنهان: عبارت است از افعال قلب. یا معنی این است: هم گناهانی را که آشکارا مرتكب می‌شوید و هم گناهانی را که در نهان انجام می‌دهید، همه را ترک کنید.

مجاهد گفته است: یعنی نافرمانی نهانی و آشکار. و سدی گفته است: ظاهر آن عبارت است از زنا با زنان فاحشه و باطن و نهان آن عبارت است از زنا با دوست دختر.

به قولی دیگر: مراد زنای علنى و زنای پنهان، یا انجام فعل زنا با زناکاران معروف و مشهور، یا با معشوقه‌های پنهانی است.

در حدیث شریف به روایت نواس بن سمعان(رض) آمده است که گفت: از رسول الله صلی الله علیه وسلم راجع به گناه پرسیدم، فرمودند: «الإِثْمُ مَا حاكَفَ صَدْرَكَ وَكَرَهَتْ أَنْيَطَلَعَ النَّاسُ عَلَيْهِ». «گناه چیزی است که در دلت رسوخ کند و دوست نداشته باشی که مردم برآن آگاه شوند».

از فحوای آیه مبارکه در میابیم که: دین مقدس اسلام، هم به طهارت ظاهری مسلمانان توجه و اهتمام دارد و هم به طهارت باطن؛ انسان، بناءً انسان هم باید از گناهان عملی دوری کرد و هم از گناهان قلبی، مانند سوءظن.

«إِنَّ الَّذِينَ يَكْسِبُونَ الْأَلْثَمَ سَيُجْزَوْنَ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ(120)»: آنان که مرتکب گناه و نافرمانی میشوند و کاری را انجام میدهند که خدا آنرا حرام کرده است، در آخرت سزای عملی را می یابند که مرتکب شده اند.

جمله «بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ»: آیه مبارکه می رساند که مجازات الهی؛ نتیجه‌ی عملکرد خود ماست. در ضمن باید گفت که مجازات الهی، برای گناهانی است که با علم و عمد انجام می گیرد.

این آیه دلالت بر وجوب مراقبت دائمی و همچنان بدی معصیت و برحذر بودن از عواقب آن دارد.

وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوْحُونَ إِلَيْكُمْ أَوْلَى بِإِنْهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ(۱۲۱)

از آنچه [هنگام ذبح شدن] نام خدا بر آن برده نشده نخورید؛ مسلماً خوردن آن فسق [و بیرون رفتن از عرصه طاعت الله] است؛ قطعاً شیاطین [شبهات ناروایی را به ضد احکام الله] به دوستانشان القاء میکنند تا با شما [درباره احکام الله] مجادله وستیزه کنند، اگر از ایشان اطاعت کنید، یقیناً شما هم مشرک میشوید.(۱۲۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فسق»: گناه، نافرمانی، خروج از دایره‌ی دین. «ليوحوون»: وسوسه می کنند، پیام می دهند، القا می کنند.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که شخص مسلمان، حتی در مسائل تغذیه باید تعهد دینی خویش را مراعات کند طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ»: ای مؤمنان! از گوشت حیوانی نخورید که (به هنگام ذبح عمدتاً) نام خدا بر آن برده نشده است (و یا به نام دیگران و یا به خاطر بتان سر بریده شده است).

ولی حیوانی که مسلمان آنرا ذبح کرده است، ترک عمدی نام بردن از الله در هنگام ذبح آن - در نزد جمهور فقهاء - موجب حرمت تناول آن میگردد ولی ترک آن به فراموشی زیانی ندارد. ولی امام شافعی و دیگران گفته‌اند: بردن نام الله (بسم الله...) در هنگام ذبح، مستحب است نه واجب پس اگر مسلمان آنرا - ولو به عمد - ترک کرد، هیچ زیانی ندارد و موجب حرمت نمی‌گردد زیرا نام الله در قلب هر مسلمانی وجود دارد. بعضی گفته‌اند: آیه کریمه در بیان حکم حیوانات مردار (خود مرده‌ای) که اصلاً ذبح نشده‌اند و حکم حیواناتی نازل شده که به نام غیر خدا ذبح گردیده‌اند. «تفسیر انوار القرآن».

«وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ»: چرا که خوردن از چنین گوشتی، نافرمانی (از دستور الله) است، یعنی: خوردن گوشت حیوانی که به نام غیر الله متعال ذبح شده خوردن گوشت خود مرده و مانند آن، بیرون رفتن از دایره فرمان حق تعالی و حکم وی است.

در ضمن باید گفت که: بردن نام الله در هنگام ذبح، بمثابه یک امر تشریفاتی نبوده، بلکه حکمی لازم الاجراست و مطابق حکم الهی ترک آن، فسق است.

در ضمن باید یادآور شد که: حرام خواری، قیامت قلب را در انسان بوجود می‌آورد و همین امر زمینه ساز سایر گناهان در انسان میگردد، بناءً دین مقدس اسلام آن را به شدت منع کرده است.

«وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوْحُونَ إِلَى أَوْلَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ»: بی گمان شیطان و شیاطین صفتان، مطالب و سوشه انگیزی به طور مخفیانه به دوستان خود القاء می کنند تا این که با شما منازعه و مجادله کنند (و بکوشند که شما را به تحریم آنچه الله حلال کرده است وا دارند).

و سوشه شیاطین طوری صورت میگیرد که: مگوید: حیوان مرده را خدا کشته و کشته خدا بهتر از کشته انسان است! پس چرا حیوان مرده، حرام ولی حیوان ذبح شده حلال است؟! غافل از آنکه اجرای فرمان الهی مهم است.

«وَإِنَّ أَطْعَثْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ(121)»: اگر در مورد حلال دانستن حرام از آن مشرکان اطاعت و در مورد اباطیل ایشان آنها را یاری دهید، شما نیز همانند آنها مشرک خواهید شد. باید گفت که: هرکس به حلال کردن چیزی که خداوند متعال آن را حرام کرده، اعتقاد یقینی داشته باشد، قطعاً کافرو از دایره اسلام خارج میگردد.

تفسر زمخشri گفته است: چون هرکس در دین خود از غیر خدا پیروی کند، مشرک است و برای خدا شریک قرار میدهد، و انسان بصیر و آگاه نباید از چیزی بخورد که اسم خدا بر آن خوانده نشده است؛ چون در این مورد سختگیری شدید است. (تفسیر کشاف 49/2).

شأن نزول آیه:

از ابن عباس(رض) در شأن نزول آیه مبارکه روایت شده است که فرمود: چون آیه: «وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ...» نازل شد، فارسیان که در جاهلیت از دوستان قریش بودند و میان شان مراوده و مکاتبه برقرار بود، نزد قریش نامه فرستاده و به آنان چنین پیغام دادند: با محمد جمال کنید و به او بگویید؛ آیا حیوانی را که تو با دست خود به وسیله کارد ذبح می کنی حلال است اما آنچه که خداوند متعال با کارهای از طلا آن را ذبح نموده (یعنی حیوان خود مرده)، حرام میباشد؟! همان بود که آیه کریمه نازل شد.

احکام مؤجز در آیات متذکره:

- 1 ذبح هر مؤمنی مباح است و اگر با نام خدا شروع شود، بس مبارک است.
- 2 یادالله هنگام آشامیدن، ذبح کردن و خوردن هرگونه خوراکی، سنت است.
- 3 ایمان به دستورات الله و پذیرفتن آن، سبب پیروی از آن است.
- 4 گوشت مردار و ذبح حیوانی که نام غیر الله بر آن برده شود، مباح نیست.
- 5 هنگام ضرورت، خوردن محمرمات به اندازه‌ی رفع نیاز، مباح است. (مطابق حکم آیه 145 انعام)، (و آیه: 3 سوره مائدہ).
- 6 التفات نکردن به نظرات مشرکان دغل در مورد حلال شمردن گوشت مردار و آن حیوانی که نام غیر خدا بر آن برده شود.
- 7 آلدگی به گناه و گناه کاری، خواه در نهان و آشکار، خواه عملکرد اعضا و اندام ظاهری و خواه عملکرد دل باشد، حرام و نارو است. (سوره اعراف: 33).
- 8 مجازات گنهگاران حتمی است و روز قیامت، با آن، روبه رو خواهند شد و عذاب کردار خویش را خواهند دید.
- 9 هر کس آگاهانه و بی عذر و بهانه، ناروایی را روا، و روایی را ناروا برشمرد و از فرمان حق سرپیچی کند، از دایره‌ی دین خارج است؛ چون شرک را به خدا نسبت داده و فرمان غیر را بر دستور او، برتر دانسته است.
- 10 گفتن «بسم الله» هنگام خوردن و آشامیدن، سنت است.

11 - اگر هنگام ذبح، به عمد یا به سهو، بسم الله ترک شود، گوشت حیوان، حلال می باشد و به «متروک البسمله»، معروف است نه حرام. (مانده/3). «و حرمت عليکم المیتة و الدم... تا، الا ما ذکیتم» پس، خوردن گوشت «مذکی» (حیوانی که از دهان درنده، زنده به دست آورده و سربریده می شود) حلال است؛ هرچند در وقت ذبحش، نام خدا گفته نشود؛ چون نام خدا خارج از مفهوم ذبح است و از آن نیست.

یادآوری ضروری:

نام الله در دل هر مؤمنی نقش بسته است، خواه آن را بر زبان بیاورد یا نیاورد. (بنقل از تفسیر فرقان).

خوانندگان گرامی !

آیات متبرکه قبلی به ما یاد داد که بیشتر مردم روی زمین، گمراه و دنباله رو حدس و تخمين ناچیزند و مؤمن نیستند. اینک در آیه (122 الى 123) یکبار دیگر از مؤمن راه یافته و هم از کافر تیره بخت سخن می گوید که: مؤمن راه یافته به منزله مرده ای بوده که زنده شده، حیات نو گرفته و نوری کسب کرده که همه جا با اوست و راهش را درخشان میکند؛ اما، کافر به منزله کسی است که در تاریکی ها فرورفته و راه رهایی ندارد و همواره سر گشته و نگران است.

أَوْمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ كَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لِئِنْ بِخَارِجٍ مِنْهَا كَذَلِكَ زُرِّينَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢٢﴾

آیا کسیکه (بأ جهل و شرك) مرده بود، پس ما او را با هدایت خود زنده ساختیم و برای او نوری(ایمانی) بخشیدیم تا به وسیله آن در میان مردم راه خود را بیابد، مانند کسی است که به تاریکی گرفتار است و راه بیرون شدن از آنرا نمیداند؟ اینچنین اعمال کافران، در نظرشان مزین جلوه داده شده بود. (۱۲۲)

شأن نزول آیة مبارکه:

از ابن عباس(رض) روایت شده است که ابو جهل محتویات شکمبه‌ی حیوان را به طرف پیامبر صلی الله عليه وسلم انداخت. حضرت حمزه، که هنوز مسلمان نشده بود در حالیکه از شکار بر میگشت باخبر شد، کمانش را در دست داشت و با عصبانیت رفت و أبو جهل را با کمان زد، أبو جهل گفت: مگر نمی بینی چه آورده است، ما را خیره سر و سفیه می داند و به خدایان ما ناسزا میگوید و با پدران ما مخالفت میکند. حضرت حمزه گفت: از شما خیره سرترا و سفیه تر کیست؟ سنگ‌ها را پرستش میکنید، پس شهادت میدهم که جزا الله معبودی نیست و محمد بنده و فرستاده‌ی اوست. آنگاه آیه‌ی «أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ...» نازل شد. (أسباب النزول ص 128).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَيْتًا»: مرده دل، منظور کافر و گمراه است. مخفف (مَيْت) است.

«أَحْيَيْنَاهُ»: او را زنده کردیم، او را هدایت نمودیم. «نُورًا»: مراد نور دانش و بیان قرآن است که مؤید به دلیل و برهان است و مسلمان در پرتو هدایت آن میزید. «مَثَلُهُ»: صفت و نعت او. «الظُّلُمَاتِ»: تاریکی‌ها. مراد تاریکی های جهل و کفر و ضلال است.

«لِئِنْ بِخَارِجٍ مِنْهَا»: از آن بیرون آمدنی نیست. «زُرِّینَ»: زینت داده شد، آراسته شده.

تفسیر:

تفسر أبو حیان در تفسیر البحر المحيط میفرماید: بعد از این که ذکر مؤمنان و کافران گذشت، خدای متعال به صورت تمثیل مؤمن را به زنده ای تشییه کرده است که دارای نور است و در آن به میل خود تصرف میکند، و کافر را به مرده ای تشییه کرده است که در تاریکی گام بر می دارد و در ظلمت به سر می برد، تا فرق بین دو گروه متجلی گردد. (البحر المحيط 214/4).

معنی آیه «أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيِيْنَا»: چنین است: آیا کسی که (به سبب کفر و ضلال همچون) مردهای و چشم بصیرتش کور گشته و کافر و گمراه شده است، ما او را (با اعطاء ایمان در پرتو قرآن) قلبش را زنده کرده و به وسیله‌ی قرآن او را از گمراهی رهانیده است.

مرگ در تعابیر قرآنی:

در تعابیر قرآنی، «مرگ»، هم بر مرحله‌ی قبل از نطفه گفته شده است: «كُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ» (بقره، 28). هم به گمراهی: «أَوْ مَنْ كَانَ مَيْتًا» هم به منطقه‌ی بی‌گیاه و خشک: «فَسُقْنَاهُ إِلَى بَلْدٍ مَيْتٍ» (فاتحه، 9). هم به مرگ موقت: «فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيِاهُمْ» (بقره، 243). و هم به مرگ حقیقی: «إِنَّكُمْ مَيْتُونَ وَ إِنَّهُمْ مَيْتُونَ» (زمیر، 30).

«وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ»: و درکنار این هدایت نوری (از مناره ایمان) فرا راه او داشته‌ایم که در پرتو آن، میان مردمان راه میرود (و چشم او را روشنائی، گوش او را شنوایی، زبان او را توان گفتار، و دست و پای او را قادر انجام کار می‌بخشد).

تفسران مینویسند: مراد از نور در اینجا: هدایت و ایمان است. بعضی گفته‌اند: نور، قرآن است. به قولی دیگر: نور، حکمت است. پس صاحب ایمان و قرآن و حکمت؛ در امور زندگی و در میان مردم، با پشتونه بصیرت و بینشی از سوی پروردگار خویش حرکت می‌کند و زندگی می‌نماید.

«كَمَنْ مَثُلُهُ فِي الظُّلْمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجِ مِنْهَا»: مانند کسی است که به مثُل‌گوئی در تاریکی‌ها فرو رفته است (و توده‌های انباشته ظلمت‌کده کفر او را در خود بلعیده است و شبح بی‌جان و بی‌اندیشه و بی‌تکانی از او بر جای نهاده است) و از آن تاریکی‌ها نمی‌تواند بیرون بیاید؟ امام بیضاوی(رح) فرموده است: این است برای شخصی است که در گمراهی مستقر گشته و آنرا به هیچ وجه رها نمیکند. (تفسیر بیضاوی 181).

«لَيْسَ بِخَارِجِ مِنْهَا»: باید گفت زمانیکه نور نباشد، واضح است ظلمت‌ها انسان را فرا می‌گیرد. از فهم کلمه «الظُّلْمَاتِ» در می‌یابیم که: حق، یکی است و باطل بسیار زیاد زیرا کلمه‌ی «نور» مفرد آمده، ولی کلمه‌ی «ظلمات» جمع آمده است. و به صورت کل باید عرض رسانیده میشود که: جز نور ایمان و هدایت الهی، راه دیگری برای نجات بخشی بشری دیده نمیشود.

«كَذَلِكَ رُزِّيْنَ لِلْكَافِرِينَ مَا كَاثُوا يَعْمَلُونَ(122)»: همان‌گونه (که خداوند ایمان را در دل ایمانداران آراسته است، کفر و ضلال را در دل ناباوران پیراسته است و) اعمال کافران در نظرشان زیبا جلوه داده شده است.

شأن نزول آیة مبارکه :

از زید بن اسلم در شأن نزول آیه مبارکه نقل شده است که گفت: این آیه در شأن عمر بن الخطاب(رض) و ابو جهل بن هشام نازل گردید زیرا آن دو در حال گمراهی مرده بودند اما الله متعال عمر(رض) را به اسلام زنده گردانید و عزت بخشید و ابو جهل را در کفر و گمراهی اش ابقا کرد و این بدان جهت بود که رسول الله صلی الله علیه وسلم دعا کردند:

«بار خدایا! اسلام را به ابی جهل بن هشام یا عمر بن الخطاب عزت بخش» و دعايشان در حق عمر(رض) مستجاب گردید.

ابن کثیر میگوید: «صحیح آن است که مفاد آیه کریمه عام است و شامل هر مؤمن و کافری می شود».

وَكَذَلِكَ جَعْلَنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيمْكُرُوا فِيهَا وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (۱۲۳)

و ما این چنین در هر قریه(دهی) مجرمان را بزرگان شان قرار دادیم تا در آن دهات، حیله (و فساد) کنند. اما جز به ضرر خودشان حیله سازی نمی کنند و (لیکن) نمی فهمند.(۱۲۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَكَابِرَ»: جمع کبیر یا اکبر: «رؤسا»: سران قوم. «مُجْرِمِيهَا»: مجرمین، با حذف نون در اضافه: گناهکاران و مجرمان و گنهگاران آنها. «لِيمْكُرُوا»: تا به نیرنگ بپردازند.

تفسیر:

در شان نزول آیه مترکه قبلی، به موضوع جنگ و ستیز ابو جهل با پیامبر اسلام اشاره بعمل آمد، اینک در این آیه مبارکه میفرماید: موجودیت ابو جهل ها، در تاریخ بشری چیزی جدید و تازه‌ای نیست، بلکه همیشه و در همه ادوار در مقابل دعوت های حق، چنین مهره‌های فاسدی قد علم نموده اند. طوریکه میفرماید: «وَكَذَلِكَ جَعْلَنَا فِي كُلِّ قَرْيَةٍ أَكَابِرَ مُجْرِمِيهَا لِيمْكُرُوا فِيهَا»: همانطورکه در مکه از سوی رؤسا و بزرگان شرک در خصوص مبارزه بارسالت واعراض از حق صورت گرفت، در هر قریه کافری رؤسای قرار دادیم که قوم خود را به گمراهی رهبری میکنند و در حق پیامران مکر و حیله نموده و در حق مؤمنان تمسخر می نمایند.

مکر: تدبیر پنهانی برای برگردانیدن دیگری از برآوردن خواسته اش با حیله و نیرنگ یا چرب زبانی است و معنای آن در اینجا: گردنشی و ستم و بهکار بردن حیله و نیرنگ در مخالفت با راه استقامت میباشد. گفتنی است که مخصوص ساختن گناهکاران بزرگ به یاد آوری از آن روست که رؤسا و سردمداران بر ارتکاب فساد تواناتر و جسورترند.

ابن جوزی گفته است: از این جهت بزرگان و سردمداران هر قریه را تبهکار قرار داده است، که آنها به سبب ریاست و امکانات و نعمت هایی که از آن برخوردارند به کفر نزدیکترند. (زاد المسیر 3/117).

«وَمَا يَمْكُرُونَ إِلَّا بِأَنفُسِهِمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (۱۲۳)»: اینان جز به خویشتن نیرنگ نمیزند ولی خودشان نمیدانند (که سرمایه های وجود خود، اعم از فکر و هوش و ابتکار و عمر و وقت و مال خویش را به جای صرف سعادت صرف شقاوت میکنند).

تفسیر «تفسیر انوار القرآن» در ذیل این آیه مینویسد: بلی! سنت الهی در جوامع بشری این است که کشمکش میان حق و باطل را برافروخته و صفبندی میان ایمان و کفر را تشدید میکند و در آغاز؛ نفوذ و تسلط از آن سردمداران جرم و رهبران فسق و عصیان و اهل انحراف است ولی سرانجام کار؛ فوز و فلاح نهایی از آن اهل حق و ایمان و استقامت می باشد.

خواندنگان گرامی!

در آیات مترکه (124 الی 128) موضوعاتی غرور و موذی گریهای مشرکان و فرجامش، سنت الهی در هستی، دین پایدار، مورد بحث قرار گرفته است.

وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رَسَالَتَهُ سَيِّصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَفَّارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ (١٢٤)

و هنگامی که آیهای برای آنها نازل شد، گفتند: هرگز ما ایمان نمی‌آوریم تا آن که آنچه به پیغمبران الله داده شده به ما نیز داده شود. (بگو): الله داناتر است که رسالت خود را در کجا قرار دهد. به زودی به مجرمانی که گناه میکردند، سزای آن مکر و نیرنگی که میکردند، خواری و عذابی شدید از نزد الله خواهد رسید. (۱۲۴)

شرح لغات و اصطلاحات:

«حَتَّى»: تا، اینکه. «نُؤْتَى» (أُتِيَ): به ما داده شود. «أُوتِيَ»: داده شده است. «حَيْثُ»: هر کجا، هر جا. «أَجْرَمُوا»: مرتكب شده اند. «صَفَّارٌ»: پستی، ذلت، خواری، رسوایی، حقارت و کوچکی.

تفسیر:

«وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَى مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ»: وقتی برای آن مشرکان برهان و دلیلی واضح و قاطع نازل شود که دلالت بر صدق رسالت و پیامبری رسول الله صلی الله علیه وسلم کند، رهبران و زعمای شان می‌گویند ما به این دلائل تن در نمی‌دهیم مگر زمانی که خداوند متعال ما را مانند پیامبران بگرداند و به ما معجزاتی مانند معجزات آن ها بدهد.

حق تعالیٰ به آنها گفت: الله متعال بهتر میداند چه کسی مستحق این احترام و شرف است از این روی رسالت و پیامبری مگر برای کسی که خدای تعالیٰ بخواهد نمیرسد.

در البحر آمده است: این گفته را به طریق تحقیر و استهزاء بر زبان می‌آورند. اگر آنها اهل یقین و صدق بودند و از انکار و عداوت دست بر می‌داشتدند، از پیامبران خدا پیروی می‌کردند.

و روایت شده است که ابو جهل گفت: بنی عبد مناف در شرف و بزرگواری با ما رقابت کرده و مزاحمت هایی را برایمان ایجاد کرده اند تا جایی که ما صورت اسبی را پیدا کرده‌ایم که به رهن و گرو گذاشته شده است. آنها می‌گویند: از ما پیامبر برخاسته و به او وحی می‌شود. به خدا مابه او راضی نمی‌شویم و از او پیروی نمی‌کنیم، مگر این که مانند او به ما هم وحی شود. آنگاه آیه‌ی.

«اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رَسَالَتَهُ»: (البحر 4/216). نازل شد، یعنی خدا می‌داند چه کسی شایسته و اهل رسالت است و به او میدهد، و رسالت را به فردی شایسته داده است که خود آن را برگزیده و او همانا محمد(ص) است، نه بزرگان مکه امثال ابو جهل و ولید بن معیره. از وائله بن اسقع روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «خداؤند از اولاد ابراهیم، اسماعیل را برگزید و از قریش، بنی هاشم را و از بنی هاشم مرا».

«سَيِّصِيبُ الَّذِينَ أَجْرَمُوا صَفَّارٌ عِنْدَ اللَّهِ وَ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا كَانُوا يَمْكُرُونَ (124)»: نتیجه‌ی استکبار در برابر حق، ذلت و خواری است طوریکه میفرماید: «به زودی این مجرمان را از جانب الله صغاری خواهد رسید» صغار/خواری و ذلت، یعنی: پس از آن که کبر ورزیدند و خود را برتر دیدند (خواری و ذلت دامن آنان را خواهد گرفت. «و

عذاب شدید و عذابی سخت» یعنی: در هر دو جهان، هم در دنیا به اسارت در خواهد آمد و کشته خواهد شد و هم در آخرت گرفتار دوزخ می‌شوند.

در تفسیر بحر آمده است: ذلت و خواری را قبل از عذاب آورده است؛ چون آنها به خاطر طلب کسب عزت و بزرگی از پیروی حضرت رسول صلی الله علیه وسلم امتناع ورزیدند، پس اول با خفت و ذلت موواجه می‌شوند، آنگاه با عذاب سخت گرفتار می‌آیند. (البحر 217/4).

شأن نزول آية مباركة:

این آیه مبارکه طوریکه در بیان شأن نزول آمده است؛ درباره ولیدین مغیره مغز متفرّک کفار نازل شد که گفت: اگر به راستی نبوت حق بود، بی‌گمان من از محمد به آن سزاوارتر بودم زیرا من هم سنًا از او بزرگترم و هم در مال، ثروت و اولاد از او بیش و افزونتر می‌باشم!

فَمَنْ يُرِدُ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدُ أَنْ يُضْلَلَ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا كَائِنًا يَصَدَّعُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (١٢٥)

پس کسی را که الله بخواهد هدایت کند، سینه اش را برای [پذیرفتن] اسلام می‌گشاید؛ و کسی را که [به خاطر لجاجت و عنادش] بخواهد کمراه نماید، سینه اش را چنان تنگ می‌کند که گویی به زحمت در آسمان بالا می‌رود؛ الله این گونه پلیدی را بر کسانی که ایمان نمی‌آورند، قرار می‌دهد. (۱۲۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»: دلش را برای پذیرش اسلام آماده می‌کند، بر سر شوق و وجود می‌آورد، چنان قلبش را بزرگ می‌گرداند که بتواند پذیرای حقیقت گردد.

«ضَيْقًا»: تنگ. «حرجًا»: سخت، بسیار تنگ. [حرجة: جنگل آنبوه و در هم فرو رفته است که به سختی میتوان از میان آن گذر کرد]. «يَصَدَّعُ»: بالا می‌رود، صعود می‌کند. «الرِّجْسَ»: پلیدی، مراد، خشم و عذاب است، (سوره اعراف آیه: 71).

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: قبیل حق، ظرفیت و زمینه درونی میخواهد. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «فَمَنْ يُرِدُ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ»: هر کس را که الله متعال اراده نماید تا او را به سوی دین خود هدایت کند این کار را براو سهیل و آسان می‌سازد و سینه اش را برای قبول دین فراخ ساخته از این ناحیه او را دچار شادمانی و سرور می‌نماید. واقعاً هم شرح صدر، و فراخی سینه از جمله موهبتی الهی بشمار می‌رود.

در حدیث شریف به روایت عبدالرزاق، ابن جریر طبری وغیر ایشان آمده است: أصحاب از رسول الله صلی الله علیه وسلم راجع به این آیه پرسیدند؛ یا رسول الله! چگونه سینه انسان راه یافته گشاده می‌شود؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «نور یقظفیه، فینشرح لهوینفسح: نوری است که در او افگنده می‌شود پس سینه اش از آن نور، باز و گشاده می‌شود». گفتد: آیا برای این گشادگی و انشراح، نشانه‌ای هم هست که با آن شناخته شود؟ فرمودند: «الإِنَابَةُ إِلَى دَارِ الْخَلُودِ، وَالتَّجَافِي عَنْ دَارِ الْغَرُورِ، وَالْاسْتَعْدَادُ لِلْمَوْتِ قَبْلَ لَقَاءِ الْمَوْتِ»؛ بلی! نشانه آن رجوع به سوی سرای جاودانگی، دل برکندن از سرای غرور و قرار و آرام نگرفتن در آن، و آمادگی برای مرگ قبل از رو بروشدن با آن است».

همچنین در حدیث شریف آمده است که از رسول الله صلی الله علیه وسلم سؤال شد: از مؤمنان چه کسی هوشیار تر و زیرکتر است؟ فرمودند: «بیشترین آنان در یادآوری از مرگ و بیشترین آنان در آمادگی برای بعد از مرگ».

ابن عباس(رض) گفته است: معنی آن این است که قلبش برای پذیرش توحید و ایمان گشوده و وسیع میگردد. وقتی درباره ای از حضرت رسول صلی الله علیه وسلم سؤال شد فرمود: وقتی نور هدایت وارد قلب شد گشوده و باز میگردد، گفتند: آیا علامتی دارد؟ فرمود: توجه به سرای ابدیت و دوری جستن از «دار الغرور» و آماده شدن برای مرگ قبل از فرا رسیدنش، نشانه‌ی آن است. (الطبری 12/100).

«وَمَنْ يُرْدُ أَنْ يُضْلَلُ»: وهرکه را الله متعال بخواهد گمراهاش کند، «يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيْقًا حَرَجًا»: سینه‌اش را به شدت تنگ میگرداند و او بر اثر این تنگی هدایت را بغض می‌دارد و از دین فرار میکند و رسالت محمدی را بد می‌برد و ذره‌ای از ایمان به آن نفوذ نمیکند و راه نمی‌یابد. این منحرفان هر چند به ظاهر، خود را درگشاش و آرامش میبینند، ولی در واقع مبتلا به تنگناها و فشارهای لاعلاج می‌باشند.

عطای گفته است: جای نفوذ خیر در آن قرار ندارد، زجاج میگوید: «حِرْجٌ، نِهَايَتٌ تَنْكِيْتٌ».

قابل یادآوری است که: خروج از مدار فطرت و عقل، عامل خفقان و تنگی روح و روان میگردد طوریکه میفرماید: «كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ»: درست مانند کسی که در طبقات بالای زمین نظر به کمبود هوا دچار تنگی نفس میشود تا جائی که در معرض خفگی قرار می‌گیرد.

این مثل حالت سینه کافر و منافق را بیان می‌دارد که پُر از غم و اندوه و تنگی است و همانگونه که خدای تعالی آنها را دچار تنگی نفس و پراکندگی امور نموده به همین سان بر آنها عذاب شدید خود را فرو میفرستد، چون آنها به خدا ایمان نیاورده و رسالت پیامبرش را تصدیق نکرند.

ابن جریر گفته است: این مثلی است که خدا آن را در شدت تنگی سینه و عدم وصول ایمان به قلب کافر آورده است و ایمان آوردن او همانند عدم امکان صعودش به آسمان می‌باشد؛ چون در توان او نیست.

«كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الْرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (125)»: روی این اساس هر کسی که اراده سعادت و خوشبختی دارد بر اوست تا ایمان بیاورد که ایمان مایه خنکی چشم، آسودگی خاطر و قرارگرفتن روان است.

همان طور که قلب کافر در نهایت تنگی قرار دارد، همان طور هم خدا عذاب و خواری را بر افرادی نازل میکند که به آیاتش باور ندارند. مجاهد گفته است: رجس یعنی هر آنچه خیری در آن نیست. وزجاج گفته است: رجس یعنی نفرین در دنیا و آزار در آخرت.

قابل یادآوری است که: این آیه یکی از معجزات علمی قرآن است که عوارض صعود به آسمان را بیان کرده و میفرماید: کسیکه حاضر به پذیرش حق نگردد، روحش تنگ و کم ظرفیت میشود، همانند کسی که میخواهد به آسمان برود که نبودن اکسیژن، سینه‌اش تنگ و تنفسش سخت می‌شود.

وَهَذَا صِرَاطٌ رَّبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَلَّنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ (١٢٦)

و این است راه راست پروردگارت، البته ما آیات (خود) را برای قومی که عبرت میگیرند،

به تفصیل بیان کرده‌ایم. (۱۲۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«هذا»: این. منظور راه و روش پیامبر و دین اوست، و یا این که مراد سرافرازی و خوشبختی مؤمنان و سیه روزی و بدبختی کافران در این جهان و آن جهان است.
 «مستقیماً»: راست. حال مؤکد برای (صراط) است. چرا که راه خدا پیوسته مستقیم است.
 «ترجمة معانی قرآن».

تفسیر:

«وَهَذَا صِرَاطُ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا»: این دینی که ما بر تو نازل نموده و شریعتی که به سویت وحی کردیم راه سالمتر و منهج استوارتر است و در آن هیچ‌گونه اضطراب، کجی و انحرافی نیست. واضح است که: جز راه خدا، راه‌های دیگر انسانها را بپراهه سوق میدارد.

«قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ(۱۲۶)»: دلایل و براهین را برای آنان که عقل و خرد را به کار می‌گیرند و می‌اندیشند یعنی: دارای فهم و درک پندپذیری از سوی الله و رسول وی هستند بیان کردیم و به تفصیل آن را توضیح دادیم. در این آیه مبارکه اشاره به یک اصلی است و آن اینکه خداوند، حجت را بر همه ای انسانها تمام کرده است، اگر اهل توجه باشند، آیات و نشانه‌های حق، با بیان‌های مختلف روشان شده است. مطمیناً توجه دائمی به تذکرات الهی، راه دستیابی به صراط مستقیم است.

شأن نزول آیه:

این آیه مبارکه درمورد ولید پسر مُغیره نازل شد که می‌گفت: اگر پیامبری حق من بود، اولویت به من بود نه محمد؛ زیرا من از او بزرگ‌سال‌تر و دارای مال و فرزند فراوان ترم.

لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ(۱۲۷)

برای آنها خانه امن و امان نزد پروردگارشان خواهد بود، و او ولی و یار و یاور آنها است
 بخار اعمال (نیکی) که انجام می‌دادند. (۱۲۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«دارُ السَّلَام»: خانه‌ی امن و امان، سرای سلامت و سعادت، سرای عافیت، مراد بهشت است که جای شادی است و غم و اندوه و بلا و مصیبتی در آن نیست.

تفسیر:

«لَهُمْ دَارُ السَّلَامِ عِنْدَ رَبِّهِمْ»: برای آنان که به دلایل و آیات ایمان دارند و از آن پند و عبرت می‌گیرند و از آن سود می‌جویند، در پیشگاه الله متعال منزلگاه آسایش و ایمن و دور از هر گزندی دارند، که عبارت است از دارالسلام یعنی بهشت؛ یعنی مهمانسرا و جای پذیرایی خدابکه در آنجا نه مریضی است، نه پیری و نیستی زیرا در آن هیچ‌گونه ضرر، مصیبت و فنائی نمی‌باشد، در بهشت، خشونت، رقابت، حسرت، تهمت، حسد، کینه، دروغ، اندوه و هیچ‌گونه مرگ و مرض و فقر راهی ندارد بلکه کلاً سلامتی، جوانی، غنامندی و جاودانگی است.

«وَهُوَ وَلِيُّهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ(۱۲۷)» و خدای تعالی متولى امور آنها با حفظ، رعایت، نصرت، ولایت، رزق و کفایت است، چون آنها عمل خویش را نیکو ساخته و در نیت خود اخلاص را رعایت نموده و از وحی پیروی کرده و از کفر دوری گزیدند.

ابن کثیر گفته است: خدای متعال از این جهت در اینجا از بهشت به منزلگاه آسایش (دارالسلام) نام برده است، که آنان بر اثر برگرفتن صراط مستقیم، با پیروی از آثار پیامبران

و راه آنان در امانند، پس همانطور که از کجی و پیچ و خم سالم بوده اند به منزلگاه مملو از سلامت و آسایش راه می یابند.

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ فَدَإِسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْأَنْسِ وَقَالَ أُولَيَاؤُهُمْ مِنَ الْأَنْسِ رَبَّنَا إِسْتَمْتَعَ بِعَضُنَا بِعَضٍ وَبَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْنَا لَنَا قَالَ النَّارُ مَثَوَّكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۲۸)

و آن روزی که الله همه آنها را جمع و محشور می سازد به آنان می گوید ای جمعیت شیاطین و جن شما افراد زیادی از انسانها را گمراه ساختید دوستان و پیروان آنها از میان انسانها می گویند: پروردگار! هر یک از ما دو دسته (پیشوایان و پیروان گمراه) از دیگری استفاده کردیم (ما به لذات هوس آسود و زودگذر رسیدیم و آنها بر ما حکومت کردند) و به اجلی که برای ما مقرر داشته بودی رسیدیم، (الله در جواب شان) می گوید: آتش دوزخ جایگاه شماست، همیشه در آن هستید، مگر چیزی را الله بخواهد، بی گمان پروردگار تو با حکمت و داناست. (۱۲۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«معاشر»: گروه، دسته. «استکثرتُم»: پیروان فراوانی یافتد، بسیاری را گول زدید، گمراه کردید. «استمتع»: بهره برداری کرد. سود برد. «أَجَلَنَا لَنَا»: برای ما معلوم فرمودی. «مثوى»: جایگاه، قرارگاه.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: در آیات متبرکه قبلی، به کارهای شیاطین و وسوسه‌های آن اشاره و تذکراتی بعمل آمده بود، اینک در این آیه مبارکه در باره سرنوشت و سوسه پذیری از شیاطین را که دوزخ است، بیان بعمل می‌آید. در ضمن قابل تذکر است که مطابق فرموده قرآن عظیم الشأن؛ شیطان از جن است و جنی که مردم را گمراه کرده همان شیطان است. «وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا»: و یاد آور روزی را که در آن هیچ شکی نیست و الله متعال انسان و جن را برای محاسبه در آن جمع می‌کند و به جن می گوید: «یا مَعْشَرَ الْجِنِّ فَدَإِسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْأَنْسِ»: ای گروه جن! شما بسیاری از انسانها را گمراه و منحرف کردید. ابن عباس(رض) گفته است: یعنی بسی از آنها را گمراه کردید، و این را به طریق توبیخ و سرزنش آورده است.

«وَقَالَ أُولَيَاؤُهُمْ مِنَ الْأَنْسِ رَبَّنَا إِسْتَمْتَعَ بِعَضُنَا بِعَضٍ»: دوستان جنیات از انسان‌های کافر می گویند ای پروردگار ما! محققًا که برخی از ما از برخی دیگر در زندگی دنیا بهره بردن. بیضاوی فرموده است: یعنی انس از جن سود جستند که آنها را به شهوت و هوس ها و پیامدهایش راهنمایی کردند. و جن از انس بهره گرفتند که از آن ها اطاعت کرده و مقصود آن ها را برآورده کردند. (بیضاوی ص 181).

«وَبَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِي أَجَلْنَا لَنَا»: و عمری که تو تعیین نموده بودی پایان یافت، زیرا برای هر کدام مدتی معلوم بوده است.

به مرگ و قبر رسیدیم، و به صورت درست محاسبه شدیم، و همین بیان از جانب آنها معذرت خواهی و اعتراف است (طبری 12/118).

به آنچه مرتکب شده اند؛ از قبیل اطاعت از شیاطین و پیروی از هوی و هوس، و نیز ابراز تحسر و تأسف است.

«قالَ النَّارُ مَثُوٰكُمْ»: خدای متعال در رد آنها میگوید: که مکان اقامت دائمی آنها در آتش دوزخ است، «خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شاءَ اللَّهُ»: و آنها در آن برای همیشه جاودان اند مگر گناهکاران یکتاپرست که اقامت آنها در دوزخ برای مدتی معلوم است و سپس از آن بیرون میشوند؛ امام طبری(رح) فرموده است: آن مدت عبارت است از مدت زمانی که بین حشر آنان و ورودشان به آتش ابدی قرار دارد.

تفسیر زمخشri گفته است: در عذاب آتش برای همیشه خواهند ماند جز آنچه که خدا بخواهد؛ یعنی جز مدتی که از عذاب آتش به عذاب زمهریر منتقل میشوند. روایت شده است که آنها به دره ای از زمهریر وارد می شوند، آنگاه صدای فریادشان بلند شده و درخواست می کنند آنها را به دوزخ بازگردانند. (تفسیر کشاف 51/2).

«إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ(128)»: زیراً خدای تعالیٰ در قضا و قدر، انتخاب و تقسیمات خود حکمت دارد و او در حالی رحم میکند که این رحمت فضل اوست و در حالتی عذاب میکند که کاملاً عادل است. او می داند چه کسی مستحق هدایت یا گمراهی است و چه کسی اهل ثواب یا عقاب است. او با حکمت خود مواضع قضا و قدر خود را به نیکوئی تعیین و براساس علم و دانش، مواضع رحمت و عذاب خویش را مشخص نموده است.

روایت شده است که حضرت ابن عباس(رض) در تبصره‌ای بر این آیه فرمود: «برای هیچکس سزاوار نیست که بر الله متعال در مورد خلقو حکم کرده و آنان را از پیش خود به بهشت یا دوزخ فرود آورد». مراد ابن عباس (رض) این است که نباید کسی حکم الله متعال را در مورد کسی - اعم از مؤمن یا کافر - پیشگویی کرده و قاطعانه بگوید که: جایگاه فلان - مثلاً - در بهشت یا در دوزخ است.

خواندنگان گرامی !

در آیات متبرکه(129 الی 132) درباره سرپرستی برخی از ظالمان بر برخی دیگر از خود، نکوهش کافران به خاطر ایمان نیاوردنشان، بحث بعمل آمده است.

وَكَذَلِكَ نُولَيٰ بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ(۱۲۹)

این گونه برخی ظالمان را بر برخی دیگر به سبب سزا ای گناهانی که همواره مرتکب می شدند، مسلط و چیره می کنیم. (129)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«نُولَيٰ»: (ولی) دوست و یاور می سازیم. سرپرست و پیشوای می کنیم.

«نُولَيٰ بَعْضَ»: ستمگران را هدم و همنشین یکدیگر می سازیم. در این جهان، ظالمانی را بر ظالمان دیگری مسلط می نمائیم و امارت می بخشیم.

تفسیر:

در آیه متبرکه (127) خواندیم که: سرپرست آنان که به راه مستقیم میروند، تنها خداست. در این آیه مبارکه میخوانیم که سرپرست گروهی از مردم به خاطر عملکردشان ظالمان اند. طوریکه در آیه متبرکه آمده است: «وَ كَذَلِكَ نُولَيٰ بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ(129)».

«وَكَذَلِكَ» همانگونه که شیاطین جن بر انسان مسلط میشوند، برخی از ظالمان نیز بر بعضی دیگر تسلط می یابند.

و در آیه مبارکه می افزاید: و این گونه ما در آخرت ظالمان را به دلیل آن چه در دنیا باهم به دست می آورند در کنار یکدیگر قرارخواهیم داد. یعنی همان گونه که آنان در دنیا در

ارتکاب گناه و کسب بدی ها با هم شریک بودند، در مجازات اخروی نیز در کنار هم و با هم شریک خواهند بود.

تفسیر امام قرطبی در این مورد میفرماید: این برای ظالم تهدید است که اگر از ظلمش دست نکشد ظالمی دیگر بر او چیره و مسلط می شود.

حضرت ابن عباس(رض) میفرماید: وقتی الله از ملتی راضی باشد، بهترین آنها را ولی امر قرار می دهد. و هر وقت خدا از ملتی غضبناک باشد، شرورترین آنها را ولی امر قرار میدهد. (تفسیر قرطبی 7/85).

از اعمش روایت شده است که گفت: «از سلف صالح شنیدم که می گفتد: چون زمانه فاسد شود، خداوند متعال بدنترین مردم را بر مردم حاکم می کند».

فضیل بن عیاض گفت: «هرگاه دیدی که ظالمی از ظالم دیگر انتقام می گیرد پس بپاخیز و با خوشحالی تماشا کن».

از مالک بن دینار روایت شده است که در بعضی از کتب حکمت خوانده ام که خدای متعال میگوید: «من مالک شاهان، دل های شاهان در قبضه‌ی قدرت من است. پس هر کس از من اطاعت کند شاه را بر او مایه‌ی رحمت قرار میدهم. و هر کس از من نافرمانی کند، شاه را وسیله‌ی رحمت و انتقام او قرار میدهم. بنابر این خود را به ناسزاگویی شاهان مشغول مکنید، بلکه توبه نمایید تا آنها را بر شما مهربان کنم» (امام فخر رازی 13/194). باید متنذکر شد که بنتها حاکمان ظالم نیستند، محکومان ترسو و ساكت و عیاش هم ظالمند.

سیوطی در اکلیل گفته است: خداوند متعال میفرماید: «وَكَذِلِكَ تُؤْلَى بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا»، همین معنی در حدیث نیز وارد شده است: (هر طور که باشید بر شما حکومت میشود) (محاسن التاویل قاسمی 2505/6). و فضیل بن عیاض گفته است: وقتی دیدی ظالمی از ظالمی دیگر انتقام می گیرد توقف کن و با تعجب بنگر.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلْمٌ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنفُسِنَا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهَدُوا عَلَى أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (۱۳۰)

[در قیامت خطاب میرسد:] ای گروه جن و انس! آیا از میان شما پیغمبرانی برای شما نیامند که آیات و احکام مرا بر شما بیان می کردند، و شما را از ملاقات این روز تان می ترسانیدند؟ گویند: بر خود اعتراف کردیم. و زندگانی دنیا آنها را فریب داده بود، و بر خود گواهی دادند که کافر بودند. (۱۳۰)

شرح لغات و اصطلاحات:

«رُسُلٌ مِنْكُمْ»: پیامبرانی از شما، انسانها، نه از جن. «يَقُصُّونَ»: بیان می کنند.

«لِقاءَ»: دیدار. «غَرَّتْهُمُ»: فریبشان داد.

تفسیر:

«يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ أَلْمٌ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي»: این ندا نیز در روز قیامت شنیده میشود و استفهام آن برای توبیخ و سرزنش است.

ای جماعت انسانها و جنیات! آیا با فرستادن پیامبران که به شما آیات کتاب آسمانی و احکام هر چیزی را بیان می کنند و از عذاب روز لقای من بر حذر میدارند؛ بر شما حجت تمام نکردیم و عذر را بر نداشتم؟!

يعنى: آيا فرستادگانى از انس نزد شما نیامندن که كتابهای الله متعال را بر انس و جن تلاوت کنند و شما را از ملاقات روز قیامت بیم دهن؟ زیرا جمهور سلف و خلف برآند که از جن پیامبری مبعوث نشده است و جنیان فقط حامل پیامی به سوی طایفه خویش هستند که آن را از پیامبر انسی می شنوند.

در این آیه متبرکه، دو اقرار از سوی کافران آمده است، یکی شهادت به آمدن پیامبران، دوم اعتراف به کفر خویش.

قابل تذکر است که: موافق در قیامت مختلف است؛ گاهی در موقفی کفار ابتدا انحراف خود را انکار میکنند، مثل که در آیه‌ی 23 همین سوره بیان شد: «وَاللَّهِ رَبُّنَا مَا كُنَّا مُشْرِكِينَ»؛ ولی زمانیکه فهمیدند که قیامت جای انکار نیست، بناءً به گناه خود اعتراف می‌کنند. «وَيُنَذِّرُونَكُمْ لِقاءَ يَوْمَكُمْ هَذَا»: و شما را از عذاب سخت امروز نترسانند؟ بر شما حجت تمام نکردیم و عذر را بر نداشتم؟!

«قَالُوا شَهْدُنَا عَلَى أَنفُسِنَا»: قیامت، جای کتمان و انکار نیست، لذا انسان‌ها علیه خود اقرار می‌کنند، طوریکه مشرکان گفتند: ما به زبان خود شهادت می‌دهیم و ما اعتراف میکنیم که پیامبران از سوی شما می‌آمدند و ما را از حقیقت آگاه میکردند، به ما تبلیغ نموده و ما را بر حذر داشتند، ولی این تقصیر خود ما بود که به سخنان آنان توجهی نکردیم. ابن عطیه گفته است: این اقرار و اعتراف آنها است به کفر و خود اعتراف میکنند که مقصرون و مانند گفته‌ی قالوا بلى قَدْ جاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَبْنَا می باشد.

«وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»: ولی دنیا با زیبندگی‌ها و خدایان با فتنه‌های خود ما را فریب دادند، ملاحظه می‌شود که: دنیاخواهی، عامل بی‌اعتنایی به دعوت‌های انبیاست. واقعیت امر همین است که: فریفته شدن به دنیا، موجب فراموشی آخرت می‌گردد. متوجه باید بود که: علاقه‌ی افراطی و پیش از حد به دنیا، انسان را در نهایت به کفر می‌کشاند.

«وَشَهَدُوا عَلَى أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ(130)» و به این ترتیب آنها به کفر خود اعتراف کردند که به پروردگار خویش شریک آورده و پیامبرانش را تکذیب نمودند.

بیضاوی فرموده است: این ذم آنها را به خاطر سوء نظر و رأی نادرستان میرساند؛ چون آنها به حیات دنیا و لذایذ ناپایدار فریب خورده و مغدور شدند، و به طور کلی به آخرت پشت کردند، تا بالآخره ناچار شدند بر کفر خود گواهی بدهند و خود را به عذاب ابدی تسليم نمایند. تا شنوندگان از دچار شدن به سرنوشت آنها بر حذر باشند. (بیضاوی صفحه 182).

ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرْيَ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ(۱۳۱)

این (فرستادن پیغمبران) بخاطر آن است که پروردگارت هیچگاه (مردم) شهرها و آبادی هارا بخاطر ستم های شان در حال غفلت و بیخبری هلاک نمی‌کند (بلکه قبلًا رسولانی برای آنها می‌فرستد). (۱۳۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«ذَلِكَ»: این ارسال و اتمام حجت.

تفسیر:

«ذَلِكَ أَنْ لَمْ يَكُنْ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرْيَ بِظُلْمٍ وَأَهْلُهَا غَافِلُونَ(131)»: ما پیامبران را فرستادیم و کتاب‌ها را نازل کردیم تا بر تکذیبگران هیچ حجتی و بر کافران هیچ عذری باقی نماند، پس خدای تعالی هیچ ستمگری را تا به او نصیحت نرسد عذاب نمی‌کند و هیچ قریه‌ای را هلاک نمی‌نماید مگر بعد از اینکه اهل آنرا بیم دهد. از جمله روش‌های الهی یکی هم این

است که او تعالیٰ غافل‌انی را که رسالت به آنها نرسیده کیفر نمی‌دهد، تا مدامی که تبلیغ و حجّت به آنها برسد. پس جاہل معذور و ستمگار رانده شده و غافل مغدور است. (بنقل از تفسیر المیسر: دکتر عایض بن عبدالله القرنی).

طبری فرموده است: چون خدایت بدون یادآوری و تذکر به وسیلهٔ پیامبران و آیات و عبرت و پند، آنها را نابود نکرده است، ای محمد! پیامبران را اعزام کردیم تا آیات و دلایل را بر آنان بخوانند و آنها را از روز معاد برحدر دارند و بتراشند. (طبری 12/124).

باید گفت که سنت پروردگار باعظم است که: راه حق را با فرستادن انبیا و هشدارهای مختلف به مردم نشان می‌دهد و حقایق را بیان کرده، اتمام حجّت می‌کند. در آن صورت اگر بی‌اعتنایی کردند، کیفر میدهد. این قانون و سنت کلی در آیات متعددی مطرح شده است، از جمله: «وَ مَا أَهْلُكُنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذَرُونَ» (شعراء، 208): ما هیچ قریه‌ای را هلاک نکردیم مگر آنکه مردم آنجا بیمدنه‌گانی داشتند. «وَ مَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا» (اسراء، 15). ما تا پیامبری نفرستیم، عذاب نمی‌کنیم.

تفسیر تفہیم القرآن مینویسد: یعنی خدای بلند مرتبه نمیخواهد به بندگانش این امکان را بدهد که در برابر او حجت بیاورند که شما ما را که نه از حقیقت آگاه کردید و نه برای ارایه‌ی راه راست به ما تدبیری به کار بستید، اکنون که از سر ناگاهی راه را اشتباه پیموده ایم چرا مارا موادخه می‌کنید. برای از بین بردن چنین بهانه‌ای خدای بلند مرتبه پیامبران را فرستاد و کتاب‌ها نازل کرد، تا حقیقت را برای انسانها و جن‌ها روشن کنند. اکنون اگر آنان راه‌های نادرست را انتخاب کنند و خدا مجازاتشان کند، مسئولیت تقصیر آنان متوجه خودشان است نه خدای بلند مرتبه.

همچنان تفسیر کابلی مینویسد: حضرت کردگار عادت ندارد که کسی را بدون آگاه ساختن و خبر کردن در اثر ظلم و عصیان او در دنیا یا آخرت گرفتار کرده تباہ و هلاک کند. از ینجاست که پیغمبران و نذیران فرستاده که به تمام جن و انس، نیک و بد و آغاز و انجامشان را به کمال وضاحت بیان کرده، خبر کنند؛ پس با هرکس به مراتب اعمالش معامله می‌نماید.

ولکل درجات ممّا عملوا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (١٣٢)

و [در قیامت] برای هر کدام [از دو گروه جن و انس] به سزای آنچه انجام میدادند، درجاتی [از ثواب و عذاب] است؛ و پروردگارت از آنچه انجام میدهند، بی خبر نیست. (١٣٢)

تشریح لغات و اصطلاحات:

لکل: برای هر کدام، برای هر دو دسته‌ی خوب و بد. «ممّا»: از آنچه. به خاطر آنچه.

تفسیر:

پروردگار باعظمت، عادل است و مرتبه‌ی هر کس را طبق عملکرد خود او قرار میدهد. طوریکه میفرماید «و لکل درجات ممّا عملوا»: برای هر عمل کننده‌ای از مؤمنان و کافران از دو گروه جن و انس در آخرت، مطابق عملش منازلی است که در نتیجه سعی و کوشش خود در دنیا به آن می‌رسند اگر عملش نیک باشد بر اساس آن ثواب می‌بینند و اگر عملش بد باشد، پاداشش بد است یا عقاب دریافت می‌دارند، یعنی اینکه سعادت و شقاوت انسان، بسته به اعمال اوست.

ابن جوزی گفته است: به این دلیل به درجات موسوم گشته است که در ارتفاع و انحطاط مانند پله‌ها تفاوت دارند. (ابن جوزی 3/126).

«وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (132)»: همه این‌ها از روی حساب دقیقی از جانب الله متعال است که در آن هیچ ظلم و ستمی وجود ندارد. پس مؤمنان دارای درجاتی در نعمت‌اند در حالی که کافران فرومایه در کاتی در دوزخ دارند. بنابراین تفاضل در ثواب و عقاب کاری است کاملاً عادلانه. باید أضافه کرد که: انسان باید باهوش تمام باشد، و باید فراموش کند که در تحت نظر همیشگی پروردگار با عظمت قرار دارد.

امام ابو یوسف و امام محمد (رحمهمالله) با این آیه استدلال کرده‌اند بر این که: جنیان نیز در برابر طاعت حق تعالیٰ پاداش داده می‌شوند و به بهشت وارد می‌شوند. (بنقل از تفسیر «تفسیر انوار القرآن»).

خوانندگان محترم!

پس از بیان پاداش نیکوکاران و سزای بدکاران بدرجام و تبیین درجات مختلف هر دسته و گروهی، خداوند متعال در آیات (133 الی 135) به این حقیقت اشاره می‌کند که خداوند متعال هرگز به بندگی و عبادت بندگان نیاز و ضرورتی ندارد و هیچگاه گناه گنه‌گاران مقام والای او را نمی‌کاهد؛ چون از جهانیان بی نیاز است. با این وصف، او بسی مهربان و دارای رحمت فراوان و فراگیر است و هر طور بخواهد، این رحمت بی‌کران را بر همه، آرزانی می‌فرماید. سپس تهدیدوار خطاب به مردم می‌فرماید: هرچه در توان دارید، انجام دهید.

**وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ ذُو الرَّحْمَةِ إِنْ يَشَاءُ يُذْهِبُكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ كَمَا أَنْشَأْتُمْ
مِنْ ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ (۱۳۳)**

وپروردگاریت بی نیاز و صاحب رحمت است، اگر بخواهد همه شما را هلاک مینماید، و پس از شما هر نسلی که بخواهد جایگزین شما می‌کند، همان گونه که شما را از نسل گروهی دیگر پدید آورد. (۱۳۳)

شرح لغات و اصطلاحات:

«ذُو الرَّحْمَة»: مهربان. خبر دوم است. «من ذُرِّيَّةِ قَوْمٍ آخَرِينَ»: از نژاد کسان دیگری. به جای فرزندان کسان دیگری (توبه / 39). «يُذْهِبُكُمْ»: شما را می‌برد، شما را نابود می‌کند. قوم آخرين: کسانی دیگر.

تفسیر:

«وَرَبُّكَ الْغَنِيُّ»: پروردگار تو بی‌نیاز (از بندگان و عبادت ایشان) است یعنی نه به خودشان نیازی دارد نه به عبادتشان، نه ایمانشان به وی نفعی میرساند، نه کفر و معصیت شان به وی زیانی «ذُو الرَّحْمَة» اما با وجود این بی‌نیازی، بر آنان صاحب رحمت و مهربانی است، که رحمت وی بر ایشان با وجود کمال بی‌نیازی، خود بیانگر منتهای فضل و کرم وی است و از رحمت اوست که آنان را به تکالیف چندی مکلف کرده است تا ایشان را در معرض منافعی همیشگی قرار دهد.

ابن عباس(رض) گفته است: یعنی نسبت به دوستداران و اهل طاعتش رحمت دارد. و دیگران گفته اند: نسبت به تمام خلقش رحمت دارد، از جمله‌ی رحمتش این که انتقام از مخالفین را به تأخیر می‌اندازد.

ابو سعود گفته است: این یادآوری در آن مقرر است که مطالب مذکور از قبیل ارسال پیامبران، برای او سودی در بر ندارد، بلکه به خاطر محبت و دلسوزی به بندگان است. (ابو سعود 2/ 138).

مهریانی شیوه‌ی پروردگار باعظمت است:

در این جا با توجه به مقام و موقعیت، این جمله دو مفهوم دارد: یکی آن که اگر پروردگارتان شما را به پیمودن راه راست توصیه میکند و از برگزیدن راه و روشی برخلاف حقیقت برحدز میدارد، دلیل آن این نیست که از راست روی شما سودی عاید او میشود ویا از غلط روی شماضرری متوجه او میگردد.

بلکه در اصل دلیل واقعی آن این است که راست روی شما به سود خودتان و غلط روی شما به زیان خودتان است. پس این سراسر مهریانی اوست که این روش را به شما توصیه میکند که می تواند موجب رسیدن شما به مراتب والا شود و شما را از دنبال کردن راه و روش نادرستی که موجب فرو غلتیدن شما به مراتب پست می گردد برحدز می دارد. دوم این که پروردگارتان سخت گیر نیست و از کیفر دادن شما لذت نمی برد. او در پی غافلگیر کردن و از بین بردن شما نیست که اگر اندک کوتاهی و گناهی از شما سر بزند، او بلافضل شمارا مواخذه کند. در اصل او نسبت به همه‌ی مخلوقاتش مهریان است، با نهایت رحم و کرم خدایی می کند و با انسانها نیز همین رفتار را دارد. به این دلیل است که پیوسته به کوتاهی های شما به دیده‌ی چشم پوشی می نگرد. شما او را نافرمانی می کنید، مرتکب انواع جرایم می شوید و با وجود نشستن بر خوان نعمت هایش از دستورات او سرپیچی می کنید، اما باز هم او با بردبازی و گذشت به شما پیوسته مهلت و فرصت برخاستن، درک کردن و اصلاح راه و روش خودتان را میدهد. و اگر او سخت گیر می بود، برای او چندان مشکل نبود که شمارا نابود کند و به جای شما قوم دیگری را به صحنه بیاورد و با همه‌ی انسانها را از صفحه‌ی هستی محو کند و به جای آنها مخلوق دیگری را به وجود بیاورد.

«إِنْ يَشَا يُدْهِبُكُمْ»: اگر بخواهد همه شمارا از میان می برد یعنی اگر بخواهد را به عذاب خانمان برانداز نابود می کرد.

«وَ يَسْتَحْلِفُ مِنْ بَعْدِكُمْ مَا يَشَاءُ»: و خلقی دیگر می آورد که بیشتر از شما به امثال امر و اطاعت‌ش بپردازند.

«كَمَا أَشَأْكُمْ مِنْ ذُرَيْةٍ قَوْمٌ أَخَرِينَ(133)»: همانگونه که شمارا از دودمان انسانهای دیگری آفریده است (و بر جای دیگرانタン نشانده است).

ابو حیان فرموده است: آیه متنضم برحدز داشتن بندگان است از انتقام و قهر زودرس و نابود شدن از جانب خدا. (بحر 4/225).

إنَّ مَا تُوعَدُونَ لَاتٍ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ(١٣٤)

بی تردید آنچه [از ثواب و عقاب] به شما و عده می دهنده، آمدنی است؛ و شما عاجز کننده الله نیستید [تا بتوانید از دسترس قدرتش بیرون روید]. (۱۳۴)

شرح لغات و اصطلاحات:

«لَاتٍ»: حتماً آمدنی است. «معجزین»: ناتوان کنندگان، به ستوه آورندگان. «ما انت معجزین»: گریزی ندارید، درمانده نمی کنید.

تفسیر:

«إِنَّ مَا تُوعَدُونَ لَاتٍ»: ای کافران! بی‌گمان آنچه (از قیامت و حساب و عقاب و ثواب و اختلاف درجات و درکات) به شما و عده داده می شود، بدون تردید جامه‌ی عمل به خود می گیرد.

«وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ (134)»: و شما نمی توانید (خدا را) در مانده کنید (و از دست عدالت و مجازات او بگریزید). جمع آوری شما بر او کاملاً سهل و آسان است و هیچ مایه نجات و محل التجائی جز به سوی خود او نمی باشد. او هر کسی را که حتی فرار نماید باز می گرداند و هر خواهانی را در می یابد و بر هر غالبی غلبه می کند.

از ابی سعید خدری (رض) روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «يا بني آدم، إن كنتم تعقلون فعدوا أنفسكم من الموتى، والذي نفسى بيده إنما توعدون لآت وما أنتم بمعجزين». مؤخذ (رواه البيهقي في شعب الإيمان برقم 10564 و ابو نعيم في الحلية 6/91 من طريق محمد بن المصفي). «ای فرزندان آدم! اگر شما اهل خرد و اندیشه هستید، خود را از مردگان بشمارید زیرا سوگند به آن ذاتیکه جانم در ید اوست، آنچه و عده داده شده اید البته آمدنی است و شما گریزند نیستید».

فُلْ يَا قَوْمٍ اَعْمَلُوا عَلَى مَكَانِتُكُمْ إِنَّى عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (١٣٥)

بگو: ای قوم من، به جایگاه و منزلت خویش عمل کنید، که من هم (بر اساس جایگاه و منزلت خود) عمل میکنم، پس به زودی خواهید دانست که سرانجام سرای آخرت از که خواهد بود. یقیناً ظالمان کامیاب نمی شوند. (135)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَلَى مَكَانِتُكُمْ»: آنچه مقدور شماست، هر چه از دستان می آید، به اندازه قدرت و توان شما، در حالتی که هستید، آنطور که هستید. «مکانت»: قدرت و توان. «عاقبة الدار»: فرHAM آن سرای، سرانجام نیک آن جهان، سرافرازی در عالم دیگر، «الظالمون»: ستمگران، کافران.

تفسیر:

پیامبر صلی الله علیه وسلم، چون به راه خود یقین دارد، مأمور است در برخورد های خود، ثبات و قاطعیت خود را به دیگران اعلام کند. طوریکه میفرماید: «فُلْ يَا قَوْمٍ اَعْمَلُوا عَلَى مَكَانِتُكُمْ»: (ای پیغمبر)! بگو: ای قوم من! (بر کفر خود و دشمنی بامن پایدار بمانید و هر عملی را که میخواهید انجام بدھید).

«إِنَّى عَامِلٌ»: به یاد داشته باشید که: سرپیچی مردم، وظیفه پیامبران را عوض نمیکند. طوریکه میفرماید: «إِنَّى عَامِلٌ»: من آن را انجام می دهم که خدایم دستورش را داده است و عبارت است از پایداری بر دینش.

يعنى اينکه شما نمی توانید خدا را عاجز کنید. ای پیغمبر! بگو: "ای مردم! شما در جای خودتان عمل کنید و من در جای خود عمل می کنم.".

«فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ عَاقِبَةُ الدَّارِ»: ملاک موفقیت، حسن عاقبت و سرانجام کار است، نه جلوه ها و تلاش های زودگذر. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: بالآخره خواهید دانست که چه کسی سرانجام نیک خواهد داشت (و پیروزی در این جهان و سعادت در آن جهان مال چه کسی خواهد شد).

يعنى اگر با وجود تفہیم های من باز هم نمی فهمید و بر ادامه دادن راه نادرست تان پای میفشارید، شما به راه تان ادامه بدھید و اجازه دهید من به راه خویش ادامه دهم، سرانجام کار هرچه که باشد برای شما نیز آشکار خواهد شد و برای من نیز.

«إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (135)»: آنکه ظالم است نه موفق می شود و نه به هدفش میرسد. و

ظالم، رستگار و کامیاب هم نمی شود. زمخشri فرموده است: آیه باپیش گرفتن مسلک لطیف، متضمن روش برحدzr داشتن است، متضمن انصاف درگفتن و ادبی نیکو است، در ضمن شدت وعید را نشان میدهد، و با اطمینان و اعتماد بیان میدارد که برحدzr دارنده حق است و برحدzr شونده باطل. (تفسیر کشاف 2/53).

خوانندگان محترم!

پس از آن که در آیات قبلی، موضوعاتی تباہی و بر بادی و بی مفهومی عقاید و اندیشه‌ی مشرکان را، چون: انکار معاد و زنده شدن و مكافات و مجازات به بیان گرفته شد. اینک در آیات (136 الی 140) بخشی دیگری از سفاہت و نادانی آنان را که در مورد احکام دروغین حلال و حرام، کشت و زرع، انواع ثمر، مالداری، حیوانات شیردار و دارایی گوشت حلال، موضوع زنده به گور کردن دختران مورد بحث قرار داده می‌شود.

وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِرَّ عِمْهُمْ وَهَذَا لِشُرَكَائِنَا فَمَا كَانَ لِشُرَكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرَكَائِهِمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ {١٣٦}

و برای الله از کشت‌ها و چار پایانی که آفریده است نصیبی مقرر کردند (در حالیکه همه از الله است) و (به گمان باطل خود) گفتند: که این قسمت برای الله است و این قسمت برای بتان ماست. پس آنچه سهم بتانشان بود به الله نمیرسید؛ ولی هر آنچه سهم الله بود به بتانشان میرسید. چه بد قضاوت و داوری می‌کنند. (که علاوه بر شرک، حتی خدا را کمتر از بتها می‌گرفتند)! (۱۳۶)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«ذرآ»: پدید آورد، آفرید. «الحرث»: کشت زرع. «الأنعام»: جمع نعم، چهارپایان. «بِرَّ عِمْهُمْ»: به پندار خودشان، به تصور خودشان. «شُرَكَائِهِمْ»: بتانی بت پرستان، یا خدمتکاران و رؤسای بت خانه‌ها و معابدشان. «يَصِلُّ»: میرسد. «سَاءَ»: چه بد است! چه زشت است!

تفسیر:

«وَجَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَالْأَنْعَامِ نَصِيبًا»: در آیات متبرکه ذیل طوریکه در فوق هم بدان اشاره نمودیم، خداوند متعال انواعی چند از احکامی را که اهل جاهلیت برای خود اختراع کرده بودند، اشاره بعمل می‌آورد: مفسران مینویسند: آنان که از مدار تربیت آنباie بیرون رفته و به وادی خیال می‌روند، حرف‌ها و تصمیم‌هایشان نیز خیالی و بی‌منطق است و خود را مالک همه چیز می‌دانند و تقسیم بندی می‌کنند. از جمله یکبار پسران را سهم خود و دختران را سهم الله می‌دانند.

«الْكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأَنْثى»: (نجم، 21) یکبار هم غلات و حیوانات را بین خدا و بت‌ها تقسیم می‌کنند. مشرکان می‌پنداشتند سهم بت‌ها غیر قابل تغییر است و آن را خرج بتکدها و خدمه آنها می‌کردند، و سهم خدا را نیز به این بهانه که خدای آسمان‌ها بی‌نیاز است، هنگام کم و کسر آمدن‌ها خرج بتخانه‌ها می‌کردند. نه خرج کودکان، فقراء و مهمانان.

بشرکان قریش سهمی از محصولات زراعت و چهارپایانی را که خدا آنها را آفریده است برای الله قرار میدهند و به گمان خود می‌گویند: این برای الله است (و با این سهم به خدا تقریب می‌جوئیم و بدین منظور آن را به مهمانان و ناتوانان می‌دهیم) و این برای شرکاء (و

معبدهای) ما است (و با این سهم نیز به بت‌ها و اصنام تقرّب می‌جوئیم و بدین منظور آن را صرف رؤسا و پردهداران و خادمان بتکده‌ها و معابد می‌نمائیم).

ابن کثیر گفته است: این بیانگر ذم و توبیخ مشرکین از جانب خدا است. همان مشرکانی که بدعت و کفر و شرک را ابداع کرده و برای خدا که خالق همه چیز است شریک قرار داده اند.

«وَجَعْلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأً» از کشت و زرع و میوه جات و حیواناتی که خدا آنها را خلق کرده و بار آورده است، قسمت و سهمی تعیین کرده اند.(مختصر ابن کثیر 622/1).

«فَقَالُوا هَذَا لِلَّهِ بِرَّ عَمْهُمْ»: بر مبنای زعم و گمان خود و بدون دلیلی شرعاً می‌گفتند: این سهم خدا است. در التسهیل آمده است: زعم را بیشتر برای دروغ به کار می‌برند. (التسهیل 22/2).

«وَهذا لِشُرْكَائِنَا»: این هم سهم و قسمت خدایان و بت‌هایمان می‌باشد.

ابن عباس(رض) فرموده است: دشمنان خدا وقتی از زمین محصولی به دست می‌آورند یا ثمری عایدشان می‌شد، قسمتی از آن را برای خدا قرار میدادند و قسمتی را برای بت‌ها. سهم بت‌ها از محصول و ثمر نگهداشته و حساب می‌کردند، و اگر چیزی از سهم خدا می‌افتاد آنرا روی سهم بت‌ها می‌گذاشتند و می‌گفتند: خدا بی‌نیاز است و بت‌ها محتاجند.(مختصر ابن کثیر 622/1).

از این رو گفت: «فَمَا كَانَ لِشُرْكَائِهِمْ فَلَا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ»: آنچه به بت‌ها تعلق داشت چیزی از آن به خدا نمی‌رسید، «وَمَا كَانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلَى شُرْكَائِهِمْ» اما آنچه سهم خدا بود به بت‌هایشان می‌رسید.

بشرکان با در نظرداشت اینکه بت‌ها را شریک الله متعال می‌پنداشتند، ولی برای خداوند موقعیت بخصوصی از عزّت و غنا قائل بودند و تلفات را از سهم خدا کم می‌کردند و می‌گفتند: او نیازی بدان ندارد. مجاهد گفته است: بر قسمتی از محصول نام خدا را می‌برند و قسمتی نیز برای بت‌هایشان، اگر باد از سهم خدا چیزی را روی سهم بت‌ها می‌انداخت، آنرا رها کرده، و آنچه را از سهم بت‌ها روی سهم الله می‌انداخت، آنرا باز می‌گردانند، و اگر با قحطی و کمبود مواده می‌شدن سهم الله را می‌خورند و سهم بت‌ها را نگه میداشتند.

«سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ(136)» این حکم آنها امری رشت و ظالمانه است.

وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قُتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ لِيُرْدُو هُمْ وَلِيُلْسِوَا عَلَيْهِمْ دِينُهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ(137)

و این چنین برای بسیاری از مشرکان، شیاطین‌شان کشتن فرزندانشان را زیبا جلوه دادند، تا هلاکشان کنند و دینشان را بر آنان مشتبه گردانند، و اگر الله می‌خواست آنها چنین نمی‌کردند. پس آنرا بادروغ‌هایی که می‌یافند بگذار.(137)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لِيُرْدُو هُمْ»: تا نابودشان کنند، این که آنان را به هلاکت اندازند. «لِيُلْسِوَا»: تا مشتبه سازند، تا به هم آمیزند، تا پوشیده دارند. «يَفْتَرُونَ»: دروغ سر هم کنند، دروغ بسازند.

تفسیر:

«وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِكَثِيرٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ قُتْلَ أَوْلَادِهِمْ شُرَكَاؤُهُمْ»: و آنگونه که شیطان برای مشرکان قرار دادن قسمتی را به خدا و قسمتی دیگر را به بت‌ها مزین کرد، همین‌گونه

شیطان برای آنها کشنن فرزندانشان از ترس فقر و زنده به گور کردن او لادشان را برایشان مزین نمود.

با تأسف باید گفت که فهم و بینش غلط و خرافی، سبب می شود که انسان، فرزند خود را پای بست سنگی و چوبی قربانی کرده و به آن افتخار نماید.

زمختری فرموده است: در زمان جاهلیت مردم قسم میخورند که اگر دارای فلان تعداد پسر بشوند یکی را سر می برند. عبد المطلب چنان قسمی را یاد کرده بود. (تفسیر کشاف 54/2).

«لَيْرُدُوهُمْ وَ لِيُلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ»: این تزیین مبتنی بر دروغ و افتراء بود تا پدران با کشنن نفس‌های حرام و ریختن خون انسان‌های معصوم هلاک شوند و احکام بر آنها خلط گردد و نتوانند بین حلال و حرام فرق قایل شوند.

«وَلُوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوْهُ»: اگر الله می خواست، چنان عمل رشت و ناپسندی را نمی کردند. «فَدَرُهُمْ وَ مَا يَفْتَرُونَ (137)»: باید گفت که: پیامبر، مسئول ابلاغ است نه اجبار، اگر مردم گوش نکرند، آنانرا رها کرده و به سراغ دل‌های آماده می‌رود. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: آنها را با دروغ و افترایی که برای الله می سازند، به حال خودشان رها کن. این بیان به معنی تهدید و وعید است.

در ضمن قابل یادآوری است که: افکار و رفتار منحرفان، نباید حق‌جویان را دلسوز کند.

أنواع كشنن فرزندان:

بشرکان موجودیت دختر را ننگ بحساب و آنان را زنده به گور می‌گردند: «أَمْ يَذُسُّهُ فِي التُّرَابِ» (نحل، 59). و برخی از بشرکان می گفتهند که گویا خرج و مصارفی ندارم و باید آنان را از بین ببرم، «حَشْيَةٌ إِمْلَاقٌ» (نحل، 59). و یا هم این کشنن را نوعی قرب به بست‌ها بحساب می‌آورند.

تصویرت کل کشنن فرزندان به سه صورت در میان عرب‌ها رواج داشت و در قرآن به هر سه صورت اشاره بعمل آمده است:

1 - کشنن دختران از ترس اینکه کسی داماد آنان شود، یا در جنگ‌های قبیله‌ای به دست دشمن اسیر گردند و یا به گونه‌ای دیگر موجبات عار و ننگ را برای آنان فراهم آورند.

2 - کشنن فرزندان از ترس اینکه مبادا توان حمل باربزرگ کردن آنانرا نداشته باشند و به دلیل کمبود امکانات زندگی، تبدیل به باری غیر قابل حمل گردند.

3 - کشنن فرزندان به عنوان قربانی برای خوشنودی خدایان و معبدان خود.

داستان آموزنده :

قرطبی در تفسیر خود آورده است که یکی از یاران پیامبر صلی الله علیه وسلم همیشه پریشان و افسرده بود و پیامبر صلی الله علیه وسلم از او پرسید چرا غمگین و افسرده هستی؟ گفت: یا رسول الله! در عهد جاهلیت مرتكب گناهی شده ام، هر چند مسلمان شده ام اما میترسم الله آن را نبخشاید، فرمود: گناهت را به من بگو: گفت: من از جمله افرادی بودم که دختران خود را به قتل می رساندند، دارای دختری شدم، زنم از من التماس کرد او را نکشم، آن را گذاشتم تا اینکه بزرگ شد و یکی از زیباترین زنان شد، از او خواستگاری کردند، اما غیرت در قلب رخنه کرد، نتوانستم تحمل کنم او را شوهر بدhem، یا او را در منزل بدون شوهر بگذارم. به زنم گفتم می خواهم نزد خویشاوندانم بروم، دختر را بمن

بفرست، از این امر مسرور شد، واو را با لباس و زیور ملابس کرد، از من قول و تعهد گرفت که به او خیانت نکنم. او را به سر دهانه‌ی چاهی بردم و چاه را نگاه کردم، فهمید که میخواهم او را به چاه بیندازم، دست به دامن گرفت و گریان کرد، دلم به رحم آمد، سپس چاه را نگاه کردم، حمیت بر من مستولی شد و شیطان بر من غلبه کرد. او را به پشت در چاه انداختم، و ایستادم تا صدایش قطع شد و برگشتم. از این داستان پیامبر صلی الله علیه وسلم ویارانش گریه را سر دادند و فرمود: اگر به سبب گناه زمان جاهلیت کسی را مجازات وسزا داده بودم تو را کیفر میدادم. (تفسیر قرطبی 97/7).

توجه بفرماید: درجهان امروزی ما اگرچه به ظاهر دختران، زنده به گور نمی‌شوند اما نوع برخورد با دختران، و آنان را به صورت «مانکن» و وسیله‌ی تبلیغ کالا قرار دادن در مغازه‌ها و رسانه‌ها تلویزیون‌ها، فیسبورک‌ها و فلم‌های سینمایی...؛ و صرفاً وسیله‌ی تمتع نفسانی ساختن؛ مرگی انسانی است که بسی از مرگ جسمانی، بدتر است.

وَقَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ نَشَاءُ بِرَعْمِهِمْ وَأَنْعَامٌ حُرْمَتْ ظُهُورُهَا وَأَنْعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا افْتِرَاءٌ عَلَيْهِ سَيَجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۱۳۸)

و به گمان بی اساس خود گفتند: این چهار پایان و زراعتی که [سهم خدا و بتان است، خوردن] ممنوع است، فقط کسی که ما بخواهیم باید از آنها بخورد، و [اینها] چهارپایانی است که سوار شدن برپشت آنان حرام است، و [نیز آنان را] چهار پایانی [بود] که [هنگام ذبح] نام الله را بآنها ذکر نمی‌کردند، در حالیکه [این سنت‌ها و قوانین را به دروغ] به الله نسبت می‌دادند؛ به زودی الله آنان را در برابر آنچه دروغ می‌بستند، مجازات خواهد کرد. (۱۳۸)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«حُجْر»: ممنوع، حرام [حجر: محجور]. «ظُهُورُهَا»: جمع ظهر، پشت های آنها، کنایه از سوار شدن بر آنها. «افْتِرَاءٌ عَلَيْهِ»: دروغ بستن بر الله.

تفسیر:

در دو آیه‌ی متبرکه قبلی، عقائد خرافی مشرکان در باره‌ی سهم خدا و بت‌ها از محصولات زراعتی و چهارپایان مطرح گردیده بود. در این آیه مبارکه چگونگی مصرف سهم بت‌ها بیان شده که احدی حق استفاده ندارد، مگر خادمان بت‌ها و بتکده‌ها. با توجه به محتوای این آیه، مشرکان چهار انحراف داشتند:

- 1 - ممنوع شمردن بعضی از چهارپایان.
- 2 - ممنوع شمردن بعضی از محصولات زراعتی.
- 3 - ممنوع کردن سواری برخی از چهارپایان.
- 4 - نبردن نام خدا به هنگام ذبح حیوانات.

ولی قرآن عظیم الشأن، هدف آفرینش چهار پایان را همان سوار شدن و حمل و باربری بر آنها و استفاده از گوشت آنها می‌داند: «جَعَلَ لُكْمُ الْأَنْعَامِ لِتَرْكِبُوا مِنْهَا وَمِنْهَا تَأْكُلُونَ» (غافر، 79) و تحريم بھر بدراری از چهارپایان را، از بدعت‌های جاهلی می‌شمرد که در آیه 103 سوره‌ی مائدہ نیز بیان شده است.

«قَالُوا هَذِهِ أَنْعَامٌ وَحَرْثٌ حِجْرٌ» نوع سوم از انواع احکام ساختگی اهل جاهلیت این بود: که مشرکین بطور افترا می‌گفتند: این حیوانات و این زرع را به خدایان خود اختصاص داده،

و برای غیر آنان حرام و ممنوع است. یعنی: حرام و ممنوع (قرنطینه) است زیرا به بتان ما اختصاص دارد.

رسم عرب ها بر این بود که در بارهی برخی جانورها یا محصولات برخی از مزرعه ها نذر میکردند و آنها را به برخی پیشگاه، جناب، حضرت، و یا شخصیت ها اختصاص می دادند. هر کسی نمیتوانست از این نذورات استفاده کند، بلکه برای استفاده از آنها ضابطه مفصلی داشتند که براساس آن تنها افراد مخصوص ازانواع خاصی از نذرها میتوانستند استفاده کنند. پروردگار باعظمت ما در این جانه تنها این فعل آنان را شرک قرار می دهد، بلکه این مطلب را نیز بیان میکند که این ضابطه و رسم و رواج ساخته و پرداخته خودشان است. یعنی خدایی که این نذرها و نیازها را از رزق و روزی ای که او عطا کرده است می دهد، نه دستور این نذرها و نیازها را داده است و نه در رابطه با استفاده از آنها این محدودیت ها و ضوابط را مقرر داشته است. همهی این خرافات را بندگان خودسر و یاغی از خود ساخته و پرداخته اند.

«لَا يَطْعَمُهَا إِلَّا مَنْ شَاءَ بِرَغْمِهِمْ»: «و جز کسی که ما بخواهیم، هیچ کس نباید از آن بخورد، به گمان باطل و داشتن دلیل و بر هان خودشان» و آنان خدمتگزاران بتان و مردان بودند که منحصراً حق استفاده از آن اموال را داشتند.

باید بعرض بر سام که: احکام دین باید منسوب به الله باشد، نه بر پایهی گمان، خیال، قیاس و استحسان.

«وَأَنَعَامٌ حُرْمَثٌ ظُهُورُهَا»: همچنان سوار شدن بر برخی از شتران را بر خود حرام نموده، مانند بحایر و سوائب و حومی. و این تحریم ها را هم به دروغ بر خدای تعالی نسبت دادند، **«وَأَنَعَامٌ لَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ عَلَيْهَا»:** و چهارپایان دیگری است که در وقت ذبح آنها اسم خدا را بر آنها نمیگیرند» بلکه نام بت ها را بر آن می خوانند.

این نوع سوم از چهارپایان ذکر شده در این آیه است و آن عبارت از: چهارپایانی است که آنها را به نام بتانشان و برای آنان ذبح می کردند، نه به نام خداوند متعال. بعضی گفته اند: مراد آیه این است که حتی آنان سوار بر این چهارپایان به مناسک حج هم نمی رفتند تا بر پشت آنها نام الله را یاد نمایند.

از روایات طوری معلوم می شود که عرب ها در بارهی برخی از جانوران نذری این عقیده را داشتند که نباید نام خدا را بر آنها برد. سوار شدن بر آنها برای حج ممنوع بود، چرا که در حج می باید لبیک اللهم لبیک می گفتند، همچنین مواظب بودند که به هنگام شیر دوشیدن از آنها، به هنگام سوار شدن بر آنها، به هنگام ذبح کردن آنها و به هنگام خوردن گوشت آنها نام خدا بر زبان نمایند.

«إِفْرَاءَ عَلَيْهِ» «همهی این ها را به دروغ به خدا نسبت داده اند.»

تحریم حلالها و تحلیل حرامها، افترا بر خداست، یعنی این قواعد و ضوابط را خدا مقرر نداشته است، اما به گونه ای بر آنها عمل می شود که گویا خدا آنها را مقرر کرده است و برای این باور و پندارشان نیز هیچ سند و مدرکی ندارند و تنها سند آنان این است که رسم نیاکان ما این بوده است.

«سَيَاجْزِيهِمْ بِمَا كَانُوا يَفْتَرُونَ(138)»: باید گفت که: بدعتگزاران، در انتظار مجازات قوانین موهم خود باشند. حساب اینها به سبب کذب شان بر خداست تا سزای اعمال بد و

بهتان گناه آلوشان را بدهد. چهارپایان و محصولات زراعتی روزی خداست پس لازم است به نام خدا باشد و هیچ چیزی از آن به غیر خدا صرف نشود.

طوریکه ملاحظه فرمودید: دین مقدس اسلام دینی جامعی است که حتی انحراف در بهرگیری از حیوانات را هم تحمل نمی‌کند.

وقتی قرآن، از بی‌صرف ماندن حیوان و تحریم سوارشدن بر آن نکوهش می‌کند، به طریق اولی از بی‌صرف ماندن انسان‌ها، منابع، سرمایه‌ها واستعدادها بیشتر نکوهش می‌کند.

وَقَالُوا مَا فِي بُطْوُنِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لَذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَرْوَاحِنَا وَإِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ سَيِّجْرِيهِمْ وَصَفَّهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۳۹)

و گفتند: هر آنچه در شکم این چهار پایان است برای مردان ما حلال و برای زن‌های ما حرام است، و اگر مردار باشد (مرده به دنیا آمده باشد) زن و مرد در آن شریک می‌باشند، **الله** به سبب این گفتار آنها را سزا خواهد داد. چون او حکیم (و) داناست. (۱۳۹)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«خالصه»: پاک، حلال. «أَرْوَاحِنَا»: زنان ما، خانمهای ما. «وَصَفَّهُمْ»: توصیف آنان. باید گفت که: آشنایی با خرافات دوران جاهلیت، انسان را با زحمات پیامبر صلی الله علیه وسلم برای هدایت آنان آشنا ساخته، روح قدر شناسی را در انسان، زنده و شگوفا می‌کند.

تفسیر:

«وَقَالُوا مَا فِي بُطْوُنِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لَذُكُورِنَا» و (از دیگر عقائد خرافی مشرکان، این بود که) می‌گفتد: آنچه در شکم این چهارپایان (نذر شده برای بت‌ها) است، (اگر زنده به دنیا آید) مخصوص مردان ماست، «وَمُحَرَّمٌ عَلَى أَرْوَاحِنَا» و بر زن‌ها حرام است و نباید از آن بخورند. در این ایه مبارکه به وضاحت می‌بینیم که: تبعیض بی‌جا میان زن و مرد، از جمله عملی جاهلی و به نزد دین اسلام عمل متروک است.

«وَإِنْ يَكُنْ مَيْتَةً فَهُمْ فِيهِ شُرَكَاءُ»: اگر مرده تولد گردد هم بر زنان حلال است و هم بر مردان. طوریکه ملاحظه میداریم؛ در جاهلیت، تحقیر زن تا آن حد بود که در برخی موارد از حیوان سالم حق استفاده ای را نداشت و فقط در گوشت حیوان مرده شریک می‌شد.

از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: «اگر گوسفند، جنین نر میزایید، آنرا ذبح می‌کردند و فقط مردان حق تناول از آن را داشتند نه زنان و اگر جنین ماده می‌زایید، آن را رها کرده و ذبح نمی‌کردند و اگر جنین، مرده متولد می‌شد، مردان و زنان همه در آن شریک بودند چنان‌که حق تعالی در این ایه فرموده است».

«سَيِّجْرِيهِمْ وَصَفَّهُمْ»: این عقیده آنها مبتنی بر دروغ و بهتان و یک ادعای بدون دلیل است که به زودی خدای تعالی آنها را به سبب این افترایشان گرفتار عذاب مینماید، چون احکام از شریعت الله متعال برگرفته می‌شود.

«إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ (۱۳۹)»: زیرا خدای تعالی در آنچه مشروع می‌کند حکمت دارد و احکامش از روی علم و دانش صادر می‌شود و فرمانش مبتنی بر قدرت و توانائی و تدبیر او از روی دقت و درست انجام دادن است.

فَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أُولَادَهُمْ سَفَهًا بِعَيْنِ عِلْمٍ وَحَرَمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ (۱۴۰)

مسلمًاً آنها که فرزندان خود را از روی سفاهت و نادانی کشتند زیان دیدند و آنچه را الله به آنها روزی داده بود بر خود تحريم کردند و بر الله دروغ بستند، آنها گمراه شدند و (هرگز) هدایت نیافتند. (۱۴۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:
«سفهاء»: سفاهت، نادانی.

تفسير:

«قَدْ حَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ»: «هرآینه کسانی که فرزندان خود را» یعنی: دختران خود را از روی جهالت «کشتد» با زنده به گور کردنشان. جهالت و سفاهت، عامل خسارت است. خسارت‌هایی چون: از دست دادن فرزند، عاطفه و نعمت‌های حلال و کسب دوزخ و سزای الهی.

تفسر زمخشri فرموده است: این آیه در رابطه با ربیعه و مضر و سایر طوایفی که دختران خود را ازبیم اسارت و فقر، زنده به گور میکردند نازل شده است. «سفهاء بغير علم» از روی سفاهت، نادانی و بی عقلی و جهالت‌شان به اینکه خدا روزی خود آنان و فرزندانشان را می‌دهد.

سفاهت: عبارت از سبک مغزی، بیعقلی و نادانی است. بلی! آنان از روی جهل و بیعقلی ندانستند که این الله متعال است که روزی دهنده فرزندانشان است، نه خودشان «و» نیز زیانکار شدند کسانی که «وَحَرَّمُوا مَا رَزَقْهُمُ اللَّهُ» «آنچه را خداوند روزیشان داده بود، حرام کردند» از چهارپایانی که آنها را «بحیره» و «سائبه» می‌نامیدند. باید گفت که: تحريم ناجای حلال‌ها، افتراء بر خداوند متعال می‌باشد.

«افتراء على الله»: از روی دروغ و افتراء بستن به الله، زیرا خدای سبحان و تعالی هیچ چیز از این اشیا را حرام نکرده است. یعنی هلاک شد آن کس که آنچه را خدای تعالی حلال نموه حرام و این تحريم را به الله متعال نسبت داد. و باید گفت که: تنها حق تعالی قانون گذار است و او این کار را بر زبان پیامبران و از طریق کتاب‌های خود به انجام می‌رساند.

«قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ(140)»: اما انسان! پس گمراهتر، ذلیل‌تر و کوچکتر از آن است که دست به تحلیل و تحريم بزند و قانون وضع کند «إِنَّ الْحُكْمَ إِلَّا لِلَّهِ»: «حُکم جز برای خدایست» و هر کس دست به چنین اعمالی بزند در واقع بر مرکب سرکشی سوار شده و راه هدایت را گم کرده است؛ زیرا او حق خالق را به مخلوق داده و این امر بدکارگی و ضیاع حقوق است.

از ابن عباس(رض) روایت شده است که گفته است: اگر دوست داری از نادانی اعراب باخبر شوی، آیات بعد از آیه‌ی یک صد و سی از سوره‌ی انعام را بخوان:

قَدْ حَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهاء بغير علم وَحَرَّمُوا مَا رَزَقْهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ. (مختصر ابن کثیر 1/624).

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (141 الی 144) در مورد دلایل گویای قدرت پروردگار بحث بعمل آمده است.

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أُكْلَهُ وَالرَّيْثُونَ وَالرَّمَانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٖ كُلُّوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَتَمْرَ وَأَثُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (۱۴۱)

و (الله) اوست که باغهای آفرید، که برخی درختان آن برداشته شده بر پایه‌ها است و برخی هم غیر برداشته شده بر پایه‌ها است، و درخت خرما و کشتزار، با طعمهای گوناگون، و زیتون و انار، (در شکل) مشابه به یکدیگر، و (در مزه و لذت) مشابهت ندارند. چون میوه دهنده و میوه آن پخته شود پس از آنها بخورید. و در روز درو حق آن را (عشر آن را) نیز پیردازید. و اسراف مکنید چون که الله اسرافکاران را دوست ندارد. (۱۴۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَنْشَأَ» (نشا): آفرید، کم کم پدید آورد. «جَنَّاتٍ»: باغها، جمع جنت، وجه تسمیه اش به «جنت» آن است که شاخ و برگ درختان زمین را می‌پوشاند یا نعمتهاش از تصور انسان، پوشیده است.

«مَعْرُوْشَاتٍ»: درختانی مانند درخت انگور که به اطراف چیزهایی چون داربست و تکیه‌گاه و پایه‌های پیرامون خود، می‌پیچد و شاخه‌هایش رشد می‌کند و قد می‌کشد.

«وَغَيْرَ مَعْرُوْشَاتٍ»: درختانی بدون تکیه‌گاه و داربست و پایه که بر تنہ اصلی خود قرار می‌گیرند یا روی زمین می‌خیزند. «أَكْلُهُ»: میوه‌ها، آنچه خوردنی باشد، دانه‌ها.

«الرُّمَانَ»: انار.

«مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٖ»: همانند و ناهمانند، همگون و ناهمگون.

«حَصَادِه»: درو، چیدن میوه، وقت رسیدن ثمر و برداشت محصول (تفسیر فرقان) قابل دقت و توجه است:

که در این آیه مبارکه، درس خدا شناسی را همراه با اجازه مصرف خوارکی‌ها و رسیدگی به طبقات محروم و اتفاق به آنان و اعتدال داشتن و زیاده روی نکردن در مصرف و اتفاق را بیان می‌کند.

در ضمن قابل یادآوری است طوریکه در سورة «ن و القلم» آمده است که خداوند متعال باع کسانی را که تصمیم گرفتند شبانه و به دور از چشم فقرا میوه‌ها را بچینند و به آنها ندهند، سوزاند.

تفسیر:

«وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوْشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوْشَاتٍ»: و (الله) اوست که باغهای آفرید، که برخی درختان آن برداشته شده بر پایه‌ها است و برخی هم غیر برداشته شده بر پایه‌ها است. «معروشات / استوار بر پایه» یعنی: مسموکات / برافراشته. «وغير معروشات / وغير استوار بر پایه و نا افراشته» یعنی: آن که روی زمین رها شده و افراشته نشده باشند. برخی از مفسران گفته اند مراد از معروشات آن درختانی هستند که مردم آنرا در کشتزاران و جاهای آباد کاشته و افراشته و مورد اهتمام قرار داده باشند و «غير معروشات» آن درختانی هستند که به صورت خود رو در بیابان‌ها و جنگل‌ها روییده باشند که به آن غیر معروش می‌گویند.

برخی از مفسران مینویسند: درختان (مَعْرُوْشَاتٍ)، درختانی است که بر روی زمین پهن می‌شود، مانند انگور و خربزه و بادرنگ و غیره، یا به وسیله ستونها برپا می‌شود تاشاخه‌ها بر آن فرو غلتند و درختان بدون داربست (غَيْر مَعْرُوْشَاتٍ)، درختانی است که بر ساق خود ایستاده باشد، مانند درخت خرما و سایر درختان ستون‌دار.

باید گفت که: تنوع میوه‌ها و محصولات زراعی، آن هم از یک آب و خاک، نشانه قدرت الهی است.

«وَالثُّلْجَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْلُهُ»: و برای شما درخت خرما را خلق نموده که هم میوه است و هم قوت. وکشت و زرع های گوناگونی را برای شما پدید آورد که رنگ و بو و مزه و حجم با هم متفاوت بوده و به عنوان قوت از آنها استفاده میکنید.

«وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَّانَ مُتَشَابِهًا وَغَيْرَ مُتَشَابِهٖ»: و زیتون و انار را برای شما آفریده است که در رنگ و شکل با هم شباهت دارند اما در طعم و مزه شبیه نیستند.

«كُلُوا مِنْ ثُمَرِهِ إِذَا أَنْتُمْ»: ای مردم! از این میوه ها بعد از رسیدن به مرحله پختگی در حالی بخورید که شکر الله را بر جای آورید، «وَأَتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ» هنگام رسیدن و برداشت محصول، آمادگی انسان برای اتفاق بیشتر است، پس فرصت را از دست ندهیم. و در روز درو و برداشت آنها زکات و صدقات (عشران را) ادا نمائید تا مایه پاکی و نمای مال و اظهار همدردی با فقرا و مساکین باشد.

تفسیر تفسیر کابلی مینویسد: البته، درباره دو چیز غور کنید: اول اینکه به مجرد درویدن و چیدن، حق الله را اداء نمائید؛ دیگر آنکه زاید و بیجا صرف مکنید؛ از حق الله در اینجا مراد چیست؟ علماء را در اینباره اقوال مختلف است. این کثیر را رأی براین است که ابتدا در مگه معظمه از محصول مزارع و باع واجب بود که چیزی حصه به مساکین و بینوایان جدا کنند. در مدینه منوره به سال دوم هجرت مقدار و غیره تعیین و تفصیل یافت که از محصول زمین للملی (به شرطی که خراجی نباشد) دهم و از زمین آبی بیستم حصه واجب میباشد.

ابن عباس (رض) گفته است: یعنی روزی که این میوه ها و حبوبات و زن میشوند، زکات شرعی آنها را بپردازید. (مختصر ابن کثیر 1/624).

به قولی: این آیه میبن فرضیت ادائی زکات کشت و میوه است. به قولی دیگر: بر مالک واجب است تا در روز درویدن و چیدن کشت و میوه، بر مساکینی که بر سر چیدن محصول حاضرند، مقداری از آن؛ چون یک مشت، یا یک دسته و مانند آن بددهد و آنان را محروم نکند. امام ابو حنیفه(رح) با تمسک به این آیه و عام بودن حدیث نبوی ای که بخاری آن را در این مورد از ابن عمر(رض) روایت کرده است، پرداخت زکات را در هر آنچه که از زمین میروید، چه مواد خوراکی باشد یا غیر آن - بجز هیزم و علف خشک و سبزیجات تازه و انجیر و شاخه خشک درخت خرما و نیبوریا (اقارون) و نیشکر - واجب دانسته است. آن حدیث شریف به روایت ابن عمر(رض) این است: «در آنچه که آسمان آن را آب می دهد، عشر است و در آنچه که به وسیله شتر یا به وسیله دلو و چرخ آبکش آبیاری می شود، نصف عشر است». اما رأی جمهور فقهاء بر این است که: زکات در کشت و میوه واجب نیست، مگر در آنچه که قابل بهره برداری غذایی و قابل ذخیره کردن باشد. وقت واجب زکات به قول راجح که همانا رأی امام ابوحنیفه(رح) است روز چیدن یا روز درو کردن است. (بنقل از تفسیر انوار القرآن).

«وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (141)» مقدار مصرف، محدود به عدم اسراف است طوریکه در آیه مبلرکه میفرماید: و از حدود شرع در اتفاق یا نگهداشتن اموال تجاوز نکنید و باید که در این کار نه اسراف باشد و نه بخل که خداوند متعال نه انسان های بخل را دوست دارد و نه اسرافگران را، بلکه او انسان های سخاوتمند و دارای اخلاص را دوست می دارد.

امام طبری فرموده است: آنچه که من می پسندم همان نظر «عطاء» است که میگوید: نهی از اسراف در تمام زمینه ها است.(طبری 12/176).

هکذا از فحوای آیه مبارکه در می یابیم که دین اسلام، دین اعتدال است، هم تحریم ناجا را ممنوع قرار داده است که (تفصیل آن در آیه قبلی) گذشت و هم مصرف بی رویه را.

شأن نزول آیه مبارکه:

ابن جریح در بیان شأن نزول آیه مبارکه می نویسد: آیه «وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ»: درباره ثابت بن قیس بن شماش نازل شد است. که او خرمای ۵۰۰ نخل را چید و همه میوه آن را در میان نیازمندان پخش کرد و حتی یک دانه از آن را به خانه خود نیاورد. همچنین خدای متعال در آیه ای دیگر میفرماید: «وَلَا تَبْسُطُهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدْ مَلُومًا مَحْسُورَةً» لِإِسْرَاءٍ، (29).

وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ (۱۴۲)

و نیز (آفرید)، چهار پایانی که بار میرند و بعضی که از پشم و موی آن فرش ساخته میشود (و یا حیوانی که مانند فرش در زمین خوابانیده و ذبح میشوند) از هر چه الله به شما روزی داده است بخورید و از قدمهای شیطان پیروی مکنید، چون او دشمن آشکار شمامست. (۱۴۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«**حَمُولَةً**»: حیوانات بارکش مانند: شتر، گاو. «**فَرْشًا**»: حیواناتی که موی و پشم و مو دارند مانند: بز و گوسفند و یا گاو و شتر چند ماهه. بیشتر از مفسران، کلمه **«حَمُولَةً»** رابه معنای حیوانات باربر دانسته اند، و «فرش» را حیوانات غیر باربر معنا کرده اند. «**خُطُواتِ الشَّيْطَانِ**»: جمع خطوه، گام های شیطان، راه های نار است آن، و سوسه هایش.

در آیه متبرکه قبلی به نعمت های خداوند متعال در محصولات زراعی اشاره بعمل آمده بود، اینک در این آیه مبارکه به مالداری و انواع استفاده ای که انسان از حیوانات بعمل می آورد.

تفسیر:

«وَ مِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَ فَرْشًا»: خداوند متعال برای شما چهار پایانی آفرید که شما را حمل میکنند؛ زیرا از أجسامی بزرگ و نیرو و بلندی برخوردار اند مانند شتر. و برای شما حیوانات دیگری آفرید که در آن منافع دیگری غیر از سوار شدن است مانند گاو و گوسفند. ابن أسلم گفته است: «**حَمُولَةً**» حیوانی است که برای سواری از آن استفاده میشود و «فرش» حیوانی است که گوشت آن خورده شده و شیرش دوشیده میشود. بعضی گفته اند: حموله؛ شتران بزرگ سال اند. و فرش: شتران خرد سال که بر آن ها بار حمل نمی شود. «**كُلُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمُ اللَّهُ**»: از این حلال پاکیزه و نعمتها را پروردگار باعظمت اعطای فرموده است، بخورید از میوه ها و کشت و زراعت و نیز از چهار پایان؛ چرا که خداوند تمامی آنها را رزق شما قرار داده است. بصورت کل باید گفت که: قانون کلی در استفاده از گوشت حیوانات، حلال بودن مصرف آنهاست، مگر آنکه دلیلی بر حرمت آن در شرع بیان گردیده باشد.

در ضمن نسبت به خوردنی‌ها باید مواظبت و احتیاط لازم خود را بخرج دهیم زیرا اولین اهرم شیطان برای گمراه کردن حضرت آدم، از خوردنی‌های غذا اغذیه یافت.

«وَلَا تَنْتَعُوا حُطُوطَ الشَّيْطَانِ»: در أمر «تحریم» و «تحلیل» همانند جاهلان از راه شیطان و اوامر و دستورات او پیروی نکنید. متوجه باید بودکه: سیاست شیطان، انحراف تدریجی است انسانها است؛ نه انحراف دفعی.

«إِنَّ لَكُمْ عَذُونٌ مُّبِينٌ(142)»: همانا شیطان به صورت آشکار با شما دشمنی و عداوت دارد و شما را از طاعت خدای تعالی باز می‌دارد و به سوی معصیت‌هایی همچون بتپرستی وارتکاب گناهان و خوردن حرام فرا میخواند. پس همیشه شیطان لعین را در امر دینتان متهم و محکوم بدانید.

ثَمَانِيَةُ أَزْوَاجٍ مِّنَ الضَّانِ إِنْتِيْنَ وَمِنَ الْمَعْزِ إِنْتِيْنَ قُلْ الَّذِكَرِيْنِ حَرَمٌ أَمِ الْأَنْتِيْنِ أَمَا اشْتَمَّتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأَنْتِيْنِ نَبِيُّنِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِيْنَ(143)»

(الله برای شما حلال کرده است) هشت جفت، از گوسفند، نر و ماده و از بز، نر و ماده. بگو: آیا، آن دو نر را حرام کرده است یا آن دو ماده را؟ یا آنچه را در شکم ماده‌ها است؟ با علم یقینی و دانش به من خبر دهید اگر (در دعوای تان) صادق هستید. (۱۴۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«ثَمَانِيَةُ أَزْوَاجٍ»: هشت نوع، نوع شتر نر و ماده [ابل و ناقه] گاو و ماده گاو [ثور و بقره]، قوچ و گوسفند یا میش [کبش و نعجه]، بز نر و ماده [تیس و عنز] پس ثمانیه از زواج، چهار نوع نر و چهار نوع ماده است. «الضَّانِ»: گوسفند. «الْمَعْزِ»: بُز. «الَّذِكَرِيْنِ»: آیا دو تا نر؟ «الْأَنْتِيْنِ»: دو تا ماده.

تفسیر:

در باب شأن نزول این آیه مبارکه مفسران نوشتند: مالک بن عوف و یارانش گفتند، آنچه در شکم این چهارپایان «بحیره» و «سائبه» است خاص مردان ماست، لذا فقط برای آنها حلال است و بر همسران ما حرام می‌باشد پس نازل گردید:

«ثَمَانِيَةُ أَزْوَاجٍ مِّنَ الضَّانِ إِنْتِيْنَ وَمِنَ الْمَعْزِ إِنْتِيْنَ»: از میان چهارپایان هشت جفت را بیافرید و خوردن تمام آنها را برای شما حلال کرد، از گوسفند نر و ماده آفرید و همچنین از بز. چهارپایانی که خداوند متعال برای مردم آفرید هشت نوع از میان شتر، گاو، بُز، و گوسفند نر و ماده است.

تفسر قرطبي فرموده است: یعنی هشت نوع را بیافرید و در نزد عرب برای این که هر کدام از این هشت نوع زوج نامیده شوند، به فرد دیگری نیازمندند، پس، زوج بر نر و ماده اطلاق می‌شود و زوجین «ضأن» عبارتند از «کبش» و «نعمجه» و زوجین «معز» عبارتند از «تیس» و «عنز».

«قُلْ الَّذِكَرِيْنِ حَرَمٌ أَمِ الْأَنْتِيْنِ»: ای محمد! با لحنی آکنده از توبیخ و سرزنش به آنها بگو: آیا خدای تعالی گوسفندان نر را حرام نموده است؟ اگر گفتند بلی دروغ گفتند چون خود آنها گوسفندان و بزهای نر را حرام نکردند.

باید یادآور شد که: حلال بودن نیازی به دلیل ندارد زیرا اصل در خوردنی‌ها حلیت است بلکه حرام بودن ضرورت به دلیل دارد.

«أَمَّا اشْتَمَّتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأَنْتِيْنِ نَبِيُّنِي بِعِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِيْنَ(143)»: همچنان از آنها سوال کن آیا خدای تعالی حمل ماده بز و گوسفند را حرام نموده است؟ اگر قابل به تحريم شدند

باز هم دروغ گفتند، زیرا خود آن‌ها تمام آنچه را ماده گوسفدان حمل میکنند حرام نمی‌نمایند. به آنها بگو به من از دلیل خود دراین باره خبردهید آنهم اگر بر صحت نظر خویش در خصوص تحریم این انواع یقین و باور دارید. سخن اینها تهمت، دروغ و افتراء بر خداست زیرا انسان مشرک در معتقدات، اخلاق، خورد و نوش و تمام جوانب زندگی خود گمراه است.

تفسیر تفسیر کابلی مینویسد: تحلیل و تحریم اشیاء محض به حکم الهی است؛ پس شما که از آنها نر یا ماده یا چوچه را که در شکم ماده است، درباره همه مردم یا درباره بعضی حرام قرار میدهید، چنانکه در آیات گذشته ذکر شد، چه سند دارید؟ هرگاه سندی ندارید که آنرا حکم خدا ثابت کند، پس چیز‌هایی را که الله متعال آفریده حلال یا حرام گفتن عیناً چنان است که معاذ الله مقام خدایی را به خود تجویز کنید؛ یا عالماً و عامداً به الله متعال افترا بندید. این هر دو صورت مُهْلِك و تباہ کننده است.

قابل یادآوری است که: این آیه بیانگر جهل اعراب قبل از اسلام در مورد آن چیز‌هایی است که بر خود از چهارپایان تحریم می‌کردند. یعنی الله متعال میفرماید: مانه این چهارپایان و نه چیزی از انتاج آنها را بر شما حرام نساخته‌ایم، بلکه همه آنها را برای بهره برداری بنی آدم آفریده‌ایم.

وَمِنَ الْأَبْلِ اثْنَيْنِ وَمِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ فُلْ الْذَّكَرِينِ حَرَمٌ أَمِ الْأَنْثَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأَنْثَيْنِ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ وَصَاكُمُ اللَّهُ بِهَذَا فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (١٤٤)

و (الله آفرید) از شتر نر و ماده و از گاو نر و ماده، بگو: آیا آن دو نر را حرام کرده است یا آن دو ماده را با آنچه را که در شکم ماده‌ها است؟ آیا شما حاضر بودید وقتی که الله شما را به این کار امر کرد؟ پس کیست ظالمتر از کسی که بر الله افترا کند تا بدون علم مردم را گمراه سازد؟ یقیناً الله قوم ظالم را هدایت نمی‌کند. (۱۴۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الْأَبْلِ»: شتران. از لفظ خود دارای مفرد نیست.

«الْبَقَرِ»: گاو. اسم جنس است و یکی از آنرا (بقره) می‌گویند. این کلمه شامل گاو میش نیز می‌گردد.

تفسیر:

«وَ مِنَ الْأَبْلِ اثْنَيْنِ وَ مِنَ الْبَقَرِ اثْنَيْنِ»: چهار صنف از چهارپایان را خداوند متعال برای بندگان خود مباح نموده، دو تا از شتر نر و ماده، «جمل» و «ناقة» و از گاو، نر و ماده، «بقره» و «جاموس» را.

«فُلْ الْذَّكَرِينِ حَرَمٌ أَمِ الْأَنْثَيْنِ أَمَّا اشْتَمَلَتْ عَلَيْهِ أَرْحَامُ الْأَنْثَيْنِ»: تو از مشرکان سوال کن آیا خداوند متعال دوتای تر را حرام نموده یا دوتای ماده یا آنچه را که دوتای ماده حمل دارند. جواب این سوال این است که این دروغ و افترایی از جانب آنها بر الله است، آیا آنها شاهد روزی بوده‌اند که خداوند آنها را از چنین چیز‌های نهی کرده است؟

ابو سعود فرموده است: مقصود این است که خداوند متعال این مسئله را انکار میکند که چیزی را از این چهار نوع بر آنان حرام کرده باشد و میخواهد دروغ آنها را به اثبات برساند؛ چرا که آنها یک بار جنس ماده را تحریم میکرند و بار دیگر جنس نر را و گاهی اوقات نیز فرزندان آنها را تحریم میکرند. (ابو سعود 2/142).

«أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءٍ إِذْ وَصَّاكُمُ اللَّهُ بِهِذَا»: آیا دلیلی بر این ادعای خود دارند؟
يعنى: اگر دلیل مستند علمی‌ای در دست ندارید؛ آیا در هنگامی که خداوند متعال به این تحریم حکم کرد، حاضر و شاهد بودید که آن ها را حرام می‌پندارید؟ نقل است که مالک بن عوف در این هنگام سکوت کرد و چیزی نگفت. رسول خدا(ص) فرمودند: بگو، چرا سخن نمی‌گویی؟ گفت: تو بگو، من حرفی برای گفتن ندارم، من می‌شنوم. لذا آن حضرت صلی الله علیه وسلم دنباله آیه را خوانند:

«فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ»: هیچ گناهی بزرگتر از عملکرد اینها که بر الله متعال به منظور منصرف کردن بندگانش از طاعت اولی و کشیدن شان به راه معصیت انجام میدهند نیست و الله متعال هیچگاه کسانی را که به مخالفت هدایت می‌پردازند و از حق کناره‌گیری مینمایند و مردم را گمراه می‌کنند رهنمون نمی‌سازد. پس هر شریعتی غیر از شریعت اسلام باطل و نسبت آن به او تعالی بزرگترین گناه و جنایت است. «إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (144)»: «بِيَگَمَانَ خَداونَدَ قَوْمَ سَتمَ پِيشَهِ رَا هَدَايَتَ نَمِيكَنَد» یعنی: کسانی را که علم وی برآن پیشی‌گرفته که بر کفر می‌میرند، به سبب آنچه که از ستم مرتکب گردیده‌اند.

این آیه بیانگر بزرگی گناه کسی است که چیزی از آفریده‌های حق تعالی را بدون دلیل و سند صحیحی تحریم می‌کند.

خواندنگان محترم !

در آیات متبرکه قبلی درباره ردمشرکان است که بر حسب آرزوی خود، گوشت حیوانات را حلال و یا حرام میدانستند، در صورتی که تحریم و تحلیل، جز با وحی ثابت نمی‌گردد. اینک در آیات (145) الی (147) یکبار دیگر بیان میدارد که: خوردنیهای حرام، هم برای مسلمانان و هم برای یهود؛ تنها چهار چیز است: مردار، خون ریخته و روان - به استثنای جگر و (طحال) - گوشت پلید خوک و آن چه نام غیرخدا برآن برده شود.(بقره آیه 173)، (مائده آیه 3).

قُلْ لَا أَجُدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحاً أَوْ لَحْمَ حِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا أَهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (١٤٥)

بگو: در میان آنچه بر من وحی شده است چیزی را که خوردن آن حرام باشد، نمی‌یابم، جز مردار یا خون ریخته یا گوشت خوک که همه اینها ناپاک‌اند، یا حیوانی که (در وقت ذبح) نام غیر الله بر آن برده شده باشد. پس هرکس ناچار به خوردن (این محرمات) گردد بی آنکه سرکشی کند و از حد بگذرد، پس بداند که پروردگارت آمرزنده (و) مهربان است. (۱۴۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَا أَجُدُ»: نمی‌یابم. «مُحَرَّمًا»: حرام، ممنوع. «مَسْفُوحاً»: ریخته شده. مراد خون جاری و روان از بدن حیوان به هنگام ذبح و جز آن است. با این قید خون جامد، از قبیل: طحال و جگر، خارج می‌شود. «طَاعِمٍ»: غذا خورنده، خورنده. «رِجْسٌ»: ناپاک، کثیف، پلید. «فِسْقًا»: نافرمانی و عصیان، خارج شدن از أمر خدا. «بَاغٍ»: سرکش. «عَادٍ»: تجاوزگر و زیاده طلب.

تفسیر:

«قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ دَمًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ حِنْزِيرٍ فَإِنَّهُ رَجْسٌ»: ای محمد! به کفار مکه خبر بده که تو در وحی منزل بر خود چیزی از آنچه مشرکان نادان حرام کرده‌اند نمی‌یابی جز خود مرده، خون ریخته شده، گوشت خوک که همه نجس و ناپاک است به ویژه خوک که از نجاست‌ها تغذیه می‌کند. مردار: عبارت از حیوان حلال‌گوشتی است که ذبح نشده باشد «یا خون ریخته» یعنی: خون روان اما خون غیر ریخته؛ چون خونی که بعد از ذبح در عروق حیوان باقی میماند و خون کبد و طحال (جگر و سپر) و آنچه از گوشت حیوان که در هنگام ذبح به خون آغشته شده، بخشوده و مباح است.

باید متذکر شد: وقتی در مساله‌ی خوردن و نخوردن شخص پیامبر هم باید از «وحی» دستور بگیرد، دیگران چگونه از پیش خود چیزی را حرام می‌کنند؟ هکذا قابل یادآوری است که: از فحوای جمله «طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ» بر می‌آید که: احکام تغذیه، برای مرد و زن یکسان است. در مقابل آن عقیده خرافی که در آیه 139 که برای مردان گوشت همه‌ی حیوانات را حلال و برای زنان برخی موارد را حرام می‌دانستند. «خالصَةُ لِذُكْرِنَا وَ مُحَرَّمٌ عَلَى أَزْوَاجِنَا.

«مَيْتَةً»، منحصر در حیوانی نیست که خود به خود مرده باشد، بلکه هر حیوانی که بر طبق دستور اسلام، ذبح نشود در حکم مردار و حرام است. باید گفت که: حرمت مردار و خون، چهار مرتبه در قرآن مطرح شده است، دوبار در سوره‌های مکی (انعام، 145 و نحل، 115). و دو بار در سوره‌های مدنی (بقره، 173 و مائدہ، 3).

«أَوْ فِسْقًا أَهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ»: و آنچه بر غیر نام الله ذبح شده است یعنی: مانند آنچه که بر «نصب» به نام بتان ذبح شده باشد. که این کار به سبب فروروی مرتکب آن در فسق و نافرمانی، فسق نامیده شد. از ابن عباس(رض)، ابن عمر و عایشه(رضی الله عنهم) روایت شده است که فرمودند: «جز آنچه که خدای سبحان در این آیه ذکر کرده، هیچ حرام دیگری وجود ندارد». آری! آیه: «قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا...»، بر انحصار محرمات در آنچه که ذکر شد، دلالت می‌کرد اگر این آیه مکی نمی‌بود اما چون این آیه مکی است، بعد از آن در مدینه منوره با نزول سوره «مائده» چهار چیز دیگر که عبارت از: (منحنقه، موقعه، متردیه و نطیجه) است، نیز بر محرمات فوق اضافه شد. به علاوه اینها، تحریم هر درنده نیش‌دار، هر پرپنده چنگال‌دار، خر اهلی و سگ نیز در سنت رسول اکرم صلی الله علیه وسلم به اثبات رسیده است.

«فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ باغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ(145)»: در قانون، باید اهم و مهم رعایت شود. حفظ جان، مهمتر از حرام بودن خوردن مردار است. واقعیت همین است که: در دین مقدس اسلام بن بست وجود ندارد، زمانیکه اضطرار پیش آید مصرف حرام‌ها مجاز شمرده می‌شود.

اما اگر کسی در حالت ضرورت شدید نیاز و احتیاج پیدا کرد تا از این محرمات چیزی را بخورد میتواند چنین کند به شرط آنکه به قصد لذت نباشد و از حدی که انسان را از مرگ نجات دهد بیشتر نباشد، خدای تعالی بخشنده است و گناهان بندگان خود را هرگاه به سوی او رجوع کنند می‌بخشد و بر بندگان خود مهربان است که برای آنها خوردن هنگام

ضرورت را از روی لطفی که دارد مستثنی نموده و آنها را بجهت مکلف نکرده است و بر آنها آنچه را توان ندارند واجب ننموده است. این شریعت خدای رحمان در مأکولات از چهارپایان است نه شریعت بتپرستان گنهکار.

ابن جریر طبری در **تفسیر**: «فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ.» مینویسد: ولی اگر کسی (به سبب قحطی و نیافتن چیزی برای خوردن) وادار (به استفاده از این محّمات) گردد بدون آن که علاقهمند (بدانها) باشد و (از سدّ جوع و اندازه ضرورت) تجاوز کند (گناهی بر او نیست). چه پروردگار تو بس آمرزگار و مهربان است.

همچنان می افزاید: «معنی آن، این است: کسی که مجبور شود مقداری از چیزهای بخورد که خدا حرام فرموده است، از قبیل: مردار و خون جاری و گوشت خوک، یا ذبیحه‌ای که به نام غیر خدا سر بریده شده است، اما در خوردن این مقدار از گوشت حرام، ستمگری و تعدّی در پیش نگیرد و به خاطر دوست داشت گوشت مردار و لذت بردن از آن، دست به خوردن نبرد، بلکه به خاطر ضرورت و به سبب ناچاری ناشی از گرسنگی وادار به خوردن از آن گردد، و در خوردن از آن هم از حد و حدودی که الله متعال تعیین فرموده است و از اندازه معینی که آزاد نموده است، تجاوز نکند، مثلاً هرگاه بداند که اگر از آن مردار نخورد هلاک می‌گردد، بدان اندازه بخورد که ترس و هراس هلاک شدن را از او دفع و بر طرف سازد... اگر از این اندازه فراتر نرود و بیشتر نخورد، در مقداری که میخورد گناهی بر او نیست. «چه خداوند بخشندۀ است» در کاری که او کرده است، و با ترک شکنجه و صرف نظر از عقوبت او، عمل او را پنهان می‌کند. البته اگر خوش میخواست او را عقاب و شکنجه می‌داد. خدا «مهربان» است، چرا که آن مقدار از حرام را به هنگام ضرورت و ناچاری، برای او مباح و آزاد فرموده است. بلی اگر می‌خواست آن مقدار را هم بر او حرام می‌کرد و وی را از آن باز می‌داشت».

اما حد و حدود اضطرار و ناچاری که خوردن از محّمات در آن آزاد است کدام است؟ و مقداری که باید بخورد تا هلاک نشود چه اندازه است؟ اختلافات فقهی در این باره وجود دارد. نظریه‌ای میگوید: استفاده از آن چیزهای حرام بدان اندازه آزاد است که حیات او را از نابودی برهاند در آن هنگام که می‌ترسد اگر از آن چیزهای حرام نخورد بمیرد... نظریه دیگری چنین است: آن اندازه آزاد است که او را سیر کند و برای او بس باشد... رأی دیگری میگوید: اگر شخص مضطّر هراس از نبودن طعام و خوراک داشته باشد، می‌تواند هم از آن چیزهای حرام بخورد و هم برای چند وعده غذای دیگر مقداری را بردارد و اندوخته کند... ما بیش از این به شرح و بسط فروع نمی‌پردازیم. در اینجا این اندازه سخن گفتن درباره حلال شدن حرام در وقت اضطرار و ناچاری، کافی و بسند است.

اما یهودیان، خدا بر آنان حرام کرد هر حیوانی را که دارای ناخن باشد. یعنی: حیوانی که سم پای آن یکپارچه بوده و دو تگه نباشد. از قبیل: شتر، شتر مرغ، غاز، مرغابی و... برآنان حرام کرد پیه گاو و گوسفند را بجز پیه پشت، یا چربی آمیخته به اندرون، یا آمیخته به استخوان... این تحريم‌ها به خاطر سرکشی از اوامر یزدان و نافرمانی از شریعت و قانون او بوده است:

از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: «اَهْلُ جَاهْلِيَّةِ چِيزَهَايِي را میخورند و چِيزَهَايِي را پلَيْد می دانستند و نمی خوردند پس خداوند عزو جل پیامبرش را برانگیخت و کتابش را نازل کرد و حلال خود را حلال و حرام خود را حرام نمود لذا آنچه را که

خداوند متعال حلال گردانیده، حلال است و آنچه را که حرام کرده، حرام است و آنچه که از آن سکوت کرده، بخشوده است. آنگاه این آیه کریمه را تلاوت نمود.».

شأن نزول آیة مبارکه:

عبد پسر حمید از طاوس نقل می کند که مردم دوران جاهلی - خودسرانه - چیزهایی را حرام و چیزهایی را حلال می کردند. خدا در رد نظر آنان فرمود: «**فَلَا أَجَدْ...**»

توضیح ضروری:

قرآن در این سوره مکی، محرمات را در چهار چیز منحصر داشته و صیغه‌ی حصر برای مبالغه و بیان حرمت آن چهار چیز آمده است و این آیه‌ی ۱۱۵ مکی سوره‌ی نحل نیز، آیه‌ی ۱۴۵ این سوره را تأیید میکند که میفرماید: «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمُ الْخَنْزِيرِ وَمَا أَهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ...» [نحل آیه: ۱۱۵]: [جز این نیست که خدا مردار، خون، گوشت خوک و آن چه را که نام غیر خدا بر آن برده شده باشد، حرام کرده است... هم چنین سوره‌ی مدنی بقره: (۱۷۳)، این چهار مورد را با صیغه‌ی حصر بیان کرد، که مطابق آیه‌ی «**فَلَا أَجَدْ فِي مَا أَحَى...**» در همین سوره است.

و این که در سوره مائدہ میفرماید: «...أَحَلتِ الْكُمْ بِهِيمَةَ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يَتْلَى عَلَكُمْ، غَيْرَ مَحْلِيٍ...» [مائده/۱]: [...] برای شما گوشت چهار پایان از جنس گاو و شتر و گوسفند - رواست مگر آن چه که حکمش در آیه‌های بعد برای شما بیان می شود و نباید آن وقت که در احرام هستید، شکار را برای خود حلال بدانید...]. مفسران، متفق اند بر اینکه: مراد از «إِلَّا مَا يَتْلَى عَلَيْكُمْ» چیزهایی است که کمی بعد در آیه ۳ سوره‌ی مائدہ می‌آید و میفرماید: «**حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالدَّمُ وَلَحْمُ الْخَنْزِيرِ وَمَا أَهْلَ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْخَنَقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ...**» پس «**مَا يَتْلَى عَلَيْكُمْ**» عبارت است از: منخرقه (حیوان خفه شده)، موقوذه (به ضرب چوب و امثان آن مرده)، متربیه (پرت شده، از بلندایی افتاده باشد)، نطیجه (حیوان دیگری آن را به ضرب شاخ کشته باشد)، ما أكل السبع (آن چه درنده، آن را خورده باشد)، ما ذبح على النصب (قربانی بتان) و همگی از نوع مردار به شمار می آیند که در این آیه به تفصیل ذکر شده اند و مشرکان آنها را حلال می شمرند؛ اما شریعت الهی از آغاز تا پایان، بر این حکم و بر این حصر ثابت و پابرجاست.

«دم مسفوح»:

خونی است که به تنده از رگهای گردن حیوان سربریده بیرون می جهد که خوردنش حرام است؛ چون پایگاه پرورش میکروب و بیماری است؛ اما کبد، طحال (تیلی) و خونی که با گوشت آمیخته شده و قطراتی از آن که در میان رگ مانده باشد، خون ریخته و روان به شمار نمی آید.

وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمَنَا كُلَّ ذِي ظُفْرٍ وَمِنَ الْبَقَرِ وَالْغَنَمِ حَرَّمَنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا إِلَّا مَا حَمَلَتْ ظُهُورُهُمَا أَوِ الْحَوَالِيَا أَوْ مَا اخْتَلَطَ بِعَظِيمٍ ذَلِكَ جَزِئَاهُمْ بِبَغْيِهِمْ وَإِنَّا لِصَادِقُونَ (۱۴۶)

و بر یهود هر حیوان ناخن دار را حرام کردیم و از گاو و گوسفند، چربی آن دو را، بر آنها حرام کردیم مگر آن چربی که بر پشت آن دو، یا بر روده‌ها باشد، یا (آن چربی که) به استخوانها چسبیده باشد. این (تحريم) به سزای سرکشی‌شان (از دین) بود و یقیناً ما صادق‌ایم. (۱۴۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«هَادُوا»: یهودیان. «ذِي ظُفْر»: دارای چنگال، ناخوندار، درندگان صاحب پنجه و پرندگان صاحب چنگال. «شُحُومَ»: جمع شحم، پیه‌ها و چربیها. «الْحَوَائِيَا»: جمع حاویه و حاویا (روده‌ها)، محتوای شکم. «اِحْتَلَطَ»: مخلوط شد، آمیخته شد.

تفسیر:

در آیه‌ی قبل، محرمات در اسلام و در این آیه، محرمات یهود مورد بیان قرار داده می‌شود. «وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا كُلَّ ذِي ظُفْر»: وما بريهود هر صاحب چنگ و ناخن را از میان پرندگان و چهارپایان به منظور سختگیری بر آن ها حرام نمودیم. ابن عباس(رض) میگوید: حیواناتی که بر آنها حرام شده بود، عبارت بودند از صاحبان سم، از قبیل شتر و شتر مرغ و نیز حیواناتی که انگشت ندارند از قبیل مرغابی و غاز. (البحر المحيط). 243/4

از مجاهد روایت شده است که گفت: «مراد از جانور ناخن‌دار: هر حیوانی است که انگشتان پای آن از هم شکافته نباشد زیرا حیواناتی که انگشتان آنها از هم شکافته است، بر یهودیان حلال بود. او اضافه می‌کند: چون انگشتان پای مرغ خانگی و گنجشک از هم شکافته است پس این پرندگان، بر یهودیان حلال بود و یهودیان از گوشت آنها می‌خورند اما چون کف پای شتر، شترمرغ و غاز، دارای انگشتان شکافته شده نیست، اینها و هر پرنده یا حیوان دیگری که دارای سپل (سم) بوده و انگشتان از هم شکافته شده‌ای ندارند، بر آنان حرام بود».

«وَ مِنَ الْبَقَرِ وَ الْغَنَمِ حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ شُحُومَهُمَا»: و همچنان پیه‌های گاو و گوسفند را مگر آن پیه‌ها که بر پشت این حیوانات یا روده‌ها و استخوان‌های شان چسبیده باشد.

«إِلَّا مَا حَمَلَتْ طُهُورُهُمَا»: مگر گوشت و پیه‌ای که بر پشت اینها قرار دارد. «أُولُو مَا إِحْتَلَطَ بِعَظِيمٍ»: یا چربی و گوشتی که آمیزه‌ی استخوان گردیده است، مانند چربی دنبه که آن برایشان جایز و حلال بود.

«ذِلِكَ جَرَيْنَا هُمْ بِيَغْيِمْ وَ إِنَّا لِاصَادِقُونَ(146)»: آنچه که بر آنها حرام شد به سبب ستم و تجاوزگری آنان بود که قبلاً به آن اشاره کردیم، از قبیل کشنن پیامبران و خوردن ربا و حلال دانستن اموال مردم، و ما ای محمد! در آنچه که برای تو گفتیم، صادق و راستگو هستیم.

خوانندگان محترم!

در آیات قبلی، از اقدام نسنجیده‌ی مردم جاهلی در خصوص حکم بدون حجت و دلیل در دین الله بحث بعمل آمد. اینک در آیات متبرکه (148 الى 150) به معذرت واهی آنان، اشاره می‌کند که گویند: اگر خدا مرا منع می‌کرد، راه کفر را در پیش نمی‌گرفتیم. (نحل: 35)، (زخرف: 20). راستی معذرتشان، باطل و مردود است و خدا کس را از سر اجبار به راه دین نمی‌آورد.

فَإِنْ كَذَبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُورَ حُمَّةٍ وَاسِعَةٍ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ(١٤٧)
[ای پیامبر] پس اگر تو را تکذیب کردند بگو پروردگار شما دارای رحمتی گسترده است و [با این حال] عذاب او از گروه مجرمان بازگردانده نخواهد شد. (147)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«بَأْسُ»: عذاب، سزا، عقاب.

تفسیر:

«فَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسْعَةٌ»: ای محمد! اگر یهود شما را در رابطه با آنچه آوردهای تکذیب کردند، یعنی: اگر یهودیان تورا در این اموری که به تو وحی نمودیم، دروغگو شمردند، یا: اگر مشرکانی که چهارپایان را به اقسام مختلف ذکر شده در آیات (138 - 139) تقسیم کردند و بعضی از آنها را حلال و بعضی را حرام پنداشتند، و تو را دروغگو شمردند؛ به آنها خبر بده که خدای تعالی برای کسانیکه به او ایمان آورده و از پیامبرش پیروی نمودند دارای رحمتی واسع است و از جمله نشانه‌های رحمت او این است که به دشمنان خود مهلت میدهد و در نزول عذاب بر گنهکاران عجله نمی نماید تا اینکه فرصت توبه در اختیار او قرار گیرد.

تفسیر «البحر» میرماید: این از قبیل آن است که به هنگام مشاهده کردن گناهی بسیار بزرگ بگویی: خدا چقدر با حوصله است! و منظور شما این است که خداوند در مهلت دادن به گناهکار بسیار حلیم و با حوصله است. (البحر المحيط 4/246).

سپس به دنبال ذکر رحمت وسیع اش از تهدید شدید سخن به میان آورده و میرماید: «وَلَا يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ» (147) فربی رحمت وسیع خدا را نخورد؛ چرا که عذاب و عقاب او حتماً دامن آنهاست را خواهد گرفت که مرتکب گناه شده وکارهای بدو ناپسند انجام دادند، خداوند هر چند بسیار مهریان است اما عذاب شدیدی نیز دارد. در این آیه ترغیب و ترهیب وجود دارد، تا گناهکار از رحمت و مغفرت خدا نامید نگردد و عصیانگر و تجاوزگر نیز فربی رحمت خدا را نخورد.

سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ كَذَلِكَ كَذَبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَاقُوا بَأْسَنَا قُلْ هُنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنُّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَخْرُصُونَ» (۱۴۸)

به زودی مشرکان (برای تبرئه خویش) میگویند اگر الله می خواست نه ما مشرک میشیم و نه پدران ما، و نه چیزی را تحريم میکردیم، کسانی که پیش از آنها بودند نیز همین گونه دروغ می گفتند و سرانجام (طعم) سزا ای را چشیدند، بگو آیا دلیل قاطعی (بر این موضوع) دارید؟ پس به ما ارائه دهید، شما فقط از پندارهای بی اساس پیروی میکنید و تخمینهای نابجا میزنید. (۱۴۸)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«هُنَّ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ»: آبا حجت و بر هان و سند درستی دارید؟ نه ندارید.
 «تَخْرُصُونَ- حَرْص»: گزارف میگوئید. ناسنجیده عمل میکنید. دروغ میگوئید.

تفسیر:

«سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ»: مشرکان در جواب به گفته های شما خواهند گفت: اگر الله می خواست، نه، ما و نه، نیاکان ما مشرک نمی شدیم و خودسرانه، چیزی را تحريم نمی کردیم.

یعنی آنان برای توجیه جرمها و اشتباهات خود همان عذر و بهانه‌ی کهنه را که افراد و اقوام مجرم و خطاکار همواره می آورده اند خواهند آورد. آنان خواهند گفت مشیت واراده‌ی الهی در حق ما همین است که شرک ورزیم و چیزهایی را که حرام کرده ایم حرام بدانیم. و اگر خدا نمی خواست امکان نداشت چنین کارهایی از ما سر بزند. پس چون هرچه می کنیم برایر مشیت الهی است، از این رو کار ما درست است و اگر نادرست هم باشد مسئولیت

آن به عهده‌ی خداست نه ما. و هر آن چه می‌کنیم چاره‌ای جز آن نداریم و غیر آن کردن در توان ما نیست.

باید یادآور شد که؛ فرستادن انبیا و کتب آسمانی برای آنست که مردم با آزادی و اختیار خویش، موحد شوند. پس منطق مشرکان (که اگر خدا میخواست با قهر و قدرت مانع شرک ما می‌شد) غلط، بیمورد و اشتباه است.

بدتر از گناه، توجیه عامل گناه آن است. مشرکان، شرک خود را توجیه کرده و آن را مشیت الهی می‌دانستند. «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا» (جبرگرایی، بهانه‌ای است برای فرار از مسئولیت) «لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا». عقیده به جبر، از توجیهات بی‌اساس همیشگی منحرفان است. شیطان هم که رهبر منحرفان است، گمراهی خود را به خدا نسبت داد و چنین گفت:

«رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي» (حجر، 39).

«كَذَلِكَ كَذَبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ حَتَّىٰ ذَأْفُوا بِأَسْنَنَا» (اما همچون این دروغ پردازان مشرک،) کسانیکه پیش از آنان بودند، پیامبران دلسوز خود را تکذیب می‌کردند، تا سرانجام مزه تلخ کیفر ما را چشیدند.

«قُلْ هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ فَتُخْرِجُوهُ لَنَا» به آنان بگو: آیا دلیل و سندی [دال بر خشنودی خدا در مورد شرک ورزی خود و تحریم چیزها] دارید که آن را به ما بنمایانید؟ ملاحظه میداریم که: قرآن عظیم الشأن از مخالفان هم تقاضای حجت و دلیل میکند، طوریکه میفرماید: به آنها خبر بد که این شبکه قدیمی است، کفار در گذشته نیز چنین احتجاجی کردند، آیا نزد شما دلیلی از جانب الله متعال هست که به شما این عمل را مجاز داشته است؟ یا آیا شما دانش ثابتی دارید که خداوند برای شما شرکیات و تحریم آنچه بر شما حلال نموده است را مقدر کرده است؟

«إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَحْرُصُونَ(148)» این دلیل کجاست؟ نزد شما جز ایرادات و گمان‌های فاسد و دروغین و افترای آشکار دیگر هیچ نیست و هیچ ادعایی و هیچ تحریم بدون تحریم بدون دلیل و هیچ علمی بدون یقین پذیرفته نمی‌شود.

قُلْ فَلِلَهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهُدَاكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۴۹)

بگو: دلیل و برهان رسا [که قابل رد، ایراد، شک و تردید نیست] مخصوص الله است، و اگر الله می خواست قطعاً همه شما را [به طور جبر] هدایت می کرد. (ولی چون هدایت اجباری بیشتر است این کار را نمی‌کند) (۱۴۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ»: دلیل رسائی که به نهایت قوت و استواری خود رسیده است. برهان گویا و روشن.

تفسیر:

«قُلْ فَلِلَهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهُدَاكُمْ أَجْمَعِينَ(149)»: به آنها بگو: اگر شما حجت و دلیلی ندارید، خداوند حجت و برهان بسیار واضح و آشکاری دارد که در ظهور و وضوح به اوج خود رسیده و هر منکری را قانع می سازد.

در راه خدا هیچ گونه ابهام و بهانه‌ای که دستاویز مخالفان باشد نیست، نه در استدلال، نه در سابقه، نه در صفات پیامبر و نه در شیوه‌ی برخورد با آنان.

دلیل و حجت قاطع و رسا پروردگار بر شماست و حقیقت روشن در حکم خداست نه در حکم شما که بت می پرستید و حلال را حرام و حرام را حلال می‌کنید.

حجّت بر شماست نه بر الله متعال و او تعالى اگر اراده هدایت شما را می‌نمود حتماً شما را به راه راست هدایت میکرد ولی او دارای حکمت بالغه و قضا و قدر محکم و درست است. باید گفت که مشیت خداوند، بر هدایت آزادانه و ارادی انسان و آزادی و اختیار اوست. و **قُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءْ فَلِيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءْ فَلِيَكُفُرْ.**

فُلْ هَلْمَ شُهَدَاءُكُمُ الَّذِينَ يَشْهُدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا فَإِنْ شَهَدُوا فَلَا تَشَهَّدْ مَعَهُمْ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِأَيَّاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (١٥٠)

[به مدعايان تحريم هاي خودسرانه] بگو: شاهدان خود را که گواهی می دهند بر اينکه خدا اين امور را حرام کرده بياوريد. پس اگر گواهی دادند پس توبا آنها گواهی مده (يعني گواهی آنها را قبول مکن) و از خواهشات آنانی که آيات ما را تکذيب کرده‌اند، و آنانی را که به روز قیامت ايمان ندارند پيروي مکن، و آنها با پروردگار خود هم‌تا قرار می‌دهند. (۱۵۰)

شرح لغات و اصطلاحات:

«**هَلْمَ**»: بياوريد. اسم الفعل و مفرد و مثّى و جمع و مذكر و مؤنث در آن يکسان است.
«**يَعْدِلُونَ**»: معادل قرار می دهند. شريک و انباز درست می کنند. (انعام / ۱). «ترجمه معانی قرآن».

تفسیر:

«**قُلْ هَلْمَ شُهَدَاءُكُمُ الَّذِينَ يَشْهُدُونَ أَنَّ اللَّهَ حَرَّمَ هَذَا**»: اي محمد! برای آنها بگو شاهدان خویش را که حاضرند شما را در این ادعای تان تصدیق کنند که خدای تعالی بر شما آنچه را حرام نموده که خود بر خویشن از قبیل محصولات کشاورزی و چهارپایان حرام کرده‌اید بياوريد. دین مقدس اسلام، دین منطق و آزادی است، در دو آيهی قبلی خداوند از مشرکان پرسید: آیا شما از چيزی اطلاع دارید که ما نداریم؟ «**هَلْ عِنْدَكُمْ مِنْ عِلْمٍ**»، در اينجا هم ميفرماید: «**هَلْمَ شُهَدَاءُكُمْ**» اگر شاهد داريد بياوريد.

«**فَإِنْ شَهَدُوا فَلَا تَشَهَّدْ مَعَهُمْ**»: اگر برای آنها شهادت دادند تصدقشان نکنيد که آنها گنهکاراند و با آنها موافقه نکن که آنها ظالمان اند.

در اين آيه، ملاحظه نموديم که: ميفرماید: اگر دليل و شاهد دارند آنرا بياورند، سپس می‌فرماید: اگر هم شهادت دادند، تو قبول نکن (چون صادقانه نیست).

«**وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِأَيَّاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ**» انسان‌های با ايمان نباید از سنت‌های مشرکان تقليد کنند، طوريکه ميفرماید: و از راه و مسیر کسانی که از هوای خویش پيروي می‌کنند تبعیت نکن که آن ها آيات و نشانه‌ها و پیامبری را تکذيب کرده و مرتکب امور حرام شدند و به روز قیامت باور ندارند.

«**وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَعْدِلُونَ (150)**»: مشرکان، خداوند را خالق می دانند لیکن در تدبیر و مدیریت امور هستی برای او شريک قائلند. طوريکه ميفرماید: و انان خدايان باطل را با پروردگارشان هم‌تا قرار میدهند، يعني: برای او از مخلوقاتش - چون بتان - همتایانی قرار میدهند پس چگونه از کسانی پيروي می‌کنی که خرد‌هایي اين‌چنین سست و بی‌بنیاد داشته و فقط از هوا و هوشان پيروي می‌کنند؟

آيه کريمه دليل برآن است که تکذيب‌کنندگان آيات الهی، پيرو هوا و هوش خویش هستند زيرا اگر از دليل پيروي می‌کردن، باید آيات الهی را تصدق می نمودند.

خواندنگان عزیز!

پس از بیان خوراکیهای حرام و رد نظر مشر کان که چیزهای حلال را بر خود حرام می کردن. اینک در آیات (151 الی 153) به بیان اصولی قولی و فعلی محرمات معنوی روحی و اخلاقی و مادی می پردازد.

فُلَّ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدِينِ إِحْسَانًا وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ أَمْلَاقِ نَحْنُ نَرُزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرِبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُوا النُّفُسَ إِلَّا بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَاعِدُكُمْ بِهِ لَعْلَكُمْ تَعْقِلُونَ (۱۵۱)

بگو: بیایید تا آنچه را که پروردگارتان بر شما حرام کرده است، برایتان تلاوت کنم اینکه به الله شریک قرار دهید و به پدر و مادر نیکی کنید و از بیم فقر و تنگستی اولاد خود را مکشید مابه شما و ایشان روزی می دهیم و به کارهای زشت (بی حیایی) چه ظاهر باشد و چه پوشیده نزدیک مشوید. و کسی را که الله کشنده او را حرام کرده است مگر به حق مکشید. این چیزهایی است که شما را به (ترک) آن سفارش می کند، تا درک کنید و دریابید. (۱۵۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تعالوا» (علو): بیایید. «أتل»: بخوانم، بیان کنم، بازگویم. «إِمْلَاقٍ»: بینوایی، تنگستی، نیازمندی، نداری. «الْفَوَاحِشَ»: جمع فاحشه، کبایر، گناهان بزرگ، زنا و... «مَا ظَهَرَ»: آنچه توسط اندامها انجام می پذیرد. مانند: کشنده، زنا، دزدی. «مَا بَطَنَ»: آنچه مربوط به دل باشد. مانند: حسد، سوءنیت.

تفسران در تفسیر کلمه‌ی «فواحش» مینویسد: که فهم این کلمه بر همه‌ی کارهایی که بدی وزشتی آنها به طور کامل ظاهر و روشن است اطلاق می‌شود. در قرآن زنا، عمل قوم لوط، بر هنگی، تهمت دروغین، ازدواج با منکوحه‌ی پدر از جمله‌ی کارهای زشت شمرده شده اند. در حدیث، دزدی، شرب خمر و تکدی گری از جمله‌ی فواحش شمرده شده اند. نیز همه‌ی افعال بی شرمانه‌ی دیگر جزء فواحش اند و ارشاد خدای بلند مرتبه این است که از این گونه افعال هم به صورت آشکار، هم به صورت پنهان باید پرهیز شود.

تفسیر:

در این آیه و دو آیه بعد، به چند اصل مهم اشاره بعمل آمده است که از جمله مشترکات همه‌ی ادیان ابراهیمی است، در تورات هم (سفر خروج، باب 20) مشابه این دستورها آمده است.

ابن مسعود(رض) فرمود: هر کس میخواهد به وصیت مهر شده رسول الله صلی الله علیه وسلم بنگرد، باید آیات «۱۵۱-۱۵۳» از سوره «انعام» را بخواند:

«فُلَّ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ»: ای محمد! به آنها بگو: بیایید تا من به شما اموری را که الله تعالی حرام نموده توأم با ارائه دلیل و برهان بیان کنم نه آنچه خودتان بر خویشتن حرام کرده‌اید.

چون اصل در همه چیز، حلال بودن است، از این رو حلالها شمارش نشده و فقط محرمات مورد شمارش قرار گرفته است. در ضمن قابل یادآوری است که: محرمات دین، از جانب الله متعال است، و پیامبر صلی الله علیه وسلم از پیش خود چیزی را حرام نه کرده است.

«أَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا»: هیچ چیز دیگری را همراه با او عبادت نکنید. زیرا الله متعال شرك را حرام نموده که بزرگترین گناهان است. یعنی اولین چیز از محرمات این است که: حق تعالیٰ بر شما لازم‌گردانیده، یا شما را برای آن آفریده که چیزی را با او شریک قرار ندهید. ونه مانند مشرکین عرب بتها را خدا قرار دهید و نه مانند یهود و نصاری انبیا را خدا یا فرزند خدا بگویید و نه به مثل دیگران فرشتگان را دختران خدا بنامید و نه مانند جهال عوام، انبیا و اولیا را در صفت علم و قدرت با خدا برابر کنید.

باید گفت که: ممنوعیت منکرات، در شرع اسلامی جهت تکامل و تربیت انسان وضع گردیده است، از اینکه چون شرك، ریشه‌ی مفاسد است، در رأس محرمات قرار گرفته است.

تعريف شرك و أقسام آن:

در مورد تعريف شرك در «تفسیر مظہری» آمده است که معنی لفظ «شیأ» در آیه متبرکه، در اینجا این هم میتواند باشد که در هیچ گونه شرك چه جلی و چه خفی مبتلا نباشد. شرك جلی را همه می دانند و آن عبارت است از: شریک و برابر قرار دادن غیرالله در عبادت و اطاعت یا صفات بخصوص الله متعال و شرك خفی اینست که اگر چه معتقد به این باشد که در کاروبار و مقاصد دنیوی و نفع و ضرر کارساز خداست ولی عملاً دیگران را هم کارساز تصور کند و همه کوشش ها را به دیگران مرتبط کند یا در عبادت ریا کاری کند که بخارط نشان دادن دیگران نماز وغیره را درست بخواند یا برای شهرت و آوازه خیرات بکند یا عملاً دیگران را مالک نفع و ضرر قرار دهد.

خلاصه این که از هر دو شرك جلی و خفی باید کاملاً اجتناب ورزید و همانگونه که پرستش بتها در شرك داخل است؛ هم چنین انبیا و اولیا را در علم و قدرت با خدا برابر قرار دادن هم در شرك داخل است. پس اگر خدا ناخواسته کسی چنین عقیده‌ای داشته باشد، این شرك جلی است و الا اگر تنها عملاً باشد، به آن شرك خفی گفته میشود. در این مقام از همه جلوتر به اجتناب از شرك هدایت گردید، و علتش اینکه شرك آنچنان جرمی است که قرآن آن را اصلاً قابل آمرزش قرار نداده است؛ علاوه بر آن برای آمرزش گناهان دیگر، اسباب متعددی میتواند باشد؛ لذا در حدیث بروایت حضرت عبادة بن صامت وحضرت ابوالدرداء منقول است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده است که باخدا کسی را شریک نکنید اگر چه قطعه شوید یا بدار آویزان شوید، یا زنده سوخته گردید. «وَإِلَوَالَّدَيْنِ إِحْسَانًا»: و احسان و نیکی بر پدر و مادر را واجب کرده که به این ترتیب حق والدین مقرون به حق الله است. در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که؛ بعد از یکتاپرستی، مبحث احسان به والدین آمده است.

در ضمن باید گفت که دساتیر آمده در این آیه مبارکه همه وهمه در چوکات نهی بیان گردیده است، مگر نیکی به پدر و مادر که در قالب امر است. یعنی نه تنها نیاز ارید، بلکه احسان نکنید.

ادب، تعظیم، اطاعت، راضی کردن، خدمت کردن، همه‌ی این‌ها جزو رفتارهای نیک اند. حق والدین در قرآن همواره پس از توحید بیان شده است که گویای این است که پس از حق خدا مقدم ترین حق از حقوق بندگان بر انسان حق والدین است.

و از جانب دیگر این مطلب نیز در ضمن محرمات ذکر شده است؛ چرا که امر کردن به چیزی در واقع به منزله‌ی نهی کردن از ضد آن است، مثل این است که بگوید: و در مقابل پدر و مادر اسائمه‌ی ادب نکنید.

أبو سعود میگوید: سر این امر این است که فقط ترک اسائه‌ی ادب در مقابل پدر و مادر برای جبران حقوقی که بر گردن فرزندشان دارند، کافی نیست. (ابو سعود 2/146). در ضمن قابل تذکر و یادآوری میدانم که قرآن عظیم الشان در چهار آیات متبرکه از جمله: (بقره، 83، نساء، 36، انعام، 151 و اسراء، 23) نسبت به پدر و مادر سفارش کرده است و در هر چهار مورد همراه با مسأله‌ی توحید و نهی از شرک است. ضمناً این آیه چون محّمات را می‌شمرد، پس ترک احسان به والدین هم حرام است.

«وَلَا تَقْتُلُوا أُولَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ»: فرزندان خود را از بیم بینوایی و فقر مکشید.

زیرا رزق بندگان بر عهده مولایشان است. بنابر این، سومین حرام؛ کشتن فرزندان است. املاق: فقر است. یادآور میشویم که اهل جاهلیت فرزندان خود را - اعم از ذکور و اناث - از بیم فقر و تنگدستی میکشند و به علاوه در خصوص دختران، این رفتار ظالمانه را از بیم عار و ننگ نیز اعمال می‌کردند.

تفسیر ابن جوزی فرموده است: منظور زنده به گور کردن دختران است از ترس فقر. (زاد المسیر 3/148).

تفسیر کابلی در ذیل آین آیه مبارکه مینویسد: عرب بنابر فقر و تنگدستی گاهی اولاد خود را میکشند، و میگفتنند: ماکه خودچیزی برای خوردن نداریم؛ فرزندان خود را چه دهیم؟! از این جهت، فرموده است: روزی دهنده الله است؛ هم به شما، و هم به اولاد شما؛ جای دیگر عوض «منْ إِمْلَاقٍ»، «خَشِيَّةً إِمْلَاقٍ» گفته شده؛ یعنی، از ترس تهیدستی می‌کشند. ممکن است اینجا ذکر کسانی باشد که فی الحال بینوا نمی‌باشند؛ اما می‌ترسند هنگامی که عائله‌شان افزون شود، از کجا به آنها طعام دهند؟! چون طبقه اول را پیش از عیال فکر طعام خودشان، و طبقه ثانی را اندیشه کثرت عیال پریشان می‌داشت، شاید با «منْ إِمْلَاقٍ» در این آیت «نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ» و در آن آیت با «خَشِيَّةً إِمْلَاقٍ» «نَرْزُقُهُمْ وَ إِيَّاکُمْ» ارشاد شده است؛ و الله اعلم.

«نَحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَ إِيَّاهُمْ»: روزی شما و آنها بر ماست، که خدا روزی دهنده بندگان است. باید یادآور شد که: خطر برخی از گناهان چنان خطرناک و مفسد است که الله متعال با صراحة فرموده است: «لَا تَقْرَبُوا» نزدیک آنها هم نباید شد. در ضمن هدف اساسی در شرع اسلامی هم اصلاح جامعه از مفاسد لازم است، و هم اصلاح روح از رذایل طوریکه در ایه مبارکه میفرماید: «وَلَا تَقْرَبُوا الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَنَ»؛ و از گناهان کبیره پوشیده و آشکار بپرهیزید. یعنی: چه آن کارهای زشت و بد و ناشایست علّی باشد، چه پنهان. این چهارمین حرام است که در آیه مبارکه بیان یافت.

ابن عباس(رض) گفته است: در عهد جاهلیت، زنای پنهانی را زشت نمیپنداشتند، فقط زنای آشکار را تقبیح می‌کردند، اما خدا نهان و آشکار آن را حرام کرد. (طبری 12/219).

«وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ»: انسان بی گناه که خدا قتل آن را حرام کرده است نکشید، مگر اینکه خداوند مشروع نموده باشد مانند کشتن مرتد، یا زناکار محسن یا قصاص که این ها را خدای تعالی بر شما واجب نموده است.

طوریکه احادیثی متعددی در این باره مروی می‌باشد؛ از آن جمله روایت ابن مسعود(رض) از رسول الله صلی الله علیه وسلم است که در حدیث شریف فرمودند: «ریختن خون شخص مسلمانی که بر یگانگی خداوند و رسالت من گواهی می‌دهد حلال نیست مگر به یکی از سه سبب: زنای مرد زن دار یا زن شوهردار، کشتن نفس به قصاص نفس و کشتن کسیکه

دین خود را ترک کرده و از جماعت مسلمین بریده است». پس حرام پنجم کشتن نفس به ناحق است.

«إِلَّا بِالْحَقِّ»: یعنی جان انسان که در اصل خدا برای آن حرمت و احترام قابل شده است باید مورد تعرض قرار گیرد مگر به حق. اکنون سؤال این است که مفهوم «به حق» چیست. سه صورت آن در قرآن بیان شده است و علاوه بر آن دو صورت دیگر آن را پیامبر صلی الله علیه وسلم بیان فرموده اند. سه صورتی که در قرآن عظیم الشأن بیان شده عبارتند از:

۱ - انسانی که مرتكب قتل عمد انسانی دیگر شده باشد و حق قصاص بر او ثابت شده است.

۲ - انسانی که در برابر قیام دین حق مزاحمت ایجاد می کند و چاره ای جز جنگیدن با او نیست.

۳ - انسانی که داخل مرزهای کشور اسلامی ناامنی ایجاد کند و یا برای براندازی نظام اسلامی سعی و تلاش کند.

دو صورت دیگر که در حدیث بیان شده اند عبارت اند از:

۴ - انسانی که با وجود تأهل زنا کند.

۵ - انسانی که مرتكب ارتاداد و خروج از جماعت شود.

علاوه بر این پنج صورت کشتن هیچ انسانی چه مؤمن باشد، چه ذمی باشد چه کافر، حلال نیست.

«ذَلِكُمْ وَصَاحِكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۱۵۱)»: اینها سنت که الله تعالى شما را به آن سفارش کرده، یعنی شما را به آنها امر کرده و رعایت آنها را بر شما فرض گردانیده است، به امید اینکه این خطاب را بفهمید و امر و نهی را درک کنید تا تقوای الهی را بنابر بصیرت انجام دهید. ابوحیان گفته است: لطف و مهر و رقت قلب از لفظ و صاکم درک میشود، و در این که آنها را اوصیاء خود قرار داده است احسان و نیکی فراوانی نهفته است. (البحر 4/252).

**وَلَا تَقْرِبُوا مَالَ الْيَتَيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشْدُدَهُ وَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ
بِالْقِسْطِ لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَاعْدِلُوا وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَى وَبِعَهْدِ اللهِ
أَوْفُوا ذَلِكُمْ وَصَاحِكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۱۵۲)**

و به مال یتیم نزدیک مشوید مگر به طریقه نیک (و مشروع) تا اینکه به سن رشد (جوانی و بلوغ) برسد. و پیمانه و ترازو را به عدل و انصاف مراعات کنید، هیچکس را مکلف نمی‌سازیم مگر به قدر طاقت و توان او. و هرگاه سخن گفتید پس انصاف (را مراعات) کنید، و اگر چه (کسی که درباره او سخن میگوید) خویشاوند شما باشد. و به عهد الله وفا کنید، اینها اموری است که (الله) شما را به آن سفارش کرده است، تا عبرت گیرید. (۱۵۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَشُدّ»: رشد، رسیدن به حد تکلیف. «أَوْفُوا»: به تمام و کمال بپردازید. «الْقِسْطِ»: عدالت، نظام اقتصادی جامعه‌ی اسلامی باید بر اساس قسط باشد). «ذا قربی»: نزدیکان، خویشاوندان. «عَهْدُ اللهِ»: پیمان خدا، مراد از آن، همه چیزهایی است که خداوند از بندگان خود خواسته است. همچنین همه عهدها و پیمانهایی است که مردمان با یکدیگر می‌بندند. در این صورت نسبت آن به خدا بدین سبب است که خداوند به حفظ و وفای بدان امر نموده است.

تفسیر:

«وَلَا تَقْرِبُوا مالَ الْيَتَيمِ إِلَّا بِالْتَّى هِيَ أَحْسَنُ حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ»: و به مال یتیم به هیچ وجه، جز به نیکوترین شیوه - نزدیک نشوید، تا وقتی که به حد رشد کامل خود یعنی: کمال بلوغ و سن جوانی «خود بر سد» تصریف بی جا در مال یتیم حرام است؛ البته، به صورت احسن و مشروع، ولی یتیم میتواند در آن تصریف کند؛ هنگامی که یتیم جوان شود، و بتواند فرایض خود را انجام دهد، به خود آن سپرده شود.

البته ششمین حرام؛ همانا خوردن مال یتیم است.

ابن عباس(رض) گفته است: یعنی برای یتیم عملی صالح انجام دهد، در چنین صورتی می تواند مطابق عرف از آن بخورد.

تفسران در تفسیر جمله «بِالْتَّى هِيَ أَحْسَنُ». آیه مبارکه می نویسد: برای حفظ حقوق ایتم باید بهترین طریقه‌ی بهره‌گیری از اموال و دارایی او انتخاب شود.

جز کسانی که اهلیت اقتصادی و تقوای کافی دارند، نباید دیگران به مال یتیم نزدیک شوند.

«وَأُوفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ بِالْقِسْطِ»: و در پیمانه و ترازو به تمام و کمال، عدالت را رعایت کنید. در هنگام خرید و فروش. پس هفتمین حرام؛ کاستن از پیمانه و وزن است.

«وَلَا تُكْلِفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»: از هیچکس جز به اندازه‌ی توانش تکلیف نمیکنیم، تکلیفی میکنیم که بتواند آنرا انجام دهد. یعنی هیچ یک از دستورات و اوامر و نواهی الهی، فوق طاقت انسان نیست. واضح است که: بدون قدرت، تکلیفی نیست.

امام بیضاوی فرموده است: خداوند بر هیچکس تکلیف نمیکند جز به آنچه قادرتش را دارد و بر او مشکل نیست. بعد از رعایت عدالت در وزن کردن و پیمانه نمودن آن را آورده است؛ چون ادای حق مشکل است پس بر شمامت که آنچه را در توان دارید انجام دهید، و آنچه که خارج از توان شما باشد بخشنودی است. (بیضاوی ص 184).

«وَإِذَا قَلْتُمْ فَاغْدِلُوا وَلُؤْكَانَ ذَا فُرْبَى»: در حکم و شهادت عدالت را رعایت کنید، هر چند بر خویشاوندان خود هم شاهدات بدھید. یعنی در گفتن حق و انصاف باید دوستی و خویشاوندی مانع نگردد. پس حرام هشتم؛ دروغ گفتن و شهادت دادن به ناحق و نارواست.

«وَبِعَهْدِ اللَّهِ أُوفُوا»: وقتی عهد و پیمان بستید به آن وفا کنید. یعنی: هرگاه در نذر، یا سوگند، یا هر امر حق دیگری با الله متعال عهد بستید، به آن وفا کنید.

همچنان کسی که اسلام آورده است، در حقیقت با الله متعال بر طاعت وی عهد بسته است بنابر این، تعبیر وفا به عهد خدای عزوجل، شامل عهد وی در اعتراف به ربوبیتش و عهد وی بر طاعتش در امر و نهیش نیز می شود. پس نهمنین حرام عهد شکنی است.

تفسر قرطبی فرموده است: این امر عام است و تمام عهد و پیمان خدا را بر بندگان دربر میگیرد. و امکان دارد منظور قراردادهای بین مردم باشد. و بدین جهت به خدا اضافه شده است که دستور حفظ و وفاداری به آن را داده است. (تفسیر قرطبی 137/7).

«ذَلِكُمْ وَصَاحِكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (152)» این سفار شهاست که خدا شما را به مراعات آن توصیه می کند، امید که پند پذیرید و بیدار شوید.

وَأَنَّ هَذَا صَرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَبَعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَاحِكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۵۳)

و مسلمًا این [برنامه‌های محکم و استوار و قوانین و مقررات حکیمانه] راه راست من است؛ بنابر این از آن پیروی کنید و از راه های دیگر پیروی مکنید که شما را از راه او پراکنده می کند؛ خدا این [گونه] به شما سفارش کرده تا پرهیزکار شوید. (۱۵۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِنْتَعُوهُ»: در آن گام بردارید. بدان عمل کنید. «السَّبِيلُ»: جمع سبیل، راه‌ها. «وصاكم»: به شما سفارش کرد، وصیت کرد.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: اساس همه ادیان الهی، پیروی از راه الله متعال و دوری از راه دیگران است. طوریکه در آیة مبارکه میفرماید: «وَأَنَّ هذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ فَاتَّعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا أَلْسُبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ»: این است راه راست من، از آن پیروی کنید. از راه های دیگر که شما را از راه وی جدا میسازد، پیروی مکنید. یعنی به شما توصیه میکند که دین و آیین راست و مستقیم من این است که آن را برایتان قرار داده ام، پس آن را برگیرید و از ادیان متفاوت و کچ راهه ها پیروی نکنید، که باعث تفرقه و پراکنگی شما میشود، و شما را از راه هدایت منحرف می سازد.

بناءً عمل به احکام الهی، سبب وحدت است و به سراغ احکام غیر الهی رفتن، مایهی تفرقه می باشد.

از ابن مسعود(رض) روایت شده است: روزی پیامبر صلی الله علیه وسلم برای ماختی کشید و فرمود: این راه خدا میباشد، آنگاه از چپ و راست خطهایی را کشید و فرمود: اینها راه های شیطانند که مردم را بدان میخواند، آنگاه آیه‌ی «وَأَنَّ هذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ فَاتَّعُوهُ...» را خواند. (مختصر ابن کثیر 1/633).

«ذلِكُمْ وَصَاعِدُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ(153)» بر سبیل تأکید وصیت را تکرار کرده است. یعنی شاید به وسیله‌ی امتنال فرمان های خدا و دوری جستن از نواهیش خود را از آتش دور کنید.

از عباده بن صامت(رض) روایت شده است که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف خطاب به اصحاب خود فرمودند: «کدام یک از شما بر مفاد این سه آیه با من بیعت می‌کند؟ سپس تلاوت نمودند: «فُلَّ ثَعَالَوْا أَنْلُ...» تا از تلاوت هرسه آیه فارغ شدند... آنگاه فرمودند: هرکس به آنها وفا کند، پاداش وی بر الله متعال است و هرکس از آنها چیزی کم کند و خداوند متعال او را در دنیا (به مجازات) دریابد، این همان سزا ای اوست و هرکس را که به آخرت بیندازد پس سروکارش با اوست که اگر خواهد، وی را بدان مورد مؤاخذه قرار میدهد و اگر خواهد، از وی درمی‌گذرد».

پس اینها در مجموع، ده وصیت الهی برای انسان است. در ضمن اگر توجه بفرماید در پایان سه آیهی اخیر الذکر، سه تعبیر مختلف بعمل آمده است: در پایان آیه ۱۵۱ که نهی از شرک و قتل و فحشا است. «لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ» آمده است، یعنی زشتی این امور با اندکی تعقل و فکر، برای همه روشن می شود.

در آیهی ۱۵۲ که به حفظ مال یتیم و رعایت قسط و عدل و وفای به عهد فرمان میدهد، تعبیر «لَعَلَّكُمْ تَكَرُّونَ» آمده، یعنی خوبی عدالت را فطرت و نهاد هرکس می پذیرد، تنها باید تذکر داد.

در این آیه نیز که پیروی از دستورهای خداست، «لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» آمده، یعنی تقوا همان گام نهادن در راه اطاعت و فرمان الهی است.

توضیح مختصری به وصایا ده گانه:

- 1 - شریک و همتا قرار ندادن برای الله: بزرگترین آفریده‌ها از جهت کمیت مانند: آفتاب، مهتاب و ستاره و بزرگترین آنها از جهت مقام و مرتبت مانند: فرشتگان، پیامبران و نیکان، همگی بندگان خدایند. (مریم: آیه 93).
- 2 - نیکی با پدر و مادر: [اسراء: 23)، (لقمان آیات: 14 و 15).
- 3 - تحريم کشتن فرزندان از بیم بینوایی و نداری:.... [اسراء: 31]. فرق بین تعبیر آیه 151 سوره‌ی انعام با آیه‌ی 31 سوره‌ی اسراء این است که: منظور از سوره‌ی انعام فقر و بینوایی حال حاضر است؛ چون اول به رزق و روزی پدران اشاره میکند؛ ولی سوره‌ی اسرا به بینوایی آینده اشاره میکند؛ چون اول به رزق و رزی فرزندان اشاره دارد.
- 4 - تحريم نزدیک شدن به کارهای رشت و ناپسند مانند: زنا، اتهام و [اعراف: 33].
- 5 - منع کشتن ناحق و خون ریختن دیگران: خون ریختن ناحق مردم، گناهی بس بزرگ و نابخشودنی است.
- 6 - نگهداری از اموال بیتیم: (، نساء آیات 6 و 10).
- 7 - وفا کردن به پیمانه و ترازو از روی عدل و داد: [هود: 85)، (مطففين آیات 1 تا 3).
- 8 - عدالت در گفتار و حکم: «وإذا قلت فاعدلوا ولو كان ذا قربى» (انعام: 152).
- 9 - وفاداری به عهد و پیمان الله: (بقره 177)، (نحل: 91)، (یس: 60).
- 10 - پیروی از راه راست الله و دوری از سایر راهها...
بعد از ذکر وصایا دهگانه، خداوند متعال در آیه 153، راه و روش خود را راه راست و پایدار و دین اسلام به شمار می‌آورد و میفرماید: جز آن، هیچ دینی پذیرفته نیست و از راه وی پراکنده نشوید و بیایید، همیگر را به حق و نیکی و صبر و بردبازی، سفارش کنید. [عصر آیات 1 الی 3].

یادداشت:

بلی! حق، یکی؛ نور، یکی؛ دین، یکی؛ و خدا، یکی است؛ اما باطل متعدد و گوناگون، و تاریکی‌ها و گمراهی‌ها بسیار است.

خصوصیات مهم آیات مذکور:

کعب اخبار که بسیار عالم ماهر به تورات و قبلًا یهود بوده بعداً مسلمان شد، میفرماید که این آیات قرآن مجید که در آنها ده چیز حرام بیان شده است کتاب خدا تورات بعد از بسم الله به همین آیات آغاز شده است (انتهی) و گفته شده که همینها آن ده کلمات اند که بر حضرت موسی عليه السلام نازل شده بودند.

تفسیر القرآن حضرت عبدالله بن عباس(رض) میفرماید که همین آیات، آن آیات محکماتی هستند که ذکر آنها در سوره آل عمران آمده و از حضرت آدم گرفته تا خاتم الانبیا همه شریعتهای انبیاء علیهم السلام بر آن متفق اند و هیچ یک از آنها در هیچ دین و امت و شریعتی منسوخ نشده است. [بحر محیط]

این آیات وصیت نامه رسول الله می باشند:

در تفسیر ابن کثیر از حضرت عبدالله بن مسعود منقول است که فرمود: هر کسی می خواهد

اینگونه وصیت نامه رسول الله صلی الله علیه وسلم را ببیند که ممھور باشد این آیات را بخواند که در آنها آن وصیت موجود است که رسول خدا احکام الهی را به امت خویش وصیت نموده است و حاکم به روایت حضرت عباده بن صامت نقل کرده که رسول الله به صحابه کرام خطاب فرمود: چه کسی حاضر است بر سه آیه با من بیعت کند سپس این سه آیه را تلاوت فرموده گفت: هر کسی که بر این بیعت وفا کند، اجر او بر عهده خدا خواهد بود. و الان به تفصیل آن ده چیز و تفسیر این سه آیه ملاحظه بفرمایید؛ این آیات چنین آغاز گردیدند «قَلْ تَعَالَوَا أَتُلْ مَا حَرَمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ» «تَعَالَوَا» یعنی بیایید و در اصل، این کلمه جایی گفته میشود که داعی بر مقام بلند قرار گیرد و کسانی را که در جای پایینی قرار گرفته باشند بطرف خود بخواند. در اینجا اشاره به این است که در پذیرفتن این دعوت، بر آنها شرافت و بلندی است مقصود اینکه بر رسول کریم صلی الله علیه وسلم خطاب کرده فرموده شد که شما به ایشان بگویید که بیایید تا من بر شما آن چیز ها را بخوانم که الله تعالیٰ حرام کرده است این پیامی است که بدون واسطه از جانب خدا آمده است، در آن ظن و تخمین وقیاس کسی دخالت ندارد تاکه شما به فکر اجتناب از آنها باشید و بدون جهت از طرف خود چیز های حلال خداوندی را حرام قرار ندهید.

در این آیه، اگر چه مخاطب بلاواسطه مشرکین مکه هستند؛ ولی مضمون خطاب، عام و شامل همه بنی نوع انسانی است چه مؤمن باشند و چه کافر؛ چه عرب باشند و چه عجم و چه حاضرین فعلی باشند چه نسلهای آینده. [بحر محیط]

خوانندگان گرامی !

پس از بیان فرمان و وصایای ده گانه، اینکه آیات متبرکه (154 الی 158) از نزول تورات موسی علیه السلام خبر میدهد؛ چون نامش در میان مردم عرب جاهلی، بس مشهور بود و داستانهایی از آن شنیده بودند. سپس از ارزش منزلت و هدایت قرآن، سخن میگوید که مردم به آن بگروند و معذرت مشرکان را مردود شمرند؛ زیرا آن همه خیر و برکت و رهنمود قرآن، عذری برای کسی باقی نگذاشته است.

همچنان در آیه (158) پس از هشدار تند بدترین کیفر به کافران و مشرکان، اشاره می کند که نزول قرآن برای مردود شمردن معذرت بی اساس معذرت خواهان و بطرف کردن آن دلیل است و این که: کفار، ایمان نمی آورند و امیدی به گرویدن شان به پیامبر خاتم نیست.
ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لَعَلَّهُمْ يُلَقَّأُونَ رَبَّهُمْ يُؤْمِنُونَ (۱۵۴)

سپس به موسی کتاب(تورات) دادیم برای اینکه [نعمت خود را] بر آنان که نیکی کردن کامل کنیم، و برای اینکه همه احکام و معارفی که مورد نیاز بنی اسرائیل بود، تفصیل و توضیح دهیم و برای اینکه هدایت و رحمت [بر آنان] باشد تا به دیدار [پاداش و مقام قرب] پروردگارشان ایمان آورند. (۱۵۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ثُمَّ»: سپس، برای ترتیب خبر است. «تَمَامًا»: برای کامل کردن و اتمام نعمت.
 «تَفْصِيلًا»: بیان و توضیح. «لِكُلِّ شَيْءٍ»: هر چیزی که در دین به آنها نیاز باشد.

تفسیر:

«ثُمَّ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ تَمَامًا عَلَى الَّذِي أَحْسَنَ»: ما به موسی کتاب دادیم، تا نعمت خود را بر آن کسی که نیک رفتار است، تمام کنیم.

تقدیر سخن چنین است: ای محمد! به مشرکان بگو؛ ما قبل از آن که قرآن را بر محمد صلی اللہ علیہ وسلم نازل کنیم، به موسی نیز کتاب آسمانی دادیم بنابر این، توصیه هایی که ذکر شد، در شریعت های الهی دیگر نیز آمده است.

طبری فرموده است: کتاب را به موسی عطا کردیم تا در مقابل انجام دادن اوامر و نواهی ما، نعمت خود را بر او تمام کرده باشیم. در حقیقت اعطای کتاب به موسی، نعمت و منتی بس بزرگ از جانب الله برای او است؛ چرا که عمل نیکو انجام داد و به بهترین وجه ممکن از ما اطاعت نمود. (ابو سعود 148/2).

«وَ تَقْصِيَّلًا لِكُلِّ شَيْءٍ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً لِعَلَّهُمْ يُلْقَاءُ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ (154)»: تورات حاوی احکام دینی آنها و مایه هدایت و رهنمایی‌شان به سوی اموری است که مایه سعادت‌شان است.

تورات سبب حصول رضای الهی برای کسی است که به آن عمل می‌کند. برای چنین کسی گناهانش بخشیده می‌شود و حسناتش چند برابر می‌گردد. تورات بیانی است که آنها را بر ایمان به لقای خدای ملک دیان و باور داشتن به روز تهدید و آمادگی گرفتن به خاطر آن فرا میخواند و هر که بداند که به ملاقات خدای خود خواهد رفت در این راه سعی و تلاش می‌کند و مراقب خدای یکتا و یگانه است.

«وَ هُدًى وَ رَحْمَةً لِعَلَّهُمْ يُلْقَاءُ رَبِّهِمْ يُؤْمِنُونَ (154)»: یعنی برای بنی اسرائیل مایه هدایت و رحمت است، تا شاید روز رستاخیز و حضور در پیشگاه خدا را تصدیق نمایند. ابن عباس(رض) گفته است: یعنی تا به رستاخیز و حشر ایمان بیاورند، و پاداش و کیفر را تصدیق نمایند. (ابو سعود 148/2).

قابل تذکر است که در میان قرآن عظیم الشأن و تورات، شباهت‌های فراوانی به چشم میخورد. در انجیل، تکیه بر مواعظ است و در زبور، تکیه بر دعاست، ولی از نظر قوانین، شباهت تورات به قرآن عظیم الشأن بیشتر است. از این رو به تورات، امام گفته شده است. «وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابٌ مُوسَى إِمَامًا» (هود، 17) در این آیه متبرکه هم تورات، رحمت، هدایت و بیانگر هر چیز معزّفی شده است. قابل تذکر است به محظی که قرآن عظیم الشأن نازل گردید همه کتاب‌های آسمانی (تورات، انجیل و زبور منسوخ گردید و عمل به یکی از آنها از دیدگاه شریعت مبارک اسلام قطعاً جواز ندارد).

وَهَذَا كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعْنَكُمْ تُرْحَمُونَ (١٥٥)

و این (قرآن نیز) کتابی است که بابرکت آن را نازل کرده‌ایم، پس آن را پیروی کنید، و تقوی پیشه کنید. تا مستحق رحمت (الله) گردید. (۱۵۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مُبَارَكٌ»: پر خیر و برکت. مشتمل بر فوائد دینی و دنیوی. صفت (کتاب) است. باید گفت که: کلمه «مُبَارَكٌ» از ریشه‌ی «برکت»، بر دو أمر تأکید می‌کند:

1 - ریشه قوی و ثابت.

2 - رشد دائم. قرآن، هم دارای مطالبی اساسی و تغییر ناپذیر و استوار است و هم با گذشت زمان، پرده‌هایی از اسرارش کشف و روز به روز جلوه‌ی آن بیشتر می‌شود.

تفسیر:

«وَ هَذَا كِتَابٌ أَنزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ»: و این قرآن عظیم و ذکر حکیم را ما بر پیامبر گرامی نازل

کردیم، اهمیت شایان و بزرگی دارد و دارای منافع و فوایدی فراوان است و انواع فواید دینی و دنیوی را در بر دارد. قرآن مایه برکت برای کسی است که آن را تلاوت و حفظ کند و بفهمد و به آن عمل نماید.

«فَائْتَعُوهُ وَاتَّقُوا لِعَلَّكُمْ ثُرُّحُونَ(155)»: قرآن، تنها کتاب تئوری ونظری نیست، بلکه کتاب سعادت و برنامه عمل انسان است، وسعادت بشر در دو چیز است: اطاعت حق، اجتناب از باطل، پس به پندھایش پاییند باشید و از اوامرش اطاعت و از نواهی اش اجتناب کنید تا به رستگاری بزرگ و نعمت ماندگار در مجاورت خدای رحمان و رحیم دست یابید که سعادت دنیا و نجات آخرت مرهون پیروی از قرآن و سنت پیامبر صلی الله علیه وسلم است.

أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ(١٥٦)

(ما این کتاب را با این همه امتیازات نازل کردیم) تا نگوئید کتاب آسمانی تنها بر دو طایفه پیش از ما (بر یهود و نصاری) نازل شده بود و ما از بحث و بررسی آنها بیخبر بودیم. (۱۵۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَنْ تَقُولُوا»: به معنای «لئلا تقولوا» است، یعنی: تا نگویید و بهانه نگیرید. «إِنْ كُنَّا»: ما بودیم. «دراسة»: قرائت، خواندن و فهم کردن، آموختن.

تفسیر:

«أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أُنْزِلَ الْكِتَابُ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا»: و ما این قرآن عظیم را بر شما با چنین وصفی عظیم و در برگیرندهی خیرات دنیا و آخرت نازل کردیم تا در روز قیامت نگویید که کتاب های مقدس تورات بر یهودیان و انجیل بر نصرانیان نازل شده و ما کتابی نداریم، پس بر ما حجت تمام نشده و بر ما کتاب های آنها اطلاع نداریم تا حق را باطل باز شناسیم.

ابن جریر گفته است: با نازل کردن قرآن بر حضرت محمد صلی الله علیه وسلم الله متعال راه چنان استدلال را از آنان بست.

«وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ(156)»: حال این که ما از آشنایی و بررسی محتوای کتاب های آنان غافل و بی خبر بودیم و نمی دانستیم چه چیزی را در بر دارند؛ یعنی: نمی دانستیم که در آنها چه بوده است، چرا که زبانشان را نمی فهمیدهایم و مخاطب آن کتاب ها نبودهایم. مراد؛ اثبات حجت بر مشرکان با فرودآوردن قرآن بر محمد(ص) است تا مشرکان در روز قیامت نگویند که: تورات و انجیل بر دو امت قبل از ما نازل گردیده بود و ما از مضامین آنها غافل بودیم.

أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَا أُنْزَلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَى مِنْهُمْ فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَّبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا سَنْجُزِي الَّذِينَ يَصْدِفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصْدِفُونَ(١٥٧)

یا نگوئید اگر کتاب آسمانی بر ما نازل می شد از آنها هدایت یافته تر بودیم، اینک آیات و دلایل روشن از جانب پروردگارتن برای شما آمد و همچنین هدایت و رحمت او، با اینحال چه کسی ستمکارتر از آنها که آیات خدا را تکنیب کردن و از آن روی گردانیدند یافت

میشود، اما بزودی کسانی را که از آیات ما روی گردانیدند به خاطر همین اغراض بدون دلیل ایشان مجازات شدید خواهیم کرد.(۱۵۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَهْدَى»: هدایت یافته تر. «بَيِّنَةٌ»: دلیل و حجت، در اینجا هدف قرآن است.
«صَدَفَ عَنْ»: منصرف و رویگردن شد از. «يَصُدِّفُونَ عَنْ» (صف): رویگردان می شود از- سُوءُ الْعَذَابِ: بدترین عذاب، سخت ترین مجازات.

تفسیر:

«أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَا أُنْزَلَ عَلَيْنَا الْكِتَابُ لَكُنَّا أَهْدَى مِنْهُمْ»: و تا با نازل نشدن کتابی بر خود احتجاج نکنید و نگوئید اگر کتابی بر ما مانند یهود و نصارا نازل میشد ما حتماً از آنها بیشتر به راه حق هدایت می شدیم و سریعتر امر پیامبر را اجابت میکردیم؛ چون ما از آنها زیرکتر و در عمل جدی تریم.

بشرکین مگه، به هدایت یافتنگی پیروان تورات و انجیل اعتراف داشتند، ولی خود را برای دریافت کتاب آسمانی شایسته‌تر از آنان می دانستند. نزول قرآن برای همه، اتمام حجت است.

«فَقَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَ هُدًى وَ رَحْمَةً»: (برای جلوگیری از این بهانه‌ها) بی‌شک از سوی پروردگارستان و توسط محمد صلی الله علیه وسلم قرآن عظیم برایتان آمده است، که حلال و حرام را برای شما بیان میکند و هدایتگر دلهاست، رحمتی است بس بزرگ از جانب خدا برای بندگانش.

تفسیر قرطبي فرموده است: یعنی با آمدن حضرت محمد صلی الله علیه وسلم عذر برطرف شده است. (تفسیر قرطبي 144/7).

ابن عباس(رض) گفته است: «بَيِّنَةٌ» یعنی دلیل که عبارت است از پیامبر صلی الله علیه وسلم و قرآن است. (زاد المسیر 3/155).

«فَمَنْ أَظْلَمُ مِمْنَ كَذَبَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَصَدَفَ عَنْهَا»: از بزرگترین ظلم‌ها به انسانیت، اعراض از کتب آسمانی است. بنابر این ظالمترین مردم کسی است که به حجت‌هایی خدای تعالی که پیامبر خود را به منظور تبلیغ آن فرستاد باور نداشته باشد و آن را تکذیب کند؛ زیرا چنین شخصی شهادت را پنهان داشته، حق را رد نموده و راستی و صداقت را تکذیب کرده است.

ابوسعود فرموده است: یعنی مردم را از آن منصرف کرده است، بدین ترتیب گمراهی و گمراه کردن را با هم جمع کرده است. (ابو سعود 2/149).

«سَنَجْرَى الَّذِينَ يَصُدِّفُونَ عَنْ آيَاتِنَا سُوءُ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يَصُدِّفُونَ(157)»: و همچنان کسی که بنابر استکبار و سرکشی از هدایت روی گرداند، برای چنین کسانی بدترین عذاب و شدیدترین مجازات‌ها است، چون از حق انکار نموده و از قبولی رسالت و پیامبری خود را کنار کشیده‌اند. پس بد بادا هر اعراض‌گر و هلاک بادا هر تکذیب کننده، باید یادآور شد که مجازات وسزای اعراض از دین حق و پشت کردن به آیات الهی، عذاب شدید را در بر دارد.

«بِمَا كَانُوا يَصُدِّفُونَ»: عامل اصلی بدختی‌های انسان، عملکرد خود اوست.

**هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِي
بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا
خَيْرًا قُلِ انتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ (١٥٨)**

آیا (این اعراض کنندگان) انتظار می‌کشند که فرشتگان پیش آنها بیایند یا پروردگارت باید یا بعضی از نشانه‌های پروردگارت باید؟! روزی که بعضی از نشانه‌های پروردگارت باید، کسی که از پیش ایمان نیاورده و یا در وقت مومن بودن کار نیکی انجام نداده باشد، ایمانش به او سودی نمی‌رساند. بگو: انتظار بکشید ما هم با شما منتظریم. (۱۵۸)

شرح لغات و اصطلاحات:

«هَلْ يَنْظُرُونَ؟» هل ینتظرون؟: استفهام انکاری به معنای ما ینتظر الكفار الأشقياء أن تحضرهم الملائكة لقبض أرواحهم: کفار سیاه بخت، انتظاری جز این ندارند که فرشتگان آنان را آماده کنند و روحشان را در کشند (بقره آیه 210)، (یونس آیه 102).

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: در آیه 92 سوره‌ی اسراء) برخی از توقعات نابجای کفار مطرح شده است که می‌گفتند: مابه تو ایمان نمی‌آوریم مگر آنکه آسمان را بر ما فروریزی، یا خدا و فرشتگان را نزد ما آوری. این انتظارهای نابجا کفار در این آیه مبارکه بصورت مطلق رد گردیده است.

«هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيهِمُ الْمَلَائِكَةُ»: (دلائل متقن بر وجوب ایمان بیان گردیده است. پس چرا ایمان نمی‌آورند؟) آیا این کفار تکذیبگر منتظر چه چیزی جز ایناند که ملائکه ارواح شان را قبض کنند، و این همان وقتی است که توبه‌ی آنان سودی ندارد.

«أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ»: یا خداوند متعال به گونه‌ای که سزاوار عظمت و بزرگی اش است به منظور قضاوت باید یا برخی از علامات و نشانه‌های قیامت مانند طلوع آفتاب از مغرب فرا رسد.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: یعنی فرمان پروردگارت مبنی بر کشتن آنان یا اجرای دیگر عقوبات نازل می‌شود.

تفسر امام طبری فرموده است: منظور این است که در روز قیامت پروردگارت برای محاسبه‌ی خلق به موقف می‌آید. یا بعضی از آیات پروردگارت تحقق می‌پذیرد؛ مانند طلوع آفتاب از مغرب. (طبری 12/245).

نایاب فراموش کنیم که: نتیجه‌ی طفره رفتن در ایمان، به جز ناکامی چیزی دیگری را بیار نمی‌آورد، طوریکه در آیه مبارکه می‌فرماید: «يَوْمَ يَأْتِيَ بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا»: روزی که بعضی از عالیم قیامت نمایان می‌شود، در چنان روزی ایمان کافری که در آن موقع ایمان می‌آورد سودی ندارد.

همچنین ایمان اوردن انسان گناهکاری که عملی نیکو انجام نداده است هم سودی ندارد. مفسر طبری می‌افزاید که: بعد از آمدن چنان دلایلی، ایمان مشرکی که از بیم و هراس ایمان می‌آورد سودی و فایدای ندارد. پس حکم ایمان چنان افرادی مانند حکم ایمان آنها در حال قیام قیامت است. (طبری 12/266).

باید بعرض رسانیده شود که: ایمان و عمل، در شرایط آزاد و طبیعی، کارساز است، نه در حال اضطرار و ترس جان.

در حدیث شریف آمده است: «قیامت برپا نمی شود تا آن که آفتاب از غروبگاه خود طلوع نکند پس چون آفتاب از غروبگاه خود طلوع کرد و همه مردم آن را دیدند، در آن هنگام همگی آنها ایمان می آورند اما این ایمان آوردنشان در وقتی است که برای هیچ کسی ایمان آوردن آن سودی نمیبخشد...». (اخراج از بخاری).

«فُلِ انتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ (158)»: هرگاه قیامت برپا گردد اهل طاعت گرامی داشته می شود و اهل بهتان و بدی زیان می بینند پس شما منتظر عذابید و ما منتظر ثوابیم.

خواندنگان گرامی!

پس از هشدارهای الهی به اهل کفر - به دلیل سرپیچی از امر حق - به عذاب سخت گرفتار خواهند شد و با دست خالی و بی نتیجه به بازار قیامت خواهند رفت. اینک در آیات متبرکه (159) (160) یکبار دیگر مؤمنان را از تفرق و چندستگی در دین، بر حذر می دارد تا همچون بدعت گذاران نباشند و یک سخن و یک نظر وارد میدان عمل شوند و بدانند که هر کار نیکی ده برابر و بیشتر پاداش می گیرد؛ اما کار بد به همان اندازه که هست، مجازات دارد.

إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنْتَهِمُ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (١٥٩)

مسلمان کسانی که دینشان را پراکنده کردند و گروه گروه شدند، تو به هیچ وجه از آنان نیستی (تو مسؤول آنان نیستی)، جزء این نیست که کار آنها با الله است. باز الله آنها را به آنچه میکرند، آگاه خواهد ساخت. (۱۵۹)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فَرَّقُوا دِينَهُمْ»: دین خود را پراکنده ساختند؛ یعنی، پاره ای از آن را میگیرند و بقیه را رهاميکنند. «شیعًا»: جمع شیعه، گروهها، دسته ها، فرقه ها. «لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ»: تو اصولاً مسؤول آنان نیستی، راه تو با آنان یکی نیست. (فرقان)

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَ كَانُوا شِيَعًا»: آنانی که در دین خویش بعد از اجتماع بر توحید اختلاف کردند و بر اثر این اختلاف تبدیل به فرقه های گوناگون و احزابی متعدد شده و باهم منازعه (و هر دسته و گروهی از مکتبی و مذهبی پیروی میکنند).

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: آنها عبارتند از یهود و نصاری که دین حنیف ابراهیم را تجزیه کردند.

یعنی هدف از آنها همانا: یهود، نصاری و مشرکانند که بعضی از آنها بتان را پرستیدند و بعضی فرشتگان را، همچنان مراد همه کسانی هستند که در دین الله متعال بدعت نهاده و اموری را به میان می آورند که الله متعال بدانها فرمان نداده است.

«فَرَّقُوا دِينَهُمْ»: تفرقه افکنی در دین، یعنی بدعت گذاری و تفسیر دین به رأی خود که در قرآن عظیم الشأن واحادیثی نبوی؛ شدیدترین تعبیرات، در باره این گونه کسان آمده است. از جمله در (آیه 79 سوره بقره) آمده است: «وَإِنَّمَا بَرَآ نَبِيُّكُمْ مُّصَرِّحًا بِمَا رَأَيَ هُنَّا هُنَّ عَنِ الْجِنَّةِ مُنْسَنِدُوا إِلَيْهِ مَا لَمْ يَرُوا».

«لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ»: تو ای محمد! از آنها و از عملکرد زشت شان بر بی و از جانب پروردگار خود بر بینه و راه مستقیمی. یعنی: تو از بدعت ها و تفرقه سازی های آنان، بیزار و پاک و مبرا هستی و بر تو فقط هشدار دادن و بیم دادن است و بس.

عمر(رض) روایت کرده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف به عایشه صدیقه فرمودند: «کسانی که دین خود را پراکنده ساخته و فرقه فرقه شدند، آنها اصحاب بدعتها و اصحاب هواها و اصحاب گمراهی از این امت هستند، ای عائشه! بدان که برای هر صاحب گناهی توبه‌ای است، بجز صاحبان بدعتها و هواها که برای شان توبه‌ای نیست، من از آنان بیزارم و آنان نیز از ما بیزارند».

«إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى أَنْ يَنْهَا بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (١٥٩)»: اما بازگشت آنها به سوی خداست تا به آن‌ها نتیجه عملکرد بدشان را خبر دهد، «ثُمَّ يُنذِّهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ (١٥٩)»: و سپس آنها را به بدترین مجازات دچار کند به جز اهل توحید و اجتماع بر حق که در نشیمنگاه صدق توأم با لطف و نرمی و مقامی بلندی قرار خواهد داشت.

طبری گفته است: در آخرت آنها را از آنچه که کرده اند باخبر می‌کند و هریک را مطابق عملش مجازات می‌کند. (تفسیر طبری 274/12).

باید یادآور شد که این آیات متبرکه: مسئولیت سنگین دین شناسان را در حفظ اصالت مکتب و مقابله بالحرافات فکری، در عین حفظ وحدت اجتماعی امّت، بیان میدارد.

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (١٦٠)

هر کس کار نیکی انجام دهد ده برابر آن پاداش خواهد داشت و هر کس کار بدی انجام دهد تنها مانند آن سزا خواهد دید، و به آنها هرگز ظلم نخواهد شد. (۱۶۰)

شرح لغات و اصطلاحات:

«عَشْرُ أَمْثَالِهَا»: ده برابر آن، چندین برابر، عدها در قرآن، گاهی تخمینی است. بصورت کل در شیوه‌ی تربیتی اسلام، تشویق ده برابر تنیبه است. «إِلَّا مِثْلَهَا»: جز مانند آن، جز هم مثل آن، یک برابر.

تفسیر:

«مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا»: باید گفت که: عمل انسان همیشه و همه جا همراه انسان است. طوریکه میفرماید: هر کس در روز قیامت عمل صالحی و نیکی را انجام دهد برای او از حسنہ ده برابر آن به عنوان فضل و کرم خدا مكافات و پاداش می‌گیرد، و این حداقل پاداش اضافی است که الله متعال به بندگانش می‌دهد؛ چون گاهی اوقات مكافات اضافی تا پانصد برابر یا بیشتر هم می‌رسد.

«وَ مَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا»: و هر کس مرتکب عمل بدی بشود، مطابق با آن مجازات می‌بیند نه بیشتر مگر اینکه خداوند متعال آن گناه را ببخشد و از آن درگذرد. از فحوای آیه مبارکه در می‌یابیم که: خداوند متعال، در مكافات با فضل خود رفتار می‌کند، ولی در مجازات، با عدل.

قابل تذکر که: از کلمه‌ی « جاء » استفاده میشود که مكافات و مجازات مورد بحث در این آیه مبارکه، مربوط به محکمه روز قیامت است. و گرنه چه بسا خلافی که با توبه محو یا به نیکی تبدیل شود. «بُيَدِلُ اللَّهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ» (فرقان، 70)، یا مورد عفو قرار میگیرد. «يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ» (مائده، 15)، و چه بسا نیکی‌ها کمباریا، تکبر، خود بینی، خود خواهی، غرور و سایر گناهان دیگر محو و حبط شود. پس عملی ملاک است که به صحنه‌ی قیامت آورده شود.

گرچه آیه‌ی مبارکه مربوط به عمل نیک و بد است، ولی طبق روایت، آنکه نیت خیر کند پاداش دارد ولی نیت سوء تا به مرحله عمل نرسد، سزا و مجازات ندارد و این فضل الهی است.

«وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ (160)»: بنابر این هیچ ظلم وستمی از ناحیه بدی‌هایی که انجام نشده و نقصی در حسنات که انجام شده نیست بلکه همه چیز براساس عدالت و فضل است. در حديث شریف به روایت ابن عباس(رض) از رسول الله صلی الله علیه وسلم آمده است که فرمودند: «بی‌گمان پروردگار تان رحیم است پس هر کس قصد کار نیکی کند ولی آن را انجام ندهد، برایش یک حسن نوشته می‌شود اما اگر آن را انجام داد، از ده تا هفت‌صد حسنه تا مراتب بسیار بیشتر از آن، برای او نوشته می‌شود و هر کس قصد انجام کار بدی را بکند اما آن را به عمل نیاورد، برای او یک بدی نوشته می‌شود، یا هم خداوند متعال آن بدی را از کارنامه وی محو می‌کند...»

در حسنات افزایش پاداش از باب فضل و کرم الله متعال است، و مقابله به مثل در اعمال نکوهیده از باب عدالت است. باید گفت که: تشویق چند برابر، ظلم نیست ولی سزا و مجازات بیش از حد ظلم است.

خواندنگان گرامی!

خداوند در این سوره، دلایل یکتایی و بی همتایی خود را بیان نمود و سخنان اهل شرک و گمراهی را مردود شمرد. اکنون در آیات متبرکه(161 الی 164) که از جمله آیات متبرکه پایانی این سوره بحساب می‌آید، با زیبایی خاصی بیان میدارد: دین پایدار و راه راست، همان دین توحیدی ابراهیم است، مسؤولیت هر کس به گردن خود او خواهد بود هدایت، جز از جانب خدا نیست و پاداش هر کس در گرو کردار اوست.

فَلْ إِنَّمَا هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ دِينًا قِيمًا مِلَةً إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۶۱)

بگو: پروردگارم را به راه راست هدایت کرده است، و آن دین راست و استوار، دین ابراهیم است که از ادیان باطل متنفر بود و از مشرکان نبود.(۱۶۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«**دِينًا قِيمًا**»: دینی پایدار، ماندگار، با ارزش، همیشگی، راست و راهنمای. «**حَنِيفًا**»: حقگرا، پاک، مخلص، بیزار از انحراف و کجی.

تفسیر:

«**فَلْ إِنَّمَا هَدَانِي رَبِّي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ**»: ای محمد! به آن مشرکین تکذیب کننده بگو: هر آینه پروردگارم را در دینی برابر و مستقیم موفق ساخته که همان دین ابراهیم حنیف، یکتاپرست و مسلمانی است که از شرک بریء است.

اساس ادیان توحیدی در طول تاریخ، یکی بوده است. اسلام، همان آیین حضرت ابراهیم است و تنفر از شرک، راه همه‌ی پیامبران می‌باشد.

«**دِينًا قِيمًا مِلَةً إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا**»: دینی است مستقیم که در آن هیچ‌گونه انحراف و کجی نیست، که در آن هیچ‌گونه انحراف و کجی نیست، «و ما كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (161)»

و ابراهیم از مشرکان نبود. در حديث شریف آمده است که چون رسول اکرم صلی الله علیه وسلم شب را به صبح می‌آوردند، می‌فرمودند: «اصبحنا علی ملة الاسلام وكلمة الاخلاق و دین نبینا محمد و ملة ابراهیم حنیفا و ما کان من المشرکین». «بر آیین اسلام و کلمه

اخلاص و دین پیامبر مان حضرت محمد(ص) و ملت حقگرای ابراهیم که از مشرکان نبود، صبح کردیم».

فَلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١٦٢)

بگو همانا نماز و طاعت من و زندگانی و مرگ من، همه برای الله؛ پروردگار جهانیان است. (۱۶۲)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«نسک»: عبادت، از جمله، حج وغیره. «محیا»: زندگی، «ممات»: مرگ. مردن. «مَحْيَايَ وَمَمَاتِي»: مراد أعمال و اقوالی است که مربوط و مقرون به زندگی و مرگ، یعنی کارهای دنیا و آخرت است یا خود زیستن و مردن.

تفسیر:

«فَلْ إِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي»: بگو ای محمد همانا نماز، طاعت، ذبح، أعمال تقری و سایر عبادات من و آنچه در زندگی خود انجام داده‌ام و آنچه بر آن به ملاقات خدای خود بعد از مرگ خویش میروم، همه اینها را در کمال اخلاص به پروردگار خود و بدون هرگونه ریا، خودنمائی، شرک و شک انجام می‌دهم.

«صلاتی و نسکی»: با آنکه نماز، جزو عبادات است، ولی، جدا ذکر شده تا اهمیت آن را نشان دهد.

نسک: جمع نسیکه، به معنای ذبیحه است. یعنی: قربانی من. طوریکه در آیه فصل لریک و انحر (کوثر آیه 2)، بعضی گفته اند: نسک به معنی عبادت است، یعنی: عبادات من «و زندگی و مرگ من» یعنی: آنچه را که از أعمال خیر در زندگانی ام انجام می‌دهم، یا أعمال خیری که ثواب آنها پس از مرگم به من میرسد؛ چون وصیت‌کردن به صدقات و أنواع دیگر از اموری که خیر جاری است و مایه تقریب به سوی الله متعال است. بعضی گفته‌اند: مراد؛ خود زندگانی و مرگ است.

«مَحْيَايَ وَ مَمَاتِي لِلَّهِ»: مرگ و حیات مهم نیست، مهم آن است که آنها برای خدا و در راه خدا باشد.

«لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١٦٢)»: پس زندگانی و آخرت همه از آن الله است زیرا او کسی است که خلائق را با روزی خویش پرورش داده، از این رو حق او این است که عبادت شود و به یکتائی یاد گردد.

لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أَمْرُتُ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ (١٦٣)

هیچ شریکی برای او نیست، و به این (توحید) امر شده ام، و من نخستین مسلمان. (۱۶۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«وَأَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ»: من اولین مسلمان، در میان امت محمدی، یا مخلص‌ترین و مطیع‌ترین کس در میان تمام اهل جهان از آغاز تا پایان آن است.

اسلام، به معنای تسليم بودن در برابر امر خداوند متعال است و به همه‌ی انبیاء نسبت داده شده است.

حضرت نوح علیه السلام خود را مسلمان دانسته است، «أَمْرُتُ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ» (آیه 72 سوره یونس) حضرت ابراهیم علیه السلام از خداوند میخواهد که او و ذریه‌اش را تسليم او قرار دهد. «وَ اجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَ مِنْ دُرِّيَّتِنَا أَمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ» (آیه 128 سوره بقره)، حضرت یوسف علیه السلام نیز از خداوند مسلمان مردن را درخواست می‌کند:

«تَوَفَّنِي مُسْلِمًا» (آیه 101 سوره یوسف) و پیامبر اسلام صلی الله علیه وسلم نیز اوّلین مسلمان است، «وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ» به این معنا که یا در زمان خودش، یا در رتبه و مقام تسليم، مقدم بر همه است.

تفسیر:

«لا شریک لَهُ»: و او را شریک و همتایی نیست. یعنی: هیچ چیز را با او در نماز و نیایش و زندگانی و مرگ شریک نمی‌آورم.

«وَ بِذِلِكَ أَمْرَتُ»: و من بر این کار دستور یافته ام که در عبادت اخلاص داشته باشم. «وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ(163)»: و [از میان ملت خود] اوّلین مسلمان هستم که به خدا اقرار و مخلصانه در مقابلش سر تعظیم فرود می‌آورم. یعنی: اوّلین مسلمان امت خویش هستم زیرا اسلام هر پیامبری بر اسلام امتش مقدم است.

در حدیث شریف به روایت علی(رض) آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم چون نماز را شروع می‌کردند، چنین می‌گفتند: «وجهت وجهی للذی فطر السماوات و الارض تا- و انا اول المسلمين». که شافعی‌ها با استدلال به همین روایت، بعد از تکبیر افتتاح این آیه را می‌خوانند و حنفی‌ها: (سبحانک اللهم...) را می‌خوانند ولی مالکی‌ها بعد از تکبیر هیچ چیز دیگر نخوانده و رأسا به قرائت فاتحه آغاز می‌کنند. «تفسیر أنوار القرآن»

تفسیر کابلی در ذیل آیه مبارکه «وَ بِذِلِكَ أَمْرَتُ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ 163» مینویسد: مفسّران عموماً گفته اند: مطلب از «وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ» آنست که حضرت پیغمبر صلی الله علیه وسلم به اعتبار امت محمدیه اوّل المسلمين می‌باشد؛ اما چون ذات فرخنده وی بر وفق حدیث جامع ترمذی اوّل پیغمبران است: «كنت نبیا و آدم بین الروح و الجسد»؛ در اوّل المسلمين بودنش هیچ شبّه نمی‌ماند. بر علاوه، ممکن است درینجا اوّلیّت زمانی مراد نبوده بلکه تقدیم رتبی مراد باشد؛ یعنی، من در تمام گیتی به صف مطیعان اوّلتر و پیشتر از همه می‌باشم! شاید مترجم محقق- قدس سرّه - که در ترجمه به جای «پیش از همه فرمانبردارم»، «نخست از همه فرمانبردارم» گفته است، به این طرف اشاره نموده؛ زیرا، به اعتبار محاوره در ادای تعبیر اوّلیّت رتبی بیشتر واضح است؛ و الله اعلم.

فُلْ أَغِيْرَ اللَّهَ أَبْغِيْ رَبَّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا وَلَا تَرِزُّ وَأَزْرَةً وِزْرَ أُخْرَى ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيَبْيَسُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْلِفُونَ (۱۶۴)

بگو: آیا جز الله پروردگار دیگر بجویم؟ در حالیکه او پروردگار (مالک و متصرف) هر چیزی است. و هیچکس عمل بدرا جز به زبان خود انجام نمیدهد (عذابش فقط برای خودش است)، و هیچکسی بارگاه کسی دیگر را بر نمی‌دارد. باز بازگشت همه شما به سوی پروردگارتان است، و او شما را به آنچه در آن اختلاف می‌کردید، آگاه می‌سازد.(۱۶۴)

شرح لغات و اصطلاحات:

«أَبْغِي»: بجویم، طلب کنم. «لَا تَرِزُّ»: بر نمی‌دارد، گناه کسی به گردن کسی دیگر نیست. «وِزْرَ»: بار، بار سنگین، بارگاه و نافرمانی، «أُخْرَى»: دیگری. «بِيَنِنْكُمْ»: شما را آگاه می‌کند، به شما خبر می‌دهد.

تفسیر:

«فُلْ أَغِيْرَ اللَّهَ أَبْغِيْ رَبَّا وَهُوَ رَبُّ كُلِّ شَيْءٍ وَلَا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا»: ای پیامبر! برای مشرکان بگو آیا شما اراده دارید تا من پروردگاری را غیر از خدایی که هستی را آفریده

و به تدبیر امور آن پرداخته و خلائق را روزی داده است و پروردگار خویش برگیرم ؟
تنها او مستحق عبادت است و هر که کار بدی انجام دهد کیفر آن برخود اوست
«وَلَا تَكُسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْهَا»: و هیچ نفس برای گناه نفس گنهکار را به دوش نمی کشد.
يعنى: هیچکس قادر نیست که گناهی به زیان غیر خود انجام دهد پس اگر گناهی انجام دهد،
این گناه به زیان خود اوست.

«وَلَا تَزِرُ وَازْرَةً وَزْرَ أُخْرَى»: در پیشگاه خداوند مسئولیت عمل هر کس، بر عهدهی خود
اوست. طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: هیچکس گناه دیگری را به دوش نمی کشد، و
هیچکس به جرم دیگری مجازات نمی بیند.

«وَلَا تَزِرُ وَازْرَةً وَزْرَ أُخْرَى»: شریف رضی گفته است: در واقع حمل باری در میان
نیست. بلکه سنگینی گناهان است که بر شانه ها سنگینی می کند، بنابر این استعاره‌ی لطیفی
در اینجا وجود دارد.(تلخیص البیان ص 40).

موضوع عدل الهی در مجازات و اینکه هیچکس گناه دیگری را به دوش نمی کشد، نه تنها
در شرعیت اسلامی، بلکه به تصریح قرآن عظیم الشأن، در صحف ابراهیم و موسی علیهمما
السلام نیز آمده است. «أَمْ لَمْ يُبَيِّنَا لِمَا فِي صُحْفٍ مُّوْسَى. وَ إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَقَى. أَلَا تَزِرُ وَازْرَةً
وَزْرَ أُخْرَى» (آیات: 37-38. سوره نجم)

«ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ مَرْجِعُكُمْ فَيَنَّبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَحْتَلُفُونَ (164)»: بازگشت همه به منظور
دادرسی به سوی خداست و او شمارا در جریان افعال‌تان قرار می‌دهد و در برابر اعمال‌تان
جزا می‌دهد که او بر همه احوال آگاه است.

در این آیه، روش اهل جاهلیت که با گناه یک شخص، کسی از نزدیکانش را، یا با گناه
عضوی از یک قبیله، عضو دیگری از آن قبیله را مورد مؤاخذه قرار می‌دادند، مردود
اعلام شده است. یادآور می‌شویم که فرموده حق تعالی در آیه(25) از سوره «نحل»:
«لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ...» (تا روز قیامت، بار گناهان خود را تمام بردارند و نیز بخشی از بار
گناهان کسانی را که ندانسته آنان را گمراه می‌کنند. آگاه باشید؛ چه بدباری را می‌کشند!)،
بدین معنی است که: شخص گمراهگر، بخشی از بار گناه گمراهی پیروانش را نیز در روز
قيامت بر دوش می‌کشد، بی‌آن که از گناه آن شخص گمراه چیزی کم شود.

تفسیر فرقان در ذیل آیه مبارکه می‌نویسد: گویند: مشرکان به مؤمنان می‌گفتند: اگر
از ما پیروی کنید، گناهانتان را بر دوش می‌کشیم (!) (عنکبوت / 12) که آیهی 164 در
این سوره، به آن پاسخ میدهد: «...وَلَا تَزِرُ وَازْرَةً وَزْرَ...». آری! مشرکان، مؤمنان را
گویند: «از ما پیروی کنید که اگر قیامتی در کار باشد، بار گناهان شمارا بر دوش می‌گیریم»
اما هرگز - عملاً - حاضر به چنین تعهدی نیستند که گناه کسی را بر دوش خود افکند و
او را از آن برهانند؛ و هر کس در گرو نفس خویش است. [طور / ۲۱]، [مدثر / ۳۸]. اما این
مشارکان و امثالشان، هرگاه از راه نافرمانی حق، کسی را گمراه کنند و از دین خدا بازش
دارند، قطعاً در برابر گناه انحراف آن شخص، یا اشخاص - علاوه بر کیفر کامل گناه و
نافرمانی خود - مجازات می‌بینند. [نحل / ۲۵]. این آیه و نیز آیهی ۱۳ سوره‌ی عنکبوت:
«وَ لِيَحْمِلُنَّ أَثْقَالَهُمْ وَ اثْقَالًا مَعَ اثْقَالِهِمْ...» مبین آیهی ۱۲ عنکبوت است که در بالا به آن
اشارة شد. البته، شخص گمراه شده، از بارگاهش کاسته نمی شود به تمامی کیفر گاه خود
را می‌بیند.

در تفسیر منار آمده است که: دو جمله‌ی «... و لاتکسب کل نفس الاعلیها» و «ولا تزر وازرة وزر اخری»، بر جمله‌ی حالیه‌ی پیش از خود: «و هو رب کل شی» عطف می‌شود؛ زیرا این جمله، تعلیل انکار و ثبیت کننده‌ی توحید و قاعده‌ای از اصول دین خداست که تمام پیامبرانش را به آن مبعوث کرده و در سوره‌ی نجم میفرماید: «أَمْ لَمْ يُنَبِّأْ بِمَا فِي صُحْفٍ مُوسَى. وَإِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَفَّى. أَلَا تَزْرُ وَازْرَةً وَزْرَ أُخْرَى. وَأَنَّ لَيْسَ لِإِنْسَانٍ إِلَّا مَا سَعَى.» [نجم / ۳۶ تا ۳۹] این اصول، از بزرگترین ارکان اصلاح فرد و جامعه‌ی بشری و نابود کننده‌ی بنیان بت پرستی و راهنمای بشریت به سوی سعادت هر دو سراست... ابن عباس(رض) در تفسیر دو جمله‌ی مزبور میفرماید: «کسی بردارنده‌ی گناه دیگری نیست. دین به ما آموخته که اساس آن چه فطرت به امانت گذاشته است، سعادت و شقاوت انسان در دنیا به اعمالش بستگی دارد و پاداش و کیفر، اساس تأثیر نیک و بد آن اعمال به شمار خواهد آمد...» [منار، ج ۸، ص 246-7].

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه قبلی خواندیم که: همه‌ی مردم برای حسابرسی و پاداش به پیشگاه الله متعال بازخواهند گشت. اینک آیه (165) این سوره را به گونه‌ای پسندیده، پایان می‌دهد که: مردم در زمین، جانشین هم اند تا زندگانی و بقای نسل استمرار داشته باشد و مردم در کردار نیکو از هم پیشی جویند.

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيَبْلُوْكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ (۱۶۵)

و او (الله) آن ذاتی است که شما را جانشینان (و نمایندگان خود) در زمین قرار داد، و بعضی را بر بعض دیگر، درجاتی برتری داد تا شما را به آنچه در اختیارتان قرار داده بیازماید مسلماً پروردگار تو سریع الحساب، و آمرزنده مهربان است (به حساب آنها که از بوته امتحان نادرست در آیند زود میرسد، و نسبت به آنها که در مسیر حق گام بر می‌دارند مهربان می‌باشد). (۱۶۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خلائف»: جمع خلیفه، جانشینان. هدف جانشینان خدا در اجرای احکام و تنفيذ اراده او در امر آبادانی و اداره کره زمین است؛ و یا مراد این است که هرگروهی جانشین گروه دیگری در این زمین میگردد و امانتداری او در موahib مادی و معنوی و اجرا قوانین دین الهی مورد آزمایش قرار میگیرد. (فرقان)

تفسیر:

«وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ»: و او خدایی است که شما را جانشینان زمین قرار داده است. بهگونه‌ای که برخی از شما جانشین برخی دیگر میشود. و خداوند شما را در زمین جانشین قرار داده است و همه آنچه را که در زمین است برایتان مسخر و رام کرده است و شما را آزمایش می‌کند تا بنگرد که چگونه کار می‌کنید.

طبری فرموده است: بعد از این که ملت ها و قرون پیشین و قبل از شما نابود شدند، شما را جانشین آنها قرار داد. بدین ترتیب شما را جانشین افراد پیشین قرار داد. (طبری 287/12).

«وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ»: و برخی از شما را در قدرت و سلامتی و روزی و ترکیب آفرینش و اخلاق بر برخی دیگر درجاتی بالا برده و برتری داده است.

«لَيْلُوكُمْ فِي مَا آتَاكُمْ»: تا شما را در آنچه به شما داده است بیاز ماید. پس اعمالتان متفاوت است.

عالیم دانشمند ابوالفرح عبدالرحمن بن علی ابوالفضائل جمالالدین بغدادی مشهور به ابن جوزی (510 هـ / 1116 مـ - 12 رمضان 592 هـ) فرموده است: یعنی شما را آزمایش می کند، تا ثواب و عقاب شما نمایان گردد. (زاد المسیر 3/163).

«إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ»: همانا پروردگارت کسی را که از او نافرمانی کند و آیاتش را تکذیب کند، زود عقاب میدهد، «وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ»: و همانا او نسبت به کسی که به وی ایمان بیاورد و عمل صالح انجام دهد و از گناهان کبیره «هلاک کننده» توبه نماید آمرزند و مهربان است.

در التسهیل آمده است: خوف و رجا و بیم و امید را با هم جمع کرده است. و سرعت کیفر و عقاب یا در دنیا صورت می گیرد و خداوند او را به عذاب خود گرفتار می کند و یا در آخرت او را به سزای اعمال خویش می رساند؛ چون هر آینده ای نزدیک است. (التسهیل 28/2).

یاد آوری:

حافظ ابن کثیر(رح) فرموده است: خدای سبحان در بسی مواضع، در قرآن این دو صفت را با هم آورده است: «إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ». 165 انعام»: همانگونه که در سوره حجر(49 و 50) میفرماید: «نَّبِيٌّ عَبْدِيٌّ أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ وَأَنَّ عَذَابِي هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ» و دیگر آیات مشتمل بر ترغیب و ترهیب. پس گاهی بندگانش را ترغیب کرده و به سوی بهشت می خواند و گاهی آنها را تهدید و ترهیب نموده و از آتش و عذاب و هراس های روز قیامت بر حذر می دارد و گاهی آنها را با هم می آورد تا هریک مطابق خود بهره گیرد. (مختصر ابن کثیر 1/642).

ملحوظه می کنیم که خدای منان بر حقیقت آمرزگاری و مهربانی خود نسبت به سرعت در کیفرش، بیشتر تأکید می گذارد و این خود می رساند که رحمت حق تعالی از خشمش وسیع تر و بزرگتر است چنان که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرموده اند: «آنگاه که الله متعال خلقش را آفرید، در کتابی که نزد وی بر فراز عرش قرار داشت، چنین نوشته: بی گمان رحمت من بر خشم غلبه کرده است».

همچنین در حدیث شریف به روایت ابو هریره(رض) آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «الله متعال رحمت را صد بخش گردانید، نودونه بخش از آن را در نزد خویش نگهداشت و فقط یک بخش از آن را به زمین فرود آورد پس از همین یک بخش است که خلائق در میان یک دیگر به مهر و مرحمت می پردازند تا بدانجا که حیوان سُم خود را از بچه اش دور نگه میدارد، از بیم آن که سُمش به وی اصابت کند و به او آسیبی برسد».

توضیح مختصر:

آیة 165 مبارکه از سه حکم حکیمانه ذیل برخوردار است:

الف: مردم سرزمین، جانشینان نسل های پیشین اند و هر نسلی جای نسل پیش از خود را خواهد گرفت.

ب: مردم، در رزق و روزی، توانایی و ناتوانی، علم و فضل و هنر و جهل و ندانی، درجات و مراتب مختلفی دارند تا بدین سبب، مورد آزمون حق قرار گیرند و نیک و بد را از هم بازشناسند و مایه‌ی عبرت گردند.

ج: خداوند، در قیامت بدون درنگ به کیفر کافران می‌رسد و نسبت به حال مؤمنان و پاکدلان و خدادوستان، بسیار بخشنده و رحمتگر است.

امام فخر رازی میگوید: «این سوره به دو فضیلت ممتاز است:
اول: این که یکجا نازل شده است.

دوم: این که هفتاد فرشته آن را بدرقه کرده اند. سبب این امتیاز این است که این سوره شامل دلایل توحید و عدل و نبوت و معاد است و مذاهب ملحدان را باطل می‌کند».

و امام قرطبی میفرماید: «در زمینه‌ی مجادله با مشرکین و مبتدعین و منکران حشر و نشر، این سوره پایه و اساس می‌باشد. و همین امر اقتضا می‌کند که یکجا نازل شود». در اختتام باید گفت: راستی را، چه نیکوست که سر آغاز این سوره با حمد و سپاس شروع

شد و پایانش با رحمت و مغفرت تمام می‌شود!

سوره‌ی مبارکه انعام با حمد الهی آغاز شد، الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي خَلَقَ... و با رحمت الهی پایان می‌پذیرد. «إِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ»

وَمِنَ اللَّهِ التَّوْفِيقُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
سورة الأعراف
جزء - (8 - 9)
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سوره اعراف در مکة مكرمه نازل شد و دارای دو صدو شش آیه و بیست و چهار رکوع است.

نامگذاری سوره:

چون نام اعراف در آیه چهل و هشتم این سوره آمده بناءً بدین نام مسمی گردیده است. همچنان سوره اعراف به نام های:

«سوره المص» مسمی بوده و دلیل آن اینکه بعضی از سوره هایی که با حروف مقطعه شروع شده اند با اسم همان حروف مقطعه شان نامگذاری شده اند؛ مثل سوری اعراف که «المص» هم نامیده شده است. (تفسیر قرآن مهر، ج 7، ص 24).

همچنان این سوره بنام «سوره میقات»؛ به خاطر اینکه ذکر میقات حضرت موسی علیه السلام در آیه یکصد و چهل و سوم این سوره آمده است، مسمی میباشد.

ابن جریر میگوید: اعراف، جمع عُرف که در زبان عربی به هر چیز بلند و مرتفعی در زمین، عُرف گویند؛ مانند: تاج خروس، یال اسب و کفتار(لیوه)، موج و آبکوهی بحری، بلندی تپه وغیره.

اعراف حصاری و محل است که در بین بهشت و دوزخ قرار گرفته است و ساکنان آن دو را از هم جدا میکند. مفسر الامام ابن جریر الطبری از حدیفه روایت کرده است که در بارهی اهل اعراف از پیامبر صلی الله علیه وسلم سؤال کردندکه گفت: آنها افرادی هستند که أعمال نیک و بدشان مساویست، گناهانشان مانع ورود آنها به بهشت می شود، و حسنات و أعمال نیکشان از رفتن آنها به دوزخ جلوگیری میکند، بنابر این در این حصار متوقف میمانند تا زمانی که خداوند متعال درباره آنها حکم میکند.

مکی بودن و مدنی بودن سوره الأعراف:

در مورد اینکه آیا سوره اعراف مکی و یا مدنی است، اختلاف رأی بین علماء وجود دارد. أبو عباس(رض) در (مقامات التنزيل) میفرماید که: سوره اعراف مکی است، محمد بن سائب کلبی مفسر تفسیر أحكام القرآن میفرماید که: بانزدہ آیات سوره مبارکه الأعراف مدنی اند، و این آیات مدنی عبارت اند از: «إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ» تا «وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزَلَ مَعَهُ»، و از «وَسَلَّمُهُمْ عَنِ الْقَرِيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاصِرَةَ الْبَحْرِ» تا «وَدَرَسُوا مَا فِيهَا» «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْءَانُ».

تعداد آیات کلمات و حروف سوره الأعراف:

طوریکه در فوق هم یادآور شدیم؛ سوره الأعراف دارای (24) بیست و چهار رکوع، و (206) دو صد و شش آیات، و (3387) سه هزار و سه صد و هشتاد و هفت کلمه، و (14635) چهارده هزار و شش صد و سی پنج حرف، و (6604) شش هزار و شش صد و چهار نقطه میباشد.

ملاحظه: (أقوال علماء در شمارش تعداد کلمات و حروف سوره های قرآن در طریق حساب و نوع قرائت متفاوت اند. تفاصیل آنرا میتوان در سوره فاطر همین تفسیر مطالعه فرمایید.)

فضیلت سوره الأعراف:

مُفسِّرالامام ابن جریر الطبری روایت میکند که چون این آیه کریمه نازل گردید، پیامبر صلی الله علیه وسلم از جبرئیل علیه السلام پرسیدند: یعنی چه باید کرد؟ گفت: خداوند تو را امر کرده است که اگر کسی بر تو ظلم کرد او را عفو نمائی، اگر برایت چیزی نداد تو برایش چیزی بدھی، و اگر با تومقاطعه کرد بدیدنش بروی، و امام جعفر صادق(رض) میفرماید: در قرآن کریم آیه که در مورد مکارم اخلاق نزول یافته باشد و از این آیه جامعتر باشد، و اصلاً جود ندارد.

ارتباط سوره الأعراف با سوره أنعام:

خداوند متعال سوره أنعام را با ذکر رحمتش خاتمه داده و در آغاز سوره أعراف، توصیفی از قرآن کریم و اینکه أحكام دین و مطالب حکمت آمیز در آن است، آورده است.

خصوصیت خاصی سوره الأعراف:

سوره أعراف یکی از هفت سوره طولانی قرآن (سبع طوال) میباشد. أقوال در سبع (هفت) طوال (طولانی) هم مختلف است به گفته بعضی سوره های بقره، آل عمران، نساء، مائدہ، أنعام، أعراف و أنفال به همراه توبه را سبع طوال میگویند ولی برخی دیگر سوره هفتمی را یونس میدانند و معتقدند که أنفال و توبه جزو آنها نیست (این قول مفسر مطرح و مشهور جهان اسلام سعید بن جبیر(رض) می باشد).

روایت از رسول الله صلی الله علیه وسلم نقل شده که فرمود: خداوند هفت سوره طوال را به جای تورات و سوره های مئین را به جای إنجیل و سوره های مثانی را به جای زبور به من داد، و پروردگارم مرا با دادن سوره های مفصل فزونی بخشید.

سوره أعراف اولین سوره بزرگ قرآن کریم در ترتیب نزول، بلندترین سوره مکی، و اولین سوره ای است که داستان های پیامبران را به تفصیل به بیان گرفته است.

یادداشت:

قابل تذکر است که: آخرین آیه این سوره یعنی (آیة 206) دارای سجده تلاوت میباشد. شما میتوانید معلومات تفصیلی در مورد حکم سجده تلاوت را در سوره «النجم» همین تفسیر مطالعه فرماید.

مهمترین موضوعات مطروحه در این سوره:

مهمترین اهداف سوره ای اعراف در شش اصل کلی بطور ذیل خلاصه میشود:

اول: توحید، ایمان عبادت، تشريع و صفات و منزلت و ربوبیت خدا،

دوم: وحی، کتابهای آسمانی، نبوت و پیامبران،

سوم: روز رستاخیز، زنده شدن و پاداش و کیفر،

چهارم: اصول تشريع و قانونگذاری و برخی قواعد عمومی شرع، و این که: شارع دین؛ خدای جهانیان است.

پنجم: آیات، نشانه ها، معجزات و سنن الهی در عالم خلق و تکوین،

ششم: سنن خدا در اجتماع و تمدن بشریت. (بنفل از تفسیر تفہیم القرآن)

خلاصه ای از مضامین سوره أعراف:

از بررسی تمام سوره، معلوم میشود که بیشتر مضامین آن متعلق به معاد (آخرت - روز بازگشت) و رسالت هستند و در اولین و نخستین آیه: «كَتَابٌ أُنزَلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِّنْهُ» مضمون نبوت و در آیة ۶: «فلنسیلان» مضمون تحقیق معاد و آخرت است و از

نصف رکوع چهارم تا ختم رکوع ششم کاملاً بحث از آخرت است. سپس از رکوع هشتم تا بیست و یکمین رکوع آن، معاملات ذکر شده اند که از انبیاء عل و امتهای ایشان واقع شده اند و همه این مسائل، متعلق به رسالت اند و در ضمن آن قصص، سزای منکرین رسالت هم آمده است تا که منکرین فعلی عبرت بگیرند و از نصف رکوع بیست دو تا پایان رکوع بیست و سه هم بحث از معاد است. فقط در آغاز هفتمین و بیست دومین رکوع و بیشتر آخرين رکوع، یعنی بیست و چهارمین بحث خصوصی بر توحید است بقیه بسیارند که قسمتی از سوره اینگونه هست که در آن احکام فرعی و جزئی بمناسبت مقام ذکر گردیده است. [بیان القرآن].

محتوای اساسی سوره الأعراف:

طوریکه یادآور شدیم؛ سوره مبارکه اعراف از جمله اولین سوره‌ای قرآنی است که بطور تفصیلی به داستان پیامبران علیهم السلام می‌پردازد. هدف این سوره مانند سایر سوره‌های مکی، عبارت است از استقرار و تحکیم مبانی و اصول دعوت اسلامی، از قبیل توحید و یگانگی خدای عزوجل، و تقریر بعث و جزا و وحی و رسالت.

این سوره در آغاز به قرآن عظیم به عنوان معجزه‌ی جاودانی محمد صلی الله علیه وسلم پرداخته است و مقرر داشته است که این قران نعمتی عظیم است که خدای رحمان منت آن را بر تمام بشریت نهاده است. بنابر این بر آنان واجب است که تمام رهنمودها و توجیهاتش را دست آویز قرار دهند، تا به نیکبختی دو جهان نایل آیند.

توجه انسان را به نعمت خلق آنان از یک پدر جلب کرده است. و توجه آنان را به این نکته جلب کرده است که الله متعال احترام نوع انسان را در وجود پدر بشر یعنی حضرت آدم عليه السلام نمایانده است که دستور داد فرشتگان در مقابلش سر سجده خم کنند. سپس انسان را از حیله و نیرنگ شیطان یعنی دشمنی که در کمین آنها است، بر حذر داشته است؛ چون شیطان در کمین است و سر راه انسان را گرفته است تا آنها را از راه راست و هدایت منع و آنان را از خالق خود دور کند.

الله متعال داستان آدم را با شیطان باز گفته است، و خروج آدم را از بهشت و نزول او را به سوی زمین به عنوان نمونه‌ای از مبارزه و کشمکش بین خیر و شر و حق و باطل یادآور شده است، و کینه و دشمنی شیطان را نسبت به آدم و ذریتش بیان کرده است. از این رو - بعد از بیان عداوت ابلیس نسبت به پدر انسان - چهار مرتبه پشت سر هم تحت عنوان یا بنی آدم انسان را مورد خطاب قرار داده است و این طرز بیان مخصوص این سوره میباشد. خداوند آنها را از دشمنی شیطان بر حذر میدارد که این دشمنی تبدیل بهخشی از وجود وی شده است همان‌گونه که وسوسه و تردید را در دل پدر آنان، آدم إلقا نمود تا او را دچار لغزش نمود و او را مرتکب گناه و عصیان کرد: «يَا بَنِي آدَمْ لَا يَقْتُلُنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبْوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزُعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيهِمَا سَوْاتِهِمَا».»

همچنین سوره‌ی مبارکه یکی از مناظری را که در روز قیامت رُخ می‌دهند مورد بررسی قرار داده است، منظره‌ی سه گروه که محاوره و گفت و شنود در بین آنها جریان پیدا میکند، گروهی متشكل از مؤمنان اهل بهشت، و گروهی کافر و اهل دونزخ و گروه سوم که قرآن جز در این سوره نامی از آنان به میان نیاورده است، که به نام اهل اعراف موسوم اند، و این سوره به نام آنان، «سوره‌ی اعراف» موسوم شده است. منظره‌ای که در روز بعث و جزا تمام بشریت بدون تمثیل و تخیل آنرا خواهند دید. اهل حق یعنی «جنتیان»،

أهل باطل يعني دوزخیان را مورد تمخر و ریشخند قرار میدهند، و ندای آسمانی بانگ نفرین و محروم را بر آنان میزند. پرده‌ی حجاب بین دو فرقه کشیده شده و مردانی با چهره و سیمای تمام آشنا بر آن ایستاده‌اند. اهل بهشت با چهره و سیمای سفید و نورانی شناخته میشوند، وأهل دوزخ با روی سیاه و چین پیشانی و ابر و پریشان و ترشوی در هم کشیده مشخص می‌شوند.

این سوره‌ی مبارکه داستان پیامبران علیهم السلام یعنی نوح، هود، صالح، لوط، شعیب و موسی را به تفصیل به بیان میگیرد، قصه‌ی آنان را با پیر پیامبران، حضرت «نوح» شروع کرده و از انکار، بغاوت، سرسختی و تکذیب و عدم پذیرشی که از جانب قومش با آن مواجه شده بود بحث را به آغاز میگیرد.

داستان حضرت موسی علیه السلام، ماجرای وکشمکش‌های او را با فرعون یاغی به تفصیل بیان گرفته و درباره‌ی بلا و مصیبت و گرفتاری‌هایی که برای بنی إسرائیل پیش آمد، به تفصیل بیان میکند بعد از این که نعمت خدا را تغییر دادند، خدا آنها را مجازات کرد و آنان را به میمون و خوک مسخ نمود.

همچنین در این سوره بدترین مثال برای علمای سوء ذکر شده و زشتترین و بدترین سیما را از آنان ارائه داده است که خیال و تصور نمیتواند از آن بدتر و زشتتر ترسیم نماید. آنها را به سگی زبان درکشیده تشییه کرده است که نمیتواند از نفس زدن باز ایستد، و مدام در گل ولای و لجن در می‌غلند: «وَ لُؤْ شِنْنَا لَرْفَعْنَاهُ بِهَا وَ لَكَنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَتَّلَهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَنْرُكْهُ يَلْهَثُ»، چنین تشییه‌ی به حقیقت زشتترین و پستترین تصویر است از کسی که خدا علم مفید را به او عطا کرده، اما او آن را برای گردآوری مال اندک، ثروت، و دارایی دنیای ناپایدار به کار برد، در نتیجه برای او به صورت لکه‌ی ننگ و پستی درآمده است؛ چون از چنین علمی بهره نگرفته و بر راه راست ایمان استقامت نداشته و لباس دانش را از تن درآورده، و شیطان او را دنبال کرده و او را گمراه نموده است.

این سوره با اثبات یگانگی الله متعال و سرزنش آنان که چیزی را پرستش میکنند که نه زیانی دارد و نه سودی، نمی‌بیند و نمی‌شنود، خاتمه یافته است.

آنها سنگ و بت را شریک خدا قرار دادند، در صورتی که الله عز و جل به تنهایی آنها را خلق کرده و از حرکات و عاقبت و مکان آنها آگاه است. بدین ترتیب سوره همان‌طور که با بیان توحید شروع شده بود، به توحید نیز خاتمه می‌یابد. پس فراخوانی به سوی تصدیق یگانگی و ربویت معبود حقیقی در اول و آخر سوره آمده است. (برای تفصیل ملاحظه فرماید: تفسیر صفوۃ التفاسیر شیخ صابون)

أصحاب اعراف چه کسانی‌اند؟

علماء در باره اصحاب اعراف برچند وجه اختلاف نظر دارند: بعضی برآند که اصحاب اعراف، شُهَدًا اند. و بعضی برآند که آنان، فضلا و صلحای مؤمنان اند که فارغ از مُشْغَلَه و انسانی خود در اعراف به مطالعه احوال مردم مصروف میباشند که این قول مجاهد است. بعضی برآند که أصحاب اعراف، فرشتگانی‌اند که برآن دیوار گماشته شده‌اند و مؤمنان و کافران را قبل از ورودشان به بهشت و دوزخ از هم جدا می‌کنند. بعضی برآند که آنان مردمی اند که ثواب‌ها و گناهانشان برابر است و أعمال نیکشان کمتر از آن است که بتوانند بهوسیله آن وارد بهشت گردند، سپس به فضل و رحمت الهی وارد بهشت میشوند و آخرين

کسانی که به بهشت وارد میشوند، ایشان اند. که این قول ابن عباس و ابن مسعود رضی الله عنهم و عده دیگری از سلف است و ابن‌کثیر نیز این قول را ترجیح داده واز دیگر اقوال قوی‌تر می‌باشد. به هر حال؛ بر اعراف مردمانی هستند: «که هریک از اهل بهشت و دوزخ را به سیمای آنان میشناسند» یعنی: به نشانه‌های آنان؛ چون سپیدی یا سیاهی چهره هایشان «واهل بهشت را ندا میدهند» یعنی: کسانی که بر اعرافند، هنگامی که اهل بهشت را میبینند، ایشان را به عنوان تحيت و شادباش و اکرامشان چنین ندا میدهند: «که سلام بر شما باد. اینان هنوز وارد بهشت نشده‌اند اما طمع آن را دارند» یعنی: اصحاب اعراف هنوز وارد بهشت نشده‌اند ولی به ورود در آن طمع داشته و چنین امیدی را در سر می‌پرورانند زیرا فضل و رحمت الهی بر اهل بهشت را می‌بینند و می‌نگرند که رحمت خداوند متعال بر خشم وی غلبه کرده است.

روایت شده است که رسول اکرم صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «آنگاه که رب العالمین از داوری میان بندگانش فارغ می‌شود، به اصحاب اعراف میگوید: شما آزادکردگان منید پس در هر جایی از بهشت که میخواهید، بهره ببرید و بخرامید». «چون چشمانشان» یعنی: چشمان اصحاب اعراف «به سوی دوزخیان گردانیده شود، میگویند: پروردگار! ما را در زمرة گروه ستمنکاران» که به دوزخ در افتاده اند «قرار نده».

«و أهل أعراف مردانی» از سران کفار «را نداء میدهند که آنرا به قیافه‌هایشان میشناسند» یعنی: به نشانه‌هایشان و «میگویند: جمعیت شما» که آنرا برای بازداشت از راه خدا گرد می‌آوردید. یا آن مال هایی را که در جهت باطل گرد می‌آوردید «و آن همه سرکشی که میکردید» یعنی: استکبار و گردانکشی‌تان «کفایت‌تان نکرد» و به کارتان نیامد، بلکه سرانجام به این روزگار بد و این عذاب ابد در افتادید.

«آیا هم اینان بودند که شما سوگند یاد میکردید که هرگز خدا شامل هیچ رحمتی قرارشان نمیدهد؟» یعنی: اصحاب اعراف در حالیکه به سوی فقرا و مستضعفان مسلمان که به بهشت در آمدده‌اند، اشاره می‌کنند، خطاب به کفار میگویند: مگر هم اینان نبودند که شما آنها را به حساب نمی‌آوردید و سوگند یاد می‌کردید که خدا هیچ رحمتی به آنان نخواهد رسانید «اینک به بهشت در آیید، نه بیمی بر شماست و نه اندوهگین میشوید» این از ادامه سخن اصحاب اعراف است. یعنی اصحاب اعراف به مسلمانان می‌گویند: اینک به بهشت در آیید... به قولی دیگر: این سخن خداوند خطاب به خود اصحاب اعراف است که ایشان را به رحمت خود وارد بهشت می‌گرداند.

تفسیر ابو محمد اسماعیل سدی(127 ق) در تفسیر خویش (تفسیر السدى الكبير)، مینویسد: «أصحاب أعراف مردم را از سیمایشان می‌شناسند؛ أهل دوزخ را با سیاهی چهره هایشان و أهل بهشت را با سپیدی چهره هایشان پس چون از مقابل گروهی که آنان را به سوی بهشت می‌برند، عبور می‌کنند؛ میگویند: سلام عليکم! و چون از برابر گروهی که آنان را به سوی دوزخ میبرند، عبور میکنند؛ میگویند: پروردگار! ما را با قوم ستمنگر همراه مگردان». (تفصیل را میتوان در تفسیر انوار القرآن مطالعه فرماید)

ترجمه و تفسیر سوره الأعراف

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِهِ نَامُ خَدَائِي بَخْشَائِنَدِهِ وَمَهْرَبَانِ

المص (۱)

المص «الف لام ميم صاد» معنای این حروف به الله متعال معلوم است.^(۱) باید گفت که: از مجموع 29 سوره‌ای که با حروف مقطعه آغاز یافته است، بعضی با حروف «الم» و بعضی با حرف «ص» شروع شده است؛ اما این سوره با مجموعه‌ی «المص» آغاز شده که شاید بیانگر آن باشد که آنچه در تمام آن سوره‌ها می‌باشد، در این سوره نیز هست. (تفسیر المیزان)

حکمت و فلسفه‌ی حروف مقطعه در بدایت برخی از سوره‌ها برای التفات و دقت دیدها و هشدار در مورد «اعجاز قرآن» است که از این حروف مقطع تنظیم و تشکیل شده. همچنان به این امر اشاره بعمل می‌آورد که: قرآن از این حروف ترکیب یافته است، با این وجود مبلغان و فصیحان و نابغه‌های آن روزگار از آوردن شبیه آن ناتوان و درمانده شدند. از ابن عباس(رض) روایت شده است که معنی آن چنین است: منم الله که هر چیزی را میدانم و تفصیل میدهم. و ابو العالیه گفته است: الف حرف اول الله و لام حرف اول لطیف و میم حرف اول مجید و صاد حرف اول اسم مبارکش صادق، می‌باشد. (بنقل از تفسیر صفواة التفاسیر).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (۱ الی ۳) در باره: پیروی از دستورات قرآن عظیم الشأن، بحث بعمل آمده است:

کِتَابٌ أُنزِلَ إِلَيْكَ فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ لِتُنذِرَ بِهِ وَذَكْرٍ لِلْمُؤْمِنِينَ^(۲)

این کتابی [با عظمت] است که به سوی تو نازل شده است؛ پس نباید در سینه ات به خاطر آن (بخاطر تکذیب مشرکان) تنگی و فشار باشد، (این کتاب بر تو نازل شد) تا به وسیله آن (مردم را) بیم دهی، و برای مؤمنان [مایه] تذکر و پند باشد.^(۲)

شرح لغات و اصطلاحات:

«لِتُنذِرَ»: از لجاجت کفار تشویش و اضطراب نداشته باش، وظیفه‌ی تو فقط انذار است، نه اجبار.

قرآن، کتابی بس بزرگ است. توجّه به قرآن و مفاهیم آن، سبب سعه‌ی صدر است. شرط رسالت و تبلیغ، هم سعه‌ی صدر است.

تفسران می‌نویسند: پیامبر اسلام صلی الله علیه وسلم پس از نزول قرآن عظیم الشأن، نگران نپذیرفتن مردم و مخالفت آنان با قرآن بود که خداوند متعال با این آیه پیامبر صلی الله علیه وسلم را تسلی می‌دهد.

«کِتَابٌ أُنزِلَ إِلَيْكَ»: یعنی ای محمد! قرآن کریم کتابی است که از سوی خداوند متعال بر تو نازل شده پس در تبلیغ آن به مردم دچار دلتگی نشو،

«فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ حَرَجٌ مِنْهُ» از بیم تکذیب قومت دلت تنگ نباشد. یعنی نباید در سینه ات نسبت به آن تنگی و تردیدی وجود داشته باشد. یعنی بدون تردید و ترس آن را به مردم برسان و نگران این مباش که مخالفان چگونه از آن استقبال میکنند. آنان اگر ناراحت

میشوند، بگذار ناراحت بشوند، اگر مسخره می کنند، بگذار مسخره کنند، اگر سخنان گوناگون می سازند، بگذار بسازند، و اگر دشمنی و عداوت شان افزایش می یابد، بگذار افزایش یابد، تو بدون هیچ تردید و واهمه ای این پیام را برسان و از تبلیغ آن ابایی نداشته باش. ولو در این راه شکنجه و تکذیب شوی که خدای تعالی تو را حفظ می کند.

«حرج»: در لغت بر بیشهی پر از درختان خارداری اطلاق می شود که عبور از آن مشکل باشد. پس معنا و مفهوم وجود حرج در دل این است که انسان راه خود را پر از مخالفتها و مزاحمتها بباید و قلبش از پا پیش گذاشتن بهراست. از همین مفهوم در جاهای متعددی از قرآن به (ضيق صدر) تعبیر شده است. به طور مثال «وَلَقَدْ نَعَلُمُ أَنَّكَ يَضْيِيقُ صَدْرُكَ إِنَّمَا يَقُولُونَ» (سوره حجر: 97) (و به طور قطع می دانیم که سینه تو از آن چه می گویند تنگ می شود. یعنی تو وقتی مخالفتها، عناد و لجاجت آنان را می بینی نگران و پریشان میشوی که آخر چگونه می توان آنان را به راه راست آورد).

ابن عباس(رض) «حرج» را شک تفسیر کرده. گویا، معنی «فَلَا يَكُنْ فِي صَدْرِكَ «حرج»» با «فَلَا تَكُنْ مِنَ الْمُمْتَرِينَ» متفح است؛ یعنی از شأن پیغمبری که الله متعال کتاب خویش را بر وی فرود آورده، بعيد است که به قدر یک ذره نسبت به احکام و اخبار آن کتاب در دل وی شک و شبھه راه یابد. (بنقل از تفسیر کابلی).

«لِتُذَرِّبَ بِهِ وَ نُذَكَّرِ لِلْمُؤْمِنِينَ»(2): یعنی مطلب از فرود آوردن کتاب این است که تو سراسر جهان را از مستقبل آن آگاه سازی، و از انجام شر بترسانی؛ و این درباره مؤمنان یک پیغام و پند مؤثر ثابت گردد.

قابل تذکر است که: هشدارهای انبیاء برای عموم انسانها است، ولی تنها مؤمنان از آنها بھره گرفته و متذکر می شوند.

اتَّبِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أُولَيَاءَ قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ(۳)
(پس) آنچه را از سوی پروردگاریان بر شما نازل شده، پیروی کنید. و غیر از او (الله) از دوستان دیگر پیروی مکنید، چه اندک پند می گیرید.

تشريح لغات و اصطلاحات:

«قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ»: کمتر پند میگیرید و متذکر می گردید. راجع به قوانین و احکام الهی چندان چیزی نمی دانید. گاهگاهی یادآور و پندپذیر می گردید.

(قلیلاً) صفت موصوف چون (زماناً) یا (تذکراً) است و (ما) زائد و برای تأکید قلت است.

تفسیر:

در این هیچ جای شکی نیست که: پیروی کردن از آیات الهی، سبب رشد و تربیت بشر میگردد طوریکه میفرماید: «اتَّبِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ»: ای مردم از قرآنی پیروی کنید که از جانب الله بر شما نازل شده است و در برگیرنده نور هدایت میباشد. یعنی از کتابی پیروی کنید، که در آن رموز نجات و موفقیت دنیا و آخرت شما نهفته است. و از سنت مطهر پیامبر صلی الله علیه وسلم نیز پیروی کنید که این سنت نیز وحی الله متعال بر پیامبرش است.

سنت پیامبر صلی الله علیه وسلم، مبین و مفسر قرآن عظیم الشأن می باشد طوریکه چداوند متعال در (آية 7 سوره الحشر) میفرماید: «وَمَا ءاَتَيْكُمُ الْرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهِيْكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوْا»: (و آنچه را که پیامبر به شما داده، بگیرید و از آنچه شما را منع نموده است اجتناب نماید).

از حسن بصری(رض) روایت کرده اند که گفته است: ای فرزند آدم، فرمان یافته ای که از کتاب الله و سنت پیامبر او محمد صلی الله علیه وسلم پیروی کنی، الله میداند، هر آیه‌ای که نازل شده، خدا دوست می دارد که تو بدانی آن آیه در باره چه چیزی نازل شده و به چه معنی است.

«وَلَا تَتَّبِعُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ»: غیر از الله دوستان و سرپرستانی از قبیل بت‌ها و رهبان و کاهنان برنگیرید و انتخاب نکنید که امور خود را به دست آنان بسپارید و از مقرراتی که برایتان معین می کنند اطاعت کنید.

از فحوى آیة مبارکه بر می آید که: غیر الله متعال کسی دیگری را معبد خویش قرار ندهید، و آنها را شرکای الله یگانه قرار ندهید.

بهای کتاب الله از دوستانی پیروی نکنید که دین خویش را از آنان تقلید کرده‌اید چنانکه اهل جاھلیت با اطاعت از رؤسای خود در حلال و حرام، چنین می‌کردن.

واضح است که: نتیجه‌ی پیروی از وحی، قرار گرفتن تحت ولایت الهی است و ترک آن، قرار گرفتن تحت ولایت دیگران است.

«أَوْلِيَاءَ» یعنی: به جای الله از میان شیاطین جن و انس دوستانی نگیرید که شما را بر آن دارند که بتان و هوای نفس خود را پرستش و از بدعت‌ها پیروی کنید و شما را از دین الله و آنچه الله برایتان فرو فرستاده و به شما فرمان داده است که از آن پیروی کنید، به گمراهی بشانند.

کلمه اولیاء (سرپرست‌ها) در اینجا به این معنا به کار رفته است که اگر انسان از راهنمایی و هدایت هر کسی که پیروی کند، در حقیقت او را ولی و سرپرست خود قرار میدهد، خواه با زبان از حمد و ثنای او رطب اللسان باشد و یا او را آماج لعن و نفرین قرار دهد، خواه معترض به سرپرستی او باشد و خواه به شدت آن را انکار کند.

«قَلِيلًا مَا تَذَكَّرُونَ (۳)» خیلی کم متوجه می‌شوید. مفسرخازن گفته است: یعنی جز تعدادی کم پند نمی‌گیرید. (تفسیر خازن ۱۷۳/۲).

خواندنگان گرامی!

در آیه‌ی قبلی، وظیفه‌ی پیامبر صلی الله علیه وسلم را در اندار و تذکر بیان کرد و در این آیه مبارکه وظیفه‌ی امت را در اطاعت و تبعیت از کتاب الله و سنت رسول الله صلی الله علیه وسلم به بیان می‌گیرد. در آیه قبلی از پیامبر صلی الله علیه وسلم «سعه صدر» می‌خواست، و در این آیه مبارکه از امت، «تبعیت» می‌طلبد. در آیه قبلی، «أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ» بود، و در این آیه مبارکه «أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ» است.

مفسر مشهور جهان اسلام شیخ مودودی در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: این آیه مبارکه مضمون و مبحث اصلی این سوره را تشکیل میدهد. اساسی ترین فراخوان آمده در این گفتار این است که هدایت و راهنمایی ای که بشر برای سپری کردن زندگی خود در دنیا به آن نیاز دارد و علمی که برای دانستن و فهمیدن حقیقت خود و جهان هستی و غرض و غایت وجود خود به آن نیاز. ضرورت دارد و اصولی که برای پی‌ریزی اخلاق، فرهنگ و تمدن و سبک زندگی خود برپایه‌های درست به آنها نیاز دارد، برای همه‌ی آنها بایستی فقط به الله، پروردگار و صاحب اختیار جهانیان را به حیث راهنمای خود بپذیرد و تنها از راهنمایی ای پیروی کند که الله متعال به وسیله‌ی پیامبران خود فرستاده است. خدا را ترک

کردن و به راهنمای دیگری رجوع کردن و خود را به راهنمایی او سپردن از اساس یک روش نادرست برای بشر است که نتیجه‌ی آن همواره مهلك بوده و مهلك خواهد بود.
نگاهی مؤجزی به دروس حاصله آیات (1 الی 3):

الف: قرآن، به شهادت عقل سليم، جز از طریق وحی، ممکن نیست. و محمد صلی الله علیه وسلم، امی و درس نخوانده، تنها از راه وحی الهی، آنرا یاد گرفت.

ب: بر پیامبران، واجب است پیام حق را- بهطور تمام و کمال- به مردم برسانند.

ج: مقصود از قرآن، هشدار به کافران و گناهکاران و پند و اندرز به مؤمنان و راستگویان و مخلصان است.

د: فعل أمر «اتبعوا» خطاب به همه مردم است که از دین اسلام و قرآن، تبعیت کنند، حلال و حرامی که الله متعال بیان کرده، به درستی آنها را بپذیرند، تمام دستورات او را گردن نهند و از کارهای بد امتناع ورزند. (سوره نحل آیه 44). پس، پیروی همه جانبه از قرآن و سنت، قطعاً واجب است.

ه: پیروی از هر کس به نام دین، همچون اهل کتاب از داناییان و رهبانان -که راه غیر الله را در پیش گرفته باشند - حرام است. (سوره توبه آیه: 31).

و: ترك کردن آرا و نظریات شخصی یا اجتهادی با وجود نص قاطع شرعی.

ز: امتناع از بندگی غیر الله و ترك دوستی با آن کس که راه کج را در پیش گرفته است. (بنقل از تفسیر فرقان).

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (4 الی 9) در مورد فرجم تکذیب کنندگان پیامبران در دنیا و آخرت، بحث بعمل آمده است.

وَكُمْ مِنْ قَرِيْةٍ أَهْلَكُنَا هَا فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًاً أَوْ هُمْ قَائِلُونَ (۴)

چه بسیار از قریه های که اهلش را [به سبب گناهانشان] هلاک کردیم و عذاب ما در حالیکه شب یا نیم روز در استراحت و آرامش بودند، به آنان رسید.(۴)

«وَكُمْ مِنْ قَرِيْةٍ أَهْلَكُنَا هَا»: وچه بسیارند قریه هایی که ما آنها را به سبب اعراض از ایمان هلاک و نابود کردیم، «فَجَاءَهَا بَأْسُنَا بَيَاتًاً»: و چون اراده نمودیم تا هلاکشان کنیم آن ها را در شب در حالی گرفتیم که غرق در خواب بودند، «أَوْ هُمْ قَائِلُونَ (4)» و یا در نیمه های روز که باز هم در کمال غفلت خواب شده بودند یعنی در وقت «قیلوله» یعنی خواب نیمروزی عذاب به صورت ناگهانی به سراغ آنها آمد بدون اینکه آمادگی داشته باشند تاخو در امحاسبه و یاتوبه کنند.

نباید فراموش کنیم که: قهر الهی، احياناً ناگهانی بسراغ انسان می آید، روز و ساعت مشخص و فرصتی برای فکر و چاره جویی ندارد.

«قیلوله»:

عبارت از خواب نیمروز است. برخی از مفسران نگاشته اند که: قیلوله، استراحت در نیمروز به سبب شدت گرماست، چه با خواب همراه باشد و چه با خواب همراه نباشد.

مفسر أبو حیان میفرماید: نزول عذاب را به این موقع اختصاص داده است؛ چون این موقع زمان آرامش و آسایش و استراحت است، پس نزول عذاب در آن موقع سختتر و غیرعادی، زمخت، وشنیع است؛ زیرا نابود شدگان غافلگیر می شوند. (البحر ۲۶۹/۴).

شیخ عزیز الدین نسفی در تفسیر خویش «نسفی» مینویسد: «قوم لوط عليه السلام شبانگاه به وقت سحر و قوم شعیب علیهم السلام به وقت قیلوله نابود ساخته شدند».

تفسر تفسیر فرقان می نویسد: این آیه ها، عذاب الهی را به دو وقت اختصاص داده که هنگام خواب و استراحت است و آمدن عذاب در آن وقت، بسیار سخت و رنج آور خواهد بود و مردم هیچگونه مهلت و آمادگی دفاع از خود را نخواهند داشت و ستمگران به گناه خود اعتراف می کنند و بسیار حسرتمند و پشیمان اند، اما پشیمانی اثر ندارد. (سوره اعراف آیات 97 و 98)، (سوره نحل آیات 45 الی 47).

هر کس غیر الله را سرپرست گرفت، منظر قهر الهی باشد:

در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که: قرآن با بیان هلاکت قریه‌ها به جای هلاکت مردم، عظمت عذاب را بیان میکند مناطقی که با قهر الهی نابود شدند، بسیار است، باید از تجربیات تلخ دیگران، عبرت بگیریم، یعنی برای پند و عبرت شما، مثال های اقوامی موجود است که از هدایت خدا منحرف شده به پیروی از شیطان ها و انسان های منحرف روی آورند و در آخر به قدری انحرافشان افزایش یافت که وجودشان تبدیل به آسودگی ای غیرقابل تحمل بر زمین شد و عذاب خدا آمد و زمین را از لوث نجاست و پلیدی آنان پاک کرد. متوجه باید باشیم که: مجازات الهی مخصوص مشاهده و احساس نمایم.

فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بِأَسْنَا إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ^(۵)

زمانی که عذاب ما به سراغ شان آمد، اعترافشان جز این نبود که گفتند: قطعاً ماظالم بوده ایم. (ولی این اعتراف به گناه دیگر دیر شده بود و به حالشان سودی و فایده ای نداشت).^(۵) «فَمَا كَانَ دَعْوَاهُمْ إِذْ جَاءَهُمْ بِأَسْنَا»: وقتیکه عذاب بر آنها نازل شد و عذاب را مشاهده کردند و علایم آنرا دیدند چاره‌ای نداشتند جز اینکه فریاد و ناله برآورند و استغاثه و اعتراف کنند. ملاحظه میداریم که: حوادث و خطرها، چگونه غرور را می شکند و پرده‌های غفلت را کنار زده و وجدان‌ها انسانی را بیدار میسازد. طوریکه میفرماید: «إِلَّا أَنْ قَالُوا إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ^(۵)»: بی شک ما جز ستمگران پیش نبودیم؛ ما به الله شریک آورده و پیامبرانش را تکذیب نموده‌ایم و این است جزای ما.

یعنی بعد از اینکه ظلم و عدوان، کفر و عصیان آنها از حد گذشت؛ در لذات و شهوات این جهان فانی فرو رفتند، و در باره عذاب الهی هیچ نیندیشیدند، و خواستند از خواب، آسایش متلذذ شوند؛ ناگهان عذاب ما فرا رسید. درین منظرة مهلك؛ وحشتزا و هنگامه گیرودار، همه حشمت و کبریایی خویش را فراموش کردند؛ از چهار جهت جز فریاد «إِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ»: چیزی شنیده نمیشد. گویا، در آن وقت بر آنها آشکار گردید، و به اقرار آمدند که الله متعال ذاتی است که بر کسی ستم و ظلم نمی‌کند؛ بلکه این ما بودیم که خود بر خود ظلم را روا داشتیم!

قسم به ذات پروردگار که این حسرت و ندامت بیش از حد، در آنها هنگامی صورت میگیرد که هیچ نفعی به حال آنها در پیشگاه خداوند متعال ندارد. و واضح است که: این اعتراف بعد از وقت، هیچ سودی به حالشان نمی‌رساند.

ای انسان به یادداشته باشید که: اگر امروز با اختیار خود خضوع نکردید، روزی آمدنی است که به اجبار کرنش خواهید کرد.

تاریخ بشریت پر از این نوع دستگیری هاست و این مثال ها نشانه‌ی روشنی بر این امر اند که انسان در این دنیا از اراد گذاشته نشده اند، که هر چه دل شان میخواهد آنرا انجام دهند، بلکه قدرتی بالای سر او قرار دارد که تا یک مدت معینی به او مهلت میدهد و در این مدت یکی پس از دیگری به او هشدار میدهد که دست از شرارت هایش بردارد، اما زمانیکه انسان به این هشدار اعتنای نکنده به هیچ وجه دست از شرارت هایش برندارد، ناگهان اورا دستگیر میکند. پس اگر کسی بهدقت به این مثال ها و تجربه های تاریخی بیاندیشد، به آسانی به این نتیجه خواهد رسید که فرمانروایی که بر این عالم هستی فرمان می‌راند، برای رسیدگی به پرونده های اعمال این مجرمان و احضار آنان به دادگاه به طور حتم زمانی را مقرر داشته است.

فَلَئِسْلَانَ الَّذِينَ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْلَانَ الْمُرْسَلِينَ (٦)

مسلمًا ما از کسانی که (پیامبران) به سوی آنها فرستاده شدند، سوال خواهیم کرد، و حتماً از پیغمبران نیز خواهیم پرسید.^(۶)

«فَلَئِسْلَانَ الَّذِينَ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ»: از تمام ملت‌ها در روز قیامت سوال خواهیم کرد که جوابی آنها به دعوت پیامبران چه بوده است؟ منظور از چنین سوالی سرزنش و توبیخ کفار است.
«وَلَنَسْلَانَ الْمُرْسَلِينَ (۶)»: از پیامبران نیز می‌پرسیم: که آیا رسالت را تبلیغ کرده‌اند، از آنان سوال خواهیم کرد که جواب اقوام شان به آنها چه بوده است و آیا رسالت را به آنها رسانیده‌اند یا خیر؟ آیا امانت را ادا نموده‌اند اند یا خیر؟

در این هیچ جای شکی نیست که خداوند متعال این امر را میداند ولی به این منظور این سوالات صورت می‌گیرد تا دانش هر کسی ثابت شود و چقدر هولناک است این مشهد و چه مقام و حشتتاکی است این.

در تفسیر البحر آمده است: از کفار به عنوان توبیخ سوال بعمل می‌آید، و مجازات و عذاب الله را به دنبال دارد. سوال از پیامبران از روی انس و الفت است و احترام و پاداش فراوانی را برای آنان در پی دارد. (البحر المحيط ۲۷۰/۴).

ابن عباس(رض) در تفسیر ای آیه مبارکه می‌فرماید که: «از پیامبران در مورد آنچه که ابلاغ کرده‌اند، خواهیم پرسید و این پرسش‌ها به خاطر آن است که این حقیقت بر همگان هویدا گردد که ما بر مردم شهرهای نابود شده ظلم و ستم نکردیم، هنگامی که نابودشان ساختیم بلکه آنان خود با تکذیب پیامبران علیهم السلام بر خویشتن ستمگر بوده‌اند».

در حدیث شریف آمده است: «همه شما راعی هستید و همه از رعیت خویش مورد پرسش قرار می‌گیرید پس امام (زمادار) از رعیت خویش، مرد از خانواده خویش، زن از خانه شوهر خویش و برده از مال مولای خویش مورد سوال قرار می‌گیرند».

در آیه قبلی در باره مجازات دنیوی بحث را مطرح کرد و در این آیه مجازات و محاسبه‌ی اخروی را و با چندین تأکید حتمیت سوال قیامت را بیان می‌کند و اینکه پرسش و بازخواست، مخصوص مردم نیست، بلکه پیامبران نیز مورد سوال قرار می‌گیرند. «يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَا ذَا أَجْبَثْنَا قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَامُ الْغُيُوبِ» (مائده، 109).

(روزی (فرارسد) که خداوند، پیامبران را گرد آورد پس بگوید: به دعوت شما چه جوابی داده شد؟ گویند: ما علمی (به حقیقت امر) نداریم، همانا دنای غیب‌ها تویی تو).

از این آیه مبارکه معلوم می‌شود که باز پرسی آخرت به طور کامل بر اساس نبوت صورت خواهد گرفت. از یک سو از پیامبران سوال خواهد شد که در رساندن پیام الهی به بشریت چه کردید. از سوی دیگر کسانیکه این پیام توسط پیامبران به آنان رسیده است سوال خواهد

شد که با آن چه کردند. قرآن در باره‌ی اشخاص و یاگروه هایی که پیام پیامبران، به آنان نرسیده است، چیزی به ما نمی‌گوید و الله متعال حکم خود درباره دوسيه اعمال آنان را محفوظ داشته است. اما در باره‌ی اشخاص و اقوامی که دعوت و تعلیمات پیامبران به آنان رسیده است به روشنی به ما می‌گوید که آنان برای فسق و نافرمانی خود هیچ حجتی نمیتوانند بیاورند و سرانجام شان جز این نخواهد بود که در حالی که درست ندامت و حسرت به هم می‌مالند راه جهنم را در پیش بگیرند.

در «صحیح مسلم» بروایت حضرت جابر آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در خطبة حجۃ الوداع از مردم سؤال کرد که روز قیامت شما در باره من سؤال میشود که من پیغام الله متعال را به شما رسانیده ام یا خیر؟ «فما أنتم قائلون» یعنی در آنوقت شما در جواب چه خواهید گفت؟ همه اصحاب کرام عرض کردند که ما می‌گوییم آن جناب همه پیغام الله را به ما رسانیدند و حق امانت خداوندی را ادا کردند و با امت با خیرخواهی پیش آمدند این را شنیده آن حضرت فرمود: «اللهم اشهد» یعنی ای الله! گواه باش.

در روایت «مسند احمد» است که نبی کریم صلی الله علیه وسلم فرمود: که روز قیامت خدا ازمن سؤال میکند که آیا تو پیغام مرا به بندگان من رسانیدی؟ من در جواب عرض میکنم که من رسانیده ام، لذا الان همه شما کاملاً در فکر باشید که هر که در اینجا حاضر است به غاییان پیغام برساند. [مظہری]

مراد از غاییان کسانی هستند که در آن زمان موجود بودند اما در آن مجلس حضور نداشتند و آن نسلها نیز غایب می‌باشند که بعد بوجود می‌آیند. غرض از ابلاغ پیغام رسول به آنها این است که مردم هر زمان سلسله ابلاغ این پیغام را برای نسلهای آینده برقرار بدارند تا که برای نسلهای آینده تا قیامت این پیغام برسد.

فَلَئِصَنَ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ (۷)

یقیناً (از هر چه کرده اند) با علم و آگاهی برایشان بیان خواهیم کرد، چون ما (از احوال شان) غایب نبودیم. (۷)

«فَلَئِصَنَ عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ»: آگاهانه آنان را از أعمالشان باخبر می‌سازیم. یعنی همانا از روی علم به آنان بیان خواهیم کرد، یعنی: آنچه را که در میانشان به هنگام دعوت پیامبران علیهم السلام روی داده است، به آنان گزارش خواهیم داد در حالیکه به حقیقت آن رخدادها و به احوال آشکار و نهانشان در نحوه پاسخگویی به پیامبرانشان دانا هستیم حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: نامه‌ی اعمال گشوده می‌شود و اعمالی را که مرتكب شده‌اند باز می‌گوید.

«وَمَا كُنَّا غَائِبِينَ (۷)»: هیچ عمل بزرگ و کوچک، بسیار و اندک شما؛ یا هیچ حال پیدا و پنهان شما، از علم ما غایب نیست. یعنی بر الله متعال هیچ امری پوشیده نیست و هیچکس از دایره علم و دانش او غائب نمی‌باشد بلکه علم شامل نزد او است و او بر همه امور نهان و آشکار آگاه است. نامه‌های اعمال که فرشتگان الله متعال تحریر و نگاشته اند نیز، سر مویی با علم الله مخالف نیست.

اگر سوال مطرح شود: در صورتیکه الله متعال از همه احوال بندگان خویش آگاه بود و حکایتش را با آنان باز می‌گوید، پرسش از آنان چه معنایی خواهد داشت؟ در جواب باید گفت: معنای این پرسش، توبیخ و وادار کردن به اقرار است، زیرا در این صورت از آن حیث که تو اینایی انکار کردن ندارند به زبان خویش اقرار می‌کنند و پیامبرانشان هم صلی الله علیه وسلم آنان گواهی میدهند.

ابن کثیر در تفسیر خویش مینویسد: روز قیامت خداوند متعال بندگان خویش را از گفته و عمل خود آگاه میکند، اعم از این که کم باشد یا زیاد، مهم باشد یا غیر مهم؛ چون الله متعال بر همه چیز ناظر است، و چیزی از او گم نمی‌شود، بلکه از چشم خیانتکار و اندرون سینه با خبر است. (مختصر ابن کثیر ۶/۲).

این خود دلیل برآن است که پرسش حق تعالی از آنان، به خاطر کسب آگاهی از اخبار مجھولی نیست بلکه برای آگاه کردنشان از رویدادها وحوادثی است که در میانشان واقع شده است.

وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ فَمَنْ تَقْلِثُ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۸)

وزن (وسنجش اعمال) در آن روز حق است، لذا هر کس که کفه (اعمال نیک) وزن شده او سنگین باشد پس آن گروه کامیاب‌اند. (۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«میزان»: وسیله‌ی سنجش است و هر چیزی وسیله‌ی سنجش خاصی دارد، میزان روز قیامت حق و حقیقت است. در آن روز هم حاکمیت با حق است، «هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقُّ» (کهف، ۴۴): هم روز حق است، «ذَلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ» (نبأ، ۳۹): و هم میزان سنجش، حق است.

تفسیر:

خداؤند متعال، خواهان رسیدن انسان به حق و دستیابی به عقاید و کردارهای شایسته و صحیح است، طوریکه میفرماید: «وَالْوَزْنُ يَوْمَئِذٍ الْحَقُّ»: در روز قیامت توزین و ارزیابی اعمال به عدالت صورت میگیرد و الله متعال به کسی ظلم نمی‌کند.

یعنی در آن روز در میزان عدل الهی وزن و حق هم معنا خواهد بود. جز حق چیزی در آنچا وزن خواهد داشت و هیچ چیزی بدون وزن حق نخواهد بود. هرچیز و هرکس که هرمیزان حق به همراه داشته باشد به همان میزان وزن خواهد داشت و حکم صد در صد از لحاظ وزن صورت خواهد گرفت و به جز وزن چیز دیگری ذره ای هم مورد ملاحظه قرار نخواهد گرفت. همه‌ی زندگی باطل هرچند در دنیا بسیار عریض و طویل باشد و به ظاهر کارنامه‌های در خشان در دوسيه اعمال خویش داشته باشد، در آن ترازو هیچ وزنی خواهد داشت. زمانی که باطل گرایان در آن ترازو وزن می‌شوند، با چشمان خود خواهند دید که آنچه همه‌ی عمر را در دنیا در آن سپری کرده اند به اندازه‌ی پر کاهی وزن و ارزش ندارد.

در روایات متعددی از حدیث مبین این حقیقت است که: در برزخ و محشر اعمال انسانی در اشکال و صور مخصوصی در می‌آیند، أعمال نیک مردم در قبر به صورتی بسیار حسین، مونس او میشوند و أعمال بد او نیز بصورت مار و کژدم قرار می‌گیرند.

هکذا در حدیثی آمده است که هر کسی که زکات مال خود را ادا نکند آن مال بصورت یک مار زهرآگین در آمده در قبر، او را نیش میزند و میگوید که من مال تو هستم و خزانه تو هستم، هم چنین در احادیث معتبر آمده است که در میدان محشر، اعمال صالح، سواری قرار میگیرند و اعمال بد بار قرار گرفته بر سر او حمل می‌شوند.

همچنان در حدیثی صحیح آمده است که سوره بقره و سوره آل عمران در میدان محشر بصورت دو ابر انبوه در آمده بر مردمانی سایه افکن می‌شوند که آنها را تلاوت کرده‌اند.

«فَمَنْ ثَقَلَثْ مَوَازِينُهُ»: و هر کسی که حسانتش بر بدی‌هایش غالب آید محققًا رستگار شده و از «صراط» عبور کرده است. در ضمن قابل تذکر است که: توقع و امید سعادت و مكافات بدون عمل، بیهوده است.

«فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ(8)»: بنابر این تفضیل بر اعمال صالحه بزرگترین توشه است.

وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِإِيمَانِهِ يَظْلِمُونَ(٩)

و هر کس که کفة (اعمال نیک) وزن شده او سبک و بی ارزش باشد، به سبب اینکه همواره به آیات ماستم می ورزیدند، به خود زیان زده [و سرمایه وجودشان را تباہ کرده] اند.(۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خفت»: سبک شد. «خسروا»: خسر: (به ضم خاء): زیان کردند، کم شدن و کم کردن.

«خسارت»: به معنای از دست دادن سرمایه و سود است، ولی «ضرر»، از دست دادن سود است، نه سرمایه. «یظلمون»: ظلم می ورزند، در اینجا؛ یعنی، انکار میکنند.

ترازوی سنجش پروردگار، بس دقیق و درست است و هیچگاه کم و زیاد نمیشود و ظلمی

روانمی دارد و به خطاء نمی رود، آن چه هست، کردار خود انسان است که عقربه‌ی

ترازو را سبک یا سنگین نشان میدهد. (مراجعة شود: سوره نساء آیه 40)، (سوره أنبياء آیة 47)، (سوره قارعه آیات 6 الی 11) و حساب همه با الله است. (سوره غاشیه / آیه

(26).

تفسیر:

«وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ»: و هرکس به سبب کفر و ارتکاب اعمال زشت، ترازوی عملش سبک باشد، و بدی‌هایش افزون گردد.

«فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ»: محققًا اینها کسانی اند که سعی و تلاششان تباہ شده و عملشان بر باد گردیده است، آنها خود و نیکبختی خود را از دست داده‌اند.

«بِمَا كَانُوا بِإِيمَانِهِ يَظْلِمُونَ(9)»: یعنی به سبب کفر و انکار آیات الله، خود و نیکبختی خود را از دست داده‌اند. یعنی: با آیات ما برخلاف شیوه‌ای که سزاوار آن بود، تعامل می‌کردند زیرا سزاوار آیات ما این بود که مورد تعظیم و احترام قرار گیرند، نه اینکه با تکذیب و انکار رو برو شوند. «ظلم»: نهادن یک چیز در غیر جایگاه آن است.

تفسیر مودودی می نویسد: این مطلب را این طور بایستی فهمید که کارنامه‌ی زندگی انسان دو جنبه دارد. جنبه‌ی مثبت و جنبه‌ی منفی. در جنبه‌ی مثبت تنها شناخت حق، پذیرش حق و به خاطر حق بودن و از حق پیروی کردن قرار می‌گیرند و تنها چیزی که در آخرت وزن و ارزش دارد همین است و بس. اگر انسان از حق آگاهی نداشته باشد و یا برخلاف جهت حق از هوای نفس و یا شیطان‌ها و دیگر انسان‌ها پیروی کند همه‌ی این‌ها در جنبه‌ی منفی قرار می‌گیرند و منفی نه تنها خودش بی وزن و ارزش است، بلکه وزن و ارزش کارها و جنبه‌های مثبت انسان را نیز کاهش میدهد. پس فلاح و رستگاری و کامرانی انسان در آخرت به طور کامل به این بستگی دارد که جنبه‌ی مثبت کارنامه‌ی زندگی او بر جنبه‌ی منفی اش بچرخد و با وجود زیانده‌ی ها چیزی به صورت ذخیره در حساب اوباقی بماند. اما شخصی که جنبه‌ی منفی کارنامه‌ی زندگی اش بر جنبه‌ی مثبت آن غالب آید، به تاجر و رشکسته می‌ماند که همه‌ی موجودی‌اش صرف جبران زیان‌ها و قرض‌های اش گردد، اما باز هم همه‌ی قرض‌های او مجرما نشود.

تفسیر ابن کثیر گفته است: آنچه در روز قیامت در ترازو و گذاشته می شود بنا به قول ضعیفی اعمال است، و هر چند اعمال، اعراض هستند اما خدای توانا در روز قیامت آنها را به جسم تبدیل میکند، چنین نظری از ابن عباس(رض) نیز روایت شده است. و براساس نظری دیگر نامه ای اعمال توزین میشود، همان طور که در حدیث «بطاقه» آمده است. و بر اساس نظریه ای دیگر صاحب عمل توزین می شود.

جمهور علماء بر آنند که نامه های اعمال در روز قیامت با ترازوی که دارای زبانه و دو پله است و زن میشود تا خلائق به سوی آن بنگرن و در نتیجه، عدل الهی آشکار و راه عذر بر معذرت خواهان مسدود شود چنان که زبانها و اندام هایشان نیز بر اعمال شان گواهی می دهند. بسیاری از علماء بر آنند که وزن اعمال مخصوص مؤمنان است و اعمال کفار؛ هر چه باشد نابود می شود. «تفسیر انوار القرآن»

در حدیث آمده است: «در روز رستاخیز انسان چاق در ترازوی خدا وزن بال پشه ای ندارد». تمام این آراء درست است. پس گاهی اعمال توزین می شود و گاهی نامه ای اعمال و زمانی انجام دهنده ای اعمال در ترازوی حق جا میگیرد. الله اعلم. (مختصر ابن کثیر ۷/۲).

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (10 الی 18) در باره نعمت های الله تعالی بر بنی آدم و ارزش او، طرد شدن شیطان از رحمت حق تعالی، به بحث گرفته میشود.

وَلَقْدْ مَكَّنَّا لَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ (۱۰)

و البته ما شما را در زمین جایگاه و اسقفار دادیم، و در آن برای شما در آن وسائل معیشت(تان را) گذاشتیم. ولی بسیار اندک و کم، سپاس میگزارید. (۱۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَكَّنَّا لَكُمْ فِي الْأَرْض»: یعنی: در آن جا برای شما مکان و جایگاه استقرار قرار دادیم و یا این که آنجا را از آن شما گردانیدیم و این توانایی را به شما دادیم که در آنجا تصرف کنید. «وَلَقْدْ مَكَّنَّا لَكُمْ فِي الْأَرْض»: ای انسان! ما برای شما زمین را به عنوان فرش و قرارگاه قرار دادیم یعنی: در آن جا برای شما مکان و جایگاه استقرار قرار دادیم و یا این که آنجا را از آن شما گردانیدیم و این توانایی را به شما دادیم که در آنجا تصرف کنید.

تفسیران درباره کلمه «مَكَّنَّا لَكُمْ» آیه مبارکه مینویسد که قوانین حاکم بر طبیعت، به نوعی است که انسان میتواند بر آن سلطه داشته باشد و آن را در اختیار بگیرد. اگر خداوند آن را رام نمی ساخت، بشر به تنهایی قدرت مهار کردن و بهره گیری از آن را نداشت.

تفسیر بیضاوی گفته است: یعنی سکنی گزیندن و شخم زدن و تصرف در آن را برایتان ممکن کردیم. (تفسیر بیضاوی ص ۱۶۰).

از فحوای آیه مبارکه به وضاحت گفته میشود که: حق استفاده و بهره گیری از امکانات زمین، برای همه انسان هاست و مخصوص گروه و اشخاصی خاصی نیست، هکذا زمین، در اختیار و مسخر انسان قرار داده شده تا به رشد و کمال برسد و معیشت خود را تأمین کند.

«وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايشَ»: و در آن برای شما طعام سهل و آسان، خوراک و نوشیدنی و سایر وسائل معیشت و حیات منظر زیبا توأم با صحت بدن و استقرار در وطن در کمال امن و آسایش قرار دادیم؛

تفسیر کشاف می نویسد: «وجعلنا لكم فيها معايش» معايش جمع معیشت و عبارت از خوردنی ها و نوشیدنی ها و امثال آن است که مایه زیست انسانهاست. و یا مراد از آن توانایی ای است که انسان را به آنها می رساند.

بهتر آشکار ساختن «باء» در معايش و معنای آن است، اما از این عامر روایت کرده اند که آن بنابر تشبيه به صحائف، می باید با همزه بباید. (تفسیر کشاف)
«قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ(10)»: با وجود این همه فضل و بخشش، شکر شما بسیار اندک بوده و اکثر شما نعمت خدای جلیل را منکر می شوید.

در حالیکه نعمت ها باید زمینه ساز شکر باشد، نه عامل غفلت و عیاشی. در ضمن قابل یادآوری است که انسان دارای خصلت ناسپاس است و قرآن عظیم الشأن، مکرّر از کم سپاسی انسان و غفلت و بی ایمانی غالب آنان ذکری بعمل آورده است.

وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجَدُوا لِإِدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ(11)

و بتحقیق ما شما را آفریدیم (پدر شما را از خاک)، باز شما را شکل و صورت دادیم (آدم را و به تبع او شما را)، باز به فرشته ها گفتیم: (امر کردیم) برای آدم سجده کنید، پس همه (فرشته ها) سجده کرند مگر ابلیس که از سجده کنندگان نبود. (11)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خَلَقْنَاكُمْ»: شما را آفریدیم. در اینجا مراد این است که: اصل شما یعنی جد، و نیاکان اولین شما را آفریدیم (ملاحظه شود سوره های: حجر / 28 - 33).

صیغه جمع برای تعظیم آدم است که ابوالبشر است. **«صَوَرْنَا»:** صورتگری کردیم، قد و قامتی برازنده وزیبا ساختیم. **«إِلَّا إِبْلِيسَ»:** جز ابلیس، مستثنی منقطع است. زیرا که ابلیس از جنس فرشتگان نیست (کهف/50 و حجر/27).

مطالعه کنندگان گرامی!

داستان آدم عليه السلام با ابلیس بصورت کل در هفت سوره قرآن عظیم الشأن به بیان گرفته شده است که عبارتند از: سوره بقره، سوره أعراف (همین سوره)، سوره حجر، سوره اسراء، سوره کهف، و سوره های طه و ص.

هکذا قابل تذکر است که: ابلیس، به اصل عنصر آدم نظر کرد، به تشریف و تکریمی که الله متعال نصیب آدم را به آن اختصاص داده و دانش فراوان، به او آموخته بود - که فرشتگان در برابر ش عاجز ماندند، التفات ننمود. به همین دلیل، فرشتگان را به سجده کردن آدم دستور داد؛ اما قیاس ابلیس، خطأ و زشت و بی اثر بود.

ابلیس، از ترس مرگ، تا روز قیامت مهلت خواست که شاید از مرگ نجات یابد؛ چون از آن پس، مرگی در کار نیست؛ ولی الله متعال تا نفحه ای اول، یعنی، تا پایان این عالم به او مهلت داد، تا مرگ را - که از آن بیم دارد، بچشد. (زمرا آیه 68)، (حاقه آیات 13 و 14).

تفسیر:

«وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَرْنَاكُمْ»: و به تحقیق که ما پدرتان آدم عليه السلام را بدون تصویر قبلی از گل خلق کردیم و سپس او را در شکل و قیafe انسان صورت دادیم.

یا معنی اینست که: ما اولاً ارواح را آفریده و سپس کالبدها را در آنها صورت بخشیدیم. یا معنی این است: شما را در پشتاهی مردان آفریده و در رحم های زنان صورت نگاری کردیم به منظور احترام او که پدر بشر است، لفظ جمع را آورده است.

«ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلائِكَةِ أُسْجُدُوا لِلَّادَمَ»: سپس به عنوان احترام به آدم و نسلش، به فرشتگان گفته شد که برای آدم سجده کنید. البته سجده تحيیت و تکریم «فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ (11)»: پس آنها به نشانه طاعت و احترام بر آدم سجده کردند نه به عنوان عبادت، یعنی تمام ملائک سجده کردند جز إبليس که از روی تکبر، غرور و لجاجت از سجده بردن امتناع ورزید. استثناء منقطع است؛ چون از غیر جنس مستثنی منه است. و بدین ترتیب ابليس از رحمت الهی طرد شد.

سبحان الله در انسان، استعداد و لیاقت رسیدن به مقامی است که مسجد فرشتگان میشود. در آیه‌ی قبلی، قدرت مادی و سلطه‌ی انسان بر زمین مطرح بود، ولی در این آیه به مقام معنوی انسان اشاره شده که همه‌ی فرشتگان بر او سجده کردند.

تفسیر کابلی محمود حسن دیوبندی (1851-1920م) معروف به شیخ الہند در تفسیر خویش مینویسد: فرشتگان الهی بعد از بحث و تمحیص و امتحان صریح، برفضیلت علمی و کمال روحانی آدم علیه السلام اطلاع یافتند، به شنیدن حکم الهی به سجده افتادند؛ و به این صورت روپرتوی خلیفة الله وفا و اطاعت کامل خویش را به پروردگار خود ثابت کردند؛ اما، إبليس ملعون که جن بود، و اصلش از آتش، و بنابر کثرت عبادت وغیره در جرگه فرشتگان شامل شده بود؛ به اصل خویش بازگشت. نگاه او از خلفت مادی آدم تاراز «نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوْحِي»: تجاوز نتوانست؛ بنابر این، در مقابل حکم صریح الهی دعوی نموده گفت: «أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ، خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ». به کیفر ایا و استکبار و تردید نصّ صریح قاطع به رأی و هوای خویش و تصمیم بحث و مناظره با الله متعال، برای جاوید، از مقام قرب رانده، و از رحمت الهی بس دور افگنده شد. فی الحقیقت، آنچه برآن می‌نازید که وی از آتش پیدا شده، مایه هلاک ابدی‌اش گردید.

تفسیر کابلی می‌افزاید: خاصیت آتش، خفت و حدت، سرعت و طیش، علو و افساد است؛ بر عکس، خاک که در آن استقلال مزاج، متأنث و تواضع، حلم و ثبات موجود است. شیطان که اصلش از آتش بود، چون حکم سجده را شنید، مشتعل شد، و در قیام رأی خود حدت و چالاکی به کار برد؛ عاقبت از طریق تکبر و خود خواهی در شعله حسد افتاده، به آتش دوزخ سرنگون گردید. برخلاف وی، هنگامیکه آدم لغزید، عنصر خاکی در حضور کبریائی، فروتنی، خاکساری، انقیاد و استکانت گزید؛ چنانکه خواستار عفو و بخشایش شدن و انبات وی به «ثُمَّ أَجْتَبَاهُ رَبُّهُ فَتَابَ عَلَيْهِ وَ هَدَى»، منتج گردید. پس میتوان گفت: إبليس لعین از لحاظ عنصر و ماده نیز، در دعوای فضیلت خودخطاء کرد.

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَا تَسْجُدَ إِذْ أَمْرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (۱۲)

(خداؤند به او) فرمود: چه چیز تو را از سجده کردن مانع شد، وقتی تو را به سجده امر کردم؟ إبليس گفت: زیرا من از آدم بهترم (چون) مرا از آتش آفریدی و او را از گل (آفریده ای) (۱۲) قبل از همه باید گفت که: دلیل سجده‌ی فرشتگان بر آدم، طوریکه در فوق هم تذکر دادیم همانا فرمان الهی ولیاقت ذاتی انسان بود نه جنسیت وساختمان وجودی او، طوریکه میفرماید: «قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَا تَسْجُدَ إِذْ أَمْرْتُكَ»: خداوند متعال به ابليس لعین گفت: ای ابليس چه چیزی تورا برترک سجده بر آدم علیه السلام وا داشت در حالیکه من تو را امر کردم و اطاعت از امر خدای تعالی واجب است.

طرح این سؤال به منظور برپاداشتن حجت علیه ابلیس و نمایاندن کفر و کبر و عناد و افتخار او به اصل خویش و برای کوبیدن و توبیخ وی است، و گرنه الله سبحان و تعالیٰ به علت سرپیچی ابلیس از اطاعت فرمانش داناست و به طرح این پرسش ضرورتی دیده نمی شود. مفسرین می نویسند؛ استفهام مفهوم سرزنش و توبیخ را دارد.

«قالَ أَنَا خَيْرٌ مِّنْهُ»: ابلیس ملعون و طرد شده از دربار الهی گفت: من از ادم بهتر و شریفترم. و اصل من از اصل او بهتر است و به اصطلاح منطق اش این بود که: عنصر آتش نسبت به عنصر گل بهتر است. سپس علت امتناع را یادآور شده و میگوید: «خَلْقَتِي مِنْ نَارٍ وَخَلْقَتُهُ مِنْ طِينَ(12)»: بر مبنای برتری عنصرم از او شریفترم؛ چون خلقت من از آتش است و خلقت او از گل، و آتش از گل شریفتر می باشد. این موجود بدخت به فرمان دستور دهنده که همان خداوند سبحان بود توجه نکرد.

ابن کثیر در این مورد میفرماید: ابلیس ملعون به شرف عنصر توجه کرد و به این نکته توجه ننمود که خداوند قادر، آدم را با دست خود خلق کرده، و از روح خود در آن دمیده است. شیطان لعین قیاسی فاسد کرد و در آن به خط ارتقا؛ چون ادعا کرد که آتش از گل شریفتر است، در حالی که گل سنگین و با وقار و شکیب است، اما آتش سوزنده و مخرب است، گل جایگاه رشد کردن، روییدن، و نمو کردن نباتات و محل رشد و نمو و افزایش و اصلاح است، در صورتی که آتش وسیله‌ی عذاب است. از این رو ابلیس به عنصر و نژاد خود خیانت کرد و درنتیجه نابودی و شقاوت نصیبیش گشت.(مختصر ابن کثیر ۸/۲).

عالم دانشمند جهان اسلام محمد بن سیرین مشهور به ابن سیرین (متولد ۳۳ ق در مدینه، درگذشته ۱۱۰ ق در بصره) می نویسد: اولین موجودی که به قیاس و موازنی پرداخت ابلیس بود که به خط ارتقا، پس هر کس با رأی و نظر خود دین را قیاس کند، الله متعال او را قرین شیطان قرار می دهد. (البحر ۲۷۳/۴).

قالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَأَخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ(۱۳)

(الله) فرمود: پس از آن (آسمان) پایین شو، که حق تونیست که در آن تکبر و رزی، پس بیرون رو، بی شک تو از خوارشیدگانی.(۱۳)

«قالَ فَاهْبِطْ مِنْهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيهَا»: خدا به ابلیس لعین گفت: از بهشت ذلیل و خوار پائین شو، یعنی: اکنون که تکبر و رزیده‌ای، از آسمان فرو dai زیرا آسمان جایگاه فرمانبردارانی چون فرشتگان است که الله متعال را در فرمان وی سرکشی نمیکنند، از این مقام به سوی زمینی فرو شو که مقر عاصیان و مطیعان هردوست «فَأَخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ(13)»: از آن بیرون شو، یعنی: از بهشت بیرون شو، «هر آینه تو از خوارشیدگانی» تو به کیفر استکبار و گردن کشی ات، نزد الله سبحان و تعالیٰ و بندگان نیکوکارش، از اهل خواری و ذلت و حقارت هستی و هر کسی که ردای استکبار را بر دوش افگند، با پوشش خواری و خردی و بی‌مقداری عذاب میشود و هر کسی که ردای تواضع و فروتنی را درپوشد؛ الله متعال قدر و مرتبتش را گرامی و فراتر می‌گرداند.

قابل تذکر است که: از مخلوق الهی در بهشت یا آسمانها کسی مانده میتواند که سراپا مطیع و فرمانبر الله متعال باشد؛ آنجا، محلی برای خودخواهان سرکشان یاغی ها و باغی ها را گنجایش نیست؛ به هر حال، طوریکه در فوق هم بدان اشاره نمودیم که: شیطان ملعون که برآن مقام عزّت، بنابر کثرت عبادت، وغیره، تاکنون فایز شده بود؛ در اثر خودخواهی و تکبر، فرود افگنده شد.

تفسر جار الله زمخشری مینویسد: چون ابلیس خود بزرگ بینی نشان داد، خدا لباس ذلت و حقارت را در برش کرد. پس هر کس در مقابل خدا متواضع و فروتن باشد خدا مقامش را

بالا میبرد، و هر کس متکبر و گردنکش باشد، خدا او را خوار و ذلیل میکند. (تفسیر کشاف ۹۰/۲).

قابل تذکر است که: از مخلوق‌الهی در بهشت یا آسمانها کسی مانده میتواند که سر اپا مطیع و فرمانبر الله متعال باشد؛ آنجا، محلی برای خودخواهان سرکشان یاغی‌ها و یاغی‌ها را گنجایش نیست؛ به هر حال، شیطان ملعون که بر آن مقام عزّت، بنابر کثرت عبادت، وغیره، تاکنون فایز شده بود؛ در اثر خود خواهی و تکبر، فرود افگنده شد.

در نهایت باید بعرض برسانیم که: نتیجه‌ی تکبر و خود بزرگ بینی، کوچکی و خواری است. آری، نتیجه‌ی گفتن «من بهترم»، «أَنَا خَيْرٌ»، شنیدن جواب «فَأَخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ» است.

«الصَّاغِرِينَ»:

تفسر سید ابوالاعلی مودودی در تفسیر خویش در مورد کلمة صاغرین» مینویسد: صاغر یعنی «الراض بالذل» یعنی کسی که خودش ذلت، حقارت و کوچکی را اختیار کند. پس معنا و مفهوم ارشاد باری تعالی این است که خود بزرگ بینی تو با وجود بندۀ و مخلوق بودن و سرپیچی تو از فرمان پرورده‌گارت، به این دلیل که از منظر آن پندار نادرست درباره‌ی برتری خود، این دستورش را توهین به خودت می‌دانی، در واقع به معنای آن است که تو خودت خواهان ذلت و حقارت هستی. پندار دروغین بزرگ بودن، ادعای بی اساس برتری و بدون شایستگی خود را شایسته‌ی مقام والایی دانستن، به تو بزرگی و برتری و احترام نمی‌بخشد، بلکه بر عکس موجب ذلت، حقارت و پستی ات خواهد شد و مسبب این ذلت و خواری خویش خودت خواهی بود.

تفسر کابلی محمود حسن دیوبندی می‌نویسد: از شمولیت ابلیس در زمرة فرشتگان تا مدّت دراز، تنبیه می‌شود که الله متعال فطرت هیچیک از مکلفان، حتی ابلیس را، همچنان نیافریده که خاص به اتباع بدی مجبور و مضطّر باشد؛ بلکه به اعتبار فطرت اصلی خبیث‌ترین موجودات نیز صلاحیت آن را دارد که بر کسب و اختیار نیکی و تقوی به انتهای ترقی برسد.

باید یادآور شد که: تکبر، نه تنها برای انسانها عادی خطرناک و مضر است، بلکه برای آنان که مقام عالی دارند و همنشین فرشتگان در ملاً اعلی هستند و سال‌ها و قرن‌ها سابقه‌ی عبادت دارند نیز خطرناک می‌باشد. در ضمن از فحوای آیه مبارکه در یافته‌ی که نه علم و شناخت شیطان به الله، نجات بخش است و نه عبادت‌های طولانی او، بلکه راه نجات، همانا تسلیم است و بس.

قالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبَعَّثُونَ (١٤)

(ابلیس) گفت: تاروزی که (مردم) بر انگیخه می‌شوند، مرا مهلت ده. (۱۴) «قالَ أَنْظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبَعَّثُونَ (۱۴)» ابلیس می‌دانست که سبب راندنش از نعمت و رحمت الهی، آدم بود، با این وصف از الله می‌خواهد، مهلتش دهد تا از میان انسانها پیروانی بیابد و آنها را شکار کند و برای فریبیشان کمین نماید.

بناءً ابلیس گفت: پروردگارا من را مهلت بده و روح را تاروز بر انگیخته شدن از قبرها قبض نکن. ملاحظه میداریم که شیطان نیز میداند که عمر، به اراده و به خواست الله است. هکذا از فحوای آیه مبارکه در می‌یابیم که نفرین شده به فکر تلافی افتاد، لذا از الله متعال مهلت خواست تا روز قیامت از مرگ در امان بماند؛ چون بعد از روز قیامت مرگی در

کار نیست، اما او تا برانگیخته شدن آدم و ذریه‌اش برای حسابرسی روز قیامت، یعنی تا دمیدن در صور مهلت داده شد، نه بیشتر.

باید یادآور شد که: درخواست ابلیس، مهلت تا روز قیامت بود و این آیه مشخص نمیکند که تا چه زمانی به او مهلت داده شد؛ اما از فحوای (آیه 38 سوره‌ی حجر و آیات 80 و 81 سوره‌ی «ص») استفاده میشود که تنها برای مدتی طولانی به او مهلت داده شد.

ولی قابل یادآوری است که: هر عمر طولانی ارزشمنده نیست، با در نظر داشت اینکه شیطان هم عمر طولانی دارد فایدای به حالت نمیکند.

شیخ جار الله زمخشری مفسر تفسیر کشاف می‌نویسد: اگر بپرسند: چرا الله متعال درخواست مهلت او را روا داشت، حال آن که او چنین درخواستی را از آن روی کرده بود که بندگانش را به تباہی و گمراهی بکشاند؟ در جواب باید گفت: از آن روی که چنین کاری مایه آزمایش انسانهاست و هر کس با شیطان مخالفت کند، بزرگ ترین پاداش را خواهد داشت.

شیخ مودودی مینویسد: این گونه ابلیس مبارزه طلبی علیه انسان را اظهار نمود. معنای گفته‌ی او این بود که من از این مهلتی که تا روز رستاخیر به من داده ای استفاده کرده همه‌ی توان و نیروی خود را صرف این امر خواهم کرد که، انسان شایسته‌ی آن برتری ای که در برابر من به او دادی نیست. من به شما ثابت خواهم کرد که او چقدر نمک نشناس، ناسپاس و فراموش کننده‌ی احسان است. مراد از این مهلتی که شیطان تقاضا کرد و الله متعال هم به او داد، تنها زمان نیست، بلکه امکان انجام کاری که او در پی آن بود را نیز شامل میشود. یعنی تقاضای شیطان این بود که به من امکان و فرصت فریب دادن انسان و ثابت کردن عدم شایستگی او با استفاده از ضعف‌های او داده شود و خدا نیز این امکان و فرصت را به او داد. چنانکه در آیه‌های 61-65 سوره‌ی إسراء با صراحة آمده است که خدا به او اختیار داد تا برای فریب دادن آدم و فرزندان او از هر نیرنگ و حیله‌ای که می‌خواهد بتواند استفاده کند.

جلوی حیله‌ی گری های او گرفته نخواهد شد و همه‌ی راه هایی که او بخواهد با استفاده از آنها فرزندان آدم را دچار فتنه کند، در برابر او باز خواهند بود. اما در کنار آن این شرط را قایل شد که إن عبادي ليس لك عليهم سلطان تو بر بندگان من اقتداری نخواهی داشت. تو تنها میتوانی آنان را دچار اشتباہ و بدفهمی کنی، امیدهای دروغین به آنان بدھی، گمراهی را در برابر شان آراسته کنی و با نشان دادن باع سبز لذت‌ها و منفعت‌ها آنان را به سوی راه‌های نادرست فراخوانی. اما این توان و قدرت به تو داده نخواهد شد که به زور آنان را به طرف راه خودت بکشانی و اگر بخواهند راه راست را بپیمایند تو مانع شوی.

قالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ (١٥)

(الله) فرمود: مسلماً تواز مهلت داده شدگانی. (15)

خداؤند متعال به ابلیس گفت تو از جمله مهلت داده شدگانی، تا به این ترتیب سنت ابتلا تمام شود و کشاکش بین خیر و شر و حق و باطل برپای گردد.

به قولی: حکمت در مهلت دادن به وی: قراردادن بندگان در معرض آزمایش است تا مطیعان از عاصیان در عرصه ظهور شناخته شوند. گفتنی است که ابلیس با وجود نافرمانی‌اش، جسارت این درخواست را به خود داد زیرا به حلم ذات ذوالجلال دانا بود.

در ضمن ملاحظه نمودیم که: ابلیس از الله متعال مهلت خواست تا انتقام بگیرد، نه آنکه توبه کند.

ابن عباس(رض) فرموده است: خدا تا نفخه‌ی اول آن را مهلت میدهد که در آن موقع تمام خلائق خواهند مرد، اما ابليس تا نفخه‌ی دوم درخواست مهلت کرده بود، که در آن موقع تمام بشریت در پیشگاه پروردگار جهانیان به پا خواهند خواست، ولی خدا آن را نپذیرفت. (تفسیر قرطبی ۱۴۷/۷).

باید دانست که این زمین میدان کارزار آدم و ابليس است، و چون مقابله و جانبازی آنگاه کامل صورت می‌بندد که دو حرفی به همدیگر معتمد نباشند؛ پس تکویناً چنان دو صورت واقع شد که در دل هریک عداوت دیگر آن جاگزین شود، ابليس از مقام خود پایان راند شد؛ زیرا، به آدم سجده نکرد، و آدم علیه السلام نسبت به وسوسه ابليس مجبور شد که از جنّت جدا شود.

بنابراین واقعات در دل هر کدام عداوت دیگر بنیاد شد، و معركه کارزار گرم گردید؛ «و الحرب سجال؛ و ائمّا العبرة للخواطيم»

قالَ فِيمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ (١٦)

گفت: (ابليس ای الله!) پس به سبب اینکه مرا گمراه نمودی، من هم (برای گمراه ساختن آنها (اولاد آدم) در سر راه راست تو می‌نشینم). (۱۶).

به تأسف باید گفت که: ابليس به جای تشکر از پروردگار باعظمت، بالعكس به گستاخی پرداخته می‌گوید: «فِيمَا أَغْوَيْتَنِي» به سبب اغوائی که در حق من روا داشتی قسم یاد می‌کنم که سر هر راهی که به سوی تو منتهی شود کمین می‌کنم، و آنها را از هدایت بازدارم و به سوی سرکشی رهنمایی کنم. و به اصطلاح مثل رهزنان به غارت ایمان آنها می‌پردازم، که بدان سبب دچار این روز بد شده‌ام. ملاحظه میداریم که: ابليس از الله متعال مهلت خواست تا انتقام بگیرد، نه آنکه توبه کند. در ضمن ملاحظه میداریم که: شیطان، انسان را یک موجودی منفعل و اغواینده می‌داند.

«فِيمَا أَغْوَيْتَنِي» یعنی: از آن روی که مرا گمراه کرده ای، برای به بیراه کشاندن آنان کمین می‌کنم. این که می‌گوید: «مرا گمراه کرده ای»، مراد تکلیفی است که الله متعال به او کرد تا برای آدم علیه السلام سجده کند و او به این فرمان عمل نکرد و گمراه شد و مانند فرشتگان که از او و از آدم علیه السلام هم از حیث ذاتی و هم مقام برتر بودند، به فرمان الهی گردن ننهاد.

از اصم روایت کرده اند که گفت: تو به من فرمان دادی که برای آدم سجده کنم و غرور مرا به گناه و اداشت. معنای عبارت این است: از آن روی که در گمراهی افتاده ام، من نیز برای گمراه کردن آنان تلاش خواهم کرد تا با ا Gowai من به تباہی کشیده شوند، چنانکه تو مرابه دلیل پیدایی آنان به گمراهی کشاندی. (بنقل از تفسیر کشاف).

ثُمَّ لَا تَتَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَمِنْ خَلْفِهِمْ وَعَنْ أَيْمَانِهِمْ وَعَنْ شَمَائِلِهِمْ وَلَا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ (١٧)

سپس برای گمراه ساختن آنها از پیش روی شان واژ پشت سرشان واژ (سمت) راست شان واژ (سمت) و از طرف چپ شان می‌ایم. و اکثر آنها را شکر گزار نخواهی یافت. (۱۷) سپس برای گمراه ساختن بر بندگان تو از هر جهتی از جهات چهارگانه خود را به بندگانت میرسانم و از خلال تمام مرام‌های شان اعم از شباهات، شهوات، خشم، غفلت و از این قبیل و حتماً بسیاری از آنها را از شکر تو باز خواهی داشت و آنان را بر کفر و انکار نعمت و خواهی داشت. ذکر جهات اربعه به غرض اشارت به تعمیم جهات است.

شیوه‌های إغفال ابليس، متعدد و مختلف است ولی از ذکر دو جهت بالا و پایین را به سبب آن فروگذاشت که رحمت از بالا بهسوی انسان فرود می‌آید و پایین هم محل سجده است.

تفسر طبری در این مورد میفرماید: معنی آن این است: از تمام راههای حق و باطل وارد شده و خود را به آنان میرسانم، و آنان را از حق باز می‌دارم، و باطل را برایشان زیبا جلوه می‌دهم و می‌آرایم.

ابن عباس(رض) میفرماید: ابليس نمیتواند از جهت بالا خود را به انسان برساند؛ زیرا نمیتواند در میان بنده و رحمت الله متعال فاصله شود. (طبری ۳۴۱/۱۲).

در حدیث میخوانیم: آن هنگام که شیطان قسم خورد از چهار طرف در کمین انسان باشد تا او را منحرف یا متوقف کند، فرشتگان از روی دلسوزی گفتد: پروردگار! این انسان چگونه رها خواهد شد؟ خداوند فرمود: «دو راه از بالای سر و پایین باز است و هرگاه دست به دعا بر دارد، یا صورت بر خاک نهد، گناهان هفتاد ساله‌اش را می‌بخشایم». (تفسیر کبیر فخر رازی).

«وَلَا تَجُدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ» (۱۷) آنگاه اکثر آنان را مؤمن و مطیع و سپاسگزار نعمت نمی‌یابی.

هدف و آرزوی شیطان، ناسپاسی انسان است. «وَلَا تَجُدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ» بنابر این پیروی از شیطان، ناسپاسی از الله است و انسان سپاسگزار، در راه مستقیم است.

از عبدالله بن عمر(رض) روایت شده است که فرمود: رسول الله صلی الله علیه وسلم هیچگاه این دعاها را در صبح و شام ترک نمی‌کردند:

«اللهم إني أسلوك العافية في الدنيا والآخرة، اللهم إني أسلوك العفو والعافية في ديني ودنياي وأهلي ومالي، اللهم استر عوراتي وأمن رواعتي، اللهم احفظني من بين يدي ومن خلفي وعن يميني وعن شمالي ومن فوقي وأعوذ بعظمتك أن أغتال من تحتي». (بار خدایا! از تو در دنیا و آخرت عافیت میطلبم. بار خدایا! من از تو در دین و دنیایم و درخانواده و مالم عافیت می‌طلبم. خدایا! عیبهایم را بپوشان و نگرانی‌هایم را به آرامش مبدل کن. خدایا! مرا از پیش رویم و از پشت سرم و از جانب راستم و از جانب چپم و از فراز سرم حفظ کن و به بزرگی ات پناه می‌برم از این که از طرف پایین گرفتار گردم.).

از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت کرده اند که فرمود: «إِن الشَّيْطَانَ قَعَدَ لِأَبْنَاءِ آدَمَ بِأَطْقَهٍ: قَعَدَ لَهُ بِطَرِيقِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ لَهُ: تَدْعُ دِينَ أَبَائِكَ، فَعَصَاهُ فَأَسْلَمَ». ثم قعد له بطريق الهجرة فقال له: تدع دين آبائك، فعصاه فأسلم.

ثم قعد له بطريق الهجرة فقال له: تدع ديارك و تتغرب، فعصاه فهاجر، ثم قعد له بطريق الجهاد فقال له: تقاتل فقتل فيقسم مالك و تنكح امرأتك، فعصاه فقاتل/شیطان در چندین راه برای فرزند آدم به کمین نشسته است، در مسیر اسلام به کمین نشست و متعرض او شد و به او گفت: چرا دارای دین پدرانت را رها می‌کنی؟ و فرزند آدم از سخن او سر پیچید و مسلمان شد. آنگاه در مسیر هجرت به کمین نشست و به او گفت: تو را چه شده است که سرزمین خود را رها می‌کنی و به دیار غربت می‌روی؟ فرزند آدم با او به مخالفت برخاست و هجرت کرد. آنگاه در مسیر جهاد کمین کرد و به او گفت: به جهاد می‌روی و کشته می‌شوی و مردم مال تو را در میان خود تقسیم می‌کنند و با همسرت ازدواج می‌کنند.

فرزند آدم (انسانهای مؤمن) در این جانیز با او مخالفت کردن و از جهاد دست نکشیدند. «ثُمَّ لَأْتَتِهِمْ» یعنی: از جهات چهارگانه ای که اصولاً از آنجا دشمن به کسی حمله می‌کند و

این عبارت مثل است برای وسوسه شیطان و برای آنکه تا آنجاکه میتواند تلاش میکند

کارهای بد را برایشان نیکو جلوه دهد، چنانکه میفرماید: «و استفزز من استطعت منهم بصوتک و أجلب عليهم بخیلک و رجلک» (سوره إسراء، 64)

قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْعُومًا مَذْحُورًا لَمَنْ تَبَعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۸)

فرمود: از آن با ننگ و عار و خواری بیرون رو، و سوگند یاد میکنم که هر کس از آنها از تو پیروی کند، حتماً دوزخ را از همه شما (تو و پیروان تو) پر میکنم. (۱۸).

حق تعالیٰ خطاب به ابلیس گفت: «**قَالَ اخْرُجْ مِنْهَا مَذْعُومًا مَذْحُورًا**» از بهشت من در کمال ذلت و خواری و مذمت و طرد شده بیرون شو! تو از رحمت من برای همیشه دور و بی بهره‌ای.

«**لَمَنْ تَبَعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۸)**»: قسم یاد میکنم هر کسی از تو اطاعت کند و از من نافرمانی، او را از رضوان خود محروم و به آتش خویش وارد خواهم کرد، یعنی جهنم را از انس و جنی که از تو پیروی نموده‌اند و نیز از تمام گمراهان و عاصیان پر میکنم، و عید عذاب است برای تمام پیروان و تابعین شیطان و نیز کسانی که از دستورات خداوند رحمان سرپیچی میکنند.

«**لَمَنْ تَبَعَكَ**» در این هیچ جای نیست که: ابلیس در مسیر راه مستقیم کمین کرده و دائماً و سوسه میکند، ولی گنهکار خود به دنیال شیطان می‌رود و جهنمی می‌شود. پیروی از شیطان، موجب همنشینی با او در جهنم است.

خواننده گان گرامی!

در آیات (19 إلى 25) در باره قصه‌ی آدم علیه السلام در بهشت و بیرون رفتنش از آن، مطالبی به بحث گرفته میشود.

وَيَا آدُمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةِ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (۱۹)

و (گفتم): ای آدم! تو و همسرت در جنت سکونت گزینید، پس از هر جا که می‌خواهید بخورید، ولی به این درخت نزدیک مشوید که از ظالمان می‌شوید. (۱۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اسکن»: ساکن شو. «حیث»: هرجا. «حیث»: هرجا. «الشَّجَرَة»: درخت معهود. بوته گیاه و گل (صفقات / 146). خداوند نوع درخت یا گیاه مورد نظر را مشخص نفرموده است.

تفسیر:

«وَيَا آدُمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ»: و بعد از اینکه ابلیس از بهشت اخراج و رانده شد. گفتم ای آدم علیه السلام تو و همسرت حوا در بهشت بمانید، «فَكُلَا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمَا» با بودن راه مجاز «فَكُلَا»، راه ممنوعه رفتن ظلم است. در آیه مبارکه میفرماید: واژ انواع و اقسام نعمت‌ها از قبیل انواع خوارکی‌ها و نوشیدنی‌ها و از هر نوعی از انواع میوه‌های بهشتی که می‌خواهید استفاده ببرید، «وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةِ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ (۱۹)» خوردن تمام میوه‌ها را برایشان مباح اعلام نمود جز میوه‌ی یک درخت که آن را برای آنان معین کرد، که خوردن آن مناسب حیات و استعداد بهشتی آنها نبود؛ بناء گفت: به آن نزدیک مشوید؛ ورنه خساره میکنید! یعنی اینکه خوردن میوه از این درخت بر شما حرام است و اگر خوردید یقیناً بر خویشتن ظلم نموده و از پروردگار نافرمانی نمودید. و بدین وسیله از آنان

امتحان به عمل آورد. در این موقع شیطان به آنها حسادت برد و به فکر و سوشه و حیله و فریب افتاد.

قابل تذکر است که داستان آدم و حوا همچنان به همین تشریح در سوره‌ی بقره آیه‌ی 35 نیز بیان یافته است.

خداوند اراده کرده بود که انسان به عنوان خلیفه‌ی او در روی زمین زندگی کند، «إِنَّى جَاعِلُ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» (بقره، 30) و برای نشان دادن این شایستگی به دیگران، حقایقی را به انسان تعلیم داد، آنگاه مستور سجده بر او را داد و در بهشت قرارش داد و سپس او لین تکلیف را به او فرمان میدهد و موضوع تعهد و مسئولیت و اختیار شروع می‌شود و پس از آن مجازات تخلف از تکلیف و ورود به زمین و تلاش برای تکامل صورت می‌گیرد و همه‌ی این مراحل بر پایه‌ی علم الهی صورت گرفت.

در این که مراد از «جنة» و جنتی که آدم علیه السلام در آن ساکن بود، چیست؟ اقوال مختلفی بیان شده است؛ بعضی آن را همان بهشت موعود می‌دانند و خلود و جاودانگی در آن را از آن کسانی می‌دانند که به واسطه‌ی عمل و جزا داخل آن شده‌اند، و در مورد غیر آن چنین نیست.

فَوَسُوسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِي لَهُمَا مَا وُرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكِينَ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ (۲۰)

سپس شیطان در دل هردو وسوشه انداخت تا (در نتیجه وسوشه) برای هردو آنچه از شرمگاه از بدن شان را که (از دیدن) مستور بود، آشکار گرداند. و گفت: (شیطان در وسوشه خود) پروردگاری‌تان شما را از خوردن این درخت منع نکرده است، مگر اینکه مبادا (به سبب خوردن آن) دو فرشته گردید، یا از باشندگان دائمی جنت شوید. (۲۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«وسوس»: اندیشه‌های زشت، راه در دل آفرید. وسوس، صدای زیورآلات زنان صدای آهسته و آرام. [مفردات راغب]. «لبیدی»: تا ظاهر و آشکار سازد.

«وری»: مستور شده است. پوشیده گشته است. «سوءات»: جمع (سوءة)، عورت. شرمگاه، جایی که اگر نمایان شود، بد است.

تفسیر:

«فَوَسُوسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ»: ملاحظه میداریم که: نهایت کار شیطان، وسوشه است نه اجبار، نشان دادن راه انحرافی است، نه اصرار. پس شیطان آن دو را وسوشه کرد یعنی و سوشه خود را به آنان القا نمود تا آن دو را به خوردن ثمر آن درخت منهیه و ادار کند.

«لِيُبْدِي لَهُمَا مَا وُرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا»: و این معصیت را در نظر آنها مزین کرد تا به سبب آن عورت پوشیده شان را بر هنره سازد چون آنها هنگامی که از درخت خورند نظر به بدی مخالفت و عقوبت گناه لباس‌شان بیرون افتاد.

یعنی: شیطان خواست تا با آشکار ساختن عورتهای آدم و حوا که از دیدشان مستور بود، به آنان بدی کند زیرا قبل از آن، آدم و حوا نه خود عورتهای خویش را می‌دیدند و نه یکی از آنها عورت دیگری را می‌دید.

رسوایی، کشف حجاب و برهنگی، از اهداف شیطان است!

تفسیر «تفسیر انوار القرآن» مینویسد: این آیه دلیل برآن است که برهنگی (کشف عورت)، از بزرگترین مصیبیت‌های است و پوشش عورت از ایجابات طبع و عقل سليم می‌باشد چنانکه برهنگی، فطرتی

حیوانی است که انسان سلیم به آن گرایش نمی‌یابد. علماء گفته‌اند: عورت آدم و حوا فقط برای خودشان آشکار گردید نه برای دیگران.

«وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكِيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِيْنَ(20)»: این توضیح و سوسه‌ی شیطان ملعون است؛ یعنی برای ایجاد تردید و سوسه در دل آنها گفت: خدا جز به خاطر اینکه مبادا فرشته شوید یا برای همیشه در بهشت بمانید، شما را از خوردن میوه‌ی این درخت منع کرده است.

شیطان، آدم و حوا را وسوسه میکرد که اگر از این درخت، بخورید، ملائیکه شده یا ابدی میشود و خداوند چون نمیخواهد شما به این مقام برسید، دستور داد که از آن نخورید. در مورد اینکه چرا حضرت آدم علیهم السلام نهی الهی را نادیده گرفت و از درخت ممنوعه خورد، در آیه 21 جواب و توضیح آن داده شده است که: نهی در اینجا عنوان کراحت دارد، نه تحريم، و مانند نهی طبیب از یک غذا برای مریض میباشد که اگر مریض آن غذا را بخورد به مشکل صیحی مواجه میشود و آثار و عوارض مربوط به خود را دارد، نه آنکه حرام باشد.

وَقَاسَمُهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ(٢١)

و برای آن دو سوگند یاد کرد که من برای شما از خیر خواهانم. (۲۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«قاسم»: سوگند یاد کرد، قسم خورد. «الناصحين»: خیر خواهان، مخلسان. الوسی میگوید: تعبیر سوگند به صیغه‌ی مفاعله برای مبالغه [و تأکید] در سوگند است.

تفسیر:

«وَقَاسَمُهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ(21)»: و شیطان برای آدم و همسرش به الله قسم خورد که قصد نصیحت شما را دارم، وی نصیحتگری امین است که بر منفعت آنها حریص میباشد. یا معنی آیه مبارکه اینست که: ایلیس بر خیرخواهی خویش برای آنان قسم خورد، آن دو نیز، بر قبول این مرام او سوگند خوردنده، یعنی آدم و حوا اورا تصدیق کردنده و این اندیشه در نهادشان خطور نکرد که او دروغگوی گمراهنکننده‌ای است و تعبیر «قاسمها» که از باب مفاعله است و بر انجام دو طرفه فعل دلالت میکند، نیز مؤیداین معنی است. به همه حال در نهایت آنها را فریب داد. طوریکه انسان مؤمن نیز فریب میخورد.

باید گفت که: حضرت آدم و همسرش در آغاز به ایلیس اعتمادی نداشتند و شیطان برای جلب اعتماد آنها نه تنها قسم خورد بلکه بر آن تأکید هم کرد.

ولی درباره انسانها نوع عداوت و دشمنی ایلیس مبین است برای اینکه هم بالصرابه قسم یاد کرد گفت: «فَيَعْرِزُنَّكَ لَأَغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ»: و هم راههای عداوت را شمرد، پس عداوت شیطان نسبت به انسان عداوت روشنی است.

مفسر الوسی أبو الثناء الالوسی در تفسیر خویش می‌نویسد: به منظور مبالغه آن را با صیغه‌ی «مفاعله» بیان کرده است؛ چون کسی که قصد فریب دیگری را دارد تلاش فراوانی را به عمل می‌آورد. (تفسیر روح المعانی ۱۰۰/۸).

قابل تذکر است که: خطاب از طریق وحی به آدم از جانب پروردگار بود که الله تعالی، او و همسرش را مخاطب قرار می‌دهد تا به طور یکسان از نعمتهای آن باغ و بوستانهای محل سکونت خود، برخوردار شوند و از خوردن میوه‌ی درخت ممنوع نیز امتناع ورزند، تا از این آزمون الهی پیروز شوند؛ اما ایلیس به آنان حسادت ورزید، و هردو را وسوسه

کرد و فریب داد(ناس آیات ۱ الی ۶) و خوردن میوه‌ی ممنوع را در نظر شان آراست و دل به آن بستند(طه آیه ۱۲۰)، (فاطر آیه ۶) و سرانجام خوردن و نافرمان شدند. (طه آیات ۱۲۱ و ۱۲۲).

فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورِ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَّتْ لَهُمَا سَوْأَتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَا هُمَا رَبِّهِمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَأَقْلَنْ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ (۲۲)

و به این ترتیب آنها دو را با فریب (از مرتبه و مقام شان) پایین آورد، پس چون آن دو از آن درخت چشیدند، عورتهای شان برای آنها آشکار شد، و شروع نمودند به چسپانیدن برگ درختان جنت بر جسم خود. و پروردگارشان ندا داد: آیا شما را از آن درخت منع نکرده بودم و نگفته بودم که بی‌گمان شیطان دشمن آشکار شماست؟ (۲۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَدَلَّاهُمَا»: ایلیس مقام آن دو را - کم کم - پایین آورد، به سقوط کشانید. «بِغُرُورِ»: با نیرنگ و حیله، دروغ، فریب، مکر، سخن بیهوده. «بَدَّتْ»: ظاهر گشت، نمایان شد. «طَفِقَا»: شروع کردند. «يَخْصِفَانِ»: می چسپانند، می اندازند، می پوشانند، وصله می زنند، می دوزند، بخیه و پینه می کنند.

تفسیر:

«فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورِ»: واضح است که: حربه‌ی همیشگی شیطان، همانا فریب و غرور است، شیطان با مکر و حیله و به وسیله‌ی قسم دروغ فریب داد. آن دو را به سوی خوردن درخت کشانید.

واقعیت امر هم اینست که: تمایل به وسوسه‌های شیطان، همچون دستیابی به طنابی سست و کوتاه و سقوط در چاه گناه است.

ابن عباس(رض) میفرماید: آدم وحوا را با قسم فریب داد، آدم گمان نمی‌کرد هیچکس نام الله متعال را به دروغ بر زبان بیاورد، از این‌رو شیطان با وسوسه و فریب آنها را فریب خورد. (تفسیر قرطبی ۱۸۰/۷).

شیخ جار الله زمخشri مفسر تفسیر کشاف مینویسد: «فَدَلَّاهُمَا» یعنی: آنان را به این اقناع رساند که از میوه آن درخت بخورند. «بغرور» یعنی: با قسم که به الله یاد کرد، آنان را برای انجام چنین کاری فریب داد.

از قتاده روایت کرده اند که گفت: «مؤمنان را وقتی به الله قسم میدهند، ممکن است فریب بخورند.» و از ابن عمر روایت کرده اند که اگر میدید غلامش از الله فرمان می‌پذیرد و به نیکی نماز می‌گزارد، او را آزاد می‌کرد و غلامش هم برای این که به آزادی نایل آید، چنین کاری را می‌کرد. به او گفتند: فکر می‌کنم او تورا بدینتریب فریب میدهد! در جواب گفت: اگر کسی با نام الله ما را بفریبد، ما هم فریبیش را می خوریم.

«فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَّتْ لَهُمَا سَوْأَتُهُمَا»: و چون از آن درخت خوردن عورتهای شان ظاهر وکشف شد.

تفسیر کلبی گفته است: لباسشان برافتاد و عورت یکدیگر را دیدند و خجالت کشیدند. در این هیچ‌جای شکی نیست که بر هنگی، نوعی از مجازات الهی است.

شیخ محمد رشید رضا مفسر تفسیر منار در تفسیر جمله‌ی: «...بَدَّتْ لَهُمَا سَوْأَتُهُمَا» مینویسد: آن چه نزد من، به مطلب نزدیکتر است، این است که: آشکار شدن سوآت (عورتهای شان)

به این معناست که: شهوت تناسل و زاد و ولد، پس از خوردن آن میوه - آرام آرام - در نهاد آدم و حوا خزید و جای گرفت و هر دو به سوی چیزی که بر آنان نهان بود، واداشت؛ اما از آشکار کردن آن شرم داشتند و دریافتند که باید آن را مستور بدارند. بنابر این، خود را با برگهای پهن و دراز گیاهان پوشیدند. او برگ بسیار پهن گیاهی به نام «بابا آدم» که در باغچه‌ها و سایر درختان و کنار جویبارها می‌روید، از همانجا سرچشمه گرفته است. پس این موارات و مخفی نگاه داشتن، معنوی است... و الله اعلم بمراده. (تفسیر منار، جلد 8، صفحه 350)

قابل یادآوری است که: توجّه کردن به فرمان‌ها و ارشادات الهی مهم است، فرق نمیکند که این هدایات خورد باشد یا بزرگ، کم باشد چه زیاد. «فَلَمَّا ذاقَا» همچنان در ارتکاب گناه، کوچک و گناه بزرگ مطرح نیست، مهم گستاخی و سرکشی انسان است. لذا گاهی گناه کوچک و خورد هم باعث رسوایی و سقوط انسان می‌شود.

از فحوای آیه مبارکه به یک اصل مهم دست می‌یابیم و آن اینکه: در بسیاری از اوقات، سقوط گام به گام صورت می‌گیرد، بطور مثال: در بد ایجاد فکر انحرافی، «فَذَلِّهُمَا بُعْرُوِرٍ» سپس انجام منهیّات و خوردن چیزهای منوع، «فَلَمَّا ذاقَا الشَّجَرَةَ» و آنگاه سقوط و بر هنگی. «بَدَتْ لَهُمَا سَوْأَتُهُمَا».

«وَطَقِقا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ» بنابر این تلاش نمودند تاعورت‌های شان را با برگ‌های درختان بهشت بپوشند. در صورتی که قبل از آن لباس فاخر بهشتیان بر تن داشتند.

به قولی: آن برگ‌ها؛ برگ درخت انجير بود که آن را بر عورت‌های خود به صورت طبقه‌ای از برگ‌ها بر بالای طبقه‌ای دیگر می‌چسبانند تا عورت‌های خود را بپوشانند امام قرطبی در این مورد نوشت: برگ را می‌کنند و به هم می‌چسبانند تا خود را بپوشانند! «خصف النعل»، (دوختن و پینه کردن کفش‌ها) نیز از آن آمده است.

از سعید بن جبیر روایت کرده اند که گفت: جامه آنان از جنس صدفی ناب بود. از وهب ابن امیه روایت شده است که لباس آدم و حوا عبارت بود از نوری که بر عورت آنها پرده کشیده بود به طوری که نه آدم عورت حوا را می‌دید و نه حوا عورت آدم را، اما وقتی مرتكب گناه شدند عورتشان نمایان و کشف گشت. (طبری ۳۵۵/۱۲).

«وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَأَقْلَلْكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِينٌ(22)» چه لغش بزرگی بود که به دنبال آن حسرت بزرگ آمد و چه خطایی بود که پشیمانی به دنبال داشت! امر الله متعال مقدر و قضایش نافذ است. اوتعالی آدم و حوا را ندا کرد و فرمود: آیا شما را از خوردن این درخت نهی نکردم؟ من به عنوان پروردگار، شما را آفریده و به مصالحتان داناترم و به شما خبر دادم که شیطان دشمنی واضح و آشکار برای شماست و در نصائح خوبیش که نسبت به شما انجام می‌دهد از دغل و فریبکار می‌گیرد. ملاحظه میداریم که: أحكام و أوامر و نواهی و هشدارهای خداوند همواره در جهت رشد و تربیت انسان است.

در آیه مبارکه خطاب الله تعالی با کلمه‌ی «ندا» آمده است، «ناداهُمَا»، ندا برای خطاب دور است، گویا آدم و همسرش با خوردن از درخت نهی شده، از قرب الله دور شدند.

«أَلَمْ أَنْهَكُمَا» توبيخ و تنبیه‌ی از جانب الله به آنان است به سزای خطایی که از آنان سرزد، زیرا الله متعال آنان را از دشمنی شیطان بر حذر داشته بود، اما آنان از او حذر نکردند و

الله از آدم پرسید: آیا من نعمت های بسیاری به تو نداده بودم که تو را از این درخت بی نیاز کند؟ آدم درجواب گفت: بلی! قسم به عزت مارا بس بود اما گمان نمی‌کردم هیچ یک از مخلوقات تو، قسم دروغ یاد کند، خدای عز و جل فرمود: به عزتم قسم! تو را به زمین می‌فرستم، آنگاه جز سختی معيشت نصیبی نخواهی داشت. (البحر ۲۸۱/۴).

قابل تذکر میدانم: با درنظرداشت اینکه دشمنی شیطان در برابر انسان واضح و آشکار است؛ اما با تأسف باید گفت که هستند تعداد از انسانها که در بسیاری از اوقات از خطر و دشمنی او غافل می‌شوند.

خواننده محترم!

وقتی آدم دریافت که بر هنگی هایشان برای شان آشکار گشته، و ابلیس به آنان دروغ گفته است و مورد نکوهش پروردگار قرار گرفته اند، گفت: چنان می‌پنداشتم که هیچ مخلوقی دروغ نمی‌گوید و به دسیسه و حیله گری نمیردازد.

آنگاه هم خود و هم همسرش در پیشگاه آفریدگار دستها را بلند کردند و از تقصیر خویش، معذرت و بخشش طلبیدند و به درگاه خدا إلتamas کردند.

پس از اعتراف به خطاهای اشتباهاتی که مرتكب شده بودند، خداوند، هر دو را مورد آمرزش و عفو خود قرار داد و کلماتی به آدم آموخت تا بدان وسیله توبه اش را پذیرفت و از او درگذشت. (سوره بقره آیه 37).

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (۲۳)

(آدم و حوا به غفلت خود اعتراف نموده عرض کردند و) گفتند: ای پروردگار ما! مابه خویشتن ستم کردیم و اگر مارا نبخشی و بر ما رحم نکنی از زیانکاران خواهیم بود. (۲۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الخاسرين»: زیانکاران.

تفسیر:

در برابر ظلم و ستم هایی که به خود روا می داریم باید از الله تعالى استمداد جوییم و آنها را جبران کنیم.

بدین ترتیب آدم و حوا به گناه خود اعتراف کرده و از گناه خویش پشیمان گشته و توبه کردند و از خدا بخشودگی و رحمت طلبیدند.

آدم و حوا، هم در تخلف شریک بودند، هم در جبران گذشته و عذرخواهی.

طوریکه گفتند: پروردگار! ما برخویشتن از طریق خوردن درخت ظلم کردیم و از نهی تو مخالفت و از شیطان اطاعت نمودیم، پس گناه ما را ببخش و اگر ما را با رحمت خود درنیابی حتماً هلاک خواهیم شد.

این اعتراف آدم و حوا، برخلاف شیوه ابلیس بودکه از معصیت خویش عذر خواهی نکرد و از پروردگار خویش آمرزش نخواست بلکه استکبار ورزید.

مهمنترین مسئله برای گناهکار، مغفرت الهی است، سپس درخواست های دیگر. بهمادداشته باشید که: عنايت و لطف و مهربانی الله تعالى، جلوی خسارت ابدی را می‌گیرد.

در ضمن قابل یادآوری است که: این عملکرد آدم و حوا می‌توان سنتی نیکو برای تمام گنهکاران باشد و هر که توبه کند خدای تعالی می‌بخشد و اگر توبه در پیشگاه الله تعالى محبوبترین عمل نمی‌بود، او عزیز ترین مردم نزد خود را به آن مبتلا نمی‌کرد.

طبری گفته است: این آیه همان کلماتی است که آدم از پروردگارش دریافت کرد. (طبری این روایت را از ضحاک نقل نموده است و به آیهی فَلَقَى آدُمْ مِنْ رَبِّهِ كِلِمَاتٍ اشاره دارد). البته این دعا و زاری نیز نمایانگر توبه آنهاست.

دروس حاصله از این داستان:

توجه باید داشت که: حس شرم و حیا در انسان یک حس فطری و طبیعی است و اولین مظاهر آن، شرمی است که وی در عریان کردن اندام های مخصوص بدن خود در برابر دیگران به صورت فطری احساس میکند. قرآن عظیم الشأن به ما میفرماید؛ این شرم و حیا در اثر رشد و تکامل فرهنگی و تمدن در انسان پیدید نیامده است ونه آنگونه که برخی از پیروان مکتب شیطان فکر میکنند که گویا چیزی است اکتسابی، بلکه چیزیست که از روز اول به صورت طبیعی و فطری در انسان بوده است.

نخستین و اولین حیله ای که شیطان برای به در بردن انسان از راه راست فطرت بشری آن را به کار بست، این بود که حس شرم و حیای او را نشانه گرفت و با گشودن دروازه کارهای زشت و ناپسند از راه برهنگی در برابر او، در امور جنسی وی را به انحراف کشاند. به عبارت دیگر ضعیف ترین نقطه ای که برای وارد کردن ضربه برجبهی حریف پیدا کرد، جنبه‌ی جنسی زندگی او بود و اولین ضربه را نیز به حجاب او وارد کرد که به صورت شرم و حیا خدای بلند مرتبه در فطرت او به ودیعت نهاده بود. این نیرنگ شیطان و شاگردان او تا به امروز نیز به همان صورت ادامه دارد. هیچ کاری تحت عنوان «پیشرفت» نزد آنان مدام که حجاب را از زن نگرفته و او را به بازار نیاورده و به گونه‌ای برهنه نکرده اند، آغاز نمی شود.

این نیز بخشی از فطرت انسان است که فراخوان و دعوت آشکار به بدی را بسیار اندک میپذیرد. به طور معمول دعوت کنندگان به فساد و بدی مجبورند برای به دام اندختن او در لباس خیرخواه ظاهر شوند.

انسان درباره‌ی رسیدن به مقام های بالاتر، به طور مثال رسیدن به مقام فوق بشری و یا کسب حیات جاویدان یک تشنگی طبیعی موجود است، شیطان اولین پیروزی را در برابر او با فراخواندن همین حس او به دست آورد.

مؤثر ترین نیرنگ شیطان همواره این بوده و هست، که وعده های کاذب و فریب دهنده به مقام های بالاتر و رساندن به شرایطی بهتر از شرایط موجود، راهی را پیش روی انسان قرار میدهد که بر عکس او را به سوی پستی میرد.

مشهور است که شیطان اول حوا را فریب داد و پس از آن از وی به عنوان ابزاری برای فریب دادن آدم استفاده کرد. اما قرآن این مطلب را رد میکند و میگوید او هردو را فریب داد و هردو از وی فریب خورند. به ظاهر این مطلب اهمیت چندانی ندارد، اما تنها کسانی که می دانند این داستان مشهور در پایین آوردن جایگاه اخلاقی حقوقی و اجتماعی زن چه نقش بزرگی داشته است، به اهمیت و ارزش واقعی این گفته‌ی قرآن پی می برند.

و این پندار که برهنه شدن عورت آدم و حوا، به محض چشیدن از آن درخت، در اثر خاصیتی که در آن درخت وجود داشته، بوده است، هیچ گونه دلیل منطقی ای ندارد. در اصل برهنه شدن آنان پیامد چیزی جز نافرمانی خدا نبود. پیش از آن الله متعال به تدبیر خود عورت های آنان را پوشانده بود، اما زمانی که الله را نافرمانی کردند، الله حفاظت خویش را از آنان برداشت، عورت آنان برهنه گردید و به حال خود رها شدند تا اگر

خواسته باشد و لازم بدانند خود به پوشاندن عورت خویش بپردازند و اگر هم لازم ندانند برای آن سعی نکنند، برای الله متعال هم مهم نیست که در چه حالی میگردند. این گویا نشان دادن این حقیقت برای همیشه بود که اگر انسان الله را نافرمانی کند، دیر یا زود بی پرده خواهد گردید و این که تأیید و حمایت خدا تا زمانی همراه انسان است که او مطیع فرمان الله باشد. به محض خارج شدن از محدوده ای اطاعت، تأیید و حمایت خدا را از دست خواهد داد و به خودش سپرده خواهد شد.

این همان چیزی است که پیامبر صلی الله علیه وسلم در احادیث متعددی آن را بیان فرموده و همواره چنین دعا میکرده است که: «اللهم رحمتك ارجو فلا تكلي إلی نفسی طرفة عین» خدایا امید به رحمت دارم، پس حتی برای یک لحظه هم مرا به خودم وانگذار.

شیطان در پی اثبات این بود که انسان استحقاق برتری ای را که به او در برابر وی داده شده است ندارد. اما در اولین معرکه شکست خورد. تردیدی نیست که انسان به طور کامل نتوانست از امر رب خویش اطاعت کند و این ضعف او آشکار شد که امکان آن هست که او در دام حریف خویش گرفتار آمده از راه اطاعت منحرف شود. اما در هر صورت این امر نیز به طور قطع ثابت شد که از منظر اخلاقی انسان مخلوقی است برتر، زیرا: اولاً، شیطان مدعی برتری و بزرگی بود، اما انسان چنین ادعایی نداشت و برتری و بزرگی به او داده شد.

ثانیاً، شیطان بنا به غرور و خود بزرگ بینی خود و با اختیار خود امر خدای متعال را نافرمانی کرد، اما انسان به اختیار خود امر خدای متعال را نافرمانی نکرد، بلکه در اثر وسوسه‌ی شیطان گرفتار آن شد.

ثالثاً، انسان دعوت آشکار شر را نپذیرفت، بلکه دعوت کننده‌ی شر مجبور شد در لباس دعوت کننده‌ی خیر نزد او بیاید. او در پی پستی به سوی پستی نرفت. بلکه در اثر این اشتباه به سوی آن رفت که این راه اورا به بلندی میبرد.

رابعاً، زمانی که به شیطان درباره‌ی اشتباه و نافرمانی او تذکر داده شد، او به جای اعتراف به اشتباه خود و برگشتن به سوی بندگی، بیش از پیش بر نافرمانی پای فشد، اما زمانی که به انسان درباره‌ی اشتباه و نافرمانی او تذکر داده شد، همانند شیطان سرکشی نکرد، بلکه به محض پی بردن به اشتباه خود پشیمان شد. به اشتباه خود اعتراف کرد، از نافرمانی به سوی فرمانبرداری و بندگی بازگشت و با خواستن بخشش و امرزش در پی جست و جوی پناهگاهی تحت حمایت و رحمت پروردگارش بر آمد.

این گونه راه شیطان و راهی که شایسته‌ی انسان است به طور کامل از هم جدا میشوند. راه خالص شیطان، سرباز زدن از بندگی، سرکشی اختیارکردن در برابر خدای متعال، با وجود تذکر داده شدن با کمال استکبار برروش یاغیانه‌ی خوداصرار ورزیدن وسعي کردن برای فریبدادن و به سوی معصیت و نافرمانی سوق دادن کسانی است که راه اطاعت را می‌پیمایند. اما راه شایسته برای انسان این است که اولاً او در برابر وسوسه‌های شیطانی ایستادگی کند و برای دانستن و در امان ماندن از نیرنگ‌های این دشمن خود همیشه هوشیار و بیدار باشد، اما اگر باز هم قدم هایش از راه اطاعت و بندگی لغزیدند، به محض پی بردن به اشتباه خود، با ندامت و شرمساری بلافضله به سوی رب خویش برگردد و در پی جبران کوتاهی ای برآید که از او سر زده است. این است آن درسی که الله متعال میخواهد در اینجا بدهد. هدف فهماندن این مطلب است که این راهی که آنرا می‌پیمایید راه شیطان است.

این بی نیازی و انحراف شما از راه خدا و شیاطین انس و جن را ولی و سرپرست خویش قراردادن و این اصرار شما بر اشتباه خود با وجود بیدار باش های پیاپی، در اصل روشنی به طور کامل شیطانی است. این بدان معناست که شما گرفتار دام دشمن ازلی خویش شده در حال شکست خوردن کامل از او هستید، پس سرانجام این روش همان سرانجامی است که در آخر خود شیطان دچار آن میشود. اگر شما خودتان دشمن خویش نشده اید و هنوز هم اندکی عقل در شما وجود دارد، پس به خود بیایید و همان راهی را اختیار کنید که پدر و مادرتان آدم و حوا در آخر اختیار کرده نمودند. (بنفل از تفسیر تفہیم القرآن شیخ سید ابوالاعلی مودودی)

قالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقْرٌ وَمَتَاعٌ إِلَى حِينٍ (۲۴)

(الله) فرمود: پایین شوید که شما دشمن یک دیگرید، و برای شما در زمین قرارگاه (مسکن) است، و بهره مندی است تا مدتی معین. (۲۴)

شرح لغات و اصطلاحات:

«اهبطوا»: فرود آید، پایین روید. «مستقر»: قرارگاه، استقرار و سکون. «متاع»: برخورداری و تمتع. «إلى حين»: تا وقت معلوم که مرگ فرا رسد، تا پایان زندگانی این جهانی.

تفسیر:

«قالَ اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ»: از آثار وضعی خلاف و گناه نمیتوان گریخت، خداوند متعال به آدم و حوا خطاب فرمود، (این خطاب الهی هم شامل آدم و حوا و ذریه آن دو و هم شامل ابلیس است) از بهشت به سوی زمین فرود آئید، در حالیکه با یکدیگر دشمنی و کینه و عداوت دارید، پس شیطان دشمن انسان و انسان دشمن شیطان است. دنیا جایگاه تنازع و تزاحم و تضاد است و انسانها به خاطر تزاحم منافع و غرائز، با هم درگیر میشوند و زمین ما رزمگاه این عداوت قرار داده شده؛ چه خلافت آن به آدم عليه السلام سپرده شده بود.

همچنان مفسران مینویسند که: مخاطبان جمله‌ی «اهبطوا»، یا آدم و حوا و ابلیس هستند و یا آدم و حوا و ذریه آنها. البته در یک جا ابلیس به تنها مورد خطاب قرار گرفته است، «فَاهْبِطْ مِنْهَا» (اعراف، 13) و در جای دیگر آدم و حوا، «قالَ اهْبِطَا مِنْهَا جَمِيعًا» (طه، 123). که اگر جایگاه هبوط آنها یکی باشد، ممکن است «اهبطوا» جمع بین آنها باشد.

مراد از «هبوط»، آمدن به زمین است، زیرا به دنبال آن میفرماید: «وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقْرٌ» گرچه خداوند متعال توبه‌ی آدم و حوا را پذیرفت، «فتاب علیه» (بقره، 37)، ولی اثر وضعی گناه باقی است. اثر وضعی آن ترک اولی و نافرمانی آدم و حوا، خروج از آن جایگاه بهشتی و هبوط به زمین بود.

نایاب فکر کرد که دستور فرود آمدن از بهشت به زمین به آدم و حوا علیهم السلام به طور سزا داده شده بود. در جاهای متعددی از قرآن با کمال صراحة بیان شده است که الله توبه‌ی آنان را پذیرفت و آنان را بخشید. از این رو در این دستور هیچگونه جنبه‌ی سزا و مجازات وجود ندارد. بلکه فرود آمدن و استقرار آنان در زمین به خاطر هدفی است که انسان برای آن آفریده شده بود. (تفسیر تفہیم القرآن مودودی).

«إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا. وَ لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقْرٌ وَ مَتَاعٌ إِلَى حِينٍ (24)»: یعنی دشمنی در بین شما نظر به حکمتی که خدای تعالی اراده نموده مستمر خواهد بود،

پس قرارگاه و مسکن شما در زمین و متاع شما از طعام و شراب و لباس در آن است که تا هنگام وفات شما ادامه خواهد داشت چون اجل‌ها معلوم و ارزاق تقسیم شده است. مدت ونهایت زندگی دنیوی برای بشر نامعلوم است زیرا کلمه «جین» نکره آمده است. و باید با تمام صراحت گفت که: زندگی دنیوی و استفاده، انتفاع، و تمتع از آن ابدی نیست.

قالَ فِيهَا تَحْيُونَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ (٢٥)

پروردگار فرمود: در آن زندگی می‌کنید، و در آن می‌میرید، و از آن (در روز قیامت) بیرون می‌آید. (۲۵).

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فیها»: در زمین، «تموتون»: می‌میرید. «تخرجون»: بیرون آورده می‌شوید.
 «قالَ فِيهَا تَحْيُونَ وَفِيهَا تَمُوتُونَ وَمِنْهَا تُخْرَجُونَ (۲۵)»: در زمین زندگی می‌کنید و در آن دفن می‌شود یعنی زندگی و مرگ شما در زمین است و در داخل زمین قبرهای شماست و از این قبرها به منظور حساب بیرون آورده خواهد شد، همانگونه که فرموده است: «مِنْهَا حَلْقَاتُكُمْ وَفِيهَا نُعِيْدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى». از این‌رو زمین مادر شما به حساب می‌آید که هم شما را در نهاد خود حمل می‌کند و هم می‌زاید و هم محل معاش شماست.
 در این هیچ جای شکی نیست که: انسان، پس از مرگ دوباره زنده خواهد شد. «مِنْهَا تخرجون»، آدم علیه السلام از این ناراحت و غمگین بود که طوری تصور داشت که: دیگر به بهشت و زندگی جاوید نخواهد رسید، خداوند فرمود: «پس از زندگی دنیا میتواند به بهشت جاوید برسد.».

ملاحظه می‌کنیم که حق تعالی در این آیات، سه نمونه از خلق خویش را معرفی می‌کند: نمونه‌ای که در طاعت مطلق و تسلیم کامل قرار دارد، نمونه دیگری که در عصیان مطلق و استکبار منفور غوطه‌ور است و طبیعت سوم که ترکیبی از خیر و شر را باهم دارد، که همانا طبیعت بشری است.

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (۲۶ الی ۲۷) درباره نعمتها والطاف لطفها و مهربانیها.الهی، حذر از حیله، دروغ، شعبدہ بازی، مکر و فریب، شیاطین بحث بعمل آمده است.

يَا بَنِي آدَمَ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِي سَوَاتِكُمْ وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ (۲۶)

ای فرزندان آدم! البته ما برای شما لباسی را فرود آوردهیم که عورت‌های شما را می‌پوشاند، و برای شما زینت است. و (لیکن) لباس پر هیزگاری (و عمل صالح) این از همه بهتر است. این از نشانه‌های الله (بر اکرام اولاد آدم) است. تا (نعمت او را) یادآور شوند. (۲۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أنزلنا عليكم لباسا»: لباسی برای شما فروفرستادیم، درست کردیم. (زم ر آیه ۶، حدید آیه ۲۵). «یواری»: می‌پوشاند. پنهان و مستور می‌دارد. «ریشا»: پر، لباس زیبایی و زینت و آرایش در اینجا مراد لباس زینت و وسائل آرایش است. «ذلک»: آن آفرینش لباس به طور مطلق، یا آن آفرینش لباس تقوا.

تفسیر:

باید یادآور شد که بعد از نقل داستان حضرت آدم علیه السلام، خداوند متعلق در سوره اعراف چهار بار (یعنی در آیات ۲۶، ۲۷، ۳۱ و ۳۵)، الله متعال فرزندان آدم و نسل بشر را مخاطب قرار داده و به اموری همچون: حفظ لباس تقوا، و در مورد اینکه نباید فریب

شیطان راخورد، هکذا در خوراکی‌ها و آشامیدنی‌ها و تجملات نباید اسراف صورت گیرد و بصورت کل درباره اجابت پذیرفتن دعوت انبیا، سفارش و بحث بعمل آمده است. طوریکه میفرماید: «یا بَنِي آدَمْ قَدْ أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِى سَوَّاتِكُمْ وَ رِيشًا» ای بنی آدم! همانا برای پوشش عورت‌ها و اجسام‌تان دو نوع لباس به شما داده است: لباسی که با آن ستر عورت می‌کنید و لباسی که برای زینت و تجمل از آن استفاده می‌کنید.

باید گفت که: پوشش و پوشاندن کار خداست، «أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا يُوَارِى»، ولی بر亨گی و بر هنه کردن کار شیطان است.

تفسر زمخشری فرموده است: ریش عبارت است از لباس تجمل. از ریش به معنی پر پرندۀ گرفته شده است؛ چون پر لباس و زینت پرندۀ می‌باشد. (تفسیر کشاف ۹۷/۲).

همچنان سایر مفسران بدین عقیده اند که: مراد از ریش در اینجا: لباس زینت است، یعنی بر شما دو لباس فرود آورده‌یم، لباسی برای پوشش عورت‌هایتان و لباس دیگری برای آرایش‌تان پس حکمت از انواع لباسها و پوشیدنی‌هایی که حق تعالی استفاده از آنها را به بنی آدم الهام کرد، هم پوشش و هم زینت است.

در حدیث شریف به روایت علی(رض) آمده است که فرمود: از رسول الله صلی الله علیه وسلم شنیدم که در هنگام پوشیدن لباس فرمودند: «الحمد لله الذي رزقني من الرياش ما أتجمل به في الناس وأواري به عورتي».

«ستایش‌خدایی را که به من از جامه‌های فاخر، آن مقدار ارزانی فرمود که با آن در میان مردم خود را بیارایم و عورتم را نیز با آن بپوشانم».

«وَلِبَاسُ التَّقْوَى ذَلِكَ خَيْرٌ» در حالیکه لباس ایمان و عمل صالح از همه این لباس‌ها بهتر است؛ زیرا با دوامتر است. یعنی: لباس ایمان و عمل صالح، لباس زهد و پرهیزگاری از گناهان و لباس ترس از خدای عزوجل؛ بهترین و زیباترین لباس‌هاست.

«لِبَاسُ النَّقْوَى»، لباسی است که بر اساس تقوا، تواضع، پاکی و پاکدامنی باشد و به هر یک از خشیت، طاعت، عفت، حیا و عمل صالح نیز تعبیر شده است.

آن گونه که در لباس مادی، پوشش عیوب، حفاظت از سرما و گرما و زیبایی مطرح است، تقوا هم عامل پوشش عیوب است، هم نگهدارنده از گناه و هم مایه‌ی زیبایی معنوی انسان می‌باشد.

«ذلِكَ مِنْ آياتِ اللهِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ (26)»: این از نشانه‌های قدرت الله متعال است؛ تا ایشان غور کنند. یعنی در آن نشانه‌ها دقت کنند، و به انعام و اکرام پروردگار باعظمت است که شکر گزار باشند.

توجه فرماید: از خاک، پنبه می‌روید، از حیوان، پشم تولید می‌شود و از لعب کرم، ابریشم، اینها همه از آیات الله است که میتواند مایه‌ی تذکر و بیداری انسان باشد.

شیخ مودودی در تفسیر این آیه مبارکه مینویسد: آنچه در این آیه ها اشاره شده است چند حقیقت به خوبی روشن می‌شوند: یکی آنکه لباس یک چیز تشریفاتی برای انسان نیست. بلکه یکی از مهمترین خواسته‌های فطرت اوست. خداوند متعال بر بدن انسان همانند حیوانات به صورت طبیعی لباسی نیافرید، بلکه به جای آن صفت شرم و حیا را در فطرت او به ودیعت نهاد. اندام‌های تناسلی او را تنها اندام‌های تناسلی قرار نداد، بلکه آنها را «سواء» هم قرار داد که در عربی معنای چیزی را میدهد که انسان آشکار کردن آنرا قبیح می‌شمرد.

سپس برای برآورده کردن این خواسته‌ی شرم و حیای فطری لباسی آماده برای وی فراهم نکرد، بلکه لباسی را بر فطرت او الهام کرد. «وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا» تا او با استفاده از عقل خویش این خواسته‌ی فطرت خود را درک کند و سپس با استفاده از موادی که الله آفریده است برای خودش لباسی تهیه کند.

دوم آن که از روی این الهام فطری، ضرورت اخلاقی لباس برای انسان، یعنی پوشش عورت بودن آن، از ضرورت طبیعی آن، یعنی «ریش» بودن و مایه‌ی زینت بودن و مایه‌ی مصون بودن از سرما و گرما مقدم تر است. در این باب نیز فطرت انسان بر عکس فطرت حیوانات است. لباس و پوشش برای حیوانات تنها «ریش» یعنی وسیله‌ی زینت و وسیله‌ی مصون ماندن از سرما و گرما است، اما پوشش عورت بودن آن منظور نیست؛ زیرا اندام های تناسلی آنها به هیچ وجه «سواء» نیستند تا برای پوشاندن آنها در فطرت آنها غریزه ای وجود داشته باشد و برای برآورده شدن این نیاز غریزی آنها، لباس بر تن آنها آفریده شود این موضوع در حق آنها مصدق پیدا نمی کند. اما زمانی که انسان‌ها راهنمایی شیطان را پذیرفتند مسئله به طور کامل بر عکس شد. او شاگردانش را دچار بدفهمی کرد که ضرورت لباس برای شما دقیقاً همانند ضرورت حیوانات به آن، تنها به عنوان وسیله‌ی ای برای زینت و وسیله‌ی ای برای در امان ماندن از سرما و گرماست، اما پوشش عورت بودن آن اصلاً اهمیتی ندارد، بلکه همان‌گونه که اندام‌های تناسلی حیوانات «سواء» نیستند، اندام های شما نیز «سواء» نیستند، بلکه فقط اندام‌های تناسلی اند.

سوم آن که تنها کافی نیست که لباس انسان فقط پوشاننده‌ی عورت و مایه‌ی زینت و وسیله‌ی در امان ماندن از سرما و گرما برای وی باشد، بلکه در واقع جایگاه والای که در این باره انسان بایستی به آن برسد، این است که لباس او لباس تقوا باشد، یعنی به طور کامل پوشاننده باشد، در زینت و آرایش نیز نه بیش از حد و نه فروتر از جایگا؛ انسان باشد و نه همراه با فخر، غرور، تکبر و ریا باشد و نه نشان دهنده‌ی امراض روانی ای باشد که در اثر آن مردان زنانگی و زنان مردانگی اختیار کنند و برخی اقوام با مشابه کردن خود به اقوام دیگر تبدیل به تابلوی زنده‌ای از ذلت خود گردند. رسیدن به این جایگا و مطلوب در باب لباس به هیچ وجه در توان کسانی که به پیامبران ایمان نیاورده و خود را به طور کامل به هدایت الهی نسپرده اند نیست. وقتی که آنان از پذیرش راهنمایی خدا خود داری میکنند، ناگزیر شیاطین سرپرست آنان قرار می‌گیرند و آنگاه آنها را به هر نحو و به هر قیمتی که شده دچار انحرافات و اشتباهات خواهند کرد.

يَا بْنَيَ آدَمَ لَا يُقْتَنِّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبْوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزَعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيهِمَا سَوْا تَهْمَاهُ إِنَّهُ يَرَكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ (٢٧)

ای فرزندان آدم! شیطان، شما را نفرید (و در فتنه و گمراهی نه اندازد) طوری که پدر و مادرتان را [با فریبکاریش] از جنت بیرون کرد، لباس شان را از تنشان بیرون کشید تا شرمگاهشان را به آنان بنمایاند، البته شیطان و قبیله اش از جایی که آنها را نمی بینید شما را می بینند. البته ما شیطان‌ها را دوستان کسانی قرار دادیم که ایمان نمی آورند. (۲۷)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«يَنْزَعُ»: بیرون می آورد، بر میکند، در می آورد. «قبیل»: یاران، اطرافیان، همدستان،

قبیله. «مَنْ حَيْثُ»: از آنجا که، به نوعی که از راهی که. «أولياء»: جمع ولی، دوستان، یاران هدم، ندیمان همنشینان، سرپرستان.

تفسیر:

طوریکه ملاحظه فرمودید که در آیه‌ی قبل، از لباس بمثابة نعمت الهی یاد کرد، ولی در این آیه مبارکه هشدار میدهد که مواطن شیطان این لباس و نعمت را از شما نگیرد. طوریکه میفرماید: «يَا بَنِي آدَمَ لَا يَقْتَنِنُكُمُ الشَّيْطَانُ»: ای بنی آدم! از این برحدزr باشید که شیطان شما را باحیله و نیرنگ و فتنه‌گری فریب دهد، «كَمَا أَحْرَجَ أَبْوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ» همان طور که والدین شما آدم و حوا را قبل از این به وسیله‌ی خوردن میوه‌ی آن درخت (منهیه) از راه منحرف و ازبهشت بیرون‌شان نمود. و دشمنی بین شما و او همچنان مستمر خواهد بود، باید خود را بیمه شده و به دور از انحراف ندانیم، حضرت آدم که مسجد فرشتگان بود، با فریب شیطان از جایگاه خود دور شد، «يَنْزَعُ عَنْهُمَا لِبَاسُهُمَا لِيُرِيهِمَا سَوْآتِهِمَا» و اوکسی است که موجب خلع لباس شما و ظهور عورتتان گردید، نمایان عورت شان وکشیدن لباس را به شیطان نسبت داده است؛ چون سبب آن بود.

و هدف شیطان نفرین شده این است که پرده‌ی آبروی انسان را پاره کند، و او را از تمام فضایل حسی و معنوی عاری نماید.

یعنی: برحدزr باشید از اینکه شیطان شما را بفریبد و از طاعت الهی به بیراهه ببرد، آنگاه از تنتان لباس حسی، یا از روح و قلبتان لباس تقوا را بیرون کشد و در نتیجه، شما را از ورود به بهشت محروم کند. یا برهنگی را در برابر دید کسانی که نظرکردن به عورتتان بر آنان حلال نیست، در چشم و دلتان بیاراید؛ زیرا شیطان را در این میدان طولایی است همانگونه که پدر و مادرتان را فریب داد.

«إِنَّهُ يَرَأُكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ»: این در حالی است که شیطان و اعوانش شما را می‌بینند و شما آنها را نمی‌بینید، شیطان همیشه در کمین شما نشسته است پس از حیله و نیرنگش شیطان برحدزr باشید؛ چون اگر دشمن طوری بباید که دیده نشود سخت خطرناک است.

از اینکه شیطان را ما به چشم نمی‌بینیم، نباید از او غافل باشیم بلکه در مقابل آن باید امادگی و احضاراتی همیشگی و دائمی داشته باشیم همیشه آماده باشیم. زیرا فریبندگی شیطان به خاطر ناپیدایی است.

بناءً خود را از اینکه شیطان شما را عریان ببیند، نگهدارید زیرا حق تعالی شما را از نمایان ساختن عورت‌هایتان نهی کرده است.

در ضمن قابل یادآوری است: دشمنی که ما را چنین ببیند، و ما او را دیده نتوانیم؛ حمله او بینهایت خطرناک و مصر، و مدافعت او سخت دشوار می‌باشد. باید بسیار مستعد، هوشیار و بیدار بود. چاره این دشمن نامرئی آنست که ما به ذاتی پناه جوئیم که او را می‌بیند، و وی او را دیده نمی‌تواند: «لَا تُذْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَ هُوَ يُذْرِكُ الْأَبْصَارَ وَ هُوَ اللَّطِيفُ الْخَيِّرُ». (ایه: 103 انعام) (چشم‌ها او را در نمی‌یابد، ولی او چشم‌ها را در می‌یابد و او نامرئی و دقیق و باریک بین و آگاه است).

تفسیر کابیلی در تفسیر کابیلی آیه مبارکه «إِنَّهُ يَرَأُكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ» می‌نویسد: قضیه مطلقه است نه دائمه؛ یعنی، بسا او قات که او ما را می‌بیند، و ما او را نمی‌بینیم. این قول مستلزم آن نیست که هیچ وقت در هیچ صورت آن را کسی دیده نمی‌تواند؛ پس، از این آیت استدلال نمودن به نفی قطعی رویت جن، قصور بصیرت است.

از این‌که ما شیطان را نمی‌بینیم گمان نکنیم که او هم ما را نمی‌بیند، بلکه او در هر مکان که زمینه‌ی گناه فراهم باشد حاضر است و بدنیال فتنه و فریب می‌باشد. ازیاد نه برید که سلطه‌ی شیطان، به خاطر اعمال خود انسان است، ایمان به خداوند، مانع ولایت و حاکمیت شیطان بر انسان می‌شود.

«إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أُولَيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ» (27) شیاطین را سرپرست امور کافران قرار داده‌ایم.

شیطان گرچه اهل ایمان را هم وسوسه می‌کند و به لغزش می‌اندازد، ولی نمیتواند ولایت و سلطه‌ای کامل بر آنها پیدا نماید، «وَمَا كَانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ» (ابراهیم، 22) زیرا مؤمن، با توبه و پناه بردن به الله نجات می‌یابد. آری، شیطان تنها بر کافران سلطه دارد.

یادداشت ضروری!

عورت به سوأات موسوم گشته است؛ چون کشف آن موجب ناخشنودی و خجلت صاحبش می‌شود. دانشمندان گفته‌اند: آیه دلیل بر این است که کشف عورت از امور بس عظیم است، و طبیعت آن را تقبیح می‌کند، از این رو به سوأات موسوم شده است. می‌گوییم: آیه هدف و قصد ابلیس لعین را بر ملا ساخته است: **يَنْزَعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرَيُّهُمَا سَوْآتِهِمَا**، آنان که به نام مترقی بودن و پیشرفت، زنان را به لختی و بی‌حجابی می‌خوانند و آنها را به چنان عملی تشویق می‌کنند، و به نام آزادی و برابری، زنان را به کشف حجاب می‌خوانند، دشمنان زن و یاران ابلیس اند؛ زیرا هدف هر دو یکی است، که عبارت است از کشف عورت و درنتیجه آلوگی و سقوط اخلاقی. ترقی و پیشرفت در بر هنگی نیست، بلکه در حفظ و صیانت شرف و عفت و پاکدامنی است.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (28 الی 30) در باره مشرکان و تقلید از نیاکان و دلایل بی اساس شان بحث بعمل آمده است.

وَإِذَا فَعَلُوا فَاحْشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللهُ أَمْرَنَا بِهَا قُلْ إِنَّ اللهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ أَتَقُولُونَ عَلَى اللهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ» (۲۸)

و چون کار زشتی (بی حیائی) کنند، می‌گویند: ما پدران خود را بر آن یافته‌ایم، و الله ما را به آن امر کرده است، بگو: هرگز الله به کار زشت امر نمی‌کند، آیا آنچه را که نمی‌دانید به الله نسبت میدهید؟ (۲۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فَاحْشَةً»: کار بسیار زشت و ناپسند، شرک، از مصادیق آن: طواف کعبه با تن بر هنر. الفحشاء: کردار زشت و پلید. همچنان «فاحشة» («فاحشة») به گناهی گفته می‌شود که فبات و زشتی آن روشن باشد).

تفسیر:

در آیه‌های قبلی خواندیم که: شیاطین، همدم و قرین کافران اند و هر آن بر وجودشان چیره می‌گردند و این آیه‌ها مبارکه نیز یادآور می‌شود که اثر شیاطین بر بی باوران؛ یعنی، پیروی این قوم از آنها.

طوریکه یادآور شدیم این به موضوع بر هنگی، مشرکان در حال طواف است که در جاهلیت مرسوم بود اشاره دارد، آنان این کار را به تقلید از نیاکان و اجاد خویش انجام می‌دادند؛ و در ضمن مدعی می‌شند که خداوند دستور داده تا اینچنین به طواف کعبه بپردازند!

مشرکین در این عمل خویش از أَجْدَادِ خویش به تقلید می‌پرداختند و این خویش را بنام تقلید از نیاکان خود توجیه نموده و عمل شرکی خویش به نسبت میدادند و میگویند: «سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْشَاءَ اللَّهِ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آباؤنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ شَيْءٍ» (انعام، 148). (به زودی کسانی که شرک ورزیده‌اند، خواهند گفت: اگر الله می‌خواست، نه ما و نه پدرانمان شرک نمی‌آوردیم و هیچ چیزی را (از سوی خود) حرام نمی‌کردیم).

«وَ قَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدَنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَ لَا آباؤنَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ» (سوره نحل، 35). (وکسانی که شرک ورزیدند، گفتند: اگر خدا میخواست نه ما و نه پدرانمان هیچ چیزی را غیر از او نمی‌پرسیدیم و بدون حکم او هیچ چیزی را حرام نمی‌کردیم). آنان طوری می‌پنداشتند چون الله به آنان مهلت داده، پس یا راضی به فحشا و زشتی‌های آنان است و یا به آن فرمان داده است.

«وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً»: وقتی مشرکین مرتكب عملی ننگین و قبیح می‌شوند از جمله طوف بیت الله با بدن لوجه و عریان که عمل بینهایت قبیحانه و بدی بود، و یا هم تقدیم نمودن نذر به پیشگاه بت‌ها، آنان در توجیه این عملکرد خویش دو توجیه را پیشکش می‌گردند، «قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» اول اینکه پدران‌شان چنین عمل را انجام داده اند، و می‌افزودند از پدران خود تقلید و پیروی کرده و ما آنها را این‌گونه یافته‌ایم. پاییندی به روش زشت و غلط نیاکان و بدعت در دین، نشانه ولایت شیطان و عدم ایمان است.

به تأسف باید گفت که: گاهی انحرافات انسان، برای نسل‌های بعدی الگو و سرمشق قرار می‌گیرد و منحرفان، بارگناه نسل‌های آینده را نیز به دوش می‌کشند. باید با تمام صراحة یادآور شدکه: روش گذشتگان، همیشه ارزشمند نیست و تقلید نابجا از پیشینیان در شرع اسلامی ناروا و ممنوع است.

«وَ اللَّهُ أَمْرَنَا بِهَا»: دوم اینکه الله متعال آنها را به انجام چنین کاری امر کرده است یعنی الله دستور در آوردن لباس را به ما داده است، پس چگونه با داشتن لباس به طوف بپردازیم؟ در چنین صورتی از فرمان الله سرباز زده‌ایم! این ادعا، بستن افترا به الله متعال می‌باشد. در حالیکه پروردگار باعظمت در هیچ زمانی به قباحت و زشتی فرمان و هدایت نه فرموده است. «وَاللَّهُ أَمْرَنَا... إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ» در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که:

(جواب فعل ماضی را با فعل مضارع می‌دهد تا نشانه استمرار باشد.

در ضمن ملاحظه نمودیم که در اولین توجیه از عمل زشت و قبیح خویش ابتدا از نیاکان او اجداد خویش نام می‌برند، «وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا» سپس فرمان الله را «وَ اللَّهُ أَمْرَنَا بِهَا»، مطرح می‌سازند شاید به این دلیل باشد که کار نیاکان، نزد آنان مهمتر از فرمان الله متعال است.

امام بیضاوی میفرماید: آنان به دو امر استدلال می‌کرند: یکی تقلید از نیاکان، و دیگری پیروی کردن از امر و فرمان الله. اما مطلب اول به دلیل این که بسیار واضح و آشکار است از آن سرپیچی کردن. و دومی را این‌گونه پاسخ داده است: «فَلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ» (بیضاوی صفحه ۱۸۹). یعنی ای محمد! به آنان بگو: خدا از هر نقصی منزه است و به بندگانش دستور نمی‌دهد که مرتكب اعمال زشت بشوند و خصلات‌های پست و قبیح را دنبال کنند.

تفسیر کشاف در تفسیر جمله «فَلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ» مینویسد: «بِالْفَحْشَاءِ» (فاحشه) از عبارت از گناهی است که رشتی و قباحت اش بیشتر باشد، یعنی: هرگاه مرتكب چنین گناهی شوند، چنین عذر می آورند که پدرانشان هم به آن عمل میکردند، پس بیایید و از آنان پیروی کنید و همچنین میگفتند که الله آنان را به چنین کاری امر فرموده است و این هر دو سخن آنان باطل است، زیرا عذر شان همان تقليد است و تقليد روشی برای رسیدن به علم نیست و ادعای دوم آنان هم افترا به الله و انکار صفات آن بزرگوار است، زیرا آنان می گفتند: اگر خدای متعال نمی خواست ما چنین کارهایی را انجام نمیدادیم. (تفسیر کشاف). مفسر مودودی در تفسیر جمله: «فَلْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ» «ای پیامبر! به آنان بگو: الله هیچگاه به بی حیایی امر نکرده است و نمیکند.» مینویسد: به ظاهر این جمله ایست بسیار مختصر، اما در واقع قرآن در این جمله دلیلی بسیار بزرگ علیه عقاید جاهلانهی آنان ارایه کرده است. برای فهم استدلال قرآن دانستن دو مطلب پیش از آن به عنوان مقدمه ضروری است: یکی آن که عرب ها گرچه در برخی از مراسم مذهبی خویش بر هنر میشنند و آن را یک سنت مذهبی مقدس می پنداشتند، اما با این حال شرم آور بودن بر هنر شدن نزد آنان نیز پذیرفته شده بود، چنان که هیچ عرب شریف و محترمی دوست نداشت در مجلسی محترمانه، یا در بازار و یا در میان عزیزان و نزدیکان خود بر هنر و لوجه شود. دوم این که آنان با وجود شرم آور و قبیح دانستن بر هنگی، به هنگام برخی از عبادات خویش به عنوان یک رسم دینی به آن اقدام میکردند و چون می پنداشتند دینشان از سوی خداست، از این رو ادعا میکردند که این طریقه مراسم نیز از سوی الله متعال مقرر شده است. بر این اساس استدلال قرآن این است که درباره کاری که رشت است و رشت بودن آن را هم میدانید و هم می پذیرید، چگونه میتوانید باور کنید که الله به آن امر کرده باشد. خدا هرگز به کار رشت امر نمیکند و اگر در دین شما چنین دستوری وجود دارد، وجود آن نشانه ای روشن بر الهی نبودن دین شماست.

«أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (28)»: استفهام برای انکار و توبیخ است؛ یعنی آیا به زبان خدا دروغ می بندید و بدون آگاهی و نظر درست، عمل رشت را به او نسبت می دهید؟ آیه مبارکه از ذکر تقليد پدران و ذکر نیاکان خود داری نمود چون این سخن آنها درست بود، ولی بر دروغی که بر الله متعال برپستند اعتراض صورت گرفت، چون خدای تعالی هرگز آنها را به چنین کار بدی امر نکرده است. در این آیه خداوند متعال بیان می دارد که او تعالی هرگز به چنین اعمال بدی امر نمی کند، پس شما چگونه به خدای تعالی اموری را نسبت می دهید که نگفته و امر نکرده است و شما صحت این قول خود را با دلیل نقلی و یا توجیه قابل قبولی نمی دانید.

شأن نزول آیه:

این آیه مبارکه درباره طواف بر هنر و لوجه مشرکان به خانه کعبه نازل شد زیرا مشرکان با اقتدا به پدران خویش، به طور بر هنر به خانه کعبه طواف میکردند و مدعی بودند که از سوی الله سبحان و تعالی به این شیوه مأمور هستند. تأویل شان نیز این بود که در آن لباس و جامه ای طواف نمی کنند که الله متعال را در آن جامه نافرمانی کرده اند.

فَلْ أَمْرَ رَبِّي بِالْقُسْطِ وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ كَمَا بَدَأْكُمْ تَعُودُونَ (۲۹)

بگو: پروردگارم به عدل و انصاف امر کرده است، و اینکه چهره‌های تان را در هر مسجدی (در هر نماز به سوی قبله) راست کنید، و او را اطاعت کنید، در حالیکه دین خود را برای او خالص گردانیده اید. چنانکه شما را (در ابتدای آفرید) بار دوم زنده کرده) به سوی او بر می‌گردید.(۲۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْقِسْطُ»: عدل، حد میانه. «وجوه»: جمع وجه، روی، چهره (سوره بقره آیه ۱۴۴) یا کنایه از النفات روی قلب و درستی قصد و تصمیم است، (روم آیه ۳۰). «عَنْدَ»: در. «بَدَأْكُمْ»: شما را پدید آورده، شمارا آفرید. «تَعُودُونَ»: بر می‌گردید، برای روز قیامت زنده می شوید.

تفسیر:

«فَلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ»: «بگو» ای پیامبر صلی الله علیه وسلم پروردگارم به قسط یعنی عدل امر فرموده است، و به آنچه که در نزد هر عاقلی نیکو و زیباست پس او چگونه به رشتی‌ها و قباهات ها هدایت و فرمان میدهد؟ بلی! اوامر و فرمان‌های الله متعال، مبتنی بر قسط است لذا به من بگویید که بر هنگی و دیگر اعمال قبیحی شما در کجای این قاموس جای دارد و اصلاً اینها را از کجا آورده اید؟ باید گفت که: دین پروردگار باعظمت با این رسم و رواج‌های بیهوده و پوچ شما چه ارتباطی میتواند داشته باشد. دینی که الله متعال تعلیم داده است، اصول اساسی آن عبارت اند از:

انسان زندگی خود را بر اساس عدل و راستی بنا کند.

سمت و سوی خود را در عبادت درست کند، یعنی حتی کوچک ترین شایبه‌ی بندگی کسی به جز الله در عبادت او نباشد و سمت و سوی اطاعت و بندگی و عجز و نیاز، ذره ای به سوی کسی جز معبد حقیقی کج نشود.

برای راهنمایی، تأیید و نصرت و نگهبانی و حفاظت تنها از الله کمک بخواهد، اما شرط این است که کسیکه چنین دعایی میکند پیش از آن دین خود را برای خدا خالص کرده باشد. چنین نباشد که همه‌ی نظام زندگی بر اساس کفر و شرک و معصیت و بندگی دیگران بچرخد و از الله کمک و یاری خواسته شود که خدایا در این نافرمانی و شورش ما را یاری فرا. باور ایمان به این که همانگونه که در این دنیا آفریده شده است، در دنیا و عالمی دیگر نیز باز آفریده خواهد شد و به خاطر کارهایش در برابر الله جوابگو خواهد بود.

«وَ أَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عَنْ كُلِّ مَسْجِدٍ» و هرگاه در نماز ایستاده می‌شوید، باید که توجه شما به سوی الله متعال باشد «وَ ادْعُوهُ مُحْلِصِينَ لَهُ الَّذِينَ» و با اخلاص به عبادت و اطاعت او پردازید.

تفسر مشهور جهان اسلام ابن کثیر میفرماید: یعنی به شما دستور داده است که در عبادت استقامت داشته باشید و آن عبارت است از پیروی از پیامبرانی که آنها را به وسیله‌ی معجزات فراوان تأیید نموده است. و در عبادت اخلاص داشته باشید که خدا عملی را قبول میکند که دارای دو شرط باشد: این که درست و موافق شریعت باشد، و این که از شرک بری باشد. (مختصر ابن کثیر ۱۳/۲).

«كما بَدَأْكُمْ تَعُودُونَ(29)» چنانچه او شما را از عدم آفرید همانگونه که شما را بعد از پوسیدن تان زنده می‌کند تا بر اعمالی که انجام داده‌اید محاسبه کند.

به قولی دیگر در تفسیر آن آمده است: چنانکه شما را از شکم‌های مادرانتان عربیان و بی همه چیز بیرون آورده، باز به سوی او در حالی بر می‌گردید که هیچ چیز با شما نیست چنانکه در حدیث شریف به روایت ابن عباس(رض) آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در موعظه‌ای

فرمودند: «ای مردم! بی‌گمان شمالخت و عریان و ختنه نشده به سوی الله متعال حشر می‌شود. آنگاه این آیه‌کریمه را تلاوت کردند: «يَوْمَ نَطَوْيِ السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجْلِ لِكُتُبٍ كَمَا بَدَأْنَا أَوْلَ حَلْقَ نُعِيدُهْ وَعَدًا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَعِيلِينَ ۝ ۱۰۴» (الأنبياء: 104).

با این آیات، متوجه این حقیقت می‌شویم که موضوع لباس و پوشش و نحوه آرایش؛ جدا از شریعت الله متعال و برنامه وی برای زندگی نیست، از این جهت است که در سیاق آیات، میان موضوع لباس، و موضوع ایمان و شرک، چنین ارتباطی برقرار گردیده است.

فَرِيقًا هَذِي وَفَرِيقًا حَقَ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الله وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ ۝ ۳۰

در حالیکه گروهی را [به خاطر داشتن لیاقت] هدایت کرد، و گروهی [به سبب نداشتن شایستگی] گمراهی برآنان ثابت و قطعی شد، چون اینان شیاطین را به جای الله کارساز و دوست خود گردانیده‌اند. و باز هم گمان می‌کنند که بر راه راست قرار دارند. (۳۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«فَرِيقًا»: گروهی، دسته‌ای. «مِنْ دُونِ الله»: به جای الله. «مُهْتَدُونَ»: راه یافتنگان.
تفسیر:

«فَرِيقًا هَذِي وَفَرِيقًا حَقَ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ»: بلى! به سوی حق تعالی در حالی باز می‌گردید که شما به دو گروه تقسیم شده‌اید، گروهی از شما را هدایت داد و گروهی را گمراه کرد؛ «فریق هدی» یعنی: آنان که مسلمان شده اند و الله به آنان توفیق داده است که ایمان بیاورند. و فریقا حق

علیهم الضلاله یعنی: کلمه گمراهی والله میداند که آنان گمراه می‌شوند و راه نمی‌یابند.

«إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الله»: چون آنها شیاطین را دوست و انصار برای خود به غیر از الله گرفته‌اند و از آنها در معصیت اطاعت کردند و امور را برآنها چنان خلط کردند.

قابل تذکر است که: فطرت هرکس بر بكتاپرستی و خدا شناسی سرشنthe شده است؛ اما برخی به دلیل شرایط اجتماعی تعلیم و تربیت در خانه، مدرسه و جامعه (محیط) از اصل فطرت دور شده اند.

«وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ (30)»: آنها گمان کردند، بر حقیقت‌اند و دیگران در گمراهی آشکار. و این حال و وضع هرکافری است که با وجود قرار داشتن درنهایت گمراهی؛ مینendarد که درنهایت هدایت و معرفت و صواب قرار دارد.

باید گفت که: انحراف فکری و جهل مرگب، (گمراه بودن ولی خود را در راه حق دیدن،) از بدترین انحرافات می‌باشد که الله متعال ما را از آن در امان داشته باشد.

خواندنگان گرامی!

پس از آن که الله متعال بندگان خویش را به عدالت در همه‌ی کارها سفارش کرد، دوست دارد که در عبادتگاه‌ها و در نمازها و طواف هایمان از لباس پاکیزه و زیبا استفاده کنیم. خدا هرگونه خوردنی و آشامیدنی مشروع را بدون زیاده روی برای ما مباح کرده است. بناءً در آیات متبرکه (31) الی (32) در باره مباح بودن زینتها و خوردنی‌ها و نوشیدنی‌های پاکیزه بحث بعمل آمده است.

**يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرِبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ
الْمُسْرِفِينَ ۝ ۳۱**

ای فرزندان آدم! زینت خود را (لباس خود را) به هنگام رفتن به مسجد (و در هر نمازی) بگیرید، و (نیز) بخورید و بنوشید ولی (در لباس و خوردن و نوشیدن) اسراف (وحدگذری) مکنید. (چون) الله اسراف کنندگان را دوست ندارد. (۳۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«**حُذُوا زِينَتَكُمْ**»: مراد این است که به هنگام ایستادن در بارگاه خدا، لباس زیبا و پاکیزه و مؤدبانه بپوشید و به نام پرهیزگاری از لباس‌های کثیف و مندرس و یا ناشایست استفاده نکنید، و نیز تقوا و اخلاص داشته باشید. «**الْمُسْرِفِينَ**»: متجاوزین از حدود حرام و حلال خدا.

تفسیر:

«**يَا بَنِي آدَمْ حُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ**»: ای فرزندان آدم! زینت خود را در هر مسجدی برگیرید، به این ترتیب، خداوند متعال بندگانش را به آراستهشدن به زینت و پوشیدن عورت در هنگام حضور در مساجد جهت انجام نماز و طواف، هدایت فرموده است.

«**زِينَتَكُمْ**»: زینت عبارت است از آنچه که انسان به وسیله‌ی آن خود را می‌آراید از قبیل لباس و غیره.

تفسیر تفہیم القرآن در مورد زینت می‌نویسد: مراد از زینت در اینجا لباسی کامل است. به هنگام ایستادن در برابر الله متعال برای عبادت، تنها پوشاندن عورت کافی نیست، بلکه باید انسان به اندازه توان خود لباس کامل خویش را که هم پوشش عورت در آن باشد و هم زینت، بپوشد. این دستور، روش نادرستی را که نادانان در عبادت‌های خود به آن عمل می‌کرده اند و هنوز هم می‌کنند رد می‌کند. آنان می‌پنداشند که به هنگام عبادت الله متعال باید بر هنر و یا نیمه بر هنر شد و شکل و قیافه‌ی خود را خراب کرد. اما برخلاف آن الله می‌فرماید، با آراسته شدن با زینت خود در وضعی بایستی خدا را عبادت کرد که در آن نه تنها بر هنگی، بلکه حتی شائبه‌ای از بی نزاکتی هم نباشد.

شیخ جارالله زمخشیری مفسر تفسیر کشاف مینویسد: «**حُذُوا زِينَتَكُمْ**» یعنی: آنچه مایه آراستگی شماست و جامه‌ای که شمارا می‌آراید. «**عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ**» هرگاه نماز بگزارید و یا طواف کنید. زیرا آنان عریان طواف می‌کردند.

از طاووس روایت کرده اند که خدای متعال آنان را به پوشیدن حریر و ابریشمی فرمان نداده بود و از این روی برخی از آنان لباسهایشان را پشت مسجد می‌گذاشتند و لوق مصروف طواف می‌شدند، و یا اگر می‌خواستند به سوی طواف بیایند لباس‌ها خود را از تن خود بیرون می‌کشیدند در بیرون می‌گذاشتند و می‌گفتند: نمی‌خواهیم در لباسی الله را پرستش کنیم که در آن لباس مرتکب گناه شده ایم.

برخی نیز گفته اند که در این کار نیت آنان این بود که می‌گفتند، چنان که لباس‌های خود را در آورده ایم می‌خواهیم از گناهان نیز فاصله بگیریم و دل از آنها برکنیم.

و برخی از مفسران گفته اند که مراد از «**زینة**» شانه کردن و یا استفاده از بوی خوش است. در دین مقدس اسلام سنت آن است که شخص در بهترین هیئت و شکل به نماز ایستاده شود و بنی عامر از سران قریش در روزهای حج خویش هیچ خوراکی، مگر در حدی که سد جوج کند، نمی‌خورند و چربی نیز نمی‌خورند و می‌خواستند به این طریق مراسم حج را بزرگ بشمارند و مسلمانان گفتد: ما سزاوارتر هستیم که چنین کنیم. آنگاه بود که به آنان فرمان رسید: بخورید و بیاشامید اما اسراف نکنید. (بنقل از تفسیر کشاف)

در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که دین مقدس اسلام، هم به باطن نماز توجه دارد، طوریکه میفرماید «فِي صَلَاتِهِمْ خَاتِمُونَ» (مؤمنون، 2)، هم به ظاهر آن. طوریکه در آیه مبارکه خواندیم «زَيَّتُكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ» بلی، در این هیچ جای شکی نیست که؛ در اسلام، ظاهر و باطن، دنیا و آخرت بهم آمیخته است.

در ضمن قابل تذکر است که: با در نظر داشت اینکه: زینت، در ادائی نماز انفرادی دارای ارزش است؛ ولی رعایت زینت در اجتماع و بطور اخص در مسجد از اهمیت خاص و بخصوصی برخوردار است.

توجه بفرماید در آیه متبرکه اول اشاره به نماز «عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَ اشْرَبُوا» یعنی در این آیه مبارکه در بدو توجه به روح و معنویت، بعمل آمده و سپس توجه به جسم بعمل آمده است.

باید یادآور شویم که صرفه جویی، محبوب خداوند است ولی نباید فراموش کنید که استفاده از زینت و غذا باید دور از اسراف باشد.

«وَكُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرُفُوا»: و همواره غذا و نوشیدنی حلال و پاکیزه را بدون تجاوز از حدود و توأم با شکر نعمت دهنده بخورید و بیاشامید که خداوند متعال هیچکسی را که از حدودش تجاوز کند دوست ندارد.

معنی «اسراف» همانا تجاوز کردن از حد است؛ و آن چند نوع می باشد. حلال را حرام قرار دادن، حلال را گذاشتن، و از حرام متمتع شدن؛ بیهوده و حریصانه و بدون تمیز چیزی خوردن؛ بدون اشتها خوردن؛ ناوقت خوردن؛ یا: چندان اندک خوردن که برای بقای صحّت جسمانی و قوّت عمل کافی نباشد؛ یا: خوردن چیزی که مضرّ صحّت باشد؛ وغير ذلك. کلمه اسراف، به تمام این اشیاء شامل شده می تواند. مصرف بی جا نیز یکی از افراد آن است.

از لحاظ مفاد، عمومی این آیه مبارکه، بعضی اسلاف گفته‌اند: «جمع الله الطّبّ كله في نصف آية» یعنی: الله متعال تمام طبّ را در نیمه این آیت فراهم و جمع نموده است. از حضرت ابن عباس(رض) روایت است که میفرماید: هر آنچه می خواهی بخور و هر آنچه میخواهی بپوش، ولی نباید دو خصوصیت و دو اصل بسیار مهم تو را به انحراف بکشاند؛ اسراف و غرور.

در تفسیر «روح المعانی» و «مظہری» وغیره منقول است که: هارون الرشید، (148 193 ق) پنجمین خلیفه عباسیان، در دربار خویش طبیب بسیار حاذق مسیحی داشت، روزی به علی بن حسین بن واقد گفت: در کتاب شما در باره علم طبابت چیزی نیامده است، حال آن که علم در واقع بر دو نوع است؛ علم ابدان (علم به سلامتی و بدن انسان و علم ادیان! و ایشان در جوابش گفت: خدای متعال همه علم طبی را در نصف یک آیه بیان کرده است! آن طبیب پرسید: آن آیه کدام است؟ علی بن حسین بن واقد گفت: آیه ای که میفرماید: «وَكُلُوا وَ اشْرَبُوا وَ لَا تُسْرُفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرُفِينَ» آن مسیحی پرسید: اما از پیامبرتان در این باره خبری روایت نکرده اند؟ ایشان در جواب گفت: رسول الله صلی الله علیه وسلم نیز علم طبابت را در آسان ترین عبارات به روشنی بیان کرده است. او پرسید: در کدام روایت؟ علی بن حسین بن واقد در جواب گفت: در آن روایت که میفرماید: «المَعْدَةُ بَيْتُ الدَّاءِ وَ الْحَمِيَّةُ رَأْسُ الدَّوَاءِ وَ أَعْطِ كُلَّ بَدْنٍ مَا عَوَدَهُ» (معده خانه درد و پرهیز بهترین درمان است

وبه هر بدنی آن خوراکی را برسان که به آن عادت کرده است.» آنگاه آن نصرانی گفت: با این تفصیل کتاب آسمانی و پیامبرتان برای جالینوس جایی در علم طب باقی نگذاشته اند. جالینوس یونانی (129 - 200 م) یکی از جمله اطباء مشهور یونان باستان بود و نظریات اش در علم طبابت بیش از هزار سال دارای درجه علمی بود. «إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ(31)» خدا اشخاصی را که از حدود او در زمینه‌ی حلال و حرام تجاوز می‌کنند، دوست ندارد.

یعنی: متجاوزان از حلال به سوی حرام را «دوست ندارد» بنابر این، باید با رعایت میانمروی از پاکیزگی‌ها بهره برداری کرد پس ترک غذا و نوشیدنی، از زهد نیست و کسی‌که کلاً غذا و نوشیدنی را ترک می‌کند، کشنده نفس خویش است و از اهل دوزخ می‌باشد و کسی‌که غذا و نوشیدنی را به گونه‌ای کم می‌خورد که در اثر آن بدن وی به ضعف گراید و از انجام تکالیف خویش اعم از طاعات و عبادات، یا ادای مسؤولیت‌های مربوط به خود و کسان تحت تکلفش ناتوان گردد؛ با اوامر و ارشادات الهی مخالفت کرده است. همان‌گونه که اسراف در انفاق مال و خورد و نوش و آرایش‌ها و آسایش‌های زندگی بر وجہی که جز بی خردان و اسراف ورزان بدان روی نمی‌آورند، نیز مخالف با فرامین و احکامی است که حق تعالیٰ برای بندگانش مشروع گردانیده است. و همه اینها در این نهی قرآنی داخل است.

اساساً إسراف در خوردن و نوشیدن جائز نیست:

از آخرين جمله «ولا تصرفوا» ثابت گشت که به خورد و نوش اجازه بلکه دستور رسیده است؛ اما از اسراف منع شده و معنی اسراف تجاوز از حد است.

باز تجاوز از حد به چند صورت می‌شود یکی اینکه از حلال تجاوز به حرام برسد و مرتكب به خورد و نوش اشیای حرام قرار گیرد که حرام بودن آن ظاهر است.

دوم اینکه اشیای حلال شده خداوندی را بدون دلیل شرعی، حرام پنداشته ترک کند. همان‌گونه که استعمال حرام، جرم و گناه است، تحريم حلال هم، مخالف با قانون الهی و گناه شدیدی است. [ابن کثیر، مظہری، روح المعانی] هم چنین این نیز اسراف است که بیش از حد ضرورت و گرسنگی بخورد؛ لذا فقهاء بیشتر از سیری شکم را ناجایز نوشته اند. [احکام القرآن وغیره] هم چنین این هم در حکم اسراف است که با وجود قدرت و اختیار، کمتر از مقدار نیاز بخورد که به سبب آن ضعیف شده قادر به ادای واجبات نباشد. برای جلوگیری از این هر دو نوع اسراف، قرآن کریم در آیه 27 سوره اسراء فرموده است: «إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ» که بیجا خرج کنندگان برادران شیطان اند. و در آیه 67 فرقان نیز فرموده است: «وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكُمْ قَوَاماً»: یعنی کسانی مورد پسند خدا هستند که در خرج کردن، اقتصاد و میانه روی داشته باشند نه از حد نیاز بیش صرف کنند و نه از آن کمتر.

إعتدال در خوردن و نوشیدن به نفع دین و دنیاست!

امیر المؤمنین عمر فاروق اعظم فرموده که: از کثرت خورد و نوش پرهیز کنید زیرا که جسم را فاسد نموده و امراض تولید می‌کند و در عمل سستی می‌آورد بلکه در خورد و نوش میانه روی را اختیار کنید که هم برای صحت جسم مفید است و هم از اسراف دور است؛ و فرمود: که خداوند عالم فربه را دوست نمی‌دارد (مراد اینکه از کثرت خوردن با اختیار خودش، فربه شود) و فرمود که انسان تا آن زمان هلاک نمی‌شود که خواهشات نفسانی خود را بر دین ترجیح ندهد. [روح عن ابی نعیم].

سلف صالحین این را در اسراف شمرده اند که انسان هر وقت به خورد و نوش سرگرم باشد یا آن را بر کارهای مهم دیگر مقدم کند و از آن مفهوم گردد که مقصد حیات او تنها همین

خورد و نوش است و ایشان مقوله مشهوری دارند که «خوردن برای زیستن است نه زیستن برای خوردن» یعنی خوردن برای این است که زندگی برقرار باشد نه اینکه زندگی برای خوردن و نوشیدن است.

در حدیثی آنحضرت صلی الله علیه وسلم این را نیز جزو اسراف شمرده است که هر چه دل مردم بخواهد آن را بر آورده کند «ان من الأسراف أن تأكل لما أشهيت» [ابن ماجه عن انس].

در سنن بیهقی منقول است که آن حضرت صلی الله علیه وسلم حضرت عایشه صدیقه رضی الله عنها را دید که روزی دو بار غذا میخورد فرمود: ای عایشه! آیا تو می پسندی که تنها شغل تو خوردن باشد؟

و این حکم میانه روی که متعلق به خورد و نوش در این آیه مذکور است تنها مختص به خورد و نوش نیست؛ بلکه در لباس و نشت و برخاست میانه روی محبوب و پسندیده است. حضرت عبدالله بن عباس(رض) فرموده است که هر چه میخواهید بخورید و بنوشید و هر چه میخواهید بپوشید فقط دو امر را در نظرداشته باشید: یکی اینکه در آن اسراف یعنی بیش از حد نیاز نباشد دوم غرور و فخر نباشد.

أحكام هشت کانه شرعی فقط در یک آیه:

خلاصه اینکه از کلمات «کلوا واشربوا و لا تسربوا»: هشت مسئله استنباط شده است: اول اینکه خوردن و نوشیدن بقدر ضرورت فرض است. دوم اینکه تا وقتی حرمت چیزی از دلیل شرعی ثابت نباشد، حلال است. سوم اینکه استعمال چیزهایی که الله و رسول منع فرموده اند، اسراف و ناجایز است. چهارم اینکه حرام پنداشتن چیزهایی که الله متعال حلال کرده، اسراف و گناه شدیدی است. پنجم اینکه خوردن بعد از سیری شکم ناجایز است. ششم اینکه آن قدر کم خوردن که مردم ضعیف شده، نتواند واجبات را ادا کند، ناجایز است. هفتم اینکه هر وقت به فکر خوردن و نوشیدن بودن هم اسراف است. هشتم اینکه هرگاه دل کسی چیزی بخواهد و آن را بطور حتمی حاصل کند، این هم اسراف است.

امام بیهقی در «شعب الایمان» به روایت ابوهریره نقل فرموده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده: معده، حوض بدن است و همه رگهای بدن از آن سیراب می گردند اگر معده سالم باشد همه رگها از آن، غذای سالم را گرفته به قسمت های مختلف بدن میرسانند و اگر معده، فاسد و ناسالم باشد، رگه ای بدن، غذای فاسد را به قسمتهای مختلف بدن انتقال می دهدن. محدثین در الفاظ این روایات حدیث بحث کرده اند اما بر تأکیداتی که متعلق به کم خوردن و احتیاط آمده است، همه اتفاق نظر دارند. [روح]

شأن نزل آیة 31 – 32:

479- مسلم از ابن عباس(رض) روایت کرده است: که این عمل مشرکانی را که در خانه کعبه بر هنر و لوج طواف می کردند، مردود اعلام می کند. به دلیل همین آیه و أحادیثی که در معنی آن روایت شده است، سنت است که شخص نماز گزار در حال نماز به بهترین شکل و شمایل خویش حاضر شود زیرا نماز، مناجات با پروردگار متعال است بنابر این، به کار گرفتن زینت و استعمال خوشبویی در هنگام ادائی نماز مستحب میباشد و چنانکه در أحادیث پیامبر صلی الله علیه وسلم آمده است، لباس سفید از بهترین لباس هاست. جمهور فقهاء بر آنند که پوشیدن عورت، فرضی از فرایض نماز است.

لازم به تذکر است که مشرکان در دوران جاهلیت، چه زن و چه مرد، لوق و عربان دور کعبه به طواف می پرداختند، زیرا معتقد بودند که با لباسهایی که در آن گناه انجام داده اند نباید با همان لباس طواف کرد، لذا لوق و عربان طواف میکردند و هنگام طواف کف میزدند یعنی چک چک میکردند و صدای بخصوصی میکشیدند و میگفتند:

اليوم يَبْدُوا كُلَّهُ أَوْ بَعْضَهُ فَمَا بَدَا مِنْهُ فَلَا احْلٌ. بَدِينَ مَعْنَا كَهْ: امْرُوزٌ پَارِهُ اَيْ اَزْ بَدَنْ مَنْ وَيَا

تمام بَدَنْ مَنْ نَمَيَايَنْ مِيشُودْ، وَأَنْجَهُ كَهْ نَمَيَايَنْ شُودْ رَا بَرَايِ دِيَگَرَانْ حَالَلْ نَمِيدَنَامْ! این آیات در رد کسانی فرود آمده است که بر هنر به طواف کعبه میپرداختند؛ و آنرا قربت و تقوی می پنداشتند و بعضی از اهل جاهلیت بیش از سدر مق چیزی نمیخورند، و روغن و چربو و امثال آن را استعمال نمیکردند؛ و بعضی از شیر و گوشت بزرگ هیز میکردند. به تمام آنها توضیح شد که هیچ یک از اینها خیر و تقوی نیست؛ خدا به شما جامه بخشیده که پوشک و آرایش تن شما باشد، و در وقت عبادت وی بیشتر از سائر اوقات رعایت گردد، تابنده در بارگاه پروردگار خویش از نعمت وی بهره برداشته حاضر شود. آنچه را خدای متعال برای پوشیدن و نوشیدن و خوردن عنایت فرموده، از آن تمتع کنید؛ به شرطی که در آن إسْرَافٌ نَبَشَدْ.

همچنان امام مسلم از ابن عباس روایت میکند که: مردم عرب - جز حُمس [حُمس، جمع احمس، قریش و فرزندانشان، یعنی، آنانکه برسر دینشان نیرومند و استوارند. حماسه؛ یعنی، شجاعت و دلیری] - با تن بر هنر، بیت را طواف میکردند و زنان هم با تن بر هنر، بیت را در شب طواف می کردند.

معمولًا گروه حُمس، هنگام مراسم حج از مزدلفه خارج نمی شدند، حال آن که سایر مردم در عرفات وقوف میکردند. بر این رسم گمراه کننده ماندند تا پیامبر صلی الله عليه وسلم برگزیده شد و خدا فرمود: «خذوا زینتكم عند كل مسجد...» که ندادهند، ندا در داد: «هان! نباید هیچکس با تن بر هنر، خانه خدا را طواف کند و به دور کعبه بگردد.» هم چنین در مراسم حج از برخی خوردنی ها خودداری می کردند.

این زینت شامل مادی و معنوی است. مادی، چون: پوشیدن لباس مرتب و مناسب و پاک و تمیز و خوشبوه معنوی این که: انسان هنگام رفتن به مسجد، با وقار و سنگین و کم سخن و هدفش عبادت باشد و با رفتار نیکو و نیت سالم وارد جمع شود. (بنقل از تفسیر فرقان). **قُلْ مَنْ حَرَمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادَهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٣٢)**

بگو: چه کسی زینت الهی را که برای بندگانش آفریده، و روزیهای پاکیزه را حرام کرده است؟ بگو: آن (وسایل زینت و چیزهای پاک) در زندگانی دنیا برای کسانی است که ایمان آورده اند (اگر چه دیگران نیز با آنها مشارکت دارند ولی). در روز قیامت خالص (برای مؤمنان) خواهد بود اینچنین آیات (خود) را برای کسانی که می دانند. بیان می کنیم. (٣٢)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَخْرَجَ»: بیرون آورده، آفریده و در اختیار مردم قرار داده است. «الطَّيِّبَاتِ»: پاکیزه ها. خالصه. به تمامی، ویژه، مخصوص. «الطَّيِّبَاتِ»: پاکیزه ها. خالصه. به تمامی، ویژه، مخصوص.

تفسیر:

«قُلْ مَنْ حَرَمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادَهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ»: الله متعالی به پیامبر صلی

الله عليه وسلم هدایت میفرماید که: ای محمد! برای مردم بگو چه کسی زینت الهی را که برای بندگانش بیرون آورده، حرام کرده است، و چه کسی پاکیزه‌های خوردنی و نوشیدنی را حرام نموده است؟

از فحوى آیة مبارکه در میباییم که دین مقدس اسلام، با رُهْد نابجا و ریاضت نامشروع و رهبانیت، جداً مخالف است، در دین اسلام اصل در بهره‌گیری از زینت‌ها و طیبات، مباح بودن است، مگر دلیلی خاص بر حرمت آنها باشد. استفاده‌ی مناسب از زینت و ترغیب مردم به آن، ارزشمند است. زیرا مفهوم «زینَةُ اللَّهِ» به الله متعال نسبت داده شده است. نباید فراموش کرد که: راه رسیدن به خدا، ترک امور حلال و طیب نیست، بلکه استفاده‌ی بجا و رعایت قسط و عدل است. و بصورت کل باید بعرض رسانید که دین اسلام، هماهنگ با فطرت و آیین اعتدال است، به نیازهای طبیعی جواب مثبت میدهد، آنچه را مغاید است حلال میشمرد و از آنچه ضرر دارد از آن نهی میکند.

تفسیر «تفسیر انوار القرآن» در تفسیر آیه مبارکه مینویسد: زینت: چیزی است که انسان خود را به آن می‌آراید، اعم از لباس یا غیرآن از اشیاء مباح؛ همچون زیور آلات، جواهر وغیره. معنای: (برای بندگانش بیرون آورده) این است که: باری تعالی این زینت‌ها را برای شان رام و مسخر گردانیده؛ با آفریدن اصل آنها همچون آفرینش پنهان از زمین و ایریشم از کرم بنابراین، بر کسی‌که جامه فاخر و گران قیمت میپوشد، هیچ مانع و حرجی نیست، چنانچه در حد اسراف داخل نشود و آن پوشیدنی از چیزهایی نباشد که حق تعالی آنها را حرام کرده است. همچنان برکسیکه خود را به چیزی می‌آراید که آنرا تحت عنوان کلی «زینت» مینتوان جای داد، هیچ حرجی نیست، در صورتیکه مانع شرعی در برابر آن وجود نداشته باشد و هر کس می‌پندرد که بهره‌گیری از زینت الهی با این مصاديقی که ذکر کردیم، مخالف با زهد و پرهیزگاری است، بدون شک در اشتباه است.

«و» نیز خداوند متعال حرام نکرده است «پاکیزه‌ها را از رزق» یعنی: خوردنی‌ها و نوشیدنی‌های پاک را پس بدان که ترک این پاکیزگی‌ها نیز از زهد نیست. ترک خوردن گوشت و خوردنی‌های پاکیزه و لذیذ دیگر چون میوه‌ها، شیرینی‌ها وغیره نیز شامل این نهی‌الهی می‌باشد. بلی! آیه‌کریمه برای این آمده است تا برکسانیکه این پاکیزگی‌ها و زینتها را بر خود یا بر دیگران تحريم میکنند، انکار نماید و این روش نادرست‌شان را مردود اعلام کند. از رسول الله صلی الله عليه وسلم روایت شده است که در حدیث شریف فرمودند: «دور از خود پسندی و تکبر و اسراف بخورید، بنوشید، صدقه کنید و بپوشید زیرا حق تعالی دوست دارد تا اثر نعمتش را بر بنداش ببیند». «قُلْ هَيْ لِلَّذِينَ آمْنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا حَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»: قبل از همه باید گفت که: در بهره‌برداری از نعمت‌های دنیوی، مؤمن و کافر یکسانند، ولی کامیابی قیامت مخصوص مؤمنان است همانا سزاوارترین مردم به چنین نعمت‌هایی اعم از پوشیدنی، نوشیدنی و خوردنی مؤمناند و کفار نیز از آن بهره می‌برند.

پس تمام اینها کمکی برای مؤمن و متعاعی برای کافر در دنیاست ولی در آخرت همه اینها مخصوص مؤمنان خواهد بود. و هیچکس در آن شریک و سهیم خواهد بود؛ چون خدا بهشت را بر کافر حرام کرده است.

«كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِفَوْمِ يَعْلَمُونَ(32)»: و مانند چنین بیانی که در مسایل زینت، خوردن و نوشیدن و از این قبیل ارائه کردیم، احکام را به شما بیان میکنیم و تعالیم اسلام را آموزش می‌دهیم تا یک مسلمان در همه امور خود بر بصیرت و بینش باشد.

خواندنگان محترم!

این آیه مبارکه، زینت را برای انسان حلال میشمرد. قرآن، یکی از نعمت‌های خداوند را، زینت آسمان‌ها به ستارگان جهت تماشای تماشگران میداند، «رَيْنَاهَا لِلنَّاظِرِينَ» (حجر، 16)

اما باید علاقه‌ی به زینت، انسان را به هلاکت نکشد و بهره‌گیری از آن کنترل شده باشد، لذا قرآن، نشان‌دادن زینت زنان را جز برای شوهرانشان و محرم‌های آنان، حرام میداند.
«لَا يُبَدِّلُنَّ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعْوَلَتِهِنَّ» (نور، 31)
مطالعه کنندگان گرامی!

در آیه (33) در باره اصول محرمات، بحث بعمل آمده است.

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيُّ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِلْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللهِ مَا لَمْ يُنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۳۳)

بگو: همانا پروردگارم فواحش (بی‌حیائی‌ها) را حرام کرده است، آنچه آشکار باشد از آن، و آنچه پنهان باشد. و (حرام کرده است) گناه و تجاوز و سرکشی به ناحق را (در حق مردم)، و (حرام کرده است) این که چیزی را با الله شریک مقرر کنید که بر حقانیت آن هیچ دلیلی نازل نکرده است. و (حرام کرده است) این که چیزی را که (بطلان آنرا) نمیدانید، به الله نسبت دهید. (۳۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«فواحش»: جمع «فاحشة»، (بی‌حیائی‌ها) گناهی که سخیف، شنیع، فاحش، و بینهایت قبیح باشد و بدی آن برای همه انسانها معلوم و آشکار باشد، مانند زنا و چون در جاھلیت انجام پنهانی آن را روا می‌داشتند، این آیه حرمت آن را تأکید مینماید. «اثم»: گناهی است که سقوط انسان را در پی داشته باشد و «بغی»: تجاوز به حق دیگران است.

تفسیر:

«قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيُّ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَ مَا بَطَنَ»: ای محمد! برای مردم بگو الله متعال پاکیزگی‌ها را حرام ننموده بلکه گناهان بد را حرام کرده است، گناهانی که بندگان به صورت مخفی یا آشکار انجام می‌دهند.

باید یادآور شد که: حکمت وضع تحریم‌های الهی، صرف در مسیر تربیت و رشد و تکامل انسان صورت گرفته است. در ضمن قابل تذکر است که: حلال‌ها در شرع اسلامی بسیار است، ولی حرام‌ها اندک و محدود که تفصیل آن در قرآن عظیم الشأن و احادیثی نبوی به بیان گرفته شده است.

«وَالْإِلْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ»: و تمام گناهان کبیره و صغیره و تجاوز از حدود در همه چیز، یعنی هرگونه معا�ی و تعدی و تجاوز به حقوق مردم را حرام کرده است.

«وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللهِ مَا لَمْ يُنْزَلْ بِهِ سُلْطَانًا»: و شریک آوردن به الله بدون حجت و دلیل و بر مبنای زور و بهتان را، البته روشن است که الله سبحانه و تعالی بر این امرکه دیگری با او شریک گردانیده شود؛ هرگز حجت و برهانی نازل نمیکند پس این تعبیر، به منظور رد پندار مشرکانی به کار گرفته شده که ادعا کردند؛ به فرمان الله شرک آورده‌اند.

«وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (33)»:

و اینکه به الله متعال اقوالی نسبت داده شود که نگفته و احکامی که به آن نکرده است مانند دروغ در تحلیل و تحریم زیرا دین کامل و شریعت تمام و حجت برپاست و بدعت در دین حرام است.

پایان زندگی هر قوم و ملتی:

مطالعه کنندگان محترم!

بعد از اینکه در آیات فوق الذکر موضوعاتی حلال و حرام و احوال شخص مکلف، خداوند مباح بودن زینتها و روزی پاکیزه‌ی بدون زیاده روی را توضیح و بیان فرمود، به تعقیب

آن از اصول محرمات زیان آور و تباہ گر، یاد آوری بعمل آورد، اینک در آیه متبرکه ذیل؛ زمان پایان زندگانی هر قوم و ملتی و اینکه در این زندگی کمی و زیادی و پس و پیش جود ندارد، بحث بعمل می آورد.

ولَكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (۳۴)

برای هر امتی زمانی [معین و اجلی محدود مقرر] است، هنگامی که اجلسان سرآید، نه ساعتی پس می مانند و نه ساعتی پیش می افتد. (۳۴)

شرح لغات و اصطلاحات:

«أَجَلٌ»: سر رسید، زمان، وقت معلوم. «يَسْتَأْخِرُونَ»: درنگ نمی کنند.

«لا يَسْتَقْدِمُونَ»: جلو نمی افتد. «ساعة»: کمترین زمان ممکن.

تفسیر:

«ولَكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ»: برای هر انسان، هر نسل، هر امت و هر دولتی عمری محدود و وقتی معلوم است در البحر آمده است: این وعید عذاب برای مشرکین است که در صورت مخالفت با فرمان الله آن را خواهند چشید. (ابو سعود به این نکته اشاره کرده است. ۱۵۵/۲).

بناءً نباید انسان به دنیا و عناوین و مقام های دنیوی آن مغور شود، در هستی، هیچ تحولی، تصادفی و خارج از تدبیر و نظم دقیق و حساب شده‌ی الهی نیست. برآمده‌ها نیز قوانینی حاکم است. به یادداشته باشید، فرصت‌ها و امکاناتی که در دست ما در هیمن لحظه و فرصت قرار دارد، رفتی است، پس کوشش بعمل اریم تا حد توان، صحیح ترین و سالم ترین استفاده را از آن بعمل آریم.

«فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (34)»: و هرگاه این عمر کامل شود انسان می میرد و آن نسل منقرض و آن امت فانی و آن دولت سقوط میکند. این حکمتی بالغ و قدرتی نافذ و قضایی است الزامی که آنها هیچگاه از آن به تأخیر میشوند و نه به جلو می افتد. طوریکه در آیه 59 سوره کهف آمده است: «وَ تِلْكَ الْقُرْى أَهْلَكْنَاهُمْ لَمَّا ظَلَمُوا وَ جَعَلُنَا لِمَهْلِكَهُمْ مَوْعِدًا «59» (و مردم) آن آبادی‌ها را هنگامی که ظلم کردند، هلاکشان کردیم و برای نابود کردنشان (از پیش) زمانی را قرار دادیم).

تفسیر مفسران در تفسیر آیه: «فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ (34)» مینویسد که: آنچه که در تفسیر این آیه راجح میباشد عبارت است از این که: منظور مهلت و اجل ملت‌های تکذیب کننده‌ی پیامبران است. طبری و ابن کثیر و ابو سعود آن را پذیرفته‌اند. و بر اساس نظریه‌ای دیگر هر انسانی عمری دارد که نه کم میشود و نه زیاد. قول اول ارجح است؛ چون میفرماید: «لِكُلِّ أُمَّةٍ» والله اعلم.

ذکر «ساعت» در این آیه مبارکه رمز اندکی و کم بودن زمان است؛ یعنی کمترین زمان به آنان مهلت داده نمیشود. و آنچه برآنان مقدار گردیده است، هم در آن ساعت واقع می شود.

تفسیر فرقان شیخ بها الدین حسینی مینویسد: یعنی اینکه آخرین دقایق حیات هر قوم و ملتی معلوم است و کم و زیاد ندارد. ملل جهان، همچون یک فرد، اجل معینی پشت سردارند و روزی که مقرر است طومار حیاتشان برچیده میشود و ملت‌های دیگر جایگزین میگردند. البته، این اجل معلوم، برای اندیشمندان و اهل تحقیق پند و اندرزی بس بزرگ است.

بناءً از از تاریخ و سرگذشت پیشینیان باید درس گرفت. مزبدختی و هلاکت مردم، عملکرد ظالمانه خودشان است. اگر ظالمان و ستمگران را در رفاه و آسایش دیدید، مایوس نشوید، آنان هم مهلتی معینی دارند.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات (35 الی 39) موضوعاتی از قبیل: خطاب به ملل مختلف از زبان پیامبران، سرآجام دروغ گویی، جایگاه بی باوران در سرای آخرت، را مورد بحث قرار میدهد.
يَا بَنِي آدَمْ إِنَّمَا يَأْتِيَكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي فَمَنِ اتَّقَىٰ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْرَثُونَ (۳۵)

ای فرزندان آدم! اگر برای شما پیغمبران از جنس خود شما به سویتان بیایند که آیات (و احکام مرا) بر شما بخوانند، [به آنان ایمان آورید و آیاتم را عمل کنید]؛ پس هرکس از الله بترسد و اعمال خود را اصلاح کند، پس بر آنها (در روز قیامت) هیچ ترسی نخواهد بود و نه آنها غمگین می شوند.(۳۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِنَّمَا»: اگر، چون. «يَقُصُّونَ»: میخوانند، بازگو میکنند، بازمیگویند، نقل میکنند. «آیاتِی»: دستورات و احکام من. «أَصْلَحَ»: به اصلاح گرایش پیدا کرد، اصلاح پیش گرفت.

تفسیر:

«يَا بَنِي آدَمْ إِنَّمَا يَأْتِيَكُمْ رُسُلٌ مِّنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ»: از سنت‌های الهی، ارسال رسولان برای بیان وحی الهی است. طوریکه میفرماید: ای فرزندان آدم! هرگاه پیامبران خدا از جنس خود تان به سوی شما بیایند و دین الله متعال و احکام و شرایع را به شما بیان کنند پس از آنها پیروی کنید و به هدایتشان هدایت شوید، «فَمَنِ اتَّقَىٰ وَأَصْلَحَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْرَثُونَ(35)»: در این هیچ جای شکی نیست که: انسان، آزاد و دارای اختیار است و سرنوشتش در گرو گرایش و عمل خود اوست، بناءً هرکس از منهیات آنها دوری گزیند و به اوامرشان عمل کند نباید از تمام امور هولناکی که پیش رویشان قرار دارد و نه هم از اعمالی که در گذشته انجام داده و نه از اموالی که داشته در تشویش و نگرانی قرار داشته باشد.

فهم جمله «اتَّقَىٰ وَأَصْلَحَ»: آیه مبارکه میرساند: زمانی انسان متّقی، و اصلاحگر بحساب می آید که دارای فعالیت مثبت است، نه اینکه گوشه گیر. و باید متنظر شدکه: تقوا و خود سازی باید قبل از اصلاح دیگران باشد و اصلاحگران باید خود متّقی باشند. و واضح است که: آرامش حقیقی و واقعی در سایه‌ی تقوا و اصلاح است.

«خَوْفٌ»: و ترس، مربوط به امور آینده و در مقابل امنیت و آسایش است؛ اما «حزن» و اندوه، مربوط به گذشته و آنچه از دست رفته مباشد و در مقابل سرور و شادمانی است. (التحقيق في کلمات القرآن).

وَالَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۳۶)
 و آنها که آیات ما را تکذیب کنند و از (قبول) آنها تکبر و رزند، این گروه اهل دوزخ اند و در آن همیشه‌اند.(۳۶)

وکسانی که آیات الله را تکذیب کند، آیاتی که او تعالی در کتابی که بر پیامبر خود نازل نموده قرار داده است و بنابر تکبر و برتری جوئی و سرگشی از قبول آن سرباز زند، مجازات آنها آتش دوزخ است که در آن برای همیشه خواهند بود چون تکذیبگری رد دین

و مانع شدن از آن است و استکبار روی گردانی است و سزای تمام اینگونه اعمال آتش دوزخ است.

فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَبَ بِآيَاتِهِ أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلَّوْا عَنَّا وَشَهَدُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ {٣٧}

چه کسی ظالم تراز آن که بر الله دروغ می‌بندند یا آیات او را دروغ بشمارد؟ به آنها حصه‌شان از آنچه در کتاب (نامه اعمال شان) برآنان نوشته شده، خواهد رسید تا وقتی که چون نزد آنها فرستادگان ما بیانند که ارواح‌شان قبض کنند، گویند: کجاست آنچه غیر از الله عبادت می‌کردید؟ (تا شما را از سختی های مرگ و پس از آن نجات دهند؟ در جواب) می‌گویند: آنها از نظر ما گم شدند، و علیه خود گواهی دهند که آنها کافر بودند. (۳۷)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«أَظْلَمُ»: ظالمتر. «الكتاب»: آن چه در لوح محفوظ نوشته شده، کتاب به معنی اسم مفعول(مکتوب) است. «يَتَوَفَّوْنَهُمْ»: آنان را می‌میرانند، جانشان را می‌گیرند. «كُنْتُمْ تَدْعُونَ»: بندگی می‌کردید، دعوت می‌کردید، کمک می‌خواستید. «ضَلَّوا عَنَّا»: از ما نهان شده اند، ما را ترک کرده اند، از ما ناپدید شده اند.

تفسیر:

«فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَبَ بِآيَاتِهِ»: در دنیا هیچکس ظالمتر از کسی که بر الله افتراء می‌کند یا آیاتش را تکذیب نماید؟ و از کار دین چیزی را مشروع گرداند که او بدان فرمان نداده است، (حلال و حرام کردن چیزی بدون دلیل) یا آنچه را که پیامبران علیهم السلام آورده‌اند، تکذیب نماید، نیست.

«أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ»: به سهم و نصیبی که برای آنها مقرر شده است در دنیا نایل می‌آیند.

«نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ»: شامل رزق و روزی، حیات و مرگ، سعادت و شقاوت در دنیا و جزای اعمال و عقوبات در روز قیامت می‌شود که در لوح محفوظ الهی ثبت شده است. مجاهدگفته است: به خیر و شری که به آنها وعده داده شده است خواهد رسید.

«حَتَّىٰ إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ»: تا فرشته‌ی مرگ برای قبض روحشان می‌آید. انسان، با دیدن نشانه‌های مرگ، از خواب غفلت بیدار می‌شود و با مأموران قبض روح گفتگو دارد، ولی چه سود؟

«قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ»: چون فرشتگان، با نهایت شدت، روح آنها را قبض و به حال بد می‌برند؛ می‌گویند: کجا هستند خدایانی که به غیر از الله آنها را می‌پرسانند؟ حالاً آنها را بخوانید و از آنها استمداد بجویید که شما را از این عذاب و مصیبت نجات دهند! در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که اولین سؤال‌ها در قیامت، سؤال از معبد است.

«قَالُوا ضَلَّوا عَنَّا»: آنگاه کافران اقرار کنند، و گویند: ما سخت در خطای فاحش افتاده بودیم که چیزی را معبد و مستغان خویش قرار داده بودیم که شایسته آن نبودند، و در این روز مصیبت، نشانی از آنها معلوم نیست! و مارا گم کردن پس نمیدانند که ما کجایم. یا از نزد ما رفتد و ناپدید شدند و ما نمیدانیم که آنها کجا شدند و امید خیر و نفعی از آنها نداریم.

حقیقت امر همین است که: غیر خدا، سرابی بیش نیست و مشرکان هنگام مرگ، به پوچی تمامی معبدها اقرار می‌کنند.

«وَ شَهُدُوا عَلَى أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (37)»: به کفر و گمراهی خود اقرار و اعتراض و اقرار میکنند. و این اعتراض را به طریق تأثیر و اندوه به زبان میآورند و به نامیدی و خسران اقرار میکنند. اوّلین قاضی در قیامت، همانا وجدان خودانسان است.

قالَ اذْخُلُوا فِي أَمَّمٍ قَدْ حَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسَنِ فِي النَّارِ كُلُّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا حَتَّىٰ إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَاتَ أَخْرَاهُمْ لَاوَلَاهُمْ رَبُّنَا هُوَلَاءِ أَضَلُّونَا فَاتِّهِمْ عَذَابًا ضَعِيفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضَعْفٍ وَلِكُنْ لَا تَعْلَمُونَ (٣٨)

(خداؤند به آنها) میفرماید: شما هم در میان گروه هایی از جن و انس که پیش از شما گذشته اند داخل دوزخ شوید، هرگاه گروهی داخل دوزخ شود هم مانند خود را لعنت میکند، تا اینکه همه در آن یکدیگر را بیابند، آنگاه پیروان به پیشینیان (زعماً) خود میگویند: پروردگار! اینها ما را گمراه کردند، پس به آنان دو چند از عذاب آتش بد. الله میفرماید: برای هر یک عذاب دو چندان است لیکن شما نمی دانید. (۳۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَعَنَتْ أُخْتَهَا»: هم کیشان خود را نفرین کرد. «ادَّارَكُوا فِيهَا»: در آن جا به هم پیوستند، با هم جمع شدند، در آن جاگرد آمدند. «أَخْرَاهُمْ»: پیشینیان، دنباله روان، طاغوت. «اوَّلَاهُمْ»: پیشینیان، پیشوایان نادرست. «ضعف»: چند برابر. «ذوقوا»: بچشید.

خواننده محترم!

بعد از اینکه أجل و زمان معین مرگ هر قوم و ملت و هر فرد و جماعتی، در آیه قبلی به بیان گرفته شد در این آیات از احوال انسان پس از مرگ، سرانجام تکذیب کنندگان و دروغ پردازان و خوبزرنگ بینان، بحث بعمل می آورد.

«قَالَ اذْخُلُوا فِي أَمَّمٍ قَدْ حَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسَنِ فِي النَّارِ»: خدای متعال خطاب به آن تکذیب کنندگان میگوید: همراه امتهای پیش از خویش که کفر ورزیدند چه انسان باشدند یا جن داخل دوزخ شوید.

«كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعَنَتْ أُخْتَهَا»: و هر وقت گروهی جدیدی از کفار داخل آتش شوند به لعن امتهی خواهند پرداخت که پیش از آنها داخل دوزخ شده‌اند، زیرا این‌ها زمانی که از آنها پیروی کردند گمراه شدند و آنایی که قبلاً داخل دوزخ شده‌اند بعدی‌ها را لعن می‌کنند. (کفار، یکباره وارد دوزخ نمی‌شوند، بلکه به ترتیب و نوبت).

ملاحظه میداریم که: در بهشت، کینه، دشمنی و عداوت وجود ندارد و جنتیان سراسر صلح و صفا و صمیمت زندگی بسر می‌برند، ولی در جهنم، ملاحظه می‌شود که: جهنمیان یکدیگر را لعن و نفرین می‌کنند. «لَعَنَتْ أُخْتَهَا» چنانکه در آیه‌ی 25 سوره‌ی عنکبوت میخوانیم: «يَكُفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَ يَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا» (بعضی از شما بعضی دیگر را انکار و برخی از شما برخی دیگر را لعنت خواهد کرد) ولایت‌ها، محبت‌ها و حمایت‌های غیر الهی، در قیامت به کینه و نفرین و دشمنی تبدیل می‌شود.

تفسر آلوسی فرموده است که: پیروان، پیشوایان را نفرین می‌کنند و میگویند: لعنت خدا بر شما باد! شما مارا به اینجا کشانید، پس نفرین خدا بر شما باد! (روح المعنی ۱۱۶/۸). باید یادآور شد که: از صحنه‌های تکان دهنده قیامت، گفتگوی دوزخیان با یکدیگر، بخصوص باسران و بزرگانی است که سبب جهنمی شدن آنان شده‌اند. به همین جهت آن‌جا دوستان بی‌تقوی نیز با هم دشمن می‌شوند. «الْأَخْلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌ إِلَّا الْمُتَّقِينَ» (زخرف، 67.) (دوستان (امروز)، در آن روز با یکدیگر دشمن‌اند، جز اهل تقوی)، گاهی

هم تقاضا می‌کنند که عاملان گمراهی خود را ببینند و پایمالشان کنند. طوریکه در (آیه 29 سوره فصلت) میفرماید: «وَ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا رَبَّنَا أَرْبَنا الَّذِينَ أَضَلَّنَا مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسَنِ نَجْعَلُهُمَا تَحْتَ أَقْدَامِنَا لِيُكُونَا مِنَ الْأَسْفَلِينَ 29» (وكسانیکه کفر ورزیدند گفتند: «پروردگار! آن جن و انسی که ما را گمراه کردند به ما نشان ده تا آنها را زیر قدم‌هایمان بگذاریم (ولگ مالشان کنیم) تا از پستترین افراد باشند). ملاحظه میداریم که: کفار در قیامت خواهان شناسایی عاملان گمراهی خویش برای انتقام از آنان هستند.

همچنان گاهی اطاعت از بزرگان را عامل سقوط خویش می‌دانند. طوریکه در (آیه 67 سوره أحزاد) میفرماید: «وَ قَالُوا رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَ كُبَرَاءَنَا فَأَضْلَلُوْنَا السَّبِيلَا 67» (و گویند: پروردگار! همانا ما سران و بزرگانمان را اطاعت کردیم، پس آنان ما را از راه به در برند).

«ساده»: جمع «سید» به رؤسا و سران یک جامعه گفته میشود و «کبراء»: جمع «کبیر» به بزرگان سنتی و ریش سفیدان اطلاق میشود. معمولاً این دو گروه نقش مهمی در آداب و رسوم و رفتار مردم دارند.

«حَتَّىٰ إِذَا إِذَارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا»: وچون همه دردوزخ جمع شدند، «قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأُولَاهُمْ رَبَّنَا هُؤُلَاءِ أَضْلَلُونَا»: آخری‌ها در اشاره به اولی‌ها میگویند ای پروردگار ما این‌ها بودند که ما را از راه راست تو گمراه کرده و مانع هدایت ما شدند پس از تو می‌طلبیم تا به آنها دوچند عذاب دهی یا بیشتر. در قیامت، همه میکوشند تا گناه خود را به گردان دیگری اندازند یا برای خود شریک جرم پیدا کنند.

«فَاتِّهِمْ عَذَابًا ضِعِيفًا مِنَ النَّارِ»: خدای تعالی به آنها خبر میدهد که برای هریک از آنها عذاب دو چند است، پس عذاب مضاعف را به آنها بچشان؛ چون آنها سبب کفر ما شدند.

شبیه این آیه نیز در جای دیگری هم آمده است: «رَبَّنَا إِنَّا أَطَعْنَا سَادَتَنَا وَ كُبَرَاءَنَا فَأَضْلَلُوْنَا السَّبِيلَا رَبَّنَا آتِهِمْ ضِعْفَيْنِ مِنَ الْعَذَابِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ»: خداوند میفرماید: برای هر یک از پیشوایان و پیروان عذاب مضاعف است، پیشوایان به‌سبب گمراهی خود و گمراه کردن دیگران، وپیروان به‌سبب کفر و تقليشان.

یعنی یکی مجازات برای جرائم خودشان و یک سزا و مجازات برای به جای گذاشتن میراث گمراهی و جرم و جنایت برای آیندگان خویش.

طوریکه در حدیثی مبارکه میخوانیم: «من ابتدع بداعه ضلاله لايرضاها الله و رسوله كان عليه من الإثم مثل آثام من عمل بها لاينقص ذلك من أوزارهم شيئا» (هر کس بداعت جدیدی که مورد پسند الله و پیامبرش نبود ایجاد کرد، او مسئول گناهان همهی کسانیکه به آن بداعت ایجاد کردهی او عمل میکنند خواهد بود، بدون این که از گناهان عمل کنندگان چیزی کاسته شود. هکذا در حدیث دیگری آمده است: «لا تقتل نفس ظلما إلا كان على ابن آدم الأول كفل من دمها لأنه أول من سن القتل» (هیچ نفسی نیست که به ناحق کشته شود، مگر آن که بخشی از گناه آن به نخستین فرزند آدم (که برادرش را کشته بود) میرسد. چراکه اونخستین کسی بود که باب قتل را بازکرده بود.».

پس معلوم میشود که هر شخصی و یا گروهی که اندیشه‌ی نادرست و یا راه و روش و عمل نادرستی را پایه گذاری کند، تنها مسئول انحراف و اشتباه خودش نیست، بلکه بخشی از مسئولیت گناهان همه‌ی کسانی که تحت تأثیر آن اندیشه و عمل نادرست او قرار می

گیرند نیز در حساب او نوشته می شود و تا زمانی که آثار و پیامدهای اشتباه و انحراف او ادامه داشته باشند، این امر ادامه خواهد داشت.

مفسر تفسیر کابلی مینویسد: از یک حساب، گناه گذشتگان آنها دو چند است، که خود گمراه شدند، و آیندگان را نیز از راه دور نمودند؛ و به یک حساب، گناه آیندگان دو چند میشود، که خود گمراه شدند، و احوال پیشینیان را دیده وشنیده عبرت نگرفتند؛ یاچون در عذاب دوزخیان بر وفق درجاتشان وقتاً فوقتاً می افزاید؛ لهذا، خداوند متعال فرمود: عذاب هر کدام مضاعف میشود.

«ولَكُنْ لَا تَعْلَمُونَ(38)» ولی بعضی از آنها اندازه این مضاعف شدن عذاب را نمی دانند.
وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأَخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ(۳۹)

و گروه مقدم به طایفه پسین جواب دهنده که شما را بر ما هیچ فضلی نیست، لذا عذاب آتش را (مانند ما) بچشید به سبب آنچه می کردید. (۳۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اولاهم»: پیشینیان، پیشوایان نادرست. «ضعف»: چند برابر. «ذوقوا»: بچشید.

تفسیر:

«وَقَالَتْ أُولَاهُمْ لِأَخْرَاهُمْ فَمَا كَانَ لَكُمْ عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ»: در قیامت رهبران گمراه، پیروان خویش را شریک خود در عذاب میدانند، طوریکه همین رهبران و پیشوایان خطاب به پیروان خود خواهند گفت: یعنی: پیش در آمدگان در دوزخ به کسانیکه بعداً به آنان می پیوندند، یا پیشوایان به پیروان خود میگویند، شما بر ما هیچ فضیلت و برتری ندارید تا به سبب آن عذاب شما کم گردد، شما خود گمراه شده‌اید همانگونه که ما گمراه شده‌ایم، همه در استحقاق عذاب در دنگ و گمراهی یکسانیم.

«فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ(39)»: در مقابل جرم‌ها و گناهانی که مرتكب شدید عذاب جهنم را بچشید. واگر شما عقل و خرد می داشتید که با آن فکر میکردید از ما در گمراهی پیروی نمی کردید.

این جمله را به خاطر فرونشاندن قهر و غصب بر زبان می آوردند؛ چون آنها برایشان درخواست عذاب مضاعف کرده بودند. (بعضی از مفسران گفته‌اند: فَذُوقُوا الْعَذَابَ گفته‌ی خدا است خطاب به دوگروهی که آنها را توبیخ میکند. طبری این را پذیرفته است امادر البحارآمده است: ظاهر اگفته‌ی پیشوایان است).

خوانندگان گرامی!

در آیات (40 الی 43) هشدار جدی به کافران بعمل آمده است؛ زیرا خداوند متعال در آیه‌های قبل، مجازات وسزای خود خواهان و مستکبران را که از ایمان به الله متعال، پیامبر و معاد امتناع می ورزند، آتش دوزخ قرار میدهد و این که: محل است داخل بهشت شوند، همانگونه که شتر از سوراخ سوزن نمیگذرد. عموماً قرآن پس از هشدار به بی باوران کفر پیشه، به مؤمنان مخلص و مطیع، بشارت میدهد. در آیات ذیل موضوع اعطای مكافات به مؤمنان مورد بحث قرار داده میشود.

إِنَّ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلْجَ الْجَمَلُ فِي سَمَّ الْخَيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ(۴۰)

کسانی که آیات ما را دروغ شمردند و از قبول آنها تکبر و رزیدند، در های آسمان [برای نزول رحمت] بر آنان گشوده خواهد شد، و در بهشت هم وارد نمی شوند مگر آنکه شتر در سوراخ سوزن در آید!! [پس هم چنانکه ورود شتر به سوراخ سوزن محال است، ورود آنان هم به بهشت محال است؛] این گونه گنهکاران را مجازات می دهیم. (۴۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«**نُفَخْ**»: گشوده می شود، باز میگردد. «**أَبْوَابُ**»: جمع باب، درها. «**لَا نُفَخْ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ**»: در های آسمانی بر رویشان باز نمی گردد، کردار نیکو و دعاها یشان، مردود است. روانهایشان به سوی عالم بالا پرواز نمیکند، در قعر دوزخ می افتند و اسیر آن جای بد میشود؛ اما روانهای اهل ایمان، به سوی عالم لاهوت و جهان معنی پر میزند و در سرای نیک بختی و کوی نیک نامی، می آراد. «**بَلْجَ**»: داخل میشود، فرو میرود، میگذرد.

«**الْجَمْلُ**»: شتر. «**سَمُ الْخِيَاطُ**»: سوراخ سوزن. «**سَمٌ**»: هر سوراخ تنگی، ماده‌ی مسموم کننده را، سم میگویند؛ چون در سوراخ های ریز بدن نفوذ میکند، مثلًا: باد گرم، سموم نام دارد چون در بدن نفوذ میکند و کشنه است. (حجر آیه 27)، (وافعه آیه 42)، (طور آیه 27) [راغب]

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَ إِسْتَكْبَرُوا عَنْهَا»: سنت الهی، محروم کردن مجرمان از رحمت خویش در قیامت است، طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: آنانی که قرآن عظیم الشأن و سنت پیامبر صلی الله علیه وسلم را با تمام احکام، اصول و فروعی که دارند و پیامبر صلی الله علیه وسلم به خاطر تبلیغ آن فرستاده شده‌اند را تکذیب کردند و تکبر نموده و آنها را نپذیرفتند، و به مقتضای احکام آن عمل نکردند، «**لَا نُفَخْ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ**»: دروازه‌های آسمان بر رویشان آنگاه که ارواحشان قبض شود باز نمی‌گردد و هیچ عمل خوبی و دعایی به سوی آنها بالا نخواهد رفت، چون سعی و تلاش شان بد بوده و از نهادی خبیث برخوردار بودند، طوریکه میفرماید: «إِلَيْهِ يَصْعُدُ الْكَلْمُ الْطَّيِّبُ 10 غافر». (تنها سخن (و عقیده) پاک به سوی او بالا می‌رود).

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است که: هیچ عمل صالح و دعایی از آنها به آسمان بلند نمی شود. و بر اساس نظریه‌ای دیگر، وقتی روحشان گرفته شد، دروازه‌های آسمان به روی ارواح آنان گشوده نمی‌شود.

همچنان عالم کبیر جهان اسلام عبد الملک بن جریح میفرماید: «نه در های آسمان به روی ارواحشان گشوده می شود و نه به روی اعمالشان».

حدیث پیامبر صلی الله علیه وسلم نیز این نظر را تایید میکند آنجا که میفرماید: زمانی که بندی کافر از دنیا نالمید شد و زمان مرگش فرا رسید، فرشته‌ی مرگ در کنار سرش می نشیند و میگوید: ای روح ناپاک! به سوی کین و غصب خدا بیرون شو، و از آن بوی بدتر از بوی مردار خارج می‌گردد، و از کنار هر دسته از فرشتگان که میگذرد میگویند: این روح ناپاک چیست؟ تابه آسمان دنیا میرسد؟ در آنجا نیز به زشتی از آن استقبال می‌شود و دروازه‌ای به روی آن باز نمی شود. (اخراج حدیث از امام احمد و کامل آن را در ابن کثیر ۱۸/۲ بخوانید).

به یاد داشته باشید که: تکذیب و دروغ پنداشتن آیات الهی و نپذیرفتن معارف دین، سبب مسدود شدن تمام دروازه های رحمت و ورود به بهشت است.

«وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّىٰ يَلِحَ الْجَمْلُ فِي سَمَّ الْخِيَاطِ»: و دخول آنها به بهشت محل خواهد بود، چنانچه داخل شدن شتر با آن ضخامتی که دارد در سوراخ تنگ سوزن محل است. این تمثیل برای محل بودن رفتن کفار به بهشت است. همان گونه که عبور شتر از سوراخ سوزن محل است، ورود آنها نیز به جنت محل است.

این عذاب کیفر مجرمانی است که به الله متعال کافر شده و پیامبرش را تکذیب کردند. هدف در این آیه مبارکه همانا بیان محل بودن ورود کفار به بهشت است، معنای شتر و عبور شتر از سوراخ سوزن، مناسبتر است. هکذا در انجیل لوقا نیز آمده است: «ورود شتر به سوراخ سوزن، آسان‌تر از ورود سرمایه‌داران و دولت مردان به ملکوت اعلی است». (انجیل لوقا، باب 18، آیه 24).

تفسیر تفسیر کابلی می‌نویسد: در تفسیر آیه مبارکه: به صورت تعلیق بالمحال می‌باشد. در محاورات هر زبان چنین امثاله موجود است که اگر بخواهند محل بودن امری را اظهار کنند، آن را بر امر محل دیگر معلق می‌گردانند؛ یعنی همچنان‌که شتر بالین همه جسامت و کلانی، در سوراخ تنگ و کوچک سوزن در آمده نمی‌تواند؛ درآمدن این مکذبان و مستکبران در بهشت محل است؛ زیرا، خداوند متعال خبر داده که آنها جاودان در دوزخ می‌باشند، و این سزا در علم الهی برای آنها مقرر شده؛ پس در علم و اخبار الله متعال چه سان خلاف به عمل می‌آید؟!

«وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ (40)»: این عذاب مجازات مجرمانی است که به الله متعال کافر شده و پیامبرش را تکذیب کردند.

لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (٤١)

برای آنها(مجرمان) فرشهای از آتش دوزخ است، و از بالایشان هم پوشش‌ها (لحاف‌ها از آتش دوزخ) و ما این چنین ظالمان را سزا می‌دهیم. (41)

تفسیر:

«لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ»: برای کفار فرش‌هایی از آتش در زیر پایشان. «مِهَاد»: از «مهاد»، به معنای بستره است. تعبیر به «مهاد» برای دوزخیان، نوعی تمسخر و إستهزای آنان است، یعنی آرامگاه شان دوزخ است. (تفسیر فی ظلال القرآن) «وَ مِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ»: «غَوَاش» جمع «غاشیة»، به معنای پوشش یا لحافهاست است و به خیمه نیز گفته می‌شود. یعنی از بالایشان آتش‌هایی است که آنان را همانند لحاف می‌پوشاند. حاصل سخن این که: بسترهای و بالاپوش‌هایشان از آتش جهنم است.

باید گفت که: دوزخ، سراسر وجود کفار را از همه طرف فرا می‌گیرد. «لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَ... غَوَاشٍ»: چنانکه در آیات دیگر نیز میخوانیم: «وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ» (عنکبوت، 54).، «لَهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ ظُلْلٌ مِنَ النَّارِ وَمِنْ تَحْتِهِمْ ظُلْلٌ» (زمیر، 16.) و «يَوْمَ يَغْشَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ مِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ» (عنکبوت، 55).

«وَكَذَلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (41)» باچنین عذابی حق تعالی تمام کسانی را مجازات می‌دهد که بر خویشتن یا بر دیگران ظلم کنند، ظلم بر خویشتن از طریق کفر و ظلم بر دیگران از طریق گمراه ساختن دیگران و تجاوز بر آن‌ها.

منظور از گروه اخیر مشرکانند.

قابل تذکر است که الله سبحان و تعالی از جماعت عنود و اعراض کننده، در آیه‌ی 37 این سوره به عنوان کافر، در آیه 40 به عنوان مجرم و در این آیه مبارکه به عنوان ظالم یاد

کرده است، زیرا آنکه آیات الهی را تکذیب کند، شایسته همه‌ی این القاب است. چنانکه در آیه 254 سوره‌ی بقره میخوانیم: «وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ» **وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (۴۲)**

و کسانیکه ایمان آوردن و [به اندازه طاقت خود] کارهای شایسته انجام دادند، اهل بهشت اند و در آن جاودانه اند، [چرا که] ما هیچکس را جز به اندازه طاقت‌ش تکلیف نمی‌کنیم. (۴۲)

تفسیر:

«وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ»: وکسانیکه به الله و پیامبرش ایمان آورده و فرمان الله را انجام داده و او را اطاعت کرده‌اند.
«لَا نَكِلُّ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا»: هیچکس را جز به قدر توانش مکلف نمی‌کنیم، به هیچکس تکلیفی نمی‌کنیم که از انجام دادنش ناتوان باشد. بلکه به میزان توانایی تکلیف می‌کنیم.
 در دین مقدس اسلام، تکلیف، طاقت فرسا وجود ندارد «وُسْعَهَا» چنانکه در جای دیگر میخوانیم: «وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ» (حج، 78). و «يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ» (بقره، 185).

«أُولَئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (42)»: برای چنین اشخاصی بهشت‌هایی است که برای ابد در آن قرار دارند چون ایمان آورده و عمل صالح انجام داده‌اند.
 مراعات آسانی در احکام شرع: اما چیزی که برای آنها شرط شده است این است که ایمان بیاورند و اعمال نیک انجام دهند. ضمناً از کرم و رحمت خویش فرمود: «لَا تَكْلُفْ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا» یعنی خداوند بر دوش هیچ بنده‌ای چنان کار سنگینی نمی‌گذارد که از حد توانش بالاتر باشد. هدف اینکه کارهای نیک که شرط دخول جنت قرار داده شده اند، چنان مشکل و سنگین نیستند که انسان نتواند از عهد انجام آنها بر نیاید؛ بلکه خداوند احکام شرعی را در هر شعبه‌ای نرم و آسان گذاشته است. در هر حکمی بیماری، ضعیفی، سفر و ضروریات دیگر را در نظر داشته به سهولت قابل شده است.

و در تفسیر «بحر محیط» آمده است که: وقتی به انسان دستور به انجام أعمال صالح داده شد، احتمال داشت که این حکم بدان جهت سنگین محسوس گردد که انجام تمام اعمال صالحه در هر جا و هر حال از توان انسان خارج است؛ بنابر این شبهه را بین الفاظ بر طرف نمود که ما تمام احوال و ادوار زندگی بشر را برسی نموده مناسب به هر حال و هر مکان و زمان او احکام صادر می‌نماییم تا انجام آنها برای او دشوار نگردد.

وَنَزَّعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غُلَّ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمُ الْأَنْهَارُ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لَنَهْتَدِي لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ وَنُوَدُوا أَنْ تِلْكُمُ الْجَنَّةُ أُورْثُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۴۳)

و (در جنت) هرگونه کینه‌ای را از سینه‌هایشان (مؤمنان) دور می‌کنیم، (تا در صفا و صمیمیت با هم زندگی کنند) در حالیکه نهرها در زیر (قصرهای)شان جاری است و گویند: سپاس پروردگاری راست که ما را به این راه هدایت کرد و اگر ما را هدایت نمیکرد، هرگز راه خویش را نمی‌یافتیم. البته پیغمبران پروردگار ما به حق آمدند. و ایشان را ندا داده شود که این همان جنتی است که آنرا به پاداش کارهایی که می‌کردید، به میراث برده‌اید. (۴۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نَزَّعْنَا»: در می‌آوردیم، زدودیم. «غَلَّ»: به معنای نفوذ مخفیانه است، به کینه و حسدی

که مرموزانه در جان انسان نفوذ میکند نیز غل میگویند. «أُورثُّتُمُوهَا»: آن را به ارث یافته اید، آن را به ارث برده اید.

تفسیر:

در آیات قبل خواندیم که: دوزخ همدیگر را لعن و نفرین میکنند، و در این آیه مبارکه میفرماید که: بهشتیان هیچگونه کینه‌ای از یکدیگر در دل ندارند و میان آنها صلح، صفا و محبت بر پا است، بادر نظرداشت اینکه در بهشت تفاوت درجات وجود دارد، ولی هیچ یک از جنتیان نسبت به یک دیگر هیچگونه کینه وکدورت و حسد نمیورزد. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: «وَ تَرَّعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍ»:

ما قلب‌های مؤمنان را در بهشت پاک و مصطفی و پاک ساخته و تمام حسادت‌ها و کینه‌هایی را که در دنیا داشته‌اند بیرون می‌افگنیم تا قلب‌های شان پاک گردد و نفس‌های شان با صفا شود و هرنوع کدورتی که به دل تعلق داشته باشد از بین برود. تا در بین آنان فقط محبت و مهربانی متداول و برقرار گردد.

رنجشاهی اهل جنت با همدیگر، از قلوب آنها إخراج می‌گردد!

یعنی هر کسیکه در دنیا نسبت به برادر مسلمانش کینه ای در دل داشته باشد، کینه اش را از ریشه برخواهند کند و دلهاشان پاک و صفا از کینه خواهد بود و جز دوستی و مهربانی چیز دیگری را نسبت به همدیگر نخواهند شناخت.

در حدیث آمده است: «در حالی وارد بهشت میشوند که نسبت به یکدیگر کینه در دل ندارند». (اخراج ازابی حاتم). صیغه‌ی ماضی بیانگر تحقق و ثبات است.

همچنان در حدیث شریف به روایت ابوسعید خدری(رض) آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «آنگاه که مؤمنان از آتش دوزخ نجات می‌یابند، برس پلی که میان بهشت و دوزخ است متوقف ساخته میشوند، سپس در مظلالمی که میان شان در دنیا بوده است از یک دیگر شان قصاص گرفته میشود تا آن که چون پاک و مصطفا گشتند، به آنان اجازه ورود به بهشت داده میشود. سوگند به ذاتی که جانم درید اوست، آنان منزل و مأوای خوبیش در بهشت را بهتر از مسکنی که در دنیا داشته‌اند، می‌شناسند». باید گفت: زندگی که در آن کینه و حسد نباشد، زندگی بهشتی است.

«تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ أَلْأَنْهَارُ» و از جمله نعمت‌ها یکی هم این است که در بهشت از زیر پای آنها جوی‌ها در حالی جاری است که در منزلتی امن و در شادمانی چشم و دل بسر میرند. وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِتَهْتَدِي لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللّهُ وَ مِنْهُ میگویند: سپاس و ستایش خدایی را شایسته است که به ما توفیق به دست آوردن این نعمت‌ها را عطا کرد و اگر هدایت و توفیق او نبود، ما به این سعادت نایل نمی‌آمدیم.

هدایت، درجات مختلفی دارد که درجه نهایی، بلند آن دخول جنت است:

امام راغب اصفهانی در تشریح لفظ «هدایت» نکته بسیار جالب و مفیدی را بیان فرموده است، که لفظ هدایت بسیار عام است و درجات مختلفی دارد، و حقیقت این است که هدایت عبارت است از یافتن راه و رفتن به سوی الله متعال. لذا همانگونه که درجات تقرب إلى الله چقدر مختلف و غیر متناهی است درجات هدایت نیز بی نهایت متفاوت میباشند که درجه ادنای آن نجات از کفر و شرک و رسیدن به ایمان است که در اثر آن راه انسان از راه اشتباه، برگشته به سوی خدا قرار گیرد. سپس طی نمودن فاصله‌هایی که بین بندۀ و خدا وجود دارند، هدایت نام دارد. لذا هیچ انسانی حتی انبیا و رسول علیهم السلام هیچ وقت از طلب هدایت مستغنی نبوده اند؛ بنابر این رسول الله همچنانکه تا آخرین لحظات حیات به

امت «اهدنا الصراط المستقيم»: را تعلیم داد خود او نیز به خواندن این دعا اهتمام می ورزید؛ زیرا درجات تقرب الی الله نهایتی ندارند تا اینکه رسیدن به جنت نیز در این آیه به لفظ هدایت تعبیر گردیده است که این آخرین مقام هدایت است.

«لَقَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»: به خدا قسم! پیامبران آنچه را درباره‌ی خدای عز و جل به ما گفتند، درست بود.

انبیا، وسیله‌ی هدایتند و هدایتشان همراه با حق است. خودشان، حرفشان، عملشان، شیوه‌ها و وعده‌هایشان همه حق است.

«وَنُودُوا أَنْ تَلْكُمُ الْجَنَّةَ أُورْثُتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ(43)»: و از جمله نعمت‌های بیشتر یکی هم این است که ملائکه آنها را به سوی امن و ایمان ندا نموده و به آنها گفتند: در این بهشت‌ها به سبب ایمان و عمل صالحی که انجام داده‌اید جاودانه خواهید بود، پس به رحمت خدای مهربان‌ترین مهربانان داخل بهشت شوید و با عمل عملکنندگان در منازل آن فرود آئید.

تفسیر قرطبي گفته است: یعنی در مقابل عملتان مستحق آن شدید، و بر مبنای رحمت و فضل خدا در آن جای گرفتید.

در حدیث شریف آمده است: «راستی و درستی پیشه کنید و با اعمال شایسته به الله تقرب جویید ولی بدانید که هرگز کسی با عملش وارد بهشت نمی‌شود. اصحاب گفتند: حتی شما یا رسول الله؟ آنحضرت صلی الله عليه وسلم فرمودند: حتی من؛ مگر اینکه الله عزوجل مرا به رحمت خویش درپوشاند». پس اگر فضل خدای سبحان بر شخص عملکننده نباشد و او را بر عمل توانایی نبخشد، او هرگز موفق به انجام عمل شایسته نمی‌شود.

همچنین روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «بهشتیان چنین مورد خطاب قرار می‌گیرند: صحیح و تدرست باشید؛ و هرگز مریض نشوید، شادمان و نیکوحال و در ناز و نعمت باشید؛ و هرگز در رنج و سختی و آزار قرار نگیرید، جوان شوید؛ و هرگز پیر و فرتوت نگردید، جاودان باشید؛ و هرگز نمیرید».

شأن نزول:

حضرت علی(رض) در بیان سبب نزول آیه کریمه فرموده است: «به خدا که این آیه درباره ما اهل بدر نازل گردید». **«تفسیر انوار القرآن»**

خوانندگان محترم!

بعد از بیان پاداش نیک خوب کرداران و سزای بد بدکاران در آیه‌های قبل بعمل آمد، اینک در آیات متبرکه(44 الی 47) مناظره و گفتگوی میان بهشتیان، دوزخیان و اعرافیان، بعد از اینکه هریکی از فرقه‌ها در مقام و جایگاه خود، قرارگرفتند-به تصویر میکشد که چگونه باوجود فاصله‌ی زیادمکانی، یکدیگر را صدا میزنند و به بسیار آسانی همدیگر را میبینند تا دوزخیان برای نعمت از دست رفته‌ی خود، بیشتر اندوهگین و حسرتمند شوند. کلمه «نادی» در آیه مبارکه برای فاصله‌ی دور و در معنای مضارع و آینده آمده است.

وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةَ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدْنَا رَبِّنَا حَقًّا فَهُنَّ وَجَدْنُمْ مَا وَعَدَ رَبِّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ فَلَذَنَ مُؤْذِنٌ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللهُ عَلَى الظَّالِمِينَ(٤٤)

و جنتیان دوزخیان را ندا می دهند که ما آنچه را پروردگار ما به ما و عده داده بود، راست یافتنیم، پس آیا شما هم آنچه را که پروردگار تان به شما و عده داده بود راست یافتد؟ گویند: بلی! پس آواز دهنده در میان آنها آواز میدهد که لعنت الله بر ظالمان باد.(۴۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نادی»: صدا زد، ندا داد. «حَقّاً»: درست، حقی. آذن. صدا زد، آواز در داد.
مُؤذن: آواز دهنده، ندا دهنده، بانگ کننده.

تفسیر:

«وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ أَنْ قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدْنَا رَبُّنَا حَقًا فَهُلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ»: بعد از اینکه جنتیان داخل جنت و دوزخیان داخل دوزخ شوند و به حال خویش مسرور بوده، برای تقریع و نکایت، یعنی برای مضطرب ساختن و بیآرام ساختن، ووارد کردن جراحت، مؤمنان خطاب به دوزخیان میگویند ما آنچه را خدای تعالی به ما بر زبان پیامبران خویش و عده نموده و بیان داشته بود که مار به نعمت ماندگار و کرامت بزرگ خواهد رسانید دریافتیم، آیا شما نیز آنچه خدای تعالی شما را بر عذاب و ذلت تهدید نموده بود دریافتید؟ دوزخیان در جواب میگویند بلی حقیقتاً آن دریافتیم. واضح است که جز «نعم» (بلی) چه جواب داده میتوانند؟!

تفسیر زمحشی فرموده است: به منظور تمسخر به اهل دوزخ و به عنوان افزودن اندوه آنان و برای کسب خبر چنان گفته اند. (تفسیر کشاف ۱۰۶/۲).

تفسیر این کثیر میفرماید: «رسول الله صلی الله علیه وسلم کشتگان مشرکان در بدر را که به چاهی افگنده شدند، نیز با این ندای کوبنده مورد خطاب قرار دادند: ای ابا جهل بن هشام! ای عتبه بن ربیعه! ای شیبه بن ربیعه...! آیا آنچه را که پروردگارتان به شما و عده کرده بود، راست یافتید؟ زیرا من آنچه را که پروردگارم به من و عده کرده بود، راست یافتیم». در این اثنا عمر(رض) گفت: یا رسول الله! شما گروهی را مورد خطاب قرار می‌دهید که اکنون گندیده‌اند؟ رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «سوگند به خدایی که جانم در ید اوست، شما به آنچه من میگویم، نسبت به آنها شناور نیستید ولی آنان نمیتوانند جواب دهند».

قابل تذکر است که: از فحوای جمله «وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ أَصْحَابَ النَّارِ...» آیه مبارکه بر می‌آید که: در قیامت، بهشتیان و دوزخیان با یکدیگر گفتگو میکنند. بهشت وجهنم به گونه‌ای است که بهشتیان پس از استقرار، میتوانند از دوزخیان خبر بگیرند. هکذا در قیامت مؤمنان و کافران، و عده‌های الهی را حق و عملی می‌یابند.

«فَأَلَّا مُؤْدِنٌ بَيْتُهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللهِ عَلَى الظَّالِمِينَ(44)»: و آنگاه که هریک از دو گروه اهل نعمت به نعمت و اهل نقمت به نقمت اعتراف کنند منادی در بین آن دو گروه ندا میدهد (به قولی: این آواز دهنده از فرشتگان گماشته بر دوزخ است) که لعنت الله در حق هر ظالم و ستمگاری که به الله متعال کفر ورزیده و پیامبرانش را تکذیب نموده تحقق یافته است. این ندا به منظور از دیاد حسرت و عام شدن ندامت و پشیمانی بیشتر اهل دوزخ صورت می‌گیرد.

شیخ الهند محمود حسن دیوبندی مفسر تفسیر کابلی می‌نویسد: در این آیات، متبرکه ذکر آن مخاطبات و مکالمات است که اهل بهشت و دوزخ با همدگر یا آنها با اصحاب اعراف می‌نمایند. از گفتگوی اول و ثانی که أصحاب الجنّه ب أصحاب النار بعد از ادخال بهشت و دوزخ به عمل می‌آورند، واضح می‌شود که این مذاکرات بعد از ادخال بهشت و دوزخ به عمل می‌آید، بنابر مقتضای نظم کلام، باید پذیرفت که گفتگوی اصحاب اعراف نیز بعد از آن است، به‌هرحال، اهل بهشت چون به جنت می‌رسند.

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ وَيَبْعُونَهَا عِوْجاً وَهُمْ بِالْآخِرَةِ كَافِرُونَ(۴۵)

همانها که (مردم را) از راه الله (توحید) باز میدارند و (با القای شباهات) میخواهند آنرا کج و مُعوج نشان دهند و آنها از روز آخرت هم منکر بودند. (۴۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«يَصُدُّونَ»: دشمن اگر بتواند، آشکارا می‌جنگ و راه حق را می‌بندد، و با طرح و نقشه‌هایش راه حق را کج جلوه داده و آن را منحرف می‌کند. «يَبْعُونَهَا عَوْجًا»: آن را کج و ناراست می‌طلبد.

تفسير:

آنان که در دنیا مانع پیروی مردم از دین الله تعالى می‌شدند، یعنی آنانی که سر راه مردم قرار می‌گیرند و مردم را از راه مستقیم بازمی‌گردانند و در راستی و درستی آن راه، عیب و موانع وارد می‌کرند؛ و تلاش می‌کنند راه آنها کج و غیر از راه مستقیم باشد، یا می‌پندارند راه هدایت خطا و اشتباه است و این امر بر آنها پوشیده شده که خودشان بر هدایت و غیرشان بر گمراهی‌اند و در عین حال به روز برانگیخته شدن بعد از مرگ و حشر ونشر کفر میورزند، آنها منکر کتاب و تکذیب کننده پیامبران و به الله متعال کافر اند.

در این هیچ جای شکی نیست که: راه الله، راه توحید، تسلیم، ایمان، هجرت و جهاد است. ظالمان، با ایجاد شبهه و وسوسه، با تبلیغ وتضعیف، با ایجاد بدعت‌ها و خرافات و نیز مقابله با رهبران حق و یأس‌آفرینی‌ها و کارشکنی‌های دیگر، می‌خواهند راه الله را ببندند یا در آن تغییر و انحراف به وجود آورند.

**وَبَيْنَهُمَا حِجَابٌ وَعَلَى الْأَعْرَافِ رَجَالٌ يَعْرَفُونَ كُلًا بِسِيمَاهُمْ وَنَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ
أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ لَمْ يَدْخُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَعُونَ** (۴۶)

ودر میان آن دو (بهشتیان و دوزخیان) حجابی قرار دارد. و بر «اعراف» مردمانی هستند که هر یک (از اهل جنت و اهل دزوح) را از سیمای آنان می‌شناسند، و اهل جنت را ندا می‌دهند که سلام بر شما باد، در حالیکه هنوز خودشان وارد جنت نشده‌اند، اما امید (داخل شدن) آن را دارند. (۴۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«حِجَابٌ»: حجاب: پنهان کردن و مانع شدن از دخول. حجاب، به معنی پرده سترو مانع نیز آمده است، آن حجاب و حاصل به «اعراف» مشهور است که نه، بهشت است و نه، به دوزخ تعلق دارد. مردمان آن جا بهشتیان و دوزخیان را از هم باز می‌شناسند.

مراد از «حِجَاب» در این آیه مبارکه، شاید همان دیواری باشد که در (آیه ۱۳ سوره‌ی حديد) میخوانیم که میان بهشتیان و دوزخیان دیواری زده می‌شود که سمت بیرونی آن، عذاب و قسمت درونی اش رحمت است. «فَضُرُبَ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بِاطِّنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبِيلِ الْعَذَابِ» (۱۳): (پس میان آنان دیواری زده می‌شود، با دری که درونش، (بهشت) رحمت و از جانب بیرونش (جهنم) عذاب است).

«أَعْرَافٌ»: جمع «عرف»، به معنای مکان بلند است. در قرآن تنها در همین آیه مبارکه از اعراف و اهل آن سخن به میان آمده و این سوره نیز به خاطر همین آیه «اعراف» نام گرفته است.

«رَجَالٌ»: مردانی که نیکیها و بدیهایشان یکسان است، اهل اعراف اند. (تفسیر فرقان)

«سِيمَاهُمْ»: علامت و هیئت، چهره‌ی سفید و نورانی فردوسیان، یا چهره‌ی تیره و سیاه دوزخیان. «لَمْ يَدْخُلُوهَا»: اعرافیان هنوز داخلی فردوس نشده اند. «وَهُمْ يَطْمَعُونَ»: آنان طمع دارند، دل می‌بندند، آنان امیدوارند. «لَمْ يَدْخُلُوهَا»: اعرافیان هنوز داخلی فردوس نشده اند. «وَهُمْ يَطْمَعُونَ»: آنان طمع دارند، دل می‌بندند، آنان امیدوارند.

تفسیر:

«وَبَيْنُهُمَا حِجَابٌ وَ عَلَى الْأَعْرَافِ رِجَالٌ يَعْرُفُونَ كُلًا بِسِيمَاهُمْ»: در میان این دو گروه مانعی و حجابی خواهد بود که بر بلندی های (اعراف) آن کسان دیگری خواهند بود که تمام بهشتیان و دوزخیان را از روی چهره و سیمای آنها میشناسند؛ و ندا خواهند کرد به اهل بهشت که: "سلام بر شما باد" این گروه هنوز وارد بهشت نشده اند اما امید و انتظار آن را دارند.».

یعنی اعرافیان کسانی هستند که نه جنبه‌ی مثبت زندگیشان آن قدر خوب و سنگین است که وارد بهشت شوند و نه جنبه‌ی منفی زندگیشان آنقدر بد و ضعیف است که در جهنم انداخته شوند. بنابر این در مرز میان بهشت و جهنم قرار خواهند گرفت. تفسیر مودودی. «يَعْرُفُونَ كُلًا بِسِيمَاهُمْ»: اعمال و خصلت های دنیوی، سیمای انسان را به گونه‌ای می کند که در قیامت دیگران با نگاه او را می شناسند.

قتاده گفته است: دوزخیان را از روی روپیاهی می شناسند و بهشتیان را از روی سیمای سفید و روشن. (طبری ۴۶۳/۱۲).

«وَنَادُوا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ»: وقتی اهل اعرف ساکنان بهشت را دیدند، صدا بر میدارند که درود الله بر شما باد! یعنی به آنها میگویند: «سلام علیکم». خداوند متعال فرموده است: «لَمْ يَذْلُلُوهَا وَهُمْ يَطْمَئُنُونَ(46)» أصحاب اعرف هنوز وارد جنت نشده‌اند ولی به ورود در آن طمع داشته و چنین امیدی را در سر می‌پرورانند زیرا فضل و رحمت الهی بر اهل جنت را می‌بینند و می‌نگرند که رحمت خداوند متعال بر خشم وی غلبه کرده است.

روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه السلام در حدیث شریف فرمودند: «بعد از اینکه رب العالمین از قضاوت و حکم میان بندگانش فارغ میشود، به أصحاب اعرف میگوید: شما آزاد کرده‌اند منید پس در هر جایی از بهشت که می خواهید، بهره ببرید و بخر امید».

أصحاب اعرف:

علماء در باره أصحاب اعرف بر چند وجه اختلاف نظر دارند: بعضی برآنند که أصحاب اعرف، شهداء‌اند. برخی از مفسران بین باور اند که: آنان، فضلا و صلحای مؤمنان اند که فارغ از مشعله و انفسای خود در اعرف به مطالعه احوال مردم مصروف میباشند، البته که این قول از مجاهد است. بعضی برآنند که أصحاب اعرف، فرشتگانی اند که بر آن دیوار گماشته شده‌اند و مؤمنان و کافران را قبل از ورودشان به بهشت و دوزخ از هم جدا می‌کنند.

بعضی برآنند که آنان مردمی اند که ثوابها و گناهانشان برابر است و أعمال نیکشان کمتر از آن است که بتوانند به وسیله آن وارد بهشت گردند، سپس به فضل و رحمت الهی وارد بهشت میشوند و آخرین کسانی که به بهشت وارد می شوند، ایشان‌اند. که البته این قول از ابن عباس و ابن مسعود(رض) و عده دیگری از سلف است و ابن کثیر نیز این قول را ترجیح داده و از دیگر اقوال قوی‌تر می باشد.

همچنان در تفسیر المیسر، درة التفاسیر، صفوه الاتفاسیر در باره أصحاب اعرف می نویسند: «این اعرافیان، هر چند وارد بهشت نشده اند؛ اما امیدوارند که به بهشت بروند». سوره‌ی حید آیه 13، در بیان اعرف میگوید: میان دو گروه بهشتی و دوزخی دیواری زده شده که دری دارد. از درون سو به طرف مؤمنان، رحمت و از بیرون سوی آن، برای بی باوران عذاب و درد است. (حید آیه 13)، در آن روز دو چهره‌ی متفاوت وجود دارد

که از هم ممتازند. (عبس آیات 38 الی 42). ظاهرًا خوبی و بدی اعرافیان مساوی است و در آن جا می مانند، تا اینکه فرمان الهی می رسد.

تفسیر تفسیر کابلی محمود حسن دیوبندی در مورد اعراف می نویسد: مقامی را که بر فراز دیوار وسطی واقع است، «اعراف» گویند. در باره «اصحاب اعرف» که کیستند، قرطی دوازده قول را نقل کرده؛ نزد ما راجح آن قول است که از صحابه جلیل، چون حضرت حذیفه، ابن عباس وابن مسعود(رض) واکثر سلف وخلف، متقول میباشد؛ یعنی: بعد از سنجش اعمال هر که حسناتش سنگین باشد، جنتی و هر که سیناتش غالب باشد، دوزخی است و آنانکه حسناتشان با سینات مساویست، اهل اعرفاند.

از روایات بر می آید که اصحاب اعرف عاقبت به جنت میروند، بر علاوه، ظاهر است که چون عصاة مؤمنان که سیناتشان بر حسنات غالب باشد، آخر از دوزخ برآمده به جنت میروند؛ اصحاب اعرف که حسنات و سیناتشان برابر است، باید پیشتر از آنان به جنت روند! گویا، اصحاب اعرف را باید نوع ضعیفی از اصحاب الیمن پنداشت چنانکه «سابقین مقرّبین» فی الحقیقت نوعی از اصحاب الیمن می باشند، که به طفیل عزم و اراده خویش، از عامّه اصحاب الیمن پیش رفته‌اند؛ در مقابل آن، اصحاب اعرف نوعی عقب مانده‌اند که نسبت به کثافت اعمال [بد] خویش از عامّه اصحاب الیمن چیزی عقب افتاده‌اند. اینها، چون در وسط بهشتیان و دوزخیان‌اند مردم هر دو طبقه را از عالیم مخصوص آن می شناسند.

وَإِذَا صُرِّفْتُ أَبْصَارُهُمْ تِلْقاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (٤٧)

و هنگامی که چشمانشان (اصحاب اعرف) بهسوی دوزخیان گردانیده شود، گویند: ای پروردگار ما! ما را همراه مردمان ظالم (در دوزخ) قرار مده.(47)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«صُرِّفْتُ أَبْصَارُهُمْ»: چشمان اعرافیان به طرف دوزخیان متوجه می گرددند، به دوزخیان التفات میکنند. «تلقاء»: جهت، طرف، سمت و سو.

تفسیر:

«وَإِذَا صُرِّفْتُ أَبْصَارُهُمْ تِلْقاءَ أَصْحَابِ النَّارِ قَالُوا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (47)»: وچون چشمان اصحاب اعرف به سوی دوزخیان گردانیده شود، و عذاب و ذلت و خواری ماندگارشان را ملاحظه کنند به استغاثه پروردگار خود می پردازند و از او تعالی میخواهند تا آنها را در زمرة ظالمان و ستمگرانی که با شرک بر خویشتن ظلم نموده‌اند قرار ندهد بلکه آن ها را نجات دهد.

تفسیر تفسیر روح المعانی می نویسد: اصحاب اعرف، در دعايشان نمی‌گویند: «ما را أهل آتش قرار مده، بلکه می‌گویند: ما را همنشین ظالمان مگردان. گویا مجالست با ظالم، بدتر از آتش دوزخ است».

از جمله: «صُرِّفْتُ أَبْصَارُهُمْ»: آیة مبارکه فهمیده میشود که: اعرافیان به اهل بهشت نگاه میکنند و آنان را میشناسند و سلام میکنند؛ اما به اهل دوزخ نگاه نمیکنند، بلکه چشمان ناخواسته به آنان می‌افتد.

تفسران در معرفی اعرافیان در تفاسیر خویش نگاشته اند: اعرافیان اشخاصی هستند که حسنات و گناهانشان برابر است، پس نه بهشتی میباشند و نه دوزخی، و بر بلندای دیوارها

محبوس میشوند تا زمانی که الله متعال در بارهی آنان حکم میکند. آنها وقتی به بهشتیان نگاه میکنند، سلام میکنند، و وقتی به دوزخیان مینگرنند میگویند: بارالها! ما را از زمرهی ظالمان قرار مده و ما را قرین آنها مساز! از الله متعال در خواست میکنند آنها را قرین اهل دوزخ قرار ندهد. بهکار بردن لفظ (صرف) نشان میدهد که آنها بیشتر به بهشتیان نظر دارند. و نگاه کردنشان به دوزخیان به ارادهی خودشان نیست، بلکه وادار میشوند؛ یعنی وقتی وادار شوند که نظر برگردانند و عذاب اهل دوزخ را ببینند، از الله التماس میکنند که آنان را بادوزخیان قرین قرار ندهد. (البحر المحيط ۳۰۳/۴).

تفسیر کابلی در مورد اعرافیان مینویسد: چون در میان بهشت و دوزخ‌اند، در میان خوف و رجا می‌باشند. چون به یک سو می‌نگرنند، امید می‌کنند، و چون نگاهشان به سوی دیگر می‌افتد، از خدا می‌ترسند و پناه می‌جویند که در زمره دوزخیان داخل نشوند!

تفسیر مودوی مینویسد: «وهنگامی که چشمان شان به سوی دوزخیان برگردانده میشود میگویند: (ای رب ما! ما را با گروه ستمکاران همراه نکن). آنگاه اعرافیان چند نفر از کسانی بزرگ جهنم را از نشانه‌ها و سیمای شان خواهند شناخت و آنان را ندا در خواهند داد که: دیدید که امروز نه آدم‌ها و گروه شما توانست سودی به شما برساند و نه امکانات و قدرت که آنها را بزرگ و توانمند می‌پنداشتید.

آیا اینان همان افرادی نیستند که در بارهی آنان سوگند یاد میکردید و میگفتید که خدا چیزی از رحمت خود را بهره‌ی آنان نخواهد کرد؟ امروز به همانان گفته شد که وارد بهشت شوید در حالی که نه ترس خواهید داشت و نه غم و اندوهی.» دوزخیان بهشتیان را آواز خواهند دادکه اندکی آب و یا از آن چه خدا روزیتان کرده است بر ماهم فروریزید. آنان پاسخ خواهند داد که خدا این هر دو چیز را بر منکران حقی که دینشان را بازیچه و مایه‌ی سرگرمی و تفریح قرار داده بودند و زندگی دنیا فریبیشان داده بود حرام کرده است. خدا میفرماید، امروز نیز ما آنانرا همانگونه به فراموشی خواهیم سپرد که ملاقات این روز را فراموش کرده بودند و آیات ما را انکار می‌کرند.»

از این گفت و گوی اعرافیان با بهشتیان و جهنمیان تا حدی می‌توان حدس زد که توانایی های انسان‌ها در جهان آخرت چقدر افزایش خواهند یافت. در آنجاشعاع دید و بینایی به قدری گسترده خواهد بود که بهشتیان، اعرافیان و جهنمیان هرگاه خواسته باشند می‌توانند یک دیگر را ببینند. صدایها و شنوایی‌ها نیز به قدری نیرومند خواهند بود که این کسان جهان‌های متفاوت به آسانی خواهند توانست با یکدیگر گفت و گو کنند. این گفته‌ها و گفته‌های مشابه دیگر که در باب جهان آخرت در قرآن وجود دارند، برای ایجاد این تصور کافی ست که قوانین حاکم بر زندگی در آنجا با قوانین حاکم بر زندگی فعلی جهان ما به طور کامل متفاوت خواهند بود، گرچه شخصیت و هویت ما همان خواهد بود که در این جاست. کسانی که اندیشه شان به قدری پاییند حدود این عالم مادی است که تصوری غیر از تصور زندگی فعلی و گسترده‌های محدود آن در آن نمی‌گنجد، با شگفتی و حیرت به این گفته‌های قرآن و حدیث خواهند نگریست و چه بسا با ریشخند، سبک مغزی خویش را به اثبات برسانند. اما واقعیت این است که امکانات زندگی به سان اندیشه و مغز تنگ آنان تنگ و محدود نیست.

خوانندگان محترم!

در آیات متبرکة(48 الی 49) در باره مناظره و گفتگو میان اعرافیان و دوزخیان، از رهبران

گنهگار که اعراض آنها را مینگرند و از روی سیمای آلوه به گناهشان، آنان می شناسند و مورد نکوهش و ملامت قرار شان می دهند. بحث ادامه می یابد. طوریکه میفرماید:
وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رَجَالًا يَعْرُفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ قَالُوا مَا أَغْنَى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ (۴۸)

و اصحاب اعراض مردانی (از دوزخیان را) که از سیماشان آنها را می شناسند صدا میزند و میگویند دیدید که گردآوری شما (از مال و ثروت و زن و فرزند) و تکبرهای شما به حالتان فایده ای نبخشید. (۴۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«رجالاً»: مردانی از دوزخیان. «ما اغنى عنكم»: به حالتان سودی نداشت، شما را از آتش دوزخ رستگار نکرد. «ما أغنى عنكم»: چه سودی به حالتان داشت؟ چه سودی برایتان نداشت. «جمعكم»: گردآوری مال و ثروت و سپاه و فراوانی جمعیت شما. جمعیت. تعداد افراد. «ما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ»: به آنچه که فخر میکردید، به خدایان باطلی که آنها را بزرگ می شمردید، چیزی که به آن تکبر و افتخار میکردید، آن گردن کشی و نافرمانی که می کردید. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«وَنَادَى أَصْحَابُ الْأَعْرَافِ رَجَالًا يَعْرُفُونَهُمْ بِسِيمَاهُمْ»: اصحاب اعراض خطاب به مردانی از اهل دوزخ که آنها را باشانه های واضح شان باز شناختند در حالیکه در دنیا نیز آنها را میشناختند میگویند: «قَالُوا مَا أَغْنَى عَنْكُمْ جَمْعُكُمْ وَ مَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ (48)»: اموالی و ثروت را که شما جمع کرده بودید کجا شد؟ نه این اموال و نه اتحادی که در مبارزه با پیامبران علیهم السلام تشکیل نموده بودید، و نه اعراض شما از دین الله و استکباری که در دنیا کردید نفعی به شما نبخشید. سرانجام به این روزگار بد و این عذاب ابد درافتادید. باید گفت که: مال، ثروت، قدرت، دوستان و طرفداران، عامل نجات نیستند. «ما أغنى عنكم جماعكم»: طوریکه خود انسان نیز در قیامت به این حقیقت اعتراف می کند. «ما أغنى عنني ماليه» (حاقه: 28).

پس، روشن است که معیار و مقیاس امتیاز و برتری در جهان آخرت، نسبت به عملکرد در دنیا متفاوت خواهد بود.

مال و ثرت، نیرو و جمعیت و نام و شهرت، اساس عزت و خوشبختی و رستگاری نیست؛ بلکه اساس و معیار، همان ایمان و باور درست و کردار نیکو و پسندیده خواهد بود. قطعاً جایگاه سردمداران کفر و گمراهی خودخواهان و مال اندوزان دنیا پرست، دوزخ و پاداش مؤمنان و مستضعفان تاریخ، تقوا کنندگان، دین دوست، خاکساران پیشگاه حق و خدمتکاران بندگان الهی، بالاترین مراتب فردوس است و لا غير.

أَهْوَلَاءِ الدِّينِ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنَالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ اذْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (۴۹).

[سپس با توجه دادن دوزخیان به سوی اهل ایمان میگویند:] آیا اینان کسانی نبودند که در دنیا قسم میخوردید که الله آنان (کفار را) را به رحمتی نمیرساند؟ [پس به مؤمنان میگویند:] به جنت در آیید که نه ترسی بر شماست و نه اندوهگین می شوید. (۴۹)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَقْسَمْتُمْ»: قسم می خوردید. «لَا يَنال بِرَحْمَةٍ»: نمی رساند، لاینال بر حمۀ: رحمت را شامل نمی گرداند. «أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ...»: این عبارت می تواند فرموده خدا خطاب به أصحاب اعراف یا سائر مؤمنان باشد؛ و یا گفته أصحاب اعراف خطاب به مؤمنان بشمار آید. تفسیر نور: «ترجمۀ معانی قرآن».

تفسیر:

«أَهُؤُلَاءِ الَّذِينَ أَقْسَمْتُمْ لَا يَنالُهُمُ اللَّهُ بِرَحْمَةٍ»: اهل اعراف برای کفار در دوزخ گفتند: به سوی این مستضعفانی که به محمد صلی الله علیه وسلم ایمان آورده‌اند بینید که چگونه وارد بهشت شده‌اند. اکنون بگویند که ایمان و قسمتان که در دنیا یاد می‌نمودید که رحمت الله متعال هرگز به آنها نمیرسد و فضل الله آنها را در نمی‌باید کجا شد؟ استفهام برای سرزنش و تمسخر و توبیخ آنان است.

«أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ لَا حُوْفٌ عَلَيْكُمْ وَلَا أَنْثُمْ تَحْزَنُونَ(49)»: حالا به سوی این‌ها بنگرید در حالیکه به آنها گفته شده عجله کنید وارد بهشت شوید در حالیکه از آنچه در انتظار شماست هرگز بیم ندارید و از آنچه در دنیا از دست داده‌اید هرگز دچار غم و اندوه نخواهید شد. در بهشت، حزن و اندوه نیست (این عبارت میتواند فرموده الله متعال خطاب به أصحاب اعراف یا سائر مؤمنان باشد؛ و یا گفته أصحاب اعراف خطاب به مؤمنان بشمار آید.).

تفسیر الوسی در این بابت می نویسد: این بخش از آیه گفته‌ی اعرافیان است که به بهشتیان می‌گویند: بدون ترس و باک و اندوه و شادمانی و در نهایت إکرام و احترام در بهشت ماندگار باشید. (روح المعانی ۱۲۶/۸).

قابل یادآوری است که: در دنیا کافران مغورو، مؤمنان را تحقیر می‌کنند و می‌گویند که رحمت خدا شامل اینان نمی‌شود. غافل از آنکه ایمان و أعمال صالح، آنان را مشمول رحمت الهی قرار میدهد و خطاب «أَدْخُلُوا الْجَنَّةَ» را دریافت می‌کنند.

در ضمن قابل یادآوری است که: دریافت رحمت الهی، ایمان و عمل صالح لازم دارد، نه مال و مقام، و مناصب زودگزرنیوی. علاوه بر آنکه رحمت خدا به دست مستکران نیست تا میان هر کس‌که بخواهند تقسیم کنند. «أَهُمْ يَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّكَ» (زخرف 32)

مطالعه کنندگان گرامی !

در آیات متبرکه (50 الى 51) در باره گفتگوی دوزخیان و بهشتیان بعد از استقرار هر یک از آنها در منزلگاه خود خبر می‌دهد و داد و فغان و إلتماس آنها را بازگو می‌کند که در حالت شدت گرسنگی و تشنه‌گی ابراز می‌دارند؛ بحث بعمل آورده است.

وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقْنَا اللَّهُ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ(٥٠)

و دوزخیان جنتیان را آواز می‌دهند که جرعه‌ای از آب [خوشگوار] یا از چیزی که الله به شما روزی داده است، بر ما بریزید. (جنتیان در جواب) گویند: یقیناً الله آب و نعمت های بهشتی را بر کافران حرام کرده است. (۵۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَفِيضُوا عَلَيْنَا»: بر ما فرو ریزید.

تفسیر:

«وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُوا عَلَيْنَا مِنَ الْمَاءِ أَوْ مِمَّا رَزَقْنَا اللَّهُ»: در روز

قیامت اهل دوزخ از اهل بهشت خواستند تا آن‌ها را نیز در برخی از نعمت‌های خویش مانند آب سرد و طعام پاکیزه و سایه‌ها شریک سازند.

به آنها ندا می‌دهند که با کمی آب به داد و کمک ما برسید، تا شاید شدت حرارت آتش و تشنجی را کم کند، یا از نوشیدنی‌هایی که الله متعال به شما عطا کرده است، چیزی به ما بدھید؛ چرا که در حقیقت تشنجی ما را از پا در آورده است.

در آیه مبارکه ملاحظه میداریم که: اولین درخواست دوزخیان، آب است، در ضمن قابل یادآوری است که: آنان که در دنیا توشهای برای آخرت ندارند، در قیامت دست گدایی و نیازشان پیش همه دراز است. (الله تعالیٰ مارا از آن نگاه دارد آمين).

و تعبیر (أَفِيضُوا: بر ما بربیزید)، دلیل بر آن است که بهشت بر فراز دوزخ قرار دارد، یکی از نام‌های قیامت، «بَيْوَمُ التَّنَادِ» (غافر، 32) است. یعنی روزی که نداها بلند و استمداد و فریاد در کار است و بهشتیان و دوزخیان همیگر را صدا می‌زنند.

«قَالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ(50)»: اهل بهشت در جواب خطاب به آنها گفتند خدای تعالیٰ شما را از چنین چیزی منع کرده و به سبب کفرتان این نعمت‌ها را بر شما حرام نموده است و شما هیچ حقی در آب و طعام و سایه و نعمت ندارید حق شما عذاب و لعنت است.

جنتیان می‌گویند: همانا خدا نوشیدنی و خوردنی بهشت را از کافران منع کرده ابن عباس(رض) گفته است: انسان برادر و پدر خود را میخواند و می‌گوید: سوختم! کمی آب بر من بربیزید. به آنها گفته می‌شود: جوابشان را بدھید، می‌گویند: خدا آن را بر کافران حرام کرده است. (طبری ۴۷۳/۱۲).

باید یادآور شد که از فحوای جملة «حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ»: آیه مبارکه بر می‌آید که: نعمت‌های آخرت، مخصوص مؤمنان است. در ضمن قابل یادآوری است که: خداوند متعال و بهشتیان بخیل نیستند، ولی مجازات کافرانی که در دنیا مؤمنان فقیر را آذیت می‌کرند، همانا تحریم نعمت‌ها در قیامت است.

آنگاه خدا کافران را این گونه توصیف می‌نماید:

الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهُوَا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا وَمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ (۵۱)

کسانیکه دین خود را به بازی و لهو گرفتند و زندگی دنیا آنها را فریب داد پس امروز آنان را فراموش می‌کنیم، چنانکه آنها ملاقات این روز را (در دنیا) فراموش کرده بودند و آیات ما را انکار می‌کرندن. (۵۱)

شرح لغات و اصطلاحات:

«لهو»: به معنای غفلت انسان از کارهای اساسی است و «لعب» آن است که انسان هدفی خیالی وغیر واقعی داشته باشد. «غَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»: زندگانی دنیا فریشان داد. «ننساهم»: آنان را از یاد می‌بریم، آنان را در آتش دوزخ و امی گذاریم. «لقاء»: دیدار، ملاقات. «یجحدون»: إنکار می‌کنند.

تفسیر:

«الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَهُمْ لَهُوَا وَلَعِبًا»: آنانیکه دین خود را به بازی و مسخره گرفتند و زندگانی دنیا فریشان داد لذا آخرت را فراموش کرده و به بقای طولانی در دنیا فریفته شدند. بناءً باید گفت

که: مسخره کردن دین، مغورو شدن به دنیا، فراموشی آخرت و انکار آیات الهی، همه از نشانه های کافران است.

«بِيَنَهُمْ لَهُواً»: کفار، احکام دین را که جدی است آنرا به بازی می گیرند. و در عوض دنیا که بازیچه ای بیش نیست آنرا جدی گرفتند.

«وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا»: یعنی به دنیا و زینت و زیور آن مغورو شدند، «فَالْيَوْمَ نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا لِقاءَ يَوْمِهِمْ هَذَا»: پس در این روز ما آنها را در عذاب ترک می کنیم همانگونه که آنها راه درست را ترک کردند و امروز را به خاطر نداشتند و به آن أهمیتی ندادند.

یعنی کسانی که دین را بازیچه و سرگرمی می گرفتند و زندگی دنیا، آنرا فریفت، امروز، ما آنان را به فراموشی می سپاریم، همان طور که آنان، دیدار این روز را از یاد برند و آیات ما را انکار کردند.

از فحوای جمله: «نَنْسَاهُمْ كَمَا نَسُوا»: آیه مبارکه بر می آید که: فراموش کردن خداوند متعال در دنیا، سبب فراموش شدن انسان در قیامت می شود. طوری که در (آیه 152 سوره بقره) آمده است: «فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ»، یاد الله را مایهی یاد او از انسان می داند.

تفسر آلوسی در باره می فرماید: این کلام به منزله تمثیل است؛ یعنی آنها را در آتش رها و فراموش می کنیم. همچنان که آنها ملاقات چنین روز عظیمی را فراموش کردند که نباید آن فراموش گردد. (تفسیر روح المعانی ۱۲۷/۸).

و ابن کثیر گفته است: یعنی با آنان بسان فراموش گشته عمل می کنیم، و گرنه چیزی از علم الله خارج نیست و چیزی را فراموش نمی کند. (مختصر ابن کثیر ۲۴/۲).

«وَمَا كَانُوا بِأَيَّاتِنَا يَجْحُدُونَ(51)»: و به سبب کفری که به آیات الهی انجام داده و إنکار و تکذیبی که نسبت به پیامبر خدا کرده اند به عذاب ماندگار در دوزخ می رسند. بنابر این، خصلت هایی که سبب هلاکت شان گردید، عبارت بود از: حُبُّ دنیا، فراموش کردن آخرت و دروغ انگاشتن آیات الهی. إنکار مستمر آیات الهی، موجب محرومیت از بهشت و مواهب آن است.

قابل یادآوری است که این دو آیه، یکی از صحنه های تکان دهنده دوزخیان است که خداوند از پستی و زار و زبونی آنان خبر می دهد که آنان با تمام درماندگی و افتادگی از مؤمنان بهشتی التماس و تقاضا می کنند تا دستشان را بگیرند و به فریادشان برسند؛ اما جواب سخت و دردآور می شنوند و کسی یارشان نیست و می گویند: چون دین خدا را به بازیچه گرفته و در غفلت به سر برده اید، نعمت بهشتی برایتان حرام است. خدا هم در جواب آنان می فرماید: آنان روز قیامت را از یاد برده بودند، ما نیز امروز آنان را فراموش و در همان تنگنا و سختی رهایشان می کنیم تام جازات و سزای کردار بد خود را بچشند.

خواندنگان گرامی !

پس از معرفی اهل جنت و دوزخ و اعراف و گفتگو و مناظره میان این سه گروه و این که شخص مکلف باید به فرجام نیک خود بیندیشد و با حزم و احتیاط و دوراندیشی، پیش برود، در آیات متبرکه (52 الی 53) درباره فضیلت قرآن و منفعت و حجیت مطلق آن برای همه مردم سخن می گوید و معذرت بی پایهی آنان را باطل می شمرد و به حسرت و پشیمانی دروغگویان و تکذیب کنندگان در قیامت اشاره می کند که: آرزوی دوباره زنده شدن و بازگشتن به دنیا را در سر دارند تا این بار، کردار خود را سر و سامان دهند و به سعادت همیشگی برسند. این کتاب الهی، بسیار محکم و استوار و روشن بیان می دارد که: فرصت

عذرخواهی پایان یافته است. خردمندان، از آن درس گرفته و رستگار شده اند. اما جاهلان از نیاکانشان پیروی می کنند. [زخرف/۲۳]؛ ولی هرگاه کنار دوزخ قرار گیرند، برای عمر تلف شده و بار سنگین گناه تأسف می خورند. (سوره انعام آیات ۲۷ و ۲۸).

وَلَقْدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَلَّنَاهُ عَلَى عِلْمٍ هُدَىٰ وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۲)

و البته به آنها کتابی [عظیم و با ارزش] آوردیم که مضمون آن را به تفصیل و از روی علم بیان کردیم، (کتابی) که مایه هدایت و رحمت برای جمعیتی است که ایمان می آورند. (۵۲) پروردگار با عظمت ما به وسیله‌ی کتاب، اتمام حجت کرد و انسان را از مغدور شدن به دنیا و فراموشی آخرت و انکار آیات، جای هیچگونه عذری را برای شان باقی نگذاشته است طوریکه میفرماید: «وَلَقْدْ جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَلَّنَاهُ عَلَى عِلْمٍ»: ما به این کفار کتابی آوردم و نازل کردیم که در آن هر خیر، صداقت و حقی هست چنان‌چه دلیلی واضح و برهانی صادق و حجتی قاطع نیز میباشد. این کتاب مردم را به سوی هر فضیلت رهنمون میشود و از هر پستی باز می دارد، و آنها را به سوی هدایت رهنمایی و از هر فرمایگی برحدز می دارد. یعنی در آن با کمال تفصیل گفته شده است که حقیقت چیست و کدام روش زندگی در دنیا برای انسان درست است و اصول بنیادین روش زندگی درست چیست؟ وانگهی این گفته ها و تفصیلات از روی حدس و گمان نیستند، بلکه براساس علم قطعی خالص استواراند. آوردن کتاب هدایت و رحمت، کار خداوند است که آن را بخش بخش و به تدریج نازل کرده است.

«هُدَىٰ وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۵۲)»: قبل از همه باید بگوییم که؛ هدایت با قرآن، از بزرگترین رحمت و لطف‌های خداوند به مؤمنان است. این کتاب رحمتی است هدایتگر و نعمتی است بازدارنده و برای کسی که از آن پیروی کند مایه عصمت است و مؤمنان را نجات میدهد و کسانی را که به او عمل میکنند به رستگاری میرساند.

یعنی اولاً که مطلب و آموزه های این کتاب به قدری روشن و قابل فهم اند که اگر کسی آنها را مورد توجه و تدبیر قرار دهد، راه راست و درست به طور کامل برای او آشکار خواهد شد. و علاوه بر آن کسانی که به این کتاب باور و ایمان دارند، در زندگی آنان نیز به صورت زنده و عملی این حقیقت را نیز میتوان مشاهده کرد که این کتاب انسان را چقدر درست راهنمایی میکند و چه رحمت بزرگی است که به محض پذیرش آن دگرگونی گسترده ای در اندیشه اخلاق وکردار انسان آغاز میشود. این اشاره ایست به آثار و دگرگونی های شکفت انگیزی که در اثر ایمان آوردن به این کتاب در زندگی پیامبر پدید می آمد.

هَلْ يَنْظَرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلُهُ يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوهُ مِنْ قَبْلٍ قَدْ جَاءَتْ رُسُلٌ رَبَّنَا بِالْحَقِّ فَهُلْ لَنَا مِنْ شُفَاعَةٍ فَيَشْفَعُوا لَنَا أَوْ نَرُدُّ فَنَعْملُ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ قَدْ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ (۵۳)

ایا [منکران قرآن برای باور کردن آن] جز در انتظار تأویل آنند (در انتظار انجام و نتیجه آن کتاب اند)؟ روزی که نتیجه و انجام آن بباید ظاهر شود) آنانی که نتیجه را پیش از آن (در دنیا) فراموش کرده بودند، میگویند: همانا پیغمبران پروردگار ما (دین) حق را آورده بودند (و لیکن ما سخنان آنها را نپذیرفتهیم) پس آیا شفاعت کنندگانی هست که ما را شفاعت کنند (و برای ما واسطه شوند)؟ و یا پس گردانیده شویم (به دنیا) باز عمل کنیم غیر آنچه میکردیم (این آرزوی شان فایده ندارد) زیرا خود را زیانمند کردند، و گم شد از آنها آنچه (در دنیا) افترا میکردند. (۵۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«تَأْوِيلَهُ»: سرانجام و عاقبت آن. مراد عقاب و عذابی است که و عده داده میشود. «یوم یأتی تاویله»: روزی تاویل فرجامش فرا میرسد، روز قیامت. «نردد»: به سوی دنیا - بازگردانده می شویم.

تفسیر:

«هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ»: خداوند متعال در قرآن، منکران را توبیخ میکند که تا تحقق تهدیدهای او را نبینند، ایمان نخواهند آورد طوریکه میفرماید: آیا آنان جز در انتظار تاویل آند؟ یعنی: آیا این کافران تکذیبگر جز عذابی را که در قرآن به آنان و عده داده شده است، انتظار نمیکشند، عذابی که سرانجام، کارشان بدان منتهی خواهد شد. قتادة گفته است: تاویله یعنی عاقبت آن. ربیع در تفسیر خوبش میفرماید: «پیوسته از تاویل قرآن مسائلی نو بهمیان میآید تا آن که روز حساب فرارسد و در آن روز است که تاویل آن به اتمام میرسد». **«روزی که تاویل آن فرارسد»** که همانا روز قیامت است.

مراد از تاویل در این آیه مبارکه، به قرینه‌ی جملات بعد، تحقق تهدیدها و وعده‌های الهی در مورد مجازات و پاداش در قیامت است.

تفسر مودودی می در تفسیر آیه مبارکه: **«هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا تَأْوِيلَهُ»:** می نویسد: به عبارت دیگر این مطلب را اینگونه باید فهمید که کسانی که تفاوت روش درست و نادرست به روشنی برایشان گفته میشود، اما آنان نمی پذیرند و باز کسانی با عمل به راه و روش درست به آنان نشان میدهند که راست روی چه تأثیر و پیامدهای بی شمار مثبتی نسبت به غلط وی بر زندگی آنان به جای گذارده است، اما باز هم آنان پند و اندرز نمی گیرند، پس این بی اعتنایی و برخوردشان بدین معنا است که تنها در صورت رو شدن با مجازات غلط روی، نادرست بودن راه و روش خوبش را خواهند فهمید. کسی که به توصیه های پزشک عمل میکند، نه به شفا یافتن مريضان همسان خود در اثر عمل توصیه های طبیب توجهی میکند، تنها در صورت خوابیدن بر بستر مرگ خواهد پذیرفت که روشی که تاکنون در زندگی در پیش گرفته بوده به راستی برای وی مهلك بوده است.

«يَوْمَ يَأْتِي تَأْوِيلَهُ»: **«روزی که تاویل آن فرارسد»** که همانا روز قیامت است. باید گفت که: قیامت، روز آگاهی و بیداری است، ناله‌ها، فریادها و اعترافها و آرزوها در قیامت، به جایی نمی رسد. پس باید در دنیا هشدارهای قرآن را جدی بگیریم.

«يَقُولُ الَّذِينَ نَسُوا مِنْ قَبْلٍ»: خسارت بزرگ، همانا فراموش کردن قرآن و قیامت است، طوریکه میفرماید: کسانیکه آنرا پیش از آن فراموش کرده بودند یعنی: کسانیکه قرآن را قبل از آن که مصدق و عده‌های آن فرارسد و فرجام مورد بحث در آن، تحقیق یابد، ترک کرده بودند؛ و در دنیا به آن عمل نکرده بودند میگویند: **«فَذْ جَاءَتْ رُسُلُ رَبِّنَا بِالْحَقِّ»**: **«میگویند: بیشک پیامبران پروردگار ما حق و حقیقت را آورده بودند»** و درستی و صداقت آنها برای ما محقق شد اما به آنها ایمان نیاوردیم و از آنها پیروی نکردیم. بدینگونه، در جایی به این حقیقت اقرار و اعتراف میکنند که این اعتراف در آنجا هیچ سودی به حال شان ندارد.

تفسر امام طبری(رح) فرموده است: بدبختها وقتی با مجازات روبرو میشوند، قسم میخورند که پیامبران رسالت را به درستی و کامل ابلاغ کردن و آنها را نصیحت نمودند، اما وقتی آنها را تصدیق می کنند که بر ایشان سودی ندارد، و سروصدای فراوانشان آنها را از قهر و غصب خدا نجات نمی دهد. (طبری ۴۸۰/۱۲).

«فَهُلْ لَنَا مِنْ شُفَعَاءَ فَيَشْفَعُونَا لَنَا»: آیا امروز برای ما شفیعی پیدا میشود که مارا از این عذاب نجات بدهد؟ این جمله به معنای تمناست. یعنی: ای کاش برای ما شفاعتگرانی می بود «تا برای ما شفاعت کنند»: در نزد پروردگار ما تا مارا از عذاب دوزخ معاف گرداند.

«أَوْ نُرَدْ فَنَعْمَلْ غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلْ»: یا آیا میشود ما به دنیا برگردیم تا به عمل صالح و نیک غیر از گناهان و اعمال زشتی که مرتكب شدیم، بپردازیم.

از فحوای جمله «أَوْ نُرَدْ فَنَعْمَلْ»: آیه مبارکه بر می آید که: کافران، دین و آخرت را جدی نمی گیرند، در لحظاتی که در روز قیامت، متوجهی خطا و إشتباہات خود می شوند، آرزوی برگشت به دنیا را می کنند، ولی این آرزو های شان، بیهوده است.

طوریکه در (آیه 28 / سوره انعام) آمده است: «وَ لَوْ رُدُوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ»: آنان اگر هم بازگردند، همان کارها را ادامه می دهند.

خدای متعال در رد آنها گفته است: «قَدْ حَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ(53)»: بهراستی که به خود زیان رساند. یعنی آنان ارزندگی و توامندی های خود در جهت صلاح و فلاح خویش هیچ بهره ای نکرفتند پس زندگی آنان برآنان بلا و محنت گردید، کوبی هستی خود را باخته اند، همانند تاجری که رأس المال خود را از دست میدهد، «وَكَمْ شَدَّ ازْ آنَانْ آنِّيْهَ افْتَرَا مِيكِرَدَنْ» یعنی: دروغ بافی هایشان که در دنیا بر میساخند، تباہ و نابود شد، یا معبد هایی که در دنیا شریک خدای سبحان قرار میدادند، از نزدشان ناپدید شد و هیچ سودی به آنان نرسانید. سپس خدا دلایل قدرت و یگانگی خود را بیان کرده و میفرماید:

خواندنگان محترم!

در آیات (54 الی 56) در باره ربوبیت و الوهیت، به فریاد خواندن.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يُعْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَيْثَا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّرَاتٍ بِإِمْرِهِ إِلَّا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (٥٤)

به یقین پروردگار شما الله است که آسمانها و زمین را در شش روز (شش دوران) آفرید سپس بر عرش قرار گرفت، شب را به روز می پوشاند و روز را به شتاب می طلب و آفتاب و ماه و ستارگان در فرمان او مسخر هستند. آگاه باشید! که آفرینش و فرمانروایی تنها برای الله است. بزرگوار و نهایت بزرگ و با برکت است الله، (چون او) پروردگار جهانیان است. (۵۴)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«رب»: سرور، فرمانرو، مدبر و اندیشمند و مربی و در اصل به معنای تربیت و به کمال رسانیدن است. «ستة أيام»: شش روز، یوم هم به معنی روز است، هم روزگار، منظور از شش دوره است که تنها آفریدگار، کم و کیف آنرا میداند. «استوی»: چیره شد، استیلا یافت، زیر قدرت خود در آورد. «حيثاً»: شتابان، به سرعت و بدون فتور وستی. «مسخرات»: خاکساران، متواضعان، فرمانبرداران، رام شده ها. «خلق»: آفریدن هر چیز از نیستی و به اندازه. «الأمر»: تدبیر در امور و دخل و تصرف در آن.

«خلق و امر»: بر جهان هستی دو نظام حاکم است: نظام ذره ای که شکل و مکان و لوازم مادی را اقتضاء میکند و نظام امر که جهان ذره ای را اداره میکند. «خلق»: احکام جهان هستی. «أمر»: احکام دینی شرعی. «تضرعاً»: فروتنانه، بمزاری. «خفية»: نهانی.

«المعتدين»: تجاوز کاران، از حد گذرندگان. «خوف»: بیم، طمعا: امید. (فرقان)

تفسیر:

در آیه‌ی قبل، بحث از محو شدن هر چیز و هر کس در قیامت بود، جز ذات الله متعال، و در این آیه مبارکه معزّی پروردگار واقعی است. طوریکه میفرماید: «إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ»: همانا پروردگار شما آن الله‌ی است که آسمان‌ها و زمین را در شش روز آفرید، به قولی: این روز‌ها از روزهای دنیا بود. به قولی دیگر: این روز‌ها از روز‌های آخرت بود که هر روز آن به اندازه هزار سال دنیاست.

اگر سؤال بعمل آید که: چرا خداوند متعال، جهان را به امر «کن»: باش، نیافرید و آن را در شش دوره بیافرید؟

در جواب باید گفت: اگر پیدایش هستی در یک آن و با لفظ «گن» می‌بود، آن سان که شایان است، عظمت و علم و قدرت بی همتای هستی بخش را درک نمیکردیم؛ اما آنگونه که - حکمت او ایجاد نمود - در ادوار مختلف و با برنامه‌ای منظم و بی مانند، این هستی شگفت آور و پنهان‌وار، به وجود آمد تا هر چه بیشتر مقام والا و شکوهمند حق را دریابیم. همانطور عظمت و هیمنه‌ی خلقت بشر و قتنی بیشتر محسوس است که نوزادی پس از طی دوران نکامل خود در رحم مادر، به دنیا بیاید.

همچنان شیخ قرطبی میفرماید: اگر می‌خواست آن را در یک لحظه خلق میکرد، اما خواست دقت و تحمل را در امور به بندگان بیاموزد. (تفسیر قرطبی ۲۱۹/۷).

«ثُمَّ إِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»: بعد از آن خدای تعالی بر عرش آنگونه که لایق شأن و عظمت اوست علو و استقرار یافت.

استواء:

عبارة از برتری و استقرار است و خدای سبحان خود به کیفیت آن داناتر میباشد و ما به آن به گونه‌ای که به جلال و عظمت وی سزاوار است، عقیده داریم.

از ام سلمه در تفسیر آیه مبارکه: «ثُمَّ إِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ»: روایت شده است که فرمود: درک کیفیت استوا در حیطه عقل نیست اما استوا مجھول هم نیست، و اقرار به آن ایمان و انکار آن کفر است.

از مالک بن انس(رض) نیز روایت شده است که شخصی از وی پرسید: خدای سبحان و تعالی چگونه بر عرش استوا یافت؟ امام مالک گفت: «استوا معلوم است (یعنی در لغت) و کیف (یعنی کیفیت این استوا) مجھول است و ایمان به آن واجب و سؤال کردن از آن بدعت می‌باشد». این است مذهب سلف صالح در این باب.

عرش:

عبارة از تخت جهانداری است که بزرگترین مخلوقات الله متعال می‌باشد. و امام احمد رحمه الله گفته است: اخبار صفات باید بدون تشبيه و تعطيل با آن برخورد شود. نباید گفت چگونه؟ و چرا؟ ایمان داریم خدا هر طور خود بخواهد بر عرش مستقر خواهد شد. حد و نهایتی برایش متصور نیست، صفت و کیفیتی که توصیف کننده بتواند بدان دست یابد و آن را تعریف کند، به گمان نمی‌آید. آیه و خبر را می‌خوانیم، و به محتوای آنها ایمان می‌آوریم و کیفیت صفات را به علم خدا ارجاع می‌دهیم. (محاسن التأویل ۲۷۰۶/۷).

تفسیر قرطبی گفته است: هیچ یک از سلف صالح حقیقت استقرار خدا را بر عرش انکار نکرده‌اند، اما کیفیت و چگونگی آن را ندانسته‌اند؛ چرا که حقیقت آن دانسته نمی‌شود. (تفسیر قرطبی ۲۱۹/۷).

تفسیر مودودی در تفسیر خویش در مورد آیه مبارکه «ثُمَّ إِسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ» می‌نویسد: درک و فهم کیفیت دقیق استواری علی العرش (جلوه فرمایش شدن بر تخت سلطنت خدا برای ما مشکل است. ممکن است که خدای بلند مرتبه پس از آفرینش عالم هستی جایی را مرکز

فلمرو نامحدود خویش قرار داده تجلیات خویش را در آن متمرکز کرده باشد، هم هستی و وجود و نیرو از آنجا بر همهی عالم هستی سازی بر باشد و هم اداره و تدبیر امور عالم هستی از آن جا صورت پذیرد. و این هم ممکن است که مراد از عرش قدرت حاکمیت و فرمانروایی باشد و مراد از جلوه فرما شدن خدا بر آن این باشد که خدای بلند مرتبه پس از آفرینش کائنات زمام امور آن را خود به دست گرفته است.

به هر حال مفهوم دقیق و تفصیلی استثنای علی العرش هر چه که باشد، هدف اصلی از ذکر آن در قرآن فهماندن این مطلب است که خدای بلند مرتبه تنها آفریدگار عالم هستی نیست، بلکه اداره کنندهی آن نیز می باشد. او پس از آفرینش عالم هستی با آن قطع ارتباط نکرده و عزلت نگزیده است، بلکه تنها اوست که در عمل بر تمام کل و جزء کائنات فرمانروایی میکند. همهی اختیارات پادشاهی و فرمانروایی بالفعل در اختیار او و هر چیز تابع امر او و هر ذرهی هستی مطیع فرمان او و سرنوشت همهی مخلوقات همواره وابسته به ارادهی اوست. در اصل قرآن در پی قطع ریشهی سوء فهمی است که به سبب آن گاهی انسان چهار شرک شده است و گاهی دچار گمراهی خود مختاری و خود سری. قطع کردن ارتباط عملی خدا با ادارهی نظام هستی، به طور قطع این نتیجه را در پی خواهد داشت که انسان یا دیگری را مالک سرنوشت خود بداند و در برابر او سر تعظیم خم کند و یا خودش را مالک سرنوشت خویش بداند و خود مختاری و خود سری اختیار کند. (بنقل از تفہیم القرآن).

کلمهی «ایام» در این جا یا به معنای جمع «یوم» همان بیست و چهار ساعتی است که مردم دنیا از آن مراد می گیرند، یا به معنای دوران زمین شناسی به کار رفته است، چنانکه در (ایهی 47 سورهی حج) ارشاد شده است: «وَ إِنَّ يَوْمًا عِنْدَ رِبِّكَ كَالْفِ سَنَةٌ مِمَّا تَعُدُونَ» (در حقیقت یک روز نزد پروردگارت باهزار سال از آن جه میشماید برابر است). همچنان در سورهی (معارج آیهی 4) آمده است: «تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةِ وَ الرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ حَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةً» (فرشتگان و روح در روزی که مقدارش پنجاه هزار سال است، به سوی او بالا می روند).

«يُعْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا» و او تعالی ذاتی است که شب را به عنوان پرده بر روز قرار داد و شب را به گونهای ساخت که طالب روز است.

«وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَخَّراتٍ بِإِمْرِهِ» آفتاب و ماه و ستارگان زیر فرمان و قدرت و خواست الله قرار دارند.

«أَلَا لَهُ الْحَلْقُ وَ الْأَمْرُ» تمام کائنات از آن او میباشد و در آن دخل و تصرف کامل دارد. یعنی هم آفرینش به دست الله متعال است، هم اداره و تدبیر آفریدهها.

«أمر» عبارت از: فرمانهای تکوینی و احکام تشريعی حق تعالی است.

و از جمله اوامر الله متعال یکی هم سخن او قرآن است که مخلوق نمی باشد. پاک و منزه است کسی که دارای چنین صنعتی است و بزرگ است آنکه چنین امری دارد و مقدس است کسی که ابداعش چنین است. فضل او وسعت یافت و شامل هر مخلوقی شد و قدرت او هر پدیدهای را مقهور خود ساخت و جبروت او بزرگ شد پس او در کمال خودیگانه و در ملکوت خود منزه و در جلال و جمال خود یگانه است و خدایی جز او نیست.

(بنقل از تفسیر مسیر)

«تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ (54)»: عظمت و مجد از آن اوست و خالق و پروردگار هموست. خداوند سرچشمی برکات است. نزول برکات، از ربویت خداوند است. تمام هستی در حال تکامل و تحت تربیت الهی است.

ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (٥٥)

پروردگار خود را از روی تضرع و در پنهانی بخوانید (و از تجاوز دست بردارید که) او متjaوزان را دوست نمیدارد. (۵۵)

تفسیر:

«ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً»: هرگاه پروردگار خویش را دعا می‌کنید این دعا باید توأم با خشوع، فروتنی و خاکساری در نهان و خفا و به دور از هرگونه سر و صدا، ریا و خودنمایی باشد، زیرا مخفی ساختن دعا دلیلی بر اخلاص، ایمان و تجرد است و مایه تمکز قلب و آرامش روان بوده و از دایره حسادت حاسدان و از مزاحمت به دور است و هرگز در دعای خویش از حد، با بالا کردن صدا یا دعا به آنچه مجاز نیست مانند گناهان و قطع صله رحم و از این قبیل تجاوز نکنید.

تضَرُّعًا:

تضَرُّع: تذلل و خودکم بینی. (زاری و به زاری). تضرع و ناله در دعا، نشانه‌ی توجه انسان به کمبودها و نیازهای خود و عامل شکستن غرور و خود خواهی است. زیرا آنکه خود را قوی و غنی بداند، در برابر هیچکس ناله و درخواستی ندارد.

خُفْيَةً:

(به ضم اول، مصدر است به معنی پنهان، خفیه) خواندن خداوند متعال به طور پنهان از چشم و گوش مردم است زیرا خواندن حق تعالی بین شیوه، رگ و ریشه ریا را به کلی قطع می‌کند. احناف با این آیه مبارکه، بر خفیه خواندن آمین در نماز استدلال کردند زیرا در نزد آنان، آمین دعاء است. دعا نوعی عبادت است که عبودیت انسان را نشان میدهد و موجب جلب خیر و دفع ضرر است؛ زیرا دعا سبب نزدیکی بنده به الله است. پس بهتر است که دعا، همراه خشوع، فروتنی و لابه وزاری باشد، تا لطف پروردگار را به خود جلب نماید. (سوره أنبیاء آیه 90). بصورت کل باید گفت که: بهتر است دعا با استمداد از کلمه‌ی «رب» و همراه تضرع و زاری و پنهانی باشد. و مطابق فحوای آیه مبارکه «ادْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً» دعای پنهانی از ریا دور و به اخلاص نزدیکتر است. و دعا وقتی مؤثر است که خالصانه و همراه با تضرع باشد.

«إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ (55)»: دعاگویانی که با صدای بلند و عبارات ساخته و آراسته او را می‌خوانند، تجاوزگر دانسته و آنها را دوست ندارد. دعا نکردن، دعای بی‌تضَرُّع و دعای ریائی، از نمونه‌های سرکشی و تجاوز است.

المُعْتَدِينَ:

عدو، اعتداء: تجاوز. معتد: متjaوز، جمع آن معتدون است. تجاوز در دعا اینست که: دعا کننده در دعا صدایش را بسیار بلند کند و چیغ بلند بزند، یا در دعاپیش چیزی را بخواهد که حق وی نیست؛ چون جاودانگی در دنیا، یا دستیافتن به آنچه که ذاتاً محال است، یا دستیابی به منازل و مقامات انبیا علیهم السلام در آخرت. چنانکه از ابو موسی اشعری(رض) روایت شده است که فرمود: مردم صدای ایشان را در دعا بلند نمودند پس رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «ای مردم! بر خود آسان بگیرید زیرا شما ذات ناشنوا یا غایبی را نمیخوانید بلکه ذاتی را میخوانید که شنوا و نزدیک است...».

عبدالله بن مغفل(رض) از فرزندش شنید که میگوید: «بارخدا! من از تو میخواهم که چون به بهشت وارد میشوم، به من قصری سپید ببخشی! عبدالله گفت: فرزندم! از الله بهشت را بخواه و به او از دوزخ پناه ببر و همین قدر کافی است زیرا من از رسول الله صلی الله علیه وسلم شنیدم که در حدیث شریف فرمودند: «گروهی هستند که در دعا و وضو، از حد در میگذرند».

و همچنین حضرت زکریا راهم ستوده و میگوید: «إذ نادا ربه نداء خفي» (مریم، ۳) و بین دعای نهفته و دعای آشکار هفتاد برابر تفاوت وجود دارد. «إِنَّه لَا يُحِبُ الْمُعْتَدِلِينَ» یعنی: از مرز فرمانهایی که درباره دعا یا غیر آن یافته اند، نمیگذرند.

عالی جلیل القدر اسلام عبد الملک بن جریج روایت کرده اند که مراد از اعتدا در این جا بلند کردن صدا به هنگام دعاست و همچنین از او روایت کرده اند که چیغ زدن در دعا ناپسند و مکروه است، اما برخی دیگر گفته اند که مراد از آن اطباب در دعاست، چنانکه از پیامبر صلی الله علیه وسلم روایت کرده اند که فرمود: «سيكون قوم يعتدون في الدعاء و حسب المرء أن يقول: اللهم إني أسلأك الجنة وما قرب إليها من قول و عمل، وأعوذ بك من النار وما قرب إليها من قول و عمل/گروهی از مردم هستند که در دعا زیاده روی میکنند و کسی که بخواهد دعا کند، همین او را بس است که بگوید: خدا، من بهشت را از تو میخواهم و گفتار و کرداری را که مرا به بهشت نزدیک کند و از دوزخ به تو پناه میبرم و از گفتار و کرداری که مرا به آن نزدیک میکند.» آنگاه این آیه را قرائت کرد: «انه لا يحب المعتمدين.».

علامه آلوسی درباره‌ی آیه‌ی «أَذْعُوا رَبَّكُمْ تَضَرُّعًا وَ خُفْيَةً»، از حسن بصری آورده است که مسلمانان در دعا کردن تلاش میکرند طوری دعا کنند که صدایشان به گوش نیاید. دعای آنان جز راز و نیاز و نجوا و زمزمه‌ای که در بین خود و خدایشان صورت میگرفت چیز دیگری نبود؛ چون الله متعال میفرماید: با تضرع وزاری و درنهان الله را بخوانید، و خدا یکی از بندگان صالح خود را یادآور شده و فرمود: «إِذْ نادى رَبَّهُ نِدَاءَ خَفِيًّا». سپس گفته است: آداب زیادی را برای دعا یادآور شده‌اند، از جمله: این که طهارت داشته باشد، رو به قبله باشد، قلبش از مشغولیات فارغ باشد، آغاز و ختمش با درود بر پیامبر صلی الله علیه وسلم باشد، هنگام دعا دست‌ها را به طرف آسمان بلند کند، مسلمانان را در آن شرکت دهد و اوقات اجابت را برای دعا خواندن انتخاب کند، مانند ثلث آخر شب و وقت افطار روزه‌دار و ایام جمعه و غیره. (روح المعانی ١٣٩/٨).

**وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللهِ قَرِيبٌ
مِنَ الْمُحْسِنِينَ (٥٦)**

و در زمین فساد مکنید بعد از آنکه اصلاح شده است، و او را با بیم و امید بخوانید، زیرا رحمت خدا به نیکوکاران قریب است. (٥٦)

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات گذشته، طریق خواستن حاجات از الله متعال توضیح شد؛ در این آیه مبارکه، رعایت حقوق خالق و مخلوق رابطه‌ی انسان با مردم، تعلیم میشود؛ یعنی، مadam که در دنیا معاملات در حال اصلاح باشد شما در آن اختلال می‌گذید، طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا» بعذار اینکه الله تعالیٰ به وسیله‌ی بعثت پیامبران علیهم السلام و نازل کردن کتب و تبیین قوانین و احکام، زمین را به صلاح آورد و بعد از آن که مؤمن یا کافری آنرا آبادان کرد، در آن فساد نکنید؛ با کشتن مردم و ویران ساختن منازلشان و قطع درختانشان و

مسود ساختن انهاشان. و از جمله فساد در زمین: کفر به خدای سبحان و تعالی، افتادن در معاصی وی و لغو کردن قوانین و شرایع وی بعد از برقرار شدن آنهاست.

در تفسیر تفہیم قرآن در مورد آیه مبارکه: «وَلَا تُقْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا» (در زمین فساد برپا نکنید) شرح شده است: یعنی نظم زمین را به هم نزنید. بیرون آمدن انسان از بندگی خدا و بندگی نفس خویش و یادیگری را اختیار کردن و هدایت خدا را ترک گفتن و نظام اخلاقی، اجتماعی و فرهنگی خود را بر اصول و قوانینی بنا کردن که برگرفته از هدایت و راهنمایی دیگری به جزا الله متعال باشند، فساد بنیادینی است که خرابی‌ها و بی‌نظمی‌های بی‌شماری در نظام زمین پدید می‌آورد و هدف قرآن جلوگیری از همین فساد است.

قرآن عظیم الشأن به این حقیقت نیز اشاره دارد که در نظام زمین اصل فساد نیست که صلاح بر آن عارض شده باشد، بلکه اصل صلاح است و در اثر جهالت و سرکشی و سرپیچی انسان است که فساد بر آن عارض می‌شود. به عبارت دیگر زندگی بشر بر زمین با جهالت، توحش، شرک، طغیان، سرپیچی و فساد اخلاقی آغاز نشده است که بعدها برای رفع این نابسامانی‌ها به تدریج اصلاحاتی صورت گرفته باشد، بلکه در حقیقت زندگی بشر با صلاح آغاز شده است و بعدها انسان‌های غلط کار با حمایت‌ها و نادانی‌ها و شرارت‌های خود این صلاح را به فساد تبدیل کرده‌اند. برای رفع همین فسادها و اصلاح مجدد نظام زندگی، پروردگار باعظامت پیامبران خود را می‌فرستاده است و آنان در هر زمانی همین دعوت را به بشر عرضه کرده‌اند، که از برپا کردن فساد در نظامی که بر صلاح برپا شده است اجتناب فرماید.

«وَأَذْعُوهُ حَوْفًا وَ طَمَعًا»: وخدای را به گونه‌ای بخوانید که شما از عذاب او می‌ترسید و در ثواب او طمع دارید، یعنی با خوف و رجا در عبادت الله متعال مشغول باشید؛ نه از رحمت وی نامید شوید، و نه از عذاب وی در امان و مطمئن بوده به گناه جرأت کنید. این کثیر در تفسیر آن می‌گوید: «بیم از فراموشی فلاکت بار عذاب باری تعالی و آنان در هر زمانی فرخنده وی».

«إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْمُحْسِنِينَ»(56): هر آینه رحمت، عفو و کرم او به کسانی نزدیک است که عمل نیکوتر انجام دهد و نیت خود را خالص بگرداند و از پیامبر صلی الله علیه وسلم پیروی کنند و در رهنماهی‌های قرآن هدایت شوند. از این‌رو بر بندۀ لازم است تا همواره در بین خوف و رجا باشد، هم در شدت و هم در رخا و اینکه عبادت و دعا را مخصوص پروردگار خود بگرداند. این اعتدال را خداوند متعال، «احسان» نامیده است. احسان، زمینه‌ساز دریافت رحمت الهی است و بدون آن، انتظار رحمت بی‌جاست.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات (57 الی 58) در مورد نعمتی‌های متعددی الله متعال که بر بندگانش ارزانی فرموده؛ از جمله باریدن برف و باران و روییدن گل و گیاه و درختان، دلیل زنده شدن انسان در جهان آخرت، بحث بعمل آمده است.

وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيِ رَحْمَتِهِ حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَتْ سَحَابًا ثُقَالًا سُقْتَاهُ
لِبَلَدٍ مَيْتٍ فَأَنْزَلَنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَخْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ كَذَلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ
تَذَكَّرُونَ» (۵۷)

و او (الله) همان ذاتی است که بادها را مژده دهنده پیشایش رحمت خود (پیش از باران) میفرستد، تا آنکه چون ابرگران را بردارد، (پس) آن را به سوی زمین مرده (خشک) روان میکنیم، باز (به وسیله آن) آب را میبارانیم، باز از آن از هر قسم میوه بیرون میکنیم، این گونه مردها را (زنده نموده) بیرون میکنیم. (این قیاس برای این است) تا شما پند گیرید. (۵۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الرّیاح»: جمع ریح، باد تند و توفانی سخت و سریع، اگر به شکل جمع (ریاح) بیاید، به معنای خیر است آن گونه که در آیه‌ی متبرکه آمده و اگر به شکل مفرد بیاید به معنای شر خواهد بود و (قمر/۱۹) یا در روایت است که میفرماید: «اللهم اجعلها ریاحاً ولا تجعلها ریحاً»: بارالها! آن را بادها[ی] پرخیر و برکت[ی] بگردان، آن را باد [زیان آور] مگردان.

«بُشْرًا»: مخفف بشر، جمع بشیر، بشارت دهنگان. «أَقْلَثُ»: برداشت. «سَحَابًا»: جمع سحابه، ابرها. «ثِقَالًا»: جمع ثقله، سنگین، پر از آب. «سُقْنَاهُ»: آنرا گرداندیم، راندیم. «بَلْدٍ مَيْتٍ»: سرزمین مرده و بی آب و علف. «الْمَوْتَى»: مردگان. (فرقان)

تفسیر:

در آیات گذشته با «استوی علی العرش»: تصرفات الهی(ج) در امور فلکی، ماه، آفتاب و غیره بیان گرفته شد؛ و ضمناً، بندگان را محض هدایت مناسب داده شده؛ اکنون بعضی تصرفات وی در سفاییات و کاینات الجو ذکر میشود، تا همگان بدانند که حکومت آسمانها و زمین و هرچه در میان آنهاست، خاص در قبضه قدرت رب العالمین است. و زش بادها؛ نزول باران؛ آفرینش اقسام ریاحین و اتمار؛ پدید آمدن زرع و نبات بر وفق استعداد هر زمین؛ این همه نشان قدرت کامله و حکمت بالغه پروردگار باعظم است.

«وَهُوَ الَّذِي يُرْسِلُ الرّیاحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ»: واوذاتی است که بادهای حامل خیر و فلاح از قبیل باران پی در پی، روزی سهل و آسان و آب زلال را میفرستد یعنی باد را پیام‌اور و مژده دهندهی باران می‌فرستد.

در البحر آمده است: معنی بین یدی رحمته، یعنی در پیش پای نعمتش باران را که با قدرتترین و بزرگترین نعمت‌ها است و بهترین اثر را بر زندگی انسان دارد، نازل می‌کند. (نزول باران مقدمه‌ی برخورداری از نعمت‌های خداست) (البحر ۴/۳۱۷).

«حَتَّىٰ إِذَا أَقْلَثُ سَحَابًا ثِقَالًا»: تا آنگاه که ابر های گرانبار را بردارند، یعنی: تا آنگاه که چون بادها ابرهایی را که با محموله آب خود گرانبارند، حمل کنند، «أَقْلَثُ» به معنی، یعنی به آسانی حمل کردن، و این نشان دهندهی آن است که بادها به قدری قوی هستند که ابرهای پر آب و سنگین را به آسانی جایه جا می‌کنند.

«سُقْنَاهُ لِبَلْدٍ مَيْتٍ»: و به اذن الهی و مشیت او با این آب انواع و اقسام درختان و گل‌های شگفت‌انگیز بیرون می‌شوند.

یعنی آن گونه که آب به زمین حیات می‌دهد و دوباره جان تازه می‌گیرد؛ انسانها هم پس از مرگ زنده خواهند شد.

«فَأَئْرُلْنَا بِهِ الْمَاءَ فَأَحْرَجْنَا بِهِ مِنْ كُلِّ الْثَّمَراتِ»: آب را در آن سرزمین مرده و خشکیده فرود آوردیم، و به وسیله‌ی همان آب انواع ثمر و میوه را از زمین بیرون آوردیم.

«كَذِلِكَ نُخْرِجُ الْمَوْتَى لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ (۵۷)»: و همانگونه که خداوند متعال با این آب انواع سبزه‌ها و میوجات را بیرون میکند به همان‌سان مردگان را از قبرها به منظور حشر و نشر بیرون میکند. این مثال برای آن است تا شما با مشاهده این منظر به یاد قدرت خداوند

متعال در زنده کردن بعد از مرگ بیفتید و این دو منظر را با نظر، عبرت، تدبر و بینش مقایسه کنید. پس خداوند حکیم در قدرت خویش بزرگ و در تقدیر و امر خویش تواناست. در ضمن قابل یادآوری است که: مرگ، به معنای فنا و نیستی نیست، بلکه تغییر حالت است، همان گونه که زمین مرده، به معنای زمین معدوم و نابود شده نیست.

ابن کثیر در تفسیر خویش می نویسد: چنین معنی و مفهومی در قرآن زیاد آمده است، الله متعال برای روز قیامت به احیای زمین بعد از خشکیدن آن مثل می زند، از این رو گفته است: باشد که متذکر شوید. (مختصر ابن کثیر ۲۷/۲).

حضرت ابن عباس(رض) میفرماید: این آیه، مثلی است که خداوند در مورد مؤمن و کافر گفته است. مؤمن واقعی همچون زمینی پرخیر و برکت و حاصل خیز است و کافر به زمین خشک و شوره زار می ماند، که آیهی بعد به تبیین آن می پردازد.

وَالْأَلْذُّ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا كَذِلَّكَ نُصَرَّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَسْكُرُونَ (۵۸)

و زمین پاک است که گیاهش به حکم پروردگارش بیرون می آید، و زمینی که ناپاک است، جز گیاهی اندک و بی فایده از آن بیرون نمی آید؛ این گونه نشانه ها را برای مردمی که شکرگزاری میکنند [به صورت های گوناگون] بیان می کنیم. (۵۸)

تفسیر:

«وَالْأَلْذُّ الطَّيِّبُ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ»: در زمین که دارای خاک خوب و قابل کشت و نما باشد به اذن الهی کشت خود را نیکو، کامل و زیبا می دهد، این برای مؤمنی که موعله را می شنود و از آن سود می برد، مثل و نمونه می باشد.

در زمین که دارای خاک خوب و قابل کشت و نما باشد به اذن الهی کشت خود را نیکو، کامل و زیبا میدهد، باید گفت که: تنها نزول رحمت برای سعادت کافی نیست، قابلیت و ظرفیت محل هم لازم است.

«وَالَّذِي خَبُثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكِدًا»: ولی زمینی که دارای خاک بد و فاسد باشد، زمین نامرغوب و غیر حاصلخیز، مانند زمین شوره زار و نمکین، سبزه او به سختی و مشقت بیرون می شود و نه زیبائی دارد و نه شادابی و نمائی. این مثل برای کافری گفته میشود که از نصایح پند نمی گیرد و بهرمند نمی شود.

کلمه‌ی «نَكِد»، به معنای چیزی است که در آن خیری نباشد، «نبات نَكِد»، به معنای گیاه کم و بی فایده می باشد.

این مثل حالت قلب‌های مؤمن را بیان می کند که هدایت الله متعال را پذیرفته و از پیامبر صلی الله علیه وسلم پیروی نموده و از حکمت و ذکر بهره و نفع برده است و حالت کسانیکه از هدایت روی گردانیدند و رسالت و پیامبری را پذیرفته و به نوری که محمد صلی الله علیه وسلم بر آن مبعوث شده ایمان نیاورند.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: این مثلی است که خدا آن را برای مؤمن و کافر زده است، مؤمن پاک و نیک است و عملش نیز پاک و خوب است و مانند زمین خوب، محصول خوب میدهد، و کافر ناپاک و عملش بد است و مانند زمین سنگلاخ و شوره زار بی فایده است. (طبری ۴۹۷/۱۲).

از ابی موسی اشعری(رض) روایت شده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم در حدیث شریف فرمودند: «مثل آنچه که حق تعالی مرا بر آن از هدایت و علم برانگیخته است؛ همانند بارانی بسیار است که بر

زمینی فرود آید پس بخشی از آن زمین، پاک و حاصلخیز است که آب را می‌پذیرد و علف و سبزه فراوان می‌رویاند و بخشی از آن خشک و سخت است که آب را بر بستر خود نگه میدارد و الله متعال مردم را از آبیش نفع میرساند که از آن نوشیده و حیوانات خود را سیراب می‌کنند و با آن کشت و زرع مینمایند. اما بخش دیگری از آن زمین، بیابانی هموار است که نه آبی را بر بستر خود نگه میدارد و نه گیاهی را می‌رویاند. پس این است مثل کسی که در دین خداوند متعال آگاهی کسب نموده و بنابراین، آنچه که الله متعال مرا بر آن برانگیخته، به وی نفع بخشیده است از این رو، هم خود آن را دریافته و هم آن را به دیگران تعلیم داده است. همچنان این است مثل کسانی که هدایت و علم الهی که برای ابلاغ آن برانگیخته شده ام، به آنان رسیده اما در برابر آن سری بلند نکرده و آن را نپذیرفته اند».

«بِإِنْ رَبِّهِ» گرچه نظام طبیعت، بر قوانین خاص خود استوار است؛ اما همه چیز زیر نظر و با اراده و اذن پروردگار صورت می‌پذیرد.

«كَذَلِكَ نُصَرَّفُ الْأَيَّاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ (58)»: خدای تعالی برای قومی که اراده استفاده و انتفاع را دارند حجت ها و دلائل را بیان می‌کند و مثل می زند و داستان ارائه مینماید شاید که آن ها خدای را بر نعمت هایش شکر کنند و از او بترسند و به او امید داشته باشند.

از آن جهت سپاسگزاران را مخصوصاً یادآور شده است که آنان از شنیدن قرآن بهره می‌گیرند.

تفسر الوسی گفته است: یعنی مانند این مثل نو و بدیع، آیات دال بر قدرت فراوان خود می‌آوریم و برای آنان که نعمت‌های خدا را سپاسگزارند، آن را تکرار می کنیم و سپاسگزاری در برابر نعمت‌های خدا به وسیله اندیشیدن و پندگیری صورت پذیر است. (روح المعانی ۱۴۸/۸).

خواندنگان گرامی!

پس از بیان دلایل وحدانیت الله متعال، اینک نوبت بحث این سوره به سرگذشت مختصر برخی از پیامبران است تا موجب دلداری پیامبر خاتم محمد صلی الله علیه وسلم، در برابر اذیت و آزار مشرکان باشد.

باید متذکر شد که از شواهد تاریخی این امر به وضاحت به ملاحظه میرسد که: پس از بعثت هر پیامبری، بشریت به دو بخش تقسیم شده است. یک بخش طیب که از فیض نبوت بهترین رشد را داشته و خوب برگ و بار آورده است، و بخش دیگری آن همان بخش خبیث است که به محض نمودارشدن معیار، تمام عدوت، دشمنی، و حسد خودرا ظاهر کرده و در آخر همان گونه جدا شده و دور انداده شده است که زرگر طلا و نقره را صیقل و مواد فضوله آنرا جدا کرده دور می اندازد.

طوریکه ملاحظه نمودیم در اوایل این سوره، بحث از آدم علیهم السلام بعمل آمد اینک در آیات متبرکه (59 الی 64) قصه‌ی نوح علیه السلام به بیان گرفته می‌شود:

لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحاً إِلَى قَوْمِهِ فَقَالَ يَا قَوْمَ اغْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۵۹)

به یقین، نوح را به سوی قومش فرستادیم، پس به آنان گفت: ای قوم من! الله را عبادت کنید، که شما را هیچ معبودی برحق غیر از او نیست، یقیناً من بر شما از عذاب روز سخت و بزرگ می‌ترسم. (۵۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مَا لَكُمْ»: شما را چه شده است؟ «يَوْمٌ عَظِيمٌ»: روز بزرگ، روز قیامت.

تفسیر:

«لَقَدْ أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَى قَوْمِهِ»: ما نوح عليه السلام را که اولین پیامبر است به سوی قومش با توحید و یکتایپرستی فرستادیم.

باید گفت: نوح عليه السلام از جمله پیشوای پیامبران؛ چون عمرش از همه بیشتر بوده و بعد از ادریس اولین پیامبر اعزامی از جانب الله متعال است و هیچ پیامبری بمثابة نوح آذیت و آزار ندیده است. (تفاصیل در کتاب نبوت و پیامبران، تألیف: شیخ صابوونی). نوح صابوونی نوح از اولین پیغمبران اولوا العزم و صاحبان شریعت است. نام مبارکش چهل و سه بار در قرآن آمده و با «سَلَامٌ عَلَى نُوحٍ فِي الْعَالَمِينَ» (سوره صفات آیه 74) مفتخر شده و از پیشوایان بزرگ توحید است که با یک تلاش عجیب نهضد و پنجاه سال در راه توحید زحمت کشید. «أَلَفَ سَنَةً إِلَّا حَمْسِينَ عَامًا» (عنکبوت، 14). آنها نه تنها ایمان نیاورند، بلکه از آن حضرت دوری کرده، «فَلَمْ يَزَدْهُمْ دُعَائِي إِلَّا فَرَارًا» (نوح، 6). و او را مورد آزار و شکنجه قرار میدادند. به قدری میزند که بیهوش بر زمین می‌افتد؛ اما هنگامی که به هوش می‌آمد می‌گفت: «اللَّهُمَّ اهِدْ قَوْمِي فَإِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ» خدایا! قوم مرا هدایت کن که آنان جاہل اند.

نوح عليه السلام در سرزمین عراق زندگی بسر می‌برد او اولین فرستاده خداوند متعال به‌سوی بشر بعد از آدم عليه السلام است.

برخی از مفسران گفته اند که حضرت نوح عليه السلام در پنجاه سالگی به پیامبری برانگیخته شد و او در آن زمان نجار بود و نامش نیز نوح بن لمک بن متولخ بن أخنوخ؛ و أخنوخ نام حضرت ادریس پیامبر عليه السلام بود. (بنقل از تفسیر کابی).

فقال يا قوم أعبدوا الله ما لِكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ: با اینکه رسالت نوح عليه السلام جهانی بود، ابتدا از قوم خود شروع کرد. و قوم خویش را به سوی عبادت الله و یکتایپرستی و شریک نیاوردن به الله متعال دعوت و فراخواند، زیرا برای آنها خدایی جز خدای یگانه نیست چنانچه آنها خالقی جز اوتعالی ندارند، پس کسیکه می‌آفریند براینکه عبادت شود اولی است و آنکه روزی میدهد و تدبیر و تصرف مینماید اولی است که به یکتائی خوانده شود. دعوت به توحید و خدایپرستی، سرآغاز دعوت انبیا و از مشترکات همه‌ی ادیان الهی بشمار می‌اید. خداشناسی و ایمان به الله، از همان ابتدا و در طول تاریخ بوده است. حضرت نوح که قبل از حضرت ابراهیم، موسی و عیسی علیهم السلام بود، به مردم گفت: خدا راعبادت کنید، که این بیانگر شناخت آنان نسبت به خداوند است.

«إِنَّى أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ»(59): سپس آنها را از عذاب قیامت و ذلت آن روز اگر ایمان نیاورند و توحید را رعایت نکنند بر حذر داشت و این است نصیحت در دعوت. واقعاً انبیاء، دلسوزان واقعی بشرند.

ملاحظه می‌شود که: نوح عليه السلام پرچم دعوت خویش را بر مبنای توحید و پرستش حق تعالی برآورشت و از قومش خواست تا به سوی آیین توحید بازگردند، همان آیینی که آدم عليه السلام و نسل‌های بعد از وی بر آن بوده‌اند.

نوح عليه السلام در خطاب به قوم گفت: «هَرَآئِنَهُ مَنْ بِرَ شَمَاءِ از عَقْوَبَتِ رُوزِي بِرَزَگَ بِيَمَنَكُمْ» یعنی: اگر خدای سبحان را نپرستید، بر شما از عذاب روز قیامت، یا عذاب روز طوفان بیمانکم. قوم نوح علیهم السلام بتانی را برای پرستش برگزیده بودند که خداوند متعال در سوره «نوح» به ذکر آنها پرداخته است و نام‌های آنها: ود، سواع، یغوث، یعقوب و نسر بود است.

داستان بر افتخار و آموزشی نوح عليه السلام با تمام تفصیل آن در سوره‌های *أعراف*، *هود*، *مؤمنون*، *شعراء*، *قمر* و *نوح* بعمل آمده است و شغل وی نجاری بود.

ابن‌کثیر در مورد فاصله زمانی بین آدم علیهم السلام و نوح میفرماید: «میان آدم و نوح علیهم السلام ده قرن فاصله بود، که در طول این ده قرن، مردم همه بر دین اسلام و توحید پایدار بودند و در عصر نوح بود که شرک و إنحراف پدیدار شد».

مُحَدِّث کبیر جهان إسلام إمام ترمذی و سایر محدثین میفرمایند که: تمام خلق هم‌اکنون از نسل نوح علیه السلام هستند. برخی از مفسران بدین باور آند که: ادریس علیه السلام قبل از نوح علیه السلام زندگی بسر می‌برد.

توضیح مختصری بر زندگی نوح علیه السلام:

نوح علیه السلام از سلاله‌ی خاندان ادریس و ادریس از سلاله‌ی خاندان شیعی پسر آدم است. نوح علیه السلام اولین پیامبری است که با بت پرستان که به تازگی راه توحید را از دست داده بودند، مبارزه وجهاد کرد، ازدواج دختران، خواهران، عمه‌ها و خاله‌ها را تحريم نمود. (سوره آل عمران آیه 33)

پس از توفان، شصت سال یا به قول مفسر آلوسی دو صد شصت سال زنده بود و در آن مدت، مردم، در سرزمین پراکنده شدند و همچون دورانهای پیشین به کار دهقانی، با غداری و صنعت‌های گوناگون پرداختند.

مختصری بر عوامل بت پرستی:

پیش از نوح، جمعی صالح و نیکوکار، که سالهای طولانی در جامعه با مردم زندگی بسر برداشت وفات یافتند، مردم، برسر قبر آنان، مساجد و بارگاه‌ها ساختند و به دستور شیطان، تصویرشان را کشیدند و هر روز به دیدارشان می‌شتابتند. پس از مدتی از تصویر گذشتند و مجسمه‌ی آن مردان خدای پرست را ساختند و در آماكن عمومی نصب کردند؛ اما هنوز مردم خدا پرست بودند و - به زعم خود - برای احترام آنان به چنین رفتاری دست زده بودند. مدتی دیگر سپری شد و آن جمع پیشین، همگی از دنیا رفته و کار بر بازماندگانشان مشتبه گشت و مجسمه به بت تبدیل شد و این نسل، قدمی فراتر نهادند، به سوی سیاه بختی پیش رفته و در برابر بت‌هایی که خود ساخته و برایشان، بارگاه پرداخته بودند، به سجده در افتادند و نیازهای خود را از آنها می‌طلبیدند و برایشان قربانی می‌کردند. به این ترتیب، بت‌ها برای آن مردم گم کرده راه به خدایانی تبدیل شدند، مورد پرستش قرار گرفتند و سرانجام نام آن چند نفر صالح را برای بت‌هایشان برگزیدند. (ود، سواع، یغوث، یعقو، نسر) (تسیر نوح آیه 23).

چون اوضاع عقیدتی مردم ناپسامان شد و بت پرستی در زمین خود را نشان داد، خداوند، نوح را برای راهنمایی آنان فرستاد، تا مردم را از بت پرستی منع نماید. نوح نه صدو پنجاه سال در راه اصلاح قوم جد و جهد کرد، از اینکه کوشش‌های اش به نتیجه نرسید، نامید شد و الله متعال چاره خواست، پروردگار با عظمت دستور فرمود؛ کشتی ای بسازد. وقتی قومش از کنار وی می‌گذشتند، و نوح را میدید که مصروف کشتی سازی است، به شیوه‌های آزار دهنده، مسخره‌اش می‌کردند. وقتی کشتی را ساخت، الله متعال وحی کرد: مؤمنان قبیله و خانواده‌ات را بردار و از هر حیوان و پرنده ای نیز جفتی (نر و ماده ای) را با خود برو؛ چون توفان فراگیر است.

علماء و دانشمندان در مورد فراگیر شدن توفان، به دو دسته تقسیم گردیده اند: گروه اول می‌گویند: به دلیل بقایای جانداران آبی در قلمه‌ی کوه‌ها، توفان، جهانگیر بود.

دسته‌ی دوم از علماء بدین باور اند که: طوفان جهانگیر نبود، بلکه در «شرق الاوسط» و در حوالی آن جا که نوح و قومش سکونت داشتند روی داد.

خوانندگان محترم!

وقتی فطرت و سرشت انسان در فساد و تباہی گم شود، دیگر توان تفکر و اندیشه را ازدست میدهد، به تحقیق نمی پردازد، پند نمی پذیرد و بیم و هشدار در آن اثر نمی کند. این بود که سرانجام، آن قوم در جواب آن همه دلسوزی و مهربانی های پیامبرشان که بیان شد و توفان شرک و فساد موجب توفان آب روان گشت و همه‌ی بت پرستان قوم نابود شدند.

قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ (٦٠)

أشراف و سران قومش گفتند: مسلماً ما تو را در گمراهی آشکار می‌بینیم! (٦٠)

تفسیر:

«قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ» «ملا از قوم نوح گفتند» «بی‌گمان ما تو را در گمراهی آشکاری می‌بینیم» در دعوت به سوی پرستش خداوند یگانه.

«الْمَلَأُ»: ملا: کسی یاکسانیکه جاه و مقام ظاهری و جلوه های مادی آنان، چشم‌ها را از حیرت پر می‌کند. این خودکامگان، ظاهری آراسته و باطنی آلوهه دارند. نوح علیهم السلام در مقابل اهانت و بی‌ادبی آنان، به‌آرامی جواب میداد.

مخالفان انبیا همیشه، گروهی از اشراف و سردمداران بوده‌اند که زرق و برق ثروت و قدرت آنان، چشم مردم را پر میکرده است. طوریکه اشراف و بزرگان قوم به نوح علیه السلام گفتند: ای نوح! ما تو را در خطاء و إشتباہی واضح و در إنحراف از حق می‌بینیم. این سخن را به علت سفاحت و گمراهی که مرتکب شدند گفتند.

تفسر ابو حیان مینویسد: جز اشراف و بزرگان، هیچکس او را جواب نداد، و آنها عبارت بودند از افرادی که در نافرمانی از پیامبران با هم تبانی کرده بودند؛ چون عقل و خردشان در امور دنیا و طلب ریاست فرو رفته بود. (البحر ٣٢٠/٤). و حال تبهکاران چنین است که نیکان را در گمراهی می‌بینند.

«إِنَّا لَنَرَاكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ»: بدتر از ایمان نیاوردن، گمراه دانستن انبیا است. واقعاً! وقتی فطرت انسان مسخ شود، راهنمای واقعی را گمراه می‌پندارد. در جهان امروزی ما هم هستند گروهی که خود را به اصطلاح روشنفکر و ذی ثقافت بحساب می‌آورند، در مقابل آنان رهروان و پیروان پیامبر صلی الله علیه وسلم را مرتاجع و ساده لوح می‌پندارند. ولی باید یادآور شد: اشخاصیکه مصروف پدید آوردن نظام توحیدی و براندازی نظام شرک است، باید انتظار هرگونه تهمت و توهین ها را داشته باشند. این اتهامات چیزی جدید در مبارزه شان نیست.

قَالَ يَا قَوْمَ لَيْسَ بِي ضَلَالٌةٌ وَلَكِنَّيْ رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٦١)

گفت: ای قوم من! هیچگونه گمراهی و انحرافی در من نیست، ولیکن من پیغام رسان از جانب پروردگار عالمیان هستم. (٦١)

«قالَ يَا قَوْمَ لَيْسَ بِي ضَلَالٌةٌ وَلَكِنَّيْ رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٦١)»: توجه بفرماید در آیه مبارکه: ترکیب «لست فی ضلال مبین» را نیاورده است بلکه در غایت حسن گفته است: «لَيْسَ بِي ضَلَالٌةٌ» تا هرگونه گمراهی را از خود نفی کند. و این بیان از نفی گمراهی

بلیغتر است؛ چون حتی یک مورد گمراهی از او مشاهده نشده است. صاحب تفسیر بحر این را گفته است.

نوح علیه السلام جواب قوم را داد و گفت: ای قوم! من به قدر یک ذرّه گمراه نیستم شما گمراهید که پیغمبر الهی را نمی شناسید؛ پیغمبری که به انتهای فصاحت پیغام خداوند متعال را به شما میرساند؛ خیر شما را می خواهد، و به شما پند عمدہ می دهد، من از جانب پروردگار به عنوان مالک امور و ناظر مصلحت شما آمدام. من بر هدایتمن و نزد من رسالتی از سوی پروردگارم است و خداوند متعال من را برگزیده تا شما را هشدار دهم و نصیحت کنم و بعد از اینکه خداوند متعال من را به عبادت و طاعت خود توفیق داده گمراه نمی باشم. او پروردگار عالمیان است که ما را به نعمت خود تربیه نموده و آفریده و روزی داده است.

«لَيْسَ بِي ضَلَالٌ»: در مقابل توهین های جاهلان، باید صبور باشیم. ملاحظه میداریم که: اولین پیامبر اولو العزم، در برابر اتهام گمراهی، با چنان نرم ترین شیوه و طریقه برخورد میکند.

آن چه در میان نوح(ع) و قومش اتفاق افتاده بود، به عینه همان وقایع در میان محمد صلی الله علیه وسلم و قومش در مکه اتفاق می افتاد. پیام محمد صلی الله علیه وسلم همان پیام نوح علیه السلام بود و شبها تی که سران مکه درباره‌ی پیامبری محمد صلی الله علیه وسلم مطرح میکردند نیز همان شبها تی بود که هزاران سال پیش قوم نوح آن را بهانه قرار داده بودند و جواب محمد صلی الله علیه وسلم به این شبها نیز همان جواب نوح علیهم السلام به شبها قومش بود. سپس در ادامه آن چه به صورت سلسله وار درباره‌ی آن چه میان پیامبران دیگر و قومشان گذشته است می آید، در آنها نیز همین امر نشان داده شده است که رفتار و برخورد هر قومی با رفتار و برخورد مردم مکه و سخنان و دعوت هر پیامبری با سخنان و دعوت محمد صلی الله علیه وسلم به عینه یکی بوده است. قرآن بایان این داستان‌ها در اصل در پی فهماندن این مطلب به مخاطبانش است که گمراهی و انحراف انسانها در هر زمان و مکانی از حیث ریشه و اساس یکی بوده است و هم چنین دعوت و فراخوان پیامبران فرستاده شده از سوی الله متعال نیز در هر زمان و مکان یکسان بوده است و به طور دقیق به همین صورت سرانجام کسانی که از دعوت پیامبران روی گردانیده اند و بر گمراهی خویش پای فشاری دارند، همواره یکسان بوده است و یکسان خواهد بود.

أَبْلَغُكُمْ رِسَالاتِ رَبِّيْ وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (٦٢)

پیام های پروردگارم را به شما میرسانم، و شما را نصیحت می کنم (پند و اندرز می دهم)، و از سوی خدا حقایقی را می دانم که شما نمی دانید. (۶۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«رسالات»: جمع رسالت، آنچه پیامبران می آورند، نامه ها، پیامها. «أنصح»: پند می دهم، اراده‌ی خیر دارم. به سخنانی که از روی خلوص نیت و خیرخواهی گفته شود، «نصح» گویند و به عسل خالص هم «ناصح العسل» گفته می شود.

تفسیر:

«أَبْلَغُكُمْ رِسَالاتِ رَبِّيْ وَأَنْصَحُ لَكُمْ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (62)»: من چیزی را ابلاغ می کنم که خدا به وسیله‌ی من آن را فرستاده است. وظیفه من این است که به شما تبلیغ و نصیحت کنم و آیات و نشانه‌های الهی را بیان نمایم و شما را به سوی راه راست رهنماشی

کنم و از شرک و عبادت طاغوت بر حذر دارم، قصد و هدف خیر و صلاح شماست. واقعه مربّی و مبلغ، هم باید خیرخواه و دلسوز باشد و هم برخوردار از علم و آگاهی کافی. در ضمن با تمام وضاحت در یافتنیم که: دلسوزی و خیرخواهی پیامبر، در جهت منافع مردم است، نه منافع شخصی.

«وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ»: منظور آن است که من در باره صفات و احوال الهی چیزهایی میدانم که شما نمیدانید، یعنی: در باره قدرت آشکار الله متعال و این که دشمنانش را با چه شدتی مورد بازخواست قرار می دهد و مجازات الله هرگز از گناهکاران برگردانده نمی شود.

برخی از مفسران گفته اند که آنان از سرنوشت اقوام پیش از خود اطلاعی نداشتند و نمی دانستند که چه بلایی بر سر آنان آمده است و از قضایایی که خداوند متعال به حضرت نوح عليه السلام وحی کرده بود آگاهی نداشتند. همچنین مراد از آن میتواند این باشد که من از سوی الله متعال چیزهایی میدانم که شما نمی دانید، زیرا من این علم و آگاهی را با وحی دریافت داشته ام.

واقعیت امر ایinst که: انبیا علیهم السلام از جانب الله، از علوم و آگاهی هایی برخوردارند که دست بشر به آنها نمی رسد.

ابن کثیر فرموده است: وضع فرستاده باید چنین باشد. مبلغ و فصیح و بلیغ و اندرزگو و دانا به الله باشد. در این صفات هیچ یک از مخلوقات خدا به پای او نمی رسد. (مختصر ابن کثیر ۲/۲۸).

أَوْ عَجِّبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۶۳)

آیا تعجب کرده اید که پند آگاه کننده پروردگاری از میان شما به شما بررسد تا (از عواقب اعمال خلاف) بترازند، و (در پرتو این دستور) پرهیزگاری پیشه کنید شاید مشمول رحمت (الله) گردید. (۶۳)

آیا این امر را دور پنداشتید، یا: تکذیب گردید، یا: انکار ورزیدید و تعجب گردید که از جانب الله متعال به شما وحی و نشانه هایی نازل شود که شما را به راه برابر رهنمایی کند؟ اینها بر بشری از میان خود شما نازل شده تا شما را از عذاب شدید و دردناک در صورت هدایت ناشدن بیم دهد و به امید اینکه از وحی پیروی کنید و تقوای الهی را با انجام اوامر و اجتناب نواهی او رعایت کنید و هرگاه چنین کنید الله متعال شما را مشمول رحمت عمومی و خصوصی خود می سازد و از شما راضی می شود و گناهتان را مغفرت می نماید.

«أَوْ عَجِّبْتُمْ»: قوم نوح می گفتند: چرا او پیامبر باشد و به او وحی بررسد و به ما نرسد؟ او که همانند ماست و با ما تفاوتی ندارد!

حکمت و فلسفه بعثت و نبوت:

مفسران در مورد حکمت و فلسفه بعثت و نبوت و مراحل آن به استناد آیه مبارکه «لِيُنذِرَكُمْ وَلِتَتَّقُوا وَلَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۶۳)» می نویسند:

هشدار و توجه دادن. «لِيُنذِرَكُمْ»

ایجاد مصونیت و تقوا. «لِتَتَّقُوا»

دريافت الطاف و رحمت الهی. «لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»

فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلُكِ وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ (٦٤)

اما سرانجام او را تکذیب کردند، پس او و کسانی را که با او (ایمان آورده و) در کشتی بودند، نجات دادیم، و آنانی را که آیات ما را دروغ شمردند، غرق کردیم. (چون) آنها قوم نابینا (و گمراه) بودند. (۶۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الَّذِينَ مَعَهُ»: کسانی که با او بودند. کسانی که پیروان او بودند. «فِي الْفُلُكِ»: در کشتی. با کشتی. «عَمِينَ»: جمع عَمَى، نابینایان. کوردلان.

تفسیر:

«فَكَذَّبُوهُ فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ فِي الْفُلُكِ»: با وجود طول مدت اقامتش در بین آنان، او را تکذب کردند، پس الله متعال او و مؤمنان همراهاش را در کشتی نجات داد. این همان کشتی ای است که خداوند متعال نوح عليه السلام را به ساختن آن دستور داد تا او و مؤمنان همراهاش به وسیله آن از خطر طوفان نجات یابند.

«وَأَغْرَقْنَا الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: و کسانی را که آیات ما را دروغ پنداشتند، و بر این شیوه ناروا استمرار ورزیده به سوی توبه بازنگشتند، غرق و نابود کردیم.

«إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا عَمِينَ (64)» قلب آنان از درک حق کور گشته بود و آن را نمی‌بینند و راه را نمی‌یافند. یعنی: بینش و بصیرت آنها کور شده بود و دریچه های قلب های شان مسدود شد و فطرت آنها از حق و سماع نصیحت منحرف گردید. نه موعظه‌ای به آنان سود میرسانید و نه پندی در آنان تاثیرگزار بود.

«عَمِينَ» جمع «عَمَى»، به شخصی اطلاق می‌شود که: چشم بصیرت و دید باطنی او از کار افتاده باشد، ولی «أَعْمَى»، هم به کسی گفته می‌شود که: باطن او کور باشد و هم به کسی که چشم ظاهرش نابینا باشد.

ابن عباس(رض) گفته است: قلبشان در برابر معرفت توحید و نبوت و معاد کور بود. (البحر ۳۲۳/۴).

از تجارب تاریخی بر می‌آید که: کوردلی، عامل اصلی تکذیب دعوت انبیاء عليهم السلام است. بنابر این ایمان و پیروی از انبیاء، نشانه‌ی بصیرت است.

حضرت زید بن اسلم میرمامید: که عذاب طوفان بر قوم حضرت نوح عليه السلام هنگامی واقع شدکه آنها از نظر قوت و کثرت بحد کامل رسیده بودند؛ سرزمین عراق و کوهستان آنجا بنابر کثرت آنها بر آنها تنگ آمده بود، و قانون الهی همیشه چنین است که به نافرمانان فرصت و مهلت میدهد و زمانی عذاب نازل می‌کند که آنها از نظر کثرت و قوت و شوکت خویش به انتها بر سند و در آن مست و مغدور گرددند. [ابن کثیر]

خلاصه داستان نوح (علیه السلام):

در مورد خلاصه مختصر داستان نوح عليه السلام بعرض رسانید که: اولاً در این داستان نشان داد که دعوت انبیای گذشته و اصول عقاید آنها یکی بود؛ ثانیاً این را نشان داد که الله متعال چگونه به صورت حیرت انگیزی انبیای خود را حمایت و تأیید مینماید که با وجود بالا رفتن طوفان بر قله کوهها هم در سلامتی آنها هیچگونه خطری ایجاد نخواهد شد؛ ثالثاً توضیح داد که تکذیب انبیاء عليهم السلام متراوef بادعوت عذاب الهی است؛ همچنانکه

امتهای گذشته به سبب تکذیب انبیاء علیهم السلام به عذاب گرفتار شدند لذا مردم عصر حاضر نباید از آن بی خوف باشند.

تعداد حاملان کشتی نوح:

در مورد اینکه همراهان حضرت نوح علیه السلام در کشتی به چند نفر بالغ میشدند، روایات مختلفی از جانب مفسران نگاشته شده است؛ مفسر ابن کثیر به روایت ابن ابی حاتم از حضرت عبدالله بن عباس(رض) نقل فرموده است که هشتاد نفر بودند، که از آن جمله اسم یکی «جرهم» بود و به عربی صحبت میکرد. [ابن کثیر]

و در بعضی روایت این تفصیل نیز وجود دارد که از این هشتاد نفر چهل نفر مرد و چهل نفر زن بودند؛ جایی که در منطقه موصل اینها سکونت ورزیدند به نام «ثمانون» شهرت یافت.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات (65 الی 72) در باره قصه‌ی هود علیه السلام بحث بعمل آمده است.

وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا قَالَ يَا قَوْمَ أَعْبُدُوا اللَّهَ مَا أَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ أَفَلَا تَتَقَوَّنَ (٦٥)
و بهسوی قوم عاد برادرشان هود را فرستادیم. گفت: ای قوم من فقط الله را پرسنید که برای شما معبدی بر حق غیر او نیست، آیا پرهیزگاری پیشه نمیکنید؟ (65)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الى عاد»: ارسلنا الى عاد: بهسوی قوم عادفرستادیم. «أَخَاهُمْ»: برادرشان، برادر نسبی آنان؛ یعنی، یکی از آن مردم، معمولاً عربهارا «يأخا العرب!» صدا میزنند.

«وَإِلَى عَادٍ أَخَاهُمْ هُودًا»: خداوند متعال به سوی قوم «عاد» پیامبر خویش «هود» را که از میان خودشان بود فرستاد.

«فَقَالَ يَا قَوْمَ أَعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»: قبل از همه باید گفت که: سرلوحهی برنامهی انبیاء، دعوت به توحید و پرهیز از انواع شرک و بتپرستی است، طوریکه هود علیه السلام همان شعار مشهور پیامبران را تکرار نموده گفت: ای قوم من! خدای را به یگانگی یاد کنید و به او هیچ چیزی را شریک نسازید که خدایی جز او نیست و هیچکس جز او مستحق عبادت نمی باشد.

آیا شما از ملاقات با او نمی ترسید و امید ثوابش را نداشته و به او امرش عمل و از نواهی اش اجتناب نمی نمائید؟ آیا خالقی غیر از الله متعال هست؟ پس چه کسی جز او مستحق عبادت است؟ «أَفَلَا تَتَقَوَّنَ (65)»: پس آیا پرهیزگاری پیشه نمیکنید؟

قبل یادآوری است که: در این قوم بتپرستی به اوچ خود رسیده بود، برای رزق، برای باران، برای صحّت، برای هرگونه مطالب و حاجات، ارباب انواع و بت های قرار داده بودند؛ و به پرستش آن می پرداختند. هود علیه السلام آنها را منع کرد، و از مجازات آن گناه عظیم آنان را ترسانید.

مختصری بر زندگانی تاریخی قوم هود:

طایفه‌ی عاد قوم هود از قدیم ترین ملت پس از ملت نوح و پیش از قوم ابراهیم بوده اند: «وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ الْفَلَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمٍ نُوحَ 69 الاعراف»: زمانی را به یادآورید که: خدا شما را پس از قوم نوح جانشینان آنان قرار داد.

این إسحاق از کلبی نقل میکند که: مردم عاد، بُت پرست بودند و علاوه بر پرستش بُتهاي قوم نوح، بتهایی به نام «صمود»، «هتار» و «صداء» را نیز میپرسنیدند. خداوند، هود

را - که از قبیله ای به نام «خلود» بود - برگزید و به نزد آنان فرستاد؛ اما آن قوم، او را تکذیب کردند و گفتند: «وَ قَالُوا مَنْ أَشَدُّ مِنَ الْقُوَّةِ»: نیرومندتر از ماکیست؟ (فصلت آیه 15). قوم عاد که؛ افرادی نیرومند و جنگجو بودند و قلعه های محکم و ساختمان های بلندی داشتند و این ها سبب غرور و استکبار آنان شد.

باید گفت که: عاد، قبیله ای عرب زبان بودند که در «احقاف یمن» در شمال «حضرموت» زندگی بسر می بردند. اینها به عاد اول، مشهور بودند. عاد دوم از طایفه قحطان و سبأ و ساکن یمن بودند. نام عاد، در سایر کتب آسمانی نیامده است.

خداؤند، هود پسر شالخ از سلاله سام، پسر نوح را به سوی آن ملت فرستاد. هود در میان اقوامش از حسب و نسب و فضیلت ممتازی برخوردار بود. به آنان گفت: در جاهای بلند کاخها میسازید و به خوشگذرانی میپردازید و قلعه هایی میسازید که گویا برای همیشه ماندگار هستید؟! و چون ظالمان در پی آزار بندگان خداید؟ از الله بترسید....(شعراء آیات 128 الى 131) آنان در جواب گفتند: تو هیچ دلیلی نداری، ما نیز خدایان خود را رها نمی کنیم و به تو ایمان نمی آوریم... (هود آیه 53 و 54). پس، قومش او را تکذیب کردند و به شدت از فرمانش سر باز زدن. به امر خدا سه سال باران نیامد و خشکسالی آنان را در تنگنا قرار داد. معمولاً هرگاه مردم چار سختی می شدند، مؤمن و مشرک، همگی به خانه خدا پناه می بردند. مردم مکه در آن زمان از طایفه عمالیق فرزندان عملیق پسر لاوذ، پسر سام، پسر نوح بودند که رئیس و بزرگ آنان معاویه پسر بکر نام داشت. هفتاد نفر از افراد نام آور مردم عاد که - دو نفر مؤمن نیز به نام: قیل پسر عنز و مرثی پسر سعد که مسلمانی خود را پنهان میداشتند - همراه آنان بودند، به مکه رفته و در حرم به دعا و نیایش پرداختند و از الله خواستند که مردم عاد را آبیاری کند. خداوند باران تندي بر آنان نازل کرد و به همراهش نیز بادی وزید: بی باوران نابود شدند (سوره ذرايات آیات 41 و 42)، (سوره حلقه آیات 6 الى 8). و هود و مؤمنان نجات یافتند. آن عده از مؤمنان تا دم مرگ در مکه ماندگار شدند.

نام هود بصورت کل هفت بار در قرآن در سوره های (سوره های اعراف آیه 65، هود آیات 50، 53، 58، 60، 89 و شعراء 124)، آمده است. هود، مردم را از قهر و غصب الهی بر حذر میداشت و نعمت های فراوان و توان و نیروی بدنی و انواع خیر و برکت زراعتی، باغداری را به یادشان می انداخت، که شاید بر عقل بیایند و به سوی حق گرایند؛ اما برخی به دلیل این که هود از بتان انکار کرده و به پیشگاه الله یگانه روی آورده بود و مردم را به آن سو دعوت می نمود، او را تکذیب میکردند و را کم عقل می شمردند، هود علیه السلام، پس از نابودی قومش تا روزی که به دیدار حق شتافت، در سرزمین حضرموت باقی ماند و پس از مرگ در نزدیکی شهر «تریم» به خاک سپرده شد. (بنقل از تفسیر فرقان).

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ إِنَّا لَنَرَكَ فِي سَفَاهَةٍ وَإِنَّا لَنَظُنُّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ (٦٦)

اشراف و سران قومش که کافر بودند گفتند: یقیناً ما تو را در سفاهت (و نادانی و سبک مغزی) می بینیم و ما مسلماً تو را از دروغگویان میدانیم. (۶۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

سفاهه: حماقت، کم عقلی، لیس بی سفاهه: در وجود من هیچ نوع کم عقلی دیده نمیشود.

تفسیر:

«قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِهِ» بزرگان، اشراف و زعمای قومش، آنانی که آیات الله تعالی و رسالتش را تکذیب کردند در جواب او گفتند: «إِنَّا لَنَرَاكَ فِي سَفَاهَةٍ وَ إِنَّا لَنَظَنَّكَ مِنَ الْكَاذِبِينَ(66)» ای هود! ما تو را دچار ندادنی، حماقت و سفاهت می نگریم، این ها مربوط به عقل توست. اما در نقل، ما گمان می کنیم که تو دروغ میگوئی واقعرا می نمائی بنابر این، تو نه عقل ثابت و وجیهی داری و نه نقل متینی. این سخن شان افترایی بیش نبود. ملاحظه میشود که جسارت مخالفان هود عليه السلام، بیش از قوم نوح عليه السلام است. مخالفان نوح عليه السلام، او را گمراه میشمردند، «لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ» اما مخالفان هود عليه السلام، او را سفیه و دروغگو مسمی کردند. همچنان در می ابیم که پیامبران با سختترین و صریح ترین تبلیغات، مخالفت‌ها و تهمت‌ها رو به رو بوده‌اند. ماهم باید در راه رساندن حق و در راه تنویر و ارشاد جامعه، باید تحمل شنیدن زشت‌ترین سخنان و کلمات و اصطلاحات را داشته باشیم.

قَالَ يَا قَوْمَ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنَّيْ رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (٦٧)

(هد در جواب شان) گفت: ای قوم من! هیچگونه سفاهت در من نیست، ولی فرستادهای از طرف پروردگار جهانیانم. (۶۷)

سبحان الله سعی صدر و بزرگواری انبیا تا آنجاست که پس از آن همه جسارت باز هم با مهربانی تمام می گویند: ای قوم من.

«قَالَ يَا قَوْمَ لَيْسَ بِي سَفَاهَةٌ وَلَكِنَّيْ رَسُولٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ(67)»: هود برآنها جواب داد فرمود: ای قوم من! آن گونه که شما گمان میبرید در عقل نقصی نیست، و ذهن ثابت، من باهدایت و ارشاد از جانب پروردگار جهانیان به عنوان پیامبر به نزد شما آمدهام. از تعلیمات این آیه مبارکه این درس عالی بدست می آید که کوشش کنیم که در هر شرایطی که ممکن باشد تهمت را از خود دفع و نفی کنیم، ولی حق نداریم تهمت را به جانب مقابل مواجه سازیم.

واضح است کسیکه به هدف خود ایمان دارد و از پشتونهای الهی برخوردار است، در برابر برخورد بد دیگران آرام برخورد می‌کند.

أَبْلَغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّيْ وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ (٦٨)

پیام‌های پروردگارم را به شما میرسانم، و من برای شما ناصح و خیر خواهی امین‌ام. (۶۸) «أَبْلَغُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّيْ وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ(68)» گفتار و دستورات پیامبران، پیام‌های الهی است و از جانب خود چیزی نمی‌گویند، طوریکه هود عليه السلام فرمود: وظیفه من این است که به شما حکمتی را که خدای تعالی بر من وحی نموده تبلیغ نمایم و شما را به سوی خوبی دنیا و آخرت رهنمایی کنم، من نصیحتگری مخلصم که در نصیحت خود اخلاص دارد و در آنچه به شما نقل میکنم امین، پس با شما نه فریبکاری نموده و نه خیانت کردم و دروغ گفتم.

تفسیر زمخشri در تفسیر خویش مینویسد: پیامبران در جواب به آن عده اشخاصی که آنها را سفیه و ابله و گمراه دانسته‌اند حلم و شکیابی پیشه کرده و بدون مقابله به مثل جواب داده‌اند که در این عمل آنان ادب و نزاکتی نیکو و خو و رفتاری بس بزرگ به چشم میخورد، و به بندگان خدا می آموزد که چگونه با ابلهان و احمقان باید گفتگو کنند و پرده‌ی جهل و تکبر آنرا از مقابل دیدگانشان بردارند. (کشاف ۱۱۶/۲).

أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِّنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ وَإِذْكُرُوا إِذْ جَعَلْتُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمٍ نُوحَ وَزَادُكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً فَادْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٦٩)

آیا تعجب کردید که بر مردی از خودتان پندی از جانب پروردگاری‌تان برای شما آمده تا شما را را (از عذاب الله) بترساند؟ و به یادآورید زمانی را که [خداؤند] شما را پس از قوم نوح جانشینان [آنان] قرار داد و در خلقت بر قوت شما افزود. پس نعمت‌های الله را به یاد آورید، تا رستگار شوید. (۶۹)

تشريح لغات و اصطلاحات:

زادکم فی الخلق بسطة: در خلقت و آفرینش بر قوت و نیروی شما افزود و شما را ازنیروی جسمانی و عمر طولانی برخوردار گردانید. آلاء: جمع الی، الی، نعمتها.

تفسیر:

«أَوْ عَجِبْتُمْ أَنْ جَاءَكُمْ ذِكْرٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ عَلَى رَجُلٍ مِّنْكُمْ لِيُنذِرَكُمْ»: از این‌که الله متعال از خودتان پیامبری را فرستاده است تا شما را از وقوف در محضر خدا بر حذر دارد و شما را از عذابش بترساند، تعجب نکنید.

«وَإِذْكُرُوا إِذْ جَعَلْتُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ قَوْمٍ نُوحَ» و یاد آورید نعمت‌های الله متعال را که شما را بعد از هلاکت قوم نوح علیه السلام وبعد از تکذیب‌شان جانشین قرار داد، یعنی این احسانات و سایر احسانات بی‌شمار الهی (ج) را یاد کنید؛ و به شکر و اطاعت وی بپردازید؛ نه اینکه از منع حقیقی بغاوت نمایید.

هدو علیه السلام به فرمان الله متعال نعمتی از نعمت‌های خویش را به قوم خود یادآوری کرد، این نعمت؛ قراردادن آنها به عنوان ساکنان زمین بعد از هلاکت قوم نوح علیه السلام، یا قرار دادن آنها به عنوان پادشاهان روی زمین بود.

«وَزَادُكُمْ فِي الْخَلْقِ بَصْطَةً» و او تعالی اجسام شما را قوى و نیرومند ساخت و در زیبائی اجسام و اشکال شما و در طول اجسام و بشاش بودن آن و در متاع و بهرۀ نیکو برای شما افزود.

در این هیچ جای شکی نیست که: توانایی و نیرومندی جسمی، از نعمت‌های الهی است که باید در راه صحیح صرف واستعمال شود. مؤرخان می نویسند که: قدرت جسمی قوم عاد به قدری بالا بود که می گفتند: چه کسی از ما نیرومندتر است؟ (فصلت، 15). نقل است که: بلندی قامت شخص بلندگشان صد گز و از کوتاه قدشان شست گز بود. «تفسیر انوار القرآن».

«فَادْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (69)»: یاد نعمت‌های الهی، رمز رستگاری است. زیرا یاد نعمت‌ها عشق و محبت می‌آورد، محبت، اطاعت در پی دارد و اطاعت نیز رستگاری را به دنبال دارد.

پس نعمت‌های الله متعال را یاد آورید و شکرش را بر جای آورید. شکر الله زمانی بر جای اورده می‌شود که او را به یکتائی یاد کنید و عبادتش نموده و از پیامبرش پیروی کنید که اگر چنین کنید در دنیا و آخرت رستگار خواهید شد و به پیروزی خواهید رسید و از زیان نجات خواهید یافت.

کلمه‌ی «آلاء» جامعتر از نعمت می‌باشد و شامل هر نعمت ظاهری و باطنی، مادی یا معنوی می‌شود، چنانکه در سوره‌ی الرّحمن مکرر آمده است، و حتی شامل عقاب و جهنم که لازمه‌ی عدل الهی است، نیز می‌شود. (التحقيق فی کلمات القرآن)

قَالُوا أَجِئْنَا لِنَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آباؤُنَا فَأَتَنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (٧٠)

(قوم در جواب) گفتند: آیا به سوی ما آمده ای که ما فقط الله را عبادت کنیم، و آنچه را پدرانمان عبادت میکردند ترک کنیم؟ پس آنچه را به ما وعده میدهی (ما را از آن میترسانی) بر ما بیاور اگر تو از راست گویانی. (٧٠)

تفسیر:

«**قَالُوا أَجِئْنَا لِنَعْبُدَ اللَّهَ وَحْدَهُ وَنَذَرَ مَا كَانَ يَعْبُدُ آباؤُنَا**» کفار به قومش گفتند: ای هود! آیا به سوی ما آمده ای که تنها الله را پرستش کنیم و پرستش خدایان و بت‌ها را کنار بگذاریم و از آنها تبری جوییم، و ما را از عذاب میترسانی؟ در حالیکه این شیوه یگانه پرستی در نزد ما ناشناخته و ناپسند است زیرا ما پدرانمان را برخلاف این شیوه که تو مارا به سوی آن دعوت میکنی یافته‌ایم، در حالیکه آن‌ها از ما عاقل‌تر، رهیاب‌تر و داناتر بودند و همچنان تو میخواهی که ما تمام تقالید و عنعنات آبا و اجداد خود را کنار بگذاریم.

توجه باید داشت که: حفظ رسوم و سنت‌های نیاکان، همه جا ارزشمند نیست. و اقعیت هم همین اینست که: تعصّب به جای منطق، محاکوم است و تقلید جاهل از جاهل و تبعیت به دلیل رابطه‌ی خویشاوندی مردود است.

«**فَأَتَنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (٧٠)**» تعصّب و تقلید بی‌جا، مانع شناخت حقیقت است و انسان را به عناد می‌کشاند طوریکه میفرماید: ما گفته‌ی شما را تصدیق نمیکنیم، اگر راست میگویی و صادق هستی در نزول عذابی که گمان می‌کنی برما فرو خواهد آمد و تو ما را از آن میترسانی عجله کن. آنها از بس که در برابر الله سبحان و تعالیٰ متمرد و متکبر بودند، با این سخن عذابی را که هود علیه السلام بدان هشدار شان می‌داد، به شتاب طلبیدند.

قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ أَتُجَادِلُونِي فِي أَسْمَاءِ سَمَيْتُمُوهَا أَنْثُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ فَإِنَّتُظَرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظَرِينَ (٧١)

(هود) گفت: عذاب پروردگارستان برشما حتمی شده است. آیا در باره نامهایی که شما و پدرانتان (بر آن بت‌ها) نهاده اید؛ با من مجادله می‌کنید؟ (در حالیکه) الله هیچ دلیلی بر (حقانیت) آنها نازل نکرده است، پس انتظار (عذاب الهی) باشید، من هم با شما از انتظار کنندگانم. (٧١)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«وَقَعَ»: رخ داد. ثابت و واجب گردید. «رِجْسٌ»: عذاب سخت. «سُلْطَانٍ»: دلیل و برهان.

تفسیر:

«**قَالَ قَدْ وَقَعَ عَلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ رِجْسٌ وَغَضَبٌ**»: گفت: محققًا که بر شما عذابی شدید از جانب الله و قهر و غصب محو کننده و تباہگر نازل شده که رضوانی در پی آن نیست. هود علیه السلام عذابی را که انتظار وقوع آن میرفت، همانند امر واقع معرفی کرد، به منظور دادن این هشدار به آنانکه این عذاب حتماً برآنان واقع میگردد. رجس: عذاب سخت است.

«**أَتُجَادِلُونِي فِي أَسْمَاءِ سَمَيْتُمُوهَا أَنْثُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ**»: آیا شما بامن در خدایانی مجادله و مخاصمه میکنید که صرفاً اسم های بدون مسمی هستند و هیچ نفع و ضرری ندارند و نه هم زنده می‌کنند و می‌میرانند؟ کجاست عقل های شما؟ کجاست بصیرت‌های شما؟ کجاست حجتی که شما از جانب خدا مبنی بر این کار دارید که این خدایان باید پرستش شوند؟

از فحوای آیه مبارکه به یک اصل میرسیم که: عقاید باید بر پایه‌ی حجت و برهان باشد،

حتی از بُتپرستان هم بُرهان بخواهید. «ما نَزَّلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلطَانٍ ۗ ۷۱» (از آنان که میگویند بت وسیله‌ی تقریب به الله است، بپرسید: آیا دلیلی دارید که خداوند پرستش بت را وسیله‌ی قرب خود قرار داده است؟!)

«فَأَنْظُرُوا إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظَرِينَ ۚ ۷۱»: چشم به راه و آمده‌ی نزول عذاب الهی باشید، من نیز منتظرم چه بلایی به سرتان می‌آید. و این آخرین درجه‌ی وعید و تهدید است. میان این دو انتظار، فرق فراوان است: انتظار کسی که هر لحظه بیم و عذاب و قوع حوادث ناگوار دلش را بذرزاند، با آن کسی که آرزو کند به پیروزی برسد و باطل وناحق را در هم شکند. پس، خداوند متعال، پیام آور دلسوز خود و مؤمنان را رستگار و پیروز فرمود و تکذیب کنندگان آیات آسمانی را هم از بیخ و بن بر کند.

فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةِ مِنَا وَقَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ۚ ۷۲

پس [هنگام نزول عذاب] هود و همراهان (مؤمن) او را به رحمتی از جانب خود نجات دادیم، و آنانیکه آیات ما را دروغ پنداشتند و مؤمن نبودند، ریشه کن کردیم. (۷۲)

تفسیر:

«فَأَنْجَيْنَاهُ وَالَّذِينَ مَعَهُ بِرَحْمَةِ مِنًا»: الله متعال عذاب خود را بر کفار نازل کرد و هود و مؤمنان همراهش را با رحمت و لطف خود نجات داد، «أَنْجَيْنَا»: نجات دادیم، «وَ قَطَعْنَا دَابِرَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: و اقوامی را کاملاً ریشه‌کن، نیست و نابود کردیم که آیات ما را تکذیب کردند.

«دَابِر»، به معنای آخر و پایان چیزی است و «فَقْطَعَ دَابِر»، یعنی ریشه‌کن کردن و تا آخرین نفر را هلاک کردن.

در جائیکه هیچگونه امیدی به ایمان آوردن مردم نباشد، هلاکت، اساسی و ریشه کن می‌باشد.

«وَمَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ ۚ ۷۲» آنها به الله متعال و پیامبرانش و به روز آخرت ایمان نداشتند بلکه کافر، تکذیبگر و منکر آیات الهی بودند. یعنی: ریشه این قوم سرکشی را که میان تکذیب به آیات و عدم ایمان به حق جمع کرده بودند، بریدیم پس این ریشه کن کردن در جای مناسب خود بود. ابو سعود گفته است: بر کُفر و تکذیب إصرار و رزیدند، و هرگز از آن کنار نکشیدند، آنگاه الله آنان را به وسیله‌ی باد بی باران نابود کرد. (ابو سعود ۱۷۴/۲).

عذاب قوم هود:

باید متذکر شد؛ عذابی را که الله سبحانه و تعالی بر قوم هود عليه السلام نازل کرد، تدباد و طوفان قوی بسیار سردی و مسموم کننده ای بودکه دیار و اشجارشان را پاک و ویران کرد، تدبادی که صخره‌های بزرگ را با خود حمل میکرد و بر چهره‌هایشان میکویید و آنها را از جا برکنده بزمین میکوفت چنانکه حق تعالی در سوره «الحاقة» میفرماید: (اما عاد؛ به وسیله تدبادی طوفانی و سرکش هلاک شدند که خداوند متعال به مدت هفت شب و هشت روز پیاپی بر آنان گماشت پس آن قوم را در آن مدت فرو افتداد می دیدی، گویی آنها تنہ نخلهای میان تهی هستند) «آیات 6-8».

خوانندگان گرامی!

در آیات (73 الی 79) قصه‌ی حضرت صالح عليه السلام را همراه با موضع‌گیری مخالفین پیامبران را بازگو فرموده است.

وَإِلَيْ شُمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمَ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتُكُمْ
بَيْنَتَهُ مِنْ رَبِّكُمْ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَذَرُوهَا تَأْكُلُ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءِ
فَيَا خُذُّكُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ (73)

و بهسوی قوم شمود برادرشان صالح را (فرستادیم) گفت: ای قوم من، فقط الله را عبادت کنید، برای شما معبدی برحق جز الله نیست. همانا از طرف پروردگارتان معجزه آشکار برای شما آمده است، این ماده شتر (ناقه از جانب) الله برای شما معجزه است (که خلاف عادت آن را از سنگ آفریده است)، پس بگذارید در زمین الله بچرد، و به آن هیچ آزاری نرسانید که شما را عذاب دردنگ خواهد گرفت. (73)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«شَمُود»: قبیله ای عرب زبان که در «حجر» میان حجاز و شام تا «وادی القرى» نزدیک «تبوک» زندگی میکردند. سبب نامگذاری آنها به شمود به خاطر نام جدشان، شمود، پسر عامر، پسر ارم، پسر سام، پسر نوح است. «بَيْنَة»: دلیل، معجزه‌ی روشن و آشکار. «فَذَرُوهَا»: او را آزاد بگذارید، رهایش کنید. «وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءِ»: گزند و آسیبی به او نرسانید، او را میازارید. «لَا تَمْسُوا»: دست نزنید، مس نکنید.

تفسیر:

«وَإِلَيْ شُمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمَ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ»: و خداوند متعال به سوی قوم «شمود» پیامبر گرامی خویش صالح عليه السلام را فرستاد. او قوم خود را نصیحت نموده و به سوی خدای تعالی و یکتاپرستی و شریک نیاوردن به او دعوت نمود. قابل تذکر است که: رسالت حضرت صالح، محدود به قوم شمود بوده است. «قَدْ جَاءَتُكُمْ بَيْنَتَهُ مِنْ رَبِّكُمْ»: و به آن ها خبر داد که از جانب پروردگارتان معجزه ای آشکار که بر صحت نبوت دلالت می کند پیش شما آمده است.

«هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً»: او همچنان خطاب به قوم خود گفت: محققًا به شما حجتی واضح از جانب پروردگار شما آمده که عبارت از ناقه‌ای یعنی ماده شتر است که خداوند آن را آفریده و از سنگ بیرون کرده است تا علامه و نشانه‌ای بر صدق من و اینکه پیامبرم باشد. مفسر قرطبی فرموده است: وقتی از او خواستند شتر را از سنگی سخت بیرون آورد، خدا درخواست آنان را اجابت نمود.

«فَذَرُوهَا تَأْكُلُ فِي أَرْضِ اللَّهِ»: او إدامه داده گفت: این ناقه را به حال خودش بگذارید و هرگز به او بدی نرسانید و بگذارید تا از روزی الله در زمین پروردگار بخورد «وَلَا تَمْسُوهَا بِسُوءِ فَيَا خُذُّكُمْ عَذَابُ أَلِيمٍ (73)»: به منظور إحترام آن به هیچ وجه به آن آسیبی نرسانید؛ چرا که آیتی است از جانب خدا، و گرنه به عذابی دردنگ مبتلا میشود! عذاب دردنگ همان بود که بعد از پی زدنش به آن گرفتار شدند. در این هیچ جای شکی نیست که مجازات بی احترامی به مقدسات و از بین بردن آنها، عذاب الهی است.

در تواریخ اسلامی آمده است که: قوم صالح عليه السلام خود از او خواستند تا برای شان از صخره سنگی خارا، ماده شتری بیرون آورد که خروج آن را به رأی العین ببینند پس صالح عليه السلام از آنها عهدها و پیمانها گرفت که اگر خواسته‌شان را إجابت کند، قطعاً به او ایمان خواهند آورد و چون آنها این عهدها و پیمانها را سپرندند، صالح عليه السلام دعا کرد و آن صخره سنگ به جنبش درآمد و همان‌گونه که خواسته بودند ماده شتری پاک، تنومند و بی عیب از آن بیرون آمد و چنان بزرگ وقوی و پرهیبت بود که چون از برابر چهارپایان دیگر می گذشت، همه از او هدر میکردند و خود را نگاه میداشتند. در این هنگام، رئیس آن قوم و پیروانش ایمان آورند. صالح عليه السلام به فرمان الله متعال را چنین مقرر کرد که یک روز آن ماده شتر آب چاهشان را بنوشد و روز دیگر آنان از آب آن چاه

استفاده کنند و در آن روز که او آب چاه را مینوشید، آنها از شیر وی مینوشیدند زیرا چنان شیر آور بود که چون او را می دوشیدند، هر مقدار از ظروفی که می خواستند، از شیر آن پر می شد و قوم همه از شیرش سیر و سیراب می شدند. (تفسیر فرقان)

ثمود:

ثمود پسر عامر، پسر ارم، پسر نوح، از عرب عاربهی صحرانشین پیش از عصر ابراهیم اند. ثمود، قوم صالح پیامبر، پس از طایفه‌ی عاد، سرزمین و دیار آنان را به دست آوردند، جانشین آنان شدند و در حجر، میان حجاز و شام تا وادی القری و اطراف آن، به نام «مدائن صالح» مشهور به «فتح الناقه» ساکن بودند.

طایفه‌ی ثمود، همچون قوم نوح و عاد، بت پرست بودند و بستان را در عبادت شریک خدای بی همتا می شمردند. خداوند، انواع نعمتها را به آنان عطا کرد و صالح پیامبر را برگزید و نزد آنان فرستاد، تا راه خیر و سعادت را به آنان بیاموزد و نعمتها و آیات یکتایی خدا را برایشان بازگوید. مردم مستضعف به او گرویدند و پیرو واقعی او شدند؛ اما اشراف خود خواه و سردمداران و رهبرانشان (ملأ) از ایمان آوردن به صالح امتناع ورزیدند و خود را برتر دانستند. (سوره قمر آیات 25، 30 و 31).

نام مبارک صالح نه بار در قرآن عظیم الشأن تذکر رفته است و از حیث زمان، بعد از نوح و قبل از ابراهیم است، سوره های که نام صالح در آن ذکر شده است: عبارتند از: سوره های (أعراف آیات: 73، 75، 77، 61، 62، 66، 89، سوره هود آیات: 142، و سوره نمل آیه 45) نام برد.

همچنان در قرآن، هفت بار از ناقه و بیست و شش بار از قوم ثمود نام برده شده است. داستان قوم ثمود در سوره های شرعا، قمر، شمس و هود آمده است.

سران نافرمان و مستکران زمان قوم صالح به آزار و اذیت و تهدید مستضعفان، پرداختند که شاید از دین بازشان دارند و از روی تمسخر و استهزرا سؤال میکردن؛ ولی این پیروان درستکار و پایدار به شیوه‌ی حکیمانه و قاطع، جواب می دادند و هر چه بیشتر از پیش دین و پیامبر خود را تأیید می کردند و ایمان و باورشان محکم تر می شد.

وقتی، مهتران مستکبر و خود خواه از بازداشتمن مؤمنان از ایمان به خدا و پیامبر، نالمید شدند و کاری از پیش نبردند، به گناهی دیگری دست زدند و «ناقه» را که معجزه ای بس روشن بود، پی کردند.

ابن عمر(رض) روایت میکند که رسول الله صلی الله علیه وسلم در سال نهم هجری هنگامی که به مقصد تبوک روان بودند از برابر دیار و منازل قوم ثمود گذشتند، او میگوید: «چون رسول خدا(ص) لشکر را در تبوک فرود آورده، مردم از چاههای آبی که قبیله ثمود آب آشامیدنی خود را از آنها تهیه میکردند، آب کشیدند و از آن آب خمیر ساخته دیگهارا نصب کردند تا غذا بپزند، رسول الله صلی الله علیه وسلم به آنان فرمان دادند که غذای دیگهارا بیرون ریخته و خمیرها را علوفه شتران کنند، آنگاه ایشان را از آن محل کوچانیدند تا به چاهی رسیدند که شتر صالح علیه السلام از آن می نوشید پس در آن محل فرود آمدند».

همچنین آنحضرت محمد صلی الله علیه وسلم أصحابشان را از ورود به منازل قومی که به عذاب الهی گرفتار شده بودند، نهی میکردن و میفرمودند: «در حقیقت، من می ترسم که به شما مانند آنچه که به آنان رسید، برسد لذا به منازلشان وارد نشوید». باید یادآور شد که آثار مدائی صالح علیه السلام تا به امروز باقی است و به نام «فتح الناقه» شناخته می شود.

وَادْكُرُوا إِذْ جَعَلْتُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأْكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَخَذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا وَتُنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا فَادْكُرُوا آلاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ (٧٤)

متنظر باشید و فراموش نکنید آن وقت را که شما را پس از قوم عاد جانشین (آنان) گردانید، و در زمین شما را جایگاه (خوب و مناسب) داد که بر قسمتهای هموار آن قصرها می‌ساختید و کوه را برای ساختن خانه‌ها می‌تراسیدید. پس نعمت‌های الله را یاد کنید و در زمین فساد مکنید. (٧٤)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«بَوَّأْكُمْ»: شما را جای داد، شما را - در سرزمین حجر - استقرار داد. «سُهُول»: جمع سهل، دشتها. «تُنْحِتُونَ»: می‌تراسید. «لَا تَعْنُوا»: فساد مکنید، تباہکار مباشید.

تفسیر:

«وَادْكُرُوا إِذْ جَعَلْتُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادِ»: [ای مردم!] به یاد آورید آن وقت را که خدا شما را جانشینان قوم عاد قرارداد یعنی: حق تعالی شما را در زمین جانشین قوم عاد گردانید. یا شما را در آن فرمانروایی کردند.

تفسیر شهاب الدین محمود بن عبدالله الوسی میفرماید: نگفته است «خلفاء عاد»؛ چون به این أمر اشاره کرده است که در بین آن دو فاصله‌ی زمانی طولانی وجود داشت.

«وَبَوَّأْكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَخَذُونَ مِنْ سُهُولِهَا قُصُورًا»: «وَ بِهِ شَمَاءِ رَزْمَنِ جَائِيَ مَنَاصِبِ دَادِ» طوری که در سرزمین‌های هموار خانه‌های وسیع و قصرهای زیبا بنا می‌کنید.

(بوأ): از مصدر «مباءه»، عبارت است از: منزلی که انسان در آن ساکن می‌شود «وَتُنْحِتُونَ الْجِبَالَ بُيُوتًا»: و در کوه‌ها نیز از طریق کندن کاری و سنگتراشی خانه‌هایی برای خود می‌سازید که شمارا در سردى گرم و درگرمی ساییان است.

تفسیر قرطبی در باره آنان نوشته است: چون عمرشان طولانی بود، منازل را در دل کوه‌ها تدارک می‌دیند؛ زیرا خانه‌هایی که از سنگ درست نمی‌شد، قبل از به آخر رسیدن عمر آنها فرسوده و خراب می‌شد.

«فَادْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْنُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ» (٧٤): پس این نعمت‌های بزرگ و دست‌های دهنده را یادآورید و در زمین فساد بسیار نکنید؛ زیرا هر که چنین کند یقیناً که زیان نموده است. یعنی از سرنوشت قوم عاد درس عبرت بگیرید. خدایی که با قدرت خویش توانست قوم نیرومندی همانند عاد را از بین ببرد و شما را وارث آن بگرداند، اگر شما نیز همانند عاد به فساد بپردازید شمارا هم میتواند از بین برد و قوم دیگری را به جای شما به صحنه بیاورد.

قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ قَالُوا إِنَّا بِمَا أَرْسَلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ (٧٥)

اشراف و سران قوم صالح که تکبر و سرکشی می‌ورزیدند به مستضعفانی که ایمان آورده بودند گفتند: آیا میدانید (یقین می‌کنید) که صالح از طرف پروردگارش فرستاده شده است؟ (مؤمنان مستضعف) گفتند: (بلی) بدون شک ما به آنچه به او فرستاده شده است، ایمان داریم. (٧٥)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«اسْتَكْبَرُوا»: بزرگی فروختند، تکبر ورزیدند. «اسْتُضْعِفُوا»: ضعیف نگهداشته شده بودند، استثمار شده بودند.

تفسیر:

«قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ»: در این هیچ جای

شکی نیست که: معمولاً اشراف و افراد صاحب نفوذ، مخالف راه انبیای اند و به شبهه افکنی در میان مؤمنان دست می زنند. طوری که در آیه مبارکه آمده است که: سران و اشراف مستکبر و منحرف قوم صالح به مؤمنان مستضعف پیرو صالح عليه السلام گفتند: «أَتَعْلَمُونَ أَنَّ صَالِحًا مُرْسَلٌ مِنْ رَبِّهِ»: آیا شهادت می دهید که صالح را الله متعال به سوی ما به عنوان پیامبر فرستاده است؟ این سوال آنها بر طریق تمخر و إستهزاء بود.؟

باید یادآور شد که: نه فقر و مستضعف (ناتوان وضعیف شمردن) دارای ارزش است و نه تمکن و کاخ نشینی؛ آنچه مهم است انتخاب راه الله متعال از طریق آگاهی، علم، ایمان، تقوا، جهاد و هجرت است. (در آیه‌ی قبلی، قصرسازی را نعمت الهی به شمار آورد، به شرط آنکه به فساد منتهی نشود، در این آیه مبارکه هم از مستضعفان مؤمن ستایش شده است، نه از همه‌ی آنان).

«قَالُوا إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ(75)»: گرچه محیط و جامعه در شخص تأثیر دارد، ولی إجبار نمی‌آورد. طوریکه مستضعفان محروم باصراحت در مقابل مستکبران ایستاده شدند و در جواب به شیوه‌ای که بیانگر ایمان و باور و اعتقاد راسخ آنان به رسالت او بود، به آنها گفتند: بلی! ما به رسالت صالح عليه السلام باور کامل کردیم و اینکه او نبی از انبیای الهی است و ما همواره از اوامر خداوند متعال پیروی می‌کنیم و از نواهی اش إجتناب مُتابعت پیامبرش را می‌نمائیم.

یعنی: ما نه فقط به صدق و راستی او در این ادعا داناییم بلکه به او و رسالتش مؤمن بوده و از آن گذشته، تابع و مطبع امرش هم هستیم.

تفسر ابو حیان فرموده است: اینکه از «هو مرسل» به «إِنَّا بِمَا أُرْسِلَ بِهِ مُؤْمِنُونَ»: عدول کرده است بیانگر اوج حسن و زیبایی است؛ چون موضوع رسالت‌ش معلوم و متجلی و مسلم است و هیچ‌گونه شک و تردیدی در معجزات عظیمش نیست، بنابراین نیازی نیست که درباره‌ی رسالت‌ش سؤال شود. (البحر ۳۳۴/۴).

فَالَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ(76)

متکبرین (قوم صالح) گفتند: (ولی) ما به آنچه شما به آن ایمان آورده اید کافریم! (76) «قَالَ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا بِالَّذِي آمَنْتُمْ بِهِ كَافِرُونَ(76)»: رؤسای مستکبران گفتند: مابه آنچه شما آنرا تصدیق کرده‌اید، (یعنی به نبوت صالح عليه السلام) کافریم. و از آن روی گردانیدیم. به این علت نگفته است: «إِنَا بِمَا أَرْسَلْنَا بِهِ كَافِرُونَ» تا مخالفت خود را با صالح ابراز دارند و گفته‌ی پیروانش را رد کنند. این سخن را در حالی گفتند که معجزه آشکار و حجت پایدار حق تعالی در میان آنان بود.

فَعَرُوا النَّاقَةَ وَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ وَقَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ(77)

پس آن ماده شتر را کشتند و از فرمان پروردگارشان سرکشی نمودند و به صالح گفتند: اگر از پیامبران هستی عذابی که همواره به ما و عده می دهی، بیاور. (77)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«عَرَّوْا النَّاقَةَ»: ماده شتر را ذبح کردند. «عقر»: زخمی کردن. «عقرالابل»: پی کردن و بریدن دستها و پاهای شتر. آن کس که شتر صالح را کشت «قدار بن سالف» نام داشت که به دستور جمعی این کار را کرد.

تفسیر:

«فَعَقِرُوا الْنَّاقَةَ وَ عَتَّوَا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ»: شتر را پی کردند یعنی: پی‌های آن را بریدند، یا آن را ذبح کردند و از انجام دادن فرمان الهی سرپیچی نمودند.

«عقر»: طوریکه در فوق هم تذکر دادیم به معنای پی کردن است، یعنی قطع کردن عصب و رگ محکم و مخصوص پشت پای اسب و شتر که عامل عمدی حرکت آنهاست و با قطع آن، حیوان به زمین می‌افتد و از راه رفتن باز می‌ماند.

باید مذکور شد که: در سوره‌ی قمر، کلمه‌ی «عقر» مفرد آمده است که بیانگر این امر است که قاتل ناقه یک نفر بوده است؛ اما در این آیه مبارکه و سوره‌های شمس و شعراء و هود، این کلمه به صورت جمع آمده است، «عقروا» که نسبت پی کردن شتر به تمام قوم داده شده است. این بدین معنی است با در نظر داشت اینکه: همه آنها در کشتن ماده شتر مستقیماً شرک نداشتند بلکه یک تن از آنان او را کشت ولی از آنجا که این کار با رضا و موافقت همگی آنان انجام گرفت لذا این عمل به همه آنان نسبت داده شد. به یاد داشته باشید و نباید فراموش کنید که: سکوت و رضایت بر گناه، شرکت در گناه محسوب می‌شود.

«عَتَّوا» عتو: سرکشی. «عَتَّوا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ»: از فرمان پروردگارشان سرپیچی کردند. باید گفت که؛ نافرمانی و تجاوز از دستور، مهمتر از کشتن شتر است.

«وَ قَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ(77)»: و گفتن: ای صالح! اگر راست می‌گویی که پیامبر هستی، عذابی را بیاور که ما را از آن می‌ترسانی و وعده‌ی آن را داده‌ای. اگر تو واقعاً راست می‌گوئی پس در نزول عذاب برم اعلمه کن! این سخنان را بر سبیل تمسخر و ریشخند و این‌که صالح از اجرای آن نتوان است، گفته‌اند.

محمد حسن دیوبندی مفسر تفسیر کابلی مینویسد: آن ماده شتر چندان قوی هیکل و بزرگ بود که در وقت چریدن، سایر چارپایان از وی فرار، وحشت، و میگریختند. در روزی که نوبت آن می‌بود تمام آب چاه را می‌نوشید، و آن را خشک می‌کرد. گویا، چنانکه خلقت وی غیر معمولی بود، لوازم و آثار حیات و احتیاجات او نیز به‌طور خارق العاده آفریده شده بود. سرانجام مردم به قهر آمدند، و به قتل آن اتفاق کردند.

حضرت علامه مفتی محمد شفیع عثمانی دیوبندی مفسر تفسیر معارف القرآن در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: بزرگترین فتنه شیطان که در اثر آن، انسان، عقل و هوش خود را از دست میدهد زن است. دو زن زیبا و حسین و جمیل شرط گذاشتند که هر کسی این ناقه را بکشد، اختیار دارد از ما و دختران ما هر کدام را بخواهد از آن اوست.

دو نوجوان به نام‌های «مصدع و قذار» در این نشئه، مدهوش شدند و به اراده قتل ناقه بیرون آمدند و سر راه ناقه، پشت سنگی کمین کردند؛ همینکه ناقه جلو آمد مصدع بر او تیر اندازی نمود و قذار با شمشیر پاهای او را قطع نموده او را قتل کرد. قرآن کریم او را بزرگترین شقی و بدخت قوم ثمود معرفی کرد که: «اذانبعت أشقاها» [آیه ۱۲، سوره شمس] زیرا به سبب او تمام قوم در عذاب گرفتار شد.

بعد از قتل ناقه پلان قتل خود حضرت صالح عليه السلام را نیز مطرح نمودند؛ و بدین طریق احکام خدا را که راجع به «صالح» و «ناقه» بود، به پشت انداختند و در مخالفت آن قرار گرفتند. و گفتن: «وَ قَالُوا يَا صَالِحُ ائْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الْمُرْسَلِينَ 77» (و گفتن: ای صالح، بیار به ما آنچه وعید می‌کنی ما را؛ اگر هستی از پیغمبران). این کلمات از زبان

انسان وقتی می برد که از قهر و غصب الهی هیچگونه خوف و ترسی نداشته باشد. قوم ثمود نیز مانند عاد اولی به جایی رسیدند که مورد عذاب الهی واقع شدند.

حضرت صالح عليه السلام بعد از اطلاع یافتن از قتل ناقه، قوم را به دستور الله اطلاع داد که الان فقط سه روز از زندگی شما باقی است.

«فَعَرُوْهَا فَقَالَ تَمَّتُّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةً أَيَّامٌ ذَلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْنُوبٍ»: [آیه ۶۵، سوره هود] یعنی سه روز درخانه های خود راحت باشید (سپس عذاب می آید).

و این وعده راست است که در آن امکان تخلف وجود ندارد؛ اما هرگاه شناس قومی خراب باشد هیچ نصیحت و تنبیه برای او مفید نخواهد شد. قوم این اعلام حضرت صالح عليه السلام راهم به باد مسخره گرفتند و گفتند که این عذاب چگونه و از کجا می آید، و چه علامتی دارد؟ حضرت صالح عليه السلام فرمود که: علامات آن را بشنوید، فردا روز پنج شنبه صورت های همه شما زرد میشوند، مرد و زن پیر و جوان هیچکس از آن مستثنی نمیباشد.

سپس پس فردا روز جمعه صورت های همه شما سرخ میشوند و بعد از آن در روز یکشنبه همه صورتها یتان شدید سیاه میگرددند و این آخرین روز حیات شما خواهد بود. قوم بد شناس هنوز هم بجای اینکه به سوی توبه و استغفار روی بیاورند، در پی قتل حضرت صالح عليه السلام قرار گرفتند. زیرا چنین فکر کردند که اگر او راست میگوید بر ما عذاب نازل میشود پس چرا کار او را پیش از خود یکسره نکنیم و اگر دروغگو است باید به سزای عملش برسد.

فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَةُ فَاصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ (۷۸)

پس آنها را زلزله ای سخت فرا گرفت، پس در خانه هایشان به زانو افتاده (مرده) صبح کردند. (۷۸)
تفسیر:

خداؤند متعال زلزله شدیدی بر آنها فرستاد که نابود و هلاک شان ساخت، بر اثر این زلزله در خانه های خود مردند و تبدیل به جثه هایی بی حرکت که زندگی ندارد.

رجفه، فریادی سخت و سهمگین بود که با یک تکان سخت، دل هایشان را از جابر کند. در البحر آمده است: نعره ای از آسمان آنان را فرا گرفت که متضمن صاعقه و صدای زمین بود و در نتیجه ای آن نابود گشتند. (البحر ۳۳۱/۴).

«جاثِمِینَ»: «جاثم» از «جَثْم» بر وزن حَشَم، به معنای نشستن روی زانو و یا فروافتادن بر سینه است.

بر زانوها و چهره های خویش به زمین چسبیده و بی جان و بی حرکت گردیدند، همانند پرنده ای که بر روی درافتند و از پا در آید.

«جاثِمِینَ» یعنی: خاموش از پای در آمدند و از مرگ به خود نمی جنبدند. میگویند: «الناس جَثْم» یعنی: نشسته اند و هیچ حرکتی نمیکنند و برنمیخیزند و «مجثم» نیز که در حدیث از آن نهی شده از آن است و مجثم چارپایی است که دست و پاپیش را برای پرتاب می بندد و جمع می کند.

روایت شده است که: پی کردن ماده شتر از سوی آنان در روز چهارشنبه و نزول عذاب بر آنان در روز شنبه بود پس همه، جز صالح عليه السلام و پیروانش از اهل ایمان، هلاک شدند.

قابل یادآوری است که در این آیه مبارکه، هلاکت قوم ثمود را توسط رجفه و زلزله شدید بیان فرموده است، ولی در سوره فصلت آیة ۱۷ و سوره ذاریات آیه‌ی ۴۴، آن را توسط صاعقه بیان داشته است. «فَأَخْدَثْتُهُمُ الصَّاعِقَةَ وَ هُمْ يَنْظُرُونَ»: بنابر این شاید دو مجازات صاعقه و زلزله در یک لحظه و توأم بوده است. و شاید مراد از رجفه، لرزش براندام باشد که برخاسته از ترس و وحشت است، نه زلزله.

به یاد داشته باشید که: وعده‌های انبیاء، عملی می‌شود، پس هشدار هایشان را باید جدی گرفت. (در آیات قبل تهدید بود: «لَا تَمْسُوا هَا سُوءِ فَيَأْخُذُكُمْ عَذَابُ أَلِيمٌ» و این رجفه، همان تحقق وعید و عذاب الیم است).

فتولی عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَةَ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ (۷۹)

پس (چون علایم عذاب رسید) صالح از آنان روی گردانید (و از ایمان آنها نامید شد) و گفت: ای قوم، من ابلاغ رسالت از خدای خود نمودم و شما را نصیحت کردم لیکن شما (از جهل و غرور) ناصحان را دوست نمی‌دارید. (۷۹)

تشریح لغات و اصطلاحات :

تولی عنهم: از آنان روی گردانید. **الناصِحِينَ**: دلسوزانی که دلسوزیشان را فولاً و عملأً اعمال می‌کنند، خیرخواهان.

تفسیر:

بعداز نابودی آنها و مشاهده‌ی ماجرا، صالح از آنها روی گردانید و از دیارشان بعد از اینکه ناقه را پی کردن بیرون شد و با افسردگی و اندوه گفت: محققًا که به شما نصیحت کردم و شمارا در جریان رسالت الهی قرار داده به معروف امر و از منکر نهی کردم و شریعت خدای را به شما بیان نمودم ولی شما با نصیحت نصیحتگر هدایت نمی‌شوید و به رأی و نظری عاقلانه رهیاب نمی‌گردید! شما از پذیرش نصیحت من ابا ورزیده و از ارشاد من را ترک کردید پس عذاب بر شما تحقق یافت.

تفسیر مختری در تفسیر خویش مینویسد: «وَلَكِنْ لَا تُحِبُّونَ النَّاصِحِينَ» حکایت حال ماضی است. گاهی اوقات انسان به دوست مردهاش-که در حال حیات بارها او را نصیحت کرده بود اما آن را گوش نکرده و سرانجام چهار هلاکت شده بود - میگوید: برادر جان! چقدر تو را نصیحت کردم و چند بار به تو گفتم، اما از من نپذیرفتی؟! (کشاف ۱۲۴/۲).

جار الله زمخشri مفسر تفسیر کشاف در تفسیر خویش مینویسد: «فتولی عنهم» از ظاهر عبارت چنین بر می‌آید که او به آنچه بر سرshan می‌آمد، نظاره گر بود و وقتی دید که آنان از پای در آمدند، از آنان روی گرداند و با اندوه و حسرت از آن که توفیق ایمان آوردن را از دست داده اند، اعراض کرد و در حالی که او اندوه‌گین بود، به آنان گفت: اما شما «لاتحبون الناصِحِينَ / خیرخواهان را دوست نمیدارید». همچنین روی گرداندن آن بزرگوار میتواند برای دور شدن از آنجا باشد و چون دید که نشانه‌های عذاب پیدا شده است، اصرار آنان بر کفر را ناخوش داشت. برخی چنین روایت کرده اند: روز چهارشنبه بود که آن شتر را کشتند و روز شنبه عذاب آنان را فرو گرفت.

همچنین روایت کرده اند که حضرت صالح همراه با یکصد و ده نفر از مسلمانان، گریه کنان از آن جا رفت، چون بازنگریست دید که دود بالا آمده است و دانست که آنان نابود

شده اند و آنان که نابود شدند، هزار و پانصد خانواده بودند. باز روایت کرده اند که آن بزرگوار بازگشت و در سرای آنان سکونت گزید.

اگر بپرسند: چگونه خطاب مردگان به عبارت «ولكن لاتحبون الناصحين» جایز است؟ در جواب باید گفت: این شیوه‌ای رایج است، چنان که کسی به رفیق خویش که مرد است و در حیاتش بسیار او را نصیحت کرده باشد و او نصیحت او را نشنیده و خود را به نابودی افکنده باشد، میگوید: ای برادر، چه بسیار تو را نصیحت کردم و چه بسیار سخنان خیرخواهانه به تو گفتم، اما نشنیدی و از من نپذیرفتی! عبارت «ولكن لاتحبون الناصحين» حکایت حال گذشته است.

خوانندگان محترم!

در آیات (80 الى 84) در باره قصه‌ی لوط عليه السلام ذکری بعمل آمده است.

ولُوْطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقُكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ (٨٠)
و (به خاطر بیاورید) لوط را هنگامی که به قوم خود گفت آیا عمل شنیعی (بی حیائی) انجام می دهد که هیچکس از مردم عالم پیش از شما (آن کار قبیح را) نکرده است؟ (۸۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الفاحشة»: کار زشت و پلید. (همجنس بازی و لواط، از گاهان کبیره و عملی بسیار زشت است). «أتلون»: می‌آید، مرتكب می‌شود. در اینجا، منظور عمل نگین و پست همجنس بازی است.

تفسیر:

«ولُوْطًا إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ أَتَأْتُونَ الْفَاحِشَةَ مَا سَبَقُكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ (80)» زمانی را به یاد بیاور که لوط به قوم خود یعنی «اهل سدوم» به طریق إنکار و سرزنش گفت: آیا عملی بی‌نهایت زشت را مرتكب می‌شود که هیچکس قبل از شما در طول ایام مرتكب آن نشده است؟! یعنی: آن خصلت بسیار زشت و سخت ناشایست را که فعل لوط می‌باشد، آن عمل زشت و ناپسند عبارت بود از نزدیکی با مردان از طریق عقب، اول ارتکاب آن عمل را معرض شد، آنگاه آنان را سرزنش کرد که آنها اولین مرتكبین آن بودند. زیرا فعل لوط، قبل از آنان در میان هیچ امت‌ها شایع نبود. و این آن‌ها هستند که چنین بدعتی را اساس گذاشتند.

تفسیر می‌نویسد: در قدم اول این فعل ملعون را شیطان به اهالی سدوم آموخت؛ و از آنجا به مقامات دیگر سرایت کرد.

تفسیر أبوحیان میفرماید: از آنجایی که زشتی این عمل برای انسان معهد بود و ناپسندی آن از روی عقل هویدا، الف ولام تعریف بر سر آن درآورده و گفته است: «الفاحشة» به خلاف زنا که بدون الف ولام آمده و گفته است: «إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً»، که به صورت نکره آمده است. و جمله‌ی منفی «ما سبقكم» نشان میدهد که آنها اولین مرتكبان و مبتکران این عمل زشت بودند. و لفظ (من) در «من أحده» برای مبالغه و تأکید نفی جنس آمده است. و آوردن «الْعَالَمِينَ» به صیغه‌ی جمع نیز به همین منظور است. عمرو بن دینار گفته است: دیده نشده است که قبل از قوم لوط و در میان ملت‌های پیشین مرد با مرد نزدیکی کرده باشد. (البحر ۴/۳۳۳).

تفسر آن می‌أفزایند: در جمله «ما سَبَقُكُمْ بِهَا» بت پرستان، اگر احیاناً بهانه‌ی بتپرستی را به آجداد خویش منسوب میدارند، ولی پیروان فحشا، این بهانه را هم نداشته و ابتکار جنایت و گناه از خودشان بود.

«ما سَبَقُكُمْ بِهَا مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعَالَمِينَ ۝۸۰»: ابداع‌کنندگان أعمال زشت، مرتكب گناهی بزرگتر و مستحق ملامتی بیشتر می‌باشند.

مختصری از زندگی نامه لوط:

لوط فرزند هاران، پسر آزر و برادر زاده‌ی ابراهیم علیهم السلام است. در «اور کلدانیین» جنوب شرقی عراق، از توابع بصره، موسوم به «بابل» چشم به جهان گشوده است. لوط علیه السلام پس از مرگ پدرش، همراه کاکایش، ابراهیم که تنها مردی بودکه به او ایمان آورد، «فَأَمَّنَ لَهُ لُوطٌ» (عنکبوت، ۲۶). به بین النهرين تا جزیره‌ی قورا، سرزمین آشوریان مهاجرت کرد. [این جزیره به جزیره‌ی «ابن عمر» مشهور و «دجله» برآن محیط و سرزمین آشوریان در آن جا بود.] (تفسیر منار).

سپس با هم به مصر و شام رفتند. ابراهیم او را به شرق اردن در مکانی به نام «عمق السدیم» نزدیک «بحرالمیت» یا «دریای لوط» که پنج آبادی داشت، برد.

لوط نیز یکی از آن آبادیها را به نام «سدوم» برگزید، سپس خداوند او را برای راهنمایی مردم سدوم و پیرامونش مبعوث فرمود تا آنان را به سوی خدای توانا دعوت نمایند و از کار زشت و پلید دست بردارند. مردم سدوم در نهایت بی شرمی و جلو چشم این و آن به کار زشت و شرم آور دست می‌زدند، راه را بر تجاران می‌بستند و... [عنکبوت/29]. لوط، همواره مردم سدوم را نصیحت می‌فرمود و آنان را از عذاب خداوند متعال هشدار می‌داد؛ ولی این نصایح هیچ تأثیری بالای شان نداشت و چون در نصیحتگری پاشاری کرد، او را به کشن و سنگ باران و گاهی به بیرون کردن از شهر و دیار تهدید می‌کردند.

دوفرشته در لباس دوپسر نوجوان، مهمان لوط شدند، جمعی از اهل سدوم، نزد لوط آمدند و از او خواستند، آن دو را برای کار زشت به آنان تسلیم بدارند، اما لوط پس از تلاش و دفاع زیاد، ازدواج دختران خود را به آنان پیشنهاد کرد تا از مهمانان دست بردارند از خواسته‌ی خود، شرمسار گردند و پس روند؛ ولی آن قوم نادان راضی نشدند و برکردار پلید خود پای فشاری می‌گردند.

لوط، خطاب به آن قوم جاهل می‌گوید: ای کاش، در برابر شما قدرت و توانی می‌داشتم و با شما می‌جنگیدم یا به تکیه گاهی استوار، پناه می‌جستم و شما را در هم می‌کوبیدم تا به مهمانانم آسیبی نرسانیم. (هود آیه ۸۰). وقتی به خانه‌ی لوط هجوم آورند، خداوند بینایی آنان را گرفت، کور و درمانده شدند و جایی را نمی‌دیدند. در این وقت آن دو فرشته‌ی مهمان، خود را به لوط نشان دادند.

(هود آیه ۸۱) و رسالت خود را ابلاغ نمودند، آنگاه لوط و دختران او را - به جز همسرش که ایمان نیاورده بود - از خانه بیرون برندند و مردم سدوم را آتش و گوگرد باران کرندند. (تفسیر فرقان)

إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ بَلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ (۸۱)

البته شما[بدون توجه به حقوق همسران و غافل از اینکه نعمت غریزه جنسی برای بقای نسل است] به جای زنان با مردان آمیزش (وشهوترانی) می‌کنید، بلکه شما مردم اسرافکار (و تجاوزکار) هستید. (۸۱).

تشريح لغات و اصطلاحات:

«مِنْ دُونِ»: به جای. «مُسْرِفُونَ»: إسراف کنندگان، تجاوزکاران. کسی که راه طبیعی و فطری را کنار بگذارد، مُسرف است. «مسروفون» إرضای شهوت از غیر راه طبیعی، إسراف است.

تفسیر:

«إِنَّمَا لَتَأْتُونَ الْرِّجَالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّسَاءِ»: شیخ مرحوم صابونی مفسر تفسیر صفوۃ التفاسیر در تفسیر این آیه مبارکه می نویسد: این بیان آن عمل زشت است و توبیخی شدید و زشتتر از توبیخ و سرزنش قبلی است؛ زیرا به «إن و لام» مؤکد شده است؛ یعنی ای قوم! شما از طریق دبر با مردان نزدیکی میکنید و با این عمل زشت و خبیث و ناپسند، شهوت خود را ارضاء میکنید، بدون اینکه به زنان رو بیاورید که خدا آن را برایتان حلال کرده است. آنگاه از اعتراض بر آنها اعتراض نموده و به بیان حال و احوال آنها پرداخته است که سبب ارتکاب پستی‌ها و پیروی از شهوت می‌شود و فرمود:

«بَلْ أَنْثُمْ قَوْمٌ مُسْرِفُونَ(۸۱)» عذر و بجهه‌ای ندارید، بلکه عادت و روش شما عبارت است از زیاده روی و تجاوز از حدود در هر چیز. در یک کلمه باید گفت که: لواط، تجاوز به حقوق زنان در جامعه است. قوم تنها گرفتار یک گناه نمیباشند؛ بلکه ارتکاب این فعل مخالف فطرت دلیل است بر اینکه شما از حدود انسانیت هم تجاوز کرده‌اید.

ابو سعود گفته است: در این که قید (شهوة) را آورده است، به حیوانیت محض آنها اشاره کرده است و نیز نشان می دهد که هدف و انگیزه‌ی انسان عاقل از نزدیکی کردن، همانا طلب فرزند و بقای نسل است نه اطفای شهوت. (طبری ۵۵۱/۱۲).

باید گفت که ازدواج، دارای خصوصیات و آثاری است که در لواط و زنا وجود ندارد، از جمله:

- ۱ مودت و رحمت و انس.
- ۲ تشكیل نظام خانواده.
- ۳ فرزند و بقای نسل.
- ۴ همومنی با فطرت و انسانیت.

وَمَا كَانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرُجُوهُمْ مِنْ قَرْيَاتُكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ (۸۲)
ولی جواب قوم لوط جز این نبود که (از روی تمسخر) گفتند: آنها را (لوط و پیروان او) را از قریه خود بیرون کنید، زیرا اینها مردمی هستند که پاکدامنی را می خواهند (و از کار ما بیزاری می جویند) (۸۲)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَنَاسٌ»: مردمان. «يَتَطَهَّرُونَ»: به پاکی تظاهر می کنند.

تفسیر:

«وَمَا كَانَ جَوابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا أَخْرُجُوهُمْ مِنْ قَرْيَاتُكُمْ إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ (۸۲)»: و چون لوط علیه السلام آنها را به خاطر ارتکاب عمل زشت توبیخ کرد گفتند: لوط و مؤمنان همراهش را از قریه خویش بیرون کنید که آنها مردمی پاک، نزیه و شرافتمانداند. این سخن آنها بنابر تمسخر، إستهزاء و عناد بود. یکی از بدی‌ها همانا، برخورد بی دلیل و غیر منطقی با ناصحان است.

این جواب استهzaء الود قوم، هیچ ارتباطی به نصیحت لوط عليه السلام نداشت بلکه جواب مناسب این بود که نبوت وی را تصدیق کرده و از فرمان وی اطاعت میکردند و به خواسته وی جواب مثبت و مساعد میدادند ولی آنان این جواب بدوا از نفس های پلید و فطرت های غیر سالم برخاسته بود، به وی تحویل دادند، عجبا از این منطق سرچپه!

منطقی که میگوید: باید کسانیکه پاک و پرهیزکارند، از شهر بیرون روند تا پلیدان و ناپاکان در آن باقی بمانند؟! این منطق؛ منطق جاهلیت در هر زمان و مکانی است چنانکه در عصر حاضر نیز مشاهده میکنیم که اغلب پاکان و پرهیزکاران، در طرد و تبعید به سر می برنند.

در آیه هیچ جای شکی نیست که: در نهی از منکر، باید آماده تبعید و پذیرش مشکلات باید بود. با تأسف مجرمان، برای پاکان حقی در اجتماع هم قائل نیستند. هرگاه در جامعه‌ای فساد زیاد شد، پاکان را منزوی میکنند و نهی از منکر و پاک بودن، جرم محسوب می شود. ابن عباس(رض) در مورد آیه «إِنَّهُمْ أَنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ ۚ ۸۲» میفرماید: یعنی افرادی هستند که عمل نزدیکی با مردان یا زنان را از راه دبر کثیف و بد می‌دانند. آنها چنان سخنانی را به عنوان تمسخر و استهzaء به لوط و قومش بر زبان آورند، آنها چیزی را برای لوط و پیروانش عیب و ننگ قلمداد کرند که در واقع مایه‌ی مرح و تمجد است.

معلوم میشود که این قوم نه تنها بذكردار و بی حیا و دارای اخلاقی فاسد بود، بلکه در انحطاط اخلاقی به درجه ای از پستی رسیده بود که دیگر حتی وجود چند انسان نیک و پاک و دعوت دهنده به سوی نیکی و بازدارنده از بدی را هم نمی‌پسندید. در بدی و بذكرداری به قدری غرق شده بود که حتی صدای اصلاح را نیز نمیتوانست تحمل کند و آن عناصر پاک باقی مانده در آن فضای مسموم را هم میخواست بیرون بیندازد. پس از رسیدن به این حد بود که پروردگار باعظمت تصمیم به ریشه کنی آنان گرفت. قومی که حتی اندک عنصری از پاکی و خیر در آن باقی نماند، دیگر دلیلی برای ماندن آن در زمین وجود ندارد. مدامی که در سبد میوه های گندیده، چند میوه‌ی سالم وجود داشته باشد، میتوان آن را نگهداشت، اما اگر آن چند میوه از آن بیرون آورده شدند، دیگر جایی برای قرار دادن آن سبد میوه به جز اندختن پیش روی حیوانات باقی نمی‌ماند.

فَأَنْجِنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتُهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ (۸۳)

پس ما لوط و خانواده اش را، به جز همسر او که از باقی ماندگان در عذاب بود، نجات دادیم.(۸۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اهل»: هم به خویشاوندان نزدیک گفته میشود و هم به پیروان راستین، ولی با توجه به آیه‌ی 36 سوره ذاریات، به جز خویشاوندان نزدیک، هیچکس به آن حضرت ایمان نیاورد. «الغابرین»: نابود شوندگان، واپس ماندگان، بازماندگان. کسی که همراهانش برونده او باقی بماند. بنابر این لوط و یارانش از شهر خارج شدند و زمینه‌ی عذاب فراهم شد.

تفسیر:

«فَأَنْجِنَاهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتُهُ كَانَتْ مِنَ الْغَابِرِينَ(83)»: ما لوط عليهم السلام و أهله را از عذابی که قومش به آن مبتلا گشتند، نجات دادیم و همسرش را چون عصیانگر و برشوهر خودمتمرد بود در زمرة هلاک شدگان باقی گذاشتیم.

مفسر طبری فرموده است: یعنی لوط و أهل بيت مؤمنش را نجات دادیم، جز همسرش که به لوط خیانت میکرد و به خدا کافر بود، لذا همراه با نابود شدگان قوم لوط وقتی عذاب بر آنان نازل شد، او هم نابود شد.

در این هیچ جای شکی نیست که: انسان آزاد است و خودش راه خود را تعیین و انتخاب میدارد. همسر لوط علیهم السلام با در نظر داشت اینکه در خانه وحی و در خانه پیامبر زندگی میگرد، راه کفر را در پیش گرفت، ولی همسر فرعون که در خانه کفر زندگی میگرد راه توحید را انتخاب کرد.

در اسلام، عامل نجات انسان رابطه‌ی مکتبی است، نه خویشاوندی. پس سرنوشت هر کس در گرو عمل خود است.

در تفسیر تفہیم القرآن آمده است: زن لوط به گمان غالب از دختران همان قوم بود هم صدای خویشاوندان و قوم خویش بود و تا آخر آنها را ترک نگفت. به همین جهت پیش از نزول عذاب، هنگامی که خداوند متعال به لوط علیه السلام ویاران با ایمان او دستور هجرت داد، به آنان فرمود که آن زن را همراه خود نبرند.

در «تفسیر الكشاف عن حقائق التنزيل و عيون الأقوال في وجوه التأويل» در باره مجازات قوم لوط می‌نویسد:

برخی هم گفته اند که شهرهای نگونسار شده، هفت شهر بودند. برخی هم گفته اند شمار انسان های آن شهرها چهار نفر بود که بین شام تا مدینه می زیستند و خدای متعال بر آنان باروت و آتش باراندید و از آن نابود شدند.

برخی دیگر نیز گفته اند کسانی که در شهر ماندند، زمین شکافت و آنان را فروگرفت و کسانیکه از آنجا بیرون رفتد و یا در بیابان ها هواره شدند، باران سنگ بر آنان بارید. همچنین گفته اند که ابتدا سنگ باران شدند و پس از آن زمین شکافت و آنان را در خود فرو گرفت.

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَانظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ (٨٤)

و (سپس چنان) بارانی عجیبی بر آنها باراندیم (بارانی از سنگ که آنها را نابود ساخت) اکنون بنگر سرانجام کار مجرمان به کجا کشید. (۸۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ»: بارانی از سنگ گداخته و موادگوگردی را بر سر آنان باراندیم.

تفسیر:

«وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا»: نوعی باران عجیب بر سر آنها فرو ریختیم، آن باران عبارت بود از سنگ سجیل. عذاب را به سبب کثرتش به باران شدید تشبیه کرده است؛ چون آن را بسان باران فرو فرستاد. طوریکه در آیه 82 سوره هود میفرماید: «فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِيلٍ مَنْضُودٍ» (پس هنگامی که فرمان (قهر) ما آمد، آن سرزمین را زیر و رو کردیم و بارانی از سنگ‌هایی از گل های لایه بر آنها فرو ریختیم)، «سِجِيل» به معنای کلوخ است، چیزی نه مثل گل، نرم و نه مثل سنگ، سخت، و «مَنْضُودٍ» یعنی رویهم و پی در پی. منظور از سنگ نشاندار، یا این است که هر سنگ برای شخص خاصی در نظر گرفته شده بود و یا اینکه آن سنگ‌ها با سنگ‌های زمینی فرق داشته است).

ملحظه میداریم که: تغییر راه فطرت، (ارضای جنسی از طریق مردان و همجنس بازی)، تغییر نعمت را به دنبال دارد. به جای باران، پاره سنگ میبارد.

تفسران در تفاسیر خویش مینویسند که: باران نابود کننده ای همراه با بادهای تند، این قوم ناپاک را فراگرفت، گویی وجود این باران میخواهد روی زمین را از آلودگی ها و پلیدی های قوم لوط، پاک و منزه سازد، پلیدی که آن مردم آلوده دامن و تیره بخت در آن جان باختند و برای خود رسوابی ابدی را در صفحه‌ی تاریخ ثبت کردند.

«فَأَنْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُجْرِمِينَ ۝۸۴»: ای شنونده! به سرانجام و عاقبت چنان مجرمانی بنگر که چه بلایی بر سرشان آمد؟ وجز نابودی و هلاکت چه چیزی نصیب آنان شد؟ قهر الهی مخصوص آخرت نیست، گاهی نیز در همین دنیاهم به سراغ مجرمان و باعی‌ها می‌آید. از تاریخ و سرنوشت دیگران باید عبرت گرفت، قهر الهی مخصوص یک دسته از مجرمان نیست، همه‌ی مجرمان باید هوشیار و بیدار باشند که: سنت الهی استثنای دربرندار. در تبیین و تفسیر داستان آموزنده در باره قوم لوط میتوانید به آیات متبرکه ذیل هم مراجعه فرماید: (سوره هود آیات 82 و 83)، (سوره حجر آیه: 71 و 74)، (سوره نحل آیه 55)، (سوره شعراء آیات 166 و 167)، (سوره ذریات آیات 35 و 36).

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه(85 الى 87) قصه شعیب علیه السلام به بیان گرفته شده است. البته قابل تذکر است که این پنجمین داستان از داستانهای انبیا علیهم السلام در این سوره، بعد از داستانهای نوح، هود، صالح و لوط می‌باشد.

وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمَ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٌ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ۝۸۵

و به سوی (مردم) مدین برادرشان شعیب را (به حیث پیغمبر فرستادیم) (پس شعیب) گفت: ای قوم من، تنها الله را عبادت کنید که برای شما معبدی برحق غیر از او نیست. همانا از نزد پروردگاری‌تان دلیل واضح به شما آمده است، پس پیمانه و ترازو را کامل ادا کنید، و حقوق و اموال مردم را کم نکنید، و در زمین بعد از اصلاح آن فساد نکنید، این (هدایات) به شما خیر (و بهتر) است، اگر مؤمن هستید. (۸۵)

تشریح لغات و اصطلاحات :

«مَدْيَن»: اسم قبیله‌ای است که از نسل مَدْيَان یکی از فرزندان ابراهیم علیهم السلام می‌باشدند. این نام به مسکن ایشان هم اطلاق شده است (قصص / 45).

«بَيِّنَة»: دلیل. معجزه. نوع این معجزه مانند بسیاری از معجزات دیگر روشن نشده است. «فَأَوْفُوا الْكَيْلَ» (وفی): پیمانه و ترازو را کامل کنید، به تمامی ادا کنید. «وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ»: اموال مردم را کم مدهید، حق مردم را مکاهید. «لَا تُفْسِدُوا»: کم نکنید، مکاهید. «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ»: در زمین فساد مکنید. فساد، شامل افساد در نظام اجتماعی، خوردن ناحق اموال مردم، فساد اخلاقی، مرتکب شدن به کار بد و ناروا، افساد در عمران و آبادانی از روی جهل و نادانی و بی‌سر و سامانی است.

تفسیر:

«وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمَ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٌ غَيْرُهُ»: و الله متعال به سوی مدین پیغمبر خویش شعیب علیهم السلام را فرستاد. او نیز از میان خود آنها بود.

ابن کثیر در مورد مَدْيَنَ مینویسد: مدین بر قبیله و شهر اطلاق میشود و آن شهری است در نزدیکی «معان» که در سر راه حجاز قرار دارد، قوم مدین همان « أصحاب ایکه » میباشد. (مختصر ابن کثیر ۵۲/۵).

«قَدْ جَاءَتُكُمْ بِبَيْنَهُ مِنْ رِبِّكُمْ»: شعیب قوم خود را به سوی عبادت الله یگانه و توحید و ترك شرک فرا خواند **«فَأَوْفُوا الْكِيلَ وَ الْمِيزَانَ»:** حقوق مردم را در پیمانه و وزن کامل و تمام ادا نمایید، **«وَلَا تَبْخَسُوا أَلْنَاسَ أَشْيَاءَهُمْ»:** و آنها را امر کرد تا هنگام خرید و فروش و داد و ستد، وزن و پیمانه را کامل کنند و حقوق مردم را زیر پا نگذارند، چون آنها از وزن و پیمانه میکاستند. او آنها را از اینکه از حقوق مردم هنگام خرید و فروش و معامله بکاهند نهی کرد.

بخس: عبارت است از: نقص و آن یا با معیوب ساختن کالا، یا با کمکردن از آن، یا به زبردستی، فربیکاری و نیرنگبازی انجام میگیرد و همه اینها شامل معنای خوردن اموال مردم به نارواست. بعضی گفته اند: قوم شعیب علیهم السلام از هرچیزی که در بازار هایشان وارد میشد، عوارض و حقوق گمرکی میگرفتند و نهی الهی ناظر بر این معنی است.

رعایت حقوق بندگان و إصلاح معاملات آنها که پرهیزگاران عصر ما به آن توجهی ندارند، نزد الله متعال چندان مهم است که وظیفه مخصوص پیغمبر جلیل القدری قرار داده شد؛ گروهی که درین باب با وی مخالفت نمودند تباہ کرده شد. در این آیات، به زبان حضرت شعیب علیه السلام تنبیه شده که اندک نقصانی به مال مردم رساندن، و پس از اصلاح ملک باعث خرابی و فساد شدن، کار مؤمن نیست؛ خواه به ذریعه کفر و شرک باشد، و خواه به واسطه قتل ناحق و نهبا وغیره.

«وَلَا تُعْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا»: و از فساد در روی زمین با ارتکاب گناهان، ظلم و ستم بازداشت به خصوص بعد از اینکه خدای تعالی با ارزال کتاب های آسمانی و فرستادن پیامبران آن را اصلاح کرده است.

«ذَلِكُمْ حَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (85)»: شعیب علیهم السلام به آنها بیان داشت اگر سخن مرا باور میکنید، مطالبی که به شما دستور دادم از قبیل اخلاص در عبادت الله متعال و ادای کامل حقوق مردم و ترك فساد و خرابکاری در روی زمین الله، برایتان بهتر است. در این آیة مبارکه میفرماید: **«ذلکم»**؛ یعنی، تکالیف پنجمگانه: بندگی الله، تصدق پیامبری شعیب، پیمانه و ترازو را به تمام و کمال رعایت کردن، ترك کم فروشی و کاستن حقوق مردم و خویشتن داری از فساد و تباہی در زمین.

زنگی نامه مؤجز شعیب:

شعیب، پسر میکیل، پسر یشجر از پیامبران طایفه عرب و نامش یازده بار در قرآن عظیم الشأن تذکر رفته که از جمله: در سوره های (أعراف آیات 85، 88، 90، 92 دوبار، سوره هود آیات 84، 87، 91، 94، سوره شراء آیه 177 و سوره عنکبوت آیه 36). او پیش از موسی به پیامبری رسید؛ چون قرآن نام موسی را پس از این پنج پیامبری که یاد کردیم، نام برده است: **«ثُمَّ بَعْثَنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَى بِآيَاتِنَا إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلِئَهُ...»**: پس از آن پیامبران، موسی را همراه آیات خود، نزد فرعون و سران قومش فرستادیم کردیم. (سوره أعراف آیه 103).

مدین یا مدین، قبیله ای عرب زبان بودند که در سرزمین «معان» در جنوب شرقی اردن بر سر راه حجاز، مسکن داشتند. این قبیله از سلاله مدن پسر ابراهیم علیهم السلام اند و

به الله ايمان نداشتند، فرشتگان را ميپرستيدين، ترازو و پيمانه را ميكاستند و در خريد و فروش به مردم کم می دادند. شعيب از اين کارهای ناجوانمردانه منع شان کرد و با بيان رسما و سخنوری، راه راست را به آنان نمود. و به همين دليل به «خطيب الانبياء» مشهور گشت.

قوم مدین می کوشيدند تا دعوت شعيب به مردم نرسد، او را آزار می دادند، منزلتش را می کاستند و تهدیدش ميکردند. (سوره هود آيه 91). عبادت خدای يگانه و عدالت در وزن و پيمانه را عيب می شمردند. (هود آيه 87). چون براین بی باوری وکفر وناسپاسی و ستيره گری با شعيب پای می فشريند، خداوند نيز همچون زمين لرزه‌ی قوم ثمود، بازلزله ای، آنان را از پای در آورد و همگی را نابود کرد. (سوره عنکبوت آيه 37).

پس از نجات شعيب و مؤمنان، خداوند شعيب را نزد «أصحاب ایکه» - که سرزمینی پوشیده از درخت و نزدیک مدین بود - فرستاد. مردم آنجا نیز مانند: أهل مدین گمراه وجاھل بودند و سخن شیوای شعيب، در آنان اثر نکرد، او را دروغگو و سحر زده خطاب نمودند و رسالتش را نپذیرفتد و گفتند: تو افسون زده و انسانی همچون مایی و گمان می کنیم، دروغگو هستی، به شعيب علیهم السلام گفتند: اگر راستگویی، پاره ای از آسمان را بر سر ما بيفکن، الله متعال، آنان را به عذاب «يوم الظله»: روز ابر سایه گسترن، روز ابر، گرفتار کرد. هفت روز گرمای سوزان، آنانرا در برگرفت، ابر سایه بانی فراهم آورد، همه‌ی آن قوم از بیم گرمای طاقت فرسا به آن پناه برندند، اما سایه بان، آنان را آتش باران کرد و همگی سوختند. (سوره شعراء آيه 189).

**وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبْغُونَهَا عِوَجاً
وَإذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلاً فَكثُرُوكُمْ وَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ (٨٦)**

و بر سر هر راهی منشینید تا کسانی را که به الله ايمان آورده اند بترسانید، و از راه الله (مردم را) منع کنید، و آنرا کج میخواهید، و به یاد آورید (نعمت الله را) وقتی که شما کم بودید پس شما را زياد کرد. و بنگرید که سرانجام فساد کنندگان چگونه بوده است. (۸۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تُوعِدُونَ»: ميترسانيد. «كل صراط»: هر راهی. «تَبْغُونَها عِوَجاً»: آن راه را کج میخواهيد. مراد اين است که راه الله را در نظر مردم کج نشان ميدهيد، و خودتان نيز راهی جدا از راه راست را در پيش می گيريد. «كثركم»: شما را بسيار گردانيد، افزون کرد، نسل شما را مبارک گردانيد.

تفسیر:

«وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللهِ مَنْ آمَنَ بِهِ»: و بر سر راهی نشينيدکه مؤمنان را به قتل تهدید کنيد و بترسانيد. سبب نشستشان در راه، دو چيز بوده: يکی، راهزنی، که راهروان و مسافرين را ترسانده و تهدید نموده، مالشان را ظلمًا به یغما برند؛ ديگر اينکه مؤمنان را از رفتن به حضور شعيب عليه السلام و پذيرفتن دين الهی منع نمایند. يعني بر سر راههایی که به خانه شعيب عليه السلام منتهی می شد، می نشستند و کسانی را که قصد رفتن به نزد وی را داشتند، از عذاب و عقاب خویش بيم داده و ميگفتند: او شخصی است کذا لذا نزد او نرويد.

حضرت ابن عباس(رض) در اين مورد مينويسد: راههایی را که به منزل شعيب منتهی ميشد، ميبيستند و هرگز که می خواست نزد او برود، او را تهدید کرده، مانعش می شدند و

می‌گفتند: شعیب دروغگو است، پیش او نرو، به همان شیوه که قریش با پیامبر صلی الله علیه وسلم عمل می‌کردند. (البحر ۳۳۸/۴).

در این هیچ جای شکی نیست که: در طول تاریخ دشمنان حق و حقیقت، برای جلوگیری از راه الله، همه جا در کمین هستند و از هر راه و شیوه‌ای استفاده می‌کنند.

همچنان سایر مفسران مینویسند: مراد از نشستن بر سر هر راه، ممکن است نشستن کنار سرک‌ها و کوچه‌ها برای فتنه‌گری باشد، و شاید مراد تلاش در راه فساد از هر راه و با هر شیوه باشد، همچنانکه در آیه 16 خواندیم که شیطان سوگند یاد کرد برای إنحراف انسان در کمین راه حق نشسته است، «لَاَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكُ الْمُسْتَقِيمَ»: که مراد، نشستن ظاهری نیست.

«وَتَبْغُونَهَا عِوَجًا»: وبرای آن راه، کجی نجویید یعنی: برای راه الله متعال کجی، ناهمواری و خشونت نجویید و آن را برای مردم به این وصف معرفی نکنید.

«وَأَذْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثُرْكُمْ» باید یادآور شد که: یکی از عوامل تربیت و هدایت مردم، توجه به نعمت‌ها و یادآوری سرگذشت پیشینیان است طوریکه میرماید: و هنگامی رابه یادآوری که شما اندک بودید از نظر تعداد پس شما را بسیار گردانید از طریق توالد و تناسل. بعضی در معنی آن گفته‌اند: شما فقیر بودید، اما حق تعالی شما را توانگ گردانید، پس خدا را بر نعمت‌هاییش سپاسگزار باشید.

«وَأَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ(86)»: و از امت‌های پیش از خود پند و عبرت بگیرید که چگونه خداوند متعال آنها را به سبب کفر، شرک، و اعمال بدشان محظوظ نبود و متلاشی ساخت. در مطالعه‌ی زندگی مردم، باید به پایان و سرانجام کارشان بنگرید، نه به کامیابی‌های مقطوعی که در چند روز مختصر نصیب شان شده است.

وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أَرْسَلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ(۸۷)

و اگر طایفه‌ای از شما به آنچه من از جانب الله به (تبليغ) آن فرستاده شده ام، ایمان آورده اند و طایفه‌ای ایمان نیاورده اند صبر کنید تا الله میان ما فیصله کند که او بهترین فیصله کنندگان است. (۸۷)

«وَإِنْ كَانَ طَائِفَةٌ مِنْكُمْ آمَنُوا بِالَّذِي أَرْسَلْتُ بِهِ وَطَائِفَةٌ لَمْ يُؤْمِنُوا فَاصْبِرُوا حَتَّىٰ يَحْكُمَ اللَّهُ بَيْنَنَا وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ(87)»: و اگر گروهی از شما به آنچه من بدان فرستاده شده‌ام ایمان می‌آورند و گروهی دیگر تکذیب می‌کنند بر ما لازم است تا در مقابل صبر کنیم و همه منتظر باشیم. تصدیق کنندگان منتظر پیروزی و فیصله الله متعال در بین ما و کافران باشند و تکذیب کنندگان منتظر عذاب دردنگ، که خدای تعالی به زودی در بین ما حکم می‌کند و او بهترین حکم کنندگان است و حکم او حق، عدل و قاطع است و او در حکم خود هیچگاه ظلم و ستمی روا نمی‌دارد و از حق کسی نمی‌کاهد.

تفسر ابوحیان در این باره می‌نویسد: این کلام در باب محاوره، لطیفترین بیان است؛ چون مطلب محقق را در قالب و شکل مشکوک آورده است پس برای مؤمنان وعده‌ی پیروزی و برای کافران و عبید کیفر و زیان است. (البحر ۳۴۰/۴).

در این آیه، مؤمنان به صبر بر آزار کفار مأمور گردیده‌اند تا آن که خداوند متعال پیروزشان گرداند.

خواندنگان گرامی!

در آیات (93) در باره ادامه قصه شعیب و گفتگوی او با سران کفر بحث بعمل آمده است.

**قالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَنْخَرِ جَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتَنا
أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلْتَنَا قَالَ أَولُو كُنَّا كَارِهِينَ (٨٨)**

asherاف، رؤسای متکبر و سران قومش که [از پذیرفتن حق] تکبّر ورزیدند، گفتند: ای شعیب! مسلمان تو وکسانی راکه با تو ایمان آورده اند از قریه خود بیرون می کنیم یا اینکه بی چون و چرا به دین ما بازگردید. گفت: آیا هر چند که نفرت و کراحت [از آن دین] داشته باشیم؟!(۸۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ملّة»: دین، آئین. «لتَعُودُنَّ فِي مِلْتَنَا»: به دین مادر می آید. به دین ما بر میگردید. باتوجه به معنی دوم، برگشتن شعیب به دین ایشان، از راه تغلیب و قلمداد کردن او از زمره مؤمنان است، و یا این که به ظن اشراف و رؤسای قوم است، والا به سبب عصمت انبیاء نه تنها شعیب بلکه هیچ پیغمبری پیش از نبوت هم مشترک نبوده است تا دوباره به شرک برگردد. «ترجمة معانی قرآن».

تفسیر:

«**قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ**»: اشراف و سران رهبران مستکبر مدين آنانی که پیامبر را تکذیب نموده در برابر حق از عناد کار گرفتند، گفتند: «لَنْخَرِ جَنَّكَ يَا شُعَيْبُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَكَ مِنْ قَرْيَتَنا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلْتَنَا»: یعنی ای شعیب! رسالت خود را ترک کن و رنه حتماً تو و مؤمنان همراه تو را بیرون خواهیم کرد یا باید به ملت ما بازگردی و ملتی راکه به سویش میخوانید کنار بگذارید.

بریکی از این دو امر قسم یادکردند، یا اخراج و بیرون راندن شعیب و پیروانش، و یا برگشتن به دین و آیین آنها، یعنی دین کفر؛ یعنی ای شعیب! رسالت خود را ترک کن و رنه حتماً تو و مؤمنان همراه تو را بیرون خواهیم کرد یا باید به ملت ما بازگردی و ملتی راکه به سویش میخوانید کنار بگذارید.

قابل تذکر است که: زورگویی و تهدید به اخراج و تبعید، بشکل از اشکال در برابر همه انبیاء در طول تاریخ وجود داشته، چنانکه در جای دیگر میخوانیم: کافران نسبت به پیامبران خود چنین تهدیدهایی داشته‌اند. «وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنْخَرِ جَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلْتَنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنْهَلْكَنَ الظَّالِمِينَ»: (ابراهیم، 13). (و کفار به پیامبر اشان گفتند: ما قطعاً شما را از سرزمین خود بیرون می کنیم، مگر آنکه در دین ما در آید پس پروردگارشان به آنان وحی کرد که ما حتماً ظالمان را نابود می کنیم).

در توضیح این آیه مبارکه سؤال طوری پیش می آید که: آیا انبیاء قبل از بعثت، مشترک بودند که کفار از آنان تقاضا میکردند که به دین ما باز گردید؟ «لَتَعُودُنَّ فِي مِلْتَنَا» در جواب این سوال باید گفت: او لا ممکن است مراد کفار، برگشت پیامبران در سلطه‌ی آنان باشد. یعنی می‌گفتند: بر فرض که شما ایمان دارید، ولی نباید در برابر ما قیام کنید و خود و یارانتان از راه ما سرپیچی نمایید.

ثانياً «عود» اگر با حرف «الى» همراه بود به معنای بازگشت به حالت اول است، ولی حال که با «فى» همراه است، مراد از آن تغییر و تحول است نه بازگشت به حالت اول، یعنی تغییر عقیده دهید و دین ما را بپذیرید.

دروس آموزنده از این آیات متبرکه در این است که: مبلغان راه حق و حقیقت، نباید از تهدیدهای و تخویف مخالفان خوف، ترس و حراسی داشته باشند، چون در این راه، تهدید به قتل و تبعید و سایر ازارها همیشه بوده است.

تحمیل عقائد، شیوه‌ی کفار است و مطمئن باشد که: دین تحمیلی هیچ سودی را ببار نمی‌آورد.

شعیب در جواب آنها گفت: «أَوْ لَوْ كُنَا كَارِهِينَ(88)»: آیا چنین میکنید ولو ما ملت شما را دوست نداشته باشیم و یا نخواسته باشیم از دیار خود بیرون شویم؟ یا معنی این است: آیا از شهر بیرون می‌کنید، هرچند ما خواهان بیرون شدن از آن نباشیم؟ قطعاً شما چنین حقیقی ندارید و برای شما روا نیست به چیزی مجبورمان کنید که دلمان آن را نمیخواهد زیرا کسی که زیر فشار و اجبار قرار گیرد و از خود اختیاری نداشته باشد، نه موافقتش موافقت به حساب می‌آید و نه بازگشتش به دین دیگری، بازگشت حقیقی تلقی می‌شود.

قد أَفْتَرِنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُذْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَانَا اللَّهُ مِنْهَا وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا وَسَعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا رَبُّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ(٨٩)

که اگر به دین شما باز گردیم بعد از اینکه الله ما را از آن نجات داد، همانا بر الله افترا بسته‌ایم. برای ماشایسته نیست که به آن بازگردیم مگر اینکه پروردگار ما بخواهد، علم پروردگار ما همه چیز را احاطه کرده است، بر الله توکل نموده‌ایم. ای پروردگار ما! میان ما و قوم ما به حق فیصله کن و توئی بهترین فیصله کنندگان.(۸۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ»: ذکر این قید برای یادآوری این مطلب است که الله قادر مطلق است و هرچه بخواهد شدنی است، ولی سنت الله متعال برابر عدل انجام می‌گیرد ولذا هرگز چنین دستوری را صادر نمیفرماید. یا این که بیان این سخن از سوی شعیب، محض تواضع و تأدیب با الله و فرمانبری بی‌چون و چرا از ذات ذو الجلال است. همان‌گونه که پیغمبر ما به هنگام دعا میفرمود: «يَا مُقْلِبَ الْفُلُوبِ تَبِّعْ فَلِي عَلِيَا دِينِكَ»: در صورتی که می‌دانست خداوند دل او را بر ایمان ثابت و ماندگار میدارد. «إِفْتَحْ»: فیصله کن (شعراء / 118).

«الْفَاتِحِينَ»: قضات. «ترجمه معانی قرآن» مصطفی خرمد.

تفسیر:

«قد أَفْتَرِنَا عَلَى اللَّهِ كَذِبًا إِنْ عُذْنَا فِي مِلَّتِكُمْ بَعْدَ إِذْ نَجَانَا اللَّهُ مِنْهَا»: (شعیب به مخالفان گفت): اگر پس از آن که خدا ما را از دین باطل شما نجات داده، و ایمان آوردم و چشم ما را با نور هدایت روشن کرد، دوباره خود را در پرستگاه قرار دهیم، و دین شما برگردیم، معلوم می‌شود ما زشتترین نوع دروغ را به خدا بسته‌ایم.

باید گفت که: ارتداد و برگشت از آرمان‌ها و عقائد حق و پذیرفتن شریک برای خداوند، نوعی افترا بر خدا و پیمان‌شکنی است.

از جانب دیگر اگر کسی دین باطل و دروغ را راست بگوید، در حقیقت طوریکه یادآور شدیم بر الله افترا میکند، و بهتان میبیند. بنابر آن، از یک پیغمبر جلیل القدر و پیروان مخلص

او هیچ ممکن نیست که: معاذ الله، از صداقت برآمده به طرف دروغ و باطل برگردند، تمام دعاوی راست خود را که در باب حقانیت و یا مأمور من الله بودن خود اظهار میکرند، دروغ و افترا بدانند؟! و این بیان موجب نامید شدن کفار از برگشتن شعیب و پیروانش به دین شد.

«وَمَا يَكُونُ لَنَا أَنْ نَعُودَ فِيهَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّنَا»: مؤمن، هرگز نباید از حق عدوی و بر عقائدش سازش کند طوریکه میفرماید: هرگز ما را نسزد که به دین شما در آییم، مگر آن که الله که پروردگار ماست، اراده کند. [این هم محل است]، مگر اینکه الله تعالی خفت و خواری مارا بخواهد، آنگاه حکمش در مورد ما اجرا می شود.

«وَسَعَ رَبُّنَا كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا»: پروردگار ما، علمش بر همه چیز احاطه دارد. «عَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْنَا»: ما فقط بر او تکیه و اعتماد کرده‌ایم در اینکه ما را بر ایمان پایدار و ثابت قدم بدارد، میان ما و کفر و اهل آن مانع و حائل ایجاد کند، نعمت خویش را بر ما تمام گرداند و ما را از عذاب خود در پناه.

برای پایداری در ایمان، باید از الله متعال استمداد جست و به او توکل کنیم، در برابر پیشنهادهای شوم دشمنان، باید با توکل بر الله متعال، قاطعانه ایستاد و مقاومت کرد. «رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ وَ أَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ(89)»: پروردگار! میان ما و قوم ما به حق، حکم و فیصله کن، که تو بهترین فیصله کنندگانی که هیچ ظلم و ستمی در حکم تو راه ندارد و بهترین حاکمان تویی.

میتوان ازین کلمات حضرت شعیب اندازه نمود که دل‌های انبیاء نسبت به عظمت و جبروت الله متعال و عبودیت و عجز و افقار خودشان با چه احساس عظیم و عمیق مملو میباشد؛ چهسان توکل و اعتماد آنها در هر آن، و هر حال، از تمام و سایط منقطع شده، بر همان ذات وحده لاشریک از کوه محکمتر و غیر متزلزل است.

وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعُّبَيْا إِنَّكُمْ إِذَا لَخَاسِرُونَ۝ ۹۰

و اشراف و سران کافر قومش [به مردم] گفتند: اگر از شعیب پیروی کنید، (در آن صورت) سخت زیان خواهید کرد. (۹۰)

«وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ لَئِنِ اتَّبَعْتُمْ شُعُّبَيْا إِنَّكُمْ إِذَا لَخَاسِرُونَ۝ ۹۰»

ashraf kafar خطاب به پیروان خود گفتند اگر شما از شعیب در آنچه شما را از تکمیل پیمانه و وزن فرا میخواند پیروی کنید حتماً در تجارت خود زیان خواهید کرد و اگر از او در ایمان به الله پیروی کنید هلاک خواهید شد. آنها این سخنان را براساس جهل، نادانی، دروغ و گمان می‌گفتند.

«إِنَّكُمْ إِذَا لَخَاسِرُونَ»: یکی از شیوه‌های کاری کفار برای بازداشتمن مردم از پیروی انبیاء، (هنگامی که ببینند آنان از ایمانشان دست بر نمی دارند)، تهدید مادی و اقتصادی است.

بلی! محرومیت از درآمدهایی که از طریق کم فروشی به دست می آید، از دید کافران خسارت است!

فَأَخَذْتُهُمُ الرَّجْفَةُ فَاصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ۝ ۹۱

پس زلزله ای سخت آنان را فراگرفت و در خانه هایشان(مرده) و به زانو افتیده صبح کردند. (۹۱)

«فَأَخَذْتُهُمُ الرَّجْفَةُ فَاصْبَحُوا فِي دَارِهِمْ جَاثِمِينَ۝ ۹۱»: خداوند متعال بر آن ها زلزله شدیدی را به سبب کفرشان فرستاد و آنها در پی آن مردگان افتاده بر روی در خانه‌های خود شدند.

از مجموع آیات متعدده بر می آید که بین مردم «ظلّه»، «صیحه»، «رجفه» سه رقم عذاب نازل شد؛ یعنی:

اول، ابری سایه افگند که دارای جرقه ها، و شراره، آتش بود؛
دوم، یک صدای نهایت مدھش و مهلك از آسمان؛ و
سوم، زلزله زمین (ابن کثیر).

شاید از اینکه در این آیه کلمه‌ی «رجفه»، در آیه‌ی 94 سوره‌ی هود کلمه‌ی «صیحه» و در آیه‌ی 189 سوره شعرا، عبارت «عَذَابٌ يَوْمَ الظُّلَّةِ» بکار رفته، استفاده شود که زلزله همراه با صیحه و ابر تیره بوده است.

ممکن است مراد از «رجفه» همان اضطراب و لرزش اندام باشد که از ترس حاصل می شود، نه زمین لرزه.

چنانکه در آیه‌ی 78 گذشت، «جاثم» به کسی گفته می شود که بهرو بر زمین افتاده و یا به زانو افتاده و توان برخاستن ندارد.

الَّذِينَ كَذَبُوا شُعِيبًا كَانُ لَمْ يَغْنُوا فِيهَا الَّذِينَ كَذَبُوا شُعِيبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ (٩٢)
آنها که شعیب را تکذیب کردند (آنچنان نابود شدند که) گویا هرگز در آن (خانه‌ها) سکنی نداشتند، آن‌ها که شعیب را تکذیب کردند آن‌ها زیانکار بودند. (۹۲)

تفسیر:

«الَّذِينَ كَذَبُوا شُعِيبًا كَانُ لَمْ يَغْنُوا فِيهَا»: کسانیکه شعیب را تکذیب کردند او و همراهان او را به اخراج از قریه تهدید نموده بودند، [چنان با خاک یکسان شدند]، بشکل که گویا در آن شهر و دیار زندگانی نکرده بودند. یعنی: آن قوم چنان ریشه‌کن شدند و آن دیار بعد از نزول عذاب، چنان خراب و خالی شد که گویی کسی قبل از آن سکونت نداشته است، و آنانکه می‌گفتند: پیروان شعیب عليه السلام تباہ می شوند؛ خود بر باد و خائب و خاسر شدند.

از فحوای آیه مبارکه دریافتیم که: نیرنگ های اهل باطل، نقش بر آب می‌شود. کفار ظالم که جستجوی اخراج حضرت شعیب بودند، غضبی بالای شان نازل شد که خودشان در خانه‌های خویش به هلاکت رسیدند.

«الَّذِينَ كَذَبُوا شُعِيبًا كَانُوا هُمُ الْخَاسِرِينَ (٩٢)»: آنان که شعیب را باور نداشتند، زیانکار گشتد. و تمام ممتلكات خود را از دست دادند و در آخرت نیز از جمله عذاب شوندگان خواهد بود. عدم توجه به عاقبت شوم کفار، درس عبرت برای عالم بشریت است.

این تباہی و هلاکت مدین تا مدت های درازی ضرب المثل بوده است. چنان که در زبور داود آمده است که خدایا، فلان و فلان قوم علیه تو عهد بسته اند، با آنان همان کن که با مدیان کردی. تورات، مزمور 83- آیات 5-9 (بنقل از تفسیر تفہیم القرآن).

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمَ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَّحْتُ لَكُمْ فَكَيْفَ آسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ (٩٣)

پس شعیب از نزد آنها روی گرداند و گفت: (به طور افسوس) ای قوم من! البته من پیام‌های پروردگارم را به شما رساندم، و برای شما نصیحت (و خیرخواهی) کردم، پس چگونه بر (هلاکت شدن) قوم کافر غمگین شوم. (۹۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ءَاسِيَا»: محزون می‌شوم. غم و اندوه می‌خورم. فعل مضارع، متکلم وحده، ثلاثی مجرّد، از ماده (أسی) و از باب چهارم است. «ترجمة معانی قرآن»

تفسیر:

«فَتَوْلَىٰ عَنْهُمْ وَ قَالَ يَا قَوْمَ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّيٍّ وَ نَصَحْتُ لَكُمْ»: شعیب از آنها روی گردانید و گفت: من شما را از عذاب بیم داده و از عقاب ترسانیدم و رسالت را به شما رسانیده‌ام و در نصیحت شما سعی و تلاش کردم.

این رابه عنوان تأسف و حزن شدید برآنان گفت؛ چون از پند اوپیروی نکردند.

«فَكَيْفَ أَسَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ (٩٣)»: مع الأسف، سخن را گوش نکردید. دیگر چگونه با حال کفر پیشگان افسوس بخورم؟ و از آنچه به شما رسیده تأسف خواهم خورد که شما به خاطر کفر خویش مستحق مجازات هستید و اوتعالی هرگز به بندگان خود ظلم نمی‌کند. شیخ طبری در این مورد می‌نویسد: یعنی چگونه بر اشخاصی تأسف بخورم که یگانگی خدا را إنکار و پیامبرش را تکذیب کردند؟! و چگونه به خاطر نابودیشان در دمند شوم؟! (طبری ۵۷۱/۱۲).

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات متبرکه (٩٤ الی ٩٥) در باره سنت الهی و سرنوشت کافران، بحث بعمل آمده است. بعد از اینکه خدای متعال داستان پیامبران (نوح، هود، صالح، لوط و شعیب) را بیان فرمود، و عذاب و آزاری را یادآورشد که بعد از بینتیجه ماندن پند و اندرز دامنگیر اقوام آنها شد، در اینجا الله متعال سنت الهی را در إنتقام گرفتن از تکذیب کنندگان پیامبرانش را خاطرنشان ساخته است که به تدریج با آنها روبرو خواهد شد، با ایجاد فقر و زیان و مریضی، سپس با نعمت و رفاه و آنگاه در صورتی که ایمان نیاورند، با حمله و ضربت شدید آنها را گرفتار خواهد کرد. به دنبال آن داستان حضرت موسی و فرعون طاغی و گردنش را یادآور شد، که شامل پند و اندرز های فراوان است.

وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قُرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَخْذَنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَضَرَّعُونَ (٩٤)

هیچ پیامبری را در شهری نفرستادیم مگر اینکه اهل آن شهر را (بعد از نافرمانی شان) به سختی‌ها و ضررها گرفتار کردیم تا باشد که (به الله) زاری و تضرع کنند. (٩٤)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«قُرْيَةٍ»: مراد شهر بزرگی است که پایگاه و پایتخت رؤسا و سران باشد.

تفسیر:

«وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قُرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ»: در این کلام حذف وجود دارد، از قبیل: «فَكَذَبَهُ أَهْلُهَا». «بَأْسَاءٌ»: به حوادث و ضربه های جسمی مثل مریضی و مرگ و «ضراء»، به ضربه ها و زیان های مالی گفته می‌شود (بقره/ ٢١٤ و ١٧٧). تضرعون (ضرع): فروتنی نشان می‌دهند، زاری می‌کنند. «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قُرْيَةٍ مِنْ نَبِيٍّ»: در کلام حذف وجود دارد؛ یعنی: «ما أرسلنا في قرية من نبى فكذبه أهله»: ما هیچ پیامبری را در هیچ شهری از شهرها نفرستادیم مگر اینکه اهل آن شهر او را تکذیب کردند، «إِلَّا أَخْذَنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ»: آنها را با بی‌نوایی، فقر، مریضی و بلیات مبتلا و گرفتار نمودیم، چرا که آنان از پیروی پیامبر شان سرباز زدند و

مغورو شدند و این کار برآنان گران آمد. باید گفت که: تلخی‌ها و ناملایمات، به عنوان یک سنت الهی در طول تاریخ بشری برای همه‌ی اقوام وجود دارد. و همین سختی‌ها و مشکلات، عامل سازنده‌ی، غفلت زدایی و توجه به پروردگار باعظم است.

«لَعَلَّهُمْ يَضَرُّ عُونَ (94)»: تا شاید به التماس و زاری و فروتنی و توبه از گناهان بپردازند. و غبار کبر و غرور را از خود بزدایند و به سوی پروردگار خود رجوع نمایند و در نتیجه، استکبار و تکذیب پیامبران علیهم السلام را فروگزارند.

قابل یادآوری است که: ناملایمات در روزگار زندگی انسان همیشه بمثابه قهر الهی محسوب نمیگردد، بلکه؛ در بسیاری از اوقات لطفی است که به شکل بلا جلوه میکند، همانطوری که گذاختن آهن در کوره آتش اهنگری، سبب نرم شدن و شکل‌پذیری آن است، حوادث و شداید زندگی نیز انسان‌ها را نرم و به حالت تصرع و نیاز خواهی وا می‌دارد.

ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا وَقَالُوا قَدْ مَسَّ أَبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ فَأَخَذْنَاهُمْ بَعْتَهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (٩٥)

سپس (هنگامی که این هشدارها در آنها اثر نگذاشت) نیکی (و فراوانی نعمت و رفاه) به جای بدی (وناراحتی و گرفتاری) قراردادیم آنچنانکه فزونی گرفتند (و همه گونه نعمت و برکت یافتند و مغورو شدند) و گفته (تنها ما نبودیم که گرفتار این مشکلات شدیم) به پدران ما نیز ناراحتی های جسمی و مالی رسید چون چنین شد آن‌ها را ناگهان به اعمالشان گرفتیم (و مجازات کردیم). (۹۵)

شرح لغات و اصطلاحات:

«السيئة»: بدی، گرفتاری. «الحسنة»: نیکی و نعمت، تندرستی و رستگاری. «عَفَوْا»: فزونی یافتند چه در اموال و چه در أنفس. برای فهم بیشتر این آیه مراجعه شود به (أنعام آیات 42 - 45، مؤمنون آیة 77، زخرف / 75).

«الضراء»: رنج و مصیبت، نداری، ناخوشی. «السراء»: راحتی، خوشی، دارا بودند. (اینها را به زمانه نسبت می‌دادند و زمانه را سرنوشت ساز می‌دانستند). «بَعْتَهُ»: ناگهان، به ناگاه. «لا يشعرون» (شعر): در نمی‌یابند، نمی‌فهمند. «ترجمة معانی قرآن»

تفسیر:

«ثُمَّ بَدَّلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةَ حَتَّىٰ عَفَوْا»: سپس به آنها غنای بعذاب فقر، صحت و تندرستی بعد از مریضی و توان بعد از ناتوانی بخشیدیم تا اینکه تعدادشان بیشمار گشت. قابل یادآوری است که: بیشتر مردود شدگان در آزمایش های الهی، مرفه ها اند نه محرومان «وَ قَالُوا قَدْ مَسَّ أَبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ»: اما آنها کفر ورزیدند و فور نعمت آنان را سرمست و ناسپاس کرد، و از روی کفران و ناسپاسی گفته: این سنت زندگی و عادت زمانه است، روزی برای تو و روزی بر علیه توست. پدران ما نیز مانند این مصیبت‌ها و فراغی‌ها داشتند، سزا و مجازات از جانب الله نیست، پس بباید بر دین خود بمانیم.

در بسیاری از اوقات رفاه، بینش و تحلیل های نادرست، عامل نسیان و طغیان میگردد. طوریکه در آیه مبارکه «قَدْ مَسَّ أَبَاءَنَا الضَّرَّاءُ وَالسَّرَّاءُ» تذکر یافت.

سپس خدا آنان را به ناراحتی مبتلا کرد تا در پیشگاهش توبه و انبات کند، اما چنان نکردن، سپس برای آنان نیکی فراهم کرد تاسپاسگزار باشند، اما نشند. پس جز گرفتار کردن آنان به عذاب سخت راهی دیگری باقی نماند.

قابل یادآوری است که حال مکذبان برخلاف حال مؤمنانی است که در راحتی و نعمت شکر کرده و بر رنج و ناخوشی صبر میکنند چنانکه در حدیث شریف به روایت امام بخاری و امام مسلم آمده است: «شَكْفُتَا بِرَكَارَ مُؤْمِنٌ؛ اللَّهُ مُتَعَالٌ هِيجَ حُكْمِ رَا بِرَاؤِ اجْرَا نَمِيَكْنَدُ، مَگَرَ اینِ کَه آنِ حُكْمِ بِرَايِشِ خَيْرَ اَسْتَ زِيرَا اَگَرَ بِهِ اوِ رَنجَ وَ سَخْتَى اَیِ بِرسَدِ؛ صِبَرَ پَيْشَهِ مَیِ كَنَدُ وَ اینِ بِهِ خَيْرَ اوِسْتَ وَ اَگَرَ بِهِ اوِ خَوْشَى وَ رَاحَتَى اَیِ بِرسَدِ؛ شَكْرَ مَیِ گَزَارَدُ وَ اینِ هَمِ بِهِ خَيْرَ اوِسْتِ».»

همچنین در حدیث شریف دیگری آمده است: «مُؤْمِنٌ پَيْوَسْتَهِ مَبْتَلَىِ رَنجَ وَ بَلاَسْتَ تَا آنِ کَه از گَاهَانَشِ پَاكَ وَ صَفَا بِيرَونَ آیدَ، اما مَثَلُ مَنَافِقَ، هَمَچُونَ مَثَلُ خَرَ اَسْتَ، کَه نَمَى دَانَدَ صَاحِبَشَ اوِ رَا درَ كَجا وَ بِهِ خَاطَرَ چَهِ بَسْتَهِ كَرَدَه وَ بِهِ خَاطَرَ چَهِ رَهَا كَرَدَه اَسْتَ».»

«فَأَخَذْنَاهُمْ بَعْتَهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ (95)»: نباید فراموش کرد که: غوطه ور شدن در نعمات در دنیا و غفلت از یاد الله، انسان را به عذابی ناگهانی و غافلگیرانه دچار میکند، و متوجه باید بود که: قهر الهی، خبر نمیکند، یکباره و ناگهان میرسد. طوریکه در آیه مبارکه خواندیم: «**فَأَخَذْنَاهُمْ بَعْتَهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ**» چون مرتكب چنین کاری شدند آنها را ناگهان به عذاب گرفتیم بدون اینکه قبلًا به آنها هشدار داده باشیم. آنها اصلاً آمدن عذاب را احساس نکردند تا اینکه ناگهان گرفت الهی بسراخ آنها رفت و همه را در حالت غفلت شان نابود کرد.

در حدیث شریف آمده است: «**مَوْتُ الْفَجَأَةِ رَحْمَهُ لِلْمُؤْمِنِ وَ أَخْذَهُ أَسْفُ لِلْكَافِرِ**»: مرگ ناگهانی، رحمتی برای مؤمن و فروگرفتن تأسف باری برای کافر است».

باید بعرض رسانید که: معمولاً انسانی که در تنع زندگی میکند، پذیرش حق در نظرش زیاد مهم نیست و از آن، سرباز می زند؛ اما وقتی در فقر و تنگ دستی قرار میگیرد، حقیقت، روشن تر میگردد، الله را به خاطر می آورد و خود را برای پذیرش حق آماده میکند؛ هر چند این بیداری در میان مردم یکسان نخواهد بود و هرگاه از تنگ دستی زندگانی عبور کردند به دو دسته تقسیم میشوند: دسته ای بر حق پایدارند و دسته ای دیگر یکبار دیگر همه چیز را به فراموشی میسپارند و در غفلت فرومی روند. اینک در مرحله‌ی بعدی آنها در بوته‌ی آزمایش قرار میگیرند و چون به ناز و نعمت میرسند، گویند: این مشکلاتی که پشت سر گذاشته ایم، دست طبیعت است که هر روز چیز نوی به همراه دارد و نیاکان ما هم دچار نابسامانی هایی شده بودند.

مطالعه کنندگان گرامی !

در آیات قبلی، به روشنی اشاره بعمل آمد که: آنان که نافرمان بودند و از در مخالفت در آمدند، الله متعال به حال شان رسید و از پایشان در آورد.

در آیات متبرکه (96 الى 100) در باره اینکه اگر از در فرمان در آیند، برکات و خیرات آسمان به آنان خواهد رسید، سپس آنان را که نافرمان اند به عذاب سریع در شبانگاه یا روز هنگام، هشدار می دهند. طوریکه میراید:

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقُوا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ (٩٦)

و اگر اهل آن شهرها ایمان آورده و تقوا پیشه کرده بودند و پرهیزگار میشدند، البته بر آنها (دروازه) برکات از آسمان و زمین را می گشودیم، ولی [آیات الهی و پیامبران را] تکذیب کردند، پس آنها را به سبب آنچه می کردند (به عذاب) گرفتار کردیم. (۹۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لَفَّحْنَا»: قطعاً ميگشودیم، آسان میکردیم. «بِرَكَاتِ مِنَ السَّمَاءِ»: برکات آسمان، مانند: برف و باران، گرمای آفتاب در جهت فراوانی محصولات زمین؛ چون: انواع روییدنیها، معادن وغیره. «أَخَذْنَاهُمْ»: آنرا مجازات کردیم، گریبانشان را گرفتیم.

تفسیر:

«وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرْبَى أَمْتُوا وَإِنَّفْوَا»: و اگر اهل قریه‌ها به الله متعال، پیامبران و کتاب‌هایش إیمان آورند و تقوای الهی را با انجام أوامر و إجتناب نواهی رعایت کنند و از کفر و ارتکاب معاصی دوری گزینند پرهیز می‌کرند. باید گفت که: إیمان و تقوا سبب نزول برکات میشود، ولی هر نعمت و رفاهی معلول ایمان و تقوا نیست.

«لَفَّحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ»: با بندگان ضد و عنادی نداریم؛ کسانی که در عذاب ما گرفتار میشوند، نتیجه اعمال بد خودشان است؛ اگر پیغمبران ما را قبول میکردند، و پیش حق گردن می‌نہادند؛ و از کفر و تکذیب وغیره اجتناب کرده، راه تقوی را اختیار مینمودند؛ ما آنها را با برکات آسمانی و زمینی معمور و توانگر می‌ساختیم. یعنی خداوند متعال بر آنها با نازل گردن باران پی در پی و مبارک، دروازه‌های رزق را خواهد گشود و از زمین برای آنها انواع و اقسام نباتات را با میوه‌های گوناگون خواهد رویانید.

تفسیر سدی فرموده است: دروازه‌ی رزق و روزی زمین و آسمان را به روی آنها می‌گشودیم. (البحر ۳۴۸/۴).

باید گفت که: در این هیچ جای شکی نیست که: بستن و گشایش، در اختیار الله است، **«لَفَّحْنَا»:** اما بازتابی و انعکاسی از عملکرد ماست.

«بَرَكَاتٍ» جمع «برکت»، به موهبت‌های ثابت و پایدار گفته می‌شود، در مقابل چیز‌های گذرا. در معنای «برکت»، کثرت، خیر و افزایش وجود دارد. برکات، شامل برکت‌های مادی و معنوی میشود، مثل برکت در عمر، دارایی، علم، کتاب وغیره.

عدهای می‌گویند: «برکات السماء» یعنی باران و «برکات الأرض» یعنی میوه و محصول. إمام فخر رازی(رح) فرموده‌اند که «كلمه برکت به دو معنی إستعمال می شود: گاهی به معنی خیر باقی و دائم؛ و گاهی به [معنى] كثرة آثار فاضله. بنابرآن، مراد از آیت این است که اگر آنها ایمان و تقوی اختیار می‌کردند، بر آنها آن دروازه‌های نعمت‌های آسمانی و زمینی که دائمی و غیر منقطع می‌باشد، مفتوح می‌گردید؛ و یا آثار فاضله آنها بسیار فراوان می‌شد؛ اما، به نعمتی که مکذبین برای چند روز یا تمام عمر، به طور أمهال و إستدراج، (تدریجی) به آن نائل می‌شوند، و عاقبت در دنیا، و رنه در آخرت، و بال جانشان می‌گردد؛ چنان جای خوشی نیست. بصورت کل باید بعرض رسانید که: وعده‌های الهی را باید جدی بگیریم. با إیمان و تقوا، نزول برکات حتمی است.

خواندنگان محترم !

اگر سوال طوری مطرح شود که: اگر إیمان و تقوا سبب نزول برکات است، پس چرا کشورهای کافر، وضع بهتری دارند و کشورهای اسلامی با مشکلات فراوانی روبرو هستند؟

در جواب باید گفت که: او لاً آن کشورها از نظر علم و صنعت در ترقی هستند، ولی از نظر روحی و روانی آرامش کامل ندارند. از این نظر آنان نیز مشکلات فراوانی دارند. ثانیاً:

اغلب کشورهای اسلامی، تنها نام اسلام را با خود انتخاب نموده اند، و قوانین و رهنمود های دین اسلام در آنجا حاکم نمی باشد.

به علاوه گاهی رفاه مادی، نوعی قهر الهی است. چنانکه قرآن میفرماید: «فَلَمَّا نَسُوا مَا ذَكَرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ» (أَنْعَامٌ، ٤٤). چون تذکرات الهی را فراموش کردند، در های همه چیز را به رویشان گشودیم تا سرمست شوند.

در قرآن عظیم الشأن، دو نوع گشايش برای دو گروه مطرح است:

الف: رفاه و گشايش برای خوبان که همراه با برکات است، «لَفَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَرَكَاتٍ».

ب: رفاه و گشايش برای کفار ونا اهلان که دیگر همراه با برکت نیست، «فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ»، زیرا چه بسا نعمت‌ها، ناپایدار و سبب غفلت و غرور و طغیان باشد. خداوند، این رفاه و گشايش کفار را وسیله‌ی مهلت و پرشدن پیمانه‌ی آنان قرار داده است. بنابر این به هر نعمت ظاهری نباید دل خوش کرد، زیرا اگر این نعمت‌ها برای مؤمنان باشد، مایه‌ی برکت است و اگر برای کفار باشد، ناپایدار و وسیله‌ی قهر الهی است. (بنقل از تفسیر نمونه).

«وَلَكُنْ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ(٩٦)»: ولی آنها پیامبران را تکذیب نموده و از پروردگار خویش نافرمانی نمودند، این بود که خدای تعالی آنها را به سبب گناهان شان سزا داد و به سبب کفرشان عذاب نمود. پس طاعات سبب نزول خیرات و مخالفت از اوامر الهی سبب عقوبات است. لجاجت و پاشاری برگناه، سبب قهر و عذاب الهی است. در ضمن باید گفت که: عامل محرومیت‌ها و مشکلات، عملکرد خود ماست.

أَفَمِنْ أَهْلُ الْقُرْيَ أَنْ يَأْتِيهِمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ(٩٧)

آیا ساکنان قریه‌ها در امان شده‌اند از اینکه عذاب ما هنگام شب، در حالیکه به خواب رفته‌اند، به آنها برسد؟ (٩٧)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«بَيَاتًا»: در وقت شب، شامگاهان.

تفسیر:

«أَفَمِنْ أَهْلُ الْقُرْيَ أَنْ يَأْتِيهِمْ بَأْسُنَا بَيَاتًا وَهُمْ نَائِمُونَ(٩٧)»: آیا نزد اهل قریه‌ها یعنی تکذیب کنندگان امنیتی و مصوئیت از این وجود دارند، که به آنها عذاب الهی در حالتی که در شب خوابند فرا نرسد، در حالی که به پروردگار خویش کفر ورزیده و پیامبرانش را تکذیب نموده‌اند؟

فحوای آیه مبارکه: «أَفَمِنْ أَهْلُ الْقُرْيَ» این فهم را میرساندکه به نظام آرام موجود نباید مغروف شویم و نباید خود را هرگز مصوئ احساس کنیم.

تفسران می نویسند که هدف؛ ساکنان شهرهایی چون عاد و ثمود و مدین‌اند که قبل از ذکر شان رفت. به قولی دیگر: مراد از «قری»، شهر مکه و ماحول آن است، از آن رو که رسول الله صلی الله علیه وسلم را تکذیب می‌کردند.

«بَيَاتًا وَ هُمْ نَائِمُونَ»: این فهم را میرساند که؛ اگر الله متعال اراده کند، میتواند قهر خویش را در زمانی نازل کند که هیچ راه چاره‌ای نباشد و شبانه همه را نابود کند.

این آیه و آیه‌ی پس از آن، حکمش عام است و تمام دوران زندگانی انسان را در بر خواهد داشت. (تفسیر فرقان)

أَوْأَمِنَ أَهْلُ الْقُرْيَ أَنْ يَأْتِيهِمْ بَأْسُنَا ضُحًى وَهُمْ يَلْعَبُونَ(٩٨)

آیا اهل قریه‌ها در امان شده‌اند از اینکه عذاب ما در وقت چاشت، در حالیکه به بازی و تفریح مشغول‌اند، به آنها برسد؟ (۹۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ضُحَى»: نیمروز، روز روشن. «يَلْعَبُونَ»: سرگرم بازی اند.

تفسیر:

«أَوْ أَمْنَ أَهْلُ الْفُرْقَى أَنْ يَأْتِيهِمْ بَأْسُنَا ضُحَىٰ وَهُمْ يَلْعَبُونَ (۹۸)»: آیا نزد آنها امنیتی از این هست که عذاب به سراغ آنها در حالی نیاید که آنها چاشتگاه در غفلت لهو و لعب خویش به سر می برند و غرق دنیای خویش اند؟

جمله‌ی «... و هم يلعرون»: آنان سرگرم امور دنیا هستند و به جهان آخرت باور ندارند. بنابر این، طوریکه به بازی و کار بیهوده مشغولند؛ زیرا، بازی هم سرگرمی مؤقت است و پایدار نیست. و دنیا هم، همینطور است.

أَفَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمُنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ (۹۹)

مکر الله: تدبیر خدا، مجازات. آیا از مکر (تدبیر) الله ایمن شده‌اند؟ زیرا از تدبیر الله ایمن نمی شود مگر قوم زیانکار. (۹۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مکر»: گرچه در فارسی / دری به معنای نیرنگ و حیله است، اما در لغت عرب، به معنای تدبیر و چاره‌اندیشی برای بازگرداندن از هدف است، چه حق باشد چه باطل. مکر الله، تدبیر الهی است که نقشه‌ی کفار را بر هم می زند.

«مَكْرُ»: چاره نهانی و مجازات ناگهانی. مراد از مکر خدا در حق بندگان این است که ایشان را درناز و نعمت و کفر و معاصی آزاد می‌گذارد و به ناگاه تازیانه عذاب را بر آنان می نوازد و کار ایشان را می سازد (آل عمران / ۵۴). «ترجمه معانی قرآن» مصطفی خرمدل.

تفسیر:

«أَفَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ فَلَا يَأْمُنُ مَكْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخَاسِرُونَ (۹۹)»: یا مگر از مجازات نهانی و تدبیر الهی امان هستند، در صورتی که غیر از زیانکاران، هیچکس خود را از آن در امان نمی داند.

هرگز از قهر الهی احساس امان نکنیم. «أَفَمِنَ... أَوْ أَمْنَ... أَفَمِنُوا مَكْرَ اللَّهِ» بلی، زندگی کردن، همراه با بیم و امید مطلوب است.

«فَلَا يَأْمُنُ... الْخَاسِرُونَ»: مطمین باشد شخصیکه نسبت به مکر و قهر الهی بی‌خیال و بی‌پروا باشد، از جمله زیانکاران بشمار می رود.

حسن بصری گفته است: مؤمن در حالیکه به عبادت مشغول است فروتن و بیمناک و در هراس است، و گناهکار وقتی مرتکب معصیت می شود، مطمئن است و خود را در امان می بیند. (ابن کثیر ۲/۳۸).

أَوَلَمْ يَهْدِ لِلَّذِينَ يَرِثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا أَنْ لَوْ نَشَاءُ أَصْبَنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَنَطْبِعُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (۱۰۰)

آیا [سرگذشت عترت آموز پیشینیان] برای کسانیکه زمین را پس از صاحبانش به ارث می برند، روش نکرده که اگر ما بخواهیم آنان را به سزای گناهانشان میرسانیم؟ و نیز بردل هایشان مهرمیز نیم، پس آنان [دعوت حق را] نشنوند؟ (۱۰۰)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لم يهد»: روشن نشده، تبیین نگشته است. «أَصَبَّنَا هُمْ»: آنان را از پای در می‌آوردیم، گرفتار میکردیم. «نَطَّبُ»: مهر می‌نهیم. «لَا يَسْمَعُونَ»: پند و اندرز و درس عبرت نمی‌شنوند.

تفسیر:

«أَوْ لَمْ يَهُدِ لِلَّذِينَ يَرْثُونَ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ أَهْلِهَا»: آیا برای کسانیکه بعد از اقوام هلاک شده آمده و جانشین آنها شدند واضح و آشکار نشده. این بدین معنی است: گروهی که به قدرت میرسند، باید از کارنامه دولت‌های پیشین آگاه باشند و از تجربیات تلخ و شیرین آنان استفاده کنند.

«أَنْ لَوْنَشَاءُ أَصَبَّنَا هُمْ بِنُوبِهِمْ»: که اگر بخواهیم به مجازات گناهانشان میرساندیم. نابود شان می‌کردیم، همان گونه که ساکنان قبلی آن سرزمین را نابود کردیم؟ در البحر آمده است: یعنی یقیناً دریافتید چه بلایی به سر آنان آمد، آیا بیم ندارید که چنان مصیبتی نیز بر شما وارد آید؟ چنین امری برای ما محل و ممتنع هم نیست. (البحر ۳۵۰/۴).

«وَنَطَّبُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ(100)»: اگر آنها براعراض خوبیش مداومت بخشدند قلب‌های شان را قفل خواهیم نمود و در پی آنها پند نمی‌گیرند، درک نمی‌کنند و نمی‌فهمند و به گونه‌ای که بپذیرند نمی‌شنوند.

طبع: طوریکه در فوق گفتیم، معنی مهر نهادن و قفل کردن چیزی است به طوری که هیچ چیز به اندرون آن نفوذ نکند. یعنی: آنها به سبب مهر نهادن بر دلهایشان، چنان گشته‌اند که پندها، حجتها و بیم و هشدار‌های پیامبران الهی را نمی‌شنوند لذا حقیقت گرفتار ساختن شان به چنگ عذاب با وصف روشی و وضوح خود بر آنها روش نمی‌شود و از این امر غافلند که میان آنان و پیشینیانشان هیچ‌گونه فرقی وجود ندارد. تفسیر انوار القرآن

تفسیر تفہیم القرآن در تفسیر آیه «وَنَطَّبُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ (100)» (اما آنان دربرابر واقعیت‌های عبرت آموز خود را به غفلت می‌زنند و ما هم بر دلهایشان مهر می‌زنیم و آنگاه چیزی نخواهند شنید.» مینویسد: یعنی زمانی که آنان از این نشانه‌های عبرت آموز تاریخ پند و عبرت نمی‌گیرند و خودشان را به نافهمی و غفلت می‌زنند، پروردگار باعظمت هم توفیق درک و فهم و قبول نصیحت را از آنان سلب می‌کند. قانون فطرت خدای بلند مرتبه این است که کسی که چشم هایش را می‌بندد، حتی نور درخشان آفتاب نیز به او نخواهد رسید و کسی که نخواهد بشنود، هیچکس نمی‌تواند به او بشنواند.

باید یادآور شد که: انسان گاهی در مسیر غلط و إصرار و تکرار عمل إنحرافي چنان گام می‌نهد که آن خلاف بر جان و دل او نقش می‌بندد و به صورت خصلت و ملکه‌ی او درمی‌آید و دیگر پذیرای هیچ هدایتی نمی‌شود، البته این تأثیر و تأثر را خداوند متعال که سبب ساز و سبب سوز است چنین قرار داده، بنابر این انسان با اراده‌ی خود، خودش را به این مرحله رسانده است.

باید گفت که: این آیه، اندیشه‌ها و عقول غافلان و بی خبران را از خواب و مدھوشی، بیدار می‌کند و توجه آن قوم را به سرنوشت گذشتگان و رفقان خود جلب می‌نماید.

قوانين حاکم بر تاریخ، ثابت است. از این رو تاریخ گذشتگان، میتواند راهنمای خوبی برای عمل آیندگان باشد.

خواندنگان گرامی!

در آیات (101) و (102) در مورد عترت گرفتن از سرگذشت پیشینیان، بحث بعمل آمده است.

تِلْكَ الْقُرَى نَفَصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَائِهَا وَلَقْدْ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا مِنْ قَبْلٍ كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ (۱۰۱)

این قریه را که برخی از داستان هایش را برای تو بیان می کنیم، و البته نزد آنها پیغمبرانشان با دلائل واضح آمده بود، پس به ایمان آوردن آمده نشدند، به سبب اینکه پیغمبران را از پیش تکذیب کردند، این طور الله بر دل های کافران مهر می زند. (۱۰۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تلک القری»: جمع قریه، این شهرها و آبادی‌های قوم نوح، هود، صالح، لوط و شعیب.

«أنباء»: جمع نبأ، خبرها. «من قبل»: پیش از آمدن پیامبران. «يطبع»: مهر می نهد.

تفسیر:

«تلک القری نفصن علیک من أنباءها» قسمتی از اخبار همان قریه‌ها یاد شده را برایت بازمیگوییم، اخباری از قبیل فرورفتن در زمین و زلزله شدید و سنگباران شدن را برای شما باز می گوییم، تا شنونده از آن پند و عترت بگیرد و دریابد آنچه که رخ داد بسی فجیعتر و خوف انگیزتر بود.

مراد از «قری»، در اینجا آبادی‌هایی است که آنباشی همچون حضرت صالح، شعیب، لوط و هود علیهم السلام، برای هدایت مردم مبعوث شده بودند.

«ولقد جاءتهم رسلهم بالبييات» پیامبران با معجزات واضح و آشکار و دلائل قاطع نزدانان آمدند. در این هیچ جای شکی نیست که: همه‌ی پیامبران، معجزه داشته‌اند و از هیچ دلیل روشنی برای هدایت مردم فروگذار نبودند.

«فما كانوا ليؤمنوا بما كذبوا من قبل»: تعصّب، لجاجت و عناد، ریشه‌ی بی‌ایمانی و کفر است. طوریکه میفرماید: به آنچه پیامبران بر ایشان آورند، ایمان نیاورند؛ چون قبل از آوردن معجزات و دلایل قطعی آنها را تکذیب کرده بودند، پس وضع آنها در گمراهی و نافرمانی یکی است.

تفسر زمخشri میفرماید: یعنی از زمان آمدن پیامبران تا دم مرگ به تکذیب ادامه دادند، و با وجود تکرار اندرز و پشت سرهم آمدن آیات، بر تکذیب اصرار ورزیدند و دست از جهالت بر نداشتند. (کشاف ۲/۱۳۵).

«كذلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِ الْكَافِرِينَ (۱۰۱)»: همانگونه که بر قلب آنان مهر گذاشتیم، بر قلب کافران مهر قرار میدهیم، اما انگار دلایل و برحدز داشتن‌ها بلااثر است.

واضح است که: نپذیرفتن دعوت و معجزات آنبیاء، نشانه‌ی کوردلی و مُهرخوردن بر قلب است.

مطلوبی که در آیات متبرکه قبلی بیان شده بود که: «ما بر دلهایشان مهر میزنیم و دیگر چیزی نخواهد شنید.» در این آیه الله متعال آن را بیشتر توضیح داده است. از این تشریح روشن میشود که مراد از مهر خوردن دل ها، مواجه شدن انسان با قانون روانشناسی ای است که بر اساس آن اگر انسان در اثر تعصبات جاهلی و یا أغراض و امیال نفسانی مکرراً و به اصرار از حق و حقیقت روی برگرداند، در آن صورت در دام عناد و لجاجت خود

بگونه ای گرفتار خواهد شد که دروازه های قلب وی با شنیدن هیچ دلیلی و با مشاهده هیچ نشانه ای برای پذیرش حق باز نخواهد شد.

مولانا محمود حسن دیوبندی در تفسیر خویش می نویسد: چون یک دفعه به انکار چیزی پرداختند؛ باز، هر قدر که نشانه ها را ببینند، و در جهان تغییر و تبدیل روی دهد؛ ممکن نیست که به آن اقرار کنند. هنگامی که در مقابل الله متعال ضد و اصرار قومی تا این درجه میرسد، عادتاً امکان اصلاح حال و قبول حق باقی نمیماند. این است طریق مهر نهادن در دل ها؛ از اینجا واضح است که مقصد مهر نهادن بر دل ها از طرف الله چیست؟

میخواهم در آخر بیان بدارم که: پیام و رسالت تمام پیامبران الهی این است که: مردم از شرک دوری گیرند و به بندگی الله متعال بپردازنند؛ چون فطرت سالم مخالف شرک و الودگی به آن است: (أنبياء آیه 25)، (نحل آیه 36)

وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ (۱۰۲)

و در بیشتر آنها وفای به عهد نیافتنیم، و یقیناً بیشتر آنها را (عهدشکن و) نافرمان یافتنیم. (۱۰۲)
تفسیر:

وَمَا وَجَدْنَا لِأَكْثَرِهِمْ مِنْ عَهْدٍ وَإِنْ وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ (102): در اکثر مردم وفای به عهد نیافتنم، بلکه عهد شکنی خوی و شیوه آنهاست. اکثر آنها را خارج از طاعت الله متعال و کافر به او تعالی و تکذیب کننده پیامبری یافتنیم.
بنابر این مؤمن اندک و پرهیزگار نادر است.

هلاکت اقوام قبلی که در آیات متبرکه از آن یادآوری بعمل آمد به، سبب پیمان شکنی و تمرد آنان بود.

تفسر مشهور جهان اسلام ابن کثیر فرموده است: عهدی که از آنها گرفته است، عبارت است از آنچه فطرت آنان را بر آن قرار داده است که در زمانی که در پشت پدر بودند از آن ها پیمان گرفته بود که او پروردگار و خالق آنهاست، أما آنها خلاف وعده کردند، و بدون دلیل و برهان شرعی و عقلی، غیر الله را در عبادت شریک کردند. (مختصر ابن کثیر ۳۹/۲).

قابل تذکر است که: هدف از «عهد»، یا پیمان فطرت است، «الَّمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ...» (بس آیه 60) یا دعوت پیامبران، و یا پیمان های مخصوصی که گاهی مردم با انبیاء می بستند که مثلًا اگر فلان معجزه را انجام دهی، یا فلان مشکل ماراحل کنی ایمان می آوریم. بطور مثال به حضرت موسی علیه السلام می گفتند: «لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَ الرِّجْزَ لَثُؤْمَنَ لَكَ وَ لَنْرِسْلَانَ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجْلٍ هُمْ بِالْغُوْهَ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ» (اعراف، 134-135). اگر بدختی ما را برطرف کنی حتماً به تو ایمان آورده، بنی اسرائیل را همراه تو میفرستیم. اما همین که مشکل را از آنان برطرف کردیم، آنها قول و پیمان خود را شکستند.

خداآند از طریق فطرت و پیامبران، حقایقی را برای انسان ها روشن ساخته تا نسبت به آنها تسلیم و تعهد داشته باشند، ولی همواره گروهی از مردم ندای فطرت و انبیا را از یاد برده و از مدار حق خارج و فاسق شده اند.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (103 الى 116) قصه و سرگذشت موسی علیه السلام و فرعون و فرعونیان، به بیان گرفته شده است. این قصه و داستان از سایر داستانهای پیشین، واضح

تر و گویاتر است؛ زیرا معجزات او از معجزات سایر پیامبرانی که در این سوره تذکر یافته، نیرومندتر و نادانی فرعونیان نیز فراوان تر و فاحش تر از نادانی سایر ملل پیشین بود. و موسی همچون سایر پیامبران، برای راهنمایی اقوام خود آمده بود.

ثُمَّ بَعْثَنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ فَظَلَمُوا بِهَا فَأَنْظَرْنَا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ {١٠٣}

سپس بعد از پیامبران گذشته موسی را با آیات خود به سوی فرعون و اشراف و سران قومش فرستادیم؛ اما آنان به مقابل آیات ما ظلم کردند. پس بنگر که انجام مفسدان چطور شد؟ (۱۰۳)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«من بعدهم»: پس از پیامبران یاد شده. «فرعون»: لقب پادشاهان مصر قدیم.

تفسیر:

«ثُمَّ بَعْثَنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا»: سپس بعد از نوح، هود، صالح، لوط و شعیب، موسی علیهم السلام را با معجزات واضح و آشکار مانند عصا، و ید بیضا، مبعوث کردیم. «إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَائِهِ»: او را نزد فرعون سرکش و اشراف قومش فرستادیم ولی آن ها معجزات را إنکار نموده و نشانه ها را تکذیب کردند و در زمین دست به فساد و تباہی زدند. به وضاحت در می یابیم که یکی از فلسفه های بعثت پیامبران، همانا مبارزه با طاغوت است.

«فَظَلَمُوا بِهَا»: ولی آنها معجزات را انکار نموده و به صورت ناروا و از طریق عناد به آن معجزات کافر شدند.

«فَأَنْظَرْنَا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ {103}»: پس تو بنگر که عاقبت آنها چگونه است؟ در دنیا غرق خواهند شد و در آخرت خواهند سوخت، یعنی کار مفسدان ظالم و ستمگر به کجا خواهد کشید و چگونه در برابر چشم موسی و یارانش تا آخرین نفر آنها را غرق کردیم. و این مجازات برای دشمنان خدا دردناکترین مجازات است و برای قلوب دوستان خدا شفا دهنده است.

هکذا ملاحظه شد که: ایمان، جامعه را اصلاح می کند و کفر و الحاد، آن را به فساد می کشد.

زنگی نامه مختصری موسی علیه السلام:

سُورَةُ الْأَعْرَافِ، از جمله اوّلین سوره های مگی است که داستان و قصه ای موسی علیه السلام را مطرح کرده است. نام حضرت موسی صدوسی و شش بار در قرآن عظیم الشأن ذکر شده است.

قرآن عظیم الشأن برای هیچ پیامبری به اندازه‌ی حضرت موسی معجزه نقل نکرده است. بصورت کل داستان حضرت موسی علیه السلام در قرآن را میتوان به پنج مرحله تقسیم کرد:

- 1 - دوران تولد و کودکی.
- 2 - فرار از مصر به مَدِينَ و ماندن نزد حضرت شعیب علیه السلام.
- 3 - بعثت و برخوردهایش با فرعون.
- 4 - نجات او و قومش از سلطه‌ی فرعون و بازگشت او به صحرای سینا.
- 5 - برخوردهای او با قوم بنی اسرائیل.

قابل یادآوری است که: داستان موسی علیه السلام یکی از داستانهای هیجان انگیز و ذی عبرت است که از همان دم تولد که فرعونیان، پسران بنی اسرائیل (یعقوب) را می کشتند و دخترانشان را زنده نگه میداشتند؛ شروع می شود.

وقتی موسی علیه السلام متولد شد، مادرش از خوف و ترس فرعون او را در صندوقی گذاشت و در رود نیل افکند، سپس خداوند، موسی را به او برگرداند تا شیرش دهد و بزرگش کند. (سوره طه آیات 38 الی 40)، (سوره قصص آیات 7 الی 13).

هجرت موسی علیه السلام از مصر به سرزمین مدين در دوران جوانی پس از کشتن مرد قبطی (سوره قصص آیات 15 الی 21) و داستان سیرآب کردن رمه دختران شیخ کبیر در مدين، سپس ازدواج کردنش با یکی از آن دو دختر و ده سال چوپانی کردن در وادی مقدس، در برابر مهر همسرش (سوره قصص آیات 22 الی 28) سپس برگزیدنش از سوی خدا به پیامبری آن وقت که به سوی آتش رفت تا خانواده اش را به آن، گرم کند و... (إسراء آیات 2 و 3)، (طه آیات 9 تا 14 و 17 تا 37 و 42 تا 47)، (قصص، فرقان، شعراء، نمل، سجده، ناز عات).

و بازگشتنش به مصر، همراه هارون برادرش، فرعون را به سوی ایمان به خدا فراخواندند، (سور اعراف، شعراء).

سپس گفتگو با فرعون در مورد ربویت خدای یگانه و نشان دادن آیات روشن که بر راستی و درستی پیامبری اش دلالت دارند. (طه، شعراء).

موضوعگیری فرعون طغیانگر و تجاهل نمودنش به ربویت خدا و این که خود را، رب سرزمین می پندشت. فرعون دستور داد، کاخی بلند بسازند تا بر بالای آن خدای موسی را نظاره کند. (قصص / 38)، (غافر آیات 37 و 37).

موسی، در مجلس فرعون، دو معجزه نشان میدهد: «عصا» و «يد بيضا» (أعراف، یونس، طه، شعراء).

توطئه‌ی کشتن موسی از سوی سران قوم فرعون و دفاع «مؤمن آل فرعون» از او: (سورة غافر).

سبک مغز شمردن فرعون، قوم خود را در سوره های: (زخرف، ناز عات).

نه نشانه‌ی (تسع آیات) عذاب برای فرعون و فرعونیان، پس از آن که موسی را تکذیب کردند. در سوره های: (أعراف، إسراء، طه، نمل، قصص، زخرف، قمر، ناز عات).

غرق گشتن فرعون و سرانش در دریای احمر: (أعراف، یونس، إسراء، طه، شعراء، قصص، زخرف، دخان، ذاريات).

مجازات فرعون و پیروانش در آخرت، مایه‌ی پند و اندرز هر کسی است، بخصوص آنانیکه تکبر می ورزند، خود را بزرگ جلوه می دهند و از فرمان آسمانی روز بر میگردانند. (هود، قصص، غافر، دخان).

حال، سخن از بنی اسرائیل (فرزندان یعقوب) است که هر چند آن همه معجزه و آثار شگفت انگیز را از دست موسی دیدند و با چشم خویش، مرگ بزرگترین دشمن خود، فرعون و اطرافیانش را مشاهده کردند، باز هم به راست نیامدند، هر روز، با بهانه های واهمی و بی اساس، مشکلی می آفریدند، سخن موسی را نمی پذیرفتند و حتی از بت پرستی مصریان تقلید می کردند... (سورة بقره).

موسى عليه السلام به کوه طور رفت و قومش را نزد هارون به جا گذاشت و در میقات راز و نیاز، از طرف خدا الواح، آورد که پند و اندرز و خیرخواهی و سفارش بود، باز آن مردم، به آن گوش فراندادند. (أعراف آیات 142 تا 147).

آن قوم در غیاب موسی که به کوه طور رفته بود، گوسله پرست شدند، «سامری» نام، آن را از طلا و زینت آلات زنان ساخت و به گونه‌ای طراحی کرده بود که صدای گاو از آن برمی خاست. سامری به مردم گفت: این است خدای شما... (بقره آیات 51، 92، 93)، (أعراف آیات 148 تا 154)، (طه آیات 84 الی 89).

وقتی الله به موسی أمرکرد که بنی إسرائیل به سرزمین مقدس (فلسطین)، «ارض موعود» بروند، آنان مخالفت کردند، سر انجام، خدا آنجا را بر آنان حرام کرد و چهل سال-از وقت بیرون آمدنشان از مصر تا فوت موسی - در بیابانها لالهند و سرگردان و آواره بودند، تا آن که نسل جدیدی جای آن را گرفت ... (مائده آیات 20 الی 26).

یکی دیگر از دشمنان موسی و دین خدا، قارون و ثروت وی بود که برخی دنیاپرست آرزو داشتند به چنان ثروت و مکنتی بر سند؛ اما اهل فضل و دانش، ثروت و پاداش خدا را بر آن ترجیح می دادند. (قصص آیات 76 الی 83).

یکی دیگر از داستانهای پرماجرای موسی، برگزیدن هفتاد نفر از میان قومش بود که با او به طور رفتند. (بقره آیات 55 و 56)، (أعراف/آیه 155).

ونیز داستان و قصه‌ی زیبا و برگزیده‌ی اوبا آن «عبد صالح» که در تفاسیر و روایات، به «حضر» معروف است، در سوره‌ی (كهف آیات 60 الی 82) آمده است. یادآوری و تکرار نعمتهای خدا به بنی إسرائیل در قرآن (بقره آیه 47 تا 57 و آیات متبرکه 60 و 61)، (أعراف آیه 141)، (ابراهیم آیات 6 الی 8).

سرانجام، هارون عليه السلام فوت کرد و موسی او را در کوهی به نام «هور» به خاک سپرد، سپس، موسی عليه السلام وفات یافت و در کوهی به نام «نبو» بالای تپه ای از ریگزار سرخ رنگ، دفن گردید.

پس از وفات موسی، مسؤولیت مردم بنی اسرائیل را یوشع، پسر نون، از نوسه‌ه گان یوسف عليه السلام به عهده گرفت. وقتی از «تیه»: سرزمین سرگردانی، بیرون رفتند، خدا به آنان فرمان داد تا در نهایت خشوع و فروتنی و سجده کنان وارد فلسطین (بیت المقدس، اورشلیم) یا «اریحا» شوند و بگویند: «حطة» خدایا! گناهانمان را ببخش، اما از در مخالفت در آمدند و مورد خشم الله واقع شدند. در مورد میتوانید به سوره های (بقره آیات 58 و 59)، (أعراف آیه 161 و 162) مراجعه فرماید.

در خاتمه باید گفت که: خداوند متعال، این دو بزرگوار؛ یعنی، موسی و هارون را در سوره های زیر مورد ستایش فرموده است: (مریم آیات 51 الی 53)، (صفات آیات 114 الی 122)، (غافر آیات 53 و 54).

وَقَالَ مُوسَى يَا فِرْعَوْنُ إِنِّي رَسُولٌ مِّنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ (١٠٤)

وموسی گفت: ای فرعون! یقیناً من فرستاده‌ای از سوی پروردگار جهانیانم. (١٠٤)
تفسیر:

موسی عليه السلام در خطاب به فرعون گفت: ای فرعون! من از جانب خالق عظیم و پروردگار همهی جهانیان نزد تو فرستاده شده‌ام. به این ترتیب جلال و کمال را موسی به پروردگار و رسالت را به خود و گمراهی را به فرعون ثابت نمود.

مفسران می نویسنده: میان موسی و فرعون ابتدا جر و بحثی رد و بدل شد و پس از آن، موسی رسالت خود را اعلام کرد. «وَ قَالَ مُوسَى» (حرف و او نشانه‌ی آن است که سخنانی گفته شد، سپس اعلام رسالت شد).

از فحوای آیه مبارکه بر می آید که: آنباie در راه دعوت خویش، بدون کوچکترین خوف و هراس و ضعفی طاغوت‌ها را مورد خطاب قرار می‌دادند.

پیامبران جز دعوت به حق، ادعایی نداشتند.

فرعون:

کلمه فرعون به معنای «فرزند خدای آفتاب» است. مصریان قدیم آفتاب را که رب اعلی است» یادهای بزرگ آنها بود، «رع» میخوانندند و «فرعون» به آن منسوب بود. مصریان براین باور بودند که حاکمیت هیچ فرمانروایی مشروعیت نمیتواند داشته باشد، مگر آنکه مظہر جسمانی «رع» یا به عبارت دیگر نماینده‌ی آن در زمین باشد. به همین دلیل هرسلسله‌ی پادشاهی که در مصر قدرت را در دست میگرفت، خودش را به عنوان آفتاب زاده معرفی میکرد و هرحاکم و فرمانروایی که بر تخت پادشاهی مصر می نشست لقب «فرعون» را اختیار میکرد و این گونه به مصریان اطمینان می داد که رب اعلی یا خدای بزرگ شما من هستم.

در اینجا یک مسئله‌ی دیگر را نیز بایستی دانست و آن این که در قرآن عظیم الشأن در داستان موسی عليه السلام از دو فرعون ذکر به میان آمده است. یکی فرعونی که موسی عليه السلام در زمان وی متولد شده و در خانه‌ی او بزرگ شده بود و دیگری فرعونی که موسی عليه السلام وی را به سوی اسلام فراخواند و از وی خواست تا بنی اسرائیل را آزاد ورها کند و کسیکه سرانجام غرق شد. مُحَقْقَان عصر حاضر به طور عموم بر این باوراند که فرعون اولی رمیس دوم بودکه در سال‌های 1292-1225 پیش از میلاد بر مصر حکومت می‌کرد و فرعون دوم که در این آیه‌ها از وی یادشده منفته یا منفتح بوده که در همان زمان پدرش رمیس دوم شریک حکومت شده بود و پس از مرگ پدرش بر تخت سلطنت نشست. این باور و گمان به ظاهر از این حیث نادرست به نظر میرسد که از روی تاریخ یهودیان، موسی عليه السلام در 1272 پیش از میلاد وفات نموده است، اما به هر حال این تنها یک گمان تاریخی است و از مقایسه‌ی تقویم‌های مصریان، یهودیان و مسیحیان، پیدا کردن تاریخ دقیق دشوار است. (بنقل از تفہیم القرآن)

حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (١٠٥)

سزووار است که درباره الله سخنی جز حق نگویم. بی تردید من دلیلی روشن [بر صدق رسالت] از طرف پروردگار تان برای شما آورده ام، پس بنی اسرائیل را (آزاد نموده) همراهی من بفرست. (۱۰۵)

شرح لغات و اصطلاحات:

«حقيق»: سزاوار، برآزende و شایسته. «بینة»: معجزه‌ای بزرگ، دلیلی مهم و گویا.

تفسیر:

«حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ»: سزاوار جایگاه من آن است که به نمایندگی از الله سزاوارم که به خداوند متعال جز سخن حق نسبت ندهم، من بر الله خود افترا نمیکنم و بر پروردگار خود دروغ نمیگویم بلکه سخن حق را می‌آورم و به صدق و راستی خبر

میدهم. یعنی: من سخت مشتاق و سزووار آن هستم که شما را از متن پیام خویش چنانکه هست، بی هیچ دخل و تصریفی در آن، با خبر و آگاه سازم.

«قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنَى إِسْرَائِيلَ (105)»: از جانب الله برایتان دلیل قطعی بر صدقم آورده‌ام، نزد من معجزه واضح و آشکاری مانند ید بیضا و عصا نیز هست. این معجزات از جانب خدایی است که شما را آفریده و روزی داده نه از جانب من. پس تو ای فرعون بنی اسرائیل را بگذار تا از مصر بیرون شوند و آن‌ها را از بردنگی و زیر سلطه استبداد خود رها کن.

پس بگذار بنی اسرائیل بامن به سرزمین مقدس بیایند، که وطن پدران آنها می‌باشد.

پادداشت:

تفسرین در تفاسیر خویش مینویسد: سبب اینکه بنی اسرائیل باینکه اجدادشان در سرزمین مقدس بود، در مصر سکونت گزیدند، این بود که إسباط (اولاد یعقوب) نزد برادر خود، یوسف در مصر رفتند و در آنجا مانند و نسل‌هایی از آنها پیدا شد تا این که فرعون آمد و آنان را به بردنگی و اعمال شاقه گرفت. موسی عليه السلام دوست داشت آنها را از آن ذلت برهاند و آنها را به سرزمین مقدس ببرد که وطن اجدادشان بود.

تفسر أبو حیان مینویسد: چون فرعون مدعی خدایی بود موسی مطلب را این گونه شروع کرد: «إِنِّي رَسُولٌ مِّنْ رَّبِّ الْعَالَمِينَ» تا او را یادآور شود که در مورد وصف مورد ادعایش بر باطل است نه بر حق. و در کنار گفته‌ی «حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَفُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ»: عبارتی را آورده است که بر درستی و صحت آن دلالت می‌کند: «قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِّنْ رَّبِّكُمْ». و بعد از اینکه مسأله‌ی رسالت‌ش اثبات شد تبلیغ حکم را بر آن بنا نهاد: «فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنَى إِسْرَائِيلَ». (البحر ۴/۳۵۵).

موسی عليه السلام با دو ماموریت پیش فرعون فرستاده شده بود. یکی فراخواندن فرعون به بندگی الله (اسلام) و دیگری آزادکردن بنی اسرائیل، که از پیش مسلمان بودند، از زیر ستم فرعون.

در قرآن عظیم الشأن گاهی این هر دو دعوت و مأموریت باهم ذکر شده اند و گاهی نیز با توجه به موقعیت و مقام تنها به ذکر یکی از آنها بسنده شده است.

از ادسانی بنی اسرائیل، فرمان الهی و جزو رسالت موسی است، نه آنکه تصمیم شخصی باشد موسی عليه السلام از فرعون خواست تا بنی اسرائیل را آزاد بگذارد تا همراه وی به سرزمین مقدس بازگردند زیرا بنی اسرائیل در آن زمان نزد فرعون در تبعید و اسارت قرار داشته و از بازگشت به بیت المقدس باز داشته شده بودند.

فَالَّذِي كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةً فَأَتَ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۱۰۶)

[فرعون] گفت: اگر [در ادعای پیامبری] از راستگویانی چنانچه معجزه ای آورده ای آن را ارائه کن. (۱۰۶)

قالَ إِنْ كُنْتَ جِئْتَ بِآيَةً فَأَتَ بِهَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (106)

فرعون خطاب به موسی علیهم السلام گفت: اگر آنطور که ادعا می‌کنی که با تو معجزه‌ای از جانب پروردگار توست برای ماشکار کن تا آن را ببینیم آنهم اگر راست میگوئی که تو پیامبری از جانب پروردگار خود می‌باشی! فرعون با ابراز این سخن حق، اراده باطلی داشت و کسی را بالاتر از خود نمی‌دانست.

«صادقین»: یعنی از جمله راستگویان.

فالقی عصاه فَإِذَا هِيَ ثُعبانٌ مُّبِينٌ (١٠٧)

پس موسی عصایش را انداخت، پس به ناگهان بصورت اژدهایی آشکار شد. (۱۰۷)
«ثُعبانٌ»: اژدهار، مار بزرگ. «ثعبان مبین»؛ یعنی، اژدهاری واقعی، جانداری حقیقی نه خیالی که به طور طبیعی به حرکت افتاد.

تفسیر:

«فالقی عصاه فَإِذَا هِيَ ثُعبانٌ مُّبِينٌ (107)»: پس موسی علیهم السلام عصایش را از دست خود انداخت، ناگهان خداوند متعال آن عصا را تبدیل به ماری بزرگ، هوشیار و ترسناک تبدیل نمود. در حالیکه زندگی و خلقتش کاملاً واضح و هویدا بود. باید گفت که میان افکنند عصا و اژدها شدن آن فاصله‌ای نبود، و معجزه باید برای همه روشن باشد و جای هیچ شکی در آن باقی نگذارد.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: به ماری بسیار بزرگ تبدیل شد، دهان باز کرد و به سرعت به طرف فرعون خزید.

شیخ محمود حسن دیوبندی مشهور به شیخ الہند در تفسیر خویش «تفسیر کابلی» مینویسد: در اژدهار شدن آن هیچ شک و شبھه نبود. گویند: این اژدهار با دهان گشاده بسوی فرعون شتافت؛ فرعون مضطرب شد، و از موسی علیهم السلام خواهش نمود که اژدهای خود را بگیرد. به مجرّدی که موسی علیه السلام دست پیش کرد، باز عصا گشت.

ساير معجزات عصای موسی:

از عصای حضرت موسی معجزات دیگری نیز نمایان شد، از جمله اینکه بعد از اینکه به اژدهار تبدیل شد، همهی مار های ساختگی ساحران را بلعید، «لَقَفْتُ مَا يَأْفُكُونَ» (شعراء ۴۵) به آب دریا خورد و آنرا شکافت، «أَنْ أَضْرِبْ بِعَصَالَ الْبَحْرَ فَانْقَلَقَ» (شعراء، 63)، به سنگ خورد و چشمehای آب از آن جوشید.

«أَضْرِبْ بِعَصَالَ الْبَحْرَ فَانْقَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشَرَةَ عَيْنًا» (بقره، 60)

باید گفت که: عصا در حضور خود موسی علیه السلام، مار کوچک و پر تحرک شد و موسی فرار کرد، «جَانٌ وَلَى مُذْبِرًا» (نمل، 10) در حضور مردم مانند مار معمولی حرکت میکرد، «حَيَّةٌ تَسْعَى» (طه، 20). و در حضور فرعون، مار بزرگ و اژدها شد. «فَإِذَا هِيَ ثُعبانٌ».

وَنَزَعَ يَدُهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ النَّاظِرِينَ (١٠٨)

و دست خویش را از گریبانش بیرون کشید که ناگاه دست برای بینندگان سپید و درخشان گشت. (۱۰۸)

شرح لغات و اصطلاحات:

«نَزَعَ»: بیرون کشید، بیرون آورد. (قصص. 75). «بَيْضَاءُ»: درخشان و سفید. مراد نورانی و درخشان است. «الناظرین»: تماشاگران، بینندگان.

تفسیر:

«وَنَزَعَ يَدُهُ فَإِذَا هِيَ بَيْضَاءُ للنَّاظِرِينَ (108)»: و موسی دست خود را از چاک گریبان خود بیرون کرد، پس ناگهان سفیدی این دست به حدی سفید و درخشندگی بود که نور از آن می درخشید و پرتوش بر نور آفتاب غالب آمد. یعنی: دست وی بهگونه‌ای سپید و درخشان پدیدار شد و از آن چنان نوری ساطع می‌گشت که برای هر بیننده‌ای آشکار بود، بی آن که آن سپیدی به علت پیسی و عیب دیگری باشد.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است که: دستش دارای نوری پر فروغ بود که ما بین آسمان و زمین را روشن می‌کرد.

پیامبران در کنار انذار (اژدها شدن عصا که نوعی ترس و وحشت داشت)، بشارت و دست نورانی «بیضاء» نشان می‌دهند. که در برابر متکبر، ابتدا باید غرور او را در هم شکست، آنگاه دست نوازش را نیز نشان داد. و این سفید گشتن دست موسی، معجزه‌ی دیگر آن حضرت و امری غیر منتظره و قابل رؤیت برای همگان بود.

در تفسیر تفهم القرآن در ذیل جمله «للناظرين» آیة مبارکه آمده است: اگر بپرسند: «للناظرين» متعلق به چه چیزی است؟ در جواب باید گفت: متعلق به «بیضاء» است، به این معنی که ناگهان برای نگریستن سپید می‌نمود و سپیدی برای نگریستن تنها در زمانی ممکن می‌شد که سپیدی اش شگرف و بیرون از عادت می‌بود و مردم برای تماشای آن، مانند تماشای عجایب دیگر گرد می‌آمدند. چنین روایت کرده اند که موسی عليه السلام دستش را به فرعون نشان داد و گفت: این چیست؟ فرعون گفت: دست تو. آنگاه آن را در حالی که جبه پشمینی بر آن بود، در یخن خود فرو کرد و در آورد که ناگهان چنان سپید و نورانی می‌نمود که پرتوش بر شعاع آفتاب چیره می‌شد، در حالی که پوست حضرت موسی عليه السلام بسیار سیاه بود.

قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمٍ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ (۱۰۹)

asherاف و سران قوم فرعون (بعد از دین این دو معجزه) گفتند: قطعاً این جادوگری [زبردست و] داناست. (۱۰۹)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«ساحر»: جادوگر. «علیم»: بسیار دانا در دانش جادوگری و فوت و فن آن.

«قالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمٍ فِرْعَوْنَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ عَلِيمٌ (۱۰۹)»: «ملاء» یعنی: اشراف و بزرگ مردان طرفدار فرعون و مشاوران وأطراقيانش گفتند: این شخص در علم جادوگری أُستاد و ماهر است. و گفته‌ی علیم یعنی در علم سحر و فنون آن به حد اعلای مهارت رسیده است. معلوم می‌شود که برای معجزاتی که از طرف موسی عليه السلام ظاهر شد، موافق حسیّات خود، جز «جادو» توجیه بهتری نیافتند.

همین بحث در سوره «شعرا»، در حکایت از زبان فرعون نه اشراف قومش بیان شده است پس طریق جمع کردن در میان دو آیه این است که: یا فرعون و اشراف قومش هر دو این سخن را گفتند، یا در آغاز، فرعون این سخن را گفت، سپس اشراف قوم، سخن‌ش را مبنای قرار دادند.

از خصوصیت انسان‌های متکبر و لجوخ است که، در مواجهه با دلیل و منطق و احتمال شکست، دست به توجیه زده و سرسخت‌تر می‌شوند.

بُرِيدُ أَنْ يُخْرِجُكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ فَمَاذَا تَأْمُرُونَ (۱۱۰)

میخواهد شما را از سرزمینتان بیرون کند، نظر شما چیست؟ (و در برابر او چه باید کرد). (۱۱۰).

تشريح لغات و اصطلاحات:

«تأمرون»: دستور میدهید. اشاره می‌کنید و رأی می‌دهید. (آیه‌های 109 و 110) می‌تواند سخن فرعون باشد و یا این که درباریان متملق، سخن او را تکرار کرده باشند (یونس / 78، طه / 57، شعرا / 34 و 35). ذکر صیغه جمع خطاب به فرعون در آیه 110، برای تعظیم است. «ترجمه معانی قرآن» تألیف: دکتر مصطفی خرمدل.

تفسیر:

«يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجُكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ»: آنگاه برخی به برخی دیگر گفتند، یا فرعون به آنان گفت: موسی می خواهد با استفاده از سحرش شما را از خاک مصر بیرون کند.

«فَمَا ذَا تَأْمُرُونَ (١١٠)»: درباره‌ی او چه دستوری میدهید که آنرا انجام دهیم؟ و چه چیز را پیشنهاد میکنید؟ یعنی: در باره موسی چه رأی و نظری دارید و چه دستور میدهید؟ یعنی ای بزرگان مر را به چه چیزی توصیه میکنید؟ گویی فرعون می خواست چنین و انمود کند که او اجراکننده اوامر آنهاست در حالی که فقط چند لحظه قبل گفته است که «انا ربكم الاعلى».

تفسیر قرطبي ميرمайд: فرعون گفت: چه دستور میدهيد؟ اما بر اساس نظريه‌ای دیگر اين سخن، سخن اشراف و اطرافيان است؛ یعنی آنها به فرعون گفتند: «فَمَا ذَا تَأْمُرُونَ»، همانطور که به جباران و رؤسا گفته ميشود: در مورد آن چه نظری داريد؟ (تفسیر قرطبي ۲۵۷/۷).

فرعون می خواهد شعبده‌های ساحرانه و شگفتی به نمایش گزارد، و مردم را به خود مایل کند؛ و بالاخره، در مملکت اثر و اقتدار پیدا کند؛ و بنام حمایت و آزادی بنی اسرائیل دست قبطیان را که بومیان این دیارند، از ملک و وطنشان (مصر) کوتاه نماید؛ این حالات را مدنظر داشته مشوره بدھید که چه باید کرد.

قالُوا أَرْجُهُ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاسِرِينَ (١١١)

(مشاوران فرعون) گفتند: [مجازات] او و برادرش را به تأخیر انداز و نیروهای گردآورنده را به شهرها بفرست. (١١١)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«أَرْجُهُ وَأَخَاهُ»: در اصل، أخاه بوده، همزه به خاطر سهولت در تلفظ حذف شده، هاء ضمير و مفعول به نيز ساکن گشته است. کلمه‌ی «أرج»، فعل امر از ریشه‌ی «رجاء»، هم به معنای حبس کردن و هم به معنای تأخیر آنداختن است.

اما با توجه به موج گسترده‌ی دعوت موسی و معجزاتش، به زندان آنداختن موسی برای فرعون مناسب نبود، لذا معنای تأخیر آنداختن مناسب‌تر است. یعنی کار او و برادرش را به تأخیر انداز، در کارشان شتاب مکن، او و برادرش را به نحوی بازدار، نگهدار.

«حاسرين»: گرد آورندگان. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«قَالُوا أَرْجُهُ وَأَخَاهُ وَأَرْسِلْ فِي الْمَدَائِنِ حَاسِرِينَ (١١١)»: بعداز مشوره اشرافیان به فرعون گفتند موسی و برادرش را مهلت بده و در مجازات آنان عجله نکن، طریق بهتر شکست دادن و جواب مؤثر این است که در اطراف تمام مملکت اشخاص فرستاده شوند تا جادوگرانی را که در این فن از این هردو برتر و ماهرتر باشند، فراهم نمایند؛ تا با اینها مقابله کنند؛ یعنی: گروهی را در شهرهایی که ساحران در آن زندگی می‌کنند، بفرست.

«قَالُوا أَرْجُهُ»: در حکومت‌های طاغوتی فرعوني، روشنگری مردم و هر صدای حقی، مجازاتی در پی دارد. تخریب شخصیت، مهمتر از قتل و مجازات است.

بنابر اینکه مراد از «أرجه»، پیشنهاد تأخیر مجازات موسی، برای رسوا کردن او در اجتماع باشد.

يَأْتُوك بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ (١١٢)

تا هر جادوگری دانا را به خدمت تو آورند. (١١٢)

تفسیر:

«يَأْتُوك بِكُلِ سَاحِرٍ عَلَيْهِ (112)»: «تا» آن گروه گماشته برای تو هر جادو ماهر در فنون سحر و دانای اسرار آن را احضار به نزد شما بیایند. قابل تذکر است که: سحر در آن زمان، رواج و رونق بسیاری داشت. و در همین دوران سران و رؤسای ساحران در معبدی در دور افتاده‌ترین نقطه‌ی مصر زندگی بسر می‌بردند.

با تأسف باید گفت در طول تاریخ در برخی از حالات علم و تخصص، در دست افراد منحرف و در مسیر مبارزه با حق قرار می‌گیرد.

تفسیر تفہیم القرآن می نویسد: از این گفته‌ی درباریان فرعون به روشنی معلوم می‌شود که تفاوت و وجه تمایز نشانه‌ی خدایی و جادو در ذهن آنها به طور کامل روشن بود. آنها می‌دانستند که در اثر نشانه‌ی خدایی تغییر واقعی ایجاد می‌شود، اما جادو تنها چشم و روان را تحت تأثیر قرار داده که در اثر آن انسان یک نوع تغییر غیر واقعی را احساس می‌کند. به همین دلیل آنها برای ردکردن ادعای پیامبری موسی علیهم السلام گفتند، این شخص جادوگر است، یعنی عصا به راستی تبدیل به اژدها نشده است، تا آن را نشانه‌ی خدا بدانیم، بلکه ما تنها گمان و تصور کردیم که عصا تبدیل به اژدها شده است، همان کاری که هرجادوگری می‌کند. آنگاه پیشنهاد کرند که تمام جادوگران کشور فراخوانده شوند و از آنها خواسته شود ریسمان‌ها و چوب دستی ها را در برابر مردم تبدیل به اژدها کنند تا هبیتی که در اثر این معجزه‌ی پیامبرانه در دل های مردم ایجاد شده است، اگر به طور کامل از بین نمی‌رود، لااقل تبدیل به شک گردد.

وجاء السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأْجَرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ (۱۱۳)

و جادوگران نزد فرعون آمدند [و] گفتند: آیا اگر پیروز شویم، حتماً برای ما پاداشی (جائزو و انعامی) قابل توجهی خواهد بود؟ (۱۱۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الغالبين»: پیروزمندان.

تفسیر:

«وجاء السَّحَرَةُ فِرْعَوْنَ قَالُوا إِنَّ لَنَا لَأْجَرًا إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ (۱۱۳)»: «و ساحران نزد فرعون آمدند» یعنی: فرعون گروهی را به شهرها فرستاد و آنها ساحران را جمع کردند و نزد فرعون آوردند. جادوگران خطاب به فرعون گفتند: آیا اگر موسی را شکست دهیم و جادویش را باطل کنیم، آیا مكافاتی بزرگ به ما میرسد؟ انسانهای که الله متعال وابسته نباشد، جذب هر ندایی می‌شود.

ساحران و جادوگران ماهر، به چیره شدن خود و شکست موسی علیهم السلام امیدوار بودند و چنان تصور می‌کردند که از عهده‌ی هر کاری برخواهند آمد.

از این رو، به فرعون گفتند: «إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْغَالِبِينَ»: اگر غالب آییم، مكافاتی خواهیم داشت؟ ملاحظه میداریم که: یکی از تفاوت‌های پیامبران و جادوگران، تفاوت در هدف و انگیزه‌هast. پیامبران برای ارشاد مردم کار می‌کرند و اصلاً مزد و اجرت در خواست نمی‌کرند، «وَمَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ ۱۴۵ شراء»: (و من براین رسالتم هیچ پاداشی از شما نمیخواهم. مكافات من جز بر پروردگار جهانیان نیست).

ولی جادوگران و ساحران که تنها و تنها برای دنیا و مادیات کار میکنند. واضح است که روی آورندگان به در بار طاغوت، هدف دنیایی و مادی دارند.

قالَ نَعْمٌ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقْرَبِينَ (۱۱۴)

(فرعون) جواب داد: بلی و علاوه بر آن نزد من از مقربان خواهید گشت.(۱۱۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«المقربین»: مقربان درگاه. (اشخاص نزدیک به دربار).

تفسیر:

«قالَ نَعْمٌ وَإِنَّكُمْ لَمِنَ الْمُقْرَبِينَ(۱۱۴)»: فرعون در جواب جادوگران گفت: بلی! شما هم مكافات خواهید داشت و علاوه بر آن شما را جز و مقربان یعنی عزیزترین اطرافیان و اهل مشورتم قرار میدهم. یعنی هم مال خواهید داشت و هم مقام و منزلت. طاغوت‌ها و ظالمان، از عالمان و متخصصان مخالف حق حمایت میکنند و برای سرکوبی حق و مردان حق، سرمایه‌گذاری می‌کنند.

طوریکه شیخ قرطبی در تفسیر خویش می‌نویسد: اضافه بر آنچه درخواست کرده بودند به آنها داد.

«قالَ نَعْمٌ»: طاغوت‌ها برای حفظ حکومت خود در برابر هر تقاضایی تسلیم شده و به هر پیشنهادی تن میدهند، طوریکه به ساحران و جادوگران گفت: اجرت بی‌شببه برایتان میرسد؛ و بزرگتر از همه این است که شما در زمرة مقربین بارگاه، و مصحابین خاص مداخل می‌شوید. ملاحظه می‌شود که: مكافات و پاداش‌های سیاسی و مقام و موقعیت اجتماعی نزد دنیاپرستان، ارزشمندتر از مال است.

در تفسیر کشاف آمده است: هدف فرعون این بود که: من تنها به پاداش دادن بسند نخواهم کرد و شما افزون بر مكافات مقامی خواهید داشت که مكافات درکنار آن اندک میباشد و آن مقام این است که از نزدیکان در بار من خواهید بود و من شما را بزرگ و احترام خواهم داشت. زیرا اگر مكافات قرین احترام و بزرگداشت باشد، خوشگوارتر خواهد بود و بیشتر مایه دلخوشی می‌شود.

قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُثْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ (۱۱۵)

(در آغاز مقابله جادو گران) گفتند: ای موسی! یا تو عصایت را برای مقابله بانداز، یا ما (سحر خود را) می‌اندازیم.(۱۱۵)

تفسیر:

«قَالُوا يَا مُوسَى إِمَّا أَنْ تُثْقِيَ وَإِمَّا أَنْ نَكُونَ نَحْنُ الْمُلْقِينَ(۱۱۵)»: جادوگران در خطاب به موسی علیه السلام گفتند: آیا تو اول عصایت را می‌افگنی یا ما آنچه را داریم بیندازیم. یعنی: انتخاب نوبت با تو است. این سخن را گفتند تا اعتماد به نفس خویش را در این کار به نمایش گذاشته و چنین وانمود کنند که پیروز میدان خواهند بود؛ هر چند که نوبت آخر از آنان باشد.

تفسیر مشهور جهان اسلام جار الله رَمَخْشَرِی در تفسیر خویش «کشاف» مینویسد: مخیر کردن، ادبی است پسندیده و نیک که أصحاب صناعات در برخورشان چنان می‌کنند، همانگونه که مناظره‌گران نیز قبل از این که وارد جدل شوند چنین روشنی را در پیش می‌گیرند. (تفسیر کشاف ۱۴۰/۲).

این چیزی بود که زمخشری آن را گفته است، اما اظهر این است که آنها از باب بزرگمنشی و گمان پیروزی و عدم توجه و اهمیت به کار موسی چنان گفتند، همانگونه که انسان مغورو و متکبر میگوید: من شروع کنم یا تو شروع می کنی؟

قالَ الْقُوَا فَلَمَّا أَلْقُوا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَاسْتَرْهَبُوْهُمْ وَجَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ (۱۱۶)

(موسی) گفت: (شما) بیفکنید، پس وقتی (عصاها و ریسمان‌های خود را) انداختند، چشم‌های مردم را جادو کردند، و آنها را ترساندند، و جادوی بزرگی را پیش کردند. (۱۱۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْقُوَا»: افکنند. «سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ»: دیدگان مردم را افسون کردند، از خود جادو نشان دادند، چشم بندی کردند. هدف این بود که: به مردم چنین وانمود کنند که ریسمان‌هایشان مارهای زنده‌اند، در صورتی که چنین نبود (طه / 66).

«وَاسْتَرْهَبُوْهُمْ» (رهب): و آنرا به هراس افکنند، هراسی در دل مردم انداختند.

تفسیر:

«قالَ الْقُوَا فَلَمَّا أَلْقُوا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ»: موسی علیه السلام با تکیه بر نصرت الهی در جواب ساحران گفت: «اول شما شروع کنید» این جمله، نشان دهنده آنست که: هیچگاه سحر بر معجزه چیره نیست.

در «تفسیر انوار القرآن» آمده است: موسی علیه السلام ترجیح داد تا آنان شروع کنند و این خود، نشانه این واقعیت بود که او به آنها اهمیت نمیدهد و از آنچه با خود آورده‌اند، ترس و واهمه‌ای ندارد زیرا موسی علیهم السلام یقین کامل داشت که هیچ چیز بر معجزه غالب نمیشود. نقل است که: حکمت در مقدم ساختن ساحران این بود تا مردم کار آنها را بینگرد و در آن خوب تأمل کند و چون از مشاهده باطل زینت و آرایش کرده آنها فارغ شوند، آنگاه حق آشکار و روشن در میان آید، که قطعاً در این هنگام، اثر آن در نهادشان عمیق‌تر خواهد بود.

آنها طناب‌ها و عصاها خویش را انداختند و از طریق پنهان کاری، مکر و حیله دیدگان حاضران را تغییردادند. یعنی چیزی باطل و غیر حقیقی را در انتظار آنان حقیقی نشان دادند.

«سحروا اعين الناس»:

یعنی؛ ساحری و شعبدہ گری، چشم بندی و تمویه (دروغ آراستن، نیرنگ ساز کردن، کاری را خلاف حقیقت جلوه دادن) است. اگر راست باشد، باید دلها را تسخیر و افسون کند، نه چشمها و ظواهر، آن هم برای لحظه‌ای.

در ضمن جادوگری و مهارت ساحری خیال و تمویه (دروغ آرایی، نیرنگ سازی) بیش نیست. از این رو، شعبدہ نیز نام دارد. مانند: جادوگری و شعبدہ بازیهای ساحران فرعون و سایر شعبده بازان ترددست، یا «تنویم المغناطیسی»: خواب مغناطیسی، هیپنوتیزم، خواب کردن افراد به شیوه‌ی مغناطیسی.

باید یادآور شد که: فرق میان سحر و معجزه این است که: معجزه، حقیقتی است که به وسیله‌ی پیامبران خدا به مردم ارائه میشود؛ ولی سحر و جادو، چلاکی دست است و تصور و خیالی بیش نیست و معمولاً از افراد سودجو و گنهگار روی می دهد.

«وَاسْتَرْهَبُوْهُمْ وَ جَاؤْ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ (۱۱۶)» پس همین که (ابزار جادوی خود را) افکنند، در دل‌ها حاضرین رعب و وحشت شدیدی ایجاد نمودند و در نظر مردم جادویی وحشتناک ایجاد کردند که مایه‌ی دهشت و شگفت حاضران شد. چون گمان کردند مارهای حقیقی هستند.

به راستی سحری عظیم و سرسام آور آورند، که هر کس آن را می دید، می ترسید.

در روایات آمده است که ساحران فرعون در زیر طنابها و عصاها پیشان ماده «زئق» را جاسازی کردند و چون آن ماده بر اثر نیروی حرارت به تمدد آغاز کرد، طنابها و عصاهاشان نیز به حرکت و جنب و جوش در آمد. «تفسیر انوار القرآن» ابن اسحاق محدث و مورخ کبیر جهان اسلام می‌نویسد: پانزده هزار ساحر صفات بسته بود و هر ساحر با خود چندین ریسمان و عصا داشت در حالی که فرعون با اشراف و اعیان مملکتش نشسته و در مجلس حضور داشت. ساحران در مرحله اول نگاه موسی و فرعون و بعد از آن نگاه مردم را به سحر خود خیره کردند، آنگاه یکی از آنان حبل و عصای خود را انداد، ناگهان به صورت مارهایی به بزرگی کوهها در آمدند، دره را پر کرده و بر هم سوار شدند. (البحر المحيط ۳۶۴/۴).

تفسیر کشاف مینویسد: که تعداد آنان به هشتاد هزار نفر به روایتی دیگر هفت هزار نفر و به روایتی دیگر سی و چند هزار نفر میرسید و روایات در این باره مختلف هستند، برخی به کمتر از این و برخی به بیش تر از آن نظر دادند.

مطالعه کنندگان گرامی!

در آیات (117 الی 126) در باره ایمان آوردن ساحران به پروردگار، تهدید فرعون ساحران را، پافشاری آنان برایمان به الله واحد، بحث بعمل آورده است.

وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنَّ الَّقِيَ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (۱۱۷)

(و در عین حال) به موسی وحی فرستادیم که عصای خود را بانداز (چون انداد) پس ناگهان آنچه را جادوگران به دروغ بافته بودند، به سرعت بلعید! (۱۱۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

تلقف (لقف): می‌بلعد، به سرعت فرو می‌برد، قورت می‌کند. از ماده (ألف) به معنی به سرعت بلعیدن «يأفِكُون»: دروغ می‌بافند، دروغ سر هم می‌کنند. از ماده (إلف) به معنی بدترین دروغ. بهتان و افتراء. «ترجمة معانی قرآن» مصطفی خرمدل.

تفسیر:

«وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنَّ الَّقِيَ عَصَاكَ فَإِذَا هِيَ تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ (۱۱۷)»: به موسی وحی کردیم تاعصایش را بیندازد به سرعت حیله و تزویر و دروغ آنها را می‌بلعد. و او اندادت پس ناگهان این عصا طنابها و عصاهاشی آنها را که با آن مردم را فریب داده و از طریق آنها در دیدگان حاضرین تزویر نموده بودند بلعید.

حق تعالی ساخته‌هایشان را دروغ نامید زیرا آن ساخته‌ها در واقع دارای هیچ حقیقتی نبود بلکه شعبده بازی و خیال افکنی‌ای بی‌اساس و دروغین بود و بس.

ابن عباس(رض) فرموده است: «تَلْقَفُ مَا يَأْفِكُونَ» یعنی از کنار هریک از ریسمان و عصایی که اندادته‌اند بگذرد، آن را می‌بلعد.

در تفسیر کشاف در این بابت می‌نویسد: وقتی عصای حضرت موسی هیئتی یافت که دشته پر از چوب و طناب را فرو بلعید و موسی آن را بلند کرد و عصا به حالت پیشین خود بازگشت و خدای متعال به قدرت خویش آن اشیای بزرگ را از بین برد و آنها را به اجزای نازک تبدیل کرد، جادوگران گفتند: اگر کار موسی جادو می‌بود، طناب‌ها و چوب‌های ما بر جای می‌مانند.

فَوَقَعَ الْحَقُّ وَبَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۱۸)

پس حق (معجزه موسی) به ثبوت رسید (روشن شد) و آنچه را همواره جادوگران [به عنوان سحر] انجام می‌دادند، باطل و پوچ گشت. (۱۱۸)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«واقع»: واقع شد، آشکار گردید. ثابت و ظاهر شد. «بَطَلَ»: پوچ و باطل شد.

تفسیر:

«فَوَقَعَ الْحَقُّ وَ بَطَلَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ(118)» «فوق الحق» يعني حق محقق و ثابت شد. يعني حقيقیتی که با موسی علیه السلام بود پیروز و غالب شد و باطل جادوگران فرعون ظاهر گردید. و واقعیت هم همین است که: باطل های ساخت دست بشر، در برابر حق تاب نمی آورند.

یکی از تفاسیر شگرف این آیة مبارکه آن است که گفته اند: حق در دل های آنان نشست و چنان که از سخنانشان بر می آید، در آنان کارگر افتاد. (تفسیر کشاف) باید یادآور شد که: با پیروزی حضرت موسی، ضربه‌ی سختی برنظام فرعونی وارد شد، اما مهمتر آنکه ساحران یکجا به موسی ایمان آورند و حیثیت فرعون از درون فرو ریخت. مرجع ضمیر در جمله‌ی «ما کانوا یعْمَلُونَ» ساحران است.

حق، پیروز و باطل، نابود است. «فَوَقَعَ الْحَقُّ» باطل های ساخت دست بشر، در برابر حق تاب نمی آورند.

فَغَلِبُوا هُنَالِكَ وَ انْقَلَبُوا صَاغِرِينَ(١١٩)

پس در آنجا مغلوب شدند (شکست خوردن جادوگران و اتباع فرعون)، و خوار و ذلیل برگشتند. (۱۱۹) تشریح لغات و اصلاحات:

«إنْقَلَبُوا»: برگشتند. «صَاغِرِينَ»: رسوانیه و زبونانه. جمع (صاغر) به معنی خوار و مفترض. معنی آیه میتواند چنین نیز باشد: در آنجا شکست خوردن و خوار و رسوا گشتند.

تفسیر:

«فَغَلِبُوا هُنَالِكَ وَ انْقَلَبُوا صَاغِرِينَ(119)»: و [فرعون و سران حکومت] در میان جمع شکست خوردن و خوار و رسوا شدند. پس (بدین سان) حق، آشکار شد (و نبوّت موسی تأیید گردید) و آنچه (که ساحران) می کردند، باطل و بیهوده گردید.

وَالْأَقْيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ(١٢٠)

و جادوگران [همگی با دیدن آن معجزه عظیم و باطل شدن سحر خویش] به سجده افتادند. (۱۲۰)

«ساجدین»: و جادوگران به سجده افتادند (و گُرنش کردند).

«وَالْأَقْيَ السَّحَرَةُ سَاجِدِينَ(120)»: عظمت معجزه‌ی الهی آنگونه بود که جادوگران گویا ناخواسته و بی اختیار به سجده افتادند. و سر به سجده نهادند.

زیرا آنها از آنچه دیده بودند، سخت تکان خوردند و به حقیقت ماجرا پی برده بودند لذا برای الله متعال به سجده در افتادند. واقعاً شناخت حق، زمینه‌ی خضوع و تسليم است. میتوان در سایه‌ی شناخت صحیح، در یک لحظه تغییر عقیده داد و خوشبخت شد.

و بدین ترتیب خداوند متعال پیامبر امین خویش را نصرت و یاری داد و کید و مکر فرعون لعین را باطل نمود. آنها از این روی سجده کردند که حالت سجده بهترین حالت بندۀ با خالقش است.

مفسر تفسیر کشاف در تفسیر آیه «وَالْأَقْيَ السَّحَرَه» مینویسد: و سجده کنان بر زمین افتادند و چنان سخت برزمین افتادنکه گویی کسی آنرا برزمین افکنده است. برخی از راویان گفته

اند: آنان از خوف و هراس حواس حادث که دیده بودند، چنان اختیار خود را از دست دادند که تو گفتی آنان را بر زمین افکنده اند.

قَالُواْ أَمْنًا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ (١٢١)

گفتند: [از روی حقیقت] به پروردگار جهانیان ایمان آوردیم، (۱۲۱)
تفسیر:

جادوگران، قبل از مقابله، محتواهی دعوت موسی را شنیده بودند و لذا پس از دیدن معجزه‌ی آن حضرت، به همان شنیده‌ها اقرار کردند. و گفتند: ما به الله یگانه که شریکی جز او نیست ایمان آوردیم ساحران، تفاوت معجزه و جادو را بهتر از دیگران فهمیدند ولذا خیلی سریع ایمان آورند. آنها دانستند که کار موسی علیه السلام سحر نیست و امکان ندارد که معجزه‌ی ساخت دست بشر باشد لذا این حقیقت را به صراحة اعلام کردند که به پروردگار جهانیان؛ پروردگار موسی و هارون ایمان آورده‌اند تا گمان‌زنانی از قوم فرعون در این گمان نیافتند که سجده آنها برای فرعون بوده است.

گاهی ایمان نیاوردن برخی از انسانها به دلیل ناشناخته بودن حق است، همین که حق روش شد، گروهی ایمان می‌آورند

رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ (١٢٢)

پروردگار موسی و هارون. (۱۲۲)
تفسیر:

جادوگرانی که برای رسوا ساختن حضرت موسی و کسب مال و مقام نزد فرعون به صحنه آمده بودند، با دیدن معجزه‌ی موسی علیه السلام، ایمان آورده و آن را اعلام هم داشتند.

جادوگران، موسی و هارون علیهم السلام را در کنار هم ذکر کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ»، زیرا هارون نیز در کنار موسی در ارشاد آنان نقش داشته است و یا اگر می‌گفتند: «رَبِّ مُوسَى»، احتمال سوء استفاده فرعونیان داده می‌شد، که بگویند رب موسی، فرعون است، چون او سالها در خانه‌ی فرعون و تحت تربیت او بود تا بزرگ شد، چنانکه خود فرعون به موسی علیه السلام گفت: آیا ماتو را در کوکی تربیت نکردیم؟ «أَلَمْ نُرِّكَ فِينَا وَلِيَدًا» (شعراء، ۱۸) لذا ساحران این توطئه را نقش بر آب کردند و گفتند: «رَبِّ مُوسَى وَهَارُونَ»

از قتاده روایت کرده اند. در آغاز روز کافر و جادوگر بودند و در پایان روز شهیدانی نیکو کردار شدند. (البحر المحيط ۳۶۴/۴).

از حسن بصری(رح) روایت کرده‌اند که گفت: بسیاری را می‌بینید که مسلمان زاده شده و در میان مسلمانان پرورش یافته اند و باز دین خود را به کمترین چیزی می‌فروشند و آن کافران که در کفر زندگی کرده بوند، اما چون حقیقت را دیدند، جان خود را در راه الله فدا کردند. (تفسیر کشاف).

تفسیر تفسیر تفہیم القرآن در تفسیر آیه مبارکه مینویسد: و بدینترتیب پروردگار باعظمت، مکر فرعونیان را به خودشان برگرداند. آنان تمام جادوگران چیره دست کشور را برای رسیدن به این هدف گردیدم آورده و بین آنان و موسی(ع) در ملاء عام مبارزه ای ترتیب داده بودند تا جادوگر بودن موسی را برای مردم به اثبات برسانند و یا حداقل آنان را نسبت به پیامبر بودن وی مشکوک سازند.

اما اینک همان جادوگران ماهر و استادان فن، پس از شکست خوردن در برابر موسی عليه السلام در این مبارزه، متفقاً اعلام کردند آنچه موسی عليه السلام عرضه میکند، هرگز نمیتواند جادو باشد، بلکه به راستی جلوه ای از قدرت خداست که هیچ جادوگری را توانی در برابر آن نیست. پیداست که جادو را جادوگران از هر کس دیگری بهتر میشناسند. پس زمانی که آنان پس از آزمایش عملی شهادت دادند که این چیز جادو نیست، قبولاندن این مطلب به اتباع مصر که موسی عليهم السلام تنها یک جادوگر است، برای فرعون و درباریان وی بسیار دشوار گردید.

قالَ فِرْعَوْنُ أَمْنَثْمٌ بِهِ قَبْلَ أَنْ لَكُمْ هَذَا لَمَكْرُ مَكْرُثُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۱۲۳)

فرعون گفت: آیا پیش از آنکه من به شما اجازه دهم به او ایمان آور دید؟! مسلماً این توطئه و نیرنگی است که [شما و موسی] در این شهر سنجیده اید تا اهل آن را از آن بیرون کنید. پس به زودی خواهید دانست (که در این شهر چه کسی می ماند?). (۱۲۳)

تفسیر:

«قالَ فِرْعَوْنُ أَمْنَثْمٌ بِهِ قَبْلَ أَنْ لَكُمْ»: فرعون برای جادوگران گفت: چگونه موسی عليه السلام را تصدیق میکنید در حالیکه من به شما اجازه چنین کاری را نداده‌ام؟ منظور از این جمله توبیخ است.

تفسیر «تفسیر انوار القرآن» مینویسد: این پرسش، ناشی از سوء اندیشه و سبکی خرد فرعون بود زیرا او از این امر غفلت یا تغافل کرد که ایمان آوردن به حق، به اجازه کسی مربوط نیست، چراکه نجات انسان، در گرو این ایمان و نابودی وی در ترک آن است پس چگونه حرکت بهسوی نجات و فرار از ورطه هلاک، به اذن کسی نیازمند است؟

«إِنَّ هَذَا لَمَكْرُ مَكْرُثُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا»: یکی از شیوه‌های طاغوت‌ها، تهمت زدن به مردان حق است. «إِنَّ هَذَا لَمَكْرُ مَكْرُثُمُوهُ»: حتی به کارگزاران خود اعتماد ندارند و هر حرکت معنوی را سیاسی می‌بینند، چنانکه در جای دیگر، فرعون ساحران را شاگرد موسی می‌شمرد. «إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلِمَكُمُ السَّبَّحَ» (طه، ۷۱) فرعون گفت: بدون اجازه‌ی من به خدای موسی گروید؟ بدانید که این توطئه، حیله و نیرنگ بیش نبود که با موسی ساز کردید تا قبطیان را (آنان را که مصری الاصل بوده اند) از دیار و شهر خود، برانید و آواره کنید و خود و سبطیان (فرزندان یعقوب، بنی اسرائیل) در مصر ساکن شوید. این مطلب را ریاکارانه و حیله گرانه برای آن گفت که مبادا سایر مردم مستضعف استعمار شده، ایمان بیاورند.

در جمله: «لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا» آیه مبارکه ملاحظه میداریم که: طاغوت‌ها از حس وطن‌دوستی و عواطف مردم، در مسیر اهداف خود چگونه سوءاستفاده می‌کنند.
 «فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ (۱۲۳)» به زودی خواهید دانست شما را دچار چه عذاب و مجازات دردنگی می‌سازم. این وعید و تهدید را به صورت اختصار برای ایجاد خوف و هراس اورده است، سپس به تفصیل آن را دنبال کرده و می‌گوید:

لَا قِطْعَنَ أَيْدِيْكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ ثُمَّ لَا صَلَبَنَكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۲۴)

همانا دست و پای شما را یکی از راست و یکی از چپ بریده و آنگاه همه شما را به دار خواهم آویخت. (۱۲۴)

«أَصْلَبَنَكُمْ»: شما را دار می‌زنم، إعدام می‌کنم.

تفسیر:

«لَا قَطْعَنَ أَيْيِكُمْ وَأَرْجُلُكُمْ مِنْ خَلَافٍ»: دست و پای یکایک شما را به خاطر خلافی که مرتكب شدید قطع می‌کنم.

طبری فرموده است: معنی «منْ خَلَافٍ»: این است که دست راست و پای چپ، یا دست چپ و پای راست قطع شود. بدین وسیله دو عضو مختلف قطع می‌شوند. (طبری ۳۴/۱۳.) «ثُمَّ لَا صَلَبَنُكُمْ أَجْمَعِينَ (۱۲۴)»: سپس هر یک شما را بدون استثنای به تنه در ختان خرمابه دار می‌آویزیم بر تنہ های درختان، تا هم خودتان به سزای اعمالتان رسیده باشید و هم دیگران عبرت بگیرند.

شبیه این آیات در سوره‌ی طه نیز آمده است، مفسران می‌نویسند که: البته در قرآن اشاره‌ای به عملی شدن این تهدیدها نیست، اما به نقل روایات و تاریخ، فرعون، مؤمنان به موسی علیه السلام را قطعه قطعه کرد و به شاخه‌های درخت خرما آویخت. چنانکه طبری می‌گوید: «كانوا أَوْلُ النَّهَارِ كَفَّارَ أَسْحَرَةً وَآخِرَ النَّهَارِ شَهَدَاءَ بَرَرَةً» اول روز، کافرانی ساحر و آخر روز، شهیدانی نیکوکار بودند.

قالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ (۱۲۵)

(جادوگران مؤمن) گفتند: ما به سوی پروردگارمان باز می‌گردیم [بنابر این ترسی از مجازات تو نداریم]. (۱۲۵). «منقلبون»: بازگردانندگان (مطففين آیه: 31 انقلبو).

تفسیر:

«قالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ (۱۲۵)»: این مؤمنان کنونی و ساحران پیشین به فرعون گفتند: خداوند، ما را مكافات خواهد داد. میخواهیم جان خود را نثار کنیم و از آتش دوزخ نجات یابیم، زیرا آتش دوزخ بسی سخت تر از شکنجه و عذاب توست و در برابر شکنجه و آزار تو، برداریم. (شعراء آیات 50 و 51)، (طه آیات 71 تا 75). پس هنگامی که فرعون ساحران را به عذاب دنیا هشدار داد، ایشان او را به عذاب الهی در آخرت هشدار دادند.

مفسر تفسیر تفہیم القرآن می‌نویسد: «إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ» در این باره چند فرض متصور است؛ اول اینکه ما به مرگ اهمیتی نمی‌دهیم، برای این که رو به سوی پروردگارمان و بخشایش او داریم و میخواهیم از تو و دیدن تو رهایی پیدا کنیم. یا این که روز جزا به سوی خدا باز می‌گردیم که به مكافات رنجی که به هنگام بریده شدن دست و پا و به دار کشیدن دیده ایم، ما را خواهد نواخت و یا این که همه ما، یعنی ما و فرعون، به نزد الله متعال می‌رویم و آن بزرگوار در میان ما داوری خواهد کرد. فرض دیگر این است که مرادشان آن بود، ما ناگزیر خواهیم مرد و به سوی خدا باز می‌گردیم، پس تو جز آنچه مقرر است، نمی‌توانی آسیبی به ما برسانی. «وَمَا تَنْقَمُ مَنَا إِلَّا أَنْ آمَّا» تو هیچ عیبی بر ما نگرفته ای جز آن که به معجزات خدا ایمان آورده ایم. منظورشان این بود؛ ایرادی که به ما گرفته ای در واقع عیب نیست، بلکه از مناقب و مفاخر و همه اش مایه مباحثات است.

خواننده محترم!

سابقه‌ی بد را نباید ملاک قرار داد، گاهی چند ساحر و کافر با یک تحول، ایمان آورده و از مؤمنان دیگر سبقت می‌گیرند، مرگ در راه حق، بهتر از زندگی در راه باطل است، آنکه با بصیرت ایمان آورده، با امواج مختلف دست از ایمان برنمی‌دارد و از تهدید نمی‌ترسد. «قالُوا إِنَّا إِلَى رَبِّنَا»: بلی! ایمان، انسان را دگرگون و ظرفیت اورا بالا می‌برد. ساحرانی

که دیروز در انتظار مكافات فرعون بودند، امروز به خاطر ایمان، آن چیزها دیگر برای شان ارزشی ندارد.

در این داستان درس عظیم وجود دارد وان اینکه: ایمان در چند لحظه چه تحولی قوی و بنیادی در زندگی و سیرت جادوگران ایجاد کرد.

ایمان به معاد و یادآوری آن در مقابل خطرها و تهدیدها، انسان را بیمه میکند. «إِلَى رَبِّنَا مُتَفَلِّبُونَ»: چنانکه به فرعون گفتند: هر کاری را که انجام دهی، سلطه‌ی تو تنها در محدوده‌ی این دنیاست. «قَالُوا لَنْ تُؤْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيْنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَأَفْضِلُ مَا أَنْتَ قَاصِ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا» (72 طه): (ساحرانی که ایمان آورده بودند به فرعون) گفتند: ما هرگز تو را برکسیکه ما را آفریده و بر آن معجزاتی که برای ما آمده، ترجیح نخواهیم داد.

پس تو هر حکم و قضاوتی که میخواهی بکن، تو فقط در این زندگانی دنیا حکم می‌کنی.

هکذا در این داستان ملاحظه نمودیم که: لحظاتی پیش آنان منفعت طلبی را به مرحله‌ی رسانده بودند که پیش از هرگونه اقدامی برای دین نیاکان شان که از خانه‌ها برای دفاع و حمایت از آن بیرون آمده بودند، از فرعون سؤال میکردند که اگر ما مذهب و دین و آیین مان را از حمله‌ی موسی نجات دادیم، آیا پاداشی به ما خواهد رسید؟ اما هم اکنون که نعمت ایمان نصیب شان شده بود حق گرایی والوالعزم را به حدی رساندند که کبریایی و جبروت پادشاهی را که پیش از آن در برابر شکنجه هایی که از سوی وی به آن تهدید میشدند، آمادگی نشان میدهند، اما حاضر نیستند حق و حقیقتی را که صداقت و حقانیت آن برایشان آشکار شده بود، ترک کنند.

وَمَا تَنْقُمُ مِنَ إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا رَبَّنَا أَفْرَغَ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوْفَنَا مُسْلِمِينَ (١٢٦)

و تو از ما إنقاوم نمی گیری مگر اینکه چون آیات پروردگار ما آمد و ما به آن ایمان آورده‌ایم، بار الها! پیمانه صبر (و استقامت) را تا آخر بر ما بریز و ما را مسلمان بمیران (و تا پایان عمر با اخلاص و ایمان بدار). (۱۲۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«تنقم»: ایراد می گیری، مجازات میکنی. «أَفْرَغْ»: بریز، فروریز. «توفنا»: ما را بمیران.

«توفنا مسلمین»: ما را بر سر اسلام ثابت بگردان و بمیران.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: ایمان به الله متعال و زیر بار طاغوت نرفتن، بی درد سر نیست، این آیه، جواب به آنده از تهمت‌هایی است که از سوی فرعون نسبت به مؤمنان و همراهان حضرت موسی علیه السلام انجام می‌گرفت که در آیات قبلی به آنها اشاره بعمل آمده است از جمله: اینکه شما توطئه‌گر هستید و قصد تصاحب وطن و کاشانه مردم و اخراج آنرا دارید. آنان گفتند: شما نیز میدانید که عیب ما تنها ایمان ماست، نه آنچه شما میگویید. طوریکه در آیه مبارکه آمده است: «وَمَا تَنْقُمُ مِنَ إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِآيَاتِ رَبِّنَا لَمَّا جَاءَتْنَا» تو از ما فقط به خاطر اینکه به الله و آیاتش ایمان داریم انتقام میگیری. همانگونه که در (آیه 8 سوره بروج) آمده است: «وَمَا نَقْمُو مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ» (8) (جز آنکه به خدای عزیز و حمید ایمان آورده بودند).

مفسر زمخشri میفرماید: منظور آنها این بود که فرعون فضایل و مفاخر یعنی ایمان را مایه‌ی عیب و ایراد می‌دانست. (کشاف ۱۴۲/۲).

«رَبَّنَا أَفْرُغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَ تَوَفَّنَا مُسْلِمِينَ(126)»: نشانه‌ی مؤمنان راستین، آرامش، مقاومت، صراحت، شجاعت، تصرّع و دعا بخصوص در هنگام سختی‌هاست، طوریکه در آیه مبارکه آمده است: پروردگار! بر ما جام صبر و شکیابی بسیاری را بریزان تابتوانیم در برابر تعذیب این طاغوت سرکش صبر کنیم که از طریق ایمان و صبر انسان به پیروزی میرسد واز تو ای الله میخواهیم تا ما بر دین خود تا فرا رسیدن مرگ ثابت و استوار بداری و در فتنه و انحراف نیندازی.

بدین‌گونه بود که آنها بليغ‌ترین و كامل‌ترين أنواع صبر را درخواست كردند زира:
اولاً بر عذابی که از سوی فرعون در شرف فرود آمدن بود، آمادگی عام و تمام داشتند و خود اين درخواست، نشانه روشن اين آمادگی است و ثانياً هدف‌شان از اين درخواست اين بود که خود را به پايداری در راه حق و ثابت‌قدمی بر ايمان مصمم ساخته و با استقامت، پيماني استوار ببنندن، از آنجا که به يرور‌دگار استقامت بيوسته اند.

«وَتَوَفَّنَا مُسْلِمٍنَ»: «وَاروا حمان را در حالی قبض کن که مسلمان باشیم» نه تحریفگر و تقلبگر، نه تبدیل‌کننده باطل به حق و نه فریفته باطل و باطل پرستان، یا فریبنده مردم از راه راستی. از مفسرسدی در روایت شده است که گفت: «فرعون همه آن ساحران را کشت و قطعه قطعه شان کرد». (تفسیر السدی الكبير)، از ابو محمد اسماعیل (۱۲۷ق) فرزند عبد الرحمن فرشی هاشمی تابعی کوفی معروف به سدی کبیر.

حضرت ابن عباس(رض) میگوید: «آنها در آغاز روز ساحرانی فریبیگر و در آخر آن، شهادی پاکیزه روح پاک پیکر بودند».

تفسیر فرقان مینویسد: فرعون، دست و پای ساحران را یکی برد و آنان را کنار رود نیل به دار آویخت. قتاده میگوید: آنان در بامدادان، ساحر بودند و در شامگاهان، در صف شهیدان و در ستکاران قرار گرفتند. چه سعادتی، نصیب آنان گشت!

خواندنگان گرامی!

در آیات (127 الی 129) در باره موضوعاتی مشوره کردن فرعون با رهبران مملکتی در مورد موسی و پیروانش، و موضوع گفتگوی موسی با قومش، به بحث گرفته میشود.
وَقَالَ الْمَلِأُ مِنْ قَوْمٍ فِرْعَوْنَ أَتَدْرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَذْرَكُ وَآلِهَتَكُ
قَالَ سَنُقْتَلُ أَنَاءَهُمْ وَسَنَتَحْرُرُ نِسَاءُهُمْ وَأَنَا فَهُوَ قَمْ قَاهِرٌ ۝ (۱۲۷)

اشراف و سران قوم فرعون گفتند: که آیا موسی و قومش را می‌گذاری تا در این سرزمین فساد و تباہی کنند، و تو و معبدانت را رها کنند؟ (فرعون) گفت: (کجا می‌گذارم) به زودی پسران و مردان شان را قتل می‌کنیم و زنان آنها را زنده می‌گذاریم، (تا خدمت ما کنند) و ما بر آنها کاملاً مسلط هستیم. (۱۲۷)

شرح لغات و اصطلاحات:

«تَدْرُ»: رها میکنی، و امی گذاری. «سَنْقَلٌ»: (قتل): پی در پی خواهیم کشت. «نَسْتَحْبِي»: (حی): زنده میگذاریم، زنده نگاه می داریم، همانطور که در پیش، چنان کاری کرده ایم. «قَاهِرُونَ»: چیرگان، توامندان.

تفسیر

فرعون پس از شکست در برابر موسی، از آن حضرت و بنی اسرائیل دست برداشت. در

این مدت تبلیغات پیروان موسی زیاد شد تا آنجا که اشراف قوم فرعون از سکوت او احساس خطر کرده و خواستار جلوگیری و برخورد با آنان شدند.

فرعون خود را خالق نمیدانست، بلکه «رب» می‌پندشت: «أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى» (ناز عات، 24) و میگفت: برای شما معبدی جز خود سراغ ندارم، «مَا عِلِّمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرِي» (قصص، 38) ولی او و مردمش معبدهایی داشتند و آنها را به عنوان مظاهری از خالق می‌پرستیدند.

«وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمٍ فِرْعَوْنَ أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَيَدْرَكَ وَالْهَنَّاكَ»: اشراف رؤسای کفار قوم فرعون به او گفتند: آبا موسی و مؤمنان و پیروانش را رها میکنی و زنده میگذاری که باخروج از دین تو و ترک عبادت خدایانت، مردم را از عبادت تو باز دارند و باور های شان را تغییر دهند و تو و آنچه را می‌پرسنی رها کند؟ در زمین فساد به راه بیندازند؟

این‌گونه است که دعوت به سوی حاکمیت الله متعال و برآندازی حاکمیت طاغوت، از نظر طاغوتیان، فساد افکنی در زمین شناخته می‌شود. ملاحظه میشود که: بخشی از مفاسد طاغوت‌ها، به خاطر فساد اطرافیان است.

نظام‌های باطل و مفسد طاغوتی، در مواجه با حق و مردان حق، دچار تصمیم‌های متضاد و سردرگم می‌شوند. لذا فرعون گاهی تصمیم به قتل موسی می‌گیرد، «ذُرُونِي أَفْلَتْ مُوسَى» (غافر، 26). و گاهی او را آزاد می‌گذارد تا آنجا که مورد اعتراض اطرافیان قرار می‌گیرد. «أَتَذَرُ مُوسَى وَ قَوْمَهُ»

«قَالَ سَتُقْتَلُ أَبْنَاءُهُمْ وَ نَسْتَحْيِي نِسَاءُهُمْ وَ إِنَّا فَوْقُهُمْ قَاهِرُونَ(127)» فرعون در جواب آنها گفت: همان‌طور که قبلًا عمل کردیم: به زودی فرزندان پسرشان را ذبح خواهیم کرد و دختران شان را به منظور خدمت زنده نگاه خواهیم داشت در حالیکه ما بر آن ها مسلط خواهیم بود و آنها نمیتوانند ما را از کاری عاجز بسازند.

حذف پسران و حفظ زنان، یک سیاست فرعونی است تا جوانمردی و غیرت از مردان رخت بر بند و زنان، ابزار برنامه‌ها و سیاست‌های آنان شوند.

این دومین فرمان از سوی فرعون بر این جنایت بود؛ زیرا او قبل از تولد موسی علیه السلام نیز به سبب پیشگویی منجمان با بنی اسرائیل چنین کرده بود، اما در عمل، خلاف برنامه ریزی وی تحقق یافت زیرا به فرمان الهی، موسی علیه السلام در درون قصر فرعون پرورش یافت.

تفسیر تفہیم القرآن می نویسد: اولین دوران ستم و شکنجه آن بود که پیش از تولد موسی علیه السلام در زمان رامسس دوم اجرا شده بود و دوران دوم ستم و شکنجه این بود که پس از بعثت موسی علیه السلام آغاز شد. وجه اشتراک این هر دو دوران آن بود که پسران بنی اسرائیل را میکشند و دختران آنها را زنده می‌گذاشتند تا نژاد آنها به تدریج از بین بروند و در میان اقوام دیگر هضم شوند. کتیبه ای که به سال 1896 میلادی در حفاری های آثار باستانی مصر به دست آمد و در آن همین فرعون «منفتح» فتوحات و کارنامه های خود را ذکر میکند و در بخشی از آن نوشته شده: «بنی اسرائیل از بین برده شد و حتی تخم وریشه‌ی آن باقی نماند». به نظر میرسد متعلق به همین دوران است. (بنقل از تفسیر تفہیم القرآن).

در ضمن قابل یادآوری است که: وقتی فرعون از ارائه‌ی دلیل و برهان در مقابل منطق واستدلال موسی ناتوان ماند، مانند هرگمراه و مبتدعی که استدلال او را ناتوان کند، به زور و زر و تزویر پناه برد و به تهدید و وعید روی آورد.

شیخ جارالله زمخشri مفسر تفسیر کشاف مینویسد: روایت کرده اند که سران قوم از آن روی به فرعون چنین گفتند که شصدهزار کس از مردم نیز با جادوگران همداستان شدند و ایمان آورند و منظورشان از تباہی در آن سرزمین همین بود و میترسیدند که مؤمنان به فرمانروایی آن سرزمین روی آورند.

برخی از راویان گفته اند که فرعون برای قوم خود بتانی ساخت و به آنان فرمان داد که آن بتان را برای تقرب به او بپرستند، درست مانند آن که بت پرستان بتان را می‌پرستند و می‌گویند: آنها را می‌پرستیم تا ما را گامی به الله نزدیک کنند و از این روی گفت:

«أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى» من خدای برتر شما هستم. «سَنَقْلُ أَبْنَاءَهُم» یعنی: دوباره آنان را به محنت فرزندکشی گرفتار می‌کنیم تا بدانند که ما هنوز قهر و چیرگی خود را داریم و آنان مانند گذشته زیردست ما و مقهور هستند و پیروزی موسی در فرمانروایی و چیرگی ما اثری نخواهد داشت و تا عموم مردم گمان نکنند او همان فرزند موعد است که ستاره شناسان و پیشگویان از پیدایی او خبر داده اند و گفته اند که خواهد آمد و ملک ما را بر باد خواهد داد و این پندار، مردم را از پیروی کردن از ما باز دارد و وادارشان کند که از او پیروی کنند و او موسی نیست و هنوز باید منتظر ظهور او باشد.

قالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ (١٢٨)

موسی به قوم خویش گفت: از الله کمک بخواهید و صبر و مقاومت کنید، (چون) زمین در سیطره مالکیت و فرمانروایی الله است، هر که از بندگان خود را که بخواهد، وارث آن می‌گرداند، و انجام (نیک) از پرهیزگاران است. (١٢٨)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«يُورِثُهَا مَنْ»، نورثها من: آنرا به کسانی میدهد، آنرا در اختیار کسانی می‌گذارد، آنرا برای کسانی به ارت می‌گذارد. «الْعَاقِبَةُ»: مراد نتیجه پیروزمندانه و سرانجام خدا پسندانه در دنیا و همچنین در آخرت است. (تفسیر فرقان).

تفسیر:

«قالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا»: موسی علیه السلام زمانی که تهدید راشنید و قومش از شنیدن سخنان فرعون مضطرب گشتند در خطاب به قوم خود گفت: برای پیروزی بر فرعون و پیروانش از الله متعال استعانت و کمک بجوئید و در راه ثبات بر دینش و در برابر آزار و اذیت دشمن از صبر کار بگیرید.

شیخ جارالله زمخشri مفسر تفسیر کشاف در ذیل آیه مبارکه در تفسیر خویش مینویسد: «قال موسی لقومه استعينوا بالله» وقتی فرعون گفت پسراشان را خواهم کشت و آنان زاری و تضرع کردند، حضرت موسی علیه السلام به آنان چنین گفت، تا آنان را آرام کند و به آنان دلداری دهد و به آنان بگوید که بر فرعونیان پیروز خواهد شد و به آنان یادآوری کند که الله و عده داده است که بنی اسرائیل قبطیان را نابود می‌کنند و سرزمین و دیار آنان را از آن خود خواهند کرد.

«إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ»: زمین برای کسیکه از آزار و اذیت هجرت کند فراغ است و خاتمه نیکو و پایان ستد و همیشه از آن دوستان صادق الله و حزب اوست که رستگارانندوگردش بدروزگار بر دشمنان کافرش میباشد.

یقین باید کرد که: نابودی حکومت‌های ظالم و جانشینی مؤمنان صابر، با اراده و مشیت خداوند بطور حتمی است. ولی شرط رسیدن به حاکمیت، صبر و مقاومت و استعانت از خداوند است.

«وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ(128)»: در این هیچ جای شکی نیست که؛ نتیجه و سرانجام پسندیده از آن پرهیزگاران است. یعنی: عاقبت نیک و سر انجام ستد و پسندیده در دنیا و آخرت، از آن بندگان پرهیزگار حق تعالی، یعنی من و همراهان من است. عاقبت هر چیز: آخر آن است.

از عوامل پیروزی و بیمه شدن در برابر تهدیدها، استمداد، توکل، مقاومت و تقواست.

«اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا» (هم ازاوكم بگیریم وهم خودصبر کنیم). استعانت از الله متعال و صبوری، نمودی از تقاو و پرهیزکاری است. اهل تقاو، هم در دنیا پایان نیک دارند، «بُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ»: و هم در آخرت، بردگان اصلی‌اند.

و در این آیه دو فرمان همراه با دو بشارت مطرح است:

اول: فرمان به استعانت از الله متعال.

دوم: شکیبایی در برابر مصایب و بلاها تا بر آنان سهل و آسان گردد. دو بشارت عبارت است از: اول: و راثت زمین و دوم: پایان نیک برای متّقین.

ملحظه میشود که رهبر، در مراحل حساس، امّت را دلداری میدهد. حضرت موسی عليه السلام نابودی فرعونیان و تسلط مؤمنان بر آنان را به یارانش مژده داد.

قَالُوا أُوذِنَا مِنْ قَبْلٍ أَنْ تَأْتِنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفُكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيُنَظِّرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ(۱۲۹)

(بنی اسرائیل به موسی) گفتند: پیش از آنکه نزد ما بیایی و (هم) بعد از آنکه نزد ما آمدی اذیت شدیم، (پس چه باید کرد؟) موسی گفت: امید است که پروردگارتان دشمن شما را نابود کند و شما را در این سر زمین (مصر) جانشین آنان سازد، پس بنگرد که شما [پس از فرعونیان] چگونه عمل میکنید؟ (۱۲۹).

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أُوذِنَا»: اذیت شدیم، آزار دیدیم. «بَسْتَخْلِفُكُمْ»: شما را جانشین گرداند. «فَيُنَظِّرَ»: تابنگرد.

تفسیر:

قبل از همه باید گفت که: قوم بنی اسرائیل انتظار و توقع آن داشتند که پس از قیام موسی عليه السلام کارها یک سره جور و کشور مصر، با همه امکانات در اختیار قوم بنی اسرائیل قرار گیرد و فرعونیان نابود شوند. از این رو مدعی بودند که قیام حضرت موسی عليه السلام برایشان رفاه نیاورده است، اما در جواب آنان میفرماید: پیروزی، نیاز به شرایطی همچون صبر، تلاش و توکل دارد که با فراهم شدن آنها، یاری الهی فرا می‌رسد.

«قَالُوا أُوذِنَا مِنْ قَبْلٍ أَنْ تَأْتِنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْنَا»: مردم ضعیف الایمان، در هر شرایطی از انبیاء توقع رفاه دارند و در غیر این صورت از آنان نیز انتقاد میکنند، طوریکه بنی اسرائیل به موسی عليه السلام گفتند: ما قبل و بعد از رسالت تو از سوی فرعون و لشکریانش اذیت شدیم و [زیر چکمهی بیداد فرعونیان بوده ایم] و پس از آمدن تو نیز مورد رنج و آزار قرار گرفته‌ایم [اکنون نیز سرگردانیم] این را عنوان کردند تا نشان دهند که محنت

آنها را رهان نکرده و آنها قبل از بعثت حضرت موسی و بعد از آن مدام در عذاب و بلا و مصیبت بوده‌اند.

أغلب مردم، سعادت و خوشی را در راحتی و آسایش می‌پندارند و نبود آن را ناکامی قلمداد می‌کنند، غافل از آنکه آدیان آسمانی برای تنظیم و جهت صحیح دادن به زندگی آمده‌اند، نه برطرف کردن تمام مشکلات دنیوی مردم.

«قَالَ عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوكُمْ وَيَسْتَحْلِفُونَ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرْ كَيْفَ تَعْمَلُونَ (129)»

موسی علیه السلام در خطاب به آنها گفت: امیدوارم خدای تعالی دشمن‌تان فرعون و مددگارانش را نابود کند و از پای در آورد و شما را در زمین قدرت دهد تا شما را بیازماید و ببیند چه کسی هنگام مصیبت صبر می‌کند و در رخا و آسایش شکر مینماید؛ زیرا عبودیت الله متعال هم در حالت شدت است و هم در حالت آسانی.

تفسران می‌نویسند که: فهم این آیه تصریحی است بر آنچه که موسی علیهم السلام قبلًا به طور رمزگونه و سربسته به آن اشاره کرده بود، آنجا که گفت: (زمین از آن الله است، آن را به هر کس از بندگانش که بخواهد به میراث میدهد...) «آیه 128».

مقصود آن است که آنها را بر اطاعت خدا تشویق کند. الله متعال آرزوی موسی را برآورده کرد، وقتی فرعون را غرق کرد و سر زمین مصر را به ملکیت بنی اسرائیل درآورد. در البحر آمده است: موسی طریق ادب را با خدا پیش گرفته و سخن را به صورت امید و رجا آورده است.

در تفسیر کشاف شیخ جار الله زمخشری آمده است: از عمرو بن عبید(رح) در روایت‌ای آمده است که: پیش از خلافت منصور به نزدش رفت و دید که بر سفره اش یک فُرص یا دو فُرص نان گذاشته‌اند، درخواست کرد فُرص نانی را هم برای عمرو بیاورند، اما نیافتند و عمرو همین آیه را خواند، آن گاه پس از خلافت به نزدش رفت و آن حکایت را برایش بیان کرد و گفت: هنوز «فینظر کیف تعاملون» باقی مانده است.

مطالعه کنندگان کرامی!

در آیات (130 الی 133) در مورد مجازات گناهکاران در دنیا، و نشانه‌های نه گانه بحث بعمل آمده است.

ناگفته نباید گذاشت که: این، بخش هشتم از قصه‌ی موسی علیه السلام با فرعون است که از قحط سالی و تندگانی سخن می‌گوید:

وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّتِينِ وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ (۱۳۰)

و ما فرعونیان را به قحطی و خشکسالی‌های متعدد و کمبود بسیار شدید بخشی از محصولات چهار نمودیم تا متذکر شوند. (۱۳۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«آل»: نزدیکان، اطرافیان، ندیمان. «السنین»: جمع سنه؛ یعنی، سالها، که برای خشکسالی و قحطی و سختی به کار می‌رود. «یذکرون»: پند می‌گیرند، عبرت می‌گیرند. (تفسیر فرقان) **تفسیر:**

«وَلَقَدْ أَخَذْنَا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّتِينِ»: الله متعال آل فرعون را با خشک سالی، و قحطی مبتلا کرد.

«وَنَقْصٍ مِنَ الثَّمَرَاتِ» و آنان را به کمبود باران، کمبود میوه‌ها و محصولات زراعی، حبوبات از طریق آفت زدگی و تلف غله‌جات عذاب کرد.

مفسران نوشتند: نَحْلُ جز يک ثمر نمی داد. (روح المعانی ۳۲/۹). حضرت ابن عباس(رض) میفرماید: «سنون» برای بادیه نشینان و چارپایانشان و «نص الشمرات» برای شهرنشینانشان اتفاق می افتاد. از کعب روایت کرده اند که گفته است: زمانی فرا میرسد که هر نخلی یک خرما بار می آورد.

«لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ (۱۳۰)» شاید پند بگیرند و رقت قلب پیدا کنند؛ چون سختی منجر به توبه و پشمیانی و بیم و نرمدل یعنی رقت قلب می گردد.

تا آن ها از پرورده کار خود بترسند و از گناهان خویش توبه کنند که مجازات در واقع شلاق هایی است که زندگان آن را درک می کنند، اما کسانی که قلب های شان مرده است، پس هیچگاه زخم برای مرده مایه درد و رنج نیست.

در این هیچ جای شکی نیست که: تحولات هستی دارای اهدافی است، همچنان قحطی و خشکسالی، یاسزای الهی است و یا هشدار و زنگ بیدار باش.

تفسیر کشاف در تفسیر آیه مبارکه «لَعَلَّهُمْ يَذَكَّرُونَ» مینویسد، تا آگاه شوند. این برای آن است که بر کفر خود پای فشرند و نشانه ها و آیات الله را دروغ انگاشتند و برای آن که مردم به هنگام سختی و رنج زارت و مهربان تر و دل نازک تر هستند. چنین گفته اند که فرعون چهارصد سال زندگی بسر برد و در سیصد و بیست سال از آن رنجی به خود ندید و اگر در این مدت گرسنگی و درد و تبی را احساس می کرد، هرگز ادعای خدایی نمی کرد.

فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطْيِرُوا بِمُؤْسَى وَمَنْ مَعَهُ أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (۱۳۱)

(لیکن عبرت نگرفتند) پس وقتی نیکی به آنها دست می داد میگفتند: سزاوار ماست و چون بدی به آنها میرسید، به موسی و همراهانش بدفالی می گرفتند.

آگاه باشید که بدفالی (خوشبختی و بدختی) آنها نزد الله است، لیکن بیشترین شان نمی دانند.(۱۳۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الحسنة»: نیکی، نعمت و آسایش و رفاه. «سيئة»: بدی، گزند، قحط سالی. «يطيروا»: شگون بد میزندند، فال بد میزندند. رسم عرب چنان بود که پرنده ای را پرواز میدادند، اگر به طرف راست پرواز میکرد، آنرا به فال نیک میگرفتند و به آن «سائب» میگفتند و اگر به طرف چپ پرواز می کرد، آن را بدشگون میدانستند و از آن انتظار بد داشتند و آن را «بارح» مینامیدند. «طائر»: منشا بدشگونی، شومی و فال بد. (فرقان)

تفسیر:

«فَإِذَا جَاءَتْهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ»: وقتی فراوانی وکثرت نعمت و رفاه وکثرت میوجات و نباتات و نعمت ها و غلهجات بر سر میگفتند: از خوش شانسی خود ما است و ما استحقاقش را داریم. و از طریق سعی و تلاش خود این ها را به دست آوردیم. مراد از حسنی: گشایش و فراوانی نعمت و ارزانی نرخ هاست.

باید یادآور شد که: نسبت دادن خوبیها به خود و بدی و بدختیها به انبیا و دین، نشانهی خودبینی و جهالت است.

«وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَطْيِرُوا بِمُؤْسَى وَ مَنْ مَعَهُ»: ولی هرگاه به آنها مصیبت بر سر یعنی وقتی خشکسالی و سختی رو می آورد، آنرا از بد شگونی و نامبارکی موسی و پیروان مؤمنش می دانستند؛ یعنی می گفتند: این از شومی و نامیمونی آنهاست. با تأسف باید گفت که: اکثر

فرعونیان به جای آنکه از قحطی و هشدارهای الهی بیدار شوند و پند و عبرت بگیرند، به تحلیل غلط پرداختند و آن را به موسی علیه السلام نسبت دادند خدا در رد آنها گفته است: «أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ» هر چه برای آنان پیش بباید، خیر باشد یا شر، همه به تقدير خدا صورت میگیرد و از بدشگونی موسی نیست. این خدای تعالی است که خیر و شر را برای آنها مقدر فرموده است.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: هر کار از جانب الله است، بدی هم از جانب الله متعال و به مقتضای حکم او است. بصورت کل باید گفت که: ریشه‌ی خرافات و فال بد، فقط و فقط جهل است و بس.

«وَلِكُنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ(۱۳۱)»: اما اکثر آنها نمی دانند قحطی و شدایدی که بر آنان نازل شده است از جانب خداوند متعال است نه از جانب موسی، که به سبب نافرمانی بر آنها نازل شده است. و آنان فقط از روی جهل و ندانی، خیر و شر را به غیر خداوند متعال نسبت می دهند.

«ولکن اکثرهم لایعلمون»؛ یعنی، بیشتر مردم از حکمت کار الله در هستی غافل و از چگونگی ارتباط اسباب و مسببات بی خبرند و نمیدانند که کارها به مقدار و اندازه در جریان است و هر چیز نزد خدا مقدار و مقیاس ویژه‌ای دارد. پس بدشگونی به سبب موسی و پیروانش و یا هیچکس دیگری نیست؛ بلکه به واسطه‌ی کردار بد خود آنان و به مقتضای نظام الهی در قانون سببیت (اسباب و مسببات) است.

خداوند متعال فرعونیان را به طور تنبیه ابتدائی در قحط و خشک سالی و دیگر مصائب و شداید معمولی مبتلا فرمود، تا بدبینو سیله از آن عبرت گرفته و از خواب غفلت بیدار شوند، و نصایح موسی علیه السلام را قبول کنند؛ مگر چون ازین قبیل مردم نبودند، و این تنبیهات را اهمیت ندادند، بلکه نسبت به سابق لجوچتر و گستاختر شدند؛ چنانکه قرار اصول «ثُمَّ بَدَلْنَا مَكَانَ السَّيِّئَةِ الْحَسَنَةِ» وقتی که قحط وغیره دور شده، ارزانی و آسوده حالی نصیبشان میگشت؛ میگفتند: بنگرید که باعث خوشبختی ما اوضاع خود ما میباشد! و اگر گاهی دچار کدام سختی میشندند، میگفتند: این همه در اثر شومی و بدوشومی موسی علیه السلام و رفقای اوست؛ معاذ الله! حق تعالی جواب آن را داده: «أَلَا إِنَّمَا طَائِرُهُمْ عِنْدَ اللَّهِ» یعنی، بدشومی و بدختی خود را به بندگان مقبول ما چرا منسوب میکنید؟ سبب حقیقی این بدختی، تنگی، خواری، وذلت، شما در علم خداست؛ و آن عبارت از ظلم وعدوان و بغاوت و شرارتان است؛ بنابر آن، از طرف خدای تعالی یک قسمت بدختی به طور سزای موقتی و تنبیه به شما میرسد؛ باقی شومی و بدختی اصلی ظلم و کفر شما، یعنی سزای کامل و مجازات حقیقی، هنوز نزد الله متعال محفوظ است، که در دنیا و یا آخرت، به وقت خود، به شما حتماً رسیدنی؛ است هنوز اکثر از آن آگاه نمی باشند.

وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ(۱۳۲)

فرعونیان گفتند: [ای موسی!] از دعوتنت دست بردار که هر چه را به عنوان معجزه برای ما بیاوری تا به وسیله آن ما را جادو کنی به تو ایمان نمی آوریم. (۱۳۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«مهما»: هرگونه، هر اندازه. «لتسحرنا بها»: تا به آن، ما را افسون کنی.

تفسیر:

«وَقَالُوا مَهْمَا تَأْتِنَا بِهِ مِنْ آيَةٍ لِتَسْحَرَنَا بِهَا فَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ(۱۳۲)»: اتباع فرعون به م

وَسَىٰ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَفْتَنْدِ: بَهْ هَرْ انْدَازْهْ كَهْ مَعْجَزْهْ بِيَاوَرِي تَا مَا رَا ازْ دِينْ مَا بازْ دَارِي وَ دَرْ مَلَتْ مَا فَرِيمَانْ دَهِي (انْدِيشَهْ وَ فَكَرْ) بازْ هَمْ مَا بَرْ آنْچَهْ دَرْ آنْ قَرَارْ دَارِيمْ ثَابَتْ وَ اسْتَوارْ خَواهِيمْ بُودْ وَ تو رَا تَصْدِيقْ نَخْواهِيمْ كَرَدْ. يَعْنِي مَا بَهْ تو إِيمَانْ نَمِي آورِيمْ.

ازْ اِينْ كَهْ بَهْ حَضْرَتْ مُوسَى مَيْ كَفْتَنْدِ: هَرْ كَونْهْ آيَهَايِي بِيَاوَرِي، ازْ اِينْ كَفْتَهْ شَانْ مَعْلُومْ مِيشُودَكَهْ دَشْمَنْ نَيْزْ مَيْ دَانَسْتْ كَهْ كَارْ مُوسَى جَادُو نَيْسَتْ، بَلْكَهْ مَعْجَزْهَايِي الْهَيِي اسْتْ، وَلَيْ ازْ روَيِي لَجَاجَتْ وَ تَكْبِيرِ إِيمَانْ نَمِي آورِدَنْدِ، فَقْطْ سَاحِرَانْ هَنَگَامِي كَهْ فَهْمِيدَنْدِ كَارْ مُوسَى سَحْرِ نَيْسَتْ، بَدُونْ لَجَاجَتْ إِيمَانْ آورِدَنْدِ. الْبَتْهِ شَايِدْ آيَهْ نَامِيدَنْ كَارْ حَضْرَتْ مُوسَى ازْ سَوَى فَرْعَوْنِيَانْ، ازْ روَيِي إِسْتَهْزَاءِ وَ مَسْخَرَهْ بُودَهْ اسْتِ.

مَفْسِرِ زَمَشْرِي فَرْمُودَهْ اسْتِ: اَكْرَ بَكْوَيِي: چَكَونَهْ آنْ رَا آيَهْ نَامِيدَهَانَدْ، سِپَسْ كَفْتَهَانَدْ تَا مَا رَا بَهْ آنْ اَفْسَوْنَ كَنِي؟ مِيكَوِيَمْ: نَهْ بَهْ عَنْوَانْ اِينَكَهْ بَهْ آنْ إِعْتَقَادْ دَاشْتَهْ باشَنَدْ آنَرَا آيَهْ كَفْتَهَانَدْ، بَلْكَهْ بَهْ عَنْوَانْ تَمْسَخِرْ وَ إِسْتَهْزَاءِ آنَرَا آيَهْ نَامِيدَهَانَدْ. (تَفْسِيرِ كَشَافِ ۱۴۶/۲).

بَأِيدِ كَفْتَهَا: تَهْمَتْ سَحْرِ نَسْبَتْ بَهْ مَعْجَزَاتِ أَنْبِيَاءِ، ازْ رَايِجَتْرِينْ تَهْمَتَهَا درْ طَولِ تَارِيخِ بُودَهْ بَهْ پَيَامِبرَانِ مَيْ بَسْتَنْدِ. وَ با تَأْسَفْ بَأِيدِ كَفْتَهَا: گَاهِي اِنسَانْ چَنَانْ سَقْطَهْ مِيَكَنَدْ كَهْ با پَيَامِبرَانِ وَ رَاهِنَمَايَانِ الْهَيِي بَرْخُورَدَهْ كَرَدَهْ وَ نَشَانَهَايِي روَشَنْ هَدَيَتْ رَا نَيْزْ واَزْگَونْ وَ تَيْرَهْ وَ تَارِيَهْ مَيْ بَيَنَدْ.

مَفْسِرِ مُولَانا مُحَمَّدِ الْحَسَنِ دِيَوْبَنْدِي درْ ذَيْلِ اِينْ آيَةِ مَبَارِكَهْ مَيْ نَوِيْسَدْ: اِينَهَا مَعْجَزَاتِ وَ نَشَانَاتِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ رَا دِيدَهْ مِيَكَفْتَنْدِ: هَرْ قَدْرِهْ كَهْ مَا رَا جَادُو كَنِي، وَ بَهْ خَيَالِ خَودِ، مَعْجَزِهِ نَشَانِ دَهِي؛ هَرْ كَرْزِ سَخْنِ تَرَا نَمِي پَذِيرِيمْ! چَوْنِ فَيِصْلَهِ آخَرِينَ خَودِ رَا اَعْلَانَ كَرَدَنْدِ، وَ هَمَهِ اَبَوابِ قَبْوَلِ حَقِّ رَا بَرِ روَيِي خَودِ مَسْدُودِ نَمُودَنْدِ؛ خَدَائِي تَعَالَى چَنَدِينِ بَلَى عَظِيمِ يَكِي بَعْدِ دِيَكَرِي، بَرِ آنَهَا مَسْلَطِ فَرْمُودَهْ، كَهْ تَفَصِيلِ آنَهَا درِ آيَتِ آيَنَدِهِ مَيْ آيَدِ.

بَأِيدِ كَفْتَهَا: اِنسَانِ درِ إِنْتَخَابِ عَقِيْدَهِ خَودِ آزَادِ اسْتِ وَ أَنْبِيَاءِ مَرَدَمِ رَا مَجْبُورِ بَهْ إِيمَانْ آورِدَنْ نَمِي كَرَدَنْدِ، لَذَا بَرْخِي مَرَدَمِ درِ بَرَابِرِ مَعْجَزَاتِ آنَانْ لَجَاجَتْ كَرَدَهْ وَ إِيمَانْ نَمِي آورِدَنْدِ.

فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطَّوفَانَ وَالْجَرَادَ وَالْقُملَ وَالضَّفَادِعَ وَالدَّمَ آيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ فَاسْتَكْبِرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ (۱۳۳)

پَسْ ما بَرِ آنَهَا طَوْفَانِ وَ هَجُومِ مَلْخِ وَ شَيْشِ وَ كُورْبَقَهِ هَا وَ الْلَوْدَهِ شَدَنْ وَ سَايِلِ زَندَگَيِ رَا بَهْ خَونِ كَهْ عَذَابِ هَايِي گُونَاگُونِي بُودَهْ بَهْ سَوَى آنَانْ فَرْسَتَادِيمْ، بازْ هَمْ تَكْبِيرِ وَ سَرْكَشِي كَرَدَنْدِ وَ گَرْوَهِي مَجْرَمِ وَ گَناهِكَارِ بُودَنْدِ. (۱۳۳)

تَشْرِيْحُ لِغَاتِ وَ اَصْطَلَاحَاتِ:

«الْطَّوْفَانَ»: سَيِلِ وَسِيلَمِ. «الْجَرَادَ»: مَلْخِ. «الْقُملَ»: شَيْشِ رَا گَوِينَدِ، وَلَيْ درِ اِينَجا شَيْشِ مَعْمُولَى مُورَدِ نَظَرِ نَيْسَتْ. بَلْكَهْ مَرَادِ جَانُورِي اسْتِ كَهْ آفَتِ گَيَاهِي اسْتِ كَهْ مِيَتوَانَدِ شَتَهِ يَا سَاسِ باشَدِ. بَرْخِي هَمْ آنِ رَا بَيَدِ وَ كَنِهِ وَ مَكْسِكِ كَفْتَهَانَدِ، وَ بَرْخِي حَشَرَهَايِي دَانَسْتَهِ آنَدِ كَهْ مَايَهِ تَبَاهِي گَيَاهَانِ وَ نَابُودِي حَيَوانَاتِ مَيْ گَرَددِ (مَلَاحِظَهِ شَوَدِ: الْمَنْتَخِبِ صَفَحَهِ ۲۲۶).

«الضَّفَادِعَ»: جَمْعُ ضَفَادِعَ، بَقَهِ. «الدَّمَ»: خَونِ. بَدِينِ معْنَى كَهْ آبِ روَدِبَارَهَا وَ جَوَيْبَارَهَا بَهْ خَونِ تَبَدِيلِ مِيَگَشتِ. يَا اِينِ كَهْ بَهْ مَرِيضَيِي هَايِي مُخْتَلَفِ مَبْتَلَا مِيشَنَدِ كَهْ مَايَهِ خَوْنَرِيزِي ازْ دَمَاغِ وَ قُلْبِ وَ نُبُرِ وَ چَهِ بَسَا فَلْجِ شَدَنْ أَعْضَاءِ مَيْ گَرَددِ.

«ءَاءِيَاتٍ مُفَصَّلَاتٍ»: مَعْجَزَهَايِي جَدَاكَانَهِ وَ نَشَانَهَايِي وَاضْحَى وَ روَشَنِ. (ءَاءِيَاتِ) حَالِ أَشْيَاءِ مَتَقَدِّمِ اسْتِ. تَفْسِيرِ نُورِ: «تَرْجِمَةُ مَعْنَى قَرْآنِ».

تفسیر:

«فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الظُّوفَانَ»: سر انجام باران تند و شدید تباھگر و تلف ساز را بر قوم فرعون نازل کردیم که در آن فرو رفتند و نزدیک بود هلاک شوند. طوریکه در فوق هم یادآور شدیم طوفان: سیلی سخت و فراگیر است که زمین را غرق و منازل و درختان را نابود می‌کند. به قولی دیگر: مراد از طوفان؛ مرگ است. ابن عباس(رض) فرموده است: طوفان یعنی باران فراوان تلف کننده کشت و زرع. (مختصر ابن کثیر ۴۵/۲).

باید گفت: آنچه مایه‌ی رحمت است، به اراده‌ی الهی است. اگر او بخواهد، آب و سیله‌ی رحمت می‌گردد، و اگر بخواهد، همین آب هم و سیله‌ی عذاب خواهد بود.

«وَالْجَرَادَ»: و همچنین ملخ را فرستادیم که تمام کشتزارها و میوه‌های آنها را نیست و نابود کرد، «وَالْقُمَلَ» همچنانی که در اجسام شان شیش را قرار دادیم که اجسامشان را اذیت می‌کرد، و نوعی از حشرات را فرستادیم که حبوبات آنها را زد و آنچه را که از ملخ باقی مانده بود مغزش را خورد. وعده‌ای می‌گویند: «قُمَلٌ» همان شیش مشهور است که در زیر لباس به پوست بدن می‌چسبد و خون را می‌مکد.

«وَالضَّفَادَعُ» جمع ضفادع یعنی بقه، تا جایی که منزل و خوارک آنها از بقه پر شد و اگر هر کس دهن باز می‌کرد بقه به دهننش می‌پرید.

«وَاللَّدَمَ» و خونی که آب را بر آنان فاسد کرد و زندگی را بر آنان دشوار نمود. باید گفت که: خون، یکی از نشانه‌های خداوند برقوم بنی اسرائیل بود و مراد، خون شدن آب‌ها یا خون دماغ شدن همه‌ی مردم است که نوعی عذاب الهی بود. باید گفت که: در تورات، خون شدن آبها در سفر خروج، باب 7 آیه‌ی 20، هجوم پشه، در باب 8 آیه‌ی 7، بارش ژاله، در باب 9 آیه‌ی 25 و هجوم ملخ‌ها، در باب 10 آیه‌ی 14 آمده است.

«آیاتِ مُفَصَّلَاتٍ»: همه این سزاها و مجازات بهوضوح دلالت بر قدرت خداوند متعال و سلطنت عظیم او مینماید، قابل تذکر است که بلاها اغلب جنبه تربیتی دارد و گاهی پس از هر مجازات، مهلتی برای فکر و توبه و بازگشت است.

«فَاسْتَكْبِرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ(133)» ولی آنها از جبروت کار گرفته بالعكس تکبر کردند و توبه و رجوع ننمودند؛ زیرا گرایش به جرم و جنایت در آنها جای گرفته و خباثت صفتی لازم و همراه شان شده بود. یعنی: بعد از فرود آوردن این نشانه‌ها، باز هم از ایمان به الله متعال تکبر ورزیدند «وَ قَوْمٍ مُجْرِمٍ بُودُند» که به حق راه نیافته و از باطل دست نمی‌کشیدند.

خواندنگان گرامی!

در آیات (134 الى 137) بخشی دیگر از قصه‌ی موسی علیه السلام این است که: وقتی فرعونیان گرفتار عذاب سخت الهی شدند و هیچ پناهی نیافتند، جز این که ریاکارانه به موسی پناه آورند که اگر عذاب از سرشان برداشته شود، می‌گروند و از کارهای پست قبلی خویش دست بر می‌دارند موسی از بارگاه پروردگار التماس کرد تا عذاب سخت را از سرشان برداشت و از تنگنا به در آمدند؛ اما پس از رفع عذاب، باز هم پیمان شکنی کردند.

همچنان در این آیات متبرکه در مورد موضوعاتی در باره غرق شدن فرعون و قومش و وارث شدن بنی اسرائیل پس از نابودی فرعون و عمالقه، در سرزمین شام، بحث بعمل می‌آید.

**ولَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى اذْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَنِّي كَشَفْتُ عَنَّا
الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (١٣٤)**

و هرگاه که عذاب بر آنها فرود آمد، گفتند: ای موسی! با توصل با آن عهدی که الله نزد تو دارد، برای ما به پروردگارت دعا کن (که این عذاب را از ما بردارد) اگر عذاب را از ما دور کنی حتماً به تو ایمان می‌آوریم، و (به گفته تو) حتماً بنی اسرائیل را همراه تو می‌فرستیم. (۱۳۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الرِّجْزُ»: عذاب سخت و تکان دهنده و پریشان کننده، اضطراب و آشتفتگی. «بما عهد عندک»: به عهد و پیمانی که نزد تو دارد، با تو بسته است.

تفسیر:

«ولَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ»: هنگامی که عذاب بر آنان نازل شد، مراد از عذاب در اینجا، طاعون است که فقط در یک روز هزاران تن از قبطیان را به کام خود کشید.

«قَالُوا يَا مُوسَى اذْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ»: گفتند: ای موسی! از خدایت طلب کن که به احترام نبوت و پیامبری تو بلا را از ما دفع و برطرف کند.

تفسر زخمری در مورد مینویسد: دعای ما را بر آورده کن، و از تو می‌طلبیم به خاطر وعده‌ای که الله به تو داده است، حاجت ما را برآورده کن. (کشاف ۱۴۸/۲).

«لَئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَ لَكَ وَ لَنُرْسِلَنَ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (134)»: لام قسم است؛ یعنی به الله قسم ای موسی! اگر عذاب را از ما دفع کنی، ما تعهد می‌کنیم که تو را تصدیق می‌کنیم، و از تو پیروی می‌کنیم و بنی اسرائیل را آزاد می‌کنیم، در صورتی که آنها را در پیشترین کار به کار گرفته بودند.

فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوْهُ إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ (١٣٥)

پس هنگامی که عذاب را تا مدتی که [می باید همه] آنان به پایان مهلت آن میرسیدند از ایشان برطرف کردیم، ناگهان پیمان خود را می‌شکستند. (۱۳۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«إِلَى أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوْهُ»: تامدت زمانی که آن را طی کنند، به آن برسند. «بِالْغُوْهُ»: رسنده به آن، دست یابنده به آن. فرعونیان مدت کوتاهی بر سر پیمان ماندند، سپس آنرا نقض کردند.

«يَنْكُثُونَ»: پیمان شکی می‌کنند و بر کفر خود إصرار می‌ورزند.

تفسیر:

«فلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلَى أَجَلٍ هُمْ بِالْغُوْهُ»: بعد از اینکه عذاب را به سبب دعای موسی تا مدتی معین و محدود از سرشان برداشتیم، دوباره پیمان شکنی کردند. و دوباره به سوی تکذیب و ممانعت از راه حق روی آورند.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است که: آن مدت معین عبارت بود از وقت غرق شدن آنها.

«إِذَا هُمْ يَنْكُثُونَ (135)»: در این موقع عهد و پیمان رانقض کرده و بر کفر اصرار ورزیدند. از فرستادن بنی اسرائیل با موسی علیهم السلام امتناع هم ورزیدند.

شیخ محمود حسن دیوبندی مفسر تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: نزد بعض مفسّرین مراد از «رجز» طاعون است؛ چنانکه در بعضی أحادیث این لفظ به طاعون اطلاق شده است؛ لیکن أكثر مُفسّران این آیات را بیان آیات گذشته قرار میدهند. در موضع الفرقان است که: این همه بلاها به فاصله یک هفته به آنها نازل شد؛ اوّل حضرت موسی به فرعون اطلاع میداد: که الله متعال بر تو بلائی را میفرستد! پس همان بلا فرود می آمد؛ باز فرعونیان مُضطّر می شدند، و به حضرت موسی علیهم السلام تملق می کردند؛ آن بلا از برکت دعای حضرت ایشان مرتفع میشد؛ بار دیگر منکر می شدند؛ سرانجام بر آنها و با نازل شد، و نصف شب به تمام شهر پسر کلان هرکس مرد.

در حالی که آنها به ماتم اموات خود بودند، حضرت موسی علیهم السلام با قوم خود از شهر بر آمد. بعد از چند روز، فرعون آنها را تعقیب نمود، و به کنار قلزم به ایشان پیوست. بنی اسرائیل سلامت از دریا گذشت، و فرعون با سپاه خود غرق گردید.

فَأَنْتَقْمَنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ (۱۳۶)
سرانجام ما از آنها انتقام گرفتیم و آنها را در دریا به سبب اینکه آیات ما را دروغ شمردند، و از آنها (عقوبت و قهر الله) غافل بودند. (۱۳۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«إِنْتَقْمَنَا مِنْهُمْ»: از آنان انتقام گرفتیم. ایشان را دچار نقمت و هلاک کردیم. «الْيَمِّ»: دریا. قابل یادآوری است که: «یم»، در مصر قدیم به دریا و رودخانه میگفتند و چون داستان موسی و غرق فرعون و فرعونیان مربوط به مصر است، در قرآن همان لغت کهن به کار رفته است.

تفسیر:

متوجه باید بود که غفلت ورزیدن از آیات الهی، تاوان سنگینی را در بر دارد، طوریکه در آیه مبارکه آمده است: «فَأَنْتَقْمَنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ فِي الْيَمِّ»: سرانجام از آنان انتقام گرفتیم و چون پیمان شکنی نموده و به مخالفت امر پرداختند و در دریا غرق شان کردیم؛ مفسران مینویسند که: توجّه به انتقامگیری خداوند، زمینه‌ی تذکر و ترک گناه است. «فَأَنْتَقْمَنَا» خداوند متعال، هم ارحم الراحمین و بسیار مهربان است و هم انتقامگیرنده.

«بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ (۱۳۶)»: به سبب تکذیبیشان و از آیات و نشانه‌ها و از قبول معجزات روی گردانیدند و از طاعت غافل شدند. واقعاً هم سرنوشت انسان و ریشه‌ی ناگواری ها و بلا ها، در دست خود انسان است.

در این آیه مبارکه به مجازات نهایی پیمان شکنان اشاره میکند که این بار، از این گرداب هایل نجات نخواهد یافت و به سزای کردار فرعونانه‌ی خود خواهد رسید و از صحنه‌ی تاریخ حیات پاک میشوند و آن همه قصر ها و آن همه باغ ها و آن همه کشت و زرع ها از آنان گرفته شد.

وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَتَمَّتْ كَلْمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَمَرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ (۱۳۷)

و آن قوم مستضعف (بنی اسرائیل) را در مشارق و مغارب سرزمینی که در آن برکت نهادیم (سر زمین شام) وارث خزانه و سلطنت گردانیدیم. و سخن نیک (و عده نیک) که پروردگار

تو به بنی اسرائیل داده بود به سبب اینکه صبر ورزیده بودند، به کمال رسید (تحقیق یافت). و آنچه را که فرعون و قومش میساختند و آنچه از باعث‌ها را که بر پایه‌ها افراشته بودند، نابود کردیم. (۱۳۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَوْرَثْنَا»: وارت گردانیدیم، بخشدیدم، عطا کردیم. («ارت»، به دارایی و مالی گفته میشود که انسان بدون کسب و کار و معامله‌ای به آن برسد، خواه از مردگان باشد یا از زنده‌گان). «كَانُوا يُسْتَضْعِفُونَ»: تحیر میشند، ضعیف نگاه داشته میشند. «مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارَبَهَا»: تمام سرزمین مصر و شام، پس از فراعنه و عمالقه، «بَارَكْنَا فِيهَا»: نعمتهاي گوناگون و پربرکت در آن ایجاد کردیم و فراوان قرار دادیم. «تَمَّتْ»: تمام شد، تحقق یافت. «دَمَرْنَا»: ویران کردیم. کانوا یغرسون: برافراشته بودند، بناها ساخته بودند و در تاکستانها داربستها فراهم آورده بودند. (فرقان)

تفسیر:

«وَ أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعِفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارَبَهَا»: و ما بنی اسرائیل را که مستضعف و به ذلت کشیده شده بودند وارت برنواحی و سرزمین پر خیر و برکت مصر و شام ساختیم، و تمام مناطق و نواحی و مشرق و غرب آن را به ملکیت آنها درآوردم. سرزمین‌هایی که در اختیار فرعونیان بود، آنچنان وسیع بود که در یک سر آن آفتاب طلوع میگرد و در بخش دیگران در غروب آفتاب قرار میگرفت. و همچنین دارای محصولات و برکات‌مادی و معنوی بسیاری بود، زیرا محل بعثت انبیای الهی و مدفن بسیاری از آنان بود.

در ضمن قابل تذکر است که: حمایت پروردگار باعظمت تنها و تنها از مستضعفان، مخصوص بنی اسرائیل نیست، بلکه یک سنت دائمی است. زیرا در آیه مبارکه فرموده است «أَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعِفُونَ»: و نفرمود: که «اورثنا بنی اسرائیل».

«الْتَّى بَارَكْنَا فِيهَا» که در آن خیرات و کثرت محصول قرار داده بودیم. «وَ تَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ الْحُسْنِى عَلَى بَنَى إِسْرَائِيلَ» و وعده خداوند متعال به بنی اسرائیل در نجات‌شان و هلاک فرعون و لشکریانش و جانشینی در زمین تحقق یافت، یعنی: آن وعده به شکل کامل خود تحقق و استمرار یافت، که عبارت بود از: «وَتَرِيدُ أَنْ تَمُّنَ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجَعَلُهُمْ أَئِمَّةً وَنَجَعَلُهُمُ الْوَرَثِينَ» (سوره القصص: 5). «میخواهیم برکسانیکه در زمین به استضعفاف کشیده شده‌اند، منت‌نهاده و ایشان را پیشوایان مردم گردانیم و ایشان را وارت زمین کنیم».

الله متعال بی‌کم و کاست به و عده هایش عمل میکند و هلاکت فرعونیان و به حکومت رسیدن بنی اسرائیل، از سخنان و وعده‌های بر حق پروردگار است.

طبری گفته است: کلمه‌ی «حسنی» عبارت است از آیه‌ی «وَ نُرِيدُ أَنْ تَمُّنَ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَ نَجَعَلُهُمْ أَئِمَّةً...» (تفسیر طبری ۱۳/۷۷).

«بِمَا صَبَرُوا» چون آنها در برابر مصیبت‌ها و مشکلات و در مقابل آزار و اذیت صبر کردند. شرط پیروزی، صبر و مقاومت است. مستضعفان و ملتی که صابر و مقاوم باشند، وارت زمین می‌شوند.

«وَدَمِرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَ قَوْمُهُ وَ مَا كَانُوا يَعْرِشُونَ (137)» و خدای تعالی فرعون و قومش را و همچنان خانه‌ها و قصرها و مسکن‌های محکم و سنگرهای شان را نابود کرد. و در نهایت خداوند متعال بناها و بستان‌های غنی‌شان را از آنان گرفت.

به قولی: (یعرشون) به معنای «بینون» است، یعنی: کاخ‌های استواری را که بنا می‌کردند، کاملاً ویران کردیم، واقعاً که تحولات اجتماعی و تاریخی، به دست خداوند متعال است.

قابل یادآوری است که تا اینجا قصه و سخن از فرعون ظالم و ستمگر فرعون و فرعونیان بود. از این پس، قصه‌ی بنی اسرائیل شروع می‌شود که مصر را ترک کردند و به بیابان سر نهادند و همچنین سخن از نعمت‌های فراوان الله متعال است که به آنان ارزانی فرمود؛ اما این قوم باز هم از فرمان موسی سرباز زدند و بیراهه رفتند.

خواندنگان گرامی!

در آیات (138) الی (141) در باره نعمت‌های بی دریغ الله متعال به بنی اسرائیل و سر پیچی آنان از فرمان حق، بحث بعمل آمده است.

وَجَاؤْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ إِلَهٌ قَالَ إِنْكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ (۱۳۸)

و بنی اسرائیل را از بحر (سالم) گذراندیم، تا اینکه در راه بر قومی آمدند که به عبادت بت‌های خویش مشغول بودند، گفتن: (بنی اسرائیل) ای موسی! برای ما هم معبدی مقرر کن همان طور که آنان را معبدانی هست، (موسی) گفت: یقیناً شما قوم نادان و جاہل هستید (و عظمت خدا را نمی‌دانید). (۱۳۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«جَاؤْنَا»: (جوز): گذراندیم، عبور دادیم. «جُوزُ الطَّرِيقِ»: وسط راه. «جُوزُ السَّمَاءِ»: وسط آسمان. «يَعْكُفُونَ»: به پرستش دل می‌بندند، به پرستش أهمیت میدهند.

«أَصْنَامٌ»: بُت اگر به صورت انسان از چوب یا طلا یا نقره باشد، آن را صنم گویند. جمعش، أَصْنَامٌ است و اگر از سنگ باشد. «وثن» و اوثنام نام دارد. از کتاب «الاصنام»

تفسیر:

«وَجَاؤْنَا بِبَنِي إِسْرَائِيلَ الْبَحْرَ»: بنی اسرائیل را از بحر گذراندیم، یعنی بحر قلزم در خلیج سوئیس فعلی عبور دادیم. یعنی: به آنان قدرت و توان عبور از بحر را دادیم، آنگاه که موسی با عصایش به آن بحر زد و آب بحر از هم شکافته شد و ایشان از آن عبور کردند.

«فَأَتَوْا عَلَى قَوْمٍ يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ»: تا به قومی رسیدند که به پرستش بت‌های خود، سرگرم بودند.

چنین روایت است که وقتی خدای متعال فرعون و قومش را نابود کرد، حضرت موسی عليه السلام در روز عاشورا آنان را از رود عبور داد و آنان به پاس این نعمت آن روز را روزه گرفتند. «فأَتَوَا عَلَى قَوْمٍ گذرشان بر مردمانی افتاد، «يَعْكُفُونَ عَلَى أَصْنَامٍ لَهُمْ» به پرستش آن بتان پاییند بودند. این جریج میگوید: بتانشان مانند تمثال گاوها بود و برای اولین بار بود که مردم گاوها را می‌پرستیدند. همچنین گفته اندکه آنان گروهی از قوم «لَخْم» بودند و باز روایت کرده اند که آنان گروهی از مردم کنعان بودند که موسی عليه السلام فرمان داده بود که با آنان بجنگند. (بنقل از تفسیر تفہیم القرآن)

«قَالُوا يَا مُوسَى اجْعَلْ لَنَا إِلَهًا كَمَا لَهُمْ إِلَهٌ»: خطاب به موسی عليه السلام گفتن: ای موسی! مامیخواهیم مانند اینها خدایانی برای پرستش داشته باشیم. با تأسف باید گفت که در بسیاری

از اوقات انسان از مهمترین نعمت‌ها الهی غفلت ورزیده و نسبت به آنها ناسپاسی می‌کند. و همین انسان به حدّی کج اندیش می‌شود که از رهبران الهی نیز درخواست ناروا بعمل می‌آورند. نباید فراموش کنیم که انسانها و ملت‌ها، هر لحظه در معرض خطر انحراف آند. و الگو پذیری، تقليد و مدلبداری، از خصلت‌های انسان است.

تفسر ومحدث مشهور جهان إسلام ابو محمد عبدالحق بن غالب بن عبد الرحمن بن غالب مخاربی مشهور به ابن عطیه اندلسی فرموده است: ظاهر این است آنها چیزی را که دیدند، به نظرشان نیکو و پسندیده آمد، و خواستند چنان چیزی در شریعت موسی باشد، و از جمله‌ی چیزهایی قرار گیرد که وسیله‌ی تقرب به خدا است، و گرنه بعيد است آنها از موسی بخواهند برایشان خدایی قرار دهد که به تنها ی پرستش بشود. (البحر ۳۷۸/۴).

«قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ (١٣٨)»: موسی گفت: شما واقعاً در لزوم توحید الوهیت و رَبوبیت خدا و شریک نیاوردن به او جاہل و نادانید.

تقاضای خدای محسوس (همچون بت) از پیامبر بزرگواری همچون موسی، نشانه‌ی جهل عمیق و ریشمدار است.

تفسر زمخشri در این مورد فرموده است: حضرت موسی بعد از این‌که دلیل و معجزه‌ی بسیار بزرگ به آنها نشان داد اما آنها با این وجود چنین تقاضایی از او داشتند از سخنان آنها در تعجب شد، از این رو آنها را به جهل مطلق توصیف کرده است؛ چون نادانی بزرگتر از آنچه موسی از آنها دید، قابل تصور نیست و ناپسندتر از آن وجود ندارد. (تفسیر کشاف ۱۵۵/۲).

تفسر مولانا محمود الحسن دیوبندی در ذیل این آیه مبارکه می‌نویسد: حقیقت اینست که چون بنی اسرائیل تامدّت دراز، زیر سایه بت‌پرستان مصری زندگی بسر میبرند؛ همیشه به أعمال و رسوم شرک مایل بودند؛ چنانکه این درخواست بیهوده و جاهلانه آنها هم تأثرات اقلیم مصر و صحبت بت‌پرستان آنجا را هویدا میگرداند. مفسر تفسیر کابلی می‌افزاید: جاہل از عبادت معبدی که غیر محسوس باشد تسکین نمی‌یابد، و می‌خواهد صورت پیش روی او موجود باشد؛ بنی اسرائیل قومی را دیده بودند که مجسمه گاو را میپرستیدند؛ آنها نیز در این هوس افتادند؛ آخر گوساله طلائی ساخته، پرستش کردند.

در روایات آمده است: یاران رسول الله صلی الله علیه وسلم دیدند که مشرکان درختی به‌نام «ذات انواط» را به پرستش گرفته و سلاح خویش را بر آن می‌آویزنند پس به رسول الله صلی الله علیه وسلم گفتند: «برای ما نیز ذات انواطی قرار دهید چنانکه آنها ذات انواطی دارند!» رسول الله صلی الله علیه وسلم برآشتفتد و فرمودند: «نژدیک است شما نیز همان سخنی را بگویید که قوم موسی به وی گفتند: برای ما خدایی قرار ده چنانکه آنان خدایانی دارند!».

إِنَّ هُؤُلَاءِ مُتَبَرُّ مَا هُمْ فِيهِ وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٣٩)

بی‌گمان آنچه اینان در آن قرار دارند [و آن عقاید شرک آلود و دین بت پرستی است] نابود شده و فاسد است، و آنچه همواره انجام می‌دهند، باطل و بیهوده است. (۱۳۹)

مُتَبَرُّ (تبر): نابود شده، از بین رفته و تباہ گشته.

تفسیر:

«إِنَّ هُؤُلَاءِ مُتَبَرُّ مَا هُمْ فِيهِ» آنچه این بت پرستان، سرگرم آند، نابود و رفتی و کارشان تباہ و بر باد است. یعنی آنچه بر آن قرار دارند، یعنی دین باطل و عبادت بت‌ها، تباہ و ریشمکن می‌شوند.

«وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (139)» عملشان به کلی باطل و مض محل است؛ زیرا آنها چیزی را پرستش کردند که شایسته‌ی پرستش نیست. هم انحراف‌های فکری از بین رفتی است، هم انحراف‌های عملی. بلی، پایان باطل، نابودی است، احتیاط باید کرد که: ظاهر آن ما را فریب ندهد.

فَالْأَغْيَرُ اللَّهُ أَبْغِيْكُمُ إِلَّا هُوَ فَضَّلَكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ (۱۴۰)

(سپس موسی با یک دنیا شگفتی و تعجب) گفت: آیا غیر از الله معبودی برای شما بخواهم؟ در حالیکه او شما را بر جهانیان (مردم زمان تان) فضیلت داده است. (۱۴۰) ابغی: درخواست کنم، بطلبم.

موسی گفت: آیا شکر و حق شناسی انعامات عظیمه الله متعال این است که غیر الله را پرستش و به الله متعال بغاوت کنند؟ آیا غیر از الله، معبودی برایتان بجایم، در صورتی که او، شما را [از جهت فراوانی نعمت] بر تمام مردم [زمان خودتان] برتری داده است؟ طبری گفته است: یعنی شما را بر جهانیان معاصر خودتان برتری داده است. (طبری ۸۴/۱۳).

تفسر عمر بن محمد نسفی سمرقندی، به مناسبت این آیه چنین روایت کرده است: «یهودی‌ای به حضرت علی(رض) گفت: شما بعد از درگذشت پیامبرتان قبل از آنکه حتی آب وی (یعنی: آب غسل وی، یا آبی که بر قبرش پاشیدید). خشک شود با هم اختلاف کردید! علی(رض) در جواب وی فرمود: شما هنوز آب پاهایتان (بعد از خروج از بحر) خشک نشده بود که به موسی عليه السلام گفتید: بتی را برای ما خدا قرارده!»

وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُقْتَلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۱۴۱)

و یادآور شوید هنگامی را که شما را از پیروان فرعون نجات دادیم که شما را سخت عذاب میکردند؛ پسران تان را قتل میکردند و زنان تان را زنده میگذاشتند، و در این برای شما از طرف پروردگارستان آزمایش بزرگ بود. (۱۴۱)

تفسیر:

«وَإِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ» ای بنی اسرائیل! (بدانید که) شما را از ظلم و ستم فرعونیان رهایی بخشیدیم که شما را سخت آزار و شکنجه میکردند، شما را استثمار میکردند، باید گفت: با درنظرداشت اینکه نجات دهنده‌ی واقعی الله متعال است، گرچه نجات از طریق رهبری موسی عليه السلام انجام گرفته باشد.

«يُقْتَلُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ» پسرانتان را میکشند و دخترانتان را برای خدمتکاری زنده می گذاشتند.

واقعاً هم زنده نگاهداشتند مادرانی که پسرانشان را در برابر چشمنشان کشته‌اند، بدترین عذاب است.

«وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۱۴۱)»: این رویداد، برای شما آزمونی بزرگ از سوی پروردگارستان بود. آیا او را سپاسگزار نیستید؟

باید گفت که در بسیاری از حالات حوادث تلخ و ناگوار، وسیله آزمایش الهی‌اند. سختی‌ها و مشکلات را هر چند بزرگ باشند، در مسیر تربیت انسان و آزمایش الهی بدانیم.

خوانندگان گرامی!

در آیات (۱۴۲ الی ۱۴۵) در باره مناجات موسی عليه السلام، سخن گفتن او با الله،

در خواست رؤیت الله، نزول تورات، بحث بعمل آمده است.
وَاعْدَنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَّنَاهَا بِعَشْرَ فَتَمَ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّنِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ (۱۴۲)
 وما به موسی سی شب وعده گذاشتیم و آن را با ده شب دیگر تکمیل کردیم، تا وقت مقرر پروردگارش چهل شب کامل شد. و (در وقت رفتن به کوه طور) موسی به برادرش هارون گفت: در میان قوم من جانشین (نائب) من باش و در اصلاح (شان) بکوش و از راه مفسدان پیروی مکن. (۱۴۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«وَاعْدَنَا»: وعده گذاشتیم، وعده دادیم. **«مِيقَاتُ»:** زمان معین. **«اَخْلُفْنِي»:** جانشین من شو، وقتی موسی به کوه طور رفت، هارون را به جای خود نشاند.

تفسیر:

«وَاعْدَنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَّنَاهَا بِعَشْرَ فَتَمَ مِيقَاتُ رَبِّهِ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً» و ما موسی عليه السلام را پیش از آنکه با او سخن بگوئیم سی شب موعد دادیم تا در این شبها عبادت کند و بر این سی شب، ده شب دیگر افزودیم که به این ترتیب چهل شب شد. باید گفت که بدون مقدمه و بدون خود سازی، بر پیامبران کتاب آسمانی نازل نمیشود، بلکه لیاقت به همراه عبادت و مناجات‌های شبانه و عارفانه لازم است.

تفسر زمخشri در تفسیر خویش مینویسد: روایت شده است که حضرت موسی عليه السلام در مصر به بنی اسرائیل وعده دادکه چنانچه الله متعال دشمن آنها را نابود کند، او کتابی خواهد آورد که در آن توضیح داده شده است، چه چیزی را انجام دهن و چه چیزی را ترک نمایند؟ وقتی فرعون از جانب خدا نابود شد، حضرت موسی کتاب را از خدایش در خواست کرد، الله به او دستور داد سی روز ماه ذی القعده را روزه بگیرد و وقتی سی روز به سر آمد، از بوی دهانش متغیر گشت و مسوک کرد، خدا بر او وحی نازل کرد: مگر نمی‌دانی بوی دهان روزه‌دار، در نزد من از بوی مشک خوشتراست؟ از این جهت دستور داد ده روز دیگر از ذی الحجه به آن بیفزاید. (کشاف ۱۵۱/۲).

«وَقَالَ مُوسَى لِأَخِيهِ هَارُونَ اخْلُفْنِي فِي قَوْمِي» موسی عليهم السلام برادرش هارون عليهم السلام را وصیت کرد تا در مدتی که او جهت سخن با الله متعال می‌رود، خلیفه و جانشینی اش در میان بنی اسرائیل باشد «وَأَصْلِحْ وَلَا تَتَّنِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ (۱۴۲)»

در می‌یابیم که؛ جامعه نیاز به رهبری اصلاح‌گر دارد، «أَصْلِحْ» رهبری که هرگز تسلیم نظرات و توطئه‌های مفسدان نشود، و به اقامه امور آن‌ها براساس عدالت، نرمی و اصلاح بپردازد و در انجام گناهان با آنها همراهی ننموده و ارتکاب ظلم و ستم کمک شان نکند و یا در برابر منکرشنان سکوت ننماید. اصلاح جامعه، با عوامل فاسد و پیروی از مفسدان، امکان پذیر نیست.

تفسر تفسیر کابلی در تفسیر این آیه مبارکه می‌نویسد: چون بنی اسرائیل از هر نوع پریشانی مطمئن شدند؛ از موسی عليهم السلام در خواست نمودند که اکنون برای ما شریعتی آسمانی بیار تا به اطمینان خاطر به آن عمل کنیم.

موسی عليه السلام در خواست شانرا به بارگاه الهی تقدیم کرد. خدای تعالی با وی وعده فرمود که اقلًا سی روز، و اکثرًا چهل روز، مسلسل به روزه بگذار، و در کوه طور معتکف شو؛ تورات به تو عطا می‌شود. از مقرر کردن دو مدّت (کم و بیش) شاید این مطلب بود که

اگر در اثنای ریاضت به اعتبار انجام دادن و ظایف عبودیت و آداب تقریب هیچ نوع تقصیر از وی سر نزنند، مدت اقلّ یعنی، سی روز کفايت می کند؛ ورنه، باید اکثر الاجلین یعنی، چهل روز، را تکمیل کند؛ و یا: شروع این سی روز به طور میعاد ضروری خواهد بود، و إكمال آن چهل روز از حیث اختیاری و استحبابی به طور تکمیل و تتمیم اصل میعاد مقرر شده باشد؛ چنانکه شعیب عليه السلام هنگامی که دختر خود را به موسی عليه السلام داد، گفت: «عَلَى أَنْ تَأْجُرْنِي ثَمَانِي حِجَّاجٍ فَإِنْ أَتْمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ، وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشْقَى عَلَيْكَ» (القصص، 27)؛ و بعضی مصنفین عصر ما گفته‌اند و چنانکه در سوره بقره مذکور است، اصل میعاد چهل روز بود، و در اینجا هم در «فَتَمَّ مِيقَاتُ رَبِّهِ» اشاره شده است. این یک پیرایه بیان آن چهل روز است که ما سی روز و عده کرده بودیم که تتمه آن ده روز دیگر بود، تا اشاره شود که یک ماه کامل (ذی القعده) را تکمیل، و از ماه دوم (ذی الحجه) ده روز دیگر افزوده شد. بدین وسیله، از اوّل ذی القعده شروع شده به ده ذی الحجه یک چله پوره گردید؛ چنانکه از اکثر سلف منقول است؛ و الله أعلم.

در موضع الفرقان آمده است که حق تعالیٰ به موسی عليه السلام و عده داد که سی روز در کوه خلوت گزین؛ تورات را به قوم تو میفرستم. درین اثنا روزی موسی عليه السلام مسواك کرد؛ چون فرشتگان بوی دهن وی را خوش داشتند، و از مسواك زائل شد؛ به تلافی آن ده شب دیگر افزود، و مدت را تکمیل نمود.

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَمَةُ رَبِّهِ قَالَ رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنْ اسْتَقَرَ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّ رَبِّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكَّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ ثُبَّتْ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (١٤٣)

و هنگامی که موسی به میعادگاه ما آمد و پروردگارش با او سخن گفت، (موسی) گفت: ای پروردگارم! خودت را به من نشان ده تا تو را ببینم. (الله) فرمود: (در دنیا) مرا هرگز نمی‌توان دید (توان دیدن مرا نداری). بلکه به کوه نگاه کن، اگر در جایش برقرار ماند تو هم مرا خواهی دید. وقتی پروردگارش به کوه تجلی کرد، آن کوه ریز ریز شد و موسی بیهوش به زمین افتید، باز وقتی به هوش آمد، گفت: پاکی تراست (ای الله)، به دربار تو توبه کردم و من اولین مؤمنان هستم. (۱۴۳)

شرح لغات و اصطلاحات:

«أَرْنِي»: به من نشان بده. مفعول دوم آن (ذائق) یا (نفسك) محفوظ است. «لَنْ تَرَانِي»: مراد این است که مرا در این جهان نمی‌بینی، و یا این که هرگز مرا نمی‌بینی (تفسیر المنار، جلد 9، صفحه 149 - 178). «تَجَلَّيا»: جلوه‌گر شد. تجلی نمود. برخی گفته‌اند: مراد ظهر ذات باری است و کیفیت آن بر ما مجھول است. بعضی هم گفته‌اند: مراد جلوه پرتوی از قدرت الهی است. «دَكَّا»: در هم کوبیده. با زمین یکسان شده (کهف / 98). پاره پاره شده، با زمین یکسان شده. دکا در معنای اسم مفعول: «مد کوک»، آمده است. «خَرَّ»: بر زمین افتاد، فروافتاد. «صَعِقًا»: مصعوقاً، بیهوش افتاده، نقش زمین شده. أَفَاقَ: به خود آمد، به هوش آمد. «أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ»: مراد نخستین مؤمنان در روزگار خودش است. یا نخستین مؤمنان به مسأله عدم رویت خدا در این سرا است. (تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»)

تفسیر:

«وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَمَةُ رَبِّهِ» وقتی موسی عليه السلام به وعده‌گاه آمد و به مناجات با پروردگارش پرداخت خداوند متعال بدون واسطه با او سخن گفت، «قَالَ رَبِّ أَرْنِي أَنْظُرْ

إِلَيْكَ» موسى در پیشگاه حق گفت: پروردگار! ذات مبارکت را به من نشان بده که آن را تماشا کنم.

تفسیر قرطبی فرموده است: بعد از اینکه کلام پروردگارش را شنید، اشتیاق دیدارش را پیدا کرد. (تفسیر قرطبی ۲۷۸/۸)

همچنان قتاده فرموده است: «چون موسی کلام الهی را شنید، به دیدن وی نیز طمع بست و مشتاق دیدارش گردید».

«قَالَ لَنْ تَرَانِي وَلَكِنْ أُنْظِرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي»: خدا در جوابش گفت: در این دنیا نمیتوانی مرا ببینی چون ساختار و جودی انسان توانا و تاب آن را ندارد، اما خود را به چیزی قویتر از تو یعنی کوه متجلی مینمایم، اگر کوه در جای خود تاب آورده و نلرزید، تو هم مرا خواهی دید، یعنی تاب دیدن مرا می آوری، و گرنه توانش را نداری.

«فَلَمَّا تَجَلَّ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكَّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا»: پس چون به اندازه‌ی سرانگشت نور خداوند به کوه تجلی کرد، کوه از جایش برکند و متلاشی شد.

یعنی: تجلی ذات حق، آن کوه را پخش و متلاشی کرد، چنان‌که کوه در هم فرو ریخت و به زمین همواری تبدیل شد. موسی علیه السلام چون این صحنه هولناک را دید بی‌هوش افتاد به قولی: آن کوه؛ کوه طور بود. در حدیث شریف مرفعه از حضرت انس(رض) آمده است: «کوه در زمین فرو رفت». صعقا: مأخذ از صاعقه است، یعنی: از هوش رفت و بر زمین فروافتاد.

حضرت ابن عباس(رض) گفته است: جز به اندازه‌ی نوک انگشت خنصر نور خدا متجلی نشد که کوه به صورت توده‌ای از خاک درآمد، و موسی بی‌هوش بر زمین افتاد. در حدیث آمده است: کوه فرو رفت. (طبری ۹۷/۱۳).

«فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ ثُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ (143)»: و زمانی که به هوش آمد گفت: پروردگارا تو پاک و منزه‌ی از اینکه در دنیا دیده شوی و من اولین کس از میان قوم خود هستم که به این امر باور دارم که تو ای الله متعال پروردگار عالمیان و خدای اولین و آخرینی.

در حدیث شریف آمده است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «حجاب پروردگار نور است، اگر آن را بردارد، انوار روی وی، تمام آنچه را که در منظرش از مخلوقاتش قرار می‌گیرند، می‌سوزاند».

در تفسیر کابلی آمده است که: در دنیا، وجود فانی و قوای جسمانی هیچ مخلوقی، دیدار آفریدگار ذو الجلال والاکرام لم یزل ولا یزال را تحمل کرده نمیتواند. ازین ثابت گردید که در دنیا برای همه کس، پیش از موت، حصول شرف دیدار خداوندی شرعاً ممتنع است، اگرچه عقلاً ممکن باشد؛ زیرا، اگر امکان عقلی هم پذیرفته نشود، چه امکان داشت که پیغمبری جلیل القدر مانند موسی علیه السلام درخواستی میکرد که عقلاً محال بود؟! مذهب اهل سنت و جماعت این است که رؤیت باری تعالی در دنیا عقلاً ممکن، اما، شرعاً ممتنع الواقع است؛ و در آخرت، وقوع آن از نصوص قطعیه ثابت است.

در تفسیر منیر چنین آمده است: «لن ترانی» بر جواز رؤیت خدای متعال دلالت میکند؛ که اگر لقایش محال میبود، میفرمود: «لا اری»: دیده نمی‌شوم، دیگر اینکه: به موسی میگوید: کوه را بنگر، پس لقا و دیدار خود را بر امری جایز -که استقرار کوه است- منوط کرده، پس منوط و وابسته کردن هر چیز بر امری جایز‌الوجود، جایز است و موسی علیه السلام نیز از دیدار و رؤیت سوال کرده که جایز است، حال اگر این دیدار الله ممنوع باشد،

حضرت موسی از آن سؤال نمیکرد، در صورتی که به صراحت درخواست ملاقات کرده است. پس دیدار پروردگار، جایز و رو است. [منیر، ج ۹، ص ۸۸ و ۸۹].

یادداشت:

بناءً به مذهب تمام أهل سنت مؤمنان در روز آخرت الله را می بینند، اما معتزله این امر را انکار کرده و به آیه‌ی «لَنْ تَرَانِي» استدلال کرده‌اند، ولی در این آیه برای آنان سند و دست آویزی موجود نیست، بلکه برای اهل سنت و جماعت دلیل است برامکان رؤیت؛ چون اگر محل میبود حضرت موسی آن را تقاضا نمیکرد؛ چون پیامبران علیهم السلام می دانند چه امری در باره‌ی خدا جایز است و چه امری محل، و اگر رؤیت محل می بود، خدا جواب آن را با لحن تن دی داد که در جواب نوح گفته است: «فَلَا تَسْئُلْنَ ما لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّى أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ»؛ پس این‌که دیدن خدا منع شده است مربوط به دنیا است؛ زیرا ساختمان و بنیه‌ی انسان ضعیف است و تاب آن را ندارد.

تفسر مجاهد گفته است: خدا به حضرت موسی گفت: مرا نمی بینی؛ چون تاب آن را نداری، اما برای آن کوه که از تو قوی‌تر و پرتوان‌تر است متجلی میشوم. در صورتی که در جای خود بماند و بتواند هیبت مرا تحمل کند، تو میتوانی مرا تحمل کنی و نیز میتوانی مرا بینی، و اگر کوه تاب نیاورد، تو به طریق اولی تاب آن را نداری. بدین ترتیب کوه را برای حضرت موسی مثال آورد و رؤیت را به طور کلی محل قرار نداده است. در قرآن عظیم الشأن به صراحت آمده است که مؤمنان در قیامت خدا را می بینند:

«وُجُوهٌ يَوْمَئِنْ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ» و جز افراد مبتدع، احدی آن را انکار نمیکند. (بنقل از تفسیر صفوۃ التفاسیر شیخ صابونی).

قالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۱۴۴)

(الله) فرمود: ای موسی، البته من تو را به (رسانیدن) پیام ها و کلام (کتاب) خویش بر مردم برگزیده‌ام، پس چیزی را که من به تو داده ام از وحی و کتاب بگیر و از شکرگزاران باش. (۱۴۴)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اصْطَفَيْتُكَ» (صفو): تو را برگزیدم.

تفسیر:

«قالَ يَا مُوسَى إِنِّي اصْطَفَيْتُكَ عَلَى النَّاسِ بِرِسَالَاتِي وَبِكَلَامِي»: خداوند متعال گفت: ای موسی! من تو را بر سائر مردم با رسالت و پیامبری برگزیدم و با تو بدون واسطه سخن گفتم. «فَخُذْ مَا آتَيْتُكَ»: شرف پیامبری و حکمت را که به تو عطا کردم، بگیر.

«وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۱۴۴)» و تو این نعمت ها را توأم با شکر بپذیر و غیر از اینها طالب امور دیگری که طلب آن نیکو نیست مباش، اموری مانند رؤیت خدا، که تو نعمت های بزرگ و دست های سخاوتمند داری.

تفسر ابو سعود در تفسیر خویش می نویسد: این آیه برای تسلی خاطر حضرت موسی علیه السلام نازل شده است که درخواست دیدن ذات الله از او پذیرفته نشد، گویا طوری گفته شده است: اگر تو را از رؤیت و دیدن منع کرده‌ام، نعمت های بزرگ و با اهمیت به شما داده‌ام که به هیچکس عطا نشده است.

بنابر این آن را غنیمت بدان، و همیشه آن را سپاسگزار باش. (ابو سعود ۱۹۵/۲).

**وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ وَأُمْرٌ
قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا سَارِيَّكُمْ دَارَ الْفَاسِقِينَ (١٤٥)**

و در لوحة های تورات برای او (موسى) از هر چیزی نوشتم تا عبرت و یادآوری، و تفصیل هر چیزی (در شرع موسوی) باشد، برای موسی نوشتم، پس (به موسی گفتیم): آن را با قدرت و عزم قوی بگیر، و به قومت دستور بده تا نیکوترین آنرا اختیار کنند (که سبب هدایت انسان و رحمت است)، به زودی سرزمین گناهکاران را [که در دنیا ویرانی قصر ها و خانه های آنان، و در آخرت دوزخ است] به شما نشان خواهم داد. (۱۴۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«الألواح»: صفحه های نوشته شده. «موعظه»: پند و اندرز. «ساوريكم»: به شما نشان خواهم.

تفسیر:

«وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَاحِ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ»: وما برای موسی علیه السلام در لوحة های تورات همه چیز اعم از ترغیب، ترهیب و احکام حلال و حرام را به تفصیل نوشتم، قبل از همه باید گفت که: تورات، به صورت نوشته نازل شده است.

مراد از «اللوح»، همان سنگ نبشته های تورات است که در آیه‌ی قبل به آن اشاره شد. مفسر تفسیر کشاف در تفسیر خویش در مورد تعداد ألواح و صفات آن مینویسد: تعداد آن ده تا بود. برخی هم آنرا هفت لوح و دو لوح نیز یاد کرده اند و جنس آن از زمرد بود که جبرئیل(ع) آن را آورد. برخی هم آن را از زبرجد سبز و یاقوت شرخ دانسته اند. چنین گفته اند که خدای متعال به موسی(ع) فرمان دادکه آنرا از سنگی سخت که برای آن بزرگوار نرم گردانیده بود، جدا کند و موسی با دستان خود آنرا برکند و با انگشتانش چند پاره کرد. از حسن بصری روایت کرده اند که جنس آن از چوب بود که از آسمان نازل شد و تورات نیز در آن بود و طول آن نیز ده ذرع بود.

عبارة «من كل شيء» مفعول كتبنا و ملا منصب، و «موعضة و تفصيلا» بدل از آن و معنای عبارت چنین است: برای او هر آن چیزی را که بنی اسرائیل، از قبیل پند و تفصیل احکام به آن نیازمند بودند، در آن نوشتم. و برخی مفسران گفته اند: تورات در حالی نازل شد که بر هفتاد پوست شتر آن را نوشته بودند که هر بخش آنرا میشد در یک سال خواند و تنها چهار نفر آن را خوانده اند که عبارت بودند از: موسی، یوشع، عزیر و عیسی عليهم السلام.

از مقاتل روایت کرده اند که برآن ألواح نوشته شده بود: «من خدای بخشانیده و مهربان هستم، چیزی را با من شریک نیاورید و راهزنی نکنید و به دروغ به نام من قسم نخورید و هر کس که به دروغ، به نام من قسم یاد کند، او را پاک نمی دارم. کسی را نکشید، زنا نکنید و از فرمان پدر و مادر سر نپیچید.»

«مَوْعِظَةً وَتَفْصِيلًا لِكُلِّ شَيْءٍ»: تا به وسیله‌ی آن پند بگیرند و از ارتکاب اعمال رشت کnar گیرند. و تفصیل تمام تکالیف شرعی را در آن آورده‌ایم.

«فَخُذْهَا بِقُوَّةٍ»: و به او گفتیم: پس تو ای موسی این احکام را با جدیت و تصمیم قاطع و تلاش و کوشش محکم وجدی بگیر و تلاش کن همچنان که تمامی پیامبران اولو العزم در کار خود جدی بودند.

وبه آنچه در آنهاست، عمل کن. از فحوای آیه مبارکه در می‌یابیم که دریافت وحی، نیاز به قوت، اراده و جذب دارد، «وَ أَمْرُ قَوْمَكَ يَأْخُذُوا بِأَحْسَنِهَا» به بنی اسرائیل دستور بده که در انتخاب بهترین گزینه کوشان باشند، از قبیل عمل کردن به «عزايم» نه «رخصت‌ها»، پس عفو از قصاص بهتر است. و شکیبایی از آرزوی پیروزی بهتر است؛ چون خدا فرموده است: «وَ لَمْنَ صَبْرٍ وَ غَفْرٍ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عِزْمِ الْأَمْرِ».

ومهلت دادن به کسی که در تنگنا قرار گرفته در عوض تعجیل در مؤاخذه او. حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: به موسی فرمان داده است قومش را وادار کند که مؤکدترین امر را انتخاب کند.(طبری ۱۱۰/۱۳).

«بِأَحْسَنِهَا»: یعنی در میان چند راه و برنامه، باید بهترین روش را انتخاب و با بهترین توان انجام داد.

تفسیر تفسیر کابلی در ذیل این آیه مبارکه مینویسد: کلمه «أحسنها» تتبیه به این است که چیزی بدون(احسن) در آن نیست؛ و یا مطلب این است که اگرچه جمیع احکام بیان شده فی حد ذاتها «حسن» اند؛ مگر بعضی از بعضی «احسن» میباشد. مثلاً، از ظالم انتقام گرفتن جایز و حسن است؛ لیکن صبر و عفو نمودن «عزیمت و احسن» میباشد. گویا، برای آماده گردانیدن بنی اسرائیل بود که در اکتساب عزایم و مندوبات سعی بلیغ کنند؛ و به الله متعال اطاعت کامل نمایند. اگر نافرمانی کردند، به سکونت گاه مردم نافرمان افگنده میشنوند؛ یعنی، در آخرت به دوزخ، و در دنیا به تباہی و رسوائی (ابن کثیر و بغوی). و بعضی گویند: دار فاسقان شام یا مصر است که ملک عمالقه یا فرعونیان نافرمان بود. در این صورت، این آیت برای بنی اسرائیل بشارت است که اگر کما حقه فرمان بrnd؛ ممالک مردم نافرمان به او شان داده خواهد شد؛ و الراجح هو الاول کما رجحه ابن کثیر.

«سَارِيْكُمْ دَارُ الْفَاسِقِينَ(145)»: به زودی من محل کشمکش ستمگران و دیار کفار را از قبیل فرعون و پیروانش و عمالقه ظاهر خواهم ساخت تا شما از آنچه مینگرید عبرت بگیرید. و مانند آنان نشوید. به درستی که مشاهدهی آن دیار مخربه و خالی از سکنه موجب آن میگردد که انسان در س عبرت بگیرد و از زشتی‌ها و نافرمانی‌ها دست بردارد. و نباید فراموش کنید که: مخالفت با قانون آسمانی، فسق است و مجازات دارد.

در این آیات متبرکه هم چگونگی نزول تورات را-که دستور زندگانی و تبیان شریعت و احکام آنان بود - بر موسی یادآور می‌شوند. طوریکه موسی به بنی اسرائیل در مصر و عده داد که اگر خداوند دشمنانشان را نابود کند، از سوی او کتابی برایشان خواهد آورد. وقتی فرعون از پای در آمد و غرق شد، موسی از پروردگار برای هدایت قومش، کتاب خواست. او نیز تورات را فرو فرستاد.

خوانندگان گرامی!

در آیات (146 الى 147) در باره علل اصلی کفر، مجازات و تکبر ورزیدن، بحث بعمل آمده است.

سَأَصْرُفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِعَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ(۱۴۶)

به زودی کسانی را که به ناحق در زمین تکبر می‌کنند، از [فهم] آیات خویش رویگردان می‌سازم، و اگر هر (معجزه و) نشانه ای را ببینند ایمان نمی‌آورند و اگر راه هدایت را ببینند آنرا راه خود قرار نمیدهند

و اگر راه گمراهی را ببینند آنرا راه و روش خود قرار میدهند. این [باز داشتن از فهم آیاتم] به سبب آن است که آیات ما را تکذیب کردند و از آنها غافل و بی خبر بودند. (۱۴۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«سَاصْرَفُ»: منصرف خواهم ساخت، رویگردن خواهم ساخت، راه آنان را تغییر خواهم داد. «بِغَيْرِ الْحَقِّ»: به ناحق. ذکر این قید برای تأکید است؛ زیرا که تکبّر بر دیگران و خویشتن برتر گرفتن از پذیرش فرمان بیزدان، همیشه نادرست است (بقره آیه ۶۱). «الرُّشْدُ»: هدایت. عکس گمراهی (بقره آیه ۲۵۶، جن آیه ۲). «الْغَيْرُ»: گمراهی. «ذلِكَ»: یکایک این انحرافات و امور ناپسند، از ایشان سر می زند به سبب. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن».

تفسیر:

«سَاصْرَفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ»: من حتماً کسانی را از درک و فهم آیاتم بازخواهم داشت که در زمین - به ناحق - تکبّر میورزند و به عنوان سزای تکبّر شان بر قلوبشان پرده بر میکشیم. بناءً متکبّران، باید بدانند که از هدایت و ایمان به آیات الهی محروم می شوند. واضح است که خداوند متعال، بی جهت لطف خود را از کسی بر نمیگردداند، بلکه این نتیجه‌ی عملکرد خود انسان است.

تفسیر زمخشی در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: مخاطبان را از عاقبت و مجازات اعراض از آیات خدا بر حذر می دارد تا مانند آنها نشوند و راه آنان را پیش نگیرند. (تفسیر کشاف ۱۵۹/۲).

با تمام صراحة باید گفت که: تکبّر، هرگز برای موجود ضعیف و محتاجی همچون انسان، زیبند نیست.

«وَإِنْ يَرَوْا كُلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا»: بگونه‌ای که هر آیه و نشانه‌ای را مشاهده کنند و هر دلیلی بر عظمت و قدرت و حکمت خدای تعالی بنگرند تصدیق نخواهند کرد، همانگونه که گفته است: «فَهَدَيْنَاهُمْ فَاسْتَحْبُوا الْعَمَى عَلَى الْهُدَى ذلک بأنهم کذبوا بآیاتنا» این انحراف از هدایت و شرع خدا ناشی از تکذیب آنان به آیات خدا می باشد.

«وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الْغَيِّ بِتَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذلک بِأَنَّهُمْ كَذَبُوا بِآیاتِنَا» و در مقابل، هرگاه راه سرکشی و گمراهگری را ملاحظه کنند آنرا برای خود راه میگیرند، اینها همه روی این علت است که از آنها فهم حقایق نظر به تکذیب آیات و اعراض از معجزات و غفلت، در حجاب قرار داده شده است.

«وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ(146)» و از آیات و دلایلی که مایه‌ی سعادت آنها بود غافل شدند، به طوری که در آنها نیندیشیده و عبرت نگرفتند.

یعنی به غفلت عناد و اعراض، نه غفلت سهو و جهل. یعنی: حق تعالی دل‌هایشان را بدان جهت از ایمان و تصدیق به رسالت برگردانید که آنها به انگیزه استکبار و گردنکشی، بر تکذیب و رویگردنی از حق اصرار ورزیدند، به رغم آن که معجزات بسیاری را هم دیدند.

استمرار غفلت و تکذیب آیات الهی، موجب تکبّر و انحراف در دیدگاه و انتخاب است.

وَالَّذِينَ كَذَبُوا بِآیاتِنَا وَلِقاءِ الْآخِرَةِ حَبْطُ أَعْمَالُهُمْ هُلْ يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ(۱۴۷)

وکسانی که آیات ما و دیدار روز آخرت را تکذیب کردند، اعمالشان تباہ و بی اثر شد. آیا جز در برابر کارهایی که می‌کردند، سزا داده می‌شوند؟!(۱۴۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لقاء»: دیدار، ملاقات، رویارویی. «حِيطَة»: تباہ گشت، هدر رفت، سوخت. «أَعْمَالُهُمْ»: کردارشان.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: وکسانی که آیاتی را که پیامبران بر آن فرستاده شده‌اند و روز آخرت را تکذیب و انکار کنند، «وَلِقاءُ الْآخِرَةِ»: و لقا و حضور در محضر الله تعالى را در روز آخرت تکذیب کرده؛ یعنی به زنده شدن بعد از مرگ ایمان ندارند، «حِيطَةُ أَعْمَالِهِمْ»: به همین سبب اعمال خیری که در دنیا انجام داده‌اند از قبیل احسان و صلحه رحم و صدقه و امثال آنها باطل شده است و به سبب عدم ایمان، ثواب آنها رفته است.

«هُلْ يُجْرِؤُنَ إِلَّا مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ(۱۴۷)»: آیا جز در برابر کار و کردارشان جزا می‌یابند؟ یعنی: خداوند به هیچ وجه بر آنها ظلم نکرده و بر مجازاتکه سزاوار آن بوده‌اند، نیز ووده است.

حط عمل، بر خلاف عدل الهی نیست، بلکه امری قهری و تکوینی و نتیجه‌ی عملکرد خود انسان است. کفر و تکذیب، سبب حبط اعمال گذشته است. و آنچه بدتر از گناه است، اصرار بر آن است.

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه (۱۴۸) الی (۱۴۹) در باره قصه‌ی گوساله‌ی سامری بحث بعمل آمد است.

وَاتَّخَذَ قَوْمٌ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلَيْهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُواَرُ الْمَيَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ(۱۴۸)

و قوم موسی بعداز او (رفتن اوبه کوه طور) از زیورات خود گوساله‌ای ساختند، جسد بیروحی بود که آواز گلو داشت (و آن را به عبادت) گرفتند. آیا نمی‌دیدند که آن پیکر (گوساله) با آنان سخن نمی‌گوید و آنان را به راهی رهنمایی نمی‌کند؟ باز هم آن را معبد قرار دادند؟ و واقعاً که ظالم بودند.(۱۴۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«حُلَيْهِمْ»: زیور آلات خود. زینت آلات خویش. «عِجْلًا»: گوساله‌ای. «جَسَدًا»: مجسمه پیکره‌ای. تندیس. «خُواَرُ»: صدای گاو. «إِتَّخَذُوهُ»: آن را معبد خود کردند. در باره گوساله سامری مراجعه شود به: (سوره بقره آیات ۵۱ و ۵۴ و ۹۲ و ۹۳، سوره نساء آیه ۱۵۳، طه آیات ۸۵ - ۹۱).

تفسیر:

«وَاتَّخَذَ قَوْمٌ مُوسَى مِنْ بَعْدِهِ مِنْ حُلَيْهِمْ عِجْلًا جَسَدًا لَهُ خُواَرُ» با تاسف باید گفت: گاهی انسان به چیزی که واقعیتی ندارد، ارزش میدهد و تا حد پرستش آن چیز پیش می‌رود. ملاحظه می‌شود که: دشمن برای انحراف مردم، از هنر و تمایلات نفسانی چگونه استفاده می‌کند. قوم موسی، پس از رفتن او [به کوه طور] از زیورات شان، یعنی: از زیورهایی که در شب گریز خود، از مصریان به عاریت گرفته بودند، تندیسی به شکل گوساله ای ساختند که صدای گاو داشت.

به یادداشته باشید که: در انحراف انسان، زرق و برق و سر و صدا نقش عمدہ‌ای دارد. بنابر این انسان نباید در پی هر صدا و هر زرق و برق و زیبایی رفت و یا به اصطلاح از آن متابعت بعمل آورد.

تفسر حافظ ابن كثير فرموده است: خدا در بارهی گمراه شدگان بنی اسرائیل و گوسالهای که سامری آن را از زیور آلات ساخت، خبر میدهد.

سامری گوسالهای بدون روح برای آنان بساخت، و با وارد کردن باد در آن، آنان را فریب داد که صدایی مانند صدای گاو از آن شنیده می شد «معنى منْ بَعْدِه» یعنی بعد از اینکه موسی برای مناجات با خدایش به کوه طور رفت. (مختصر ابن کثیر ۵۱/۶).

روایت شده است که موسی علیه السلام با قوم خود و عده گذاشت که به مدت سی شب به طور بروز و پس از آن، از میعادگاه برگرد. اما چون مأمور شد که ده شب دیگر را بر آن مدت بیفزاید، نتوانست سر قرار معین به میان قومش بازگردد. در این هنگام «سامری» که بنی اسرائیل از وی حرفشنوی داشتند، به آنان گفت: با شما زیوراتی از کسان فرعون است که آنها را به عاریت گرفته بودند تا خود را در مراسم عید پوشید و اکنون که خداوند کسان او را غرق کرده، آن زیورات را نزد من آورید. بنی اسرائیل از وی اطاعت کرده زیورات رابه وی سپرندند و او از آنها تمثال گوسالهای ساخت، سپس مشتی از خاکی را که از نقش سم اسب جبرئیل علیه السلام برگرفته بود، در آن افگند و در نتیجه، آن تمثال آواز گاو برداشت.

«أَلَمْ يَرَوْا أَنَّهُ لَا يُكَلِّمُهُمْ وَلَا يَهْدِيهِمْ سَيِّلًا؟: آیا ندیدند که آن گوساله با آنان هیچ سخن نمیگوید، چه رسد به این که قادر به جلب منفعت یا دفع مضرتی از آنان باشد.

معبد انسان باید هادی انسان باشد، در حالیکه این گوساله هیچ راهی را بدان رهنمایی کرده نمیتواند. یعنی: آیا ندیدند که آنان را به هیچ راه خیر حسی یا معنوی ای دلالت و راهنمایی نمیکند؟ پس چگونه او را برکسی ترجیح میدهد که اگر تمام ابحار مرکب گردند تا کلماتش را بنویسند، قبل از آنکه کلمات وی به پایان آید، آب ابحار تمام میشود و هم اوست که خلق را به سوی حق هدایت کرده است؟

«اتَّخُذُوهُ وَكَانُوا ظَالِمِينَ (148): آنها آن را برای خود به عنوان الله برگزیدند و به این ترتیب با شرک، برخویشتن ظلم و ستم روا داشتند. چون اشیاء را در غیر محل خود قرار دادند.

دریک کلمه باید گفت که: شرک، ظلم است و شخصیکه بدون دلیل و تنها بر اساس لجاجت، حق را رهاند و اسیر ساخته های دست خودشود، ظالمتر است.

باید گفت که یک نمونه دیگری از مصر زدگی ای بنی اسرائیل این که این قوم به اندازه ای تحت تأثیر گاو پرستی و تقdis رایج آن در مصر قرار گرفته بود که قرآن میفرماید: «وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعَجْلَ 93 سوره بقره» یعنی مهر و محبت گوساله با قلب آنان عجین شده بود. مصریان در آن زمان گوساله «آبیس» (گوساله) را می پرستیدند.

از همه حیرت آورتر اینست که: هنوز سه ماه نشده بود آنان از مصر بیرون آمده بودند و چند پاره شدن بحر، غرق شدن فرعون در آن، آزاد شدن آنها از بند اسارت و برگگی ای که هیچ امیدی به رهایی از آن را نداشتند و اتفاقات مشابه دیگر هنوز به طور کامل تازه بودند و آنها خوب می دانستند که هر آن چه اتفاق افتاده با قدرت خدای بلند مرتبه اتفاق افتاد و هیچکس دیگری کوچکترین دخالت و نقشی در آن نداشت، اما باز هم این قوم در قدم اول از پیامبرش خدایی مصنوعی طلبید و در مرحله دوم به محض دور شدن پیامبر خدایی مصنوعی ساخت و به عبادت آن پرداخت.

از فحوای آین آیات متبرکه بر می آید که: بنی اسرائیل، قوم سرگردان، متعدد، شکو اگر و پریشان حال و آشفته بال بودند و نمی دانستند چه کار کنند. و در نهایت باید گفت که:

مردمی ناسپاس، سطحی نگر و سرسی بودند. (قابل تذکر است که داستان گو dalle سامری را در سوره طه همین تفسیر یعنی تفسیر احمد میتوانید به تفصیل آن مطالعه فرماید).

وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ وَرَأُوا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا لَنْكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (١٤٩)

و هنگامی که به شدت پشیمان شدند [و به باطل بودن گو dalle پرستی آگاه گشتند] و دانستند که قطعاً گمراه شده اند، گفتند: اگر پروردگارمان به ما رحم نکند و ما را نیامرزد، یقیناً از زیانکاران خواهیم بود. (۱۴۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ: در دستشان افتاد، بیدار شدند، کنایه از شدت پشیمانی، انگشت پشیمانی گزیدن، بسیار افسوس خوردن. راوی: دانستند، دریافتند.

تفسیر:

«وَلَمَّا سُقِطَ فِي أَيْدِيهِمْ» در اثر بی دانشی و کجروی خود، خود مرتكب چنان فعل زشت و بیهوده گردیده بودند که بعد از تنبیه موسی علیه السلام آن جوش و خروش باطل نشست، و هوش بهترشان آمد؛ خود از حرکت ناشایسته خویش شرمیدند و انگشت پشیمانی و ندامت گزیدند، و از پرستش گو dalle شدیداً پشیمان گشته و حسرت خوردند، هستند انسانهای که تا نتیجه‌ی عملکرد خود را نبینند، متوجه خطای خود نمی‌شوند.

«وَرَأُوا أَنَّهُمْ قَدْ ضَلُّوا» و دریافتند که به راستی بیراهه رفته اند؛ و به اصطلاح گمراهی خود را باچشم سر دیدند، «قَالُوا لَئِنْ لَمْ يَرْحَمْنَا رَبُّنَا وَيَغْفِرْ لَنَا» گفتند: اگر پروردگارمان برما رحم نیاورد و از سر تقصیرات ما در نگذرد و ما را در آنچه مرتكب شدیم نبخشد و گناهان ما را محو ننماید، حتی با سابقه گو dalle پرستی، از رحمت خدا مأیوس نباشیم.

«لَنْكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ (149)» قطعاً از گروه زیانکاران خواهیم بود. بدی عملکرد ما موجب عذاب بزرگ از جانب پروردگار ماست. انسانها حتی با سابقه گو dalle پرستی، نباید از رحمت پروردگار باعزمت مأیوس شود. و واضح است که انسان، بدون رحمت و مغفرت الهی در زیان و خساره است.

ابن کثیر(رح) فرموده است: بدین ترتیب به گناه خود اقرار و اعتراف کردند. این آیه پناه اوردن آنها را به الله عز و جل نشان می‌دهد. (مختصر ابن کثیر ۲/۵۱).

چنین بود که با فریاد و استغاثه و تضرع مخلصانه، به خدای منان پناه برندند و با خلوص دل به وی التجا کرندند.

لطیفة زیبا:

نیکبختی و بدبختی در دست الله متعال است، موسی بن عمران که زیردست فرعون تربیت شد ایمان آورد و موسی سامری که تربیت شده‌ی جبرئیل بود کافر از آب درآمد، پس تربیت جبرئیل امین برای موسی سامری سودی نداشت، و تربیت فرعون نفرین شده برای موسی کلیم زیانی نداشت. (بنقل از صفوۃ التفاسیر)

خواندنگان گرامی!

در آیات متبرکه ذیل داستان حضرت موسی علیه السلام با بنی اسرائیل ادامه یافته و یادی از نعمت‌های ارزندهای که به آنها آرزانی داشته است سخن می‌گوید، درباره‌ی جهود و انکار و نافرمانی آنان در مقابل آن همه نعمت داد شده بحث نموده، در ضمن در این آیات داستان «اصحاب الْقُرْيَةَ» نیز مورد بحث قرار گرفته است، اصحاب که در روز شنبه از

حد تجاوز کرده و به شکار پرداختند، و این که چگونه پروردگار باعظمت آنان را به میمون مسخ شده مبدل ساختند، تا درس عبرتی باشند برای آنها یکی که عبرت می گیرند. بصورت کل باید گفت که: در آیات متبرکه (الى ۱۵۰) درباره خشم موسی، نکوهش هارون به خاطر گوساله پرستی قومش، بحث بعمل آمده است.

وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَيْ قُوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلْقَتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعْجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجْرُهُ إِلَيْهِ قَالَ أَبْنَ أَمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضْعَفْتُنِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِي الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ (۱۵۰)

و هنگامی که موسی (از کوه طور) به طرف قوم خود بازگشت (و گوساله پرستی آنها را دید) در حالت خشم و افسوس گفت: پس از من بد جانشینانی برایم بودید، آیا در (مخالفت) امر پروردگار تان عجله کردید؟ و لوحه های تورات را انداخت و سر برادرش را گرفت و آن را به سوی خود کشید. (هارون) گفت: ای پسر مادرم! این قوم مرا (در تنگ قراردادند و) ناتوان شمردند و تحقیرم نمودند، (بلکه) نزدیک بود مرا بکشند، پس دشمنان را به من شاد مگردان و مرا با قوم ظالم قرار مده. (۱۵۰)

شرح لغات و اصطلاحات:

«غضبان»: غضبانک، خشمگین. «أسفا»: اندوهناک و یا اندوهگین. «بئسما»: چه بد! «خلفتموني»: جانشین من بودید، نایب من بودید. «ابن ام»: پسر مادرم! این خطاب، نشان مهر و عطوفت قلبی است. «استضعفونی»: مرا ناتوان شمردند، ضعیف نگهداشتند. «کادوا یقتلوننی»: نزدیک بود مرا بکشند. «لاتشمت بی الاعداء» (شمت): مرا دشنام مکن، کاری مکن که دشمن نکوهش کند، به این کار دشمن را شاد مکن. شمت و شماته: شاد شدن از رنج و مصیبی که به دشمن میرسد، از غم دشمن شاد شدن. (تفسیر فرقان).

تفسیر:

«وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَى إِلَيْ قُوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا»: وقتی موسی علیه السلام از مناجات پروردگار خود فارغ شد، به سوی قومش غضبانک بازگشت، در حالیکه بر گوساله پرستی آنها سخت حزین و غمگین بود خطاب به آنها گفت: «قالَ بِئْسَمَا خَلْقَتُمُونِي مِنْ بَعْدِي»

چقدر بد است این عملکرد شما که در غیاب من گوساله پرست شدید؟

تفسیر میگویند: «أسفاً»: تأسف،حالی فراتر و سختتر از قهر و غضب است.

«أَعْجَلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ»: آیا در مورد فرمان خدایتان که عبارت بود از منتظر شدن رجوع حضرت موسی از کوه طور، عجله کردید؟! استفهام برای إنکار است.

«وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجْرُهُ إِلَيْهِ»: آیا در امر پروردگار خود و میعادش که مرا بر اساس آن چهل روز میعاد گذاشت پیشی گرفتید و منتظر عودت من باقی نماندید و چون نیامدم غیر الله را عبادت کردید؟ او همچنان موى سر برادرش هارون را گرفت و به شدت کشید و او را از اینکه در برابر این عملکرد بنی اسرائیل از نرمی کار گرفته بود مورد سرزنش قرار داد.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: وقتی دید قومش به پرستش گوساله پرداخته اند لوحه ها را پرت کرد و از فرط عصبانیت و بیم قهر خدا آنها را شکست و سر برادرش را گرفت و کشید. (طبری ۱۲۳/۱۳).

طوریکه در آیات قبلی هم متذکر شدیم که: این قول جمهور علماء از سلف و خلف است. نقل است که ال الواح تورات از زمرد، یا از یاقوت بود.

در حديث شریف آمده است: «خداوند بر موسی ببخشاید؛ به راستی که بیننده چون شنوnde نیست زیرا وقتی الله متعال به او خبر داد که قومش بعد از او گمراه شده‌اند، با شنیدن این خبر الواح را به زمین نیفگند ولی چون آنان را به معاینه و مشاهده در این حالت دید، الواح را به زمین افگند».

قابل تذکر است که: هرگاه اصول در خطر افتاد، فروع را باید رها کرد. «أَقِي الْلَوَاحَ» هنگامی که موسی دید مردم مشرک شده و دست از اصل خداپرستی برداشته‌اند، الواح تورات را که یک سری دستورات و قوانین الهی بود، به کناری گذارد و پیگیر اصل مهمتر شد. «قَالَ إِبْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ إِسْتَضْعَفُونِي وَكَادُوا يَقْتُلُونِي»: هارون خطاب به برادر گفت: ای پسر مادرم! در حق من نرمی و عطوفت کن و از حلم کار بگیر که بنی اسرائیل من را تنها وضعیف یافتند و حتی خواستند به قتل برسانند، البته من در نصیحت آنان کوتاهی نکردم. (ابن کثیر گفته است: به این سبب گفته است «ابن ام»، تا نشان دهد که نزدش عزیز است و گرنه او برادر پدر و مادری حضرت موسی بود).

در مورد اینکه چرا هارون علیه السلام علیه السلام گفت: ای فرزند مادرم! و نگفت: ای برادرم! این بود که آن جمله، جمله‌ای مهرانگیز و عاطفه باری بود و گرنه، موسی و هارون دو برادر اعیانی (پدری و مادری) یک دیگر بودند. دلیل دیگر این بودکه مادرشان، چنانکه گفته‌اند، زنی مؤمنه بود.

از فهم این آیة مبارکه در میابیم که: در برابر انسانهای عصبانی باید برخوردی عاطفی صورت گیرد. «إِبْنَ أُمَّ» (با این که موسی و هارون علیهم السلام ازیک پدر و مادر بودند، اما هارون، موسی را پسر مادری خطاب کرد).

همچنان از جمله «وَكَادُوا يَقْتُلُونِي» در می‌یابیم که: سقوط اخلاقی انسان تا آنجاست که به خاطر هوا و هوس و گوساله پرستی، ولی نعمت خود را تهدید به قتل می‌کند.

«فَلَا تُشْمِتْ بِي الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ(150)»: بناءً تو آنها را با توهین به من خوشحال نساز که من هرگز با آنها در گوساله پرستی اشتراک نکردم و از این عملکرد آنها راضی نیز نشدم و حتی برآنها این کار را رد نموده و من از آن کاملاً بیزارم.

هنگام توبیخ دوستان، باید مواطن بود که دشمن از آن سوء استفاده نکند. سکوت و بی‌تفاوتو نسبت به ظلم و انحراف، انسان را هم ردیف ظالم قرار میدهد. «لَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ»: هارون سکوت را ظلم می‌دانست، لذا فرمود: من سکوت نکردم، بلکه مرا مجبور به سکوت و تهدید به قتل کردند. امام مجاهد گفته است: (ظالمین) عبارتند از گوساله پرستان.

قالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ(١٥١)

(وقتی خشم موسی فرو نشست) (موسی) گفت پروردگار! من و برادرم را بیامرز و ما را در رحمت خود داخل کن و تو مهربانترین مهربانی. (١٥١)

تفسیر:

«قالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي وَأَدْخِلْنَا فِي رَحْمَتِكَ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ(151)»: بعد از اینکه برایت هارون برای موسی علیه السلام محقق شد و علم حاصل کرد که؛ هارون در این قضیه تقصیری ندارد، از پیشگاه پروردگار برای خود و برادرش طلب بخودگی کرد و گفت: «اغْفِرْ لِي وَلِأَخِي»: مفسر زمخشri فرموده است: از عملی که نسبت به برادرش از او

سر زد، برای خود طلب بخودگی کرد، و برای برادرش از اینکه مبادا در جانشینی کوتاهی کرده باشد، بخودگی را طلب کرد.

خواندنگان گرامی!

بعد از اینکه در آیات قلبی، بیان یافت که: حضرت موسی علیه السلام برادرش را نکوهش کرد و سپس برای هر دو از الله متعال آمرزش خواست، اینک در آیات متبرکه(152 الی 154) در باره مجازات ظالمان گو dalleه پرستی و پذیرش توبه کاران، پیان داستان گو dalleه پرستی هم، به بیان گرفته شده است. همچنان در آیه 154 در باره فرونشستن قهر و آرامش خاطر موسی را بیان یافته است.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّنَالْهُمْ غَضَبٌ مِّنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَكَذَّالِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ (١٥٢)

بی تردید کسانیکه گو dalleه را [به پرستش] گرفتند و آنرا معبد خود قرار دادند قهری بزرگ از جانب پروردگارشان، و خواری در زندگی دنیا آنان را خواهد رسید. و این چنین إفتراء کنندگان را سزا می دهیم.(١٥٢)

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ اتَّخَذُوا الْعِجْلَ سَيِّنَالْهُمْ غَضَبٌ مِّنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا»: همانا کسانیکه گو dalleه را به خدایی و پرستش گرفته اند خداوند متعال در آخرت بر آنها غصب و عذاب درنک خود را سرازیر خواهد کرد، چنانچه در دنیا نیز ذلت، خواری و فرومایگی را به آنان خواهد رسانید.

«ذلة»: خواری و رسوابی. ابن کثیر در این باره میفرماید: قهر و غصبی که از جانب الله بنی اسرائیل را در بر گرفت، عبارت بود از اینکه خدا توبه‌ی آنها را نپذیرفت تا همیگر را کشتند، بعد از آن به خفت و خواری و حقارت در دنیا گرفتار شدند. (مختصر ابن کثیر ۵۲/۲).

«وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُفْتَرِينَ(١٥٢)»: مانند این مجازات تمام تکذیب‌گرانی مجازات خواهد شدکه بر الله از طریق عبادت غیراز او و یا شرک و یا توصیف او به آنچه مجاز نیست دست به تکذیب زده‌اند.

«المفترین» یعنی: کسانی که بر الله دروغ و تهمت میبنند و هیچ افترایی بزرگتر از این نیست که آن سامری گفت: این خدای شما و خدای موسی است. محدث و فقهیه مشهور سفیان بن عیینه فرموده است که: هر صاحب بدعتی ذلیل و خوار است. (طبری ۱۳۶/۱۳).

سزای برخی از کنایان در همین دنیا هم داده میشود:

از اینکه سامری و همدستان اش از شرک و گو dalleه پرستی توبه نکردند، خداوند تبارک و تعالی آن ها در این جهان به گونه‌ای خوار و ذلیل ساخت که حضرت موسی علیه السلام به او دستور داد که از مردم دوری گزیند و عزلت اختیار کند و کسی را دست نزد و دیگران هم از او دور شده و هرگز او را دست نزنند. چنانکه او تمام عمرش را به تنها یی و دور از مردم و با حیوانات وحشی سپری کرد.

در «تفسیر قرطبی» از قتاده(رض) روایت است که خداوند عذابی را بر وی مستولی ساخت که هرگاه کسی به او دست می زد یا او به کسی دست می زد فوراً هر دو به تب

مبلا می شدند. (تفسیر قرطبي) و در تفسیر «روح البيان» نیز آمده که این خاصیت در نژاد او تا امروز باقی است.

و در پایان آیه فرمود «وكذلك نجزي المفترين» یعنی کسانی که بر خدا افترا می کنند به آنها اینگونه سزا داده خواهد شد. سفیان بن عینیه فرموده است که کسانی که در دین بدعت ایجاد می کنند آنها هم به این إفتراء علی الله مجرم شده، مستحق این سزا خواهند شد (تفسیر مظہری).

امام مالک(رح) از این آیه استدلال کرده و فرمود که سزای کسانی که از طرف خود در دین بدعت ایجاد میکنند این است که در آخرت مستحق غضب الهی و در دنیا مستحق ذلت قرار خواهند گرفت. (تفسیر قرطبي).

**وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ
رَّحِيمٌ (١٥٣)**

وکسانیکه کارهای بدانجام دادند(باز) پس ازان توبه کردند (و) ایمان آوردن (به وحدانیت الله) یقیناً پروردگار تو آمرزنده (و) مهربان است. (۱۵۳)
«غفور»: بسیار آمرزنده.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئَاتِ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِهَا وَآمَنُوا»: آنان که مرتكب اعمال گناهان شود و نافرمانی کنند و بعد از ارتکاب آن توبه کردن و برگشتن و با خلوص نیت بر ایمان خود پایدار مانند، خداوند متعال توبه‌اش را می پذیرد به شرط آنکه این توبه توأم با ایمان صادقانه به الله متعال، پیامبران و کتاب هایش باشد.
باید گفت که دروازه توبه همیشه باز است، گرچه پس از مدتی باشد. «ثُمَّ تَابُوا» («ثُمَّ» برای فاصله زمانی است).

«إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ (153)»: خداوند متعال بعد از این توبه گناهانشان را می بخشد و همه را مشمول رحمت واسع خود قرار میدهد؛ زیرا او بسیار بخشنده و مهربان است. لذا کارنامه سیاهشان را محوكره و به رحمت خویش آنان را به بهشت وارد میکند. باید گفت که الله متعال نسبت به توبه کنندگان واقعی علاوه بر بخشش، رحمت خود را هم شامل آنان میسازد.

تفسیر الوسی فرموده است: در این آیه مشخص می شود که هر اندازه گناهان بزرگ باشد عفو و بخشنگی خدا بزرگتر است.
الله متعال نسبت به توبه کنندگان واقعی علاوه بر بخشش، رحمت خود را هم شامل آنان می سازد.

البته این حکم عامی است که شامل پرستشگران گوساله نیز می شود تا بدانند که گناه هر چند بزرگ باشد، عفو خداوند متعال از آن بزرگتر است.

در آیه مبارکه اول از بزرگی گناه آنان و پس از آن از وسعت رحمت الهی سخن در میان آمده است تا معلوم بدارد که گناهان هر چند هم که بزرگ و کلان باشند، عفو و گذشت الله متعال بزرگتر و سترگتر از آن است. أما در این میان می باید قطعاً دو شرط را در نظر داشت؛ اول، وجوب توبه و إنابت و دوم آن که می باید دل را از حرص و طمع خالی ساخت و هرگونه طمعی را از ذهن زدود و با نیتی جازم به رحمت الهی دل بست.

وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ أَخَذَ الْأَلْوَاحَ وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةً لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ (١٥٤)

و هنگامی که قهر و غضب موسی فرو نشست، الواح (تورات) را برگرفت، و در نوشته های آن راهنمائی و رحمت بود برای آنانی که ایشان از پروردگارشان بیم دارند. (۱۵۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«سَكَتَ»: فروننشست، خاموش گشت. «أَخَذَ»: گرفت. «الْأَلْوَاحَ»: جمع لوح، صفحه های نوشته شده. «نُسْخَة»: نوشته شده، مکتوب. «فِي نُسْخَتِهَا»: در نوشته های آن. «هُدًى»: هدایت. «يَرْهَبُونَ»: می ترسند، بیم دارند.

تفسیر:

«وَلَمَّا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْغَضَبُ»: زمانیکه قهر و غضب موسی علیهم السلام در باره برادر و قومش فروننشست، «أَخَذَ الْأَلْوَاحَ»: الواح کتاب هایی را که در هنگامی خشم دور انداخته بود، دو باره برداشت.

«وَفِي نُسْخَتِهَا هُدًى وَرَحْمَةً»: الواحی که شامل ارشادات، موعظه ها، احکام تفصیلی، بشارت و رحمت واسع بندگان نوشته شده و به سعادت و نیکبختی دو جهان ارشاد شده بودند. قانون آسمانی، رحمت الهی است و هدایت همراه رحمت، شامل انسان های خدا ترس می شود.

«لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ (154)»: چنین رحمتی واسع شامل حال کسانی میشود که بیم الله متعال را در دل دارند، و از عذاب و مجازات اش خوف و در هراسند. واقعاً خوف از الله متعال، در واژه های رحمت رابه روی انسان میگشاید. و باید گفت که: هیچ مقامی جز الله متعال شایسته نیست که انسان در برابر خائف و خاضع باشد.

تفسر قتاده میفرماید: «موسی گفت: ای پروردگارم! من در الواح تورات اوصف امتی را می یابم که بهترین امت پدید آورده شده در روی زمین برای مردم هستند، امتی که به معروف امر و از منکر نهی می کند. پس آنان را امت من گردان! پروردگار متعال فرمود: آن امت؛ امت احمد است. موسی گفت: ای پروردگارم! من در الواح اوصف امتی را می یابم که در آفرینش خویش آخرين، اما در ورود به جنت، پیش آهنگ است، پروردگار! ایشان را امت من گردان! پروردگار متعال فرمود: آن امت؛ امت احمد است. موسی علیه السلام گفت: ای پروردگارم! من در الواح اوصف امتی را می یابم که مصاحفشن در سینه هایشان است و آن را از سینه های خویش میخوانند، پروردگار! ایشان را از امت من گردان. پروردگار متعال فرمود: آن امت؛ امت احمد است. قتاده می گوید: به ما نقل شده است که در این هنگام موسی علیه السلام الواح را بر زمین آنداخت و گفت: بار خدایا! پس مرا نیز از امت احمد بگردان». (ابن کثیر این روایت را در تفسیر خویش نقل کرده و آن را ضعیف هم نخوانده است).

خواندنگان گرامی!

در آیات (155 الى 157) در باره انتخاب کردن موسی علیه السلام هفتاد نفر را برای میعادگاه و راز و نیاز با پروردگار هنگام مشاهده زلزله کوه، ایمان انسان به پیامبری او و پیغمبری رسول خاتم، بحث بعمل آمده است.

وَاحْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا فَلَمَّا أَخَذْتُهُمُ الرَّجْفَةُ قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتُهُمْ مِنْ قَبْلٍ وَإِيَّايِ أَتَهْلَكْنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَا إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ تُضْلِلُ بِهَا مَنْ تَشَاءُ وَتَهْدِي مَنْ تَشَاءُ أَنْتَ وَلِيَّنَا فَاغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا وَأَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ (١٥٥)

و موسی برای وعده‌گاه ما از میان قوم خود هفتاد نفر را انتخاب کرد. پس هنگامی که زلزله آنها را فروگرفت، گفت: ای پروردگارم، اگر می‌خواستی آنها و مرا پیش از این هلاک می‌کردی. آیا به خاطر اعمالی که بیخردان ما انجام داده‌اند، ما را هلاک می‌کنی؟ و این (عقوبت) جز آزمایش تو نیست، هر کس را که بخواهی به آن گمراه می‌کنی و هر کس را که بخواهی هدایت می‌کنی. توانی مددگار ما، پس ما را بیامرز و بر ما رحم کن که تو بهترین آمرزنندگانی.(۱۵۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الرَّجْفَةُ»: زلزله، «أَهْلَكَتْ»: نابود کردی. «السُّفَهَاءُ»: جمع سفیه، ابلهان، بی خردان. «إِنْ هِيَ»: این نیست. «فِتْنَتُكَ»: آزمایش تو، امتحان تو.

تفسیر:

«وَاحْتَارَ مُوسَى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلًا لِمِيقَاتِنَا»: موسی علیه السلام از میان قوم خود هفتاد تن را بعداز آن که قومش به گوشه‌پرستی روی آوردن، پروردگار باعظمت به وی دستور داد که با جمعی از بنی اسرائیل، در آن میعاد معین به کوه طور بباید تا نمایندگان قومش از پرستش‌گوشه‌پرستی عذرخواهی کنند.

از جمله «وَاحْتَارَ مُوسَى»: بر می‌آید که برای حضور و اشتراک در مراکز مهم و مسائل حساس، باید شخصیت‌های ذی اعتبار و مهم انتخاب و تعیین شوند، نه هر کس و در هر سطحی.

«فَلَمَّا أَخَذْتُهُمُ الرَّجْفَةُ»: در وعده گاه، زلزله سخت، آنان را فراگرفت. نقل است که آنها را چنان زلزله‌ای فروگرفت که همه [آنان بیجان بر زمین افتادند و موسی از هوش رفت] وقتی به هوش آمد، گفت: «قَالَ رَبِّ لَوْ شِئْتَ أَهْلَكْتُهُمْ مِنْ قَبْلٍ وَإِيَّايِ أَتَهْلَكْنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَا»: وقتی موسی به هوش آمد با زاری و استسلام گفت: خدایا! اگر می‌خواستی قبل از این ما را به هلاکت میرساندی. ما بندی توایم و تحت تسلط قدرت تو قرار داریم، و تو هر کاری که بخواهی انجام می‌دهی.

این سخن را از سر افسوس و اندوه گفت. یعنی: اگر اراده نابود ساختن ما را داشتی، ای کاش ما را قبل از آنکه به سویت بباییم، به علت‌گناهانمان نابود می‌کردی زیرا اکنون از آن بیم دارم که بنی اسرائیل بگویند؛ من آنان را با نیرنگ و توطئه پیش‌ساخته‌ای از سوی خود، به قتلگاه کشانیده‌ام! آنگاه ادامه داد: «أَتَهْلَكْنَا بِمَا فَعَلَ السُّفَهَاءُ مِنَا»: آیا ما و بقیه‌ی قوم بنی اسرائیل را به خاطر عملی که آن هفتاد نفر بیعقلان انجام دادند، نابود می‌کنی؟ (به قولی: هدف موسی علیه السلام از «بیعقلان» همانا، سامری و یارانش بودند) هفتاد نفری که گفتند: خدا را به ما نشان بده.

تفسیر قرطبی در روایت سدی گفته است: الله متعال به موسی فرمان داد با جمعی از بنی اسرائیل به عنوان عذر خواهی از پرستش‌گوشه‌پرستی او بروند، وقتی را برای آنان معین کرد، آنگاه موسی هفتاد نفر را انتخاب کرد، و برای معذرت خواستن به راه افتادند. وقتی به محل معین به «میقات توبه» در کوه رسیدند به موسی گفتند: تا الله متعال را با چشم خود نبینیم به تو ایمان نمی‌اوریم، تو با او صحبت کردی، پس او را به ما نشان

بده، پس صاعقه آنها را زد و همگی جان سپردند و موسی بیهوش شد، چون به هوش آمد و اوضاع را چنین دید، به پا خاست و به تصرع و دعا پرداخت و در حال گریان گفت: پروردگار! وقتی به نزد بنی اسرائیل بازگردم، در مورد مرگ برگزیدگانشان که جانشان را گرفته‌ای چه بگویم؟ اگر میخواستی جان آنها را در میان قومشان میگرفتی و آنان با چشم خود مرگشان را می‌دیدند. باز اراده، اراده توست. (طبری ۱۴۰/۱۳).

از فحوای آیه مبارکه بر می‌آید که در برخی از حالات آتش قهر الهی چنان فراگیر وسیع و شدید است که خشک و تر را باهم می‌سوزاند. حتی انسانهای صالح را هم به خاطر سکوت و بی تفاوتی شان در مورد کفر و ظلمت اش نیز شامل حال آنان میگرداند. «إِنْ هِيَ إِلَّا فِتْنَةٌ»: این فتنه که برای آنان پیش آمده، جز محنت و آزمایش و بلای تو چیزی نیست، که بندگانت را بدان امتحان میکنی. یعنی: قضیه سامری و پرسش گوساله، فقط آزمایشی از سوی توست.

«ثُضِلُّ بِهَا مَنْ تَشَاءَ وَ تَهْدِي مَنْ تَشَاءُ»: هرکه را بخواهی به وسیله آن گمراه و هرکه را بخواهی، هدایت میکنی، پس توهستی که هدایت و گمراهی به دست توست، امر تو و حکم؛ حکم توست، هرکه را بخواهی، هدایت میکنی و هرکه را بخواهی، گمراه میگردانی، ملک؛ تماماً ملک تو و خلق و امر همه از آن توست لذا اگر بخواهی، قطعاً این بی خردان را هدایت میکنی.

«أَنْتَ وَلِيُّنَا فَاغْفِرْلَنَا وَإِرْحَمْنَا»: بار الهی! تو سرپرست و ولی امور ما و یاور و حافظ ما هستی، پس گناه گذشته‌ی ما را ببخشای و به رحمت و مهر وسیع خودت که همه چیز را در بر می‌گیرد به ما رحم فرما.

«وَ أَنْتَ خَيْرُ الْغَافِرِينَ (155)»: تو بهترین پرده پوشی، از گناه صرف نظر کرده و آن را به نیکی تبدیل می‌کنی.

واقعاً آمرزش و عفو الهی، برخلاف بخشش مردم که یا با تأخیر است، یا همراه با مبت و تحقیر، بهترین بخشایش هاست.

تفسیر تفسیر کابلی مینویسد که به قول راجح آن است که این میقات علاوه بر آن میقات است که برای اعطای تورات به موسی- عليه السلام- مقرر شده بود. همچنین، از ترتیب این آیات به ظاهر مفهوم میگردد که این واقعه بعد از گوساله‌پرستی و مجازات به وقوع پیوست؛ لیکن آیت سوره نساء «يَسْتَلِكَ أَهْلُ الْكِتَابَ أَنْ تُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ كِتَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَقَدْ سَأَلُوا مُوسَى أَكْبَرَ مِنْ ذَلِكَ فَقَالُوا أَرْنَا اللَّهَ جَهْرًا فَأَخَذْتُمُ الصَّاعِقَةَ بِظُلْمِهِمْ ثُمَّ اثْخَذُوا الْعِجلَ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ فَعَفَوْنَا عَنْ ذَلِكَ وَ آتَيْنَا مُوسَى سُلْطَانًا مُّبِينًا» (153) (اهل‌كتاب از تو میخواهند که کتاب و نوشهای از آسمان برایشان فرود آوری، بی‌گمان از موسی بزرگتر از آنرا خواستند که گفتد: خدا را آشکارا به ما نشان بد! پس به سزای ظلمشان صاعقه آنان را فراگرفت، سپس بعد از آنکه معجزه‌های روشن برای آنان آمد، گوساله‌پرستی را پیش گرفتند، پس (از توبه) ما از آن (گناه) هم درگذشتیم و عفو کردیم و به موسی حجتی آشکار دادیم.

صریح بیان میکند که گوساله‌پرستی بعد از این واقع شده؛ و الله اعلم بالصواب.
وَأَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ أَنَا هُدْنَا إِلَيْكَ قَالَ عَذَابِي أَصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءَ وَ رَحْمَتِي وَ سِعْتُ كُلَّ شَيْءٍ فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَ يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَ الَّذِينَ هُمْ بِآيَاتِنَا يُؤْمِنُونَ (۱۵۶)

و برای ما در این دنیا و آخرت، نیکی مقرر کن که البته ما به سوی تو رجوع نمودیم. (الله) فرمود: عذاب خود را به کسی که بخواهم میرسانم و رحمت من هر چیزی را در برگرفته است، و آن را برای کسانی مقرر می‌دارم که پرهیز گاری می‌کنند و زکات را میدهند و به آیات ما ایمان می‌آورند. (۱۵۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«اکتُب»: مقرر فرما، عطا کن. «هُدْنَا»: بازگشته ایم. «سَأَكْتَبُهَا»: آنرا مقرر خواهم داشت و به آن رحمت خود در آخرت حکم و فیصله خواهم کرد. (انعام: ۵۴). **«أَصِيبُ»:** می‌رسانم.

تفسیر:

«وَأَكْتُبْ لَنَا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةً وَ فِي الْآخِرَةِ» این آیه، تتمه و تکمله‌ی دعای موسی علیه السلام است که نیکی و سرافرازی هر دو جهان را از الله می‌طلبند. یعنی ای پروردگار برای ما خیر بسیار را اعم از سلامتی، ثروت، عزت و عمل صالح مقدار کن و در آخرت نیز برای ما بهشت، رحمت و مغفرت گناهان را قرار بده! واقعاً هم انبیا در فکر تأمین سعادت دنیا و آخرت بشریت اند.

«إِنَّا هُدْنَا إِلَيْكَ»: ما به سوی تو در حالی بازگشتم که توبه می نمایم و بر عملکرد خود سخت پشیمانیم. از حضرت علی(رض) روایت شده است که فرمود: «بنی اسرائیل را از آن رو، یهود نامیدند که آنان گفتد: اناهدنا الیک».

«قَالَ عَذَابِي أَصِيبُ بِهِ مَنْ أَشَاءَ وَرَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ»: خدای تعالی خطاب به موسی علیه السلام گفت: این عذابی که با آن بنی اسرائیل را عذاب نموده و آنان را گرفتار زلزله کرده‌ام با آن تمام گناهکارانی را که بخواهم مجازات می‌کنم و رحمت من شامل همه امور مکلفان و دیگران می‌شود. این همان رحمت واسعی است که بر غضب او تعالی پیشی گرفته و او مهربانترین مهربانان است.

«رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ»: رحمت الهی نامحدود است، اگر کسی به آن نرسید، تقصیر از خود است. نقصی در فاعلیت رحمت الهی نیست، بلکه نقص در قابلیت ماست. واضح است که: رحمت الهی فراگیر است، ولی عذاب الهی چنین نیست. اصل، رحمت الهی است و عذاب او عارضی. (در آیه مبارکه برای رحمت، فعل ماضی «وَسِعَتْ»، ولی برای عذاب فعل مضارع «أَصِيبُ» آمده است).

تفسیر ابو سعود گفته است: نسبت دادن «اصابت» به «عذاب» و استفاده کردن از صیغه‌ی مضارع و آوردن رحمت به صیغه‌ی ماضی نشان دهنده‌ی این است که رحمت از مقتضیات ذات خدا است، و عذاب از مقتضیات نافرمانی بندگان. (ابو سعود ۲۰۱/۲)

فَسَأَكْتُبُهَا لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ وَيُؤْتُونَ الْزَكَاهَ وَاللَّذِينَ هُمْ بِأَيَّاتِنَا يُؤْمِنُونَ (۱۵۶) خدای تعالی آنرا برای کسانی که تقوایش را از طریق اجرای فرامین و اجتناب از نواهی رعایت کنند و از شرک و گناهان کبیره دوری گزینند مقدر مینماید، آنانی که زکات فرضی اموال خود را ادا مینمایند و با آن خویشتن را از پلیدی‌های حسی و ارواح خود را از گناهان پاک می‌کنند، آنانی که آیات الهی را تصدق نموده و پیام آوران الهی را تکذیب نمی‌نمایند.

همچنان آنچه سبب دریافت الطاف الهی است، ایمان به تمام آیات است، نه بعض آنها. **الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأَمِيَّ الَّذِي يَجْدُونَهُ مَكْثُوبًا عَذَّهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَالْأَنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَابَ**

**وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ
وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أَنْزَلْ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١٥٧)**

آنان که از (این) رسول (الله)، پیامبر «آمی» (= درس ناخوانده) پیروی میکنند، که صفاتش را در تورات و انجیلی که نزدشان است، نوشته می یابند، آنان را به کارهای نیک امر میکند و از کارهای بد باز میدارد، چیزهای پاکیزه را برایشان حلال میکند و چیزهای پلید را بر آنان حرام می نماید. و بار گران را از آنها بر میدارد و بند و زنجیره هایی را که بر آنان بود دور می کند، پس کسانی که به او ایمان آورند و او را تعظیم نمودند و او را مدد کردند و از نوری که همراه وی فروفرستاده شده است پیروی کردند، این گروه رستگار (و کامیاب) اند. (۱۵۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

النبي الأمی: نبی در لغت از ریشه‌ی نبوت به معنای بلندی است و از ریشه‌ی نبأ؛ یعنی، خبری مهم. در شرع، نبی کسی است که الله به او وحی کرده؛ و آن چه را از علم و حکمت که نمی دانسته به او خبر داده است. (تفسیر منار).

الرسول: کسی است که هم به او، شرع، وحی شده و هم به تبلیغش موظف گشته باشد؛ هر چند شرع یا کتابی مستقل و جداگانه ندارد؛ بلکه پیرو شرع یا کتاب یکی دیگر از پیامبران قبل از خود است، مانند: پیامبران بنی اسرائیل که پیرو تورات بودند.

الامی: منسوب به ام (مادر)؛ یعنی، آن کس که، هم چون روز زادن از مادر، سواد خواندن و نوشتن ندارد. مردم عرب به «امیین» ملقب بودند: «هوالذی بعث فی الامیین رسولاً منهم»: خدا کسی است که در میان بی سوادان، فرستاده ای از خودشان برانگیخت. (سوره جمعه آیه ۲). اهل کتاب گویند: «...ذلک بانهم قالو ليس علينا في الاميين سبيل...»: این، بدان سبب است که آنان به تصور خود، گفتند: درمورد کسانیکه کتاب آسمانی ندارند، ما مسؤول نیستیم. (آل عمرن آیه ۷۵). نبی امی، یعنی، پیامبر خاتم صلی الله علیه وسلم. إصر: بارگران، مسؤولیت طاقت فرسا، الاغلال: جمع غل، سختیها و قید و بندها، زنجیرها، عزروه: او را کمک کردند، یار او شدند، او را محترم داشتند. النور: قرآن (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ الَّذِي أَلْمَى» آن پرهیزکاران کسانی اند که از این پیامبر امی، که نامش را نزد خود در تورات و انجیل نوشته می یابند، پیروی می کنند.

مفسر بیضاوی فرموده است: او را «رسول» نامید؛ چون از جانب او فرستاده شده است، و نیز اورا «نبی» نامید؛ چون اخبار و پیام‌هایی را برای مردم می‌آورد. (تفسیر بیضاوی صفحه ۲).

امی: یعنی: از امت های غیر اهل کتاب. و طوریکه در فوق هم تذکر دادیم: امی کسی است که خواندن و نوشتن را نمی داند و در اصل از «ام» یعنی مادر است، به این معنی که مادرش او را از خود جدا نکرده تا علم و دانش بیاموزد.

کلمه «امی» به عنوان وصف رسول گرامی اسلام، فقط دو بار در قرآن عظیم الشأن بهکار رفته است، یکی در این آیه و دیگری در آیه ۱۵۸ همین سوره.

«الَّذِي يَجْدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي الْتُّورَاةِ وَ الْإِنْجِيلِ» احوال این پیامبر نزد یهودیان در تورات و نزد نصرانیان در انجیل نوشته شده.

ابن کثیر فرموده است: وصف محمد صلی الله علیه وسلم این گونه در کتب پیامبران آمده بود و آنان مژدهی بعثتش را به ملت‌های خود دادند، و به آنان دستور دادند که از او پیروی

کنند، و هنوز صفاتش در کتاب‌هایشان موجود است و دانشمندان و احبار آنها آن را نیک می‌دانند. (مختصر ابن کثیر ۵۵/۲).

از عطاء بن یسار روایت شده است که گفت: با عبدالله بن عمر و بن عاص رضی الله عنهم ملاقات کردم و به او گفتم: مرا از اوصاف رسول الله صلی الله علیه وسلم مطلع بساز! فرمود: «بلى والله! آن حضرت صلی الله علیه وسلم در تورات به بعضی از اوصافی که در قرآن برای ایشان ذکر شده، توصیف شده‌اند، از جمله این‌که در تورات آمده است: ای پیامبر آخر الزمان! بی‌گمان ما تو را شاهد، مژده دهنده، بیم دهنده و پناهگاهی برای امی‌ها فرستادیم، تو بندۀ ما و پیامبر ما هستی، ما تو را متوكّل نامیده‌ایم، تو نه در شت XO هستی نه سنگدل، نه جیغ و داد کننده در بازارها، تو بدی را با بدی پاداش نمی‌دهی بلکه عفو می‌کنی و در می‌گذری و هرگز خداوند تو را قبض روح نمی‌کند تا آنگاه که به وسیله توملت کج و منحرف را راست گرداند، به این‌که بگویند: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» و به وسیله تو چشم‌های نابینا و گوش‌های ناشنوای دل‌های غلف شده را باز می‌گرداند».

«يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ» و او پیروان خود را به انجام تمام خوبی‌هایی دعوت می‌کند که بر آن فطرت سالم و عقل صریح و نقل صحیح دلالت می‌نماید و آن‌ها را از هر منکر و کار بدی که طبیعت بد برداشت و شرائع حرام کند بر حذر می‌دارد و نهی می‌کند.

«وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَنْهُمُ الْخَبَائِثَ» و برای آنها انواع خوراکی‌ها، نوشیدنی‌ها و لباس‌های خوب را و همچنان هر حلال لذت بخشی که نجس، مضر و بد نیست حلال مینماید و هر رشت و نجس را خواه در مأکولات باشد یا مشروبات و پوشیدنی‌ها که طبیعت سالم از آن بد می‌برد حرام می‌نماید.

خبائث :

هر چیزی است که طبع سلیم آن را پلید و نفس آن را ناپاک بشمارد و تناول آن سبب درد و آفت گردد. بعضی از علماء می‌گویند: هر خوراکی‌ای را که خداوند متعال حلال گردانیده، آن خوراکی پاکیزه است و هم در جسم و هم در دین سودمند می‌باشد و هر چه را که خداوند متعال حرام گردانیده، آن چیز هم در جسم و هم در دین پلید و زیانبار است.

از فحوای آیة مبارکه فهمیده می‌شود که: برای اصلاح جامعه، ابتداء باید امکانات حلال را فراهم کرد، سپس برای امور حرام، محدودیت ایجاد نمود.

(زیرا «يُحِلُّ»، قبل از «يُحَرِّمُ» است). و باید اضافه کردکه: حلال‌ها و حرام‌های الهی، بر اساس فطرت است.

«وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ»: او همچنان از پیروان خود تمام اوامر سخت و شدیدی که موجب در تنگنا قرار گرفتن آنها می‌شود از قبیل خودکشی به منظور پذیرش توبه، و بریدن محل ناپاکی لباس و قصاص قتل عمد و غیر عمد و خطأ، و مانند آنرا از آنان برداشته و تخفیف می‌دهد.

تكلیف شاقه‌ای که بنی اسرائیل به آن مکلف بودند، تکالیفی نبود که در آن مصلحتی ذاتی نهفته باشد بلکه آن تکالیف، به عنوان مجازاتی بر اعمال بدشان برآنان وضع شده بود؛ چون تحريم غنایم جنگی، تحريم همنشینی با زن حائز، بریدن موضع نجاست از لباس و قتل نفس به عنوان نشانه‌ای بر توبه پس بدانید که این پیامبر امی؛ پیام آور آسانی و بخشایش

است چنانکه در حدیث شریف آمده است: «بعثت بال حنفیة السمحۃ: به دین حق گرای آسان برانگیخته شده‌ام».

«فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ»: پس آنانی که تصدیقش کنند و از ایشان پیروی نموده و به آنچه فرستاده شده ایمان آورند و یاریش دهند و به او توقیر و احترام داشته در کنارش جهاد کنند. تنها ایمان به پیامبر صلی الله علیه وسلم کافی نیست، حمایت هم لازم است «وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ» و به هدایتی که برآن از قرآن و سنت مبعوث شده هدایت شوند، قرآن، نوری است که دلها و اندیشه‌ها را روشن میکند و همواره قرین پیامبر صلی الله علیه وسلم بود. «النُّورُ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ» (نبوت پیامبر، همراه قرآن و از طرف خدا نازل شده است).

«أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ(157)»: اینها کسانی هستند که در دنیا و آخرت رستگار شده و به هدایت و استقامت و بهشت و رضوان الهی به سعادت رسیدند. عامل رستگاری و فلاح، ایمان و حمایت از پیامبر و پیروی از قرآن است.

خواننده گرامی!

در آیات متبرکه ذیل در باره رسالت عام پیامبر اسلام محمد صلی الله علیه وسلم خاتم النبین بحث بعمل می آید.

پس از آن که الله متعال، صفات پیامبر را در تورات و انجیل بیان فرمود و یادآور شد که هر کس پیرو او شود، سرافراز و خوشبخت هر دو جهان است، سپس مزیت و برتری رسالت اسلامی را، که عام و فراگیر است، تبیین کرد و این که رسالت و برگزیدن پیامبر خاتم، برای عموم مردم است که آنان را به سوی ایمان به خدا، پیامبر و رسالت‌ش فراخواند و هر کس در هر زمان و مکانی پیرو او گردد، به سعادت ابدی دنیا و آخرت خواهد رسید.

فَلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأَمِيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ(١٥٨)

(ای پیغمبر!) بگو: ای مردم (جهان)، من فرستاده الله بهسوی همه شما هستم، آن پروردگاری که مالکیت و سلطنت آسمان‌ها و زمین فقط در سیطره اوست.

و هیچ معبدی برحق جز او نیست، زنده میکند و میمیراند. پس به الله و رسول عالیقدر او، که ناخوان است و به الله و سخن‌های او ایمان دارد، ایمان بیاورید و از او پیروی کنید تا هدایت یابید. (۱۵۸)

در این آیه مبارکه خداوند متعال به پیامبر صلی الله علیه وسلم دستور میدهد، تا به همه‌ی مردم جهان، خود را بشناساند و دعوتش را برسانند و اعلام نماید؛ چون پیامبری و رسالت او برای همه‌ی بشریت، رحمت و برکت است. (أنبياء آيه 107)، بشیر و نذیر است. (سوره أنعام / آيه 19). (سوره سباء / آيه 28).

تفسیر:

بعنیت پیغمبر صلی الله علیه وسلم به ساکنین تمام جهان عام است. به امی‌های عرب، یا یهود و نصاری، محدود نمیباشد؛ چنانکه خدای متعال شهنشاه مطلق است، حضرت وی رسول مطلق او تعالی میباشد. اکنون، هدایت و کامرانی غیر ازین نیست که به شریعت عالم شمول و جامع او پیروی به عمل آید.

خاص اوست که ایمان آوردن به وی مرادف ایمان آوردن است به همه انبیاء و مرسلین و جمیع کتب سماویّه.

«قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّى رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا» رسالت محمد صلی الله علیه وسلم رسالت جهانی است. بناءً این مکتب جهانی، رهبر جهانی لازم دارد.

طوریکه میفرماید: ای پیامبر! برای همه مردمان بگو: همانا الله متعال ما را به سوی تقلین یعنی جن و انس و به سوی تمام بشر فرستاده پس مخاطب من در این دعوت تمام انسان هاست و خدایی که من را فرستاده تنها او مستحق عبادت است؛ «إِنَّى رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا» برخی از مفسران گفته اند: همه پیامبران به طور خاص به سوی قوم خویش برانگیخته شدند و حضرت محمد صلی الله علیه وسلم برای همه انسانها و همه جنیان برانگیخته شده است. جمیعاً حال از الیکم و منصوب است.

آشکار ترین مزیت رسالت اسلامی این است که: این رسالت؛ عام، فراگیر و ابدی است. أحادیث متعددی نیز بر اصل عمومیت رسالت نبوی صلی الله علیه وسلم تأکید گذاشته اند، چون حدیث شریف واردہ به روایت جابر بن عبد الله (رض) از رسول الله صلی الله علیه وسلم که فرمودند: «بے من پنج خصلت داده شده که به هیچ یک از انبیای قبل از من داده نشده است:

1 - با رب و وحشتی که از من در قلب دشمنم افگنده می شود، به اندازه مسافت یک ماه راه، نصرت داده شده‌ام.

2 - تمام زمین برایم سجده‌گاه و پاک قرار داده شده پس هر کس از امتم در هرجایی از زمین که هست، همین‌که وقت نمازش فرا میرسد، باید نماز بگزارد.

3 - غایم جنگ برایم حلال شده، در حالی که قبل از من برای کسی حلال نشده بود.

4 - به من (حق) شفاعت داده شده.

5 - پیامبران قبل از من مخصوصاً به سوی قوم خویش بر انگیخته می شدند، در حالی که من به سوی عموم مردم برانگیخته شده‌ام».

«الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ»: همان خدایی که فرمانروایی آسمان ها و زمین ها و متصرف و مدبّر آنها اوست و ملکیت او کامل میباشد و تنها او مستحق الوهیت است. خدایی که مالک تمام کائنات است.

«لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَ يُمْیِتُ»: همچنین بگو: پروردگار من کسی است «که زنده میکند و میمیراند» لذا فقط او سزاوار یگانگی در ربویت است، «فَأَمْئُوا بِاللهِ وَ رَسُولِهِ»: پس به الله و پیامبرش که نبی امی است ایمان ارید، ایمان به الله متعال و رسول و تبعیت از پیامبر صلی الله علیه وسلم، در کنار هم رمز هدایت است.

«النَّبِيُّ الْأَمِّيُّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللهِ وَ كَلِمَاتِهِ»: به پیامبر «أمی» ایمان بیاورید که دارای معجزات است، پیامبری که الله متعال او را تصدیق و تأیید کرده است به وسیله‌ی کتابی که بر او نازل شده و نیز به وسیله‌ی کتاب‌هایی که برای سایر پیامبران فرستاده است.

پیامبری که خود امی است، قرآنی را به عنوان معجزه نبوت خود آورده که شگفتی‌های آن پایان ناپذیر است و سنتی را با خود به همراه آورده که کمالات آن حد مرزی ندارد.

«وَاتْبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ(158)»: این پیامبر به تمام کلمات شرعی که الله متعال نازل نموده باور دارد، بنابر این بر شما لازم است تا او را تصدیق کنید و به امثال او امرش بپردازند و به او اقتدا نموده و از سنت مطهرش پیروی کنید که رستگاری دنیا و آخرت در این

است، این همان رستگاری بزرگی است که شما را به رضوان الهی و رحمت و بهشتش رهنمایی مینماید.

پیروی از قرآن و سنت و سیره پیامبر، هردو لازم است. «وَاتْتِعُوهُ» (در آیه‌ی قبل سخن از تبعیت از نور و قرآن بود و در اینجا تبعیت از پیامبر صلی الله علیه وسلم.

خوانندگان گرامی!

در اصل سلسله‌ی کلام درباره بنی اسرائیل بود و در میان آن با توجه به مناسبت مقام، دعوت به ایمان آوردن به نبوت محمد صلی الله علیه وسلم به صورت جمله‌ی معترضه آمد و اینک روى سخن بار دیگر به طرف همان موضوعی بر میگردد که با شروع از آیه‌ی 103 هم چنان ادامه دارد.

حالا در آیات (159) (162) باز هم در باره نعمت‌های الهی بر بنی اسرائیل در صحرای تیه، امر به سکونت بنی اسرائیل در آن قریه (بیت المقدس)، بحث بعمل می‌آید.

وَمِنْ قَوْمٍ مُّوسَى أَمَّةٌ يَهُدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدُلُونَ (۱۵۹)

و از قوم موسی جماعتی هستند که مردم را با [موازین و روش‌های] حق هدایت می‌کنند و به درستی و راستی فیصله می‌نمایند. (۱۵۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَمَّةً»: گروه فراوانی. مراد از این گروه زیاد، عقلانی است که در زمان موسی گوشه‌پرستی نکردند و در برابر سُفهاء قرار داشتند، و یا این که مراد عده‌ای از اصحاب پیغمبر است که در صدر اسلام آئین اسلام را پذیرفتند. «بِهِ»: به حق. «يَعْدُلُونَ»: فیصله می‌کنند. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«وَمِنْ قَوْمٍ مُّوسَى أَمَّةٌ يَهُدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدُلُونَ (۱۵۹)»: با در نظر داشت اینکه یهود اکثر سرکش و بی انصاف اند ولی هستند از امت موسی علیه السلام که بر شریعت الله متعال هستند یعنی: مردم را به سوی هدایت دعوت می‌کنند، در حالی‌که خود به لباس حق ملبس و به زیور هدایت آراسته‌اند و مردم را به سوی حق هدایت می‌کنند و به معروف امر و از منکر نهی می‌کنند و بر حق همواره استواراند و بر مبنای آن سخن می‌گویند و حکم و عمل می‌کنند پس اجر آنها بر خداست.

هدایت شدن به حق، نشانه‌ی دوری از تعصّب و شناخت حق و پیروی از آن است و این گروه هدایت یافته‌ی یهود، کاری به‌سایر لجوچان بهانه‌گیر نداشتند.

تفسیر زمخشri گفته است: بعد از این‌که الله متعال جماعتی را یادآور شد که در دین تزلزل و عدم ثبات نشان دادند و دچار شک و تردید شدند تا جایی که مرتكب دو گناه بسیار بزرگ یعنی پرستش گوشه‌پرستی و درخواست رؤیت الله شدند، خاطرنشان ساخت که در میان آنان جماعتی اهل یقین وجود دارند که مردم را به سوی حق هدایت کرده و آنها را راهنمایی و به طریق مستقیم ارشاد می‌کنند. (تفسیر کشاف ۱۶۷/۲).

وَقَطَّعَاهُمْ اثْتَنِي عَشْرَةَ أَسْبَاطًا أَمَّا وَأَوْحَيَنَا إِلَى مُوسَى إِذْ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْبَجَسَثْ مِنْهُ اثْتَنَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلَمْ كُلُّ أَنَّاسٍ مَشْرَبَهُمْ وَظَلَّلَنَا عَلَيْهِمُ الْعَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلَوَى كُلُّوا مِنْ طَيِّبَاتٍ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمْنَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنفُسَهُمْ يَظْلَمُونَ (۱۶۰)

و ما بنی اسرائیل را به دوازده سبط (طائفه و قبیله) که هر یک امتی بودند، تقسیم کردیم، و به موسی وحی فرستادیم وقتی که قومش از او آب خواستند، که با عصایت به سنگ بزن، پس (از زدن عصا) از آن سنگ دوازده چشمہ جاری شد که هرگروه جای آب نوشی و آب گیری خود را دانست، و ابر سفید را بر بالای آنها سایه بان ساختیم، و بر آنها من (شیرنی آسمانی) و سلوا (غذایی از پرنده‌ها) را نازل کردیم (و به آنان گفتیم) از چیزهای پاکیزه ای که به شما روزی داده ایم بخورید، (و آنها به سبب مخالفت امر الله) بر ما ظلم نکردند، بلکه بر خودشان ظلم می‌کردند. (۱۶۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قطعنامه»: آنان را تقسیم کردیم، دسته دسته کردیم. «أَسْبَاطًا»: فرزندان فرزند، نواسه گان. «أَمَّا»: جمع امت، جماعت و گروه. «اسْتَسْقَاهُ» (سقی): از او آب می‌خواستند. «انْجَسَتْ» (بس): جوشید، بیرون آمد، روان شد. «مشرب»: آشخور، محل آب خوردن. «ظَلَّلَنَا»: سایه‌بان ساختیم، سایه گستردم. «الْعَمَّامُ»: ابر. «من»: (شیرنی آسمانی)، ترنجین، ماده‌ای عسل گونه. «سلوی»: پرنده‌ی (غذایی از پرنده‌ها).

تفسیر:

«وَقَطَّعْنَاهُمْ إِنْثَنَى عَشْرَةً أَسْبَاطًا أَمَّا»: و خداوند متعال بنی اسرائیل را به دوازده پشت که هر یک امتی به شمار میرفتند - تقسیم کردیم - [تا کار هر عشیره به رئیس و سرکردهی خود واگذار شود].

«اسپاط جمع سبط»: نام واحد اجتماعی یهودیان قدیم است «که هریک امتی بودند» یعنی: هر سبط، قبیله‌ای از نسل یک پدر از فرزندان یعقوب علیه السلام بودند.

منظور از «سبط» که در آیه آمده، نواسه پسری یا دختری است و از لحاظ معنی به مفهوم قبیله نزدیک است.

تفسیر أبو حیان در این بابت نوشت: یعنی آنها را به صورت نسل‌های مشخصی از هم جدا کردیم، تا کار هر نسل یعنی هر قبیله به رئیس خود واگذار شود و کارشان بر موسی آسان گردد و تا به یکی‌گر رشک و حсадت نورزند و هرج و مرج بر پا نگردد، از این رو دوازده چشمی آب برای آنان جوشید. تا به خاطر آب به نزاع و کشتار دست نزنند، و برای هر قبیله رئیسی تعیین کرد که در امورشان به او مراجعه کنند. (البحر ۴۰/۴).

تفسیر تفہیم القرآن می نویسد: در این آیه اشاره است به سازماندهی بنی اسرائیل که در آیه ۱۲ سوره‌ی مائدہ بیان شده است و تفصیل کامل آن در سفر اعداد، در تورات آمده است و از آن معلوم می‌شود که در بیابان کوه سینا موسی علیه السلام به دستور خدا بنی اسرائیل را سرشماری کرد و سپس ۱۲ عشیره‌ی آنها را که از نسل ده پسر یعقوب علیه السلام و دو پسر یوسف علیه السلام بودند به صورت گروه‌های مستقلی سازمان دهی کرد و بر هر گروهی سرداری راتعین کرد تا از حیث اخلاقی، مذهبی، فرهنگی، اجتماعی و نظامی در میان آنان نظم به وجود بیاورد و احکام شریعت را اجرا کند. همچنین فرزند پسر دوازدهم یعقوب، لاوی را که موسی و هارون علیهم السلام نیز از نسل او بودند به صورت گروهی جداگانه سازماندهی کرد تا وظیفه‌ی روشن نگهداشتمن شمع حق را در میان همه‌ی این عشیره‌ها انجام دهد.

«وَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى إِذْ اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ»: و به سوی موسی علیه السلام وحی فرستادیم، که آنگاه در دشت (تیه) قومش از او آب خواستند و تشنگی بر آنان مستولی شد: «آن اضرب

بعصاكَ الْحَجَرِ»: با عصايش به سنگ بزند، پس آن را زد، «فَأَنْجَسْتُ مِنْهُ اثْنَا عَشْرَةً عَيْنًا»: چون موسی علیهم السلام با نام الله تعالى چنین کرد، از سنگ دوازده چشم به تعداد قبیله‌های بنی اسرائیل جوشید تا هر پشت چشم مخصوص خود را بشناسد و از آن آب برگیرد و به این ترتیب از دحام و خصومت کم گردد و تا این گروه‌ها از هم تمایز شوند. آنها از این آب سرد نوشیدند.

«قَدْ عِلِّمْ ۤ كُلُّ أَنَاسٍ مَشْرَبَهُمْ»: هر قبیله و جماعت چشمه‌ای مخصوص خود دانستند. یعنی: هر سبطی چشم مخصوص به خود را که از آن مینوشید، شناخت. امام طبری نوشتند است که: هیچ قبیله‌ای به منظور مصرف آب، داخل چشم‌هی دیگری نمی‌شد.

«وَظَلَّنَا عَلَيْهِمُ الْغَمَامَ»: و خداوند متعال ابر رابر فرازشان سایبان آنها قرار دادکه آنها را از گرمی آفتاب مصون بدارد و آنها را از آزار حرارت شدید حفظ نماید. مفسر آلوسی فرموده است: سایه با حرکت آنها حرکت کرده و موقع توقف آنها، آن هم می‌ایستاد.

«وَأَنْزَلَنَا عَلَيْهِمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى»: کرم خود را بر آنان با اعطای خوردنی اشتها انگیز و خوشمزه کامل کردیم، غذای خوردنی عبارت بود از «من»، و آن ماده‌ایست شیرین که بر برگ درخت می‌بارد و مردم آن را جمع آوری کرده و می‌خورند. و «سلوی»، و آن پرندۀای لذیذ گوشت است به نام سمانی «بودنه». تمام آنها از فضل و کرم و عطا‌یای خدا بر آنان می‌باشد که بدون زحمت و تلاش برای آنان فراهم شده بود. «كُلُوا مِنْ طَبِيعَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ»: به آنها گفتیم: از این خوراک پاک و لذیذ که آن را روزی شما کرده‌ایم بخورید.

«وَمَا ظَلَمُونَا وَ لِكِنْ كَانُوا أَنْفَسُهُمْ يَظْلِمُونَ (160) ولی آنها نعمت خدای را رد نموده، احسان و معروفش را انکار و از امرش نافرمانی نمودند. خدای تعالی فرود: آن‌ها با این گناهان برما ظلم و ستم نکردند؛ زیرا برای خدای تعالی معصیت هیچ گنهکاری ضرری ندارد، ولی آنها بر خویشن ظلم نمودند، پس به زودی خدای تعالی بر آنها عذاب خویش را نازل خواهد کرد.

پس قومی که با پیامبر خودشان چنین رفتاری داشته باشند، از آنان بعيد نیست که دین و دعوت جدید را هم رد نمایند لذا ای امت محمد صلی الله علیه وسلم! موضع‌گیری های یهود در قبال دعوت اسلامی را بعيد نپندرید، در عین حال، به هوش باشید که مانند آنان در این منجلاب نیتفید.

وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ اسْكُنُوا هَذِهِ الْقُرْيَةَ وَكُلُوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُوا حِطَّةً وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا نَغْفِرْ لَكُمْ خَطِئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ (١٦١)

و [یادکنید] هنگامی را که به بنی اسرائیل گفته شد: در این شهر [بیت المقدس] سکونت گزینید، و از هر جا که خواستید [از میوه و محصولاتش] بخورید، و بگویید: الهی! گناهان ما را بیامرز. و سجده کنان از دروازه شهر داخل (بیت المقدس) شوید، تا گناهانتان را بیامرزیم (بلکه) به زودی نیکوکاران را اجر بیشتر می‌دهیم. (161)

شرح لغات و اصطلاحات:

«هَذِهِ الْقُرْيَةَ»: بیت المقدس یا اریحا. «حِطَّةً»: پاک نمودن، زدودن گناهان. «الْبَابَ»:

دروازه‌ی این شهر. «سُجَّداً»: فروتنانه، سجده کنان.

تفسیر:

«وَإِذْ قِيلَ لَهُمْ أَسْكُنُوا هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَ كُلُّوا مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ»: و ای پیامبر! روزی را یادآور که خطاب به بنی اسرائیل گفتیم داخل بیت المقدس شوید: در این شهر [مبارک که پیرامونش را پر برکت کردہایم] سکونت گزینید و در هر نقطه و هر طور که میخواهید او آن چه لازم دارید، بخورید، یعنی: از نعمت‌ها و پاکیزگی‌هایی که در آن سرزمین است، بخورید، واقعاً هم که بیت المقدس، از سر زمین‌های پر نعمتی و پر برکتی است.

در ضمن ملاحظه میداریم که: برای آوارگان، بنی اسرائیل مسکن مهمترین مسئله است. بنابر همین اساس که در آیه مبارکه در ابتداء اول از مسکن بحث بعمل آمده است.

«وَقُلُّوا حِطَّةً» وقتی وارد آنجا شدید بگویید «حِطَّه»: بار خدایا! گناهان ما را کم کن و نادیده بگیر و آن را ببخشای. یعنی: با گفتن کلمه «حِطَّه»، از دروازه بیت المقدس سجده‌کنان در آیید سجده شکر در برابر آن ادا نماید.

کلمه‌ی «حِطَّة»، به معنای نزول چیزی از بالاست، (انحطاط هم از این ریشه گرفته شده است). و به مفهوم تقاضای نزول رحمت و عفو الهی است.

هدایت پروردگار باعظمت این بود که بنی اسرائیل هنگام ورود به سرزمین مقدس، با این کلمه از خداوند آمرزش بطلبند، ولی آنان از روی استهزا، کلمه را عوض کردند و گفتند: «حنطة». (تفسیر نموه).

داستان و رود بنی اسرائیل به بیت المقدس، همراه با عذرخواهی از خداوند در برابر لجاجت‌ها و تغییر کلمات سفارش شده، داستانی عبرت آموز و قابل دقت است.

«نَعْفُرْ لَكُمْ حَطِّيَّاتِكُمْ»: که اگرچنین کنید خدای تعالی تمام گناهان و خطاها گذشته شما را می‌بخشد و عیب‌های تان را مستور می‌دارد و از بدی‌های تان درمی‌گذرد.

پروردگار باعظمت، همه‌ی نیازها و مایحتاج مادی و معنوی، دنیوی و اخروی بشر را تأمین می‌کند و برای برخورداری از نعمت‌هایی همچون مسکن، غذا، عفو و لطف، دستور می‌دهد که دعا و استغفار کنند و سجده نمایند.

و در این هیچ جای شکی نیست که: خداوند متعال، با یک عذرخواهی و توبه‌ی خالصانه، گناهان بسیاری را می‌بخشد.

«سَرَيْدُ الْمُحْسِنِينَ (161)»: باید میان نیکوکار و گنهکار، تفاوت باشد. وقتی خطاکاران بخشوده می‌شوند، نیکوکاران هم از درجه و لطف بیشتری برخوردار می‌گردند. طوریکه می‌فرماید: و اگر کسی از شما نیکوکار باشد خداوند متعال با این استغفار در درجاتش می‌افزاید و به او حسنات بیشتری را می‌نویسد.

علاوه بر عفو و بخشودن گناهانش، او را به بهشت نیز داخل خواهیم کرد. به این ترتیب، به آنان دو وعده داده شد: یکی وعده آمرزش عام برای همگی به شرط اطاعت و دیگری وعده‌ای مخصوص به نیکوکاران در مورد افزودن بر پاداششان. از روایات چنین بر می‌آید که: دستور ورود به بیت المقدس برای یهودیان، در زمان یوشع، جانشین موسی علیهم السلام داده شد.

فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ
بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ (۱۶۲)

اما کسانیکه از آنها ظلم و ستم (بر خویشتن) کردند این سخن (و آن برنامه‌ها) را تبدیل نمودند و غیر از آنچه به آنها گفته شده بود انجام دادند، پس به سزای اینکه ظلم میکردند، عذابی از آسمان بر آنها فرستادیم. (۱۶۲)

تفسیر:

«فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ»: اما کسانی که از آنها ظلم و ستم (بر خویشتن) کردند، بنابر خباثت و طبیعت زشتی که داشتند کلمه‌ای را که خدای تعالی آنها را امر کرده بود تا بگویند، تغییر داده و در عوض «حطه» «حنطه فی شعره / گندمی در موی» گفتند و به جای اینکه سجده‌کنان و با خشوع و فروتنی وارد شوند، نشستند و به عنوان مسخره نشیمنگاه را بر زمین نهاده و خود را میکشیدند، بدین ترتیب فرمان و دستور خدا را به بازیچه گرفتند. و در این تغییر خویش ظلم نموده و از حد تجاوز کردند. واضح است که مجازات تحریف و تغییر دستاتیر الهی، قهر و عذاب الهی است.

«فَأَرْسَلْنَا عَلَيْهِمْ رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَظْلِمُونَ(162)»: به سبب ستم و تجاوز مدام آنها عذابی از آسمان بر آنان نازل کردیم.

بنابر ظلم و تجاوز مدام خداوند متعال بر آن‌ها عذابی را از آسمان و غضب نایبود کننده و پلیدی بنیان بر انداز به سبب گناهان‌شان و مخالفت از امر خدا نازل کرد.

نباید فرمواش کنید که: تغییرات لجوچانه و براساس إستهzaء، قابل بخشش نیست. واضح است که: همه‌ی سزاها و مجازات‌ها مربوط به قیامت نیست، بلکه گاهی در دنیا نیز مجازات داده میشود. و باید گفت که: در مجموع سرنوشت انسان به دست خودش است و عذاب، نتیجه‌ی ظلم خود اوست.

ابو سعود فرموده است: منظور از عذاب «طاعون» است. روایت شده است که در مدت یک ساعت بیست و چهار هزار نفر از آنان مردند. (ابو سعود ۲۰۵/۲).

قابل یاد آوری است که: نظری این آیه در سوره «بقره آیه ۵۹» نیز تذکر رفته است. طوریکه در آن آمده است: «اما کسانی که ستم کرده بودند، آن سخن را به چیزی جز آنچه به آنان گفته شده بود، تبدیل کردند آیه ۵۹ بقره».

در حدیث شریف به روایت بخاری و مسلم از رسول الله صلی الله علیه وسلم آمده است که فرمودند: «به بنی اسرائیل گفته شد: سجده‌کنان به دَر درآید و حطه بگویید، پس سخن را عوض کردند و چون از در وارد شدند، در حالیکه برنشیمنگاه هایشان میخزیدند، میگفتند: حبه فی شعره: گندم درجو» که این جمله‌ای تمسخر آمیز و بی‌معناست. بعضی برآند که آنها: «حنطه: گندم» میگفتند «پس بر سرستمکاران به کیفر نافرمانیشان عذابی از آسمان فروفرستادیم».

رجز: عبارت از عذاب است. ابن عباس(رض) میفرماید: «هر رجزی در کتاب الله متعال به معنای عذاب است».

ابو سعود گفته است: منظور از عذاب «طاعون» است. روایت شده است که در مدت یک ساعت بیست و چهار هزار نفر از آنان مردند. (ابو سعود ۲۰۵/۲).

همچنان تعدادی از مفسرین در تفاسیر خویش نگاشته اند که: بصورت کل در این مصیبت طاعون هفتاد هزار تن از بنی اسرائیل در یک روز به هلاکت رسیدند.

تحریف‌ها در قانون الهی:

قرآن عظیم الشأن، سه نوع تحریف را در قانون الهی مطرح میدارد:

1 - تغییر در کلمات و اصطلاحات، بطور مثال؛ بنی اسرائیل که به جای گفتن کلمه‌ی «حطة» یعنی طلب آمرزش و عفو، گفتند: «حنطة» یعنی گندم.

2 - تغییر زمان، مثل آنکه بنی اسرائیل حوضچه‌هایی را در ساحل بحر ساختند و شنبه‌ها که شکار ماهی حرام بود، ماهی در آنها جمع می‌شد و روز یکشنبه که صید اجازه بود، آنها را شکار می‌کردند و می‌گفتند: ما در روز شنبه و روز تعطیل شکار نکرده‌ایم. «وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدُوا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ» (بقره، 65).

3 - تغییر روش فکرانه و دستکاری در تقویم طبیعی، مثل تأخیر اندختن ماه‌های حرام. در دوران جاهلیت؛ چون مایل نبودند که جنگ را به خاطر فرا رسیدن ماه‌های حرام قطع کنند، ماه‌ها را به تأخیر می‌انداختند که آیه نازل شد. «إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةً فِي الْكُفْرِ» (توبه، 37).

برخی از نعمت‌های اعطای شده‌ی الهی به بنی اسرائیل:

طوریکه در فوق یادآور شدیم؛ بنی اسرائیل بناءً به دوازده طایفه تقسیم شدند تا هر طایفه‌ای کارهای خود را نزد مسؤول و سرپرست خود ببرد، تا مشکلات موسی سبک و نظمی عادلانه حاکم گردد و در بین شان حسد و کینه به وجود نیاید که منجر به نیزاع و اختلاف نگردد.

ولی در نهایت امر با وجود آن همه نعمت، ناسیپاسی کردند؛ اما نه، بر خدا، بلکه بر خود ستم روا داشتند.

در آیات متبرکه به بیان گرفته شد: این تیره بختان وقتی وارد شهر شدند، به جای «حطة»؛ یعنی، بار الها! گناهانمان را فروریز، خواسته‌ی ما آمرزش است؛ گفتند: «حبة فی شعرة» و إستهزا کنان، به جای سجده کنان، روی کفلهایشان (سرین یاران) خزیدند. خدا نیز مجازات شان را به مریضی «طاعون» جواب داد.

در آیات متبرکه ملاحظه داشتیم: بادر نظر داشت اینکه در واژه‌های رحمت و خیر و برکت پروردگار بر روی این قوم باز شده بود: اما با این وصف جز بیراهه نمی‌رفتند و به فرمان حق، گوش فرا نمی‌دادند.

عین این قصه که در این آیه‌ها [161 و 162] بیان می‌شود، با اختلاف در تعدادی از کلمات در سوره‌ی (بقره آیات 58 و 59) آمده است تا این گونه اختلاف، تناسب و بلاعث و رسایی قرآن و کمال اعجاز آن را بیشتر نشان دهد؛ زیرا تکرار عین کلمات و اصطلاحات، از شیوه‌ای کلام می‌کاهد. طبعاً بلاعث در گفتار و نوشтар- بخصوص در کلام سخن آفرین - مقتضی اظهار معنای یگانه با شیوه‌های گوناگون و الفاظ مختلف است.

تفسر فخر رازی، هشت وجه را در آیه‌های یادشده در این دو سوره، آورده که در عین اختلاف در الفاظ و واژه‌ها با هم تناقض و تعارض ندارند و بلکه پسندیده و خالی از اشکالند. آن هشت وجه، عبارتند از:

1 - در این سوره (اعراف) میفرماید: «اسکنو» در آن سوره (بقره) میفرماید: «أدخلوا» فایده‌ی جمله‌ی اول، کامل تر است؛ چون سکونت مستلزم ورود است، نه عکس آن. پس، هر کس ساکن گردد، قطعاً مرحله‌ی ورود را نیز طی کرده است؛ نه عکس آن.

2 - در این سوره میفرماید: «وَكُلُوا» در آن سوره میگوید: «فَكُلُوا» شروع به خوردن پس از ورود و آرام گرفتن است؛ بنابر این، بهتر است برای توضیح و تفسیر، فای

تعقیب (از پی در آینده، پیگیری) پس از فعل امر «اسکنوا» ذکر شود؛ اما «واو» برخوردن همراه آرام گرفتن دلالت می کند، نه، پس از آن.

3 - در سوره بقره، خوردن را به «رغدا»: گوارا و فراوان توصیف کرده، در اینجا این کلمه را نیاورده آن که وقتی انسان مقیم گشت و مدتی گذشت، آن لذت و علاقه نیز هنگام نیاز شدید خود را نشان می دهد.

4 - در این سوره، کلمه‌ی «حطة» پیش از فعل امر «و ادخلو» آمده و در سوره بقره، عکس آن است و میان این دو، هیچ فرقی نیست؛ زیرا «واو» در این جمله‌ی امریه مقتضی ترتیب نیست، خواه، نخست دعا و آمرزش را پیش اندازند، سپس - سجده کنان و فروتنانه - بندگی خود را نشان دهند، یا بر عکس، هر دو یکسان است؛ زیرا هدف بزرگداشت و تعظیم مقام بی همتای پروردگار و اظهار کرنش و فروتنی است.

5 - در این سوره میفرماید: «نَغْرِي لَكُمْ خَطَايَاكُمْ» و در سوره بقره میگوید: «نَغْرِي لَكُمْ خَطَايَاكُمْ» هر دو جمع، یکسان اند و فرق چندانی با هم ندارند و هر دو به آمرزش گناهان اندک و زیاد اشاره می کنند.

در ادبیات عرب، جمع سالم: با «ات» یا «ون» و «بن» - معمولاً - زمانی که در مقابل جمع مکسر (جمعی که مفردش از لحاظ حرکات و حروف، تغییر کرده و ساختمان اصلیش به هم خورده) قرار گیرد، برای قلت است و زیرمجموعه‌ی کمتری را در بر می گیرد. و البته این قاعده، عمومیت تام ندارد.

6 - در اینجا میفرماید: «سَنْزِيدُ الْمُحْسِنِينَ» بدون حرف «واو» در آنجا میفرماید: «و سَنْزِيدُ الْمُحْسِنِينَ» با حرف عطف و او؛ اما از نظر معنا یکسان اند و ترک واو استثناف (از سرگرفتن، شروع کردن)، پس از دعای آمرزش، بر نیکویی اضافی مستقلی از سوی خدا دلالت می کند.

7 - در اینجا میفرماید: «فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا» معمولاً در واژه‌ی انزال، فراوانی احساس نمی شود؛ ولی در ارسال، فراوانی احساس میشود. با توجه به ترتیب دو جمله در سوره، انگار، نخست عذاب کمتر و تدریجی نازل می کند، سپس بر آن عذاب می افزاید.

8 - در اینجا میفرماید: «بِمَا كَانُوا يَظْلَمُونَ» و در آن جا میفرماید: «بِمَا كَانُوا يَفْسَقُونَ» آیه‌ی نخست به ستم و آیه‌ی دوم به نافرمانی امر حق اشاره میکنند: تجاوز به حق دیگران و خروج از دین خدا. (بنقل از تفسیر فرقان شیخ بها الدین حسینی)

خوانندگان گرامی!

در آیات (163 الی 166) در باره حیله گری قوم یهود در مورد شکارماهی در روز شنبه و سزای نافرمانان، بحث بعمل آمده است.

در ضمن قابل یادآوری می باشد که: این آیات، نوع دیگری از سرپیچی و مخالفتهای یهود را پس از آن که وارد شهر شدند، به بیان میگیرد که: چگونه حیله گرانه به شکارماهی گری میپرداختند. البته این ازداستان به طور کوتاه و مختصری در سوره بقره آیه (65) و (سوره نساء آیات 47 و 154) نیز یاد آوری بعمل آورده است.

وَاسْأَلُهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةً الْبَحْرِ إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبَّتِ إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّاعًا وَيَوْمَ لَا يَسْتِئْنُونَ لَا تَأْتِيهِمْ كَذَلِكَ نَبْلُوهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُدُونَ ﴿١٦٣﴾

و از آنها (یهود) درباره (سرگذشت قریه که در ساحل دریا بود سوال کن، و) بخاطر بیاور هنگامی را که آنها در روز شنبه تجاوز (و طغيان در برابر قانون الله) میکردند، همان هنگام که ماهیانشان روز شنبه (که روز تعطیل و استراحت - شان بود) آشکار میشدند اما در غیر روز شنبه بهسراج آنها نمیآمدند، اینگونه آنها را به چیزی آزمایش کردیم که در برابر آن نافرمانی می نمودند. (۱۶۳)

شرح لغات و اصطلاحات:

«عَنِ الْقَرْيَةِ»: از مردم آن شهر، شهر ایلهو بندر آیلات. «حَاضِرَةُ الْبَحْرِ»: نزدیک و مجاور بحر احمر، کنار بحر. «يَعْدُونَ»: به حدود الله تجاوز میکند، ظلم میورزند. «سَبَّتِ»: بریدن «سَبَّتِ الشَّيْءِ»: قطعه. سبت یهود همان قطع عمل در شریعت موسی بود و آن در روز شنبه است که باید در آن روز دست از کار بکشند. «حِيتَانُ»: جمع حوت، ماهی ها. «شُرَّاعًا»: جمع شارع، روی آب آمدن، خودنمایی کردن، به دنبال هم قرار گرفتن، یا آشکار شوندگان. «لَا يَسْتِئْنُونَ»: شنبه تعطیل نمی کنند.

تفسیر:

«وَاسْأَلُهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ الَّتِي كَانَتْ حَاضِرَةً الْبَحْرِ»: [ای محمد!] از ذریه این یهودیان در باره آنچه بر قریه «ایلات» واقع ساحل بحر احمر نازل شده سؤال کن هنگامی که از حدود الله متعال تجاوز کردند در حالی که اوتعالی آنها را از شکار ماهی در روز شنبه نهی فرمود ولی آنها در روز شنبه دست به شکار زدند. چه بلایی به سرشان آمد؟ آیا خدا آنان را به صورت میمون و خوک مسخ نکرد؟ ملاحظه میشود که: قانون شکنی آجداد و نیاکان، نسل های بعدی را نیز شرمنده می کند. این کثیر گفته است: این قریه عبارت است از «ایله» که در ساحل بحر احمر قرار داشت. (مختصر ابن کثیر ۵۸/۲).

همچنان تعدادی دیگری از مفسران بین باور اند که: مراد از آن، شهر «ایله» است که در جوار خلیج عقبه واقع شده. امروزه نیز خلیج «ایلات» معروف است و یهودیان نام قدیمی آن را احیا کرده و شهر مجاورش را «ایلات» نامیده اند. به قولی دیگر: آن شهر، شهر «طبریه» بود. اعراب، شهر را قریه مینامند، به این جهت، تعبیر: «وَسَلَّهُمْ عَنِ الْقَرْيَةِ» گویای معنی است.

«إِذْ يَعْدُونَ فِي السَّبَّتِ» در روز شنبه از حد مقرر از جانب خدا تجاوز کرده و آن را زیر پا نهادند و به شکار پرداختند.

«إِذْ تَأْتِيهِمْ حِيتَانُهُمْ يَوْمَ سَبْتِهِمْ شُرَّاعًا»: این در حالی بود که به عنوان ابتلای الهی ماهی ها در روز شنبه که آنها از شکار در آن نهی شده بودند می آمدند و چون روز شنبه به پایان میرسید در سایر روز ها ماهی ها جمع نمی شدند.

یعنی روز شنبه که شکار در آن روز بر آنان حرام بود، ماهیان به تعدادی فراوان بر سطح آب نمایان می شدند.

«وَيَوْمَ لَا يَسْتِئْنُونَ لَا تَأْتِيهِمْ»: در غیر روز شنبه و در سایر ایام ماهیان ظاهر نمیشند بلکه از دید آنها نهان می گشتدند.

«كَذلِكَ تَبْلُو هُمْ بِمَا كَانُوا يَفْسُدُونَ (163)»: این یک امتحان بزرگ در حق آنها بود؛ چون از الله متعال و اوامرش نافرمانی نموده و به مخالفت امر پیامبر صلی الله علیه وسلم پرداختند این بود که الله متعال این بلای بزرگ را بر آنها نازل فرمود.

تفسیر تفہیم القرآن میفرماید: از جمله روش هایی که الله متعال برای آزمون بندگان اختیار میفرماید، یکی این است که چون در شخصی یا گروهی میل به انحراف و نافرمانی افزایش یابد، الله متعال در واژه‌ی موقعیت های نافرمانی رادر برابر او میگشاید. تا تمایلات پوشیده‌ی وی به خوبی نمایان شوند و او از آلوده شدن به گناهان و جرایمی که خود در پی آلوده شدن به آنهاست تنها به این دلیل باز نماند که فرصت ارتکاب آنها را به دست نیاورده است.

امام قرطبی فرموده است: روایت شده است که چنین امری در روزگار داود بود، شیطان در دل آنها و سوسه کرده و به آنها گفت: شما در روز شنبه فقط از صید ماهی منع شده‌اید، پس حوض‌هایی از آب تهیه کرده و در روز جمعه ماهیان را به طرف آن برانید تا در آن بمانند و به علت کمی آب نمی‌توانستند خارج شوند و روز یکشنبه آنها را می‌گرفتند و بدین ترتیب در شکار کردن آنها نیرنگ به کار می‌بردند. (تفسیر قرطبی ۳۰۶/۷).

توضیح مؤجز:

الله متعال به یهودیان هدایت فرمود که در روز‌های جمعه به شکار ماهی بپردازند؛ اما آنان روز شنبه را برای خود برگزیدند و در آزمون سخت، قرار گرفتند. خداوند، شکار ماهی را در روز شنبه که روز عبادت و بزرگداشت پروردگار بود، بر آنان حرام کرد. چون روز شنبه، شکار تعطیل بود و ماهیهای سفید و فربه، روى آب می‌آمدند و انقدر زیاد بودند که سطح آب را می‌پوشیدند؛ اما روز‌های دیگر خود را از دست شکارچیان پنهان می‌کردند.

مدتی چنین گذشت، برخی از مردم، و سوسه شدند و تصمیم گرفتند که چون روز‌های شنبه صید ماهی ممنوع است، در کنار رودخانه برکه‌ها و حوضهایی بسازند و آنها را تا نیمه از آب پر کنند تا روز شنبه ماهی‌ها در آن جمع شوند و دیگر نتوانند بالا آیند و روز یکشنبه آنها را شکار کنند. عده‌ی کمی از آن مردم به این حیله‌گری دست زند و سرانجام بر تعدادشان اضافه گشت و همه‌ی مردم از آن باخبر شدند. برخی از مردم، بقیه را از عذاب خدا برحدار میداشتند؛ اما خدا در عذابشان شتاب نکرد و بر غرورشان افزود و بی پروا روز‌های شنبه به صید ماهی می‌پرداختند و آن را نمک سود می‌کردند و می‌فروختند.

حسن بصری(رح) میگوید: دو گروه از آنان نجات یافتند و یک گروه نابود شدند و آنان کسانی بودند که روز شنبه ماهی گرفتند. برخی هم گفته اند که یهود نیز فرمان یافته بودند که مانند ماروز جمعه را گرامی بدارند، اما آنان از این فرمان سر پیچیدند و به سراغ روز شنبه رفتند و خدا آنان را آزمود و در روز شنبه صید ماهی را برای آنان حرام قرار داد و فرمان داد که روز شنبه را بزرگ بشمارند و ماهیان روز شنبه آشکارا برآب می‌آمدند و مانند ماده شتران آبستن سپید بودند و از شمار بسیارشان سطح آب دیده نمیشد، اما در روز‌های دیگر به سراغشان نمی‌آمدند و روزگاری بدین منوال گذشت، آنگاه شیطان به سراغشان آمد و به آنان گفت: شما که شنبه‌ها نمیتوانید ماهیان را صید کنید، بند‌ها و دند و حوض‌های گوچکی بنا کنید و روز شنبه ماهیان را به آن سوی برانید و نگذارید که از آنجا بیرون بیایند و روز یکشنبه آنها را صید کنید و یکی از آنان ماهی بزرگی را روز شنبه برداشت و یک ریسمان کوچکی را به دمش و سر دیگرش را به چوبی در ساحل

بست. سپس روز یکشنبه آن را بریان کرد و خورد و همسایه اش بوی ماهی را استشمام کرد و نگاهی به تنورش کرد و به او گفت: من میدانم که خدا به زودی به تو مجازات میدهد. وقتی دید که عذابی در کار نیست، شنبه بعد دو عدد ماهی گرفت و چون دیدند که به این نزدیکی ها از عذاب خبری نیست، روز شنبه از آن ماهیان صید کردند و خوردن و نمک سود کردند و فروختند و شمار آنان هفتاد هزار کس بود و مردم شهر به سه گروه تقسیم شده بودند؛ گروهی از آنان که حدود دوازده هزار نفر بودند، آنان را از این کار باز داشتند و گروهی گفتند: چرا این گروه را پند میدهید؟ و گروهی دیگر هم گناهکار بودند. وقتی از گناه خویش باز نیامدند، مؤمنان گفتند: ما با شما در یکجا زندگی نمیکنیم و در شهر دیواری کشیدند و مؤمنان از یک دروازه و تجاوزکاران از دروازه ای دیگر به آنجا در می آمدند و داود علیه السلام آنان را نفرین کرد و یک روز مؤمنان از منزل خویش بیرون آمدند، اما هیچ کس از تجاوزکاران بیرون نیامدند و مردم گفتند: اینان باید به بلایی دچار آمده باشند، دیوار را کنار زندند، دیدند که آنان بوزینه شده اند، دروازه را گشودند و وارد آن بخش از شهر شدند و بوزینگان خویشاوندان خودرا باز شناختند، اما انسانها خویشاوندان بوزینه خود را نشناختند و بوزینگان به نزد خویشاوندانشان می آمدند و لباس هایشان را می بوییدند و میگریستند و انسانها به آنان میگفتند: آیا شمارا از این کار باز نداشتم و آنان سرهای خود را تکان میدادند و میگفتند: بلی. برخی گفته اند که جوانانشان به بوزینه و بیرانشان به خوک مسخ شدند. (بنقل از تفسیر کشاف)

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لَمْ تَعْظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَقَوَّنَ ﴿١٦٤﴾

و هنگامی را که گروهی از آنها (صالحان یهود به گروه دیگر) گفتند: چرا قومی را پند می دهید که الله، هلاکشان خواهد کرد، یا آنها را عذاب سخت خواهد داد؟ گفتند: (این اندرزها) برای اعتذار (و رفع مسئولیت) در پیشگاه پروردگار شماست، به علاوه شاید آنها (بپذیرند و از گناه پرهیزگار و) تقوی پیشه کنند. (۱۶۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«**مَعْذِرَةً**»: عذر تقصير به پیشگاه الله متعال.

تفسیر:

«وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لَمْ تَعْظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا»: و گروهی که آنان را موعظه میکرد و از إصلاح آنها نالمید شده بود خطاب به گروهی که هنوز آنها را موعظه مینمود و به معروف أمر و از منکر نهی میکرد گفتند: چرا اینها را نصیحت میکنید در حالیکه خدای تعالی بر آنها هلاکت را مقدر نموده است چون آنها به مخالفت أمر او پرداختند، پس مصلحتی در نصیحت آنها و خیری در موعظه آنها نیست، چون آنها در معرض فنا، نابودی و عذاب شدید قرار دارند.

با تأسف باید گفت که عدهای، نه خود موعظه می کنند و نه تحمل موعظه کردن دیگران را دارند.

همچنان این کثیر میفرماید که: الله متعال خبر میدهد که اهل این قریه سه گروه شدند: گروهی عمل ممنوع را آنجام داده و با به کار گرفتن حیله در روز شنبه به شکار ماهی می پرداختند، و گروهی آنها را منع کرده و از آنها دوری می جستند، و گروهی که نه شکار می کردند و نه منع اما به گروه مانع میگفتند: لَمْ تَعْظُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ چرا آن جماعت را منع می

کنید حال این که خدا آنها را نابود می کند و مستحق کیفر خدا هستند، بنابر این نهی و منع شما، آنان را سودی نیست. (مختصر ابن کثیر ۵۹/۲).

«قَالُوا مَعْذِرَةً إِلَى رَبِّكُمْ»: جماعت نصیحتگر گفتند: ما آنها را نصیحت می کنیم تا نزد پروردگار خویش عذر داشته باشیم و با آنها شریک نگردیم و ای بسا که خدای تعالی به موعظه ما آنها را اصلاح می سازد، امید است الله متعال آنها را به واسطه نصیحت ما هدایت کند. و در ضمن وظیفه خود را انجام داده باشیم که عبارت است از نصیحت و یادآوری.

در ضمن قابل یادآوری است که: نهی از منکر واجب است؛ یا برای اینکه افراد فاسیق بایمان شوند، یا برای عذر داشتن خود انسان نزد الله متعال خداوند. همچنان باید گفت که: لازم نیست حتماً نهی از منکر ما اثری ونتیجه ای بصورت حتمی ببار آورده، همیشه به یادداشته باشید که ما مأمور به أدای رسالت تبلیغی خویش هستیم، نه ضامن نتیجه. ولی انسانها خدا دوست هیچ وقت از اصلاح جامعه ناامید نمیشوند و رسالت مقدس امر به معروف و نهی از منکر را ترک نمیکنند.

«وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ(164)»: و شاید از عمل و گناه خود دست بردارند. یعنی قضاوت عجلانه، و سریع ممنوع است. نمیتوان گفت: خداوند این گروه را عذاب یا هلاک خواهد کرد، شاید پرهیزکار شوند.

تفسیر طبری فرموده است: شاید از خدا بترسند و به اطاعت از الله متعال روی آورند و از نافرمانی و تجاوز روز شنبه توبه کنند. (طبری ۱۸۵/۱۳).

فَلَمَّا نَسُوا مَا ذَكَرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخْذَنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَيْسِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ(165)

اما هنگامی که تذکراتی را که به آنها داده شده بود فراموش کردند، آنانی را که از بدی منع می کردند نجات دادیم و ظالمان را به سبب نافرمانی شان به عذاب سخت گرفتار کردیم. (۱۶۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«نَسُوا»: از یاد بردن، به وعظ و اندرز گوش نکردند. «يَنْهَوْنَ»: باز می دارند، منع می کنند. «بَيْسِ»: سخت، سنگین.

تفسیر:

«فَلَمَّا نَسُوا مَا ذَكَرُوا بِهِ»: و چون پندی را که به آنان داده بودند، ترک و فراموش کردند؛ یعنی: هنگامیکه نافرمانان آن شهر، پند و موعظه صالحان نهی کننده از منکر را نادیده گرفتند و از یاد بردن، «أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ»: الله متعال نصیحتگران شان را خواه آنانی که از نصیحت ناامید شده بودند یا آنانی که برکار خود دوام دادند نجات داد، «وَأَخْذَنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَيْسِ»: و سرکشان را و نافرمانان را به عذابی شدید، سنگین و دردناک گرفتار کردیم که مرتكب نافرمانی شده بودند.

«بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ(165)»: چون آنها به مخالفت امر پروردگار باعظمت خود پرداخته و از طاعت او تعالی خارج شده بودند.

متوجه باشید: هر کسیکه راه موعظه را به روی خود مسدود سازد، مطمین باشید که؛ راه قهر الهی را به روی خویش باز کرده است.

مفسران از جمله مفسر تفسیر فرقان مینویسد: که صورت هایشان مسخ شد و به شکل بوزینه در آمدند؛ اما برخی گفته اند: از صفات انسانی مسخ شدند و در صفات و حرکات، حیوان محض و بی اراده گشتند، دلهایشان مسخ و درک و افهمشان، چون بوزینگان شد.

دلیل این آیه که به بوزینه و میمون اشاره کرده، این است که میمون شکم دوست و یهود هم به دلیل حرص و علاقمندی که نسبت به مال اندوزی و دنیا پرستی داشتند و دارند، بر خلاف فرمان تورات، از کار دنیایی، دست نمیکشیدند تا به این مجازات، گرفتار آمدند. در هر صورت، مسخ شدند، حال، صوری و معنوی، و یا معنوی به سزای کردارشان رسیدند.

فَلَمَّا عَتَوا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ (١٦٦)

و هنگامی که از آنچه نهی شدند سرکشی کردند، به آنان گفتیم: به شکل بوزینگانی رانده شده در آیید! (۱۶۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«عَتَوا»: نافرمانی کردند، تکبر ورزیدند. «خَاسِئِينَ»: جمع خاسی، رانده شدگان، طردشده، خوار و ذلیل شدگان.

تفسیر:

«فَلَمَّا عَتَوا عَنْ مَا نُهُوا عَنْهُ»: و چون اینها دست به تکبر و نافرمانی زدند، و از حد تجاوز کردند و عمل ممنوع انجام دادند. از امر الله تعالى إعراض نموده مرتكب گناهان شدند، حقاً متjaوز، استحقاق از دست دادن انسانیت و مسخ شدن را دارد و مجازات مستکبر، طرد و تحقیر است. «عَتَوا، قِرَدَةً خَاسِئِينَ» بلی، ملتی که در برابر قانون الهی گردن کشی کند، میمون وار از دیگران تقلید خواهد کرد.

«قُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ (166)» از بزرگترین و شدیدترین عذابها، سقوط از مرحله انسانیت است طوریکه میفرماید: الله تعالى آنها را مسخ نمود و چهره‌هایشان را به شکل میمون، بوزینگان، خنزیر، خوک و در نهایت ذلت و حقارت در آورد و از رحمت خود طرد و از رضوان خود دور نمود. این مجازاتی کسانی است که به مخالفت امر الله تعالیٰ پردازند و نهیش را مرتكب شود.

آنان که حکم خدا را با حیله، مسخ و دگرگون کنند، چهره‌شان مسخ می‌شود. بازیگر با دین، به صورت حیوان بازیگر (میمون) در می‌آید. «كُونُوا قِرَدَةً» در نتیجه «اصحاب القرية» به سه گروه تقسیم شدند: گروهی که راه نافرمانی را پیش گرفتند و در نتیجه با عذاب سخت گرفتار شدند، گروهی که به منع و نصیحت پرداختند، در نتیجه خدا آنها را از عذاب نجات داد و گروهی هم که بی‌طرف ماندند؛ نه نهی به عمل آورند و نه مرتكب رشتی و معصیت شدند و قرآن در مورد آنها سکوت اختیار کرده است.

حضرت ابن عباس(رض) فرموده است: نمیدانم چه به سر گروه ساکت آمد، آیا نجات یافتند؛ یا هلاک شدند؟ عکرمه گفته است: او (ابن عباس) را ترک نکردم تا به او نشان دادم که آنها نجات یافتند، چون از عمل تبهکاران ناراضی و بیزار بودند، در مقابل آن مرا لباسی پوشاند. (مختصر ابن کثیر ۵۹/۲)

از ظاهر آیه استفاده می‌شود که نه تنها خصلت آنان، بلکه شکل ظاهری آنان نیز تبدیل به میمون شد. بلی در این هیچ جای شکی نیست که الله تعالى که با یک فرمان، آتش را بر حضرت ابراهیم گلستان ساخت، میتواند موجودی را به موجود دیگر و انسانی را نیز میمون

کند. البته مسخ شدگان تو والد و تناسلی نداشتند و به فرموده‌ی پیامبر صلی الله علیه وسلم چند روزی بیشتر زنده نبودند.

خواندنگان گرامی!

در آیات (167) الی (171) در باره برآورده شدن سایه بان آسای کوه بر بالای سر یهودیان، خوار گشتنشان تا روز قیامت، پراکندگی آنان در زمین و ممتاز بودن صالحان در برابر بدکاران، بحث بعمل آمده است.

وَإِذْ تَأْذَنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُوْمُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ إِنَّ رَبَّكَ لَسَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ (۱۶۷)

و (نیز باطری بیاور) هنگامی را که پروردگارت اعلام کرد که کسی را بر آنان بفرستد که تا روز قیامت به آنها عذاب سخت بچشاند. یقیناً پروردگار تو زود سزا می‌دهد در عین حال در مقابل توبه کاران آمرزند و مهربان است. (۱۶۷)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تأذن»: اعلام کرد. «لَيَبْعَثَنَّ»: البته بر می‌انگیزد، چیره می‌گرداند، می‌فرستد.
«یَسُوْمُهُمْ» (سوم): به آنان می‌چشاند، بر سرشان می‌آورد، مجازات شان می‌کند.

تفسیر:

«وَإِذْ تَأْذَنَ رَبُّكَ لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ مَنْ يَسُوْمُهُمْ سُوءَ الْعَذَابِ»: و یادآور ای محمد! هنگامی را که پروردگارت به گونه واضح و آشکار اعلام نمود که تا روز قیامت حتماً بر یهود کسانی را مسلط خواهد کرد که آنها را خوار و ذلیل کند، چون آنها با شریعت الله متعال مخالفت نمودند.

جمله «لَيَبْعَثَنَّ عَلَيْهِمْ» این فهم را میرساند که گرچه سنت الهی، مهلت دادن به منحرفان است، اما مهلت دادن در همه جا و برای همیشه نیست.

از جمله «بخت النصر» را بر آنان مسلط کرد که مردان را به قتل رساند و زنان را به اسارت گرفت، و نصاری را بر آنان مسلط کرد که جزیه را بر آنان مقرر کرد و آنان را دچار خفت و خواری نمود، و حضرت محمد صلی الله علیه وسلم را بر آنان مسلط کرد که زمین را از لوٹ آنان پاک نمود و آنها را از جزیره العرب بیرون کرد. (بنقل از تفسیر صفوایة التفاسیر).

«إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ (۱۶۷)»: یعنی الله متعال در مجازات نافرمانان به سرعت عمل کرده و برای مطیعان بخشاینده است.

یعنی گناهان کسانی که از او اطاعت کنند در می‌گزند و کسانی را که به او روی آورند رحم می‌نماید و توبه کسانی را که به او رجوع کنند می‌پذیرد.

و در این هیچ جای شکی نیست که؛ راه توبه و دریافت مغفرت الهی برای همه باز است.

وَقَطَعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أَمَّا مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذِلِّكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۱۶۸)

و بنی اسرائیل را در روی زمین به صورت گروههای مختلف متفرق نمودیم که برخی از آنها صالحان اند، و بعض از آنها کمتر از آنها اند، و آنها را به خوبی ها و بدی ها آزمودیم تا به در بار الله رجوع نمایند. (۱۶۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«قَطَعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ»: یهودیان را در سرزمین پراکنده ساختیم، گروه گروه کردیم.

«أَمَّا»: دسته‌ها، گروه‌ها. «وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ»: برخی از یهودیان، پست و نافرمانند. «بَلَوْنَا هُمْ»: آنانرا آزمودیم، امتحان کردیم. «الْحَسَنَاتِ»: در اینجا؛ یعنی، انواع نعمتها و خوشیها. «السَّيِّئَاتِ»: انواع مشکلات و ناخورسندهای (فرقان)

تفسیر:

«وَقَطَّعْنَا هُمْ فِي الْأَرْضِ أَمَّا»: مجازات یادشده در آیه قبل برای یهودیان، همانا اولین مجازاتشان بود که بیان شد، و این دومین مجازاتشان است که در همین آیه مبارکه به بیان گرفته می‌شود طوریکه می‌فرماید: و ما یهودیان را در روی زمین به صورت طوایف و گروه‌های پراگنده‌ای، تقسیم کردیم، در هر شهری گروهی از آنان پیدا می‌شود، یعنی پس سرزمینی نیست که خالی از یهودیان باشد. سپس خدای متعال بیان کرده است که تمام آنها دروغگو و نافرمان نیستند، بلکه در بین آنها افراد نیک و افراد بد قرار دارد:

«مِنْهُمُ الصَّالِحُونَ وَ مِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ»: برخی از اینها برگزیدگانی هستند که بر شریعت استقامت ورزیده و به رسالت ایمان آورده‌اند اما در افیلت می‌باشند، و برخی دیگر کفار بدکاری‌اند که از طاعت الهی خارج شدند. و به سبب فسق و کفرشان صلاحیت و شایستگی خود را از دست داده‌اند، که اکثریت را تشکیل می‌دهند.

«وَبَلَوْنَا هُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَ لَسَيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۱۶۸)»: حوادث تلخ و شیرین، ایزار آزمایش الهی است، طوریکه خداوند متعال آنها را به انواع و اقسام مصیبت‌ها و نعمت‌ها یعنی: باخوشی‌ها و ناخوشی‌ها، خیر و شر، امنیت و نامنی، فراوانی و تنگدستی و نعمت و مشقت امتحانشان کردیم، تا آنها به مراجعة نفس‌های خود پردازند و به سوی پروردگار خود بازگردند و به سوی خالق خود توبه کنند. تحول روحی انسان‌ها و بازگشت به سوی حق، از حکمت‌های آزمایش و امتحان الهی است.

باید گفت که: بنی اسرائیل، گاهی به عزّت و قدرت رسیدند تا شاید شکرگزار شوند و گاهی به سختی‌ها مواجه و گرفتار شدند تا حسّ توبه و انباه در آنان زنده شود. و طوریکه در آیه متبرکه بیان یافت در این میان، بعضی صالح و نیکوکار بودند و به حقانیت اسلام ایمان آورده‌اند و برخی هم در پی دنیا پرستی و لجاجت خویش بودند.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرَثُوا الْكِتَابَ يَأْخُذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيِّغْفَرْ لَنَا وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُهُ يَأْخُذُوهُ اللَّمْ يُؤْخُذُ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَدَرَسُوا مَا فِيهِ وَالَّذَّارُ الْآخِرَةُ خَيْرٌ لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ (۱۶۹))

بعد از آن فرزندانی جانشین آنها شدند که وارث کتاب (آسمانی، تورات) گشتند که مたع دنیوی پست را می‌گیرند و می‌گویند: به زودی آمرزیده می‌شویم. و اگر متعای مانند آن بیابند باز هم آن را می‌گیرند آیا در کتاب (تورات) از آنها پیمان گرفته نشد که در باره الله نگویند مگر سخن حق، حال آنکه آنچه در آن کتاب آمده بود خوانده بودند. و سرای آخرت برای کسانی که پرهیز گاری پیشه می‌کنند (به مراتب) بهتر است، آیا (پس از این بیان) تعلق (درک) نمی‌کنید؟ (۱۶۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«خَلْفٌ»: جانشین شد، امور کار را در دست گرفت. خلف: جانشین بد و ناشایست، پشت سر [مریم/۵۹]. خلف: به معنای جانشین، مصدر است و به صورت مفرد و جمع به کار می‌رود. «عَرَضَ»: متعای، مال ناچیز دنیا، کالا. «هَذَا الْأَدْنَى»: این جهان پست و نابودشدنی. «مِيثَاقُ»: پیمان. «دَرَسُوا»: آموخته‌اند، درک کرده‌اند، خوانده‌اند. (فرقان)

تفسیر:

«فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ وَرَثُوا الْكِتَابَ»: قبل از همه باید گفت که دنیاگرایی، از آفات دین است. در ضمن: تاریخ، شاهد نسل‌هایی دنیاگرا و گناهکار از یهود بوده است. طوریکه میفرماید: پس بعد از این اقوام، فرزندان وجانشینان بدی آمدند و تورات را وارث شدند، و در این هیچ جای شکی نیست که: یهودیان هم دسترسی به تورات داشتند، هم آگاهی کامل به آن.

ابن کثیر در این مورد فرموده است: یعنی بعد از آن نسل که از نیک و بد تشکیل شده بود، نسلی دیگر جانشین شد که امید خیری در آنها نبود و کتاب یعنی تورات را از پدرانشان به ارث برده‌اند. (مختصر ابن کثیر ۶۱/۲).

کسی که از تعالیم کتاب آسمانی آگاه شد، شایسته نیست دنیاگرایی و حرام خواری را پیشه خود کند.

«يَأَخْذُونَ عَرَضَ هَذَا الْأَدْنَى وَيَقُولُونَ سَيُغْفَرُ لَنَا»: ولی در احکام، رشوت گرفتند و درآمد حرام خوردن و بر حرام تعامل نمودند و آیات و نشانه‌های الهی را مقابل متاع ناچیز و زودگذر از دنیا تحریف نموده و براساس آرزوهای باطل خویش گفتند: گناهانمان مورد آمرزش قرار خواهد گرفت.

یهودیان به گناه خود اعتراف داشتند، ولی می‌گفتند بخشیده خواهیم شد. یهودیان چنان خودخواه بودند که خیال میکردند بدون توبه بخشیده می‌شوند. «سَيُغْفَرُ لَنَا» آری، کسی که مغفرت را برای خود تضمین شده می‌داند، قابل توبیخ است.

تفسر امام قرطبی در این مورد میفرماید: «این وصفی که خدای سبحان یهودیان را بر آن نکوهش کرده، هم اکنون در میان ما مسلمانان هم موجود است. آنگاه روایتی از معاذ بن جبل(رض) را نقل می‌کند که فرمود: «به زودی قرآن در سینه گروههایی از مردم چنان کهنه خواهد شد که جامه کهنه می‌شود، آنرا میخوانند ولی از آن لذت و بهره‌ای نمی‌برند، پوست میشان را بر دل گرگان میپوشانند، اعمالشان همه از روی طمع است و با خوف الهی آمیخته نیست، اگر در عمل کوتاهی ورزند؛ می‌گویند: باز کامل می‌کنیم! و اگر بدی کنند، می‌گویند: به زودی بر ما آمرزیده می‌شود زیرا ما به خداوند چیزی را شریک نمی‌آوریم!»

«وَإِنْ يَأْتِهِمْ عَرَضٌ مِثْلُ يَأْخُذُوهُ»: یعنی به امید مغفرت، برگناه اصرار می‌ورزند، و هر وقت حطام دنیا برایشان نمایان و فراهم گردد، بدون توجه به حلال یا حرام بودنش آنرا بر می‌گیرند.

تفسر سدی می‌گوید: «بنی اسرائیل هیچ قاضی‌ای را به کار قضاوت بر نمی‌گماشتند، مگر اینکه رشوه میگرفت پس اگر از او می‌پرسیدند: چرا رشوه میخوری؟ می‌گفت: بر من آمرزیده (بخشن) می‌شود! پس بر او ایراد میگرفتند و طعن میزدند، اما اگر او می‌مرد یا برکنار می‌شود و شخصی از آنان که بر او طعن زده بود، به جایش منصوب می‌گشت، باز خود او هم رشوه می‌گرفت پس مراد خداوند متعال از عبارت: (و اگر متاعی مانند آن بدیشان برسد، باز آن را می‌ستانند)، همین است». آنها غافل از آنند که اصرار بر گناه و به ازاء آن، استناد به مغفرت الهی، پایه و مبنای ندارد.

«أَلَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثَاقُ الْكِتَابِ أَنْ لَا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ»: در حالیکه خداوند متعال از آنها در تورات تعهد گرفته بود که جز صدق و راستی چیزی دیگر بر زبان نیاورند و جز بر اساس حقیقت حکم نکنند.

عهدي که در تورات گرفته شده بود که «جز راستی به طرف خدا(ج) چیزی را نسبت نکنند» آیا به آنها معلوم نیست که از کتاب و احکام او تعالی قطع نظر کرده إفتراء نمودند حال آنکه این مردم کتاب الله (یعنی تورات) را خود میخوانند و به دیگران تدریس میکنند؛ پس چهسان مضمون آن به اوشان معلوم نیست، و یا به یادشان نمانده؟! حقیقت آن است که آنها دین و ایمان را به متاع فانی دنیا فروخته، از آرام و رنج آخرت چشم پوشیده‌اند. نمی‌دانند آنکه از الله می‌ترسند، و تقوی می‌گزینند؛ دار آخرت و عیش و تنعم آنجا را از مسرّت دنیا بهتر و فایق‌تر می‌دانند؟ کاش اکنون نیز به هوش آیند!

«وَرَسُوا مَا فِيهِ» آنها تورات را خوانند و فهمیدند و دانستند و براساس علم، از الله متعال نافرمانی کردند، «وَالَّذِّيْرُ أَلَّا خَرَّةُ حَيْرٌ لِّلَّذِّيْنَ يَتَّقُّوْنَ»: بدانید که آخرت و نعمت هایش که دائمی، مستمر و جاودانه‌تر است از این دنیای زودگذر و متاع زائل و فانی بهتر است و آنانی که دین خویش را میفروشند و در بدл آن آیات و نشانه‌های اندکی رابه خاطر دنیای خود میخرند، به زودی به اضمحلال و نابودی کشانیده خواهند شد.

«أَفَلَا يَعْقُلُونَ(169)» آیا منزجر نمی‌شوند و عقل و خرد ندارند؟ منظور این است: که اگر آنها عقل داشتند، دنیای فانی را بر آخرت ترجیح نمی‌دادند. امید بی‌جا، مثل خوف ناجا مخرب است. «سَيُغْفَرُ لَنَا» امید به رحمت الهی علی رغم اصرار برگناه ناجاست.

وَالَّذِّيْنَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ إِنَّا لَا نُضِيِّعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ (١٧٠)

و آنها که به کتاب (آسمانی) تمسک جویند و نماز را برپا دارند (مستحق اجراند و بدانند که) ما ثواب اصلاح گران را ضائع نمی‌کنیم. (١٧٠)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«يُمَسِّكُونَ»: تمسک می‌شوند، پای بند و وفا دارند. «الْمُصْلِحِينَ»: درستکاران، إصلاح طلبان.

تفسیر:

«وَالَّذِّيْنَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ»: آنانی که به اوامر کتاب‌های منزل از جانب الله متعال إلتزام و متمسک می‌شوند و به آن عمل می‌کنند و بر نماز در اوقات آن دوام داده و بر اموری که نماز به سوی آن از اوامر و دوری از نواهی امر می‌کند محافظت می‌نمایند، این ها صالحان و مصلحان اند.

طوریکه ملاحظه میفرماید در این آیه مبارکه از گروهی که به کتاب آسمانی تمسک میکنند، تقدير بعمل آمده است، ولی در جای دیگر کسانی را که کتاب در اختیارشان است، ولی به آن تمسک نمیکنند، به الأغی تشبيه کرده که بار کتاب حمل می‌کند. «مَثَلُ الَّذِّيْنَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلُ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا» (آیه: 5 سوره جمعه) در ضمن قابل دقت و تذکر است که: تلاوت، حفظ، چاپ و نشر کتاب آسمانی، کافی نیست، بلکه باید به آن عمل صورت گیرد، تا نجات بخش باشد.

«إِنَّا لَا نُضِيِّعُ أَجْرَ الْمُصْلِحِينَ(170)»، والله متعال هیچگاه ثواب و پاداش مصلحان را ضایع نمی‌سازد و سعی وتلاش‌شان را باطل نمینماید زیرا چنگ زدن به کتاب آسمانی، نماد و نشانه نیکوکاریشان است، و به زودی اجر و پاداش شان را حفظ می‌نماید پس آن ها خودشان صالح و در حق دیگران مصلح اند.

«مصلح»: به شخصی گفته میشود که در صدد اصلاح خویش است و هم به شخصی گفته میشود که در تلاش برای اصلاح جامعه است.

وَإِذْ نَتَقَنَا الْجَبَلَ فَوَقَهُمْ كَانَهُ ظَلَّةٌ وَظَنُوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ حُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَأَذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعْلَكُمْ تَتَّقَوْنَ (۱۷۱)

و [یاد کنید] وقتی [را] که کوه [طور] را برکنديم، [و] چنان که گويی ساييانی است بالاي سرشان قرار داديم و [به خاطر ضعف ايمان] پنداشتند که اکنون بر سرشان سقوط ميکند. (در آن وقت به ايشان گفتيم) آنچه [از كتاب، شريعت و احکام] را که به شما داده ايم با قدرت [ى تمام و عزمي استوار] بگيريد، و آنچه [از معارف و حقائق] در آن است متنگر شويد [و فرا گيريد و همواره به خاطر داشته باشيد] تا [با عمل به آن] پرهيزکار شويد. (۱۷۱)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نتقنا»: از جا کنديم، کشيديم، بالا برديم، برافراشتيم. «ظلله»: سايه بان. «واقع»: فروریختنی، افتادنی. «قوه»: وجود و جهد و تلاش، محکم.

تفسیر:

این آية مباركه، مشابه آيهی 63، سوره بقره و آخرین آية در اين سوره است که در بارهی بنی اسرائیل مطالبي را به بيان ميگيرد. طوريکه از آيهی 103 تا اينجا، پيپاپي مسائلی را در مورد آنان مطرح کرده است.

«وَإِذْ نَتَقَنَا الْجَبَلَ فَوَقَهُمْ»: قرار گرفتن کوه، بالاي سر بنی اسرائیل و تهدید آنان، حادثهای است که نباید فراموش شود، طوريکه ميفرماید: به ياد آور آن گاه را که کوه طور را [از جای خود از ريشه برکنديم و] بر بالاي سر بنی اسرائیل قرار داديم.

«كَانَهُ ظَلَّةً»: گويا که ابری سايه دار بود. «وَظَنُوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ»: پس چنان پنداشتند که کوه بر سر شان فروخواهد افتاد.

تفسران مينويسند: موسى عليه السلام که برای میقات الهی به کوه طور رفته بود، در بازگشت برای هدایت بنی اسرائیل تورات را همراه خود آورد، اما آنان به سبب سنگينی احکام تورات از پذيرفتن آن إمتناع ورزیدند؛ زيرا آن را سخت و سنگين می دانستند، بناءً به مخالفت آن پرداختند، آنگاه الله متعال کوه طور را بر سر آنان بلند کرد و به آنها گفته شد: اگر تورات و احکام آن را قبول نکنيد کوه بر شما خواهد افتاد، وقتی کوه را نگاه کرند همگی از بيم سقوط کوه سرسجده بر زمين نهادند، آنگاه الله متعال فرمود: «حُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَأَذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعْلَكُمْ تَتَّقَوْنَ (۱۷۱)» برای رسيدن به کمال تقوا، قاطعیت در دین و تصمیم جدی لازم است. طوريکه ميفرماید: و آنها را تهدید نموديم که اگر به اوامر الله متعال التزام نداشته باشند و به عهد و پیمان وفادار نباشند و آنچه را از رسالت که نازل کردیم به جدیت و توانم با عزم و عمل نگیرند و آنچه در تورات است را ياد نیاورده و به آن عمل نکنند این کوه بر آنها فرود خواهد آمد. تا اين تهدید آنها را بر تقوای الهی از طريق انجام اوامر و اجتناب نواهي وا دارد.

و نباید فراموش شود که: هدف کلى و نهايی کتب آسماني و دستورهای دين، خداترسی و پيدايش تقوا در مردم است.

خواندنگان گرامی!

در آيات (172 الى 174) در باره گرفتن پیمان عام از عموم بنی آدم، بحث بعمل آمده است.

**وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ
قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (١٧٢)**

به خاطر بیاور زمانی را که پروردگارت از پشت و صلب فرزندان بنی آدم، فرزندانشان را بیرون آورد، و آنانرا برخودشان گواه گرفت که آیا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: بلی! گواهی میدهیم. تا روز قیامت نگویید: ما از این ربویت تو غافل بودیم. (۱۷۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَخَذَ»: برگرفت، به وجود آورد، بیرون آورد. «مِنْ ظُهُورِهِمْ»: از پشت آنان، جمع ظهر، ستون فقرات.

تفسیر:

«وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ»: مفسر امام طبری فرموده است: یعنی ای محمد! زمانی را به یاد بیاور که الله اولاد آدم را از پشت پدران بیرون آورد، و آنان به توحید و یگانگی خدا اعتراف کردند و آنها را بر همدیگر شاهد گرفت.

قابل تذکر است که: مفسران در مورد این آیه دو نظر دارند: یکی اینکه بعد از اینکه الله آدم را خلق کرد ذریتش را از پشت او بیرون آورد در حالی که همچون مورچگان بودند و از آنها تعهد گرفت که او را خدای خود بدانند، پس همگی گواهی دادند. چنین روایتی به طریق زیادی از پیامبر صلی الله علیه وسلم روایت شده است، و جمعی از صحابه به آن قائل شده‌اند.

دوم این که این آیه از باب تمثیل و تخیل است؛ به این معنی خدای سبحان برای آنان دلایلی را بر پروردگاری و یگانگی خود اقامه کرده و عقل آنها بر آن گواهی داده است، عقلی که خدا آنرا وسیله‌ی تمیز بین گمراهی و هدایت قرار داده است. پس انگار بر خود گواهی داده‌اند. خداوند به آنها گفت: مگر من خدای شما نیستم؟ گفتند: بله. زمخشri و ابوحیان و ابو سعود این نظر را اختیار کردند. اما نظر اول درست‌تر است. (بنقل از تفسیر صفواه التفاسیر).

ابن عباس(رض) گفته است: دستی به پشت آدم کشید و تمام انسان‌هایی را بیرون کشید که تا روز قیامت آنها را خلق می‌کند.

«وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَى شَهِدْنَا»: از آنان بر پروردگاری و یگانگیش اقرار و اعتراف خواست، و آنها نیز بر آن معتبر و ملتزم شدند.

این عهد را «عهد‌الست» و آن عالم را، «عالیم ذر» می‌نامند لذا خداوند متعال فطرت بشر را بر توحید و خدا شناسی سرشنthe است.

«أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ (١٧٢)»: تادر روز قیامت نگویید: ما از این پیمان و اقرار غافل و بی خبر بودیم. یعنی: از شما عهد گرفتیم تا در روز قیامت نگویید: ما به این امر که الله پروردگار ما، یگانه ولاشريك است؛ هیچ علم و آگاهی قبلی نداشته‌ایم.

این بدین معنی است که: در روز قیامت، ادعای غفلت از ربویت خداوند، پذیرفته نیست.

«إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ» واضح است که عذر جهل و غفلت، نزد خداوند پذیرفته نیست.

أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِنْ قَبْلٍ وَكُنَّا ذُرَيْةً مِنْ بَعْدِهِمْ أَفَتَهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ (١٧٣)

یا نگویید که پدران ما پیش از این مشرک بودند و مانسلی بودیم بعد از آنها (که ما به تقلید آنها رفتیم). آیا به سبب کاری که اهل باطل کرده است، مارا هلاک می‌کنی؟ (۱۷۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«ذریة»: سلاله، نسل، فرزند. «أَفْتَهِلُكُنا»: آیا ما را نابود می گردانی؟ عذاب میدهی؟ مراد از نابودی در اینجا عمدتاً عقاب رساندن و مجازات کردن است. «الْمُبْطَلُونَ»: باطل اندیشان، باطل گرایان.

تفسیر:

«أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آباؤُنَا مِنْ قَبْلُ وَكُنَّا ذُرَّيَّةً مِنْ بَعْدِهِمْ»: یا بگویید که: پدران ما در گذشته مشرک بوده اند و مانسلی پس از آنان بودیم. که به حق راه نیافته و راه صواب را نمی شناختیم لذا کار در میان ما نیز بر همان شیوه‌ای استمرار یافت که پیشینیان ما برآن بودند، یعنی ما از نیاکان خود تقلید و پیروی کردیم و راه آنان را پیش گرفتیم، پس ما معذوریم.

باید یادآور شد که: فطرت خدا شناسی در وجود انسان، برای اتمام حجت از سوی خداوند است و چراغ فطرت، قدرت نور افسانی بر ظلمات محیط را دارد.

تعداد از مفسران در تفاسیر خویش در باره آیه: «أَوْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَشْرَكَ آباؤُنَا»: می نویسنده: اگر شهادت بر ربویت در عالم ذر یا فطرت نبود، انسان در دنیا به اسانی خداپرست نمی شد و همواره از نیاکان خود، تقلید می کرد. در ضمن قابل تذکر است که: تقلید در اصول دین، جایز نمی باشد.

«أَفْتَهِلُكُنا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطَلُونَ(173)»: آیا به سبب شرک پدران، ما را نابود میکنی؟ آنها گمراه بودند و ما از روی نادانی راه آنها را پیش گرفتیم و از حق بیخبر و از اندیشیدن ناتوان بوده‌ایم و فقط از پدران خویش پیروی کرده‌ایم؟ یعنی: اگر حجت برآنان بر پا نمی شد و از آنان عهد قبلی گرفته نمی شد، از این عذر و بهانه ها می آورند.

در تفسیر «تفسیر أنوار القرآن» آمده است: علماء در تفسیر آیه «عهد است» بر دو رأی اند: رأی اول؛ رأی سلف و رأی دوم؛ رأی خلف است. رأی سلف بر آن وجهی است که ما تفسیر کردیم، یعنی اینکه: پروردگار باعظمت حقیقتاً ذریه آدم را از پشت وی بیرون آورد و از آنان عهد و پیمان گرفت. اما رأی خلف این است که: این آیه از باب مجاز و تمثیل است و خداوند متعال ذریه آدم را از پشت وی بیرون نیاورد بلکه أدله کونی را بر وحدانیت خویش اقامه کرد و عقل‌های بنی آدم بر وحدانیت حق تعالی گواهی داد پس اقامه أدله بر توحید، به منزله آن است که گویا باری تعالی به مخلوقش گفته است: آیا من پروردگار شما نیستم؟ آنان هم جواب داده‌اند: چرا، تو پروردگار ما هستی و ما بر این حقیقت گواهیم. لذا مراد از این گواه گرفتن، خلقت فطری آنها بر توحید و یگانه‌پرستی است. این گروه از علماء می‌گویند: به همین دلیل است که پروردگار نفرمود: ما ذریه را از پشت آدم بیرون آوردیم. بلکه فرمود: ذریه را از پشت بنی آدم بیرون آوردیم. یعنی: نسل های بنی آدم را یکی از پی دیگری آفریدیم و برای هر نسل هم از طریق پیامبران و کتابهای آسمانی و همچنان کتاب مشاهد و منظور کونی خویش که کائنات است دلایل توحیدی اقامه کردیم و آن نسل‌ها در طول عصرها به زبان قال و حال هر دو، بر توحید ما شهادت دادند.

ابن کثیر میان این دو توجیه تفسیری از حیث قاعده و مبدأ هیچگونه تعارضی نمی بیند و هر دو را موجه می داند. در باب بیرون آوردن نسل آدم علیهم السلام از پشت وی در عالم «ذر»، احادیثی آمده است، که قائلان به رأی دوم (رأی خلف)، احادیث را نیز بر معنای مورد نظر خود تفسیر کرده اند. (بنقل از «تفسیر أنوار القرآن»)

وَكَذِلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (١٧٤)

و این گونه آیات را [مستدل و منطقی] تفصیل و توضیح می دهیم [تا تدبر کنند] و برای اینکه [از شرک به توحید] بازگردند.(۱۷۴)

تفسیر:

«وَكَذِلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ وَلَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ(۱۷۴)» همانطور که پیمان گذشته را بیان کردیم آیات و نشانه‌های واضح و معجزات ظاهر و آشکار را بیان می‌کنیم تا اهل فطرت سالم و بینش مستقیم در آن تدبر کنند و تا از شرک توبه نموده مجددًا به سوی توحید باز گردند و به الله یگانه ایمان آورند. یعنی راه طغیان و انحراف را ترک کرده به راه بندگی و اطاعت بازگردند.

فحوای آیه مبارکه میان این حقیقت است که: اصل، توحید است و شرک، عارضی است، از این دو آیه چنین می فهمیم که خداوند متعال برای هیچکس، در فرار از عبودیت خود، عذر و حجتی باقی نگذاشته است.

نگاهی کوتاه به این آیات مترکه:

۱ - الله متعال، انسان را - نسلاً پس از نسل - بر فطرت توحید و یگانه پرستی آفرید که پروردگاری تنها و بی همتا دارد. (روم آیه 30). و اینکه: پیام آوران، به مردم برسانند که باید فرزندان آدم علیهم السلام در طول زمان از راه عقل و درایت به شگفتیهای هستی پی ببرند و از روی قوانین و سنن حاکم در جهان، الله خود را به خوبی- بشناسند و بربیکایی او، خود گواه باشند و غفلت نورزنند.

۲ - این آیات، بنایه دلایلی که بیان کرد، انسان را در مورد جهل به ربوبیت و یکتایی آفریدگار، معذور نخواهد داشت.

۳ - هرکس، پیش از رسیدن به حد رشد و تکلیف بمیرد، مجازات نمی بیند.

۴ - باطل بودن، استدلال مشرکان در قیامت که گویند: از نیاکان مشرک خود پیروی کرده ایم؛ زیرا بنایه دلایل فطري - عقلی که بر شناخت و یگانگی خدا دلالت می کند، پیروی از گذشتگان مشرک در اصول عقاید و دین، مردود و بی اساس است.

۵ - هرچیزی به روشنی در قرآن بیان شده است. پس، همان سان که آفرینش انسان بر فطرت توحید است، سایر آیات دستور می دهند که باید انسان - به خوبی- به آن بیندیشد، آنگاه به سوی حق بازگردد و از باطل، روی برتابد. (بنقل از تفسیر فرقان)

خواندنگان گرامی!

پس از شرح گرفتن پیمان از همه‌ی مردم و اعتراف آنان به ربوبیت پروردگار، خداوند متعال با این آیه ها رفتار تکذیب کنندگان را ضرب المثل زده که اگر کسی به آیات الهی دانا باشد و به آن عمل نکند، همچون ماری است که پوست می اندازد و به جایش می‌گذارد. در آیات (175) ای (175) قصه‌ی بلعم بن باعورا و سایر گمراهان و تکذیب کنندگان، به بحث گرفته می‌شود.

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَإِنْلَمَّا مِنْهَا فَأَتَبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ (۱۷۵)

و برای آنان سرگذشت آن کس را بخوان که (علم) آیات خود را به او داده بودیم، پس از آن (از عمل کردن به آن) بیرون رفت، و شیطان او را تعقیب کرد (و بر او غالب شد)، و او از جمله گمراهان شد.(۱۷۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«اَتُّ»: بخوان. «الْذِي»: کسی که، شخصی که، آن کس که. «اَنْسَلَحَ»: بر هنر گشت، پوست انداخت، تھی ساخت، جدا شد. [بلع باعورا: از دانشمندان یهود است که از فرمان الهی فاصله گرفت و پس از هدایت گمراه شد و شیطان بر او مسلط گشت.]. «الْغَاوِينَ»: گمراهان.

تفسیر:

«وَ اُتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأً الَّذِي آتَيْنَا فَانْسَلَحَ مِنْهَا»: ای محمد! برای یهود داستان آن مرد عالم را بگو که به او دانشی از انبیاء را که اوتعالی در کتاب‌های خود نازل نموده دادیم. یعنی: واقعه دیگری را که برای یکی از اسلاف بنی اسرائیل روی داد، به آنان یادآوری کن. او از علمای بنی اسرائیل (بلع باعورا) بود که عمل به آیات الهی را ترک کرد و از آنها بیزاری جست یعنی به آن کافر شد و از آن رو گردان گشت.

«فَانْسَلَحَ مِنْهَا» به طور کامل همانند کندن پوست گوسفند از آن بیرون شد. ابو سعود گفته است: خروج از دین را به «انسلاخ» تعبیر نموده است تا اعلام کند که کاملاً از آیات دور شد، در حالی که بسیار به آن نزدیک بود. (ابو سعود ۲۱۰/۲).

«فانسلخ منها» به این معناست که ایمان بلع باعورا همچون پوستهی نازک روی خون بود و هنوز در قلبش جای نگرفته بود. اگر جای میگرفت و با روی گشاده، دریچه‌ی قلبش را بر روی ایمان به الله می‌گشود، هرگز از راه راست منحرف نمیشد و فریب جلوه های دنیا را نمیخورد. جمله‌ی «فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ» تلمیح و اشاره‌ای است به اینکه: آن مرد در دشمنی بادین الله از شیطان سر سخت تر بود، گویا که او پیشوای شیطان، و شیطان شاگرد و دنباله رو اوست.

«فَاتَّبَعَهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْغَاوِينَ(175)» این بود که شیطان بر او تسلط پیدا کرد و او را به زمره‌ی گمراهان و فرورفتگان در ضلالت درآورد. او از شیطان پیروی می‌کرد و به او اقتدا می‌نمود و به این ترتیب از جمله رؤسای گمراهی و از پیشوایان سرکش و از جمله بزرگترین مفسدان شد.

تفسران در تفسیر جمله‌ی «فَاتَّبَعَهُ»، مینویسند که این جمله: بیانگر آن است که آن شخص در مسیر حق به چنان مقامی رسیده بود که شیطان از او قطع امید کرده بود، اما با بروز نشانه‌های انحراف، شیطان به سرعت او را تعقیب کرد و سر انجام در صف گمراهان و شقاوت مندان قرار گرفت.

بلع بن باعورا کیست؟

از ابن عباس(رض) روایت شده است که فرمود: «او مردی به نام بلع بن باعورا از آهالی بیت المقدس بود که إسم أعظم الله متعال را می‌دانست، چون موسی علیه السلام باسپاه بنی اسرائیل به قصد حمله به جباران (عمالقه) فرود آمد، خویشان بلع همراه با پسر کاکایش نزد وی آمدند و گفتند: موسی مردی تند مزاج و خشم آلود است و با او لشکری است بسیار، شکی نیست که اگر بر ما پیروز شود، همگی مان را نابود می‌کند لذا به بارگاه خداوند دعا کن تاموسی و همراهانش را از ما برگرداند. بلع گفت: اگر من به بارگاه الله متعال چنین دعایی بکنم، دنیا و آخرتم همه از دست می‌رود.

بنابر این، این درخواست‌شان را رد کرد، اما آنها از وی دست برنداشتند و پیوسته اصرار کردند تا سرانجام به خواسته آنان تسليم شد و به بارگاه الهی دعا کرد. در روایات

آمده است: هر دعایی که او علیه موسی و همراهانش میکرد، الله متعال زبانش را به سوی قوم خودش بر میگردانید و هر دعایی که به سوی قوم خودش میکرد، خداوند متعال زبانش را به سوی بنی اسرائیل بر میگردانید. قومش که ناظر این صحنه بودند، به او گفتند: ای بلعم! آیا میدانی که چه میکنی؟ آخر به نفع آنها و علیه مادعا میکنی! گفت: این دیگر، چیزی است که در اختیار من نیست، این چیزی است که خداوند متعال بر آن غلبه کرده است. راوی می‌افزاید: در این آثنا، زبانش از کامش بر روی سینه‌اش بیرون افتاد و به آنان گفت: حالا دیگر، دنیا و آخرت از دست من رفت و جز نیرنگ و حیله چیز دیگری برایم باقی نماند. پس به آنان این نیرنگ را آموخت که زنان را آرایش کرده به میان لشکر بنی اسرائیل بفرستند. آنها چنین کردند و مردی از بنی اسرائیل با یکی از آنان زنا کرد، آنگاه خداوند متعال بر بنی اسرائیل طاعونی نازل کرد که در یک روز هزاران تن از آنان را به کام مرگ کشید...».

ابن مسعود فرموده است: مردی است از بنی اسرائیل، حضرت موسی او را نزد پادشاه (مدین) فرستاد تا او را به سوی الله دعوت کند، پادشاه به او رشوه داد و پست و مقام به او داد تا دین موسی را رها کرده و به دین پادشاه بپیوندد، او هم پذیرفت و چنان کرد و مردم را از دین منحرف نمود. (التسهیل ۵۴/۲).

شأن نزول آیه مبارکه:

اکثر مفسّرین از جمله ابن عباس، ابن مسعود و مجاهد - رح - گویند: این آیات در مورد «بلعم بن باعورا» نازل شده است.

در تفسیر کابلی آمده است: و بلعم عالمی درویش، و صاحب تصریف بود، در اثر اغوای یک زن و طمع دنیوی، آیات و هدایات الهی را ترک داده، آمده آن گردید که مقابل حضرت موسی علیهم السلام تصرفات خود را به کار اندازد، و تدبیر نکوهیده خویش را به ظهور آرد؛ به موسی - علیه السلام - زیانی رسانیده نتوانست؛ اما، خود را مردود ابدی گردانید.

علم آیات الله چندان به بلعم ارزانی شده بود که اگر خواست الله می‌بود، به مراتب بلند میرسید؛ به وی توفیق ارزانی می‌شد، تابه علم خود رفتار، و به آیات الهی إطاعت می‌کرد؛ ولی چنین نشد؛ زیرا، خود از برکات و آیات آسمانی إعراض نمود، و به شهوات و لذات زمینی منهماک شد؛ (فرورفته درکاری) در پی خواهشات نفسانی روان بود؛ و شیطان به تعاقب وی؛ در زمرة کجروان و گمراهان داخل شد. در آن وقت، حال وی شبیه سگی بود که زبانش بیرون برآید، و پیغم، نفس زند، که بالفرض اگر بر او باری ننهد، و زجری ننمایند، و چیزی نگویند، و آزادش گذارند، باز هم در هر صورت نفس میزند، و زبانش را بیرون می‌آرد؛ زیرا، طبعاً بنابر ضعف دل به آسانی نمی‌تواند هوای گرم را خارج کند و هوای سرد و تازه را فروبرد. چنین است کسی که برای خواهشات نفسانی دهن باز می‌کند؛ پس در اثر ضعف اخلاقی، اعطاء و عدم اعطای آیات الله، إنذار ویا عدم إنذار، هر دو درباره وی یکسان است «سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ» «سوره بقره، آیه 6». به حرص دنیا زبانش بیرون، و از نحوست ترك آیات، منظره آشتفتگی و پریشانی حال وی چون «نفس زدن مسلسل» ظاهر است.

مطالعه کنندگان عزیز!

در طول تاریخ بشری داستان و قصه‌های بلعم با عورا إتفاق افتاده که حکام طاغوتی توانسته اند علماء را هم فریب دهند. ما باید از سرنوشت دانشمندی همچون بلعم با عورا

پند گرفت، زیرا داستانی مهم و مفید است. این داستان برای ما می آموزاند که: انسان هر چه بالا رود، نباید مغدور شود، چون احتمال سقوط وجود دارد و عاقبت کار مهم است. جایگاه هر کس بالاتر باشد، احتمال خطر بیشتری وجود دارد.

جمله «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَأَنْتَبَعَهُ الشَّيْطَانُ» این حقیقت بزرگی را برای می آموزاند: کسیکه از الله جدا شود، طعمه‌ی شیطان میگردد. به یادداشته باشید که شیطان و سوسه‌ی میکند و در کمین نشسته است که هرگاه در کسی زمینه‌ای ببیند، او را دنبال میکند. طوریکه کلمه‌ی «فَأَنْتَبَعَهُ» در کنار کلمه‌ی «فَأَنْسَلَخَ»، این فهم را نشان میدهد که شیطان در کمین است و به محض انسلاخ، (بیرون آمدن) انسان را دنبال و تعقیب می کند.

به یادداشته باشید که؛ شیطان، حریف عالم ربّانی نمیشود. طوریکه در فوق ملاحظه نمودیم: تا زمانیکه بلعم از آیات الهی دست بردار نشده بود، شیطان بر او تسلط نداشت، همینکه از آیات الهی دست بردار شد و از آن فاصله گرفت «فَأَنْسَلَخَ مِنْهَا فَأَنْتَبَعَهُ الشَّيْطَانُ» شیطان بر او تسلط یافت. در ضمن قابل دقت و یادآوری است که: علم، به تنها ی نجات بخش انسان نیست، زیرا دانشمند دنیاپرست، اسیر شیطان نمیشود. در ضمن قابل یادآوری است که: سقوط انسان در چند مرحله صورت میگیرد: جدا شدن از آیات الهی، پیروی از شیطان و پیوستن به جمع گمراهان.

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلُ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَنْرُكْهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصِ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ (۱۷۶)

و اگر می خواستیم (مقام) او را به سبب علم به آن آیات بالا می بردیم، ولی او به زمین متمایل شد و از هوی و هوس خود پیروی کرد. پس حالت او مانند سگ است، اگر او را به رفت مجبور کنی زبان از دهان بیرون می آورد، و اگر آنرا رها کنی باز زبان از دهان بیرون می آورد. این است حالت قومی که آیات ما را دروغ شمردند. پس این داستانها را (برای آنها) بازگو کن شاید بینیشند (و بیدار شوند). (۱۷۶)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«أَخْلَدَ»: جدا نشد، همراه گشت. «أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ»: به دنیا چسبید و بدان گرائید. به پستی گرائید. «يَلْهَثُ»: زبان از کام بر می آورد، زبان بیرون میکشد (تشیبیهی است درمورد حقارت و پستی). «تَحْمِلُ»: حمله کنی. بتازی. «ذَلِكَ»: آن. اشاره به وصف سگ یا إشاره به وضع شخصی است که از دلائل توحید و آیات کتاب آسمانی آگاه باشد و به ترک آنها گوید و به دنبال آرزوی نفسانی و سواس شیطانی رود. تفسیر نور: «ترجمه معانی قرآن»

تفسیر:

«وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ»: پاییندی به آیات الهی، سبب تقرّب به خداوند و مقامات والاست. طوریکه میفرماید: و اگر الله متعال اراده رفعت و بلندی درجه را درحقش مینمود حتماً اورا گرامی میداشت آنگونه که به علم خود عمل میکرد و از آیات پروردگار پیروی مینمود و به هدایتش هدایت میشد. ولی او از هوای نفس امّاره به بدی پیروی کرد و دنیا را بر آخرت ترجیح داد و به آن دل بست و این متاع زائل و بی بها را بر نعمت ماندگار و همیشگی بهشت برتری داد. از این رو به «أَسْفَلُ السَّافَلِينَ» سقوط کرد.

خواست خداوند، بر پایه‌ی عملکرد خود ماست. «وَلَوْ شِئْنَا لَرْفَعْنَاهُ بِهَا وَ لَكَنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَوَاهُ»: بلی، رسیدن به مقام قرب، مشروط به پرهیز از دنیاگرایی و هوس است. علمای دین اگر دنیاگرا شدند، در صدد تکذیب آیات الهی و گرایش به کفر قرار می‌گیرند. «فَمَثَلُهُ كَمَثْلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثُ»: انسانهای غافل، به چهار پایان می‌مانند، ولی دانشمند دنیا پرست، مثل سگ حریص است.

طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: پس مثل و حالت او مانند مثل و حالت سگی است که اگر او را زجر نمائی زبان از کام بر می‌آورد و اگر رها کنی باز هم زبان از کام بر می‌آورد، پس او در هر حالی و برای همیشه در مشقت قرار دارد و به دنبال شهوت خود می‌دود. به قولی دیگر معنی این است: اگر پندش دهی، گمراه می‌شود و اگر او را به حال خودش واکذاری، نیز گمراه می‌شود پس او در گمراهی‌ای پیوسته قرار داشته و گمراهی همیشه گریبانگیرش می‌بایشد، به سبب آنکه از آیات پرورگارش تھی و عاری شده لذا او همچون سگی است که اگر به حال خود رها باشد، زبان از دهان بیرون می‌آورد و اگر بر وی حملهور شوند، نیز زبان از دهان بیرون می‌آورد، در حالیکه سایر حیوانات چنین نیستند زیرا اگر بر آنان حملهور شوی، زبان از دهان بیرون می‌آورند و در غیر آن خیر، اما سگ در هردو حالت، زبان از دهان بیرون می‌آورد.

از ابن عباس(رض)، روایت است که میفرماید: «سگ از میان حیوانات هیچ همانندی ندارد، آن را برانگیزی یا بر نینگیزی، زبان از کام بیرون می‌آورد.» (تفسیر کشاف) مفسران می‌نویسند که در جمله: «فَمَثَلُهُ كَمَثْلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلْ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكْهُ يَلْهَثُ» شامل تشبيه تمثیلی است؛ یعنی حالش در خرابی بسان حال پستترین حیوان یعنی سگ است که مدام نفس نفس می‌زند، هم در حالت خستگی و هم در حالت آسایش، بدین ترتیب این صورت از اموری متعدد برگرفته شده است، از این رو آن را تشبيه تمثیلی می‌گویند. «ذلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: این مثل و حالت فرمایه و خسیس مثل و حالت قومی از یهودیان و نصرانیان و مشرکانی است که آیات الله متعال را بعد از اینکه برای آن‌ها واضح شده که از جانب خداست تکذیب می‌کنند.

کنایه از یهود است که تورات بر ایشان آمد و اوصاف پیامبر صلی الله علیه وسلم را شناختند، اما وقتی او را شناختند، به او کافر شدند و از حکم تورات سرپیچی کردند. «فَأَفَقُصُصُ الْقَصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ(176)»: پس بر تو لازم است تا امتن را به این مثال‌ها خبر دهی و بر آن‌ها این داستان‌ها را بر خوانی تا مایه عترت و موعظه باشد شاید که آن‌ها ها تفکر و تدبیر کنند.

سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلَمُونَ(177)

بد است داستان گروهی که آیات ما را تکذیب کردند و همواره به خود ظلم روا می‌داشتند.(177)

«سَاءَ»: چه بد است! چه زشت است!

تفسیر:

«سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمُ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا»: چقدر این وصف و مثل بد است، مثل آناییکه آیات الله متعال را تکذیب نموده و رسالتش را انکار کردند و با پیامبر انش جنگیدند، «وَأَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلَمُونَ(177)»: این‌ها کسانی اند که با تکذیب رسالت بر خویشتن ظلم نموده و خود به علت کفر سبب نزول عذاب بر خویشتن شدند.

واعیت اینست که: تکذیب آیات الهی، ظلم به خویش است، نه خداوند.
 «أَنْفُسَهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ» مقدم داشتن «أَنْفُسَهُمْ» بر «يَظْلِمُونَ»، نشانهی إنحصار است.
 واقعاً هم چه ستم جبران ناپذیری است که این دانش و این سرمایهی معنوی را در اختیار،
 زر و زور و تزویر قرار میدهند و در مقابل، بهایی بسیار اندک و بی ارزش را دریافت
 میکنند که قطعاً موجب سرافندگی و خواری و رسوایی هر دو جهان آنان است!

خواندنگان گرامی!

الله متعال در آیات متبرکه قبلی ضرب المثل هایی را بیان داشت که شاید گمراهان از خواب غفلت بیدار شوند و به سوی حق باز آیند. اینک در آیات (178 الی 179) درباره راهیابی و گمراهی، صفت دوزخیان، به بیان گرفته شده است.

هکذا در این آیات هم به اسباب هدایت و گمراهی از طریق به کارگیری عقل و حواس و هدایت فطری در مسیر راه خیر یا شر، اشاره میکند: «و هدیناه النجدين» (بلدایه 10).

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (١٧٨)

آن کس را که الله هدایت کند هدایت یافته (واقعی) او است و آنها را که (به خاطر اعمالشان) گمراه سازد زیانکاران (واقعی) آنهاشند. (178)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«المُهْتَدِي»: راه یافته، هدایت شده.

تفسیر:

«مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي وَمَنْ يُضْلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ (178)»: کسی را که الله متعالی او را به سوی خیر، ایمان و عمل صالح توفیق دهد رهیاب حقیقی است و هرکه را خوار و ذلیل سازد و به راه برابر هدایت نکند چنین کسی حقیقتاً دچار خسارت و زیان کامل شده است.

هدف و منظور آیه مبارکه این است که هدایت و گمراهی به دست الله متعال است! بادرنظرداشت این که: گرچه هدایت و گمراهی به دست الله است، ولی جنبهی اجبار ندارد و بی دلیل و بی حساب نیست. خداوند حکیم و رحیم است و تا انسان زمینه را به دست خویش فراهم نسازد، مشمول لطف یا قهر الهی نمی شود. هدایت به دست الله است و اگر لطف او نباشد، علم به تنهایی سبب نجات و هدایت انسان نمی شود.

شاید دلیل این که در مورد هدایت یافتنگان کلمهی مفرد «مهتد» و در مورد گمراهان به صورت جمع آمده «خاسرون»، آن باشد که راه هدایت یافتنگان یکی است و با هم متحدد، اما منحرفان، متفرقند و راهشان متعدد است.

هدایت یافتنگان از هرگونه زیان و خسaran به دور هستند، زیرا ضلالت سرچشمی خسارت است.

وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ (١٧٩)

ومسلماً برای دوزخ بسیاری از جن ها و انسانها را آفریدیم که علامت آنها این است: ایشان را دل هایی است که به آن (حق را) نمی فهمند و چشم هایی است که توسط آن [حقایق

ونشانه های حق را نمی بینند، و گوش هایی است که به وسیله آن [سخن الله و پیامبران را] نمی شنوند، آنان مانند چهار پایانند، بلکه گمراهتر از آنها. ایشان غافلانند. (۱۷۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«ذَرْأَنَا»: آفریده ایم. «لَا يَفْقُهُونَ»: درک نمیکنند، نمیفهمند. «الْأَعْلَام»: جمع نعم: چهارپایان. تشبیه دوزخیان به چهار پایان از جهت درک و بینش و پندپذیری.

تفسیر:

«وَلَقَدْ ذَرَ أَنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ»: به راستی، که ما بسیاری از جنیات و انسان‌ها را [به سبب کردارشان] برای آتش آفریدیم. البته خداوند متعال در حال آفرینش‌شان می‌دانست که فرجام کارشان سرانجام به سوی جهنم است، چرا که اختیاراً به عمل اهل دوزخ عمل می‌کنند. آری! او قبل از آن‌که آنان به دنیای هستی قدم گذارند می‌دانست که در زندگی خود چگونه عمل خواهند کرد. آنگاه در علت جهنمی بودنشان می‌فرماید:

«لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقُهُونَ بِهَا»: برای اینها قلب‌هایی است که با آن حق را نمی‌فهمند و دلائل را درک نمی‌کنند و متون شرعی را نمی‌بینند. یعنی ضمیر دارند اما به وسیله‌ی آن حق را درک کرده نمی‌توانند.

«وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبَصِّرُونَ بِهَا»: برای آنها چشم‌هایی است که با آن قدرت، وحدانیت را نمی‌بینند و عبرت نمی‌گیرند، «وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا»: گوش دارند اما آیات و اندرزها را نمی‌شنوند و اندیشمندانه از آن پند نمی‌گیرند.

منظور نفی شنیدن و دیدن به طور کلی نیست، منظور شنیدن و دیدن مطالب مفید و حقیقت دینی است. «أُولئِكَ كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أَنَّهَا»: این‌ها در بهره نبردن از حواس و اعضای خویش مانند چهارپایان و حتی بدتر از آنها‌یند؛ زیرا چهارپایان به اندازه توانی که خدای تعالی به آن‌ها داده نفع و ضرر خود را می‌دانند ولی این‌ها نمی‌توانند بین حق و باطل تمیز و فرق کنند و این‌ها از آیات خدای تعالی روی‌گردان و در لهو لعب قرار دارند.

تصویرت کل باید گفت که: ملاک انسانیت، فهم پذیرش معارف، تکالیف و مسؤولیت‌های دینی و شرعی است، و در غیر آن انسان مانند حیوانات است.

جمله «بَلْ هُمْ أَضَلُّ» این فهم را برای ما انسانها میرساند: کسانیکه با وجود توانایی از نعمت‌های الهی درست بهره نبرد، بدتر از موجودی است که اساساً آنها را ندارد.

همچنان مفسر تفسیر کابلی در تفسیر آین‌آیه مبارکه می‌نویسد: قلب، گوش، چشم دارند؛ اما، از قلب در «آیات الله» غور نمی‌کنند؛ و در نشانه‌های قدرت به نظر تعمق و اعتبار مطالعه نمینمایند؛ و سخنان خدا را به گوش قبول نمی‌شنوند! چنانکه ادریاکات بهائی همه در دائره خورد و نوش و خواهشات بهیمی محدود می‌باشد. این است حال آنها که دل و دماغ؛ دست و پا؛ چشم و گوش؛ غرض، تمام قوای خدا داد را، به تکمیل و تحصیل لذائذ دنیوی و خواهشات مادی وقف کرده‌اند؛ به اکتساب کمالات انسانی و خصال ملکوتی سر و کاری ندارند! اگر خوب غور شود، احوال آنها از چارپای نیز فروتر است؛ حیوان به صدای مالک خود پیش او می‌آید، و به زجر او منع می‌شود؛ اما، اینها به صدای مالک حقیقی خود قطعاً گوش نمیدهند؛ علاوه‌تاً حیوانات از قوای فطری خود، کاری می‌گیرند که ایزد متعال برای آنها مقرر فرموده، و بیشتر از آن استعداد ندارند؛ اما، اینها قوت و استعداد موهوبه فطری را که برای ترقیات روحانی و عرفانی خلق شده، از غفلت مهلك و انحراف از راه راست، به دست خود ضایع و معطل کرده‌اند.

«أُولئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ (179)»: در دریای جهل و غفلت فرو رفته‌اند. یعنی: آنان نسبت به خداوندی الله متعال، و آیات و شریعت وی و آنچه که برای اهل طاعت و معصیت آمده کرده است، در غفلت کامل قرار دارند.

باید یادآور شد که: دوزخی شدن بسیاری از انسان‌ها، به خاطر بهره‌منبردن از نعمت‌های الهی در مسیر هدایت و کمال است. زیرا با داشتن چشم، گوش و قلب، گرفتار غفلت شده‌اند.

مطالعه کندکان گرامی!

در آیه متبرکه ذیل در باره اسمای حسنای الله، بحث بعمل می‌آید.
خداوند متعال در آیه های قبلی کسانی را آفریده های دوزخ نام می‌برد که عقل و حواس خویش را برای فهم و درک آیات قرآن و تزکیه‌ی درون از راه ایمان و علم سودمند، تعطیل می‌کنند و غافل می‌مانند؛ در این آیهی مبارکه «اسمای حسنی» را داوری این غفلت و بی خبری بر می‌شمرد که بر ماست ذات بی مثال او را با این نامهای نیکو بخوانیم تا غفلت را از خود برانیم.

وَلَّهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ سَيِّجْزَوْنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۸۰)

و تنها الله دارای زیباترین و نیکوترين نام ها است، پس او را به آن نام ها بخوانید، و آن ها را که در اسماء الله تحریف می‌کنند (و بر غیر او می نهند و شریک برایش قائل می‌شوند) رها سازید، به زودی سزای آنچه را که می‌کرند، خواهند دید. (۱۸۰)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْحُسْنَى»: اسم تفضیل برای مؤنث و أحسن برای مذکر، بر وزن: فعلی، أفعل، زیباترین، نیکوترين. «فَادْعُوهُ بِهَا»: الله را با آن نام ها یاد کنید، الله متعال را با آن نام ها بخوانید.
«ذَرُوا»: رها کنید، ترک نمایید. يُلْحِدُونَ: به نار استی می‌گرایند، تحریف می‌کنند.

تفسیر:

«وَلَّهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى فَادْعُوهُ بِهَا»: نیکوترين نام ها از آن الله است؛ چون از نیکوترين و شریفترین معانی خبر می دهنده، پس الله را به آنها بخوانید، برای خدای تعالی نود و نُه نام نیکوست که آنها و برخی دیگر را برای خود به عنوان نام برگزیده است. واجب و لازم این است که الله متعال را با این نامها خوانده و با او مناجات شود و این نام ها تحریف نشود. مثلًا بگویید: يا الله! يارحمن! يا رحيم! يا عليم!... زیرا خواندن الله سبحان و تعالى با نام های نیکوی وی، از اسباب إجابت دعاء است، و نباید با نام هایی خوانده شود که خودش دلیلی بر آن نه در کتاب و نه در سنت نازل ننموده است چون اسمهای توفیقی است.

باید گفت که: کلمه‌ی «الله»، محور همهی اسمای الهی است. و کلمه‌ی «الله»، در بردارندهی تمام صفات الهی است، و تمام خصال نیکو، برای الله است، دیگران برای رسیدن به «حسنه» باید سراغ او بروند.

ایمان به اینکه خداوند تمام کمالات را دارد و از همهی عیوب‌ها دور است، انسان را به دعا و ستایش و میدارد، «وَذَرُوا الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي أَسْمَائِهِ»: همچنان واجب و لازم است تا کسانی که از این اسمها به سوی دیگری تمایل می‌کنند و یا در آنها دست به إلحاد و تحریف می‌زنند.

«يُلْحِدُونَ»: الفاظ یا معانی نام های الهی را تحریف می‌کنند و یا خدای را به غیر نام های شرعاً اش نام مینهند، مانند مشرکان که از اسمای الله برای بت‌های خود کلماتی مشتق

کرده‌اند، مانند لات که از «الله» مشتق شده و عزی که از «عزیز» و منات که از «منان» مشتق شده است.

«سَيِّجْرُونَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (180)» عقاب و مجازات شان در پیشگاه پروردگار باعظمت این باشد که سزای وصف و إفترای خود را دریابند.

شأن نزول آیه:

در شأن نزول آیه مبارکه آمده است که: این آیه در باره شخصی از مسلمانان نازل شد که در نماز خویش میگفت: يا رحمن! يا رحیم! در این وقت یکی از مشرکان گفت: مگر محمد و یارانش نمی‌پندارند که پروردگار یگانه‌ای را می‌پرستند پس چرا این مرد دو پروردگار را می‌خواند؟

در حدیث شریف به روایت أبو هریره(رض) آمده است که رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمودند: «همانا الله متعال نودونه نام دارد و هر کسیکه آنها را بشمارد (حفظ کند) به بهشت وارد می‌شود. همانا خداوند متعال فرد است و عدد فرد را دوست دارد».

إِلَاد و كَجْرُوی در أَسْمَاء اللَّهِ مَتَعَالٍ:

إِلَاد و كَجْرُوی در أَسْمَاء اللَّهِ مَتَعَالٍ بِرَسَه وَجَهِهِ اسْتَ:

1 - تغییر دادن أسماء الہی چنانکه مشرکان کردند زیرا آنها اسم «لات» را از الله، اسم «عزی» را از عزیز و اسم «مناه» را از منان گرفتند.

2 - افزودن بر نام های الله متعال، چون اختراع نامهایی برای وی که بدانها إذن نداده است زیرا نام‌های خداوند متعال، توقیفی است که در آنها مجال دَخْل و تصرف وجود ندارد.

3 - کم کردن از أسمای خداوند متعال؛ با إنکار بعضی از آنها.
تفسیر تفسیر کابلی در تفسیر آیه مبارکه مینویسد: از تذکر أحوال غافلین، به مؤمنین تنبیه شده که شما غافل مشوید! یاد الله متعال غفلت را زایل می نماید؛ الله را به نام‌های خوب بخوانید؛ و به صفات نیکو یاد کنید؛ کسانی که درباره اسماء و صفات باری تعالی کَجْرُوی میکنند، آنها را بگذارید؛ خود به کیفر کردار خویش می رسند؛ کَجْرُوی در مقابل اسماء و صفات الہی این است که بر ذات خداوندی چنان نام و یا صفتی را اطلاق کنند که شریعت آن را مجاز قرار نداده، و سزاوار تعظیم و اجلال وی تعالی و تقّدّس نیست؛ و یا نام و صفتی را که خاص حضرت اوست به غیر اطلاق کنند؛ و یا در بیان معنی آن تأویلات بی اساس و تعبیرات خود ساخته به کار برنده؛ و یا در موقع معصیت (مثلًا سحر وغیره) استعمال نمایند.

يادآوری:

در حدیث آمده است: «خدا دارای نود و نه اسم است، هر کس آنها را بر شمارد وارد بهشت میشود». روایت از ترمذی. دانشمندان گفته‌اند: معنی این حدیث این است که هر کس آنها را حفظ کند و در معنی آنها بیندیشد وارد بهشت می‌شود.

منظور این نیست که أسماء الله در این نود و نه اسم منحصر است؛ چون در حدیثی دیگر آمده است که پیامبر صلی الله عليه وسلم گفته است: «بار خدایا! به هر نامی که آن را بر خود نهاده‌ای تورا می‌خوانم و نیز با نامی که در علم غیب برای خود برگزیده‌ای». این عربی از بعضی روایت کرده است که خدا هزار نام دارد.

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (181 الى 186) در باره موضوعات ذیل هریک:

1 - راه یافتگان

2 - دروغ پردازان، بحث بعمل آمده است.

وَمَنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْذِلُونَ (١٨١)

و از آنها که آفریدیم گروهی به حق هدایت میکنند و به حق اجرای عدالت مینمایند.(۱۸۱).

تشريح لغات و اصطلاحات:

«**بِالْحَقِّ**»: به دلیل دوستی با حق.

تفسیر:

«وَمَنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْذِلُونَ (١٨١)»: از میان ملت‌هایی که خلق کردہ‌ایم گروه هستند که در گفتار و رفتار به شریعت خدا عمل نموده و مردم را به حق دعوت میکنند و از باطل باز میدارند و براساس عدالت حکم مینمایند و همواره در پرتو آن حرکت میکنند.

تفسیر ابن کثیر فرموده است: منظور این آیه، امت حضرت محمد است که در حدیث آمده است: «جمعی از امته مدام از حق پشتیبانی میکنند و در راه حق پیروزند، مخالفان و مانعان نمیتوانند به آنها زیانی برسانند، و تا فرا رسیدن فرمان الله چنان خواهند بود» (مختصر ابن کثیر ۷۰/۲). این حدیث در «صحیحین» وارد شده است.

این طایفه و گروه به زمانی اختصاص ندارند، بلکه در هر زمان و مکانی امکان دارد وجود داشته باشند، بنابر این اسلام همیشه پیروز است و مغلوب نخواهد شد، و هر چند افراد کم دین و اهل شر هم در افزایش باشند، آنها اهمیت و اعتباری ندارند و بی قدرتند. در این حدیث برای امت محمد مژده‌ی بزرگی آمده است و آن این که اسلام در اوج رفعت و ولایی قرار دارد و تا فرار رسیدن قیامت، اسلام و مسلمانان چنان خواهند بود. (صفوای التفاسیر).

وَالَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدِرُ جَهَنَّمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ (١٨٢)

و کسانی که آیات ما را تکذیب کردند به تدریج از جایی که نمی دانند گربیانشان را خواهیم گرفت.(۱۸۲)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«سَنَسْتَدِرُ جَهَنَّمْ» (درج): به تدریج، مرحله به مرحله و اندک اندک دچار شان می سازیم و به نابودی نزدیکشان می کنیم. خوارشان می گردانیم. غالباً سقوط انسان، پله پله و آرام آرام است.

تفسیر:

«وَالَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا سَنَسْتَدِرُ جَهَنَّمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ (۱۸۲)»: و آنان که آیات ما را دروغ می پنداشند، به تدریج، آنان را از آن جا که خود بی خبرند، خوار و گرفتار می کنیم. از فحوای آیه مبارکه در می یابیم که: تکذیب آیات روشن الهی، به سقوط تدریجی و هلاکت مخفی می آنجامد. در ضمن قابل یادآوری است که: مهلت دادن به مردم، از سنت‌های الهی است، تا هر کس در راهی که برگزیده، به نتیجه برسد و درها به روی همه باز باشد، هم فرصت طغیان داشته باشند، هم مجال توبه و جبران.

تفسر بیضاوی(رح) فرموده است: این عمل چنین صورت میگیرد که نعمت‌ها برآنان افزایش میباید و آنها گمان میکنند که خدا به آنها لطف دارد، از این رو در یاغیگری بیشتر فرو میروند، تا سرانجام عذاب در حق آنان تحقق می‌باید. (بیضاوی صفحه ۲۰۵).

وَأَمْلَى لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ (۱۸۳)

و به آنان مهلت می‌دهیم؛ [زیرا از سیطره قدرت ما بیرون رفته نیستند] یقیناً تدبیر و نقشه من استوار است. (۱۸۳)

«أملی»: مهلت می‌دهم، فرصت و میدان می‌دهم.

تفسیر:

«وَأَمْلَى لَهُمْ»: به آنها مهلت میدهم یعنی: مدت این بهره‌گیری هایشان را طولانی ساخته و از آنان مجازات را به تأخیر می‌اندازم آنگاه آنها را همانند انسانی نیرومند و قوی دستگیر نموده و به عذاب سخت خود گرفتار می‌کنیم، طوریکه در حدیث آمده است: «الله متعال ظالمین را مهلت می‌دهد و وقتی او را می‌گیرد از دستش در نمی‌رود».

باید گفت که: عمر و زندگی، به دست الله متعال است و گنهکار را از قدرت خدا گریزی نیست. در ضمن باید گفت که: در این هیچ جای شکی نیست که؛ الله متعال فرصت توبه و جبران به کافران می‌دهد، ولی آنان لائق استفاده از این فرصت ها نیستند.

«إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ (۱۸۳)»: گرفتن، سزا و مجازات الهی محکم و شدید است.

کید الله متعال تدبیر اوست و او تدبیر خویش را «کید» نامید زیرا فوراً یختن نعمت در عین مهلت دادن به آنان ظاهراً کید است؛ چرا که در ظاهر امر إحسان ولی در حقیقت امر خواری و خسaran می‌باشد.

باید گفت که: همیشه نعمت‌ها نشانه‌ی لطف خدا نیست، گاهی زمینه‌ای برای قهر ناگهانی الله متعال هم است.

أَوْلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۱۸۴)

آیا آنها فکر نکردند که همنشینشان (پیامبر) هیچ‌گونه آثاری از دیوانگی ندارد (پس چگونه چنین نسبت ناروائی به او می‌دهند؟) او فقط بیم دهنده آشکاری است (که مردم را متوجه مسئولیت هایشان می‌سازد) (۱۸۴)

شرح لغات و اصطلاحات:

«صاحب»: همدم، یار، رفیق، همنشین. «جنة»: جنون، دیوانگی.

تفسیر:

«أَوْلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ»: آیا آن تکذیب کنندگان، نیندیشیده اند که رسول الله صلی الله علیه وسلم همنشین است هیچ جنونی ندارد و او به هیچ وجه دیوانه نیست.

آنحضرت صلی الله علیه وسلم در میان همین قوم به دنیا آمده کودکی، نوجوانی، جوانی و میانسالی خویش را در میان آنان سپری کرده و با آنان زندگی کرده بود. پیش از نبوت تمام قوم، ایشان را به عنوان مردی سالم از حیث روحی و روانی و مردی درست اندیشه می‌شناختند و این تنها پس از نبوت بود که چون ایشان اقدام به رساندن پیام الله متعال نمود ناگهان ویک مرتبه مجنونش خواندند. پیداست که این حکم جنون به خاطر سخنانی نبود که ایشان پیش از نبوت بر زبان آورده بود، بلکه تنها به خاطر سخنانی بود که پس از نبوت به زبان می‌آورد.

پیامبر صلی الله علیه وسلم پیامبر بر حق الله متعال است و او را به منظور هدایت انس و جن فرستاده است؟ بدین ترتیب تهمت مشرکین که به او دیوانگی نسبت می دادند نفی میشود آنجا که می گفتند: ای آنکه وحی بر تو نازل شده است! تو دیوانه‌ای.

«إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ(184)»: وجز هشدار دهنده ای آشکار نیست؟ که شریعت الله متعال را برای آن ها بیان میکند و آنها را از عذاب الله و مجازات او برحدز می دارد. قابل دقت و توجه است که: تعبیر قرآن به کلمه‌ی صاحب، در این آیه 184 مبارکه، نهایت غفلت و گند ذهنی آنان را نشان می دهد؛ طوریکه در فوق هم یادآور شدیم محمد صلی الله علیه وسلم از آغاز تولد تا ابتدای وحی، جلیس آنان بود و با هم زندگی میکردند. اکنون که آنحضرت صلی الله علیه وسلم از بُت پرستی بازشان می دارد، او را به دیوانگی متهم می کنند، حال آن که عاقل ترین عاقلان است و مردم را از عذاب الهی باخبر می کند. اصطلاح؛ صاحب و جنه و مجنون در این مورد در چندین سوره تکرار شده است که آنها عبارتند از (سورة سباء آیه 46)، (سورة تکویر آیه 22)، (سورة حجر آیه 6)، (سورة مؤمنون آیه 70)، (سورة صفات آیه 36).

شأن نزول آیة: 184

480- ک: ابن أبو حاتم و أبو شیخ از قیتاده روایت کرده اند: نبی اکرم صلی الله علیه وسلم بر کوه صفا ایستاد و قریش را به یکتاپرستی دعوت نمود و تمام خاندانها را شاخه به شاخه مورد خطاب قرارداد: ای فرزندان فلان، ای فرزندان فلان و آنها را از عذاب سخت پروردگار مجازات خدای تعالی بر حذر داشت. در این میان کسی از قریش گفت: بدون شک این رفیق شما دیوانه شده است که اینگونه شب تا صبح نعره میزند. پس الله متعال آیه: «أَوْلَمْ يَتَفَكَّرُوا مَا بِصَاحِبِهِمْ مِنْ جِنَّةٍ إِنْ هُوَ إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ(184)» را نازل کرد.

أَوْلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلْكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدْ أَفْتَرَبَ أَجْلَهُمْ فِي أَيِّ حِدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ(185)

ایا در ملکوت آسمان ها و زمین و چیز های دیگری که الله آفریده است (عقلمندانه) نظر نکردن؟ و شاید که مرگشان (یا مهلت عذاب آنها) نزدیک باشد. و پس از (انکار) آن به کدام سخن باور می کنند؟ (۱۸۵)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«ملکوت»: فرمانروایی و مُلک بیکران، قدرت فوق العاده، شگفتی های هستی. «حَدِيثٍ»: سخن، کلام. بَعْدَهُ: پس از قرآن.

تفسیر:

«أَوْلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلْكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»: چرا این ها در اجرام آسمان ها و زمین و این بنای بزرگ، زیبا و ضخیم تفکر و نظر نمی کنند و آیا با تعمق در ملکوت آسمان ها و زمین، ملک وسیع و عظیم خدا نمی نگرند که بر عظمت و کمال قدرت خالق دلالت دارد؟ یعنی: در حقیقت، این تعداد از انسانها در فرمانروایی عظیم پروردگار بر آسمان ها و زمین و مخلوقاتش، به دیده تأمل و استدلال تنگریسته و نیندیشیده اند تا از این نگرش و اندیشه بهرمند شده و به وسیله آن به سوی ایمان به وجود و وحدانیت پروردگار متعال راه یابند. إِسْتَفْهَام برای إنکار و تعجب و سرزنش است.

نگاه اندیشمندانه، عمیق و متفکرانه، ثمربخش و کارگشا می باشد. (توجه و اندیشه در بارهی باطن هستی و شیوه‌ی ارتباط آن با آفریدگار، انسان را به خداوند مرتبط می سازد).

«وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ»: آیا در بارهی این همه مخلوقات بدیع و شگفتانگیز خدا نمی‌اندیشند تا آن را دلیل کمال قدرت سازنده‌ی آن و نشانه‌ی عظمت مالک و یگانگی خالقش قرار دهند؟ آفرینش هیچ ذرّه‌ای، بی هدف نیست.

«وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدْ افْتَرَبَ أَجْلَهُمْ»: یعنی به این بیندیشند که شاید به زودی بمیرند؟ پس چرا قبل از آنکه مدت تعیین شده برای اندیشه و ایمان و عبادت، با به سر رسیدن اجل هایشان به پایان آید، در آنچه که وسیله هدایت و منفعت‌شان است تأمل و اندیشه نمی‌کنند؟ با تمام صراحةً باید گفت که: بیشترین بدبهختی‌ها به خاطر غفلت از یاد مرگ است. «عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدْ افْتَرَبَ أَجْلَهُمْ» (پادمرگ، درکاستن از لجاجت، مؤثر است و مردم رابه استفاده از فرصت و به ایمان آوردن پیش از فرا رسیدن مرگ، فرا می‌خواند).

«فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ (185)»: پس بعد از قرآن، به کدام سخت ایمان می‌آورند؟ یعنی: اگر آنها به این کتاب بزرگ، معجزه و جاودان ایمان نمی‌آورند پس به چه سخنی بعد از آن ایمان می‌آورند و چه سخنی را امکان دارد تصدیق کنند و از آن اثر پذیرند.

قرآن عظیم‌الشأن و آیات الهی، بهترین کتاب و سخن است و هیچ عذری برای نپذیرفتن آن ها نیست. کسی که به قرآن و معارف آن ایمان نیاورد، دیگر به هیچ سخن هدایت بخشی ایمان نمی‌آورد.

مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَدْرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (۱۸۶)

برای کسانی‌که الله [به سبب لجاجت و عنادشان] گمراهشان کند، هدایت کننده‌ای نیست؛ و آنرا در سرکشی و تجاوز شان وا میگذارد تا در [گمراهی شان] سرگردان و حیران بمانند. (۱۸۶)

«يَعْمَهُونَ»: سرگردان می‌شوند، متعدد و متحیرند.

تفسیر:

«مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ»: هر که را الله متعال توفیق هدایت ندهد هیچ توفیق دهنده و مرشدی برای او نیست. یعنی اینکه اگر هدایت الهی نباشد، گمراهی و سرگردانی انسان مستمر و ادامه‌دار است. در ضمن قابل یادآوری است که: اضلal، کار الله متعال است ولی زمینه ساز آن، نیت و عمل خود انسان است که سبب می‌شود قلب او زنگ بگیرد و هدایت الهی را نپذیرد.

«وَيَدْرُهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ (186)»: چنین کسی خوار و هلاک شده است و خدای تعالی دشمنان خود را در گمراهی و حیرت شان سرگردان می‌گزارد، در چنین حالی هیچ هدایتگری برای آنها نیست که هدایتشان کند و هیچ نصیحت و موعظه‌ای نیست که به حال آنها نفعی داشته باشد.

باید گفت که: هدایت و ضلالت، و هر چیز، در قبضه الله متعال است؛ اگر او تعالی نخواهد، هیچ وسیله هدایت به درد نمی‌خورد، و انسان از چیزی منتفع شده نمی‌تواند. الله متعال بر حسب عادت خویش، آنگاه توفیق هدایت میدهد که بنده به کسب و اختیار خود بر آن روان شود؛ اما، کسی که عالماً و عامداً به بدی و شرارت تصمیم کند، الله هم بعد از رهنمائی، او را به حال خودش می‌گذارد.

سزای کسانی که به هشدار های انبیا گوش نمیدهند و به گفته های آنان نمی‌اندیشند، این است که گرفتار قهر الهی شده و به حال خود رها شوند.

اگر هدایت الهی نباشد، گمراهی و سرگردانی انسان مستمر و ادامه‌دار است.

قابل یادآوری است که: طغیان و سرکشی مردم اجباری نیست و گمراهی انسان‌ها، نتیجه‌ی انتخاب خود آنان است. «طُغْيَانُهُم» (انسان، از ابتدا بد آفریده نشده است)

خوانندگان محترم!

در آیه مبارکه ذیل(187) به این واقعیت اشاره بعمل آمده است که: الله متعال می داند که روز قیامت کی برپا میگردد.

**يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لَوْقْتُهَا إِلَّا
هُوَ ثَقَلُتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَعْتَهُ يَسْأَلُونَكَ كَائِنَ حَفِّيْ عَنْهَا قُلْ
إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (۱۸۷)**

از تو در باره قیامت می پرسند که چه وقت رخ می دهد؟ بگو: جز این نیست که علم آن نزد پروردگار من است، کسی جز او نمیتواند وقتی را ظاهر کند. (این واقعه) بر (أهل) آسمان‌ها و زمین سخت و دشوار است، نمی‌آید (قیامت) به سراغ تان مگر ناگهانی باز از تو در باره قیامت می پرسند، گویا تو از آن آگاه هستی، بگو: جز این نیست که علم آن نزد الله است، و لیکن بیشتر مردم نمی دانند. (۱۸۷)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«السَّاعَةُ»: یک لحظه‌ی گذرا و سریع، روز قیامت، آغاز عالمی دیگر. «مُرْسَاهَا»: وقوع آن، فرار سیدن آن. مُرسی از ریشه‌ی «رسو» اسم زمان و مکان، زمان و مکان وقوع لنگرگاه، مصدر؛ یعنی، ثابت و ماندگار شدن، اسم مفعول، ثابت و استوار شده. [هود/۴۱]. «لَا يُجَلِّيهَا» (جلو): آن را آشکار نمی‌سازد. آن را بروز نمیدهد.

«ثَقَلُتْ»: گران و سنگین است. «بَعْتَهُ»: ناگهان. «حَفِّيْ عَنْهَا»: آگاه از آن، جویای آن.

تفسیر:

«يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ»: ای محمد! کفار از تو در بارهی قیامت سوال میکنند، یعنی مردم، مکرّر از پیامبر صلی الله علیه وسلم سؤال می‌کردند «يَسْأَلُونَكَ» (فعل مضارع نشان دوام و استمرار است) مفسر آن در تفاسیر خویش در مورد کلمه «يَسْأَلُونَكَ» می نویسند: که گروهی از یهودیان گفتند: ای محمد، اگر پیامبر هستی، به ما بگو قیامت چه زمانی خواهد بود، زیرا ما می دانیم که آن چه زمانی خواهد بود. و آنان میخواستند، به رغم آن که می دانستند الله متعال آگاهی از وقوع قیامت را تنها برای خود برگزیده است، آنحضرت را بیازمایند. پرسش کنندگان، قریشیان بودند و «السَّاعَةُ» مانند نجم برای ثریا، از اسمای غالبه است و از آن حیث قیامت «السَّاعَةُ» نامیده شده که ناگهان اتفاق می افتد و حساب مردم را به سرعت و یا بر عکس آن در مدتی طولانی، مورد رسیدگی قرار میدهند یا این که در نزد خدا از حیث زمان به یک لحظه انسانها میماند.

«أَيَّانَ مُرْسَاهَا»: که قیامت چه وقت واقع میشود و موعدانتهای جهان چه وقت و زمان رخ میدهد؟

قیامت از این رو به «ساعت» موسوم شده است که حسابرسی در آن به سرعت صورت می‌گیرد، همانگونه که میفرماید: «وَ إِنَّ اللَّهَ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلْمَحٌ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۗ ۷۷ نحل»: (غیب آسمان‌ها و زمین مخصوص الله است و برپایی قیامت (در سرعت و آسانی) جز مانند چشم بر هم زدن یا نزدیکتر نیست. البته خداوند بر هر چیزی قادر است).

«قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي» ای محمد! برای آنها بگو علم قیامت از جمله اسراری است که جز خدای تعالی هیچکس بر آن آگاهی ندارد سپس آن را تاکید کرده و گفته است:

«لَا يَحْلِي لَهَا لَوْقُتُهَا إِلَّا هُوَ» او هیچکس را نه ملائکه مقرب و نه پیامبران را در جریان آن قرار نداده است و بر آن هیچکس جز خدای تعالی اطلاع ندارد و او قیامت را مگر هنگام فرا رسیدن آن بر ملا نمی سازد.

«ثَقَلَتْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ»: این امر بر ساکنان آسمان‌ها و زمین بزرگ و سنگین آمد؛ چرا که از آن بر حذر و بیناکند و از خوف و ترس شدید آن به خود می‌لرزند. یعنی: آسمان‌ها و زمین به دلیل بزرگی حادثه قیامت تاب و توان تحمل آن را ندارند زیرا در هنگام این رخداد، آسمان شگافته شده، ستارگان تار و مار می‌شوند و دریاها می‌خشکند. یا معنی این است: فرشتگان و جن و انس، همه در آرزوی آن هستند که وقت آن را بدانند و پنهان بودن این امر بر آنان گران و سنگین است.

در حديث شریف آمده است: «بِيَكْمَانَ قِيَامَتَ مَرْدَمَ رَا هِيجَانَ زَدَهُ وَ سَرَاسِيمَهُ مِيسَارَدَ زَيْرَا در حالی فرا میرسد که شخصی حوضش را مرمت می‌کند، دیگری چهارپایانش را آب میدهد، آن دیگر کالایش را در بازار به نمایش می‌گذارد و ترازویش را بالا و پایین می‌برد...». «لَا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَعْثَةً»: قیامت در آسمان‌ها و زمین عظیم و بزرگ است و از جمله بزرگترین نشانه‌ها و شکفت انگیزترین امور است و جز به صورت ناگهان فرا نمی‌رسد و هیچکس نمی‌داند قیامت چه وقت فرا می‌رسد.

بناءً باید گفت که: قیامت، قابل پیش بینی نیست و در زمانیکه انتظارش نمی‌رود، ناگهانی رخ خواهد داد. «بَعْثَةً» («بَعْثَةً» در موردی بکار می‌رود که انسان حتی احتمال و حدس آن را نیز در ذهن خود نداشته باشد)

«يَسْأَلُونَكَ كَائِنَكَ حَفِيْ عَنْهَا» ای محمد! این کفار از تو در این خصوص سوال می‌کنند گویا که تو در باره امور قیامت کار می‌کنی و از آن سوال مینمایی و اخبارش را میدانی و بر علاماتش احاطه داری!

«قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ» بگو: جز الله هیچ کس از زمان آن خبر ندارد؛ به آنها خبر بده که علم آن نزد خدای تعالی است و جز او کسی دیگر آن را نمیداند چون موضوع قیامت از جمله امور غیبی است که به دانای نهانها اختصاص دارد. ولی این جهال نمیداند که تنها خداوند متعال میداند و آنها در شک خویش متعدد اند طوری که برخی منکر و برخی مشکوک‌اند.

«وَلِكَنْ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ(187)» اکثر مردم سبب و علت نهان بودن آن را نمیدانند. امام فخر رازی گفته است: حکمت در نهان بودن روز رستاخیز این است: اگر وقت و زمان آن را ندانند، از آن بر حذر می‌باشند، انسان‌ها سر اطاعت را بیشتر فرود آورده و بیشتر از معصیت دوری می‌جویند. (فخر رازی ۴۸۴/۴).

شأن نزول آیه: 187 :

481- ابن جریر و دیگران از ابن عباس(رض) روایت کرده اند: حمل بن ابو قشیر و سموئل بن زید به رسول الله صلی الله علیه وسلم گفتند: اگر واقعاً پیغمبر هستی مارا آگاه کن که قیامت چه وقت است؟ اگرچه ما خود می‌دانیم که قیامت چه زمانی فرا میرسد. پس الله متعال آیه: «يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا...» را نازل کرد.

482- همچنین از قتاده روایت کرده است: قریش به پیغمبر صلی الله علیه وسلم گفت خدا گفت: [ما و تو خویشاوندیم، پس نهانی به ما بگو که قیامت چه وقت می‌آید؟ الله متعال بزرگ فرمود: «يَسْأَلُونَكَ كَائِنَكَ حَفِيْ عَنْهَا» از تو می‌پرسند گویی که تو در باره قیامت بسیار

پرسش و سوال کرده، و از وقت آمدن آن آگاه شده‌ای»] (تفسیر طبری، همان منبع، ج 9، ص 140).

خواندن‌کان گرامی!

در آیات قبلی خبر داده شده است که: علم قیامت را الله متعال میداند و بس و تمام کارهای غیبی و غیره در دست قدرت اوست و پیامبر، هشدار دهنده و بشارت آور است. (یونس آیه 48 و 49)، (سوره مریم آیه 97)، (سوره جن آیات 26 و 27). همچنان در آیه 110 سوره کهف آمده است که پیامبر صلی الله علیه وسلم، بشری همچون سایر انسانهاست، جز این که بر او وحی نازل شده. میباشد.

در آیه متبرکه ذیل گفته شده است که: همه‌ی کارها در دست الله متعال است، و تنها ذات پروردگار است که علم غیب می‌داند.

**قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَا سْتَكْثِرُ
مِنَ الْخَيْرِ وَمَا مَسَنَّى السُّوءُ إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۸۸)**

بگو من مالک سود و زیان خویش نیستم مگر آنچه را الله بخواهد (و از غیب و اسرار نهان نیز باخبر نیستم مگر آنچه الله اراده کند) و اگر از غیب با خبر بودم منافع فراوانی برای خود فراهم می‌ساختم و هیچ بدی (و زیانی) به من نمیرسید، من فقط بیم دهنده و بشارت دهنده ام برای جمعیتی که ایمان می‌آورند (بیم از مجازات پروردگار و بشارت به پادشاهی گرانبهایش). (۱۸۸)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«لَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبِ»: اگر غیب می‌دانستم. «إِسْتَكْثِرْتُ» (کثر): افزون طلبی می‌کردم، فراوان به دست می‌آوردم. «الْخَيْرُ»: آن چه که معمولاً انسان به آن میل می‌کند، مانند: منافع مادی و معنوی. «مَسَنَّى»: به من رسید. «مَا مَسَنَّى»: به من نرسید. «السُّوءُ»: آنچه که انسان به آن میل نمی‌کند.

تفسیر:

«قُلْ لَا أَمْلِكُ لِنَفْسِي نَفْعًا وَلَا ضَرًّا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ»: [ای فرستاده‌ی الله] بگو: به آنها که تو نمی‌توانی برای خویشن نفعی را که خداوند متعال اراده ننموده جلب کنی چنانچه نمی‌توانی ضرری را که او تعالی اراده کرده دفع کن. حق تعالی مقدر کننده هر نفع و ضرر است و خیر و شر به دست اوست، او کسی است که تمام امور را مقدار کرده «وَلَوْ كُنْتُ أَعْلَمُ الْغَيْبَ لَا سْتَكْثِرُ مِنَ الْخَيْرِ»: و اگر تو امور غیب را میدانستی حتماً در جلب خوبی و خیر برای خویشن، زیاد عمل مینمودی و بر هر امر منفعت آمیزی حرص بودی و از هر فرصت استفاده می‌کردی؛ زیرا تو بر مناسبت‌های امور اطلاع می‌داشتی.

«وَمَا مَسَنَّى السُّوءُ»: اگر غیب می‌دانستم خود را از گزند و بدی حفظ می‌کردم، اما غیب را نمیدانم از این رو هر مقداری خیر یا شر نصیبم می‌شود.

«إِنْ أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ»: ولی تو غیب را نمی‌دانی وظیفه‌ات تنها این است که سرکشان را از آتش بر حذر داری و به اطاعت کنندگان بشارت بهشت را بدھی.

«لَقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۸۸)»: با این حال کسانی از هشدارها و بشارت‌های تو بهره می‌برند که به توابور دارند و از تو پیروی می‌کنند و به آنچه آورده‌ای ایمان دارند.

یعنی: من مبلغی از سوی الله متعال برای احکامش هستم که مردم را به وسیله آن بیم و بشارت می دهم و قطعاً من کسی نیستم که غیب خدای سبحان را بداند لذا نه خبر دادن از غیب در حوزه مأموریت من است و نه علم و آگاهی به آن، از اوصاف و خصوصیات من.

شأن نزول آیه مبارکه:

مردم مکه گفتند: ای محمد! آیا خدا تو را از ارزانی و گرانی نیازمندی‌ها در آینده با خبر نمی‌کند تا آن چه به سود توست، تهیه کنی و از ضررها بپرهیزی و یا تو را از خشکسالی و از سرزمین حاصل خیز آگاه نساخته است، تا به جاهای سرسبز حاصل خیزکوچ کنی؟! خدا در پاسخ آنان.. (فرمود: «قل لأملك...»). (تفسیر فرقان)
مطالعه گندگان گرامی!

در آیات متبرکه (189 الی 193) در مورد یادآوری خلقت اولی، أمر به یکتاپرستی، پیروی از قرآن، خود داری از شرک بحث بعمل آمده است.

هُوَ الَّذِي خَلَقْتُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةً وَجَعَلْتُمْ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا فَمَرَّتْ بِهِ فَلَمَّا أَثْقَلَتْ دَعَوَا اللَّهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحًا لَنَكُونَ مِنَ الشَّاكِرِينَ (۱۸۹)

الله آن ذاتی است که شما را از یک شخص آفرید، و از تن او زنش را (نیز) آفرید تا به او آرامش یابد. پس (نظام تولد و تناسل آغاز شد) چون مرد با زن خود همبستر شد (آن زن) به بار سبک باردار شد (حامل شد) پس وقتی که بار وی سنگین شد (و به ولادت نزدیک شد) پس زن و شوهر (هردو) دعا کردند و از پروردگار خود خواستند که اگر به ما فرزند نیک (و سالمی) دهی، ما حتما از شکرگزاران خواهیم شد. (۱۸۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«نفس وَاحِدَة»: یک نفس، نوع انسان، یک جنس. به قول جمهور مفسران، آدم، [نساء / ۱]، [حجرت / ۱۳]، [روم / ۲۱]، [ذریات / ۴۹]. «جَعَلَ»: آفرید، ساخت، پدید آورد. «لِيَسْكُنَ»: تابیار امد، تا بیاساید، تا آرام گیرد، أَلْفَتْ كَيْرَد. «تَغَشَّاهَا»: با او همبستر میشود. «حَمْلًا خَفِيفًا»: باری سبک، نطفه و سپس جنین. «مَرَّتْ بِهِ»: او را برد، حمل او را برد، آن بار سبک، سنگینی نکرد و مانع کار نشد. «فَلَمَّا أَثْقَلَتْ»: وقتی آن جنین سنگین گشت و نزدیک شد به دنیا بیاید. «صَالِحًا»: شایسته، سالم، بی عیب.

تفسیر:

«هُوَ الَّذِي خَلَقْتُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةً»: الله متعال ذات است که شما را از یک جنس آفرید، «وَجَعَلْتُمْ مِنْهَا زَوْجَهَا»: و از آدم علیهم السلام حوارا خلق کرده است. «لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا»: تا در کنارش آرامش و انس بیابد. «فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلَتْ حَمْلًا خَفِيفًا»: و چون آدم علیهم السلام با حوارا در آمیخت وی با حملی سبک باردار شد. «تَغَشَّاهَا»: کنایه از جماع (مقاربت جنسی) است. ابو سعود فرموده است: زمانی که نطفه در رحم جای می‌گیرد تبدیل به علقه میشود تحمل آن نسبت به سایر مراحل آسانتر است؛ چون در این حالت وزن زیادی ندارد. اشاره به سبک بودن «حمل» در واقع اشاره کردن به نعمت‌هایی است که الله متعال در مراحل مختلف آفرینش انسان‌ها به آنان آرزانی داشته است، آنگاه که آنها را از دریای عدم به صحنه وجود می‌ورد و مراحل مختلفی را در خلقت آنها پشت سر می‌نهد. و ناتوانی آن را به نیرو و قوت مبدل می‌سازد. (ابو سعود ۲).

«فَمَرِثْ»: بِهِ تا زمان ولادت به این حمل و دگرگونی ادامه داد و با آن بساخت. یعنی: حوا چندی با آن حمل گذراند، بر می خاست و می نشست و حرکت می کرد و به امور زندگی خویش می پرداخت و از آن حمل، احساس سنگینی نمی کرد، «فَلَمَا أَتَقْلَثْ»: برای صلاح و تربیت صحیح فرزند، باید پیش از تولد او اقدام کرد و از خدا استمداد جست. بناءً حوا وقتی کم کم جنین، در شکمش سنگین شد، (انتظار فرزندی نیکو در سر می پروراند و)

«دَعَا اللَّهَ رَبَّهُمَا»: پروردگارشان را می خوانند و میگویند: «لَئِنْ آتَيْنَا صَالِحًا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْشَّاكِرِينَ (۱۸۹)»: بار اله! اگر به ما فرزندی صالح و سالم عطا کنی، یقیناً از سپاسگزاران خواهیم بود. به قولی: مراد از فرزند صالح، فرزند سالم و طبیعی است، نه فرزند ناقص الخلقهای که ایشان از تولدش بیناک بودند.

باید یادآور شد که: آمیزش جنسی تنها برای لذت و شهوت نیست، بلکه برای بقا و دوام نسل صالح است.

فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا جَعَلَاهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۹۰)
و چون به آن دو [فرزنده] نیک داد در آنچه [الله] به ایشان عطا نموده بود برای او شریکانی قرار دادند و الله از آنچه [با او] شریک می گردانند برتر است. (۱۹۰)

تفسیر:

«فَلَمَّا آتَاهُمَا صَالِحًا»: در این هیچ جای شکی نیست که الله متعال، فرزند شایسته و صالح به انسان میدهد، ولی این ما هستیم که: سبب انحراف فرزندان خویش میشویم طوریکه در آیه مبارکه میفرماید: وقتی خداوند متعال دعا ایشان را اجابت کرد و فرزند صالح و سالم به آن ها عطا کرد: «جَعَلَاهُ شُرَكَاءَ فِيمَا آتَاهُمَا»: همان فرزند را برای خدا شریک قرار دادند، پرسش بت را آغاز کردند. (چون این نظر آشکار و واضح بود ما هم آن را برگرفتیم، و محققان اهل علم نیز آن را ترجیح داده اند، بعضی از مفسران گفته اند: آیه در باره‌ی آدم و حوا است و ضمیر (جعل له شركاء) را به آن دو ارجاع داده‌اند).

در این باره احادیث و آثاری نقل کرده اند از جمله: حدیثی که به صورت مرفوع از سمره روایت شده و گفته است: وقتی حواء فرزند را به دنیا آورد، ابلیس نزد او آمد، طفل آرام نداشت، شیطان گفت: إسم او را عبدالحارث بگذار آرام می شود. حواء إسم طفل را عبدالحارث گذاشت و طفل آرام شد.

و این امر از وحی شیطان بود. روایت از احمد و ترمذی. حافظ ابن کثیر گفته است این حدیث از سه جهت معلوم است و آن سه جهت را توضیح داده است. و ترجیح داده است که حدیث موقوف باشد و آثار را ضعیف دانسته است، سپس با سندش از حسن روایت کرده و گفته است: این امر در میان بعضی از ملت‌ها بود؛ نه نزد آدم، آنگاه ابن کثیر گفته است: ما مذهب حسن بصری را انتخاب میکنیم. و در اینجا آدم و حواء منظور نیستند، بلکه مشرکین نسل آنها منظور است. به دلیل فرموده‌ی خدا: فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ. من هم میگوییم: حق همین است و نباید از آن منحرف شد. (تفسیر صفوۃ التفاسیر).
«فَتَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۱۹۰)»: خداوند از آنچه مشرکان به او نسبت می‌دهند پاک و مُتَرَّه است.

در «تفسیر انوار القرآن» در ذیل این آیه مبارکه می نویسد: سخن در اینجا از آدم و حوا به نسل پدید آمده از ایشان از مرد وزن حمل میشود بنابر این، جمعی از مفسران برآنند که شریک آورندگان در عطای الهی از جنس بنی‌آمند، نه خود آدم و حوا. حسن بصری میگوید: «مراد

از این مشرکان، یهود و نصاری‌اند که حق تعالیٰ به آنان فرزندانی سالم عطا کرد، اما آنها یهودی و نصرانی شدند».

ابن کثیر این تفسیر را از نیکوترین تفاسیر در این موضوع دانسته و می‌گوید: «ما قاطع‌انه برآنیم که آدم و حوا شرک نورزیدند و مراد آیه، برخی از نسل ایشان است». ولی برخی دیگر از مفسران چون سیوطی و شاه ولی الله دھلوی برآنند که: مراد خود آدم و حوا هستند. تکیه این گروه از مفسران بر حدیث ضعیفی است به روایت سمره از رسول الله صلی الله علیه وسلم که فرمودند: «چون حوا زایمان کرد، ابلیس نزد وی آمد و به وی گفت: فرزندت را عبدالحارت نام کن، که اگر چنین کنی، زنده می‌ماند و قبلًا چنان بود که فرزندان وی می‌مردند پس این از القات شیطان بود». به تأیید این روایت، روایات اسرائیلی بسیاری که هیچ پایه و اساسی ندارند، نقل شده است که نمی‌توان بر آنها استناد کرد. آری! شرک و امثال آن، از اعمال لایق شأن انبیا علیهم السلام نیست چنانکه از آیه بعدی که به صیغه جمع آمده است، نیز پیداست: بنقل از «تفسیر انوار القرآن».

﴿أَيْشِرُكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ﴾ (۱۹۱)

آیا موجوداتی را شریک الله قرار میدهند که چیزی را نمی‌آفرینند و خودشان مخلوقند؟! (۱۹۱)

تفسیر:

«أَيْشِرُكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا»: آیا مشرکان، چیز‌هایی شریک الله متعال می‌گردانند، که اصلاً قدرت خلق چیزی را ندارد. «وَهُمْ يُخْلَقُونَ (۱۹۱)»: و حال این که همان بت‌ها و خدایان، خود مخلوقند و ساخته شده‌اند. یعنی خودشان نیز آفریده شده‌اند؟ امام قرطبی گفته است: إستفاده از ضمير «واو» و «نون» بر این مبنای است که آنها معتقد بودند بُت‌ها می‌توانند نفع یا ضرر برسانند. بدین ترتیب همانند انسان تلقی شده‌اند. (تفسیر قرطبی ۳۴۱/۷).

﴿وَلَا يَسْتَطِيُّونَ لَهُمْ نَصْرًا وَلَا أَنْفَسَهُمْ يَنْصُرُونَ﴾ (۱۹۲)

و [این شریکانی که برای خدا قرار می‌دهند] نه می‌توانند پرستش کنندگان خود را یاری دهند، و نه قدرت دارند خودشان را یاری کنند. (۱۹۲)

«وَلَا يَسْتَطِيُّونَ لَهُمْ نَصْرًا»: این بت‌ها مالک هیچ یاری برای کسانی که آن‌ها را پرستش می‌کنند نیستند چنانچه نمی‌توانند از عبادت کنندگان خود ضرری را دفع و یا به آن‌ها نفعی را جلب کنند.

«وَلَا أَنْفَسَهُمْ يَنْصُرُونَ (۱۹۲)»: آنها توان نفع رسانی به خود را هنگام نزول عذاب ندارند. و اگر سوء قصدی به آنها بشود نمی‌توانند آن را دفع کنند.

کسی که مالک چنین نصرت و یاری است و آنکه مالک نفع و ضرر است خدای یگانه می‌باشد.

﴿وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُوكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدْعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِثُونَ﴾ (۱۹۳)

و هر گاه آنها را به سوی هدایت دعوت کنید، از شما پیروی نمی‌کنند، برای آنها فرق نمی‌کند چه آنها را دعوت کنید و چه خاموش باشید. (۱۹۳)

«لَا يَتَّعُوكُم»: خواسته‌ی شما را برآورد نمی‌سازد، از شما پیروی نمی‌کند. «صَامِتُونَ»: جمع صامت؛ یعنی، خاموش. (تفسیر فرقان)

تفسیر:

«وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَتَّعُوكُم»: اگر بتان را به راه ارشاد و هدایت فرا خواند، جوابی به شما نمیدهد؛ و شما را در این دعون اجابت نمی‌کند و از شما پیروی نمی‌کند چون آنها از جمله‌ی جماداتند. یعنی چیز‌هایی که نه توان یاری‌رسانی دارند و نه می‌توانند از خود دفاع کنند، شایسته‌ی پرستش نیستند.

«سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدْعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صَامِتُونَ(193)»: حال آنها در هنگام خواندن و عدم خواندن شما پیکسان است زیرا آنها چیزی بیش از سنگ‌های تراشیده و جامد نیستند.

ابن کثیر گفته است: یعنی این بت‌ها دعای هیچکس را نمی‌شنوند، و از نظر آنان کسی که آنها را می‌خواند با کسی که آن‌ها را می‌راند پیکسان است.

همان‌طور که حضرت ابراهیم گفت: پدر جان! چرا چیزی را پرستش می‌کنی که نمی‌شنود و نمی‌بیند و چیزی را از تو دفع نمی‌کند و شما را از چیزی بی‌نیاز نمی‌سازد؟ (حافظ ابن کثیر گفته است: معاذ بن جبل و معاذ بن عمرو بن جموح که جوان بودند مسلمان شدند، شب‌ها به بت‌های مشرکین حمله می‌کردند، آنها را تکه کرده و به توده‌ی چوب تبدیل می‌کردند، عمرو بن جموح که رئیس طایفه‌ی خود بود بتی داشت، آن را پرستش می‌کرد و عطر و روغن به آن میزد، آنها در خلال شب می‌آمدند آنرا واژگون کرده و مدفوع و نجاست به آن می‌مالیدند، ولی عمرو می‌دید چه به سرش آورده‌اند، آن را می‌شست و تمیز و خوشبو می‌کرد و شمشیری را در کنارش می‌نهاد و می‌گفت: از خودت دفاع کن، آنها می‌آمدند و همان کار را می‌کردند، حتی یکبار آن را به لشه‌ی سگی مرده بستند و آنرا در چاهی در آن حوالی انداختند، وقتی عمرو آمد و آن را دید دریافت دینش باطل است. آنگاه چنین سرود: اگر خدا بودی و تکیه گاهی داشتی با مرده سگی هم زنجیر نمی‌شدی. آنگاه مسلمان شد و مسلمانی نیکو از آب در آمد و در جنگ احـد شهید شد). تفسیر صفواه (تفسیر).

خوانندگان گرامی!

در آیات متبرکه (194 الى 198) در مورد موقعیت بتها، و بت پرستان را که مورد نکوهش قرار گرفته بحث نموده و در ضمن موحدان از رفتار پست آنان و حقیقت بتان آگاه می‌سازد.

إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ فَلَا يَسْتَجِبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (١٩٤)

یقیناً کسانی را که به جز الله (به عبادت) می‌خواند، بندگانی مانند شما اند. آن‌ها را بخوانید تداعی شما را اجابت کنند، اگر (در دعوای خویش) راستگویید. (194)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تَدْعُونَ»: صدا می‌زنید، می‌خوانید، می‌پرسید. «عِبَادٌ»: بندگانی، پدیده‌هایی،

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادٌ أَمْثَالُكُمْ»: بی گمان آنها‌ی را که به جای الله به فریاد می‌خوانید، از جمله بت‌های اند که آنها را خدایان میدانید، آنها هم مانند شما مخلوقند، بلکه انسان از آن‌ها کاملتر است؛ چون انسان می‌شنود، می‌بیند، و کار می‌کند اما آنها هیچ کدام از

این کارها را انجام نمی‌دهند، باید گفت که: پرستش، دلیل می‌خواهد و معبد باید برتر و بالاتر از عابد باشد، پرستیدن مخلوقات یا انسان‌هایی مثل خودمان، نه دلیلی دارد و نه امتیازی به همین علت گفته است:

«فَإِذْ عُوْهُمْ فَلَيْسْتَجِيْبُوا لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (194)»: پس آنها را بخوانید، برای جلب منفعت یا دفع زیانی «اگر راست می‌گویید» در این ادعایتان که آن‌ها بر رساندن نفع و ضرر قادر اند «باید شما را اجابت کنند» اگر که زنده‌اند؟ خطاب از باب تعجب و بیان ناتوانی آنهاست. معبدی شایسته‌ی پرستش است که نیازهای بند و مخلوق را برطرف کرده، او را رشد دهد، و بین او و معبد روابط دو طرفه باشد.

اللَّهُمَّ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا قُلْ أَدْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كِيدُونَ فَلَا تُنْظِرُونَ (١٩٥)

(بلکه معبدهای تان با شما هیچ مشابهتی ندارند) آیا پاها یا دارند که با آن راه بروند؟ یا دست‌هایی دارند که با آن کاری را انجام دهند؟ آیا چشم‌هایی دارند که با آن ببینند؟ یا گوش‌هایی دارند که با آن بشنوند؟ بگو: شریکان الله را بخوانید، باز در باره من حیله سازی و چاره جویی کنید و باز مرا مهلت ندهید. (۱۹۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«بِيَطِشُونَ بِهَا»: به آن کاری انجام دهند، به آن دفاع کنند و حمله ور شوند. «کِيدُون»: برای نابود شدن، طرح بریزید، تزویری و حیله به کار برد. «فَلَا تُنْظِرُونَ»: پس مرا مهلت ندهید، به من فرصت مدهید.

تفسیر:

«أَلَّهُمَّ أَرْجُلٌ يَمْشُونَ بِهَا»: آیا این بث‌هایی که به غیر از الله عبادت نموده و در برابر آن سجده کرده‌اید آیا حیات دارند؟ آیا اعضاء دارند؟ آیا وسائلی دارند که از آن‌ها در انجام امور خود استفاده کنند؟ آیا پا دارند تا به منظور برآورده ساختن نیازهای خود راه بروند؟

«أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا»: یا دست دارند که به وسیله‌ی آن حمله کنند؟ و به کسیکه نسبت به آنها سوء قصدی داشته باشد، حمله‌ور شوند و آنرا دفع کنند؟

«أَمْ لَهُمْ آعْيُنٌ يُبْصِرُونَ بِهَا»: و آیا چشم دارند که به وسیله‌ی آن اشیاء را مشاهده کنند و ببینند؟

«أَمْ لَهُمْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا»: آیا گوش شنوا دارند تا با وسیله آن بشنوند و نفع برند؟ منظور بیان جهل و نادانی و سبک دانستن عقل و خرد آنها در عبادت جمادات می‌باشد، جماداتی که نه می‌شنوند و نه می‌بینند، و نه از پرستنده‌ی خود ضرری را دفع می‌کنند؛ چون فاقد حواس‌اند.

انسان به مراتب از آن بث‌ها برتر است؛ چون دارای عقل و حواس است، پس چگونه شایسته است کسیکه کاملتر و شریفتر است به عبادت پست‌تر و خوارتر بپردازد که هرگز امید جلب منفعت و دفع ضرر از آن نمی‌رود؟!

«قُلْ أَدْعُوا شُرَكَاءَكُمْ»: ای محمد! به آنها بگو: بث‌هایی را که شریک قرار داده‌اید بخواهید و از آنها کمک بگیرید.

«ثُمَّ كِيدُونْ فَلَا تُنْظِرُونَ (195)»: و اگر می‌خواهید و می‌توانید در حق من توطئه و دسیسه و توطیه خویش بچینید و عملی سازید، و حتی به اندازه‌ی یک چشم به هم زدن به من مهلت ندهید، من به شما اهمیتی نمی‌دهم؛ چون به خدا پشت بسته‌ام.

تفسر حسن گفته است: پیامبر را به خدایان ترسانند، لذا خدا به او امر کرد چنان جوابی به آنها بدهد.

چنین سوال‌ها و مطالباتی در نهایت تحدي و مبارزه طلبی و اعتماد و توکل بر خدا قرار دارند؛ زیرا آنها و بتهاشان مالک هیچ نفع و ضرری نیستند؛ بلکه آنها گمراحت و ذلیل‌تر از این‌اند که بتوانند به مخالفان خود ضرر برسانند، چون آن‌ها در برابر پادشاه پادشاهان قرار دارند، خدایی که جز او خدایی نیست.

قابل تذکر است که در این آیه مبارکه سفاحت و بیعقلی مشرکان و مددجویان را نشان می‌دهد که سنگ و چوب و امثال آن‌ها را پناهگاه و امید زندگانی هر دو جهان خود کرده‌اند. بنابر این، اگر از دست این‌بی زبان‌های درمانده کاری ساخته است، همگی علیه من به پا خیزید و حیله را ساز کنید تا بدانید که کاری از دست شما بر نخواهد آمد؛ زیرا پار و یاور من خداست. (سوره بقره آیه 257).

ابن‌کثیر روایت می‌کند: «معاذ بن عمر و بن جموح و معاذ بن جبل دو نوجوان بودند که با هجرت رسول الله صلی الله علیه وسلم به مدینه مسلمان شدند، آن دونوجوان غیور مسلمان، شبانگاه بریتان مشرکان هجوم برده آنها را می‌شکستند و خرد و ریز نموده و از آنها برای بیوه زنان، هیزم درست می‌کردند تا قومشان از این امر عبرت بگیرند و به ماهیت بی‌جان و بی‌ارزش بتان اطلاع حاصل بدارند.

از قضا که عمر و بن جموح پدر معاذ بن جبل که رئیس قومش نیز بود، بتی داشت که آن را زینت میداد و معطر می‌کرد و می‌پرستید پس آن دو در تاریکی شب می‌آمدند و بت وی را بر سر چیه ساخته و آنرا با کثافت و چتلی آغشته می‌ساختند. عمر و بن حجوح که به خانه می‌آمد و بت خویش را بر این وضع میدید، از این وضع بی‌نهایت متاثر می‌شد، بت خود را دوباره شستو شو می‌کرد وبار دیگر خوشبو می‌ساخت و نزد آن شمشیری را می‌گذاشت و در خطاب به آن می‌گفت: از خودت دفاع کن! اما آن دو نوجوان، باز هم این کار را با آن بت تکرار می‌کردند و او نیز مجدداً آن بت را می‌شست و می‌آراست. تا این‌که سرانجام، آنها بتش را گرفته و آن را با سگ مرده‌ای به هم بستند و آن دو را بر ریسمان چاهی که در آن نزدیکی بود، آویختند. چون عمرو آمد و این منظره را دید، تأملی کرد، آنگاه به خود آمد و متوجه شد که دین وی، دین باطل و بی‌بنیادی بوده است پس گفت: «تالله لو کنت إلهه مستدن لم تك والكلب جميعا في قرن» به الله قسم؛ اگر تو خدایی سزاوار پرستش بودی؛ اینگونه با سگ مرده هم آغوش نمی‌شدی.

سپس اسلام آورد و مؤمنی نیکو شد و در روز احده فیض شهادت نایل گشت که خداوند متعال از او راضی باد! (بنقل از «تفسیر انوار القرآن»)

إِنَّ وَلِيَّ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّ الصَّالِحِينَ (١٩٦)

(اما) ولی و سرپرست من الله ای است که این کتاب را نازل کرده است و او صالحان را یاری می‌کند. (۱۹۶)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«ولی»: سرپرست و متولی من، سرور من. «يتولی»: سرپرستی می‌کند، دوست می‌دارد.
تفسیر:

در آیات قبل، ناتوانی معبدهای باطل به بیان گرفته شد، در این آیه مبارکه به معرفی خداوند می‌پردازد. یعنی: چگونه از بتانی که دارای اوصاف دروغین، جعلی، وغير واقعی

هستند، هر اسی در دل راه دهم، در حالی که سرور و کارسازی چون پروردگار باعظمت دارم که به سوی او پناه می برم، از او یاری می جویم و او مرا بر شما پیروز می گرداند.

«إِنَّ وَلِيَّ اللَّهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ»: آن که نصرت و حمایت و حفظ مرا در دست دارد، عبارت است از خدایی که قرآن را بر من نازل کرده است. خداوند به واسطه‌ی قرآن، پیامبر را یاری و بیمه کرد، آن ذاتی که به من کتاب فروفرستاد، و مرا به منصب رسالت فایز گردانید، در مقابل تمام دنیا به حمایت و حفاظت من خواهد پرداخت؛ زیرا، حافظ و مددگار بندگان نیکوکار، حضرت اوست.

«وَهُوَ يَتَوَلَّ الصَّالِحِينَ (١٩٦)»: نترسید! زیرا الله متعال ولی صالحان است و وعده‌ی یاری داده خدای عز وجل حفظ و تایید صالحان را در دست دارد. هم در دنیا و آخرت ولی و سرپرست آنهاست. یعنی: اوست که شایستگان را حفظ می کند، ایشان را نصرت می دهد و میان آنان و میان دشمنانشان مانع میشود و این از سنت وی است. صالح: هر کسی است که عقیده‌اش از خرافات و اوهام سالم و اعمالش نیکو باشد.

مشکلات انسان، یا از نداشتن برنامه درست و منظم است و یا از نداشتن سرپرست، و شکر الحمد الله مؤمن مسلمان هیچ یک از این دو مشکل را ندارد.

وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (١٩٧)
وکسانی را که شما جز او میخوانید نمیتوانند یاریتان کنند و نه (حتی) خودشان را یاری دهند. (۱۹۷)

تفسیر:

«وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَلَا أَنْفُسَهُمْ يَنْصُرُونَ (۱۹۷)»: این بت‌هایی که به غیر از الله متعال میخوانید برای شما نه نفعی جلب می کنند و نه ضرری را از شما دفع مینمایند. این ها حتی نمیتوانند خویشن را یاری رسانند چه رسد به شما. این ها جماداتی اند خاموش و بی حرکت.

وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا وَتَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبَصِّرُونَ (١٩٨)
و اگر آنان را به سوی هدایت دعوت کنید، نمی شنوند و آنان را می بینی که به سوی تو می نگرند در حالیکه نمی بینند. (۱۹۸)

«يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ»: به تو می نگرند. در این جا، یعنی، در برابر تو همچون، بیننده اند. بتها را به صورت کسی که دارد روبه رویش را می نگرد، می ساختند.

تفسیر:

«وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى لَا يَسْمَعُوا»: و اگر از این بت‌ها بخواهید تا هدایت شوند و شما آنها را با سخنان خود مخاطب قراردهید آنها دعای شمارا نمیشنوند، تا چه رسد به مساعدت و امداد شما بشتاً بند چون سنگ‌هایی اند جامد، «وَ تَرَاهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ وَهُمْ لَا يُبَصِّرُونَ (۱۹۸)» توهنگامی که به سوی آنها بنگری اینها به گونه‌ای شکل داده شده‌اند که گویا تو را می بینند در حالی که آنها نابینا میباشند؛ چون فقط ظاهری از چشم دارند و با آن چیزی نمی بینند.

بشرکان، بتان را به صورت تمثیل هایی به شکل انسانها، یا حیوانات دارای دست و پا و چشم می ساختند و چشمان آن ها را چنان باز به نقش و تصویر می کشیدند که گویی خیره به دیگران می نگرند، لیکن آن پیکرهای بی‌جان، تمثیل‌های جامدی بیش نبودند که نه می توانستند چیزی را بگیرند، نه کاری را انجام دهند، نه راه بروند و نه چیزی را ببینند.

اگر در آیات متبرکه که در فوق تذکر یافت دقت نمایم، با تمام وضاحت در خواهیم یافت که: هدف بتپرستان، یاری جستن از بت‌هاست که قرآن عظیم الشأن آنرا رد میکند. بت‌ها و معبدوها، حدائق باید خودشان از حوادث مصون باشند که نیستند.

از مجموع آیات که گذشت در می‌یابیم که: معبد و رب، باید:

خالق و مالک باشد. «أَيُّشْرِكُونَ مَا لَا يَخْلُقُ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلِقُونَ»

ناصر و یاور باشد. «لَا يَسْتَطِعُونَ نَصْرَكُمْ»

به خواسته‌ها و دعاها ترتیب اثر دهد. سواءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعْوْتُمُوهُمْ أَمْ...

توانگر و قدرتمند باشد. أَمْ لَهُمْ أَيْدٍ يَبْطِشُونَ بِهَا...

شنوا و بینا باشد. «أَمْ لَهُمْ أَذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا، أَمْ لَهُمْ أَعْيُنٌ يُبَصِّرُونَ بِهَا». قدرت خنثی کردن مکر دشمن را داشته باشد. «اَدْعُوا شُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ كَيْدُونَ».

کتاب و قانون عرضه کند. «نَزَّلَ الْكِتَابَ».

خوبان و شایستگان را حمایت کند. «يَتَوَلَّ الصَّالِحِينَ».

خوانندگان گرامی!

در آیات قبلی الله متعال با تمام وضاحت بیان فرمود که سرپرست و حافظ پیامبر و مؤمنان درستکار است و بت‌ها و بت پرستان هرگز نمی‌توانند به دوستان خدا زیان برسانند.

در آیات (199) (202) در موارد مهمی از «اصول اخلاقی اجتماعی»، برخورد با مردم و راه راست و پایدار را بیان میدارد. در واقع این آیات، شامل اصول همه‌ی فضایل است که آن هم از اساس تشريع به شمار می‌آید که به دنبالش اصول عقیده‌ی توحیدی به بهترین شیوه، خواهد آمد.

خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (۱۹۹)

با آنها مدارا کن و عذرشان را بپذیر و به نیکیها دعوت نما و از جاهلان روی بگردان (و با آنها ستیزه مکن). (۱۹۹)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«الْعَفْوُ»: گذشت. «بِالْعُرْفِ»: بالمعروف: پسندیده، رفتار نیکو، کردار خوب. «أَعْرِضْ»: روی برتاب، چشم پوشی کن.

تفسیر:

«خُذِ الْعَفْوُ»: پروردگار باعظمت ما به پیامبر نیز دستور و هدایت فرموده است که مکارم اخلاق را داشته باشد؛ یعنی در برخورد و معامله و معاشرت با مردم راه سهل و آسان را پیش بگیر، طوریکه میفرماید: «خُذِ الْعَفْوُ»: یعنی ای محمد از اخلاق مردم آنچه سهل و آسانست را برگیر و آنچه را بدون کدام سختی و مشقت کمائی کرده‌اند بپذیر بدون اینکه از آن ها زیاده طلبی کنی، بلکه آنچه یکی از آن ها به تو می‌آورد را بپذیر و آن ها را مکلف به امور مختلف و پراگنده نکن در حالی که از آنها بیشتر از حد توان شان مطالبه نمائی. این کثیر فرموده است: این مشهورترین اقوال است و گفته‌ی جبرئیل علاقه به پیامبر صلی الله علیه وسلم بر آن گواه است آنجا که میفرماید: خدا به تو امر میکند آن که به تو ظلم کرد، او را ببخشی و به آنکه از تو دریغ کرد، عطا کنی و آنکه صله‌ی رحم تو را قطع کرد، صله‌اش را وصل کنی.

بلی! رسول الله صلی الله علیه وسلم به پیروی از این دستور، هیچگاه در میان دو کار مخیر ساخته نشده‌اند، مگر این‌که آسان‌ترین آن را انتخاب کردن، مشروط به این که آن کار آسان‌تر،

گناه نمی بود چنانکه در حدیث شریف فرمودند: «آسان بگیرید و سخت نگیرید و بشارت دهید و نفرت بر نینگیزید».

در حدیث شریف آمده است: 1744- عَنْ أَبْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: «أَمْرَ اللَّهِ نَبِيَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَأْخُذَ الْعَفْوَ مِنْ أَخْلَاقِ النَّاسِ» [رواه البخاری: 4644].

1744- از ابن زبیر(رض) روایت است که گفت: خداوند پیامبرش را امر نمود که از اخلاق مردم، گذشت را پیشه خود سازد. (ابن جریر روایت می کند که چون این آیه کریمه نازل گردید، پیامبر صلی الله علیه وسلم از جبرئیل علیهم السلام پرسیدند: یعنی چه باید کرد؟ گفت: خداوند تو را امر کرده است که اگر کسی بر تو ظلم کرد او را عفو نمائی، اگر بر اپت چیزی نداد تو برایش چیزی بدھی، و اگر با تو مقاطعه کرد بدیدنش بروی.

«وَأَمْرُ بِالْعُرْفِ»: یعنی به معروف و نیکی امر کن و گفتار و اعمال نیکو انجام بده. معروف: هر خصلت پسندیده‌ای است که عقل ها آنرا بپسند و روان ها بدان اطمینان یابد. یعنی بر توسیت تا آنها را به انجام هر امر نیکو و خوبی که از لحاظ عقل و شرع پسندیده است خواه از اقوال و گفتار باشد یا اعمال امر کنی که چنین با فطرت سالم و عقل صحیح موافق و از سُفَهَا، نادانان و أحمقان دور است. پس با مطابق با جهل، سفاهت و نادانی‌شان تعامل نکن که تو بر هدایت مستقیمی.

مقصود: اینکه هر کس نسبت به شما بدی روا داشت او را ببخشید و هرگز انتقام مگیرید، و در ضمن او را به کارهای نیک هدایت کنید، چنین نباشد که در مقابل بدی تنها نیکی کنید و در مقابل ظلم انصاف، بلکه او را به نیکویی دعوت کرده، احسان نمایید.

«وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ (199)»: پس با جهل و نادانی‌های شان مقابله به مثل مکن، بلکه در مقابل آنها صبر و شکیبایی داشته باش. یعنی: چون در دستور دادنشان به معروف، برای آنان حجت بر پا داشتی، اما آن کار معروف را انجام ندادند، در این صورت از آنان روی برگردان و در مقابل این جهالتی که از آنان سر میزند، با آنان بگومگو و مشاجره نکن.

امام قرطبی در مورد فرموده است: این آیه اگر چه خطاب به پیامبر صلی الله علیه وسلم است، اما معنی تدبیب جمیع خلق الله را در بر دارد. (تفسیر قرطبی ۳۴۷/۷).

مفسر ابن کثیر فرموده است که مقصود از کناره گیری این است که بدی را به بدی جواب ندهید و مقصود این نیست که از راهنمایی آنان اعراض کنید که این کار مغایر با شأن رسالت و نبوت است.

در این باره از حضرت عبدالله بن عباس، در صحیح بخاری، واقعه ای نقل شده است که شخصی به نام عینه بن حصن، در زمان خلافت عمر فاروق اعظم(رض) و به منظور ملاقات با خلیفه وارد مدینه گردید و در خانه برادر زاده خویش حر بن قیس که از محدود علمای بر جسته بود و در مجلس شورای حضرت فاروق شرکت داشت، میهمان شد. پس عینه به برادر زاده اش گفت، چون تو به دربار امیر المؤمنین مقرب و از معتمدان او هستی، از او برای من وقت ملاقاتی بگیر. حر بن قیس به خدمت حضرت عمر فاروق(رض) رفته و عرض کرد که کاکایم عینه درخواست ملاقات کرده است. آن جناب اجازه داد؛ پس آنگاه عینه در مجلس حضرت عمر فاروق(رض) اعظم خلیفه قدرتمند مسلمین حضور یافت و بی پرده و با روش غیر محترمانه بر حضرت عمر فاروق(رض) به شدت پرخاش نمود و به وی ناسزا گفت و بعد از آن اظهار داشت که تو نه به ما حق کامل می دهی و نه منصفانه رفتار می کنی. فاروق اعظم از ناسزا گویی وی برآشفت، فوراً حر بن قیس عرض

کرد که یا امیر المؤمنین مگر بخاطر نداری که الله تعالی فرموده است: «**حُذِّرَ الْعَفْوَ وَأُمْرُ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ** (199)»؛ و این شخص هم از جاهلان است. و با شنیدن این آیه آثار خشم از چهره پر فروغ فاروق ناپدید گشت، و در جواب او چیزی نگفت و با آرامش خاطر به سخنان تند او گوش فرا داد. این عادت حضرت عمر فاروق اعظم(رض) و معروف و مشهور بود که: «**كَانَ وَقَافَا عَنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ**»: یعنی: سر خود را در جلوی احکام کتاب الله خم می کرد.

این آیه جامع مکارم اخلاق است و بعضی از علماء آن را چنین خلاصه کرده اند که مردم بر دو قسم اند: یکی محسن و نیکوکار؛ دوم، بدکار و ظالم. این آیه برای هردوگروه هدایتی بس مفید به شمار می آید که در باره نیکان چنین ارشاد می دارد که با آنان با رفتار کریمانه برخورد کنید و از نیکوکاران، نیکی ظاهری را پذیرید و به دنبال تفتیش و تجسس قرار نگیرید و بالاترین معیار نیکی را از آنان درخواست مکنید بلکه به هر مقدار که بتوانند انجام دهند، إكتفا کنید، و نسبت به بدکاران و جاهلان چنین اظهار داشت که راه نیک را به آنها نشان دهید و به نیکی تشویق کنید و اگر نپذیرفتد و بر گمراهی و اشتباه خود اصرار ورزیدند و در صدد بر خورد جاهلانه برآمدند، در آن صورت از آنها کناره بگیرید و به صحبت جاهلانه آنها پاسخ نگویید، و با این روش امید میروید که آنها زمانی به هوش بیایند و به اشتباه خود پی برده به راه حق باز آیند.

تفسیر انوار القرآن مینویسد: باید یادآور شد که قواعد و اصول سهگانه مطرح شده در این آیه، تبیین کننده اصول فضایل و مکارم اخلاقی در اموری است که به رفتار و معامله انسان با دیگران تعلق میگیرد.

در حدیث شریف آمده است که چون این آیه نازل شد، رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمودند: «ای جبرئیل! توضیح این آیه چیست؟ جبرئیل گفت: پروردگارت میفرماید: توضیح آیه این است که با کسی که با تو قطع پیوند میکند، بپیوندی و به کسی که تو را محروم می گرداند، بدھی و از کسی که بر تو ستم می کند، درگذری».

امام جعفر صادق(رض) می فرماید: «در این آیه، خداوند متعال پیامبر را به مکارم اخلاق دستور میدهد و در قرآن، آیه‌ای جامع تر از این آیه در باره مکارم اخلاق وجود ندارد».

أصول فضایل و مکارم اخلاق عبارتند از:

- 1** - گذشت و چشم پوشی و آسان گیری. (آل عمرن آیه 159)، (نحل آیه 125).
- 2** - امر به معروف؛ یعنی، آن چه که شرع پسند و خردمندان نیکویش پنداشند، این آیه ها نیز به طور عام به آن اشاره میکنند: [آل عمران آیه 104]، و هم چنین حقوق زن (بقره آیات 228، 229 و 231).

- 3** - روی گردانیدن از نادانان و کوتاه بیان.

توضیح مفیده در مورد آیه مبارکه:

ای محمد! سخت مگیر، آسان گیر، در جواب رفتار احمقان و نادانان، مقابله به مثل مکن، بردبازی و گذشت را پیشه کن و به هر کار نیک و زیبایی فرمان بده. راستی، این آیه هر چند موجز است؛ اما بسیاری از فضیلت های انسانی و اجتماعی مورد پسند دین اسلام، در آن جمع بسته است و از منشها و خلق و خوبی زشت، رفتار خشونتو کردار پستی هشدار میدهد و انسان را به سوی ارزش‌های والا و سودمند فرا می خواند.

امام ابن جریر الطبری نقل فرموده هنگامی که این آیه نازل گردید آن حضرت از حضرت جبریل مقصود آن را دریافت نمود، حضرت جبرئیل بعد از سؤال از خداوند متعال مطلب آن را چنین توضیح داد: که در این آیه به شما دستور داده شده که هر کسی بر شما ظلم کند شما اورا ببخشید و هر که به شما چیزی ندهد شما به او بخشن نمایید و هر که خود را از شما قطع کند شما به او بپیوندید. و در اینجا ابن مردویه به روایت سعد بن عباده نقل کرده است که وقتی در غزوه احد حضرت حمزه کاکای آن حضرت به شهادت رسید و با بی رحمی تمام اعضا و جوارح او قطع کرده و با جسد مبارکش بی ادبی روا داشتند، هنگامی که آن حضرت پیکر مبارک را اینگونه دید فرمود کسانی که با حمزه چنین برخورد کرده اند من با هفتاد نفر از آنان چنین خواهم کرد آنگاه این آیه نازل شده و از جانب الله ارشاد شدند که این تصمیم مناسب مقام شما نیست بلکه لایق شما اینست که با عفو و کرم بر خورد نمایید.

این مطلب با آن حدیث تأیید میگردد که امام احمد به روایت عقبه بن عامر نقل فرموده: که رسول الله مکارم اخلاق را به او چنین تعلیم داد: هر که بر تو ظلم کند تو او را عفو کن و آنکه خود را از تو قطع میکند و آن را وصل کن و کسی که تو را محروم می کند تو بر او انعام و بخشش کن.

و امام بیهقی به روایت حضرت علی(رض) نقل کرده است که رسول الله به او فرمود که: من شما را أخلاق بهتر از اخلاق اولین و آخرین نشان میدهم و آن اینکه هر که تو را محروم میکند تو بر او بخشش کن و آنکه بر تو ظلم کند تو او را عفو کن و هر که رابطه اش را با تو قطع کند تو با او بپیوند.

اگر چه در هر دو معنی «عفو» فرقی هست اما حاصل آن دو تا یکی است که در اخلاق و اعمال مردم اطاعت و فرمانبرداری سطحی را قبول کن و در صدد تجسس و تفتیش بیشتر قرار مگیر و از اطاعت آنها معیاری مخواه و از خطاهای کوتاهی هایشان درگذر، و بر ظلم آنها إنتقام مگیر.

اعمال و اخلاق رسول الله دائماً بر همین منوال بود، که مظاهر کامل آنها هنگامی آشکار گشت که مکه فتح شد و دشمنان سرسخت او در قبضه او قرار گرفتند آن جناب و آنها را آزاد کرده فرمود: نه تنها بر ستم های تان انتقام نمیگیریم بلکه شمارا به اعمال منکر گذشته تان مورد ملامت و نکوهش قرار نخواهیم داد.

نتیجه گیری سودمند و آموزشی:

امام ابن کثیر در تفسیر مبارکه: «**حُذِّفَ الْعَفْوُ وَأُمْرٌ بِالْعُرْفِ وَأُغْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِيَّةِ** 199» باتوجه به تحقیقات و تأملات تفسیری در این باره سخن جالب و عجیبی عرضه کرده و چنین نوشته است که: در تمام قرآن سه آیه جامع، جهت تعلیم و تلقین اخلاق فاضله آمده است که در هر سه آیه پناه خواستن از شیطان ذکر شده است. اولین همین آیه مبارکه سوره اعراف است. دومین این آیه 96 سوره مؤمنون است که میفرماید: «**إِذْفَعْ بِالْتَّيْ هِيَ أَحْسَنُ السَّيْئَةَ** تَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَصِفُونَ، وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ، وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونَ». (مؤمنین آیات 96 الی 98) (بدی را به روشی که آن بهتر است دفع کن، ما به آنچه وصف می کنند داناتریم.(97) و بگو: ای پروردگارم! از و سوسه های شیاطین به تو پناه میبرم.(98) و ای پروردگارم) از این که شیاطین پیش من حاضر شوند، به تو پناه می برم.(99)

سومین آیه، همانا آیات متبرکه (34) الی (36) سوره فصلت) که میرماید: «وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةً كَانَهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ»(34) وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا دُوَّ حَظٌ عَظِيمٌ(35) وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ(36) (و نیکی و بدی برابر نیست، (بدی دیگران را) به شیوه ای که آن بهتر است دفع کن، که (اگر چنین کنی) ناگاه کسی که میان تو و او دشمنی است، چون دوست گرم و صمیمی گردد. (35) و جز صابران (این خصلت نیکو) را دریافت نمی کنند و این را جز کسانی که بهره بزرگی از اخلاق و ایمان داشته باشند نخواهد یافت.(36) و هرگاه وسوسه ای از شیطان به تو رسد، پس به الله پناه ببر، چون او شنوای دانست).

پس در هرسه آیه هدایت های جامع و کاملی هستند که می باید در برابر خشم، عفو و اغماض کنید، و بدی را به نیکی جواب دهید و از شیطان به خداوند پاک پناه ببرید، پس در آیات فوق دشمنی و منازعات شیطان کاملاً روشن گردید. چون شیطان در منازعات انسان رابطه مستقیم دارد و هر جا که کوچکترین مجادله و نازعه ایجاد شود میدان تاخت و تاز شیطان برای وسوسه انداختن و مشتعل کردن آتش نزاع، هموار میشود و شیطان سعی دارد مردم نیک و بردار را زودتر از دیگران به خشم وا دارد و از کنترل خارج سازد، پس خداوند متعال آگاه کردن از مکاید شیطان، معالجه و برخورد با شیطان را نیز روشن ساخته است. که هرگاه دیدید به هنگام خشم کنترل از دست میرود بدانید که شیطان دارد غالب میشود، پس بی درنگ متوجه الله شده به او پناه آورده به درگاه الهی دعا (استعاده کنید، که: «رب اُعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَرَاتِ الشَّيَاطِينِ»(97) وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونَ(98)») (مؤمنون، آیات 97 و 98). (پروردگار! من از و سوسه های شیطان ها به تو پناه می برم، پناه می برم به تو ای پروردگار! از این که آنان نزد من حاضر شوند).

وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٠٠)

و اگر از جانب شیطان و سوسه ای به تو رسد، پس به الله پناه بجوی، همانا او شنوای دانست. (٢٠٠)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«يَنْزَغَنَّكَ»: تو را وسوسه می کند، به تو می رسد. «اسْتَعِذْ»: پناه ببر.

تفسیر:

«وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ»: ای محمد! هرگاه شیطان (و شیطان صفتان) در تو به چیزی از فساد و امر به بدی و سوسه کرد، نباید فراموش کنیم که: و سوسه شیطان، حتمی است. طوریکه «يَنْزَغَنَّكَ»: (بانوں تأکید آمده است) و از جانب دیگر و سوسه شیطان، دائمی است. زیرا جمله «يَنْزَغَنَّكَ»: (فعل مضارع، نشانه استمرار است).

همچنان انسان نباید از کوچکترین و سوسه شیطان غافل شود و باید به الله پناه برد و خود را تحت پوشش پروردگار باعظمت قرار داد.

«فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ»: پس تو از الله متعال یاری بجوی و به سوی او التجا کن و از پروردگارت بخواه تا از تو مکر و وسوسه آن را بردارد یعنی خود را در پناه الله متعال قرار بده و به او پناه ببر که آن را از تو دفع و برطرف کند.

نباید فراموش کنید که: استعاده و استمداد از الله متعال، بهترین درمان و سوسه های شیطانی میباشد، انبیاء هم نیاز به استعاده و پناه جویی به الله متعال را دارند.

باید گفت از اینکه وسوسه های شیطانی متفاوت است، استعاده هم باید به «الله» باشد که جامع همهی صفات نیک و کمالات است.

«إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيْمٌ(200)»: باید به الله متعال پناه برد که شنوا و داناست و به هر راز و رمزی آگاه است، نه به بت‌ها و خرافات خداوند متعال ذاتی است که: دعا را می‌شنود و بر احوال و اعمال مردم آگاه می‌باشد و کافی است که او حسابگر است. یعنی: به او إِلْتِجَا كَنْزِيرَا او این التجای تو را می‌شنود و میداند بنابر این، شر شیطان را از تو دفع می‌کند. نزغ: و سوشه کردن به فساد است، اعراب می‌گویند: نزغ بیننا: یعنی در میان ما فساد افگند. باید به خدایی پناه برد که شنوا و داناست و به هر راز و رمزی آگاه است، نه به بت‌ها و خرافات.

مطالعه کنندگان محترم!

طوریکه ملاحظه فرمودید؛ در این سوره، از آیه‌ی 16 تا 27 داستان و سوشه کردن شیطان نسبت به حضرت آدم علیه السلام آمده است، در اواخر سوره هم نسبت به و سوشه‌های شیطان هشدار می‌دهد.

إِنَّ الَّذِينَ اتَّقُوا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُمْ مُبْصَرُونَ(٢٠١)
مسلم‌آ کسانی که [نسبت به گناهان، معاصی و الودگی‌های ظاهری و باطنی] تقوا ورزیده اند، هرگاه و سوشه‌هایی از سوی شیطان به آنان رسید [خدا و قیامت را] یاد کنند، پس بی درنگ بینا شوند [و از دام و سوشه‌هایش نجات یابند]. (۲۰۱)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«مسَّهُمْ»: به آنان رسید. کلمه‌ی «مس»، به معنای إصابت و برخورد کردن همراه بالمس کردن است. «طَائِفٌ»: و سوشه‌ی شیطانی، گمان بد. «مُبْصَرُونَ»: جمع مبصر، بینایان.

تفسیر:

«إِنَّ الَّذِينَ اتَّقُوا»: آنان که تقوا الهی را پیشه می‌کنند یعنی اهل تقوا، آنانی که تقوا پروردگار خود را رعایت می‌کنند و از عقاب او می‌ترسند و به او امرش عمل و از نواهی اش اجتناب می‌کنند.

«إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ»: هرگاه به آن‌ها و سوشه یا تکانی از جانب شیطان برسد، و سوشه شیطان: آراستن گناه و دستور دادن او به انجام بدی در هنگام قهر و غصب است. طائف: یعنی و سوشه طوافگر زیرا و سوشه القایی از سوی شیطان است که به و سوشه خیال شباهت دارد، بر انسان سرک می‌کشد و چون طوافگری بر گرد او می‌تند.

و سوشه‌های نفسانی و شیطانی، مثل میکرب همه جا وجود دارند و دنبال ایمان‌های ضعیفند تا در آنها نفوذ کنند، باید گفت که و سوشه‌ی شیطان، از چند طریق صورت می‌پذیرد: گاهی از دور است، «فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ» (طه، 120)، گاهی از طریق نفوذ در روح و جان، «فِي صُدُورِ النَّاسِ» (ناس، 5)، گاهی با همنشینی، «فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ» (زخرف، 36)، گاهی هم از طریق رابطه و تماس.

«إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِنَ الشَّيْطَانِ»

«تَذَكَّرُوا»: به یاد پروردگار خود و آنچه به دشمنانش آمده نموده می‌افتد و از غفلت خویش بیدار می‌شوند و قامت خمیده خود را راست می‌کند و از گناه خویش استغفار می‌طلبند.

«فَإِذَا هُمْ مُبْصَرُونَ(201)»: اینجاست که آنها خطأ و اشتباه خود را در می‌یابند و راه برابر را می‌بینند و به رشد و عقل خویش باز می‌گردند. و از و سوشه‌های شیطان رهایی می‌یابند.

وَإِخْوَانُهُمْ يَمْدُونَهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ (٢٠٢)

و برادران بی تقوایان [که شیاطین هستند] همواره آنان را به عمق گمراهی میکشانند؛ سپس [در به گمراهی کشیدن] کوتاهی نمی ورزند. (۲۰۲)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«إِخْوَانُهُمْ»: یارانشان، مراد کافران و منافقان شیطان صفت است. «يَمْدُونَهُمْ»: آنانرا به سوی گاه می کشانند و یاری میکنند. «لَا يُقْصِرُونَ»: کوتاه نمی آیند، إکتفا نمی کنند.

تفسیر:

«وَإِخْوَانُهُمْ يَمْدُونَهُمْ فِي الْغَيِّ»: برادران شیاطین از میان کفار و مشرکان به آنها در گمراهی کمک میکنند یا به عبارت دیگر شیطان‌ها به کفار در شرک و فساد در روی زمین مدد میرسانند در حالیکه آنها از فسادگری و دعوت آنها به سوی باطل و فرورفتن در گمراهی دست بر نمی دارند و در آن کوتاهی نمیکنند؛ یعنی اگر تقوا و تذکر نباشد، شیطان‌ها با انسان برادر می شوند و تماس آنها، آسان و مؤثر می گردد و انسان را به عمق گمراهی می کشانند.

شیطان‌ها، پس از به گمراهی کشاندن انسان هایی که برادر آنها شده‌اند، دست‌بردار نیست و همچنان آنان را در منجلاب گمراهی فرو می برد.».

در تفسیر کشاف آمده است: اگر بپرسند: چرا ضمیر در «إخوانهم» جمع آمده، حال آن که شیطان مفرد است؟ در پاسخ باید گفت: مراد از آن جنس شیطان است، چنانکه به همین شیوه میفرماید: «أولياءهم الطاغوت» (سوره بقره، 257) «ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ(202)»: از گمراهی خود کوتاه نمی آیند و دست بر نمی دارند. بلکه همیشه غرق در اعمال زشت و بد خویش اند و همواره حرمت های الله متعال را می شکنند. شیطان صفتان، در انحراف کردن انسان‌ها به کسی رحم نمی کنند و از هیچکس دست بر نمی دارند.

این آیه مبارکه: نهایت تأثیر رفتار شیاطین را بر انسانهای نادان و تباہکار به تصویر میکشد که چگونه عقل را به کار نمی اندازند و بیراهم می روند و در اسارت و حلقه شیطان گیر می مانند.

ولی مؤمنان برگزیده که به عالم غیب ایمان دارند و اهل نماز و نیکوکاری اند، هرگاه وسوسه‌ی شیطان جن و انس، بخواهد آنان را به سوی گناه و بزهکاری ببرد یا دلهایشان را از کینه و حسد آلوهه کند، خدا را به یاد می‌آورند و میدانند که آن از راه های زشت شیطانی است و فوراً به خدا پناه می برند، تا در امان بمانند. (تحل آیه 98 و 99) مثال انسان مؤمن پرهیزکار که شیطان در برابر شر، درمانده و سرافکنده است، همانند انسان تندرست نیرومند بس پاکیزه‌ای است که میکروب، راهی برای تباہ و بیمار کردن بدنش نمی یابد و جسمش در امان است. حال اگر راه یافت، به وسیله‌ی سربازان مدافع تندرستی (حفظ الصحة)، کشته و نابود می شوند. این حالت در اصطلاح علم پزشکی، مصونیت (منعاعه) نام دارد.

مطالعه کنندگان گرامی!

پس از شرح گمراه گریهای شیاطین در آیه های قبل، اکنون این آیه مبارکه نوعی خاصی از انواع گمراهی را به بیان میگیرد و آن، این که: بی باوران به منظور آزار رساندن به پیامبر، خواهان آوردن آیات روشن هستی و معجزات ویژه بودند و می گفتند: ما تو را باور نداریم، مگر آنگاه که از زمین چشم‌های آب برایمان روان گردانی. یا با غی از درختان

خرما و انگور داشته باشی که از میان آنها جویبارها روان باشد. (سوره إسراء آیات 90 و 91). در آیة متبرکة ذیل: در باره: پیروی کردن پیامبر از وحی الهی و ویژگی های قرآن، بحث بعمل آمده است.

**وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ قَالُوا لَوْلَا أَجْتَبْيَتْهَا قُلْ إِنَّمَا أَتَتْهُ مَا يُوَحَّى إِلَيْيَ مِنْ رَبِّيْ هَذَا
بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۲۰۳)**

وهنگامی که (در نزول وحی تاءخیر افتاد) آیه ای برای آنها نیاوری میگویند چرا خودت (از پیش خود) آنرا بر نگزیدی بگو من تنها پیروی از چیزی میکنم که بر من وحی میشود. و این (قرآن) بصیرتهایی است از جانب پروردگار تان. و هدایت و رحمت است برای مردمی که ایمان می آورند. (۲۰۳)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ»: برای اهل مکه نیاوردی. «لَوْلَا»: چرا نباید؟ برای چه نباید؟ «اجْتَبَيْتَهَا»: آنرا بر میگزیدی، آنرا جمع میکردی، در اینجا به معنای خودسرانه سخن گفتن و ساختن سخن است. «بَصَائِرُ»: جمع بصیرت، رهنمود، بینش، حجت روشن، روشن بینی.

تفسیر:

«وَإِذَا لَمْ تَأْتِهِمْ بِآيَةٍ»: واگر تو ای پیامبر به این مشرکان طورکه آنها درخواست میکنند معجزه‌ای برایشان نیاوری، یا آیه‌ای از آیات قرآن نیاوری، «قَالُوا لَوْلَا أَجْتَبَيْتَهَا»: آن‌ها می‌گویند ای محمد! چرا از جانب خود اختراع نمی‌نمائی؟ «قُلْ إِنَّمَا أَتَتْهُ مَا يُوَحَّى إِلَيْيَ مِنْ رَبِّيْ»: ای محمد! به آنها بگو! که تو پیامبری فرستاده شده از جانب الله متعال و بنده‌ای هستی مأمور و نمی‌توانی آیات را از جانب خود بیاوری و یا معجزات را اختراع کنی.

«هذا بَصَائِرُ مِنْ رَبِّكُمْ»: این قرآن گرانقدر دلیلی است واضح و برهانی است پر فروع و درخشان که انسان را از سایر معجزات بی نیاز می‌کند، پس نور هدایت قلوب است که به وسیله‌ی آن می‌توان حق را درک نمود.

«وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (203)»: و در آن هدایتی است که خدای تعالی با آن هر که را از بندگان خود بخواهد هدایت میکند و رحمتی برای کسانی است که از او پیروی مینمایند و به آن باور دارند و به امثال او امرش می‌پردازند.

قابل تذکر است که: مردم دوره‌ی جاهلیت از قرآن که معجزه‌ی جاودانهای است، روی بر میگشتندن و خواستار معجزه‌ی مادی بودند که پیامبران پیشین داشتند و به زمان خود آنان اختصاص داشت. از این رو، با تمسخر و ریشخند، چنین معجزاتی را از پیامبر خاتم درخواست میکردند؛ اما پیامبر در برابر ذات آفریدگار بسیار بالدب و با شرم و وقار بود و هرگز بی جهت پیشنهاد نمی‌کرد و از خود چیزی نشان نمی‌داد، مگر آن که فرمان می‌یافت، «وَإِذَا تُلَئِيْتَ عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا بَيْنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا أَتْبِعْرَأَنَّ غَيْرَ هَذَا أَوْ بَدْلُهُ...» (یونس آیه 15)، آنگاه هر دستوری که از سوی حق به او میرسید، - بی کم و زیاد - به مردم می‌گفت و در یاد دادنش، بسیار می‌کوشید تا سبب خوشبختی آنان شود. (انعام آیات 104 و 155).

خوانندگان گرامی!

در آیه مبارکه قبلی بیان یافت که قرآن عظیم الشأن، حجت گویا، بینش و راهنمای مردم و هدایت و رحمت مؤمنان است. بنابر این، الله متعال در این آیات هم فرمان میدهد تا به پاس

احترام و ارزش قرآن، هنگام تلاوت، ساكت و خاموش باشيم و با تدبر و تفكير به آن گوش فرا دهيم، تا هرچه بيشتر رحمت و نور و سعادت را دريابيم و به حقائق کلام خدا پيبريم، نه آنگونه که دشمنان در ميان تلاوت قرآن سر و صدا راه مى اندازند. بناءً در آيات (204 إلى 206) در باره گوش فرا دادن به قرآن و شيوهی ياد الله بحث بعمل آمده است.

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (٢٠٤)

و هنگامي که قرآن خوانده شود، به آن گوش فرا دهيد و خاموش باشيد (تا بشنويد) باشد که بر شما رحم شود. (۲۰۴)

تشريح لغات و اصطلاحات:

«استمعوا»: گوش فرا دهيد. استماع، گوش فرا دادن از روی قصد و نيت است. «أنصتوا»: ساكت و خاموش باشيد.

تفسير:

«وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا»: و هنگامي که كتاب الله متعال در نماز وغير نماز بر شما تلاوت شود آنرا توأم با تدبر و تفكير بشنويد و به منظور فهم و تفکر بيشتر سکوت کنيد و تمام مشغلهها را هنگام شنیدن تلاوت آن کنار بگذاريid هر وقت قرآن قرائت شد، متفسرانه گوش فرا دهيد، و برای احترام به قرآن در بارهی عظمت و جلال خدا بینديشيد و او را ياد کنيد و بی سر و صدا گوش به آن فرا دهيد.

«لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ(204)»: تا مورد رحمت الله متعال قرار گيريد و رضوان او تعالي را به دست آوريد و اوامر او را اجرا نموده و به کرمش برسيد و آنچه نزد اوست را کمائی کنيد؛ زیرا اين کتاب راهی به سوی هر هدایت و رشدی به سوی هر فلاح و رستگاری است.

شأن نزول آية: 204

483- ابن ابو حاتم و غيره از ابو هریره (روایت کرده اند: مسلمانها به امامت رسول الله صلی الله علیه وسلم (نماز می خوانند و در آن حال صدای خود را بلند می کرند. در این باره آیه مبارکه: «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ...» نازل شد. (طبری 15597 و واحدی 463 روایت کرده اند. در این سند عبدالله بن عامر اسلامی ضعیف اما حدیث دارای شواهد است.)

484- و نیز از او چنین روایت کرده است: مسلمانها در نماز با هم صحبت می کرند. لذا این آیه: «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ» نازل گردید. (طبری 15593 روایت کرده اسناد آن قوى نیست به خاطر ابراهیم هجری اما حدیث دارای شواهد است).

يادداشت:

«وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا» از ظاهر عبارت اين آيه مباركه بر می آيد که گوش داشتن و خاموش ماندن به هنگام قرائت قرآن در نماز یا غیرنماز واجب است. برخی از مفسران در تفاسیر خویش مینویسند نه تنها در نماز بلکه اگر کسی در مجلسی باشد که در آن قرآن می خوانند، باید خاموش بماند. برخی دیگر هم گفته اند که معنای عبارت آن است که هرگاه رسول اكرم صلی الله علیه وسلم به هنگام نزول آیات، آنها را برای شما خواند، به آن گوش فرا دهيد. برخی از مفسران هم گفته اند که معنای شنیدن آن اين است که به احکام عمل کنيد و از مرزهای آن گذر نکنيد.

هدف اصلی اين آيه همان است که در بالا بيان شد، اما به طور ضمنی اين مطلب نیز از آن فهمیده ميشود که چون کلام خدا تلاوت شود، مردم بايستی سکوت و ادب را رعایت

کرده با توجه و دقت به آن گوش فرا دهند. این مسئله نیز از آن قابل استنباط است زمانی که امام در نماز قرآن را تلاوت میکند، اقتداکنندگان سکوت نموده به آن گوش فرادهن، اما در این مسئله در میان ائمه‌ی فقه اختلاف است. نظر و مسلک امام ابو حنیفه(رح) و شاگردان ایشان آن است که نماز چه سری باشد چه جهري، اقتدا کنندگان بایستی سکوت کنند. نظر امام مالک و امام احمد این است که اقتداکنندگان تنها در نمازهای جهري باید سکوت کنند. اما امام شافعی بر این نظر است که اقتدا کننده در همه‌ی نمازها، چه سری و چه جهري باید قرائت کند، چرا که ایشان بنا به برخی احادیث چنین فهمیده اند که هر کسی سوره‌ی فاتحه را خواند، نمازش کامل نمی‌شود. (بنقل از تفسیر تفہیم القرآن).

فرق «استماع» و «إنصات» چیست؟

انصات (خاموش ماندن) در ظاهر، ترک سخن و خاموش گشتن و خودداری از هر چیزی است که استماع را آشفته کند؛ اما استماع (گوش فرادادن)؛ یعنی، شنونده با حضور قلب و با تدبیر و اندیشه و بینش، گوش فرا دهد تا به خیر و رحمت فراوان، دانش سودمند، ایمان پایدار، هدایت بیشتر و آگاهی در دین، نایل آید. این است که الله، رحمتش را بر این دو صفت فرو می‌ریزد. اما تنها ساكت ماندن، بهره‌ی کمتری دارد.

یادداشت ضروری: بسیاری از علمای دین بدین عقیده اندکه: در نماز جماعت، گوش فرادادن به قرائت امام در اوقات نماز جهري برای مأمور (مقتدی) برتر از خواندن سوره‌ی فاتحه است. [تفسیر تبییر الکریم الرحمن].

وَأذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضْرِعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِ وَالْأَصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ (٢٠٥)

و پروردگارت را در دل خود با تضرع و پنهانی، بی آنکه آوازت را بلند کنی، در وقت صباح و شامگاه یاد کن و از غافلان مباش. (۲۰۵)

تشریح لغات و اصطلاحات:

«تضرعًا»: فروتنانه و متواضعانه، با تواضع و زاری و فروتنی. «خيفه»: با بیم و خشیت از خدا. «الغدو»: سحرگاهان. «الأصال»: جمع اصیل، شامگاهان.

تفسیر:

باید گفت که در آیه قبلی، آداب تلاوت قرآن به بیان گرفته شد و در این آیه مبارکه، آداب ذکر و دعا بیان گرفته میشود که: باید با تضرع و خشوع و بیم و امید همراه باشد. طوریکه میفرماید: «وَأذْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ»؛ و بر توسط تا در ذکر پروردگارت مداومت کنی و در این امر با دعا، ذکر و تضرع استمرار بخشی و در ذکر خدای تعالی از حد وسط کار بکیر، به طور آهسته و همراه با تأمل و تدبیر طوری که نه صدایت را بلند کنی و سبب مزاحمت به خود و دیگران واقع شدی و نه آنگونه که نه خود بشنوی و نه انسان‌های اطراف تو این حکمی عام در همه اذکار است؛ اعم از قرائت قرآن، دعا، تسبیح، تهلیل وغیره. آری! یادکن باری تعالی را «تضرعًا و خيفه» او را با خشوع و خوف به یاد آور. یادکن باری تعالی را «به زاری و ترس و بدون چیغ زدن» یعنی: طوری او را با ترس و زاری یادکن که به خودت بشنوانی پس صدایت را در ذکر بلند نکن زیرا یاد کردن پنهانی، به اخلاص نزدیکتر و به اندیشیدن مدتی است.

«وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ»: در حد متوسط، بین جهر و خفى او را بخوان.

یاد الله وقتی غفلت زدایی میکند که بدون تظاهر و سر و صدا باشد، و گرنه خودش نوعی سرگرمی و غفلت می‌شود.

«بِالْعُدُوِّ وَ الْأَصَالِ»: و بر توسـت تـا ذـکـر الله رـا در هـر رـوز صـبح و شـام بـگـوئـی يـعنـی: در اوـقـاتـ شبـانـگـاهـ.

اصـیلـ: بعد اـز عـصـر تـا مـغـرـب اـسـتـ، «وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ(205)» و اـز کـسانـی کـه اـز ذـکـر الله اـعـراض مـی کـنـند نـبـاشـ، آـنـانـی کـه اـز عـبـادـت اوـ تعـالـی در لـهـو بـسـر مـی بـرـنـد و اـز آـیـات و نـشـانـه هـایـش باـز مـی دـارـنـدـ.

از ذـکـر و يـاد الله غـافـل مشـوـ. و اـقـعـيـتـ اـيـنـسـتـ آـنـانـ کـه هـر صـبـح و شـامـ، الله رـا يـاد نـمـی کـنـندـ، اـز جـملـه غـافـلـانـدـ.

خـوانـنـدـ محـترـمـ! روـح و جـوـهـرـ اـصـلـیـ ذـکـرـ اللهـ اـيـنـسـتـ کـه چـیـزـیـ کـه ذـاـکـرـ بـه زـبـانـ گـوـیدـ، اـز دـلـ بـه آـنـ توـجـهـ دـاشـتـهـ باـشـدـ، تـا مـنـفـعـتـ کـامـلـ ذـکـرـ بـه ظـهـورـ بـرـسـدـ، و زـبـانـ و دـلـ هـر دـو عـضـوـ بـه يـادـ اللهـ مـتـعـالـ مشـغـولـ شـوـدـ؛ و در عـيـنـ ذـکـرـ، دـلـ اـز رـقـتـ مـمـلـوـ باـشـدـ. باـ رـغـبـتـ و باـ رـهـبـتـ حـقـيقـیـ خـداـ رـا يـادـ کـنـدـ؛ چـنانـکـه زـارـیـ کـنـنـدـگـانـ تـرـسـنـاـکـ بـه کـسـیـ التـجاـ مـیـکـنـدـ. در لـهـجـهـ، در آـواـزـ، در هـیـئـتـ، در هـمـهـ حـالـ، عـلـیـمـ تـضـرـعـ و خـوفـ مـحـسـوسـ باـشـدـ؛ و طـبـیـعـیـ اـسـتـ کـه اـز عـظـمـتـ و جـلـالـ ذـکـرـ و مـذـکـورـ آـواـزـ پـسـتـ مـیـشـوـدـ: «وَحَشِعَتِ الْأَصْنَوَاتُ لِلرَّحْمَنِ فَلَا تَسْمَعُ إِلَّا هـمـسـاً»: اـز اـيـنـجـاسـتـ کـه بـه شـدـتـ بلـنـدـ کـرـدـنـ آـواـزـ مـمـنـوعـ شـدـهـ؛ هـرـکـهـ بـه آـواـزـ مـلـاـیـمـ سـرـاـ یـا جـهـرـاـ بـه ذـکـرـ الـهـیـ بـپـرـداـزـدـ، اللهـ مـتـعـالـ نـیـزـ اوـ رـا ذـکـرـ مـیـکـنـدـ؛ عـاشـقـ رـا چـهـ سـعادـتـیـ بلـنـدـترـ اـز اـینـ اـسـتـ؟!

لطـیـفةـ زـیـبـاـ درـ فـایـدـهـ إـسـتـعـاـذـهـ:

حـکـایـتـ شـدـهـ اـسـتـ: یـکـ نـفـرـ اـزـ سـلـفـ بـه شـاـکـرـدـشـ گـفتـ: اـگـرـ شـیـطـانـ گـناـهـانـ رـا درـنـظرـ شـماـ آـرـاـسـتـ و فـرـیـیـتـ دـادـ چـهـ کـارـ مـیـکـنـیـ؟ گـفتـ: درـ مـقـابـلـشـ مـقاـومـتـ مـیـکـنـمـ، گـفتـ: اـگـرـ باـزـ آـمـدـ؟ گـفتـ: بـهـ مـقـابـلـهـ بـرـ مـیـخـیـزـمـ، گـفتـ: چـنـینـ کـارـیـ طـوـلـ مـیـکـشـدـ، گـفتـ: آـیـاـ اـگـرـ درـ کـنـارـ گـلهـایـ عـبـورـ کـنـیـ و سـگـ گـلهـ (عـوـعـوـ، وـاقـ وـاقـ، هـفـهـ) کـنـانـ مـانـعـتـ بـشـوـدـ، چـهـ کـارـ مـیـکـنـیـ؟ گـفتـ: آـنـ رـا اـزـ خـودـ دورـ مـیـکـنـمـ. گـفتـ: اـیـنـ کـارـ طـوـلـ مـیـکـشـدـ. اـماـ بـهـ صـاحـبـ گـلهـ پـناـهـ بـبـرـ کـهـ توـ رـا حـفـظـ مـیـکـنـدـ، پـسـ فـایـدـهـ اـسـتـعـاـذـهـ اـیـنـ اـسـتـ.

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِ وَيُسَبِّحُونَهُ وَلَهُ يَسْجُدونَ (٢٠٦)

یـقـینـاـ مـقـرـبـانـ وـنـزـدـیـکـانـ اللهـ مـتـعـالـ هـیـچـگـاهـ اـزـ عـبـادـتـ وـبـنـدـگـیـ اـشـ تـکـبـرـ نـمـیـورـزـنـدـ، وـ هـموـارـهـ اوـ رـا~ تـسـبـیـحـ مـیـگـوـینـدـ، وـ بـپـوـسـتـهـ بـرـایـ اوـ سـجـدـهـ مـیـکـنـدـ. (٢٠٦)

تـشـرـیـحـ لـغـاتـ وـ اـصـطـلـاحـاتـ:

«إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ»: کـسانـیـ - مـانـنـدـ فـرـشـتـگـانـ - کـهـ درـ پـیـشـ پـرـورـدـگـارـ توـ مـقـامـ وـ مـرـتبـهـ اـیـ دـارـنـدـ.

تـفـسـیرـ:

«إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ»: مـسـلـمـاـ آـنـانـ کـهـ نـزـدـیـکـانـ پـیـشـگـاهـ پـرـورـدـگـارـتـ بـهـ شـمـارـ مـیـ آـینـدـ، يـعنـیـ فـرـشـتـگـانـ، «لـاـیـسـتـکـبـرـوـنـ عـنـ عـبـادـتـهـ»: اـزـ بـنـدـگـیـ وـ پـرـسـتـشـ پـرـورـدـگـارـ باـعـظـمـتـ سـرـپـیـچـیـ وـ تـکـبـرـ نـمـیـکـنـدـ.

يـعنـیـ خـودـ بـزـرـگـ بـیـنـیـ وـ روـیـ گـرـدانـیـ اـزـ بـنـدـگـیـ شـیـوهـیـ شـیـطـانـ اـسـتـ وـ نـتـیـجـهـیـ آـنـ پـستـیـ وـ سـقـوـطـ وـ دـورـ شـدـنـ اـزـ رـحـمـتـ الـهـیـ اـسـتـ. اـماـ فـرـودـ آـورـدنـ سـرـ تـسـلـیـمـ درـ بـرـاـبـرـ پـرـورـدـگـارـ وـ اـسـتـوـارـ مـانـدـنـ بـرـ بـنـدـگـیـ یـکـ کـارـ مـلـکـوتـیـ اـسـتـ وـ نـتـیـجـهـیـ آـنـ رـشـدـ وـ عـرـوجـ وـ نـزـدـیـکـ شـدـنـ بـهـ خـدـاـسـتـ. اـگـرـ شـماـ جـوـیـاـیـ اـینـ قـرـبـ وـ پـیـشـرـفـتـ هـسـتـیدـ، اـزـ شـیـوهـیـ فـرـشـتـگـانـ پـیـروـیـ کـنـیدـ نـهـ اـزـ شـیـوهـیـ شـیـطـانـ.

«وَيُسْتَحْوَنَهُ»: او را به پاکی میستایند و او را از اوصاف ناشایست پاک و مبرّی می دانند.
«وَلَهُ يَسْجُونَ(206)»: و سر سُجده و تعظیم فقط برای او بر زمین می نهند.

بناءً بر شماست ای مؤمنان تا به ملائکه خود را شبیه سازید که در برابر الله متعال وأوامر ش خاضع و فروتن آند و اوتعالی را در هر وقتی یاد می کنند طوری که نه خسته میشوند و نه إفراط مینمایند در حالیکه خضوع آنها تمام و خشوعشان کامل است و رجوع آنها به سوی الله متعال از طریق عبادت میباشد، پس شما نیز در طاعت و عبادت و سجدہ خویش مانند آنها باشید تا به رضوان پروردگار خود دست یابید و به رحمت مولای خویش رستگار شوید.

یاد داشت سجده ای:

این اولین سجده تلاوتی در قرآن کریم است که بر خواننده و شنونده آن **إجماعاً** سجده (سُجده ای تلاوت) واجب می شود.

در این مقام دستور این است که هر کسی این آیه را تلاوت کرد، یا شنید، سُجده کند تا حالت چون حال فرشتگان شود و او نیز همچون فرشتگان در برابر خدایی که به فرمان او نظام این جهان هستی را می چرخاند، خضوع و خشوع اختیار کند و با عملش بلا فاصله ثابت کند که نه دچار غرور خود بزرگ بینی است و نه از بندگی خدای بلند مرتبه روی میگرداند. در قرآن کریم چهارده آیه‌ی سجده (سجده ای تلاوت) وجود دارند. مشروع بودن سجده به هنگام خواندن و یا شنیدن این آیه‌ها متفق علیه است، اما در باره‌ی واجب بودن آن اختلاف نظر وجود دارد. امام ابو حنیفه(رح) سجده‌ی تلاوت را واجب میداند، اما علمای دیگر آن را سنت قرار می دهند.

پیامبر اسلام محمد صلی الله علیه وسلم گاهی در میان جمع بزرگی به تلاوت قرآن میپرداخت و پس از تلاوت آیه‌ی سجده هم خودش به سجده می‌افتاد و هم تمام حاضران هریک در جای خودش سجده میکردند، این هم در روایات آمده است که پیامبر به هنگام فتح مکه به تلاوت قرآن پرداخت و چون به آیه‌ی سجده رسید، کسانی که بر زمین ایستاده بودند، بر زمین سجده کردند و کسانی که سوار اسب ها یا شترها بودند در همان حال خم شدند. گاهی آن پیامبر صلی الله علیه وسلم به هنگام ایجاد خطبه آیه‌ی سجده را تلاوت میفرمود و پس از تلاوت آن از منبر فرود می‌آمد، سجده می‌کرد و بار دیگر بالای منبر می‌رفت.

جمهور عالمان برای این سجده همان شرایطی را قایل آند که برای نماز قایل آند، یعنی با وضوء بودن، رو به سوی قبله کردن و گذاشتن پیشانی بر زمین به هنگام سجده.

اما در هیچ یک از أحادیثی که در باب سجده‌ی تلاوت به ما رسیده است، دلیلی بر این شرایط وجود ندارد. آن چه از این روایات به دست می‌آید این است که به محض شنیدن آیه‌ی سجده هر کسی در هر حالی باشد خم شود، چه وضوء داشته باشد یا وضوء نداشته باشد، چه إستقبال قبله ممکن باشد یا ممکن نباشد و چه بتواند سر را بر زمین نهد یا نتواند. از میان سلف نیز کسانی بوده اند که مسلک آنان همین بوده است. إمام بخاری درباره‌ی عبدالله بن عمر(رض) نوشت که او در حین راه رفتن قرآن تلاوت میکرد. درباره‌ی ابو عبدالرحمن شلمی نیز در فتح الباری آمده است که او در حین راه رفتن قرآن تلاوت می‌کرد و اگر در جایی به آیه‌ی سجده می‌رسید، تنها سرش را خم میکرد، چه وضوء میداشت یا نمی‌داشت و چه روی به طرف قبله میبود و یا نمی‌بود. بنابر وجوه مذکور نظر ما این است که گرچه مسلک جمهور مبنی براحتیاط است، اما اگر کسی برخلاف مسلک جمهور عمل کرد نمیتوان او را سرزنش کرد، چرا که سنت ثبت و صحیحی در

تأیید مسلک جمهور وجود ندارد و در میان سلف بوده اند کسانی که عمل شان برخلاف مسلک جمهور بوده است. (بنقل از تفسیر تفہیم القرآن).

بعضی از فضایل و احکام سجده :

در اینجا از عبادت نماز به این سبب تنها، سجده را ذکر کرد که در تمام ارکان نماز، سجده از فضیلت ویژه ای برخوردار می باشد.

در «صحیح مسلم» است که شخصی به حضرت ثوبان گفت که به من چنان عملی نشان ده، که به وسیله آن بتوانم به جنت راه یابم، حضرت ثوبان سکوت فرمود. او باز سؤال کرد و ایشان باز خاموش ماندند وقتی که بار سوم سؤال را اعاده کرد او پاسخ داد که بنده شخصاً همین سؤال را از رسول خدا پرسیدم آن جناب به من چنین وصیت فرمودکه زیاد سجده کن؛ زیرا که اگر تو یکبار سجده کنی، خداوند بخاطر آن برای تو یک درجه، بلند میفرماید، و یک گناه میآمرزد. او میگوید که من بعد از ثوبان حضرت ابو الدرداء را ملاقات کردم از او هم سؤال کردم او هم همین پاسخ را به من داد.

او در «صحیح مسلم» به روایت حضرت ابو هریره و منقول است که رسول الله صلی الله علیه وسلم فرموده که بنده زمانی از همه به پروردگار خود نزدیک می شود که در سجده باشد، لذا در سجده دعا بسیار بخوانید زیرا امید اجابت ایزدی خیلی زیاد است.

لازم به یادآوری است که عبادتی تنها به سجده معروف نیست، بلکه مراد خواندن نماز با تضرع و فروتنی است، و مراد از کثرت سجده، به نزد امام ابوحنیفه(رح) آنست که علاوه بر نمازهای یومیه، نماز نوافل زیاد بخوانند؛ زیرا به هر مقدار که نماز نفل، بیشتر خوانده شود، سجده های بیشتری صورت میگیرد و در نتیجه از فضایل ویژه سجده که همان انکسار و نهایت تسلیم به درگاه خالق متعال است، برخوردار میگردد که امید می رود به رضایت قرب الى الله نایل گردد. و هم چنین اگر کسی تنها سجده کرده، دعا بخواند در آن اشکالی نیست و آن هم دعا در سجده، مختص نمازهای نوافل است نه فرایض.

سوره اعراف به همین جا پایان پذیرفت، در حالیکه آخرین آیه آن آیة سجده است. در «صحیح مسلم» به روایت حضرت ابو هریره منقول است که هرگاه یکی از بنی آدم، آیه سجده را بخواند، سپس سجدة تلاوت بجای آورد شیطان نالان و فریاد کنان گریخته و میگوید: وای افسوس! که به انسان دستور سجده داده شدکه خدای را سجده کنید و آنها بجای آوردن پس جایگاه شان جنت شد، و به من هم همین دستور رسیده بود من نافرمانی کردم جای من جهنم شد.

خوانندگان محترم!

از رسول الله صلی الله علیه وسلم روایت کرده اند که فرمود: «من قرأ سورة الأعراف جعل الله يوم القيمة بينه وبين إبليس سترا، و كان آدم شفيعا له يوم القيمة» هر کس سوره اعراف را بخواند الله متعال روز قیامت، بین او و إبليس پوششی قرار می دهد و در آن روز حضرت آدم برای او شفاعت می کند.».

الله ما را شفاعت رسول الله(ص) نصیب گردان. آمین!

و من الله التوفيق

مکثی بر بعضی از منابع و مأخذها

1- تفسیر و بیان کلمات قرآن کریم:

شیخ حسین محمد مخلوف (751 هـ - 812 ق)، اسباب نزول، علامه جلال الدین سیوطی ترجمه: از عبدالکریم ارشد فاریابی. (انتشارات شیخ الاسلام احمد جام)

2- تفسیر انوار القرآن:

تألیف عبدالرؤف مخلص هروی، «تفسیر انوار القرآن» گزیده ای از سه تفسیر: (فتح القدیر شوکانی، تفسیر ابن کثیر و تفسیر المنیر و بهبه الزحلی) می باشد.

3- تفسیر معالم التنزيل - بغوی:

تفسیر البغوی تألیف حسین بن مسعود بغوی (متوفی سال 516 هجری قمری) این تفسیر اصلأه زبان عربی نوشته شده، واز تفسیر الكشف والبيان ثعلبی بسیار متأثر می باشد.

4- تفسیر زاد المسیر فی علم التفسیر:

تألیف: ابن جوزی ابوالفرج عبد الرحمن بن علی (510 هجری / 1116 میلادی - 12 رمضان 592 هجری) «زاد المسیر فی علم التفسیر» مشهور به «زاد المسیر»، تفسیر متوسط ابن جوزی میباشد که: این تفسیر خلاصه از تفسیر بزرگ وی بنام المغنى فی تفسیر القرآن می باشد.

5- البحر المحيط فی التفسیر القرآن: ابو حیان الاندلسی:

تألیف: محمد بن یوسف بن علی بن حیان نفری غرناطی (654 - 745 ق) مشهور به ابوحیان غرناطی. تفسیر «البحر المحيط» اصلأبه زبان عربی تحریر شده است.

6- تفسیر القرآن الکریم - ابن کثیر:

تفسیر القرآن العظیم تألیف عماد الدین اسماعیل بن عمر بن کثیر دمشقی (متوفی 774 ق) مشهور به ابن کثیر. (جلال الدین سیوطی، مفسر و قرآن شناس بزرگ اسلامی میفرماید: ابن کثیر تفسیری دارد، که در سبک و روش همانندش نگاشته نشده است.

7- تفسیر بیضاوی:

یا «أنوار التنزيل و أسرار التأويل، مشهور به «تفسير بیضاوی» در قرن هفتم هجری به زبان عربی نوشته شده. تألیف ناصرالدین عبد الله بن عمر بیضاوی (متوفی سال 791 هـ)

8- تفسیر الجلالین «التفسیر الجلالین»:

جلال الدین محلی و شاگردش جلال الدین سیوطی (وفات جلال الدین محلی سال 864 و وفات جلال الدین سیوطی سال 911 هـ) (سال نشر: 1416 ق یا 1996 م). این تفسیر در قرن دهم هجری بزبان عربی و از معدود تفاسیری است که توسط چند عالم به رشته تحریر آمده است.

٩- تفسیر جامع البیان فی تفسیر القرآن - تفسیر طبری:

محمد بن جریر طبری متولد (224 هجری قمری) در بغداد ویا (839-923 میلادی) (قرن 4 قمری) شیخ طبری یکی از محدثین، مفسر، فقهی و مؤرخ مشهور سده سوم قمری است.

١٠- تفسیر ابن جزی التسهیل لعلوم التنزیل:

تألیف محمد بن احمد بن جزی غرناطی الکلبی مشهور به جُزَیْ (متوفی 741ق) این تفسیر یکی از موجزترین و در عین حال مفیدترین و فراگیرترین تفاسیر مغرب اسلامی است.

١١- تفسیر صفوة التفاسیر:

تألیف محمد علی صابونی (مولود 1930م) این تفسیر در سال 1399ق نوشته شده است. نویسنده در تدوین این تفسیر از مهم ترین و معتبرترین کتب تفسیر از جمله: تفسیر طبری، کشاف، قرطبي، آلوسی ، ابن کثیر، البحر المحيط و... استفاده بعمل اورده است.

١٢- تفسیر ابو السعود:

«تفسیر إرشاد العقل السليم إلى مزايا الكتاب الكريم» تأليف: مفسر شیخ ابوال سعود محمد بن محمد بن مصطفی عمامی (متوفی 982) از جمله علمای ترک نژاد می باشد.

١٣- تفسیر فی ظلال القرآن:

تألیف: سید بن قطب بن ابراهیم شاذلی (متوفی سال 1387هـ).

١٤- تفسیر الجامع لاحکام القرآن - تفسیر القرطبي:

نام مؤلف: الام ابو عبد الله محمد بن احمد الانصاری القرطبی (متوفی سال 671 هجری)

١٥- تفسیر نور دکتر مصطفی خرم دل:

نام کامل تفسیر نور: «ترجمة معانی قرآن» تأليف: دکتر مصطفی خرمدل از کردستان: (متولد سال 1315 هجری، وفات 1399 هجری).

١٦- تفسیر المیسر:

تألیف: دکتر عایض بن عبدالله القرنی (اول جنوری 1959م مطابق 1379 هجری)

١٧- تفسیر معارف القرآن :

مؤلف: حضرت علامه مفتی محمد شفیع عثمانی دیوبندی مترجم مولانا شیخ الحدیث حضرت مولانا محمد یوسف حسین پور.

١٨- تفسیر خازان:

نام تفسیر: «الباب التأویل فی معانی التنزیل» (تفسیرالخازان) تأليف: علاء الدین علی بن محمد بغدادی مشهور به الخازان (متولد 678 و متوفی 741 هجری میباشد).

19- روح المعانی (آلوسی):

تفسیر «روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم» اثر محمود أفندي آلوسی است. (1217-1270ق)

20- جلال الدين سيوطي:

«الاتقان فی علوم القرآن» تفسیر الدار المنشور فی التفسیر با لـ«لما ثور» مؤلف آن: حافظ جلال الدين عبدالرحمن بن ابی بکر سیوطی شافعی. (1445-1505م)

21- زجاج: «تفسير معانی القرآن فی التفسیر»:

مؤلف: الزجاج او أبو إسحاق الزجاج او أبو إسحاق إبراهيم بن محمد بن السرى بن سهل الزجاج البغدادى است. (241 هجرى - 311 هجرى - 855 ميلادى - 923 هـ)

22- تفسیر ابن عطیه:

نام کامل تفسیر: «المحرر الوجيز فی تفسیر الكتاب العزيز ابن عطیه» بوده، مؤلف آن: أبو محمد عبد الحق بن غالب بن عبد الرحمن بن تمام بن عطیه الأندلسی المحاربی (المتوفی: 542 هـ)

23- تفسیر قتاده:

أبو الخطاب قتادة بن دعامة بن عکابة الدوسي بصری (61 هـ- 118 هـ- 736 م) شیخ قتادة از جمله تابعین بوده، که در علوم لغت، تاریخ عرب، نسب شناسی، حدیث، شعر عرب، تفسیر، دسترسی داشت. و در ضمن حافظ بود، در بصره عراق زندگی بسر برده ولی نایبنا بود. امام احمد حنبل در باره او می گوید: «او با حافظه ترین اهل بصره بود و چیزی نمی شنید مگر اینکه آن را حفظ می کرد، من یک بار صحیفه جابر را برای او خواندم و او حفظ شد». حافظه او در طول تاریخ ضرب المثل بود. او در عراق به مرض طاعون در گذشت.

24- تفسیر بيضاوي:

تفسیر البيضاوى (أنوار التنزيل و اسرار التأويل) مؤلف: مفسر كبير جهان اسلام شیخ ناصرالدين عبدالله بيضاوى.

25- تفسیر کشاف مشهور به تفسیر زمخشri:

«تفسير الكشاف عن حقائق التنزيل و عيون الأقاويل في وجوه التأويل» مشهور به تفسیر کشاف. مؤلف: جار الله زمخشri (27 ربیع الاول 467- 9 ذیحجه 538 هـ) این تفسیر برای بار اول در سال 1856 میلادی در دو جلد در کلکته به چاپ رسید، سپس در سال 1291 در بولاق مصر، و در سال های 1307، 1308، و 1318 در قاهره هم به چاپ رسیده است.

26- تفسیر مختصر:

تفسیر ابن کثیر: مؤلف: ابو جعفر محمد بن جریر بن یزید بن کثیر بن غالب طبری مشهور به جریر طبری متولد 224 وفات 310 هجری قمری در بغداد (218- 301 هجری شمسی). تاریخ طبری مشهور به پدر علم و تاریخ و تفسیر است.

27- مفسر صاوي المالكي:

«حاشية الصاوي على تفسير الجلالين في التفسير القرآن الكريم» مؤلف: احمد بن محمد صاوي (1175-1241ق) است.

28- فيض الباري شرح صحيح البخاري:

دакتر عبد الرحيم فیروز هروی، سال طبع: 26 Jan 2016

29- صحيح مسلم - و صحيح البخاري:

گردآورنده: مسلم بن حجاج نیشاپوری مشهور به امام مسلم که در سال 261 هجری قمری وفات نمود. و گردآورنده صحیح البخاری: حافظ ابو عبدالله محمد بن اسماعیل بن ابراهیم بن مغیره بن برذبیه بخاری (194 - 256 هجری)

30- سعید حوى:

حوى، سعید، حوى، سعید، مفسر «الاساس في التفسير» (يازده جلد؛ قاهره ١٤٠٥)، که از مهم ترین و اثر گذار ترین آثار حوى به شمار می آيد.

31- مفردات الفاظ القرآن:

از راغب اصفهانی. (خیر الدین زرکلی در کتاب «الأعلام» گفته: او اهل اصفهان بود اما در بغداد سکونت گزید، ادیب مشهوری بود، و در سال 502 هجری قمری وفات کرد). امام فخرالدین رازی در کتاب «تأسیس التقذیس» در علم اصول ذکر کرده که راغب از ائمه اهل سنت است و مقارن با غزالی بود. (بغية الوعاء 2 / 297، وأساس التقذیس صفحه 7).

ترجمه و تفسیر:**المائدہ، الانعام، الأعراف - جزء (9 - 8 - 7)**

تبیع و نگارش: امین الدین «سعیدی - سعید افغانی»

مدیر مرکز مطالعات ستراتیژیکی افغان

و مسؤول مرکز فرهنگی د حقوق لاره - جرمنی

ایمیل ادرس: saidafghani@hotmail.com

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library